

פנקס ביטען

דער אויפקום און אונטערגאַנג
פון אַ יידישער קהילה

רעדאַקטירט:
דאָדל אַבראַמאָויטש (ישראל)
מרדכי וו. בערנשטיין (אַרגענטינע)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

אַרויסגעגעבן פון
די ביטענער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע

ה׳תשי״ד בוענאָס־איירעס 1954

B Y T E N

LIBRO RECORDATORIO

("CREACION Y DESAPARICION DE UNA COMUNIDAD JUDIA")

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Editado por los

EX-RESIDENTES DE BYTEN EN LA ARGENTINA

Buenos Aires - 1954

פנקס
פוטעו

אויפקום און אונטערגאנג
פון א יידישער קהילה

גראנאט

פון די אַרויסגעבער:

דער גרעאַנק וועגן דעם **פּנקס ביטען**, וואָס זאָל זיין אַן אייביקע מצבה נאָך אונדזער פאַרשניטענעם היימשטעטל איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן, נאָך אין יאָר 1945, דורך אונדזער לאַנדסמאַן יצחק־לייב אַבראַמאָוויטש אין די פאַריניקטע שטאַטן.

אין משך פון עטלעכע יאָר זענען געזאַמלט געוואָרן די מאַטעריאַלן, דאָקומענטן, זכרונות און גבית־עדותן צום פנקס. עס האָט זיך נאָכדעם אַרויסגעוויזן, אַז וואָס ווייטער אַלץ מער און מער פרטים וועלן אויפגעדעקט, ראשית דורך אונדזערע לאַנדסלייט, פאַרטיזאַנער וואָס זענען על־פּי־נס גערעטעוועט געוואָרן.

דער רוב פון די ביטענער שארית־הפּליטה, די עדות פון אונדזער גרויסן ברעג און די אַקטיוע באַטייליקטע אין דעם וויידערשטאַנד קעגן די נאַצים, געפינען זיך אין מדינת ישראל — אַהין איז, בכן, אַריבערגעשיקט געוואָרן דער צונויפגעזאַמלטער אין די פאַריניקטע שטאַטן מאַטעריאַל. דאָרטן איז ער דערגאַנצט געוואָרן מיט די אויטענטישע שילדערונגען פון די יענעקע וואָס האָבן געזען אונדזער שטעטל אין אירע גסיסה־וויין, און דעם אומקום פון אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע. עס האָבן צוגעגעבן זייערע איבערלעבונגען די יענעקע וואָס זענען אַדורך דעם פּיין־ און קאַמפּ־וועג פון געטאָ, לאַגערן און פאַרטיזאַנקע.

דער גאַנצער מאַטעריאַל איז אין ישראל באַאַרבעט און רעדאַקטירט געוואָרן דורך אונדזער טייערן בן־עיר **דאָדל אַבראַמאָוויטש**, דעם גע־וועזענעם פאַרטיזאַן און איינער פון די בעסטע קענער פון אונדזער היימ־שטעטל. ער האָט יעדן פּרט קאָנטראָלירט און קאָנפראָנטירט מיט די איבעריקע קאַמף־חברים פון געטאָ, לאַגער, פעלד און וואַלד.

דער מאַטעריאַל איז נאָכדעם אַריבערגעשיקט געוואָרן צו די ביטענער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע, וואָס האָבן אויף זיך גענומען די הייליקע מיסיע צו דערמעגלעכן, אַז דער פנקס ביטען זאָל דערשינען אין דעם אויסזען און מיט דעם אינהאַלט ווי מיר זענען אים דאָ.

אין דעם פנקס־קאָמיטעט אין אַרגענטינע זענען געווען:

דוד קאָלבאָווסקי, בערל יודקאָווסקי, שמעון יודקאָווסקי, שלמה פריפשטיין און מרדכי־וועלוול בערנשטיין.

מפה

אינהאלט:

זייטן:

דאָדל אַבראַמאָוויטש — דער אונטערגאַנג פון ייִדישן שטעטל ביטען (יזכור) 1
שמעון ראָדעל — אונדזער שטעטעלע — — — — — — — — — — — — — — — — 5
מרדכי בערנשטיין — צו דער געשיכטע פון ייִדישן ישוב אין ביטען — — 7
ש. ז. ווילענטשיק — זכרונות פון מיין אַמאָליקער היים — — — — — — — 39
א. ז. יאַבלאָק — זכרונות פון אַנהייב 20טן יאָרהונדערט — — — — — — 58
י. מ. ראַבינאָוויטש — ביטען, מיין שטעטעלע — — — — — — — — — — 61
מ. מישקין — רב מרדכילע — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 71
א. ליטווין — אַ רב אַ גלעזער — — — — — — — — — — — — — — — — — 77
יצחק־אהרן הורוויץ — ר׳ לייבע דער שוחט — — — — — — — — — — — 80
מ. זעלדין — יעקב־שײַע בולאַנסקי — — — — — — — — — — — — — — — 83
רייזל גלאָס־פענסטער — שאַטנס פון מיין קינדהייט — — — — — — — — 88
אבא קאַגאַן — הינטערן טייכל — — — — — — — — — — — — — — — — — 94
הרב טאַפעלד — זכרונות פון ביטען — — — — — — — — — — — — — — — 97
ד. אַבראַמאָוויטש — ביטען אין די מלחמה־יאָרן 1914־1920 — — — — — 109
י. ל. אַבראַמאָוויטש — וואַצעוויטש — — — — — — — — — — — — — — — 115
פערל ב. דאָווידאָווסקי — גם כי אלך בגיא צלמות — — — — — — — — 141
אברהם אַבראַמאָווסקי — די עקאָנאָמישע פאָרהעלטענישן אין ייִדישן ביטען 147
מ. ביטענסקי — אַמעריקאַנער שטיצע — — — — — — — — — — — — — — 153
*** — אַ קולטור־אינסטיטוציע מיט אַ 40יאָריקן יחוס — — — — 163
י. ל. אַבראַמאָוויטש — און אַזוי האָט מען געבויט — — — — — — — — 175
ש. ליובעטקין — מיינע ביטענער מלמדים — — — — — — — — — — — — — 188
דוד אַבראַמאָוויטש — ביטען אין די סעפטעמבער־טעג 1939 — — — — — 193
משה פיטקאָווסקי — אַזוי איז אונטערגעגאַנגען די ייִדישע קהילה אין ביטען 207
י. ל. אַבראַמאָוויטש — באַלאַדע פון פאַרשניטענע יאָרן — — — — — — 318
דאָדל אַבראַמאָוויטש — חורבן און ווידערשטאַנד — — — — — — — — — 321
שמואל אַסטראָמעצקי — לאַגער פוזעוויטש — — — — — — — — — — — — 413
י. יוזשעלעווסקי — אין יענע צייטן — — — — — — — — — — — — — — — 431
מאיר יפה — צוישן גסיסה און טויט — — — — — — — — — — — — — — — 443
יודל בערקנער — אין וואַלד — — — — — — — — — — — — — — — — — — 467
מרדכי מינקאָוויטש — וואָס איך האָב געזען — — — — — — — — — — — 477

זעלדע גאַלדין־בערנשטיין — די לעצטע געזעגענונג — — — — — — — — 488
דוואָשע נעשקעס־אַבראַמאָוויטש — מיין יסורים־וועג אין געטאָ און וואַלד 498
מאיר יפה — אנשטאט אַ מצבה — — — — — — — — — — — — — — — — 523
*** — חיים יודקאָווסקי — — — — — — — — — — — — — — — — — 328
*** — נחום יחשעלעווסקי — — — — — — — — — — — — — — — — — 534
דאָדל — נר לנשמת אמי — — — — — — — — — — — — — — — — — — 535
ד. א. — די בריידער ראָויצקי — — — — — — — — — — — — — — — — 538
י. ל. א. — מיכל אהרן קושניראָווסקי — — — — — — — — — — — — — — 541
צילע יעזשאָר — סאָניע טשעמעלינסקי־נאָוואָגרודזקי — — — — — — — 542
*** — סאָנע פריפשטיין — — — — — — — — — — — — — — — — — 545
שלמה יודקאָווסקי — אונדזער חיטע ראָזע — — — — — — — — — — — 546
*** — ר׳ אהרן אַבראַמאָוויטש — — — — — — — — — — — — — — — 549
*** — עס רעדט טויטע — — — — — — — — — — — — — — — — — — 550
יזכור־רשימות — א) אומגעקומענע בעת די דריי שחיטות און אין די פעל־
דער און וועלדער; ב) ביטענער אומגעקומענע אין אַנדערע שטעט און
שטעטלעך; ג) פּליטים פון פוילן אומגעקומענע אין ביטען — — — 553
שמעון ראָדעל — איר זייט מיט אונדז — — — — — — — — — — — — 591
אונדזער שארית־הפליטה — לעבנגעבליבענע פאַרטיזאַנער און אַנדערע — 593
בריוו פון לעבנגעבליבענע — — — — — — — — — — — — — — — — — 597
שמעון ראָדעל — און מיר וועלן נאָך... — — — — — — — — — — — — 607

בילדער און דאָקומענטן.

דאָדל אַבראַמאָוויטש

דער אונטערגאַנג פון יידישן שטעטל ביטעז

ז ו כ ו ר

ביים ברעג פון טייך שטשאַרע, אין אַ בריטן, טיפן טאָל, צווישן פעלדער און לאַנקעס, אַרומגערינגלט פון דריי זייטן מיט גרויסע שטחים וואַלד־הויכקייטן, איז פון הונדערטער יאָרן געלעגן איינגעוואַרצלט אַ קליין שטעטעלע מיט אַ טראַדיציאָנעלן יידישן לעבן. געווען איז זי באַקאַנט ווייט, ווייט איבער אירע גרענעצן מיט כמה אירע גרויסע פּערזענלעכקייטן פון דער רבנישער וועלט, ווי ר׳ מרדכילע, באַרימט אַלס דער „אשמינער גאון״, שפּעטער רב אין סלאָנים. זיין איידעם הרב אברהם־יעקב ברוק, אַ זעלטן אייגנאַרטיקער גרויסע פּערזענלעכקייט, ר׳ מאַטעסקע, און לעצטנס — אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — הרב זיוו (שפּעטער ברוינסקער רב). געשמט האָט זי אויך מיט אירע לומדים, שיינע יידן און מיט אירע מלמדים, וואָס האָבן דערצויגן אין יידישן גייסט גאַנצע דורות קינדער.

באַקאַנט איז זי געווען מיט אירע האַרעפאַשנע מאַסן, אַרנטלעכע, אַרבעטסזאַמע פאָלקסמענטשן.

באַוווסט איז זי געווען אויך מיט איר אַרבעטער־באַוועגונג, וועלכע האָט אין קאַמף קעגן צאַריזם, באַזונדערס אין די יאָרן 1904—1905, אַריינגעשריבן איינע פון די שענסטע בלעטלעך אין דער געשיכטע פון דער אַרבעטער־באַוועגונג אין שטעטל און אומגעגנט.

געשמט האָט זי אויך אין יענע יאָרן מיט איר אינטעליגענץ, באַזונדערס מיט די פאַמיליעס גאָרפינקל און קאָלבאָווסקי אַרום וועלכע עס האָט זיך גרופירט די גאַנצע פאָרגעשריטענע יוגנט.

אין משך פון דורות זענען אויפגעבויט ggעווארן אין שטעטל אַ רייַ אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס, אין וועלכע יידן האָבן זיך אויסגעלעבט יעדער אויף זיין שטייגער: בתי־מדרשים, תלמוד־

תורות, וועלטלעכע שולן, „בקור חולים", „לינת הצדק". עס איז געווען אַ יידישע קאָאָפּעראַטיוו באַנק, אַ גמילת־חסדים־קאַסע און נאָך אַנדערע, פון אַ גרויסן און דערציערישן ווערט פאַר דער יוגנט זענען געווען די צוויי ביבליאָטעקן אויף די נעמען פון י. ל. פרץ און ברענער.

אַן אייגנאַרטיק יידיש שטעטל מיט אירע ליידן און פריידן. פּרנסה איז נישט געווען בשפּעדיק, אָבער מען האָט זיך ווי עס איז אַרויסגעהאָלפן און געפירט אַ בכבודיקן לעבן, וועט פון קליין־האַנדל, וועט פון אַרבעט, וועט פון האַנטווערקערייַ. מאַמעס און טאַטעס האָבן חתונה געמאַכט קינדער, פון זיי נחת געהאַט, זיך געעלטערט, געוואָרן זיידעס און באָבעס, צו דער חופּה געפירט זייערע אייניקלעך און קינדער און וויידער נחת געהאַט. און וועט די צייט פון „כדרך כל הארץ" איז געקומען, האָט מען זיי אַ מצבה געשטעלט און אַ נר־תמיד אָנגעצונדן, זייערע קברים באַזוכט, די אויפשריפטן פון די מצבות אָפּגעפרישט און עס איז געווען אַזוי היימלעך אויף דעם גרויסן אַלטן בית־עולם. עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָס שטעטל מיטן בית־עלמין איז איינס און דאָס זעלבע, מער נישט, וואָס די אַלטע טאַטעס־מאַמעס האָבן זיך אַ ביסעלע אָפּגע־רוקט אין אַ זייט הינטערן שטעטל, ווי פאַרמאַטערטע פון יידישן עול, וואָס זיי האָבן געשלעפּט אויף זיך, זיך אויסרוען אין שאָטן פון די גרויסע ביימער און אפשר כדי באַקוועמער מאַכן זייערע קינדער...

און אַזוי האָט זיך געלעבט דאָס שטעטלע, ביז אַ פינצטערע מאַכט פון טייוולאַנישער קראַפט, אַ פאַלק פון רויבער און מער־דער, האָט פאַרפלייצט דאָס קליינע, פרידלעכע, אַרבעטסזאַמע יידישע שטעטלע און האָט איר אויפן האַלדז אַ פעטליע פאַר־וואָרפן, אירע קינדער געשטעלט אויסערן געזעץ, באַשפּיגן, באַ־האַנגען מיט גאָלע שאַנד־לאַטעס, באַרויבט זייער פאַרמעגן פון דורות, געפייניקט און געשענדט, פאַרטריבן זיי אין אַן ענגן געסל, אין אַ געטאָ, אַרומגעצוימט מיט שטעכל־דראָט און מיט אַ באַ־וואָפנטער שמירה אַרום, און צום סוף זיי געשלעפּט צו די פון פריער צוגעגרייטע גריבער און זיי צעשאָסן, טיילווייז לעבעדי־קערהייט פאַרשאָטן, אונטער די קלאַנגען פון מוזיק.

ליגט דאָס גאַנצע שטעטל יידן אין איין גרוב געאַרעמט און געפּרעסט איינע מיט די אַנדערע און מיט זיי צוזאַמען ליגט דער־וואָרגן און באַגראָבן דער לעצטער גסיסה־אויסגעשריי פון זיי־ערע פאַרפייניקטע קערפּערס און געשענדטע נשמות. ליגט דאָרט דערשטיקט און דערוואָרגן דער שטיפערישער, אומשולדיקער געלעכטער פון די זיסע, טייערע קינדערלעך, די צניעותדיקע חלו־מות פון דער יוגנט, די צאַרטע מסירות־נפשדיקע האַרציקייט פון

אונדזערע מאַמעס און דאָס פאַטערלעכע געוויסן פון אונדזערע טאַטעס.

אין דעם גרוב ליגן פאַרשאָטן דורות פון יידישער קולטור, פון יידישער לומדישער חריפות, לעבנסלוסט, פאַרלאַנגען און די געפילן פון אַ יוגנט, וואָס האָט געלעבט און געטרוימט און געוואָלט לעבן, און איז פלוצלינג אָפּגעהאַקט געוואָרן פון דער וועלט.

עס איז איבערגעריסן געוואָרן די קייט פון דורות, דאָס יידישע לעבן פון דעם געמיטלעכן שטעטעלע. עס שטומען אירע פוסטע הייזער, עס לייענען נישט מער די מאַמעס מיט האַרצקלאַפענישן די אויסגעבענקטע בריוועלעך פון זייערע קינדער, וועלכע האָבן אויסגעוואַנדערט אין די מעבר־לים־לענדער, כדי צו זוכן פרנסה און אויך כדי אַרויסצוהעלפן אויף די עלטערע יאָרן די טאַטע־מאַמע.

עס שווייגט דאָס שטעטעלע, הערסט נישט קיינעם. עס שווייגן די הייזער. וויסט זענען די בתי־מדרשים, נישטאָ קיין איכה־ניגון און נישטאָ קיין שמחת־תורה ריקודים.

וואַנדערן די בריוו פון די מעבר־לים־לענדער, קלאַפן אין די טירן פון זייערע אַמאַליקע היימען און קיינער עפנט נישט, קיינער איז זיי נישט מקבל־פנים, נישט טאַטע־מאַמע, נישט ברידערלעך, נישט שוועסטערלעך. קלאַפן זיי אין די פענצטער פון די שכנים. עס איז שטיל. קיינער עפנט נישט, אין קול ואין עונה. אַ טויטע שטילקייט אַרום. לויפן זיי אַרום איבערן שטעטל זוכן, נישטערן אין אַלע צימערן און באַהעלטענישן און קיין געדעכטעניש. אַ טויטע שטילקייט אַרום.

געווען אַמאָל אַ ישוב אַ יידישער, אַ האַרציקער און נישטאָ מער.

זאָל דער דאָזיקער פנקס זיין אַן אייביקע מצבה פאַר אונדזער שטעטל. יזכור נאָך דער יידישער קהילה אין ביטען, וועלכע איז דורך די דייטשע אויסוווּרפן און זייערע ווייסרוסישע, פוילישע, ליטווישע און אוקראַינישע משרתים געשענדט און פאַרפיניקט געוואָרן אין די מאַסן־שחיטות אין די טעג פון

25טן יולי 1942 — י״א מנחם אב תש״ב
29טן אויגוסט 1942 — ט״ז אלול תש״ב
19טן סעפטעמבער 1943 — ח׳ תשרי תש״ג

אַ יזכור נאָך די טייערסטע און צאַרטע נשמות פון אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער, וועמענס לעבנס זענען אָפּגעהאַקט געוואָרן און זייערע נשמות מאָנען נקמה.

אַ יזכור נאָך די הייליקע יידישע קינדערלעך, וועלכע זענען דערשטאָכן געוואָרן אין ויגעלעך, וועמענס קעפעלעך זענען צעפלעמט געוואָרן מיט האַלץ־דובינעס, וועמענס צאַפלדיקע קער־

פּערלעך זענען געוואָרפן געוואָרן ווי אַ שפּיל־באַל פון איין ביקס־שפּיז אויפן צווייטן, וועלכע זענען לעבעדיקערהייט געוואָרפן געוואָרן אין די קלאָזעט־גריבער און דאָרטן דערטרונקען געוואָרן.

אַ יזכור נאָך אונדזערע ליבסטע און טייערסטע, וועלכע זענען אין די וועלדער פאַרפיניקט געוואָרן דורך פאַרברענען זיי אויף די שייטער־הויפנס, און שניידן זייערע גלידער לעבעדיקערהייט, וועמענס ביינער זענען צעזייט איבער אַלע זומפּן.

זאָלן די גרויסע יסורים פון אונדזערע קדושים אַוועקרויבן פון זייערע מערדער די רו בייטאָג און דעם שלאָף ביינאַכט.

זאָלן די שאָטנס פון אונדזערע מאַרטירער פאַרפאָלגן אייביק זייערע פיניקער!

פאַרגעס קיינמאָל נישט וואָס מען האָט געטון דיין פאָלק, דיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער!

זוך אייביק נקמה צו נעמען פון זייערע מערדער!

שמעון ראָדעל

אונדזער שטעטעלע

אַ, דאָרטן איז דאָס שטעטעלע... איבער דעם פאַרוואָרפן איז אַ רעגנבויגן.
עס שיינט אַבער די זון אַריין אין מיינע אויגן
און פילט זיי אַן מיט בלענדונג און מיט שטראָלן.
איך שטיי... איך ריר מיך מער פון אָרט נישט...
אָלץ אַרום איז פול מיט טראָכטונג, ס׳הערט זיך, דאָך, קיין וואָרט נישט...
בלויז שטילע קלאַנגען קומען... שטילע קלאַנגען פאַלן...
אַ שטעטעלע... אַ יידישע... ווי אַנדערע... אָלץ אין דעם פאַראַנען...
בתי־מדרשים, קלובן, קליינע שטיבער, אַן אַלטער מאַרק...
אַ שטעטעלע... גענוי ווי די, וואָס אין די יידישע ראָמאַנען...
אַן איינגעבויגענס... זעקס הונדערט יאָר אויפן קאָרק...
אַן אַלטיטשקעס... מיט נייע גלוסטונגען, מיט אַלטע מאַניעס...
מיט בענקשאַפט, ליבע, צער, שוועכע האָדעוואָניעס...
פריינטשאַפטן, וואָס ציען זיך דורך גאַנצע דורות.
שכנים, וואָס לעבן קידער־ווידער.
שענעוודיקע צדקה... באַהאַלטענע עבירות...
פריילעכע ריקודים... אומעטיקע לידער...
מעשהלעך, און וויצן, און קלוגע ווערטלעך...
געסלעך און שטעגן...
כ׳האָב אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן,
ווי מען פאַרגעסט נישט אין די איגענע גלידער...
אַ, שטעטעלע! אין שלאָף, אויף די שפּאַצירן, ביים עסן
פלעג איך דיך דערמאָנען, גלעטן דיך און צערטלען...
זעסט? אָט בין איך צוריק געקומען! אָט בין איך דאָ שוין ווידער!
דיין ערד, די איינציקע פון אַלע, איז געווען דאָך מיינע —
די איינציקע וואָס באַרוועס, און מיט צוטרוי, כ׳האָב געטראָגן...
פון דיינע וואָלקנס האָבן מיר זיך טרעפ געמאַכט צום שטייגן,
אין דעם שאָטן פון דיינע צווייגן,
האָבן מיר פאַר יעדן איינציקן געמאַסטן און געוויגן וועלטן.
אין דיינע בלויע הימלען — פאַר אַלעמען צעשטעלט גענצעלטי,

צווישן דיינע פינקלדיקע שטערן, פאַר יעדן טרוימער געוואָרפן בריקן,
געפלאָכטן שנירלעך ליכטיקע פון די מענטשנס בליקן,
און אויף זיי געצויגן די קרעלן פון זייער פרייד און קומער...
אָ, שטעטעלע! אָט בין איך ווידער דאָ געקומען זען דיין ווינטער און דיין זומער,
דעם הויכן שוועב פון דיינע פייגל, וואָס האָט געלערנט אונדז צו שטרעבן,
דעם וווקס פון דיינע גראָזן, פון דיינע ביימער, דאָס גאָלד פון דיין קאָרן...
שטעטעלע! ביסטו נאָך דאָס זעלביקע?... האָבן נישט פאַרעלטערט דיך, די יאָרן?...
און וואָס מאַכן דיינע ייִדן?... ווי גייט עס זיי אין לעבן?...
אַלעמען מיר האָבן דאָך געקענט... אַלע דאָ — געקענט אונדז...
איינער גלייך געווען צום צווייטן און יעדערער — דער בעסטער...
אָ, נעם אַוועק פון אונדז די בענקשאַפט, וואָס מאַטערט און וואָס מאָנט אונדז!
זאָג! אויף וועלכע גאַסן גייט דאָ אום, פון די טאַטעס אונדזערע, די שטילע ווירדע?
צו וועלכע ווענט איז צוגעשטעלט די העלדישקייט פון ברידער?
אין וועלכע שויבן קלאַפּט אַצינד דער צערטל פון אַ שוועסטער?
דערצייל! ווו הייבט זיך אָן, ווו ענדיקט זיך דיין ייִדישע געשיכטע?...
מיין שטעטעלע!... אָט הייב איך אויף די אויגן און איך דערזע דיך ווידער...

(פון דער פּאָעמע „אין חלום")

מרדכי בערנשטיין

צו דער נעשיכטע פון יידישן ישוב אין ביטען

איניקע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָב איך אָנגעהויבן צו זאַמלען מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון ביטען בכלל און פון יידישן ישוב בפרט. געווען איז עס אַ צייט וועו דער ייִוואָ איןווילנע האָט סטימולירט דאָס פאָרשן פון די יידישע ישובים, דאָן איז אויך געגרייט געוואָרן די גרויסע אויסשטעלונג „טויזנט יאָר יידן אין פוילן". איך האָב שוין געהאַט אויפגעזאַמלט אַ שלל מיט מאַטעריאַלן, צווישן דעם אַ גאָר היפשע צאָל אַרכיוו־דאָקומענטן, אין פאַרשידענע שפּראַכן, ווי אויך אַ שפּאָרע זאַמלונג פון בעל־פּה — דערציילונגען, לעגענדעס און מסורות.

ווער האָט עס געקענט זיך פאָרשטעלן, אַז דאָס געזאַמלטע וועט פאַרנוצט ווערן כדי צו שרייבן דעם יזכור נאָך אונדזער שטעטל? וועמען האָט עס זיך געחלומט, אַז דער מאַטעריאַל וועט דאַרפן דינען פאַרן ווייטיקדיקן איכה נאָך אונדזער פאַרשניטענער היים?

אַ גרויסער טייל פון דעם אויפגעזאַמלטן מאַטעריאַל איז אין דעם וויכער פון מלחמה און חורבן פאַרלוירן געגאַנגען. זייענדיק, נאָכן צוזאַמענברוך פון נאַציזם, אין די יאָרן 1946—1947, אין פוילן איז מיר געלונגען אין אַ ריי מלוכהשע אַרכיוון ווידער צו געפינען שטיקלעך און ברעקלעך צו דער געשיכטע פון ביטען. טייל אַרכיוואַליען האָב איך טאַקע אַרויסבאַקומען, אָבער טייל פאָטאָגראָפיעס, וואָס איך האָב געהאַט אין רשות פאַר דער מלחמה (פון בנינים וואָס האָבן שוין אין אונדזערע צייטן נישט עקזיסטירט, ווי די אַלטע שול, דער אַלטער לאָזאַרעט פון „פוסטן סאָד", דעם מאָנאָסטיר פון „גלחס סאָד", אַ טייל פון די עלטסטע מצבות און אוהלים), זענען אַוועק מיט די פלאַמען פון נאַצישן חורבן.

די וויטערדיקע אַרבעט איז, בכן, באַזירט אויף אַרכיוו־דאָקומענטן וואָס איך האָב געקענט באַקומען נאָכן חורבן און אויפן וועלבייאַלן ,בעל־פּהדיקן מאַטעריאַל.

דאָס שטעטל ביטען האָט דורכגעמאַכט אַ לאַנגן גלגול. אָנגעהויבן ווי אַ קרעטשמע־פונקט פון דעם פּריצישן „הויף", וואָס איז אַריבער אין משך פון עטלעכע יאָרהונדערטער דורך די פּריצים: אַנדערושקעוויטש, כאָדקעוויטש, טריזנע, טיזענהאָוז און לסוף פּאָטאָצקי, איז אויסגעוואַקסן צו אַ לעבעדיקן, פילפאַרביקן, הגם נישט גרויסן, יידישן קיבוץ.

מיר וועלן טאַקע ראשית זיך אָפּשטעלן וועגן דער אַלגעמיינער געשיכטע פון שטעטל און זיינע פּריצישע אייגנטימער.

אַרכיוו־דאָקומענטן דערציילן, אַז ביז דעם יאָר 1570 האָט ביטען געהערט צו דער פּריצישער משפּחה אַנדרושקעוויטש. די אָפּשטאַמיקע פון דער דאָזיקער משפּחה, סטאַניסלאַוו און קרישטאָף, זין פון מיקאָליי אַנדרושקעוויטש, האָבן פאַרקויפט ביטען אין יאָר 1570 דעם זשאַמוטער (אין ליטע) סטאַראָסטע יאָן כאַדקעוויטש. שפּעטער איז ביטען אַריבער אין די הענט פון דער משפּחה טריזנע, וועמענס קינדער עס האָבן געגרינדעט דעם באַזיליאַנער קלויסטער אין ביטען. ביטען איז געווען די היימאַט פון דער פּוילישׂ־ליטווישער מיוחסדיקער פּריצישער משפּחה טריזנע, וואָס האָט אַרויסגעגעבן באַרימטע, אין זייער צייט, הויכע מלוכה־אַדמיניסטראַטאָרן. איינער פון זיי, מיקאָליי טריזנע, איז בשעתו געווען דער ליט־ווישער פּינאַנץ־מיניסטער. דער דאָזיקער מיקאָליי זאָל דאָס האָבן אין זיין צוואה פון 30 יולי 1640 איבערגעגעבן די „באַזיליאַנער" דעם ביטענער מאָנאַסטיר.

אין יאָר 1655, ווען ליטע האָט געליטן פון מלחמות, איז אויך ביטען פאַר־וויסט און צערויבט געוואָרן.

אין יאָר 1779 איז ביטען אַריבער צו דער פּריצישער משפּחה טיזענהאָוז. די טיזענהאָוזס, וואָס האָבן געהאַט אין ליטע־פּוילן גרויסע ערד־שטחים, הונ־דערטער דערפער און צענדליקער שטעטלעך, האָבן זיך באַרימט געמאַכט מיט די פּרווון פון אינדוסטריאַליזירן דעם געגנט. צו זייער איניציאַטיוו געהערט טאַקע דאָס אויסבויען אין אַ ריי שטעטלעך טעקסטיל־פאַבריקן. אויך די ביטענער פּאַב־ריק איז דורך זיי אויפגעבויט געוואָרן און זי איז געווען אַ פּריצישער באַזיץ.

די פּריצישע משפּחה האָט געהאַלטן גאָר שטאַרק פון ביטען. אַרום ביטען האָט דער „הויף" פאַרמאַגט אַ ריי גיטער (זלאָטאָווע, דראַזשנע) מיט גרויסע שטחים וואַלד און לאַנקעס. דער מיטלפונקט פון דער פּריצישער ממשלה איז געווען פּלאַנט (אַ 4 קילאָמעטער פון ביטען), דאָרט איז געווען דער „פּאַלאַץ", וווּ עס איז געזעסן די פּריצישע אַדמיניסטראַציע.

פאַרשידענע לעגענדעס וועלן איבערגעגעבן וועגן דעם קויף פון ביטען, וועגן די מחלוקות פון אַ ריי פּריצישע שטאַמען אַרום ביטען, אויך אַרכיוו־דאָקומענטן דערציילן וועגן דעם. איין פּרט אַזאַ איז כדאי דאָ צו ברענגען. הגם דאָס האָט צו טון מיט דער אַלגעמיינער געשיכטע פון ישוב, איז עס זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר אונדזער אַרבעט. וויטעלער ברענגען מיר (ביילאָגע נומער 1) דעם פולן אויס־צוג פון דעם „סלאָוניק געאָגראַפּישני" (געאָגראַפישער וועלטערבוך), די געשיכ־טע פון אַ סיכסוך וואָס איז זייער אינטערעסאַנט. מיר וועלן עס בקיצור איבערגעבן אין ייִדיש.

אַן אוראיניקל פון פּריערדערמאַנטן מיקאָליי טריזנאַ, אַ פּריצה וואָס האָט פון דער היים געהייסן שעמאַטוווּנאַ, האָט חתונה געהאַט פאַרן פּריץ טיזענהאָוז, וועלכער האָט אין דער ליטווישער רעגירונג פאַרנומען דעם גרויסן אַמט פון „דיאַמענטן־סטאַראָסטע". א געוויסן טאָג האָט דער דאָזיקער טיזענהאָוז, וואָס האָט נאָכדעם באַקומען אַ נאָך גרעסערן טיטל — ליטווישער הויף־פאָדסקאַרבי (וויצע־פּינאַנץ־מיניסטער) געווען אין נאָווגרודקער קלויסטער. ביים געבעט

האָט ער געהערט ווי איינע פון די בעטערינס דערמאָנט ביטען. אין די קאָטוי־ לישע קירכעס פון יענער געגנט האָט מען דאָן געבעטן פון אַ געבעט־ביכל וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן דורך די זשירעווער (נישט וויט פון ביטען) „באַ־ זיליאַנער ברידער" און טאָקע דאָרטן, אין זשירעווע געדרוקט אין דער קלויסטער־ דרוקעריי. אין דעם דאָזיקן געבעט־ביכל איז געווען אַ ליד פאַר דער הייליקער זשירעווער „גאָטס־מוטער". איין פערז פון דאָזיקן ליד דערציילט ווי אַזוי ביטעז איז געקומען צו די „באַזיליאַנער" אַז דער פּאָן טריזנע האָט מקדיש געווען ביטען... („נאַ זאָקאָן").

אַזוי איז געווען דער אָנגענומענער נוסח. טיזענהאָוז האָט אָבער געהערט, אַז די דאָזיקע שוועסטער זאָגט נישט מקדיש געווען, נאָר פאַרזעצט.

פאָן טריזנע האָט ביטען געגעבן ווי אַ משכון... („נאַ זאַסטאָוו").

טיזענהאָוזן האָט דער ענין פאַראינטערעסירט. ער האָט אָנגעהויבן נאָכפאָרשן אוּן האָט פעסטגעשטעלט, אַז אין די פרי־ערדיקע אויסגאָבעס פון דעם געבעט־ביכל רעדט זיך טאָקע, אַז ביטען איז געווען אַ משכון ביי די „באַזיליאַנער" אוּן נישט קיין מתנה. די הייליקע „ברידער" האָבן פשוט געפעלשט דעם טעקסט צו זייער גונסטן אוּן געדרוקט, אַז טריזנע האָט זיי אַוועקגעשענקט ביטען.

דער פּרט וועגן דער טעקסט־פעלשונג מצד די „ברידער" וואָרפט אַ שאָטן אויף די דאָזיקע „באַזיליאַנער", וואָס האָבן בשעתו אויך געפּירט לאָנגע משפּטים מיט די ביטענער יידן (וועגז דעם איז ווייטער פאָראָן געזויער).

עס איז אַוועק אַ סדרה מיט אונטערזוכונגען, אויספאָרשונגען, פאָרגלייכן פון פאָרשידענע טעקסטן פון די געבעט־ביכלעך אוּן טיזענהאָוז האָט אָנגעקלאָגט די „באַזיליאַנער" אין פעלשונג פון דער צוואה פון טריזנען אוּן אין וועלן צואיי־ גענען זיך ביטען, וואָס איז זיי געגעבן געוואָרן ווי אַ משכון.

לאָנגע יאָרן האָבן זיך געצויגן די משפּטים. ס׳דערציילן זייער פיל דערוועגן די פראָצעס־אַקטן. טיזענהאָוס פרוי, ווי אַן אָפּשטאַמיקע פון די טריזנעס, איז דערגאָנגען צו די העכסטע טריבונאַלן, אָבער פאָר איר לעבן האָט זי דעם געזוכטן יושר נישט געפונען. ערשט אירע יורשים האָבן אין דעם יאָר 1779 געווונען דעם פּראָצעס אוּן ביטען איז ווידער אָרויס פון די „באַזיליאַנער" הענט צו די פּריצים. פון די טיזענהאָוזס איז נאָכדעם ביטען, אוּן אירע סביבות, אָריבער צו די פּאָטאָצקיס.

אין דער זעלבער צייט — 70 יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט — האָבן זיך, ווי מיר וועלן עס ווייטער זען, די „באַזיליאַנער" געמשפּט מיטן ביטענער קהל.

***

צו די עלטסטע יידישע אָביעקטן אין ביטען האָט געהערט די אַלטע שול (אָנדערע האָבן איר גערופן די „קאָלטע", ווייל זי האָט נישט געהאָט קיין אויוון). זי איז אָפּגעברענט געוואָרן אין תשרי תרעו (1915), וועז דאָס רוסישע מיליטער האָט ביים אָפּטרעטן פאָר די אָנגרייפנדיקע דייטשן אונטערגעצונדן דאָס שטעטל פון עטלעכע זייטן.

די שול, אַן אַרכיטעקטאָניש מייסטערווערק האָט געהערט צו די געציילטע בנינים פון דעם מין. אַ דרייגאָרנדיקער דאַך, וואָס האָט זיך געהאַלטן אויף קינסט־לערישע באַהעפטונגען, האָט דעם בנין אַרויסגעהויבן פון גאַנצן אַרום. די וועגן זענען געווען באַצירט מיט פאַרשידענע תפילות אַריינגענומען אין ראַמען געמאָ־לענע פון כל־המינים בלומען און צוויטן אין די פאַרשידנסטע רעגנבויגן־פאַרבן. די ווינקלען ביים סופיט זענען געווען באַשיינט מיט חיות פון „פּרקי אבות", אַ הירש, אַ לייב, אַן אָדלער און אַ לעמפּערט מיט די געהעריקע שפּרוכן דערצו.

דער געשניצטער און באַצירטער ארון־קודש, די בימה אינמיטן מיט די זיילן, וואָס האָבן זיך הויך געהויבן ביז צום געמאָלענעם סופיט, האָבן געהאַט אַ שם אין דעם גאַנצן אַרום.

אַ מסורה וואָס איז געווען אָנגענומען אין שטעטל האָט דערציילט, אַז די שול איז געווען 300 יאָר אַלט. די דאָזיקע בעל־פּה־איבערליפערונג האָט זיך געשטיצט אויף דעם וואָס איבערן אַריינגאַנג פון דער שול איז געווען אויסגע־שניצט דער יאָר פון איר אויפבוי — ה׳של״ג (1573).

וועגן דער דאָזיקער דאַטע האָט זיך אייגנטלעך צווישן עלטערן עולם געפירט אַ וויכוח, טייל האָט געזאָגט, אַז דאָס מיינט של״ג (מיט אַ למד), און אַנדערע האָבן אויפגעוויזן, אַז דאָס איז שצ״ג (מיט אַ צדיק). וועגן די אותיות ה״ש האָט, הייסט עס, קיינער נישט געצווייפלט. צווישן דער ערשטער ווערסיע און דער צווייטער איז אַ חילוק פון 60 יאָר. ווען מיר זאָלן אַפילו אָננעמען, אַז די שפּעטערדיקע גירסאָ איז די ריכטיקע, מיינט עס, אַז די שול איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1633.

ביטען ווי אַ ישוב האָט שוין עקזיסטירט סיי אין יאָר 1573 (דאַן געהערט צום פּריצישן שטאַם אַנדרושקעוויטש) און זיכער שוין אין יאָר 1633. פון דעם קנין־אַקט פון ביטען אין יאָר 1570 איז קלאָר, אַז מיר האָבן שוין דאַן געהאַט צו טון מיט אַ חשובן ישוב וואָס איז געלעגן אויף אַ וויכטיקן יבשה־טראַקט (בריסק — סלאָנים) און ביי אַ באַוועגלעכן וואַסערוועג — די שטשאַרע.

עס איז אָבער פאָרט אַ ספק צי דער בנין פון דער אַלטער שול איז טאַקע געווען דער יעניקער וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין יענע יאָרן (1573 אָדער 1633). ווי מיר ווייסן איז ביטען אין דער מלחמה־צייט פון 1655 חרוב געוואָרן. אמת, עס קען זיין, אַז די שול, וואָס איז געווען אָפּגערוקט פון אַנדערע בנינים און האָט אַרום זיך געהאַט אַ ברייטן, ליידיקן שטח, האָט אויסגעמיטן די צע־שטערונג. אויך איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז ביים אָפּבויען די שול אויף איר אַלטן פּלאַץ האָבן די באַנייער אויסגעקריצט די אַלטע דאַטע וואָס איז געווען אויפן פריִערדיקן בנין. אַזעלכע פאַלן זענען באַקאַנט אַ סך, ווען די באַנייער פון אַ שול פלעגן זיך באַמיִען צו ציִען זייער יחוס פון די פריִערדיקע צייטן.

דעם פּלאַץ פון דער שול, פון דער מקווה (מרחץ) און פון בית־עולם, האָט דער „הויף" געגעבן אַ מתנה דעם שטעטל, דעם קהל. געשען איז עס ביי די ערשטע פּאַרצעלאַציעס פון ביטען, אין די צייטן פון די אַנדרושקעוויטשעס, דאָס הייסט אין מיטן פון 16טן יאָרהונדערט. פאַר די דאָזיקע פּלעצער האָט מען דעם „הויף" נישט געדאַרפט צאָלן דעם „פּלאַצאָווע"־צינז.

אַ גאָר וויכטיקער פּרט צו דער געשיכטע פון די יידן אין ביטען איז די קייט פון משפּטים וואָס עס האָט קעגן דער ביטענער קהילה געפירט דער „באַזיליאַנער" קלויסטער. אין בערשאַדסקיס „רעגעסטי אין נאַדפּיסי" נומער 2.246, פון די אַקטן פון ווילנער אַרכעאָלאָגישער קאָמיסיע, ב׳ 13, ז׳ 375 (זע ביילאָגע נומער 2), געפינען מיר וועגן דאָזיקן משפּט.

דער פּאָרשטייער פון דעם „באַזיליאַנער" מאָנאַסטיר אין ליסקעווע (ביי וואָל־קאָוויסק) מעלעטיי געדראָיט האָט אָנגעקלאָגט די ביטענער יידן: יאָוונוט (יונה) אַבראַמאָוויטש, שלמה מאָוושאָוויטש, שלמה און הירש אַבראַמאָוויטש — די עלט־סטע פון קהל פון דער שטאָט ביטען. (אין אָריגינאַל: קאָהאַלניך סטאַרשיך גאָראָדאַ ביטען).

די תביעה פון דעם מאָנאַסטיר־פּאָרשטייער איז באַשטאַנען אין אָט וואָס:

...דער דאָזיקער (ביטענער) קהל האָט אין יאָר 1737 געגומען, אונטער אַ שריפט־לעכער התחייבות, צוויי טויזנט זלאָטעס (גילדן) ביים קסיאָנדז בענעדיקט טרוסקעוויטש, דעם עלטסטן פון די זשירעווער „באַזיליאַנער". דער קהל האָט זיך מתחייב געווען צו צאָלן אַ יערלעכן פראָצענט. די דאָזיקע פראָצענטער האָט דער ביטענער קהל געצאָלט רעגולער מער ווי צען יאָר. פון דאַן האָט ער נישט געצאָלט נישט די פראָצענטער, נישט דעם קרן.

חוץ לזה האָט דער זעלבער ביטענער קהל, דעם 25טן דעצעמבער 1768, געגו־מען, ווידער אונטער אַ שריפטלעכער התחייבות, טויזנט זלאָטעס ביים קסיאָנדז דאָמבראָווי, דעם עלטסטן פון די ליסקעווער „באַזיליאַנער". אויך דעם דאָזיקן חוב האָט דער ביטענער קהל נישט איינגעצאָלט.

דער תובע פאָרלאָנגט דעריבער, אַז דער ליטווישער טריבונאַל זאָל צופּסקענען אַז דער ביטענער קהל זאָל איינצאָלן די חובות צוויי טויזנט און טויזנט זלאָטעס פון דעם קרן און אַזאַ סומע (אויך 3.000 זלאָטעס) פאַר די פראָצענטער און אויסער דעם אויך 300 זלאָטעס פאַר די אויסגאָבעס פון געריכט. ווידער זאָל מען אַרויסגעבן אַן „אינקעוויטאַנציע" (אַז מען זאָל די דאָזיקע סומע קענען אויפמאַנען דורך לייגן אַן אַרעסט) אויף די הייזער פון די פּאָרשטייער פון קהל, די הייזער פון קהל און אויך אויף דער שול (שקאָלאַ).

דער ליטווישער טריבונאַל האָט אין דעם יאָר 1778 אַרויסגעטראָגן דעם פּסק, אַז דער קהל פון ביטען דאַרף איינצאָלן זעקס טויזנט זלאָטעס פאַרן קרן און פראָצענט פון חוב און 400 זלאָטעס געריכט־הוצאות. דעם תובע בלייבט דאָס רעכט פון „אינקעוויטאַנציע", פון באַלייגן אַן אַרעסט אויף דעם אייגנטום פון קהל.

דער דאָזיקער דאָקומענט דערציילט אונדז נישט נאָר וועגן דעם פאַקט פון דעם משפּט צווישן דעם ביטענער קהל און דעם פּאָרשטייער פון די „באַזיליאַ־נער". מיר דערוויסן זיך אַ ריי וויכטיקע געשיכטלעכע פּרטים:

א) דער ביטענער קהל איז געווען געצוווּנגען צו בּאָרגן געלט אויף אָנר אַ הויכן פּראָצענט ביי די „הייליקע באַזיליאַנער ברידער". ס׳הייסט, קיין גרויסע גבירים זענען זיי נישט געווען די ביטענער יידן פון יענער צייט, פון דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט;

ב) די פרומע „באַזיליאַנער" ווייזן זיך אַרויס פאַר גאָר גוטע פראָצענטני־קעס. נישט נאָר האָבן זיי אויף דער זעלבער סעסיע געמאַנט ביי ביטענער

קהל, אויך ביים אַמסטיבעווער קהילה האָבן זיי פאַרלאַנגט 2.000 זלאָטעס פאַר אַ חוב מיט פּראָצענטער;

ג) ביטען האָט געהאַט אַן אָרגאַניזירטע קהילה, האָט פאַרמאָגט קהלשע געביידעס;

ד) ביטען איז דאַן אָנגערופן געוואָרן מיט דער באַצייכענונג גאָראָד (שפּע־טער איז ביטען געווען אַ מיעסטעטשקאָ, אַ שטעטל).

די אַקטן דערציילן נישט אויף וואָס די ייִדן האָבן געדאַרפט די דאָזיקע הלוואות. עס איז אויך נישט באַוווּסט ווען און ווי אַזוי די ייִדן האָבן די צוגעפּסקנטע סומעס באַצאָלט.

מיט אַ יאָר שפּעטער, 1779, האָבן, ווי מיר ווייסן שוין, די „באַזיליאַנער" פאַרשפּילט זייער פּראָצעס מיט טיזענהאַוזן און ביטען איז אַריבער אין פּריצישע הענט.

אַרום דער אַלטער שול האָבן זיך געוועבט פאַרשידענע לעגענדעס. פאַרן אַריינ־גאַנג אין פּאָלוש איז געלעגן אַ קיילעכדיקער שטיין (אַ מילשטיין). אויף אים פלעגן אויפגעשטעלט ווערן די חופּות בעת דעם סידור־קידושין. צוויי לעגענדעס זענען דערציילט געוואָרן וועגן דעם דאָזיקן שטיין. איינע, אַז

„...אַמאָל, פאַרצייטן איז עס געשען, זענען בעת מסדר־קידושין זיין פּלוצ־לינג געשטאָרבן חתן־כלה. איז אַרויס אַ פּסק פון דעם דעמאָלטיקן ביטענער רב, אַז מען זאָל זיי מקבר זיין דאָ אויפן שולהויף און פאַר זייער תיקון וועגן זאָל מען אויף דעם אָרט שטענדיק אויפשטעלן די חופּה בעת חתונות..."

די צווייטע לעגענדע דערציילט, אַז אונטערן שטיין ליגט באַהאַלטן דער בויער (אָדער מאָלער) פון דער שול. ער איז אַראָפּגעפאַלן פון דער רישטאָוואַניע ביים אויסענדיקן דעם בנין. האָט מען (ווי אין דער פריִערדיקער ווערסיע) גע־הייסן דעם דאָזיקן הרוג באַגראָבן ביי דער שוועל פון דער שול...

אַ לעגענדע איז נישט מער ווי אַן אָנדייט, אַ וווּנק פאַר אַ געשיכטלעכן פאַקט. און אַזוי איז עס טאַקע מיט די ביטענער לעגענדעס אַרום דער שול. אַגב ווערן די זעלבע געשיכטעס איבערגעחזרט אין פאַרשידענע נוסחאות אין אַ סך שטעט און שטעטלעך.

וואָס שייך די אַנדערע ייִדישע קהלשע בנינים אין ביטען, זענען זיי שפּעטער אויפגעקומען. צו זיי געהערט דער בית־המדרש ביי דער אַלטער שול, דער „חייטים", — דער בעל־מלאכהשער בית־המדרש, די תלמוד־תורה און דער בית־הרב. זיי אַלע האָבן צוזאַמען מיטן מרחץ געשאַפן דעם „שולהויף". חוץ לזה איז אין „הקדש־געסל" געווען דאָס חסידים־שטיבל (פאַרגרייזט און בדרך הלצה גע־רופן די „סחידאַרניע" אָנשטאָט „חסידאַרניע"), נאָכדעם דער בית־המדרשל אויף „ניישטאָט", וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן רמתנה פון איטשע־לייב דעם כלי־זמר און דער „באַרגער" בית־המדרש, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן האַרט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אַ בנין וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו ייִדן אין ביטען ב״שך פון אַ פּאָר הונדערט יאָר, איז געווען דאָס קראַנקן־הויז וואָס איז געשטאַנען איז „פּוסטן סאַד". פאַר אונדזער צייט איז שוין דאָרטן דער בנין נישט געווען און ווייניק ביטענער

האָבן געווּסט אַז אין דעם „פּוסטן סאָד", צווישן די יאָרהונדערטער אַלטע ליפּעס, איז אַמאָל געשטאַנען אַ געביידע, וואָס האָט געדינט פאַר אַ קראַנקן־הויז. די געביידע איז אויפגעבויט געוואָרן דורך דער שרה טריזנע. עס האָנדלט זיך משמעות וועגן דעם לעצטן טריזנע מיקאָליי, וועלכער האָט פאַרמשכונט זיינע גיטער צו די „באַזיליאַנער". די געביידע האָט געשטאַמט אומגעפער פון סוף 17טן יאָרהונדערט. דאָס קראַנקן־הויז האָט באַדינט דאָס שטעטל און דעם אָרום. דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז וואָס אין די פּריצישע תקנות פאַר דעם אַנשטאַלט (געשריבן אין אַלט־פּויליש) איז געווען אַ פונקט, אַז ייִדישע קראַנקע האָבן דאָס רעכט צו

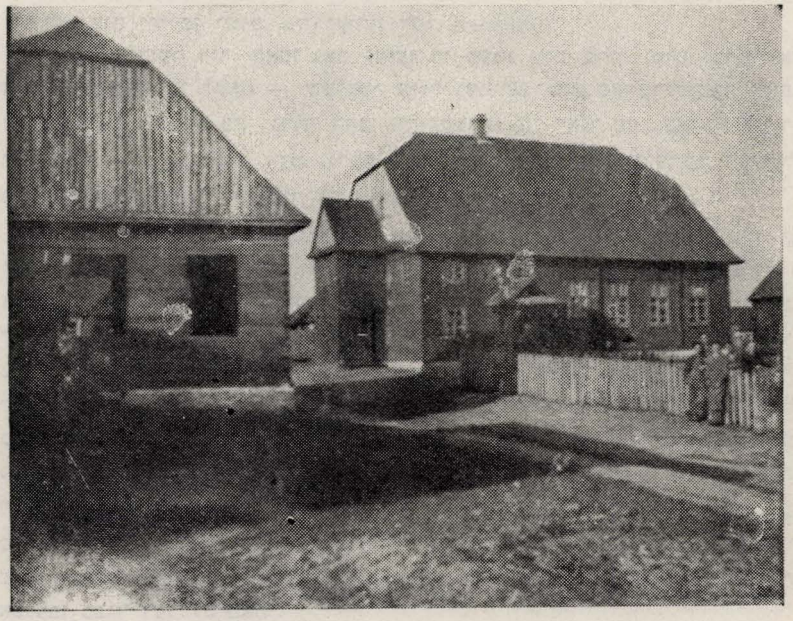

דער „שול־הויף" נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

רעכטס דער אַרומגעצוימטער פּלאַץ פון דער אַלטער שול; העכער רעכטס דער אָפּגעבויטער גרויסער בית־המדרש; לינקס דער נישט־פאַרענדיקטער חייטים וואָס האָט אין יאָר 1939 געזאָלט איבערגעבן ווערן פאַר אַ תּרבות־שול.

באַקומען כשר עסן. אין דאָזיקן קראַנקן־הויז זענען אויך געלעגן די פאַרוווּנדעטע זעלנער בעת די פאַרשידענע מלחמות וואָס זענען אין משך פון דער צייט פאַר־געקומען.

די ייִדישע באַפעלקערונג האָט אין משך פון אַ לאַנגער תּקופה באַנוצט דעם אַנשטאַלט. דער בנין איז חרוב געוואָרן אין יאָר 1863, בעתן „מיאָטעזש" (דעם פּויליש־אויפשטאַנד).

אין דעם קראַנקן־הויז האָבן צווישן אַנדערע אויך געאַרבעט ייִדישע דאָקטוירים. פאַר דער מלחמה, ווען איך האָב געהאַט אין מיין רשות דעם אַרכיוו פון דעם

קראַנקן־הויז (אויסגעבאַרגט האָט עס מיר דער שרייבער פון „הויף", וויערנאַהאַראַ). דאָרטן איז געווען די פּולע רשימה פון די חולאים פאַר די פאַר הונדערט יאָר און די נעמען פון די יידישע רופאים. אין דעם פּוילישן טעקסט איז געווען אָנגעגעבן רופא. צווישן אַנדערע איז דאָרט געווען אַ רשימה פון די סאָלדאַטן פון נאַפּאָלעאָנס אַרמיי פון 1812, אויך צווישן זיי זענען געווען יידן, ווייל זיי האָבן פאַרלאָנגט כשר עסן.

דאָס געהילץ פון חרוב געוואָרענעם קראַנקן־הויז איז נאָכדעם פאַרנוצט געוואָרן ביים אויפבויען דאָס חסידים־שטיבל. עס וועט וועגן דעם נאָך קומען צו רייד.

אַ דריטער בנין, וואָס האָט געהאַט אַ גאָר גרויסע שייכות צו ביטען און אומדירעקט צום יידישן ישוב, איז געווען דער מאַנאַסטיר.

מיר, אונדזער דור, האָבן נאָר געזען די בערג מיט ברוך (מיט „גרוז" אויף אונדזער שטעטלשן לשון) — שטיקער ציגל געמישט מיט פאַרטריקנטער וואַפּנע. די בערג און גריבער פון „גרוז" האָבן זיך געצויגן פון ראַנד פון „באַרג", פון דעם וועג צו רודניע, לענגאויס דעם „גלחס סאָד" ביז צום זאַרעטשער טייכל. רעשטלעך פון דעם געמויערטן קלויסטער־צוים האָבן נאָך עקזיסטירט.

דער מאָנאַסטיר איז געגרינדעט געוואָרן אין דער צייט ווען ביטען האָט געהערט צו די טריזנעס. ער האָט געהערט צו די גרעסטע און אָנגעזעענסטע אין דעם געגנט. ער איז געווען נאָך עלטער פון דעם זשירעווער, וואָס האָט אים, מיט יאָרן שפּעטער, איבערגעשטיגן. אין זשירעווע האָט זיך „באַוויזן" איבערן הימל „גאָטס מאַמע", און דעריבער איז דער דאָרטיקער געוואָרן מער חשוב און הייליק. פון גאָר ווייטע מקומות פלעגן עולה־רגלניקעס גיין קיין זשירעווע (20 קילאָמעטער פון ביטען). שוין פון מערעמין (10 קילאָמעטער פאַר זשירעווע), פון וואַנען מען פלעגט שוין זען די שפּיצן פון די זשירעווער קלויסטערס, פלעגן טייל עולה־רגלניקעס זיך שאַרן אויף די קני... יעדער דורכפאָרער פאַרבי זשירעווע פלעגט מוזן אַראָפּנעמען דאָס היטל. זשירעווע איז געלעגן אויפֿן טראַקט ביטען — סלאָנים. פלעגן דערבייַ פרומע יידן אָנלייגן אַ סך וועג, כדי אויסצומיידן זשירעווע און נישט אָפּגעבן כבוד דער „טומאה".

דער ביטענער מאָנאַסטיר איז געווען עלטער און בשעתו חשובער. פון די ווייטסטע מקומות פלעגט מען קומען אין ביטען איינצולייגן משכנות. אַזוי האָט אַ סלוצקער פריצה געהאַט אין מיטן פון 18טן יאָרהונדערט אַ סיכסוך מיטן „נאַסטאַיאַטעל" פון ביטענער מאָנאַסטיר, אַז מיט איר צירונג, וואָס זי האָט דעפּאָנירט אין דאָזיקן מאָנאַסטיר, איז עפּעס נישט אין אָרדענונג, און געהאַנדלט האָט זיך עס וועגן אַ גאָר גרויסן אוצר פון גאָלד, זילבער און טייערע אידלשטיינער.

לאַנגע יאָרן איז די ממשלה איבער ביטען געווען געטיילט צווישן דעם פריצישן „הויף" און דעם „באַזיליאַנער" מאָנאַסטיר. געמיינט האָט עס וועגן די דעה איבער די יידן. די שטעטלשע איינווינער, די יידן, האָבן דעם „צינז" פאַר זייערע פעלדער, גערטנער און פלעצער („פלאַצאָווע") געצאָלט דעם „הויף", און די „באַזיליאַנער" האָבן זיך אָבער אַריינגעמישט אין די אינערלעכע ענינים פון די יידן. געווען אַ צייט ווען עס איז די יידן נישט געווען דערלויבט צו ווינען אויף „ניישטאָט".

וועגן די משפּטים מיט די „באַזיליאַנער" האָבן מיר שוין דערמאָנט. מיר ווייסן נאָר וועגן אײַן סיכסוך, אָבער עס איז פֿאַרהוילט און פֿאַרלוירן געגאַנגען צוזאַמען מיט די אַרכיוון, דאָס אַלץ וואָס דעם ישוב איז אויסגעקומען אויסצושטיין פון די דאָזיקע „פרומע" פּראָצענטניקעס.

דער מאָנאַסטיר איז אויך צעשטערט געוואָרן (צוזאַמען מיט דעם קראַנקן־הויז) בעת דעם „מיאַטעזש" פון 1863. דאָרטן זאָלן זיך האָבן פֿאַרפֿעסטיקט די פּוילישע פּאָווסטאַנצעס. רוסישע מיליטער־אָפּטיילונגען, געקומענע פון סלאָנימער גאַרניזאָן, האָבן געשטורעמט די פֿאַרפֿעסטיקטע בנינים און זיי זענען צעשעדיקט געוואָרן. אין טייל גאַנץ געבליבענע בנינים האָט נאָכדעם אַ שטיקל צייט געווינט אַן

די „נייע גאַס" — רעכטס זעט מען יחזקל אליהס שטוב, נאָכדעם דעם קאָטלערס און שייע מינקעוויטשעס; לינקס ניסקעס שטוב און וויטער מענדלס־אַרעס און ליזער־לייבס שותפות־הויז.

אָפּטיילונג רוסישע זעלנער, וואָס איז געבליבן אין ביטען אָפּצוהיטן די רו. שפּע־טער האָט מען די בנינים פֿאַרקויפט צו יחידים וואָס האָבן די ציגל גענוצט פֿאַר בנינים, בעיקר פֿאַר אויוונס. מען פלעגט טאַקע אין ביטען זאָגן, אַז דער רוב כשרע טשאָלנטער ווערן געמאַכט אויף די טריפהנע מאַנאַסטיר־ציגל. די ציגל זענען געווען פון אַ ספּעציעלן פֿאָרמאַט — גרויסע, פלאַכע, פּירקאָנטיקע און פּייער־ווידערשטאַנדיק.

פון דעם „גרוז" האָט מען אָנגעשאָטן די „נייע גאַס", די גרעבליע, דעם וועג צו די בריקן און דעם וועג צו דאָמאַנאָווע.

אַזוי האָט דאָס שטעטל מיט יאָרהונדערטער שפּעטער „אָפּגעירשנט" די „באַ־

זיליאַנער" און זייער מאָנאַסטיר, וואָס האָט זיי אַ פּאָר הונדערט יאָר אויף פאַר־שידענע אופנים דערגאַנגען די יאָרן.

אויף דער פראַגע ווען, אויב נישט גענוי איז לכל־הפּחות בערך, עס איז אויפגעקומען דער ייִדישער ישוב אין ביטען איז שווער צו ענטפערן. פון אַ ריי דאַטעס ווייסן מיר שוין, אַז דער ביטענער קהל איז ערב דעם חורבן אַלט געווען העכער 300 יאָר, אָבער אַ גענויע דאַטע פון דעם בראשית האָבן מיר נישט. אָט ווערט, למשל, ביטען נישט דערמאָנט אין די פּראָטאָקאָלן פון „ועד מדינת ליטא", ווו עס פיגורירן יאָ צענדליקער שטעטלעך פון יענעם געגנט (מייטשעט, זשעטל, האָראָדיטש, מיר, דוואָרעץ, מוש, פּאָלאָנקע, סטאָלאָוויץ א"אַ). אפשר דער־פאַר וואָס סלאָנים האָט רעפּרעזענטירט די גאַנצע סביבה פאַר דעם ליטווישן ועד.

פּונקט ווי עס איז פאַרהוילן די דאַטע פון דעם ביטענער ייִדישן בראשית, ווייסן מיר אויך נישט וועגן דער צאָל פון ייִדן אין די ערשטע יאָרהונדערטער. די ערשטע ציפער האָבן מיר פון יאָר 1766, ווען עס איז געווען אין ביטען 237 ייִדישע קאָפּ־שטייער־צאָלער.

מיט דעם בראשית איז אויך פאַרבונדן די שאלה, ווער זענען עס געווען די ערשטע ביטענער ייִדישע ישובים? פון וואַנען זענען זיי געקומען?

דאָ איז שוין נישטאָ קיין שום ספק, אַז דער רוב מנין ובנין פון דעם בראשית־דיקן ייִדישן ישוב איז באַשטאַנען פון די אַריינגעפאָרענע אין שטעטל דאָרפסלייט. אין די צענדליקער דערפער אַרום ביטען זענען פון קדמונים געזעסן ייִדן קרעטש־מערס, אַרענדאַרן, פּאַקטערס, שמידן, מילנערס — זיי האָבן געהאַלטן דעם „פּאַקט" אין די הויפישע מעלקערייען, ברויערייען, סמאָלניעס און מילן. פון זיי האָט זיך אָנגעהויבן דער ישוב אין שטעטל, וואָס איז געווען אַ מיטלפּונקט אין דעם גאַנצן אַרום.

די איינוואַנדערונג פון דאָרף אין שטעטל האָט אָנגעהאַלטן ביז דער לעצטער צייט פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. מיר האָבן געהאַט אין שטעטל עטלעכע צענדליק משפּחות וואָס האָבן אין זייערע צוגאָב־נעמען אָנגעוויזן אַז זיי שטאַמען פון אַרומיקע דערפער. דער דאָזיקער כנוי (באַצייכענונג) איז איבערגעגעבן גע־וואָרן צו די שפּעטערדיקע דורות. אייניקלעך פון אַמאָליקע ישובניקעס האָבן נאָך אַלץ געטראָגן די דאָרף־נעמען פון זייערע זיידעס. אַזוי האָבן מיר אין פאַרמלחמה־דיקן ביטען געהאַט: דאָדזשע טשעמעליער, שלמה יעזשאָנער, זלמן אוהליער, משה פּאָהאָרער, יצחק דעטקעוויטשער, מאיר אָקוניניעווער, יאַנקל און מענדל נאָוויסאַ־דער, שמשון דאָבראָמישליער, מאיר זאַפּאָליער, אָרע באָרקער, שמחה ליובישטשיטער, לייבל קאָכאַנאָווער, חייקע מאָהיליצער, לייבע פּאַפּירנער, הערשל קאָל־באָוויטשער, גרשון פלעשקיער, מרדכי־לייב יאַמעשנער און אַ גאַנצן שטאַם גנוינער, פּאַסטערינער, דראַזשנער, זלאָטאָווער, זאַסטאַווער, דאָברעניאָווער וכדומה.

קינדער און אייניקלעך פון פריִערדיקע ישובניקעס זענען אַזוי געוועזן פאַר־בונדן מיט זייער דאָרף־אָפּשטאַם, אַז מען האָט אָפטמאָל גאָרנישט געוווּסט זייערע ריכטיקע פאַמיליע־נעמען. אין די הונדערטער זענען אין שטעטל אַרומגעגאַנגען פאַרשידענע געשיכטעס און לעגענדעס וואָס עס האָט פּאַסירט מיט דעם און דעם

ישובניק. נישט זעלטן פלעגט מען אין אַזאַ מין מעשה הערן: „געוועזן איז נאָך דאַן ווען אין דעם און דעם דאָרף האָט געוווינט דעמס אָדער יענעמס עלטער־זיידע“...

אויך אין די לעצטע יאָרן האָבן אַרום ביטען, אין אַ צענדליק דערפער, גע־וווינט ישוביקעס, וואָס פלעגן האָבן זייערע קידער אין די שטעטלשע חדרים אָדער שולעס און אַליין אויך קומען אין שטעטל אויף ימים־נוראים.

דער ישובניקעס־עלעמענט אין אונדזער געגנט איז אין די פריִערדיקע דורות געווען אַ גאָר אָנזעעוודיקער און געשפּילט א גאָר גרויסע ראָלע אין דער גע־שטאַלטונג פון די אינעווייניקסטע באַציִונגען פון ייִדישן כלל. זייער פיל ישובני־קעס זענען געווען חסידים, און טאקע גאָר אָנגעזעענע סיי אין חסידות, סיי אין פאַרמעגן. די רביים פון די ווייסרוסיש־פּאָליעשער צדיקישע „הויפן“ (לעכעוויטש, קוידאנאָוו, סלאָנים, קאָברין) זיי פלעגן פּערזענלעך באַזוכן זייערע כולל־מענטשן אין די דערפער. אַן אַנדער מאָל פלעגן זיי אַהין אַראָפּשיקן זייערע שליחים. זייער אַ סך פון די חסידישע מעשיות פון די סלאָנימער דערציילן טאקע וועגן די מופ־תים און ווונדערס וואָס עס זענען געשען מיט דאָרף־ייִדן, קרעטשמערס, אַרענדאַרעס, פּאַקטערס וכדומה.

אַ גאָר פאַרשפּרייטע מעשה, וואָס איז שטאַרק באַקאַנט צווישן די סלאָנימער חסידים האָט אַ שייכות צו ביטען — צו א מחלוקת וואָס עס איז פאָרגעקומען צווישן דעם „דאָרף“ (די ישובניקעס) און דעם קהל פון ביטען.

די געשיכטע איז פאַרבונדן מיטן אַנטשטיין פון סלאָנימער חסידות און מיטן אויפבוי פון דעם חסידים־שטיבל. לויט דער דאָזיקער געשיכטע האָט דער ערשטער סלאָנימער רבי, רבי אברהם, דער „חסד לאברהם“ און „יסוד העבודה“, זיך געזאָלט באַזעצן אין ביטען. און געוואָלט האָבן די חסידים, די ישובניקעס, אָפּקויפן דעם בנין פון דעם קראַנקן־הויז אין „פּוסטן סאָד“. וואָלט דאָס צושטאנד געקומען וואָלטן מיר מן־הסתם אָנשטאָט „סלאָנימער חסידים“ גאָר געהאַט „בי־טענער חסידים“. האָבן אָבער דערצו נישט דערלאָזן די שטעטלשע וואָס זענען געוועזן פאַרביסענע מתנגדים. עס האָט לאַנג אָנגעהאלטן די מלחמה ביז עס איז געקומען צו אַ פּשרה. דער רבי זאָל נישט קומען אין ביטען, אָבער מען האָט דערלויבט די חסידים אויפצובויען אַ חסידים־שטיבל. אויך לגבי דעם איז געוועזן אַ גאָר גרויסע קעגנערשאַפט.

די דאָרף אָפּשטאַמונג פון אַ סך ביטענער משפּחות קומט צום אויסדרוק און איז פאַראייביקט געוואָרן אין די פאַמיליע־נעמען. צווישן די פּאָר הונדערט פאַ־מיליע־נעמען פון די ביטענער תושבים געפינען מיר טאַקע די נעמען פון די דערפער מיטן סופיקס „סקי“ אָדער „צקי“. אַזוי זענען עס די פאַמיליע־נעמען: קאָלבאָווסקי (פון קאָלבאָוויטש); דיטקאָווסקי (דיטקעוויטש); אָסאָווסקי (אָסעווע); דאַרעווסקי (דאַרעווע); מאַלאַוויצקי (מאַלאַוויד); זשוכאָוויצקי (זשוכאָוויצי); באָבראָ־וויצקי (באָבראָוויטש); דראַזשנער (דראָזשנע); מאָגילאנסקי (מאָהיליץ); סאַוויצקי (סאַוויטש); רוסאַכאָווסקי (רוסאַכאָווע) אאַ״וו.

רעדט מען וועגן דעם צוזאַמענשטעל פון די ביטענער תושבים געפינען מיר אין זייערע פאַמיליע־נעמען שפּורן פון זייער אָפּשטאַם, דהיינו פון נאָענטע און אויך גאָר ווייטע מקומות. אַזוי זענען די פאמיליעס: סלאָנימסקי, רוזשאַנסקי,

מאלטשאדסקי, דזיענצעלסקי, פינסקי, קלעצקין, קאראליצקי, ווילענטשיק, קאווענ־
סקי, פאגארעלסקי, מירסקי, פרוזשאנסקי, ברעסקין, וועגראווסקי, סידרער, פאלא־
נעצקי, קארעליטש, קראשינסקי, שערעשעווסקי, דערעטשינסקי, קליבאנסקי. אין
די דאזיקע נעמען זענען פארצייכנט די שטאם־ערטער: סלאנים, ריזשנאי, מיי־
טשעט, זשעטל, פינסק, קלעצק, קארעלין, ווילנע, קאווענע, פאגארעליע, מיר,
פרוזשענע, בריסק, וועגראוו, סידרע, פאלאנקע, קראשין, שערשעוו, דערעטשין,
קליבאן. ווי מיר זעען האט ביטען צו זיך צוגעצויגן תושבים (אפטמאל ווי איידעמס)
פון די ווייטסטע מקומות.

געווענזן זענען אויך א ריי משפחות וואס מען האט זיי געקענט נאר נאך
זייערע שטאם־שטעט. אט האט א האלבן יארהונדערט אפגעלעבט אין ביטען אשר
קארעליצער. מען האט זיין אמתן נאמען נישט געווסט. וועי וואלט געווסט אשר
לעווין? — געציילטע. אויך זיין איידעם האט געהייסן ארל, אשר־קארעליצערס
איידעם. פון די קינדער איז דאך שוין אפגעראדט. אדער שרה־לאה די בריסקערקע.
קיינער האט איר נישט גערופן אנדערש. און פון בריסק איז זי שוין געווענזן א
שיינע עטלעכע צענדליק יאר. איר טאכטער און די אייניקלעך האט מען געקענט
נאר ווי אסתר־פעשקע דער בריסקערקעס און „דער בריסקערקעס" אייניקלעך.

רעדנדיק וועגן דעם נומעריזן צוזאמענשטעל פון ביטענער עדה וועלן מיר
אנגעבן די פעסטגעשטעלטע דאטן און ציפערן וואס מיר האבן וועגן ווסק פון
ביטען בכלל און איר יידישן טייל בפרט.

אין דעם „סלאווניק געאגראפיטשני", וואראשע 1888 (פון וואנען מיר האבן
אגב גענומען די געשיכטע פון שטרייט צווישן די „באזיליאנער" מיט דעם פרי־
צישן הויף), ווערט געזאגט, אז אין יאר 1858 האט ביטען געציילט 975 איינווי־
נער, פון זיי זענען 509 געווען יידן, וואס מיינט 52 פראצענט. (די אנדערע זענען
געווען 403 פראוואסלאווענע און 63 קאטאליקן). אין יאר 1888 האט שוין ביטען
געהאט (נאך דעם זעלבן מקור) 1926 איינווינער (900 מענער, 1.026 פרויען),
פון זיי 1.500 יידן וואס מיינט 78 פראצענט. דאס הייסט, אז אין משך פון 30 יאר
האט זיך די אלגעמיינע צאל באפעלקערונג פארטאפלט און דער יידישער טייל
האט זיך פארדרייפאכט! נאכמער — די קריסטלעכע באפעלקערונג האט זיך
פארקלענערט. דער גאנצער צווווסק אין די דאזיקע 30 יאר איז געגאנגען אויפן
יידישן חשבון, גאנצע טויזנט נפשות. דאס איז געווען נישט נאר פון דעם נא־
טירלעכן צווווסק. דאס דארף אויך צוגעשריבן ווערן צום גרעסטערן צופלוס פון
ישובניקעס פון די דערפער (נאך דעם אנהייב פון די אומרויקע 80קער יארן).
און אויך וואס דאן האט דער הויף אויפגעבויט די טוך־פאבריק.

די יארן 1860—1897 זענען טאקע געווען דער בלי־ונגס־פעריאד פון יידישן
ביטען. דער ראשיקער ווסק איז געווען א רעזולטאט פון אויפבוי און פראס־
פעריטן פון דער טוך־פאבריק, ווו עס האבן געארבעט הונדערטער יידן. אין די
לעצטע יארן אין די פאבריק געהאלטן אין ארענדע דורך דער משפחה גארפינקל
(אפשטאמיקע פון ריזשנאי). אין דער זעלבער צייט איז אויך אויפגעקומען די
גארבעריי פון אברהם־יעקב איין (אפשטאמיקער פון סוויסלאטש). די דאזיקע צוויי
אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען האבן נישט נאר גורם געווען צו דער פארגרע־

סערונג פון דער צאָל יידישע תושבים. דאָס האָט אויך משפּיע געווען אויפן געזעלשאַפטלעכן לעבן און דער אַנטשטייונג פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין ביטען.

אין דער דייטש־יידישער „ענציקלאָפּעדיאַ יודאַיקאַ", ב' 4, ז' 1.237, בערלין 1929, געפינען מיר אַ נאָטיץ וועגן ביטען פון וו. (ד"ר מ. ווישניצער), וווּ עס ווערט געזאָגט:

„...אין יאָר 1766 איז אין ביטען געווען 237 יידן וואָס האָבן געצאָלט דעם קאָפּשטייער. אין יאָר 1847 זענען דאָרטן געווען 573 יידן. אין יאָר 1897 — 1614 יידן (60 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג), און אין יאָר 1921 — 539".

ווען מען שטעלט צוזאַמען די דאָזיקע דאַטן און ציפערן פון די דערמאָנטע מקורים, איז די אַנטוויקלונג פון דער צאָל יידן אין ביטען אַזאַ:

1766	יאָר	—	237 יידן
1847	„	—	573 „
1858	„	—	509 „
1888	„	—	1.500 „
1897	„	—	1.614 „
1921	„	—	539 „

די פאַרקלענערונג פון דער צאָל יידן צווישן 1897 און דער ערשטער וועלט־מלחמה דאַרף צוגעשריבן ווערן ראשית צו דעם פאַרמאָגן פון דער טוך־פאַבריק און אויך צו דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע פון 1905. אַ גרויסע צאָל יונגע און אַרבעטער אַרײַנגעצויגענע אין דער רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג האָט עמיגרירט. די עמיגראַציע האָט זיך אָנגעהויבן בעיקר אין די פאַרײַניקטע שטאַטן. געפאָרן זענען גאַנצע משפּחות. עס איז בכלל נישט געווען קיין איין משפּחה וואָס זאָל נישט האָבן ווען פון אירע נאָענטסטע אין אַמעריקע. מען פלעגט אויסחשבונען, אַז אין אַמעריקע זענען פאַראַן מער ביטענער ווי אין ביטען גופא.

גאָר געזונקען איז די צאָל פון די ביטענער יידן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. ביים אויסברוך פון דער מלחמה איז אַ גרעסערע צאָל יונגעלייט מאָבי־ליזירט געוואָרן. ביים אָנגריף פון די דייטשן אויף ביטען, ווען דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך עוואַקויירט קיין קאָסעווע, זענען שוין אַ טייל צוריק נישט געקומען. עס האָבן צענדליקער משפּחות אין דער דאָזיקער צייט זיך באַזעצט, אויסער אין קאָסעווע, אויך אין סלאָנים, באַראַנאָוויטש און אַנדערע מקומות.

אין משך פון דער גאַנצער דייטשער אָקופּאַציע איז כמעט נישט געווען קיין נאַטירלעכער צוווּוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג. עס זענען פאַר די קרוב 4 יאָר (1915—1919) כמעט נישט פאָרגעקומען קיין יידישע חתונות אין שטעטל. ווען עס איז פאָרגעקומען די חתונה אין ביטען, פאַר די דייטשן, פון אַברהמע בערנשטיין (שרקה דאָטשקעס) מיט מירל זאַפּאָליער, איז עס געווען אַ גרויסע געשעענישׂ, און די דייטשן האָבן, כדי די דאָזיקע „עריגענים" צו פאַראיבּיקן, געמאַכט אַ פאָטאָגראַפּיע פון דער חתונה אויפן פרייען פעלד. די קראַנקייטן (טיפוס), דער הונגער האָבן אויך הונדערטער אַרויסגעריסן.

בעת דעם בייטן זיך פון די מאַכטן (פּוילישע, באָלשעוויסטישע), האָט זיך געמאַכט אַ מעגלעכקייט פון עמיגראַציע. עס האָט דאָן דער דזשאָינט אַרגאַניזירט אַ מאַסנהאַפטע אויסוואַנדערונג. אַ געוויסער טייל פון שטעטל האָט זיך אַריבערגעכאַפט קיין וואַרשע און דאָן, אין די דאָזיקע בהלה־טעג, עמיגרירט.

דאָס אַלץ האָט אַראָפּגעדריקט די צאָל פון די ביטענער יידן ביז דער צאָל פון 539 אין יאָר 1921.

פאַר די שפּעטערדיקע קרוב 20 יאָר איז די צאָל כמעט ווי פאַדרייפאַכט געוואָרן. ערב דעם חורבן זענען אין ביטען געווען בערך 13 הונדערט יידישע נפשות.

ביטענער געאָגראַפּיע, טאָפּאָגראַפּיע און פלור־נעמען

דער רוסישער ווי דער פּוילישער נאָמען פון שטעטל איז געווען ביטען, מיט אַ האַרטן „אי" (אין רוסיש אַ „יערי" און אין פּויליש אַן „איגרעק"). טייל שטעטלדיקע, בעיקר פון אַלטן דור, האָבן אַרויסגערעדט בוטען מיט אַ וואָו נאָכן בית. אַזוי רעדן עס אויך אָרויס די ערשטע אַמעריקאַנער ביטענער איינוואַנדערער. זייערע אינסטיטוציעס האָבן אויך דעם נאָמען בוטען. ווען די דייטשן זענען, אין 1915, אַריין אין ביטען, האָבן זיי עס אַ נאָמען גענעבן קליין־ביטען, משמעות אויסצוטיילן פון דער שלעזישער שטאָט בויטען. די פּאָליאַקן האָבן צו ביטען צוגעגעבן דאָס וואָרט „נאָד שטשאָראָן" (ליגט בייַ דעם טייך שטשאָרע), אויך צוליבן טעם אויסצוטיילן פון דעם פּריערדיקן שלעזישן בויטען, וואָס האָט אויף פּויליש געהייסן ביטאָם.

וועגן דעם אָפּשטאָם פון דעם נאָמען ביטען אָדער בוטען, זענען פאַראַן פאַרשידענע לעגענדעס. אָט דערציילט איינע, אַז עס שטאָמט פון יענע צייטן, ווען אין דער ישוב איז געווען אַ גאָר קלייַנע צאָל יידן, קוים אַ מנין. האָט מען אָנגעהויבן אויפקלייבן די איינצלנע צום מנין. געלאָזן האָט מען אַ פויער, ער זאָל אַכטונג געבן דער עולם זאָל זיך נישט צעגיין. אָבער עס איז שווער געווען אויפצוקלאַפּן אַ מנין. דער פויער פלעגט טענהן: „בול טען אי פּאָשאָל, בול טען אי פּאָשאָל" (געווען יענער און איז אַוועק, געווען דער און איז אַוועק) — איז געוואָרן בוטען. אַ צווייטער נוסח פון דער זעלביקער לעגענדע זאָגט, אַז ביים קלייבן אַ מנין פלעגן די ביטענער אַרומזוכן די צען מתפּללים און פאַרבעטן זיי צום דאַוונען: „ביטע, ביטע קומט אַריין צום מנין" — איז געוואָרן ביטען.

אַ צווייטע, הלצהדיקע, ווערסיע איז: פון איין פאָר, וואָס האָט מיט יאָרהונדערטער צוריק חתונה געהאַט, איז אויפגעקומען די גאַנצע ביטענער עדה — פון איין בויך, מבטן אחד, אַזוי איז געוואָרן ביטען (וועדטער־שפּיל — „בטן" אויף העברעיש מיינט בויך).

די אָפּיציעלע נעמען פון די ביטענער גאַסן האָבן זיך נישט געהאַלטן. נישט די רוסישע, נישט די דייטשע, נישט די פּוילישע. דער שטעטלדיקער עולם האָט געהאַט זיינע אייגענע נעמען פאַר די ביטענער גאַסן און געסלעך, פאַר די פּלעצער און ערטער אַרום שטעטל.

בכלל איז ביטען געווען געטיילט אויף „שטאָפּ און „נייַשטאָט". די גרענעץ איז געווען דעם „רבלס געסל", אָדער „אליה־איטשע־ממונהס־געסל", פּאַרן „זעמסקן נאַטשאַלניק".

פּאַראַלעל מיט דער „נייַשטאָט" איז געווען די „נייַע גאָס", וואָס האָט זיך פון דער צווייטער זייט געגרענעצט לענגאויס מיט דעם „וויהאָן" (אַ לאָנקע וווּ מען פלעגט אַרויסטרייבן די פּי צום פּיטערן. „וויהאָן" שטאַמט פון דעם וויי־ רוסישן וואָרט וויהנאָט, אַרויסיאָגן). די „נייַע גאָס" האָט אויך געהייסן „קאָלאָנער" אָדער „די קאָלאָניע". געשטאַמט האָבן ביידע נעמען פון דער זעלבער צייט. די גאָס האָט זיך טאָקע ניי אויסגעבויט (אינמיטן פון 19 טן יאָרהונדערט). געווען איז דאָרט בלאָטיק, און מיט „גרוז" פון מאָנאָסטיר און געלן זאָמד פון „בארג" האָט מען אָנגעשאָטן די גאָס. אַזוי איז זי געבליבן נישט ברוקירט ביז אונדזערע טעג. ביים אויפבויען די דאָזיקע גאָס האָבן די באַלעבאָטים געמאַכט אַן אָפּמאַך מיט דער יִקאַ (ייִדישע קאָלאָניזאַציע אַסאָציאַציע), וועלכע האָט דאָרטן פּאַר־ פלאָנצט אויבסט־סעדער. די דאָזיקע גאָס האָט זיך געצויגן פון „וואָלאָסט" (קרייז־פּאַרוואַלטונג) ביז דעם רבלס שטוב.

די „נייַשטאָט" מיט דער „נייַער גאָס" זענען געווען פאַרבונדן מיט דער „גרעבליע", וואָס האָט אויך געהייסן „שמאַרגיס געסל" (אויפן נאָמען פון דעם אייניציקן איינווינער אין דאָזיקן געסל).

„נייַשטאָט" און „שטאָט" האָבן געשאָפּן אין לאָנגע גאָס, אַ ברוקירטע, וואָס האָט זיך געצויגן פון „בארג" ביז „די בריקן", דורכן „מאַרק". די „שטאָט" האָט אויך מהאי טעמא געהייסן „בריקער גאָס". דער „בארג" האָט געליפערט בוי־ מאַטעריאַל (געלן זאָמד) פאַר אַלע בנינים. אינמיטן בארג זענען טאָקע אין משך פון יאָרן געשאָפּן געווארן טיפע לעכער. דער „בארג" איז געווען באַווינט פון דריי זייטן דורך יידן; די פערטע זייט איז געווען דער קלויסטער מיט דער „זוואָנניצע" און דעם גלחס שטוב.

אין יאָר 1913 איז אינמיטן „בארג" געשטעלט געווארן אַ דענקמאָל פאַר דער צאַרישער משפּחה ראָמאַנאָוו (אין שייכות מיטן 300טן יובל פון דער ראָמא־ נאָוו־הערשאַפט אין רוסלאַנד). די דייטשן האָבן דעם דענקמאָל אַראָפּגענומען. פאַר די פּוילישע צייטן איז אויף דעם אָרט אויפגעבויט געווארן אַ הילצערנער קאַטוילישער קאָסציאָל.

בכלל האָט מען וועגן דעם „בארג" דערציילט, אַז ער איז אַנטשטאַנען וואָס דאָ זענען באַגראָבן געווארן די הרוגים פון דער „מלחמה מיט די שוועדן". אַזאַ מין מסורה איז אויך געווען וועגן אַ צווייטן בארג — דער „ליסן־בארג", וואָס איז געלעגן נאָכן „דריטן בריק" אינמיטן די היי־לאָנקעס. דער דאָזיקער „ליסן־ בארג" (אַנדערע האָבן אויסגערעדט „ניסן־בארג") איז געווען אַ באַליביקער שפּאַ־ ציר־אָרט פאַר גרויס און קליין אין די שבתים. דער נאָמען זאָל שטאַמען דערפון וואָס ער איז געווען מיט אַ „ליסינע" (אַ פּליך), אַ געל־זאָמדיקער קאָפּ און אָרום האָבן זיך וויייט געצויגן גרינע, נאַסע און בלאָטיק־זומפּיקע היי־לאָנקעס. אויך וועגן דעם בארג האָט מען דערציילט, אַז ער שטאַמט פון דער „שוועדישער מלחמה".

נישט נאָר דער „ליסן־באַרג", נאָר בכלל „די בריקן" זענען געווען פון די באַליבסטע שפּאַציר־ערטער פון שטעטל. און דער עולם האָט שוין געהאַט זיינע נעמען — נאָכן „ערשטן", נאָכן „צווייטן" אַ״וו בריק. געווען זענען 4 בריקן (ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה). נאָכדעם זענען עס געווען נישט מער ווי 2.

די „שטאָט" האָט געהאַט אירע געסלעך. די גרענעץ צווישן „ניישטאָט" און „שטאָט" איז געווען, ווי מיר האָבן שוין געזאָגט, „דעם רבלס גענסל". אין דער ריכטונג צו די בריקן האָט זיך לינקס גענומען „ניאָכקעס" גענסל (אויפן נאָמען פון איינציקן ייִד אין גענסל ניאָכקע אולאָנסקי), וואָס האָט זיך געצויגן ווייטער אין דער „גויישער גאַס". לינקס פון „ניאָכקעס גענסל" האָט זיך גענומען „אַלט־קאָזינע".

רעכטס פון דער בריקער גאַס, אָנגעהויבן פון רבל האָט זיך געצויגן, אַזש ביז דער שטאַרע מיט איבערריסן, אַ צווייטע „גויישע" גאַס, גענהייסן האָט זי „די חזירישע גאַס", אויך די פּויערים פלעגן איר אַזוי רופן — „סווינענאַיאַ". די צענטראַלע „בריקער גאַס" האָט זיך מיט די זייטיקע, מיט די פֿאַראַלעלע נישט־יידישע גאַסן, פֿאַרבונדן מיט „קיילע־יאָשקעס גענסל" פון איין זייט און מיט „איטשע־מאירס גענסל" פון דער צווייטער.

פון דער דאָזיקער צענטראַלער גאַס האָט זיך אַריינגענשניטן „דאָס הקדש־גענסל", וואָס האָט פֿאַראייניקט די בריקער גאַס מיט דעם „שולהויף". דאָ אין הקדש־גענסל האָט זיך געפונען דאָס חסידים־שטיבל און דערנעבן טאַקע דער „הקדש".

דער „הקדש" איז געווען אַ מין הכנסת־אורחים פאַר דורכגייענדיקע אָרעמע־לייט, מדינה־גייער. נישט זעלטן אָבער פלעגן דאָרטן אויך ווויינען היימישע, אָרטיקע קבצנים.

דעם „הקדש" ווי די „תלמוד־תורה", וואָס איז געשטאַנען אויפן „שולהויף", האָט בשעתה מנדב געווען די האָלץ־פירמע און פֿאַשטש־האַלטער פרומקין.

אין „שטאָט" איז אויך געווען דער „מאַרק". אַ פּירקאַנטיקער פּלאַץ, אַ נישט־ברוקירטער, מיט אַ „פּאַמיעטניק" (אַ פּראַוואָסלאַווענע קליינע קאַפּליצע מיט עפּעס אַ „הייליקן") אינמיטן. דאָ איז אויך געווען די שאָפּע פון דער „פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע".

אויף דעם „מאַרק" פלעגן פאַר די צאַרישע צייטן פֿאַרקומען די מערק און די יאָר־יאַרידן וואָס פלעגן פֿאַרקומען אין דער צייט פון „טשערנויקע" און „פּעטרא". גרויסע יאַרידן פלעגן עס זיין וואָס פלעגן צוזאַמענברענגען יידישע וואַנדערנדיקע סוחרים פון גאָר ווייט און ראשית־כל פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. פאַר דער צייט פון די פֿאַליאַקן איז דער „מאַרק" טיילווייז אַרי־בערגעטראָגן געווארן אויפן „באַרג" (פאַר פּי).

בעת דער גרויסער שריפה אין יאָר 1915, ווען די גאַנצע „שטאָט" איז אַוועק מיטן רויך, איז די שאָפּע פון דער „פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע" גאַנץ געבליבן. פאַר די פּוילישע צייטן איז צו דער הילצערנער טייל פון דער שאָפּע צוגעבויט געווארן אַ געמויערטע.

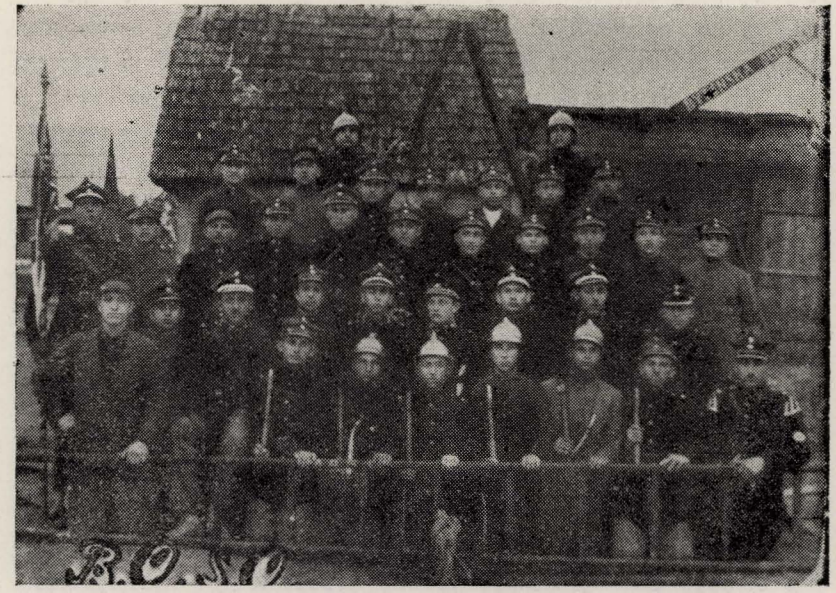

די „פאַזשאַרנע קאַמאַנדע" פאַר איר שאַפע אין יאַר 1928

די פאַרוואַלטונג פון דער „פאַזשאַרנע קאַמאַנדע" פון רעכטס צו לינקס: איצל שיינבוים, בארץ יודקאָווסקי, לייבל מינקאָוויטש, דוד ברעסקין, אפרים ראַבינאָוויטש. אינמיטן זיצט ווילנער

בכלל איז די „פאָזשארנע קאָמאַנדע" אין שטעטל וואָס האָט אין די פּוילישע צייטן געהייסן B O S O (Bytenska Ochotnicza Straz Ogniowa) (ביטענער פרייוויליקע פייער־אָפּהיטער) געווען ביז 99 פּראָצענט אַ יידישע. אין די 30ער יאָרן האָט מען זיך געקליבן פּייערן דעם 50סטן יובל פון דער „פאָזשארנע". צווישן די הויפּט־מתעסקים ביי דעם יובל איז געווען מתות גאָלער־שטיין, וועלכער זאָל האָבן געשטאַנען ביי דעם „וויגעלע" וועז די „פאָזשארנע קאָמאַנדע" איז געשאָפן געוואָרן. די „פאָזשארניקעס" האָבן אָפּטמאָל אָפּגעהיט די שטאָט־אינווינער, בפרט די יידן, נישט נאָר פון שריפות. זיי זענען נישט זעלטן געווען די שומרים פון דעם האָב און גוטס, פון דעם לעבן ממש, פון די יידן בעת מען האָט זיך געריכט אויף „עקסצעסן". כמעט די גאַנצע יידישע יוגנט, ראשית די אַרבעטנדיקע, זענען געווען מיטגלידער אין דער „פאָזשארנע". און מיט רעכט איז זי פאַרעכנט געוואָרן צום יידישן רכוש פון ביטען. אין דער פאָזשארנער שאָפע האָט מען געשפּילט יידיש טעאַטער, סיי פרעמדע וואַנדערנדיקע אַרטיסטן, סיי די אייגענע אמאטאָרישע קרייזן; דאָרטן זענען פאָרגעקומען רעפעראַטן פון פרעמדע און אייגענע לעקטאָרן; דאָרטן זענען פאָרגעקומען שטאָטישע גרעסערע אסיפות און פאַרווייַלונגען. די פאָזשארניקעס האָבן געהאָט אַ חזקה צו האַלטן אָרדענונג בעת די טעאַטער־פאָרשטעלונגען, געהיט בעת יידישע אונטערנעמונגען. דער אָרקעסטער פון דער „פאָזשארנע" האָט געשפּילט אויף די יידישע חתונות און בכלל באַשיינט אַלע יידישע שמחות.

פון „איטשע־מאירס געסל" און „הקדש־גאַסל" איז מען געקומען צום וועג וואָס האָט געפירט צו דאָמאנאוע און צום „שולהויף". דער „שולהויף" האָט אין די לעצטע יאָרן געהאָט גאָר אַן אַנדער פּנים ווי פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַלע בנינים וואָס עס זענען דאָרטן געווען זענען חרוב געוואָרן אין יאָר 1915. ערשט אין די 20ער יאָרן איז אויפגעבויט געוואָרן דער גרויסער בית־מדרש (אויף זיין אַלטן פּלאַץ). דער פּלאַץ פון דער אַלטער שול איז געוואָרן אַרומגעצוימט — טאָבו, הייליק, קיינער האָט אים נישט באַטראָטן. דער „חייטים" האָט זיך אָנגעהויבן אויפּבויען, אָבער די נייע בעלי־מלאכות, די יונגע, האָבן שוין נישט געהאָט קיין קנענוג קוראַזש (אָדער עס זענען שוין נישט געווען קיין תקיפים צוליב וועמען מען האָט געמוזט זוכן אַ באַזונדער מקום־תפילה) ווי זייערע טאטעס און זיידעס און דער בנין איז יאָרנלאַנג געשטאַנען א נישט־פאָרענדיקטער. ערשט האָרט פאַר דער מלחמה איז געוואָרן אַ פּלאַץ דאָרט אייניצואָרדענען אַ העב־רעאישע שולע. דער בית־הרב און די תלמוד־תורה איז ניט אָפּגעבויט געוואָרן. דער מרחץ האָט באַקומען אַ גאָר אַנדערן אויסזען. גלייך ווי עס האָט זיך געענדיקט די דייטשע אָקופּאַציע און עס האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמירן דאָס לעבן איז אייניע פון די ערשטע באנייטע בנינים געווען די באָד. אַ דאנק די מיטלען פון דעם „קאָמיטעט" (אַזוי האָט געהייסן דער אָרטיקער אַמט וואָס איז צוזאמענגעשטעלט געוואָרן פון יידישע געזעלשאַפטלעכע טוערס און האָט פאַרוואַלטעט מיט די געקומענע פון אַמעריקע הילפּפאָנדן) איז רעמאָנטירט געוואָרן דער חרובער באָד־

דער אַרקעסטער און פאַרוואַלטונג פון דער „פאַזשאַרנע קאַמאַנדע" אין יאָר 1929. דער רוב פון אַלע אויף די בילדער זענען אומגעקומען.

קורסן פון די פייערלעשער (1937). אינמיטן מתות גאַלערשטיין

בנין און עס איז איינגעאָרדנט געוואָרן א „מאָדערנע היגיענישע מקווה" מיט וואַנעס.

אויפן שולהויף איז אויך אויסגעבויט געוואָרן אַ שטאָטישער אייזקעלער. די איניציאַטאָרן זענען געווען די טוערס פון דעם „ביקור־חולים". דעם אייז פלעגט מען אַרויסגעבן נאָר נאָך דער אָנווייזונג פון דעם דאָקטאָר, דער שליסל פון אייזקעלער איז געווען ביי די פֿאַרוואַלטונג־מיטגלידער פון „ביקור־חולים".

די באָד האָט זיך געגרענעצט מיט דעם „טייכל", וואָס האָט איגנטלעך גע־האָט אין משך פון אַ פּאָר דורות אַ יידישן נאָמען. מיר אין אונדזערע צייטן האָבן דאָס טייכל גערופן „לאה־ריווע טייכל", ביי די עלטערע האָט עס געהייסן „חיה־פֿייע טייכל". ווער ווייסט, אפשר האָט עס פּריִער געהאט נאָך אַן אַנדערן נאָמען.

דער אויספלוס פון „טייכל" האָט זיך אָנגעהויבן גאָר גאָר ווייט, אַרויסגעפלאָסן פון הינטער דעם מאַנציוטער וואַלד. נאָכדעם פֿאַרביי די דערפער פּאָפּיערניע, זאַפּאָליע, זאַרעטשע. פּאַרבייגט זיך פֿאַרביי דעם „גלחס סאָד" און זיך פֿאַרהאַלטן ביי די סלוזשעס פון זאַרעטשער מיל, וואָס עס האָט פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַרענדירט רב אליהו דיטקאָווסקי (אליה מינדעס); פון דאָרטן ווייטער געשוומען פֿאַרביי „זשאַבע־קוואָקע" ביז קעגנאיבער דער „פּאַבריק". דאָ ווי־דער געשאָפן אַ גאָר גרויסן און טיפן באַסיין, דעם „קאַסטן" און זיך אויך אָפּגעשטעלט פֿאַר די זשאַלוזשעס פון דער וואַסער־מיל, וואָס איז ביז דער ער־שטער וועלט־מלחמה געווען אַרענדירט פון משה־דוד אייזנשטאָט; נאָך דער מיל האָט זיך אָנגעהויבן „חיה־פייעס" אָדער „לאה־ריווע" טייכל, געפלאָסן ווייטער דורכן „בריקל" פֿאַרביי דער גאַרבאַרניע פון איין זייט, און דער „גוי־אישער" גאַס פון דער צווייטער און זיך פֿאַראייניקט הינטער וועלוול דעם שמיד, ביים „צווייטן בריק" מיט דער שטשאַרע.

דאָס „טייכל" איז געווען געקניפּט און געבונדן מיטן יידישן ביטען. מיר וועלן טאָקע מאָכן אַ מין שפּאַציר לענגאויס זיין לויף.

אָלע מילן וואָס זענען געלעגן אויף זיין פלוס האָבן געהערט אָדער געווען אַרענדירט צו יידן: אין פּאַפּיערניע — צו לייב פּאַפּירניער (ניעמאָי), פֿאַר אים צו זיין פּאָטער אשר פּאַפּירניער; אין זאַפּאָליע — צו מאיר זאַפּאָליער (קאָ־ווענסקי); זאַרעטשע — אליהו דיטקאָווסקי און ביטען — משה־דוד אייזנשטאָט (משה־דוד גאָלדעס).

מיר האָבן ביים אָנצייכענען דעם לויף פון „טייכל" אָנגעהויבן אַ ריי פלוד־נעמען, זיי פֿאַרלאָנגען אַ געוויסע אויפקלערונג.

„דעם גלחס סאָד" איז געווען איינער פון די שבתדיקע שפּאַציר־ און טרעפ־פונקטן, בעיקר פֿאַר דער יוגנט. אָט דאָ האָבן זיך געטראָפן פֿאַרלעך, דאָ האָבן אויך געהאָט זייערע צוזאַמענטרעפן פֿאַרשידענע טוער פון דער יוגנט וועגן זייערע געזעלשאַפטלעכע עסקים. ווער עס האָט געזוכט אַ שטילן שאָטנדיקן ווינקל צום לייענען ביחידות, האָט אויך דאָ געפונען אַ געמיטלעך־רויקן און באַקוועמען פּלאַץ. אָ! וואָלטן די ביימער און קוסטעס געקענט דערציילן, וואָלטן זיי אַ סך אונדז היינט איבערגעגעבן זייער וויכטיקע און העכסט־אינטערעסאַנטע געשיכטעס.

„זאַרעטשע" איז אייגנטלעך געווען דער נאָמען פון דאָרף וואָס האָט זיך געצויגן לענג־אויס דעם דרום־מערב ראַנד פון ביטען. די יידן האָבן אָבער דעם וועג צום דאָרף, פון „וואָלאָסט" (די געביידע פון דער פאַרוואַלטונג פון קרייז) ביז צום דאָרף ממש, געקרוינט מיטן נאָמען „זאַרעטשע" (מיינט אין רוסיש

אַן אינזעלע אין זאַרעטשער אָזיערע, ביים ליבלינג־שפּאַציר־אָרט
פון ביטענער יוגנט

איבערן טייך — זאַ רעטשע). דאָ האָט זיך איינגעשטעלט דער טראַדיציאָנעלער שבת־נאָכמיטיק־שפּאַציר. יעדער טיל און שיכט האָט געהאַט זיין צייט און זייןווינקל. דער עלטערער עולם פלעגט שוין צו שלוש־סעודות אַוועקגיין אַהיים. די יוגנט פלעגט אָבער בלייבן ביז גאָר שפּעט אין דער נאַכט. דער דאָזיקער שפּאַציר־וועג איז געווען זייער אַ פיינער, באַזוימט פון ביידע זייטן מיט ווער־בעס און מיט וואַסער.

ביי דער זאַרעטשער מיל זענען געווען די „קופּאַלניעס" — צווויי, מיט ברעטער כמו סוכות, אַרומגעצוימטע ערטער, וווּ עס פלעגן זיך באָדן די מער „פאַרנעמע" און מיט יאָרן עלטערע ביטענער יידישע טעכטער. (דאָס רוב פלעגט זיך בכלל באָדן „הינטער די בריקן" אין דער שטשאַרע). די „קופּאַלניעס" זענען געווען פאַר אויסדערווויילטע, דאָ האָט מען אויך געדאַרפט אויסקויפן ביי רב אליהו „בילעטן".

נאָך די „קופּאַלניעס" האָט זיך געצויגן די „זשאַבע־קוואָקע". כשמה כן היא — געהייסן אָזוי, ווייל דאָ איז אַ גאַנצן מעת־לעת געשטאַנען איין גרויסע גע־קוואַקעריי פון די זשאַבעס פון דעם טייכל און אין די דערבייאיקע זומפיקע,

מיט אַ אַיִר (אויף אונדזער היימישן לשון „פּאַנעס") באַוואַקסענע שטחים. אויף „זשאַבע־קוואקע" האָבן געווינט פּויערים.

„די פּאַבריק" — די דריי שטאָקיקע געבוידע פון דער טוך־פּאַבריק — איז בעת דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לאַגער־אָרט פאַר אָקופּאַציע־מיליטער. אין די צוואַנציקער יאָרן איז זי פונאַנדערגע־

„הינטערן טייכל" גלייך נאָכן „בריקל". — רעכטס בן־ציון מאָרדוכאָווסקים הייזקע

נומען געוואָרן און די צי־גל זענען פאַרוועגדט געוואָרן ווי בוי־מאַטעריאַל. הגם דער בנין איז שוין נישט געווען האָט דער פּלאַץ נאָך אַלץ געהייסן „די פּאַבריק".

„דער קאַסטן" — דער רעזערוואָר פון דעם וואַסער, וואָס האָט געלאָזן אין באַוועגונג די טורבינעס פון דער וואַסער־מיל — איז געווען דער פּלאַץ וווּ די „גרויסע", די גוטע שווימערס, פלעגן ערב־שבת וויזן זייערע קונצן אין שווים־קונסט. זיך האַלטן לאַנג אונטערן וואַסער, שווימען „פּלייצקע", „לייגן קלאַפּטער" וכדומה. זיי, די דאָזיקע „שוויממייסטערס", פלעגן עס פון די הויכע „פּאַליעס" אַריינשפּרינגען אונטערן שטראָם פון דעם וואַסער וואָס האָט זיך געריסן פון די זאַלוזשעס אויף די מילרעדער. קליינוואַרג האָט אָבער זיך געבאָדן (געפּליושקעט) אין חיה־פּייעס אָדער לאה־ריווועס טייכל. דאָ האָבן זיי אויך אין קאָשיקעס אָדער אין רעשעטעס „געכאַפּט פיש". אין „קאַסטן" פלעגט מען ערב־פּסח טראָגן טובלען די פּסחדיקע כלים.

איבער דעם „טייכל", האַרט ביי דער באָד, איז געווען „דאָס בריקל" — מען האָט שוין געוווּסט, אַז דאָס מיינט מען דעם יעניקן בריקל וואָס פירט צום „הינטערן טייכל" אָדער „איבערן טייכל". געוווינט האָבן „איבערן טייכל" אַ צענדליק ייִדישע משפּחות און אַ פּאָר קריסטלעכע. דאָ איז אויך געווען די גאַרבאַרניע. אַהער פלעגן זיך ערב־שבת צי̇ען קאַראַוואַנעס מיט עמערס און ליאקעס, כדי צוגרייטן וואַסער פאַרן שבתדיקן טיי. דאָ האָט זיך געפונען „די קרעניצע", וואָס האָט געשמט מיט איר געשמאַקן וואַסער.

גייען מיר אַזוי ווייטער מיט אונדזער שפּאַציר איבער ביטען, קומען מיר צו די צוויי וועגן וואָס ביידע פירן זיי צו דעם „דרך כל חי", צום לעצטן פּונקט פון יעדן לעבעדיקן — צום בית־עולם.

צוויי וועגן — מיט איינעם, דעם הויפּטוועג, וואָס האָט געפירט צו דאמא־נאווע, די באַן־סטאַנציע פון שטעטל, האָט מען געטראָגן דעם בר־מנין צו זיין אייביקער רו. צוריק איז מען, נאָכן אָרטיקן מנהג, געגאַנגען מיט אַ צווייטן וועג — מיט אַ זייטיקן, וואָס האָט געפירט דורכן „איבערן טייכל".

איידער מיר קומען אַרויס פון שטעטל צום „גוטן אָרט" וועלן מיר זיך פאַרהאַלטן ביי נאָך אַ וויכטיקן ייִדישן אָביעקט — ביים „פּוסטן סאָד".

אונדז איז שוין פרי̇ער אויסגעקומען, ביי אַנדערע געלעגנהייטן צו דער־מאָנען דעם „פּוסטן סאָד". דאָס איז געווען אַ פירקאַנטיקער גרויסער פּלאַץ, אַ נישט־פאַרזייטער, באַוואַקסן מיט גראָז, און אַלע פיר זייטן זענען געווען באַזעצט מיט אַלטע, דיקע גרויסע שאָטנדיקע ליפּעס. „פּוסטער סאָד" האָט ער געהייסן, ווייל אין אים זענען נישט געווען קיין פרוכט־ביימער. אָט אַהער פלעגט עס דאָס גאַנצע שטעטל זיך אַרויסלאָזן אין די זומער־שבתים. אַלט און יונג פלעגן אַהער קומען. אויך באַלעבאַטישע ייִדן האָבן דאָ נישט געפעלט. דער „פּוסטער סאָד" איז געלעגן אין שטעטל גופא, אין דעם תחום פון עירוב און עס איז נישט געווען קיין חשש פון חילול־שבת, אַז מען וועט חס־ושלום אַוועקגיין מחוץ דעם תחום־שבת און אַהער האָט מען אויך געמעגט „טראָגן". פלעגן עלטערע ייִדן ליגן אין די שאָטנס פון די ברייטצעצווייגטע ליפּעס, מעין געווען אין אַ ספר, געזאָגט דעם פּרק, אַריינגעבליקט אין אַ בוך אָדער אין אַ צייטונג. מאַמעס פלעגן פאַר די קינדער מיטנעמען „פּעקלעך" מיט שבת־געבעקס און פרוכט. די יונגוואַרג האָבן דאָ געהאט אַ וווּנדערבארן אָרט פאַר כל־המינים שפּילערייען. מער דרייסטערע פלעגן קריכן אויף די ביימער, זוכן פייגל נעסטן.

ביז שפּעט פלעגט מען דאָרט זיצן און מקים זיין מיט אַ ברייטן פאַרגעם די מצווה פון עונג־שבת.

נאָך אַ מעלה האָט געהאַט דער „פּוסטער סאָד" — ער פלעגט צושטעלן אַ וויכטיקן היילמיטל פאַרן שטעטל — „ליפּאָווי צוועט", די בלי̇עכץ פון די ליפּע־ביימער. ווען די ליפּעס האָבן געבליט, פלעגט מען אַהער קומען באַלאָדן מיט קוישיקלעך און זעקעלעך כדי צו קלייבן דעם בלי̇עכץ וואָס האָט געהאַט אַ גאָר גרויסע היילקראַפט פאַר פאַרשידענע מחלות.

די שבתדיקע שפּאַצירן אין „פּוסטן סאָד" האָבן אויפגעהערט ווען ביטען איז פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן אין יאָר 1915. בכלל זענען דאַן בטל

געווארן אַ סך פון די איינגעשטעלטע מנהגים און עס זענען פאַרשווונדן די שטעטלשע פּירערכצן. אין „פּוסטן סאָד" האָט די דייטשע מיליטער־גרופּע, וואָס האָט סטאַנציאָנירט אין ביטען (בריק־בויער — סאַפּיאָרן) אַוועקגעשטעלט זייערע וועגענער מיט די ריזיקע פּאַנטעאָן־בריקן.

און אָט זענען מיר שוין ביים ראַנד פון שטעטל, מיר קומען צו צום וויכ־טיקסטן רעקוויזיט פון דער יאָרהונדערטער־דראַמע וואָס עס האָט זיך דאָ אָפּ־געשפּילט — מיר זענען ביים יידישן בית־עולם.

אַ הילצערנער פּלויט האָט אים פון אַלע זייטן אַרומגענומען. אַן אוהל ביים אַרייננאַנג וווּ עס איז געווען די טהרה־ברעט, די „מיטה" און אַנדערע מכשירים פון דער „חברה־קדישא".

דער שטח זיינער איז געווען ווי אַ דלד. תחילת, וועז מען האָט באַקומען דעם פּלאַץ פון „הויף", איז ער געווען אַ פּירקאַנטיקער. שפּעטער האָט מען גע־מוזט צוקויפן אַ שטיק פּלאַץ און ער האָט באַקומען זיין דלד־אויסזען. איז טאַקע אויפן „גוטן אָרט" געווען אַן אַלטער, אַ ישן־נושנדיקער טייל, וווּ די מצבות זענען שוין געווען האַלב־איינגעזונקען און באַוואַקסן מיט מאָך אוז ווילדגראָז. אויפן עלטערן טייל פון אַלטן קוואַרטאַל זענען געוואַקסן פּעלד־מאַלינעס. מען האָט זיי נישט געגוצט, מען האָט די קינדער אָנגעזאָגט, אַז דאָס איז שפּייז פאַר די טויטע. פלעגן זיי רייף ווערן, פון זיך אַליין אַראָפּפאַלן און נייע שפּראָצונגען פלעגן ווידער אויפגיין און זיך צוזאַמענפלעכטן אין אַ געפלאָנטער וואָס האָט אוממעגלעך געמאַכט דאָס באַטראַכטן און אויספֿאָרשן דעם דאָזיקן גאָר אַלטן טייל.

דער אַמאָליקער שטח (ביז דעם ניי דערוואַרטן באָדן) איז געווען אָנגעזעצט מיט יאָרהונדערטער אַלטע סאָסנעס וואָס קיינער האָט זיי נישט געירט, קודש זענען זיי געווען.

אָפט פלעגן זיין געלעגנהייטן וועז מען פלעגט קומען אויפן „גוטן אָרט". קרובים פלעגן קומען מיט לוויות און צו יאָרצייטן; מען פלעגט קומען „פּאַר־בעטן" די שוכני־עופר צו שמחות — צו חתונות און בריתן; ביי אויסערגעווייניג־לעכע פאַלן, ביי שווערע געווינערינס אָדער חולאים־מסוכנים פלעגט מען קומען „רייסן קברים".

חוץ די דאָזיקע אינצלנע געלעגנהייט־פאַלן זענען געווען באַשטימטע צייטן וועז דאָס שטעטל פלעגט זיך אַ לאָז טון צום בית־עולם — אין חודש אלול און תשעה־באב.

אין אלול, וועז אַ פיש אין וואַסער פלעגט אָנהייבן ציטערן און יעדער האָט זיך געמוען גרייטן צום יום־הדין, פלעגט מען נעמען צו הילף די יענע־וועל־טיקע. מען האָט געווואָלט די אייגענע ימים־נוראימדיקע תפילות באַקרעפטיקן מיט די בקשות צו די נפטרים, זיי זאָלן דאָרטן אויבן זיין גוטע בעטערס, מליצי־יושר אַרויסצובאַקומען אַ כתיבה וחתימה טובה.

אין דער דאָזיקער צייט איז דאָס שטעטל געווארן פול מיט קבר־אבות־אורחים, געקומענע פון דער פרעמד. לאַנג זענען זיי שוין אַוועק פון שטעטל, זיי האָבן אָבער איבערגעלאָזט אויפן היגן בית־עולם טאַטע־מאַמע, פלעגן זיי קו־מען (אפטמאָל פון גאָר ווייט) אויף קבר־אבות.

אלול איז געווען אַ טרויעריקער, אַ ווייניגעדיקער סעזאָן אויפן „גוטן אָרט". אַנדערש איז געווען תשעה־באב. דאָן איז אַהין אַרויס ממש דאָס גאַנצע שטעטל, אַלט און יונג, מענער און פרויען. פאַר די קליינוואַרג איז גראָד דער דאָזיקער טרויער־טאָג געווען אַ כמו הייטערער יום־טוב. חוץ וואָס חברה האָט זיך גוט אָנגעשטיפט בעת די קינות, וואַרפנדיק „שישקעס" (שטעכעדיקע קנאָספּן פון דערנער) איז דאָס גיין אויפן בית־עולם געווען אַ מין פאַראַד.

פון ערב־תשעה־באב האָט שוין יעדער ינגל געהאַט צוגעגרייט אַ הילצערן שוועדל — געמאַכט פון דאַך־שינדלען. די דאָזיקע שוועדלעך פלעגן ווערן אויסגעפאַרטיקט מיט דער גרעסטער פרעציזקייט: פאַרייניקט צווישן שינדלען מיט זייערע ניוט־זייטן האָט זיך געשאַפן אַ „שייד" פאַרן שווערד, וואָס איז פון אַ קינעלקע פיין אויסגעשניצט געוואָרן מיט אַ „קינסטלעריש" הענטל. באַוואָפנט מיט די דאָזיקע כלי־זין האָט זיך חברה געפילט ווי סאָלדאַטן, גבורי־חיל. מיט אמתן צער פלעגט מען נאָכדעם די דאָזיקע „שווערדן" צעברעכן און אַריינשטעקן אין די קברים פון די נאָענטע וואָס מען פלעגט באַזוכן.

דער דאָזיקער מנהג האָט געשטאַמט פון קדמונים און האָט געדאַרפט דער־מאָנען אָן די מלחמות בעתן חורבן פון בית־המקדש.

זייענדיק אויפן בית־עולם פלעגט שוין דער עולם באַזוכן אַ ריי דאָרטיקע „זעענסמערקווירדיקייטן" — די אוהלים פון די פריִערדיקע ביטענער רבנים, פון באַרימטע צדיקים; דעם ווינקל פון די „קאַוואַלקעס", ווו עס איז אויך געלעגן דער פאָפולערער רבי שלמה „חכם", וואָס האָט געזאָלט ווערן סלאָנימער רבי נאָך דער פטירה פון דעם „חסד לאברהם"; קברים פון קדושים (שלמה־גדליה, וועלכער איז דערהרגעט געוואָרן פון אַ וועג־רוצח); אַן אַלטע דאָפּלטע מצבה ווי די לוחות, ווו עס איז געלעגן אַ חתן־כלה וואָס זענען געשטאָרבן אין דעם טאָג פון דער חופּה; דעם טייל פון „הינטערן פלויט", ווו מען האָט מקבר געווען די זעלבסט־מערדער.

דער „העלד פון טאָג" דאָ אויפן פלאַץ איז געווען בערל־פּיזול דער שמש. צענדליקער מלאכות האָט ער געהאַט. ער פלעגט ממש יעדן באַגלייטן פון גע־בוירן־טאָג ביז זיין „לעצטן וועג". ער איז געווען שמש אין בית־מדרש און שליח פון בית־דיין; אויפרופן לתורה און מאַכן מי־שברך און גיין מזמין זיין צו אַ דין־תורה; צוגרייטן אַלץ צו אַ ברית־מילה, פאַנאַנדערטראָגן די חתונה־בילעטן, זיין עדות בעת תנאים און חופות (פאַרוואָס עס פלעגט אים קומען אַ חלק פון רח"ש) און ער פלעגט אויך מאַכן דעם אל מלא רחמים; פלעגט רופן צו סליחות און אָנזאָגן פאַרשידענע תקנות פון קהל און נאָטשעלסטוואָ; ערב־שבת פלעגט ער גיין „אינקאַסירן" מיט אַ קליין קעסטעלע די בית־מדרש ליכט; ערב־יום־כיפור איז ער געווען דער משגיח איבער די קערות. חוץ די אַלע עובדות איז ער אָבער געווען דער וויכטיקסטער גליד פון דער „חברה קדישא". ביי אים איז געווען דער פּנקס פון דער חברה, אָבער ער האָט דעם „פעלד" געקענט אָן דעם פּנקס. ער איז געווען אַ לעבעדיקער רעגיסטער פון אַלע שוכנים אויפן ביטענער בית־עולם. ער האָט געווּסט ווו יעדער ליגט און געדענקט אַלע יאָר־צייטן אויך פון די יעניקע וואָס זענען געקומען צו קבורה איידער ער איז געוואָרן

שמש. ער פלעגט טאַקע צו יעדן קומען און אַ פּאָר טעג פּאָר דער יאָרצייט דער־מאָנען דעם טאָג. אָן אים האָט מען זיך אויפן „גוטן אָרט" נישט געקענט באַגיין. די לעצטע צייט איז ער שוין געווען כמעט בלינד. פלעגט ער מיט זיין שטעקן „אויסטאַפּן" די פּאַרוואָקסענע שטעגעלעך צווישן די קברים־שורות, „אויספילן" מיטן שטעקן אַ מצבה און זאָגן — אָט דאָס איז עס. קיינמאָל האָט ער זיך נישט טועה געווען. ווען ער האָט שוין נישט געהאַט קיין כוח צו גיין אויפן בית־עולם פלעגט ער אָפּמשלען: — איר וועט פון דער מצבה, וואָס שטייט גאַנץ, אָפּציילן כך וכך קברים און איר וועט געפינען דאָס אָרט וואָס איר זוכט.

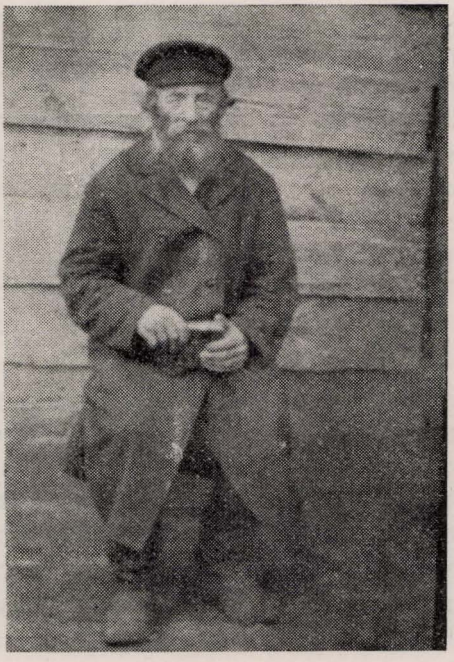

בערל פּיזול דער שמש

ער־כאָן, ביז איצט האָבן מיר זיך באַשעפטיקט מיטן שטעטל, אָבער אויך דער אַרום האָט גע־האַט זיין יידישע טאָפּאָגראַפּיע. אַלע וועגן האָבן געהאַט יידישע נעמען און אָרום שטעטל זענען געווען יידיש די „קוסטעס", דער „אונטערן אייזערנעם בריק", דער „אַלשעניק" (אַ וועלדל מיט אָלכע־ביימער), די „גלינישטשעס" (ליים־גרובן) — די דאָזיקע אַלע ער־טער, וואָס זענען געלעגן צו דער רעכטונג פון דאָמאַנאָווע, צו דער באַן־סטאַנציע, זענען געווען געקניפט און געבונדן מיט דער נייער געשיכטע פון יידישן ביטען. דאָ זענען עס פאָרגעקומען די ערשטע פאָרזאַמלונגען פון די ביטענער וועבערס און גאַרבערס — די ערשטע „סכאָדקעס" פון „בונד"; אָהער פלעגן אויך קומען די ערשטע חובבי־ציוניקעס. דאָ, וויי פון „זייטיקע אויגן", זענען געהאַלטן געווארן די שטורעמדיקע רעדעס און עס האָבן זיך געטראָגן די קלאַנגען פון „אין זאַלציקן ים" און „דאָרט וווּ די צעדער". נאָכן שטורעם־פּעריאָד פון „פּינפטן" יאָר זענען די ערטער פאָר־וואַנדלט געווארן אין סתם שפּאַציר־פּלעצער. צוריק האָבן זיי באַקומען אַ תיקון אין די צוואַנציקער יאָרן וועו די יוגנט פון „יוגנט־בונד־צוקונפט" פלעגט אָהין קומען אָפּהאַלטן קרייזן, זיך באַראַטן וועגן דער ביבליאָטעק און די חלוצישע יוגנט פלעגט דאָרטן מאָכן זייערע אויספלוגן.

פון צווייטן זייט שטעטל, צום סלאָבּימער וועג, האָבן דעם זעלביקן ציל גע־דינט דער אַלטער „מאָהילניק" ביי רודניע, דאָס „באַרנע־ביימל" ביים גלחס סאָד.

דאָס וואָסער, די שטשאָרע, איז אויך געווען באַהערשט דורך דער יידישער יוגנט. אין די פאַרנאַכטן פלעגן זיך לאָדקעס וויגן און, איין מאָל הילכיקע געזאַנגען, אַ צווייט מאָל אומעטיק־צעצויגענע מעלאָדיעס, פלעגן זיך פון די דאָזיקע שווימענדיקע טרוימערס צעטראָגן אין דעם אָרום. עס פלעגן זיך האָרמאָניש צונויפפלעכטן די מאָרש־טענער פון „מיר זענען שמידער" מיט דער שקיעה־מעלאָנכאָליע פון „די זון פאַרגייט אין פלאַמען..." פון ערגעץ ווייט, פון הינטער די קוסטעס פון אַ פריבעראָווע פלעגט סעקונדירן אַ פויערישער „איי דאַ אוכ־ניעט..." און די לאָדקעס האָבן געענטפערט: ...„אָ! די וועלט ווערן ווערן שענער...".

**
*

געוועזענע געשיכטע, געוועזענע געאָגראַפיע... יידישע נעמען פון גאַסן און וועגן, פון פעלדער, פון טייכן און קוואַלן. געוועזענע... אמת, די ביטענער שארית־השחיטה, די געראָטעוועטע פון אונטער דעם תליונס חלף, די העלדן פון די וועלדער, פון פּאַרטיזאַנקע, דערציילן נייע געשיכטע — נייע דאָטעס און נייע נעמען — — — ערשטע שחיטה... צווייטע שחיטה... דריטע שחיטה... זלאָטאָ־ווער אַקציע...; קליינער געטאָ...; גרויסער געטאָ... ברידער קברים... רודניער גריבער... וואָלטשי־נאַרער וועלדער... פּאָליאַנעס... נייע נעמען פון וואַלד־טריבעס...

„נייע" דאָטעס און נעמען וואָס דאָרפן פאַראייביקן דעם סוף. וויפל בלוטיקע טראַגיק עס ליגט אין דעם אייביקן סוף. אַ סוף וואָס איז אייביק.....

**
*

געוואָלט האָב איך נאָך צוגעבן וועגן דעם לעבן פון דער ביטענער עדה בכלל; וועגן אירע מענטשן און זייערע פירונגען; שטייגער און מנהגים; פרנסות און באַשעפטיקונגען; גרופּן און יחידים. טוען דאָס שוין אַנדערע אין די וויי־טערדיקע קאַפּיטלען פון פּנקס. עס ווילט זיך אָבער אין אַ פּאָר זאַצן געבן אַ כאַראַקטעריסטיק, אַ מין סינטעטישן תוך פון דעם יידישן ביטען. מיר דוכט, אַז עס וועט זיין ריכטיק ווען מיר וועלן זאָגן, אַז דער סימן־מובהק פון אונ־דזער היימשטעטל איז געווען די פּשטות און האָרעפאַשנעדיקייט פון אירע תושבים.

איינפאַכקייט און פּראָצע איז געווען דער יסוד פון די העכער טויזנט יידן וואָס זענען געווען אין ביטען. זיי האָבן עס געירשנט פון זייערע אורעלטערן די ישובניקעס, די פּשוטע דאָרפיידן; זיי האָבן די דאָזיקע ערלעכע מידות אי־בערגעגעבן די וויטערדיקע דורות פון יידישע בעלי־מלאכות — שניידער, שוסטער, גלעזער און סטאָלאָרעס, שמידן און הענדלערס; דאָס האָבן נאָך מער באַפעסטיקט די אויפגעקומענע אין אַנהויב פון 20סטן יאָרהונדערט, די הונ־דערטער וועבערס און שפּולערקעס, גאַרבער, וואלקער און פאַלצערס. די דאָ־זיקע מאָזאָליעדיקע יידן זענען עס געווען דער רוב מנין און בנין פון שטעטל.

אָט האָט אַ פאַמיליע־נאָמען שקליאַרוק (דער אור־טרעגער פון דעם נאָמען

איז טאַקע געווען אַ גלעזער) אַרויסגעגעבן אַ פּלעיאַדע מיט יידישע בעלי־מלאכות: סטאָלאַרעס און שניידערס, שוסטער און שלאָסאַרעס, וואָס האָבן באַ־רייכערט דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן ביז דעם אומקום און נאָכדעם אַריינגעשריבן בלוטיקע בלעטלעך אין דעם העלדישן קאַפּיטל פּאַרטיזאַנקע.

און אַ צווייטע צעצווייגטע משפּחה קוזניעץ — טאַקע שמידן, האָבן פּריִער מיט זייער פּראַצע געהאַלפּן בויען דאָס שטעטל און שפּעטער מיט זייער בלוט איר באָדן פּעט געמאַכט...

דער אַרבעטנדיקער עלעמענט איז געווען דער דעציזירנדיקער אין דעם קהלשן לעבן פון שטעטל. דער „חייטים" האָט געהאַט אַ גרעסערע דעה ווי דער „בית־מדרש". מיט זיי האָט מען זיך געריכטן ביי נעמען אַ רב, אַ שוחט, אַ חזן, ביים בויען אַ שטאָטישן בנין. זייערע זין און טעכטער זענען עס געווען די וואָס האָבן אין שטעטל אַריינגעבראַכט די נייע אידייען און טאַקע אויסגע־טראָגן אויף זיך אַלע נויטן פון דער געזעלשאַפטלעכקייט — הילף און זאָרג פאַר באַדערפטיקע.

אָן ספק האָט ביטענער „מזרח־וואַנט" פאַרמאָגט אַ גאָר גרויסע צאָל מיט שארפע לומדים. אָבער דער „חייטים" איז נישט אָפּגעשטאַנען. אַ ביטענער בעל־מלאכה האָט געקענט אַ בלאַט־גמרא; אַ סטאָלער איז געווען „רבי" אין חברה „עין־יעקב", אַ שוסטער האָט געלערנט אין דער חברה „חיי אדם"; אַ שמיד האָט געלייענט אַ פּרק משניות.

אָט איז יאָשע דער שוסטער געווען דער גבאי פון גרויסן בית־מדרש.

ווער איז געווען דער בעסטער בעל־תפילה אין ביטען? — שמואל דער שמיד! (דיטקאָווסקי);

פאַר דעם שטענדיקן בעל־מוסף — שמואל־יעקב דעם סטאָלער (גאָלדין) — פלעגן זיך „שלאָגן" דער „חייטים" און דער „בית־מדרשל". פלעגט קומען צו אַ פּשרה; אין איין אָרט די ערשטע טעג, אין צווייטן די צווייטע טעג, יום־טוב;

און ווער איז געשטאַנען בראש פון דער ציוניסטישער באַוועגונג? — שמעון דער שטעפּער! (בושעלעוויטש).

אָפּגערעדט פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און אַלע אירע צווייגן.

די יונגע בעלי־מלאכות האָבן געבויט נייע אינסטיטוציעס, אַ האַנטווערקער־פאַריין, אַ פּאָלקסבאַנק, אַ ביקור־חולים, אַ נייע שולע — — — צווישן דעם אַקטיוו זענען זיי געווען די מערהייט.

יעדער דור מיט זיין נוסח; יעדע צייט מיט אירע נייסן — און שטענדיק האָט מען אין דעם פאָדערגרונט געזען דעם יגיע־כפּימניק, דעם האַרעפּאַשניק.

***

ווי אַ סימבאָל פון דער העגעמאָניע פון יידישער פּראַצע אין דער ביטענער עדה זענען געווען די קוזשניעס ביי אַלע אַריינפאָר־וועגן פון שטעטל.

אויפן „בארג", קומענדיק פון סלאָנים, האָט די ערשטע מקבל־פּנים געווען די קוזשניע פון שמואל דעם שמיד (דיטקאָווסקי);

איז ווער אַריינגעפֿאָרן אין ביטען פון באַראַנאָוויטש, האָט אים דעם ערשטן שלום עליכם בייַ „די בריקן" גענעבן די קוזשניע פון וועלוול דעם שמיד (ראַבינאָוויטש);

די יעניקע, וואָס פלעגן קומען מיט דער באַן, האָבן פֿאַרנדיק פון דאָמאַנאָוע דאָס ערשטע געטראָפֿן די קוזשניע פון יצחק דעם שמיד (אילִיאָוויטש);

און אינמיטן פון שטעטל האָט אָפּגעהילכט דער האַמערקלאַפּ פון דער קוזשניע בייַ מאָטיע דעם שמיד (סידרער), איינער פון די גרעסטע לומדים אין שטעטל.

אין אַ זומער פֿאַרטאָג, וען „גאָט אַליין האָט נאָך געשלאָפֿן" (אַ באַליבט ווערטל פון דוד־יאָשע דעם קאַלכער), האָבן זיך איבערגערופן די האַמער־קאָוואַדלע געקלימפֿעריין פון קאָזינע ביז דער שטאַרט און פון דאָרטן ביז זאַרעטשע. די דאָזיקע שמידערס האָבן נישט נאָר אויסגעהאַמערט די פויערישע פלוגן און געשאַרפט זייערע סערפּן; זיי האָבן נישט נאָר אונטערגעשמידט זייערע פערד און פֿאַרשפּיצט זייערע בראָנעס; זיי האָבן נישט נאָר באַשמידט די רעדער און צוגעגרייט זאָוויעסע צו טיר און טויער — די דאָזיקע מאָדאָלידיקע הענט האָבן פון אַלע שטאָט־עקן געשיצט דאָס שטעטל פון בייזע ווינטן. אויף זייערע קאָוואַדלעס האָבן זיי אויסגעקלאַפּט דעם לעבנס־ריטם פון אונדזער פֿאַרשניטן היימשטעטל — דעם ריטם פון ערלעכער פּראַצע.

די געשיכטע פון ביטען — — — די געשיכטע פון אַ תקופה, וואָס האָט זיך געראַנגלט שווער און עקשנותדיק פּאַר אַן ערלעך און פֿשוט מענטשלעך און ייִדיש לעבן, ווערט פֿאַרענדיקט ווי אַ לעגענדע — „אַמאָל איז געווען"...

שיינט די דאָזיקע געשיכטע אַרויס נישט ווי פֿאַנטאַזיע־לעגענדעס פון טויזנט־און־אייַן־נאַכט־מיראָזשן. דאָס זענען נישט קיין וויזיעס פון בעלי־חלומות.

יאָ, אַזוי איז עס געווען — — — געווען און מער נישטאָ. „מער נישטאָ" נישט צוליבן נאַטירלעכן טויט, נישט צוליבן געזעץ פון דער וועלט, אַז אַלץ מוז זיך אומקערן צו זיין שורש — צו דעם גאָרנישט פון וואָנען ער שטאַמט. אונדזער היימשטעטל איז נישט אויסגעגאַנגען פון אַלטקייט, שוואַכקייט און, כדרך כל הארץ, אויסגעהויכט ביי גסיסה די נשמה.

ביטען איז „מער נישטאָ", ווייל זי איז רציחהדיק פֿאַרשניטן געוואָרן אין מיטן פון בלי־זמן, אין מיטן פון לעבן. אַזאַ מין „מער נישטאָ" איז נישט טויט!

לעגענדעס ביי ייִדן דערציילן, אַז יעדער בלוט־טראָפּן פון אַ הרוג, פון אַ קדוש לעבט; אַז מען מוז מקבר זיין צוזאַמען מיטן קדוש די פֿאַרבלוטיקטע קליידער, דעם זאַמד וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט דאָס פֿאַרגאָסענע בלוט. מען מוז עס ברענגען צו קבר־ישראל און דאָס דאָזיקע בלוט רוט נישט ביז עס קומט דער גואל־הדם, דער נוקם פּאַר דער רציחה.

אַ הרוג, אַ קדוש איז נישט געשטאָרבן, ער איז אומגעבראַכט געוואָרן על קידוש השם. אונדזערע קדושים, יעדער באַזונדער און אונדזער אין בלוט געהייליקט שטעטל, לעבט; לעבט אין אונדז, זי קען נישט אומקומען — קדושים שטאַרבן נישט!

זייער הייליק בלוט קאָכט און זידט; די „גריבער" דאָרטן ברויזן, באַוועגן זיך. ווער ווייסט וואָס פֿאַר אַ וועזוף עס וועט אויפֿרייסן פון דעם בערגל הינטער

רודניע און זאַפאַליע און וועט מיט זיין לאַווע פאַרגיסן די מערדער, די רוצחים און רויבער.

דער קאַפּיטל געשיכטע פון ביטען איז ווייט נישט קיין פאַרענדיקטער.

ביילאַגע נומער איינס:

SLOWNIK GEOGRAFICZNY, WARSZAWA 1888
Tom 1 str 518

BYTEŃ, miasteczko powjat słonimiski dawniej w województwie Nowogrodzkim nad rzeką Szczarą, między lasami położone, o 165 wiorst od Grodna, o 28 od Słonima, o 20 od Żyrowic.

Gniazdo dawniej rodziny Tryznów. Z tych Mikolaj Tryzna podskarbi wielki litewski, testamentem swoim 30 lipca 1640 całą tę majętność klasztorowi bazylianów fundacji swoich przodków tu niegdyś istniejącemu, miał zapisać.

Wszakże prawnuczka jego Szemiotówna z Tryznianki się rodząca, poszedłszy za Tyzenhauza starostę dyamentowskiego, wytoczyła sprawę o dziedzictwo i długo bazylianów prawowała, nakoniec sukcesorowie jej wyrokiem roku 1779 ostatecznie **Byteń** od bazylianów odebrali.

Podług podań miejscowych następne zdarzenie miało dać powód do sprawy o **Byteń** i do jej wygrania.

Tysenhauz, podskarbi nadworny litewski, modląc się raz w kościele w Nowogródku, siadł przypadkiem w ławce obok dewotki, śpiewającej z kantyczki pieśń „Żyrowice łask krynice" i zauważył, że dewotka jeden z dalszych wierszów tej pieśni **„tu pan Tryzna, ludu wyzna, Byteń w zakon daje"**, nie śpiewała **„na zakon"** ale **„na zastaw"**.

Uderzony tą odmianą wyrazów, zajrzał w kantyczkę i dostrzegłszy, że istotnie **„zastaw"** zamiast **„zakon"** było wydrukowano. Zajął się poszukaniem przyczyny, skąd ta różnica wyrazów pochodziła, jakos miało się pokazać, że pierwsze wydania kantyczek miały **„zastaw"** w tej pieśni, co w następnych drukarnia Zyrowicka przemieniła w **„zakon"**.

Następne usilnie szperania po archiwach miały przekonać Tyzenhauza, że początkowo Tryznowie nie na dziedzictwo, ale prawem zastawem oddali **Byteń** bazylianom.

Rozwinął się proces skutkiem którego zakonwicy ci pomienione dobra oddać byli zmuszeni.

Okolo roku 1740 wniesiony był ów klasztor na opactwo dla Szymona Jackiewicza Stawrowskiego, który słynąc wielką świątobliwoscią gdy nie chciał przyjąć ofiarowanego siebie dostojenstwa metropolity, skłoniony został do objęcia tu przełozonego z tytułem opata, godność ta jednak razem ze śmiercią ustała.

Byteń podczas srogiego spustoszenia Litwy w roku 1655 zniszczony i zrabowany został.

Cerkiew wielką wymurował tu między rokiem 1708 - 1710 Józef Piętkiewicz, przełożony klasztoru, który po kasacji zakonu zajęty jest teraz na koscioł Prawosławny.

Byteń ma 1926 mieszkanców t.j. 900 męszczyzn 1026 kobiet w tem 1500 izraelitów.

W roku 1858 było 975 mieszkanców t.j. 509 izraelitów 403 prawsławnych 63 katolików.

W Byteniu jest urząd policyjny pięciu gmin, dekanat prawosławny, przystań na rzece, jarmark w koncu czerwca.

אין אַ שפּעטערדיקן „באַנד" פון דעם „סלאָווניק גראַפיטשני" (באַנד 15, דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1900) זענען פאַראַן די וויטערדיקע הוספות:

Byteń miasteczko i dobra powiat Słonimski, 5 okręgów policji, gmina Byteń, stancja pocztowa **Domanowo,** 28 wiorst od Słonima.

Miasteczko ma 1932 mieszkanców, zarząd gminy, cerkiew prawosławną, synagogę, dom modlitwy żydowski, fabrykę sukna.

Dobra należą do hr. Potockich i mają w ogóle 15976 dziesięcin. W roku 1570 Stanisław i Krzystof Andruszkiewicze, synowie Mikołaja, sprzedają **Byteń** Janowi Chodkiewiczowi staroscie żmudzkiemu. Później przeszedł e ręce Tryznów fundatorów klasztoru bazylianskiego.

Gmina obejmuje 49 miejscowosci 1122 dymów włościanskich (obok 239 innych) 9720 mieskanców włościan, uwłaszczonych na 14905 dziesięcin. Nadto w gminie znajduje sie 16416 dziesięcin większej posiadłosci (10421 lasu i 4341 nieużytku).

ביילאַגע נומער צוויי:

פּראָצעס פון די „באַזיליאַנער" מיט ביטענער קהלה אין 1778

1778 г. Ноября 21

2246. Контумаціонный декретъ главнаго Литовскаго трибунала по жалобѣ настоятеля Лысковскаго базиліанскаго монастыря Мелетія Гедройтія на Ельскихъ, а также на евреевъ Мстибовскихъ и Бытенскихъ за неуплату суммъ.

Настоятель Лысковскаго базиліанскаго монастыря Мелетій Гедройть жалуется 1) на пановъ Ельскихъ и стольниковъ Ельцевъ, 2) на Мовшу Нинкевича, Войвеба Янкелевича, Лейзора Оросевича—кагальныхъ старшихъ и всѣхъ евреевъ города Мстибова, а также на Явнута Абрамовича, Шлему Мовшевича, Шлему и Гирша Абраковичей—кагальныхъ старшихъ города Бытеня.

Истецъ заявляетъ, что Мстибовскій кагалъ 5 іюля 1745 года выдалъ въ пользу Ятвижскаго базиліанскаго монастыря обязательство на тысячу злотыхъ, одобренное 15 іюля того же года Мстибовскимъ дворомъ, а 16-го іюля—Волковыской магдебургіей и что до сихъ поръ кагалъ ни капитала, ни процентовъ не уплатилъ. Вслѣдствіе этого истецъ проситъ присудить тысячу злотыхъ капитальнаго долга, столько же — процентовъ и не меньше 500 злотыхъ судебныхъ издержекъ. Относительно Бытеньскаго кагала истецъ заявляетъ слѣдующее: Этотъ кагалъ въ 1737 году занялъ подъ письменное обязательство двѣ тысячи злотыхъ у ксендза Венедикта Трусевича старшаго Жировицкихъ базиліанъ, причемъ обязался платить проценты ежегодно, каковые проценты онъ дѣйствительно платилъ въ теченіе болѣе чѣмъ 10 лѣтъ, но затѣмъ пересталъ платить и до сихъ поръ не уплатилъ ни капитала, ни остальныхъ процентовъ; кромѣ того, тотъ же кагалъ 25 декабря 1768 года занялъ подъ письменное-же обязательство тысячу злотыхъ у ксендза Домбровы старшаго Лысковскихъ базиліановъ, и долга также не уплатилъ. Посему истецъ проситъ присудить по первому обязательству 2000 злотыхъ капитальнаго долга, столько же процентовъ, а по второму — 1000 злотыхъ, столько же процентовъ, 300 злотыхъ судебныхъ издержекъ, и всю присужденную сумму обезпечить правомъ „инеквитаціи" дома кагальныхъ и самаго кагала, а также и на школу

Судъ присудилъ: 1) съ Мстибовскаго кагала 2000 злотыхъ капитала съ процентами, 400 злотыхъ, судебныхъ издержекъ и предоставилъ истцу право инеквитаціи (завладѣнія) на все недвижимое и движимое имущество кагала въ деньгахъ и товарахъ и дозволилъ опечатать школу и еврейскія лавки; 2) съ Бытенскаго кагала было присуждено капитала и процентовъ 6000 злотыхъ и 400 злотыхъ судебныхъ издержекъ, причемъ истцу было также предоставлено право „инеквитаціи" на имущество кагала.

Акты Вил. Арх. Ком., т. XII. стр. 375.

ש. ז. ווילענטשיק

זכרונות פון מיין אַמאָליקער היים

מיינע ערשטע זכרונות פון ביטען שטעקן אין די נייניציקער יאָרן פון פאָ־ריקן יאָרהונדערט, וועו דאָס יידישע לעבן אין שטעטל איז נאָך געווען אויסגע־פורעמט דורך די אלטע מנהגים און טראדיציעס, וואָס זענען אַלט געווען הונ־דערטער יאָרן.

מיין קינדהייט איז פאַרלאָפן אין די ראַמען פון אָט־דעם אַלטן יידישן נוסח. עס לעבן נאָך אין מיין זכרון אַלע אייַנצלהייטן פון יידישן ביטען פון מיט פופציק יאָר צוריק, און עס איז מיין הייליקער חוב צו פארצייכענען לדורות די אלע אייגנטימלעכקייטן פון אונדזער היימשטעטל. געווים וועל איך אין מיינע פאר־צייכענונגען אריינפלעכטן אייניקע פון די כאַראַקטעריסטישע פאַר מיין צייט פערזאָנען פון יידישן ביטען. אָבער דער הויפטציל פון מיינע נאָטיצן איז צו שילדערן די לעבנס־פאָרמען פון אונדזערע אָבות, די ביטענער מנהגים און טרא־דיציעס אַזוי ווי איך געדענק זיי; דעם ביטענער יידן אין דער וואָכן און אין שבת, — מיט איין וואָרט, דעם אַלטן ביטענער לעבנס־שטייגער.

מיינע ביטענער זכרונות גרייכן ביז נאָך דעם ערשטן וועלטקריג, ביז דער צייט וען איך האָב ביטען פאַרלאָזט אויף שטענדיק. נאָר דעם טראָפ פון מיינע דערמאָנונגען שטעל איך אויף דעם ווייטן פאַרמלחמהדיקן עבר, וועו דאָס יידישע לעבן אין שטעטל איז נאָך־נישט געווען אויפגעטרייסלט פון מהומות און קריג.

***

וועגן יידישע פרנסות פון ליטווישן קליין שטעטל איז געשריבן געוואָרן אַ סך. און געווים זענען זיי געווען ענלעך אין גאנץ ליטע און ווייסרוסלאַנד. וואָס עס האָט צוגעגעבן אַ לאָקאַלן קאָלאָריט, זענען געווען צווישן אַנדערן די ירידים, די גרויסע מערק, וואָס האָבן געשפילט אַן אָנגעזעענע ראָל אין יידישן לעבן, נאָך פון די פרייקסטע צייטן, זינט דער אנטשטייונג פון יידישן ישוב אין פוילן־ליטע.

ביטען האָט געהאט צווויי ירידים, וואָס זענען געווען באקאנט נישט נאָר אין דער גאַנצער געגנט, נאָר אויך אין די ווייטע גובערניעס און האָבן שטענדיק צוגעצויגן א גרויסן עולם פון נאָענט און ווייט.

נישט נאָר פֿרנסה האָבן די ירידים געבראכט דעם שטעטל. אויפן יריד פלעגט זיך אָפּשפּיגלען דאָס אָרטיקע לעבן, דאָס צוזאַמענלעבן פון פאַרשיידענע שיכטן און פון די שכנותדיקע פעלקער. און אָט צוליב דעם וויל איך זיי שילדערן באריכות.

די ירידים, פלעגן פאָרקומען: איינער אין האָרבסט, נאָך סוכות, און האָט געהייסן: טשערנאָיקע (פלעגט דויערן דריי טעג), דער צווייטער „פּעטראָ", אין מיטן זומער. אָט הייבט מען שוין אָן אויפצוקלאַפּן גרויסע באַלאַגאַנעס פון ברעטער. הכנות גייען אָן די לעצטע טעג פארן יריד ביי די בעקערס און שענקערס. מען גרייט צו געבעקס און פארשיידענע מאכלים. פיל ווויינונגען ווערן פאַרוואַנדלט אין „זאַיעזדן" און כמו־רעסטאָראַנען. עטלעכע טעג פאָרן יריד פאַרנעמען שוין פארשיידענע הענדלערס זייערע פלעצער אויפן מארק. עס קומען אָן פון ווייטע גובערניעס „פּאָניעס" און לייגן אָן „פּאַלאָשע" (שמאָלע פּאַפּטרוקענע קאָרע פון ביימער פון וועלכע מען פלעגט פלעכטן לאַפּטיעס). זיי לייגן אָן הויכע שטויסן פּאַלאָשע, אַזוי הויך ווי אַ הויז. אויבן אויפן שטויס שטייט דער פּאָניע אין אַ הויכן ווינטערהיטל און מיט א לאנגער לולקע אין מויל — ער זעט אויס ווי א סטאָטוע, אין מיטן מארק.

עס קומען אָן יידן פון אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, יעדערער מיט זיין סחורה. לעכעוויטשער קירזשנער שטעלן זיך אויס ביי די וועגט מיט פּאַליצעס און לייגן אויף די דאָזיקע פּאַליצעס ווינטערדיקע און זומערדיקע היטלען. דער קירזשנער גלעט און פּוצט צו יעדעס היטל, כדי די סחורה זאָל אויסזען וואָס פרישער און שענער. און אַז עס קומט צו אַ גוי אָנמעסטן א היטל, ווייזט אים דער קירזשנער גלייך א שפּיגעלע, דער קונה זאָל זיך אָנקוקן...

עס קומען אָן סלאָנימער טאַנדעטניקעס מיט זייערע טאַנדעט־מלבושים. שוסטערס שטעלן אויס זייערע סחורה אויף וועגענער. פון א שטאַנג, וואָס איז פאַרלייגט איבערן וואָגן, הענגען אַראָפּ שיך און שטיוול. פון פארשיידענע ערטער קומען אָן רימערס און הענגען אַרויס כאָמאָטעס מיט „קאָלבאטשיקעס" און „נאַבעדריקעס". די כאָמאָטעס זענען אויסגעפוצט מיט קוטאַשעקלעך און צאַצקעס, לויטן געשמאק פון די גויִשע קונים.

עס קומען אַראָפּ בלעכערס און שטעלן אויס טישלעך מיט בלעכענע חפצים, ווי: קענדלעך, ריבאייזנס, פענדלעך, לאָמטערנעס, לייקעס, זייערלעך און נאָך אנדערע זאכן... פון קאָסעווע קומען אַראָפּ תבואה־סוחרים און קויפן אויף אַלערליי תבואות. עס קומען אָן קאַראַבעלניקעס וואָס קויפן אויף ביי די גויִם פארשיידענע רויכוואַרג, פעלעכלעך פון חיות, שוואָמען, חזיר־האָר אא"וו. גלעזערס שטעלן זיך אויס מיט שויבן און קליינע פענצטערלעך, וואָס זענען צוגעפּאַסט צו די פויערישע כאַטקעס אין די דערפער. די גלעזערס פלעגן אויפהייבן די האָלאָבליע פון וואָגן און אָנבינדן צו דעם אַ קליין פענצטערל, אַז מ'זאָל דאָס אַרויסזען פון דער ווייטנס... עס קומען אַראָפּ סלאָנימער בעקערס, מיט פארשיידענע געבעקסן, ווי יעוולעך און בייגעלעך פון כל־מיני צוקערקעס. אַ פויער וואָס איז געפאָרן אַ היים פון יריד, האָט געמוזט ברענגען פאַר די קינדער אַ

קראנץ בייגעלעך, אָדער אַ „יעוועלע", וואָס זיי פלעגן דאָס רופן אַ „מאָס־קאלטשיק".

ביי אונדז, יינגלעך, פלעגן אַרויסרופן גרויס ווונדער עפּעס מאָדנע יידז. וואָס אויסגעזען האָבן זיי גאָרנישט ווי יידן אָבער געריעדט האָבן זיי יידיש. זיי זענען געווען אַן בערד, מיט לאַנגע וואָנצעס, און זייער יידיש איז געווען דורכ־געפלאָכטן מיט רוסישע ווערטער. זיי פלעגן אויסשטעלן טישלעך מיט פאר־שיידענע גלעזערנע חפצים, ווי אויך זייגערס, וועקערס און אַנדערע זאַכן. אויף די טישלעך זענען געווען אָנגעצייכנט נומערן. אַרום זייערע טישלעך פלעגט זיך אָנקלייבן אַ גרויסער עולם, צוגעצויגן פונעם געקלאַנג פון די בודיל־ניקעס (וועקזייגערס). פאר 5 אָדער פאַר 20 קאָפּיקעס האָט מען ביי זיי געקענט געווינען כלערליי זאַכן. מען האָט נאָר געדאַרפט אַ דריי טאָן אַ שטעקעלע און דאָס שטעקעלע מיטן פּעדער פלעגט בלייבן שטיין ביי אַ געוויסן נומער. דאָן פלעגט דער סוחר אַרויסנעמען דעם חפץ און ווייזן עס דעם גאַנצן עולם: „וואָס— זאָ פּיאַט קאָפּייעק"... פלעגט דעם עולם אָננעמען א גרויסער חשק צום שפּילן און מען פלעגט כסדר הערן אַרום זיי: „פּראָיגראַל", „וויגראַל", (פּאַרשפּילט, געווונען). די חברה ביי די טישלעך פלעגן נאָך צושפּילן אויף האַרמאָשקעס, לעבן זיי איז געווען ששון ושמחה.

אַרעמע ביטענער יידענעס האָבן געהאט חזקה אויף טישלעך מיט געבעקס און טיי, וואָס זיי פלעגן אַרויסשטעלן אויפן סאַמע מאַרק. די פויערים פלעגן זיך דערוואַרעמען מיט טיי און אַ בולקע צוצובייסן. אויפן טיש פלעגט שטיין אַ סאַ־מאָוואַר מיט אַ גרויסן קוימען, וואָס פלעגט כסדר רייכערן.

אויך זענען אַראָפּגעקומען עכטע פאָניעס פון רוסלאַנד. יעדער פאָניע, הויך— געוויקסיק מיט א ברייטער בלאָנדער באָרד, איז געווען אָנגעטאָן אין אַ גרויסן פּעלץ מיט אַ הויכן פּעלצענעם היטל. זייערע וועגענער זענען געווען מיט הויכע דוהעס. זיי פלעגן אויסשטעלן פאַרשיידענע גאַלאַנטעריי־אַרטיקלען און אויך הייליקע פּראָוואָסלאַוונע בילדער און פּאָרטרעטן פון דער צאַרסקער פאַמיליע. אַנדערע פאָניעס פלעגן פאַרקויפן רעשעטעס, זיפן און נאָך אַזעלכע אַרטיקלען. אַנטקעגן די פאָניעס פלעגן זיך אויסזעצן בעטלערס, קאַליקעס און בלינדע מיט זייערע לאַנגע טאַרבעס און שפּילן אויף פידלען, באַנדורעס און האַרמאָשקעס.

די פויערים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן אָנברענגען מכל טוב הארץ, — געפליגל און כלערליי מינים גרינסן — און אַרומטראָגן קרענצלעך ציבעלעס און קנאָבל. פּאָלעסיער גויים פלעגן קומען מיט געטריקנטע פיש. אַ שפּינדל מיט געטריקנטע פישלעך האָט געהייסן „א מאָטקע פיש" און האָט געקאָסט 5 קאָפּי־קעס. אויף אַזאַ אופן פלעגן ביטענער יידן זיך אָנגרייטן כלערליי פּראָדוקטן צום גרויסן גאסט — ווינטער.

אַז דער גוי האָט שוין זיין קניפּל מיטן ביסל מזומנים, לאָזט ער זיך אַרויס איבער די קראָמען. ער האנדלט איין פאר דער ווייב א „כוסטעטשקע" מיט קווייטלעך און פאַר זיך אַ ווינטערדיק היטל און שטיוול, און פאַרענדיקט מיט א באזוך אין שענק. אין יריד־טאָג איז דער גוי געווען אַ בעלן אויף די מאכלים, וואָס ער באקומט נישט אין דאָרף. איבערהויפט איז ביי אים געווען אָנגעזען א

„פּעטשאַ" פון קעלבערנע פּיסלעך און צוגעטרונקען מיט א פּלעשל „מאַנאַ־פּאַלקע"...

ביטענער חדר־יינגלעך האָבן די יריד־טעג געהאט פּרייַע. איז געווען חי־געלעבט. פּלעגט א חדר־יינגל אַ גאַנצן טאָג אַרומלויפן איבערן מאַרק, דער טאַג כּלעגט ניט סטאַיען אויף אָנקוקן אַלע ווונדער פון יריד. דער טאַטע פּלעגט אויפן יריד איינהאנדלען פּאר זיין חדר־יינגל אַ לאַמטערן אויף ניין ביינאכט פון חדר.

די אָרדענונגס־היטער אויפן יריד זענען געווען דער „אוראַדניק" מיט די „סאָטסקעס". דער אוראַדניק פּלעגט מאַכן אַ שטאַרקן רושם מיט זיין אוניפאָרם, שליפּעס, און לאַנגע שאַבלע. די „סאָטסקעס" האָבן זיך געמוזט באנוגענען מיט אַ פּראָסטן בלעכל, וואָס זיי האָבן געטראָגן אויף דער ברוסט. איז פּאַרגעקומען אַ גניבה, אָדער א מהומה, — פּלעגט דער דעסאטניק א פּייף טאָן און גלייך פּלעגן אָנלויפן דער אוראַדניק מיט די סאָטסקעס... פון צייט צו צייט פּלעגט זיך דורכגיין איבערן מאַרק דער „אָסעסאָר" אָדער פּריסטאַוו. אַז אַ שיכורער פּויער פּלעגט מאכן א טומל אָדער אויספירן א שטיקל גניבה, פּלעגט זיך שוין הערן די באסאָוועט שטים פון אוראַדניק: „אַרעסטאָוואט יעוואָ"! און מען פּלעגט דעם אורח אַוועקפּירן אין כאַלאַדניצע אַריין.

דער יריד פּלעגט זיך ציען גאַנצע דריי טעג. דער צווייטער יריד „פּעטראַ" פּלעגט אויספּאלן אין מיטן זומער און נישט שטאַרק זיך אונטערשיידן פון „טשערנאָיקע". מער נישט וואָס איצט פּלעגן אָנקומען גויים מיט וועגענער שמעקעדיקע פּרישע הייַ און יידן פּלעגן פּארקויפן קאָסעס מיט סערפּן. אַז אַ פּויער קויפט א קאָסע, פּרווועט ער זי אויס. פּלעגט הילכן איבערן מארק דאָס געקלינגערייַ פון די קאָסעס. און די אָרעמע ביטענער הענדלערקעס האָבן אין דעם טאָג פּאַרקויפט אויפן מארק נישט טיי, נאָר קוואָס און אַנדערע קאלטע געטראנקען. אין ביטען זענען יעדעס יאָר פּאַרגעקומען נאָך 10 קלענערע יריידים. אויף די יריידים פּלעגט אָנגיין אַ גרויסער פּי־האָנדל. עס פּלעגן אָנקומען סלאָנימער קצבים און פערד־הענדלער. די פּויערים פּלעגן ברענגען פּערד און בהמות, אָקסן און חזירים.

***

נאָכן „טשערנאָיקער" יריד פּלעגט שטענדיק אויספאָלן דער פּריזיוו. פּאַר נאָכט פּלעגן זיך צונויפקלייבן גרויסע מחנות נאָוואָבראַנצעס (רעקרוטן) און דורכגיין דאָס שטעטל מיט געזאנג און ליאַרעם. פּלעגן יידן בעת מעשה זיך שרעקן, נאָר מערסטנטייל אָפּקומען מיט בלויזער שרעק. אָבער פּטור בלא כלום אי אפשר: דורכגייענדיק דורכן מאַרק פּלעגן די „נאָוואָבראַנצעס" איבערקערן אַ טישל מיט סחורה, אָדער עפּעס אַ כאַפּ טאָן... פון ביטען פּלעגן די „נאָוואָ־בראנצעס" פּאַרן אין קאָסעוועט צו דער „פּריסוטסטוואָ", וואָס פּלעגט אראָפּקומען אַהין פון סלאָנים.

און פון פּרנסות צו שמחות.

אַ חתונה אין ביטען פּלעגט דויערן אַ 3־4 טעג. קודם כל צעטראָגט בערל־פּייוול די חתונה־בילעטן. די בילעטן זענען געשריבן מיט גאָלדענע אותיות און הייבן זיך אָן כרגיל מיט די קעפּלעך:

קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה!

שבת־צו־נאַכטס פאַר דער חתונה־וואָך קומען אראָפּ די כלי־זמרים צו די מחותנים און דער בדחן רופט אויס מיט א געהויבענער שטים: „אָפּשפּילן א גוט־וואָך לכבוד דעם מחותן". פרייטיק פרי אין חתונה־טאָג שפּילן די כלי־זמרים ווידער, דאָס מאָל שפּילן זיי אָפּ אַ „גוט־מאָרגן". ביים קבלת־פּנים, וואָס מען האָט געמאכט פאר דער חופּה, זיצן דער רב און דער חתן אויבן־אָן. דער רב באקומט צוויי חלקים טאָרט, בעת אלע אַנדערע געסט באקומען נאָר איין חלק.

צום באדעקן די כלה נעמט אַרויס בערל־פייוול דער שמש אַ ווייסע פאַ־טשיילע און גיט זי דעם חתן האלטן פאַרן עק. פאַרן גיין צו דער חופּה טוט אָן דער חתן אַ ווייסן קיטל אונטערן בגד און דער שמש רופט אויס מיט א פייערלעכער שטים: פירט דעם חתן אין אַ מזלדיקער שעה צו דער חופּה! — דערווייל פלעגן עלטערע פרויען טאנצן א כשר־טאַנץ (חופּה־טאנץ) פאר דער כלה. אויפן וועג צוריק פון דער חופּה איז געווען אַ מנהג אַרויסצוגיין אַנטקעגן חתן־כלה מיט פולע עמערס וואַסער, און מחותנים פלעגן אַריינוואַרפן אין די עמערס זילבערנע מטבעות. ביי דער כלהס הויז שטייען מיידלעך מיט אַ טאַץ וויין און טאָרט און זענען מקבל חתן־כלה. דערנאָך קומט פאָר א טענצל פון אלע מחותנים צוזאַמען....

אין כלהס הויז בלייבט מען שוין דאווענען צו קבלת־שבת און דאַן פּראַוועט מען די שבע ברכות. שבת אין דער פרי פירט מען חתן־כלה אין שול־אַריין, (פאַרשטייט זיך יעדערן באזונדער). דער חתן זיצט אין מזרח־וואַנט. די מחותנים איז מען מכבד מיט עליות און דעם חתן רופט מען אויף צו מפטיר. נאָכן דא־ווענען גייט דער גאַנצער עולם צום „לעקעך און בראָנפן" צו דער כלהס עלטערן. צו שלש־סעודות קומט ווידער פאָר א „שבע ברכות". עס קומען אויך חסידים און זינגען חסידישע ניגונים. שבת־צו־נאכטס ווערט איינגעאָרדנט א „זמירות". כלי־זמרים שפּילן און יוגנט טאנצט א גאנצע נאכט. זונטיק בייטאָג איז ווידער אַ „לעקעך און בראָנפן" — דאָס מאָל ביים חתן אין שטוב, און זונטיק אָוונט ווערט געפּראַוועט א „וועטשערע". דער מעניו ביי דער וועטשערע פלעגט זיין: פיש, פלייש מיט רייזקאַשע, קאָמפּאָט... און דאַן פלעגט דער בדחן אויסרופן: דרשה־געשאנק. און עס פלעגן זיך אָנהייבן שיטן חפצים און אויך געלט. דאָס פלעגט ווערן צוגעטראָגן מיט דער ווינטשונג: איר זאָלט דאָס נוצן מיט מזל און געזונ־טערהייט...

ווי באַקאַנט האָט ביטען געהאַט מזל צו רבנים. גענוג צו דערמאָנען ר׳ מרדכילען דעם אשמענער גאון און ר׳ מתותקען כדי מסכים צו זיין אַז אויף כסא־הרבנות פון דער אין תוך גענומען קליינינקער קהילה זענען געזעסן וועלט־באַ־רימטע גאונים און צדיקים.

נאָר אויך פאר ר׳ מרדכילען האָט שוין ביטען געהאט א זעלטענעם רב ר׳ שלמהלע, וואָס איז געווען א גרויסער צדיק. ער האָט געטאָן א סך פאַר די אָרעמע לייט פון דער קהילה. איך געדענק די מעשיות וואָס דער חסיד ר׳ זלמן אוליער פלעגט דערציילן אין בית־המדרש וועגן דעם פארצייטיקן ביטענער רב ר׳

שלמהלע, ווי ער פלעגט זיך אַרויסלאָזן איבערן שטעטל קלייבן מעות־חטים, און מיט וואָס פאַר אַ מסירת־נפש ער האָט געזאָרגט פאַר ביטענער אָרעמעלייט.

פון מיינע קינדער יאָרן געדענק איך גוט ר׳ מתותקען.

הרב מתתיהו מעדניצקי (באָקאָנט ווי רב מתותקע) איז געבוירן געוואָרן די צווייטע נאָכט פסח, אין יאָר תקצ״א (1831) אין אַ שטעטל ביי ווילנע. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גרויסע פעאיקייטן ער האָט געלערנט אין דער וואָלאָזשינער ישיבה ב״י דעם גאון ר׳ אליעזר יצחק און נאָכדעם 6 יאָר ביי ר׳ ישראל סאלאנטער. שפעטער איז רב מתותקע געוועזן ראש־ישיבה אין דרוּיע. פון דאָרטן האָט ער נאָכדעם איבערגענומען דאָס רבנות אין ריבינשאָק ביי דווינסק. פון דאָרטן האָט אים שערשעוו געגומען פאַר אַ מרא דאתרא. פון שערשעוו האָט ער איבערגענומען די ביטענער רבנות ווו ער איז געוועזן ביז זיין אָפּפאָר אין ישראל אין יאָר 1912. ער איז נפטר געוואָרן יום־כיפור תרע״ו (1916) און געקומען צו קבורה אויפן הר הזיתים בייַם קבר פון דעם גאון ר׳ יהושע לייב דיסקין.

וועז דער רב פלעגט פרייטיק פאר נאכט אַראָפקומען דאָוועגען, אָנגעטאָן אין זיין אטלאסענער קאפאָטע און אין אַ שטריימל, און זיין פנים באלויכטן מיט דער שיינער ווייסער באָרד, פלעג איך מיר פאָרשטעלן, אַז אָזוי האָט געוויס אויסגעזעז דער כהן־גדול אין בית־המקדש...

דעם גרעסטן כבוד אין שטעטל האָט מען אָפּגעגעבן דעם רב. אין ביטען זענען געווען באזונדערע טראדיציעס ביים אָננעמען אַ נייעם רב. איך געדענק די אַלע פּרטים ביים אָננעמען דעם הרב זיוו.

דאָס איז געווען אין תרע״ב, נאָך דעם ווי ר׳ מתותקע איז אַרויסגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. הרב זיוו האָט געהאלטן פיל דרשות און האָט אויסגענומען ביי אַלעמען. די מתנגדים און די חסידים האָבן זיך געאייניקט אויף זיין פערזאָן. דער כתב־הרבנות איז איבערגעגעבן געווארן דעם רב אויף אַ פייערלעכער אסיפה אין בית־המדרש, ווו ס׳האָבן זיך צונויפגעקליבן אַלע לומדים און בעלי־הבתים.

ר׳ יעקב דער חוכר (יעקב פיטקאָווסקי) האָט פֿאַרגעלייענט דעם כתב־הרבנות און די בעלי־הבתים האָבן זיך געחתמעט און נאָכהער האָבן זיך אַלע געווונטשן מזל־טוב.

(ביים זייט די פֿאטאָ פון הרב זיוו)

אין דעם טאָג ווען דער רב איז אַריינגעפֿאָרן אין ביטען, איז געווען יום־טוב אין שטעטל. מען האָט זיך געגרייט מקבל־פּנים צו זיין דעם רב מיט זיין משפּחה. יירשל דער כלי־זמר מיט זיין קאפּעליע האָבן געשפּילט דעם גאנצן וועג פון באן ביזן שטעטל. יידן בעלי־מלאכות האָבן אויסגעשפּאנט די פערד פון דער קאָרעטע, אין וועלכער דער רב איז געפֿאָרן פון באן און האָבן אַליין געפירט דעם רב. עס איז געווען א מנהג פון קדמונים אין ביטען, אַז אַ נייעם רב ברענגט מען אַראָפּ אויף אזא אופן. אזוי האָט מען געפירט דעם רב ביז דער שול. ביי דער שול האָט בערל־פייוול דער שמש געשטעלט אַ חופּה און דער רב איז פריער אַדורך אונטער דער חופּה. אין שול האָבן געברענט אלע לאָמפּן מיט די ליכט, אַזוי ווי אין יום־טוב. דער רב האָט געדאנקט דעם עולם פארן כבוד וואָס מ׳האָט אים אָפּגעגעבן.

הרב זיוו האָט פֿאַרגעזעצט די טראדיציעס פון די ביטענער רבנים, הן מיט זיין איבערגעגעבנקייט צו צרכי־צבור און הן מיט זיין לומדות. איך געדענק ווי אַזוי דער רב איז אויסגעבראָכן אין אַ געוויין, ווען ער האָט דערזען אין טאָג פון אָפּטרעטן פון די רוסן, אין יאָר 1915, בעת קאָזאקן האָבן געצונדן דאָס שטעטל, אַז די אלטע שול ברענט. אזוי ווייניגן האָט געקענט א רועה־רוחני, וואָס איז שטאַרק צוגעבונדן צו זיין קהילה און צו אירע הייליקטימער. בעת דער דייטשער אָקופּאציע איז דער רב געווען שטענדיק אויף דער וואַך און האָט פיל מאָל אינטערוועניגירט אין דער קאָמענדאטור לטובת די אָרעמע, אז זיי זאָלן באקומען מער שפּייז. הרב זיוו האָט אין דער מלחמה מצליח געווען צו ראטעווען א יידישן בחור פון אַ זיכערן טויט. דאָס איז געווען בעת דער ערשטער פּוילישער הערשאפט אין ביטען אין יאָר 1919. אַ באַלשעוויק, וואָס איז אַריינגעפֿאַלן אין פּוילישן געפאנגנשאפט, האָט געמסרט אַ ביטענער בחור דוד דיטקאָווסקי (משה פּרצעס זון), אז ער האָט באהאלטן געווער. דער בחור האָט אין זיינע הענט קיין מאָל קיין געווער נישט געהאט. דער פּוילישער קאָמענדאנט (פון דער פעלד־זשאנדארמעריע) פון שטעטל האָט דעם בחור געלאָזט אַרעסטירן. ביי די דעמאָלס־טיקע פארהעלטענישן, ווען די גאנצע מאכט איז געלעגן אין די הענט פון קאָ־

מענדאנט און מען האָט זיך גאָרנישט באמיט אויסצופֿאָרשן, האָט דעם בחור געדראָט טויטשטראָף און דער קאָמענדאנט האָט טאַקע דערקלערט, אז מען וועט דעם בחור דערשיסן. אגב האָט שוין דער קאָמענדאנט געהאט אויסגעפירט נאָך פריער אין שטעטל א טויט־עקזעקוציע אויף 3 מענטשן (צווישן זיי איין ייִד, א יונגערמאַן פון פינסק), וועלכע מען האָט באַשולדיקט, אַז זיי זענען באַלשע־וויקעס. הרב זיוו האָט נישט געוואָלט, ער איז פון קאָמענדאנטס הויז נישט אַרויס ביז ער האָט נישט באפרייט דעם בחור. עס האָט זיך אויסגעלאָזט צו א גרויסער סומע געלט און חפצים.

הרב זיוו האָט נאָך דער מלחמה פיל געטאָן פאַרן ווידעראויפבויען דעם בית־המדרש. איך געדענק די אַסיפה, וואָס איז וועגן דעם פאָרגעקומען ביי יאָשע ראַ־בינאָוויטשן אין הויז. די פרוי לייקע ראַבינאָוויטש האָט דאן מנדב געווען אירע פּערל אויף דעם צוועק. דער רב האָט געהאלטן א דרשה און האָט געזאמלט חתימות. ער איז נאכהער געפאָרן צו דער גרעפין פּאָטאָצקא און האָט באקומען האָלץ פאַרן בנין פון בית־המדרש. ביים חנוכת־הבית איז שוין דער רב נישט געווען אין שטעטל. לויטן מנהג איז דער חנוכת־הבית פאָרגעקומען מיט געזאנג און מוזיק. די ספר־תורות האָט מען אַרײַנגעפירט מיט טענץ און די כלי־זמרים האָבן געשפּילט. אין יענער צייט האָט מען אויך ווידער־אויפגעבויט דאָס חסידים־שטיבל. ביי דעם חנוכת־הבית פון דער „חסידארניע" איז אויפן שטיבל געווען א גרויסע אויפשריפט: „יעלזו חסידים בכבוד" און חסידים האָבן געזונגען און גע־טאַנצט מיטן חסידישן ברען.

***

איך וויל נאָך פארצייכענען אלטע מינהגים און תקנות פון ביטענער בתי־מדרשים און חברות. די אַלטע שול האָט געהאַט אירע תקנות, לויט וועלכע מען האָט זיך געפירט זינט יאָרהונדערטער. אין שול האָט מען פסח געזאָגט ספעציעלע יוצרות, און יעדן שבת שבועות האָט מען געזאָגט די דאָזיקע יוצרות. חתן־כלה פלעגט מען דעם ערשטן שבת נאָך דער חתונה פירן אין שול. מנחה ערב יום־כפור האָט מען נישט געדאוונט אין קיין שום בית־המדרש, נאָר אין דער שול. דער רב פלעגט ימים־נוראים דאוונען אין שול. שמחת־תורה פלעגט דער שמש פון שול אויסלייגן אַלע פּרוכתן אויף די פאַרענטשעס ביים אָרון־קודש.

די חברה משניות פלעגט לערנען יעדן שבת; ווינטער פאר טאָג און זומער אין מיטן טאָג. ר׳ ברוך ברעסקין איז געווען דער רבי פון חברה־משניות. די חברה־חומש איז באַשטאַנען איבערהויפט פון בעלי־מלאכות. א מאָל איז דאָרט געווען דער „זאָגער" ר׳ אברהם־יירשל, אַ מלמד. נאָכהער האָט דאָרט „געזאָגט" ר׳ שמאי ליסאוויצקי. דער רבי פלעגט טייטשן די פּרשה און לערנען דערנאָך רש״י מיט מדרשים. 5 יאָר פלעגט דויערן דאָס דורכגיין די גאנצע תורה פון בראשית ביז „זאת־הברכה". אין חברה־משניות. שפּעטער פלעגט מען מאַכן אַ יום־טוב מיט א גרויסער סעודה. חברה־תהילים איז באשטאַנען מערסטנטייל פון בעלי־מלאכות. שבת צווישן מנחה און מעריב האָט מען גענאָגט מזמורים פון לקיטות. אין דער בין־השמשות־טונקלקייט פלעגט יעדער איינער אויסגיסן זיין שווער הארץ אין די קאפיטלעך תהלים. מיט התמדה און מיט א סקאַרבאָוון ניגון

פלעגט מען אָנהייבן זאָגן „אשרי תמימי דרך". חברה־תהלים פלעגט מאכן א יערלעכע סעודה, וואָס פלעגט פאָרקומען דעם 2טן טאָג שבועות. זיי פלעגן אָנצינדן אַ יום־כּפּור־ליכט אין בית־המדרש צו דוד המלכס יאָרצייט.

די חברה בקור־חולים פלעגט אַרויסהעלפן אָרעמע קראנקע. זי האָט געהאט אַ קענטיקע צאָל מיטגלידער. זייער סעודה פלעגט פאָרקומען אין דער וואָך פון פרשה „ויחי".

די חברה־קדישא האָט געהאט א יערלעכן תענית וואָס פלעגט פאָרקומען ט״ו כסלו. אין דעם טאָג האָבן אלע חברה־לייט באדארפט פאסטן. בערל־פייוול דער שמש פלעגט אין דעם טאָג אויסהענגען אין גרויסן בית־המדרש אלע פּרוכתן אויף די וועגט. די חברה־לייט פלעגן דאָוועגען צוזאַמען און זאָגן סליחות. דער בעל־תפילה פלעגט זיין ר׳ וועלוול דער שניידער. נאָך מעריב פלעגט פאָרקומען אַ סעודה פון אָט די מאכלים: פיש, שנאפס, פלייש מיט רייזקאָשע און א פלוימען־קאָמפּאָט.

**
*

דער שמש ר׳ יעקב זאַקין איז געווען אויך „קאַזיאָנער ראַבין" און פּראָשע־ניע־שרייבער. ער האָט געקענט רוסיש, האָט מען אים אָנגעטרויט צו פירן די מעטריקע־ביכער. צוליב דעם פלעגט ער שטיין אין פאַרבינדונג מיטן סלאָנימער ראַבינער. ר׳ יעקב דער שמש איז שטענדיק געווען אָנגעטאָן אין אַ קאַרטו־נענעם קאפטן און אין אַ פּאָר שטיוול. ער פלעגט ווינטער שלאָפן אויף דער בימה אין בית־המדרש, ווייל דאָרטן איז געווען ווארעם... ער איז געווען זייער א פרו־מער און אָרנטלעכער יִד.

בערל־פייוול דער שמש האָט געהאט א סך פּרנסות. ער פלעגט טאָן אלע קהלשע שליחותן. געווען אויך בית־דין־שמש. האָט דער רב עמעצן געפּון צו א דין־תורה, פלעגט ער זיך אָנטאָן זיין „סורדוט" און מיטן שטעקן אין האנט פלעגט ער זיך אַרויסלאָזן אין גאס אַריין. איז געווען אַ חתונה אין שטעטל — האָט בערל־פייוול פונאנדערגעטראָגן די חתונה־בילעטן און באקומען פון יעדן אַ קאָפּיקע. ביי יעדער דין־תורה איז ער געווען א גאנצער מחותן. ער באגלייט דעם רב צום קבלת־פּנים און רופט אויס אלע כיבודים און באקומט דערפאר פּארשטייט זיך א חלק אין רח״ש. אלול־צייט איז ביי אים דער סעזאָן פון הזכרות אויפן בית־עולם און ימים־נוראים ליצישירט ער די עליות אין שול. סוכות מאכט ער אַ „געשעפט" מיט עטלעכע אתרוגים, וועלכע ער טראָגט צו די בעלי־בתים אין די הייזער. הושענא־רבא איז ער דער הויפּט־פּארקויפער פון הושענות און גייט דערנאָך איבערן שטעטל אויפמאָנען מזכיר־נשמות־געלט. שמחת־תורה פלעגט ער אַרויסלייגן אלע פּרוכתן אויף די פאָרענטשעס אין דער אַלטער שול. די הכנסות פון „אתה־הראית" האָבן געהערט צו אים, האָט מען בכוונה געשטיגן די פּרייזן פון פּסוקים פון „אתה־הראית", כדי בערל־פייוול זאָל האָבן מער, וואָס מער הכנסה. חנוכה פלעגט ער אין די אָוונטן ארומגיין מיט א לאמטערן קלייבן חנוכה־געלט און פּורים, ווידער, „שלח־מנות". ערב־פּסח שטייט ער ביים מכירת־חמץ און גיט יעדן אַ ליכטל בודק־חמץ צו זיין. בערל־פייוול איז אויך געווען אַ פּאָד־ראָטשיק" פון מצה. דער „פּאדראָד" איז געווען ביי אים אין „הויז" און דער רב

אַליין פלעגט ביי אים באַקן מצות. דעם ערשטן טאָג און אויף דעם ערשטן אויוון. דאָס הויז פון בערל־פּייוול איז געווען א מין כאלופּע, ווו ווינטערצייט האָט די זון קיין מאָל נישט אַרײַנגעשיינט. קיין פּאָדלאָגע איז נישט געווען. דאָרטן האָט ער געווויינט מיט זײַן פּרוי און צוויי טעכטער. יעדן פרייטיק פּאר ליכט־בענטשן פלעגט ער זיך לאָזן איבערן שטעטל מיט א קעסטעלע אין איין האנט און מיט א שטעקן אין דער צווייטער. מיטן שטעקן פלעגט ער אָנקלאפּן יעדן אײנעם אין לאָדן אַריין. האָט מען געווויסט, אז ס׳איז שפּעט און ס׳איז שוין די צייט פון ליכט־בענטשן. אין קעסטעלע האָט מען אים אַרײַנגעווארפן א ליכטל פּארן בית־המדרש און א טייל פלעגן נאָך צוגעבן א פּאָר אים אַליין. אַזוי האָט בערל־פּייוול דער שמש אָפּגעלעבט זיינע יאָרן אַרעם, אָבער זייער אַרנטלעך. פּאר אלעמען איז ער געווען א גוטער פריינד און האָט קיין מאָל קיינעם נישט מקנא געווען. ער איז ביז זיין לעצטן לעבנס־טאָג געווען דער אמתער שמח בחלקו.

א שטענדיקער תושב אין בית־המדרש איז געווען ר׳ דוד־שלמה, א שטרענג־פרומער יִד, וועמען אלע האָבן געשעצט. ער איז געווען אָפּגעהיט מיט יעדן דין פון שולחן־ערוך. זיין שטאָט אין בית־המדרש איז געווען אנטקעגן דעם אָרון־קדוש, ווו ער פלעגט זיצן כמעט א גאנצן טאָג אײנגעהילט אין זיין גרויסן טלית. אויפן שטענדער פּאר אים איז געלעגן א גרויסער קרבן־מנחה־סידור. ער פלעגט דאָוונענען מיט גרויס התלהבות און יעדן טאָג זאָגן תהילים מיט מעמדות. נאָכן דאָוונענען פלעגט ער לערנען א פּרק משניות. ער פלעגט אָפט פּארטרעטן ר׳ שמאין ביים לערנען אַ פּרק משניות פּאַרן עולם. וועז די „שני האריות" פון בית־המדרש ר׳ שמאי און ר׳ לייב־הערש (גאָלינסקי) פלעגן זיך מפלפל זיין וועגן אַ הלכה, פלעגט ר׳ דוד־שלמה זיך צוהערן און אָפט זיך אויך אריינמישן אין דעם פלפול. ער האָט געקענט גאנצע פּרקים משניות אויף אויסנוויניניק. שבת פּאר נאכט, וועז אין בית־המדרש איז טונקל געווען, פלעגט ער לערנען אויף אויסנוויניניק משניות. ר׳ דוד־שלמה האָט געהאט א „חזקה": אלול פלעגט ער אַרויסגיין איבערן שטעטל און בודק זיין די מזוזות.

צווישן די וויכטיקסטע געשטאַלטן פון גרויסן בית־המדרש איז געווען ר׳ צבי־הירש שארובסקי, אָדער ווי מען האָט אים געפון, הערשל דער רעוול. פּאר וואָס עפּעס רעוול? — ווייל ער האָט געהאַט סמיכות אויף רבנות. אין די יונגע יאָרן האָט ער געזוכט א קהילה צו קענען פּארנעמען דאָס כסא־הרבנות, נאָר ער איז פּארבליבן אין ביטען. מען פלעגט אָפט פרעגן ביי אים שאלות. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז ער געוואָרן א מלמד. ער פלעגט אויך האלטן דרשות. רוב ימיו האָט ער פּארבראכט אין בית־המדרש. ער פלעגט לערנען גמרא מיטן אמתן ניגון. ער פלעגט ברומען אין זיך ביים לערנען, נאָר מיט אמאָל אויסשיסן אויפן קול: „תנו־רבנן". ער איז געווען אַ קענער פון לשון־קודש און אַ בעל־דיקדוק. ער פלעגט ביים דאָוונענען אויסריידן יעדעס וואָרט קלאָר און געניו לויט די כללי־הדיקדוק. דאָוונענדיק פלעגט ער אַרומשפּאַצירן איבערן בית־המדרש און קרעכצן. אין זיין קרעכץ האָט זיך אויסגעדריקט דער גאנצער יידישער גלות.

א יִד וואָס איז אין גאנצן געווען אויסגעטאָן פון ענינים עולם־הזה איז געווען ר׳ משה וועלוול פּרוזשאנסקי. זיין פּרוי האָט געפּירט א קרעמל און ער איז גע־

זעסן כל ימיו על התורה ועל העבודה. ביים דאוונען פלעגט ער ווײנען אזוי ווי אין יום־כּפּור, איבערהויפּט ביי „והוא רחום". ער פלעגט אכטונג געבן, אז אין בית־המדרש זאָל מען נישט רעדן בעת התפילה. פלעגט אָנקומען אן אורח אין שטעטל, האָט ער אים באַגלייט ביים גיין איבער די הייזער. ער האָט זיך כסדר מתעסק געווען אין טאָן מצוות. אין תלמוד־תורה האָט ער אכטונג געגעבן אז די קינדער זאָלן לערנען.

אַ זעלטענער בעל־תפילה אין בית־המדרש איז געווען ר׳ מאיר אָקונינעווער (בּאַביטש). זיין דאַוונען ביים עמוד איז געווען אַ שם־דבר אין דער גאַנצער געגנט און פיל שטעט פלעגן אים איינלאָדן אויף ימים־נוראים אַלס ש״ץ. ער איז געווען פון אלטן סוג בעל־תפילה. ביים הערן אים דאַוונען פלעגט מען אַרויס־פילן דאָס עכטע יידישע געבעט, דעם יידישן קרעכץ. ער פלעגט זאָגן די תפילות מיט גרויס כוונה. ביי יעדער וויכטיקער תפילה פלעגט ער אויפהויבן די הענט צום הימל. ער האָט געדאוונט לויטן אַלטן נוסח און בבכי ודמעות. דער עולם פלעגט ווערן באגייסטערט פון זיין דאוונען. ער האָט אויך געמאכט א רושם מיט זיין אויסזען, מיט זיין הויכער, ברייטער אטלעטישער פיגור, מיט זיין ווייסער באָרד און קיטל.

אין בית־מדרש האָבן געלערנט עטלעכע ישיבה־בחורים פון דער פרעמד. זיי פלעגן עסן „טעג" ביי בעלי־בתים. אין ווינטערדיקע נעכט האָבן געברענט די לאָמפּן אין בית־המדרש און די ישיבה־בחורים פלעגן לערנען אויף א „משמור" אַ גאַנצע נאַכט. אַז מיר, חדר־יינגלעך, פלעגן גיין אין אָוונט פון חדר, פלעגן מיר אַריינגיין אין בית־המדרש הערן אַביסל מעשיות. הינטערן אויוון האָט מען שטענדיק געקענט געפינען עטלעכע יידן, וואָס האָבן דערציילט מעשיות פון אמאָליקע צייטן, פון די טערקישע מלחמות, פון די פויליש פּריצים מיט די מיאַטעזשן (אויפשטאַנדן). אויך האָט מען געהערט מעשיות פון אמאָליקע „כא־פערס". ביטען האָט געדארפט צושטעלן ביי ניקאָלאַי דעם ערשטן 5 זעלנער אַ יאָר. די רייכע האָבן זיך אויסגעקויפט. פלעגן די „כאָפערס" שלעפּן אַרעמע קינ־דער אַדער יתומים. איין מאָל האָט פּאַסירט, אז וועז די „כאפערס" זענען אַריין אין אַן אַרעמען הויז נעמען אַ יינגל, האָט ער געחלשט פון שרעק. זענען די כאפערס געווען אזעלכע אכזרים, אז זיי האָבן צוגענומען דאָס יינגל א פאר־חלשטן...

אין בית־המדרש ציען זיך אויס פארנאכטיקע שאָטנס, און מיר יינגלעך שטייען צוגעטוליעט צו די אַלטע יידן און הערן די שוידערלעכע מעשיות פון אַ מאָל... בעלי־עגלות פלעגן דערציילן געשיכטעס פון אמאָליקע רייזעס, וועז די באַן איז נאָך נישט געווען. זיי פלעגז פּאָרן אין ווייטע שטעט מיט פּאַסאַזשירן און סחורות. פלעגט טרעפן, אַז אין די וועלדער זענען זיי באַפאַלן געוואָרן דורך גזלנים. שפּעטער פלעגן זיך צונויפנעמען די בעלי־עגלות און פּאָרן דורך די וועלדער צוזאמען. אויך האָט מען זיך דערציילט מעשיות וועגן פּאַרצייטיקע גבירים. דער זקן, פּסח שקליאַרוק, האָט געהאט א שלל מעשיות וועגן איינעם א ביטענער עושר קאלמאנאָוויטש, א וואַלד־סוחר, וואָס זומער פלעגן ביי אים אַרבעטן א סך ביטענער יידן ביי בינדן די פליטן. ווינטער האָבן זיי אָבער נישט

געהאט וואָס צו טאָן. פלעגט זיי דער עושר געבן גמילת־חסדים. אמאָליקע גבי־רים —, וואָס איז שייך? — גאָלדענע הערצער האָבן זיי געהאַט. אָט איז איין מאָל געווען א שווערער ווינטער, און שטעטלשע יידן האָבן שוין פיל וואָכן נישט געגעסן קיין פלייש. — וואָס, ווייסט איר, האָט געטאָן דער עושר קאַלמאַנאָוויטש? ער האָט געקרופן צו זיך א קצב און אים געהייסן קויפן אַן אָקס. און דעם שמש האָט ער געהייסן אָנזאָגן אלע אָרעמעלייט, אז זיי זאָלן נעמען פלייש ביים קצב אויף זיין חשבון. און פסח האָט ער אויסגעהאלטן אלע ביטענער נצרכים מיט מצות. אמאָליקע גבירים!"

ר' זלמן אוהעליער פלעגט דערציילן מעשיות פון גוטע יידן, פון חסידישע ייִדים, וועלכע פלעגן אמאָל אראָפקומען אין ביטען אָדער צו די ישובניקעס ארום שטעטל, פון די טישן וואָס זיי פלעגן פראווען און די מופתים וואָס זיי פלעגן באוויזן... ביטען, ווי אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, האָט שטענדיק געהאט אורחים, אורחים אויף שבת און אורחים אויך אין דער וואָכן, אורחים בכבודיקע און אורחים געפאַלענע... איין גרופּע פאָרט אַוועק און אַ צווייטע קומט. די צאַל־רייכסטע אורחים זענען געווען די אָרעמע־לייט, וואָס גייען פון שטעטל צו שטעטל. זיי זענען געווען מערסטנטייל פוסגייערס, וואָס פלעגן זיך אַרויסלאָזן אויף דער „מדינה". זעלטן וועָן פלעגן זיי פאָרן. צווישן זיי זענען געווען חשובע „יורדים", נשרפים, וואָס האָבן געקליבן נדבות נאָר כדי זיך צו שטעלן אויף די פיס. עס זענען געווען קראנקע און שוואכע, וועלכע האָבן נישט געקענט ארבעטן, און ס'זענען געווען אויך פראָפעסיאָנעלע שנאָרערס. קומענדיק אין שטעטל פלעגן זיי „פאָרפאָרן" אין בית־המדרש און דערנאָך זיך אַרויסלאָזן איבער די הייזער. פרייטיק־צו־נאכט נאָכן דאָווענען פלעגט דער שמש זיי באשטעלן ביי בעלי־בתים אויף אַ סעודה אָדער אויפן גאנצן שבת.

פון אַן אנדער מין אורחים זענען געווען חזנים. „פלעגט אַראָפקומען אַ חזן אויף א שבת אין שטעטל אַריין" — פלעגט מען אים אויפנעמען מיט גרויס כבוד. מ'באשטעלט פאָר אים אן אָרט אויף שבת ביי א שיינעם בעל־הבית, אָדער ער איז אַ גאַסט ביים שטאָט־חזן. דער אורח דאוונט צו קבלת־שבת, שחרית און מוסף, דער עולם „לעקט פון אים די פינגער", אויב ער פאַרשטייט אַרויסצוגעבן אַזעלכע הארציקע יידישע שטיקלעך ווי דער ביטענער עולם האָט ליב. עס פלעגט אויך אראָפקומען א חזן מיט א כאָר משוררים. אין די שפּעטערדיקע צייטן פלעגן אויך באזוכן דאָס שטעטל „מאָדערנע" חזנים. אזא חזן פארפאָרט גלייך אין אן אכסניה אַריין, און קלעפּט אויס צעטלען, אַז ער וועט דאוועגען שבת. קהל איז משווה מיט אים וועגן פרייז, אומגעפער 10 רובל פאַרן שבת. אזא חזן פלעגט זיך אַוועקשטעלן ביים עמוד מיט א הויכער יארמלקע אויפן קאָפּ, אַ קאַמערטאָן, מיט א בוך נאָטן. קיין סך פלעגט א „מאָדערנער" חזן נישט זינגען, נאָר אויסגעווייליטע שטיקלעך, ווי א קדושה, אָדער „אב הרחמים". ביים לייענען (אויפרופן צום ספר־תורה), פלעגן די בעלי־בתים מנדב זיין פארן חזן און אזוי פלעגט מען צונויפנעמען פאר אים זיין איינמאָליקע שכירות. דער אורח פלעגט זיך האלטן גרויסוועדיק, ווי עס פאסט פאר א „היינטוועלטיקן" חזן. מער ווי

איבער מוסף פלעגט ער זיך אין שול נישט ווייזן. און אין גאַס פלעגט ער גיין אין אַ פּעלערינע און מאַכן אַ רושם פון אַ זייער חשובער פּערזאָן...

אין שטעטל זענען אויך אַראָפּגעקומען משולחים פון ישיבות, אָדער פון קרן ר׳ מאיר בעל־הנס. די משולחים פלעגן זיין בני־תורה און אָנגעטאָן אין חסידישע מלבושים. זיי זענען איינגעשטאַנען אין אַן אכסניה. וועָן אזא משולח פלעגט זיך אַרויסלאָזן איבערן שטעטל האָט אים באגלייט א חשובער בעל־הבית. אַריינ־קומענדיק אין א שטוב פלעגט ער, ביים אויסלייזידיקן די פושקע פון ר׳ מאיר בעל־הנס, אָנווינטשן ברכות. א באזוך פון אָט אַזאַ משולח פלעגט מען לאנג געדענקען. אַ חוץ משולחים זענען אויך אַראָפּגעקומען אין שטעטל מחברים פון ספרים. זיי פלעגן האלטן דרשות און דערציילן וועגן זייערע חדושי־תורה און פלעגן מעורר זיין דעם עולם, אז מען זאָל זיי העלפן דרוקן זייערע ספרים... די לעצטע יאָרן זענען געקומען משולחים פון חפץ־חיים זצ״ל, צו פארקויפן זיינע ספרים, וואָס א טייל זענען אויך געווען אין עברי־טייטש. די משולחים האָבן געגרינדעט א חברה „תפארת־בחורים״, צו לערנען בין מנחה למעריב די ספרים פון חפץ־חיים.

פון צייט צו צייט זענען אַראָפּגעקומען מגידים. בין מנחה למעריב פלעגט פול ווערן דער בית־המדרש מיט אַן עולם, מערסטנטייל בעלי־מלאכות, וואָס האָבן ליב געהאט צו הערן א מגיד וואָס זינגט אויס א דרשה מיט א סקארבאָווון ניגון און דערציילט דערביי שיינע מעשיות. איך געדענק א מגיד וואָס פלעגט אָפט קומען אין ביטען. ער איז געווען באקאנט אין דער אַרומיקער געגנט אונ־טערן נאָמען „משה ידבר״. ער פלעגט דערציילן אַ מעשה פון אַ קליין יתומל יאָסעלע. געבליבן איז נעבעך יאָסעלע עלנט. האָבן גוטע מענטשן אויף אים רחמנות געהאט און מען האָט אים געפירט אין שול אַריין קדיש זאָגן... — און ר׳ „משה ידבר״ דערציילט די מעשה מיט אלע פּרטים און מיט א האַרצרייסנדיקן טאָן. ברעכט ביי דעם עולם אויס א כליפּעריי אין עזרת־נשים. די יידישע מאמעס מיט זייערע גוטע הערצער און זייערע רחמנות־געפילן האָבן נישט געקענט פאר־טראָגן די ליידן פון עלנטן יתום און אויסגעבראָכן אין א ביטערן געווייַן... איך געדענק אויך א דרשה פון אַן אַנדער מגיד. ס׳איז געווען אלול־צייט. האָט ער געשילדערט א סליחות־נאכט — „עס איז געווען א פינצטערע נאכט, הייבט ער אָן צו דערציילן, און ר׳ ישראל דער שמש גייט אויפוועקן צו סליחות. ער שפּרייזט אין דער פינצטערער נאכט און קלאפט אין די פענצטער: „יידן שטייט אויף״! „שטייט אויף צו סליחות!״ און דערנאָך איילט ר׳ ישראל דער שמש אין בית־המדרש אַריין. ער צינדט אָן די לאָמפּן, קערט אויס די פּאָדלאָגע. און אז עס איז שוין ליכטיק און ריין, רייסן זיך אריין עטלעכע קונדסים און ווארפן דעם אלטן ר׳ ישראלן א נאסן האנטעך אין קאָפּ אריין... שרייט דערביי אויס ר׳ ישראל: „לך ד׳ הצדקה ולנו בשת הפנים! — און וואָס איז דער נמשל״? און דער מגיד טייטשט אויס מיט זיין זינגעוודיקער שטימע:

„דער אלטער ר׳ ישראל האָט ליכטיק געמאכט די וועלט, וועָן אין דרויסן איז נאָך געווען שטאָק־פינצטער, וועָן אלע פעלקער האָבן נאָך געזונקען אין עבודה־זרה. ר׳ ישראל האָט ליכטיק געמאכט די וועלט מיט דעם גרויסן אידעאל פון דער תורה. לסוף, ווי צאָלן אים אָפּ די פעלקער? מ׳וואַרפט אים אין פּנים

אַריין נאסע האנטעכער, מען שלאָגט אים, מ׳באשיט אים מיט גזרות... און אויף די גזרות און רדיפות ענטפערט אָפּ ר׳ ישראל מיטן פּסוק: לך ד׳ הצדקה...״.

נאָך אַזאָ דרשה איז דעם מגידס דערפאָלג א געזיכערטער. און נאָך מעריב שטעלט זיך אַוועק ביי דער טיר א יִיד מיט א טעלער און יעדער וואַרפט אַריין קליינגעלט פּארן מגיד און אויב מען וויל אים נאָך באזונדער מהנה זיין, לאָזן זיך אַרויס אַ פּאָר יִידן איבערן שטעטל, כדי דער מגיד זאָל בלייבן א צופרידענער... אין די שפּעטערדיקע צייטן פלעגן קומען אין ביטען אויך ציוניסטישע מגידים, מטיפים. איך געדענק א דרשה, וואָס דער באוווסטער ציוניסטישער מטיף, צאַדיקאָוו, האָט געהאַלטן אין ביטען. דער בית־המדרש איז געווען געפּאַקט. צאַדיקאָוו איז געווען א פלאַמיקער רעדנער. ער האָט געטופּעט מיט די פיס און געקלאפּט מיט די הענט אין שטענדער. ער האָט זיך געבייזערט אויף די פרומע יִידן, הלמאי זיי טוען נישט פּאר ציון און קויפן נישט קיין שקלים. זיין טעזע איז געווען, אַז אַ יִיד דאַרף זיין פרום און נאַציאָנאַל. ער האָט פּאַרגעשטעלט די יִידן אין שפּאניע, ווי מען פירט זיי צום אויטאָ־דע־פע: די גלחים זינגען, און די גלעקער קלינגען און אין יִידנס הארצן קלאפּט דאָס אינציקע וואָרט: יִיד, יִיד, ביז ער פּאַרענדיקט מיטן אויסגעשריי: „אחד״. פּאָלעמיזירנדיק דעמאָלט מיט די יִידישע ראַדיקאלן, וואָס זייער האָפענונג איז געבויט אויף די אומות־העולם, האָט ער אויסגעשריען: קיין פרעמדע דגלים וועלן אונדז נישט העלפן! — און ער האָט אראָפּגעצויגן פון זיך דעם טלית און אויסגערופן: אָט דאָס איז אונדזער דגל! איך דערמאָן זיך, בעת ער האָט שטאַרק אַטאַקירט די פרומע, וואָס זענען קעגן ציוניזם, זענען א סך מענטשן אנטלאָפן אין מיטן דער דרשה.

אין בית־המדרש פלעגן אָפט פּאָרקומען קריגעריַיען צווישן די פרומע און די ציוניסטן. די לעצטע האָבן באקומען די מאכט אין תלמוד־תורה און איינגעפירט נייע שיטות אין חינוך, מיט עברית, דיקדוק און תנ״ך. דער פרומער עולם מיטן רב בראש זענען געווען קעגן און געשטאַנען שטאָל און אייזן פאר דער אלטער שיטה. די אַלטע מלמדים האָבן זיך נישט געקענט צופּאַסן צו די נייע שיטות. די מחלוקתן פלעגן פאָרקומען איבערהויפּט אין בית־המדרש. ציוניסטישע „אַפּיקורסים״ זענען אַליין געווען פרומע יִידן, ווי ר׳ אברהם־יעקב ברוק (ר׳ מרדכילעס איידעם), ר׳ שמעון גאָרפינקל און אַנדערע. ביי די ציונים אין ביטען איז געווען א מינהג, אז שבת־נחמו פלעגן זיי אַלע דאוונען אין דער גרויסער שול און אלע פלעגן באקומען עליות. ר׳ אברהם־יעקב איז געווען דער ערשטער אין ביטען, וואָס האָט געלייענט די „הצפירה״. ער פלעגט דערנאָך דערציילן אין בית־המדרש נייס פון דער וועלט און איבערהויפּט וועגן ארץ־ישראל. ר׳ שמעון גאָר־פינקל, דער בכבודיקער בעל־הבית, תלמיד־חכם און אינדוסטריאַל, איז געווען דער אינציקער יִיד אין ביטען, וואָס האָט געטראָגן שבת אַ צילינדער. אן עסקן ציוני און כלל־טוער בלב ונפש פון יענער צייט איז געווען שלמה־גדליה (אַ משפחה־מיטגליד פון דער פארצווייגטער פאָמיליע שקליאַרוקעס). אַליין אַ פרו־מער און שטאַרק צוגעבונדן צו יִידישע טראדיציעס, איז אים קיין יִידישע זאך נישט געווען פרעמד. ער איז געווען דער ערשטער פארקויפער פון שקלים אין

ביטען. דאָס שטעטל האָט געקוקט אויף אים ווי אויף דעם געשווירענעם עסקן און ביי יעדער גזרה איז געלאָפן שלמה־גדליה צו נאַטשאַלסטוואָ.

נאָכן טויט פון ד״ר הערצל ז״ל האָבן ביטענער ציונים אַראָפגעבראַכט פון ריזשנאָי דעם באַוווסטן סוחר און ציוני פישל פינעס, ער זאָל מספּיד זיין הערצ־לען. וועז דער עולם האָט זיך צונויפגעקליבן אין דער גרויסער שול איז געקומען דער פּריסטאָוו און פאַרבאָטן די פאַרזאַמלונג. ר׳ שלמה־גדליה איז גלייך געפאָרן קיין סלאָנים צום איספּראָוועניק און געבראכט א דערלויבענים. צו מאָרגנס האָט פּינעס געהאלטן דעם הספּד. וועז מען האָט געקליבן די ערשטע דומע איז שלמה גדליה געוועז צווישן די ביטענער, וואָס זענען געפאָרן קיין סלאָנים אָנטיילצו־נעמען אין די וואַלן פון וויבאָרטשיקעס פון גראָדנער גובערניע (ווי באקאנט איז דעמאָלט אויסגעקליבן געוואָרן פאר דעפוטאַט דער אַדוואָקאַט יאקאָבסאָן פון סלאָנים). ר׳ שלמה־גדליה איז אויך געוועז טעטיק איין דער פרייוויליקער פייער־לעשער־קאָמאַנדע פון שטעטל. קומענדיק אין קאָנטאָקט מיט די שטעטלשע רעגירונגס־באאמטע פלעגט ער שטענדיק מיט זיי דיסקוטירן וועגן דער יידן־פראָגע. בעתן ביילים־פּראָצעס פלעגן זיי אים ווייזן די רוסישע אנטיסעמיטישע צייטונג מיט די שקרים פון דער „נאָוואָיע וורעמיא״. ער פלעגט אָבער זיי נישט שולדיק בלייבן און זיי אָפּענטפערן מיט אַן אַרגומענט וואָס ער האָט געלייענט אין די ארטיקלען פון „פריינד״ און „הצפירה״. ר׳ שלמה גדליהס מסחר איז באַשטאַנען אין אָפּקויפן ביי וואַלד־סוחרים „אָסטאַטשעס״, ד״ה רעשטלעך פון אויסגעהאקטע וועלדער. ער פלעגט אויסארבעטן פון דעם „שורקעס״ ברענהאָלץ און פאַרקויפן אין שטעטל. איין מאָל, וועז ער איז געגאַנגען אין וואַלד וועגן מסחר־ענינים, אין חשוון תרע״ד, איז ער שוין צוריק נישט געקומען. דער וואלד־וועכטער (לעסניק) האָט אים דערמאָרדעט, רעכענענדיק צו געפינען ביי אים אַ פּעקל געלט. ר׳ שלמה גדליה האָט געהאט א גרויסע לוויה און הרב זיוו האָט אים מספּיד געוועז.

***

די האָלצבראנזשע האָט שטענדיק פארנומען א חשובן אָרט צווישן ביטענער יידישע פרנסות. זומער, וועז מען פלעגט טרייבן פּליטן אויף דער שטאַרע, פלעגט דאָס שטעטל פול ווערן מיט פּליטניקעס־פאלעשוקעס. זיי פלעגן אָנפילן אַלע שענקען. אויך פלעגט שטעטל באקן ברויט און צושטעלן פארשיידענע פּראָ־דוקטן פאַר די פּליטניקעס. עס פלעגן אָנקומען פיל יידישע שאָפערס, בראקערס און האָלץ־סוחרים.

***

ביטענער „קאָראָבקע״ (ד״ה אָפּצאָל פון כשר־פלייש) פלעגט מען פאַרקויפן אין סלאָנים. מען פלעגט באשטימען א געוויסע סומע און ווער עס האָט געגעבן מער, דער האָט באקומען דעם קאָנטראקט אויף פיר יאָר. דער פּרייז פון ביטע־נער „קאָראָבקע״ איז געוועז פון 400־500 רובל אַ יאָר. דער בעל־האָקאָראָבקע האָט געמוסען אַן אָפּצאָל פון די קצבים פון יעדן פונט פלייש. אויב א קצב האָט נישט געוואָלט צאָלן די קאָראָבקע (וואָס עס פלעגט אין ביטען אויך פאַסירן),

פֿלעגט די פּאָליציי העלפֿן דעם בעל־האָקאָראָבקע אויפמאָנען דאָס געלט. שוחטים פלעגן באָקומען שכירות פון בעל־האָקאָראָבקע. 3 מענטשן אין ביטען האָבן באַקומען פלייש אָן קאָראָבקע: דער רב, דער דאָקטער און אַן אויסגעדינטער ניקאָלאַיעווסקער סאָלדאט. פון דעם געלט, וואָס דער „אויעזד" האָט באקומען פון ביטענער קאָראָבקע, האָט דאָס שטעטל באָקומען אויף צו דעקן אירע הוצאות. פון דעם געלט האָט מען אויך אויסגעהאלטן דעם יידישן דאָקטער, ווייל די יידן האָבן זיך נישט געקענט באנוצן מיטן מלוכהשן קראנקן־הויז און מיטן אויעזדנעם דאָקטער, וואָס פלעגט אראָפּפאָרן קיין ביטען פון סלאָנים. האָבן די יידן געמוזט ברענגען אַן אייגענעם דאָקטער און א חוץ האָנאָראר פון די קראנקע האָט ער אויך באקומען אַ געוויסע סומע פון קהל.

***

איך וויל נאָך איבערגעבן אייניקע פּרטים וועגן דער אַרבעטער־באוועגונג אין ביטען, אין אָנהייב פון יאָרהונדערט. דאָס קליינע שטעטל איז נישט אָפּגעשטאַנען פון דער גרויסער שטאָט און די נייע אידעעס און באוועגונגען האָבן זיך גיך איבערגעטראָגן פון די גרויסע צענטערס אין דער פּעריפעריע. די זאָמען פון דער אַרבעטער־באוועגונג אויף דער יידישער גאס זענען איבערגעטראָגן געוואָרן קיין ביטען דורך דריי פארשיידענע גרופּעס:

1. דורך די בעלי־בתישע קינדער פון שטעטל, וואָס האָבן שטודירט אין די גרויסע שטעט און בעת זייערע וואַקאַציעס, אַראָפּקומענדיק אהיים, האָבן זיי אויפגעקלערט די אָרטיקע יוגנט און אַרבעטער;
2. דורך ביטענער אַרבעטער, איבערהויפּט גאַרבערס און וועבערס, וואָס האָבן געאַרבעט אין ביאַליסטאָק. קומענדיק אויף יום־טוב אַהיים פלעגן זיי פירן אַן אגיטאציע צווישן די שטעטלשע אַרבעטער.
3. און דורך פרעמדע אַרבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט אין דער ביטענער טעקסטיל־פאבריק און גאַרבעריי און האָבן באקומען זייער דערציונג אין די רייען פון „בונד" אין די גרויסע שטעט.

אַזוי ארום זענען אנטשטאַנען דער „בונד" און די „פּועלי־ציון" אין ביטען.

דער ערשטער שטרייק וואָס איז פאָרגעקומען אין שטעטל איז געווען פון די שניידער־געזעלן און נייטאָרינס, וועלכע האָבן געפאָדערט נישט צו ארבעטן שבת־צו־נאַכט, ווייל ביז דאַן איז געווען אינגעפירט, אַז אַלע בעלי־מלאכות און געזעלן פלעגן אַרבעטן שבת נאָך הבדלה ביז שפּעט ביי נאכט. איך געדענק אז די שניידער זענען געלאָפן צום פריסטאַוו זיך קלאָגן, אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן און די אַרבעטער האָבן געווונען דעם שטרייק.

די פארזאמלונגען, אָדער „סכאָדקעס" פון די פאַרטייען פלעגן פאָרקומען אין אַ געהיימער קוואַרטיר, אָדער ווייט אין די פעלדער. אָפט פלעגן אַראָפּקומען רעדנער פון דער פרעמד. עס פלעגט פארטיילט ווערן אומלעגאלע ליטעראַטור. דער „בונד" האָט געהאַט מערסטנס אָנהענגערס צווישן די גאַרבער־אַרבעטער. דער פירער פון שטעטלשן „בונד" איז געווען א געוויסער יעקב־יהושע בור־לאנסקי, א גארבער. אין דער גארבעריי פלעגן אויסברעכן אָפּטע שטרייקן צוליב

פאָדערונגען פון לוין־העכערונג. פון גאַרבעריי פלעגן זיך אָפט הערן רעוואָלו־ציאָנערע לידער און די בונדישע „שבועה". צו דער ערשטער אויבנדערמאָנטער גרופּע פון רעוואָלוציאָנערן, בעלי־בתישע קינדער פון שטעטל, האָבן געהערט א פּאָר קינדער פון דער פאַמיליע גאַרפינקל, אייגנטימער פון דער ביטענער טעקס־טיל־פאַבריק. ס'איז געווען א משכילישע און העכסט־אינטעליגענטע פאמיליע. זייער פאָטער, אַ תלמיד־חכם, האָב איך דערמאָנט אין מיינע זכרונות. די פאַ־מיליע האָט געהאט פיל קינדער. אַלע זענען געווען געבילדעט און אַלע פּאר־טייען אויף דער ייִדישער גאס זענען געווען פארטראָטן אין דער משפּחה. שבת ביים טיש פלעגן פאָרקומען צווישן די קינדער לאנגע דיסקוסיעס וועגן ייִדישע און אַלגעמיינע פּראָבלעמען. א טאָכטער זייערע, רעשקע, האָט שטודירט מעדיצין, איז געווען א פלאמיקע סאָציאליסטקע. ווען זי פלעגט צייטווייליק קומען אהיים פלעגט שוין די פּארטיי איינאָרדענען געהיימע פארזאמלונגען, אויף וועלכע זי איז געווען די הויפּטרעדנערין.

איך געדענק אזא „סכאָדקע" אין מיטן זומער אין אַ ווייטן פעלד, ווו רעשקע גארפינקל האָט גערעדט וועגן דער דייטשער סאָציאל־דעמאָקראטיע. זי האָט דערציילט ווי טיף זענען די וואָרצלען פון סאָציאַליזם אין דייטשלאַנד. זי האָט ציטירט פיל שטעלן פון אויגוסט בעבעל, וועלכער פאָדערט „אַלגעמיינע, גלייכע, דירעקטע, געהיימע און פּראָפּאָרציאָנעלע וואל־רעכט"... אַז זי האָט אַרויסגערעדט אָט די ווערטער, זענען אַלע חברים אויף דער סכאָדקע געווען באגייסטערט, כאָטש נישט אַלע האָבן פארשטאַנען וואָס דאָס מיינט. דאָס האָט געקלונגען ווי אַ מין „שם המפורש" פון וואָס די אונטערדריקטע מאסן וועלן גלייך געהאָלפן ווערן...

ווען ס'איז אויסגעבראָכן די רוסיש־יאַפּאנישע מלחמה, איז געוואָרן אומרויִק אין שטעטל צוליבן „זאַפּאַס" (רעזערוו־אַרמיי), וואָס האָט געדאַרפט דורכגיין בי־טען. עס זענען ארומגעגאנגען קלאנגען, אז די „זאפּאסניקעס" פון די אַרומיקע דערפער וועלן פּאָגראָמירן דאָס שטעטל. „בונד" און „פּועלי־ציון" האָבן זיך פאריינִיקט און געגרינדעט א זעלבשוץ, וואָס האָט אָנגעגרייט א ביסל געווער. אין דעם טאָג ווען דער „זאפּאס" איז דורכגעפאָרן דאָס שטעטל האָט מען פארמאכט אלע קראָמען. די זעלבשוץ איז געווען גרייט, נאָר מען האָט איינגעשטילט די „זאפּאסניקעס" מיט קליינע מתנות און נאשערייען, און דער טאָג איז אַריבער שטיל.

די טעטיקייט פון די ארבעטער־פּארטייען אין ביטען האָט זיך אָפּגעשטעלט מיטן אָנקומען פון דער רעאקציע. די טיכטיקסטע פּארטיי־טוערס האָבן עמיגרירט אין אמעריקע און די גאנצע ארבעטער־באוועגונג אין שטעטל איז זיך צעפאלן, אַזש ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

***

צום סוף וויל איך דערמאָנען די ישובניקעס ארום ביטען. איך ווייס נישט, ווי ווייט פארשפּרייט ס'איז געווען דער ישובניק־עלעמענט אין אַנדערע געגנטן, נאָר וואָס שייך דער ביטענער געגנט קען מען באהויפּטן, אז עס איז זעלטן געווען

צו געפינען אַ דאָרף, וווּ ס׳איז נישט געווען קיין יידן און אויב עס איז יאָ געווען צו טרעפן אַזאַ דאָרף זענען דאָרט מיט 1־2 דורות צוריק געווען ישובניקעס, וואָס האָבן געמוזט צוליב די צאַרישע גזרות אָדער צוליב אַנדערע סיבות, פארלאָזן דאָס דאָרף, דעם אָרט. לויט ווי איך דערמאָן זיך, האָבן די ישובניקעס ארום ביטען געלעבט בשלום מיט דער גאַנצער סביבה. געווען זענען צווישן זיי אַרענדאטאָרן, קרעמערס, פּאקטערס, בעלי־מלאכות, און אויך לאנדווירטן. אייניקע פון זיי האָב איך געקענט און געדענק זיי אויך גוט, כדי צו קענען זיי אָפּשילדערן.

אַ באַווסטע משפּחה אין ביטען זענען געווען די „דיעטקאוויטשער אַרענדא־טאָרס". זיי זענען געווען 2 שוואָגערס, ר׳ יודל אָסטראָווסקי און ר׳ מאָטיע לייבאָוויטש, וועלכע האָבן געהאַלטן אין אַרענדע פון גראַף פּאָטאָצקי דאָס הויף דיעטקאָוויטש. נישט נאָר זענען זיי געווען טיכטיקע אַרענדאַטאָרס, נייערט אויך אָנגעזעענע וואלד־סוחרים. ר׳ יודל האָט זיך משתתף געווען אין אַלע שטעטלשע ענינים און געשטיצט מיט גרויסע נדבות די חברות און אנשטאַלטן. די „דעט־קאָוויטשער", (אזוי האָט מען זיי אין ביטען געפרופן בקיצור) האָבן געהאט א מינהג, אז אויף אלע פּסח פלעגן זיי ברענגען אין שטעטל קעלבער מיט עופות, לאָזן דאָס שעכטן און צעטיילן צווישן אָרעמעלייט. זיי פלעגן אויך אריינפירן „שורקעס" ברענהאָלץ אין בית־המדרש. ווי רייכע מענטשן, האָבן זיי געשיקט זייערע קינדער לערנען אין די גימנאזיעס. איך געדענק נאָך די יינגלעך, וואָס פלעגן קומען אַהיים זומער אין זייערע גימנאַזיסטישע אוניפאָרמען מיט בליש־טשעדיקע קנעפּ, און מיר חדר־יינגלעך פלעגן זיי שטאַרק מקנא זיין...

אַ ישובניק פון אַן אַנדערן מין איז געווען ר׳ הערשל קאַלבאָוויטער (יאָסי־לעוויטש). ער האָט געהאַלטן אַ קרעם אין קאַלבאָוויטש. ער איז געווען אַ חסיד און אַ גרויסער מכניס־אורח. ביי אים אין הויז איז געווען אַ באַזונדער צימער פאַר יידישע געסט, אָדער דורכרייזנדע, וואָס ער פלעגט אויפנעמען שלא על מנח לקבל פרס. דער וואָס פלעגט אַריין צו אים אין הויז פלעגט נישט אַרויסגיין קיין הונגעריקער. ער איז געווען זייער אָרנטלעך און די גויים פון דאָרף פלעגן זיך אים אָנפּארטרויען. זיי פלעגן אָפט ביי אים באהאלטן דאָס געלט זייערס. קיין איין גוי האָט גאָרנישט אונטערגענומען, אַיידער ער האָט זיך מיישב געווען פריער מיט ר׳ הערשלען. זיינע קינדער זענען אויך געווען פרום און גוטהארציק ווי זייער פאָטער. איך דערמאָן זיך אויך דעם ישובניק משה קאבאק, דעם אַרענ־דאַר פון דער וואָסערמיל אין דאָרף טאַרטאַטשאָק, וואָס האָט געהערט צום פריץ פון האָווינאָוויטש. ער איז געווען באַקאַנט אין אַלע אַרומיקע דערפער ווי אַן אָרנטלעכער מענטש, און האָט געקענט אויסקומען מיט אלע גויים. נענטער האָב איך געקענט דעם איבעראל געאכטן ר׳ שלמה יעזשאָנער. איך בין געווען מבאי־ביתו און האָב געאַרבעט ביי אים אַ געוויסע צייט אויף אַ שטעלע. ער האָט געהאלטן אין אַרענדע די יעזשאָנער מיל. די אַרענדע איז אים נאָך איבערגע־גאנגען בירושה פון זיין פאָטער ר׳ לייזער־וועלוול, וועגן וועמען מען האָט דער־ציילט פיל געשיכטעס. מ׳האָט דערציילט, אז זיין פרומקייט איז געווען גוואלדיק. ווען ער פלעגט דאוונען, האָט געמעגט ברענען לעבן אים, — ער האָט זיך

גאָרנישט ארומגעקוקט און נישט געשטערט זיין דאוועגען. אויך זיין אָרנטלעכ־קייט איז געווען א לעגענדארישע. מ׳האָט דערציילט אז זיין פּריץ האָט א מאָל געמוזט פאַרלאָזן די שפּייכלערס און גיטער אויף עטלעכע יאָר, ווייל ער האָט זיך פאַרזינדיקט בעתן „מיאטעזש" (אויפשטאַנד) און די מאכט האָט אים פאר־שיקט. האָט דער פּריץ קיינעם נישט אָנגעטרויט די שליסלען פון זיינע שפּייכ־לערס און אלע זיינע וועלדער און פעלדער, נאָר זיין אַרענדאטאָר ר׳ לייזער־וועלוולען. און וועז דער דער פּריץ איז געקומען צוריק פון פּארשיקונג (וויסיל־קע) האָט ער געפונען אלץ אין בעסטער אָרדענונג. לייזער־וועלוולס זון ר׳ שלמה יעזשאָנער איז געווען אַ חסיד. ער פלעגט אָפט פאָרן צום סלאָנימער רבין. ער האָט געהאַט ביי זיך אין הויז, אויפן ישוב, אַ באַזונדערן צימער ווו ער פלעגט גאַנצע נעכט לערנען. צווישן די ישובניקעס פון דאָבראָמישלער געגנט געדענק איך ר׳ משה־מרדכי דאָמבראָמישלער (דארעווסקי), אן אָרנטלעכער, שטילער יִד און גרויסער למדן. ער האָט געלעבט זייער פריינטלעך מיט די גויִים און איז געווען באליבט אין דער אַרומיקער געגנט.

אַרום דאָבראָמישל איז נישט געווען ממש קיין אייגציקער דאָרף, וו„ עס זענען נישט געווען קיין ישובניקעס. מערסטנטייל זענען זיי געווען איינגעזעסן אויף די ערטער מכמה דורות און צונויפגעבונדן מיט די ביטענער יִדן, מיט דער ביטענער קהילה.

קרן קימת־קאָמיטעט אין יאָר 1932

רעכטס צו לינקס:: זיצן א. אַבראָמאָוויטש, ש. בושעלעוויטש, מ. שאָרובסקי
ח. מאַלטשאַצקי, ל. קאַנטאָראָוויטש.
שטייען: י. יוזשעלעוסקי, ר. ווישניאַצקי, ל. מינקאָוויטש, ל. פּיטקאָווסקי,
ח. אַליענק

א. ז. יאַבלאָק

זכרונות פון אָנהויב 20סטן יאָרהונדערט

14 יאָר בין איך געווען אין ביטען, פון 1900 ביז 1914. וועז איך בין אָנגע־קומען אין שטעטל אַלס חזן־שוחט נאָך שבועות (תר״ע) בין איך געווען איבערראַשט פון אַ סך מבינ׳ם אויף חזנות, וואָס זענען דאָרט געווען. זיי האָבן ליב געהאַט חזנות און די טראַדיציאָנעלע ניגונים. אויף וויפל ביטען איז געווען אויסקליי־בעריש אין חזנים קען באַווייזן אָט דער פאַקט: גאַנצע צוויי יאָר האָבן גע־שטראָמט חזנים קיין ביטען און די מבינ׳ם האָבן אַלץ געקרימט מיט דער נאָז. דוכט זיך אַ קליין שטעטעלע, און א חזן האָבן זיי געזוכט משופרא דשופרא. איך אַליין האָב געהאַט גענוג אויסצושטיין פאַרשיידענע פראָבעס, ביז זיי האָבן מיך ענדלעך באַשטעטיקט.

איך דערמאָן מיך בעלי־בתים פון שטעטל, פאַר וועמען חזנות איז געווען עולם ומלואו. אַזעלצע זענען געווען צ״ב: ר׳ ברוך ברעסקין, ישראל־בערל דער שענ־קער (מאָלטשאַדסקי); ליימע דער שענקער, ר׳ הערשל דער דיין, און פיל אַנדערע. אָבער וועז מען שטעלט דעם דגש, דערמאָנענד׳ק זיך ביטען, נאָר אויף די יודעי־נגן — איז דאָס נישט ריכטיק.

אין יענע יאָרן איז ביטען געווען דער עיקר אַ שטאָט פון תלמידי־חכמים און יודעי־תורה. דער בית־דין איז באַשטאַנען פון נישט ווייניקער ווי פיר מענטשן: דער רב און דרײַ דיינים, וועלכע זענען דעמאָלט געווען: ר׳ אברהם־יעקב ברוק (ר׳ מרדכילעס איידעם, אַ זעלטענער טיפּ. וועלכער איז חוץ דיין אויך געווען גלעזער), ר׳ שמואל ברעסקין און ר׳ הירשל דיין, און חוץ דעם שטאָט־רב ר׳ מתותיהו איז נאָך געווען א רב „מעבר לנהר״ — ר׳ דוד שלמה דער פאַרבער. דאָס שטעטל האָט אָפּגעגעבן זייער פ׳ל כבוד איר באליבטן רב ר׳ מתות, וועלכן מען פלעגט רופן נישט אַנדערש ווי ר׳ מתותקע.

ר׳ מתותקע איז געווען אַ גרויסער גאון און בעל־מחבר פון „מתות־ידו״. ער איז געווען בשעתו אַ תלמיד פון ר׳ ישראל סאלאנטער און אַ חבר פון מינס־קער גדול. כדאי צו פאַרצייכענען, אַז ר׳ מתותקע פלעגט פאַרהערן ר׳ חיים־עזרן אין לערנען, וועז דער לעצטער איז נאָך געווען אַ ישיבה־בחור. דאָס איז דער זעלבער חיים־עזר, וואָס איז שפּעטער געוואָרן ווילנער רב און איינער פון די גרעסטע גאונים פון דער לעצטער צייט.

ר׳ מתותקע האָט פאַרלאָזט ביטען אין יאָר 1912. ער איז געזעסן אויפן כסא־הרבנות אין שטעטל קאַרגע 30 יאָר.

וועז זיין נאָכפאָלגער, הרב ר׳ יצחק זיוו, איז אָנגעקומען אויף זיין אָרט, בין איך נאָך געווען אין ביטען. עס וועט נישט זיין אָן אינטערעס צו פאַרצייכענען, אז דער נייער רב האָט באַצאָלט ר׳ מתותקען חזקה־געלט פאַרן ביטענער רבנות 1500 דאָלאָר.

גרויסע לומדים אין ביטען זענען געווען נישט נאָר אין די בעלי־בתישע קרייזן, נאָר אויך צווישן בעלי־מלאכות און פאָלקסמענטשן. איך דערמאָן מיך נאָך זייער קלאָר די לומדים: ר׳ לייב־הערש גאלינסק׳, ר׳ שמאי ליסאוויצקי, ר׳ משה־שמעון סאוויצקי, ר׳ אברהם־יעקב עיין (שיינע רחלס). היות ער האָט נישט פאַרשטאַנען פיל אין חזנות, פלעגט ער אין דער צייט וועז איך פלעג זאָגן חזרת הש״ץ, אָפּלערנען אַ בלאַט גמרא. עס האָט זיך געמאַכט, אַז ער האָט אמאָל אָנגעטראָפן אויף אַ גמרא, וווּ עס האָט געפעלט אַ בלאַט, און ער האָט עס נישט באַמערקט. פאַרשטייט זיך, אז דער ענין בעחן לערנען האָט ז׳ך נישט אַרייַנגעפאסט, אָבער ר׳ אברהם־יעקב האָט מיט זיין גרויס חריפות דעם ענין צו רעכט געמאַכט.

אַ גאון עולם איז געווען ר׳ הילקע קאס, דער סטאראָסטע. יעקב דער שמש (זאָקין) א׳ז געווען אַ גרויסער למדן און אַ שרייבער פון פּראָשענייעס. ער פלעגט אויך זאָגן דאָס בלאַט גמרא. צווישן די עסקנים בצרכי־צבור און סתם דעה־זאָגער געדענק איך: יאשע ראַבינאָוויטש, ר׳ לייב־הערש גאָלינסקי און מאיר דעם שנייַדער (נאָזשניצקי), וועמענס האַנט איז געלעגן אין דער שטאָטישער אונטערנעמונג. צווישן די׳ שיינע משפחות איז געווען בולט די פאַמיליע פון ר׳ שמעון גארפינקל. ער אַליין איז געווען אַ תלמיד־חכם און האָט געהאט זייער געראָטענע קינדער. זיין טאָכטער רעשקע איז געווען ד״ר מעדיצין און איינע פון די בונדישע אָנפירערס פון שטעטל. נאָך אַ זון, משה, איז געווען אַ באַרימטער אַדוואָקאַט אין קיעוו.

וועז איך דערמאָן מיך וועגן דער ביטענער יוגנט די לעצטע 10 יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, זע איך פאר זיך, זעלבסטפאַרשטענדלעך, די ארבע־טער־יוגנט פון פערטן און פינפטן יאָר (1904־1905). איך זע אָבער אויך די ציוניסטישע, די נאציאָנאל געשטימטע יוגנט. צווישן זיי זענען געווען א סד העברעיסטן, וואָס פלעגן אויך רעדן צווישן זיך העברעיש. די העברעיסטישע באוועגונג איז געווען צו פאַרדאַנקען די לערער שעפּסל גאראדעצקי און נאָסקע קולעשעווסקי, וואָס האָבן דערצויגן אין ביטען אַ דור אין גייסט פון אונדזער הייליקער שפּראַך.

ביטענער יוגנט האָט זיך אינטערעסירט מיט ליטעראָטור און קונסט, און ווי עס זאָל נישט אויסקומען אומגלויבלעך, איז דאָך אַ פאַקט, אַז שוין דעמאָלט, מער ווי מיט 40 יאָר צוריק, זענען געווען אין ביטען אַמאַטאָרן, וואָס האָבן געשפּילט טעאַטער. מערסטנטייל האָט מען געשפּילט היסטאָרישע פּיעסעס פון גאָלדפאדענס רעפּערטואר. אָט דעם קאַפּיטל געדענק איך ספּעציעל גוט, ווייל די חברה „אקטיאָרן״ האָבן דאָך געדאַרפט איינשטודירן די מוזיק, האָט מען מיך צוגע־

צויגן איך זאָל מיט זיי איינלערנען די נומערן געזאַנג. צווישן די „אַקטיאָרן" געדענק איך מאיר ליימעס, דעם גמראָ מלמדס, און רישע מענדעלעס (דעם בייגל בעקער).

מיט גרויס שווערִיקייט איז מיר אָנגעקומען דאָס פאַרלאָזן ביטען אין יאָר 1914, קורץ פאַר דער מלחמה. איך האָב מיך איינגעלעבט אין שטעטל, איך האָב ליב געהאַט די מענטשן. עס איז געווען מיין צווייטע היימשטאָט. אָבער עס איז באַשערט געווען אַנדערש... און איך בין אַוועקגעפאָרן אין אמעריקע. זייט דעמאָלט איז שוין פיל אַריבער אין לעבן.

עס לויפן פארבי אין זכרון די אלע ידישע ישובים, זייענדיק דאָ אין דער נייער וועלט, ווו איך לעב און דין דעם צבור — אָבער ביטען לעבט אין מיר, אַזוי ווי עס וואָלט נעכטן געווען.

ביטען בלייבט פאר מיר פאַרבונדן מיט די טייערסטע זכרונות.

רעווערענד אַשר זאב יאַבלאָק ש"צ ושו"ב
קאָלאָמבוס — אַהייאָ.

די גאַס צו די „בריקן"
(וועכטס נעמי זיידלס (ווישניאַצקי) הויז

יצחק־מאיר בן משה־דוד ראבינאָוויטש
(פאַר׳ שטאַטן, אַמעריקע)

ביטעו, מיין שטעטעלע

כאָטש איך האָב שוין אָפּגעלעבט אין אַמעריקע מער ווי צוויי מאָל אזוי פיל יאָר, ווי אין ביטען, קען איך פון דעסט וועגן מיין געבורט־שטעטל קיין מאָל נישט פאַרגעסן, ווייל דאָרטן האָב איך צום ערשטן מאָל דערזען די ליכטיקע שיין. דאָרטן האָב איך דורכגעמאכט מיין קינדהייט, באַקומען מיין יידישע דערציונג, געכאפּט קלעפּ און גענאָסן אביסל פרייד אויך, זיסע קינדערשע פרייד געמישט מיט אַ היפּש ביסל לייד פון אַן אָרעם לעבן.

קיין שום שטעטל קען זיך פאר מיר נישט פארגלייכן מיט ביטען. איך בעט אייך, ווו איז נאָך פאַראַן אַזאַ פאַרק ווי „אונדזער פּוסטער סאָד״? און ווו שמעקט נאָך אזוי גוט ווי אויף דער ביטענער זארעטשער גאס, איבער הויפּט אין מאַי, וועו דער בעז צעבליט זיך? און וועלכע אַנדערע שול קען זיך פאַרגלייכן צו אונדזער „קאלטער שול?״ א בית־המקדש איז דאָך דאָס געווען, נישט קיין שול. עס איז געווען א שבת־יום־טובדיקער טעמפּל, ווייל דאָרטן פלעגט מען דאוונ־נען נאָר שבת און יום־טוב.

א סך לעגענדעס זענען ארומגעגאנגען וועגן דער שול. אָט, למשל. איז געווען כמעט אַ זיכערע זאַך, אז נאָך האלבער נאכט פלעגן זיך דאָרטן פאַרקלייבן שדים און זיך פאַרקען אין דעם בארג שמות, וואָס האָט זיך געפונען אין הינטערשטן פאָליש, וועלכער האָט געפירט צו דער וויבערשער שול! א סברא, אז דאָס זענען גארנישט געווען קיין שדים, נאָר זינדיקע נשמות, וואָס האָבן געזוכט א „תיקון״.

דערפאַר טאָקע האָבן ביטענער יידן אזוי מורא געהאט פאר זינד... ערב יום־כפור האָט מען אין פאָדערשטן פּאָליש געקענט זען ווי יידן לייגן זיך אויס אויף דער פּאָדלאָגע, די קאפּאָטעס פארקאָטשעט ביזן האלדז, כדי דער שמש זאָל שמייסן מיט א לעדערנעם קאנטשיק פאר די זינד, וואָס מען האָט נעבעך געזינ־דיקט סיי בשוגג און סיי במזיד. מ׳שטיינס־געזאָגט. ביטענער זינד... אָבער ווי גרינג אָט „די זינד״ זאָלן היינט אין אונדזערע אויגן נישט אויסזען, האָבן זיי פון דעסט וועגן געדריקט ווי א שווערע משא אויף די כשרע געוויסנס פון אונדזערע טאַטעס און זיידעס.

און אז מיר רעדן וועגן „קאלטער שול״ דערמאָנט זיך גלייך די זיסע וואַרעמקייט, וואָס עס פלעגט אַהין אַריינברענגען אונדזער חזן ר׳ אָשר (יאב־

לאָק) מיט זיין כאָר. קינד און קייט, שניידער און שוסטער ביי די וואַרשטאַטן, פלעגן נאָכזינגען שטיקלעך פון ר׳ אָשרס „הלל״,און איבער הויפט דעם „הודו״. אַנדערע האָבן זיך אפילו געפלייסט נאָכצוזינגען דעם „מן המיצר״ און טאַקע נאָכ־מאכן, ווי ר׳ אָשר פלעגט אויסזינגען „לא אָמות כי יחיה״ — טעם גן־עדן איז אין דעם געלעגן...

ביטענער שפּאַציר־אַלעע אויף „זאַרעטשע״
אין הינטערגרונד די „זוואניצע״, דער טורעם־גלאָק פון דער צערקווע

דער גרויסער בית־המדרש האָט זיך געפונען קעגנאיבער דער „קאלטער שול״. דער אַלטער רב ר׳ מתותקע זצ״ל האָט דאָרט געהאַט זיין שטאָט, הינטערן עמוד. ביים אָרון־קודש.

פון צייט צו צייט פלעגן אראָפקומען מגידים און מוסר־זאָגערס און זיי פלעגן דרשנען פון אָרון־קודש, און דער עולם יידן, ספעציעל די ווייבער אויבן אין דער ווייבערשער שול, פלעגן פארגיסן ביטערע טרערן ווען דער מגיד פלעגט שרעקן מיטן גיהנום אויב מען וועט נישט תשובה טאָן, אָדער ווען ער פלעגט נעמען זינגען

מיט א הארצרייסנדיקן ניגון „רחל מבכה על בניה", די מוטער רחל ווײנט פון איר קבר אויפן גורל פון אירע קינדער נעבעך. און ווער געדענקט נישט די „פּאָליטיק", וואָס מען פלעגט פירן אין בית־המדרש צווישן מנחה־מעריב היגטער דער בימה?

אין דרויסן איז שוין טונקל, מ׳וואַרט אויף דעם ערשטן שטערן צו קענען דאוונען מעריב, און דאָ, היגטער דער בימה, ווערן דערציילט מעשיות און געשיכטעס נישט נאָר פון שטעטל, נאָר אויך פון גאנצע מדינות.... ר׳ יאנקל דער שמש פון גרויסן בית־המדרש איז געווען אַ ייִד וואָס האָט געפּאַסט נישט פּאָר א שמש, נאָר גיכער פּאָר א ראַבינער, ווייל א חוץ וואָס ער איז געווען אַ ייִד אַ למדן, האָט ער ליב געהאט צו גריבלען זיך אין וועלטלעכע ענינים און אין ביכער. מיר דוכט זיך אויך, אז ער פלעגט אַ מאָל זיך צוכאַפּן צו ביכער, וואָס זענען בכלל געווען פאַרראַכטנט פאָר טריף־פּסול ביי ייִדן פון יענער צייט.

אברהם־יאנקל דער רב, ר׳ מרדכילע אשמענערס אידעם זצ״ל, וואָס האָט געהאָט זיין „שטאָט" אין גרויסן בית־המדרש פון דער אַנדערער זייט פון ארון־קודש, איז געווען דער „אומאָפּיציעלער" רב פון שטעטל. צו אים פלעגט מען זיך ווענדן מיט א שאלה דאָן, ווען דער רב מתותקע איז געווען קראנק, אָדער אין ערגעץ אַוועקגעפאָרן. ער איז אויך געווען א גלעזער און פלעגט אַריינשטעלן שויבן אין די פענצטער, דערצו פלעגט ער אויך צוהאַנדלען מיט שוסטערשע מכשירים, ווייל פון רבנות אַליין האָט ער נישט געקענט לעבן, מפרנס זיין ווייב און קינדער. ער האָט סימפאטיזירט מיטן ד״ר הערצל און פלעגט לייענען די „הצפירה". די פרומע ייִדן האָבן אַ ביסל געקוקט קרום אויף דעם, ווייל זיי האָבן דאָס געהאלטן פאָר א שטיקל אפּיקורסות.

דאָס חייטים־שטיבל איז געווען ממש א פּראָלעטאַרישע מלוכה. ביי די „חייטים" פלעגן דאָוונענען נאָר בעלי־מלאכות און האַרעפּאַשנע ייִדן. די בעלי־תפילות פלעגן זיין נישט קיין חזנים, נאָר פשוטע פאָלקסמענטשן. וועלוול דער שניידער איז געווען דאָרט דער הויפּט־בעל־תפילה. ער איז געווען א גוטער מנגן, מיט א שיינער שטים און האָט גוט געקענט דעם פּירוש המלים.

די אַנדערע צוויי בתי־מדרשים זענען געווען אין נייַ־שטאָט. אינעם בית־המדרש, וואָס האָט זיך געפּונען לעבן יירשל דעם קלעזמערס הויז, פלעגט דאוונענען מוספים ראש־השנה און יום־כּפּור, אויך נעילה, ישראל דער בעל־עגלה. ער האָט דאָרט געפּראָווען ממש חזנות, מיט א כאַר און מיט אלע פּיטשעווקעס. די תפילות פלעגט ער איינשטודירן פאָרנדיק מיט דער בויד קיין סלאָנים, ווּהין ער פלעגט פירן פאַסאזשירן. ווידער דער אַנדערער בית־המדרש איז געווען „אויפן באַרג", און די ייִדן, וואָס האָבן געדאוונט אין יענער געגנט, האָבן געפּירט זייער אייגענע „מלוכה".

***

די תלמוד־תורה איז געווען אַ קהלשע אינסטיטוציע. דאָרטן האָבן מיר יינגלעך, ספּעציעל די אָרעמע, באקומען אונדזער דערציונג. נאָך דעם ווי די ציוניסטן האָבן איבערגענומען די תלמוד־תורה כמעט דורך אַ „רעוואָלוציע", האָבן מיר, אָרעמע קינדער, געהאט די־גלעגנהייט צו לערנען א חוץ די רעליגיעזע למודים אויך

לייענען און שרייבן ייִדיש. אַ ביסל העברעיש און אויך חשבונען. די מלמדים פון די קלענערע כּתות זענען דאַן געווען: חיים־איטשע, לייבע דער געלער און ישראל דזשינדזשיק. דער גמרא־מלמד איז אַ לאנגע צייט געווען יאנקל־דוד, אַן אינטע־רעסאנטער ייִד, אָבער א שרעקלעכער כעסן. פאר דער צייט פון דעם ציוניסטישן „רעזשים" האָבן דאָרט געהערשט די מאָדערנע מלמדים, נתקע קולישעווסקי און שעפּסל גאָראָדעצקי.

***

וועז איך דערמאָן זיך דאָס חסידים־שטיבל, פיל איך זיך ווי אַ פיש אין וואַסער, ווייל דאָרטן האָב איך פארבראכט די מערסטע יאָרן פון מיין קינדהייט.

אין „חסידארניע", ווי מען פלעגט רופן דאָס שטיבל אין ביטען, איז געלייגט געווארן דער גרונטשטיין פון מיין גייסטיקער אַנטוויקלונג, און כאָטש איך מוז מודה זיין, אז פון רעליגיעזן שטאַנדפונקט בין איך שוין לאנג נישט קיין חסיד, פיל איך אָבער, אז טיף אין מיין נשמה איז נאָך אלץ פארבליבן די ווירקונג פון דער חסידישער סביבה. עס לעבן נאָך אין מיין זכרון אלע חסידים פון ביטענער שטיבל פון יענער צייט. די מערסטע פון זיי האָב איך געשעצט פאַר זייער דעליגיעזן עקס־טאַז. פיל פון זיי האָב איך ממש ליב געהאט פאר זייער פשטות און גוטסקייט, פריינדלעכקייט און אָפּטימיזם.

אָט איז ר' ישעיה דער סטאראָסטע (גאַלערשטיין), וואָס איז געווען די פאר־קערפערונג פון גוטסקייט. ער פלעגט מקרב זיין דווקא אָרעמע ייִנגלעך, האָט אלע מאָל געהאט פאר זיי א גוט וואָרט, אָדער א קניפּ אין בעקל און א מאָל טאַקע א פרייטיק צו נאכט געבן אויך א גאנצן הויפן יאָדערס. אָט איז ר' חנא רודקין, אַ ייִד אַ בעל־גוף, וואָס האָט געוואָלט, אז אלע אין „חסידארניע" זאָלן וויסן און פילן, אז ער איז א ייִד אַ תקיף. מען האָט געמאכט אן עפענונג מיט א טירל אין דער סטעליע פון חסידאָרניע, ווייל חנא האָט פארלאנגט פרישע לופט. ר' גבריאל, אַ באַקאַליי־קרעמער אויף ניי־שטאָט, וועלכער איז אויך געווען אן אָנגעזעענער חסיד, איז געווען דער קעגנזאץ פון ר' חנאן: ער האָט קיין פרישע לופט נישט געקענט פארטראָגן. איך געדענק נאָך, ווי איך האָב אַ מאָל געקראָגן געשלאָגן פון גבריאלן, ווייל אויף חנאס באפעל האָב איך אויפגעעפנט „דעם פליגל" און גבריאל האָט דווקא געוואָלט, אז עס זאָל זיין פאַרמאכט.

אָט שטייען פאר מיר, פאר מיינע אויגן, נח, יירשל און מאטשע, דריי ברידער, וואָס מען האָט זיי געריפן די „קאָוואַלקעס". זיי זענען געווען ייִדן סוחרים און אין תוך עכטע פאָלקסמענטשן. אונדז, אָרעמע ייִנגלעך, האָבן זיי מקרב געווען מיט אַ גוט וואָרט און א מאָל טאַקע מיט א פארדינסטל, ווי צוטראָגן סוכות דעם אתרוג צו די חסידים אין די הייזער, אָדער פונאנדערטראָגן פורים זייער שלח־מנות — און מיר האָבן צו דעם עסק נישט דערלייגט.

איך דערמאָי זיך אַ וווּנדערלעכן פאַל: ביי איינעם פון די ברידער, ביי יירשלען, האָט אָפּגעבערענט דאָס הויז פונקט דעמאָלט, וועז ער, יירשל, איז אָנגעקומען מיט אַ פאַיעטאָן פון וואַלד, ווו ער האָט געהאט זיינע געשעפטן. וועז ער האָט דערזען אַז פון זיין הויז מיט דער גאנצער באלעבאטישקייט איז פארבליבן נאָר א הורבע

אַש, איז ער חס־ושלום נישט פארצוויפלט געוואָרן. ער האָט געשיקט קויפן א „קרוטשאָק" בראָנפן און זיך אַנידערגעשטעלט ביים באַרג רייכערדיקן אַש, אַ הויכע ברכה האָט ער געמאכט און אויסגעשריגן: „ד' נתן וד' לקח". דאָס איז נישט געווען קיין געמאכטע פרייד, אָדער אקטיאָרסקע שטיק. עס איז געקומען פון זיין אינערלעכן רעליגיעזן געפיל. ער האָט געגלייבט באמונה שלימה, אַז גאָט האָט אים געגעבן דאָס הויז מיט דער באַלעבאַטישקייט כל זמן ער איז עס ווערט געווען. איצטער איז ער דאָס נישט ווערט, — דארף מען מצדיק הדין זיין, ווייל גאָט ברוך הוא ווייסט וואָס ער טוט.

***

די ביטענער לאנדסלייט געדענקען אוודאי לייבע דעם שוחט, וואָס פלעגט דא־ווענען אין חסידים־שטיבל מוספים ראש־השנה און יום־כפור. מערקווירדיק אז אין משך פון די אלע יאָרן, וואָס איך בין אין אמעריקע, איז מיר שוין אויסגעקומען צו הערן ימים־נוראים דאַוונען פאַרשידענע חזנים און גוטע בעלי־תפילות און דאָך בין איך אלע מאָל איבערצייגט, אז קיינער קען נישט דאַוונען אזוי הארציק, צעווארעמען אזוי די נשמה און אַריינברענגען דעם דאַוונער אין אַזאַ רעליגיעזן עקסטאַז, ווי ר' לייב שוחט פלעגט דאָס טאָן, כאָטש ער פלעגט נישט באנוצן קיין סקאָרבאָוון ניגון, אָדער שרייען אויף די הויכע טענער. ער איז געווען א פשוטער, הארציקער זאָגער מיט אן אידעלער נשמה. צו אזא שליח־ציבור מוז זיך דער רבונו של עולם צוהערן.

***

„דאָזשע טשעמעליער", וואָס האָט געהאַט אַ קרעטשמע אין דאָרף טשעמעלי, פלעגט אראָפקומען אין שטעטל מיט דער גאנצער פאַמיליע אויף ימים־נוראים. ער איז געווען א חסיד אין פולן זינען פון וואָרט. זיין אויסזען האָט אימפּאָנירט; א הויכער, מיט ברייטע פלייצעס און מיט א ווייסער שיין אויסגעקעמטער באָרד. זיין גאנץ אויסזען איז געווען ווי פון אַ פּאַטריאַרך. ער האָט געהאט אין שטיבל חזקה אויף נעילה און ווען ער פלעגט אין אָוונטדיקער דעמערונג זאָגן „שערי שמים פּתח" — פלעגן אלע מתפללים פילן אינסטינקטיוו, אז די טויערן פון הימל עפענען זיך אויף פאר זיין געבעט און אַז מיר האָבן א גוטן אדוואָקאט, וואָס וועט אונדז העלפן אויסבעטן א חתימה טובה.

***

שמואל־מאיר מענדעלעוויטש (דער בעקער) פלעגט דאַוונען אין צוויי פאָר תפילין און טראָגן צוויי פּאָר שפּאקולן. ער איז געווען אין גאנצן רוחניות. זיין התלהבות איז געווען אזוי גרויס, אז אין מיטן שמונה־עשרה, ווען אין „שטיבל" איז געווען אזוי שטיל, אז מען האָט געקענט הערן א שפילקע אראָפּפאלן, פלעגט ער זיך געוואלדיק צעשרייען און אַנהייבן קלאפן מיט דער האנט אין וואנט אזוי, אַז אַ פרעמדער, וואָס האָט קיין מאָל אזא ספעקטאקל נישט געזען און נישט גע־הערט, האָט זיך געקענט דערשרעקן. נאָר ביי אונדז, שטענדיקע „שטיבל"־מתפללים, איז דאָס געווען א געווויינטלעכע דערשיינונג, ווייל ער פלעגט דאָס איבערחזרן יעדן טאָג.

ווען איך האָב געפרעגט מיין פאָטער עליו־השלום, פאר וואָס דארף מען דאָס

אַזוי שרייען און קלאָפן אין דער וואַנט אין מיטן שמונה־עשרה, האָט ער מיר דערקלערט, אז דאָס איז דערפאר, ווייל שמואל־מאיר דערזעט דעמאָלט די שכינה און ער גייט אַריין אין אַזאַ התפּעלות.

***

יאַנקל דער צדיק, וואָס איז געווען שמש אין „חסידאַרניע", איז אויך געווען אַ מלמד. ער פלעגט לערנען מיט קינדער אלף־בית, עברי און פון די ביידע פּרנסות האָט ער קיין פּרנסה נישט געהאט.

דעם אַריגינעלן טיפּ אָטשקע געדענקט איר? ער איז אויך געווען פון די חסידים. ער איז געווען דער ביטענער עדיסאָן, אַ גוטער דערפינדער. צו יעדן שמחת־תורה פלעגט ער אין „חסידארניע" צוגרייטן א זאך, וואָס איז געווען א גרויסער חידוש. ער פלעגט מאכן א דרייענדיקע ראָד פון קאָלירטן פּאַפּיר אויפן בליצלאָמפּ און אזוי לאנג ווי דער לאָמפּ פלעגט ברענען פלעגט זיך די ראָד דרייען. אויף אין זייט פון דער פּאפּירענער ראָד איז געווען אויסגעמאָלט אַ הירש מיט דער אויפשריפט „רץ כצבי" און אויף דער צווייטער — א לייב מיט דער אויפשריפט: „גבור כארי".

און אָט איז חיים דער קצב, וואָס פלעגט זיך באמיען איבערצושרייען אלע חסידים ביים זינגען שבת צו שלום־סעודות, אָבער קיין גרויסער זינגער איז ער נישט געווען. פון דער אַנדערער זייט איז געזעסן א חסיד, וואָס איז געווען לויטער נגינה, אָבער א דערשלאָגענער און צוריקגעהאלטענער. דאָס איז געווען מיין גאָט־זעליקער פאָטער, משה דוד, א קראנקער ייִד און א גרויסער אָרעמאן דערצו. ער פלעגט מיטזינגען, אָבער שטיל־ערהייט, ווי פאר זיך.

אַ הייסער חסיד איז געווען יחיאל דער מלמד, ביי וועמען איך האָב פּריוואַט געלערנט גמראָ יעדע נאכט. ער האָט געווינט אין א קליין הייזקעלע אין הקדש־געסל. די סטעליע פון חדר איז געלעגן ווי אויפן קאָפּ. געלערנט האָט ער מיך ביי דעם שיין פון אַ בלעכערנעם קורעניקל, אויב איר געדענקט וואָס פאַר אַ מין לאָמפּ דאָס איז געווען.

***

דער סלאָנימער רבי, ר׳ שמואלקע זצ״ל, פלעגט קומען קיין ביטען איין מאָל אין יאָר. דעמאָלט איז געווען אַ גרויסער יום־טוב ביי די חסידים. איך געדענק נאָך די „טישן" וואָס ער פלעגט פּראָווען פרייטיק צו נאכט און שבת נאָכן דאַוונען אין „חסידארניע". טייל מאָל פלעגט מען פּראָווען דעם „טיש" ביי נח־ברוך שלייפער, א חסיד און אַ ייִד אַ בעל־בית, מיט א שיין הויז אויף דער הויפּטגאס. דער רבי פלעגט זאָגן „תורה" און זינגען פאַרשידענע ניגונים צוזאַמען מיט די חסידים.

איך און מיין ברודער ישראל פלעגן זיצן ביים טיש צוזאַמען מיט אונדזער פאָטער און מיר פלעגן זיין די גליקלעכסטע קינדער, ווען דער רבי פלעגט אין א גוטמוטיקן טאָן הייסן, אַז מיר, משה דאָדזשעס יינגלעך, זאָלן „זאָגן אַ ניגון". מיר פלעגן זיך לאנג נישט לאָזן בעטן און טאַקע גלייך אַנהייבן זינגען אויף אונדזערע

קינדערשע קולעכלעך אוֹן באלד נאָך דעם פלעגט דער רבי צוזאמען מיט די חסידים אונטערהאַלטן, זינגען צוזאַמען מיט אונדז. איך דערמאָן זיך אַ טשיקאַווֹן פאל, וואָס איז פאָרגעקומען אין איינעם א פרייטיק צו נאכט, וועז דער רבי האָט געפֿראָווען „טיש" אין שטיבל. דער אָווֹנט איז געווען א זומערדיקער אוֹן א הייסער. אלע פענצטער פוֹן „חסידארניע" זענען געווען אָפֿן. עס איז געווען אין דער צייט פוֹן דער רעווֹאָלוציאָנערער באווֹעגונג אין רוסלאנד אוֹן די יוגנט איז געווען א ביסל „אויפגעקלערט". בחורים אוֹן מיידלעך האָבן זיך אויסגעשטעלט אין דרויסן, ביי די אָפענע פענצטער, אוֹן עטלעכע פוֹן זיי האָבן זיך געחכמעט אויפן חשבון פוֹן די חסידים. ר' חנא רוטקין האָט געגעבן א געשריי פוֹן טיש: „חצופות, גייט אווֹעק פוֹן די פענצטער"! דאָס האָט אויפגעבראכט די חברה יוגנט אוֹן נאסע שמאטעס האָבן אָנגעהויבן פליִען דורך די פענצטער... איך בין זיכער, אַז אַ סך חסידים האָבן יענע נאכט נישט געקענט איינשלאָפֿן פאר פארדראָס. ערשטנס מחמת מען האָט צעשטערט דעם רבינס „טיש" אוֹן צווייטנס — ווייל פוֹן זייער שטאַנדפּונקט איז די יוגנט אווֹעק אויף שלעכטע וועגן...

אין ביטען ביי א חתונה פלעגט דאָס גאנצע שטעטל זיך משמח זיין, כאָטש ניט אַלע פלעגן זיין איינגעלאדן. די חופֿות פלעגן מערסטנטייל פאָרקומען פרייטיק פאר ליכט־בענטשן. יירשל דער קלעזמער (קאָלבאָווסקי) האָט געהאט א קאפּעליע אין וועלכער עס האָבן געשפּילט, אַ חוץ אים אַליין, זיין פאָטער איטשע־לייב, וואָס האָט געשפּילט צווייטע פידל, מיין פאָטער משה־דוד, וואָס האָט געשפּילט אויף דער באנדורע אוֹן איז אויך געווען דער בדחן, מאָטקע דער שערער (פריפּשטיין), אַ ייִד מיט הונדערט מלאכות אוֹן וויניק ברכות, וואָס האָט געקלאַפּט אויפן פייקל, אוֹן פרויקע דער טרובאָטש, וואָס האָט געשפּילט אויף דער טרובע (קלארנעט). וועז מיין פאָטער איז קראנק געווֹאָרן אוֹן האָט מער אויף קיין חתונות נישט געקענט שפּילן האָט מאָטקע איבערגענומען די באנדורע אוֹן איך פלעג פייקלען אויפן פייקל. אַ פאָר יאָר שפּעטער, נאָכדעם ווי איטשע־לייב איז געשטאָרבן, איז מיין ברודער ישראל אריין אין דער קאָפּעליע צו שפּילן דעם צווייטן פידל.

פרייטיק אין דער פרי, אין טאָג פון דער חופֿה, פלעגט די קאפּעליע גיין אָפּ־שפּילן אַ „גוטן מאָרגן" אין די הייזער פון די מחותנים. פאָר נאָכט פלעגן די מחותנים מיט די איינגעלאדענע געסט זיך צונויפקומען אין הויז פון דער כלהס עלטערן, וווּ עס פלעגט פאָרקומען א „לעקעך אוֹן בראָנפֿן" פאר די מאנצבילן. דעם חתן פלעגט מען אַריינפירן אין א באזונדערן צימער, ווייל ער האָט נישט געטאָרט זען די כלה ביז צו דער חופּה. די עלטערע פרויען פלעגן זיין פארנומען מיט צו־גרייטן די כלה צו דער חופּה אוֹן טאנצן א מצוה־טענצל פאר איר. די מיידלעך פלעגן טאנצן א קאדריל אוֹן אנדערע טענץ, אָבער חס־וחלילה נישט מיט בחורים, וואָרעם דאָס איז געווען קעגן דער אָנגענומענער „מאָראל" אין יענער צייט. (מיט יאָרן שפּעטער, איז די מאָראל געוואָרן שוואכער, אוֹן בחורים פלעגן טאנצן מיט מיידלעך...) נאָך דעם פלעגט מען פירן חתן־כלה צו דער חופּה, פריער דעם חתן אוֹן דערנאָך די כלה. פאָרויס פלעגט גיין די קאפּעליע קלעזמער אוֹן נאָך זיי דער חתן

(אָדער די כלה). מיט די אונטערפּירערס און מחותנים, הינטער זיי — דאָס גאנצע שטעטל מיט קינד און קייט... מען פלעגט טראָגן ברענענדיקע קאָלירטע ליכטעלעך אין די הענט, כדי חתן־כלה זאָלן האָבן א ליכטיקן מזל. די חופּה פלעגט פאָרקומען אויפן שול־הויף, ווו דער אַלטער רב ר׳ מתותקע, מיט זיין הדרת־פּנים פלעגט געבן חופּה־וקדושין. שבת צו נאַכט נאָך הבדלה, פלעגט זיך ערשט אָנהייבן די ריכטיקע חתונה און מען פלעגט טאנצן ביז פאר טאָג. ביי דער חופּה־וועטשערע פלעגן די קלעזמער שפּילן ערנצטע זאכן, מעשה „קאָנצערט“... עס פלעגן אויך זינגען דער חזן מיט די משוררים. דער רב פלעגט זאָגן תורה און אויב דער חתן איז געווען א ווויללערנער, פלעגט ער אויך זאָגן א פּלפּול. דערנאָך פלעגט מען אויסרופן „דרשה־געשאנק“. אייניקע פלעגן זיך באַשטייערן מיט געלט און אנדערע פלעגן געבן פאַרשיידענע חפצים פאַרן נייעם פּאָר־פּאָלק.

***

דער קברות־מאָן פון שטעטל במשך פון צענדליקער יאָרן איז געווען בערל־פּייוול. ער איז געווען אזוי באהאוונט אין זיין „פּראָפעסיע“, אז אלץ איז ביי אים צוגעגאַנגען פּינקטלעך און מיט אַ טאָלק. ווען עולם פלעגט קומען אויף קבר־אבות, איבער הויפּט אין חודש אלול, פלעגט ער גלייך אָנווייזן מיטן גרויסן שטקעץ, וואָס ער האָט שטענדיק געהאַלטן, אויף יעדן קבר באַזונדער. ער האָט געווּסט יעדן קבר אויף אויסווייניק, נישט נאָר פון עלטערן, נאָר אפילו פון זיידעס און עלטער־זיידעס.

די חברה־קדישא איז באַשטאַנען פון עטלעכע בעלי־בתים פון שטעטל מיט איטשע דעם מאַליער בראש. זיי פלעגן מאַכן די הכנות צו די לוויות און האָבן אויך געהאָט צו זאָגן ווען די אָפּצאָלונגען, וואָס עס האָבן באַדאַרפט קאָסטן אַ לוויה און די קרקע. און עס מעג דאָ געזאָגט ווערן, אז זיי פלעגן האַנדלען מיט יושר. ביי אַרעמע פלעגן זיי נעמען נישטיקע סומעס, אָדער בכלל נישט נעמען קיין געלט. דערפאר פלעגן די פארמעגלעכע באצאָלן א גוטן פּרייז. היינט ווער רעדט, ווען זיי פלעגן דערטאפּן א רייכן יִד, וואָס איז געווען א גרויסער קמצן ביים לעבן און האָט קיין מאָל נישט געגעבן קיין צדקה, פלעגט די פאמיליע שוין דארפן באצאָלן כפל־כפלים. ט״ו כסלו פלעגט די חברה־קדישא מאכן אַ סעודה און אָפּהאלטן א יערלעכע אסיפה.

***

דער הקדש איז אויך געווען אַ וויכטיקע קהלשע אינסטיטוציע. אַהין פלעגן קומען דורכפאָרנדיקע אָרעמע־לייט און דאָרט איז געווען זייער „אכסניה“. דעם אמת געזאָגט, איז עס נישט געווען אזא געהויבענע אכסניה און זי איז וויַיט געווען פון צו זיין ריין, אָבער ווען דער הקדש וואָלט געווען ריין, וואָלט ער דאָך קיין הקדש נישט געווען. נאָר עס איז פאָרט געווען בעסער ווי גאָרנישט. דער הקדש איז באשטאַנען פון עטלעכע צימערן און אין עטלעכע פון זיי האָט געווויינט יאנקל דער קוימען־קערער מיט א גאנץ היפּשער משפּחה, איז שוין במילא זייער וויינציק פּלאַץ פארבליבן פאר פּרעמדע אָרעמע־לייט, וואָס פלעגן אַראָפּקומען קיין ביטען

מיט גאנצע פאמיליעס. אגב־אורחא דערמאָנט זיך מיר א מעשה, וואָס עלטערע יידן פלעגן דערציילן צווישן מנחה און מעריב אין גרויסן בית־המדרש. ס׳איז אַ מאָל אָנגעקומען אין הקדש א פאמיליע אָרעמע־לייט מיט אַ טאָכטער, וואָס האָט געהאט אַ „גלגול" רחמנא־לצלן. זיי זענען אויסגעפאָרן צו אַ סך רבנים, רביים און סתם „גוטע יידן" און קיינער האָט איר נישט געקענט העלפן. זענען זיי געקומען צו ר׳ מרדכילען זצ״ל, וואָס איז נאָך געווען דעמאָלט רב אין ביטען, אַז ער זאָל אַרויס־טרייבן דעם „גלגול". דער רב האָט געזומען קנעלן מיטן „גלגול", ער זאָל אַרויס פון דעם מיידל דורך איר קליינעם פינגער. קודם האָט ער געפרוווט מיט גוטן און אַז דאָס האָט נישט געהאָלפן, האָט ער אָנגעהויבן מיט בייזן. ער האָט אים, דעם „גלגול", געגעבן אן אולטימאטום, אז ער זאָל גלייך אַרויסגיין... און דער גלגול האָט זיך טאָקע דערשראָקן און איז אַרויס פון דער מויד דורך איר קלענסטן פינגער. פאר וואָס גראד דורכן קלענסטן פינגער, איז פאר מיר נישט קלאָר נאָך ביזן היינטיקן טאָג. דאָס הקדש־געסל האָט זיך צוגעפאסט צום הקדש, וואָרעם מיר דוכט זיך, אז די בלאָטע פון גאנצן שטעטל איז געווען קאָנצענטרירט אין יענעם געסל.

***

אין יאָר 1905 האָבן די רעוואָלוציאָנערע ווינטן נישט אויסגעמיטן אונדזער שטעטל. די מחיצה, וואָס האָט עקזיסטירט צווישן די פארמעגלעכע און דער אָרעמער יוגנט, האָט אנגעהויבן ביסלעכווייז אייננצופאַלן. די יוגנט האָט אָנגעהויבן צו ברעכן אלטע מנהגים און טראדיציעס. באלעבאטישע בחורים האָבן געוואגט זיך צו חברן מיט אָרעמע מיידלעך, און אָרעמע בחורים — צו שפאצירן מיט באלעבאטישע טעכטער. צו זיין א פראָלעטאַריער איז מיט א מאָל געווארן אַ יחוס, און באלעבאטישע קינדער האָבן זיך אָנגעהויבן לערנען א פאך. צו יענער צייט זענען פיל בחורים געווארן גארבערס אין דער לעדער־פאבריק, בעת אַנדערע זענען אַוועק אַרבעטן ווי וועבער אין ש. גארפינקלס פאבריק, וואָס האָט אויסגעאַרבעט קאָלדרעס און אנדערע וועבערייי־ארטיקלען. נאָך דער אַרבעט פלעגט די יוגנט זיך אַרומוואַנדלען, אָנטאָן די שבתדיקע קליידער און אַרויסגיין שפאצירן אין די גאַסן איבער פארשידענע „בירזשעס", וואָס זענען געווען באשטימט פאר צונויפטרעף־פלעצער. חברה יונגווארג פלעגט זיך אריינלאָזן אין דיסקוסיעס וועגן פארשיידענע „איזמען" און אידעאָלאָגיעס. מיר האָבן פארמאָגט בונדיסטן, סאָציאל־דעמאָקראטן, סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן און סאָציאליסטן טעריטאריאליסטן. הייסע דעבאטעס זענען אָנגעגאנגען צווישן אלע גרופּעס, נאָר אויף איין פונקט האָבן זיך אלע גע־איניקייט, אַז מען דאַרף קודם־כל שטירצן די „סאָמאָדיערזשאַוויע" פון ניקאָליי דעם צווייטן און גרינדן אין רוסלאַנד א פרייע רעפובליק.

דער ערשטער מיי איז געווארן אַ יום־טוב. די פאַבריקן און וואַרשטאַטן פון שטעטל זענען אין יענעם טאָג געווען צוגעמאכט און יוגנט פלעגט זיך אַרויסלאָזן איבער די גאַסן און אכטונג געבן מיט גוטן און אַ מאָל אויך מיט בייזן, אַז די קראָמען פון שטעטל זאָלן זיין צוגעמאכט לכבוד דעם יום־טוב. פארשטייט זיך, אז דער פריסטאַוו און אוראַדניק, וואָס פון זיי ביידן איז אין אָנהייב באַשטאַנען פאק־טיש די גאנצע פאָליציי־מאכט אין שטעטל, זענען געווארן „פארנומענע מענטשן".

צו ז״י זענען נאכהער צוגעקומען נאָך אייניקע פּאָליציאנטן, וועלכע מען האָט גע־רופן „סטראַזשניקעס".

צו יענער צייט זענען אין שטעטל אויסגעוואקסן בודקעס, ווו מען פלעגט פארקויפן סאָדע־וואַסער, קאָנפעקטן און שאָקאָלאד. די יוגנט פלעגט זיך דער־קוויקן זומערצייט מיט סאָדע־וואַסער, קוואַס און אַנדערע נאַשערייען.

פון צייט צו צייט פלעגט אראָפּקומען פּאָליציי פון סלאָנים און צוזאַמען מיטן שטעטלדיקן פּריסטאַוו און אוראַדניק מאכן „אָביסקעס" (הויז־אונטערזוכונגען) און מען פלעגט מאכן אַרעסטן, וואָס פלעגן אויפטרייסלען דאָס שטעטל. די רעוואָלו־ציאָנערע יוגנט האָט איינגעאָרדנט געהיימע פארזאמלונגען אין פארשיידענע קאָנס־פּיראטיווע פּלעצער. אריינקומען אויף אַזאַ פאַרזאַמלונג האָט מען געקענט נאָר מיט אַ געוויסן „פּאַראָל", כדי צו זיין זיכער, אז עס זענען אייגענע מענטשן. עס האָט געטראָפן, אז די פארזאמלונגען זענען אויך אָפּגעהאלטן געוואָרן אין גרויסן בית־המדרש. דאָס פלעגט פּאסירן דער עיקר ווינטער־צייט, ווען אַן אגיטאטאָר פון סלאָנים אָדער פון אן אנדער שטאָט פלעגט אראָפּקומען אין שטעטל. פארשטענד־לעך, אז די בעלי־בתים פון גרויסן בית־המדרש האָבן צו דעם זייער הסכמה נישט געגעבן און דער בית־המדרש פלעגט פּשוט „רעקוויזירט" ווערן אויף דער צייט פון די פאַרזאמלונגען.

ווען די צארישע רעגירונג האָט אַרויסגעגעבן דעם בארימטן מאניפעסט וועגן דער קאָנסטיטוציע, איז אין שטעטל צווישן דער יוגנט געוואָרן ששון ושמחה. עס האָט זיך באלד אָנגעהויבן א דעבאטע צי זאָל מען זיין צופרידן מיט דער קאָנסטי־טוציע, אָדער מען זאָל גלייך פאָדערן אַ רעפּובליק... און איידער מען האָט נאָך באַוויזן צו קומען צו א באשלוס, זענען אָנגעקומען ידיעות, אז די רעגירונג האָט שוין חרטה אויפן גאנצן עסק און זי האָט גענומען אונטערדריקן די רעוואָלוציע. עס זענען אויך אָנגעקומען ידיעות וועגן פּאָגראָמען אויף ייִדן. און ביני לביני האָט מען זיך אָנגעהויבן אויך אין ביטען צו ריכטן אויף א פּאָגראָם, וואָס האָט בא־דארפט פאָרקומען אין א געוויסן מארק־טאָג, (טשערנאָיקע), ווען די גוייִם קומען צו פאָרן פון די דערפער. מען האָט באלד אָרגאַניזירט א זעלבשוץ פון דער יוגנט. מען האָט אויך דאן געשמועסט אין שטעטל, אז צו אונדזער זעלבשוץ האָט מען אַראָפּגעבראַכט הילף פון סלאָנים (25 בחורים מיט רעוואָלווערן און אַנדערע כלים). די יוגנט האָט די גאנצע נאכט פאר דעם מארק־טאָג זיך געגרייט צו שטעלן א ווידערשטאַנד, נאָר צום גליק איז דער טאָג אריבער רויִק. נאָכן פינפטן יאָר איז די יוגנט אריינגעפאלן אין א יאושדיקער שטימונג און עס האָט זיך אָנגעהויבן אן עמיגראציע קיין אמעריקע און אַרגענטינע, וואָס האָט אָנגעהאלטן ביזן אויסבראָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914.

ביטען, ביטען מיין שטעטעלע!

וואָס האָבן די דייטשע קאניבאלן געמאכט פון דיר, פון דיין אידעאלער יוגנט, פון דיינע פרומע און ערלעכע זקנים, פון דיינע שפּילעוודיקע טייערע קינדערלעך?!

ביטען, ביטען, מיין שטעטעלע!

ביסטו טאַקע אויף דער וואַר, אָדער צי ביסטו בלויז אַ שיינער, פאַרשוווּנ־דענער חלום?

מ. מישקין

ר׳ מרדכילע

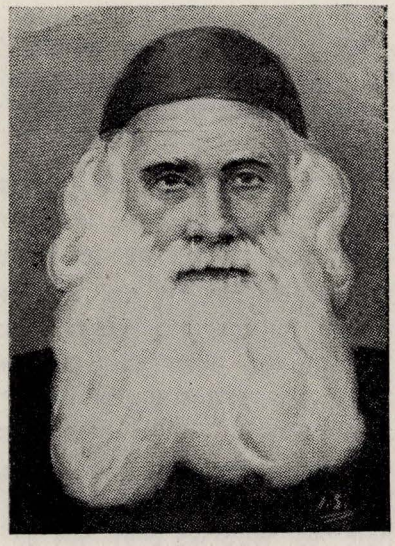

ר׳ מרדכילע
באַקאַנט ווי דער „אַשמענער״,
„ביטענער״ און „סלאָנימער״

ר׳ מרדכילע ווייצעל־ראָזענבלאָט, באַ־ווּסט איבער דער וועלט אונטערן נאָמען „רב מרדכילע סלאָנימער״, אָדער „ר׳ מרדכילע אָשעמענער״, איז געווען איינער פון די פאָרנעמסטע גאונים פון לעצ־טן דור.

ער האָט אויפן פעלד פון הלכה אי־בערגעלאָזט אַ געדרוקטן ספר מיט שא־לות־ותשובות, און אויך מאַנוסקריפטן, וועלכע צייגן אויף זיין הויכקייט ווי אַ יועלט־גאון.

אָבער בעת זיין גאונות איז געווען אָפ־געשאַצט אין דער וועלט נאָר דורך רבנים און תלמידי־חכמים, איז ער גופא, ווי אַ מענטש, צוליב זיינע אַנדערע זעלטענע אייגנשאַפטן און מידות, מיט זיינע גרויסע מעלות, וואָס האָבן אַרויסגעקוועלט פון זיין הויכער פערזענלעכקייט אין באַרירונג און באַציונג מיט דעם טאָג־טעגלעכן מענטשן, געווען באַקאַנט אַלס איינער פון די זעלטנסטע אין זיין דור.

ר׳ מרדכילע סלאָנימער איז געווען באַרימט ווי אַ בעל־מופת. איבערן גאַנצן אַמאָליקן יידישן תחום און ווייט איבער גרענעצן האָט זיך זיין נאָמען געטראָגן פון מויל צו מויל ווי אַ הייליקער, וועמענס אַ ברכה אָדער צוזאָג מוז מקוים ווערן, און וועמענס אַן עצה, אַ ראַט, לאָזט זיך שטענדיק אויס גוט.

פול מיט ווונדער און טשעקאַווקייט זענען די הונדערטער מעשהלעך און געשיכטעס וועגן די מופתים, וואָס ער האָט באַווירקן: מיט דער קראַפט פון זיינס אַ וואָרט צו היילן און ווירקן. זעלבסטפאַרשטענדלעך אַז פיל פון זיי זענען גוזמהדיק, פאַרגרעסערט. פיל מופתים טראָגן אַן ענלעכקייט צו יענע ניסים און

זוּנדער, וואָס וועלן דערציילט וועגן בעל־שם־טוב, רבי לוי יצחק בערדי־טשעווער און אַנדערע גרויסע חסידישע רביים.

אָבער טאַקע דער פאַקט וואָס אַ טייל פון יענע מופתים וועלן פאַרשריבן אויף זיין נאָמען גיט אַ באַגריף וועגן זיין גרויסקייט.

עס זענען געווען פאַקטן וועלן רב מרדכילע פלעגט אָנשרייען אויף איינעם, פלעגט יענער פאַרגעסן זיין געווינהייט צו פּינטלען נאָכאָנאַנד מיט אַן אויג. אַנדערע, אַריינגייענדיק הינקענדיקע, פלעגן ביים אַרויסגיין שפּרייזן גלייך; האַלבע משוגעים זענען קלאָר געוואָרן.

דאָס זענען טאַקע געווען מופתים, אָבער זיי האָבן זיך לייכט געלאָזט דער־קלערן דורך דעם אומגעהייערן איינפלוס וואָס זיין ליכטיקע פּערזענלעכקייט האָט געהאַט אויף די מענטשן.

געבוירן געוואָרן איז ר׳ מרדכילע אין יאָר תקצ״ז (לויט אַנדערע — תקצ״ו, אָדער תקצ״ד) אין שטעטל אַנטאָפּאָליע, גראָדנער גובערניע. זיין פאָטער איז געווען אַ מילנער און דערפון נעמט זיך ר׳ מרדכילעס ערשטער פאַמיליען־נאָמען ווי יי צ ע ל.

נאָך קינדווייז האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זעלטענע פעיקייטן און גוטע מידות. זיין פאָטער, אַ פשוטער ערלעכער יידּ, האָט אים געשיקט לערנען אין ישיבות, און ער איז פון דאָרט געקומען אַ בקי אין ש״ס און פוסקים.

ווען ער איז אָלט געווען פערצן יאָר, האָט אים, ווי דער שטייגער אין יענער צייט, אויסגעכאָפּט פאַר אַן אידעם אַ רייכער בעל־הבית אין שטעטל, האָט אים גענומען אויף „קעסט". ערשט איצט, אָן דאגת פרנסה, האָט ר׳מרדכי־לע זיך געווידמעט צום לערנען מיט מער ברען. ער פאָרט אַוועק אין ישיבות ווי אַ „פרוש" און וועלט באַרימט ווי אַ גדול בתורה.

ר׳ מרדכילע קומט צוריק אין אַנטאָפּאָליע, וועלט אַ געווינטלעכער בעל־הבית, כאָטש אַרומיקע און ווייטע שטעט באָטן אים אָן זייער כסא הרבנות.

אין אַנטאָפּאָליע איז דעמאָלט געווען רב דער וועלט־באַרימטער בעל־מופת ר׳ פּנחס־מיכאל, צו וועמען מען פלעגט פאָרן פון גאָר דער וועלט. ר׳ מרדכילע וועלט ר׳ פּנחס־מיכאלס ערשטע האַנט, העלפט אים אין ענינים פון רבנות, און לערנט זיך פון זיינע מעשים.

ער, ר׳ פּנחס־מיכאל, האָט עס אים געגעבן דעם ערשטן שטויס צו דעם געדאַנק, אַז עס איז אַ גמילת־חסד צו העלפן אומגליקלעכע מיט אַ ברכה, מיט גוטע רייד און דערמוטיקונג, און אַז עס איז אַ חוב צו נעמען אויף זיך דעם יאָך, אויב מען פילט אַז מען קען עטוואָס אויפטון צו פאַרגינגערן אַן אומ־גליקלעכן.

ר׳ מרדכילעס נאָמען הויבט אָן דערווייל צו וואַקסן, און ער קען זיך מער פון רבנות נישט אויסדרייען. עס קומען אַראָפּ צו אים בעל־הבתים פון שטעט און שטעטלעך, בעטן אים און גיבן אָן, אַז זיצנדיק איוף אַ כסא־רבנות קען ער פיל אויפטון פאַר תורה און חיזוק־היהדות. ר׳ מרדכילע שטימט איין, אָבער אַנטאָפּאָליע ווייל אים נישט אַרויסלאָזן.

אין יאָר תר״ל קומען ביטענער בעלי־בתים ביינאַכט קיין אַנטאָפאָליע אוּן „קידנעפּן״ ר׳ מרדכילען, נעמען אים אַרויס בגנבה פון שטאָט, ברענגען אים מיט גרויס פּאַראַד אין ביטען, אוּן דערקלערן אים פּאָר מרא־דאתרא.

ווי אַ רב ווערט ר׳ מרדכילע נאָך מער מפורסם. ער הייבן זיך שוין אָן טראָגן אַרום אים לעגענדעס, ווונדערלעכע געשיכטעס אוּן מען הייבט אָן צו פּאָרן צו אים נאָך ברכות.

ביטען איז שטאָלץ מיט ר׳ מרדכילען. אָבער וואָס ביטען האָט געטון צו אַנטאָפאָליע האָט מען געטון צו איר. פון שטעטל קאַרעליץ זענען אַראָפּגעקומען בעלי־בתים, אַליין אָנשטאָט פערד זיך איינגעשפּאַנט אין אַ וואָגן, אַרויפּגעזעצט ר׳ מרדכילען, אוּן אַזוי מיט געוואַלט אים אַוועקגענומען פון ביטען.

אָבער אויך אין קארעליץ האָלט זיך ר׳ מרדכילע נישט לאַנג. אשמענע איז גרעסער, אוּן רב מרדכילע ווערט דאָרט מרא דאתרא. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, ווען אין סלאָנים איז נפטר געוואָרן דער גאון ר׳ יוסף שלופּער, ווערט ער מיט גרויס כבוד געבראַכט אַהין אוּן ער פאַרבלייבט סלאָנימער רב ביז זיין פּטירה.

ר׳ מרדכילע האָט די מאָטיוון, וואָס האָבן אים געבראַכט קיין סלאָנים נישט פאַרנאָכלעסיקט אויסצופירן. כאָטש ער איז פאַרנומען מיט ענטפערן אויף בקשות, געפינט ער צייט אויף אַכטונג צו געבן אויף שטאָט־זאָכן. ער זעט אַז די סלאָנימער ישיבה זאָל זיך אַנטוויקלען אוּן אַז שבת זאָל שטרענג אָפּגעהיט ווערן.

עס איז געווען אַ פּאַטעטיש בילד צו זען יעדן שבת ווי דער אַלטער ר׳ מרדכילע, מיט דער האַרענעם שטרײַמל אויפן קאָפּ, אין דער לאַנגער זיידענער קאָפּאָטע, שפּרייזט שנעל, שנעל ווי גאָר אַ יונגער מאַן, באַגלייט פון שמש אי־בערן מאַרק, אוּן וואַרפט מיט די אויגן אין אַלע זייטן צי איז ערגעץ נישט אָפּן אַ שפּאַלט פון אַ טירל אין דער לאַנגער שורה קראָמען אוּן צי מען האַנדלט נישט בגנבה.

זעלבסטפאַרשטענדלעך אַז אומעטום זענען געווען פאַרמאַכט טיר אוּן לאָדן. אינמאָל אָבער, האָט זיך דאָך געפונען אַ שערער, וועלכער האָט זיין צירולניע געהאַלטן אָפּן שבת. דאַן האָט דער שטילער ר׳ מרדכילע געמאַכט אַ גרויסן געוואָלד אוּן איז נישט אָפּגעטראָטן ביז דער ווידערשפּעניקער שערער האָט צוגעמאַכט זיין שערעריי. פון דעמאָלט אָן איז דעם שערערס נאָמען געבליבן אַ שם־דבר אויף לאַנגע יאָרן.

ביים דערמאָנען ר׳ מרדכילעס נאָענטקייט צו ר׳ פּנחס־מיכאלן, איז כדאי צו דערציילן די ווונדערלעכע מעשה־פּלא, וואָס האָט אין איר צייט אויפגערו־דערט די וועלט.

די מעשה, אָדער לעגענדע, לויטעט אַזוי:

אין דער נאַכט פון ערב־יום־כּפּור תרמ״א האָט ר׳ מרדכילע געזען אין חלום אַ שיינעם מענטשן, באַגלייט פון צוויי אַנדערע מענטשן פון ביידע זייטן. די באַגלייטער האָבן געזאָגט צו ר׳ מרדכילען, אַז זיי זענען עדות,

און עס איז נישט סתם אַ חלום, נאָר אַן אמתע זאַך צו געדענקען אויף דער וואָר, און זיי זענען פֿאַרשוווּנדן. דעמאָלט האָט דער פֿאַרבליבענער מענטש געזאָגט ר׳ מרדכילען, אַז ער קומט פון עולם־האמת און אַז אויף אים, ר׳ מרדכילען איז דאָ א שווערע גזירה.

ר׳ מרדכילע האָט זיך אויפגעכאַפּט מיט אַ שווער האַרץ, און אויף מאָרגן, יום־כּפּור, מתפּלל געווען מיט גרויס אימה און זייער פיל געווויינט.

שמיני עצרת האָט ער ווידער געזען דעם מענטשן אין חלום, געקליידט אין ווייסע תכריכים, און יענער האָט צו אים געזאָגט:

„זיי וויסן, אַז מיט דיינע טרערן און תפילה האָסטו פיל אויפגעטון, אָבער נאָך נישט מבטל געמאַכט די גאַנצע גזירה.״

ר׳ מרדכילע איז צו אים צוגעשטאַנען מיט טרערן ער זאָל אים דערציילן אין וואָס באַשטייט די גזירה, און צוליב וואָס פֿאַר אַ חטא איז עס אויף אים געקומען.

האָט דער מענטש דאָן דערציילט אַזאַ געשיכטע:

ער אַליין איז מהר״י בן ליב, אַ רב אין שטאָט, וועלכער האָט איבערגעלאָזט אַ ספר פון תשובות. איינמאָל, וען ער האָט געפסקנט אַ דין־תורה, האָט איינער פון די בעל־דברס, וועמען דער מהר״י בן ליב האָט באַשולדיקט, אויסגעבראָכן אין אַ כעס און אים, דעם מהר״י בן ליב, אַראָפּגעלאָזט אַ פּאַטש.

פון דעמאָלט אָן האָט יענע נשמה נישט קיין תקומה, און ער וויל איר העלפן, און אַזוי ווי רב מרדכילע שטאַמט פון יענעם בעל־דבר מוז ער מתקן זיין יענע נשמה, ווייל ער טראָגט איר זינד.

אַן אויפגערעגטער האָט ר׳ מרדכילע געפרעגט שטאַמלענדיק, וואָס ער זאָל טון אויף צו מתקן זיין די נשמה, און דער מהר״י בן ליב האָט אים געהייסן ער זאָל קויפן זיין ספר תשובות און עס אויסלערנען אויף אויס־ווייניק, וועט דאָס זיין אַ תיקון.

ר׳ מרדכילע האָט אים דאָן געפרעגט ווו ער קען קריגן זיין ספר. דער מהר״י בן ליב האָט אים געהייסן שיקן קיין אַנטאָפּאָליע צו ר׳ פּנחס־מיכאלן גענלט פּאַרן ספר, און ר׳ פּנחס־מיכאל וועט דאָס געלט האָבן צושטייער אויף צו דרוקן זיין ספר.

ר׳ מרדכילע האָט אויסגעפּאָלגט דעם פּאַרזאָג פון חלום, און וועגן דעם סוד געשריבן ר׳ פּנחס־מיכאלן אין אַ בריוו פון ביטען.

ר׳ פּנחס־מיכאל פּלעגט אַלע שבת אויסליידיקן אַלע קעשענעס און געבן אַלע בריוו זיין אייניקל, אַלטער, צו פֿאַרברענען און איבערלאָזן נאָר הלכה־זאָכן.

אַזוי איז צו אַלטערן אויך אַריינגעפּאָלן ר׳ מרדכילעס בריוו, אָבער אַנשטאָט צו פֿאַרברענען, ווי ר׳ פּנחס־מיכאל האָט אים געהייסן, האָט ער עס איבערגעגעבן צו ר׳ משה שרייבער אים איבערצושרייבן און אַזוי אַרום איז דער סוד אַנט־פּלעקט געוואָרן איבער דער וועלט.

וועז פּנחס־מיכאל האָט זיך דערוווסט אַז דער סוד איז באַווּסט געוואָרן, איז ער געווען אין כעס אויף זיין אייניקל, אוּן קורץ נאָכדעם איז טאַקע דער אייניקל פלוצים געשטאָרבן. אַז ר׳ פּנחס־מיכאל האָט געהערט פון זיין טויט, האָט ער געזאָגט: „ער האָט נישט געדאַרפט זיין קיין נאַר״.

ווי געזאָגט, קען מען נישט גאַראַנטירן פאַר דער ריכטיקייט פון דער גע־ שיכטע, כאָטש עס זענען דאָ קאָפּיעס פון בריוו אוּן זיי זענען דאַטירט: „ביטען, ו׳ בחודש שבט ה׳תרמ״ה *).

ר׳ מרדכילע איז נפטר געוואָרן כ״ה אדר, ה׳תרע״ו.

פאַרשיידענע זענען געווען די סאָרטן מענטשן וואָס פלעגן קומען צו ר׳ מרדכילען. רייכע יידן, ווינטערצייט מיט זייערע פוטערס אויף די פלייצעס, האָבן זיך געמיש מיט איינגעקאָרטשעטע יידענעס מיט פּעק אוּן קלומאָקעס. יונגע פרויען, עקרות, וועלכע זענען געקומען בעטן אויף קינדער, האָבן זיך געמישט מיט אינ־ וואַלידן, האָרבאָטע, הינקענדיקע, וועלכע זענען געפירט געוואָרן פון זייערע נאָענטע.

די דאָזיקע פילפאָרביקע מענטשן־מאַסע פלעגט טעגלעך אָנפילן אַלע האָ־ טעלן אוּן אכסניות אין שטאָט. ספּעציעלע בעל־עגלות פלעגן טעגלעך פאָרן צו דעם באַן, צו פירן צו ר׳ מרדכילען די אָנגעקומענע בעטער. אַ גרויסער טייל שטאָט האָט פון זיי געצויגן חיונה.

אוּן נישט נאָר יידן זענען געפאָרן צו אים. גאָנץ אָפט האָט מען אויך גע־ קענט טרעפן קריסטן, רייכע אוּן אָרעמע, וועלכע האָבן זיך געצויגן צו ר׳ מרדכילען אויסגיסן פאַר אים זייערע שוועריקייטן.

אוּן די געקומענע זענען קיינמאָל נישט אַוועקגעפאָרן אָנטוישט.

באַצאָלט פאַר זיינע ברכות אוּן עצות האָט ר׳ מרדכילע נישט געוווּסט. האָט איינער פון די רייכע געסט אָנגעבאָטן אַ „פּדיון״, האָט אים ר׳ מרדכילע אָנגעוויזן אויף די אָנגעקלאָפּטע צדקה־פּושקעס פון ישיבות אוּן אָנדערע אינ־ סטיטוציעס, ווו יענער קען אַריינווואַרפן זיינע אַ קופּערנע אָדער זילבערנע מטבע.

פאַרקערט גאָר. עס זענען אַרומגעגאַנגען פיל געשיכטעס וועגן אָרעמע לייט, וועמען ר׳ מרדכילע פלעגט העלפן פון זיין אייגענער קעשענע. אָנדערע אָרעמע וואָס זענען געקומען אים בעטן אָן עצה ווי זיך צו העלפן נאָך אַ שריפה אָדער אָנדער אומגליק, האָט ער שנעל אַריינגעשפּאָרט אין האָנט עטלעכע

---

*) דער גאָנצער בריוו איז צום ערשטן מאָל געדרוקט געוואָרן אין „קבוצת קונטרסים״, מחברת ראשונה, פון יצחק הירשנזאָן, ירושלים.

דער רעדאַקטאָר באָמערקט, אַז דער בריוו איז צו אים געקומען פון אַ תלמיד פון „שנות אליהו״, וואָס איז דורכגעפאָלן אָנטאָפּאָליע און איינגעשטאָנען ביי ר׳ פּנחס־ מיכאלן אוּן וועז ער האָט דאָרטן געעפּנט אַ ספר, האָט ער געפונען דעם אויבנדערמאָנטן בריוו, וועלכן ער האָט איבערגעשריבן.

דער בריוו איז אויך געדרוקט אין די ווייטערדיקע אויסגאָבעס: „המורא הגדול״ פון דוד ווייסמאָן, תרס״ג; „מוסדות האמונה״ פון מרדכי־אריה ניסענבוים, צווייטע אויס־ גאָבע, ניו־יאָרק תרפ״ד: „חלום נורא״, דרוק תלפיות, תל־אביב, תרצ״ט — רעד.

אַסיגנאַציעס, און וויטער אָנגעגאַנגען מיט די ברכות פאַר אַנדערע, נישט געבנדיק קיין מעגלעכקייט אים צו דאַנקען.

געהאַלטן האָט ר׳ מרדכילע אַז אַ גרויסער טייל מענטשן זענען אומגליק־לעך נאָר ווייל זיי האָבן זיך איינגעשמועסט, אַז זיי זענען אומגליקלעך. אַנדערע לַיידן פון שרעק און זיי דענקען, אַז זיי זענען קראַנק. אַנדערע זענען אַזוי נער־וועז, מעלאַנכאָליש, שוואַך און צעבראָכן. וואָס אַזעלכע מענטשן דאַרפן, איז נאָר דערמוטיקונג, צוטרוי און היפנאָטישן גלויבן אין איינעם וואָס זאָל זיי הייסן אויפלעבן, אונטערנעמען, און זיי וועלן אים פאָלגן, און אַזוי אַרום אַרויפגעפירט ווערן אויפן וועג פון לעבן.

ר׳ מרדכילע האָט זיך דערשפירט אַז ער באַזיצט די קראַפט פון אַרויס־רופן צוטרוי, און דאָס האָט אים באַוויזן ער זאָל זיך אונטערנעמען צו ווערן זייער דאָקטאָר און זיי העלפן.

און עס איז ווירקלעך געווען אַזוי. דערמיט דערקלערט זיך טאַקע דער סוד פון פיל מופתים.

באַפליגלטע מיט נייע כוחות פלעגן די בעטערס אַרויסגיין פון ר׳ מרדכילעס הויז פול מיט קוראַזש און מוט. אלע מיחושים פלעגן מיטאַמאָל ווערן ווי אָפּ־געווישט דורך אַ צויבערהאַנט און פיל זענען געוואָרן צוריק געזונטע און נוצ־לעכע מענטשן אין דער געזעלשאַפט.

(פון בוך „האָראָדעץ", דערשינען אין ניו־יאָרק, רעדאַקטירט פון בן עזרא)

רב יחיאל דער מלמד

(זע זייט 66, זכרונות פון י. מ. ראַבינאָוויטש)

א. ליטוויז

אַ רב אַ גלעזער

אברהם יעקב־ברוק איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1850. ער איז געווען דער איידעם פון דעם זייער ברייט באַקאַנטן רב מרדכילע. הגם ער איז געווען איינער פון די גרעסטע לומדים אין דעם אַרום, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט צו ווערן רב און געצויגן זיין חיונה פון פאַרשידענע מלאכות. ער איז געווען איינער פון די דעלעגאַטן פון גראָדנער גובערניע צום ערשטן ציוניסטישן גרינ־דונג־קאָנגרעס. ער איז געווען זייער געאַכטעט פון אַלע קרייזן. ווען דער פּריסטאַוו האָט ביי אים אין יאָר 1905 פאַרלאַנגט די נעמען פון די אָר־טיקע בונדיסטן, האָט ער געענטפערט, אַז יעדער מענטש האָט אַ רעכט אויף זיין גלויבן און זיינע א בערצייגונגען. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1913.

אין די קליינע דערשלאָגענע ייִדישע שטעטלעך פון רוסלאַנד איז נאָך ביז היינטיקן טאָג געבליבן, דאָ און דאָרט, דער טיפּ פון דעם אַמאָליקן רב אין זיין ריינער אידעאַלער געשטאַלט. איך מיין נישט דעם רב, וואָס איז איינגע־וויקלט אין זיינע ספרים, האַלט די אויגן פאַרגראָבן אין דער ערד, גייט נישט אַרויס פון בית־המדרש און ווייסט נישט פון אַ צורת־מטבע. איך מיין דעם רב, וואָס ווייסט יאָ פון דער וועלט, וואָס צוזאַמען מיט די אַלטע ספרים, פאַרשטייט ער און פילט דעם גייסט פון דער נייער צייט, איז באַקאַנט מיט די שטרעבונגען פון זיין צייט, אינטערעסירט זיך מיט די פראַגעס פון אַרומיקן לעבן און מיט זיך צו זיין אַן אמתער פּאַסטעך פון זיין סטאַדע.

אַזאַ רב האָב איך אויף מיינע רייזעס געפונען אין ביטען, אַ ליטוויש שטעטל אין סלאָנימער אויעזד, גראָדנער גובערניע.

אָט דער העלד פון מיין איצטיקער געשיכטע הייסט אברהם־יעקב ברוק. ער איז, ווי מען זאָגט, אַ גרויסער תלמודיסט, אָנערקענט פון אַ סך רבנים, אַלס איינער פון די בעסטע פּוסקים. מ׳קומט פון שטעטל מערסטנס צו אים מיט שאלות. דאָך איז ער אין שטעטל בלויז אַ דין און באַקומט אינגאַנצן דריי רובל אַ וואָך שכירות. ברוק האָט אַ לאַנגע צייט נישט געזוכט קיין רבנות. ער האָט געטון פאַרשיידענע פּרנסות; נישט געוואָלט מאַכן זיין תורה פאַר אַ האַק

און שפּילן די ראָלע פון אַ כלי־קודש. איבער זיין אידעאַליזם האָט ער זיך צום האַנדל נאָך וויניקער געפּאַסט, ווי צו רבנות. און סוף־כל־סוף האָט ער געמוזט זוכן אַ שטעטל.

אָבער דאָס איז אים אויך שווער געווען צו קריגן. ברוק האָט געהאַט אַ „פּעלער", וואָס די גרויסע רבנים־אויטאָריטעטן קענען אים קיינמאָל נישט שענקען. מיינט איר, חלילה, אַז ער איז נישט פרום? געכאַפּט אין אפּיקורסות? חס ושלום! דאָס אפילו קענען זיינע פאַרביסענע קעגנער נישט זאָגן. ברוק איז זייער פרום, זיצט נאָכאַנאַנד און לערנט די אַלטע, הייליקע ספּרים. נאָר אַ חוץ דער גמרא מיטן „יורה־דעה", „חשן־משפּט", מיט אַלע פוסקים, איז ביי ברוקן זייער הייליק דעם רמב"ם „מורה־נבוכים" און דער „כוזרי" — דאָס קלייניע רעליגיעז־פילאָזאָפישע ווערק פון יהודה הלוי. אָט די ביידע ווערק זענען אים קלאָר אויף אויסווייניק. און ווען ברוק האָט אין זיך פאַנאַטיזם, איז דאָס נאָר זיין פאַנאַטישע ליבע צו אָט די צוויי ליכטיקסטע גייסטער פון דעם מיטל־אַלטערלעכן יידנטום.

און דאָס וואָלטן אים נאָך אפשר אויך די רבנים געשענקט. האָט ער אָבער נאָך אַ „זינד" — זיין גרויסע ליבע צו הערצלען, צום פאַרשטאָרבענעם פירער פונעם ציוניזם. און דאָס קענען שוין די אָפּיציעלע פאָרשטייער פון דער יידישער אמונה פאַר קיין פאַל נישט מוחל זיין.

ברוק איז אַ ציוניסט — ג ע ו ו ן. זיין ציוניזם איז אַוועק ווי אַ שיינע אָבער אומדערגרייכבאַרע פאַנטאַזיע, ביי אים ווי ביי טויזנטער אַנדערע געווע־זענע הייסע ציוניסטן. נאָר די ליבע צו הערצלען האָט איבערגעלעבט דעם ציו־ניזם. אוז מיט דעם טויט פון דעם ציוניסטישן פירער איז זיין ליבע צו אים, זיין גרויסע אַכטונג צו זיין פּערזענלעכקייט, נאָך שטאַרקער געוואָרן, כאָטש אַליין איז ער שוין געווען אַ טעריטאָריאַליסט.

זיין פאַרגעטערן די פּערזענלעכקייט פון הערצלען שטאַמט אָבער פון אַ טי־פּערע און גרעסערע ליבע, די ליבע צום יידישן פאָלק. ברוק האָט געגלויבט און גלייבט ביז היינטיקן טאָג אין הערצלען, ווי אין אַ מין דערלייזער פון יידישן פאָלק. ער גלייבט, אַז נאָר הערצל איז פעיק געווען, האָט געהאַט אַ מין געט־לעכן באַרוף, צונויפצוקלייבן די טרוקענע ביינער פון דער צעזייטער און צע־שפּרייטער יידישער סטאַדע. ער איז ביים אויף די פּירער פון די רוסישע ציוניסטן, ווייל נאָך זיין מיינונג, האָבן זייערע אינטריגעס אים מקצר ימים גע־וועזן. און זיין טויט, ווי ער גלייבט, איז אַ דריטער חורבן פאַרן יידישן פאָלק.

ברוק איז אָבער נישט בלויז געווען אַ טעאָרעטישער ציוניסט. ער האָט געגומען אַ לעבהאַפטן אַנטייל אין דער באַוועגונג. זיין הויז איז שטענדיק געווען דער מיטלפונקט פאַר דער ציוניסטישער יוגנט. אָן אים האָט זיך אין זיין שטעטל גאָרנישט געטון.

ביי ברוקן איז אָבער די ליבע צום פאָלק געווען שטאַרקער פון זיין ליבע צום ציוניזם. דעם פאָלקס צוקונפט — טייערער געווען ביי אים, ווי זיין פאַר־גאַנגענהייט. און דעריבער איז ער פון אַ ציוניסט געוואָרן לייכט אַ טעריטאָריא־ליסט. זיין גרויסע אכטונג צו הערצלען האָט ער איבערגעטראָגן אויף זאַנג־

ווילן. נישט ווייניקער ליבט ער מאַקס נאָרדאו. נאָך זיין מיינונג איז נאָרדאו דער גרעסטער מענטש אין יידישן פאָלק ביי איצטיקער צייט.

אין די פרייַ טעג פון דער רוסישער רעוואָלוציע האָט דער רב ברוק מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט צוגעקוקט זיך צו דעם וואָס אַרום אים האָט זיך געטון. נישט קוקנדיק אויף זיין ציוניזם און טעריטאָריאַליזם איז זיין האַרץ געווען מיט די יונגע, און צייטנווייז האָט ער אָפן געזאָגט: „פון זיי, פון די יונגע, וועט קומען די ישועה".

דער רב ברוק איז פיזיש אינגאַנצן אַ צעבראָכענער, און דאָך איז נאָך איצט זיין הויז דער צענטער פון אַלע וואָס קלייבן זיך צו וואַנדערן. ער איז דער פאָרשטייער פון „ייקאַ" אין שטעטל. ביי אים מאַכט זיך נישט צו די טיר פון עמיגראַנטן, וואָס קומען צו אים האַלטן זיך עצות.

דאָס איז דער רב ברוק אַלס כלל־טוער. נאָר אינטערעסאַנטער איז ער נאָך אַלס פערזענלעכקייט. ער איז פון דעם טיפּ, וואָס מען רופט ביי יידן אַ „מושלם".

פון דריי רובל אַ וואָך איז געווען נאַטירלעך אוממעגלעך צו לעבן. האָט ער זיך נישט געשעמט צו צובּרויכן אַ מלאכה, איז ער געווען — אַ גלעזער.

קויפט אַביסל גלאָז — קומען צו אים יידן, פויערים פון שטעטל, פון אַרומיקע דערפער, מיט זייערע ראַמען און ער שטעלט זיי אַריין שויבן.

פויערים האַלטן זייער פונעם „ראַבין". עס קומען צו אים אָפט אויך גלחים און האָבן ליב צו פירן מיט אים דיספוטן. ער שניידט צו די גלאָזן, פאַרקיטע־וועט און — האָט דערפון אפשר נאָך אַ פּאָר רובל אַ וואָך. אַמאָל האָט ער געהאַט נאָך אַ פּרנסה, פלעגט מאַכן ראָזשינקע־ווין און דערפון אויך געהאַט אַ פּאָר רובל אַ וואָך. אָט אַזוי האָט ער, ווי עס איז, געהאַט זיין אויסקומענישׂ, און האָט נאָך געקענט אָפּשפּאָרן עטלעכע רובל און אויסצאָלן דעם פלאַץ מיט דער כאַלופּע, ווו ער ווויינט. אַרום שטוב האָט ער אַ גאָרטן געפלאַנצט.

די שטוב האָט ער אַליין געבויט און דעם גאָרטן אַליין געפלאַנצט, יעדעס בוימל מיט די אייגענע הענט. אַ קעלער — אַליין געשטעלט. יעדע שטוביקע אַרבעט טוט ער אַליין. זומער־צייט מאַכט ער זיך אַ שטענדער אין זיין גאָרטן און לערנט אויף דער פרייַער לופט.

איך האָב פאַרבראַכט ביים ביטענער רב־גלעזער אין הויז אַ היפּשע צייט. מיט זיין שלאַנקער, שיינער געשטאַלט, טיפע שוואַרצע אויגן, אין וועלכע עס ברענט נאָך איצט אַ יוגנטלעכער פייער, מיט זיין נאַיווער באַגייסטערונג און, צו דער זעלבער צייט, פראַקטישן קוק אויפן לעבן, מאַכט ער אַ שטאַרקן אייַנדרוק, און מיט אים איז זייער אָנגענעם צו פאַרברענגען.

די שווערע אַסטמע, וואָס לאָזט אים נישט רוען אַ מינוט; דער ביטערער קאַמף זיין גאַנץ לעבן מיט דער נויט; די נשמה־ליידן וואָס ער פילט, וואָס ער מוז פילן אין דער אַרומיקער באַלעבאַטישער, פאַנאַטישער סביבה האָט ביי אים צוגעזומען דעם מוט און די איניגעבוירענע לעבנסלוסטיקייט, נישט געטויט אָבער זיינע געזעלשאפטלעכע אידעאַלן.

(פון דער פערטער אויפלאַגע פון א. ליטווינס „יידישע נשמות", באַנד 2, ליטאַ, ניו־יאָרק 1916)

יצחק־אהרן הורוויץ
(כפר־סבא, ישראל)

ר׳ לייבעלע דער שוחט ז״ל

פאַר מיינע אויגן שטייט די ליכטיקע געשטאַלט פון מיין פאַטער ר׳ לייבע דער שוחט ז״ל. עס פעלן מיר אויס ווערטער צו שילדערן זיין גייסטרייכע פערזענלעכקייט. ער איז געווען אַ ייִד מיט אַ גרויסער נשמה. זיין האַרץ און זיין שטוב זענען שטענדיק געווען אָפן פאַר יעדן איינעם, וועלכער האָט זיך נאָר געניטיקט אין הילף און פריינטשאַפט.

שוין אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע פעיקייטן, שאַרפזיניקייט און גוטהאַרציקייט, אַן עילוי ממש. צו זיין מזל האָט ער אויך געהאַט גרויסע רביים. אין תורה איז ער געווען אַ תלמיד פון דעם דאָן באַרימטן גאון רבי אליעזר פון מינסק, דער „מינסקער גדול״. און אין חסידות איז ער געווען אַ תלמיד פון די ערשטע סלאָנימער רביים, האדמו״ר הרה״צ ר׳ אברהם בעל „יסוד העבודה״, והאדמו״ר הרה״צ רבי שמואל זצ״ל.

אין יונגן עלטער האָט ער חתונה געהאַט און לויטן באַפעל פון דעם אַלטן סלאָנימער רבין איז ער געוואָרן שוחט אין ביטען.

אַן ערנסטן גייסטיקן קריזיס האָט אין יענער צייט דורכגעמאַכט דער יונגער תלמיד חכם. צו גרויס און צו הייליק איז נאָך זיינע באַגריפן געווען די פליכט פון אַ שוחט. אין זיין באַשיידנקייט האָט ער געהאַלטן, אַז ער איז נישט ראוי צו דעם. אָבער דעם אַלטן סלאָנימער רבינס באַפעל איז געווען קורץ און שאַרף: — „וויל דו וועלסט נישט — מוזטו!״ און ווי אַ דיסציפלינירטער זעלנער האָט ער אויסגעפירט דעם רבינס באַפעל און זיך געשטעלט לעבודת הבורא ולעבודת הציבור.

אַ לעבן אַ לאַנגן, איבער 50 יאָר, איז ער געשטאַנען אין דינסט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין ביטען, ווי אַ שוחט, אַ שליח ציבור, אַ כלל־טוער און אַ האַרציקער טאַטע און פריינט פון יעדן איינעם. זיין גאַנץ לעבן איז ער געווען באַליבט און געאַכטעט ביי אַלעמען, רעליגיעזע ווי פרייַע. ווער עס האָט זיך נאָר ענייטיקט אין הילף, אַ טובה, אַן עצה אָדער סתם מענטשלעכע ווערמקייט און מיטגעפיל, האָט זיך געווענדט צו אים און געפֿונען פון זיין אומדערשעפלעכער גוטמוטיקייט און בריט־האַרציקייט.

אַ סך, אַ סך איז צו דערציילן פון לעבן פון מיין פאַטער. איך וועל זיך אָבער בלויז באַנוגענען מיט אייניקע כאַראַקטעריסטישע פאַקטן און עפּיזאָדן.

איך געדענק: אַמאָל האָט דער רב דער רבי אברהם־יעקב ברוק געדאַרפט חתונה מאַכן אַ טאָכטער. צו דער חתונה האָט געזאָלט קומען דער באַוווסטער צדיק ר׳ מרדכילע אָשמענער (סלאָנימער רב). דאָס גאַנצע שטעטל איז אַרויסגעגאַנגען אים מקבל־פּנים זיין „דרויסן" ביים מערעמינער באַרג. ווען דער וואָגן איז אָנגעקומען האָבן די שענסטע בעלי־בתים אויסגעשפּאַנט די פערד און זיך אַליין איינגעשפּאַנט. דאַן איז רבי מרדכילע אַראָפּ פון וואָגן און געזאָגט, אַז אַליין נעמט ער נישט אָן דעם כבוד, ער וועט נישט פּאָרן, סיידן רבי לייבע דער שוחט זאָל זיך זעצן ביי זיין זייט. מיין פּאָטער איז פּאַרציטערט געוואָרן. ער האָט זיך געווערט, אָבער עס האָט אים גאָרנישט געהאָלפן. מען האָט אים מיט געוואָלד אַרויפגעזעצט אויפן וואָגן און צוזאַמען מיט רבי מרדכילען אַריינגעפירט בכבוד גדול אין שטעטל אַריין.

יאָרן זענען אַריבער, צייטן האָבן זיך געביטן, אַ סך זאַכן האָבן זיך געענדערט, אָבער די ליבע און אַכטונג צו מיין פּאָטער האָבן זיך נישט געענדערט. אַמאָל, אין יאָר 1905, ווען די אַרטיקע אַרבעטערשאַפט און יוגנט, פאַרכאַפט פון שטורעם פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, האָבן אָרגאַניזירט פּריי־טיק צו נאַכט אַ דעמאָנסטראַציע קעגן צאַרישן רעזשים. די חברה זענען געגאַנגען מיט טראַנספּאראַנטן און רויטע פענער אין די הענט, ציגאַרעטן אין די מיילער און געשריגן: „נידער מיטן צאַר" (דאָלאָי צאַר!). פּלוצלינג איז מיין פּאָטער זיי אַנטקעגנגעקומען. פון אַלע זייטן האָבן זיך דאַן געהערט קולות: „חברה, וואַרפט אַוועק די פּאַפּיראָסן, ר׳ לייבע דער שוחט גייט!"

גרויס איז געווען זיין אהבת־ישראל און טייער איז ביי אים געווען אַ יידישער גראָשן. איך דערמאָן זיך: איינמאָל, פאַר פּסח, דער טאַטע איז צוזאַמען מיטן רב ר׳ מתתיהו (ר׳ מאַטוסקע) אַרויסגעפאָרן צו זאַמלען געלט אויף „מעות חיטים". אין דעם האָט זיך געמאַכט אַ האַרבע שאלה איבער אַ גרויסן אָקס וואָס מען האָט געקויפט און עס האָט אַ יידישן קצב געדראָעט אַ שווערער שאָדן. דערווייל זענען זיך צוזאַמענגעקומען אין רבס הויז עטלעכע בעלי־בתים פון די „פּני" ווי צב״ש אברהם־יעקב עין, שמעון גאָרפינקעל, ציזלינג א״א. וועמ מיין פאָטער איז צוריקגעקומען פון דער מעות־חיטים־אַקציע און איז אַריין אין רבס הויז, האָט זיך אָפּגערופן ציזלינג: „אָט גייט ר׳ לייב דער שוחט, אונ־דזער גרוזנבערג!" (געווען איז עס דאַן אין דער צייט פון ביליס פּראָצעס). און כך הוה. דער טאַטע האָט זיך אַריינגעטון אין ענין, געניטערט אין ספרים ביז ער האָט ענדלעך אויסגעפונען אַ היתר.

ער איז געווען מיט זיין לייב און לעבן טיף פאַרבונדן מיט ביטען און נישט געווואָלט הערן פון עפּעס אַנדערש, זאָל זיין אפילו עפּעס גרעסערס און בעסערס. צוויי טעכטער זיינע האָבן געווויינט אין באַראַנאָוויטש (זיינע אייניקס זענען געווען ביטענסקי דער לערער און בערל בריסקער) וועלכע ער פלעגט יאָר־יער־לעך באַזוכן, שבת נאָך שבועות, דאַן וועט דער סלאָנימער רבי פלעגט אויך זיין אין באַראַנאָוויטש.

איינמאָל איז אויסגעקומען זיין באַזוך נאָך דער פּטירה פון דאָרטיקן חסידישן שוחט ר׳ משה ז״ל. די אָרטיקע בעלי־בתים האָבן זיך דאַן געוועגדט צו אים אַז ער זאָל אָננעמען די שחיטה אין באַראַנאָוויטש, אָבער ער האָט זיי אָפּגעזאָגט.

אויף דער פראַגע פון זיינע קינדער פּאַרוואָס שטויסט ער אָפּ אַזאַ „קאַריערע״ האָט ער געענטפערט: „ביטען איז מיין היים און וואָס פעלט מיר אין איר״?

ער איז נפטר געוואָרן אין אַ גוטן עלטער. אַ גאַנץ לעבן איז ער געווען דורכגעדרונגען מיט אַ טיף־רעליגיעזן פּאַראַנטוואָרטלעכקייטס־געפיל. ער האָט געזען אין דער שחיטה אַ הייליקע דינסט, אַן עבודת הקודש ממש און נישט חס־ושלום בלויז אַ פרנסה אָדער חזקה און צוליב דעם האָט ער אויך נישט געוואָלט, אַז איינער פון זיינע קינדער זאָל אים נאָכפאָלגן ווי אַ שוחט.

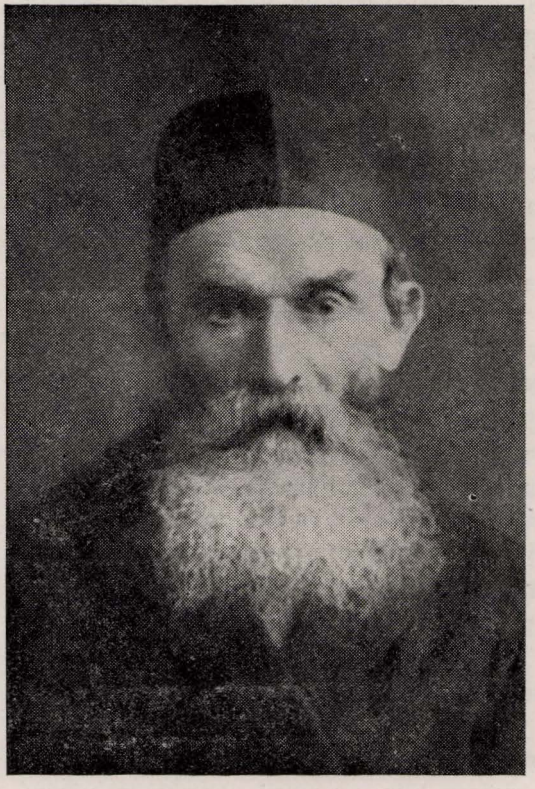

רבי אברהם זושאַ

קושניראָווסקי

איינער פון די אָנגעזעענסטע גמרא־מלמדים אין ביטען. דערצויגן אַ סך דורות יידישע קינדער. עס איז ביי אים געווען פאַרקערפערט תורה און מעשים־טובים.

מ. זעלדין

יעקב שיע בולאַנסקי*)

אין אַ זייט פון אַ באַנליניע, אָפּגערוקט פון אַ שאָסיי, אין אַ טאָל, האַרט ביי דעם טייך שטשאַרע, ליגט זיך שטיל און רחבותדיק דאָס שטעטל ביטען — אַן אייגנטום פון די פּאָטאָצקיס. שוין עטלעכע הונדערט יאָר איז אַלט דער ייִדי־שער ייִשוב אין דאָזיקן שטעטל. זענען אַהער דערטראָגן געוואָרן אַלע ראַנג־לענישן און קאַמפן, וואָס ס׳זענען אַדורך אין ייִדישן לעבן אין פאַרשיידענע צייטן; האָבן זיך אויפן שטעטלדיקן שטייגער אָפּגעשפּיגלט די קאַמפן צווישן „פּני" און „עמך", צווישן רייך און אָרעם, דערנאָך צווישן פּראָלעטאַריער און קאַפּיטאַליסטן. האָט דאָס שטעטל אַ סך בונדישע טראַדיציעס — וועגן אַ קליינעם עפּיזאָד פון דער דאָזיקער צייט וועלן מיר דאָ דערציילן.

***

נישט גרויס איז דאָס שטעטל, — סך־הכל קאַרגע 200 ייִדישע משפּחות, אָבער אַן אייגנאַרטיק שטעטל איז עס געווען — אַ פּראָלעטאַריש שטעטל פון קדמונים אָן. אַן ערך מיט 150 יאָר צוריק האָבן די גראַפן, צו וועמען ביטען האָט געהערט, אויסגעבויט אַ טוך־פאַבריק, אין וועלכער ס׳האָבן דורות־לאַנג געאַרבעט פיל הונדערטער ייִדישע וועבער, שפּינערס, שפּולערקעס, פאַרבער א״אַ. מיט אַן ערך 50 יאָר צוריק איז דאָרט געגרינדעט געוואָרן אַ גאַרבעריי, ווו צענדליקער ייִדישע אַרבעטער האָבן געאַרבעט אַלס גאַרבער, וואַלקער, פאַל־צערס; און דער אַרום פון שטעטל איז רייך געווען מיט וועלדער אין וועלכע עס האָבן געאַרבעט אַ סך צענדליקער ייִדישע אָנגעשטעלטע אַלס שרייבער, בראַ־קער, ציילער און מעסטער; ס׳האָבן אויך ייִדן געאַרבעט ביי די „פּליטן" (טרייבן דאָס געהילץ מיטן וואַסער) און ביי „וואָזקע" (אַרויספירן דאָס געהילץ פון וואַלד צום טייך־ברעג); חוץ דעם האָט דאָס שטעטל געהאַט בעלי־מלאכות: שניידער, שוסטער, סטאָלארעס, שמידן, גלעזער אא״וו. ס׳איז געווען אַ ישוב, ווו דער אַרבעטנדיקער עלעמענט איז געווען דער איבערוויגנדיקסטער, דער גרעסטער כוח.

---

*) די דאָזיקע אַרבעט איז געווען אָפּגעדרוקט אין „יוגנט־וועקער", אָרגאַן פון יוגנט־בונד „צוקונפט" אין פּוילן אין נומער 15, אויגוסט 1938.

שוין אין די פּריעסטע יאָרן — מיט אַן ערך 80—90 יאָר צוריק — זענען פֿאַרגעקומען די ערשטע „מלחמות" צווישן דער אַרבעטנדיקער מאַסע און די שטאָטישע גבירים און תקיפים — צווישן „עמך" און „פּני". אַלס רעזולטאַט פון דאָזיקן קריג איז אויסגעוואקסן דער „חייטים" — דער בית־המדרש פון די באַלמעלאָכעס, וועלכע האָבן נישט געוואָלט דאָוונען אונטער אײַן דאַך מיט די „שיינע יידן". ווי אַ לעבעדיקער עדות איז דער „חייטים" געשטאַנען אויפן שול־הויף קעגנאיבער דעם „גרויסן בית־מדרש", וווּ ס׳האָבן געדאוונט די „באַלעבאַטישע" יידן. עד־היום ווערן דערציילט צענדליקער און צענדליקער נוסחאות ווי אַזוי „אַרע דער פראַנצויז" (אייגער פון די שטעטלדיקע גבירים) האָט אָנגעפירט די מלחמה מיט „נאַטע דעם שניידער" (דער פֿאַרשטייער פון די באַלמעלאָכעס) בעתן אויפבויען דעם „חייטים".

און געבונטעווען האָט זיך עמך קעגן די גבירים נישט נאָר צוליב די שלעכטע עליות, וואָס זיי פלעגן באַקומען נאָר אויך צוליב ערדישע זאכן — איינע פון די סיבות איז געווען די שענדלעכע מעשים, וואָס די שטאָט־טאַטעס פלעגן אָפטון מיט רעקרוטן, וואָס דאָס שטעטל האָט געדאַרפט צושטעלן דעם קייסער. מען פלעגט כאָפן זין פון באַלמעלאָכעס, זין פון קבצנים און אָפּגעבן זיי אָנשטאָט די זין פון די גבירים און שיינע יידן.

ס׳ווערן דערציילט פֿאַרשיידענע געשיכטעס, ווי אַזוי דער באַרימטער בי־טענער רב ר׳ מרדכילע האָט געפירט אַ קאַמף קעגן דער אויסגעוואקסענער פּריצות קעגן די בחורים און בתולות, וועלכע פלעגן זיך צונויפקומען טאַנצן און זינגען צוזאַמען. געטאַנצט האָט מען דאָן „שערעלעך", „קאַדרילן", „גלאַנסעס" און געזונגען האָט מען אליקום צונזערס „דער לאָטעריי־צעטל", „דער טראַמווײַגלעקל". מען פלעגט אויך זינגען פֿאַרשיידענע ליבע־לידער און פּריזיוו־לידער. אָט קעגן די דאָזיקע „געפערלעכע" צוזאַמענקונפטן איז דורך רב מרדכילען געשיקט געוואָרן די שטאָט־שמשים זיי זאָלן נאָכקוקן און נישטערן אין די הייזער פון די באַלמעלאָכעס, פלעגן אונטערהערן און שפּיאָנירן די אַרבעטער פון דער טוך־פאַבריק און גאַרבאַרניע — צי עס טרעפן זיך נישט חס־ושלום צוזאַמען „יונגען מיט מיידן".

***

דאָס יאָר 1901 איז אַן איבערבּרוך אין לעבן פון שטעטל. עס באַווייזן זיך דאָן די ערשטע שפּראָצונגען פון אַרגאַניזאַציע ביי די אַרבעטער, עס קומען אַן אין ביטען די ערשטע קלאַנגען וועגן דעם „בונד".

דעם גרונטשטיין פון אַ בונדישער אַרגאַניזאַציע האָבן פֿאַרלייגט פון דער פרעמד־געקומענע גאַרבער־אַרבעטער. קרינקער, סוויסלאָשטשער, וואָלקאָוויסקער גאַרבער און וואַלקער, וועלכע האָבן געאַרבעט אין דער גאַרבאַרניע. אין דער גאַרבאַרניע איז טאַקע פֿאַרגעקומען דער ערשטער שטרייק (אַרום דעם יאָר 1903) פֿאַר אַ... 14שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. פון דאָרט האָט די שטרייק־כוואַליע זיך אַריבערגעוואָרפן אין דער טוך־פאַבריק און אין אַלע באַלמעלאָכישע ווערשטאַטן. די נייע געדאנקען פון סאָציאַליזם, אַרגאניזאציע, קלאסן־קאַמף און „בונד" האָבן

אין שטעטל אויך מיטגעבראַכט די שטעטלשע יוגנט, וואָס האָט זיך געלערנט אין דער פרעמד (סיי אין ישיבות, סיי אין מלוכהשע מיטל־ און הויך־שולן).

די דאָזיקע באַוועגונג, דאָס אַנטשטיין פון דעם „בונד", האָט פולשטענדיק פאַרענדערט דאָס פנים פון שטעטל. אַנדערש האָט אַנגעהויבן אויסזען די יוגנט, אַנדערש אירע קאַמפן, אַנדערש דער געראַנגל צווישן דאָס אַלטע אָפּשטאַרבנדיקע און דאָס נייע אויפוואַכנדיקע אין ייִדישן לעבן. זענען פּוסט געוואָרן די בתי־מדרשים און פאַרפולט זענען געוואָרן די פאַרוואַרפנסטע ווינקעלעך אַרום שטעטל, וווּ עס פלעגן פאַרקומען די מאַסווווקעס און פאַרזאַמלונגען. די אַרבעטערשאַפט איז אַוועק אין די „קוסטעס ביים אייזערנעם בריק", אויפן „אַלטן מאָהילניק", צום „ליסן באַרג". און קאָנספּיראַטיוויע דירות מיט העקטאָגראַפן האָבן פאַרביטן דעם סידור, קאַרטן און בראָנפן, און די ליבע־ און פריזיור־לידער זענען דורך קאַמף־ און שטורעם־לידער פאַרטוישט געוואָרן. „סאַדקעס" און „סאַמאָוואַרנע" האָבן פאַרנומען דעם אָרט פון „חברה עין־יעקב" און „חברה חיי־אדם".

ס׳איז אַוועק אַ קאָכעדיק, אַ שפּראָדלדיק לעבן. אין משך פון געציילטע יאָרן איז דאָס שטעטל נישט געווען צו דערקענען — ס׳האָט אים דער „בונד" איינגעגעבן.

איינמאָל האָט אָבער די שטעטלשע „פני" דערלעבט אַ נקמה אָן „בונד". דאָס איז געווען בעת ס׳איז געשטאַרבן איינער פון די אַקטיוועָרע און באַקאַנטע בונדישע טוער אין שטעטל — יעקב שׂיע בולאַנסקי.

יעקב־שׂיע בולאַנסקי, אָדער ווי ער איז געווען באַקאַנט אין שטאָט: שׂיע חיים־איטשע־דעם־וויינערס און צווישן די חברים מיט דעם צוגאָב־נאָמען „דער רעבע", איז געבוירן געוואָרן אַרום יאָר 1885. זיין פאָטער, חיים־איטשע, איז געווען אַ חסידישער ייִד, געאַרבעט אין די ייִנגערע יאָרן אין מילן, אויף דער עלטער זיך געגנומען צו דער מלאכה פון זיין פאָטער, שייע דער וויינשענקער, צו מאַכן וויין. חיים־איטשעס וויין האָט געהאַט אַ שם פאַר די כשרסטע, פאַר די בעסטע. יעקב־שׂיע האָט באַקומען אַ פרום־חסידישע דערציונג. אונטערוואָקסנדיק, איז ער געפאָרן אין דער פרעמד לערנען אין ישיבות. געלערנט האָט ער אין פרו־זשאַנע און נאָכדעם אין סלאָנים. ער איז געווען פון די בעסערע תלמידים, געהאָט גוטע פעיִקייטן און ישיבה־פירער האָבן פאָראויסגעזאָגט, אַז פון אים וועט אויס־וואַקסן אַ גרויסער למדן. אין סלאָנימער ישיבה האָט זיך אָבער אַריינגעכאַפט די „מגיפה" (אַזוי האָט רב יאָסעלע דער סלאָנימער רב אָנגערופן דעם „בונד") און פיל צענדליקער ישיבה־בחורים, גראָד די פעיִקסטע, האָבן פאַרוואָרפן דעם ש״ס און פוסקים און געגנומען זיך צו נייע ביכלעך אויף דינעם פאַפּיראָס־פאַפּיר געדרוקטע. צווישן זיי איז אויך געווען יעקב־שׂיע. ער באַשליסט צו פאַרלאָזן די ישיבה־וועלט און וועלן אַן אַרבעטער. ער פאָרט אין ביאַליסטאָק און נאָכדעם אין קריניק, וווּ ער קומט אָן אין אַ גאַרבעריי. ער ווערט אַ גאַרבער, אַ שאַגרינ־טשיק. אין דער דאָרטיקער באַוועגונג, אין „בונד", נעמט ער גאָר אָן אַקטיוון אַנטייל, ער וואַרפט זיך אין די אויגן פון די צאָרישע שפּיאָנען, ער מוז אַנטלויפן און קומט אין זיין היים־שטעטל, וווּ ער טרעט אַריין אַרבעטן אין דער גאַרבעריי. ווידער איז ער אין דער פאַרטיי, וועמען ער ווידמעט זיין גאַנצע פרייַ צייט,

זיין גאַנצע ענערגיע, זיינע אַגיטאַטאָרישע פעיִקייטן. אין דער שטיל, אויסגע־רעכנט מיט יעדן וואָרט, מיט יעדן טאָט, איז ער געווען איינער פון די בעסטע זין, וואָס דער „בונד" האָט דאָן פֿאַרמאָגט אין דעם גאַרבער־בונד. ער איז געווען באַליבט ביי אַלע חברים און אַפֿילו קעגנער פון „בונד", שונאים פון דעם סאָציא־ליזם האָבן געהאַט גרויס דרך־ארץ פֿאַרן שטילן, ערלעכן, שטענדיק אויפגע־לייגטן יעקב־שיִען. ער איז געווען באַקאַנט אין דעם גאַנצן אַרום. די צאַרישע פֿאָליציי האָט נאָך יעקב־שיִען, וואָס איז אַנטלאָפֿן פון קריניק, אַרויסגעשיקט שטעק־בריוו. ווי אַ קוריאָז ווערט דערציילט, אַז מען האָט אין אַ שטעטל נישט ווייט פון ביטען, אין טעלעכאַן, אַרעסטירט איינעם יעקב־שיִע, טאַקע מיטן פא־מיליע־נאָמען בולאַנסקי, אַ קאַטאַרינטשיק, ווענען די דאָרטיקע פֿאָליציי האָט אָנגענומען פֿאַרן אמתן יעקב־שיִע.

דער פֿאַרשטייער פון מעכטיקן צאַריזם אין ביטען איז געווען דער אוריאַדניק גאַלאַשעווסקי. ער האָט זיינע ציין געשאַרפט אויף יעקב־שיִען, אָבער ער פלעגט גאָרנישט קענען געפינען, און יעקב־שיִע איז געווען פֿאַרזיכטיקער, אַ „ריינער" בעל־מלאכה, וואָס פעלגט נאָך זיין אַרבעט קיין שום שפּורן נישט לאָזן.

מאָכט זיך אַ מעשה און יעקב־שיִע ווערט קראַנק אויף אַ טיפוס. וואָכן־לאַנג איז ער געלעגן אין בעט. די חברים האָבן אים אָפּגעהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ. געזאָרגט פאר דעם, אז עס זאָל אים גאָרנישט פעלן. שטענדיקע דיזשורן, בייטאָג און ביינאַכט, האָבן געוואַכט ביים קראנקן בעט. זיי האָבן אפילו אַ דאָקטאָר פון סלאָנים צום קראַנקן געבראַכט. גראָד אין דעם מאָמענט, ווען עס האָט זיך געדוכט אַז עס געלינגט צו דערהאלטן יעקב־שיִען ביים לעבן, שטארבט ער אָפּ. די ידיעה האָט דערשלאָגן אַלעמען, סיי פריינט, סיי פיינט. חברים באַשליסן צו מאַכן יעקב־שיִען אַ לוויה ווי ער האָט פֿאַרדינט. מען האָט געשיקט נאָך אַ רעדנער קיין סלאָנים. אַ גאַנצע נאַכט מען אין דער קאָנספּיראַטיווער דירה פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע, אויפן בארג ביי יאַנקל נאוויסאדער צוגעגרייט אַ קראַנץ און אַ לענטע מיט די געהעריקע אויפשריפטן. צום אוריאַדניק גאַלאַשעווסקי איז דערגאַנגען דער קלאַנג, אַז די בונדיסטן גרייטן אַ לוויה מיט קרענץ און לענטעס. ער באַשליסט אין זיין קעניגרייך דאָס נישט צו דערלאָזן. ביים הויז, ווו ס׳איז געלעגן דער טויטער קערפּער איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן דער סטראַשניק סימאָן טשיפּטשיק, וועלכער האָט געהיט מען זאָל דעם קערפּער נישט צונעמען און אַרויסגעגעבן אַ באַפעל: דער פּריסטאָו דערלויבט נישט יעקב־שיִען מקבר זיין. אין אומרו איז אַריבער דער טאָג, חברים האָבן זיך בראַטן. געוועון אַזעלכע וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מ׳זאָל מיט געוואלט, מיט כוח נעמען דעם מת און אים אייגאַרדענען די לוויה. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו וואָרטן ביז מאָרגן, ביזן טער־מין וועט דער פּריסטאָו האָט געזאָלט גבען אַן ענטפער וועגן דער לוויה.

ס׳איז געווען 12 ביינאַכט, אַ מערץ־נאַכט פון 1906. פינף מאָן פון דער „חברה־קדישא" האָט מען אַרויסגערופן אין דער פֿאָליציי, ווו מען דערקלערט זיי: „נעמט תיכף דעם געשטאָרבענעם, מאַכט אים זיין רעכט און זייט אים ביז טאָג מקבר. קיינער טאָר פון דעם נישט וויסן, קיינער חוץ אייך און טאַטע־מאַמע, און טאָמער וועט זיך עמעצער דערוויסן, וועט איר ביי מיר אין סיביר אַוועק"...

אַזעלכע דיבורים האָט מיט דער „חברה קדישא" איינגעטענהט דער אוראַדניק גאַלאַשעווסקי. אַלס עדות איז געווען יאַנקל דער קאַזיאָנער רב.

„חברה קדישא" האָט געטון דעם רצון פון מלכות, מ'האָט דעם מת אַרויפגע־לייגט אויף אַ פור און דורך הינטער־גאַסלעך אים צום בית־עולם געפירט. הינ־טער דעם פאַרקאַן האָט מען באַמערקט באַהאַלטענע סטראַזשניקעס, וועלכע גא־לאַשעווסקי האָט אונטערגעשיקט נאָכצושפּיאָנירן צי זיין באַפעל ווערט אויסגעפירט.

אויף מאָרגן האָט זיך דאָס שטעטל דערוווסט די מעשה־נבלה, אָבער ס'איז שוין נישט געווען וואָס אויפצוטון. דעם צוגעגרייטן קראַנץ האָט מען אַוועק־געטראָגן צום קבר, דאָרטן האָט מען געהאַלטן רעדעס, געשווויגן טרייהייט צו די אידעאַלן פאַר וועלכע יעקב־שיע האָט געקעמפט.

אין שטעטל איז געווען אַ מנהג תשעה־באב צו קומען אויפן בית־עולם. יאָרן נאָכאַנאַנד פלעגו דאַן די יידישע אַרבעטער און די יוגנט קומען צום קבר פון יעקב־שיען און דערמאָנען אים מיט ליבע און יראת־הכבוד.

***

איך האָב ביי דער מיטהילף פון נחן, יעקב־שיעס ברודער, אויסגעזוכט די מצבה וואָס עס האָט אים געשטעלט די משפּחה. אין דער 16טער שורה שטייט זי פאַראיינזאַמט, באַוואַקסן מיט גראָז און מאָך, אויסגעקרומט. כ'האָב קוים איבערגעלייענט דעם אויפשריפט און די דאָטע, אַז ער איז געשטאָרבן דעם 2טן טאָג ראש־חודש אדר אין יאָר תרס"ו (אומגעפער אין מערץ 1906).

רייזל גלאַס-פענסטער

שאַטנס פון מיין קינדהייט

ביטען, שטעטעלע מיינס, היים מיינע, איך שפּאַן איצט אין מיין פּען צו גיין צוריק אויף דיינע שליאַכן, אויף דיין ערד, וווּ איך האָב געשטעלט מיינע ערשטע טריט, די טריט צו אַ באַוווּסטער קינדהייט וואָס האָט זיך געזערט אויף דער חורבה פון דעם אָפּגעברענטן גרויסן הויז וואָס דער זיידע מיינע, איטשע דער מאַליער, האָט מיט פיל מי און מאַטער אויפגעבויט. אַ קינדהייט וואָס אייגעזויגן אין אירע וויגל־יאָרן דעם לעצטן אנגסטלעכן קרעכץ, וועז דער זעלבער זיידע איז אויסגעגאַנגען קוקנדיק אויף די פלאַמען, אין וועלכע די צאַרישע קאַזאַקן האָבן אייגעווייקלט זיין באַשאַף.

איך האָב מיט יענעם לעצטן גוססדיקן קרעכץ פון מיין זיידן נישט נאָר אַריינגעאָטעמט דעם צער פון חרובער היים, דעם ריח פון ברענענדיקע שטיבער, דאָס פלאַקערן פון די 20 קאַרשן־ביימער אין מיין זיידנס סאָד, נאָר איך האָב דעמאָלט אַרויסגעאָטעמט מיין קינדהייט, די פינפּיאָריקייט מיינע האָט זיך אַרויס־געריסן פון זייערע נאַטירלעכע וואָרצלען און אַרויפגעצויגן אויף זיך די זאָרג, דעם פּאַרשטאַנד פון דערוואַקסנקייט, איך בין געוואָרן אַ "גרויסע"!...

יאָ, אַ ברענענדיק שטעטל, אַ טויטער זיידע איז געבליבן אין דעם הינטער־גרונט. פּאַראויס זענען געלאָפן מענטשן, פרויען, קינדער, מענער. געפּאַקטע וועג־געענער האָבן זיך געצויגן צום פּאָפּלאָ אויפן וועג קיין קאָסעווע. מיין טאַטע איז שוין דעמאָלט געווען אין אַמעריקע. מיין מאַמע מיט פיר קליינע קינדער האָט אייגעשפּאַנט אירע פיס און הענט, אָנגעגורט זיך מיט אַ פּעקל עסן און מיט אירע קינדער איז זי אויך געגאַנגען צופוס קיין קאָסעווע... אַ פּיצל קינד אויף די הענט און דער דריי־יאָריקער צווילינג האָט זיך געהאַלטן אין ביידע זייטן פון דער מאַמעס קלייד און פּאַר מיר איז שוין אָפּילו נישט אָנגעקומען קיין ברעקל פון דער מאַמעס קלייד אויף זיך אָנצוהאַלטן. איך בין שוין געווען אַ גרויסע...

קיין קאָסעווע זענען מיר נישט דערגאַנגען. עס איז פיזיש געווען אוממעגלעך. מיין מאַמען איז דער וועג אָנגעקומען דאָס מאָל שוועריר און לענגער. די קינ־דער האָבן געווויינט, געצויגן די הענטלעך צו דער מאַמען אַרויף און זיך געבעטן: „מאַמע נעם מיך". האָט די מאַמע געזומען אַ קינד אויף די הענט, עס אָפּגעטראָגן

אַ שטיקל וועג, געלאָזט דאָס קינד שטיין און צוגעקומען נעמען אַ צווייט קינד...

איך בין געווען די גרויסע, וואָס האָט זיך געבלאָנקעט אין דעם צווישנווענ פון איין ברודערל און צווייטן, און אפילו נישט געווייניט, אפילו נישט געווייניט מער. אַ פּויעריש הויז אין דעם דאָרף אַלעקסעיקע, 16 ווייאָרסט פון קאָסעווע, האָט אונדז אַרייַנגענומען אין זיינע פיר וועגט און אויסגעשפּרייט פאַר אונדז זיין האָרטן ערדערנעם דיל.

אַכט טעג שפּעטער זענען מיר צוריקגעקומען אין שטעטל. פון די איינגעפּא־ לענע חורבות האָבן זיך נאָך געצויגן שוואַרצע סטענגעס רויך. מיר, קינדער, האָבן זיך געדרייט צווישן די אָפּגעברענטע חרובע הייזער, געזוכט אַ געדעכעניש פון היים, און געפונען קופּעס גאנצע אויסגעשאָסענע קוילן, האָבן מיר געמאכט אַ שפּיל אַזאַ פון דעם.

דייטשישע סאָלדאטן האָבן מיט זייער גערמאַנישער העפלעכקייט איינגעשטעלט אָרדענונג. געפירט די באַפעלקערונג אין באַד אַריין און אויף שאָסיינער גאַס, וואָס האָט געפירט צו דער סטאַנציע דאָמאַנאָווא, האָבן זיי אַרויפגעקלאַפּט אַ שילדל: „באַנהאָף־שטראַסע".

מיטן נאָמען ביטען האָבן די דייטשן זיך אויך נישט געקענט קיין עצה געבן. פון אָנהייב האָט מען עס אַ נאָמען געגעבן „קליין ביטן" וועג זיי האָבן זיך אַרומגעזען אַז קיין גרעסערע „ביטן" איז נישטאָ — איז דאָס שטעטל געבליבן ביטען.

און ביטען איז געבליבן נישט נאָר צוליב איר נאָמען, נאָר צוליב די מענטשן וואָס האָבן פאַרפלאַנצט זייער כוח און מי אין איר ערד. ביטען איז געבליבן צוליב אירע שיינקייטן, די נאַטור־אוצרות, דער פרעכטיקער שטשאַרע, דעם טייך וואָס האָט געראַדט אויף אַזוי פיל לשונות: צום פויער מיט צוזאָג פון פישפאנג מיט דעם זילבערנעם חן פון לעבעדיקע פלאָטקעס; צום מילנער מיט איר ברויזנדיקן כוח; צו די קינדער מיט פאָליושקעדיקן שפּיל ביי די ברעגן; צום בחור־מיידל מיט איר נאכטיקן געפּליסטער. דאָס קוואקען פון די זשאַבעס, וואָס האָט באַגלייט די רא־ מאנטישע שפּאציערער אויף זאַרעטשע גאַס; די ווייסע ליליעס, מיט וועלכע דער טייך האָט זיך באַדעקט אין א פרילינג־פּרימאַרגן; די גרינע פּאַנעס ביי אירע ברעגן פון וועלכע די יינגלעך פלעגן מאַכן פייפלעך און אויספלעכטן קדושין־ רינגלעך פאַר זייערע אויסגעחלומטע כלות...

יונגע פויערטעס האָבן מיט פראַנקעס אויסגעקלאפט זייער געווען ביים טייך און פאַרצויגן אַ פראָסטן, אַ האַרציקן ניגון...

און דאָס באָדן זיך פרייטיק נאָכמיטאָג, וועו די מאַמעס זענען געווען פאַרנו־ מען מיטן ערב־שבת, מיטן טשאָלנט און מיטן געלן זאמד אויף אויסצושיטן אין פירהויז און אין הויף... דעמאָלט זענען ביטענער טעכטער געגאַנגען זיך באָדן — מיידלעך אין דעם אויפבלי־עלטער זענען אַוועק ווייט, ווייט אַרויפצו, דאָרט ווו די שטשאַרע האָט זיך שיעור־שיעור פאַרקערעוועט קיין פרייסן, ווו אַ געהילץ איז אַמאָל פאַרבייגעפאָרן ,געפירט פון דעם נאָטירלעכן שטויס פון די וואָסערן, אָן דער הילף פון מענטשלעכע הענט. די עלטערע האָבן דערציילט די יינגערע,

אַז ערשט נישט לאַנג, אייִדער דער דייטש האָט פארנומען, זענען פֿאַראַכאָדן דאָ גע־
פֿאָרן. פון וואַנען און ווּהין די שיפֿן זענען געפֿאָרן האָבן מיר, די קליינע, זיך קיינ־
מאָל נישט דערוווּסט. אָבער אין איין זאך זענען אַלע זיכער געווען, אַז מען איז
זייער ווייט פֿאַרגאַנגען, אַז ס׳איז ווייט פון מענטשן, דער עיקר ווייט פון די יינג־
לעך, די שטיפערס, וואָסווילן כאַפֿן אַ שטיפערישן נאַש, אַ קוק אויף מיידלשן
לייב...

גייען מיידלעך אין אַ קרייז זיך באָדן אין דער שטשאַרע. מען וואַשט זיך,
מען שווימט, מען שטיפט, מען קוקט זיך אָן און מען שעמט זיך... מען שעמט זיך
מיטן מיידלשן אויפבלי. עס דערהערט זיך אַ יינגלשער פייף און מען לויפט מיט
שרעק צו די קליידער, וואָס ליגן באַהאַלטן אין די קוסטעס.

און די קאָרן־פעלדער וואָס האָבן באַזוימט דאָס שטעטל, די בלויע בלימעלעך,
פון וועלכע די פּויערטעס האָבן געפלאָכטן קרענצלעך פֿאַר די קעפּ, האָט געאָטעמט
מיט זעט.

די זעלביקע קאָרן־פעלדער זענען אָפּגעשניטן געוואָרן פון די דייטשן. דאָס
ברויט איז אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד און די שטעטלדיקע באפעל־
קערונג האָט געקענט בלויז קלייבן די צעשאָטענע זאנגען. איז מען געגאַנגען
באַרוועסע אויף אָפּגעשניטענע קאָרן־פעלדער, אונטער דער אויפזיכט פון אַ דיי־
טשישן סאָלדאָט, און מען האָט געזוכט דאָס אַראָפּגעפאלענע קערנדל, פון וועלכן
דער דייטש קען שוין קיין נוצן נישט האָבן.

און זיי, די דייטשן, האָבן געשניטן דאָס ברויט פון ביטענער פעלדער. גע־
דראָשן, געשאָטן אין זעק און אָנגעפּאָקט מיט דעם די פּוסטע „פאַבריקע". אין
דער טוך־„פאַבריק", וואָס איז דעמאָלט געשטאַנען שטום, האָבן זיך אויך אויפגע־
האלטן רוסישע פּליעניקעס. איינמאָל אין אַ פּאַרנאכט, וועט איך בין מיט מיין מא־
מען געגאַנגען דורך דעם קירצערן וועג צו מיין זיידן דוד־שלמהן וואָס האָט
געווויינט הינטערן טייכל, האָט אַ גוטער רוסישער קריגס־געפֿאַנגענער אַראָפּגע־
וואָרפן אַ קליין זעקעלע קאָרן. דעם פּליעניקס שמייכלענדיק פּנים איז שנעל פאַר־
שוווּנדן פון אייגעם פון די פענצטער פון די העכסטע שטאָקן פון דער פאבריק
און אין מיין מאַמעס הענט האָט זיך געצייטיקט אַ שטיקל ברויט אויף שבת...

זענען די טעג געלאָפֿן, זיך פארוועבט אין וואָכן און פארציגן אין יאָרן.
יאָרן פון הונגער, זאָרג, מלחמה. רעגירונגען בייטן זיך: דייטשן, פוילישע, באָל־
שעוויקעס און ווידער פוילן. און די ביטענער באַפעלקערונג איז געווען געצווונ־
גען זיך צו בייגן און זיך צופאסן צו יעדער מאַכט. ווי אייזן אויף דער קאָוואַדלע
האָט זי זיך געבויגן און צוגעפאסט.

האָט משה־יאָסל מענדעליעוויטש צוריק געעפנט זיין פאַראָווע מיל און מאָטיע
לייבעס — זיין שפּייז־קראָם. עס האָבן זיך פאַרמירט געזעלשאפטלעכע אינסטיטו־
ציעס, ווי די „ביקור־חולים", „אַמעריקאַנער רעליעף", די ביבליאָטעק און די
פאַלקשול, וווּ מען האָט געלערנט וועלטלעכע לימודים אויף אַ העכסט מאַדערנעם
אופן, פון וועלכע איך צי נאָך היינט מיין יניקה. איך וועל שטענדיק געדענקען מיט

ביים „קלייבן זאַנגען" בעת דער ערשטער דייטשער אָקופאַציע. — הונגער און נויט האָבן געטריבן יונג און אַלט צו זוכן די איינצלנע ספּיח־זאַנגען איבער די פעלדער. אויך צו דעם האָט מען געדאַרפט אַ „שיין" פון דער קאָמענדאַנטור. (אויפגענומען אויפן וועג קיין דאַמאַנאָוע)

ליבע און דאנקבארקייט יענע שול, מיינע לערערס, דוד גאָרדאָן, חיים מענדע־ליעוויטש, איבערהויפּט מיין ערשטן באָליבטסטן לערער בערל מינקאָוויטש, וואָס איז שפּעטער אומגעקומען אויף אַ טראגישן אופן פון די נאצי־מערדער. (פאַרשאָטן געווארן לעבעדיקערהייט מיט זיין טאָכטער יאכע און אייניקל אין לעכאָוויטש)...

ביז די טויערן פון אַמעריקע האָבן זיך געעפנט. האָט מיין מאַמע געזומען דאָס פּעקל מיט אירע פּיר קינדער און וויידער געלאָפן. דאָס מאָל צו אַ ניי לאנד, אַ ניי לעבן, א זיסערן מאָרגן. האָט זיך מיין מינדעריאָריקייט געטוליעט צום נייעם לאנד, געוואָלט אָפּווישן אַלע שפּורן פון דער הונגעריקער קינדהייט, פון יענע באָרווסע טעג. פון דער מורא, אַז אָט־אָט און מען וועט שוין וויידער שיסן און וויידער ברענען און וויידער הונגער. האָט דער איינגעבוירענער געפיל פון יושר, וואָס איך האָב געירשנט פון מיינע אבות נישט געלאָזט. האָבן אין מיין יונגן מוח שטענדיק געטליעט די זכרונות פון מיין קינדהייט. האָט זיך דערפאר פּרעזערווירט אין מיין הארצן די ליבשאפט צו יענעם אָרט, וווּ די שטיבער האָבן זיך שכנהדיק געטוליעט אייניע צו דער אנדערער און אפילו צום גרויסן הויז אויפן מאַרק וואָס האָט אַרונטערגעקוקט אויף די קלענערע שטיבלעך און געקוקט פאַרריסן אויפן הקדש־געסל... אַלץ איז מיר ליב. אַלץ איז איצט אויסגעגלייכט. קדושים זענען זיי איצט אַלע. דאָס גרויסע הויז און דער זכר פון די כאָטעס פונעם הקדש־געסל. זיי שטייען דאָרט ווי שטומע עדות, וואָס האָבן אַריינגעזאפט די שטומע, אַנגסטלעכע יללות פון אירע באַווויינער, די יידן פון ביטען.

וועט שוין אייביק מסתמא ביי מיר בלייבן די בענקשאפט נאָכן שטעטל, נאָכן אָרט וווּ ס׳איז געשטאַנען מיין וויגל און פאַרוויגט מיך אין אַ לעבן, אין אַ מענטש, און מיך אויסגעוויגט כמעט אין די וויגל־יאָרן פון מיין קינדהייט.

איז מיר ליב אַלץ וואָס טראָגט דעם נאָמען ביטען; אלץ וואָס פאַראייביקט דאָס שטעטל, פאַראייביקט דאָס אָרט וווּ איך בין געבוירן, די ערד וואָס האָט גע־נערט מיינע אבות, די ערד וווּ איך האָב געשטעלט מיינע ערשטע טריט.

אַזוי לאַנג ווי מיין האַרץ וועט קלאָפן און מיין מוח וועט אימשטאַנד זיין צו האַלטן אין געדעכטניש פון דעם געפליסטער פון דער שטשאָרע ביינאַכט, וועל איך געדענקען!...

איך וועל אויך נישט פאַרגעסן די מערדער, וועלכע האָבן דיך אומגעבראַכט. איך וועל געדענקען די לעצטע ווערטער פון דער 12־יעריקער אַניטאַ ווישנאַצקי (נעמיס אייניקל): „מיר ווילן אַזוי לעבן".

דער סאָוועטיש־יידישער שריפטשטעלער איליאַ ערענבורג, שרייבט וועגן דעם אַזוי:

„אַניטאַ האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ קליין בריוול צו איר פאָטער משה ווישניאַצקי אין אַמעריקע. וועט דאָס דאָזיקע בריוול אַריינגיין אין אונדזער לאַנ־גער מאַרטירער־געשיכטע, ווי איינער פון די שענסטע הערלעכסטע, און וווּנדער־באַרסטע דאָקומענטן. — דעם יזכור פאַר פאָלק וואָס וועט פאַראייביקן אונדזער טראָגעדיע און באַווייזן דער וועלט ווי גרויס, דערהויבן און העלדיש עס זענען געווען אינדזערע קינדער וועמען די סאָדיסטישע נאַצי־מערדער האָבן אומגעבראַכט.

„מיט אירע אויגן האָט אַניטאַ געזען די גרויזאַמע נאַצי־שחיטה אויף 850 יידן אין קליינעם שטעטל ביטען, באַראַנאָוויטשער געגנט. זי האָט געווּסט, אז אויך זי וועט דערמאָרדעט ווערן. זי האָט געזען ווי נאַצי־מערדער האָבן געוואָרפן קינ־דער אין די ברונעמער. וואַרטנדיק אויפן טויט צוזאַמען מיט איר מוטער און נאָך 350 הילפלאָזע קרבנות, האָט אַניטאַ אין דער לעצטער שעה געשריבן איר בריוול אַרויסברענגענדיק דאָס העכסטע און דערהויבנסטע וואָס איז אין מענטש. „זי וויל נישט שטאַרבן, זי האָט ליב דאָס לעבן". אפילו דער נאַצי־גרויל האָט נישט באַווּיזן אָפּצוטויטן אין איר דעם לעבנס־דראַנג. איר מוטער זלאַטע, אַ מידע פון טויט־אַנגסט, איז שוין מקנא געווען די פּריער אומגעקומענע, אָבער די 12־יאָריקע אַניטאַ שרייבט „איך האָב נישט מורא פאַרן טויט, נאָר איך וויל זייער לעבן" — — דער גאַנצער געדאַנק פון איר שרייבן איז אויסצודריקן ליבע צום לעבן"...

ביטענער זין און טעכטער האָבן ליב געהאט דאָס לעבן און די אויף וועלכע די מערדער איז נישט געלונגען אַרויפצולייגן זייער בלוטיקע האַנט, האָבן געקעמפט פאַרן לעבן, ווי עס האָט געקעמפט אונדזער צביה ליובעטקין אין דער וואַרשעווער געטאָ; ווי עס האָט געקעמפט מיין קוזין צבי סווּעט (דבורה עזריאלס אַן אייניקל) פאַר דער באַפרייאונג פון ישראל און אַוועקגעגעבן זיינע ביידע פיס.

עס האָט דערפאַר געקעמפט מיין קוזין אין באַראַנאָוויטש, משה שיניצקי, דער ערלעכער רעוואָלוציאָנער, וואָס האָט אין קאַמף פאַרלוירן אַ האַנט. עס האָט זיכער געקעמפט זיין ברודער חיים שיניצקי, דער פּראָפעסאָר פון מינסקער אוני־ווערסיטעט, דער יידישער ריכטער פון מינסק. עס האָט אויך געקעמפט זייער פאָטער עזריאל שיניצקי, דער אַרעפאַשנער פעטער מיינער, וועלכן מען האָט דערמאָרדעט אין באַראַנאָוויטש אין סעפּטעמבער 1942 און פאַרשאָטן אין אַ מאַסן־קבר צוזאַמען מיט זיינע טעכטער און אייניקלעך.

אייער אַנגסטלעכער פּיין, אייער בלוט מיט וועלכן עס איז דורכגעווייקט יענע ערד, וועט אייביק זידן אין מיר, וועט אייביק מאָנען ביי דער וועלט דעם גרויסן חוב און וועט קעמפן פאַר דער וועלט פון לעבן, פאַר דעם לעבן, וואָס אַניטאַ און איר האָט אַזוי ליב געהאַט.

אבא קאגאן

„הינטערן טייכל"

(אַ בלעטל זכרונות)

ווען קען זיך דאָס אונטערנעמען צו באַשרייבן ביטען „הינטערן טייכל" זומערצייט, הינטער דעם קליינעם שיינעם טייכעלע, וואָס איז געלאָפן פאַרבײ אונדזער־רע קליינע, נידעריקע, איינגעבויגענע הייזקעס. און ווער קען באַשרייבן אַ שבת בײַ טאָג „הינטערן טייכל", ווּהין יונגוואַרג זענען געגאנגען שפּאַצירן צום פּוסטן סאָד? וויפל ליבעס זענען עס דאָרט „דערקלערט" געוואָרן אונטער די ביימער?...

פּאַרבײ אונדזער הויז פלעגן יעדן פּאָר נאכט דורכגיין די פּויערים און פּויערטעס זינגענדיק זייערע געזאַנגען נאָך אַן אַרבעטסטאָג אין פעלד. דער ריח פון די גערטנער האָט פּאַרשכורט, אָבער אויך אַן אַנדער ריח האָט איבער אונדזער גאָרטן געשפּאַרט אין נאָז אַריין, „דער ריח פון גארבאַרניע". פּאר אונדז יינגלעך איז די גאַרבאַרניע געווען אַ פּאַרוויילונגס־פּלאַץ. די פּריילעכע יונגען, די גארבערס, פלעגן זינגען און מיר פלעגן זיך אַרומדרייען מיטן פּערד אַרום ראָד וואָס האָט געשטויסן קאָרע.

די פּאַבריק פון קאָלדרעס קעגנאיבער אונדזערע הייזקעס איז געווען פּאַר אונדז, קינדער, ווי „קוני־איילאנד" פּאר אַ ניו־יאָרקער קינד. מיר פלעגן אַרום־ֿריכן, באַטראכטן די מאשינעריע, די פּארשיידענע רעדער. דאָס אלץ נאָר בײַ טאָג, ווייל אין אָוונט קריכן שוין אַרויס די שדים פון זייערע באהעלטענישן... אַזוי איז דאָס געווען ביז סעפּטעמבער 1915.

אין ביטענער בית־המדרש, צווישן מנחה און מעריב, פלעגן יידן דעבאַטירן, ווער עס איז בעסער: די רוסן אָדער די דייטשן. די צוויי צדדים האָבן זיך אַזוי לאַנג געאַמפּערט ביז די דייטשן זענען אָנגעקומען.

ביטען איז געשטאַנען אין פלאַמען. די קאָזאַקן זענען נאָך געווען פּאַרנומען מיטן צינדן די הייזער, ווען די ערשטע דייטשן זענען אַריין אין ביטען.

מיר זענען געלעגן אויפן „וויהאָן", הינטער דער שטאָט, מיטן ביסל האָב און גוטס. די קוילן זענען געפלויגן איבער די קעפּ און דער הימל איז געווען רויט פון דער שרפה פון די הייזער מיט שטרויענע דעכער און פון דער גרויסער

שול, וואָס האָט געברענט ווי א ליכט. די הייזער „הינטערן טייכל" זענען גע־בליבן גאַנץ. נאָך דער שרפה, אָבער, האָבן די דייטשן פאַרנומען די הייזער. האָבן מיר דערווייל אויסגעגראָבן אן אָקאָפּע אויפן גאָרטן און דאָרטן זיך פארשטעקט. די רוסן האָבן זיך באַפעסטיקט אויף יענער זייט שטשאַרע אין דאָרף פּרי־בעראָווע, און די דייטשן אויף דער זייט טייך, מיט אַרטילעריע. אַ שלאַכט איז אָנגעגאנגען א גאנצע נאכט און מיר זענען געלעגן אין אָקאָפּע. די ערד האָט געציטערט פון די ארטילעריע־שאָסן, און מיר צוזאמען מיט דער ערד... אויף מאָרגן פרי זענען מיר אַרויסגעקראָכן און אויסגעפונען, אז גאנץ ביטען איז פאַר דער שלאכט אוועק קיין קאָסעווע. בלויז מיר און נאָך עטלעכע יידן זענען געבליבן.

אין דער נייער גאס האָבן מיר אויסגעפונען, אז איטשע מאַלער ליגט א טויט־קראנקער ביי לייזער לייבן אין הויז, און זיין פרוי ביילטשע האָט מיט גרויס מי געקראָגן אביסל מילך און עס אויפגעבריט פארן חולה. איז אריינגע־קומען א גרויסער, געזונטער דייטש און אויסגעטרונקען די מילך. בעט זי זיך ביי אים: גזלן, רוצח, וואָס טוסטו? מיין מאַן איז דאָך קראַנק. ענטפערט ער: „איך בין אויך קראנק"... איך, מיין פאָטער און מיין זיידע זענען געווען דערביי, וען איטשע דער מאלער האָט אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם. ס׳איז געווען ערב יום־כּפּור. איז דאָך אַ פּראָבלעם ווי צו באַערדיקן דעם מת. זענען מיר אַוועק אויפן מאַרק צו יאָשע ראַבינאָוויטשעס שניטקראָם, וואָס איז געווען אויסגע־ראַבירט. מיר האָבן דאָרט געפונען אַ שטיקל לייוונט אויף תכריכים. מיין מוטער האָט עס אַליין אויפגענייט, און מיין זיידע האָט אָנגעהויבן זוכן א פּאָר פערד. אָבער קיין סימן פון אַ פערד איז נישט געווען. האָבן מיר געבראכט דאָס וועגעלע, וואָס ישראל־חיים קרופּעניע פלעגט דערמיט פונאנדערפירן אין די ביידלעך פלעשער קוואַס, אַרויפגעלייגט אויף דעם דעם מת און אונטער קוילן ריזיקירט מיטן לעבן, און געשטופט ביזן פּאראָוון מיל אויפן וועג צום בית־עלמין. א דיי־טשער זעלנער האָט אונדז פארהאלטן און זיך צעשריגן: „האַלט, וואָס האָבען זי אין דיזען פּאַקעטן?" זאָג איך „איינען טאָדטן" — דאָס האָט אים אין גאַנצן צעיושעט: „פאַרפלוכטע הונדע". „יעצט אין שלאכט באגראָבען זיי טאָדטע!, דאָס איזט אין שפּיאָן און זי זינד אויך שפּיאָנען"!!! מען האָט זיך ביי אים קוים איינגעבעטן, ער זאָל מיט אונדז גיין אויפן בית־עלמין און זיך איבערצייגן. איז ער מיטגעגאנגען און אין איילעניש האָבן מיר אויסגעגראָבן א קבר לעבן די סאָמע פּני פון ביטען. אָבער די רוסישע אויסקוקערס אויף יענער זייט שטשאַרע, אויף אַ באַרג, האָבן דערזען, אַז מענטשן פּאָרען זיך עפּעס, האָבן זיי גענומען אונדז באהאָגלען מיט קוילן. ראטשקענדיק זיך אויף די בייכער, זענען מיר דער־קראָכן ביז אונדזער הויז „הינטערן טייכל" און אַריין אין אָקאָפּע. די ארטילעריע האָט געשאָסן א גאנצע נאַכט.

ס׳איז געווען יום־כּפּור. מיין זיידע האָט געזאָגט כל־נדרי אין גרוב און מיר האָבן אַלע אים אַרויסגעהאָלפן מיט „יעלה תחנונינו מערב", ווי עס איז אונדז געווען אויפן האַרצן....

יום־כּפּור פּרי איז געווָארן שטיל. די שלאכט האָט זיך פּאַרענדיקט.

מיר האָבן זיך ווי עס איז איינגעלעבט מיט די דייטשן. געאַרבעט ביי זיי פּאַר אַ הונגער־לוין. אַנדערע זענען פּארשיקט געווָארן אויף שווארץ־און צוואנג־אַרבעט. מיר האָבן פּארזוכט דעם טעם פון די צוקונפטיקע היטלעריסטן. אָט אזוי איז אַריבער די שווערע דייטשע אָקופּאַציע. אַ געוויסע צייט זענען מיר געווען אָן זיי. מיר זענען געווען אין גאַנצן אָן אַ מאַכט.

איין מאָל, אין אַ שיינעם טאָג, הערן מיר שפּילן מוזיק. די רויטע אַרמיי האָט אַריינגעמאַרשירט קיין ביטען. זענען מיר אַלע אַרויסגעקראָכן פון די הייז־לעך און לעכער אין גאַס אַריין. רויטע אַרמייען האָבן געטאַנצט, האַרמאָשקעס האָבן געשפּילט און אין קלויסטער־הויף האָט מען אויפגעפירט ספּעקטאַקלען. אַפּילו עלטערע יידן זענען געווען אויסער זיך פון זייער פריינטשאפט. נאָך אזוי פיל יאָרן פון פּארפּאָלגונג און שרעק קען מען אויפהייבן דעם קאָפּ און צוגיין צו א קאָמיסאר אָפּגעבן א שלום־עליכם און אַ מאָל טאַקע רעדן מיט אים אַ ייִדיש וואָרט אויך... אָבער עס האָט נישט לאנג געדויערט...

די רויטע אַרמיי איז אַוועק און די פּוילישע איז אַריין. באַלד זענען די ווידער אַרויס און יענע זענען אַריין, ביז די פּאָליאַקן זענען ענדלעך פּארבליבן אין ביטען.

ביסלעכווייז האָט זיך דאָס לעבן אינגעשטעלט און עס האָט אָנגעהויבן אָנ־קומען שטיצע פון אַמעריקע. דאַן האָט מען מיך באשטימט צו פּאַרוואָלטן מיט דער פּאָסט. איך האָב דאָרט געאַרבעט מיט אַ פּוילישן לעגיאָנער און ווען עס איז אָנגעקומען מיין רייע (סוכות) צו פּאָרן אין אמעריקע, האָט כמעט דאָס גאנצע שטעטל מיך אַרויסבאגלייט און אונטערגעזיפּצט: אויף וועמען לאָזטו אונדז איבער אין פּאָטשט...

אַ לעצט מאָל האָב איך אַ בליק געגעבן אויפן שטעטל, אויף דער היימישער לאנדשאפט, אויף די נאָענטע מענטשן, אויף די הייזלעך „הינטערן טייכל“ אַדיע מיין ביטען, מיין טייער שטעטעלע.

ט א פ ע ל ד
(רב אין טולוזא — אקלאַהאַמאַ, פאַר׳ שטאַטן, אַמעריקע)

זכרונות פון ביטען

ברענגענדיק דעם לייענער מיינע מעמואַרן פון ביטען, וויל איך באַמערקן, אַז מיינע אײַנדרוקן און זכרונות זענען קורצע און אָפּגעהאַקטע, מחמת איך בין געווען אַ צוגעקומענער מענטש, וואָס האָט פאַרבראַכט אין שטעטל נאָר אײַניקע יאָר. אוייך האָב איך שוין אַ סך פאַרגעסן, דער עיקר די נעמען פון די פיל בעל־הבתים, וואָס איך האָב זייער גוט דאַן קענען געלערנט. דאָך וויל איך מיך באַמיען צו פאַרצייכענען אַלץ וואָס עס לאָזט זיך נאָך: געשטאַלטן, טיפן, פּערזאָנען פון דעם יידישן ביטען פאר די פּאָר יאָר פון מיין ביטענער פארגאנגענהייט.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך געלעבט אין דעם קליינעם שטעטל מישענץ, לאָמזשער גובערניע, וווּ איך בין געווען חזן און שוחט. דאָס שטעטל איז געווען נישט ווייט פון דער רוסיש־דייטשער גרענעץ. גלייך נאָכן אויסבראָך פון דער מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן אויף דער יידישער באפעלקערונג פון די גרענעץ־גובערניעס די אלע גוט־באקאנטע גזירות און רדיפות, וואָס האָבן זיך געענדיקט מיט א מאסן־גירוש. אויך די מישענישצער יידן האָבן, צוליב א בלבול פון דער אַרטיקער פּוילישער באפעלקערונג, געמוזט פארלאָזן זייער שטעטל און אזוי בין איך אין די ערשטע קריג־חדשים שוין געבליבן א פּליט. איך בין מגולגל געוואָרן אין באראנאָוויטש, וווּ איך האָב געהאט א שוואָגער. פון דאַן הייבט זיך אָן מיין באקאנטשאפט מיט ביטען. ביז דאַן האָב איך נאָר געהערט דעם נאָמען פון שטעטל דורך ר׳ מרדכילע ביטענער, וועמענס נאָמען עס האָט געשמט אין דער יידישער וועלט. אמת, מען האָט דעם גרויסן צדיק נאָכהער שוין געפרופן „דער אָשמענער" און „דער סלאָנימער", אָבער דאָך האָט אים דער נאָמען פון זיין ערשטער רבנות אויך שפּעטער באגלייט.

און אָט, קומענדיק אין באראנאָוויטש, האָב איך זיך דערווּוסט, אז דער בי־טענער חזן־שוחט, ר׳ אשר יאָבלאָק, איז האָרט פאַרן קריג אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע. גוטע פריינד און משפּחה האָבן מיר געראָטן צוצופאָרן אין שטעטל און זיך פארינטערעסירן מיט ביטענער חזנות און שו״ב, און דערביי האָבן זיי זייער געלויבט די ביטענער יידן. איך בין שוין דאן געווען א מטופל מיט אַ ווייב און קינדער. בכן, האָב איך לאנג נישט געקלערט און בין געפאָרן אויף אַ שבת אין ביטען. (ס׳איז געווען סוף 1914).

נאָכן איבערנעכטיקן אין דער אכסניה, וואָס איז — ווי איך געדענק נאָך — געשטאַנען ביים אַריינפאָר אין שטעטל, בין איך פרייטיק פרי אוועק צום שול־הויף דאַוונענען. מיך האָט דאָן איבערראַשט די שטילקייט און רויקייט פון ביטען, ווו די מלחמה האָט זיך נישט געפילט. קומענדיק פון מלחמה־געביט, ווו שטעט און שטעטלעך און אַפילו דערפער זענען געווען באַלאַגערט מיט מיליטער, נאָכן דורכ־פאָרן די ליניע ביאַליסטאָק־בראנאָוויטש, ווו עס האָט זיך שטאַרק געפילט דער קריג, און פאַרלאָזן בראַנאָוויטש, וואָס האָט דאָן אויסגעזען ווי אַ מיליטער־לאַגער (אין שטאָט האָט זיך דעמאָלט געפונען דער הויפּטשטאָב מיט ניקאָליי ני־קאָלאַיעוויטש,) — האָט די ביטענער יידישע שטילקייט מיך פאַרוווּנדערט. איך געדענק, אז ווען איך האָב שפּעטער אין גרויסן בית־המדרש ביים דאוונענען, נאָכן אָפּגעבן שלום־עליכם ביטענער יידן, זיי דערציילט וואָס עס איז געוואָרן פון הונ־דערטער יידישע קהילות ביים גרענעץ, האָבן זיי ממש נישט געגלויבט.

דער רב און די גבאים האָבן מיך איינגעלאדן דאוונענען שבת, לשם פּראָבע. ווינטער איז, כידוע, די קאָלטע שול נישט פאַר חזנות. האָב איך געדאַוונט אין דעם גרויסן בית־המדרש פרייטיק צונאַכט און שבת פרי. אויף מאָרגן איז געווען אַן אַסיפה ביים רב מיט די חשובע בעלי־בתים וועגן מיין ענין און נאָך דעם ווי דער רב האָט געשמועסט מיט מיר וועגן עניני שחיטה, בין איך מושווה געוואָרן מיטן שטעטל וועגן שכירות און אזוי בין איך שוין פארבליבן אין ביטען ווי א חזן־שוחט.

וועראַנדיק א תשוב האָב איך אָנגעהויבן זיך נענטער צו באקענען מיטן אָרט און מיט די מענטשן. ביטען האָט נאָך דעמאָלט געלעבט מיט די זכרונות פון אירע פריערדיקע גרויסע רבנים: ר׳ מרדכילע און ר׳ מתותקע. דער לעצטער איז געווען רב אין ביטען פיל יאָרן, און איז עולה געווען אויף דער עלטער אין ארץ־ישראל. דאָס שטעטעלע האָט זייער שטאָלצירט מיט ר׳ מרדכילען, איר אַמאָליקן רב, וואָס הגם ער האָט זיך שוין געפונען אין סלאָבים, האָט ער זיך נאָך אינטערעסירט מיט ביטען, געדענקט און אָנגעהאלטן באציונגען מיט איר איצטיקן רב און מיט די בעלי־בתים. די נאָענטקייט פון סלאָבים צו ביטען האָט מיר דערמעגלעכט אויסצו־פירן מיין רצון זיך צו זען און צו שמועסן מיטן גרויסן וועלט־באַרימטן צדיק.

אין א קורצער צייט נאָך מיין באזעצן זיך אין ביטען בין איך צוגעפאָרן קיין סלאָבים. ס׳איז געווען בערך א יאָר פאַר דער פּטירה פון ר׳ מרדכילען זצ״ל. אָט זע איך אים נאָך, ווי ער גייט ארום איבערן גרויסן צימער פארקלערט און ציט לאנגזאם דעם רויך פון דער גרויסער לולקע. אין די פאָדער־צימערן האָבן גע־ווארט טאַטעס און מאמעס, געקומענע פון נאָענט און פון ווייט, צו בעטן א ברכה ביים „גוטן יידן״ פאר זייערע קינדער, וואָס זענען אוועק אויפן פראָנט. איך האָב דערציילט דעם רב ווי אזוי יידן פון די גרענעץ־געביטן ליידן, ווי אזוי זיי זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע היימען אין געציילטע שעהען, און עס שיטן זיך אויף זיי בלבולים און גזירות. דער רב איז כסדר אַרומגעגאנגען איבערן צימער און געצויגן די לולקע, געקרעכצט שטילערהייט. אויפן אַלטן ליכטיקן פּנים איז געווען קענטיק וואָס דאָס גרויסע יידישע הארץ לעבט איבער. ווען איך האָב אים איבערגעגעבן אַ גרוס פון ביטען און אים דערציילט, אז כ׳בין ביטענער חזן־שוחט,

האָט זיך זיין פּנים צעשטראַלט: א סימן, ווי שטאַרק ער האָט ליב געהאט און גע־דענקט דאָס אַלטע שטעטל זיינס... ער האָט מיר דאן אויף מיין ביטע ארויסגעגעבן א כתב־יד אויף שחיטה, געחתמעט טו׳ כסלו שנת תרעה. ביז היינט היט איך די תעודה ווי דאָס טייערסטע.

דער דעמאָלטיקער ביטענער רב, ר׳ יוסף יצחק זיוו, איז אויך נישט געווען קיין טלא־קניא. מיט זיין גאונות איז ער געווען באקאנט צווישן לומדים אונטערן נאָמען „דער טאַוריקער עלוי״. ער איז געווען א גרויסע פּערזענלעכקייט און א פּריינדלעכער מענטש. אויף וויפל מען האָט פון אים געהאלטן אין דער לומדישער וועלט קען עדות זאָגן דער פאקט, וואָס ער איז נאכהער פון ביטען אָנגעקומען אין ברייסק אלס רב און ראש־ישיבה אויפן אָרט פון באווסטן גאון ר׳ שמעון בריאנס־קער (ר׳ שמעון שקאפ זצ״ל), וואָס איז אַריבער אלס ראש בית־דין און ריש־מתיבא קיין גראָדנע.

מיינע זכרונות פון ביטען זענען ענג פארבונדן מיטן שול־הויף און מיט די בתי־מדרשים און די ביטענער מענטשן זענען אינגעקריצט אין מיין זכרון צוגלייך מיט די בתי־מדרשים וווּ זיי האָבן געדאוונט. אָט זע איך פאר מיר דעם גרויסן בית־המדרש אויפן שול־הויף מיט זיינע שיינע בעלי־בתים: ר׳ לייב־הערש גא־לינסקי, וואָס איז געווען אַ גרויסער מתמיד און פלעגט זיצן אין בית־המדרש יום־ולילה. ער איז געווען אַ גוטער בעל־תפילה און בעל־קריאה. ער איז נפטר געוואָרן נאָך פאר מיין צייט ביי די דייטשן און דער רב האָט אים מספּיד געווען ביים פארברענטן בית־המדרש, וווּ ער פלעגט לערנען. נאָך אים פלעגט זיצן ר׳ שמאי ליסאָוויצקי, וואָס איז אויך געווען אַ גרויסער למדן. זיין בר־פּלוגתא אין לערנען איז געווען ר׳ לייב־הערש, מיט וועמען ער פלעגט זיך שטענדיק מפּלפּל זיין אין סו־גיות פון ש״ס. ר׳ שמאי פלעגט לערנען פארן עולם משניות און יעדן שבת חומש ע״פּ הדרוש. דער עולם האָט זייער הנאה געהאט פון זיין לערנען, וואָס איז געווען אָנגעפילט מיט גוטע וועריטער פון שיחת חולין של תלמידי חכמים.

ווייטער אין מזרח־וואָנט, דער צווייטער פון רב, איז געזעסן ר׳ אברהם־יעקב עיין, וועגן וועלכן מען האָט געקענט זאָגן תורה וגדולה במקום אחד. זייע־דיק א סוחר און אייגנטימער פון א גרויסער לעדער־פאבריק האָט ער שטענדיק מקדיש געווען עתים לתורה. פון דעם סוג „שיינע יידן״ איז געווען ר׳ יאָשע ראַבינאָוויטש, דער שניטקרעמער. אַ יוד מיט אַ הדרת־פּנים איז געווען ר׳ מאיר באַביטש (אָקונינעווער), דער בעל־תפילה אין זעלבן בית־המדרש.

וועגן דער אַלטער שיינער הילצערנער שול, וועלכע איך האָב נאָך געפונען אָנקומענדיק אין ביטען, געדענק איך די לעגענדעס, וואָס זענען איבערגעגעבן געוואָרן מדור לדור. ביטענער זקנים האָבן דערציילט, אַז לויט אַן אַלטער מסורה טאָר מען נישט די שול רעמאָנטירן און נישט פארריכטן, און יעדער בעל־מלאכה, וואָס וועט דאָס טאָן קען ר״ל געניזוקט ווערן... איז טאַקע קענטיק געווען אויף דער שול, אז במשך פון דורות האָט זיך קיינער צו איר נישט צוגעריבט, נישט פון אינעווייניק און נישט פון דרויסן — אַזוי פאַרעלטערט האָט זי אויסגעזען. זי האָט פארמאָגט זייער שיינע, אַלטע קונסט־אַרנאַמענטן פון האָלץ, און די וועגט זענען פון אינעווייניק געווען באדעקט מיט אַלערליי מאלעריי־ען. לויט א צוויי־

א „חתונה אין שטעטל" — גאָר אַ זעלטנהייט בעת דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע. דאָס איז די חתונה פון אברהמע בערנשטיין מיט מרים דאָדזשע זאפאליערס. די „קאָמענדאַנטור" האָט דערלויבט צו ברענגען אַ „מנין" — צווישן זיי אויך כלי־זמר. — מען זעט פון לינקס צו רעכטס יירשל דער קלעזמער, איינעם פון די „קאוואלקעס", דעם חזן טאָפעלד און דעם הרב זיוו.

טער לעגענדע האָט די שול געהאט א ברכה נצול צו ווערן פון שריפות. פיל פייערן איז זי איבערגעקומען און איז געבליבן גאַנץ. און ווען אין תשרי תרעו (1915) איז פיר־פינפטל פון שטעטל מיטן שולהויף אונטערגעצונדן געוואָרן דורך די אָפּטרעטנדיקע (קאָזאַקן) רוסן, האָבן מיר אַלע פון וויהאָן צוגעזען, ווי די הייזער אַרום שולהויף ברענען און די אַלטע שול שטייט גאַנץ... אָט ברענט שוין אויך דער גרויסער בית־המדרש און די סאַמע נאָענטסטע הייזער צו דער שול צו זענען שוין ארומגעכאפט פון פלאַמען און זי, די פארצייטיקע שול שטייט נאָך, ווי זי וואָלט זיך בעטן מען זאָל זי ראטעווען פון פייער, אין זכות פון דער ברכה, וואָס אַ גוטער יִד האָט איר געגעבן... נאָר די קאָזאַקן האָבן נישט געלאָזט ראַטע־ווען און געהיט, אז מען זאָל זי נישט לעשן, און אַזוי זענען דאַן אָפּגעווישט געוואָרן דער שולהויף מיט דער אלטער היסטאָרישער שול, ארום וועלכער עס האָבן זיך געוועבט די שיינע לעגענדעס.

דאָס חסידישע שטיבל איז געווען א וועלט פאַר זיך. שטאַרק איבערגעגעבן צו זייער סלאָנימער רבין, פלעגן די חסידים אַריינברענגען דעם רבין אין שטעטל אויף אַ שבת. די דאָזיקע טראדיציע איז אָנגעגאנגען נאָך פון די צייטן פון ערשטן סלאָנימער רבין, ר׳ אברהם זצ״ל, און איז אָפּגעהיט געוואָרן אויך אין די צייטן פון זיין יורש ר׳ שמואלקע. אים האָב איך געקענט. ער האָט געשמט צווישן די חסידים נישט נאָר ווי אַ צדיק, נאָר אויך ווי א חכם, און חסידים סוחרים פלעגן אים שואל עצה זיין וועגן זייערע מסחרים. ווען דער רבי פלעגט קומען אויף א שבת אין ביטען, פלעגט זיין אין שטעטל ששון־ושמחה. חסידים פלעגן פאר־ברענגען אַ פאָר מעת־לעת אין עבודה, אכילה, נגינה און מען פלעגט כאַפּן אַ ריקודל אויך. צווישן די ביטענער חסידים דערמאָן איך מיך איינעם, וועלכער איז געווען מפורסם אין דער גאַנצער געגנט. געוויסן האָט מען אים שלמה ביטענער. ער איז געווען פון די עלטסטע חסידים פון כולל און שטאַרק אָפּגעהיט אין חסידישע הנהגות. איך געדענק אויך ר׳ לייב שוחט (לייב הורוויץ), וואָס איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרעו. אַ גרויסער קפדן איז געווען ר׳ שמואל מאיר מענדע־לעוויטש. ער פלעגט זיך פאָר מיר אָפט קלאָגן אויפן יונגן דור חסידים, וואָס זענען נישט שטאַרק אָפּגעהיט אין חסידות. מיט זיינע זין ר׳ גבריאל און בינע איז ער נאָך ווי עס איז געווען צופרידן — דערקענן זענען די אייניקלעך געווען גאָר שוואַכע חסידים... און ער פלעגט זיי שטאַרק דאַרפן וועקן יעדן פרימאָרגן צו גיין צו עבודת הבורא...

אַ טשעקאווע משפחה חסידים זענען געווען די ברידער ראוויצקי (נח, מאטשע און יירשל), באקאַנט אויך אונטערן נאָמען די קאוואלקעס. איינער פון דער משפחה, אברהם ראוויצקי פון מאַלאָוויד, איז נאכהער אריינגעפאָרן אין בי־טען אלס שוחט. פאר מיין צייט האָט אויך פּאָסירט דער פאַל מיטן חסיד ר׳ חנא רוטקין, ווען ער איז אין מאָל געקומען לערנען אין שטיבל און איז געווען אָנגע־שפאַרט אויף דער גמרא, אויף שטענדער, איז ער פלוצלינג געשטאָרבן. בעת מיין זיין זענען אין ביטען קיין מחלוקתן צווישן חסידים און מתנגדים נישט פאָר־געקומען, ווי עס פלעגט זיך טרעפן אין אַנדערע שטעט. עס האָט געהערשט ממש שלום ושלוה.

אַ באזונדערע גרופּע פּאר זיך האָט פֿאַרגעשטעלט די חברה ש״ס אין גרויסן בית־המדרש. די חברה פלעגט זיך צונויפקלייבן יעדן שבת. ווינטער, אין די פּרי־מאַרגן־שעהען, האָט מען געלערנט ביי קעראָסין־לאָמפּן. געלייענט דעם שיעור האָט ר׳ איטשע־מאיר דער בעקער, וואָס איז געווען א גוטער לערנער. ביים טיש פלעגט זיך צונויפקלייבן א היפּשער עולם, וואָס האָט גוט פּארשטאַנען א בלעטל גמרא. צווישן דער חברה ש״ס געדענק איך די ברידער ר׳ יעקב און ר׳ אייזל פּיטקאָווסקי. ר׳ יעקב איז דעמאָלט געווען דער חוכר פון דער קאָראָבקע און צו אים פלעג איך קומען אָפּט איבערגעבן דעם חשבון פון דער שחיטה ביי די קצבים, ווי אויך אָפּנעמען מיין שכירות. צום טיש פון חברה ש״ס פלעגט אויך קומען ר׳ חיים־איטשע יודקאָווסקי, מאָטקע דער קרעמער (יוזשעלעווסקי), ר׳ מאַטעס גאַ־לערשטיין, וועלכער איז געווען א משכיל, האָט גוט געקענט רוסיש און געשריבן „פּראָשעניעס״.

לומדים און „שיינע יידן״ האָט מען געקענט געפינען אויך אין דעם בעל־מלאכהשן בית־המדרש, אין דעם אַזוי גערופענעם „חייטים״. דאָס רוב ביטענער בעלי־מלאכות פון יענעם דור זענען געווען יידן מיט טראדיציעס, מיט איינגע־ווארצלטער יידישער טיפער דערציונג און מיט א הארציקער, פאָלקסטימלעכער צוגעלאָזנקייט. פיל פון זיי זענען געווען ממש בני־תורה.

אָט האָב איך דערמאָנט איטשע־מאיר דעם בעקער, וואָס איז געווען דער שיעור־זאָגער אין חברה ש״ס. ביי די „חייטים״ האָט מען געקענט זען נישט וויי־ניק אזעלכע יידן. די בעלי־מלאכות זענען געווען זריזים לדבר־מצוה. א פאקט איז, אז כמעט אלע חברה־קדישא־לייט זענען געווען פון די „חייטים״־מתפּללים און דער גבאי פון דער חברה־קדישא איז טאָקע געווען נישט קיין אנדערער ווי מאיר דער שניידער (נאזשניצקי), וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין וואַרעמען יידישן האַרץ און מיט זיינע שיינע מדות. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ הדרת־פּנים, מיט א שיינער שווארצער באָרד און דערצו אַ קלוגער יידּ. ער האָט געפירט די ענינים פון ח״ק און פון „חייטים״ מיט פול טאָקט און פּארשטענדניש. קיין שטאָטישער כלל־ענין איז אים נישט פרעמד געווען. דער אינטערעס צו צבור־ענינים האָט אים נישט געשטערט אין זיין פאַך, אדרבא, די שענסטע שניידעריי איז אַרויס פון זיין וואַרשטאַט. ער האָט געהאט פיינע און אנשטענדיקע קינדער.

גבאי שני פון דער חברה איז געווען ר׳ וועלוול דער שניידער, וועלכער איז אויך געווען פון די מתעסקים בצרכי צבור באמונה, א שטילער און אָרנטלעכער יידּ. פון די חברה־לייט געדענק איך אויך משה דעם שניידער (מינקאָוויטש), ווי אויך אייניקע קצבים, ווי בערל יודקאָווסקי, וואָס זענען געווען מתפּללים ביי די „חייטים״ (אַ חוץ ר׳ אלטער קראָשעס, וואָס איז געווען א חסיד און, פארשטייט זיך, אַ געטרייער מתפּלל פון חסידים־שטיבל). ר׳ אלטער איז פאר מיין צייט געווען דער אייגנטימער פון דער גרעסטער יאָטקע אין שטעטל.

די ערשטע מנינים פאר טאָג פלעגן זיין ביי די „חייטים״, כדי די בעלי־מלאכות זאָלן קענען זיך שטעלן פרי צו דער אַרבעט. אין גרויסן בית־המדרש פלעגט מען זיך שטעלן דאָוועגען שפּעטער.

איידער איך פארענדיקט דעם איבערזיכט פון שולהויף, וויל איך דערמאָנען נאָך א בנין, וואָס האָט זיך דאָרטן געפונען פאר דער שריפה פון 1915 — איך מיין די אלטע באָד מיט דער מקוה, וואָס זענען געווען געבויט לויטן אלטן שטייגער, האָבן אָבער געהאט אלע באקוועמלעכקייטן. ישראל חיים דער בעדער (קרופּעני) איז געווען א פיינער בעל־הבית און האָט אויך געווּוסט, ווי אזוי צו האַלטן אָרדענונג אין זיין אַנשטאַלט. אין די יאָרן ווען איך בין געווען אין ביטען, איז גיין אין מרחץ געווען פון די גרעסטע יידישע פארגניגנס. דער פרייטיק־דיקער טאָג פלעגט אַוועקגיין דער עיקר אויף מרחץ און הכנות צו באגעגענען דעם שבת. נאָכן פארברענגען אייניקע שעה אין באָד, פלעגט מען שוין אַרויס־קומען א שבתדיקער, גרייט אויפצונעמען די שבתא־מלכתא.

**
*

אַ טייל שטעטל, וואָס איז געבליבן גאנץ נאָך דער שריפה פון 1915, האָט פאַר דער מלחמה פאָרגעשטעלט א באזונדער שטעטל פאר זיך.

דער בית־המדרש אויפן סלאָנימער וועג, וואָס מען האָט אים געפופן „דער בארגער בית־המדרש", האָט געהאט זיין באזונדערן קרייז מתפללים (אויך דער בית־המדרש האָט דאן אָפּגעברענט, כאָטש ער איז געווען אין דעם גאנץ געבליבענעם טייל פון שטעטל). פון די דאָרטיקע בעלי־בתים געדענק איך: משה בלאָט (משה פאהאָרער), יוסף מאָגילאָנסקי, מיט זיין שוועג ר׳ צדוק, א קליין־געוויקסיקער שוואַכער יונג, שמואל דער שמיד, דער שטענדיקער בעל־שחרית פון בית־המדרש „אויפן בארג".

דער קליינער בית־המדרש (דער בית־המדרש אויף גרעבליץ), איז געבליבן דער איינציקער נאָך דער שריפה און אין די אָקופּאַציע־יאָרן, האָבן דאָרטן געדאַוונט דער רב און פיל בעלי־בתים. דאָס קליינע בית־המדרשל האָט, אגב, פאר דער מלחמה אויך געהאט אַן אייגענעם רב, ר׳ הערשל דער רעוול שארובסקי. פון יענע גאַסן געדענק איך אויך ר׳ יעקב־מרדכי ליובערסקי, דעם וואָלאָזשינער משולח — זייער א פרומער יונג פון אַלטן דור.

**
*

לאַנג האָב איך דאָס אלטע פארמלחמהדיקע ביטען נישט געקענט, בערך 10 חדשים. אין די עטלעכע יאָר דייטשע אָקופּאַציע, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זיין אין ביטען, איז שוין דאָס שטעטל געווען א יורד, אן אָפּגעברענטס. איך האָב נאָך פאר דער שריפה באוויזן צו זען ביטען אין זיין טראדיציאָנעלן לעבן, מיט זיינע שיינע מינהגים, מיט זיין אלטן פון דורות געהייליקטן לעבנסשטייגער.

אין די לעצטע חדשים פון תרע״ה, פארן אָנקומען פון די דייטשן, האָט ביטען דורכגעמאכט דעם דערשיטערנדיקן דורכגאנג־פּעריאָד פון דער פאָרגעקומענער שריפה. און כאָטש איך גלייב, אז ביטענער לאנדסלייט באשרייבן באריכות אָט די תקופה, וויל איך נאָך צוגעבן אייניקע פּרטים פון יענער צייט.

מיטן פאלן פון דער בריסקער פעסטונג האָט זיך שוין די לאגע אין שטילן ביטען ראַדיקאַל געביטן. אויף זיין צוריקמאַרש האָט דאָס רוסישע מיליטער פאר־

פּלייצט אויך די ביטענער געגנט. לאנגע אָבאָזן האָבן אָנגעהויבן צו ציען דורכן שטעטל. אין דער זעלבער צייט האָבן זיך אויך באויזן פיל יִדישע פּליטים פון די באָזעצטע געביטן, וואָס זענען געפאָרן מיטן מאסנשטראָם אויף מזרח, מערסטנ־טייל צו דער מינסקער געגנט.

פּליטים מיט זייערע משפּחות, וועלכע פלעגן זיך אָפּשטעלן אָפּרוען אייניקע טעג אין ביטען, האָבן באקומען שטיצע פון קהל, וואָס איז געשטאַנען אויך דער הייך פון זיינע פּליכטן. זיי פלעגן באקומען באשפּייזונג און זענען געשלאָפן אין פּריוואָטע הייזער און אין די בתי־מדרשים. מיט דער כוואַליע פּליטים זענען אין יענער צייט דורכגעפאָרן ביטען אויך מיינע שוויגער־עלטערן, וואָס האָבן פאַר דער מלחמה געווויינט אין שטעטל גאָניאָנדז, ביי גראַיעווע. דער שוער מיט זיין משפּחה זענען, נאָך אייניקע וואָכן, אָפּגעפאָרן פון ביטען קיין מינסק. מיט מיר איז דאָן פאַרבליבן מיין יינגערער שוואָגער יודל אָסטראָמעצקי, וואָס האָט שפּע־טער חתונה געהאַט מיט חנה גאַלערשטיינס טאָכטער, עטל, און ער איז אַזוי אַרום געווואָרן א ביטענער תושב.

פאַר ימים־נוראים תרע״ו האָט דער פּראָגט זיך זייער דערנענטערט צום שטעטל. די רוסן האָבן זיך פארפּעסטיקט אויף דער שטשאַרע, קלערנדיק צו שטעלן א גרויסן ווידערשטאַנד. אין שטעטל האָט מען אויפּגעזאמלט א גרויסע סומע געלט כדי זיך אויסצוקויפן פון די אָפּטרעטנדיקע רוסן, וואָס פלעגן, כידוע, רויבן, שענדן און ברענען. מען האָט געהערט, אז אין א סך שטעט האָט מען זיך מיט געלט אָפּגעראטעוועט פון די גרויליטאַטן פון די קאָזאקן. אזוי האָט מען גע־וווסט, אַז קאָסעווע האָט מען מציל געווען אויף אַזאַ אופן פון פאַרברענט ווערן. האָבן זיך אָבער די לעצטע רוסישע סאָלדאטן איינגעעקשנט און אין לעצטן טאָג זענען זיי צוגעטראָטן צו הכנות אונטערצוצינדן דאָס שטעטל. קיין שום „מתנת־יד״ האָט נישט געהאָלפן. מיט פלעשער קעראָסין זענען זיי אַרומגעגאַנגען און באָגאָסן די הילצערנע הייזער און אין אַ פאַר שעה איז שוין דאָס שטעטל געשטאַנען אין פלאַמען. די סאָלדאטן האָבן קיינעם נישט צוגעלאָזט לעשן. די יידן פון שטעטל האָבן זיך געראטעוועט אויפן „וויהאָן״, אַ ליידיקער פלאָץ, וואָס איז דערנאָך געווואָרן באלאגערט פון מענטשן מיט זייערע פּעקלעך. פון דאָרט, פונעם „וויהאָן״, האָט מען געמוזט צוקוקן, ווי די הייזער מיטן גאנצן האָב און גוטס, מיטן שול־הויף, גייען אָוועק מיט רויך. די ערשטע דייטשן, וואָס זענען באָלד אָנגעקומען, דערזעענדיק די גאנצע מחנה יידן אויפן פעלד, האָבן באפוילן דעם עולם זיך אויפצוהייבן און גיין אין דער ריכטונג פון קאָסעווע, וואָס איז שוין געווען בא־זעצט. זיי האָבן געווארנט, אז באלד הייבט זיך אָן א שלאכט און מ׳קען בלייבן שטעקן צווישן צוויי פייערן. דאָס איז געווען 2 טעג פאר יום־כפור תרע״ו.

אין מיטן דער נאכט האָט זיך דער עולם אויפגעהייבן פון „וויהאָן״ און געלאָזט זיך צו פוס קיין קאָסעווע. געציילטע מענטשן זענען געבליבן אין ביטען. אָלע דערפער זענען געווען פּוסט. די פויערים זענען אנטלאָפן קיין רוסלאָנד. פיל דערפער זענען געווען פאַרברענט. אויף די וועגן האָבן זיך געוואלגערט טויטע פערד און געהרגעטע זעלנער, וואָס מען האָט נישט באָוויזן צו באַערדיקן.

אין קאָסעווע איז מען אָנגעקומען ערב יום־כפור. אין שטעטל האָבן דאָן גע־

הערשט הונגער און עפידעמיעס, צוליב דער פאַרפעסטעטער לופט. דאָס שטעטל איז אָבער געווען גאנץ. (מיטן אויסנעם פון עטלעכע פארברענטע הייזער, געטראָפענע פון אַרטילעריע־גראַנאטן). די ביטענער פּליטים זענען געזעסן אין קאָסעווע אייניקע טעג, א טייל ביז חול־המועד סוכות, און א טייל ביז נאָך סוכות. שפּעטער האָט מען זיך צוריקגעקערט אין אָפּגעברענטן ביטען. די צוריקגעקומענע האָבן

גרופּע יידן, צוואַנגס־אַרבעטער בייַ הייַ, בעת דער ערשטער דייטשישער אָקופּאַציע.

געפונען די שטאָט פּוסט און וויסט. אין די גאנץ געבליבענע הייזער איז נישט געווען קיין פּלאַץ פאַר אַלע נשרפים. אַ גליק איז געווען, וואָס אַ טייל גויישע הייזער פון שטעטל, ווי אויך פון נאָענטע דערפער, זענען געבליבן גאנץ און די גויים זענען אויס מורא פאר די דייטשן אנטלאָפן מיט די רוסן. האָבן פיל נשרפים זיך באזעצט דערווייל אין גויישע הייזער. אין די שייערן איז אויך געווען תבואה, וואָס די פויערים האָבן איבערגעלאָזט. און אַ חוץ דעם האָבן די פויערים נישט באוויזן אַרויסצוגראָבן די קאַרטאָפל פון די פעלדער. גאנץ ביטען האָט זיך אַרויס־געלאָזט אויף די פעלדער גראָבן קארטאָפל. גרויס און קליין, אַרעם און רייך, זענען דערביי באשעפטיקט געווען. דאָס האָט גערעטעוועט די שטאָט פון הונגער. פאַמיליעס מיט צאָלרייכע נפשות האָבן זיך אָנגעגרייט קאַרטאָפל און עס האָט געקלעקט אפילו אויף צו פּאַרקויפן. וועג מען דערמאָנט זיך אז ברויט איז נישט געווען און דאָס וואָס מען האָט צו מאָל געטראָפן איז געווען טייער, קען מען פארשטיין, אז קארטאָפל איז געווארן דער לעבנס־וויכטיקער אַרטיקל און הונ־דערטער משפּחות האָבן זיך באשפייזט נאָר מיט קארטאָפל.

דערווייל האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו באַוויזן זייער מערדערישע לאַפּע. אויך דעמאָלט זענען די אָקופּאַנטן געווען אכזריותדיק, הגם מען דארף אָנערקענען, אז זיערע קינדער האָבן מיט 25 יאָר שפּעטער איבערגעשטיגן נישט צום פּארגלייכן טויזנטער מאָל זייערע עלטערן. די קאָמענדאַנטור האָט פארנומען די גרויסע געביידע פון גראַף פּאָטאָצקי. די אָפּיצירן און סאָלדאַטן האָבן זיך באַזעצט אין די אלע איבערגעבליבענע הייזער. און עס האָט זיך אָנגעהייבן די פּרשה פון שלעפּן אויף אַרבעט. האָט עמעצער פּאַרשפּעטיקט אויף 1 מינוט צו דער אַרבעט, האָט מען אים געשלאָגן מכות רצח. אן אָנגענומענע שטראָף איז דאן געווען: מען פלעגט דעם פארשולדיקטן צובינדן מיט שטריק צום פּארקן אָדער צו אַ טעלעפּאָן־סלופּ אַנטקעגן דעם קאָמענדאַנטס הויז. אָפט מאָל פלעגט מען אויף דעם באַשטראָפטן גיסן וואַסער. איבער הויפּט האָט זיך בארימט געמאכט אין שטעטל מיט זיין אכזריות דער דייטש באַבערסקי, וואָס איז געווען באשטימט ווי שעף פון דער פּאָליציי. ער האָט געפּירט דאָס שטעטל מיט אן אייזערנער האנט, און טאַקע אויך מיט אַן אייזערנעם שטעקן פלעגט ער אַרומגיין און אַלע פלעגן ציטערן פאָר אים. מיט דער צייט האָט באבערסקי אזוי „אויסגעלערנט" דאָס שטעטל, אז ער האָט געקענט יעדן איינעם אָנרופן מיט זיין פּאָרנאָמען, ער האָט זיך אויסגעלערנט רעדן ייִדיש און האָט געקענט אלע ייִדישע ענינים...

אויף א געוויסער צייט האָט מען אַרויסגעשיקט א היפּשן טייל פון דער יוגנט אויף צוואַנגאַרבעט. די מיידלעך האָבן דעמאָלט געאַרבעט ביי מאַכן מאַרמעלאַד פון בוריקעס און ברוקווע, און די בחורים האָבן שווער געאַרבעט ביים בויען אונטערערדישע פארפּעסטיקונגען, נישט ווייט פון שטעטל.

דער רעזשים אין שטעטל איז במשך פון די אָקופּאַציע־יאָרן געווען זייער א שווערער. די ערשטע פּאָר יאָר פלעגט מען זיין פארשפּאַרט אין די הייזער פון פאָר נאַכט ביז אין דער פרי. קיין שום ליכטשטראַל האָט אין דער נאַכט נישט געטאָרט אַרויסשיינען פון קיין הויז. אגב, קיין גרויסע באלייכטונג האָט במילא נישט געקענט זיין אין שטעטל. קעראָסין איז נישט געווען, האָט מען געברענט קליינע לעמפּלעך אויף טערפּענטין, אָדער „קורניקעס". פלעגט זיך מאכן א ביסל נאפּט, האָט מען דאָס געלאָזן אויף פרייטיק צו נאכטס. די פענצטער פלעגן מוזן זיין ביי נאכט פארהאָנגען, כדי עס זאָל זיך נישט אַרויסלייכטן. די דייטשן האָבן אויפגעשטעלט אַ יידישע מיליץ און ביי אויספירן זייערע באַפעלן האָבן זיי זיך באַנוצט מיט די יידישע מיליציאַנטן, הויפּטזאַכלעך ביים אַכטונג־געבן אויף דער ריינקייט, היגיענע און ביים שיקן אויף דער אַרבעט.

אין צווייטן אָקופּאַציע־יאָר האָט זיך שוין דער הונגער גאָר שטאַרק געלאָזט פילן. דאָס מעל, געמישט מיט קלייען, וואָס מען האָט יעדן חודש געטיילט אויף קאַרטן, האָט געקלעקט נאָר אויף צוויי וואָכן און די אַנדערע צוויי וואָכן האָט מען געהונגערט. ביטענער יידן האָבן זיך געמוסן צו גערטנעריי און האָבן פארזעצט קארטאָפל און פארשיידענע גרינסן. עס זענען אָבער נישט געווען קיין פערד אויף צו אַקערן די פארלאָזענע פעלדער און ס׳איז אויך נישט געווען קיין מיסט אויף צו באמיסטיקן. עס האָט מערסטנס געטראָפן אז מען האָט נישט אַרויסגענומען פון דער ערד אפילו דעם סכום קאַרטאָפל וואָס מען האָט אין פרילינג פארזעצט.

דער אַנדל איז אין גאַנצן אָפּגעשטאָרבן. די אַלערליי בעלי־מלאכות האָבן אויך נישט געהאַט קיין אַרבעט, ווייל עס זענען נישט געווען קיין מאַטעריאַלן. אויף אַרויספֿאָרן פון ביטען האָט מען באַדאַרפט האָבן א באַזונדערע דערלויבעניש און אַזאַ דערלויבעניש האָט מען זעלטן וועַן געגעבן.

דאָס שטעטל איז אין אַלגעמיין געווען זייער פֿאַראַרעמט. א טייל רייכע בעלי־בתים זענען נאָך פֿאַר דער שריפה אַרויסגעפֿאָרן אין גרעסערע, שכנותדיקע שטעט, ווי סלאָנים, און זענען שוין נישט מער צוריקגעקומען. איך פֿערזענלעך

גרופּע ביטענער יידישע צוואַנגס־אַרבעטער בײַ היי בעת דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע, אין דאַרף פֿריבאַראָווע.

האָב שוין אויך נישט געהאַט וואָס צו טאָן אין ביטען. איך פֿלעג נאָך דאַוונען אַ שבת חזנות אין קליינעם בית־המדרשל, דאָס איינציקע מקום־קדוש, וואָס איז געבליבן אין שטעטל נאָך דער שריפה. אויך אלס יורדים האָבן ביטענער יידן ניט געוואָלט מוותר זיין אויף א שטיקל חזנות און עונג שבת. אָבער אלס שוחט האָב איך נישט געהאַט וואָס צו טאָן. מען איז געווען צופֿרידן אז מען האָט געקענט אויסקומען ווי עס איז מיט ברויט און קארטאָפֿל. פלייש האָבן געהאַט נאָר יחידים. מיין מצב האָט מיך, אלזאָ, געצוווּנגען צו זוכן אן אויסוועג און פֿארלאָזן ביטען.

די געלעגנהייט האָט זיך געמאכט אין 1917, וועַן די דייטשן האָבן אייניקע חדשים נאָכן אויסברוך פון דער רוסישער רעוואָלוציע פֿארנומען מינסק און אַנדערע שטעט אין ווייסרוסלאנד. איך האָב מיך פֿארבונדן מיט שוועַר־אוֹן־שוויגער, וואָס זענען זינט 1915 פֿארבליבן אין מינסק. איך האָב פֿארלאָזט ביטען

מיט זייער א שווער הארץ. איך האָב ליב באקומען דאָס שטעטל און די שיינע ייִדן. נישט געקוקט אויף דער אזוי שווערער און קורצער צייט, וואָס איך האָב דאָרטן פארבראכט, האָב איך מיך דאָרט געפילט אזוי היימיש, ממש ווי א דאָר־טיקער געבוירענער. ביז איצט האָב איך דעם געזעגענונגס־בריוו וואָס דער רב האָט מיר געגעבן פארן אַוועקפאָרן.

פיר יאָר שפּעטער איז מיר באשערט געווען צו באזוכן ביטען א צווייט מאָל במשך פון געציילטע שעהען. דאָס איז געווען זומער 1921, ווען איך בין געווען אין באראנאָוויטש אויף אונדזער רייזע קיין אַמעריקע. איך בין צוגעפאָרן קיין ביטען זיך געזעגענען מיטן שוואָגער יודל אסטראמעצקי און מיט די שטעטלשע ייִדן. דאָס שטעטל איז נאָך דאן נישט געווען צוריק אויפגעבויט, הגם איינצלנע ייִדן האָבן זיך שוין געשטעלט בויען. מען האָט דאן דערציילט, אז די פּוילישע רעגירונג וועט געבן אלע פארלייכטערונגען אויף צוריק אויפבויען. און ווידער האָב איך דערזען די טייערע ביטענער ייִדן פון וועלכע איך האָב זיך איצט גע־מוזט געזעגענען אויף שטענדיק.

אַ לעצט מאָל האָב איך געבליקט אויף זיי. ווער האָט עס דאַן געקאָנט פאָ־רויסזען אַז פּונקט מיט 20 יאָר שפּעטער וועט קומען אַזאַ מוראדיקער, אַזאַ שרעקלעכער סוף? אַז דער זינט הונדערטער יאָרן איינגעזעסענער, טייערער ייִדי־שער ייִשוב וועט פארשוווּנדן ווערן, ווי ער וואָלט גאָר קיין מאָל אויף דער וועלט נישט געווען?!

ד. אַבראַמאָוויטש

ביטען אין די מלחמה־יאָרן 1914–1920

דאָדל אַבראַמאָוויטש

אין קאַפּיטל זכרונות „ביטען אין די מלחמה־יאָרן 1914—1920" גיב איך נאָר אַ קורצן געשיכטלעכן איבערבליק פון די אַלע גלגולים, וואָס די ייִדישע קהילה האָט איבערגעלעבט אין יענער איבער־גאַנגס־צייט. עס איז קלאָר, אַז איז אַזאַ קורצן אַרטיקל קענען, ליידער, נישט באַ־האַנדלט ווערן באריכות אַ רייַ געשעע־נישן און מאַמענטן אין לעבן פון די בי־טענער ייִדן אין יענער תקופה. אַזוי אַרום האָב איך כמעט נישט באַרירט די וויי־טערדיקע ראשי־פּרקים:

אין די יאָרן פון דער דייטשער אָקו־פּאַציע 1915—1918: די טעטיקייט פונעם קאָמיטעט; די ייִדישע מיליץ; די דער־נערונגס־לאַגע, דאָס שול־ווען; די הער־לעכע פּערזענלעכקייט פון הרב יוסף־יצחק זיוו און זיין מסירת־נפשדיקע אַר־בעט ווי דער רעפּרעזענטאַנט פון דער ייִדישער געמיינדע.

אין די זעקס וואָכן הפקר־צייט נאָך דער דייטשער אָקופּאַציע: דאָס אָרגאַ־ניזירן די ייִדישע געהיימע זעלבשוץ; די פּערזאָנען, וועלכע האָבן זיך דעמאָלט באַזונדער אויסגעטיילט: די גרויסע פאַרצווייגטע טעטיקייט פון „אַרבעטער־פאַראיין", אַנגעפירט דורך אַ גרופּע יוגנטלעכע.

אין די בערך 18 חדשים פּוילישע הערשאַפט ביז דער סאָוויעטישער אָפּענ־סיוע 1920: די פאַרשיידענע פּאַסירונגען און געשעענישן אין דער צייט; די טרויעריקע ראָל פון אַ געוויסן ייִדישן אויסווורף (כאַנקעלע טוראָק), וועלכער איז געשטאַנען אין דינסט פון די דייטשע פעלדפּעבלס, און דערנאָך פון דער פּוי־

לישער פעלד־זשאַנדאַרמעריע, און האָט טעראָריזירט, געמסרט און באַזונדער פאַרפאָלגט אַ געוויסע גרופּע יוגנטלעכע.

די אַלע אויסגערעכנטע קאַפּיטלען אין דער געשיכטע פון ביטען דאַרפן באַזונדער באַשריבן ווערן.

ערשטער קאַפּיטל

ביטען ליגט ביי צוויי זייער וויכטיקע, סטראַטעגישע וועגן: די אייזנבאַן־ליניע בריסק־מאָסקווע און אין דער זעלבער ריכטונג, פּאַראַלעל מיט איר, דער שאָסיי. 6 קילאָמעטער פון שטעטל געפינט זיך די באַנסטאַנציע דאָמאַנאָוע. די שטשאַרע שלענגלט זיך פּאַרביי די לעצטע הייזער פון ביטען. אָט די טאָפּאָגראַפישע לאָגע האָט גורם געווען דערצו, אַז ביטען זאָל ווערן אין מלחמה־צייט אַ מקום מועד לפּורענויות. חוץ דעם איז ביטען אַרומגערינגלט מיט גרויסע שטחים וואַלד־הויכקייטן, און גרויסע טראַקטן פון לאָקאַלן כאַראַקטער שניידן זי דורך. די גאַנצע אומגעגנט איז אַ ווייכטיקע פּאָזיציע פאַר מלחמה־אָפּעראַציעס און די אַרטיקע באַפעלקערונג געדענקט גוט אַלע גרויליקן פון „אייגענע" און פּרעמדע אַרמייען, וועלכע האָבן אין פאַרשיידענע צייטן דורכמאַרשירט די סביבה און יעדע פון זיי האָט נאָך זיך איבערגעלאָזט בלוטיקע סימנים און חורבות.

די צאַרישע אַרמיי האָט אין איר ריקצוג (ימים־נוראים 1915) אינגאַנצן פאַרברענט צענדליקער דערפער אַרום, און פיר־פינפטל פון שטעטל איז אַוועק מיטן רויך. פיר טעג האָט געדויערט די שלאַכט ביי דער שטשאַרע. די יידישע באַפעלקערונג איז זיך צעלאָפן אין די פעלדער, וועלדער און אין נאָענטן שטעטל קאָסעווע. זייערע הייזער און האָב־און־גוטס זענען צעראָבירט און פאַרברענט געוואָרן דורך דער צאַרישער אַנטלויפנדיקער אַרמיי און שפּעטער דורך דער דייטשער אַרמיי, דורך דייטשע מיליטער־טיילן, וועלכע זענען אַריין אין שטעטל, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די שוועָרע תקופה פון דער דייטשער אָקופּאַציע. די 39 חדשים פון דער דייטשער הערשאַפט זענען געווען אַ לאַנגע קייט פון דערניסדערונגען און פּייניקונקען, גאָר באַזונדערס פאַר די יידן. די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג — אפילו 10־יאָריקע קינדער — איז אינגעשפּאַנט געוואָרן אין דעם שוערן וואָגן פון צוואַנגגס־אַרבעט, איז אַרײַנגעוואָרפן געוואָרן אין צוואַנגס־לאָגערן הינטער שטעכלדראָט אין איוואַצעוויטש, און אין די אַרבעטס־לאָגערן אין וואָלקא קאָנאָטאָפּ און גאַדעשיצי (פּרויען־לאָגער). מיט יידישע הענט האָבן די דייטשן געבויט אונטערערדישע פעסטונגען לענג־אויס דער שטשאַרע אין ווינטער 1916, ביי 40 גראַד פראָסט. אָבער דאָס ערגסטע איז געווען דאָס איזדיע־קעווען זיך: צוביגן יידן צו די רעדער פון וועגענער פאַר פאַרשפּעטיקן 5 מינוט צו דער אַרבעט; צוביגן צום פּלויט אין פראָנט־גאַס ביי דער געבויידע פון דער קאָמענדאַנטור, וווּ עס האָט געהערשט דער דייטשער ריטמייסטער פורמאַן, ווי אַ שטראָף פאַר קלייבן אויפן פעלד תבואה־זאָמגען, כדי צו שטילן דעם הונגער; שטראָפן פאַר יעדער קליניקייט און קאַטעווען סתם לשם פאַרוויילונג, צינוש זיך

באַנעמען מיט יידישע פרויען — דאָס אַלץ זענען געווען מעשים בכל יום. דאָס „הערן־פּאַלק" האָט שוין דאַן דורכגעפירט זיינע עקספּערימענטן איבער די יידן. דער פּאָליציי־שעף, דער דייטש באַבערסקי, און דער סאַדיסט, דער פּאָליאַק גאַליסקי (1), זענען געווען די סאַמע בייזע רוחות פון ביטען אין יענע יאָרן. אין

ביטענער יידן אויף צוואַנגס־אַרבעט ביים בויען שוץ־טראַנשייען

אַלגעמיין זענען די העכער דריי יאָר דייטשע הערשאַפט דורכגעגאַנגען מיט פּייניקונגען און הונגער און האָבן פאַרשלונגען איבער 300 יידישע קרבנות — אַ פינפטל פון דער ביטענער יידישער באַפעלקערונג פון 1915.

סוף האַרבסט 1918, מיטן צעפאַלן זיך פון דער דייטשער אַרמיי, ווערט דאָס שטעטל באַפרייט און עס האָט זיך געשאַפן אַ סיטואַציע, אַן אייגנאַרטיקע אין דער געגנט: ביטען און די נאָענטע אומגעגנט זענען געבליבן אינגאַנצן אָן אַ מאַכט. אין דער גאַנצער געגנט מיט ביטען ווי אַ צענטער, איז אַנטשטאַנען דער אַזוי־גערופענער „הפקר־שטח". באַנדעס גראַסירן אויף די אַרומיקע וועגן. מען גייט אין ערגעץ נישט אַרויס. עס טראָגן זיך קלאַנגען, אַז „עס גרייט זיך" עפּעס און דער־ווייל איז לחלוטין נישטאָ קיין מאַכט. די יידן זענען שטאַרק אומרויק און שרעקן זיך פאַר דער אָרטיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג. דאָס איז די אייביקע יידישע שרעק פאַר פאָגראָמירט און אויסגעקוילעט ווערן.

(1) גאַליסקי איז געווען דאָס געשפּענסט פון די אַרבעטער מיט וועלכע ער האָט אַנגעפירט. ער פלעגט געלאַסן און רויק פייניקן זיין קרבן. עס געדענקט זיך זיין עקזעקוציע איבער 17 יידישע יוגנטלעכע אַרבעטער אין וואַלד ביים דאָרף מענטשוט, ווינטער 1917, וועלכע ער האָט געקאַטעווועט מיט אַ גראָבן שטעקן ביז די קרבנות זענען געפאַלן צעבלוטיקטע אין שניי.

אין שטעטל אַרגאַניזירט זיך אַ געהיימע יידישע זעלבשוץ. מען באַקומט עט־לעכע ביקסן און רעוואָלווערן. גלייכצייטיק פירט מען פֿאַרהאַנדלונגען מיט אַ פּאָר אָנגעזעענע קריסטן אויף איינשטעלן אַן אייגענע צייטווייליקע בירגערלעכע מאַכט. דערווייל איז דאָס גאַנצע געביט אַ פּוסטער רוים און עס זענען כמעט נישטאָ קיין פֿאַרבינדונגען מיט די שכנותדיקע שטעט סלאָנים, באַראַנאָוויטש, קאָסעווע און ריזשנוי.

פון איין זייט „הפקר־שטח" שטייט די רויטע אַרמיי (באַראַנאָוויטש), פון דער צווייטער (קאַרטוז־בערעזע) זאָל זיך „עפּעס" גרייטן אַ פוילישע אַרמיי.

דער „הפקר־שטח" האָט פֿאַרנומען 100 קילאָמעטער אין דער לענג. עס האָבן זיך געדרייט באַנדעס און פֿאַרדעכטיקע פּערזאָנען. זייער טעטיקייט האָט זיך גע־פילט שטאַרק אין די דערפער. פֿאַרשטייט זיך אַז דאָס יידישע שטעטעלע האָט דערווייל געלעבט אין גרויס ציטערניש.

די אונטערהאַנדלונגען מיט די פּאָר קריסטן זענען דורך מיט דערפאָלג. עס האָט זיך געגרינדעט אַ „וואָלאָסטנאָיע אופּראָוולעניע" מיטן קריסט איוואַן קא־לינאָווסקי (2) ווי אַ פּאָרזיצער. זיין פּערזאָן איז געווען אַ געוויסע גאַראַנטיע אַז עס וועט זיין רויק, און די יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. אין דער פֿאַרוואַלטונג פון דער „וואָלאָסט־אופּראָוו" זענען געווען פֿאַרטראָטן 2 יידן: מאַטעס גאַלער־שטיין און דער שרייבער פון די שורות.

די צייטווייליקע בירגערלעכע מאַכט האָט געהאָט אין איר רשות אַ קלייע צאָל באַוואָפנטע מיליציאַנטן, כמעט אַלע יידן, בראש מיט י. מאָלטשאַדסקי. דער ווירקונגס־ראַיאָן פון דער „וואָל. אופּראָוולעניע" האָט אַרומגענומען אַ גרעסערע צאָל דערפער פון ביטענער געגנט. ס׳זענען נישט פֿאַרצייכנט געוואָרן קיין אינ־צידענטן, עס זענען נישט געווען קיין רויב־אָנפאַלן, אפילו נישט אויף פּריצישע מאַיאָנטקעס, הגם די אַפּראָויזאַציע־לאַגע איז געווען אַ שוועכע. כמעט די גאַנצע באַפעלקערונג אָן אויסנאַם האָט געהונגערט. אָט די עטלעכע וואָכן קענען פֿאַר־רעכנט ווערן ווי די רויקסטע אין דער געשיכטע פון שטעטל אין יענע שטורמישע צייטן, אין די פּאָר וואָכן פון אייגענער מאַכט, וואָס האָט געזוכט שלום צווישן דער באַפעלקערונג, אַ מאַכט וואָס האָט נישט געריצט אין טייל קעגן צווייטן... גרויסע פֿאַרדינסטן האָט דערביי געהאַט דער אויבן־דערמאָנטער א. קאַלינאָווסקי. און דאָך האָבן די יידן געלעבט אין די זעקס וואָכן אין פּחד פֿאַרן מאָרגן. ווי אַ פֿאַרפֿאַלגטע חיה אין וואַלד, אַזוי האָט די יידישע באַפעלקערונג געשמעקט פון אַלע זייטן די

---

(2) א. קאַלינאָווסקי האָט געשטאַמט פון זאַרעטשע, בייַ ביטען. פון פּאָך איז ער געווען אַ בוי־אַרבעטער. ער איז געווען אַן אַרבעטער־טוער. אין 1919 איז ער געווען פּאַר־זיצער פון ביטענער „רעווקאָם". ביים אַרייַנקומן פון די פּאָליאַקן אין זעלבן יאָר איז ער געווארן אַרעסטירט ווי אַ קאָמוניסט. נישט געקוקט אויף די פּייניקונגען האָט ער זיך אָפּגעזאָגט אַרויסצוגעבן דעם נאָמען פון יידישן מיטגליד י. מ. פון רעווקאָם. ער איז פּאַרמשפּט געווארן צום טויט און בלויז אַ דאַנק אַ פּלוצעמדיקן אָנגריף פון דער רויטער אַרמיי אויף סלאָנים איז אים געלונגען צו אַנטלויפן פון דער סלאָנימער טורמע. און באַלד טאָקע נאָך דעם האָט ער אַרגאַניזירט אין גאַנצן ראַיאָן די אונטערערדישע אַרבעט. שפּעטער, אַ צווייט מאָל, איז ער אַרעסטירט געווארן דורך דער פּוילישער מאַכט אין יאָר 1926 און באַפרייט אין יאָר 1931 פון ווילנער טורמע. געשטאָרבן אין יאָנואַר 1940 אין עלטער פון 44 יאָר.

געפֿאַרן און געזוכט מיטלען צו פֿאַרטיידיקן זיך, ווען די געפֿאַר וועט אָנקומען. די יידישע געהיימע זעלבשוץ פון איין זייט און די צייטווייליקע בירגערלעכע מאַכט פון דער צווייטער האָבן געדאַרפט זיין דער שוץ־מויער קעגן אַ פֿאַגראָם מצד דער אָרטיקער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג.

נאָך 6 וואָכן פון אייגענער מאַכט זענען אָנגעקומען (אין יאַנואַר 1919) סאָ־וויעטישע מיליטער־טיילן. די יידן אָטעמען פריי אָפּ. זייער לעבן איז איצט גע־זיכערט. ענדלעך איז שוין דאָ אַ געזעצלעכע מאַכט. זיי זענען מער נישט אויסגע־שטעלט אויף גוטע אָדער שלעכטע צופֿאַלן. עס איז געווען אַ שמחה אויף דער יידישער גאַס. מען איז געוואָרן פרייַ מענטשן נאָך דער קנעכטישער דייטשער אָקופּאַציע. לאַנג דויערט עס אָבער נישט. די סאָוויעטישע מיליטער־טיילן האָבן אויפגעשטעלט לעבן ביטען זייער פֿאָדערשטע ליניע. דער שטח אין דער ריכ־טונג צו קאָסעווע און קאָרטוז־בערעזע איז נאָך דערווייל גענליבן פּוסטער רוים. דאָרט, הייסט עס, איז קאָנצענטרירט פּוילישׁ מיליטער. און עס דויערט טאָקע נישט לאַנג ביז באַוואָפנטע פּוילישע גרופּעס האָבן געמאַכט אַ בליץ־שנעלן אָנפֿאַל (ביינאַכט) אויף דעם סאָוויעטישן „וואַרשאַווסקי פּולק", וועלכער האָט פֿאַרנומען פֿאָזיציעס אין שטעטל. ביטען וועט פֿאַרוואַנדלט אין אַ שלאַכט־אַרענע. דער „וואַרשאַווסקי פּולק" אַנטלויפט בהלהדיק. די פּוילישע מחנות פון געניראַל דאָמ־בראָווסקי האָבן אין יענער נאַכט און אויף צומאָרגנס געבושעווען אין שטעטל, גערויבט, מערדערלעך געשלאָגן און געשענדט יידישע פרויען.

עטלעכע מאָל נאָכאַנאַנד, (צווישן פּורים און פּסח פון זעלבן יאָר) האָט אַזוי „איבערגעשפּאַצירט" דאָס שטעטל פון איין האַנט אין דער צווייטער, ביז די רוי־טע אַרמיי האָט זיך ענדלעך צוריקגעצויגן (אָנהויב פרילינג 1919) און די פּאָליאַקן האָבן באַהערשט דאָס געביט.

דאָס יידישע ביטען איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין מצב פון רעכטלאָזיקייט און דערנידערונגען, אַזוי ווי עס איז געווען מיטן גאַנצן יידנטום אין יענע טעג פון די סאָוויעטיש־פּוילישע שלאַכטן, און יעדער יוד איז באַצייכנט געוואָרן מיטן זידל־וואָרט „קאָמוניסט". אויך אין ביטען איז אָוועק אַ סדרה פון רייסן יידישע בערד. דאָס געיעג אויף בערד פון אונדזערע אַלטע יידן איז געווען איינע פון די הויפּטפֿאַרווייַלונגען פון די אַלערליי „פּילסודטשיקעס" און „האַלערטשיקעס" (זעל־נער פון גענעראַל האַלער).

אין דער געשיכטע פון ביטענער יידן איז צוגעקומען נאָך אַ שוואַרץ בלאַט, דאָס בלאַט „פריי פּוילן".

***

די סאָוויעטישע אָפּענסיווע אין האַרבסט 1920 האָט געצוונגען די פּאָליאַקן זיך צוריקצוציען. ביטען מיט אירע סטראַטעגישע פֿאָזיציעס איז ווידער פֿאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ פייער־ליניע און די ביטענער יידן האָבן געציטערט פֿאַר די אָפּטרעטנדיקע צעיושעטע פּוילישע מחנות און פֿאַר זייערע דראָונגען אַז אַלע יידן וועלן דערשאָסן ווערן, ווייל זיי זענען באַלשעוויקעס. צום גליק האָט די

רויטע אַרמיי זיך שנעל געיאָגט און פּאַרטריבן די פּאָליאַקן ווייט איבער די גרע־נעצן פון שטעטל, און ביטען איז אָפּגעקומען דאָס מאָל נאָר מיט שענדן דריי יידישע פּרויען.

די רויטע אַרמיי האָט צום צווייטן מאָל באַפרייט די יידן. די דערנערונגס־לאָגע איז אַבער ווידער פּאַרערגערט געוואָרן. די יידישע באַפעלקערונג האָט אונ־טערגעהונגערט. די עקסיסטענץ־מעגלעכקייטן זענען אינגעשרומפּן געוואָרן ביז מינימום. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און אין אָקטאָבער 1920 איז געצוווינגען געוואָרן דאָס סאָוויעטישע מיליטער צו פאַרלאָזן אונדזער געביט. דאָס שטעטל איז צוריק אין פייער־שטח און די יידן אין טויט־שרעק, ווידער „מקבל־פּנים" צו זיין די בערד־רייסער און פּרויען־שענדער. למען האמת מוז מען זאָגן אַז דאָס מאָל איז זייער אויפּפירונג געווען אַביסל לייטישער.

***

עס ווערט געשלאָסן שלום (דער ריגער טראַקטאַט). די פּוילישע מאַכט פאַר־פעסטיקט זיך. מיר ווערן פּוילישע בירגער.

דאָס יידישע שטעטל אונדזערס, וואָס האָט אַזוי פיל געליטן אין די מלחמה־יאָרן 1914—1920, גייט אַריין אין דעם נייעם לעבן אַן אויסגעשעפּטע, אַ בלוט־אַרעמע, מיט חרובע היימען און לאַנגע שורות קברים אויפן אַלטן, גרויסן בית־עולם.

***

דער עמיגראַציע־שטראָם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צוגלייך מיטן שלום, האָט אויך דערגרייכט ביטען פון וואַנען עס האָבן עמיגרירט אין די מעבר־ים־לענדער איבער 300 פּערזאָן. ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ מעגלעכקייט איז אַוועקגעלאָפן וואָס ווייטער פון דעם קליינעם חרובן שטעטעלע, ביים טייך שטשאָרע.

די איבערגעבליבענע יידן זענען צוגעטרעטן צוריק אויפצובויען זייערע פאַר־ברענטע, אויסגעפלינדערטע היימען. ווי מוראָשקעס האָט יעדע משפּחה זיך גע־ראַיעט אויף די רוינען, נישט דערעסן, נישט דערשלאָפן, אָפּגעשפּאַרט פון מויל, און צוריק זייערע כאַטקעס אויפגעבויט. ביסלעכווייז האָט דאָס שטעטעלע צוריק באַקומען דעם פריערדיקן יידישן אויסזען: סתם־יידן האָבן צוריקבאַקומען אַ נייע־אויפגעבויטן גרויסן בית־המדרש אויפן שול־הויף, בעל־מלאכהס — אַ נייע־אויפ־געבויטן „חייטים־שטיבל" אויפן זעלבן פּלאַץ וואָס פריער. דאָס חסידים־שטיבל אין הקדש־געסל איז ווידער אויפגעבויט געוואָרן און נייע אינסטיטוציעס זענען אויפגעשטאַנען: אַ גרויסע שטיינערנע פייערלעשער־געביידע אין מיטן אַלטן מאַרק, דער „דזשאָינט"־מרחץ אין עק פון שול־הויף און אַ פּלויט איז באַנייט געוואָרן אַרום דעם אַלטן בית־עולם. אויך אַלטע און נייע מחלוקתן האָבן אויפגעפלאַטערט: צווישן רבנים — צווישן צדדים, גבאים, מכל־המינים ציוניסטן, סאָציאַליסטן (בונ־דיסטן, קאָמוניסטן אא"וו.).

אַזוי איז דאָס שטעטעלע ביסלעכווייז אַריין אין זיין „נאָרמאַלער" אַרביטע, ווי אַלע אַנדערע הונדערטער און טויזנטער שטעטלעך.

י. ל. אַבראַמאָוויטש (ניו־יאָרק)

וואַצעווי ט ש *)

יידישע צוואַנג־אַרבעטער אונטער דייטשער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

א.

איך ווייס: איצט, נאָך דעם וואָס דער ימח־שמו־פּאָלק האָט געטון מיט אונדז יידן: איצט, נאָך דער תקופה פון געטאָס, קאָנצענטראַציע־לאַגערן, גאַז־קאַמערס, קרעמאַטאָריעס, „יודענזייפע" אא"וו: איצט, נאָכן דורכפירן אַזוינע פיניקונגען, סאדיסטיש, מיט הנאה איבער שוצלאָזע מענטשן, באנוצנדיק דערצו מיטלען און מעטאָדן, וואָס נאָר דער „דערפינדערישער" קראַנקער מוח פון די סופּער־קאַניבאַלן און אויסוווּרפן האָט געקענט צוטראַכטן — איצטער, נעמען פאַרצייכענען ברעק־לעך זכרונות פון יאָרן צוריק און אַרויסברענגען דאָס, וואָס אָט דער זעלבער עמלק, — וועלכער האָט נאָך דעמאָלט געוואָלט און געזאָלט גילטן כלומרשט אַלס דער הויפּט־טרעגער פון ציוויליזאַציע, — האָט געטון מיט דער ציווילע באַפעל־קערונג בכלל און מיט אונדז יידן בפרט, אין די דורך אים אָקופּירטע געביטן. איצט דאָס צו דערמאָנען, איז אפשר אַ חוזק אויב נישט אַ פאַרשוועכונג.

אָבער דעמאָלט, מיט קנאַפּע 40 יאָר צוריק, זענען נאָך געווען אַ ביסל אַנ־דערע צייטן. דער מענטש האָט נאָך עפּעס אַ ווערט געהאַט. מ׳האָט נאָך דעמאָלט אַזוי אָפּט גערעדט — און אַ סך האָבן דאָך באמת און נאַיוו דערין געגלויבט — וועגן ציוויליזאַציע, קולטור, פּראָגרעס אד"גל. מען האָט נאָך געגלויבט אין דעם מענטשנס מיסיע פון ברענגען צו אַ שענערער ,בעסערער וועלט. קורץ: „20טער יאָרהונדערט"! אַ קלייניקייט עפּעס!

אוז דער דייטש האָט זיך צעריסן די פּאָלעס דעמאָלט צו ווייזן דער וועלט און צו פּאַראַדירן אַלס דער פּאָנען־טרעגער פון אָט דעם אַלץ. פּאַר אַ סך פון אונדז, יידן, האָט ער דאָך געזאָלט זיין דער „באַפרייער" כלומרשט: ער וועט אונדז באַ־פרייען פון ניקאָלייקען, וועמענס אַדמיניסטראַציע האָט דעמאָלט דורכגעפירט די

*) אָפּיציעלער נאָמען איוואַנעוויטשע — Iwacevicze, נאָר אין אונדזער פּאָלקס־שפּראַך האָט מען געזאָגט וואַצעוויטש.

הבה־נתחכמהדיקע שיטה פון ענגער מאַכן און שטיקן מער דעם יידן מיט גזירות אויף גזירות יעדן טאָג, הן אויפן עקאָנאָמישן און הן אויפן קולטורעלן געביט.

איך געדענק נאָך גוט איצטער, ווי פֿאַר פיל ביטענער יידן איז קייסער ווילהעלם דער צווייטער דעמאָלט געווען משיח ממש. בלשון סגי־נהור האָבן זיי אים געפרופן „ר׳ וועלוועלע". „ר׳ וועלוועלע" איז דאָך געווען דער פּסעוודאָנים פֿאַר דייטשלאַנד. זיי האָבן אויף אים אַרויסגעקוקט און געציטערט פון אויפרעגונג: „ר׳ וועלוועלע" איז שוין אין גראָדנע", „ער שטייט שוין הינטער בריסק" אַ״וו. זיי האָבן געהערט די טריט זיינע, געציילט די שעהען פון זיין אַרײַנגיין אין ביטען. עס איז זיכער, אַז געווען איז עס נישט אַזוי מאהבת „ר׳ וועלוועלע", ווי משנאת ניקאָלייקע, וועלכער האָט דער עיקר זינט סטאָליפּינס רעזשים אלץ מער געגנומען וועגן דעם יידן.

דעם פֿאַרשאָלטענעם פֿאָלקס גרעסטער „חסיד" אין ביטען איז דעמאָלט געווען שמעון דער שטעפּער — בושעלעוויטש, דער ברודער פון דעם באַרימטן אַרטיסט פון ווילנער טרופּע, נח נאַכבוש. ער איז געווען אַ הייסער ציוניסט, מיט אַ שטאַרק וואָרעם יידיש האַרץ. טראָץ זיין אויסערלעכע כלומרשטער קפּדנות און טראָץ זיין נטיה „אַריינצוזאָגן" אַמאָל גאַנץ אָפן, איז ער געווען באמת אַ מזג־טוב, האָט געהאָט אַ גאָלדן האַרץ, און טון אַ טובה, און טאָקע בסתר, איז ער געווען גרייט אַלע מאָל, אויב ער האָט נאָר געקענט.

אין זיין גרויסער שנאה צו ניקאָלייקען פֿאַר רודפן און נוגשן יידן, האָט שמעון געוואָלט זען אויף אים אַ מפּלה. און אויף וויפל נעגטער מיט יעדן טאָג דייטשלאַנד האָט דעמאָלט געפֿירט צו אָט דער מפּלה, אויף אַזוי פיל מער און שטארקער איז געווען די „ליבע" זיינע צו „ר׳ וועלוועלען".

יענעם זומער 1915, וועו מען האָט שוין באַשיינפּערלעך געזען, אַז ניקאָלייקע איז אַ פֿאַרפֿאַלענער און אז די מפּלה זיינע וועט קומען גאָר גיך, איז שמעון דער שטעפּער געוואָרן גאָר אַן „אַנדערער" מענטש. זיין שטענדיקע פֿאַרכמורעטקייט איז פֿאַרשוווּנדן. אַן אויפגעהייטערטער איז ער געווען מיט אַ באַזונדערער לעבעדיקייט אין די אויגן.

און וואָס נעגטער דער דייטש איז געקומען, אלץ מער האָט עס שמעונען געהויבן. די לעצטע וואָכן האָט ער שוין נישט געקענט אײַנזיצן אין שטוב, פֿאַרנאַכלעסיקט די אַרבעט אין זיין מייסטערסקאַיע. מ׳האָט אים געזען אָלץ אָפּטער אין גאַס. דאָ ביי אַ בריקל, דאָ ביי אַ צווייטן גאַניק און דאָרטן מיט אַ קליין רעדל אַרום זיך. די הויפּט־טעמע איז געווען „ניקאָלייקעס מפּלה". „באַלד וועלן שוין דאָ זיין די דייטשן".

עפּעס יום־טובדיקס האָט דעמאָלט געווייעט פון אים. ער האָט אויסגעזען ווי אַ חסיד וואָס דערוואַרט זיין רבין, ווי אַ חתן וואָס דערוואַרט זיין כלה. עפּעס ווי דער הויפּט־מחותן וואָלט עֶר געווען. פון גרויסער איבערוועלטיקטער פרייד פלעגט ער דעמאָלט אָפּט רייבן די הענט איינס־אַן־אַנדערער. אָט זע איך אים איצט פֿאַר מיר ווי אַ לעבעדיקן. „יצחק־לייב! — האָט ער צו מיר אין מאָל אַ זאָג געטון — באַלד וועלן מיר דאָך נעמען אַ ביסעלע משקה!" אַ צווייט מאָל מאַכט ער צו מיר:

„איי, וועלן מיר דאָס מאַכן באַלד דעם אמתן שהחיינו!“ און אַן אַנדער מאָל: „אַ קפּיצת־הדרך אַ ביסל! שוין לעבן פּרוזשענע. אַ געזונט אין זייערע ביינדעלעך!“

אומגעפּער אַזוי האָבן געפּילט דעמאָלט אַ סך יידן. מ׳האָט געגלויבט אינעם דייטש, דערוואַרט פון אים עפּעס אַ שטיקל ישועה. אין עפּעס אַן ענדערונג צום בעסערן — אין דעם איז מען געווען זיכער.

דעמאָלט, מיט קנאַפּע 40 יאָר צוריק, איז אַן אַנדער וועלט נאָך געווען. אויכעט אַ פאַרשטעלטער דייטש נאָך. וועמ מיר האָבן אַנגעהויבן פילן אויף זיך דעם אמתן דייטש, איז די אַנטוישונג גרויס, די ווייטיקן, באַליידיקונגען — שווער. זיי געדענקען זיך נאָך איצטער זייער גוט. איך דענק, אַז פאַר דער געשיכטע דאַרף פאַרצייכנט ווערן עפּעס כאָטש פון דעם, ווי די דייטשן האָבן אונדז, ביטענער יידן, באַהאַנדלט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. געשיכטע ווייסט נישט פון סענטימענטן, געשיכטע רעכנט זיך בלויז מיט פאַקטן.

ב.

שטערן זענען געווען אין הימל וועמ מיר זענען, אין יענעם שטאַרק־פראָסטיקן פאַרטאָג, אין מיטן ווינטער פון 1916, אַרויס פון שטוב.

געווויינט האָבן מיר דעמאָלט אינעם גאָר־נאָענטן דאָרף זאַרעטשע, אין אַ פאַר־לאָזטער פויערישער כאַטקע, ווויהין מיר האָבן זיך אַרייַנגעצויגן נאָכן אָפּברענען פון אונדזער הויז, ביים צוריקטריט פון די צאַרישע אַרמייען אין 1915.

און אָז מיר האָבן זיך דערשלעפּט צו דער קאָמענדאַנטור, האָט דער מאָרגנ־שטערן געגומען פאַרשווינדן און ס׳האָט געגומען ברעכן אויף טאָג. דער פראָסט האָט געהאַלטן אין שטייגן.

ביי דער קאָמענדאַנטור האָבן מיר שוין געטראָפן עטלעכע, וואָס זענען גע־קומען אַ ביסל פריִער ווי מיר. מיט יעדער מינוט זענען צוגעקומען נאָך אַנדערע, מיט די פּעק אויף די פּלייצעס. די מערסטע האָבן באַגלייט טאַטעס, מאַמעס. מ׳האָט געגומען זיך איבערוואַרפן מיט אַ וואָרט. עס איז געווען אַ ביסל געמיטלעכער.

דאָס האָבן זיך געקליבן יענעם פאַרטאָג די אַזוי גערופענע „ציווויל־אַרבעטער“ קיין וואַצעוויטש אויף אַרבעט. 25 מענער און אַן ערך די זעלבע צאָל פרויען.

געזאָלט האָבן מיר פאָרן בלויז אויף אַ פאָר וואָכן און אַרבעטן אין אַ מאַר־מעלאַד־פאַבריק. פון די גרויסע, זיסע, „פערדישע“ בוריקעס וועלן מיר מאַכן מאַרמעלאַד. מירן עסן, טרינקען גוט, וועלן האָבן אַ גוטע ווינונג און דערנאָך צוריק אַהיים.

הכלל, ס׳איז גאָר אַ פאַרגעניגן. אַזוי האָבן געהאַלטן אין טענהנען די יידישע מיליציאָנערן, וועלכע האָבן אָנגעזאָגט, נאָך מיט טעג פריִער, ווער עס דאַרף פאָרן. אַזוי האָט אויך געהאַלטן אין פאַרזיכערן דער קאָמיטעט, וואָס האָט געמוזט צושטעלן די אַרבעטער. אַזוי מסתמא האָבן די דייטשן דעם קאָמיטעט גזאָגט.

אָבער מיר, די צונויפגעקליבענע ביי דער קאָמענדאַנטור, האָבן געהאָט אַ

שווער האַרץ. געווען אומרויִק אַ ביסל פאַר דער אומבאַשטימטקייט פון אונדזער גורל און נאָך מער אומרויִק זענען געווען די טאַטעס, די מאַמעס.

מיר האָבן צופיל נישט געגלויבט אין די „מעשיות", וואָס מ'האָט אונדז דער־ציילט און פאַרזיכערט. עפּעס „צו־גוט"! פון אייגענער דערפאַרונג דאָ־אָ אין דער היים, ווי די דייטשן באַגייען זיך מיט אונדז, ווען מיר ווערן געטריבן טעגלעך צו פאַרשידענע אַרבעטן, האָבן מיר געוווּסט און געפילט אויף אונדזער אייגן רוקן און לייב, וואָס עס הייסט „ציוויל־אַרבעט" ביי זיי. און אויב אין דער היים שלאָגט מען ביי דער אַרבעט און מ'גיט פאַרשידענע שווערע באַליידיקנדיקע שטראָפן פאַר קלייניקייטן און צייטנווייז פאַר גאָרנישט, נאָר לשם איזדעקעווען זיך, טאָ וואָס קענען מיר שוין דערוואַרטן ווייט פון דער היים?!

און נאָך ערגערס האָט טיף אין האַרצן געטאָטשעט: צי שיקט מען אונדז בכלל קיין וואַצעוויטש? אפשר גאָר ערגעץ אַנדערש, ווייט־ווייט אַוועק פון דער היים. ווער ווייסט וווהין, אויף וואָס, אויף ווי לאַנג?!

מיר האָבן געהאַט אַ גרונט פאַר אָט די אַלע ספקות. אָנהייב ווינטער נאָך האָבן זיך גענומען פאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז מ'וועט נעמען יונגע מענטשן פון שטעטל אויף צוואַנג־אַרבעט, ערגעץ קיין דייטשלאַנד. די קלאַנגען האָט מען אָפּגעלייקנט, זיי זענען אָפּגעשטאָרבן, און באַלד ווידער, און מיט מער שטאַרקייט, האָבן זיי זיך באַנייט. אַזוי האָט עס געדויערט עטלעכע וואָכן. דער רושם דערפון אויפן שטעטל איז געווען אין לשער. די פאַרצווייפלונג פון עלטערן, וועלכע האָבן געהאַט קינ־דער פּאָטענציעלע קאַנדידאַטן — איז געווען זייער גרויס.

עס איז נאָך דעם שטיל געוואָרן. פּערזענלעך גלויב איך נישט, אַז דאָס אינ־טערווענירן פון הרב זיוו האָט דעמאָלט עפּעס געהאָלפן. איך בין נוטה צו גלויבן, אַז דאָס האָט די קאָמענדאַנטור גופא זיך איינגעשטעלט ביי אַ העכערער אינסטאַנץ און געפּועלט. עס איז געלעגן אין די אינטערעסן פון דער אָרטס־קאָמענדאַנטור נישט אַרויסצולאָזן „הענט". זי אַליין האָט אָנגעפירט אַ פאַרצווייגטע אַרבעט אַלע סעזאָנען פון יאָר אין פעלד, וואַלד, ביים מאַכן היי, ביים גראָבן טראַנשייען און ביי צענדליקער אַנדערע אַרבעטן, און האָט געקענט נוצן אַלע מאָל נאָך אַרבעטער.

און פון סלאָנים זענען צו אונדז שוין לאַנג דערגאַנגען ידיעות, אַז מען כאַפּט דאָרט יונגע מענטשן און מ'שיקט זיי אַוועק קיין מזרח־פּרייסן, ערגעץ אין אַ לאַגער. די באַדינגונגען דאָרטן זענען געווען אַזוינע שרעקלעכע, אַזוינע אומגלויבלעכע דעמאָלט, אַז עס האָט אָנגעוואָרפן אַ טויט־שרעק אויף יונגע מענטשן. מען איז דאָרט, פון פּייניקן, געפאַלן ווי פליגן. אויך שווערע עפּידעמישע קראַנקייטן, דער עיקר טיפוס און דיזענטעריע, האָבן געבושעוועט און גענומען זייערע קרבנות. אָט דאָס האָבן דערציילט אייניקע צוריקגעקומענע, אַנטלאָפענע אָדער צוריקגע־שיקטע נאָך שווערע קראַנקייטן, וואָס האָבן אויסגעזעען ווי שקעלעטן.

טאָ ווער ווייסט, צי דאָס זאָגן אַז מען פאָרט קיין וואַצעוויטש, איז נישט קיין פאַרפירונג, קיין נאַרעריי?

דער גרעסטער צער איז געווען אויף די טאַטעס־מאַמעס. מיר זענען מערסטנס נאָך געווען זייער יונג. אַ טייל, ווייט אונטער 20 יאָר. און דאָ רייסט מען אָפּ די קינדער. מ'נעמט זיי צו, און גאָט ווייסט וואָס, ווי, ווען, וווּ?!

פונקט צו דער מינוט, 7 אזייגער, האָט זיך באַוויזן דער אונטעראָפיציר באַערסקי מיט עטלעכע אַרויסהעלפער זיינע. אָט דער באַערסקי האָט באַלאַנגט צום קאַנצעלאַריע־שטאַב פון דער אָרטס־קאָמענדאַנטור און איז געווען דער ממונה איבער דער פונאַנדערטיילונג און צעשיקונג פון די צוואַנג־אַרבעטער, טאָג־טעגלעך. ער פלעגט עס געבן די באַפעלן די עטלעכע יידישע מיליציאָנערן צוצו־שטעלן אים, יעדן טאָג, די צאָל אַרבעטער און ווּהין זיי דאַרפן גיין.

נאָכן אויסרופן אונדזערע נעמען, און נאָכן איבערצייגן, זענען מיר גלייך אַרומגערינגלט געוואָרן פון סאָלדאַטן. מיר האָבן קוים אַריינגעכאַפט זיך געזעגענען מיט די נאָענטסטע. אויף די „שורוואַלקאָווע" שליטנס האָבן מיר אונדזערע פּעק־לעך אַרויפגעלייגט און זיך געזעסן רירנ: מיר גייען ביי אונדזערע שליטלעך, וואַרפן זיך נאָך איבער מיט לעצטע וועגטער מיט די אייגענע, טרייסטן זיי, אַז אויף נישט לאַנג, און נישט ווייט. מירן באַלד זיין צוריק. זיי באַגלייטן נאָך אונדז, האַלטנדיק זיך פון דער ווייטנס אַ ביסל. מיר איז שווער צו קוקן אויף מיין טאַטן. זיינע אויגן גלעטן, וואַרעמען טאָקע, אָבער איך זע גוט אין זיי אין אויף זיין פּנים די יסורים, דעם פּיין און די זאָרג ביים שיידן זיך.

אָט זענען מיר שוין אַרויס פון שטעטל. פאַרביי די פאַראָווע מיל — דאָס לעצטע הויז — און מיר געפינען זיך אויפן גרענעץ מיטן דאָרף זאַרעטשע. די שליטנס שטעלן זיך פלוצלינג אָפּ. אַ שטיקל אויפרעגונג. עס לויפן דורך 2 פעלד־זשאַנדאַרן, אין די גרינע אוניפאָרמען זייערע. ביים זיין פאַרטון מיט זיך אַליין, מיט די נאָענטסטע, האָב איך גאָרנישט באַמערקט, אַז אונדז זענען צוגעקומען צוויי גאָר „חשובע" באַגלייטער, פעלד־זשאַנדאַרן. דאָס האָבן זיי איצט געהייסן אונדז זיך זעצן אויף די שליטלעך. מען דאַרף עס „מאַכען שנעלער נאָך איוואַצע־וויטשי" — זאָגן זיי.

אין וואַצעוויטש זענען מיר אָנגעקומען אַרום אייגס בייטאָג. האַרט ביי דער באַן־ליניע מאָסקווע־בריסק. און גאָר נאָענט ביים שאָסיי מיטן זעלבן נאָמען, צווישן די סטאַציעס דאמאנאָוע און לעכאטשעווע (קאָסעווע), האָבן די דייטשן דעמאָלט אויסגעבויט אַ מיליטעריש באָזע, אַמוניצע־לאָגערן, סקלאַדן פון פראָוויאַנט, שטייגקוילן, אויל, אייזן־זאַפאַסן און אַנדערע נייטיקע מלחמה־רעסורסן. דאָרטן האָבן זיי אויך אויפגעשטעלט אַ „געמיזע"־פאַבריק און „אונדזער" מאַרמעלאַד־פאַבריק, ווו מיר האָבן געזאָלט אַרבעטן.

פריער איז אויף דעם שטח געווען שטיל: פעלד, וואַלד. די אונדז גוט־באַקאַנטע וויסרוסישע לאַנדשאַפט מיט איר אומעטיקלעכער געמיטלעכקייט, בענקענדיקער רויקייט. די באַן פלעגט דעמאָלט דורכלויפן אַן אָפּשטעל, און עטלעכע מאָל אין מעת־לעת אויפרייסן די דרימלדיקע מאָנאָטאָנישקייט. וועט האָט פריער געהערט פון אַ נאָמען וואַצעוויטש אָדער איוואַצעוויטשי, ווי עס האָט אָפּיציעל געהייסן? איך, אַלנפאַלס, נישט.

איצט האָט געקאָכט אויף דעם פלאַץ. אַ פיבערהאַפטע טעטיקייט, באַוועגונג און אַרבעט. די דייטשן האָבן דאָ געמאַכט אַ באַן־סטאַציע. עס אַ נאָמען געגעבן איוואַצעוויטשי, נאָכן נאָענטן דערביי דאָרף וואַצעוויטש, וואָס איז געלעגן ביים צוגאַנג צו די באַרימטע פינסקער בלאָטעס. אַהערצו האָט מער אונדז געבראַכט.

די ביטענער מענער־גרופע צוואַנג־אַרבעטער אין וואַצעוויטש

פון רעכטס צו לינקס: דוד ברעסקין, אַ קריסט (נאָמען אומבאַקאַנט), שלום דער איינבינדער, דוד־יאַשעס זון, בן־ציון אַפראָימסקי, יאַנקל אַלטער קראשעס, קלמן משה־אייזיקס, משה־יצחק, ישראל ביטענסקי, שמואל בערל־יודלס, שייע־לייב באַביטש, משה־חיים מענדעלעוויטש, איטשע דאָווידאָווסקי, זעליק יאַנקל נאָויסאדערס,אהרן וויינער (כאצקלס), יצחק־לייב אבראמאָוויטש משה (גדליהס) יודקאָווסקי, וועניגראָווסקי (שמאַרגיי), מאיר גלאַזער, אומבאַקאַנט, יעקב גאלינסקי (נעכעס), יירשל פלעשקיער, „פיליפקע", אַ קריסט, געאַרבעט ביי מאַטעס הילקעס.

שוין איבער אַ שעה, אַז מיר שטייען אין דרויסן אויפן ברענענדיקן פּראָסט. עס איז נאָך אַ שטיקל גליק, וואָס קיין ווינט איז נישטאָ און די זון וואַרעמט צו אַ ביסעלע. די סאָלדאַטן היטן אונדז. אָבער אונדזערע 2 הויפט־באַגלייטער זענען נישטאָ. די צוויי פעלד־זשאַנדאַרן זענען גלייך נעלם געוואָרן ערגעץ, און אויף זיי וואַרט מען דאָס. מסתמא אַוועק פרעסן. דער שוואַרץ יאָר ווייסט זיי. אפשר „רוען" זיי זיך אָפּ ביים לאָקאָלן קאָמענדאַנט, אין וועמענס רשות זיי דאַרפן אונדז איבערגעבן?

עס ווערט אַ שטיקל טרעוואָגע: די פרויען פירט מען שוין ערגעץ אַוועק. וווהין?! און צי ווען מען אויך אונדז ברענגען אויפן זעלבן פּלאַץ?!

אַזייגער דריי האָבן מיר באַקומען נייע באַלעבאַטים, סאָלדאַטן מיט בלויזע באַגנעטן. זיי באַנעמען זיך מיט שטרענגקייט צו אונדז, ווי מיר וואָלטן געווען ווער ווייסט וואָס פּאַראַ פּאַרברעכער. אויסגעשטעלט אין רייען, צו צוויי, הייסט מען אונדז מאַרשירן. מיר טאָרן נישט אַרויס אַ טריט פון דער רייַ. מאָמענטאַל באַווייזט זיך אַ פּאָטרול און דראָענט אונדז מיטן פּריקלאַד פון דער ביקס. מיר פּאַרשטייען נישט לכתחילה אָט דאָס דאָזיקע באַנעמען זיך מיט אונדז. ערגער ווי פּלעניקעס, לויפט דורך אין קאָפּ אַ געדאַנק. מיר שטויסן זיך אָבער גיך אָן: דאָס היט מען אונדז אַזוי, מיר זאָלן נישט אַנטלויפן.

די ריכטיקע מערכה: טאַקע ווי „אמתע" ציווייל־אַרבעטער. וואָס וועט זיין ווייטער?!

נאָכן אָפּגיין אַ פּאָר וויאָרסט האָט מען אונדז צוגעפירט צו אַ שטיקל ישוב. דאָס זאָל זיין וואַצעוויטש. עס איז שוין טונקל אין דרויסן. זייער ווייניק דאָרפישע הייזלעך. ווו־נישט־ווו אַ כאַטקע. מסתמא איז דאָס דאָרף אויכעט אַוועק מיטן פייער. מיר באַמערקן אָבער עפּעס ווי שטיקלעך דעכער, אַרויסגעהויבן אַ ביסל איבער דער ערדפלאַך. אַ סך, אַ סך שטעכל דראָט־פּאַרצאַמונגען. וואָס זאָל עס זיין?!

מיר וואַרטן שוין ווידער, שטייען אין פלאַקערדיקן פראָסט. די זון איז שוין פאַרגאַנגען. עס דערמאָנט זיך, אַז מ׳איז הונגעריק. גרופּקעס רוסישע קריגס־געפאַנגענע, אונטער דער וואַך פון פּאָטרולן, נעמען זיך באַווייזן. זיי ווערן פאַר־שוווּנדן אין איינעם פון די מיט דראָט אַרומגעצאַמטע לעכער. דאָס קערן זיי זיך אום פון דער אַרבעט. פאַרבייגייענדיק וואַרפן זיי אויף אונדז אַ בליק פול מיט נייגער, איבערראַשונג און, דאָכט זיך, באַדויערונג, און רחמנות אויך.

אין איינעם פון אָט די באַראַקן האָט מען אונדז אַריינגעטריבן, צוזאַמען מיט רוסישע פלעניקעס. מיר זעען שוין קלאָר, וואָס מיט אונדז איז. אָט האָסטו דיר „וואַצעוויטש".

ג.

אַ 70 מעטער די לענג, אַן 8 די בריים און אַ 3 מעטער די הייך, ריכטיקער די טיף. עס איז דאָך געווען געגראָבן אין דער ערד. די ערדענע ווענט באַלייגט מיט קלעצער. פון אויבן אַ דאַך, עטוואָס משופּע און אַרויסגעהויבן ביי אַ האַלבן מעטער דער ערדפלאַך. אין מיטן — אַן אַריינגאַנג, צו וועלכן מ׳איז אַראָפּ מיט טרעפלעך. די טיר שטענדיק אָפן, חוץ אין גרויסע שניי־שטורעמס און ווינטן.

אונטערן דאַך, אין די פֿאָר וואַנט־קלעצער, וואָס זענען געווען איבער דער ערד, זענען אין עטלעכע ערטער געווען אויסגעהאַקט לעכער, ביי אַ דריטל קוואַדראַט מעטער. דאָס זענען די „פּענצטער".

לענגאויס, אינעווייניק, אַ ביסל אָפּגערוקט פון די וועגט, האָבן זיך געצויגן די נאַרעס, אונטערשטע און אויבערשטע. בלויז אין מיטן, פּונקט אַנטקעגן דעם אַרייגאַנג, זענען די נאַרעס אָפּגערוקט אַ ביסל איינס פון די אַנדערע און פֿאַרמירט אַ שמאָלן דורכגאַנג פון טיר ביז דער וואַנט אַנטקעגן, און גלייכצייטיק ווי זיי וואָלטן געטיילט דעם באַראַק אויף צוויי האַלבע מלוכות.

ביי דער וואַנט אַנטקעגן טיר איז געשטאַנען אַ טשוהונענע פעלד־אייוועלע. דאָס האָט געזאָלט, כלומרשט, וואַרעמען דעם גאַנצן באַראַק. אַרום אייוועלע איז אַלע מאָל געווען אַ דרענגענישׂ: מ׳האָט געוואָלט די הענט, פּיס אָנווארעמען אַ ביסל, צוטריקענען די נאַסע אָניצעס־זאָקן. טייל מאָל האָט נאָך ווער געפרווט צובאַקן אַ ביסל אַ געפרוירענע ברוקווע אָדער אַ מערן, וואָס ער האָט מיט נסים ערגעץ ביי דער אַרבעט געקראָגן. ווער ס׳איז געווען שטאַרקער, חוצפּהדיקער, דער האָט פֿאַרכאַפּט אַ פּלאַץ. די בלעכענע רערן, וואָס האָבן געדאַרפט דינען פֿאַר אַ קוימען, האָבן אונדז באַזאָרגט מיט אַ שפּע רויך און סאַזשע.

אויבן, אין מיטן זעלבן „קאָרידאָר"־דורכגאַנג, האָט געקאָפּטשעט אַן אַראָפּ־געהאָנגען קליין לעמפּל. דאָס פּייערל האָט אַלע מאָל געציטערט, אונטערגעשפּרונגען, געווארפן אַרום זיך טאַנצנדיקע שאָטנס און געשווינדלט אין די אויגן. דאָס איז געווען די גאַנצע באַלייכטונג אינעווייניק.

אונטן, קיין סימן פון עפּעס וואָס זאָל דינען ווי אַ פּאָדלאָגע. אַ נאַקעטע, נאַסע, שמוציקע ערד. נאָענט ביים אַריינגאַנג איז שטענדיק געווען אַ בלאָטע. דער שניי, וואָס די אַריינגייער האָבן אָנגעטראָגן, האָט זיך אויסגעמישט מיט דער ערד נאָך אַיידער ער האָט דערלעבט צו צעגיין. אין דער לופּטן איז שטענדיק געשטאַנען אַ הו־האַ פון צונויפגעמישטע קולות און רייד. די לופּט גופא איז געווען שטענדיק געדיכט, נישט פריש. אויף אונדזער ביטענער לשון וואָלט איך געזאָגט: „ווי מיט אַ האַק צו האַקן".

די נאַרעס זענען פון פלעקער, מיט בולטע און ערטערווייז שאַרפע סוקעס. אַמאָל, לכתחילה, האָט מען וויזט אויס אויסגעשפּרייט אויף די דרענגלעך אַ ביסל שטרוי, סטרוזשקעס, נאָר וועט מיר זענען געקומען איז פון דעם קיין געדעכענישׂ נישט פֿאַרבליבן, בלויז צעריבן, צעמאָלן מיסט אַ ביסל.

אָט דאָס איז געווען אונדזער קוואַרטיר. דער באַראַק — צו ערשט פֿאַר רוסישע קריגס־געפֿאַנגענע — איז שוין געווען איבערפולט מיט מענטשן. אַז מען האָט אונדז אָנהייב אָוונט אַהין אַריינגעטריבן, האָט מען געהייסן די פּלעניקעס מאַכן „פּלאַץ" אין עטלעכע ערטער. איך און נאָך עטלעכע ביטענער, ווער געדענק איך שוין נישט, האָבן באַקומען אַן אויבערשטע נאַרע, נישט ווייט פון דעם אייוועלע. אונדזערע פּעקלעך האָבן מיר אַוועקגעלייגט צוקאָפּנס. דאָס ענגשאַפט איז געווען אומגעהייער. די ערשטע נאַכט דאָרטן — ווי איצטער פֿאַר מיינע אויגן: געמוזט ליגן אויף אַ זייט, איינגעפּרעסט ווי הערינג איינע צו די אַנדערע. גלייך ליגן איז שוין קיין אָרט נישט געווען. דעם־אַ טאָג איז מען באַזונדערס מיד

געווען. יונג איז מען אויך געווען. מען איז גלייך איינגעשלאָפן ווי די געהרגעטע. די האַרטע פלעקער אונטן האָט מען נישט געפילט. עטלעכע מאָל דורך דער נאַכט אויפגעריסן זיך פון שלאָף. עס האָט אַרומגעקראָכן אויפן לייב, געביסן. געפילט עפּעס — ווי ווערעם, זשוקעס. די מידקייט און שלאָף האָבן באַלד איבערוועלטיקט. איך האָב זיך אַ טרייסל געטון עטלעכע מאָל און באַלד צוריק אין שלאָף אַריינ־ געפאַלן. איין מאָל, געדענק איך, האָב איך, מערער אין שלאָף ווי אויף דער וואַך, מיט דער האַנט אַ פּיר געטון אויפן לייב אונטערן העמד, אַ כאַפּ געטון אַ פולן הויפן און עס אַ וואַרף געטון ערגעץ, אין חלל אַריין. געטון עס מער אומבאַוווסטזיניק, אינסטינקטיוו זיך באַשיצט. אַלץ נישט געווסט וואָס דאָס איז. אַז דער געלעגער זאָל זיין אַזוי פאַרווערעמט, איז מיר גאָרנישט איינגעפאַלן.

ס׳האָט נישט געלאָזט רוען, שלאָפן. ענדלעך אַ ביסל זיך אויסגעטשוכעט. וואָס איז דאָס פאַר אַ צרה?! די לעצטע נאַכט האָב איך דאָך אַ ריין, ניי העמד אָנגעטון. די לעצטע טעג פאַר מיין אַוועקפאָרן האָט די מאַמע אויפגענייט פאַר מיר עטלעכע העמדער פון דעם אי׳נציקן שטיקל לייוונט וואָס איז געבליבן פון אַ גאַנצן גרוב מיט סחורה ביי אונדז אויפן גאָרטן, וואָס די דייטשן האָבן געעפנט און אויסגעלייקט. דאָס האָבן מיר אַ טאָג־צוויי פאַרן צוריקטרעטן פון די לעצטע רוסישע סאָלדאַטן און פאַרן אָפּברענען פון שטעטל אין איילעניש אויסגעגראָבן אַ גרוב הינטערן הויז און אַ ביסל סחורה דאָרטן פאַרבאַהאַלטן. אַזוי האָבן דעמאָלט געטון אַ סך ביטענער. אַזוי נאָיוו איז מען דעמאָלט געווען. מען האָט אַפילו אויף די גערטנער אויסגעגראָבן „אָקאָפּעס" — גרעסערע, טיפערע גריבער, פון אויבן באַדעקט מיט ברעטער— אָנגעשאָטן אַ ביסל זאַמד, אין איין זייט געלאָזן אַ לאָך פאַר אַן אַריינגאַנג. דאָס האָט געזאָלט דינען פאַר דער פאַמיליע ווי אַ שוץ קעגן דער הארמאַטן־שיסעריי פון ביידע צדדים. ווי קינדיש־אומדערפאַרן מ׳איז דעמאָלט געווען.

איך האָב אָנגעטון אַ פריש ניי העמד. אַנטשלאָפן געווארן, אָבער נישט אויף לאַנג. באַלד האָט זיך איבערגעחזרט דאָס זעלבע. מער מלחמה־האַלטן מיט די באַפאַלענע ווערעם האָב איך שוין נישט געקענט. מיינע שכנים פון ביידע זייטן ווארפן זיך אַלע ווייַלע, גיבן אַ בורטשע אין שלאָף, אַ קללה. איך בין זיי מקנא.

ווען דער געפרייטער איז פאַרטאָג אַריינגעלאָפן און „אויסגעזונגען" זיין „אַלעס אויפשטייַן", איז עס פאַר מיר געווען אַ דערלייזונג.

ד.

5 פאַרטאָג לויפט אַריין דער געפרייטער. אויף די טרעפלעך נאָך שרייט ער אויס: „אַלעס אויפשטייַן!" איין מאָל און אַ צווייט מאָל. כהרף־עין איז מען געווען אויף און אין אַ מינוט־צווי אַרונטער פון די נאַרעס. וועט עס האָט אַזוי גיך זיך נישט אויפגעהויבן, איבער יענעם האָט תיכף געגומען „שפּאַצירן" דעם געפּריי־ טערס שטעקן.

אַרונטער פון די נאַרעס, כאַפּט נאָך וועט מיט אַ ביסל שניי אַ וואַש טון דאָס פּנים און די הענט. מ׳יאָגט זיך שטעלן אין די ריי נאָכן ביסל קאַווע. נאָך דעם, גיך

ווידער אין דער ריי פאַר קאָנטראָלקע און גיין צו דער אַרבעט. אַ שלימזל, ד״ה איינער וועלכער איז נישט געווען רירעוודיק גענוג, פלעגט שוין פאַרשפּעטיקן זיין אָנבייסן.

יעדן פאַרטאָג פלעגן ווערן אַרויסגעטראָגן ערגעץ די גרויסע צעבערס מיט מענטשלעכן אָפּפאַל, אָנגעקליבן פאַרן מעת־לעת. יעדן ערשטן־בעסטן, וואָס איז זיי געקומען אונטער דער האַנט, פלעגן די סאָלדאַטן אַ כאַפּ טון און אים מכבד זיין מיטן אַרויסטראָגן. צוליב דעם דאָזיקן שטיקל אַרבעט האָט מען אָפט פאַרשפּעטיקט די קאַווע אויך.

צו און פון דער אַרבעט פלעגט אונדז פירן אַ פּאַטרול. דער זעלבער סאָלדאַט פלעגט אָפט אויך דאַרפן אַכטונג געבן אויף אונדזער אַרבעט דעם גאַנצן טאָג. זייער שווערע אַרבעט געווען: אויסלאָדן און אָנלאָדן וואַגאָנען מיט פאַרשידענע סאָרטן אַמוניציע, באַן־רעלסן און אַנדערע אייזנס, צעמענט, זעק מיט פאַרשידענע פּראָדוקטן, ביים אָפּראָמען שניי, וואַלד־אַרבעטן אאַ״וו.

דעם ערשטן טאָג האָט מען מיך און נאָך איינעם צוגעפירט צו אַ גרויסן פראַכט־וואַגאָן, פול ביז די ברעגעס מיט שטיינקוילן. מ׳האָט אונדז געגעבן 2 שעה צייט בלויז אויף דעם אויסלאָדן. ווי דער סאָלדאַט האָט אונדז נישט געטריבן און אַלע וויילע געכאַפּט זיך צו אונדז מיט געביילטע פויסטן, מיט דער לינקער זייט ביקס, און ווי מיר גופא האָבן די נשמה פון זיך נישט געיאָגט, האָבן מיר נישט געקענט אָפּליידיקן דעם וואַגאָן אין אַזאַ קורצער צייט. עס האָבן נישט געקענט העלפן צום סוף די קלעפּ אַפילו.

די מערסטע סאָלדאַטן, אונטער וועמענס השגחה אונדז פלעגט אויסקומען צו זיין, זענען געווען עפּעס „נישט־מיט־אַלעמען". אַלע כמעט זענען שוין פריִער געווען אויפן אַקטיוון פראָנט איין מאָל און מער. מ׳האָט זיי איבערגעשיקט הינטערן פראָנט בלויז דערפאַר, ווייל צו די פראָנט־רייען האָבן זיי שוין נישט געטויגט: ווער, אַ שטיקל אינוואַליד; ווער, אָנגערירט פון גאַז; ווער, אַ קראַנקער שוין, און אַ גרויסער טייל — האַלבע אידיאָטן, תמען, צעדולטע פון שרעק און גרויסע באָמבאַרדירונג אויפן פראָנט. אַ סך פון זיי האָבן געליטן פון אַ מין מינדערווער־טיקייט־קאָמפּלעקס.

זייענדיק אונדזערע באַלעבאַטים פאַרן טאָג, וויסנדיק ווי הפקר מיר זענען, האָבן אַזעלכע טיפּן גענומען ווייזן זייער „גרויסקייט", „שטאַרקייט". עס האָט זיי קאָמ־פּענסירט פאַר זייער געפאַלנקייט און שפלות־געפיל. און אויב אַזאַ מטורף איז נאָך געווען אַן אַנטיסעמיט אויך, איז יענעם טאָג אונדז נישט געווען וואָס מקנא צו זיין.

פיל מאָל איז אונדז אויסגעקומען אַרבעטן צוזאַמען מיט פּלעניקעס ביי פאַרשידענע אַרבעטן. מיר האָבן גוט באַמערקט דעם אונטערשיד אין דער באַציִונג פון די אַרבעט־אויפזעער צו די קריגס־געפאַנגענע און צו אונדז. די פּלעניקעס האָבן זיי נישט געוואַגט צו טרייבן, יאָגן ווי אונדז. אַ מין רעספּעקט, מיט מורא געמישט צום רוסישן מלחמה־געפאַנגענעם, צייטנווייז עפּעס פון קאָלעגיאַלן צו־גאַנג. צו אונדז אָבער, ציווילע־אַרבעטער, אַ פון־אויבן־אַראָפּיקע באַציִונג. די

שטרענגקייט — אַ גרויסע, שווערע, אַ באַליידיקנדיקע באַציִונג, וואָס איז געפאַלן נאָך שווערער ווי אַלע פיזישע נגישות.

דער רוסישער פּלעניק איז געווען בערך פרייער אין באַוועגונג. אונדז אָבער האָט מען נישט אָפּגעלאָזן אַ טריט פון זיך. און האָט ווער אומשולדיק — מאַלע־וואָס אַ מענטש דאַרף — גענומען אַוועקגיין פון אַרבעטס־פּלאַץ, נישט באַקומענדיק

איוואַצעוויטשער מענער־גרופּע ביי דער אַרבעט

אַ דערלויבעניש פריִער, האָט ער געכאַפּט גוטע קלעפּ. איין פאַל האָט געטראָפן, אַז ווען איינער, אין די ערשטע טעג פון אונדזער אָנקומען, האָט נישט גוט דער־הערט דאָס שרייען פון פּאַטרול זיך אומצוקערן, האָט דער צעדרייטער סאָלדאַט שוין גענומען צילעווען צו שיסן. ער וואָלט ער געטון אויך, ווען אונדזערע קולות קערן נישט אום אונדזער חבר.

נאָכן טאָג שווערע אַרבעט פלעגט אונדז דער פּאַטרול ברענגען צוריק צום באַראַק. באַקומען דאָס ביסל זופּ און מ׳איז דאָך געבליבן נישט זאַט. בייטאָג, ביי דער אַרבעט, פלעגן מיר קריגן אַ האַלבע שעה, דאַכט זיך, אויף עסן און אָפּרו. אָבער נישט אַלע האָבן געהאַט וואָס צו עסן. נישט אַלע האָבן געהאַט אַן עקסטרע שטיקל ברויט אויף מיטצונעמען. נישט אַלע פון אונדז האָבן באַקומען צוגעשיקט, מיט אַ געלעגנהייט, אַ ביסל ברויט דורך דער וואָך. דאָס געלעגנהייט פלעגט זיין אַ באַקאַנטער, וועלכער האָט געהאַט אַ פערדל און מ׳פלעגט אים הייסן פון ביטע־

נער קאָמענדאַנטור עפּעס וואָס אַוועקפירן, ברענגען פון ערגעץ. אויפן זשאַרגאָן־סלענג פון יענער צייט האָט עס געהייסן „טרייבן אויף שורוואַלאָק". מיט אַזאַ איינעם פלעגן מיר דעמאָלט באַקומען אַ פּעקעלע שפּייז, אַ גרוס און אַפילו אַ שטיקל בריוו אויך. דורך אַזאַ איינעם פלעגן די עלטערן אָפּנעמען פון אונדז אַ גרוס, עטלעכע ווערטער.

אייניקע פון אונדזער גרופּע האָבן שוין די ערשטע וואָך געדאַרפט אויסקומען אויפן דייטשן עסן אַליין. זיי האָבן שוין אין די ערשטע טעג פון זייער זיין אין וואַצעוויטש גענומען צוהונגערן. מיט איינעם אַזאַ האָב איך זיך געטיילט די ערשטע וואָכן. שפּעטער־צו פלעגן נישט אַזוי אָפט קומען קיין וואַצעוויטש די שורוואַלקאָווע פורלעך און נישט אַלע פלעגן קריגן רעגלמעסיק עפּעס צוגעשיקט. ביי אונדז גופא אין דער היים האָט, ווייזט אויס, דאָס ביסל קאָרן געהאַלטן ביים אויסגיין. קויפן, אויב אַפילו מ׳האָט געהאַט פאַרוואָס, איז נישט געווען ווו.

יענער ווינטער פון 1916 איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך קאַלטער און שווערער. „אַזאַ ווינטער געדענקען מיר שוין נישט לאַנג", פלעגן עלטערע מענטשן זאָגן. זייער אָפטע, גרויסע שניי־שטורעמס. אויסערגעוויינלעכע פרעסט לאָזן נישט אָפּ. אונדזער אַרבעט איז געווען אין דרויסן. און עס האָט זיך נאָך שווערער אויף אונדז אָפּגערופן.

און די ערגסטע וועטערן האָבן נישט אָפּגעהאַלטן די דייטשן פון טרייבן אונדז אויף אַרבעט, אַפילו אין זאַווערוכעס — הינט נישט צו יאָגן. עס האָט אויך געטראָפן נישט איין מאָל, באַלד נאָכן קומען פון דער אַרבעט און נאָך אָפּכאַפּן דאָס מיזעראַבלע ביסל זופּ, ווען מען איז נאָך נישט געקומען צו זיך פונעם טאָג אַרבעט אין אַזאַ וועטער, און עס ווערט פּלוצלינג אַ טומל: „שנעל אַרויסטרעטן!"

נאַכט. די רוסישע באַוווסטע זאַווערוכע האָט זיך נאָך מער צעשפּילט, צעהוליעט. און אונדז נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט האָט מען ווידער אַרויסגעטריבן.

דאָס האָט מען געדאַרפט ערגעץ די באַן־ליניע, צי אַן אַנדער פּונקט, אָפּרייניקן פון בערג שניי. האָבן מיר עס געמוזט טון. און פּאַסירט האָט אויך, אַז נאָכן צוריקקומען פון אַזאַ עקספּעדיציע, איינס אָדער צוויי אַזייגער אין מיטן נאַכט, נישט קענענדיק אויף די פיס שטיין, האָט מען אונדז פינף פאַרטאָג אויפגעריסן און געטריבן צום טאָג אַרבעט, ווי געוויינלעך. ווי גאָרנישט וואָלט געשען.

צופיל געזונט האָט נישט געקענט צוקומען. דאָס ערשטע — פאַרקילונגען. ישראל, זלמן דעם בעל־עגלהס, האָט איין פרימאָרגן נישט געקענט אויפהייבן דעם קאָפּ צוליב אַ בלייענער שווערקייט אין די גלידער און אַ היפּשן פיבער. דער דייטש, וואָס האָט געהאַט יענעם טאָג צו זאָגן איבער אַזאַ פאַל, איז געווען מערווייניק געוויסנהאַפט און האָט אים געלאָזן אין באַראַק. אין אָוונט איז ישראלן בעסער נישט געוואָרן, און אויפן צווייטן טאָג גאַנץ פרי האָט ער שוין געברענט ווי אַ פייער. אונדז האָט זיך ענדלעך איינגעגעבן צו ברענגען אַ „דאָקטער" — אַ פעלד־סאַניטאַר. ער האָט עס געדאַרפט געבן די ערשטע הילף.

„אָ, עס איז גאָרנישט — גיט זיך אַ זאָג דער „פּראָפעסאָר". — דער קערל האָט נאָך נישט קיין 42 גראַד, בלויז קנאַפּע 41". ער האָט נישט גערופן צו ישראלן קיין דאָקטער, נישט געהייסן צונעמען אים אין פעלד־לאַזאַרעט. געגעבן

עפּעס אַ קאַפּסולקע און געלאָזן ישׂראלן ליגן אין אָפּענעם, קאַלטן און ווינטיקן באַראַק. אַז ישׂראל האָט דאָך נישט קיין 42 גראַד, נאָר בלויז קנאַפּע 41, איז דאָך נישט שייך. קומענדיק פֿאַרנאַכט פון דער אַרבעט האָבן מיר ישׂראלן אויף זיין נאַרע נישט געטראָפן. בייטאָג האָבן זיי אים געמוזט אַרויסנעמען פון באַראַק און אַריבערפירן אין אַ פּעלד־שפּיטאָל.

ה.

מיט אונדזערע אחיות לצרה האָבן מיר זיך נישט געזען, זינט אונדזער צעשיידן זיך דעם ערשטן טאָג. מיר האָבן געהערט, געווּסט, אַז זיי זענען אויך אין זעלבן

פּרויען־גרופּע אין איוואַצעוויטשער צוואַנגס־לאַגער

דאָרף, נישט ווייט פון אונדז. אָבער מיר זענען דאָ ווי אַרעסטאַנטן, אונטער דראָטן, מיט אַ וואַך אַרום.

אויף דער פּערטער וואָך, דאַכט זיך, נאָך דער אַרבעט, נאָכן עסן, יעדער רוט אויף זיין אופן, אַ דייטשל לויפט אַריין און רופט אויס אייניקע נעמען אונדזערע. ער איז אין אַ גוטער לוינע: „די מעדכנס"! די מיידלעך, הייסט עס, האָבן זיך פאַר־בענקט נאָך אייך! (די אַרויסגערופענע).

געווען איז עס גאָר פּשוט טאַקע, זיי האָבן געוואָלט זען אַן אייגענעם מענטש. אויסרעדן אַ וואָרט. די באַציונג צו זיי איז געווען אַ בעסערע ווי צו אונדז. פּרייער האָט מען זיי אויך געהאַלטן. האָבן זיי געפּועלט. דאָס הייסט, אַנדערע פון זיי האָבן געבעטן צו זען זיך אַ ווייל מיט זייערע קרובים און פּריינד.

וועט עס זענען געווען די גליקלעכע דעמאָלט, געדענק איך שוין נישט. דאָס צווייטע מאָל איז אויך מיין שטערן געווען זייער גוט צו מיר. וועט עס האָט מיך אַרויסגערופן געדענק איך אויך נישט, און איך האָב אייגנטלעך דאָס נישט דער־

וואַרט. אויף וויפל איך האָב דעמאָלט געווּסט, האָב איך נישט געהאַט קיין אַנונג פון קיין איינער, וועלכע זאָל זיין אַ קרובֿה מיינע דאָרטן, צי אַזוי אַ נענטערע באַקאַנטע. איך האָב געקלערט: אפשר די, יענע, אָבער נישט געטראָפן. איך געדענק נאָך אָבער גוט יענע איבעררַשונג, וועז אַריינקומענדיק אַהין, האָב איך זיך דערווּסט, ווער עס האָט מיך "אַרויסגעטרעבעוועט". מיך וואָלט קיין מאָל איינגעפאַלן דער נאָמען. ווייזט אויס, אַז וועז מ'איז יונג, איז מען טאַקע יונג. אוז עס ווייזט אויך אויס, אַז קענסט קיין מאָל נישט ווּיסן, ווער אוז וואָס עס טוט זיך אין אַ מיידלס האַרץ אין אַזאַ עלטער.

די מיידלעך האָבן געווּוינט ווי שטיקלעך מענטשן אין פאַרגלייך מיט אונדז. זיי האָבן זיך געפונען אין אַ שטוב, אויף דער ערד, אוז נישט ווי מיר אין דער

ביטענער יידישע אוז קריסטלעכע מיידלעך אין אַ "יום־טוב"־טאַג אין צוואַנג־לאַגער

ערד. אַ קליין כאַטקע, אויך אויבערשטע אוז אונטערשטע נאַרעס, די ענגשאַפט — גוואַלדיק. וועז מיר זענען אַהין אַריין, האָט אַ חמימה אַ זעץ געטוון. לכתחילה האָבן מיר זיך מחיה געווען מיט אַזאַ וואַרעמקייט. באַלד אָבער איז געווארן צו הייס פאַר אונדז. שוין נישט געווען צוגעווּוינט דערצו.

ביי אַ האַלבן מעטער פון דער וואַנט איז געשטאַנען דאָס פעלד־אייוועלע, אָבער אַ גרויס. געשטאַנען אויף אַ ציגלענעם פונדאַמענט, עטוואָס איינגעמויערט. עס האָט גוט געברענט אינעווייניק. נאָענט האָט מען נישט געקענט שטיין. אַ גוטער, בלעכענער קוימען האָט זיך געצויגן צו דער נאָענטער וואַנט, אוז דורך אַ לאַך דורכגעהאַקט אין איר איז דער קוימען אַרויס אין דרויסן, נישט ווייט אונטער דער שטרויענער סטריכע. איך באַמערק, אַז די וואַנט לעבן אייוועלע איז גוט וואַרעם, שוויצט. אויף די גלאַט־געטעסעטע, סאָסנאָווע וואַנט־קלעצער — גרויסע טראָפנס טאַלע. עטלעכע ערטער פאַרגאָסן מיט רינענדיקן פעך.

אונדזער וויזיט ענדיקט זיך. ווי גיך דאָס פערטל שעה איז אַריבער. אונדזער דייטשל רופט אונדז שוין צוריק. מ'מוז גיין.

אַ פאָר וואָכן שפּעטער איז זייער "פאַלאָץ" אַוועק מיטן פייער. אין אַ מיטן

נאַכט איז עס געשען. דאָס פייער האָט אַרומגעכאַפּט זייער שנעל פון דרויסן און פון אינעווייניק. די פאַטרול־דייטשן האָבן באַצייטנס באַמערקט דאָס פייער, גע־מאַכט טרעוואָגע. דאָס פייער האָט גיך אָפּגעשניטן דעם אַרויסגאַנג. עטלעכע פרויען האָט מען פאַרטשאַדעטע קוים דורכן פענצטער אַרויסגעכאַפּט. וועג נישט די שנעלע, גיכע הילף, וואָלטן דעמאָלט אַ סך קרבנות געווען. עפּעס אַ נס געשען.

אין מיטן נאַכט, אין טיפן שלאָף, האָט זיך אָנגעכאַפּט די וואַנט אינעווייניק. נישט געווי באַווּסט, ווי אַזוי די שטרויענע סטריכע פון דרויסן האָט באַלד אָנ־געהויבן ברענען.

ו.

יענעםווינטער אין ביטען איז שוין אין פיל היימען געווען הונגער. מ׳איז אויסגעקומען אויף דער פאַרציץ וואָס דער דייטש פלעגט דורך דעם קאָמיטעט צוטיילן. קיין ברויט ערגעץ צו קויפן איז נישט געווען. ביים אָפּטרעטן פון דער צאַרישער אַרמיי איז דורך דער מיליטעררישער מאַכט עוואַקויִרט געוואָרן די קריסט־לעכע שטאַטישע און דאָרפישע באַפעלקערונג טיפער אין רוסלאַנד. קיין שפּייז־קראָמען זענען נישט געבליבן. קויפן קאָרן, מעל אד״גל האָט מען נישט געקענט, וועג אָפּילו עס וואָלט געווען גענלט. ביטען איז אָפּגעשניטן געווען פון דער וועלט. מ׳האָט נישט געלאָזט אַריין אָדער אַרויס. פאַטרולן זענען געשטאַנען אויף די וויכטיקסטע סוף־שטאַט־פונקטן און געהיט טאָג און נאַכט. אויף אַרויספאָרן האָט מען גענמוזט האָבן אַ ספּעציעלן פאַסיר־שיין פון קאָמענדאַנטור. מען האָט אָבער נישט געגעבן. אויף אַלע וועגן האָבן זיך שטענדיק אַרומגעדרייט די באַווּסטע „גרינע רעקלעך״, די פעלד־זשאַנדאַרמעריע, און מיט זיי האָט געוויס קיינער נישט געווונטשן זיך צו באַגעגענען פּנים־אל־פּנים.

נישט אַלע האָבן געהאָט אַ מעגלעכקייט אָנצוגרייטן זיך אַ ביסל תבואה פון די פאַרלאָזענע פּויערשע שייערן. נישט אַלע האָבן געהאָט די נייטיקע פּיזישע כוחות און מעגלעכקייטן, און אויך נישט דעם מענטשן־מאָטעריאַל אויף צו לויפן, שלעפּן, טראָגן, גראָבן, זוכן אא״וו.

אָט דער עלעמענט האָט אָפּילו נישט געקענט זיך באַזאָרגן מיט גענוג קאָר־טאָפל פאַרן יאָר. און קאַרטאָפל איז געווען אין אָסיען פון 1915 אין די הונדערטער טויזנטער פּודן. מ׳האָט בלויז געדאַרפט אַרויס אין פעלד און אויסגראָבן. אָבער נישט אַלע האָבן געהאָט מיט וועמען עס צו טון. און האָט מען שוין יאָ אויסגע־גראָבן אַ ביסל קאַרטאָפל, טאָ וויפל האָבן געקענט עלטערע מענטשן, שוואַכע פרויען, קליינע קינדער, אויפן פלייצע אָנשלעפּן אַהיים?!

פון דער קאַטעגאָריע זענען, אין אונדזערע פאַרשיקטע גרופּעס קיין וואַצע־וויטש, געווען עטלעכע, סיי ביי די מענער און סיי ביי די פרויען. זיי האָבן שוין געמומען הונגערן גלייך די ערשטע טעג. זיי האָבן גאָרנישט געזאָגט. די אויגן זייערע האָבן שוין אָבער גערעדט.

אין די שפּעטערדיקע וואָכן זענען די פאַרבינדונגען מיט ביטען געוואָרן אַלץ זעלטענער. נישט אַזוי אָפּט און רעגולער פלעגן קומען די שורוואַלקאָוע פורלעך. איצט האָבן אַ סך געמומען צוהונגערן.

און אַזוי זענען דעמאָלט געקראָכן די טעג, די וואָכן. 5 פּאַרטאָג איז מען אַרויסגעלאָפן פון באַראַק און אין דער ריי זיך געשטעלט נאָך דעם ביסל קאָוווע. גלייך האָט מען געמוזט זיך שטעלן אויף קאָנטראָלקע און תיכף האָט מען אונדז, אין גרופּקעס, אונטער א וואַך, געטריבן אויף אַרבעט. פּאַרנאַכט, פון דער אַרבעט, האָט מען וויידער געיאָגט זיך שטעלן אין דער ריי נאָך דעם ביסל זופּ. א פּאָר שעה שפּעטער פלעגט קומען דער באַפעל זיך צו לייגן שלאָפן.

אַזוי טאָג־אין, אַזוי טאָג־אויס. מאָנאָטאָנע רוטין. נישט דערעסן, נישט אויס־געשלאָפן, נישט קיין מאָל ווי געהעריק. פון באַראַק צום באַראַק, ווי א ווילדע חיה אין א שטייג. נישטאָ די מינדסטע פרייהייט זיך א קער צו טון אַליין. די היים ווערט אַלץ וויטער, וווייטער, ווי א חלום א שיינער.

א גרויסן טייל אונדזערייקע איז באַפאַלן א יאוש. צוריק קומען אַהיים?! אַזוי גיך — געוויס נישט. אַנדערע זענען געווארן שלאָבערדיק, אָפּגעלאָזן, טעמפּ־גלייכ־גילטיק. פּאָר אָט־די־א איז עס א געפערלעכער מצב. דאָס אויפמונטערן זיי דורך געצוילטע פון אונדז האָט וויניק געהאָלפן. אויף אַלץ פלעגן זיי א מאָל טון מיט דער האַנט, האָפענונגסלאָז.

שוין נאָך פּורים. עס איז זייער קאַלט, פרעסט, שניי. א לאַנגערווינטער דער היינטיקער. די טעג זענען שוין אָבער גרעסערע. די זון וואַרעמט שטאַרקער, פריי־לעכער. מ׳פילט שוין אין דער לופט אַן ענדערונג, וואָס איז נישט קלאָר. אָבער דער דרויסן רופט, לאָקט, ציט. די פּאַרנאַכטן זענען שוין ליכטיקע.

אין אַזוינע טעג, קומענדיק פון דער אַרבעט, האָב איך, נאָכן מיזעראַבלען עסן, גלייך געזען זיך אַרויסצוכאַפּן פון באַראַק אינעם שטיקעלע הייפל פּאַרנט, וואָס איז געווען הויך אַרומגערינגלט מיט שטעכיקע דראָט. טייל מאָל פלעגן אויך אַנדערע אַרויסקומען, זיך שטעלן האַרט ביים צאַם און געקוקט צו דער אָפּענער, פרייער וועלט הינטער די דראָטן. דאָס נאָגן אין האַרצן וועלט שארפער, דאָס בענקען אַהיים — וווייטיקדיקער. „וואָס האָט מען מיך פּאַרשפּאַרט וויי א חיה?! איך בין דאָך א פרייער מענטש!״ אינסטינקטיוו האָב איך מיינע פויסטן געבוילט, אינסטינק־טיוו פּאַרביסן די ליפּן. א קללה האָט זיך שטיל דורכגעזוייט: „א פינצטערער יאָר אויף זיין!״

איך פּיל, אַז איך נעם פּאַרלירן מיין רויקייט די לעצטע טעג. איך האָב גע־הערט די גאַנצע צייט צו די גאָר וויניק אָפּטימיסטן. כ׳האָב געמוטיקט די יאוש־דיקע. געזאָגט און געהאַלטן אין איין טענהנען, אַז מיר וועלן נאָך אַהיים צוריק קומען אין גיכן, זיי טאָרן דאָך אונדז נישט האַלטן שטענדיק. מיר זענען נישט קיין קריגס־געפאַנגענע, נאָר ציווילע, און פּאַרברעכער אַוודאי נישט. מ׳דאַרף נישט אויפהערן מאָנען. נישט איינמאָטערן זיך. דאָס דאַרפן טון אין ביטען די משפּחות און דער קאָמיטעט. און אָפּילו מיר, דאָ, דאַרפן פרווון. מיר קענען גאָר־נישט פּאַרלירן. מיר האָבן דאָך נישט וואָס צו פּאַרלירן. זאָל מען אונדז אַהיים שיקן, ווי זיי האָבן לכתחילה אונדז צוגעזאָגט אַזוי פיל מאָל.

איך האָב גענומען פילן, אַז איך פּאַרליר צוביסלעך מיין זעלבסטזיכערקייט. עפּעס אַן אומרויקייט טרייבט, לאָזט נישט איינשטיין. זאָל עס די „עפּעס אין דער

לופט״־ענדערונג, דער ערשטער אַנזאַג פון נאַענטן אָנקומענדיקן פרילינג, זיין דער גורם?!

זאָל עס די יוגנט — די טעג, די וואָכן, דערשטיקטע אין ענגן, שמוציקן, פאַרפּעסטעטן באַראַק — זיי די סיבה?!

ז.

אין איינעם אַזאַ נאָך מיטאָג, דאַכט זיך אַ פרייטיק פאַרנאַכט, גאָר נאָענט צו פּסח, שטייענדיק אינעם הויפּל לעבן צאַם, האָבן מיר געהאַט אַ מאָדנע באַגעגעניש. אַ זייער אָנגענעמע באַגעגעניש. אַ שטאַרקע איבערראַשונג, וואָס האָט אָבער געלאָזן אַ שטיקל וווּנד אין האַרצן אויך.

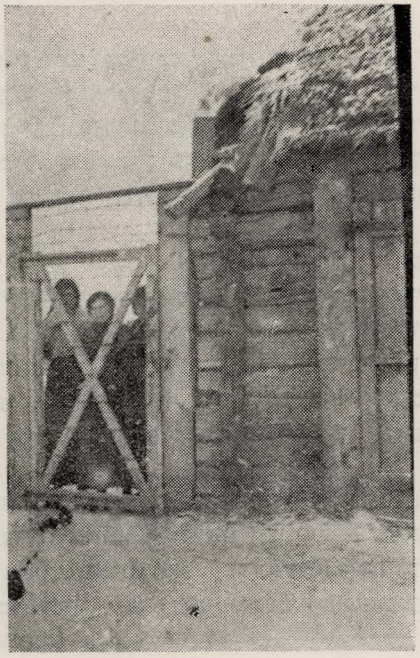

דער אַריינגאַנג אין דעם פרויען־באַראַק
פון דעם צוואַנגס־לאַגער
אין אירוואַצוויטש

עס האָט זיך דערנענטערט אַ יונגע פרוי צום צאַם אויף דער פרייער זייט. באַלד אַ צווייטע. יידישע טעכטער, גישט קיין ביטענער.

זען אַ פרוי דאָ־אָ אין דעם לאַגער — חוץ אונדזערע ביטענער, פון וועלכע מיר האָבן געווּסט, אָבער זיי כּמעט גישט געזען די גאַנצע צייט — איז ווי אַ בייז ווונדער וואָלט אַראָפּגעפאַלן פון הימל. מיר רעדן זיך מיט זיי פונאַנדער.

זיי זענען עטלעכע צענדליק יידישע טעכטער, צעזייט אין פאַרשיידענע ערטער אין דעם לאַגער. אין אַנדערע פּונקטן אַרום וואַצעוויטש זענען דאָ נאָך יידישע פרויען. זיי זענען אַלע פון פּינסק. אין פּינסק איז דער הויפּט־גאַס גרויס, דער עיקר צווישן דעם אָרעמען טייל יידן. אַ לאַנגע צייט האָבן די יידן געהאַלטן אין בעטן, מאָנען פון דער אַרטיקער קאָמענדאַנטור אין אינמאָל פון דער קאָמענדאַנטור אַן ענטפער, אַז זיי קענען געבן אַרבעט עטלעכע הונדערט יידישע פרויען, אָבער גישט אין שטאָט, נאָר צעשיקן זיי אין פאַרשיידענע פּונקטן, גישט ווייט. יונגע פרויען דאַרפן זיי.

לכתחילה האָט מען גישט געוואָלט הערן פון דעם: „יידישע מיידלעך פאַרשיקן פון דער היים? ניין!״

אין די היימען אָבער האָט דער הונגער אַלץ מער געמאַטערט. ס׳איז לית־ברירה געווָארן. אַ 500 יִידישע טעכטער האָט מען געהייסן קומען צו אַ געוויסן זאַמלפונקט, אַריינגעטריבן זיי אין פראַכט־וואַגענען און צעזייט זיי ווייט פון דער היים אין פאַרשידענע פונקטן, צווישן די דייטשע סאָלדאַטן.

די פינסקער יִידישע טעכטער — חוץ אונדזערע ביטענער — זענען געווען די אינציקע פרויען, וואָס יענע דייטשן האָבן באַגעגנט נאָענט. איינצלנע מיידלעך איז אויסגעקומען צו זיין הויז־אויפֿפֿאַסערינס איבער די ווינונגען פון דייטשע אָפיצירן. אַ סך יִידישע מיידלעך זענען שוין אויף אַזאַ צי אַנדער אופן אַראָפּ פון דרך הישר — גיבן צו מיט אָפענעם ווייטיק און טרערן אין די אויגן די פאָר פינסקער יִידישע יונגע טעכטער, וועלכע שטייען לעבן אונדז אויף יענער זייט שטעכלדראָט.

זיי, די יִידישע מיידלעך, האָבן שוין זינט עטלעכע וואָכן געהערט, אַז אין די־אַ באַראַקן זענען אָנגעקומען יִידישע ציווויל־אַרבעטער. זיי, די מיידלעך, האַלט מען נישט אונטער דראָטן. זיי קענען זיך אַ ביסל פרייער באַוועגן אויך. זיי האָבן שוין לאַנג געוואָלט זיך טרעפן מיט אונדז, נאָר צוליב פאַרשידענע סיבות, דער עיקר צוליב די גרויסע קעלטן און גאָר קליינע טעג האָבן זיי עס נישט געקענט באַווייזן.

מ׳האָט געקענט גלייך זען, אַז די פאָר יִידישע טעכטער קומען פון באַלע־באַטישע פאַמיליעס, אַז זיי זענען איידעלע קינדער, מיט אַ געוויסן באַגאַזש בילדונג, קולטור. אַ 2—3 מאָל זענען זיי געקומען. צופיל רעדן האָט זיך נישט געלאָזט. שווער געווען דאָס פירן אַ שמועס. מיר דוכט: אָט די צוויי אינטעליגענטע יִידישע מיידלעך האָבן אויכעט געמומען פאַרלירן זייער רויִקייט, וואָס זיי האָבן מיט אַלע כוחות געזוכט אָנצוהאַלטן ביז איצטער. זייער בענקען אַהיים איז געווען נאָך שאַרפער, דוכט זיך.

שוין עטלעכע טעג גייען אַרום קלאָנגען, אַז אויף פּסח לאָזט מען אונדז אָפּ אַהיים, אַז מ׳וועט אונדז שוין אין גאַנצן באַפרייען. די נעפּלדיקע ידיעות קומען פון דער היים טאַקע. די משפּחות, דער קאָמיטעט האָבן, ווייזט אויס, געמאַכט שטאַרקע באַמיִונגען ביים קאָמענדאָנט. דער דייטש האָט געגעבן האָפענונגען. די שטימונג ביי אונדז האָט זיך געהויבן.

וועט מען אונדז טאַקע אָפּלאָזן? אויף פּסח כאָטש?!

מיר גלויבן זיך קוים. אַלנפאַלס, די נאָענטע צייט וועט ווייזן. האָפן דאַרף מען.

ח.

אַ שיינער פאַרנאַכט, נאָענט צו פּסח. אָנגעקומען זענען זיי מיט געזאַנג. אַ פריילעך־לעבעדיקן ניגון. עפּעס פון מאַרש־מעלאָדיע איז דאָ דערין. ווען זיי זענען אַריין אין הייפל פון באַראַק, האָבן מיר געמומען אויפכאָפּן איינצלנע ווערטער: „אדון עולם" זינגען זיי גאָר?!

אַ 15 יונגע בחורים כארזים (צעדערס), אייגער אין אַנדערן, מיט ברייטע פּלייצעס, גוט אָפּגעגעסענע, נישט פאַרמאָרעטע ווי אונדזערע ביטענער אינעם גרעסטן טייל. און ווי האָפערדיק זיי זענען עס.

דאָס זענען יידישע בחורים פון דער נאָענטער קאָסעווע. זיי קומען אַהער אויף אַ זייער קורצער צייט. אויף פּסח צוריק אַהיים.

„די זעלבע חתונה" — קלער איך מיר. „וואַרט־צו אַ ביסל!"

אויף אונדז קוקן זיי אַ ביסל ווי פון אויבן־אַראָפּ. האַלטן זיך די ערשטע טעג ווי אָפּגעזונדערט. „קאָסעווע איז נישט ביטען!" ביטען איז פאַררעכנט פאַרן פּראָנט־געביט. לא כן קאָסאָווע. ביטען איז אָפּגעשלאָסן. שטרענגע באַצייכנונג. לא כך — קאָסעווע.

אין קאָסעווע איז מען לערך פרייער. מ׳מעג אַרויספאָרן, אַריינפאָרן אין אָפּטע פאַלן. עטלעכע קראָמען זענען אָפּן. אין דער עיקר — ברויט איז דאָ צו־גענוג, איבער־גענוג נאָך. קאָסעווער יידן האָבן זיך אָנגעגרייט. ווען די אַרמייען האָבן זיך געביטן, איז קאָסעווע געבליבן גאַנץ, נישט אָפּגעברענט ווי אונדזער שטעטל. קאָסעווער יידן זענען אויך פאַרבליבן אויף זייערע ערטער און נישט געמוזט אַנטלויפן פון שטעטל אויף עטלעכע טעג, ווי מיר ביטענער. קאָסעווער יידן — אַחוץ אפשר יחידים — ווייסן נישט פון די אַלע צרות, נגישות, הונגערן און טרייבן אויף אַרבעט אַזוי פיל, ווי ביטענער.

„אונדז וועט מען דאָ נישט האַלטן לאַנג" — זאָגן זיי און חזרן איבער.

„הלוואי!" — קלער איך מיר.

בלויז עטלעכע טעג האָט גענומען. דאָס פּנים בלאָסער שוין אַ ביסעלע, דער רוקן בייגט זיך, דאָס זיך, דאָס האָפּערדיקייט איז פאַרשוווּנדן. זיי רעדן שוין שטילער אַ ביסל. מ׳רוקט זיך צו צו אונדז שוין צוביסלעך. מ׳נעמט פרעגן פּרטים.

„קינדערלעך, — קלער איך מיר — פאַרן דייטש זענען מיר אַלע גלייך. אַלע צוואַנג־אַרבעטער, שקלאַפן. יאָ פּראָנט־געביט, נישט פּראָנט־געביט, אַלע גלייך: ביטענער, קאָסעווער, ריזשנאָיער, סלאָנימער — קיין אונטערשיד פאַר אים. די זעלבע יחסנים. און יידן זענען מיר געווויס אַלע פאַר אים".

ט.

פֿלוצלינג און אומדערוואַרט איז עס געשען. מיר קומען פון דער אַרבעט און הערן, אַז היינט זענען אונדזערע ביטענערקעס אָפּגעשיקט געוואָרן צוריק אַהיים. מיר געפּינען אויס, אַז פאַר זיי גופא איז עס געקומען אומגעריכט. מ׳האָט זיי אין דער פרי געהייסן זיך פאָקן און זיין גרייט. שפּעטער־צו זענען זיי אונטער סאָלדאַטן־שמירה אַוועקגעפירט געוואָרן אַהיים.

מיר פילן זיך ווי מיר וואָלטן פֿלוצלינג פאַריתומט געוואָרן, פאַרלאָזן געוואָרן, איבערגעלאָזן אויף הפקר אין גאַנצן.

מיר זענען אַוועק פון דער היים צוזאַמען. אומבאַוווסט, אינסטינקטיוו האָט זיך די גאַנצע צייט געפילט מער זיכערקייט צוליבן זיין נישט ווייט אייניג פון די אַנדערע. זיי, די פרויען, מוזן זיי דאָך באַהאַנדלען אַ ביסל בעסער ווי אונדז, און זענען זיי נאָך אין וואַצעוויטש, וועלן מיר דאָך אויכעט פאַרבלייבן דאָ. מיר זענען געקומען צוזאַמען און מ׳וועט דאָך אונדזער גרופּע נישט צעריסן.

איצטער זענען מיר געבליבן אַליין. עס האָט אונדז געפּרייט, וואָס כאָטש זיי זענען באַפּרייט געוואָרן. מיר האָבן זיי אָבער אויך מקנא געווען. עס שרעקט אויך דער געדאַנק, אַז מיר זענען אפשר פֿאַרמשפּט אויף צו בלייבן דאָ אויף וועך וויסט ווי לאַנג. אפשר וועט מען אונדז פון דאַנען נאָך שיקן ערגעץ אַנדערש גאָר.

דאָס פֿלוצלינגדיקע שיקן די מיידלעך אַהיים אָן אונדז, איז פֿאַר אונדז נישט קיין גוטער סימן.

י.

פֿאַר פֿורים נאָך האָבן מיר באַקומען פון דער היים ידיעות, נישט זיכערע, אַז אויף פּסח באַפּרייט מען אונדז. מירן שוין אפשר גאָר אין גאַנצן פֿאַרבלייבן אין דער היים.

די עלטערן, דער קאָמיטעט מיט הרב זיוו בראש, האָבן שטאַרק אַפּעלירט צום קאָמענדאַנט. הרב זיוו האָט אַ פּאָר מאָל פּערזענלעך געערעדט מיטן קאָמענדאַנט. פֿאַרן הרב זיוו האָבן די דייטשן געהאַט דעמאָלט אַ באַזונדערן דרך־ארץ און רעספּעקט. אַליין אַ הדרת פּנים, אַ הויכער, שטאַלטנער, שיינער מאַן, אין די ערשטע פערציקער, מיט מאַניערן, האַלטונג און אַ רעדן פון אַן אַריסטאָקראַט און וועלטלעכן מענטש, האָט באַהערשט פולקאָם דייטש און עטלעכע אַנדערע שפּראַכן. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ הויכן גראַד אַלגעמיינע בילדונג און איז געווען פֿאַרערכנט אין דער יידישער וועלט פֿאַר אַ גאון, פֿאַר איינעם פון די יונגע אויפגייענדיקע פּירערס, וואָס האָט צוגעזאָגט זייער פּיל. מען האָט אים אויך געריפן דער „טאוריקער עלוי", נאָך דעם שטעטל פון וואַנען ער איז געקומען פון די ישיבות. הרב זיוו האָט איבערגענומען ביטענער כסא־הרבנות פון הרב הגאון ר' מתותיה (מעדניצקי) — אַ זעלטענער טיפּ יידן און רב בכלל, וואָס האָט אין טיף־טיפן עלטער, עטלעכע יאָר פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויפֿגעגעבן זיין רבנות־שטול, אויף וועלכער איז געזעסן לאַנגע יאָרן, און איז אַוועק־געפֿאָרן מיטן רעשט פון זיין משפּחה קיין ארץ־ישראל.

הרב זיוו האָט דעמאָלט געהאַט אַ סך חן אין דער אָרטס־קאָמענדאַנטור. זיי האָבן זיך מיט אים פיל גערעכנט. זיי האָבן אים צוגעזאָגט צו טון אַלץ וואָס זיי קענען. למען האמת וויל איך באַמערקן, אַז פּערזענלעך האָב איך געהאָט זייער וויניק אמונה: איין מאָל אַ ליגנער, שווינדלער — אַלע מאָל אַזעלכער. און דער דייטש האָט אונדז געוואָרט אויף טריט און שריט. מיינע ספֿקות האָב איך פֿאַרן מויל נישט אַרויסגעבראַכט, כדי נישט צוצונעמען דאָס ביסעלע אילוזיע ביי מיינע חברים לצרה.

פון דער היים איז קורץ פֿאַר פּסח אָנגעקומען אַ ידיעה מיט דער דאָזיקער פון אונדזער צוריקשיקן. מעגלעך, אַז די ביטענער קאָמענדאַנטור האָט אינטער־וועניורט און געמאַכט שטאַרקע באַמיונגען ביי דער געהעריקער מאַכט וועגן דעם. אָבער די פרויען האָט מען אַהיים געבראַכט און מיר זענען דאָ. און אָט איז שוין די לעצטע וואָך פֿאַר פּסח. אָט, נאָך דריי טעג און שוין 2 טעג פֿאַר יום־טוב. ערב פּסח היינט שוין. מיר זענען נאָך דאָ. מיר פֿאַרבלייבן שוין דאָ פּסח געוויס.

די אַנטוישונג איז געווען אַ צו־גרויסער קלאַפּ. אַנדערע זענען אַרומגעגאַנגען ווי צעטומלטע, דער קאָפּ — אַראָפּגעלאָזן בוכשטעבלעך, דאָס פּנים — שוואַרץ.

פּסח — אַזאַ יום־טובֿ! אַזוי נאָענט פון דער היים — אַ 25 ווייאָרסט אין גאַנצן— און אָפּילו אויף די ערשטע טעג אונדז נישט אָפּגעלאָזט.

אומעטיקע, שטילע, מיט נישט־באַהאַלטענעם טרויער אין די אויגן, מיט אָפּענעם יידישן צער אויפן פּנים, האָבן מיר אַרומגעבלאָנקעט. קיין אָרט זיך נישט געפונען. אַרויס פון באַראַק אינעם פּיצעלע הייפּל, באַלד צוריק אַריין, און אַזוי כסדר.

אין אַרטשיק כאַצקלס ווייניר איז אַ ביסל אַנדערש. אָפּגעזונדערט, פּאַרטון אין זיך. די אויגן האָלב־אַראָפּגעלאָזענע, ווי זיי וואָלטן געזען בלויז אויף עטלעכע טפחים פּאָרויס פון זיך, נישט ווייטער און נישט אָן אַ זייט אַ ביסל, ווי אַ האָלב־נישט־דאָיקער, ווי אינעווייניק אין זיך פּאַרנומען מיט עפּעס, ווי ער גרייט זיך פּאַר עפּעס, צו עפּעס. מיידט אויס צו רעדן. ענטפּערט אָפּילו נישט.

היינט איז די ערשטע פּסח־נאַכט. דער ערשטער סדר. אין באַראַק — דער זעלבער האַרמידער ווי אַלע מאָל. מיינע עטלעכע ביטענער זענען מערסטנס אויף די נאַרעס, אָדער שטייען אויף דער ערד, ווי „באַגראָבענע" קוקן זיי אויס.

איך באַשליס צו כאַפּן אַ „שפּאַציר" איבערן באַראַק גופא. „אָנקוקן" די וועלט. אייגנטלעך בין איך דאָך אַ סך ווייטער פון מיין נאָרע נישט געווען נאָך. לאָמיך זען ווי עס לעבן מיינע „קאָלעגן", די רוסישע פּלעניקעס. מיין שפּאַציר האָט לאַנג נישט געדויערט. דער זעלבער אומרו האָט נישט געלאָזט. די פּלעני־קעס זענען געווען מערסטנס פּאַרנומען מיט זיך אַליין. ווער עס האָט איינגעגייט אַ קנעפּל, געלייגט אַ לאַטע אויף די הויזן, ווער עס איז געווען פּאַרנומען מיט סקראָבען אָן אָפּגעאָנגענע פון פּראָסט זיסע ברוקווע אָדער מערן. באַלייכטונג האָבן זיי געהאַט זייערע אייגענע — אַ חלב ליכטל. זיי האָבן געהאַט אַ סך זאַכן וואָס מיר האָבן נישט געהאַט. ביים אויסלאָדן און אָנלאָדן שפּייז און אַנדערע זאַכן, האָבן זיי זיך ווי עס איז אַן עצה געגעבן, אַז עפּעס זאָל פּאַרבלאָנדזשען צו זיי. אַזוי איז אויך געווען מיטן רייכערן.

אַנדערע זייערע זענען געלעגן אויף די נאַרעס, אויסגעצויגן מיטן פּנים אַרויף, מיט אַ גלי־ענדיקן פּאַפּיראָס צווישן די פּינגער, און געזונגען שטיל, געצויגן איין לידל נאָכן צווייטן, מערסטנס פּאָלקס־לידער, אומעטיקע, בענקענדיקע. שכנים זייערע האָבן אונטערגעכאַפּט. זיי בענקען נאָך זייערע היימען, צעזייטע, צעשפּרייטע איבער דעם גרויסן רוסלאַנד.

איך בין צוריק פון „זען די וועלט". איך שטיי אין קאָרידאָרל, לעבן מיין נאָרע. אַרויפקריכן אויבן ווילט זיך נאָך נישט. איך וויל וויסן, ווי מיינע ביטענער „פּאַרבאַנגענע" איצטער. מיין בליק פּאַלט אויף דער קעגנאיבערדיקער זייט, אויף דער נאָרע פונקט אַנטקעגן מיינער, אויבן. אַרטשיק כאַצקלס זיצט לעבן זיין קופּערטל, אויף וועלכן ס׳איז פּאַרשפּרייט אַ שטיקל סערוועטקעלע. אַ ליכטל ברענט אויפן צווייטן ווינקל. אויפן סערוועטקעלע — אַ טעלערל. וואָס דאָרטן איז — קען איך נישט באַמערקן. ער האָט אָבער ערב יום־טוב באַקומען, דורך אַ ספּעציעלער געלעגנהייט, אַ קליין פּעקעלע. מסתמא האָבן זיינע עלטערן באַוויזן

צוצושיקן אין דער לעצטער שעה עפּעס פּסחדיקס. אַרטשיק קוקט אין אַ דין ספּרל. ער זאָגט די הגדה. אַ פּייערלעכע ערנסטקייט איז אויף זיין פּנים. ער שאָקלט זיך צו ריטמיש. עטוואָס אָפּגערוקט פון אים — יעקב נעכטן גאַלינסקי. ער פּרווועט נאָכהאַלטן. אַרטשיקס קול בייט זיך: אָט אַ ביסעלע העכער, מער פּייערלעכער, לאַנגזאַמער די וועטער. באַלד צוריק צו דער פּריערדיקער הייך.

עטלעכע ביטענער געפּינען זיך נאָענט, אונטן. פּונקט ווי איך, אָבסערווירן זיי דעם „סדר". ביי אַנדערע אַ חוזק־שמייכל אין אַ ווינקל פון מויל, קוים וואָס עס האַלט זיך. דאָכט זיך — אָט־אָט פּאַלט ער אַרונטער. זייער חוזק שטאַרבט אָפּ צוביסלעך. פּנימער וועלן ערנסטער. האָט זיי די היימישע סדר־נאָכט, די נאָענטסטע אַרום טיש איצט דאָרטן, שטאַרק אַ ריר געטון?!

דוד כיענקעס ברעסקין רוקט זיך אַלץ נענטער. אָט איז ער שוין אויף דער נאַרע לעבן אַרטשיקן. נעמט זיך וויגן. ער זאָגט שוין נאָך די הגדה.

איך באַמערק אויך ווי עטלעכע פּאָנקעס, שכנים, שאַרן זיך צו נענטער. מיט אויפגעריסענע אויגן קוקן זיי זיך צו צו דעם.

אַרטשיק האָט זיך ווי איבערגערוקט, ווי איבערגעזעצט. אויסגעגלייכט זיך אַ ביסל. זיין קול נעמט קלינגען העכער. ער זינגט:

כאַ־אַ־סאַל סי־דור פּע־ע־סאַ־אַך קיי־יי־וו־וויי־הי־יל־כאָ־אַ־סיי־יי
חסל סדור פּסח כהלכתו

קיי־כאָ־אַל מי־י־שפּאָ־טיי וויי־כו־קאָ־אַ־סיי
ככל משפּטו וחוקתו

קיי־כאָ־אַל מי־י־שפּאָ־טיי וויי־כו־קאָ־אַ־סיי
ככל משפּטו וחוקתו

קאַ־אַ־וואַ־שער זאָ־כי־י־נו־ו לע־סאַ־אַ־וו־דעי־עיר איי־יי־סיי־יי
כאשר זכינו לסדר אותו

קאַ־אַ־וואַ־שער זאָ־כי־י־נו־ו לע־סאַ־אַ־וו־דעי־עיר איי־יי־סיי־יי
כאשר זכינו לסדר אותו

קיי־יי־וו־וויין ני־י־זקע אוי לאָ־אַ־סיי־סיי
כן נזכה לעשותו

יא.

אויף ביידע זייטן פון מאָסקווע־בריסקער שאָסיי, נישט ווייט פון דער נייער דורך די דייטשן געגרינדעטער באַן־סטאַציע איוואַצעוויטשי, איז געשטאַנען דער גרויסער דאָרף יאַגלעוויטש פאָרלאָזן פון זיינע באַלעבאָטים, אַנטלאָפּענע קיין רוסלאַנד. די אַנדערע טעג פּסח זענען מיר שוין געווען דאָרטן. מ׳האָט אונדז צוגעטיילט פּויערישע כאַטקעס. גאַנץ גוט: נישט דער פּינצטערער פּאָרעפּושטער באַראַק־קבר. מיר זענען אין אַ שטיקל מענטשלעכער וווינונג, נישט עטלעכע הונדערט מענטשן צונויפּגעפּרעסטע, נאָר וויניקער ווי אַ צענדליק. דאָך פּאָר־העלטנמעסיק ריין אויך. די פּריערדיקע שכנים האבן, וויזט אויס, גוט אויפּגע־פּאַסט אויף דעם. צי וועלן די איצטיקע שכנים אויך אַזוי זיך האַלטן?!

מיר זענען דאָ פּיל פּרייער. נישטאָ די פּאַרשאָלטענע וואַצעוויטשער שטרענג־קייט, כּמעט ווי נישטאָ קיין שטעכל־דראָט. אַן אויג האָלט מען טאָקע אויף אונדז, אָבער אַ ספּעציעלע וואַך ביים אַריינגאַנג זעט זיך נישט. מיר גייען אַרויס נאָך דער אַרבעט פון כּאָטקע און קענען כּאָפּן אַ קורצן שפּאַציר הין און צוריק ביזן שאָסיי באָלד. מ׳לאָזט. אַ גן־עדן דאָך. זאָל עס אונדז נאָר נישט פּאַרשטערט ווערן, רבונו של עולם!

מער נישט, וואָס דער הונגער מאַטערט צוביסלעך. וועגן קריגן אַהערצו עפּעס פון דער היים איז אָפּגערעדט. אַ שורוואַלקאָווע פורל וועט דאָך אַהער נישט פּאַרבלאָנדזשען.

אויף אַרבעט גייען מיר אין וואַלד, ביים שאָסיי; אַ פּאָר וויאָרסט פון אונדז. מיר דאַרפן אָפּריניקן אַ געוויסן פּלאַץ פון אָנגעוואָרפענע ביימער, קלעצער, צווייגן און שפּענער. אויפן גאַס שטייען שיינע טעג. אונטער דער וואַרעמער זון און לאַשטשענדיקע ווינטלעך צעגייט דער שניי מיטן קוק. שטיקלעך נאַקעטע ערד וויזן זיך. ביי דער אַרבעט יאָגט מען נישט אַזוי ווי אין וואַצעוויטש.

ביי דער אַרבעט כאָפּן מיר דורכן טאָג עטלעכע מאָל אַ קאָלטע וואַנע. אָפּט מאָל ביז איבער די קני. דאָס קומט אומדערוואַרט. דער בלענדנדיקער שניי איז ערטערווייז פּאַרפּירעריש, פון אויבן קוקט ער אויך גאָנץ סאָליד, אומשולדיק. אָבער טיף אונטער אים ריזלען וואַסערן שוין. אין וואַלד, ביי דער אַרבעט, קומט אָפּט אויס גיין איבער אַזוינע פּלעצער, און פּלוצלינג לאָזן זיך די פּיס האָסטיק אַראָפּ. דאָס האָבן זיי דורכגעבראָכן דעם שניי און געכאָפּט אַ באָד.

מיין טאַטע האָט נישט געוואָלט. מ׳האָט מיך באַפּרייט, אָפּגעשיקט אַהיים. געשען איז עס אַזוי פּלוצלינג, אומדערוואַרט לגמרי פּאַר מיר. פּונקט ווי אין אַ מעשה. אַ צווייטער האָט מיך פּאַרביטן. אַ „זאַצמאַן" האָט עס דעמאָלט געהייסן. עס איז געקומען אַ יונגער שייגעץ, אַ זאָפּאָליער, און פּאַרנומען מיין פּלאַץ. הונגער איז ביי זיי געווען אין שטוב, אַ גרויסע פּאַמיליע מיט קליינע קינדער. מען האָט זיי אויסגעריסן פון זייער דאָרף, וואָס איז געווען אויפן סאָמע פּראָנט, און זיי פּאַר־טריבן צוזאַמען מיט אַנדערע משפּחות אַזוינע אין די ליידיקע דערפּער לעבן ביטען: זאָפּאָליע, מענטשוט, רודניע און זאַרעטשע. דאָס פּערד איז ביי זיי דאָ שוין געפּאָלן, אויף קיין אַנדערן איז קיין געלט נישט געווען. פּרילינג איז שוין דאָ, אָבער קיין פּערד איז נישטאָ צו באַאַרבעטן די פּריַע פּעלד־שטחים.

עמעצער האָט דעם שייגעצס עלטערן פּאַרגעשלאָגן עטלעכע הונדערט רובל. דער פּויער האָט זיך אָנגעכאָפּט. דער שייגעץ איז זייער געווען; ער וועט דאָרט האָבן מער עסן ווי אין דער היים. ער האָט עס פּאַרגעלייגט מיין טאַטן און דורכגעפּירט די זאַך מיט דער קאָמענדאַנטור. אַן וועמענס הסכמה און געהע־ריקע נייטיקע פּאַרמאַליטעטן האָט דער גאַנצער ענין נישט געקענט רעאַליזירט ווערן.

איך האָב געוווסט, אַז זייער וויניק געלט איז דעם טאַטן געבליבן נאָך דעם. און אין שטוב זענען געווען ברעקלעך קינדער. אַליין איז ער ביים זייער שוואָכן געזונט. מוז האָבן די גלאָז מילך, וועלכע מ׳קען נאָך קריגן בסוד־סודות און פּאַר

אַ גוטן פרייז, און מיט אַ גרויסער „טובה" ביי די 2—3 ייִדן, וועמען ס'האָט זיך איינגעגעבן אויסצובאַהאַלטן זייער בהמה. וואָס וועט איצטער זיין?

איך בין געווען דער דריטער אויף באַפרייט צו ווערן. מיט עטלעכע וואָכן צוריק איז משהקע ביניעס מענדעליעוויטש אָפּגעשיקט געוואָרן אַהיים. ווער עס איז געווען דער צווייטער — געדענק איך נישט.

עפּילאָג

ערשט טיף אין זומער פון זעלבן יאָר האָט מען די ביטענער גרופּע אָפּגע־שיקט אַהיים. די ביטענער צוואַנג־אַרבעטער האָט וואַצעוויטשער קאָמענדאַנטור אָפּגעשיקט נישט מיטן גוטן פרייען ווילן, נאָר ווייל מ'האָט זיי געהייסן פון אויבן, פון אַ העכערער אינסטאַנץ. די וואַצעוויטשער קאָמענדאַנטור האָט געטעהנעט, אַז זי דאַרף האָבן די אַרבעטער, זי האָט אַ סך אַרבעט. אָבער דאָס זעלבע האָט געזאָגט די ביטענער אָרטס־קאָמענדאַנטור און האָט געמאָנט „אירע" מענטשן, וואָס זי האָט „אויסגעבאָרגט" פאַר אַ קורצער שטיקל צייט. אויבנאָן האָט דעצי־דירט לטובת ביטען, אָבער מיט אַ שטיקל פּשרה. פון דעם אַלץ האָבן מיר זיך דערוויסט שפּעטער.

ווי באַמערקט, האָט ביטענער קאָמענדאַנטור אָנגעפירט אַ זייער פאַרצווייגטע אַרבעט, שטאַרק נייטיק פאַר דער דייטשער מיליטערישער מאַשין. אין ביטען האָבן זיך זינט ערשטן טאָג אָקופּאַציע איינגעקוואַרטירט אַ פּאָר קאָמפּאַניעס אינזשיניערן, טעכניקער און דער איבעריקער פּערסאָנאַל פון די דעמאָלט אַזוי גערופענע פּאָנטאָן־שיפלעך־קאָמאַנדאָס, אויף אַריבערוואַרפן איינס־צוויי אַ בריק איבער אַ טייך. די פּאָנטאָן־שיפלעך האָבן דעמאָלט געפירט פערד, די גרויסע בעלגישע פערד. פאַר די פערד האָט מען געדאַרפט היי אַ קיילעכדיק יאָר. אַרום ביטען זענען געווען גרויסע שטחים לאָנקעס גראָז, און די דייטשן פלעגן מאַכן הונדערטער טויזנטער פּודן היי נישט נאָר פאַר זיך אַליין. זיי האָבן באַזאָרגט מיט היי אויך אַ טייל פון דעם פראָנט גופא. מיר האָבן דאָס היי נישט געשניטן. נישט געקענט. אָבער אַלע אַנדערע אַרבעטן, ווי שאַרן, טריקענען, אויפשטעלן ריזיקע סטויגן, אָנלאָדן אויף די פורגאָנעס, אויסלאָדן, בינדן אין פּעק אד"גל האָבן מיר געטון. אינעם היי־סעזאָן איז באמת געווען נישט גענוג הענט, און מען דאַרף עס דאָך אַריינכאַפּן איידער די אָסיען־רעגנס הייבן זיך אָן.

אויף דעם סמך האָט ביטענער קאָמענדאַנטור געוווּנען.

ערשט טיף אין זומער פון זעלבן יאָר האָט מען די ביטענער גרופּע אָפּגע־שיקט אַהיים, אָבער נישט אַלע האָבן דערלעבט צוריק צו קומען. אַפילו פון די צוריקגעקומענע גופא האָבן עטלעכע, ווער באַלד, און ווער שפּעטער, זייערע יונגע לעבנס פאַרלוירן, אויף אַזאַ צי אַנדער אופן, צוליב דעם קאַפּיטל „וואַצעוויטש".

געלעגנהייטלעך זאָלן דאָ זייערע נעמען פאַרצייכנט ווערן. זיי אויך זענען אומגעקומען דורך דעם „הערן־פאָלק" אויף זיין וועג צו וועלט־באַהערשונג. זייערע יונגע לעבן זענען פאַרשניטן געוואָרן נאָר און מחמת דעם פאַרשיקט ווערן אויף צוואַנג־אַרבעט דורך די ימח־שמוניקעס. זיי אויך זענען מאַרטירער, פאַרשטייט זיך, לויט די באַדינגונגען פון יענער צייט.

1. איטשע דאַווידאָווסקי, וועלוול־ניסן דער טשעסלערס (אויפן שול־הויף).
2. ישראל ביטענסקי, יאָשקע־לייזער וועלוולס.

זיי ביידע זענען קיין פולע 18 יאָר נאָך נישט אַלט געווען. עס האָט זיי דער הוגנער געפייניקט ביז גאָר, די גאַנצע צייט. אין מיטן זומער פון 1916, זייענדיק איין מאָל ביי דער אַרבעט אין וואַלד, האָבן זיי אָנגעקליבן אַ ביסל שוואָמען, דאָרטן עס גלייך אָפּגעקאָכט אין אַ ליידיקער קאָנסערוון־פּושקע און אין אַ פּאָר שעה שפּעטער, אין שרעקלעכע יסורים, געשטאָרבן.

דאָס האָבן זיי על־פּי טעות די זייער גיפּטיקע מוכאַמאָר־שוואָמען אָנגענומען פאַר גוטע, זיסע, און זיך פאַרסמט.

3. יאַנקל אַלטער קראָשעס. ער האָט זיך יאָ אומגעקערט צוריק. אָבער עטלעכע וואָכן שפּעטער איז ער צווישן די לעבעדיקע שוין נישט געווען. ער איז געווען אַ 20 יאָר אַלט. זיין טויט האָט געמאַכט דעמאָלט אין שטעטל אַ שרעק־לעכן רושם. פּאַסירט האָט עס אַזוי:

באַלד נאָך סוכות האָט מען אָנגעזאָגט עטלעכע געוועזענע „וואַצעוויטשער" זיי זאָלן זיין גרייט צוריקצופאָרן אין אַ פּאָר טעג אַרום אַהין (דאָס איז געווען די „פּשרה"). יאַנקל איז געווען איינער פון די עטלעכע. ער איז געווען, ווייזט אויס, זייער דערשלאָגן די גאַנצע צייט, הגם אויסערלעך איז עס נישט געווען איבעריק קענטיק אויף אים. יאַנקל איז געווען בטבע אַ לעבנסלוסטיקער ביז גאָר. אַ „קאָך און ברען" בחור און אַ גבר.

דעם פרימאָרגן, ווען ער האָט זיך באַדאַרפט מעלדן צו דער קאָמענדאַנטור, כדי געשיקט צו ווערן ווידער קיין וואַצעוויטש, איז ער שוין נישט געקומען. אין גרויען פאַרטאָג האָבן די שטוב־מענטשן אים געפונען אַ הענגענדיקן אויף אַ פרוכט־בוים אינעם סאָד הינטערן הויז. אין מיטן נאַכט איז ער אַרויס פון שטוב — פון מאָטל אַלטער קראָשעס (קאָווענסקי) הויז און זיך אַליין אַ מיתה־משונה אָנגעטון.

עס זענען געווען נאָך יונגע פאַרשניטענע לעבנס, הגם אומדירעקט, אָבער דאָך קרבנות פון דעם זיין אין וואַצעוויטש אויף צוואַנג־אַרבעט. זיי האָבן אָנ־געהויבן קרענקען, מערסטנס אויף טובערקולאָז, און אין אַ יאָר־צוויי געשטאָרבן. איך געדענק נישט אַלעמען, בלויז די ווייטערדיקע נעמען:

שלום דער איינבינדער — יאַנקל־דוד דעם מלמדס איידעם, אַ מאַן אַרום 40. אָנגעהויבן קרענקען נאָכן קומען פון וואַצעוויטש און אין אַ קורצער צייט שפּע־טער געשטאָרבן.

ייִרשל ווילענטשיקס (דעם קצב) אַ טאָכטער. איר נאָמען געדענק איך נישט. אירע לונגען זענען שטאַרק אָנגערירט געוואָרן. נישט ס'איז געווען מיט וואָס זי צו ראַטעווען און נישט מ'האָט געקענט פאָרן צו אַ גרויסן דאָקטער. באַלד נאָך דער מלחמה, אין 1918, האָבן אירע שוועסטער פון אַמעריקע געשיקט געלט. מ'האָט זי גענומען קיין וואַרשע, אָבער נישט די גרעסטע דאָקטוירים און נישט דער באַרימטער דאַטשע־פּלאַץ אָטוואָצק האָבן זי געקענט ראַטעווען. שוין צו שפּעט געווען.

עס זענען געווען נאָך אייניקע וואָס זענען פאַר דער צייט יונג, אַוועק פון דער וועלט, מחמת זייער זיין אין וואַצעוויטש. 9—10 מענטשן זענען אומגעקומען פון דער גרופּע וואָס איז לכתחילה אַוועק אַהין. דאָס מאַכט־אויס אַ פינפטל און ס׳איז פאַרהעלטנמעסיק אַ זייער גרויסער פּראָצענט.

ליגנער, שווינדלער, שקלאַפן־טרייבער, בלוטיקע מערדער, פרעכע ציניקער איבער אַלע יסודות פון מאָראַל, עטיק און באַציונג צום מין מענטש, זענען די דייטשן געווען נאָך אין יענע יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו כלפי־חוץ האָבן זיי נאָך געפרווט האַלטן פאַסאָן און גילטן אַלס ציוויליזאַטאָרס.

פאַרצייכנט, אַקטאָבער 1953, רמת־גן, ישראל, אויף מיין באַזוך אין ארץ.

פערל ב. דאַווידאָווסקי

גם כי אלך בגיא צלמות

(זכרונות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה)

אין איינעם אַ טאָג פון די מלחמה־יאָרן וועז דער דייטש, ימח שמו, האָט געוועלטיקט אין אונדזער שטעטל ביטען, און אונדזער קליינע יידישע באַפעל־קערונג איז שוין געווען אויסגעמאַטערט פון צוואַנג־אַרבעט און הונגער, אין איינעם פון יענע טעג — האָט אונדזער שכנה חנה די קרעמערקע (חנה הערשלס) געקראָגן אַ „שיין" (דערלויבעניש) פון די דייטשע באַהערדן צו פאָרן קיין סלאָנים, כדי אויסצובייטן דאָרטן איר וואָגן קאַרטאָפל אויף די נויטיקסטע שפייזן וואָס אין אונדזער שטעטל האָט מען עס פאַר קיין שום פרייז נישט גע־קענט קריגן.

אויסנוצנדיק די געלעגנהייט האָט מיין מאַמע ז"ל אויסגעפועלט אַז איך זאָל מיט חנהן אויך קענען מיטפאָרן קיין סלאָנים און זיך דערוויסן וואָס עס מאַכן אונדזערע נאָענטע קרובים, ווייל זינט דער דייטש האָט פאַרנומען אונ־דזער שטעטל האָבן מיר פון זיי נישט געהערט.

די רייזע איז באַשטימט געווארן אויף 5 אַזייגער פאַרטאָג. צו מיין פרייד איז נישט געווען קיין גלייכן. מיין מוטער האָט פון אַ פאָר קאַרטאָפל, וואָס זי האָט געקראָגן וואַרטנדיק אין דער רייַ, מיר אויסגעבאַקט אַ טייגעכצל (אַנרייבנדיק פריִער דאָס טייגעכץ־בלעכל מיט אַ שטיקל ציבעלע, ווייל קיין בוימל האָבן מיר שוין לאַנגע מאָנאַטן אין די אויגן נישט געזען), איינגעפאַקט עס צוזאַמען מיט אַ פלאַש ברונעם־וואַסער און דאָס פעקעלע צידה־לדרך אַוועק־געלייגט אויף אַ הילצערנער טאַבורעטקע לעבן מיין בעט. אין דרויסן איז נאָך ניט שטאַרק פינצטער, אָבער מיין מאַמע איילט מיך שוין צו גיין שלאָפן, ווייל איך קען נאָך חלילה פאַרשפעטיקן אַזאַ זעלטענע געלעגנהייט. נאָכן אָפּ־לייענען קריאת־שמע לויט דער געווויינטהייט אין אונדזער אַלטער היים, ליג איך שוין מיט צוגעמאַכטע אויגן, אָבער עס שלאָפט זיך נישט: — מאָרגן וועל איך זיין אין סלאָנים. — כאָטש פון אונדזער שטעטל איז סלאָנים אַזוי נאָענט, בערך 28 ווירסט און פאָר דער מלחמה פלעגט מען אַהין גיין צופוס, זענען שוין אַריבער מער ווי צוויי יאָר, אַז מיר האָבן קיין געלעגנהייט נישט געהאַט

זיך אַרויסצוכאַפּן אַהין, כאָטש אויף אַ פּאָר טעג. אַרויסכאַפּן זיך פון הונגעריקן שטעטל, פון דער טאָג־טעגלעכער צוואַנג־אַרבעט, הונגער און קרענק.

וויפל שרעק און אומגליק מיר האָבן איבערגעלעבט אין דער קורצער צייט! שריפות פאַראורזאַכט פון רוסישן מיליטער בעת זייער אָפּטרעטן פון שטעטל; פאַרשקלאַפונג ביי די דייטשן דורך שוועדן אַרבעט אויף די פעלדער און הייי־בלאָטעס. פינף און צוואַנציק מיידלעך פון אונדזער שטעטל, צווישן זיי שול־קינדער, האָבן די דייטשן, די מערדער, פאַרשיקט אויף צוואַנג־אַרבעט אַזש קיין גייקאָווצע — אַ פאַרוואָרפענער פּלאַץ פון אומענדלעכע הייי־בלאָטעס און פעלדער. דאָרטן האָבן מיר זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט פופציק פּינסקער יידישע מיידלעך, וועלכע האָבן געהאַט דעם זעלבן גורל וואָס מיר. פון פאַרטאָג

די מיידל־גרופּע צוואַנגס־אַרבעטערינס

אַן פּלעגן מיר שפּאַנען צוזאַמען לאַנגע וויאָרסטן מיט גראָבליעס נאָך די רו־סישע געפאַנגענע סאָלדאַטן, וועלכע פלעגן שניידן דאָס היי אין יענע בלאָ־טעס. מיר, די צוואַנג־אַרבעטערינס, פלעגן דאָס היי איבערקערן אין לאַנגע רייען צו טריקענען אויף דער זון. אַ סך מאָל פלעגן מיר אַרומגיין מיט גע־שוואָלענע פיס פון טאָפּטשען יעדן טאָג באָרווסע אין יענע זומפן, און שטענ־דיק מיט אַ שטאַרקן אָפּעטיט צו עסן וואָס מען האָט אונדז אַזוי וויניק צוגעטיילט.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די בלאָנדע איידעלע חוהלע נייִדיטש פון פּינסק, וואָס איז געפאַלן קראַנק ביי דער אַרבעט און די דייטשן האָבן זי אַוועקגעפירט אין שפּיטאָל צו אונדז אין שטעטל. טאַקע אַ דאַנק אָט דער חוהלען האָבן זיך אונדזערע משפּחות דערוווסט וווהין מען האָט אונדז פאַרשלעפּט. ווי האָבן מיר דאָן אַלע מקנא געווען דער קראַנקער „גליקלעכער" חוהלען, וועלכע

איז פּטור געוואָרן פון גייקאָווצע און פון דער שווערער צוואַנג־אַרבעט און דער עיקר פון דעם מערדערישן אויפזעער אַדאָלף מיט זיין גומי־נאַהייקע, וואָס פלעגט גאָר אָפט שלאָגן די געפאַנגענע סאָלדאַטן פאַר נישט אויספאָלגן אַזוי שנעל זיינע באַפעלן.

די געפאַנגענע האָבן געוווינט אַנטקעגן אונדזער באַראַק, אָפּגעטיילט מיט אַ דיקן צוים פון שטעכעדיקע דראָטן. אַדאָלף פלעגט שטענדיק באַגלייטן די געפאַנגענע צוזאַמען מיט אונדז צו דער אַרבעט. רייטנדיק אויף זיין גלאַנציק־ברוינעם פערד הינטער אונדזערע רייען, פלעגט ער שטענדיק אָנשרעקן מיט זיין פאָכענדיקער נאַהייקע. חוהלע האָט שוין געהאַט פאַרזוכט דעם טעם פון אַדאָלפס בייטש, מחמת אָפט פלעגט זי בלייבן שטיין הינטער אונדז, זי האָט נעבעך נישט געקענט מיט אונדז מיטגיין, זי האָט געהאַט שטאַרק פאַרקילט אירע פיס. איצט איז זי דערפאַר באַפרייט געוואָרן פון שרעקלעכן פּלאַץ. און ווער פון אונדז וואָלט נישט געוואָלט זיין אויף איר אָרט?

און אָט איז מיר איצט אויך באַשערט פריי צו ווערן כאָטש אויף אַ וואָך פון שווערער פעלד־אַרבעט, שוין נאָכן איבערלעבן „גייקאָווצע". ווער פון דאַנען וואָלט נישט וועלן אַנטלויפן, אַבי נישט אָנקוקן די „באַהערדן", וועלכע צווינגען דאָ צום טעגלעכן שקלאַפן — אָט די דייטשע „באַלעבאַטים" פון בי־טען — העזלערן, פּאַפּקען, ווייראַכן און אַנדערע, וועלכע זענען די שרעק פון אונדזער ישוב.

אַ קלאַפּ אין טיר נעמט מיך אַרויס פון דמיון, וואָס האָט מיך פאַרטראָגן צום איבערגעלעבטן פּיין, און דערמאָנט מיר, אַז איך בין נאָך גאָרנישט גע־שלאָפן. איידער איך שטיי אויף הער איך ווי מיין מוטער ציט אַרויס פון טיר דעם אייזערנעם פאַרוקער און יאָסל חנהס זאָגט אָן אַז אַלץ איז שוין גרייט צו פאָרן. און אָט זיץ איך שוין אין אַ ווינקל פון וואָגן, וואָס איז פול געפּאַקט, און איך פאַרשטיי נישט ווו וועלן זיך זעצן חנה און דער בעל־עגלה. איך פלייס זיך צו פאַרנעמען וואָס ווייניקער פּלאַץ אין מיין אָנגעוויזענעם מקום. איך האַלט מיין פּעקל מיט מיינע שיך אויפן שויס, אָבער ר' יעקב בעל־עגלה (יאַנקל נאַ־וויסאַדער) באַרויִיקט מיך, אַז מיר פאָרן גערוים, ווי הערינג אין אַ פעסל.

מיט אַ וויאָ־געשריי און אַ הויב פון דער בייטש לאָזן מיר זיך איבערן ברייטן שטיינערנעם ברוק. סאַראַ טראַסקעריי פון די רעדער און טרייסלעניש. עס מאַכט דעם איינדרוק אַז עס ציטערן אויף פון שלאָף די הייזער און הייז־קעס מיט די פאַרמאַכטע טיר און לאָדן. מיר פאָרן אַרויף אויפן באַרג און פון דאָרטן פאַרנעמען מיר זיך אויפן סלאָנימער וועג. מיט דעם וועג פלעגן מיר, פאַר דער מלחמה, קליין און גרויס, גיין קיין מערעמינער וואַלד קלייבן שוואַרצע און רויטע יאַגדעס און כל־המינים שוואָמען. איצט איז אַ געפאַר אַריינצוקו־מען אין גרויסן געדיכטן וואַלד מיט די הויכע צעצווייגטע ביימער, וואָס פאַר־שטעלן פון ביידע זייטן דעם הימל. מען זאָגט, אַז דאָרטן באַהאַלטן זיך אויס מלחמה־דעזערטירטע און רויבער. אויך באַווייזן זיך דאָרט הונגעריקע וועלף. אָבער פריִער פאַרן מערעמענער וואַלד דאַרפן מיר פאַרבייפאָרן אַן איינזאַמען „דזשיטשקע"־בוים, ווילדע באַרעלעך וואַקסן אויף אים. ווען מען האַלט די

באַרעלעך באַהאַלטן אויפן בוידעם צווישן שטרוי וועלן זיי ווייך און אָנגעגאָסן ווי מיט האָניק. אָט ביי דעם „דזשיטשקע"־בוים, וואָס שאָפט אַרום אַ ברייטן שאָטן אין די הייסע זומער־טעג פלעגן זיך אָפרוען אַלע פאַרבייגייער און אונטערשפאַרן דאָס האַרץ מיט עפּעס, וואָס מען פלעגט מיט זיך מיטנעמען. דאָס פלעגן טון סיי די יאַגדעס־קלייבער און סיי די סתם דורכגייער קיין מערעמיז, זשירעוועט, סלאָנים. אַלע דורכגייער פלעגן זיך מוזן צוזעצן אויפן פרישן, פוכיקן זאָמד וואָס די ווינטן פלעגן אויסבעטן אונטערן גרויסן שאָטן־בוים. נישט אייַנער פון די דאָזיקע אורחים פלעגט אַ נאַש טון אַ ווילד באַרעלע וואָס דער בוים פלעגט צוווארפן. קייענדיק אַזאַ באַרעלע פלעגט אפילו דער סאַמע לאַכנדיקסטער פּנים זיך אַ קרים טון און עס אויסשפּייען. מען איז אָבער פאָרט געווען דאַנקבאַר דעם בוים פאַרן לופטיקן שאָטן אין מיטן פון דעם זאַמדיקן מדבר־וועג, וואָס האָט זיך געצויגן פון וואַלד ביז אונדזער שטעטל.

מיר דערנענטערן זיך צום היימישן בוים, און אַ שטאַרקע פרייד לויפט דורך אַלע אברים. ווייטלעך הינטערן בוים שפּיגלט זיך אַ שטיק רויטער הימל. אַ ריח פון פעלד און וואַלד און אַ פּריש האַרבסט־ווינטל נעמט אונדז דורך. איך טראַכט מיר, אַז אויך איצטער וועלן מיר אַ ווילע בלייבן שטיין נעבן בוים, און איך וואָלט געפֿראַווען אַ סעודה מיטן מאַגערן טייגעלע. אָבער רב יעקב, ווי ער וואָלט פאַרשטאַנען וואָס איך טראַכט, האָט ער מיטן בייטש אַ שמיץ געטון אין דער לופטן און אויסגעשריען: לויף אַדלער! וועלן מיר אַנקומען?! זיך אָפּגעשלעפּט קוים אַ עטלעכע וויאַרסט!

און אָט דערנענטערן מיר זיך שוין צום מערעמינער באַרג. די זון שיינט און וואַרעמט ווי אין אַ זומער־טאָג. דער טאָג האָט זיך געשטעלט אַ שיינער, אַ לויטערער הימל אַרום. אַרום און אַרום אַ מאָדנע , אַ מין פאַרצייטיקע שטיל־קייט. עס הערט זיך נאָר אַ פישטשעריי פון פייגל וואָס לאָזן זיך מחנותווייז אַראָפּ אויף די ליידיקע פעלדער, גרייטנדיק זיך מסתמא צום אָפּפלי׳ען. ר׳ יאַנקל מורמלט עפּעס, מן הסתם אַ תפילה פון שחרית, וואָס ער האָט נישט געענדיקט; אָדער אפשר גאָר אַ קאַפּיטל תהילים. איך און חנה קוקן בייַדע שווייגנדיק אין איין ריכטונג, אַהין אין טאָל, וווּ עס שפּרייט זיך אויס דער אומענדלעכער טונקעלער וואַלד.

און אָט שטייען מיר צופוסנס פון מערעמינער זאַמדיקן באַרג. איך גיי אַראָפּ פון וואָגן כדי לייכטער צו מאַכן די משא פון פאַרהאַרעוועטן פערד, וואָס דאַרף איבערגיין דעם זאַמדיקן גאַנץ הויכן באַרג־אַרויף. אַזוי פאָרן מיר אַריין אין וואַלד, און אויס מיט די זאַמדן.

דער וואָגן רירט זיך קוים. ר׳ יעקב שרעקט מער נישט מיט דער בייטש, נאָר שמייסט דאָס פאַרשוויצטע פערד, וואָס שלעפּט זיך קוים אַלץ העכער און העכער. אָט איז שוין דער וואָגן אַרויף און איך אייל שנעל, כדי מען זאָל אויף מיר נישט דאַרפן וואַרטן. אָבער מיט אַמאָל צעטראָגט זיך דאָס פערד באַרג אַראָפּ, איך לויף נאָך מיט אַלע כוחות, אונדזער געטרייַע חנה פאָכעט שנעל מיט בייַדע הענט, זי רייסט זיך צו מיר, ווי זי וואָלט ווען אַראָפּשפּרינגען. איך זע אויך ווי ר׳ יעקב ציט די לייצעס פון צעווילדעוועטן פערד וואָס איז ממש גע־

פלויגן. איך ווייס נישט וויפל צייט איך בין זיי נאָכגעלאָפן, אויפכאַפּנדיק דעם עכאָ פון אַלץ ווייטערע און אָפּגעהאַקטערע קלאַנגען. אָבער פלוצלינג איז אַלץ פאַרשוווּנדן... איך בין געבליבן אַליין אַ פּאַרבלאָנדזשעטע אין וואַלד... איך קוק צום הימל, איך זוך די זון וואָס דאַרף מיר אויסקומען אין פּלייצע — אויב איך גיי אין דער ריכטונג צום סלאָנימער וועג (אַזוי האָבן אונדז געלערנט די געניטע יאָגדע־קלייבער) אָבער מער ווי אַ שמאָלן פּאַס הימל זע איך נישט. די געדיכטע ריזן־ביימער פון אַלע זייטן פאַרשטעלן פון מיר די זון. לויפנדיק נאָכן וואָגן האָב איך אינגאַנצן פאַרלוירן דעם קוים־באַמערקבאַרן שליאַך אויפן פאַר־וואָקסענעם וועג.

אַ מאָדנע כריפּעז און פייפן רייסן זיך מיר פון האַלדז. די באַרוועסע פיח פלאָנטערן זיך אין פייכטן קאָלטן מאָך. עס נעמט מיך אַדורך אַ שרעקלעכער געדאַנק: טאָמער חלילה וועל איך דאָ שטאַרבן, וועט מיך אַ חיה אויפפרעסן און מיין אָרעמע מאַמע וועט מיך שוין קיינמאָל נישט זען... עס ווערגן די טרערן און עס האָמערט אַזוי דאָס האַרץ, אַז איך דריק עס שטאַרק מיט דער האַנט. און פלוצלינג, אינסטינקטיוו, ווי פון גאָרנישט טראָכטנדיק, שרייט אַרויס פון מיר אויף אַ קול: גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי... ביי אָט די ווערטער, וואָס קומען אַרויס ווי נישט פון מיין מויל, ווער איך וואַך ווי פון אַ שלעכטן חלום, און מיטן גאַנצן פלוצלינגדיקן וואַך ווערן דערפיל איך ווי איך וואָלט מיט אַמאָל באַגעגנט אַ היימישן זיכערן פירער, און מיטן גאַנצן באַווּסטזיין חזר איך ווידער איבער דעם פסוק — גם בגיא צלמות לא אירא רע, כי אתה עמדי... מיטאַמאָל פאַרשווינדט די שרעק, די הויכע ביימער מיט זייער שרעקנדיקן רוישן ווערן מיר היימיש, איך אייל זיך צו פאַרשנעלערן מיין גאַנג אין אַן אומבאַווּסטער ריכטונג. אָבער אַ שטאַרקער שטאָך אין פוס צווינגט מיך זיך צו זעצן און פאַרבינדן דעם פוס וואָס בלוטיקט. אָבער מיט וואָס? אַפילו מיינע שיך זענען געבליבן אין וואָגן. און עס פאַלט מיר איין אַ געדאַנק: איך וועל אַראָפּציען פון זיך מיין האַלב אונטערשטע לייוונטן קליידל, צעריסן עס אין צווייען און מיטן לייוונט פאַרבינדן טאָקע ביידע פיס, וואָס זענען צעקאַליעטשעט און צעווונדעט. איך טו זיך אַ זעץ אויף דער ערד און אַ שטאָך מאַכט מיר אויפשפרונגען אין טויט־שרעק. כהרף־עין בין איך אייַ־געפלאָנטערט געוואָרן אין אַ קנויל פון שטעכיקע דראָטן. קוים מיט שוויס פלאָנטער איך זיך אַרויס, אָבער מיט אַ דערפריענדיקן געדאַנק, אַז מסתמא בין איך נישט ווייט פון אַ ישוב. איך וויל בשעת־מעשה אַרויסקריגן אַ שטיקל דראָט, כדי כאָטש עפּעס צו האָבן אין מיינע הענט... איך זוך ווי אַזוי, און דערזע אַז די דראָטן, צוגעטשעפּעט צו דער ערד, צינען זיך אַלץ ווייטער. נאָכ־גייענדיק אייניקע מעטער נאָכן דראָט געפין איך צוגעבונדן צו די דראָטן אַ קליין הילצערן ברעטעלע אויף וועלכן עס איז אויסגעמאָלן מיט שוואַרצער פאַרב אַ האַנט און אונטערן אויסגעשטרעקטן צייג־פינגער איז אין דייטש אַנ־געשריבן: „נאָך זשירעוויצי". פול מיט פרייד גלייך איך זיך אויס, מיט דער זיכערקייט אַז איך בין נישט ווייט פון זשירעווע, צען קילאָמעטער פאַר סלאָ־נים. אָפּגייענדיק אַזוי געציילטע מינוטן נאָך די דראָטן, בלייב איך מיט אַ

מאָל שטיין ביי אַ ליכטיקן ברייטן וועג. פון ווייטן, מיטן וועג אין מיין ריכ־טונג, דערנענטערט זיך אַ וועגעלע, אַ מין בריטשקע, מיט צוויי פערד וואָס מאַכן אָן אַ געדיכטן גרויען שטויב און איך דערקענן צווישן צווייען אומבאַקאַנטע פּנימער דאָס פּנים מיט דעם לענגלעך־גראָלן בערדל פון ר׳ יעקב בעל־עגלה. וועלכער פּאָכעט צו מיר מיט דער האַנט און שרייט: פּע־רע־לע!

מער ווייס איך נישט וואָס מיט מיר האָט פּאַסירט. וועז איך האָב געפּנט די אויגן בין איך געלעגן אין אַן אומבאַקאַנטן צימער, און אונדזער חנה די קרעמערקע, אַ פּאַרווייגטע, האָט מיר דערלאַנגט טיי מיט מאַלינע־זאַפט און געראָדט אי צו זיך אי צו מיר: דאַנקען גאָט, טאָכטער מיינע, מיר האָבן אַ גאָט! תיכף ווי מירן אים ירצה השם קומען אין סלאָנים וועלן מיר גיין אין שיל בענטשן גומל.

***

שוין נישטאָ זיי מער, אונדזער האַרציקע חנהס און שרהס, יאַנקלס און משהס. די היטלער־גזלנים האָבן זיי פּאַרשניטן און אין מאַסן־קברים פּאַרשאָטן אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער. צוויי ריזיקע מאַסן־קברים, אָן מצבות, זענען פּאַרבליבן פון אונדזער שטעטעלע ביטען. אויך די מיטן דרך־כל־העולם געשטאַרבענע האָבן זיי נישט געלאָזט רוען. פון דעם אַלטן גרויסן בית־עולם האָבן די רשעותדיקע שכנים אַרויסגעריסן די מצבות און מיט זיי אויסגעפלאַס־טאַר זיך גלאַטע וועגן.

פּאַר זיי, די בעסטיעס, איז פּאַרבליבן אַ „ירושה״ דאָס אַזוי שווער און ערלעך פּאַרהאַרעוועטע האָב־און־גוטס.

פּאַר אונדז אָבער וועלן אין אונדזער דמיון לעבן אייביק די טייערע האַר־ציקע נשמות.

אברהם אַבראַמאָווסקי
(קרית חיים, מדינת ישראל)

די עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן אין יידישן ביטאָן

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז נישט נאָר פאַרברענט געוואָרן דער גרעסטער טייל שטעטל, נאָר ס׳איז אויך חרוב געוואָרן איינע פון די הויפּט־יסודות פון דער יידישער ווירטשאַפט אין ביטאָן. איך מיין דעם חורבן פון די צוויי פאַבריק־אונטערנעמונגען, די טעקסטיל־אינדוסטריע פון גאָרפינקל און די גאַרבעריי פון ר׳ אברהם יעקב עיין. פון די ביידע פאַבריקן האָט אַן אָנגעזעענער טייל פון יידישן ישוב ביז 1915 געצויגן פּרנסה.

די טעקסטיל־פאַבריק, וואָס האָט אויסגעאַרבעט מערסטנס וואָלענע קאָל־דרעס, האָט באַשעפטיקט הונדערטער אַרבעטער, צווישן זיי פיל ביטענער יידן. אויך די גאַרבעריי האָט באַשעפטיקט אַ גרויסע צאָל יידישע און קריסטלעכע אַרבעטער.

ביטאָן איז אַדאָנק די צוויי פאַבריקן אין משך פון צענדליקער יאָרן געווען אַן אַרבעטער־צענטער, מיט וועלכן מען האָט זיך גערעכנט אין דער גאַנצער געגנט. די פאַבריקן האָבן טאָקע באַשעפטיקט אַרבעטער פון סלאָנים, וואָלקאָ־וויסק, קרינעק (ספּעציעל אין דער גאַרבעריי).

אין דער טעקסטיל־פאַבריק האָבן געאַרבעט אַ סך פרויען (מיין באָבע האָט אין אירע מיידלשע יאָרן געאַרבעט אין דער פאַבריק). די פאַבריק האָט עק־זיסטירט פון די 60ער יאָרן אָן, און זי איז כסדר געוואָקסן.

ס׳איז איבעריק אונטערצושטרייכן וואָס פאַראַ באַדייטונג ביידע פאַבריקן האָבן געהאַט פאַרן שטעטל. גענוג צו דערמאָנען אַז איבערהויפּט אַדאָנק דער טעקסטיל־פאַבריק האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פון ביטאָן פאַרגרעסערט אויף דריי מאָל במשך 25—30 יאָר. עס זענען צוגעקומען אין שטעטל הונדער־טער יידן פון אומגעגנט, סיי ווי פאַבריק־אַרבעטער און ווי בעלי־מלאכות און העגדלער. פּרנסה איז געווען בשפע, דירעקט און אומדירעקט. וועג עס האָט געלעבט פון אַרבעט אין די פאַבריקן און וועג פון די אַרבעטער, וועלכע האָבן גוט פאַרדינט.

ביי דער זייט פון די וויכטיקסטע פֿרנסה־צווייגן אויף דער יידישער גאַס, דהיינו: האַנטווערק און האַנדלס־באַציונגען מיטן דאָרף (די גרויסע מערק), איז די פֿאַבריקאַציע געווען אַ הויפּט־זייל פון יידישן קיום אין ביטען. וועגן דער סאָציאַלער און קולטורעלער זייט פון דער אַרבעטער־באַוועגונג, וועלכע איז אַנטשטאַנען אין ביטען אַדאַנק די צוויי פֿאַבריקן, וואָלט באַדאַרפט באַזונדער געשריבן ווערן.

אַזוי האָט אַנגעהאַלטן ביז 1915 די אין גרונט געזונטע, וויירטשאַפֿטלעך עקאָנאָמישע סטרוקטור פון יידישן ישוב אין ביטען. די ערשטע וועלט־מלחמה האָט געמאַכט אַ סוף צו אָט דער דורך פיל צענדליקער יאָרן סטאַביליזירטער סטרוקטור. מיטן אָפּטרעטן פון די רוסן אין 1915 האָבן זיך ביידע פֿאַבריקן אָפּ־געשטעלט און מיטאַמאָל האָט דאָס שטעטל פֿאַרלוירן אינעם פון די הויפּט־קוואָלן פון איר פּרנסה. דער בנין פון דער טעקסטיל־פֿאַבריק איז אין 1918 פֿאַר־ברענט געוואָרן. די ציגל פון דער חורבה האָט די באַפֿעלקערונג שפּעטער פֿאַר־נוצט ביים אויפשטעלן און אויפבויען צוריק די אָפּגעברענטע הייזער. מיט דער גאַרבעריי איז נאָך געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו אין יאָר 1920, אונטער דער פֿוי־לישער הערשאַפֿט, צו באַנייען איר טעטיקייט. דער יורש פון דער אונטערנע־מונג מאָטל עיין האָט געזומען צוריק אַרגאַניזירן די אַרבעט. נאָר אַן אומגליק־פֿאַל, וואָס האָט מיט אים פֿאַסירט, (ער איז אַריינגעפֿאַלן אין טשאָפּ פון וואַפּנע און איז געשטאָרבן) האָט איבערגעריסן די הכנות און די אַרבעט איז אָפּגעשטעלט געוואָרן אויף שטענדיק. אַביסל שפּעטער האָט אויך אָפּגעברענט אַ טייל פון די פֿאַבריידעס פון דער גאַרבעריי. ביידע פֿאַבריק־פּלעצער זענען אָפּגעריניקט גע־ווָארן, צעאַקערט און פֿאַרזייט מיט גרינס. מיט דעם האָט זיך פֿאַרענדיקט די תקופה פון די 2 אונטערנעמונגען, וואָס אונדזערע עלטערן פלעגן מיט פיל בענק־שאַפט דערמאָנען.

**
*

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די ישועה געקומען פון דער זייט פון די געדיכטע וועלדער, מיט וועלכע די געגנט איז געווען זייער ריין. דער האָלץ־מסחר איז אין ביטענער געגנט אָנגעאָנגען אויך פאַר דער מלחמה און אין שטעטל זענען געווען האָלץ־סוחרים און האָלץ־בראַקער אויך אונטער דער רו סישער הערשאַפט. ביז 1915 איז אָבער די וואַלד־עקספלאָאַטאַציע אין געגנט ניט געווען פון גרויסן פֿאַרנעם. נישט דאָ איז דער פּלאַץ זיך אָפּצושטעלן אויף די סיבות צוליב וואָס זי איז פֿאַרנאָכלעסיקט געוואָרן בעת דער צאַרישער הער־שאַפט. מעגלעך אַז ס׳איז דערפֿאַר ווייל רוסלאַנד האָט זיך נישט זייער געגייטיקט אין דעם האָלץ־עקספּאָרט, האָבנדיק צו עקספלואָטירן גענוג אַנדערע אַרטיקלען.

די פֿאָזיציע פון וואַלד־וויירטשאַפֿט האָט זיך אָבער ראַדיקאַל געביטן אין דער פוילישער מלוכה. די יונגע פּוילישע רעפּובליק האָט געזוכט אַלע וועגן צו פֿאַרשטאַרקן איר עקספּאָרט און געהילף איז געוואָרן איינער פון די וויכטיק־סטע עקספּאָרט־אָביעקטן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע וואַלד־

עקספּלואַטאַציע אין די וואַלד־רייכע אַזוי ערופּענע קרעסן־געביטן פון מזרח־פּוילן. סלאָנימער און ביטענער געגנטן, וואָס האָבן געדיכטע וואַלד־פּושטשעס, זענען געווארן איינע פון די וויכטיקסטע צענטערס פון דער פּוילישער וואַלד־עקספּלואַטאַציע. צום שבח פון די ערשטע פּוילישע רעגירונגען פון די 20־ער יאָרן דאַרף געזאָגט ווערן, אַז זיי האָבן פּאַרשטאַנען דעם גרויסן נוצן וואָס פּוילן קען האָבן פון די פּעיקע, געניטע יידישע וואַלד־סוחרים, און זיי האָבן נישט פיל געשטערט (הגם בכלל נישט־שטערן קיין יידן איז געווען אוממעגלעך אין יענעם פּוילן) דער יידישער איניציאַטיווע, וועלכע האָט געשאַפן אַ ברייט טעטיק פּעלד אין דעם וואַלד־מסחר און אין דער וואַלד־אינדוסטריע. און אַזוי זענען אָנהייב פון די 20ער יאָרן אַנטשטאַנען גרויסע האָלץ־פּירמעס אין סלאָנימער־ביטענער געגנט.

ביטען איז געווען צוגעפּאַסט ווי אַ צענטער פון דער האָלץ־בראַנזשע נישט נאָר צוליב אירע רייכע וועלדער, נאָר אויך צוליב דעם טייך שטשאַרע, וועלכער האָט געדינט נאָך מקדמונים ווי אַ באַקווועמע טראַנספּאָרט־אַרטעריע פאַר האָלץ־פליטן אין דער ריכטונג צום באַלטישן ים.

צוויי ענגיטע יידישע סוחרים, לייבע יאָסעלעוויטש און לייב אַסטראַכאַן, האָבן אויפגעשטעלט אין ביטען אַ זייער פאַרצווייגטע פירמע א"נ „שטשאַרע", וועלכע האָט אָפּגעקויפט ביי די אַרומיקע פּריצים און אויך ביי דער רעגירונג גרויסע וואַלד־שטחים. די אַרבעט איז אונטערגענומען געווארן אין אַ גרויסן מאַסשטאַב און אָט איז ביטען געווארן אַ לעבעדיקער, באַוועגטער צענטער פון האָלץ־אינדוסטריע.

אין די זומער־חדשים פלעגן הונדערטער אַרבעטער זיין באַשעפטיקט ביים אויסהאַקן ביימער פון פאַרשיידענע מינים און גרייסן. ווינטער, ווען עס פלעגט זיך נאָר שטעלן אַ שליטווע, פלעגן שטראָמען טויזנטער פויערים און בעל־עגלהס פון דער גאַנצער געגנט מיט זיערע פורן אין די וועלדער אַריין. דאָרטן פלעגן זיי אָנלאָדן די אָפּגעהאַקטע הויכע ביימער אויף פורן און פון באַגינען ביז שפּעט אין דער נאַכט פלעגן זיי זיך ציען אין קילאָמעטער־לאַנגע שורות אין דער ריכטונג צום טייכברעג, וווּ מען פלעגט אויסלייגן דאָס האָלץ אין גרויסע שטויסן. ערב־פּרילינג פלעגן די אַלט־באַקאַנטע פאַכמענער־פּליטניקעס בינדן די קלעצער אין פּליטן און לאָזן איבערן וואַסער, אַזש ביז דאַנציק. אין דער זעלבער צייט זענען אויפגעבויט געווארן גרויסע טאַרטאַקן און „בלאָק־ביטען", וואָס ליגט 5 קילאָמעטער פון שטעטל, האַרט ביי דער באַלינייע.

די טאַרטאַקן האָבן באַארבעט אַ גרויסן טייל פון ביטענער געהילץ. מען האָט עס געשניטן אין ברעטער און שפּאַלן; מען האָט צוגעגרייט אַנדערע בוי־מאַטעריאַלן און מיט דער אייזנבאַן צעשיקט אין פאַרשיידענע לענדער פון צענטראַל־און מערב־אייראָפּע.

מען קען לייכט פאַרשטיין וואָס פאַראַ אָנגעזעענעם אָרט עס האָבן פאַרנומען ביטענער יידן אין די פאַרשיידענע אַרבעטן אַרום דער האָלץ־אינדוסטריע. אָנ־הויבנדיק פון האַקן און פירן און ענדיקנדיק מיטן קאָנטראָלירן און אויפנעמען די סחורה, האָבן די יידן אַרויסגעווייזן גרויס פלייס, התמדה און פאַכקענטעניש.

די פּירמע „שטשאַראַ" האָט באַשעפטיקט אַ סך יידישע אַרבעטער און אָנגע־
שטעלטע. אויך דער קליין־האַנדל און האַנטווערק האָבן אויפגעלעבט אין אַ גרוי־
סער מאָס אַ דאַנק דער אָלץ־בראַנזשע.

אויף וויפל די פּירמע „שטשאַראַ" האָט דאַן געלייגט איר שטעמפּל אויפן
לעבן אין שטעטל קען באַווייזן דער פּאַקט, וואָס במשך פון יאָרן האָבן פּאַר אַן
אומגאַנגס־מטבע געגאָלטן די „באַנקנאָטן" (די אַזוי גערופענע „צעטלעך") פון
דער פּירמע, וועלכע פלעגט מיט זיי אויסצאָלן דעם לוין אירע טאָג־אַרבעטער
אין די וועלדער און פלעגט יעדן סוף חודש אויסטוישן די צעטלעך אויף זלאָטעס.

זיכער וועט זיין איבערגעטריבן צו באַהויפטן, אַז דאָס שטעטל האָט דאַן
געלעבט בעיקר פון דער אָלץ־בראַנזשע. מלאכה און קליין־האַנדל האָבן נאָך
אָלץ פאַרנומען דעם אויבנאָן אינעם יידישן ווירטשאַפטלעכן לעבן. אָבער די
פירמע „שטשאַראַ", וויי אויך אַנדערע קלענערע אָלץ־סוחרים, וועלכע האָבן גע־
אַרבעט אין געגנט, האָבן פיל מיטגעשטייערט צו דער סאַנירונג פון יידישן קיום
אין שטעטל, וואָס די מלחמה האָט אַזוי צעטרייסלט. אַנדערע קלענערע פאַקטאָרן
האָבן אויך מיטגעווירקט צו דער ווירטשאַפטלעכער שטאַנדהאַפטיקייט אין
שטעטל אין די 20ער יאָרן. נישט דאָס קלענסטע אָרט האָט צווישן זיי פאַרנומען
די אַמעריקאַנער שטיצע, וועלכע איז נאָך דער מלחמה אַריינגעפלאָסן פון קרובים
מעבר לים. נאָך דער מלחמה האָבן פיל קרובים מעבר לים אַריבערגענומען צו
זיך אַ טייל פון זייערע משפּחה־מיטגלידער. (די ביטענער חלוצים־עליה האָט זיך
אָנגעהויבן ערשט אין די 30טער יאָרן).

די פּראָספּעריטי אין ביטען האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. דער וואַלד־
„בום" האָט געדויערט אַ ריי יאָרן און אין אָנהויב פון די 30ער יאָרן איז גע־
קומען אַן איבערברוך אינעם אָלץ־מסחר. די קאָנקרעטע אָפּיציעלע סיבה איז
געווען אַ קריזיס אין דער אָלץ־בראַנזשע אויף די אייראָפּעישע אָלץ־מערק.
אָבער יידישע זאַכקענער פון דער אָלץ־בראַנזשע האָבן געוווסט אַז אין דעם
אָלץ־קריזיס זענען פאַראַן אויך אַנדערע סיבות. עס האָבן אין פּוילן דאָן אָנגע־
הויבן אַן צו בלאָזן נייעווינטן: „עטאָטיזם", „פּאַרשטאָטלעכונג" פון אַ ריי ווירט־
שאַפט־צווייגן און צווישן זיי אויך פון דער וואַלד־עקספּלואָאַטאַציע. און נאָך עפּעס
יאָבן געוווסט די יידישע זאַכקענער: אַז דער דראַנג אין די רעגירונגס־ספערעס
איבערצונעמען די אָלץ־בראַנזשע און אָלץ־עקספּאָרט אין אייגענע הענט איז
געקומען נישט אַזוי צוליב מלוכה־אינטערעסן, ווי צוליב דער שטרעבונג אַרויס־
צושטויסן די יידן פון דעם צווייג, וועלכער איז געווען אין זייערע הענט במשך
פון דורות.

דער יידישער לאַנגיאָריקער דערפאַרענער סוחר איז געווען פּסול. ער האָט
זיך אָנגעשטויסן אויף גרויסע שוועריקייטן ביים קויפן וואַלד. אויף זיין אָרט
איז געקומען דער אומדערפאַרענער קריסטלעכער רעגירונגס־באַאַמטער. פאַר־
שטייט זיך, אַז דאָס האָט זיך דעמאָלט גלייך אָפּגערופן אויף דער דאָזיקער
בראַנזשע.

אויך אין ביטען האָט זיך דער קריזיס גלייך געלאָזט פילן. די סוחרים יאָ־
סעלעוויטש און אָסטראַכאַן, וועלכע האָבן מיט זייער פירמע „שטשאַראַ" פאַרנו־

מען איז די פּראָספּעריטי־יאָרן איינעם פון די אָנגעזעענסטע פּלעצער אין דאָלק־מסחר אין פּוילן, האָבן זיך געמוזט ראַנגלען מיט פּינאַנציעלע און אַדמיניסטראַטיוע שטערונגען.

די אַרבעט אין די וועלדער האָט זיך אָפּגעשטעלט, דער פּדיון אין די קראָמען האָט זיך פאַרקלענערט, נישט נאָר צוליב דער אומגעהייערער קאָנקורענץ, נייערט אויך צוליב דער פאַרהעלטנישמעסיקער ירידה פון אינקויף־קראַפט פון נעם פּויער. דאָקעגן די שטייערן זענען געוואָקסן ווי אויף הייוון. אין רעזולטאַט דערפון איז דאָס שטעטל אין די 30ער יאָרן שטאַרק פאַראָרעמט געוואָרן. די פּירמע „שטשאַראַ" און אירע וועלדער זענען שוין געשטאַנען אונטער אַ רעגי־

„החלוץ"־אַרגאַניזאַציע אין ביטען, 1933

ערשטע רעכטס, אין דער ווייסער בלוזקע מיט 2 שטערנדלעך, איז צביה ליובעטקין

רונגס־ליציטאַציע. קרעמער האָבן זיך געבאָדן אין חובות. אויך בעלי־מלאכות האָבן שטאַרק גליטן.

די אונטערוואָקסנדיקע יידישע יוגנט האָט איצט, פונקט ווי פאַר די לעצטע כאָר דורות, זיך געמוען צום וואַנדער־שטעקן צו זוכן אַ וועג מעבר לים. זענען אָבער אין די פאַרשלאָסענע טויערן פון די גאָלדענע לענדער געווען נאָר שפּאָרונקעלעך אַרייַנצושפּאַרן זיך און נישט קיין אָפענע טויערן...

חלוצישע יוגנט האָט אויף כשרע וועגן און דורך דער מעפּילים־עליה באַמיט זיך דורכצורייסן קיין ארץ־ישראל, דורך די צוימען וואָס האָט אויפגעשטעלט דאָס ענגלישע „וויים־בוך". ליידער האָבן וויניק, צו וויניק, ביטענער יוגנטלעכע דורכגעבראָכן אויף אַזאַ אופן די ענגלישע אומרחמנותדיקע בלאָקאַדע.

דער עלטערער דור האָט ממשיך געווען דעם לעבנסוועג מיט דעם זעלבן

בטחון און אמונה ווי די פּאַרגאַנגענע 14—15 דורות וואָס דאָס יידישע ביטען האָט געציילט. די יינגערע האָבן צוגעקרעכצט, אַ טייל פּאַרזונקען אין יאוש, און אַ טייל גלייכגילטיק צו זייער אייגענעם גורל.

נאָר אלה ואלה, סיי די, סיי יענע האָבן זיך געהאַלטן אינעם טראַדיציאָנעלן שטעטל־שטייגער — ביז ס׳האָט זיך געעפּנט דאָס גרויסע תהומדיקע מויל פון דער גרוב, צווישן די דערפלעך זאַפּאָליע און רודניע.

גרופּע פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פּרייהייט" אין ביטען

מ. ביטענסקי

אַמעריקאַנער שטיצע

איינע פון די וויכטיקסטע פאַקטאָרן אין די אַלטע היימען איז געווען די הילף וואָס עס האָבן געשיקט די קרובים מעבר־לים. ביים סוף פון דער ער־שטער וועלט־מלחמה זענען געווָארן אַ שם־דבר די כל־המינים „דעלעגאַטן" וואָס פלעגן אַראָפקומען אין זייערע היימשטעטלעך און טיילן דאָלאַרן. אַ דאַנק דער הילף פון די פאַרשידענע „רעליעפס" זענען אויפגעבויט געווָארן שטעטלעך, זענען געשאַפן געווָארן אינסטיטוציעס, זענען געהאָלפן געווָארן יחידים פון אונטערגאַנג. אויך ביטען איז נישט געווען קיין יוצא מן הכלל. אין יאָר 1920 איז קיין ביטען געקומען אַ דעלעגאַט פון די אַמעריקאַנער ביטענער לאַנדסלייט, וועלכער האָט דאַן געבראַכט גרוסן, בריוו און דער עיקר — הילף פאַר דעם פון דער מלחמה חרובן שטעטל. פון דאַן אָן האָט זיך איינגעשטעלט אַ שטענ־דיקער קאָנטאַקט, סיי אַ געזעלשאַפטלעכער, סיי אַ פערזענלעכער מיט די קרו־בים פון אַמעריקע.

ווי אויף אַ מלאך־המושיע פלעגט דאָס גאַנצע שטעטל אָפּוואַרטן דעם בריוו־טרעגער, וואָס האָט אין זיין רענצל געהאַט די גוטע בשורות — די „לע־טערס" פון די אַמעריקאַנער קרובים, ווו עס איז גאָר אָפט געלעגן אַ „גרינער בילעט", פאַר וועלכן מען האָט געקענט ציען חיונה וואָכן און וואָכן.

נישט וועגן דער געשיכטע פון דער דאָזיקער ברידערלעכער הילף און משפחהדיקער פאַרבינדונג וויל איך דאָ שרייבן. עס איז זיכער אַ וויכטיקער קאַפּיטל. מען מוז אָבער דערצו האָבן דעם נויטיקן מאַטעריאַל. אַזאַ איז נישטאָ.

עס איז אָבער פאַראַן אין אונדזער רשות אַ פּעקל בריוו וואָס עס איז פון ביטען געשיקט געווָארן אין יאָר 1939, דאָס הייסט אין דעם לעצטן, ערב־חורבן־יאָר. פון די דאָזיקע בריוו באַקומט מען אַ בולט בילד פון דעם מצב אין שטעטל — סיי דעם מאַטעריעלן, סיי דעם געזעלשאַפטלעכן — ווי אויך פון דער פּאָליטישער אַטמאָספער אין וועלכער עס איז אויסגעקומען די ייִדן דאָן צו לעבן.

טייל בריוו זענען פּריוואַטע, מיר וועלן בכן פון דאָרט אַרויסנעמען נאָר די אַלגעמיינע פּרטים. מיר וועלן אויסמיידן אָנרופן נעמען. די פאַקטן גופא רעדן שוין פאַר זיך.

דאָס זענען בריוו פון די ביידע ביטענער רבנים (הרב ליבערמאַן און הרב יפה); פון דעם שוחט אברהם ראַוויצקי (פון די קאַוואַלקעס); פון דעם קאַמיטעט צו בויען די „תרבות"־שול; פון אַ הילף־קאַמיטעט פאַר אַרעמע; פון דעם „גמילות־חסדים" און אַ רייַ יחידים. די אויסצוגן וואָס מיר וועלן ברענגען וועלן אונדז אַרײַנפירן אין יענער פאַרשניטענער וועלט און אירע פראָבלעמען.

מצב אין שטעטל

דער אַרטיקער ביטענער קאַמיטעט צו פאַרטיילן די באַקומענע פון אַמעריקע הילף שיקט צו אַ געניעם באַריכט צו די אַרויסשיקער, צום „ביטענער רעליף אין ניו־יאָרק". וואָס דערציילט דער באַריכט?

„...האַיאַר (1939) האָבן מיר דורכגעפירט אַ רייַ אַקציעס. אויסער דער פסח־אַקציע האָבן מיר געגרינדעט אַ „בית־לחם", וועלכער האָט אין משך פון דריי חדשים געטיילט ברויט צו זייער ביליקע פרייזן; מיר האָבן אויך דורכגעפירט אַ האַלץ־אַקציע; טייל הילף געגעבן אויף הלבשה און אויף רפואות.

...באַקומען האָבן מיר

פון רעליף־קאַמיטעט, ניו־יאָרק (דורך שמעון בושעלעוויטש) . . .	527	זלאָטי.
פון ה' משקה מענדעלעוויטש (אויך דורך ש. בושעלעוויטש) . . .	131.75	„
פון טשיקאַגאָ (אויפן אָדרעס פון הרב ליבערמאַן) אַ טשעק . . .	95.—	„
נדבה פון שמעון בושעלעוויטש	5.—	„
בסך־הכל	758.75	„

דאָס האָט ביטען באַקומען פון זייערע לאַנדסלייט אויף הילף און ווי האָבן זיי עס פאַרטיילט?

דער באַריכט איז איינער פון די כאַראַקטעריסטישע דאָקומענטן פון יענער צייט. צוליב פאַרשידענע טעמים וועלן מיר נישט דערמאָנען קיין שום נעמען פון די מקבלים. די אַקציע איז דורכגעפירט געווארן ווי אַ מתן בסתר. אין דער רשימה פון די מקבלים געפינען זיך באַלעבאָטישע משפחות. אָבער אַ פאַר ציפערן דאַרף מען דערציילן.

אויף דער פסח־אַקציע זענען אויסגעגעבן געווארן 173,20 זלאָטע. געגאָסן דערפון האָבן 26 משפחות. די גרעסטע נתינה איז געווען 15,20, די קלענסטע 3 זלאָטע. דערביי ווערט צוגעגעבן, אַז „די נתינה פון 15,20 איז צום מקבל אַרײַנגעשיקט געווארן דורך פאָסט, כדי אים נישט פאַרשעמען און ער וויסט עד־היום נישט ווער עס האָט עס אים צוגעשיקט.".

פון דער ברויט־אַקציע „בית־לחם" האָבן געגאָסן 31 משפחות. אויסגעגעבן איז געווארן אויף דעם 246,28 זלאָטע. די גרעסטע נתינה אויף ברויט האָט באַטראָפן 17,80, די קלענסטע 2,80 זלאָטע.

פון דער „האַלץ־אַקציע" האָבן געגאָסן 32 משפחות. די אַלגעמיינע סומע איז געווען 244,47 זלאָטע. די גרעסטע נתינה איז געווען 14,55, די קלענסטע 5.00 זלאָטע. אגב ווערט דאָ צוגעגעבן, אַז אין סומע — צען זלאָטע — וואָס עס פיגורירט אין דער דאָזיקער פאָזיציע איז געגעבן געווארן פאַר ...צוגעשטייער צו קויפן אַ פערד.

די מעדיצינישע הילף איז געגעבן געוואָרן 4 משפּחות, בסך־הכל 65.00 זלאָטעס. דאָס זענען געווען אויסנאָם־פאַלן ווען מען האָט געמוזט שיקן די חולאים אין דער פּרעמד. בכלל פלעגט די אָרעמע קראַנקע אויפן אָרט העלפן דער „ביקור חולים".

אויף הלבשה איז אויסגעגעבן געוואָרן פאַר צוויי איינזאַמע פּרויען — 8 זלאָטעס.

חוץ לזה איז פון דער סומע „געהאָלפן געוואָרן... כדי צו פאַריכטן אַ נייַ־מאַשין, וואָס זי קען דורך דעם פאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט..."

צום באַלאַנס פעלט אָבער 1,80 זלאָטעס. ווייַזט זיך אָרויס, אַז דאָס איז אויסגעגעבן געוואָרן אויף „קאַנצעלאַריע אויסגאַבן" (בריוו, קאָנווערטן, מאַרקעס, אָפּשיקן דאָס געלט דעם מקבל „איקס" ער זאָל נישט וויסן, אַז דאָס איז אַ נדבה).

אונטערן באַריכט זענען געוועזן אונטערגעשריבן: מרדכי יוזשעלעווסקי (מאָטיע לייבעס), קלמן ווייסשטיין (קלמן אברהמעס), דוד ברעסקין (דוד כיענקעס), יצחק מענדעלעוויטש (די קינדערס), זלמן מאַגילינסקי (זלמן אסתר צדוקס).

אָט אַזוי האָט עס אויסגעזען אין אונדזער היימשטעטל ערב דעם חורבן. וואָס דאָס מיינט אַ זלאָטע אין יענער צייט דאַרף מען זיך פאַרשטעלן, אַז אַ שוואַרץ־אַרבעטער האָט דאַן פאַרדינט בערך 3 זלאָטעס אַ טאָג.

און איצט אַ פאָר אויסצוגן פון אַנדערע בריוו.

בריוו פון הרב ליבערמאַן:

„...עס דערנענטערט זיך דער ערב־פּסח, די נאַטור פון די אָרעמע איז אַזוי שוין נאָך פּורים הויבן זיי אַן צו זאַרגן וועגן מצה אויף פּסח. דעם פּריערדיקן יאָר האָט נאָך דאָ עקזיסטירט צוויי קאָנטאָרן (די האַלק־פּירמעס) וואָס האָבן געשטיצט אויף מעות־חיטים. די לאָגע אין דער שטאָט איז אויך געווען בעסער. דאָס יאָר איז פּיל ערגער, וויייל דער מצב אין דער שטאָט גייט מטה. מטה..."

פון אָרטיקן פאַרטיילונג־קאָמיטעט:

„...די קאָנסטראַפאַלע לאָגע, אין וועלכער עס געפינען זיך איצט אַ סך יידישע פאַמיליעס פון ביטען, איבערהויפט בעת די איצטיקע עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן אין פוילן בכלל און אין ביטען בפרט, וואָס אָנהויב דעם באַקאַנט, ...הערשט אַן אומבאַשרייבלעכע נויט אויף דער יידישער גאַס, מחמת עס האָט זיך פאַר אַ סך פאַמיליעס אָפּגעשטעלט דער איינציקער מקור פון חיונה — די וואָלד־עקספּלואָאַטאַציע וואָס האָט געגעבן אַ סך יידן חיונה בדוחק. די משפּחה וואָס האָט געלעבט פון וואָלד זענען געבליבן בחסר־כל. מיר זאָגן נישט קיין גוזמא, אַז נעכטיקע נותנים זענען הייַנט מקבלים רחמנא ליצלן..."

מיט די הילף פון אַמעריקע איז אָבער געווען אַ שטיקל מיספּאַרשטייַניש. עס האָבן זיך געשאָפן צוויי צדדים, איינער האָט דעם צווייטן נישט געטרויט. ביז עס איז געקומען צו אַן אַלגעמיינעם הסכם און שבת דעם פּרשה יתרו דעם 11טן פעברואַר 1939, איז פאַרגעקומען אין בית־מדרש אַן אַלגעמיינע אסיפה פון אַלע שטעטלשע באַלעבאָטים און עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט פאַר

פּאַרטיילן פון אַמעריקאַנער הילף. אין קאָמיטעט זענען אַריין 13 פּערזאָן מיט דעם אַפּטייקער מרדכי קאַראַליצקי ווי אַ פּאַרזיצער. די 13 אויסגעוויילטע זענען געווען: מתות גאַלערשטיין, אייזיק פּיטקאָווסקי, דוד ברעסקין, הירש יורקאָווסקי (יזרשל אליה איטשע ממונהס), בן־ציון מאָרדוכאָווסקי (פון „איבערן טייכל"), אברהם פּריפּשטיין (אברהמע מאָטקעס), מרדכי בערקנער (מאָטל, קלמן דעם רימערס), יצחק מענדעלעוויטש (די קינדערס), מרדכי סאָוויצקי (מאָטיע מענ־דעלעס), יצחק קוטון, אפרים קאַרעליץ (כיענקע ברעסקינס איידעם), קלמן ווייס־שטיין (קלמן אברהמעס), חיים־דוד יוזשעלעווסקי (דער שטעפּער).

אין דעם בריוו צום אַמעריקאַנער רעליף שרייבן די ביטענער וועגן די סיבות וואָס האָט זיי געצוווונגען צו שאַפן דעם קאָמיטעט. זיי שילדערן דעם מצב אין שטעטל און גיבן צו:

„...נעמענדיק דאָס אַלץ אין באַטראַכט, אַז עס איז ביז איצט נישט געווען קיין שום אַרגאַניזירטער הילפס־קאָמיטעט דאָ אויפן אָרט, אויסגעקליבן פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, צו וועלכן איר זאָלט האָבן צוטרוי און שטיין מיט אים אין פאַרבינדונג... האָבן מיר באַשלאָסן צו גרינדן דאָ אויפן אָרט אַ קאָמיטעט, אין וועלכן עס זאָלן זיין פאַרטראָטן אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערינג און פון פּערזאָנען וועלכע זענען אייך אַלעמען גוט באַקאַנט. מיר באַשטאָנען, די הילף וועט זיך נישט אויסשעפן. די נויט שטייגט מיטן טאָג צוליב די ספּעציפישע באַדינגונגען אין וועלכע מיר לעבן. עס מוזן אויפן אָרט אויפגעבויט ווערן אַנדערע אינסטיטוציעס, טייל דאַרפן רעאָרגאַניזירט ווערן. עס איז אומבאַדינגט נויטיק אַז אַלץ זאָל האָבן אַ סיסטעם, אַ געוויסע פּראָגראַם, עס זאָל מער נישט זיין דער כאַאָס וואָס ביז איצט.

עס מוז מיט אַלע מעגלעכקייטן וואָס שנעלער אויפגעבויט ווערן אַ יידישע שול פאַר אונדזערע קינדער, וועלכע ליידן ווי יידן אין די שולן וואָס זיי זענען גע־צוונגען צו באַזוכן...

ס׳מוז פונאַנדערגעבויט ווערן די ביטענער „גמילות־חסדים"־קאַסע, וועלכע איז ביים איצטיקן מאָמענט אין אַ קלאָגעדיקע לאַגע. די לוווים (לייערס) דאַרפן באַקומען גרעסערע הלוואות (און די לוווים זענען דאָך אַלע, הן די קרעמער אַזוי גוט ווי די האַנטווערקער), כדי זיי זאָלן קענען מיט די קרעדיטן איינהאַלטן זייערע פלעצער, וואס ווערן מיט אַלע מיטלען אַרויסגעריסן פון זייערע הענט. וועלן די אַרעמע קרעמער און האַנטווערקער נישט האָבן די שטיצע פון גרעסערע קרעדיטן, פאַלן זיי אינגאַנצן און מוזן אָנקומען צו בעטל־ברויט.

אומבאַדינגט מוז דאָ באַקומען הילף דער „ביקור חולים" און „לינת הצדק", וואס באַדינען דער אָרעמער באַפעלקערונג מיט אומזיסטע מדיצינישע הילף.

ס׳זענען פאַראַן דאָ נאָך פאַרשידענע הילפס־אַקציעס, וואָס וועלן מיט דער צייט האָבן זייער תיקון.

דאָס אַלץ נעמענדיק אין באַטראַכט, די שטייגדיקע נויט דאָ אויפן אָרט, די הילפס־גרייטקייט אייערע אין אַמעריקע, האָבן מיר געורינדעט דעם קאָמיטעט, וועל־כער וועט זיין אין שטענדיקן קאָנטאַקט מיט אייך און מיט געמיינזאַמע קרעפטן וועט זיך איינגעבן צו לינדערן אַ ביסל די נויט".

דער דאָזיקער בריוו־פּראָטאָקאָל איז אונטערגעשריבן פון די אויבנדערמאָנטע 14 פּערזאָנען און באַשטעטיקט מיט די שטעמפּלען פון דער ביטענער פאַלקס־באַנק און דעם „גמילות חסד".

דער בוי פון אַ „תרבות"־שולע

אַ סעריע פון דער קאָרעספאָנדענץ האָט אַ שייכות צו דעם בוי פון אַן אייגענער יידישער שולע, וואָס ווערט אָגב דערמאָנט אין דעם פּריִער ציטירטן פּראָטאָקאָל פון דעם אָרטיקן הילפס־קאָמיטעט צום אַמעריקאַנער רעליף. די דאָזיקע קאָרעספאָנדענץ וואַרפט אַ שיין אויף די פּאָרהעלטענישן פון דעם חינוך נישט נאָר אין ביטען. מיר האָבן דאָרטן אָן אַ שיעור אינטערעסאַנטע פּרטים פון דעם מצב אין שטעטל ערב דעם חורבן. די בריוו, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דעם פּראָיעקט פון אויפבויען די שולע, זענען אַלע פון די ערשטע חדשים פון יאָר 1939.

בריוו פון פאָרזיצער פון ביטענער „תרבות"
צבי יודקאָווסקי צו זיין יוגנט־פריינט
שמואל וויסשטיין אין אַמעריקע.

(מיר לאָזן אַדורך די פּערזענלעכע ענינים).

„...דערפאָר וועלנד איך זיך, ווי דער פאָרזיצנדער פון שול־קאָמיטעט, צו דיר אין נאָמען פון אַלע עלטערן וואָס נויטיקן זיך אין אַ שולע פאָר זייערע קינדער וועגן פאָלגנדעס:

עס איז שוין אַ יאָר אַכט אַז ביי אונדז איז אַ יידישע שול ליקווידירט געוואָרן צוליב פינאַנציעלע שוועריקייטן. פון דער דאָזיקער צייט האָבן מיר נישט קיין יידישע שולע אָן די יידישע עלטערן וועלן געצוואונגען צו שיקן זייערע קינדער, פון 7 יאָר אָן, אין די פּויליש אַנפאַנג־שולן. אַזאַ מצב איז שטאַרק נישט געוואונטשן. אויסער דעם וואָס דאָס קינד הויבט זיך אָן פון דער פּריסטער יוגנט צו דערציען אין די קריסטלעכע סביבה איז דאָס, ביי דער היינטיקער אַטמאָספער, פאָרן קינד שטאַרק נישט באַקוועם פון אַ צווייטן שטאַנדפונקט... (די דריי פּינטעלעך זענען אין טעקסט, דער שרייבער האָט געשריבן בלשון נסתר וועגן דעם אַנטיסעמיטישן קורס אין די שולן — מ. ב.). איז ביי אונדז איצט שטאַרק אַקטועל געוואָרן די פראָגע פון שאַפן אַ לעגאַליזירטן שול־אַנשטאַלט, וווּ די יידישע קינדער זאָלן רואיק לערנען אין אַ פריינטלעכער יידישער סביבה. האָבנדיק אַ לעגאַליזירטן שול־אַנשטאַלט זענען שוין די עלטערן נישט געצוואונגען צו שיקן די קינדער אין דער פּויליש שולע.

כדי צו באַקומען פון דער מאַכט אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ יידישע שולע מוז מען ראשית האָבן אַן אייגענעם בנין, וואָס זאָל זיין צוגעפאַסט פאָר אַ שולע און זאָל אַנטשפּרעכן די תקנות פון דער שול־מאַכט. אַזאַ בנין איז ביי אונדז פאָראַן. שוין מיט צען יאָר צוריק האָבן די האָנטוועקער ביי אונדז אָנגעהויבן צוריק אויפבויען דעם „חייטים" אויפן שולהויף, וואָס איז אין יאָר 1915 בעתן אַרײַנמאַרש פון דייטשן הרוב געוואָרן. צוליב מאַנגל אין געלט איז די אַרבעט איבערגעריסן געוואָרן און דער בנין שטייט אַ נישט־פאַרענדיקטער. אַזוי ווי אַלע אָנערקענען איצט די נויטוועגדיקייט פון אַ יידישער שולע, האָבן די האָנטוועקער מסכים געווען איבערצוגעבן דעם נישט־פאַרענדיקטן בנין כדי אין אים זאָל געשאַפן ווערן די שולע. צו דעם ציל האָט זיך געשאַפן דער אונטערגעשריבענער שול־קאָמיטעט, וואָס איז צוגעטראָטן צו אַ געלט־זאַמלונג אויף צו פאַרענדיקן דעם בנין.

מיט דער גרעסטער אַנשטרענגונג האָבן מיר ביי אונדז אין שטעטל געשאַפן די ערשטע 300 זלאָטעס, מיט וואָס מיר זענען צוגעטראָטן צו פאַרענדיקן דעם בנין. עס וועלן זיך נאָך פאָדערן בערך אַ 200 דאָלאָר כדי צו פאַרענדיקן דעם בנין אינ־

גאַנצן, און מיר וועלן האָבן אַ פיינעם אייגענעם בנין און מיר זענען זיכער, אַז מיר וועלן אונדזער ציל, אַ יידישע שולע, דערגרייכן.

עס שטעלט זיך אָבער די פראַגע, וווּ נעמט מען די דאָזיקע 200 דאָלאָר. אין שטעטל איז איצט די לאַגע אַזאַ וואָס מיר קענען מער נישט שאַפן אויף דעם און מיר מוזן זיך וועגדן דורך דיין פאַרמיטלונג צו אונדזערע אַמעריקאַנער לאַנדס־לייט זיי זאָלן אונדז אַרויסהעלפן צו פאַרענדיקן די שולע. עס איז ביי אונדז חוץ דעם נויטיק אַ סך הילף אויף אַנדערע געביטן. די עלנט און אַרעמקייט איז גרויס און וואָס ווייטער אַלץ קומען צו פרנסהלאָזע. עס וואָלט געווען אַ סך וועגן דעם צו שרייבן, נאָר אייך איז דאָך אונדזער לאַגע מער־ווייניקער באַקאַנט. אָבער ראשית־כל שטייט פאָר אונדז אויפן ערשטן פלאַץ דאָס שאַפן פון דער שולע. בעטן מיר דיר אַלע אונטערגעשריבענע צו פאַראינטערעסירן דערמיט אַלע ביטענער לאַנדסלייט און זען שאַפן אַ ביסל געלט און צו שיקן אויפן אַדרעס פון יצחק מענדעלעוויטש...״

דער דאָזיקער בריוו האָט געהאַט די ווייטערדיקע אונטערשריפטן: מרדכי קאַראַליצקי (דער אַפטייקער), אפרים קאַרעלין (כיענקע ברעסקינס איידעם), אברהם פרישטיין (אברהמע מאַטקעס), אסתר־דבורה מאַגילאַנסקאַ (זלמן מאַגילאַנסקיס פרוי), יצחק קוטון, בן־ציון מאַרדוכאווסקי, וויכנע זשוכאַוויצקאַ (זעליג דעם שוסטערס פרוי), פאַניע פיטקאַווסקאַ (ליימע פיטקאַווסקיס פרוי), דוד לעווין, רבקה ראַבינאָוויטש, א. קרופענין, מרדכי בערקנער, יצחק מענדעלעוויטש.

משמעות, אַז דער קאָמיטעט האָט מורא געהאַט, אַז אפשר וועט מען אין אַמעריקע זיך באַציען מיט אומצוטרוי צום בריוו, האָבן זיי געבעטן, אַז דער פאָטער פון שמואל ווייסשטיין, קלמן, זאָל באַשטעטיקן דעם גאַנצן ענין. אויפן בריוו געפינט זיך טאַקע אַזאַ מין צושריפט:

„איך באַשטעטיק די זאַך מיט מיין פאָטפיס (!) און מיא קען שיקן דיא געלט אויב עס וועט זיין אַף אַדרעס יצחק מענדעלעוויץ. קלמן ווייסטען״.

די גאַנצע צושריפט איז געשריבן געוואָרן פון קלמנען גופא.

דער דאָזיקער בריוו האָט משמעות געמאַכט דעם געהעריקן אייגדרוק אין אַמעריקע. מיר האָבן נישט קיין שום ידיעות ווי אַזוי און ווער עס האָט דעם ענין דאָרטן באַטראַכט. מיר האָבן אָבער אַ ווייטערדיקן בריוו פון ביטען קיין אַמעריקע. דאָס מאָל שוין נישט קיין פריוואַטער, נאָר אַן אָפיציעלער פון דער „תרבות״־אָפטיילונג אין ביטען צום רעליף אין ניו־יאָרק. דער בריוו איז פון 10טן מערץ 1939. מיר ברענגען דעם דאָזיקן בריוו ווי ער שטייט און גייט, פאַרבעסערנדיק נאָר די אָרטאָגראַפיע.

ŻYDOWSKIE STOWARZYSZENIE OŚWIATOWE-KULTURALNE „TARBUT”

Centrala w Warszawie

Oddział w Byteniu

צו אונדזערע ח״ח לאַנדסלייט אין רעליף פון נעוויאָרק!

דערמיט באַשטעטיקן מיר דאָס דערהאַלטן די 200 דאָלאָר (אין פוילישע 1.300 זלאָטעס) וואָס איר האָט געשיקט פאָר אונדזער שולע אויפן אַדרעס פון ה׳ מענדעלעוויטש. מיר אַלע אונטערגעשריבענע דריקן אויס אונדזער האַרציקסטן דאַנק. אין אונדזער נאָמען, ווי אויך אין נאָמען פון אַלע ביטענער עלטערן, דאַנקען מיר אַלע אונדזערע מיטפילנדיקע ברידער אין נעוויאָרק, וועלכע האָבן אויף דעם מנדב

געווען. איר האָט מיט דעם געטון אַ גרויסע זאַך פֿאַר אונדזער גאַנצער שטעטל. אַן אייער הילף וואָלטן מיר דאָס אין קיין שום פֿאַל נישט באַווייזן. וועגן אייער שיינעם טאַט האָבן מיר שוין געמאָלדן דורך דער פּרעסע, פון וועלכע איר וועט אין גיכן קריגן צוגעשיקט דעם נומער ווו עס וועט ווערן אַרומגעשריבן וועגן אונדזער שולע.

מיר האָבן שוין אַ דאַנק אייער מיטהילף צוגעגרייט כמעט דעם גאַנצן מאַטעריאַל וואָס עס איז נויטיק אויסצופֿאַרטיקן דעם בנין. גלייך נאָך פּסח וועלן מיר צוטרעטן צו דער אַרבעט און מיר האָפֿן, אַז אויף שבועות וועט ער שוין פֿאַרטיק ווערן. מיר האָבן שוין אויך אונטערגענומען שריט וועגן דער דערלויבעניש ביי דער מאַכט צו עפענען די שולע און מיר האָפֿן אַז צום אַנהייב שוליאָר, דאָס הייסט סוף יולי, וועלן מיר קענען עפענען די שולע.

די שולע וועט הייסן „תּרבות". זי וועט זיין אַגגעשלאָסן אין דער תּרבות-צענטראַלע, וואָס געפינט זיך אין וואַרשע און האָט דעם אויפֿזיכט איבער אַלע תּרבות-שולעס וואָס ליגן אונטער איר השגחה. אין די דאָזיקע שולעס וועלן געלערנט לויט אַן אַלגעמיינעם פּראָגראַם וואָס די צענטראַלע אַרבעט אויס. יידישע רעליגיעזע לימודים, אויך אַ געוואָגנדע מאָס העברעיש עברית בעברית — ווי אויך פּוילישע לימודים אין דער לאַנדשפּראַך אין דער מאָס וויפֿל עס וועט געלערנט אין די פּוילישע פֿאַלקסשולעס וואָס זענען פֿאַרפֿליכטנד פֿאַר אַלעמען. די שולעס האָבן בכלל 7 קלאַסן פֿאַלקסשולע. מיר רעכענען ביים ערשטן יאָר איינאָרדענען 4 קלאַסן און מיט דער צייט וועט זיך, האָפֿן מיר, אַנטוויקלען ביז 7 קלאַסן. אין דער שולע וועלן זיך לערנען אַלע קינדער פון אַנפֿאַנגער אַן און ווייטער פון אַלע שיכטן און קלאַסן, דאָס הייסט אַרעם און רייך. שכר-לימוד וועט פֿאַר יעדער באַזונדער באַשטימט ווערן דורך אַן עלטערן-קאָמיטעט (וועלכער וועט דורך אַלע עלטערן אויסגעוויילט ווערן) נאָך דער צאָלונג-מעגלעכקייט פון יעדן באַזונדער. עס איז אויך דאָ אַ גרויסע צאָל וואָס וועט צוליב זייער אַרעמקייט מוזן באַפֿרייט ווערן פון שכר-לימוד. עס זענען אַפֿילו פֿאַראַן אַזעלכע קינדער, פֿאַר וועלכע עס וועט מוזן געזאָרגט ווערן פֿאַר קליידונג און באַשפֿייזונג זיי זאָלן קענען באַזוכן די שולע.

נאָך דעם פֿראָויזאָרישן ביודזשעט, וואָס מיר האָבן געמאַכט, וועט מען לויט דער אַלגעמיינער צאָלונג-קראַפֿט פון די עלטערן מוזן האָבן אַ געוויסן דעפּיזיט אויף וואָס מיר וועלן בעטן און מיר האָפֿן אַז עס וועט זיך ביי אונדז פֿאַרבעסערן די צייט און מיר וועלן קענען אַליין אויסהאַלטן די שולע... וועגן דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער שולע וועלן מיר מיט אייך געווויס ווייטער שטיין אין קאָנטאַקט און וועגן אַלץ באַריכטן.

מיט אַלגעמיינעם ברודער-גרוס פֿאַר אַלע אונדזערע נעוויאָרקער לאַנדסלייט:

פֿרעזעס: מ. קאַראַליצקי; וויצע-פֿרעזעס: צבי יודקאָווסקי; סעקרעטאַר: פ. פּיטקאָווסקאָ; קאַסיר: אפֿרים קאַרעליץ. פֿאַרוואַלטונגס-מיטגלידער: בן-ציון מאַרדוכאָווסקי, ש. מענדעלעוויץ, דוד לעווין, אפֿרים קרופּעניר, יצחק מענדעלעוויטש, א. פֿריפּשטיין, ד. ברעסקין, משה פּיטקאָווסקי, יצחק קוטון, דוד גאָלדין, ליפּע קאָנטאָראָוויץ, מרדכי בערקנער, אסתר דבורה מאָגילאָנסקאָ, וויכנע זשוכאָוויצקאָ.

בריוו פון בן-ציון מאַרדוכאָווסקי, ביטען,
צו ישׂראל מעכאָניק, ניו-יאָרק.

אין אַ גרויסן, 10 זייטיקן בריוו, גיט איבער בן-ציון זיין יוגנט-פֿריינט ישׂראלן אַ רייַ געזעלשאַפֿטלעכע ידיעות וועגן ביטען. דער גאַנצער בריוו איז אַן אמתער

צייט־דאָקומענט (ער איז געשריבן דעם 7 מערץ 1939) און שפיגלט אָפּ דעם דעמאָלטיקן מצב און די שטימונג פון די יידן אין פוילן. מיר וועלן פון אים אָבער אַרויסנעמען ראשית דאָס וואָס עס האָט אַ שייכות צום ענין בוי פון דער שולע. מיר האָבן דאָרטן אַ ריי פּרטים וועגן דעם בנין און די אַרומיקע פּלעצער.

„...ווי דיר איז באַווּוסט געפינט זיך דער בנין אויפן זעלביקן פּלאַץ ווו דער „חייטים" איז געשטאַנען. קיין בית־הרב איז נאָך נישטאָ, די רבנים האָבן זיך אויס־געבויט וווייטער אין שטאָט, ווייל די מאַכט האָט זיי נישט דערלויבט זיך צו בויען אויפן פריערדיקן אָרט, ווייל עס איז צו ענג... איצט וועט עס גראָד גוט צונויץ קומען. מען וועט דעם פּלאַץ פון בית־הרב צו דער גאַס אָפּצאַמען און דער גאַנצער שטח וועט זיין אַ שפּילפּלאַץ פאַר די שול־קינדער. דער פּלאַץ וועט זיך ציען ביז בינע מענדעלעוויטששעס הויז. ווידער וועט מען לאָזן אַ דורכגאַנג צו אייער הייזקע, צווישן באָד, עס וועט זיין אַ גוטער אָרט פאַר די קינדער זיך צו וויילן. מען וועט אויך אַרום פאַרפלאַנצן ביימער, אַזוי פאַרלאַנגט די מאַכט..."

אין וווייטערדיקן טייל פון דעם בריוו דערציילט בן־ציון וועגן אַנדערע שטאָטישע אינסטיטוציעס. עס איז היינט כדאי וועגן דעם צו דערציילן.

פאַרוואַלטונג פון „ביקור־חולים", 1933

פון רעכטס: ר. ראַוויצקי, מ. שאַרובסקי, א. נאזשניצקי, ב. קאַנטאַראָוויטש, מ. שקליאַרוק, פייגל באַביטש, כ. שוכאַטאָוויטש, ש. יוזשעלעוווסקי, ליובע יוזשעלעווסקי, ליזאַ מענדעלעוויטש.

„...איצט וואָס דו פרעגסט וועגן ביקור חולים" און „גמילות חסד", ווי אַזוי זיי האָלטן זיך אויס, פון וואַנען האָבן זיי מיטלען צו פירן זייער אַרבעט... דער „ביקור חולים" האָט זיין קוועלע וואָס ער שיקט אַלע חודש אַ פּאָר מענטשן און מען קלייבט חודש־געלט. צום העכסטנס קלייבט מען אויף 30 זלאָטעס אַ חודש. דאָס איז אויף אייערע געלט 6 דאָלאָר אַ מאָנאַט. אויך האָט דער „ביקור חולים" פּראָצענטער ביי דער „חברה־קדישא", ביז 25 פּראָצענט. פון יעדן מת וואָס מאַכט זיך

גיט די חברה אַ פּראָצענט. דער דאָזיקער מנהג, אַז מען נעמט פון די קבורה־געלט אַ פּראָצענט פאַרן „ביקור חולים" איז שוין אַן אַלטער מנהג. אויך שטעלט דער „ביקור חולים" אַ קערה ביי אַ חתונה, דאָס מאַכט אויך אַ פּאָר זלאָטעס. אין יענע יאָרן, ווען אין ביטען זענען געווען די האָלץ־פירמעס וואָס האָבן עקספּלאָאַטירט דעם וואַלד, האָבן די יידישע האָלץ־סוחרים געשטיצט דעם „ביקור חולים" מיט געהעריקע סומעס. איצט איז אַלץ אַראָפּ. פון חודש צו חודש פאַלט אַריין אַלץ ווייניקער געלט פון דעם חודש־געלט. פון חברה־קדישא פאַלט ווייניק אַרייז. עס שטאַרבן קבצנים, „חברה קדישא" מוז גאָר געבן אויף „אויסריכטונג", גראָשנס פאַלט אַמאָל פון דעם אַריין. דאָס זעלבע איז מיט חתונות. וויפל האָט עס ביטען חתונות אַ יאָר? איינע אָדער צוויי. די הוצאותן פון „ביקור חולים" זענען אָבער לעצטנס שטאַרק געוואָקסן. גאָר אַ סך ווענדן זיך נאָך הילף (רעצעפּטן, אַ דאָקטער). די נויט איז גרויס...

...וועגן דעם „גמילות חסד". דאָס איז שוין אַ הילף־אינסטיטוציע פאַרן מיטל־קלאַס, פאַרן אָרעמען קרעמער און האַנטווערקער. די הלוואה באַקומט מען אויף אַ וועקסל מיט 2 זשיראַנטן. די גרעסטע הלוואה איז 50 זלאָטעס (אייערע צען דאָלאַר בערך). אויך די סומע דאַרף אין וועכנטלעכע ראַטעס אויסגעצאָלט ווערן. אַן אָרעמאַן קען דאָרטן קיין הלוואות נישט באַקומען. ווער וועט אים זשירירן? בכלל גיט מען נישט הלוואות אויף עסן. פאַרן מיטלקלאַס איז די דאָזיקע אינסטיטוציע זייער וויכ־טיק. דער פּראָצענט איז אַ קליינער, נישט מער ווי אויף די הוצאות פון ביוראָ. שטיצע באַקומט דער „גמילות חסד" פון זייער צענטראַלע אין ווילנע, וואָס באַקומט אירע פאָנדן פון אַמעריקאַנער שטיצע. אויך דער צענטראַלע דאַרף מען דעקן זייערע סומעס אין ראַטעס..."

הכנסת־כלה

מען האָט זיך צו די קרובים פון „יענער זייט ים" געוואָנדן אין יעדער נויט־לאַגע, סיי צרכי־ציבור, סיי פּערזענלעכע שוועריקייטן. ווייטער ברענגען מיר אַ בריוו פון דעם ביטענער שוחט אברהם ראַוויצקי (מאָטשע קאַוואַלאַקס), צו ישראל־דוד מעכאַניקן וועגן אַן ענין פון הכנסת־כלה. צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים ברענגען מיר נישט די נעמען פון די פאַראינטערעסירטע, אָבער דער פאַקט איז זייער באַלערנדיק.

„...מיטן דאָזיקן בריוו קום איך אייך בעטן איינע פון די גרעסטע זאַכן פאַר אונדזער בשותפותדיקער קרובה... וועלכע זי האָט געטון אַ שידוך מיט זייער אַ ווילן בחור, און שוין אַ משך פון אַ פּאָר יאָר אַז עס נעמט נישט קיין ברעג זיי זאָלן חתונה האָבן. די עיקר־מניעה איז וואָס עס פעלט געלט. זי איז נעבעך אַ יתומה, די ברידער אירע זענען בעווונתינו הרבים אַליין זייער געדריקט, וואָס קענען איר גאָרנישט העלפן. איך ווענד זיך בכן צו אייך, נעמט אין אַכט און טוט וואָס איר קענט איר צוהעלפן... משה שלייפער, נח־ברוכס זון איז דאָך אויך אַ נאָענטער פריינט פון דער כלה..."

דער בריוו איז געשריבן געוואָרן אין פעברואַר 1939. די דערמאָנטע חתן־כלה האָבן חתונה געהאַט. זיי, און זייערס אַ קינד, געפינען זיך צווישן די קדושים.

***

מיר האָבן דאָ געבראַכט אַ פּאָר קליינע מוסטערן פון דער קעגנזייטיקער ברידערלעכער פאַרבינדונג וואָס עס האָט אָנגעהאַלטן פון דער צעזייטער און צעשפּרייטער ביטענער משפּחה איבער דער וועלט.

וועו מען גיט אַ בליק אויף צוריק, אויף דער גרויסער ראָלע וואָס די דאָזיקע פאַרבינדונג האָט געשפילט, זעט מען וואָס אַלץ עס האָט אויפגעטון די אַזוי פאָפולערע „אַמעריקאַנער שטיצע" פאַר די אַלטע היימען.

עס איז דאָ אַ פאָלקס־ווערטל: „גאָט שיקט די רפואה פאַר דער מכה". וועו די ערשטע עמיגראַנטן פון ביטען פלעגן מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט פאַר־לאָזן זייער היים, האָבן עס אַ סך באַטראַכט פאַר אַן אומגליק, ביי טייל משפחות איז עס געווען אַ קאַטאַסטראָפע. די דאָזיקע פלאָג האָט זיך אָבער נאָכדעם אַרויס־געוויזן פאַר אַ רעטונג.

לויט די פוילישע געזעצן האָבן זיך מיט האָנדווערק געקענט פאָרנעמען נאָר „דיפלאָמירטע". — דאָס איז איינע פון די „קורסן" פאַר צושניידער, וואָס זענען אַרגאַניזירט געוואָרן אין ביטען אין יאָר 1936.

אַ קולטור־אינסטיטוציע מיט אַ 40־יאָריקן יחוס

(די קולטור־ליגע און די י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק)

די ווייטערדיקע פאַקטן און דאַטן זענען צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אויפן סמך פון די זכרונות און אינפאָרמאַציעס פון די טוער אין דער דאָזיקער אינסטיטוציע אין משך פון לאַנגע יאָרן און געפינען זיך היינט צעזייט און צעשפּרייט אין פאַרשיידענע תפוצות. דאָס זענען דער חבר דאָדל (ישראל), שלמהקע יודקאָווסקי (וואַשינגטאָן, פאַרייניקטע שטאַטן), דוד קאָלבאָווסקי פייוול דאַווידאָווסקי, בערל יודקאָווסקי, גערשל יודקאָווסקי. שמעון יודקאָוו־סקי, שייקע און שמואל זאַמאָשטשיק און מ. וו. בערנשטיין וואָס האָבן אין פאַרשידענע צייטן פון דער עקזיסטענץ פון דער אינסטיטוציע געוועזן טוער, פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער און ביבליאָטעקאַרן פון דער ביבליאָטעק.

צוזאַמען מיטן חורבן פון אונדזער היימשטעטל, צוזאַמען מיטן פיזישן אומ־קום פון אירע ייִדישע איינוווינער זענען פאַרניכטעט געוואָרן די מוסדות, די גייסטיקע און ווירטשאַפטלעכע אנשטאלטן וואָס זענען מיט אַזויפיל ליבע און עקשנות געבויט און אָפּגעהיט געוואָרן. צווישן די דאָזיקע אינסטיטוציעס פאַר־נעמט דעם אויבנאָן די „י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק". אייגנטלעך איז דער נאָמען „י. ל. פּרץ" אַ שפּעטערדיקער, דער בראשית פון דער ביבליאָטעק איז געווען אַן אַנאָנימער, אַן אָן־נאָמענדיקער, געהייסן האָט עס סתם „ביבליאָטעק".

די געשיכטע פון דער דאָזיקער ביבליאָטעק איז אייגנטלעך די געשיכטע פון דעם קולטור־וווקס פון אונדזער היימשטעטל; דאָ זענען עס אויסגעוואַקסן די שפּעטערדיקע טוער אין די פאַרשידענע שטאָטישע אינסטיטוציעס. פון דער בי־בליאָטעק זענען אַרויסגעקומען די עסקנים אין די פאַרשידענע ווירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס וואָס ביטען האָט פאַרמאָגט. דער האַנטווערקער־פאַראיין, די גמילת־חסדים־קאַסע, דער ביקור־חולים און לינת־הצדק, פאַרשידענע דראַמאַ־טישע קרייזן און גרופּן — דער גרעסטער טייל פון זייערע טוער זענען אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן געווען פאַרבונדן מיט דער „ביבליאָטעק".

מיר האָבן עס אַריינגענומען אין גענדזנפיסלעך נישט צופעליק, עס איז גע־ווען אַן אינסטיטוציע וואָס האָט אין משך פון לאַנגע יאָרן נישט געהאַט קיין אַדרעס, קיין לאָקאַל, אַן אינסטיטוציע אָן „עפנטלעכע" רעכטן, אָן סטאַטוטן,

אָן פּאַרזאַמלונגען און אָן פּאַרוואַלטונגען, וואָס זענען געקליבן געוואָרן אויף אַל־געמיינע פּאַרזאַמלונגען.

חרוב איז געוואָרן די ביבליאָטעק אין יאָר 1941 און קרוב דריי צענדליק יאָר פון איר קרוב 40־יאָריקער עקזיסטענץ איז זי געווען אָן „אומלעגאַלע", אָן אונטערערדישע...

שרייבן די געשיכטע פון דער דאָזיקער ביבליאָטעק מיינט בכן דערציילן דעם גרויסן געשיכטלעכן קער וואָס אונדזער שטעטל (סוזאַמען מיט אַלע טויזנ־טער שטעט און שטעטלעך פון צאַרישן „תחום") האָט דורכגעמאַכט אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט וועט עס האָט זיך אויף דער יידישער גאַס באַוויזן די

אַ ביטענער שניידער־ווערשטאַט
די איגנטימערינס שרה און חיה־ריווע אינדעלמאַן, בערל־פּיוולס טעכטער

בשורה פון קאַמף פאַר נייע אידעען, וועט די „שטרייקערס", די גאַרבערס און וועבערס, די שניידער און שוסטערס, די „ברידער און שוועסטער" האָבן אויך אין אונדזער ביטען געשטעלט זייערע ערשטע טריט.

ליידער זענען מיר נישט גרייט די דאָזיקע געשיכטע צו שרייבן; עס קומען צום אויסדרוק אין אַנדערע אַרבעטן פון אונדזער פּנקס פּאַרשידענע פראַגמענטן פון דעם נייעם פּנים פון אונדזער שטעטל פאַר די דאָזיקע 40 יאָר פון הייַנטיקן יאָרהונדערט. די וויטערדיקע שורות זענען בכן נאָר אַרויסגענומענע בלעטלעך,

בישט קיין גאַנצע קאַפּיטלען פון דער דאָזיקער עפּאָפּעע, פון דעם גרויסן קולטור־אויפשוווּנג וואָס די פרייהייט־באַוועגונג צווישן דער ייִדישער אַרבעטערשאַפט און אידעאַליסטישער יוגנט האָט אַרויסגערופן אומעטום און אויך אין אונדזער ביטען.

***

געלייענט ייִדישע מעשה־ביכלעך און „העכסט־שפּאַנענדע" ראָמאַנען האָט מען אין ביטען שוין גאָר לאַנג און פונקט ווי אומעטום האָט מען עס באַקומען ביי די „פּאַקנטערעגער", וואַנדערנדיקע מוכר־ספרימניקעס און מען פלעגט עס אויך באַזאָרגן דורך די בעלי־עגלות וואָס פלעגן פּאָרן אַ פּאָר מאָל אין וואָך קיין סלאָנים. אַ ביבליאָטעק אין דעם זין, אַז עס זאָל זיין אַ געוויסע צאָל ביכער אויפּגעמלט אין איין אָרט, אַז עס זאָל זיך ווער פּאַרנעמען מיט דעם, באַזאָרגן עס צו לייענערס, אָפּנעמען עס ביי זיי, פירן אַ רשימה פון דעם פּאַרמעגן — דאָס איז נישט געווען. ערשט ביים ערשטן שטרייק (און געווען איז עס ביי די שניי־דערס אין יאָר 1902) האָבן די אָרגאַניזאַטאָרן פון דעם שטרייק געבראַכט פון סלאָנים אַ פּאָר ברעשורקעס (אומלעגאַלע, פּאַרשטייט זיך) און עס צעטיילט צווישן די שטרייקערס און דאָן איז געבוירן געווארן דער ערשטער קערן פון אַ ביבליאָטעק.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, אין דעם שטורמישן „פינפטן יאָר", איז שוין די ביכער־אויסלייונג נישט געווען אַ צופעליקע אַ ספּאָראַדישע — עס האָט שוין עקזיסטירט אַ גוט־צוזאַמענגעשטעלטע ביבליאָטעקל פון דער רעוואָלוציאָ־נערע און ערשטע ייִדישע קלאַסישע ליטעראָטור. אַנגעפירט די דאָזיקע ביבליאָ־טעק האָבן די „אינטעליגענטן" פון דער באַוועגונג, די גראָפינקלס, בעיקר רעשקע, איינע פון די אָנפירער פון „בונד", און דער „רעבע" — חיים שיע בולאַנסקי, איינער פון די שענסטע פּראָלעטאַרישע געשטאַלטן פון שטעטל.

אויך ביי דער ציוניסטיש־געשטימטער יוגנט, האָלב־משכילישער באַלעבאַ־טישער וועלט איז געווען אַ געוויסע צאָל העברעישע ביכער. אָבער אויב ביי די ערשטע איז עס געפירט געווארן אויף אַ צענטראַליזירטן אופן, פלעגט עס ביי די לעצטע זיין אַ צופעליקער אויסליי פון ביכער.

דער באַרג־אַראָפּ פון דער פרייהייט־באַוועגונג נאָך דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע אין יאָר 1905 האָט אַ סוף געמאַכט צו דער דאָזיקער ביבליאָטעק. דער גרעסטער טייל פון די טויער האָבן עמיגרירט. די ביכער און בראָשורן האָבן זיך געוואַלגערט אין פאַרשידענע ערטער אָן אויפזיכט, אָן אינטערעס פאַר זיי.

אין יאָר 1912 האָט זיך צוריק אָנגעהויבן די רעסטאַווירונג פון דער אונ־טערגעגאַנגענער ביבליאָטעק. איר איניציאַטאָר, אַרגאַניזאַטאָר און אויך ביבליאָ־טעקאָר איז געווען חיים פלאַטאָוויטש. ער האָט געאַרבעט אין לאָדזש און דאָרטן איז ער אַרייַנגעצויגן געווארן אין דער בונדישער באַוועגונג. קומענדיק אַהיים האָט ער געגרינדעט אַ געהיימע „קעשענע־ביבליאָטעק". דאָס הינטער־שטיבל פון זיין פאָטער, פּנחס פלאַטאָוויטש (דער שוסטער) איז געווארן דער טרעפּפונקט פאַר

די יחידי־סגולה, וואָס האָבן געהאַט אַ צוטריט צו דעם דאָזיקן געהיימען קולטור־ווינקל. די ביבליאָטעק איז נישט געווען קיין גרויסע. ער האָט זייער פּאָרזיכטיק און גרינטלעך צונויפגעקליבן איבער די הייזער די פאַרבליבענע בראָשורן און ביכער פון דער אונטערגעגאַנגענער ביבליאָטעק, ער האָט דאָס דערגאַנצט מיט געבראַכטע ביכער פון לאָדזש.

די דאָזיקע אַרבעט איז געווען ממש אַ ריזיקאַלישע, עס האָט געשמעקט מיט סיביר. דער עולם האָט נאָך גוט געהאַט אין זכרון דעם ווילדן צאַרישן טעראָר נאָך דעם דורכגעפאלענעם „פּינפטן יאָר". חיים פלעגט טאקע זיינע „אבאָנאמענטן" זאַמלען צווישן יעניקע, וואָס ער האָט געווּוסט, אז זיי זענען פריינט פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, געווען סימפּאַטיקער פון דער צעשטערטער אַרגאניזאציע. ער האָט די ביבליאָטעק אויסגענוצט, כדי אָנצוהייבן צוריק אויפּ־צובויען די בונדישע אַרגאניזאציע, וואָס האָט דאָן אין די יאָרן 1912—1913 אַנ־געהויבן קומען צו זיך אין גאַנץ רוסלאַנד. חיים האָט צווישן די „לייענער" געזוכט קאַנדידאַטן פאַר דער אַרגאַניזאציע. אין דער אַרבעט האָט ער דאָן אַריינגעצויגן צווישן אַנדערע חיים יודקאָווסקין (חיים אליה איטשע ממונהס), מענדל שקלאַרוק (דער שניידער), ישראל ראָזשאַנסקי (ישראל מיירימס), וואָלפע וועגראָווסקי (לייבע דעם שניידערס), לייזער יוזשעלעווסקי (יאָסל־אבעס) און אַנדערע.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט לכתחילה אָפּגעשטעלט די אַרבעט פון דער דאָזיקער ביבליאָטעק, פאַקטיש געזעלשאַפטלעכע אַרגאניזאציע, וואָס האָט געהאט ברייטערע אַספּיראַציעס ווי סתם אַ ביבליאָטעק.

שפּעטער, אונטער דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע, אין די שווערע באַ־דינגונגען פון הונגער און צוואנגס־ארבעט, האָט חיים נישט אָפּגעשטעלט זיין טע־טיקייט; די יוגנט האָט איר שווער לעבן פארגרינגערט מיט די ביכער, וואָס איז פאַרן רוב פון זיי געווען ממש אַן אוצר פון וויסן.

אין די איבערגאַנגס־יאָרן פון 1918—1920, ווען די מאַנאַרכישע טראָנען אין מזרח און מערב זענען געפאַלן, ווען אין אונדזער געגנט האָבן זיך די „מאַכ־טן" און רעזשימען געביטן איז אין ביטען אויפגעקומען דער אַזוי גערופענער „יידישער אומפּאַרטייאישער אַרבעטער־פּאַראַיין".

געווען איז דער דאָזיקער פּאַראַיין באמת אומפּאַרטייאיש. די אָנפירער פון פּאַראַיין, אַ גרופּע יוגנטלעכע, וואָס זענען האָרט פאַר דער מלחמה נאָר וואָס אַרויס פון חדר און ישיבה און האָבן נאָך נישט געווּוסט צו וועלכער פּאַרטייישער אי־דעאָלאָגיע זיך צוצוקלעפּן, האָבן געמיינזאם געמוטמעט אויפשטעלן די ערשטע, שוין אָפענע, ביבליאָטעק. ווידער איז דער יסוד געווען די ביכער און בראָשורן, וואָס האָבן געצויגן זייער יחוס פון די יאָרן 1902, 1912 און דייטשער אָקופּאציע.

צו דער גרופּע איניציאַטאָרן האָבן געהערט: אליהנקע בולאנסקי — „קאר־טאָפעלע", קאָמוניסטיש געשטימט; י. ק. — מיט פּועלי־ציוניסטישע שטימונגען; סאַנע פּריפשטיין, דער שפּעטערדיקער טוער פון „בונד" אין באַראַנאָוויטש; שלמה יודקאָווסקי, יודל קוסטין (היינט אין בוענאָס־אירעס), דאָדל אַבראָמאָוויטש, אהרן יודקאָווסקי (אברהם־משהס), דוד גאָלדין, זוסל שקליאַרוק און אַנדערע.

די ערשטע (נאָך געהיימע) דירה פון דעם „פּאַריין" און זיין ביבליאָטעק איז געווען ביי ברכה אַלייניק. דאָרטן זענען פאָרגעקומען די שטילע, אָבער אינטענסיווע צוגרייטונגען, כדי אַרויסצוקומען, אין אַ פּאָסיקן מאָמענט, אין דער עפּנטלעכקייט. די ידיעות פון דעם זיג פון די פּרייהייט־באַוועגונגען אין גאָר דער וועלט האָט צוגעציגן דעם יונגטלעכן עולם און דאָס עפענען די ביבליאָטעק איז אין שטעטל באַטראַכט געוואָרן ווי א טייל פון דער דאָזיקער רעוואָלוציע, איר אויסווירקונג און פאַרווירקלעכונג דאָ אויפן אָרט.

די פּאָפולאריטעט פון דעם „אומפּאַרטייאישן אַרבעטער־קאָמיטעט", שוין אין זיין אומלעגאַלקייט, איז שטאַרק געוואַקסן. אין יענער צייט, וועו די מאַכטן פלעגן זיך אָפט טוישן און ביטען איז געווען א הפקר־שטח איז דער פּאַראיין געווען דער יעניקער וואָס האָט געגומען אויף זיך די שוץ פון דער באַפעלקערונג. די געהיימע זעלבשוץ וואָס האָט זיך דאָן איינגעשטעלט איז געשאפן געוואָרן דורך די טוער פון דעם „פּאַראיין". צום „פּאַראיין" פלעגט מען קומען ער זאָל זיין אָ בורר אין געלט־סיכסוכים, אין ירושה־ענינים, אין משפּחה־אָנגעלעגנהייטן.

מיטן אָנקומען פון דער סאָוועטישער מאַכט, אין יאָנואַר 1919, איז דער „פּאַראיין" אַרויס אויף דער פרייער גאַס, אין אַ גרויסן באַקווועמען לאָקאַל. זיין ביבליאָטעק האָט חיים פלאטאָוויטש איבערגעגעבן אין רשות פון „אומפּאַרטייאישן אַרבעטער־פּאַראיין". דער פּאַראיין וועט לעגאַליזירט, די ביבליאָטעק וועט פאַרגרעסערט מיט מתנות און קניות. עס וועט געעפנט אָ לייזן־זאָל, וווּ עס קומען פּאָר אָפּטע פאַרלעזונגען. די גאַנצע טעטיקייט האָט געטראָגן אָן אומפּאָרטייאישן כאַראַקטער, אָבער אין די ראָמען פון די דעמאָלט ווירקנדיקע ארבעטער־אידעאָלאָגיעס.

די יאָרן 1920—1927 איז אָ וויכטיקער קאַפּיטל, פול מיט פּאַרשידענע גילגולים פון דער ביבליאָטעק.

עס בייטן זיך די מאַכטן. דאָס אַריינקומען פון די פּאָליאַקן ליקווידירט די אַרבעט פון „פּאַראיין". די ביבליאָטעק וועט געשלאָסן און די ביכער הייבן אָן צו וואַנדערן פון שטוב צו שטוב, פון חבר צו חבר. אָט זענען זיי ביי שלמקה יודקאָווסקין און אָט מוזן זיי פאַרגראָבן וועלן. ווידער אויסגעגראָבן און וואַנדערן איבער אין .אַ צווייטן אָרט. טייל געפינען זיך „אויפן בארג" ביי שמעון יודקאָווסקין און טייל ביי רווע דיטקאָווסקין; אָט זענען זיי ביי מאָטל פלאטאָוויטשן אין דעם הינטערשטיבל און ווידער מוז מען די ביכער באגראָבן.

אין משך פון דער דאָזיקער צייט גרינדעט זיך אין ביטען דער יונגט־בונד „צוקונפט". די נאָענטסטע אַרגאַניזאַציע איז בארגאָוויטש; פון דאָרטן קומען חברים, אינסטרוקציעס. עס וועלט ווידער (נאָכאמאָל אומלעגאל) אַרגאַניזירט די ביבליאָטעק. איר מקום־מנוחה איז ביי פייוועלען (לייזער־לייבס) אין שטיבל. דאָ ליגט באהאלטן דער גרויסער אוצר פון קולטור און וויסן, וואָס גייט דורך אָ נייעם גילגול. אין דער אַרגאַניזאַציע זענען אַריינגעצויגן געוואָרן ראשית די יונגטלעכע, וועמענס בריידער און שוועסטער האָבן געהערט צו דער באַוועגונג און היינט זענען זיי ערגעץ־וווּ אויף עמיגראַציע. חיימס ברודער, מאָטל פלאטאָוויטש —

„סיקנקאָט", דוד „פידעלע" (קאלבאָווסקי), שמעונקע אברהם־משהס, בערל און געשל גדליהס (יודקאָווסקי), מאיר און הערשל משה דעם שניידערס (מינקאָ־ וויטש), פייוועלע און פארשטייט זיך דאָדל, וואָס איז דער עלטסטער, דער דער־ פאַרנסטער, דער מנהיג און אָנווייזער, הגם ער שטייט מן־הצד.

ביי טייל זענען נאָך פריש געווען אין די זכרונות די אַרבעט פון „אומפאר־ טייאישן פאַראיין", אנדערע זענען געווען באגייסטערט מיט די זכרונות פון די שטורעם־יאָרן, וואָס זיי האָבן געהערט דערציילנדיק פון די עלטערע אָדער די געלייענטע אין ב. מיכאלעוויטשעס „זכרונות פון אַ יידישן סאָציאַליסט"; די אַנ־

אַ גרופּע פון יוגנט־בונד „צוקונפט" אין ביטען אין יאָר 1928

ווייזונגען פון בראנעוויטש, די צירקולארן און דער „יוגנט־וועקער" פון וואַרשע האָבן צוגעהאָלפן, באַגייסטערט, און אַרום דער ביבליאָטעק, דער געהיימער, האָט זיך באַשאַפן אַ גאַר פעסטע, געשלאָסענע און אידעאַליסטישע יוגנט.

ביי דער אַרבעט האָט מען אָפגעהיט אַלע כללים פון קאָנספיראציע. די „קרייזן" פלעגן נישט פאַרקומען אין דעם אָרט וווּ די ביכער זענען געווען נאָר אין אַנדערע ערטער. אין פעלד אָדער וואלד אין די שבתים־טעג אָדער אין די ביינאַכטן פון די וואָכנטעג אין האַלב־פאַרענדיקטע בנינים, אין שטילע הינטער־ שטיבלעך — ביי שרהלע בערטשעס (קראַמניק — שפּעטער די פרוי פון משקה גדליהס), ערגעצווו הינטערן טייכל, אָדער אויפן בארג.

ווידער קומט אַ קריזיס אין דער ביבליאָטעק. די אָרגאַניזאציע פון דער „צוקונפט" האָט זיך אמת צעוואקסן. נייע מיטגלידער, שוין פון אַ יינגערן שיכט

קומען אַריין. אָבער עס עמיגרירט דער אָנפירנדיקער קרייז. „סיקנקאָט" איז אַוועק אומלעגאַל קיין רוסלאַנד צוזאמען מיט דער חברטע ראָזע פריער אביסל. נאָך דעם זענען אַוועק קיין אַרגענטינע ביידע ברידער בערל און געשל גדליהס, שמעונקע אברהם־משהס, פייוועלע. אמת זיי האָבן נאָך זיך איבערגעלאָזט אַ גוטן נאָכווּקס, אָבער עס איז שוין נישט געווען קיין „דירה" פאר דער ביבליאָטעק וואָס איז שוין גאָר פיין אויסגעוואקסן. נישט געקוקט וואָס די ביטענער אָרגאניזאציע פון יוגנט־בונד „צוקונפט" איז באַשטאַנען פון אויסשליסלעך אַרבעטער־

אַ צוזאַמענטרעף פון דעם „צוקונפט"־קאָמיטעט אין ביטען מיט פאָר־שטייער פון סלאָנים: יאָסל יאָפע, מענדל וואלפין און מאיר דער „שוואַרצער" — קאָנטאָראָוויטש

יוגנט האָבן זיי געשאָפן מיטלען דורך באַשטייערונגען און „פאָרשטעלונגען", כדי איינצוקויפן נייע ביכער פאר דער (אומלעגאלער) ביבליאָטעק. יעדעס מאָל וועט עס פלעגט עמעץ פאָרן קיין וואַרשע, פלעגט מען מיט אים מיטשיקן אַ רשימה פון די ביכער וואָס מען דאַרף האָבן. לרוב האָט די דאָזיקע שליחות אויסגעפירט דאָדל. אויך די לעצטע גרופּע עמיגראַנטן, וואָס איז אין 1924 אַוועק קיין אַרגענטינע, האָט אין די פאַרלאָגן „די וועלט" און „קולטור־ליגע" איינגעקויפט אַ גאָר באַדייטנדיקע צאָל נייע ביכער. די ביכער זענען געווען גענומען. מען פלעגט זיי אַוועקפירן קיין באַראַנאָוויטש און סלאָנים און פון דאָרטן באַקומען פיינע, איינגעבונדענע אין לייוונט, עקזעמפליאַרן צו באַרייכערן דעם געהיימען אָרטיקן קול־טור־קוואַל.

אויף די דוקנס פון יעדן בוך, אויפן וויסן לייוונט־איינבונד, איז געווען מיט שווארץ אָפּגעדרוקט א מאָדנער שיפר פון 4 אותיות: „א. י. א. ב." פאַר זייטיקע

האָט עס געהייסן, אַז דאָס מיינט „אומפּאַרטייאישע ייִדישע אַרבעטער־ביבליאָ־טעק" — ביי זיך האָבן די אָנפירער עס פאַרטייטשט: „אַלגעמיינער ייִדישער אַר־בעטער־בונד".

און אָט הענגט ווידער אַ פראגע־צייכן איבער דער ביבליאָטעק. וווהין אַרי־בערפירן דעם אוצר. עס פאַלט דער גורל אויף רוווע דיטקאָווסקי, דעם עלטסטן פון דעם איבערגעבליבענעם אַקטיוו פון דער אָרגאניזאציע, צו אים אין שטוב וואַנדערן אַריבער די ביכער. פון דאָרטן ווערט ווייטער געפירט די שטילע, סיס־טעמאטישע אַרבעט פון דער ביביליאָטעק.

ווידער אַ מיכשול — רוווע גייט אַוועק אין מיליטער. נישטאָ ווער עס זאָל נעמען די ביכער. ווער עס זאָל ממשיך זיין די ביבליאָטעק־אַרבעט. און איצט האַנדלט זיך דאָס שוין נישט וועגן עפּעס אַ פּאָר קעסטלעך ביכער און בראָ־שורקעס — עס איז שוין אַן אוצר פון קרוב טויזנט ביכער.

די אָרגאַניזאציע איז אָבער אויסגעוואקסן, נייע צענדליקער יוגנטלעכע — אויך מיידלעך — געהערן צו דער „צוקונפט" און די איינציקע ארבעט און זאָרג ווערט די ביבליאָטעק. עס ווערט איינגעשטעלט אַ מוסטערהאפטע אָרגאניזאציע און דיזשורן ביי דער ביבליאָטעק. ביז הונדערט לייענער האָט זי, פון אַלע קרייזן פון שטעטל און קיינער ווייסט נישט פון וועמען, פון וואנען מען נעמט די ביכער, ווער עס באַזאָרגט זיי. די „ביבליאָטעקארן" פלעגט גיין פון שטוב צו שטוב אָפּ־נעמען די ביכער, אויספרעגן די „אַבאָנאַמענטן", וואָס פאַראַ אַנדערע ביכער זיי פאַרלאַנגען און עס פּינקטלעך באַזאָרגן.

אויף די „קרייזן" אויף גאָרבאטשס בריקל, אונטערן „בארנע־ביימל" אָדער ערגעצווו אנדערש פלעגט מען באַריכטן וועגן דער ביבליאָטעק, וועגן איר אַר־בעט, וועגן די נייעסן וואָס עס זענען צוגעקומען.

ביז איין מאָל האָט מען זיך גענומען און באַשלאָסן: מען מוז לעגאַליזירן די ביבליאָטעק. פון באַשלוס ביזן רעאַליזירן איז אָבער געווען אַ מהלך. דער באַשלוס איז געווען, אַז מען עפנט אין ביטען אַן אָפּטיילונג פון דער „קולטור־ליגע".

די געזעלשאפט „קולטור־ליגע", וועמענס צענטראלע עס איז געווען אין ווארשע און האָט געעפנט אָפּטיילונגען אין הונדערטער שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, איז געווען אונטער דער אָנפירונג פון „בונד". די בונדישע אָרגאַניזאציעס האָבן אויסגענוצט די דאָזיקע אינסטיטוציעס פאַר זייער אַרבעט, ווייל ווי בונדישע אָרגאניזאציעס איז געווען אוממעגלעך צו פירן אַ טעטיקייט, בעיקר אין די אַזוי גערופענע „קרעסן", די מזרח־געביטן פון פּוילן.

און דאָ האָט זיך די ביטענער יוגנט אָנגעשטויסן אויף אַ ווייטערדיקער מניעה. כדי צו עפענען אַן אָפּטיילונג פון דער „קולטור־ליגע" האָט מען אין דעם געגעבענעם אָרט געדאַרפט האָבן מינימום 10 פוליעריקע מיטגלידער, דאָס מיינט עלטערע פון 21 יאָר. די אָרגאַניזאציע האָט שוין דאן געהאַט ביז פופציק מאן, אָבער א מנין 21 יאָריקע — דאָס נישט.

עס איז אַוועק אַ געיעג נאָך דעם דאָזיקן מנין. צווישן דער לייענערשאפט האָבן מיר געהאַט עלטערע מענטשן, אָבער נישט אַלעמען האָט מען געקענט אַריינ־נעמען אין דעם ערשטן צענדליק און דער עיקר קיינער וואָלט אויך נישט גע־

וואָלט אַריינגיין אין דער „קראַמאָלע". מיר האָבן אָבער דעם ערשטן צענדליק יאָ צונויפגעקלאַפּט. דאָדל אַבראַמאָוויטש, לייזער יוזשעלעווסקי (יאָסל־אבעס), שכנא ווענגראָווסקי, רוווע דיטקאָווסקי, שמואל קוזנעץ (יאָסל זאסטאווערס), מ. וו. בערנ־שטיין, הערשל מאַרקינד, מאיר מינקאָוויטש, בן־ציון מאָרדוכאָווסקי און חיים יוד־קאָווסקי (חיים אליהס).

חיים אליהס האָט געוווינט אין דאָרף, אָבער ער האָט פיגורירט ביי דער מאַכט ווי דער „פאָרזיצער" און מיט וויפל פינקטלעכקייט און איבערגעגעבנקייט ער האָט זיינע פאָרמעלע פונקציעס אויסגעפירט. ער פלעגט, ווען ער האָט וואָך־וועכנטלעך זיך אַראָפּגעכאַפּט אין שטאָט כדי נעמען סחורה פאַר זיין „געשעפט" זיך שוין אַריינגעכאַפּט אונטערשרייבן די פּאַפּירן פון דער „קולטור־ליגע" און פאַראיינוועגס נעמען פאַר זיך ביכער צום לייענען.

אין יאָר 1926 איז ענדלעך געעפנט געוואָרן די „קולטור־ליגע". די ביבליאָ־

אַן אויספלוג פון דער „קולטור־ליגע" אין ביטען אין יאָר 1927

טעק וואָס די געזעלשאַפט האָט איבערגענומען האָט באַקומען איר נאָמען „י. ל. פּרץ ביבליאָטעק".

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַרבעט מיט גאָר אַ נייעם, שפּרודלדיקן ריטם. אין משך פון אַ פּאָר יאָר האָט מען געביטן די דירות, אָדער ווי מען האָט עס גע־רופן אויף אונדזער היימישן לשון די „לאָקאַלן". ענג זענען געוואָרן די ערשטע.

פון דעם הינטער־שטיבל ביי ציפּע בערנשטיין (אגב וועמענס טאָכטער סימקע איז געווען די ערשטע סעקרעטארין, שפּעטער רוווע דיטקאָווסקיס פרוי, אומ־געקומען אין דער פּאַרטיזאנקע צוזאמען מיט צוויי זין) איז מען אַריבער אין דער מויער פון פּעשע־חיה סידרער, נאָך דעם אין דעם נייעם הויז פון יעקב־מאיר

יודקאָווסקי אויפן מאַרק, ווייטער אין דער גרויסער רחבותדיקער שטוב פון חייקע כאַזאַנאָוויטש, ראָזאָס מוטער, און אנדערע. עס איז אויך צוגעקומען א נייער קרייז — אַ „סקיפ" — אַ קינדער־אָרגאַניזאַציע (סאָציאַליסטישער קינדער־פֿאַרבאַנד").

פון איינצימערדיקע „לאָקאַלן" איז מען אַריבער צו דירות, ווו מען האָט גע־האָט עטלעכע צימערן, צוגעפאַסטע צו דער אויסגעוואַקסענער טעטיקייט פון דער „קולטור־ליגע". די געזעלשאַפט איז געווען א מוסטער פון א צעצווייגטער קול־טור־אָרגאַניזאַציע. אויסער דער ביבליאָטעק א"נ פון י. ל. פרץ איז נאָך געווען א לייען־זאַל, ווו עס האָבן זיך געפונען צייטונגען פון גאָר דער וועלט. אַ דראַמאַטי־שער קרייז, אַ כאָר. די ביבליאָטעק האָט גאָר בקרוב, נאָך איר לעגאַלער דערעפע־נונג, שוין געציילט ביז 1.200 ביכער. די צאָל לייענער איז דערגאַנגען ביז 150.

אָפּטע אויספלוגן, רעפעראטן פון אָרטיקע חברים און אויך לעקטאָרן גע־בראַכטע פון דער פרעמד (איין מאָל אפילו דעם ד"ר יחיאל האַלפּערין), פאָר־שטעלונגען פון אייגענע אַמאַטאָרן און געקומענע פון דער פרעמד, האָבן דער־גאַנצט די פּרעקטיקע טעטיקייט. דער קרייז פון מיטגלידער און פריינט פון דער „קולטור־ליגע" איז דערגאַנגען ביז 200. הגם דער קערן פון דער אינסטיטוציע זענען געווען בונדיסטן און צוקונפטיסטן איז איינגעהאלטן געווארן די גרעסטע אומפאַרטייאישקייט און אַלזייטיקייט. די אינסטיטוציע האָט גענאָסן פון דער אַלגעמיינער סימפּאַטיע.

קוים עטלעכע יאָר האָט זיך געהאלטן דער דאָזיקער גלאַנץ־פּעריאָד פון דער אינסטיטוציע. אין יאָר 1930 ווערט די „קולטור־ליגע" געשלאָסן, עס הערט אויף די אָפענע פונקציאָנירונג פון דער י. ל. פרץ־ביבליאָטעק. די סיבות פון דער דאָ־זיקער ליקווידאַצייע זענען געווען דער מצב אין שטעטל. דער גרעסטער טייל פון די מיטגלידער, אַרבעטער־יוגנט, איז געווען אַרבעטסלאָז, עס האָט זיך אָפּגע־שטעלט דער מקור פון חיונה אין שטעטל — די האַלץ־עקספּלואַטאַציע. אַ גרע־סערע גרופּע האָט עמיגרירט. אַ טייל אַקטיוויע חברים זענען אַוועק אין מיליטער. געלט־שוועריקייטן, נישטאָ פון וואַנען צו נעמען אויף דירה־געלט און עס איז גע־קומען דער באַשלוס — אָנהייבן אַרבעטן אין פּריוואַטע דירות...

די ביכער זענען אין שאפעס אַרײַנגעבראַכט געווארן צום חבר אברהמל דיטקאָווסקי (חיה־שרה אַלטער־שכנאס), דאָן דער פאָרזיצער פון יוגנט־בונד „צו־קונפט" און אַ טייל צו דער משפּחה זאמאשטשיק, וועמענס זין, פריער שייקע און שפּעטער שמואל, זענען געווען גאָר אַקטיוו אין אלע אַרבעטן פון דער ביב־ליאָטעק.

מען האָט ווייטער געפרוווט „טוישן ביכער" אויפן אלטן סיסטעם אָבער עס איז נישט געגאנגען ווי מיט יאָרן צוריק, בפרט אז אין שטעטל איז אויפגעקומען אַ צווייטע ביבליאָטעק, די י. ח. ברענער־ביבליאָטעק.

עס זענען אין משך פון די לעצטע פאר־מלחמה־יאָרן געווען א ריי פאָר־שלאָגן צו פאַראייניקן ביידע ביבליאָטעקן, אָבער דער לאָקאלער „פאטריאָטיזם" פון דער י. ל. פרץ־ביבליאָטעק, וואָס האָט געהאט, אַפילו אין איר „געשלאָסנקייט", מער ביכער ווי די עקזיסטירנדיקע אָפענע, האָט נישט דערלאָזט זיך „אַריינגיסן"

סתם אין דער דאָזיקער ביבליאָטעק. ווידער האָט די גרופּע ענטוזיאסטן פון דער „פּאַרמאַכטער" ביבליאָטעק נאָך אַלץ געהאָפּט, אַז מען וועט ווידער אַרויס אויף דער אויבערפלאַך און נישט געוואָלט אַזאַ מין „ליקווידאַציע".

דער־אָ מצב האָט געדויערט ביז סעפּטעמבער 1939, וועו ביטען איז נאָכן

אַ קרייז פון „צוקונפט" אין יאָר 1928

איבערפאַל פון די דייטשן אויף פּוילן פּאַרנומען געוואָרן דורך דער סאָוויעטן־מאַכט (19 סעפּטעמבער 1939).

עס האָט זיך געשאַפן אַ טראַגיקאָמישע סיטואַציע, וואָס גראָד די דאָזיקע אַרבעטער־ביבליאָטעק וואָס איז אויסגעבויט געוואָרן אינעם רעוואָלוציאָנערן אויפּ־ברויז קעגן דעם צאַריזם און מיט ליבע אָפּגעהיט געוואָרן דורך דער אַרבעטער־יוגנט, האָט זיך געפונען אין א זייער נישט באַקוועמער סיטואַציע. מען האָט גע־מוזט פון דער דאָזיקער ביבליאָטעק „באַזייטיקן" אַ טייל ביכער. מען האָט זיך געמוזט „באַפרייען" פון באַווייזן פון „פּאַרברעכנס" וואָס עס וואָלט געקענט פּאַר־געוואָרפן ווערן א טייל פון יענע חברים, וועלכע זענען געווען אירע גרינדער און פּאַראַנטוואָרטלעכע וואָרטפירער.

חבר דאָדל דערציילט צווישן אנדערע די וויטערדיקע קוריאָזע לאַגע:

..."אברהמל חיה־שרהס הויז געפינט זיך קעגנאיבער אונדזערס. חיה־

שרה קומט אַריין צו מיר אַ סך מאָל און מיט טרערן אין די אויגן בעט זי זיך ביי מיר, אַז מען זאָל דאָס אומגליק, וואָס עס געפינט זיך אין די צוויי שאַפעס באַזייטיקן פון איר שטוב..."

דאָס „אומגליק" זענען געווען די ביכער, די בראָשורן וואָס האָבן אַזויפיל ליכט אַריינגעבראַכט אין די מוחות פון הונדערטער ייִדישע יוגנטלעכע...

מיט די זעלביקע טענות איז מען געקומען פון זאַמאַשטשיקן.

און ענדלעך ווערט מען פטור פון „אומגליק". אַ גרופּע חברים וואָס האָבן יאָרצענדליקער גראָשן צו גראָשן געקליבן כדי איינצושאפן די ביכער פאַרווישן די „שפּורן" פון זייערע „פאַרברעכנס"... זיי זיצן און פאַרברענען ביכער. פאַרברע־נען עס געהיים קיינער זאָל זיך נישט דערוויסן און נישט אויפדעקן וואָס מען פּרוווט דאָ פאַרווישן. אויפן ערשטן פייער גייען די ביכער פון סאָציאַליסטישע מחברים: קאַוטסקי, אָטאָ באַוער, ווייטער פון די בונדישע פירער: מעדעם, קאָסאָוו־סקי, מיכאַלעוויטש, ליטוואק...

און דאָ וועלן מיר ווידער ציטירן דעם חבר דאָדל:

„...דאָס איז שוין געווען ווינטער־צייט. די אויוונס זענען געהייצט. אַ רויך ציט זיך פון די קוימענס. עס איז קיינעם פון די מענטשן אין שטעטל נישט איינגעפאלן, אז יעדן אָוונט זענען אין דער לופטן מיט דעם רויך פון די קוימענס אַוועקגעטראָגן געוואָרן צענדליקער ביכער.

אברהמל האָט זיי געברענט אין זיין אויוון. איך — אין דעם אויוון פון אונדזער שטוב. דעם סוד האָבן געוווּסט בלויז אונדזערע מאַמעס. נאָך דער שרפה פון זייער אַ גרויסן טייל ביכער (עטלעכע הונדערט) האָבן אונ־דזערע ביידע מאַמעס פריי אָפּגעאָטעמט און זאָל מיר נישט זיין צום גנאי, איך וועל זיך מודה זיין, אַז אויך מיר ביידע, איך און אברהמל, האָבן אויף אַ וויילע אָפּגעצויגן דעם אָטעם.

זאָלן מיר מוחל זיין די אַלע גייסטער, וועמענס ווערק איך האָב פאַר־ברענט. איך בין נישט שולדיק.

דעם טייל „כשרע" ביכער וואָס זענען ניצול געוואָרן פון אונדזער שרפה, האָבן מיר ווידער, אין יאָר 1941, בעת די פינצטערע טעג פון דער היטלערישער אָקופּאציע פאַרברענט, ווידער מיר ביידע, איך און אברהמל".

אַזוי האָט פאַרענדיקט איר לעבן די אינסטיטוציע, וואָס איז מיט אַזוי פיל מסירת־נפש, מיט אַזוי פיל ליבע און איבערגעגענקייט געבויט געוואָרן אין משך פון אַ פיר צענדליק יאָר. אנדערש האָט עס דאָך אויך נישט געקענט זיין. צוזא־מען מיט אירע בויער, מיט אירע פריינט וואָס ליגן אין די „ברידער־גריבער" אָדער ערגעץ אויף „פּאָליאַנעס" און אין „טריבעס" פון די וועלדער, איז אונדזער ליבע ביבליאָטעק, אונדזער לערערין און דערציערין אומגעקומען על־קידוש השם. איין טרייסט האָבן מיר יאָ, אירע קינדער, אַ טייל דערצויגענע אין איר האָבן אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן איבערגעלעבט דעם חורבן, זיי געפינען זיך אין אַלע תפו־צות, וווהין ביטענער יוגנט איז פאַרוואָגלט געוואָרן און אומעטום, אין די נייע היימען טראָגן זיי אין זיך דעם הייליקן אָנדענק פון יענע יאָרן, היטן אָפּ דאָס פייערל פון יענעם יוגנט־ברען וואָס וואַרעמט זיי ביזן היינטיקן טאָג.

י. ל. אַבראַמאָוויטש

און אָט אַזוי האָט מען געבויט

(צו דער געשיכטע פון דער ברענער־ביבליאָטעק)

סוף זומער 1926. עס קומען צו מיר אַ פּאָר יוגנטלעכע — כ׳געדענק נישט איצט אַפילו ווער — און בעטן מיך צו קומען שבת צום „גלח אין סאָד", צו אַן ענ־גער זיצונג פון החלוץ. זיי האָבן אַ געוויסע וויכטיקע און דרינגנדיקע פראַגע צו לייזן און וואָלטן זייער געוואָלט איך זאָל בייזיין.

עפּעס האָב איך געוווּסט, געהערט, אַז דאָס יונגוואַרג אין שטעטל האָט זיך לעצטנס גענומען אָרגאַניזירן אין פאַרשידענע גרופּקעס און ריכטונגען, כ׳בין אָבער נישט געווען קלאָר אין פּרטים. יענץ יאָר ספּעציעל איז דער קאָפּ מיר גע־ווען אויסערגעווענלעך פאַרדרייט און כ׳האָב נישט געקענט זיך אָפּגעבן מיט די ענינים, וועלכע זענען מיר געווען נאָענט און טייער. דאָס גראָשענע קרעמל אונ־דזערס האָט געצאַנקט, איז איינגעגאַנגען פון טאָג צו טאָג. די הויפּט־סיבות — קיין מינימום אייגענער אויסלייג און פון פּראָצענטער־געלטער און גמילת־חסדים אַליין קען עס נישט זיך האַלטן, בפרט ווען די שטייערן נעמען צו דעם קרן מיטן ריוח. און קיין עין הרע — אַ גרעסער געזינדל מיט קליינע קינדער. איצט אַ צוגאָב, מיין פאָרן נאָך אַמעריקע. נאָך 6 יאָר וואַרטן, ענדלעך געקראָגן די וויזע און קיין פּרוטה איז ממש נישטאָ אויף הוצאות.

מיך האָט אָבער באַזונדערס אינטריגירט זייער ענטוזיאַזם און דאָס צושטיין צו מיר. בלויז מיט געציילטע עטלעכע יאָר צוריק בין איך גופא אַזוי דאָך געווען. האָב איך צוגעזאָגט צו קומען. און אָט איז שוין שבת פאַרנאַכט ביים „גלח אין סאָד", ריכטיקער, אויף דער טעריטאָריע פון סאָד, אויפן בערגל פון געוועזענע חורבות פון אַן אַמאָליקן מאָנאַסטיר. פון איין זייט — איבערן פּלויט — פּיניע דעם שוסטערס כאַטקעלע, וואָס פון פאָרנט האָט עס זיך ווי איינגעגראָבן, איינגע־ביסן אינעם זאַמדיקן באָדן און וואָלט ווי צוגעהאַלטן דעם גרעסערן טייל, וועלכער הענגט דוכט זיך אין דער לופטן. פון דער צווייטער זייט לויפט אַ שמאָל פעלד־וועגעלע וואָס פירט צום נאָענטן דאָרף רודניע הינטערן אָלעשניק. אויסגעקליבן האָבן מיר דאָרט אַ קליינטשיקן טאָל, וועלכער האָט געהאַט די פאָרעם פון אַ זייער

גרויסן מולטער. פון די וואָס זענען דאָן גיכער געווען, געדענק איך די ווייטער־דיקע נעמען: ליימע (אייזלס) פּיטקאָווסקי, באָרע (חיים־איטשעס) יודקאָווסקי, מיי־טע (יאָנקל איטשעס) ליובעטקין, רבקה (לייבע דעם פּאָקטערס) פּינסקי און חיים אַלייניק. דאָכט זיך אַז עס איז אויך געווען מיין שוועסטער שרה. שפּעטער צו איז געקומען טעוול שוכאָטאָוויטש, וואָס האָט סתם פּאָרבלאָנדזשעט צו אונדזער גרופּקע און האָט זיך צוגעזעצט.

מען איז גלייך צוגעטראָטן צום עיקר פון דער זיצונג, דהיינו: דער ראַיאָנער

גרינדער פון „החלוץ" אין ביטען (זע נעמען אויף זייט 187)

קאָמיטעט פון החלוץ פּאָררופט קיין גראָדנע, אויף ענדע דעם חודש, אַ ספּעציעלע קאָנפּערענץ און ער בעט שיקן פון ביטען 2 דעלעגאַטן.

דאָכט זיך אַ פּשוטע זאַך: מ׳קלייבט אויס די צוויי פּאָרשטייערס און קינדער־לעך — פּאָרט און קומט געזונט. אָבער נישט אין דעם איז געגאַנגען. אויף פּאָרן דאַרף מען קליינגעלט, מינימום אַן 28—30 זלאָטעס פּאַר אַ פּערזאָן. וואָס שייך עסן, איבערשלאָפן, וועט מען אפשר זיך אַן עצה געבן ביי אַ גראָדנער חבר. אָבער באַן־בילעטן?

אַהער, און מ׳פּועלט שוין ביי זיך אויף בלויז אין דעלעגאַט. מ׳נעמט קלייבן אויף הוצאות. יעדער בייוועזנדער גיט צו אין זלאָטע. איך ווייס, אַז אַ פּאָר דאָ קענען אפילו אויך דאָס נישט געבן. עס ווערט אַ 7—8 זלאָטעס — ווייט נישט

געגנוג. און קיין פּאָנד איז נישטאָ. דער החלוץ אין ביטען האָלט זיך נאָך אין אָר־גאַניזירן, און די עטלעכע דאָ זענען דערווייל כמעט די גאַנצע אָרגאַניזאַציע.

די גבירים ליימע, באָרע, מייטע, טראָגן צו נאָך איין זלאָטע. עס איז אָבער נאָך אַלץ ווייניק. מייטע באַשטייערט זיך מיט נאָך אַ זלאָטע. ליימע און באָרע טוען דאָס זעלבע. עס ווערט אַ 13, 14 גילדן — אַ העלפט אַן ערך פון די הוצאות. מ׳זוכט עצות אויף דאָס איבעריקע; אויסלייגן? אַ הלוואה? קיינער האָט נישט; קיינער קען נישט.

די חברה נעמט זיך פילן אָפּהענטיק, פאַרלאָזן. אַ צער איז געווען צו קוקן אויף עטלעכע פון זיי. אַ שטילקייט איז אַריינגעטראָטן. מיר דוכט אַז זיי שעמען זיך צו קוקן אייגער אויפן צווייטן.

די גאַנצע צייט האָב איך קיין דירעקטן אָנטייל נישט גענומען. איך בין דאָך אַ „גאַסט", אַזוי צו זאָגן, און ווייניק באַקאַנט מיט זייער אָרגאַניזאַציאָנעלן מהות. איך האָב בלויז פון צייט צו צייט דאָ, דאָרטן געשטעלט אַ פראַגע, לשם בריייטערער אינפאָרמאַציע און געוויערע פּרטים. איך האָב פאָר זיך געזען נישט נאָר די פאַרזאַמלטע עטלעכע בחורים און מיידלעך, נאָר אויך די נאָך צענדליקער ביטענער יוגנטלעכע. אַזוי ווי זיי. קינדער זענען זיי נאָך געווען וועז די מלחמה האָט זיי פאַרכאַפּט, איצטער אָבער שוין 20־יעריקע און העכער אויך. אין די 10, 12 יאָר האָבן זיי כמעט נישט געקראָגן קיין דערציונג, אַפילו ווי געהעריק קיין יידישע נישט. זיי וויסן עס, פילן עס גוט. זיי דורשטן נאָך מינימאַלער בילדונג און אויפקלערונג. זיי אַלע דאַרפן האָבן עפּעס מער ווי דאָס שיקן אַ דעלעגאַט. זיי דאַרפן האָבן קודם־כל עפּעס אַ שטיקל צענטער. אין קאָפּ ביי מיר האָט זיך געזומען עפּעס פלאַנעווען, עפּעס אויספּיקן, אַזוי צו זאָגן.

„וואָס טוט מען, יצחק לייב?" — פאַלט פון עמעצן אַ פראַגע, פונקט ווי איך וואָלט געקענט דאָ העלפן!

דער עולם נעמט זיך רוקן. מ׳האָלט ביים אויפהייבן זיך און אַוועקגיין.

איך האָב זיי דאָן געבעטן מיר שענקען עטלעכע מינוט: איך פיל אַז כ׳דאַרף עפּעס זאָגן, און כ׳בעט מיך אויסצוהערן.

„קינדער! — האָב איך אָנגעהויבן — אַוודאי וואָלט גוט געווען וועז עמעצער פאָרט צו דער קאָנפערענץ און קען ברענגען פון דאָרטן אַ שטיקל לעבעדיקן גרוס, זיך אפשר אָננעמען מיט מער התלהבות און עס פרווון איבערגעבן די חברים דאָ. אָבער צום באַדויערן קען מען עס נישט. כלומר קבצנים. דאַרף מען עס נישט נעמען אַזוי טראָגיש. די אַלע פאַרשלאָגן, באַשלוסן און רעזאָלוציעס וועט איר באַקומען צוגעשיקט אין אַ באַריכט, אין צירקולאַרן און איר וועט פון אַלץ זויסן סייווי. און לאָמיר אָפילו אָננעמען, אַז עס איז געפאָרן פון דאָנען אַ דעלעגאַט, געקומען צוריק און האָט אייך איבערגעגעבן אַ לעבעדיקן גרוס. נו, וואָס דאָן? וואָס ווייטער?! אָפילו אין אַזאַ פאַל וועט איר, די גרינדערס, די אָרגאַניזאַטאָרן פון החלוץ דאָ, דאַרפן זוכן סייווי, ווי אַזוי צום בעסטן צו ברענגען דאָס יונגוואַרג צו דער באַוועגונג, זיי דערציען פאַר דעם. אָט דאָס אייגנטלעך איז און וועט זיין אייער אַרבעט.

און געדענקען דאַרפן מיר אַלע מאָל, אַז דאָס יונגווארג האָט צוליב דער מלחמה, אין זיין גרעסטן טייל, כמעט קיין דערציונג נישט געקראָגן. מיר אַלע, בכלל, זענען צוליב דער זעלבער סיבה געבליבן זייער הינטער־שטעליק. מיר זענען דאָך אָפּגעריסן געווען פון לעבעדיקן יידישן וואַרט, פון יידישן בוך. מיר אַלע דאַרפן זען אַניאָגן אַ ביסל אויף דעם געביט. דער עולם גאַרט נאָך דעם, וויל לערנען, לייענען. וויסנדיק ווי אַזוי צו קענען עס געבן דעם עולם — זאָל זיין אָפילו אין דער קלענסטער מאָס — וועגן דעם דאַרפן מיר קלערן, און אויף דעם זיך קאָנצענטרירן. מיר דאַרפן שאָפן עפּעס אַזוינס וואָס זאָל כאָטש אַ מינימום קענען געבן. שפּעטער וועט מען זען ווייטער.

איך זע קודם־כל, אַז דאָס ערשטע און אינציקע וואָס מוז גלייך גע־גרינדעט ווערן איז אַ ביבליאָטעק. דאָס איז דאָס נויטוועניקסטע ביי דעם מאָמענט פאַר אַלעמען אין שטעטל. ביי דער ביבליאָטעק וועט זיך אויך שאָפן אַ לייענזאַל. מיט דער צייט וועט זיך שאָפן אַ מעגלעכקייט פאַר הערן אַ לעקציע, אַ רעפעראַט. די ביבליאָטעק און דער לייענזאַל וועלן וועלן דער גייסטיקער צענטער פאַר דער היגער יוגנט. זיי וועלן זיך דאָ אַ ביסלע אויסלעבן. דער־אָ צענטער געשאָפן דורך אונדז, וועט מיט דער צייט במילא אויך ווערן אַ רעקרוטיר־ און מאָביליזיר־פונקט פאַר אונדזערע אידעאַלן. איך באַמערקט, אַז אייניקע ווילן שטעלן פראָגעס. בעט איך זיי, מיך לאָזן ענדיקן, און נאָך דעם וועלן זיי קענען פרעגן וואָס זיי ווילן און איך וועל ענטפערן וואָס איך קען. איך זעץ פאָר:

אַז דאָס שטעטל נויטיקט זיך אין אַ ביבליאָטעק — וועגן דעם איז דאָך איבעריק צו רעדן. דער עיקר איז דאָך ווי אַזוי טרעט מען צו צו דעם? ווי אַזוי עפּנט מען, מיט וואָס הייבט מען אָן — וועט קיין געלט איז נישטאָ?!

איז עס אַלץ אמת, אָבער נישט האָפענונגסלאָז. איך האָב שוין וועגן דעם געקלערט. מיר וועלן דאַרפן טון ווי יידן טוען גאָנץ אָפט: אַנהייבן מיט גאָרנישט, מיט אַ חזק פון אָנהייב, און מיט דער צייט וועט עפּעס זיין. דער עיקר איז גלויבן אַליין אין דער זאַך, אין די אייגענע כוחות. אויף דעם זענען מיר דאָך חלוצים. מיר דאַרפן אויך אויפן קולטורעלן געביט אין שטעטל גופא זיין די פּיאָנערן.

וועט מיר וועלן אַרויסגיין פאַר אַ ביבליאָטעק, וועלן זיך אָפרופן אַ סך אַנדערע, וואָס פילן דעם דוחק אין דער וויכטיקער קולטורעלער אינסטי־טוציע אין שטעטל, און וועלן צולייגן אַ האַנט. עס וועט ווערן גרינגער די אַרבעט, דערמוטיקנדיקער.

כמעט אין יעדער יידישער שטוב געפינט זיך נאָך אַ בוך. הייבט אָן פון זיך אַליין, פון אייערע באַקאַנטע. פון שטוב צו שטוב גייט. אַז איר וועט דערקלערן וועגן וואָס איר גייט, וועט אייך זעלטן ווער אָפּזאָגן. און אַז איר וועט דורכמאַכן דאָס גאַנצע שטעטל, וועלן זיך היפּשע עטלעכע צענדליק ביכער אויפקלייבן, אין יידיש און העברעיש. דאָס וועט זיין דער יסוד. מיט דער צייט וועט זיך עס פונאַנדערוואַקסן. איר וועט זען.

אַ שטיקל לאָקאַל פּאַר עפּענען די ביבליאָטעק וועט איר, ביים אָנהייבן, אפשר קריגן פּריי. און אויב מ׳וועט דאַרפן דינגען — וועט מען דינגען. אַ מינימאַלער לייען־אָפּצאָל וועט מוזן זיין, און דאָס וועט זיכער דעקן דירה־געלט, שוין דעם ערשטן חודש. און די עטלעכע גילדן וואָס איר נאָר־וואָס אויפגעקליבן, זאָל ווערן אַן אָנהייב־פּאָנד פּאַר קויפן נייע ביכער. מ׳קען איצטער נישט פּאָרויסזען ווי אַזוי מער געלט פּאַר דעם וועט ווערן, אָבער אַז עס וועט ווערן — בין איך זיכער. דענקט איבער וועגן דעם פּלאַן און פּאָרשלאָג מיינעם. קלייבט אויס אַ ספּעציעלן ביבליאָטעק־קאָמיטעט און טרעט צו גלייך צו דער אַרבעט. איך וועל אייך העלפן מיט וואָס־נאָר איך וועל קענען״.

דאָס אומגעפער האָב איך דאַן צו זיי געזאָגט. איך געדענק דאָס גראָדע גוט, אַפּילו איצט. איך האָב באַמערקט, אַז ביים סוף פון אַנטוויקלען מיין פּלאַן האָבן זיך די פּנימער גענומען לייטערן, לעבעדיקער ווערן. דאָס שטוינען, דער סקעפּ־טיציזם ביים אָנהייב רעדן מיינעם איז אַוועק. ווייזט אויס, אַז עפּעס האָט זיך געמומען קלעפּן צו זיי. אָבער איך געדענק אויך — און נישט וויסנדיק אַליין קלאָר פּאַרוואָס — אַז פּערזענלעך האָב איך וויניק געגלויבט און געהאָפּט, אַז עפּעס ממשותדיקס וועט אַרויסקומען פון מיין רעדן.

פּינף טעג שפּעטער, דאָנערשטיק. איך זיץ אין דעם כמעט ליידיקן קרעמל און שרייב אַ בריוו. די טיר איז אָפּן. אין גאַס איז שטיל. פון מאָל צו מאָל הערט מען ווי שכנים רופן זיך איבער און אַ פאַרבלאָנדזשעטער דורכגייער שלייכט זיך פון צייט צו צייט. ס׳איז בכלל אַ שטילע צייט אין שטעטל איצט. דער גוי איז פאַרנומען אין פעלד, אויף דער לאָנקע. די שטילקייט אין גאַס רייסט איבער אַ באַקאַנט, דאָכט זיך, קול — לעבעדיק, מונטער. עס איז ליימע. און אָט איז ער שוין מיט אין פוס אויפן בריקל פון אונדזער קראָם, און נאָך אין דרויסן זייענדיק רופט ער אויס: „יצחק־לייב, עס גייט!״

ליימע רעדט אַ ביסל הויך און באַסאָוע. אויף זיינע ליפּן בלאָנדזשעט שטענדיק אַרום אַ קוים באַמערקלעכער שמייכל און בלייבט אויף אַ ווייל אין אַ ווינקל הענגען, ווי אין געפּלעפּטקייט, שולדיקייט און איראָניע צוזאַמענגענומען. אין די אויגן — אַ שפּריץ פון עטוואָס חוזק. אַז מען קען נישט גוט ליימען, קען מען מיינען אַז ער לאָכט דוכט זיך אָפּ פון צווייטן, צו וועמען ער רעדט. ס׳איז צייטן־וויז שוועלעך אויפצוכאַפּן צי מיינט ער עס ערנסט, צי שפּאָסט ער. אָבער געווען איז ער אַן ערנסטער בחור, אַן איבערגעגעבענער, אויפריכטיקער חבר אוז אַ גוטער אין נאַטור.

מיט איין שפּרונג מיט זיינע לאַנגע פיס איז ער שוין אין קראָם. אונטערן אָרעם — עטלעכע ביכער.

„מ׳גיט יצחק־לייב, מ׳גיט, נאָט, זעט!״ — און ער ווייזט אויף די בי־כער. — מייטע איז אויך מיטגעגאַנגען און איז נאָר־וואָס אַוועק אַהיים מיט אייניקע ביכער. נעכטן איז מען אויך אַרויס קלייבן. פּריַער גייען מיר צו באַ־קאַנטע. מ׳רופט זיך גוט אָפּ. נו, נישטאָ קיין צייט, מ׳דאַרף לויפן אַהיים״.

**
*

שוין שיינע עטלעכע וואָכן נאָך די ימים־טובים. פֿאַר דער צייט האָט מען מיך עטלעכע מאָל געפרופן אויף באַראַטונגען. זיי זענען זייער אָפּטימיסטיש אונ פּלאַנעוועט גרויס. מ׳זוכט שוין אַ פּאַסיקן לאָקאַל פֿאַר אַ ביבליאָטעק אין צענטער.

ביי איינער אַזאָ זיצונג האָב איך אַ פּרעג געטון וואָס איז מכוח אַ נאָמען פֿאַר דער בקרובדיקער ביבליאָטעק?! עס דאַרף דאָך האָבן אַ נאָמען.

יע, ענטפֿערט מען מיר, מיר האָבן טאַקע אויך געקלערט וועגן דעם. זיי שלאָגן פֿאָר אַ פֿאָר נעמען.

איך האָב פֿאָרגעשלאָגן דעם נאָמען י. ח. ברענער, וועלכער איז געווען פֿאָר אַנדערע לגמרי אומבאַקאַנט. אין קורצע עטלעכע זאַצן האָב איך געפֿרווט געבן זיי אַ בילד פון י. ח. ברענערן — ווי אַ שרייבער, פֿערזאָן, אַ סאָציאַליסט, און דערציילט זיי וועגן זיין יונג לעבן, וואָס איז פֿאַרשניטן געוואָרן דורך די אַראַבישע גאַרגל־שנייַדער. מיר דאַרפן אים ערן כאָטש מיט אַזאַ קליניקייט, און ס׳איז אַ גרויסער כבוד, אַז די ביבליאָטעק זאָל טראָגן זיין נאָמען. אַזוי איז געבליבן.

**
*

סוף 1926. טיפֿער ווינטער. די ביבליאָטעק איז שוין אָפֿן אין אַ גרויסן צימער ביי מיירים דעם שוסטער אין מויער, אין צענטער פון שטעטל. אין אַ שאַפֿקע — אַ געבאָרגטע — אויף עטלעכע פֿאַליצקעס זענען צעשטעלט די ביכער, און אַ ביסל נייע. ביי מיר איז שוין ערב אָפּפֿאָרן, געצייַלטע וואָכן געבליבן. דאגות, צרות. אַ פֿאָר מאָל בלויז זיך אַריינגעכאָפּט אַהין אויף עטלעכע מינוט, אַ קוק צו טון; עס איז טומלדיק ווי אין אַ בינשטאָק. עס אָטעמט מיט יוגנט־לעכער ענערגיע, אימפּעט. מ׳קומט נאָך ביכער. אַריין, אַרויס. אַנדערע פֿאַרהאַלטן זיך לענגער אַ ביסל. עס פֿאַרבינדן זיך שמועסן, דיסקוסיעס. מ׳קומט אויך אַריין נישט נאָר נאָך אַ בוך, נאָר כדי סתם אַ קוק צו טון. הנאה, צופֿרידנקייט דריקן זיי בולט אויס נישט פֿאַרבאַהאַלטענערהייט. די עטלעכע גרינדערס — ווי מחותנים נאָענטע זענען אויס. אַ פֿאָר זייער יונגע מיידלעך — קינדער נאָך דוכט זיך — שאַרן זיך אַריין שטיל. אַלט־באָבעשע צניעות־פֿרומקייט איז אויסגעוואַקסן אויף זייערע יונגע פּנימער, און שעמעוודיק וועגדן זיי זיך נאָך אַ בוך. איך שטיי אָן אַ זייט, ביי דער וואַנט און אָבסערווירע. „טאַטע מיינער", — קלער איך — וואָס פֿאַרלאַנגען אָט די אַלע?! אַזוי וויניק דאָך, בלויז אַ לעבעדיק, וואַרעם, האַרציק וואָרט, אַ יידישס און מענטשלעכס. איז עס צופֿיל?! טאָ פֿאַרוואָס דאַרף עס אָנקומען אַזוי שווער?!

**
*

עס איז מיטן זומער 1927. איך בין שוין עטלעכע חדשים אין נייעם לאַנד, וווהין כ׳בין געקומען מאַכן מיין נייע היים. דאָס איינאָרדענען זיך בכלל אין אַ נייַ לאַנד איז דאָך אַ שווערער פּראָצעס. פֿאַר מיר איז עס געווען פּילפּאָך שווערער צוליב גורמים, וואָס נישט דאָ איז דער פֿלאַץ זיי אַרויסצוברענגען. פֿאַרשטייט זיך,

אַז כ׳האָב נישט געקענט דאַן זיך אָפּגעבן מיט די אינטערעסן פון דער ביבליאָ־טעק אין דער איבערגעלאָזטער היים, טראָץ דעם וואָס כ׳האָב יאָ געוואָלט. אָבער פון דאָרטן האָבן זיי נישט געלאָזט צו לאַנג אָפּגעפּרעמדט ווערן. זיי האָבן גע־האַלטן אין אינפאָרמירן וועגן דער אַנטוויקלונג פון דער אַרבעט און געמאַנט פון מיר אויך מעשים. אין זייערע בריוו צו מיר דערציילן זיי אויך וועגן דער גרינדונג און גאַנג פון החלוץ, פּועלי־ציון־פּאַרטיי, יוגנטלעכע אָרגאַניזאַציעס, אַזעלכע ווי „סקויט", „קראַפט" א״א. זיי קלערן שטאַרק זיך צו פאַרמעסטן און פּלאַנעווען צו עפענען אַ קינדער־גאָרטן און שול (צוזאַמען מיטן האַנטווערקער־פאַראיין) אא״וו. וועגן דעם אַלץ וואָלט כדאי און וויכטיק געווען צו שרייבן אַ באַזונדערן קאַפּיטל. איך בין נישט קאַמפּעטענט דערצו, ווייל כ׳ווייס זייער וויניק דערוועגן. איך וועל דאָ זיך באַמיִען צו געבן וויטערדיקע פּרטים וועגן דער י. ח. ברענער־ביבליאָטעק, געזומען פון 4 יאָר בריוו צו מיר.

אין זיין בריוו פון 1927.VII.27 שרייבט באָרע:

נאָר איין פראַגע וואָלט איך דיר שטעלן. צי דען אינטערעסירט דיך נישט דער גורל פון דעם קינד וואָס דו האָסט געשאַפן, אַז דו האָסט אַפילו זיך נישט נאָכגעפרעגט בייַ עמעצן וואָס עס הערט זיך? כ׳וויל גלייבן אַז שולדיק אין דעם איז נישט דו, נאָר דאָס אַמעריקאַנער לעבן. כ׳וועל דיר געבן אַ קורצן איבערבליק פון אונדזער אַרבעט: די ביבליאָטעק, ראשית כל, אַנטוויקלט זיך זייער גוט. זי פאַרמאָגט שוין 320 עקזעמפּליאָרן פון די בעסטע שאָפונגען. איצט האָבן מיר געקויפט 120 ביכער אויף אַ סומע פון 500 זלאָטעס, און מען דאַרף האָבן געלט און געלט.

אין זיין צווייטן בריוו דאָטירט 1927.XI.14 שרייבט ער צווישן אַנדערע אָט וואָס:

ביי אונדז אין לאָקאַל רעשט זיך. נישט אַזאַ טאַראַראַם וועלכן דו האָסט שטענדיק געטאַדלט, נאָר פּשוט פון אַ סך עולם. די ביבליאָטעק פּראָגרעסירט. מ׳איז

אַ ביסל פֿאַרחובט. וועקסלען זענען דאָ צו צאָלן יעדן האַלבן מאָנאַט, נאָר ס׳מאַכט נישט אויס, אַבי דער ווילן איז דאָ. און דו פּילסט, אַז צוזאַמען מיט דיר זענען דאָ 25—30 איבערגעבענע מיטהעלפֿערס, וועלן די אַרבעט במילא גרינגער. מיר האָבן געמאַכט זייער אַ פּיינע שאָפּע (די ברעטער האָבן מיר געגנבעט ביי יאָסע־לעוויטשן אין קאָנטאָר).

אינעם זעלבן קאָנוועדט איז געווען בייגעלייגט אַ בריוו פון ליימען, וועלכער איז צו יענער צייט געווען דער ביבליאָטעקאַר. צווישן אַנדערס שרייבט ער:

די אַרבעט אין לאָקאַל און ביבליאָטעק גייט זייער גוט, נאָך בעסער ווי איר האָט אַמאָל געוואָלט. היינט צו טאָג האָבן מיר שוין אין שאָפע 350 ביכער יידישע — די בעסטע, נייעסטע ווערק, געבונדן, און אַ 25 העברעישע, נאָר מען איז זייער פֿאַרשווינדלט. פּשוט מען דאַרף צאָלן וועקסלען. מען אַרבעט טאָקע מיט די זייטן, נאָר אַרבעטער זענען פֿאַראַן. לעזערס האָבן מיר אַ 70. יע, יצחק־לייב, אַז עס וועט זיך מאַכן אַ געלעגנהייט און איר קענט עטלעכע דאָלאָר קריגן, וואָלט נישט געווען קיין נאַרישקייט. טוט ווי איר טו — גנבענען. איך, אַוודי איך קריג, נעם איך ביכער, מזומן, וואָס עס קומט אונטער דער האַנט. נו, געגוגז

זייענדיק אין דער אַלטער היים האָבן מיר געהאַט אַ צו נאַיוון באַגריף וועגן דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן און לאַנדסמאַנשאַפטן אַרבעט אין אַמעריקע. מיר האָבן פּשוט נישט געוווסט. מיר האָבן אַלץ געזען און געשאַצט מיט אונדזער מאָס, צוגאַנג און אופן פון אַרבעטן. פּאַר אַ ליימען און זיינס גלייכן איז אויב מ׳האָט באַשלאָסן צו קריגן ביכער, האָט מען געכאַפּט אַ שפּאַציר איבערן שטעטל און מ׳האָט געווווסט וווּ מען האָלט מיט דעם ענין אין דער וועלט. דאָס גלייכן מיט אַ געלט־אַקציע. לא כן — יידישע אַמעריקע. און ס׳איז גאָרנישט קיין לייכטע אַרבעט צו קאָנטאַקטירן דעם־יענעם וועגן עפּעס. דער צוגאַנג צו אַ לאַנדסמאַן וועגן אַן ענין איז אויכעט אַן אַנדערער און אַנדערש.

וואָס ס׳איז שייך מיר גופא, האָב איך זיך געפּונען כמעט אַלע מאָל מחוץ ניו־יאָרק, ווו דער גרעסטער טייל ביטענער געפּינט זיך. איך האָב דאָך געמאַכט אייניקע פּרווון צו שאַפן עפּעס געלט. כ׳בין ספּעציעל געקומען צום ביטענער ברענטש אַרבעטער־רינג אין ניו־יאָרק אויף זיינעם אַ מיטינג (זיצונג). כ׳האָב זיי אַלץ דערקלערט און דערציילט. זיי האָבן דאָן צוגעזאָגט צו שיקן 10 דאָלאָר. מיר איז נישט באַקאָנט און איך געדענק נישט צי זיי האָבן געשיקט, מסתמא האָבן זיי געהאַלטן וואָרט.

אַ צווייט מאָל האָב איך געמאַכט אַ פּרווו ביי יחידים־ביטענער עפּעס צו קריגן. כ׳האָב געשאָפן צען דאָלאָר דאָן, וואָס דער גרעסטער טייל איז געקומען פון ביניע מענדעלעוויטשעס קינדער אין פֿליינפּעלד, ניו־דזשוירסי. איך האָב זיך געפּילט שולדיק פּאַר אַזוי ווייניק העלפן, אָבער אין מיינע דעמאָלטיקע באַדינגונגען און כוחות האָב איך געטון אפשר מער ווי געקענט.

זייערע עטלעכע בריוו פון 1928 און 1929 פֿאַרנעמען זיך, אין גרויסן טייל, מיט אַ־גאַניזיר־אַרבעטן און פֿלענער, באַריכטן וועגן ביבליאָטעק און לייענזאַל, געלט־שוועריקייטן אַ״וו. אין יענער צייט האָב איך זיי אָנגעגעבן אַדרעסן פון צוויי ביטענער, וועלכע האָבן געווויגט אין ניו־יאָרק. איך בין דאָך קיין ניו־יאָרקער נישט געווען. די 2 זענען אַוועק פון ביטען באַלד נאָך דער מלחמה, און געווען דאָן פון די ערשטע עמיגראַנטן. זיי זענען שוין געווען אין יענער צייט פּאַר־

העלטנישמעסיק גאַנץ פּיין איינגעאָרדנט, אויך מאַטעריעל, און לויט ווי זיי האָבן געפרוווט פּרעטענדירן נאָך זייענדיק אין דער היים, האָבן זיי געדאַרפט, מיט דאַנק, זיין די יעניקע, וועלכע זאָלן, מיט אַ קליין ביסעלע טרחה, פון צייט צו צייט, עפּעס טון און צוהעלפן אַזאַ וויכטיקער קולטורעלער אינסטיטוציע בכלל, בפרט נאָך אַז אידעיש האָבן זיי אַמאָל אויכעט געזאָלט זיין סימפּאַטיקער.

אָבער ווי עס ווייזט אויס האָבן די פּירערס פון דער ביבליאָטעק דאָן זיך כמעט מיאש געווען צו קריגן עפּעס הילף און שטיצע פון די ביטענער אין אַמעריקע. צו די 2 האָבן זיי געשריבן, און מיט ווייטיק האָבן זיי קאָנסטאַנטירט דעם פאַקט פון אַבסאָלוטן איגנאָרירן זייער וועגדונג און בקשה. אין זייערע בריוו צו מיר האָבן זיי דאָן מיך געפרעגט פאַרוואָס יענע ענטפערן אַפילו נישט. די טרייע טוערס און בויערס פון דער ביבליאָטעק האָבן דאָן זיך מער אונטער־

בלימל־טאָג פאַר דער י. ח. ברענער־ביבליאָטעק אין 1928 פון רעכטס שטייענדיק: ע. דאָוידאָווסקי, ח. אַלייניק, ר. דיטקאָוו־סקי, ב. מינקאָוויטש, פ. קאָוועלנסקי און ל. קאָוועלנסקי

געגאַרטלט אין אַרבעט און מען האָט זיך, ווייזט אויס, ווי עס איז אַן עצה גע־פרווט געבן: מיט אַן עקסטרע „בלימל־טאָג", מיט אַן אַזוי גערופענעם „בי־בליאָטעק־רינג" — ווו איינער האָט בייגעשטייערט וויפל ער האָט געקענט אָדער געוואָלט און אַרויסגערופן זיינעם אַ פריינד, אַ חבר, אַז יענער זאָל אָפּענטפערן מיט אַ סומע און אַרויסרופן זיינע באַקאַנטע, און אַזוי כסדר. מען האָט אויך געמאַכט אַנדערע אונטערנעמונגען.

אָבער אין 1930 האָט זיך די לאַגע שאַרף געביטן צום שלעכטן. צוליב דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע און גרויסן קריזיס אין ביטען, מחמת דעם אָפּשטעלן זיך פון דער וואַלד־אַרבעט אַרום, האָבן כמעט אויפגעהערט אַלע הכנסות. עס איז נישט געווען קיין עצה, קיין אויסוועג, ווי און מיט וואָס צו צאָלן די חובות.

עס איז דערגאַנגען צו אַזאַ מצב, אַז מ׳האָט אויפגעגעבן אַלע האָפענונגען אויף אַרויסצודרייען זיך פון דער לאַגע. און עס איז אויפגעקומען די געפאַר, אַז מ׳וועט מוזן, חלילה, צומאַכן די ביבליאָטעק און דעם לייענזאַל.

צום קלאָרסטן, צום בולטסטן ווערט געשילדערט אָט די לאַגע אינעם גרויסן בריוו וואָס איך האָב דאָן דערהאַלטן. עס איז אַ פאַרצווייפלטער הילפסרוף. דער בריוו איז געשריבן פונעם דעמאָלסטיקן ביבליאָטעק־סעקרעטאַר חיים אַלייניק — איינער פון די ערשטע גרינדערס און אַן אַקטיווער טוער ביזן לעצטן מאָמענט.

אין זיין בריוו צו מיר (דאַטירט 16. VI. 1930) דערציילט ער פּרינציפּ אין קורצן וועגן דער אַרגאַניזאַציע־אַרבעט און פּראָגרעס און גלייך גייט ער אַריבער צום עיקר — צו דעם מצב פון דער ביבליאָטעק. איך ציטיר דאָ טיילנווייז:

....איצט וועלן מיר זיך צו אייך, טייערער יצחק־לייב, וועגן אונדזער י. ח.ברענער־ ביבליאָטעק, אין וועלכער איר האָט אַ גרויסן חלק און פון וועלכער איר זענט געווען דער ערשטער גרינדער. מיר ברענגען אייך דאָ אַ גרוס פון איר זייער נישט קיין פריילעכן. נאָר פאַרפאַלן, מיר וועלן אייך אפשר אַמאָל איבערגעבן אַ בעסערן גרוס. מיר ווילן האָפן.

אונדזער ביבליאָטעק ציילט ביים היינטיקן טאָג 700 ביכער פון די בעסטע ייִדישע ווערק. דאָס איז די אַרבעט פון אונדזערע איבערגעבענע חברים, וועלכע האָבן נישט געזשאַלעווועט קיין צייט און געלט. נאָר איצט האָט זיך געשאַפן ביי אונדז אין ביבליאָטעק אַזאַ קריטישע לאַגע, אַז אויב מיר זאָלן גלייך נישט באַקומען אַ וועלכע עס איז אונטערשטיצונג פון אַמעריקע, וועט אונדזער ביבליאָטעק — אַזאַ וויכטיקע, קולטורעלע אינסטיטוציע וועלכע האָט אַזויפיל פּראָגרעסירט און אין וועלכער ס׳איז אַריינגעלייגט געווארן אַזויפיל אַרבעט און געלט — מוזן ביים איצטיקן מאָמענט אונטערגיין און, אונדזער גאַנצע האַרעוואַניע ביז איצט וועט זיין פאַרפאַלן. עס איז אונדז זייער שווער צו שרייבן די דאָזיקע לעצטע ווערטער, נאָר דאָס איז די ווירקלעכקייט.

צוליב וואָס האָט זיך געשאַפן די לאַגע? פריערדיקע צייטן האָבן מיר געהאָט הכנסות פאַר דער ביבליאָטעק פון פּאַרשטעלונגען וועלכע מיר האָבן איינגעאָרדנט, פון לעזע־געלט און אַנדערע. מיט איין וואָרט — מ׳האָט אַריינ־באַקומען געלט פאַר דער ביבליאָטעק. און איצט איז אַלץ אַראָפּ. קיין הכנסות פון פּאַרשטעלונגען זענען נישטאָ. זייטיקע — אויך נישט. און דערצו נאָך, צוליבן לעצטן שווערן קריזיס האָבן מיר פאַרקלענערט דעם לעזע־אָפּצאָל ביז אַ מינימום. אַזוי אַרום האָט דאָס אַלץ צוזאַמען געשאַפן די קריטישע פינאַנציעלע לאַגע אין דער ביבליאָטעק. מיר זענען איצט שולדיק אַ גרויסע סומע געלט פאַר איינגעקויפטע ביכער און מיר שטעלן זיך די פראָגע וואָס צו טון? נישט אַנדערש, ווי נעמען פאַרקויפן די ביכער. קיין אַנדער אויסוועג ביים איצטיקן מאָמענט האָבן מיר נישט. אָבער דאָס טאָר נישט דערלאָזט ווערן.״

איך האָב זיך דאָן געפונען ווייטלעך פון ניו־יאָרק. דער גרויסער קריזיס אין אַמעריקע האָט זיך געלאָזט פילן אַלץ שטאַרקער און אַלץ מער מענטשן

אָנגעריכט. וואָס זאָל איך טון, וואָס קען איך טון, כדי כאָטש מיט אַ שיבוש עפּעס העלפֿן? עטלעכע גוט־באַקאַנטע מיינע, פֿרעמדע, נישט קיין ביטענער, האָב איך דערציילט וועגן דעם בריוו און מיין הילפלאָזיקייט. זיי, די פֿרעמדע און דערצו נישט קיין רייכע, האָבן זיך גלייך אָפּגערופֿן און געגעבן צו דאָלאַר. אויף דער לינקער, ריינער זייט פֿון חיים־אַלייניקס אויבנדערמאַנטן בריוו זע איך נאָך איצ־

צוזאַמענפּלי פֿון פּועלי־ציון יוגנט אין ביטען אין 1930

טער זייערע נעמען, פֿאַרצייכנט, אויפֿגעכאַפּט מיט אַ בליישטיפֿט. ס׳איז געווען זעקס דאָלאַר. אויפֿן זעלבן פֿלאַץ געפֿין איך די נעמען פֿון צוויי ביטענער אין פֿילאַדעלפֿיע — אַ 60 מייל פֿון מיין שטאָט וווהין איך האָב זיך צוגעכאַפּט — איינער מיט 1 דאָלאַר און איינער מיט פֿינף. עס איז געווארן 12 דאָלאַר. אויפֿן דריטן טאָג, נאָכן דערהאַלטן דעם הילפֿסרוף, זענען אַוועק די עטלעכע דאָלאַר.

פֿון 2 בריוו אַ קיצור שבקיצור:

„ביטען, דעם 19. אי. 1930

טייערער חבר יצחק־לייב! די 12 דאָלאַר אָן דעם בריוו פֿון אייך האָבן מיר דערהאַלטן און מיר לייגן ביי קבלות, און איר וועט אַזוי גוט זיין און עס יעדן איבערגעבן באַזונדער. דאָס געלט איז אונדז זייער צונוץ געקומען. עס זענען אַקוראַט אָנגעקומען וועקסלען פֿאַר די ביכער און ווען נישט דאָס געלט, דאַן וואָלטן די וועקסלען אַוועק צום פֿראָטעסט.“

איין בריוו איז געווען פון ביבליאָטעק־סעקרעטאַר — חיים אַליניק, דער צווייטער בריוו פון ביבליאָטעק־פֿאַרזיצער — לייבקע מינקאָוויטש.

***

אין 1933 האָט די ביבליאָטעק שוין געהאַט 950 ביכער. דאָס האָט מיר אי־בערגעגעבן איצט, דאָ אין ארץ, נאָטקע אַליניק — דעם קדושת חיים אַליניקס ברודער, וועלכער איז אין יענער צייט אָפּגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. און פֿאַרן

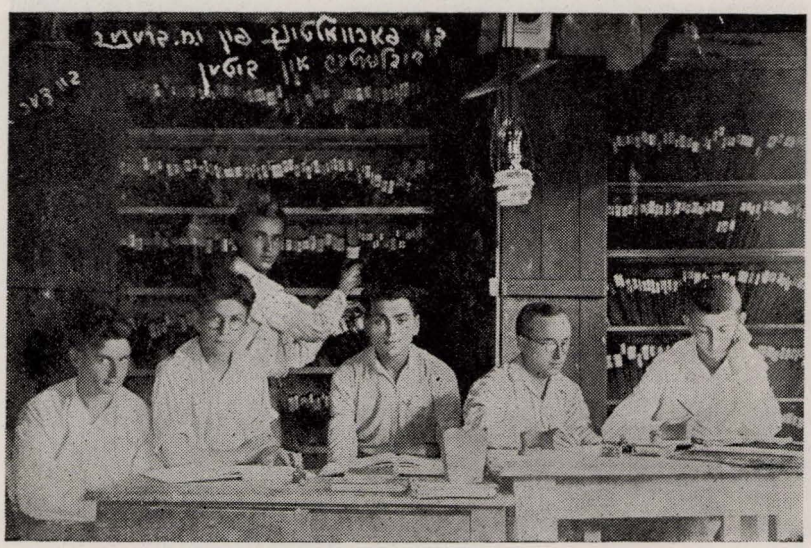

די פֿאַרוואַלטונג פון י. ח. ברענער־ביבליאָטעק, 1932
פון רעכטס: ח. ראַבינאָוויטש, ל. מענדעלעוויטש, ח. אַליניק, ש. מינקאָוויטש, א. אַבראַמאָווסקי, וועלוול ראַמאַנאָווסקי (פון סלאָנים)

חורבן האָט שוין די ביבליאָטעק פֿאַרמאָגט איבער 1.500 ביכער. דאָס האָט מיר געזאָגט, דאָ, מיין ברודער דאָדל.

אָט אַזוי האָט מען געבויט; ווי די מוראַשקעס — שווער, אָן אויפהער. אַ דורכפֿאַל, אַ קריזיס האָט נישט אָפּגעהאַלטן, נישט אָפּגעשראָקן. מיט דער אַר־בעט איז מען אָנגעגאַנגען, געשלעפּט שטיין צו שטיין, געלייגט ציגל אויף ציגל און געבויט.

און אָט אַזוי האָט מען געבויט — אַנהייבנדיק מיט ליידיקע הענט, מיט די פינף פינגער, איז די י. ח. ברענער־ביבליאָטעק גיך געוואָרן דער צענטער פֿאַר דער דאָרשטיקער יוגנט און דער קוואַל פון וואַנען זיי האָבן געשעפּט אַביסעלע יידישע קולטור, וויסן, מוט און באַגייסטערונג, אויף צו קענען גרינגער דורכגיין דעם דערנער־וועג, דורכרייסן די פֿאַרשידענע שטעכל־דראָטן, מיט וועלכע דער וועג פֿאַר די יידישע יונגע קינדער, דאַן ספּעציעל אין דער „סוואי דאָ סוועגא"־

פּוילן, איז געווען אויסגעבעט און פּאַרצאַמט, פּאַרשטעלט און פּאַרבאַראַקאַדירט, און נישט אַרײַנפֿאַלן אין דער שרעקלעכקייט פון יאוש און קאַמפּלעקס.

אונדזער גרעסטער שונא האָט פון דעם אָלץ אַ סוף געמאַכט, אָפּגעווישט און עוקר מן השורש געווען אונדזערע דורותדיקע קולטור־אינסטיטוציעס און בנינים, און צוזאַמען מיט דעם אויך די ליימע פּיטקאָווסקיס, חיים אַלייניקס, מייטע לו־בעטקינס און זייער גלייכן.

די גרינדער פון „החלוץ" אין ביטען (צו זײט 176)

שטייען 1טע רײַע פון אויבן, פון רעכטס צו לינקס: שרה אַבראַמאָוויטש, שלמה יודיע־לעווסקי, סענדער פּאַרבער (אַ ריזשנאַיער בחור), גיטל אַבראַמאָווסקי.

2טע רײַע: חנניה דאָוידאָווסקי, רבקה פּינסקי, חיים אַלייניק, באַרע יודקאָווסקי.

3טע רײַע: יצחק־לייב אַבראַמאָוויטש, מייטע ליובעטקין, ליימע פּיטקאָווסקי, יאשקע ראָזשאַנסקי.

ש. ליובעטקין (תל־אביב)

מיינע ביטענער מלמדים

איך זיץ ביים פענצטער און אַרבעט. אויף יענער זייט פענצטער רוישט די גרויסע שטאָט, צאַפּלט זיך אַ וועלט אין קאָנווולסיעס. איך מאַך צו מיינע אויגן, איך רייס זיך אָפּ פון אַרום און — אין אַ צויבערפולן, לעגענדארישן שיין שווימט אויף א שטעטעלע...

אָט איז די שטשאַרע, — ווי אויף אַ קאָלירפולן פילם וויקלען זיך וואַסערן צווישן גרינע גראָזן, געלע זאַמדן און אַ בלויען הימל. פון טייך ביז באַרג־אַרויף ציען זיך הילצערנע הייזקעס, איינגעקאָרטשעטע, בלייכע און אין זיי און צווישן זיי שעמעריען אָפענע געזיכטער, אַרנטלעכע אויגן פון גוטהאַרציקע, קליינשטעטלדיקע יידן.

אַ קרייז פון הונדערטער געשטאַלטן, טיפּן און באקאנטע פנימער רינגלען מיך אַרום. וואָס פאַר אַ רייכטום אין אויסדרוק! וואָס פאַר אַ שפּע פון געזיכטער! גוטע און תמימותדיקע, הארציקע און גלויביקע. אויגן וואָס דריקן אויס פאַר־געבונג און גרייטקייט זיך מקריב צו זיין פאַר יענעם, אויגן וואַרעמע, ריינע, הייליקע און צווישן זיי שיינען ארויס די קלוגע און תלמודישע געזיכטער פון מיינע מלמדים.

אָט ווי נעכטן וואָלט עס געשען. מען פירט מיך צום ערשטן מאָל אין חדר. דעם טאַטנס פנים איז פאַרצויגן און ערנסט און איך באמי מיך צוצופּאַסן זיך צו דער גרויסקייט פונעם מאָמענט און איך שפּאַן מיט גרויסע, געמאָסטענע, אחריות־פולע טריט.

באַלד וועט עס פאַרקומען — איך וועל אַריינגיין אין אַ נייער תקופה פון מיין לעבן. דער ערשטער איינדרוק איז אַ גוואלדיקער. ביי דער מזרח־וואַנט פון בית־המדרש, ווו עס איז געווען דער חדר, איז ער געזעסן, פאַרלייגט אַ האַנט אויף אַ האַנט, דער קאָפּ אָנגעצויגן, און אַ ליכטיקער שמייכל איז נישט אָפּגע־טראָטן פון זיינע ליפּן. זיינע באַזילבערטע לאָנגע וואָנצעס האָבן צוגעגעבן דעם מויל חשיבות און אויטאָריטעט.

עס זענען דאן געווען די הייסע טעג פון 1915. מיליטער־לייט פלעגן זיך אָפט באַווייזן אין שטעטל, — און אין מיין קינדערשער פאנטאזיע האָט דאָס געשטאַלט פון בערל „דעם לערער" (מינקאָוויטש) אַרויסגערופן אַן אַסאָציאציע מיטן באגריף „גענעראל". קינדער אין פארשיידענעם עלטער זענען געווען ביי

אים צוזאַמען אוּן ער האָט געהאַלטן יעדעס קינד אויפן אויג, געדענקט וואָס פֿאַר אַ „איבונג" ער האָט יעדן איינעם געהייסן מאכן. איך בין געווען זיכער, אז פֿאַר׳ שטיין אוּן געדענקען אַזוי פיל קען נאָר אַן אומגעהייערער מוח — אוּן אַז אָט אַזעלכן באַזיצט מיין מלמד.

אָבער דעם קומענדיקן שבת האָט מיך דערווארט א גרויסע אַנטוישונג. איך האָב אים, מיין רבין, ביז דעמאָלט ניט געקענט. אָבער איצט, ווי נאָר איך בין

„דער לערער" בערל מינקאָווסקי

אַריין אין בית־המדרש, האָבן מיינע אויגן געזוכט אויפן מזרח. אויבנאָן האָבן זיך אויסגעזעצט די „פּני", די באַלעבאַטישע דעה־זאָגער אוּן — קעגנאי־בער, אויף דער באַנק פּון די נישט־באַדייטנדי־קע, די שווייגנדיקע, איז געזעסן מיין בערל דער לערער, אַ צוריקגעצויגע־נער, אַ פּאַרשלאָסענער, אַ שווייגנדיקער. זיין פּריינטלעכער שמייכל פּון אַ גאָנצער וואָך איז פּאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ גרימאַס פּון עפּעס אַ דער־שטיקטן פּאַרדראָס.

איך האָב דאָן געפּילט אַ מין באַליידיקונג פּאַר מיין רבינס כבוד.

פּון צווייטן מלמד שעפּסל (גאָראָדעצקי) זע־נען מיר פּאַרבליבן בליי־כע זכרונות. די קינדער האָבן אים מיטגעפילט צוליב זיין קרענקלעכקייט. זיין אומאויפהערלעך הוסטן האָט אים צוגעגעבן חשיבות אין אונדזערע אויגן. וועג ער פלעגט ליגן קראַנק צו בעט האָט אים פּאַרטרעטן זיין זון דוד, א בריטפּליציקער, רויט־פּנימדיקער, געזונטער יונגערמאַן, אויף וועלכן די קינדער האָבן פּאַרויסגעזאָגט, אַז ער וועט זיין דער בעסטער מלמד אין שטעטל. וועג איך האָב זיך דערוווסט אַז ער פּאַרט קיין אַמעריקע, איז מיר שווער געווען תופס צו זיין ווי מאכט עס אַ מענטש קאַליע א גרויסע צוקונפט.

אָבער אָט פּאַרשווינדן די מלמדים אוּן פּאַר די אויגן באווייזט זיך א פּאַר־כישופדיקע דערשיינונג: „די שולע".

געגרינדעט האָט זי זיך בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין 1916, אין יענע משונהדיקע צייטן וועז א דייטשער פּאָליציי־קאָמענדאנט האָט בייגעווויזן דעם עקזאמען פון יידישע קינדער, כדי נאָכצוזען צי זיי האָבן געלערנט ווי געהעריק דעם תנ"ך... אַנשטאָט א חדר — גרויסע, גערוימע זאַלן, אַנשטאָט א באבערדלטן רבי — ראַזירטע, ענערגישע לערערס, און איבער אלעמען: ער! — אַ, וויפל זייַן פאר אונדזער קינדערשער פאנטאַזיע האָט דאן פארמאָגט זיין נאָמען — חיים מענעלעוויטש, אָדער — ווי מען האָט אים גערופן — „חיים די קינדערס". יונג, שיין, א קוואל פון איניציאטיוו און ענערגיע און דער עיקר — נישט קיין היימישער, נאָר אַן „אויס־ענדער", עפּעס נישט קיין קלייניקייט. חיים האָט געענ־ דיקט די גימנאזיע אין בראנאָוויטש. דער דאָזיקער גייסט — חיים — האָט באַהערשט אונדזער קינדערשן דמיון. נאָר אָט, איין מאָל אַ פּאָר נאכט, האָבן מיר אים געזען פון דער ווייטנס, ווי ער שפּאצירט מיט א מיידל. ער האָט זיך גע־

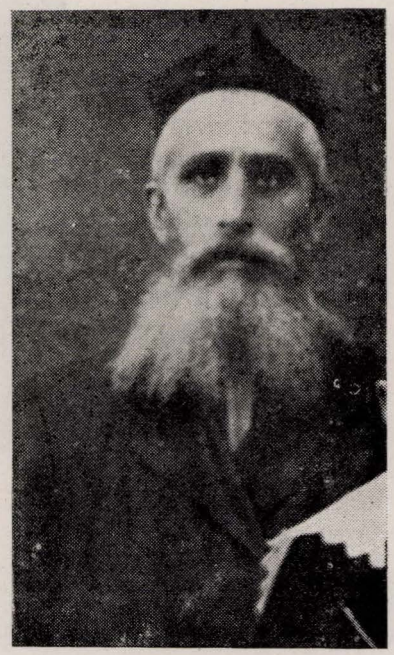

ר׳ משה־ברוך מאַלטשאַצקי

רויטלט, געשמייכלט און געקוקט מיט הכנעה אין אירע אויגן אַריין. וואָכן נאָכ־ אַנאַנד האָבן מיר אַרומגערעדט צווישן זיך דעם ענין און נישט געקענט פּאַר־ געסן דעם קלאַפּ, וואָס אונדזער קינדער־ שע ליבע האָט געליטן. ס׳טייטש, היתכן? ער, דער מנהל, דער „הערשער" פון כמעט אַ מנין לערער און הונדערט קינ־ דער, זאָל זיך אַרויסווייזן מיטאַמאָל אַזוי נישט דרייסט, אַזוי שעמעוודיק לגבי אַ געווויינלעך מיידל. ניין! מיר האָבן עס אַ לאַנגע צייט נישט געקענט אַראָפּשלינ־ גען...

נאָך דער שולע בין איך אַנגעקומען צו איינעם פון די אַריגינעלסטע און ווערטפּולסטע מלמדים: ר׳ משה־ברוך מאַלטשאַצקי. ער איז געווען אַ פּעדאַ־ גאָג, אַ מייסטער, און האָט געהאַט גלענצ־ דיקע מעטאָדן צו לערנען סטיל און שפּראַך. מיינע קענטענישן פון העברעיש האָב איך צו פּאַרדאַנקען אים. אַ דער־ ציילונג פלעגט ער הייסן איבערשרייבן אין 5—6 וואַריאַנטן, און אַזוי אַרום פּאַרגרעסערט אונדזער וועלטל־אוצר. אַ גרופּע פון 5 תלמידים האָט ער אויסגעטיילט און אינספּירירט זיי צו שרייבן לידער... די דאָזיקע לידער פלעגט ער אַרומרעדן, אַנווייזן אויף די פעלערן און יעדן געלונגענעם פערז הייבן אין הימל אַריין. הגם פּאַר אונדזערע שטיפערייען פלעגן מיר שטרענג באַשטראָפט ווערן, איז ער דאָך געווען פּאַר אונדז אַ באַליב־ טער און נאָענטער וועגווייזער.

און אָט שיינט אויף א הערלעך בילד, א הערלעכע געשטאַלט, א הויכער מיט פּינקלדיקע אויגן און א שיינעדיק געזיכט — מיין לעצטער מלמד — ר׳ שמאַי (ליסאָוויצקי). דאָס גאנצע שטעטל האָט געקוקט מיט יִראת־הכבוד אויף דעם דאָזיקן, קלוגן, איידעלן למדן. עס האָט זיך געדוכט, אז זיינע אויגן לייכטן אַדורך ווי רענטגען־שטראַלן און אַז טויזנטער יאָרן פון יִידישער חכמה קוקן אַרויס פון זיי. סיי וועג ער פלעגט רעדן תורה, סיי וועג ער האָט אַריינגעכאפּט אַ שיחת־חולין, — תמיד האָט מען געהאט אן אמתן געגנוס פון א שמועס מיט אים. פלעגט האלטן שטאָט ביים אויסווייליַן א רב אָדער וועג עפּעס אַן אַנדער וויכטיק

די רעליגיעזע מיידל־שול „בית־יעקב״

אויבן די עסקנים פון דער שול ר׳ יעקב־אִיטשע לובעטקין, שלמה וויינער (כאַצקל זון) און אברהם־משה יאַקובאָווסקי (כאַצקלס איידעם). קיינער פון די ק־נדערלעך לעבן נישט.

געשעעניש פלעגט זיך אָנרוקן, האָבן אויגן זיך געוועגדט צו אים, אויערן האָבן זיך אָנגעשטעלט אין זיין ריכטונג — וואָס זאָגט ער? אָבער ער האָט נישט ליב געהאט זיך צו מישן אין יענער זאַך. לאַנג האָט מען באַדאַרפט וואַרטן אויף זיין מיינונג, ווייל איידל איז געווען דער מענטש, זיין אַצילות איז געווען פון יענעם שטאָף, וואָס נאָר טויזנטער יאָרן פון יִידישער טראדיציע האָבן עס געקענט אויסווּעבן.

***

מיינע אויגן זענען צוגעמאכט. אין ביורא, ווו איך אַרבעט, קאָכט ווי אין אַ קעסל, אָבער מיך גייט עס נישט אָן. איך בין נישט קיין היגער. איך שווּעב מיט אומגעזעענע פליגל איבער אָרט און צייט. איך געפּין זיך ווייט, אין א

פּארכישופטן ווינקל, — צווישן וועלדער, בערג און טייכל... איך געפּין זיך אין ביטען. — די זעלבע הייזקעס ווי א מאָל שטייען ווי שטומע עדות. די זעלבע געסלעך שוועבן דורך און די זעלבע וואַסערן פּליסן הינטערן שטעטל, — אָבער די מענטשן?

ווו זייט איר, לויטערע געזיכטער און אָרנטלעכע גוטע מענטשן?

ווו זענט איר, טייערע קינדערלעך, אומשולדיקע מלאכימלעך, זיסינקע שלמהלעך, משהלעך, מרדכילעך?

איך רייס אויף די אויגן. די וויזיעס זענען פּארשוווּנדן... אויף יענער זייט פּענצטער רוישט די גרויסע שטאָט, צאפּלט זיך א וועלט אין קאָנווולסיעס.

די העברעישע שולע פון א. שאַפּירא אין יאָר 1924

דוד אַבראַמאָוויטש

ביטען אין די טעג פון סעפטעמבער חודש 1939

אין ערשטן טאָג פון מלחמה־אויסברוך איז שוין דער וואַרשעווער ראַדיאָ נישט טעטיק, דער באַן־פאַרקער פאָר דער ציווילער באַפעלקערונג איז פאַרבאָטן און די פּאָסט־פאַרבינדונג אָפּגעשטעלט. מיר באַקומען נישט קיין צייטונגען. מיר האָבן נישט קיין ידיעות פון דעם וואָס קומט פאָר אין לאַנד. אויפן דריטן טאָג פון דייטשן אָנפאַל אויף פוילן, דעם דריטן סעפטעמבער 1939, גיט איבער דער מאָסקווער ראַדיאָ אין זיינעם אַן איבערזיכט וועגן דער לאַגע אויפן דייטש־פוילישן מלחמה־פראָנט, „אַז נאָר אַ נס קען ראַטעווען דער פוילישער אַרמיי".

עטלעכע יידן, פּליטים, וואָס זיי איז געלונגען צו אַנטלויפן פון פוילן און אָנקומען צו אונדז אין שטעטל, דערציילן אַז די פוילישע מאַכט איז זיך צעפאַלן, ס׳איז נישטאָ מער קיין צענטראַלע מיליטעריש אָנפירונג און די דייטשן, אין זייער מאַרש איבער פוילן, באַגעגענען נישט קיין ווידערשטאַנד. ביאַליסטאָק איז פאַרנומען דורך די דייטשן, זיי שטייען ביי וואָלקאָוויסק און רוקן זיך שנעל צו אונדזער געגנט.

אָפּגעריסענע פוילישע אַרמיי־טיילן, אַן אַ פאַרבינדונג איינע מיט די צווייטע, שלעפּן זיך אַרום און באַהאַלטן זיך אויס אין די וועלדער, כדי זיך צו באַשיצן פון דייטשע אַראָפלאַנען, וואָס פליִען זייער נידעריק און באַשיסן יעדע מילי־טערישע קאָנצענטרירונג. די אַראָפלאַנען באַשיסן אויך די ציווילע באַפעלקערונג אויף די וועגן און ביי דער אַרבעט אויף די פעלדער. אַלע בריקן און באַן־סטאַנציעס אין אונדזער קרייז ווערן פון דער לופט באָמבאַרדירט. מ׳גיט איבער אַז טיילן פון דער פּוילישער אַרמיי זאָמלען זיך אין די פּינסקער בלאָטעס און דאָרטן וועלן זיי אויפנעמען אַ קאַמף קעגן די היטלעריסטישע מחנות.

אונדזער שטאָטישע פּאָליציייִשע און בירגערלעכע מאַכט איז צעטומלט. זיי זענען אָפּגעריסן און האָבן נישט קיין פאַרבינדונג מיט זייערע צענטראַלעס. זיי דרייען זיך אַרום איבער די גאַסן פון שטעטל און זענען פריינדלעך צו די יידן (נישט ווי ס׳איז געווען זייער שטייגער די גאַנצע צייט). היטלער־דייטשלאַנד איז אויך זייער שונא. היטלער ברענט זייערע שטעט און מאָרדעט אויס זייער באַפעלקערונג. ס׳האָט זיך געלאָזט מערקן ווי עפּעס געמיינזאַמס בינדט זיי איצט מיט די יידן.

די ווייס־רוסישע באפעלקערונג, וואס בילדעט אן איבערוויגנדיקע מערהייט (90%) אין אונדזער קרייז, איז רויק. זיי באלאגערן די געשעפטן און באמיען זיך אינצוקויפן וואס עס לאזט זיך. די ווייס־רוסישע באפעלקערונג פילט בחוש, אז דאס גרויסע אומגליק, פאר וועלכן עס שרעקן זיך די יידן, וועט זיי נישט אנרירן. דער ווייס־רוס האט פיינט דעם פוילישן אקופאנט פונקט ווי דעם יידישן. ער האט מיט ביידן זיינע חשבונות. היטלער וועט אים פון ביידע אויסלייזן... אזוי איז געווען דעמאלט זייער שטימונג.

עלנט און איינזאם, פון אלע זייטן ארומגערינגלט מיט שונאים, האבן די יידן פון אונדזער שטעטל אין זייער פארצווייפלונג אויסגעקוקט אויף א נס, וואס זאל זיי ראטעווען פון די דייטשע מערדערישע נעגל און פון דער ווייס־רוסישער באפעלקערונג, וואס איז פארדעכטיק רויק.

דעם 16טן סעפטעמבער, שבת פארנאכט, האט זיך פארשפרייט א קלאנג אז די דייטשן זענען ארייין אין ריזשנאי (40 קילאמעטער אויף מערב פון ביטען), א בהלה האט ארומגעכאפט די יידישע קהילה און די גאסן זענען פול געווארן מיט צעטומלטע, פארלוירענע יידן, וועלכע האבן געוואלט זוכן א רעטונג איינער ביים צווייטן.

די נאכט פון שבת אויף זונטיק זענען אלע געווען וואך. אונטער פארשלאסענע טירן און צוגעמאכטע לאדנס, ביים שיין פון נאפט־לאמפן און חלבנע־ליכט, איז אין יעדער שטוב אנגעגאנגען א פיבערהאפטע ארבעט: מלבושים, וועש, שוכ־וואר, פארשיידענע וועדטפולע חפצים און וועמען עס איז געלונגען ארויסצונעמען א טייל סחורות פון די געשעפטן (ווייל אין די נעכט האט פאטרולירט איבער די גאסן א בירגערלעכע קריסטלעכע וואך און מען האט געמוזט זיין זייער פארזיכטיק נישט באמערקט צו ווערן), — דאס אלץ האט מען פארפאקט אין הילצערנע קאסטנס, אדער אין זעק און עס פארגראבן אין דער ערד אונטערז דיל, אין שטאלן אונטערן מיסט, אין קעמערלעך אונטער שטויסן ברען־האלץ. די אלע באהעלטענישן זענען גוט פארמאסקירט געווארן. אין דער זעלבער נאכט האט מען אנגעגרייט רוק־זעק, אין וועלכע מען האט ארייגעלייגט שפייז־פראדוקטן און אנדערע קלייניקייטן „אויפן וועג" וועו מען וועט דארפן אנטלויפן, אויב עס וועט זיך באשטעטיקן די ידיעה, אז די דייטשן זענען ארייז אין ריזשנאי. נאך דער שלאפלאזער נאכט, אויף צומארגנס זונטיק אין דער פרי, דעם 17טן סעפ־טעמבער, גלייך מיט זונאויפגאנג, איז כמעט דאס גאנצע שטעטל יידן, באלאדן מיט שווערע פעק אויף די פלייצעס, ארויס פון זייערע הייזער אין גאס ארייז. קינדער, ארומגעבונדענע מיט קליינע רוק־זעק, האבן זיך געטרייסלט פון קעלט אין דער באגינענדיקער הארבסט־לופט. ראוערן, באהאנגענע מיט פעקלעך און לעבן זיי יונגע חברה, זענען געווען אויסגעשטעלט אין א שורה גרייט אלע ווייל זיך צו לאזן אין וועג. פרויען מיט זויג־קינדער אויף זייערע הענט, וועמענס מענער זענען געווען מאביליזירט אין דער פוילישער ארמיי, קראנקע מענטשן און אלטע לייט, וואס האבן זיך נישט געקענט לאזן אין וועג ארייז צופוס. זענען געווען פארצווייפלט און האבן מיט קנאה נאכגעקוקט די אלע וועלכע אנטלויפן. די געשעפטן זענען געווען געשלאסן, די טירן פון די הייזער אפענע, אין די

צימערן אָנגעוואָרפענע זאַכן. די שרעק פֿאַרן אָנקומענדיקן שונא האָט אַרויס־געטריבן די יִדן פון זייערע הייזער אין גאַס אַרויס, ווי דאָס וואָלט געווען זייער רעטונג.

***

דער בירגערמייסטער פון שטעטל, דעם פּאָליאַק גינגאַטעק, זעט מען ווי ער שפּאַצירט אַרום אין גאַס און אָבסערווירט דאָס גאַנצע געטומל נישט רייִדנדיק מיט קיינעם קיין וואָרט. אין אַ מאָמענט ווען די בהלה איז געוואָרן גרויס און אַלע אין גאַס האָבן זיך געמומען רירן צום לויפן, האָט גינגאַטעק געפרעגט עט־לעכע פון אונדז: „ווהין קלייבט איר זיך לויפן?“ — „צו דער סאָוויעטישער זייט“ איז געפאַלן אַן ענטפער. „נישטאָ וואָס צו לויפן“, באַמערקט דער בירגערמייסטער, „גייט צוריק אין אייערע הייזער און בלייבט זיצן אויף אייערע ערטער“. „מיר, ווייזט ער אַן אויף זיך און אויף די באַוואָפנטע פּאָליציאַנטן, וועלכע דרייען זיך אַרום איבער דער גאַס, בלייבן אויך דאָ מיט אייך צוזאַמען, וויל עס איז נישטאָ וווהין צו לויפן. אַלע וועגן זענען אין איצטיקן מאָמענט פֿאַרמאַכט. עס גרעסירן איבער זיי פֿאַרדעכטיקע פֿאַרשוינען און ס׳איז זיכערער צו בלייבן אין שטעטל“. און נאָך אַ קורצער הפסקה, ווי ער וואָלט אַליין מורא געהאַט פֿאַר זיינע ווערטער, זאָגט ער פֿלוצעם: „די רויטע אַרמיי איז דעם באַגינען, מיט עטלעכע שעה צוריק, אַריבערגעגאַנגען דעם סאָוויעטיש־פוילישן גרענעץ־פּאָס ביי נעגאַרעלע־סטאַלפּצי. באַראַנאָוויטש איז שוין פֿאַרנומען פון רוסישן מיליטער. אַ לייַדע מינוט וועלן זיי זיין דאָ און זיי וועלן אונדזער געביט פֿאַרנעמען פריִער ווי די דייטשן וועלן עס באַווייזן“. גינגאַטעק גיט צו, אַז די ידיעה האָט ער אויפגענומען פון מאָסקווער ראַדיאָ. צום סוף בעט ער אונדז אַז מיר זאָלן דאָס נייַעס איבערגעבן דער יִדי־שער באַפעלקערונג און זיך אַלע באַרויקן.

מיר זענען איבעררַשט. ס׳גלייבט זיך נישט אין דער ריכטיקייט פון זיינע ווערטער. דער פּאָליאַק גינגאַטעק איז צווישן אונדז באַקאַנט פֿאַר נישט קיין גרויסן אוהב־ישׂראל. שטעקט דאָ נישט אַ פּראָוואָקאַציע? מיר זענען אים חושד, אַז ער וויל זען ווי מיר וועלן רעאַגירן אויף דער ידיעה. אונדזער שמחה קען זיך נאָך ענדיקן מיט אַן אומגליק פֿאַר אונדז, בפרט אַז אין דער אומגעגנט, אין די נאָענטע ווילדער אַרום שטעטל, ליגן פֿאַרשטעקט פּוילישע מיליטער־גרופּעס און זיי קענען זיך אַ ביסל „פּריילעך“ מאַכן איבער אונדז. קלאַנגען קורסירן אַז אין אַנדערע ערטער האָבן אַזעלכע גרופּעס פּאָגראָמירט יִדן און עס זענען געווען קרבנות.

די לאָגע איז אַ פּיינלעכע. מיר ווילן באַרויקן די פֿאַרצווייפלטע יִדן, וועלכע שטייען אין גאַס מיט די פּעקלעך אויף די פּלייצעס און מיר שרעקן זיך די בשורה צו פֿאַרשפּרייטן. עס מאַטערט אַן אויפֿהער דער געדאַנק: פֿראַוואָצירט אונדז נישט דער פּאָליאַק גינגאַטעק?

פון בריקער זייט קומט אַן ליימע פּיטקאָווסקי און ער באַשטעטיקט גינגאַ־טעקס וועדטער. ליימע דערציילט אַז אַזאַ ידיעה, מיט דעם זעלבן אינהאַלט, האָט אים איבערגעגעבן אַ מיטגליד פון דער ווייס־רוסישער אונטערערדישער קאָמו־

ניסטישער אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט עס אויך געהערט פון מאָסקווער ראַדיאָ. די גוטע בשורה ווערט שנעל פאַרשפּרייט איבער דער גאַס און עס רופט אַרויס אַן אומבאַשרייבלעכע פרייד ביים פאַרזאַמלטן עולם. און דאָך איז מען נאָך אַלץ אין ספק צי די ידיעה איז טאַקע ריכטיק.

מיר בלייבן אויף דער גאַס אין דערוואַרטונג פון ווייטערדיקע פּאַסירונגען.

***

אין דער זעלבער צייט, ווען מיר זענען נאָך אַלע געווען צונויפגעזאַמלט אויף דער גאַס און זיך געגרייט אַלע וויילע צום לויפן, בין איך דורך אַ הינטער טיר אַריין אין מיין געוועלב, וואָס האָט זיך געפונען אויפן מאַרק־פּלאַץ, אין הויז פון אפרים קאַרעליטש (לייבקע ברוכס איידעם). די טיר האָב איך נישט צוגעשלאָסן, ווייל איך האָב גערעכנט גלייך אַרויסצוגיין נאָכדעם ווי איך האָב גענומען אַ שטריקל, בכדי בעסער צונויפבינדן דעם באַגאַזש צו מיין ראָווער. פּלוצעם, דערזע איך ווי דורך דער טיר זענען אַריין אין געוועלב דריי ווייס־רוסישע יונגע בחורים (קאָסטיאַ מאַקאַרעוויטש, סאַשאַ מאַסלאָווסקי און אַנטאָן לוקאַשיק (1), וואָס איך האָב זיי געקענט ווי אָנפירער פון דער אונטערערדישער ווייס־רוסישער קאָ־מוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין אונדזער ראַיאָן און מיט וועלכע איך בין יאָרן לאַנג געווען באַפריינדעט. זייער באַזוך אין דעם דאָזיקן מאָמענט איז מיר גע־וואָרן אויפפאַלנדיק.

אַנטאָן לוקאַשיק ווענדט זיך צו מיר מליצהדיק: „דו, דוד ווייסט, אַז סטאַלין שטייט אויף דער צווייטער זייט שטשאַרע?"

איך ווייס, האָב איך געענטפערט, אַז די רויטע אַרמיי קומט צו אונדז.

לוקאַשיק איז ממשיך, מיר ווילן, אַז דו זאָלסט אונדז פאַרקויפן רויטן שטאָף אויף פאָנען. „וואָס ביסטו דוד בלאַס געוואָרן? דו שרעקסט זיך פאַר סטאַלי־נען?" באַמערקט ער צוויידייטיק.

איך האָב מיך געפונען אין אַ נישט־אָנגענעמער לאַגע. אין דעמאָלטיקן פּוילן זענען געווען שווערע שטראָפן, ביז 10 יאָר טורמע, פאַרן קלענסטן חשד אַז מען האָט אַ שייכות צו דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. אין מלחמה־צייט האָט דערפאַר געדראָט טויט־שטראָף. מיט עטלעכע חדשים פריִער האָט די פּוילישע פּאָליציי באַזוכט מיין געשעפט און האָט בודק געווען אַלע שטיקער רויטן שטאָף, וואָס זייער פאַרב האָט זיך געזאָלט פּאַסן מיטן שטאָף פון דער פאָן, וואָס די קאָמו־ניסטישע אָרגאַניזאַציע פון אונדזער שטעטל האָט לכבוד דעם 1טן מאַי אויפגע־האָנגען אין פאַרשיידענע פּונקטן („פּוסטער סאָד" און אויף דער „זוואָניצע" — ד"ה גלאָקן־טורעם). לאַנג האָט מיך די געהיים־פּאָליציי געפאָרשט צי איך ווייס

---

(1) אַנטאָן לוקאַשיק, פון דאָרף פריבעראָווע, איז שפּעטער געווען מיט מיר צוזאַמען אין וואַלד, אין דעם פּאַרטיזאַנישן אָטריאַד „סאָוועטסקאַיאַ בעלאַרוס" (1942—1944). ער האָט געדינט אין דער רויטער אויסשפּיר־אָפּטיילונג. פרילינג 1944, ביים אויס־פירן אַן אויפגאַבע, איז אַנטאָן מיט זיינעם אַ חבר מ. יאטשענא פון זאַפּאָליע אַרומגע־רינגלט געוואָרן דורך 60 דייטשע ס.ס.־לייט און ווייס־רוסישע פּאָליציאַנטן (ביי די דערפער פאהאר און נאַלעווקי). אין דעם נישט־גלייכן קאַמף איז אַנטאָן געפאַלן.

און צי איך געדענק ווער פון די פּויערים האָט אין יענער צייט ביי מיר געקויפט אַ גרעסער קוואַנטום פון אַזאַ שטאָף.

האָב איך זיך געקווענקלט צי איך זאָל זיי פאַרקויפן דעם רויטן שטאָף, ווייל די פּוילישע מאַכט איז נאָך דאָ, די פּאָליציי אין פולער באַוואָפענונג דרייט זיך אַרום איבער די גאַסן און האַלט אָרדענונג. פּוילישע מיליטער־אָפּטיילונגען ליגן פאַרשטעקט אין נאָענטן וואַלד. אַ ריזיקער המון גויִים פון די אַרומיקע דערפער פאַרפלייצט דאָס שטעטל. דער רויטער שטאָף אין די הענט פון די קאָמוניסטן קען דורך פאַרברעכערישע עלעמענטן אויסגענוצט ווערן ווי אַ סיגנאַל פאַר אומרוען קעגן אונדז ייִדן און עס קען זיך ענדיקן מיט אַן אומגליק נאָך איידער די רויטע אַרמיי וועט אַריינקומען. נישט געבן זיי דעם רויטן שטאָף האָט אויך נישט קיין זינען. עס וואָלט אויסגעטייטשט געוואָרן אַז איך בין קעגן דער סאָ־וויעטן־מאַכט און די רעזולטאַטן פאַר מיר וועלן זיין שווערע. כדי צו געוויינען צייט האָב איך גענומען אַרומזוכן צווישן די שטויסן סחורה די אַנטשפּרעכנדיקע פאַרב. די דריי יונגע קריסטן זענען אומגעדולדיק. צום סוף האָב איך אַרויסגע־צויגן אַ שטיק שטאָף, וואָס איז אין דער גאַנצער לענג געוועבט געווען איין העלפט ווייס, די צווייטע — רויט. דאָס איז געווען דער קאָליר פון דער פּוילי־שער מלוכהשער פאָן. דעם ווייסן טייל האָבן זיי אָפּגעריסן און מיט עטלעכע צענדליק מעטער רויטן שטאָף אין די הענט זענען זיי אַרויס פון קראָם און גלייך דערנאָך האָבן זיי פונאַנדערגעוויקלט רויטע פענער און מיט אַ „הוראַ" פאַר דער רויטער אַרמיי זענען זיי אַוועק אין גאַס.

דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען אַזוי שנעל אַז איך האָב נאָך נישט באַוויזן אַרויסצוגיין פון קראָם, ווי עס לויפט אַריין מיין באַלעבאָס און גוטער חבר אפרים קאַרעליטש. ער איז טויט־בלאַס. נאָך אים זענען אַריינגעלאָפן אייזל פּיטקאָווסקי און נאָך עטלעכע ייִדן. איינער פון זיי האָט מיר געדראָט מיט זיינע קולאַקעס, און אַלע צוזאַמען האָבן אויסגעשריִען אין כאָר: „דו האָסט געבראַכט אַן אומגליק אויף אונדז, מ׳וועט אונדז אויסשחטן, פאַרוואָס האָסטו זיי געגעבן דאָס רויטע לייוונט?" מיין מאַמע און מיינע ביידע שוועסטער רינגלען מיך אַרום ווי אַ שוץ־וואַנט קעגן דער דראָענדיקער האַלטונג פון די ייִדן, וועלכע זענען אין דעם מאָמענט עלול מיך דורס צו זיין.

עס קומען צו לויפן נאָך צעשראָקענע מענער און פרויען און שרייען: „דו ביסט אונדזער מלאך־המות, צוליב דיר וועט מען אונדז פּאָגראָמירן, וואָס האָסטו געהאַט צו אונדזערע קליינע קינדערלעך?!, קוק וואָס עס טוט זיך אין גאַס!"

אין שפּיץ פון אַ קליינעם המון דעמאָנסטראַנטן מיט אַנטבלויזטע קעפּ און פונאַנדערגעוויקלטע רויטע פענער זענען געגאַנגען די דריי דערמאָנטע קריסטן, זינגענדיק דעם „אינטערנאַציאָנאַל". דער פּלוצעמדיקער אויסברוך פון דער אי־בערקערעניש האָט אַרויסגערופן אַ בהלה. מען איז געווען זיכער אַז די פּאָליציאַנטן וועלן עפענען אַ שיסעריי און עס וועט זיך ענדיקן מיט אַ בלוט־באָד. פּויערים פון די נאָענטע דערפער, וועלכע זענען געקומען צו פאָרן אין שטעטל, שפּאַנען אויף גיך איין זייערע פערד אין די וועגענער און אין גאַלאָפּ פאָרן זיי אַהיים. די ייִדישע באַפעלקערונג פאַרשטעקט זיך אין די הייזער. די פּוילישע פּאָלי־

ציאַנטן קוקן זיך אַרום אין אַלע זייטן אוּן וועלן נעלם. דעם בירגערמייסטער גינגאַטעקן זעט מען אויך נישט. די גאַסן וועלן האַלב־אויסגעליידיקט פון מענטשן. די דעמאָנסטראַציע מאַרשירט דורך דער הויפּטגאַס אין דער ריכטונג צו דער ניי־שטאָט (צום „בּאַרג") אוּן וועלט פונאַנדערגעלאָזן אין איר צוריקוועג אויפן מאַרק־פּלאַץ, ביי דער געביידע פון די פּייערלעשער, וווּ עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן אימפּראָוויזירטע טריבונע. עס שפּרינגען אַרויף רעדנער אינער נאָכן צווייטן. זיי באַטאָנען די גרויסע היסטאָרישע געשעענישׂ, וואָס עס קומט פּאַר פּאַר אונדזערע אויגן. „די פּוילישע פּריצישע מלוכה איז אין דער מינוט פונאַנדערגעלאָזן, פונאַנדערגעפאַלן, אוּן מיר וועלן פרייַ בירגער", — שרייט אויס איין רעדנער. „איצטער ברענגט דאָס ווייס־רוסישע פאָלק צו קבורה דעם פּוילישן פאַשיזם, וואָס האָט פאַרפיניקט אונדזערע בריידער אין די טורמעס", זאָגט אַ צווייטער. „די רויטע אַרמיי, די באַפרייַערין פון פעלקער, פאַרבריידערט אונדז אַלעמען" שטרייכט אונטער אַ דריטער רעדנער. אַ יונגער קריסט פון דאָרף פּריבעראָווע מיטן פאָמיליע־נאָמען לעווטשוק, נעמט אַ וואָרט אוּן מעלדעט: „פון איצטיקן מאָמענט אָן ביז עס וועט אָנקומען די רויטע אַרמיי נעמט איבער די מאַכט איבער דעם געביט די קאָמוניסטישע אָרגאַניזאַציע פון ביטענער קרייז, אוּן זי איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער רו אוּן אָרדענונג". אין נאָמען פון דער פאַרטיי פאַראָרדנט לעווטשוק: אַלע, אָן אויסנאַם, געשעפטן, רעסטאָראַנען אוּן אַלקאָהאָל־מאַגאַזינען, בלייבן אויף וויייטער געשלאָסן. ווער עס וועט מיט געוואָלט וועלן זיך אַריינרייסן אין אַ געשלאָסענער קראָם וועט שטרענג באַשטראָפט וועלן. ער בעט דעם עולם צו האַלטן זיך רויק אין גאַנג פון די וויייטערדיקע געשעענישׂ, אוּן מען זאָל זיך נישט צונויפזאַמלען אין גרויסע גרופּעס אויף די גאַסן. דער באַפעל האָט געהאַט די געהעריקע וווירקונג. ס׳איז אין דעם זונטיקדיקן טאָג נישט געווען קיין אייַן פאַל פון אַריינרייסן זיך אין אַ געשעפט, וואָס דאָס וואָלט אויך געווען אַ סיגנאַל אויף אומרועז קעגן יידן. איך געדענק אַזאַ נישטיקן פּרט: צום סוף פון זיין רעדע האָט לעווטשוק נישט פאַרגעסן צו באַדאַנקען דעם „חבר דוד", פאַר דעם רויטן שטאָף, וואָס ער האָט געשאַנקען. אַזוי אַרום איז פאַרן בריטן קריסטלעכן עולם מפורסם מיין „צושטייער" פאַר דער רעוואָלוציע... (2).

נאָך די רעדעס גייט זיך פונאַנדער דער פאַרזאַמלטער עולם. אַ גרופּע יוגנט־לעכע קריסטן קומט אין דער פּאָליציי־געביידע כדי צו אַנטוואָפענען דריי פּאָ־ליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך דאָרטן געפונען, און זיי נעמען צו זייער געווער. עס

---

(2) די געשיכטע מיטן רויטן שטאָף, וואָס איך האָב זיך באריכות אויף דעם אָפּגעשטעלט, אילוסטרירט די נערוועזע שטימונג פון דער באַפעלקערונג אין יענע שטור־מישע איבערגאַנגס־טעג, וועלכע זענען פול געווען מיט פאַרצווייפלונג און טויט־שרעק.

דער דאָזיקער ענין „רויטער שטאָף" האָט געהאַט זייַנע נאָכווייַענישן שפּעטער, אין די טעג פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, וועַן איך בין פאַר דעם חטא פון דעם רויטן שטאָף „פאַרשפּט" געוואָרן דורך דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע צום טויט (דעם 30טן דעצעמבער 1941) אוּן נאָר אַ דאַנק אַ גליקלעכן צופאַל, וואָס אין דעם מאָמענט, וועַן זיי זענען געקומען מיך אַרעסטירן בין איך נישט געווען אין שטוב, בין איך געבליבן לעבן, אוּן אויך אַ דאַנק דער מסירת־נפשדיקער באַמיונג פון יירשל יודקאָווסקי (פרעזעס פון יודענראַט), וועלכער האָט מיט זיין קאָפּ גע־אַנטירט פאַר מיר, אַז דאָס איז אַ בלבול

קומט פּאָר אַ דראַמאַטיש געיעג נאָך די איבעריקע פּאָליציאַנטן, וואָס באַהאַלטן זיך אויס.

גינגאַטעק, דעם בירגערמייסטער פון שטעטל, געפונען זיי אין ביוראָ פון שטאָטראַט און אָן ווידערשטאַנד גיט ער זיי איבער זיין רעוואָלווער. אין דאָמאַנאַוועג פּאָליציי־הויז נעמען זיי צו עטלעכע ביקסן.

אין דער אַנטוואָפענונגס־אַקציע באַטייליקן זיך עטלעכע יידישע בחורים און דאָס פּאַרגרעסערט נאָך מער די שרעק פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דאָס ביסל געווער וועלכע פּאַרטיילט צווישן די אַקטיוויסטן מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער אָרגאַניזאַציע. שליחים ווערן צעשיקט אין די אַרומיקע דערפער, איינצושטעלן אַ פּאַרבינדונג מיט די אָרטיקע „קעמערלעך".

אין גאַס באַווייזן זיך אַלץ מער באַוואָפנטע קריסטן. די קאָמוניסטישע אָרגאַניזאַציע באַהערשט דאָס שטעטל און נעמט איבער די מאַכט. אַזוי איז דורכגעגאַנגען די איבערקערעניש אין אונדזער שטעטל, אין די פרימאָרגן שעהען פון זונטיק, דעם 17טן סעפּטעמבער 1939.

איינס אַ זייגער נאָכמיטאָג איז דאָס שטעטל אויפגעטרייסלט געוואָרן פון אַ ביקסן־שיסעריי, וואָס האָט זיך געטראָגן פון ניי־שטאָט, פון „בארגער" ריכטונג, ווו ביי דער זוואָניצע (גלאָקן־טורעם) איז דער וועג, וואָס פירט אַרויס פון זאַרעטשע צום „באַרג" און פון דאָרטן צום סלאָנימער טראַקט. דער וועג איז געוואָרן דורך די אויפשטענדלער פאַרלייגט מיט קלעצער, ווו עס איז געלעגן פאַר־שטעקט אַ וואַך. דאָס האָט געזאָלט זיין אַ פאַסטקע פאַר איינצלנע פורן פון פּוילישן מיליטער, ווי אויך פאַר איינצלנע סאָלדאָטן וואָס וועלן דורכגיין דעם פּונקט. דער ציל פון דעם איז געווען: זיי צו אַנטוואָפענען און צונעמען זייער געווער.

מיר זענען געווען זיכער אַז די שיסעריי קומט פון פּוילישע מיליטער־גרופּעס, וואָס זענען אַרויס פון וואַלד צו „באַרויקן" דעם בונט, און מיט טויט־שרעק האָבן מיר זיי אָפּגעוואָרט.

ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן עפּעס אַנדערש. דייטשע באַמבאַרדירער האָבן פּיקירט און צעשמעטערט (ביי דעם אייזערנעם באַן־בריק) אַ צוג מיט פּוילישע מיליטער, וואָס איז געפאָרן אין דער ריכטונג צו באַראַנאָוויטש.

אַ הויכער פּוילישער אָפּיציר מיט זיין שאָפער, וועלכע זענען ניצול געוואָרן פון דעם אויפגעריסענעם צוג, האָבן פון דאָמאַנאָווע דורך ביטען געוואָלט פאָרן קיין סלאָנים און ביי דער באַריקאַדע לעבן דער זוואָניצע זענען זיי פאַרהאַלטן געוואָרן און זיך נישט געלאָזט אַנטוואָפענען דורך די 2 קריסטן וואָס האָבן דאָרט פאַטרולירט. די לעצטע האָבן געעפנט אַ פייער. עס איז פאָרגעקומען אַ קעגנזייטיק שיסעריי און דער פּוילישער אָפּיציר איז שטערבלעך פאַרוווּנדעט געוואָרן, דעם שאָפער איז געלונגען דורכצורייסן די פאַרצוימונג און מיטן גוססדיקן אָפּיציר איז ער דערפאָרן ביז זשירעווע (18 קילאָמעטער נאָך ביטען), ווו עס איז נאָך אין קאָמפּלעט געווען אַ פּוילישע מאַכט, און זיי האָבן איבערגעגעבן אין סלאָנים וועגן דעם פאָרגעקומענעם אויפשטאַנד אין ביטען.

אַ פּאָר שעה שפּעטער האָבן די אויפשטענדלער באַקומען פון זייערע אויס־שפּירערס אַ מעלדונג (וואָס האָט זיך נאָכער אַרויסגעוויזן פאַר אַ נישט ריכטי־

קער), אַז פון סלאָנים דערנענטערט זיך קיין ביטען אַ שטראָף־עקספּעדיציע פון פּוילישע זעלנער און פּאָליציאַנטן. די ידיעה האָט אָנגעוואָרפן אַ טויט־שרעק אויף אַלעמען. די קאָמוניסטן האָבן פּאַרלאָזן זייערע פּאָזיציעס און זענען זיך צעלאָפן אין די פעלדער. די גאַסן זענען אויסגעלעידיקט געוואָרן און מען האָט נישט געזען מער קיין לעבעדיקן נפש. די יידן האָבן זיך באַהאַלטן אין די הייזער.

די לאָגע איז געווען אַזאַ: די פּוילישע מאַכט איז זיך צעפאַלן. די רויטע אַרמיי איז נאָך נישט אָנגעקומען. די צייטווייליקע קאָמוניסטישע לאָקאַלע מאַכט איז זיך צעלאָפן און דאָס שטעטעלע איז איבערגעבליבן אויף הפקר.

דריי טעג און צווויי נעכט זענען פאַרביי און מ׳איז אַלץ אין אַ מצב פון אָפּוואַרטונג: קיין שום מאַכט איז נאָך נישט אַריין אין שטעטל, ס׳האָט נאָך אונדז קיינער נישט „פאַרנומען". די געשפּאַנטקייט דריקט אויף דער נשמה. אַלע ווערן מיר צעפייניקט פון דער נאָגנדיקער פראָגע: וואָס דערוואַרטעט אונדז?... וואָס וועט פאַר אונדז ברענגען דער מאָרגן?...

דער מאָרק און די גאַסן זענען ליידיק פון מענטשן. די אַרומיקע פויערישע באַפעלקערונג מיידט אויס צו קומען אין שטעטל. די אָפּגעריסנקייט פון אַלעמען ברענגט אַריין אַ שטאַרקע אומרויקייט, וואָס עס לאָזט זיך גוט דערקענען אויף די פנימער פון די מענטשן מיט וועמען מ׳טרעפט זיך.

אין אַזאַ לאָגע, אין וועלכער מיר געפינען זיך, איז דער איינציקער אינפאָר־מאַטאָר: קלאַנגען. „מ׳זאָגט"... מ׳דערציילט"... „ס׳האָט איינער געזען"...

וועט ס׳האָט געזאָגט, וועט ס׳האָט דערציילט און וועט ס׳האָט געזען — וווייסט קיינער נישט. די שטרענגסטע נאָכפאָרשונג פעסטצושטעלן די ריכטיקייט פון די פאַרשיידענע קלאַנגען ברענגט נישט צו קיין שום לאָגישע רעזולטאַטן.

אָט וועט דערציילט, אַז דאָס דייטשע מיליטער איז יאָ אַריין אין ריזשנאַי. דאָס באַשטעטיקט זיך וויידער נישט. אין שטעטל באַווייזן זיך קריסטן פון אומ־געגנט און דערציילן, אַז די רויטע אַרמיי האָט פאַרנומען די באַן־סטאַנציע: לעשנאַ.

שטאַרק באַאומרויקט האָט אונדז די ידיעה, אַז אַ גרעסערע פּוילישע אַרטי־לעריע־אָפּטיילונג לאָגערט אין די וועלדער, נאָענט פון אונדזער שטעטל. די ידיעה איז געווען פאַרבונדן מיט דער וווייטערדיקער דערציילונג, וואָס האָט אונדז געשראָקן:

פון אַ שכנותדיקן דאָרף זענען געקומען פאַרשטייער פון דער דאָרטיקער קאָמוניסטישער אָרגאַניזאַציע צום שטאַב פון דער דערמאָנטער פּוילישער אַרטי־לעריע־אָפּטיילונג און געפאָדערט מ׳זאָל זיי אַוועקגעבן דאָס געווער. אויף דער דאָזיקער וועגדונג האָבן זיי פון פּוילישן קאָמאַנדיר באַקומען אַ תשובה, אַז מיט קיין כנופיה פירן זיי נישט קיין פאַרהאַנדלונגען. זיי זענען גרייט אָפּצוגעבן דאָס געווער נאָר אַ געזעצלעכע מאַכט. אויף דער חוצפהדיקער באַנעמונג פון דער קאָמוניסטישער דעלעגאַציע האָט דער פּוילישער מיליטעריסט שטאַב פון דער אָפּטיילונג זיי געוואָרנט, אַז זיי וועלן אַריינמאַרשירן אין ביטען און ליקווידירן דעם כוח אין וועמענס נאָמען זיי פאָדערן דאָס געווער...

דער דראָג אויסגעלייזט צו ווערן פון אָט דער לאָגע, וועלכע טראָגט מיט

זיך בלויז רשעות און פּיין, באַקומט זיין אויסדרוק אין דעם, וואָס מענטשן האָבן געקלעטערט אויף העכערע ערטער (דעכער פון הייזער, ביימער) כדי צו זען צי עס באַווייזן זיך שוין פֿאַרפֿאַסטנס פון דער רויטער אַרמיי, וועלכע דאַרף מיט זיך ברענגען געזעץ און אָרדענונג... די דייטשן מאַרשירן פון מערב־זייט, די רוסן — פון מזרח. ביידע אַרמייען דערנענטערן זיך צו אונדז. ווער פון זיי וועט באַווייזן פֿריער צו פֿאַרנעמען אונדזער שטעטל?

זייענדיק אָבער גפֿשפֿאַנט זיך צו דערוויסן ווו מיר געפינען זיך אין דער וועלט, האָבן מיר באַצאָלט אַ געוויסע סומע געלט אַ פּאָר אָרטיקע קריסטלעכע איינווינער, וועלכע זענען אַוועק צו דער באַן־סטאַנציע לעשנאָ זיך דערוויסן וועגן מצב. די שליחים זענען געקומען צוריק מיט דער קלאָרער תשובה, אַז פֿאַרשטייער פון דאָרטיקן רויטן מיליטער האָבן זיי איבערגעגעבן, אַז נאָך היינט, ס׳הייסט דעם זעלבן טאָג, וועלן זיי אַרײַנמאַרשירן אין ביטען.

הגם אין די דאָזיקע טעג זענען די פּויערים געווען שטאַרק פֿאַרנומען אויף די פעלדער, האָט דאָס זיי נישט געשטערט פֿאַרלאָזן די דרינגענדיקע אַרבעט און מאַסנווייז, אין די טויזנטער האָבן זיי געשטראָמט קיין ביטען. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען די בעסטע באַשטעטיקונג פֿאַר דער ידיעה, וואָס די שליחים האָבן אונדז געבראַכט. 10 אַ זייגער אין אָוונט האָבן זיך באַווייזן ליכט־פּייערן פון די ערשטע סאָוויעטישע טאַנקן, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צו אונדז.

דער ערשטער טאַנק ביים אַרײַנפֿאָרן אין שטעטל איז שטיין געבליבן.

די פֿאַרזאַמלטע באַפעלקערונג — יידן און קריסטן — האָבן אויפגענומען זיין דערשיינען מיט גרויס ענטוזיאַזם — מיט אָפענער פרייד, ווי אַן אָנזאָג, אַז מיר זענען פּטור געווָארן אין אונדזער שטעטל פון די דייטשע מערדער.

וועגן דער אויפפֿירונג פון די דייטשע רוצחים האָבן אונדז דערציילט די געקומענע צו אונדז יידישע פֿליטים פון די שטעט אין פּוילן, וועלכע האָבן שוין פֿאַרזוכט דעם טעם פון דער היטלעריסטישער אָרדענונג.

אויפן שטיינגעבליבענעם טאַנק איז אַ־רויפגעקלעטערט אַ סאָוויעטישער אָפּיציר און זיך געווענדט צום פֿאַרזאַמלטן עולם בזה הלשון: „דאָס פֿאַשיסטישע פּוילן איז צעשמעטערט, די פּוילישע מלוכה עקזיסטירט נישט מער. מיר זענען אַהער־געקומען, געשיקט פון חבר סטאַלין, כדי צו באַפֿרייען אייך פון דער פֿריצישער הערשאַפט, וועלכע האָט אייך יאָרלאַנג געדריקט. זייט וויסן, אַז איצט זענט איר באַפֿרייטע... די גרויסע התלהבות, וואָס איר וויזט אַרויס לכבוד דאָס אָנקומען צו אייך פון דער רויטער אַרמיי באַשטעטיקט, אַז איר שאַצט אָפּ ריכטיק די גרויסע געפֿאָר, וואָס האָט אייך אַלעמען געדראָט“.

צולעצט וועגדט ער זיך צום עולם מיט פֿאַלגנדיקע ווערטער: „איך בין זיכער, אַז צווישן דער פּיל־קעפּיקער פֿאַרזאַמלטער מאַסע געפינען זיך נישט ווינציק שונאים פון דער סאָוויעטישער מאַכט. בכן — אייער אויפגאַבע איז, געפינט זיי אויס פון צווישן זיך, שלעפּט זיי אַרויס פון זייערע לעכער און טוט מיט זיי ווי איר פֿאַרשטייט...“ לסוף דאַנקט ער דעם פֿאַרזאַמלטן עולם און בעט צו באַפּרייען דעם וועג פֿאַר די אַרײַנמאַרשירנדיקע טאַנקן. „צייט — זאָגט ער — האָבן מיר וויניק, מיר מוזן לויפן נאָכן שונא און באַפרייען דאָס לאַנד“.

פּונעם געוועזענעם קאָמוניסטישן אונטערערדישן־קאָמיטעט האָט זיך אויף צומאָגנס געשאַפן די לאָקאַלע מאַכט — לויטער קריסטן — וועלכע האָט זיך גערופן: „צייטווייליקע פּאַרוואַלטונג“ („וורעמענאָיע פּראַוולעניע“).

***

דער „פּאָלקס־צאָרן“ (לויט דעם פּאָרשלאָג פון סאָוויעטישן אָפּיציר) האָט אויף זיך לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן. מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָבן פּויערים פון די אַרומיקע דערפער געלינטשעט 2 וועכטער פון (געוועזענעם) מלוכהשן פּוילישן וואַלד — 2 פּוילישע אָסאַדניקעס (קאָלאָניזאַטאָרן) און נאָך עטלעכע נידעריקע באַאַמטע, מיט וועלכע אַ טייל פּויערים האָבן געהאַט זייערע פּריוואַטע חשבונות. אין דער גאַנצער סביבה האָט דער „פּאָלקס־צאָרן“ אויף דעם זעלבן אופן ליקווידירט עטלעכע צענדליק „שונאים“ פון דעם סאָוויעטישן רעזשים.

***

שוין אין די ערשטע טעג פון דער ממשלה, פון דער „צייטווייליקער פּאַר־וואַלטונג“, איז דאָס געיעג אויף די „פּאָלקס־שונאים“ אויסגעבריטערט געוואָרן. די געבוידע פון די פּייערלעשער אויפן מאַרק וועלט פּאַרוואַנדלט אין אַ טורמע.

אַז ס׳איז שוין פּאַראַן אַזאַ „וויכטיקע“ אינסטיטוציע, דאַרף זי נישט פּוס־טעווען. לאַנג וואַרטן אויף דעם איז נישט אויסגעקומען. עס זענען אַהין, אין דעם נייעם „האָטעל“, אַרייַנגעזעצט געוואָרן קאָטווילישע גלחים, פּוילישע לערער, פּאָליציאַנטן, אָסאַדניקעס. אין דעם „האָטעל“ איז אויך אַרייַנגעטריבן געוואָרן דער געוועזענער אָרטיקער בירגערמייסטער (וואָיט) גינגאָטעק.

די שמירה איבער די אַרעסטירטע האָבן געהאַלטן אָרטיקע וויס־רוסישע קאָמוניסטן צוזאַמען מיט דער מיליציע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן ביי דער „צייטווייליקער פּאַרוואַלטונג“, און וועלכע האָבן דערפילט זייער פליכט מיט דער פּולסטער שטרענגקייט. אויך די וויס־רוסן, וועלכע מ׳איז חושד געווען אין מיטאַרבעטן מיט דער פּוילישער מאַכט, זענען געוואָרן „איינגעלאָדן“ אין דער טורמע. צו אַ שכנותדיקן פּריץ אינעם גוט יאָהאַלין איז געקומען צו גאַסט אַ גרו־פּע סעמינאַריסטן פון אַ טעאָלאָגישן אינסטיטוט, האָט מען זיי פון דאָרטן גע־ברַאַכט צוטרייבן און אויך זיי זענען געוואָרן אַריינגעזעצט.

די פּייערלעשער־געביידע אין צענטער פון שטעטל האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף אַלעמען.

וועָן די נייַע מאַכט האָט פּאַרנומען דאָס שטעטל, זענען אַלע געשעפטן גע־וועָן געשלאָסן — איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פּאַראָדענונג תיכף זאָלן וועָרן די געשעפטן געעפנט און דער האַנדל זאָל זיך פירן ווי געווען.

עס איז דורך אַ באַפּעל געוואָרן אויסגעגלייכט דער פּוילישער זלאָטע מיטן סאָוויעטישן רובל. אַזאַ קאַלקולאַציע האָט אַ גרויסן טייל פון דער באַפעלקערונג פּאַרוואַנדלט אין אָרעמעלייט.

כדאי צו באַמערקן, אַז דעם פּויער איז געווען דערלויבט צו נעמען פּרייַז פּאַר זיינע אַגריקולטור־פּראָדוקטן וויפל ס׳האָט אים געפּאָלן.

פֿאַרן עובר־זיין אויף די באַפעלן האָט געדראָט אַ גרויסע שטראָף, וואָס קודם־כל האָט עס באַדייט אַרײַנגעוואָרפן צו ווערן אין דער פייערלעשער־געבידע און דאָרטן וואַרטן מי יודע ווי לאַנג אויף אַ משפט.

ווי נאָר די געשעפטן זענען געוואָרן געעפנט, זענען זיי באַלאַגערט געוואָרן פון אָרטיקע קונים און אויך פון סאָוויעטישן מיליטער, וואָס האָט זיך געפונען אין שטעטל. ווען מיר האָבן די לעצטע געפרעגט: צו וואָס קויפט איר אַזוי פיל? איז געווען דער ענטפער: „מיר שיקן אַהיים מתנות".

דעם סאָוועטישער בירגער האָט זיך זייער געלוינט צו מאַכן אַזעלכע קניות, ווייל למשל, אין רוסלאַנד האָט אַ פּאָר שטיוול געקאָסט 200 רובל און אין פּוילן 20 זלאָטעס, וואָס דאָס האָט געמיינט 20 רובל. אַזאַ פּרייז־דיפערענץ איז געווען אויך לגבי אַנדערע אינדוסטריעלע אָרטיקלען, ווי טעקסטיל וכדומה. אַז דער רובל איז געוואָרן אויסגעגלייכט מיטן זלאָטע, איז פאַרשטענדלעך ווער ס'האָט דאָ געמאַכט אַ גוט געשעפט.

עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין אינצידענטן, וועלכע זענען אַרויסגעקומען דערפּאָר, וואָס די פּויערישע באַפעלקערונג האָט געוואָלט אויסקויפן „אַלץ" מיט אַמאָל און דאָקעגן די קרעמער האָבן געוואָלט דאָס „גרויסע גליק" פון אַזאַ „פּדיון" אָפּשלעפּן אויף אַ וואָס לענגערע צייט, ווייל צוריק אָפּקויפן איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט און אויך צוליב דעם, ווייל מיט דער צייט וועט אפשר קלאָר ווערן די לאַגע אויף דעם „האַנדלס־מאַרק".

כאַראַקטעריסטיש איז, אַז ס'פלעגט פאַרבייגיין אַן אָפּיציר און דערזען דעם גרויסן געדראַנג פון די סאָוועטישע זעלנער אין די קראָמען, פלעגט ער זיי באַפעלן צו פאַרלאָזן די געשעפטן.

אונדז איז אייגנטלעך נישט געווען באַקאַנט דאָס לעבן אין ראַטנפאַרבאַנד. הגם עס איז פיל דערציילט געוואָרן וועגן דאָרטיקן לעבן, אָבער די דערציילונגען זענען שטענדיק געווען באַפאַרבט מיט דער באַקאַנטער (שאַבלאָנער) פאַרטיי־ישער מיטינג־שפּראַך, וואָס האָט דעם צוהערער דאָך געלאָזן צווייפלען אין זייער ריכטיקייט. וועלכע עס איז קאָנטאַקטן מיט אַ סאָוויעטישן ציווילן בירגער זענען נאָך נישט געווען, וואָס אַזאַ באַגעגעניש מיט אים וואָלט אונדז געקענט אַ סך זאָגן קלאָר מאַכן.

אַז מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף דער ווירקלעכקייט — מיט זעלנער פון דער רויטער אַרמיי, — זיז פון פּשוטן פּאָלק, האָבן מיר פון זיי געהערט די ווערטער: ביי אונדז לעבט זיך זייער גוט; מיר לעבן אָלע קולטורעל און בשפע; ביי אונדז איז אַלץ פּאַראַן, ס'פעלט נישט קיין זאַך; געלט האָבן מיר גענוג, ס'איז ביי אונדז אַ פּראָלעטאַרישע רעגירונג, וועלכע זאָרגט זיך פאַרן ווילזיין פון פּאָלק... אָלע זעלנער האָבן גערעדט אין זעלבן נוסח און מיט דעם זעלבן פּזמון.

איז ווי קומט עס, וואָס זיי באַלאַגערן די געשעפטן און קויפן אויס אַלץ, אָלע סחורות וואָס נאָר אין אַ געשעפט געפינט זיך?...

אָבער אויף צו דערגיין דעם אמת וועגן דעם „קולטור־לעבן און שפע" איז נישט אויסגעקומען לאַנג צו וואַרטן. צוביסלעך פלעגן עס אַנדערע זעלנער אַליין

דערציילן און איינער פון זיי האָט אַפילו פאַרטרוילעך זיך אויסגעדריקט: „מיר ווייזען שוין העכער 20 יאָר און איצט וועט איר אַנהייבן ווייזען"...

די ערשטע 2 מאָנאַטן האָט זיך אין גאַנג פון טאָג־טעגלעכן לעבן נאָך נישט געפילט, אַז די אַרטיקע „צייטווייליקע פאַרוואַלטונג" ווערט אַנגעפירט פון אַ נישט באַמערקנדיקן פונקט. געמיינט האָט מען, אַז אָט דאָס איז טאַקע די אָרדענונג, אַזוי וועט אויך וויטער אויסזען דאָס צוקונפטיקע לעבן. די „צייטווייליקע פאַרוואַלטונג" האָט אויף אַ סך געביטן קיין שום שטערונגען נישט געמאַכט. דער פּויער האָט פריי געשניטן ביימער אין וואַלד און פונאַנדערגעבויט מיט די געהילץ זיין ווירטשאַפט, דער בעל־מלאכה האָט געאַרבעט ביי זיין וואַרשטאַט, דער קרעמער האָט געהאַנדלט, בעסער געזאָגט, — אויספאַרקויפט זיין, פון פריער צוגעגרייטן, לאַגער. אָבער היות ווי קיין נייע סחורות זענען נישט אָנגעקומען, האָט זיך אַלץ פון זיך אַליין ליקווידירט. די קראָמען מיט סחורה זענען געווארן אויסגעליידיקט און זיי האָבן זיך געשלאָסן. די בעלי־מלאכות האָבן צו דער אַרבעט קיין מאַטעריאַלן שוין נישט געקענט באַקומען, די שטעטלשע און דאָרפישע באַפעלקערונג האָט מער נישט געקענט באַקומען דאָס נויטווענדיקסטע. די ליקווידאַציע פון אַלע געשעפטן אין שטעטל האָט זיך פאַרענדיקט מיטן מאָנאַט פון דאָס אַריינמאַרשירן פון סאָוויעטישן מיליטער.

***

נאָך משונהדיקער און לעכערלעכער איז געווארן דער מצב, אַז נאָך דער ליקווידאַציע זענען געקומען דריי העכערע אָפיצירן מיט דער „גערעכטער" טענה צו די מאַנופאַקטור־קרעמער: פאַרוואָס האָט איר געשלאָסן אייערע געשעפטן? וווּ איז אַהינגעקומען די סחורה? פאַרוואָס זענען אייערע געשעפטן פאַר דער פּויּלישער הערשאַפט געווען פול מיט סחורה און איצט איז אַלץ אויסגעליידיקט? האָט איר באַהאַלטן די סחורה? אייך געפעלט נישט די סאָוויעטן־מאַכט? מען האָט זיי דערקלערט, אַז אַלץ איז געווארן אויספאַרקויפט — סיי צו די סאָלדאַטן און סיי צו דער ציווילער באַפעלקערונג, און פון די צענטערן, פון וואַנען מיר פלעגן ביז איצט באַקומען אונדזער סחורה זענען מיר אָפגעשניטן (וואַרשע, לאָדזש געפינען זיך ביי די דייטשן). זייער קאָטעגאָרישע פאָדערונג איז געווען צו פאָרן קיין ביאַליסטאָק און פון דאָרטן ברענגען סחורה, דאָרט פעלט נישט קיין סחורה, און אַן אולטימאַטום האָבן זיי געשטעלט, אַז אין משך פון 5 טעג מוז שוין זיין סחורה און די געשעפטן זאָלן צוריק געעפנט ווערן. „פראָפוסקן" (רייזע דער־לויבענישן) וועלן זיי באַזאָרגן, סיי פאַר די מאַנופאַקטור־קרעמער און סיי פאַרן טראַנספאָרט־מאַטעריאַל. דער אולטימאַטום איז געווען באַגלייט מיט פיל באַדייטנדיקע רמזים, וועלכע אַלע האָבן אָנגעוויזן אויף דער געביידע פון די פייער־לעשער... די דאָזיקע פאָדערונג איז געווארן אויסגעפירט: מ׳איז געפאָרן קיין ביאַליסטאָק און געבראַכט סחורה, פאַר וועלכער מ׳האָט געמוזט צאָלן 4—5 מאָל טייערער. מ׳האָט צוריק געעפנט די קלייטן און פאַרקויפט האָט מען די סחורה צו די אַלטע, פאַר־מלחמהדיקע, פרייזן. דאָס ביסל געבראַכטע שטאָף איז אויסגעכאַפט געווארן

פון די סאָוויעטישע נאַטשאַלניקעס און די קראָמען האָבן זיך ווידער צוגעמאַכט אויף שטענדיק. נאָך אַמאָל פֿאָרן נאָך ביאַליסטאָק האָט מען נישט געצוווינגען, ווייל די דאָרטיקע פאַבריקן זענען געווארן נאַציאָנאַליזירט.

איצט האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון דלות, וועלכע איז אין די ווייטער־דיקע עטאַפּן פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט געווארן אַלץ מער שארפער, באַ־זונדערס, — פאַר דער יידישער באַפעלקערונג.

דאָך איז מען געווען צופרידן וואָס מ׳איז „פּטור״ געווארן פון די קראָמען און מ׳האָט אָנגעהויבן צו זוכן אַלע מיטלען ווי אַזוי אָפּצוואַשן דעם „פלעק״ פון זיך אַלס געוועזענער קרעמער, אויף וועלכע די נייע מאַכטהאָבער האָבן אַזוי פאַרדעכטיקט געקוקט.

***

אויך דאָס געזעלשאַפטלעך און קולטורעל לעבן איז פון זיך אַליין געווארן ליקווידירט.

אַלע אָרטיקע אינסטיטוציעס זענען אויפגעלייזט געווארן.

די ביבליאָטעקן אויף די נעמען פון י. ל. פּרץ („בונד״) און י. ח. ברענער (פּועלי־ציון). אָט דער קולטורעלער אוצר, אַרום וועלכן עס האָט זיך גרופּירט דאָס יידישע יוגנט, איז געשלאָסן געווארן נאָך פון ערשטן טאָג ווי ס׳האָט אַריין־געמאַרשירט די רויטע אַרמיי.

די פּאָלקס־באַנק און די גמילות־חסדים־קאַסע זענען צוגעמאַכט געווארן.

די פילאַנטראָפישע שטעטלדיקע אינסטיטוציע „בקור חולים — לינת הצדק״ האָט אָפּגעשטעלט איר טעטיקייט.

דער ליידנשאַפטלעכער פאַרטיייִשער קאַמף האָט אויפגעהערט, ווי עס וואָלט אַזאָ קיין מאָל נישט געווען אין דער קליינער שטעטלע, וועלכע האָט פאַרמאָגט העכער אַ האַלבן מנין „אידעאָלאָגיעס״. עס זענען ווי פלוצלינג אָפּגעשטאָרבן אַלע פאַרטייִשע שטרייט־פראָגן. מ׳האָט ווי פאַרגעסן אַן אַלע מחלוקתן. קיינער האָט נישט געהערט וועגן זיין פאַרגאַנגענהייט ווי אַ ציוניסט אָדער בונדיסט. אַלע האָבן געוואָלט „פאַרגעסן זייער עבר״. פון זיך אַליין האָט זיך אַלץ ליקווידירט. אַלזאָ: די געשעפטן ליקווידירט, די וואַרשטאַטן ליקווידירט, די אינסטיטוציעס ליקווידירט, די פּאַרטייען ליקווידירט, אַלע אידעיִשע פלאַטפאָרמעס, אַרום וועל־כע דאָס שטעטלדיקע יוגנט האָט זיך אַזוי אַרומגעטומלט, — ליקווידירט.

וואָס וועט וויטער ליקווידירט ווערן?

אַן אומהיימלעכקייט האָט אַרומגענומען די מענטשן.

אַן אומהיימלעכקייט האָט אַרומגענומען דאָס שטעטלע.

עפּעס אַ נישט־זיכערקייט מיטן מאָרגן האָט אַלעמען באַהערשט, און אומעטיק זענען געווארן די מענטשן. אַ דערשלאָגנקייט האָט זיך געפילט אין גאַס.

***

די אַלע אַרעסטירטע אין דער פּייער־לעשער־געביידע זענען אָן אַן אויספּאָר־שונג געזעסן עטלעכע וואָכן, ביז ס׳איז געקומען אַ קאָמיסיע פון סאָוויעטישע אָפּיצירן נאָכפּאָרשן יעדערעס ענין.

אַ טייל איז באַפרייט געוואָרן, אַ טייל איז איבערגעשיקט געוואָרן קיין סלאָנים אויף וווייטערדיקע פּאָרשונגען. אַ געוויסער טייל איז געוואָרן ערגעץ אוועקגע־פירט נישט וויסנדיק מער וווּ זיי זענען אַהינגעקומען...

די פּייער־לעשער־געביידע האָט נאָך אַלץ אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף דער באַפעלקערונג.

משה פּיטקאָווסקי (הדר ישׂראל)

אַזוי איז אונטערגאַנגען די יידישע קהילה אין ביטען *)

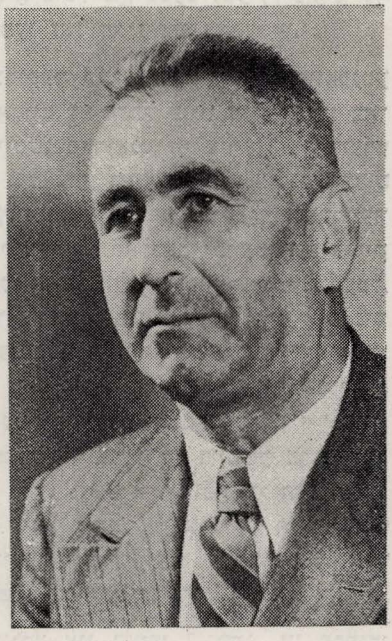

זונטיק, 22טער יוני 1941. ווי אַ שרעק־לעכער אויפרייס האָט אונדז געטראָפן אין דער פרי מאָלאָטאָווס רעדע דורכן ראַדיאָ: „די דייטשן זענען אונדז באַפאַלן, זיי באָמ־באַרדירן אונדזערע שטעט און דערפער. פיר אַזייגער פאַר טאָג האָבן זיי אַדורכגע־ריסן די גרענעץ". נאָך מיטאָג באַווייזן זיך אויפן ביטענער הימל דייטשע עראָפלאַנען, וואָס אָבסערווירן געוי דעם שטח און באָמבאַרדירן אַראָדראָמען און די אום־גענגט. אויטאָס, פול מיט אָפטערטנדיק סאָוויעטיש מיליטער פון פראָנט, פאָרן דורכן שטעטל אין דער ריכטונג צו באַ־ראַנאָוויטש. ס׳הערשט אַ פאַנישע שטי־מונג, קיין פרטים קען מען זיך נישט דער־וויסן. די סאָוויעטישע באַאַמטע אין שטע־טל סודען זיך. ס׳רוקט זיך אָן אַ כמאַרע מיט אַ גרויסן שטורעם. ספעציעל פילן דאָס מיר, יידן.

מאָנטיק. די פאַניק וואַקסט. ס׳קומען אָן אָפּגעריסענע טיילן פון דער רויטער אַרמיי, וואָס טרעטן שנעל אָפּ אין דער ריכטונג צו מזרח. דייטשע עראָפלאַנען קרייזן אַרום און באָמבאַרדירן פאַרשיידענע פונקטן אין דער געגנט. יידן זענען

*) די אַרבעט פון פאַרטיזאַן משה פּיטקאָווסקי איז נאָכדעם איבערגעלייענט געוואָרן דורך דאָדל אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז אויך געווען אין פאַרטיזאַנקע. (ביידע געפינען זיך אין ישׂראל). אַבראַמאָוויטש האָט אין טייל ערטער געמאַכט באַמערקונגען, דערגאַנצונגען אָדער אויפקלערונגען. די דאָזיקע הערות זענען אונטערגעצייכנט מיט דאָדל אבראמאָוויטשעס סיגנע: ז. א.

פֿאַרצווייפלט. אַנטלויפן? מיט וואָס? קיין אויטאָס פֿאָר דער ציווילער באַ־
פעלקערונג זענען נישטאָ, קיין פורן אויך נישט. די באַנען קורסירן שוין נישט.
ס׳טרעטן אָפֿ סאָוויעטישע באַאַמטע. יעדערער טוט עס אויף אייגענער האַנט,
אָן באַפֿעלן. מיטן דערנענטערן זיך פון דער נאַכט גייען אַדורך אַלץ מער מי־
ליטער־טיילן. די פֿאָר אויטאָס, וועלכע האָבן זיך געפונען אין ביטען, ווערן אָנגע־
פֿאַקט מיט היגע פֿאַרטייליים און באַאַמטע און אין מיטן דער נאַכט פֿאָרן זיי
אָפֿ. צווישן זיי זענען דאָ אויך אייניקע יידן. אויך באַווייזן אייניקע יידישע בחורים
צו אַנטלויפן אויף ראָווערן. אַ טייל פון זיי זענען שפּעטער אומגעקומען אויפן
וועג פון דייטשע לופטבאָמבעס. דייטשע עראָפּלאַנען באָמבאַרדירן די אייזנבאַן
און דעם שאָסיי. קיינער שלאָפט נישט די נאַכט. ס׳קומען אָן ידיעות אַז מיר זענען
שוין אַרומגערינגלט פון דייטשן.

דינסטיק. מיר גראָבן שוצגריבער צו באַהאַלטן זיך פון לופטאָנגריפן. פון
אַרום הערט זיך אַ שיסעריי. ס׳וועלט אַראָפּגעשאָסן אַ פליִער. נאָכן האַלבן טאָג
מערקן זיך שוין זייער וויניק דורכפֿאָרערס. אַ ביסל פֿאַרשפּעטיקטע רויטאַרמייער
גנבענען זיך אַדורך דורך זייטיקע וועגן, מען זאָל זיי נישט באַמערקן.

מיטוואָך, 2 אַ זייגער ביי טאָג. פון בריקער וועג גייען אַריין 4 באָוואָפנטע
דייטשן. גויים פון זייטיקע געסלעך גייען אַרויס זיי מקבל פּנים צו זיין און באַ־
גריסן די „אורחים". אַ געשריי פון די דייטשן פֿאַריאָגט זיי צוריק אין זייערע
לעכער. נאָך די פיר קומט אָן אַ מאָטאָציקל מיט צוויי דייטשן. אין אַ 5 מינוט אַרום
הערט זיך אַ שיסעריי פון דער זייט פון קלויסטער. אָפּטרעטנדיקע רויטאַרמייער
האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף די דייטשן. די דייטשע סאָלדאַטן טרעטן אָפֿ צוריק
אין דער ריכטונג צו פריבערוואוע. זיי עפענען אָן אַרטילעריע־פייער אויפן שטעטל,
פון וואָס ס׳צינדן זיך אָן די ערשטע הייזער צו בריקער זייט. עס ווערט אַ פאַניק
צווישן דער באַפֿעלקערונג און פון די נאָענטסטע הייזער הייבט מען זיך אָן צו
ראַמען. עס בלאָזט אַ טרוקענער ווינט און דאָס פייער פֿאַרשפּרייט זיך שנעל. אַ
פּולעמיאָטן־פייער ווערט געעפנט אויפן שטעטל און דער עולם צעלייגט זיך אויף
דער ערד. מיטן צופֿאַלן פון דער נאַכט מאַרשירן אַריין די דייטשע טרופּן אין
ביטען און אָקופּירן דאָס שטעטל. די יידן גייען נישט אַרויס פון די הייזער און
זיצן פֿאַרשפּאַרט בחדרי־חדרים. סאָלדאַטן גייען אַריין אין אייניקע הייזער און
דערוויסנדיק זיך אַז דאָ וווינען יידן, שרייען זיי: איר זענט פֿאַרברעכער, איר
האָט געבראַכט דעם קריג אויף דער וועלט. איר זענט שולדיק...

די ערשטע מיליטער־גרופּע סטאַנציאָנירט אין ביטען 2 טעג. זיי עפענען
די פֿאַרבליבענע סאָוויעטישע סחורה־לאָגערן און רויבן זיי אויס. אויך די היגע
גויים באַפֿאַלן ווי ווילדע חיות די סאָוויעטישע מאָגאַזינען. אין 2 טעג אַרום קומט
אָן פריש מיליטער וואָס פירט אַדורך רעוויזיעס אין די יידישע הייזער און נעמט
צו וואָס ס׳געפעלט זיי. יידן מוזן זיי צושטעלן כלערליי שפּייז־פּראָדוקטן. ספּעציע־
לע גרויזאַמע מעשים לגבי יידן זענען נאָך די ערשטע טעג נישט צו מערקן. 17
טעג אָן אויפהער, טאָג און נאַכט, שטראָמט מיליטער דורך ביטען. ענדלעך פֿאַר־
בלייבט אַ סטאַבילער מיליטערישער אינס און בראש מיטן לייטענאַנט שמידט

און וואַכמייסטער ליפמאַן נעמט דער דאָזיקער איינס איבער די מאַכט אין שטעטל. בערך אין אַ וואָך אַרום נאָך זיין אַריינמאַרש וועלט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל פון לייטענאנט דאָרש, וואָס איז דאַן דורכגעגאַנגען ביטען מיט זיין אַרמיי־גרופּע, אַז מאָרגן, פּינקטלעך 6 פרי, מוזן 350 יידן זיך שטעלן צו דער אַרבעט צו פאַריכטן די וועגן. אויף מאָרגן צו דער באַשטימטער שעה — עס פעלן 8 מאַן צו דער צאָל 350. די דייטשן לויפן אַרום איבער די הייזער, מ׳שלעפּט אַרויס פרויען מיט זויגקינדער און אַלטע לייט. די ווילדע בעסטיע פון לייטענאַנט וועלט אַ ביסל באַרויקט. אונטער אַ שטאַרקער מיליטעריש־וואַך וועלן מיר געיאָגט צו דער אַרבעט אויף די וועגן. 4 טעג געדויערט די גזרה ביז לייטענאַנט דאָרש פאַר־לאָזט ביטען. דאַן הייבן זיך אָן שיטן פאַרשיידענע גזירות, אויסער דער טאָג־טעגלעכער צושטעלונג פון יידישע אַרבעטער.

אין יענע טעג וועלט געשאַפן דער יודענראַט, וועלכער מוז צושטעלן פאַר דער אָרטיקער מיליטער־מאַכט פאַרשיידענע זאַכן, ווי מעל, וועש, מלבושים. אויך קומען פון אומגעגנט דייטשן, וועלכע גייען אַרום איבער יידישע הייזער, רע־ווידירן, שלאָגן און נעמען צו וואָס זיי ווילן. יידן מאַכן שלום מיטן גורל: זאָלן זיי נעמען וואָס זיי ווילן, אַבי זיי זאָלן לאָזן לעבן. אין אָנהייב פון חודש אָב דער־גייען קיין ביטען ידיעות וועגן שחיטות אויף יידן וואָס די געסטאַפּאָ פירט דורך אין ווייטע און נאָענטע ערטער. ס׳האָט זיך אַרויסגעווייזן אַז אַן עקספּעדיציע פון געסטאַפּאָ האָט זיך דורכגעטראָגן אויפן רעכטן זייט שאָסיי וואָס ציט זיך פון בריסק אין דער ריכטונג צו מאָסקווע. דאָרט זענען געווען מערסטנס יידישע ישובים און דערפער. האָבן אומעטום די דייטשן צונויפגעטריבן אַ טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, אַרויסגעפירט זיי אויסער דער שטאָט אָדער דאָרף און דאָרט זיי צעשאָסן. אַזוי איז באַקאַנט געוואָרן אַז טיילווייזע אָדער טאָטאַלע שחי־טות זענען פאָרגעקומען אין טעלעכאַן, סווענטע־וואָליע, כאָמסק, האַנצעוויטש, מאַלעוויד און אַנדערע ערטער. אין מאַלעוויד האָבן די ווילדע בעסטיעס זיך אַרייַנגעריסן אַ שבת בייַ טאָג, אַרויסגעפירט אַלע יידן הינטערן דאָרף אויף אַ לאָנקע און אַלעמען צעשאָסן. נאָך דער באַפרייאונג, זומער 1944, האָט מיר אַ מאַלעווידער פויער, יוזף קרוצענקאָ, איבערגעגעבן דעם וויטערדיקן פּרט: אין דער מאַלעווידער שחיטה האָט אייַנע אַ פרוי, וואָס איז נישט דערשאָסן געוואָרן צום טויט, זיך דערשלעפּט בייַ נאַכט צו קוסטעס און געבליבן ליגן אַ פאַרוווּנ־דעטע. צו מאָרגנס האָבן זי געפונען פּאָסטעכער, בייַ וועלכע זי האָט זיך געבעטן אַז זיי זאָלן זי דערענדיקן. זיי האָבן נישט געוואָלט — די פרוי איז ערשט פאַר נאַכט אויסגעגאַנגען. דער זעלבער קריסט האָט מיר דערנאָך אָפּגעגעבן אַ ספר־תורה וואָס ער האָט פאַרבאַהאַלטן פון די דייטשן. דער ספר איז געווען אָפּגעשטעלט אויף פּרשת דברים, שבת חזון. אין יענעם שבת האָט זיך אָפּגעשטעלט דאָס לעבן פון דער אַלטער קליינער מאַלעווידער קהלה. די ספר־תורה האָב איך נאַכהער מיטגענומען בייַם עוואַקויִרן זיך פון ווייסרוסלאַנד קיין פוילן, מיטן צוועק צו ברענגען זי קיין ארץ־ישראל. נאָר צוליב שוועריקייטן בייַם אַריבערגיין די גרע־נעץ אין וואַנדערוועג בין איך געווען געצווונגען איבערצולאָזן די ספר־תורה אין בית־הכנסת אין לאָדזש, אויף זאַכאָדניע 66.

אין אויגוסט ווערט אָרגאַניזירט די ווייסרוסישע פּאָליציי און „סאמאָאוו". ווי קאָמאַנדאַנט פון דער ווייסרוסישער פּאָליציי אין ביטען ווערט באַשטימט אַ פּאָליאַק, סקיבינסקי, פון פּאַך אַ שוסטער, און אַ גרויסער שיכור. סקיבינסקי שטעלט צו צום יודענראַט די באַפעלן וועלכע ער באַקומט פון דער אָרטיקער מאַכט אָדער פון „געביטס־קאָמיסאָריאַט" אין סלאָנים. ער שטעלט אויך צו דעם באַפעל אַז אַלע יידן פון 13 יאָר אָן און העכער מוזן טראָגן אויפן לינקן אָרעם ווייסע ברייטע בענדער, אויסגענייטע מיט אַ געלן מגן דוד. ווער ס׳וועט ווּאָגן אַרויסצוגיין אָן אַזאַ באַנד — איז באַדראָט מיט טויטשטראָף. ס׳ווערט אַ בהלה מיטן מאַכן די בענדער. מען זוכט געלע זאַכן, וועלכע עס איז שווער צו געפינען. דעם ערשטן טאָג שעמען זיך די יידן אַרויסצוגיין אין גאַס מיטן אָרעמבאַנד. מען שעמט זיך פאָר אונדזערע שכנים, די ווייסרוסן און פּאָליאַקן, וועלכע קוועלן אָן דערפון. נאָר ווי זאָגט מען: אַז מ׳נעכטיקט איבער מיט אַ צרה, ווערט מען צו איר געווויינט. מ׳גייט אַרויס אין גאַס מיטן געלן מגן־דוד און אויך אין די הייזער מוז מען אים טראָגן. אַ יִיד קען מען איצט דערקענען פון דער ווייטנס. מיר ליידן מאָראַליש, מיר פילן זיך דערנידעריקט, אָבער מיר טרייסטן זיך: אונדזערע אורעלטערן אין שפּאַניע און אין אַנדערע לענדער האָבן אויך געטראָגן שאַנד־צייכנס און יידן האָבן דאָס איבערגעלעבט, אויך מיר ווילן איבערלעבן און דער צייכן ווערט בלייבן ווי אַ שאַנדפלעק פאָר אונדזערע שונאים.

אין אַ געוויסן פרימאָרגן אין סעפטעמבער זענען צוגעפאָרן צום גרויסן בית־המדרש 2 גרויסע פורן מיט 8 זעלנער, וואָס זענען צוגעשיקט געווארן פון לייטענאַנט שמידט און וואַכמייסטער ליפמאַן. אין בית־המדרש האָבן זיך דאָן געפונען עטלעכע יידן, וואָס האָבן געדאַוונט אָן אַ מנין. צווישן זיי איז אויך געווען הרב יפה. די זעלנער האָבן באַפוילן די יידן, וואָס זענען געווען אָנגעטאָן אין תפילין, אַז זיי זאָלן גלייך אַרויסטראָגן אויף די פורן אַלע ספר־תורות און ספרים וואָס געפינען זיך אין בית־המדרש. די געציילטע איבערגעשראָקענע יידן האָבן זיך געגנומען אָפרוקן פון די באַפעל־געבער. די זעלנער האָבן מכבד געווען מיט קלעפּ דעם הרב יפה ווי אויך מרדכי־לייב דעם שמש. די איבעריקע יידן האָבן באַוויזן צו אָנטלויפן. דאָן האָבן די זעלנער אַליין זיך געגנומען צו ווארפן די ספרים. זיי האָבן אַרויסגעטראָגן 8 ספר־תורות און אָנגעפילט ביידע פורן מיט ספרים און זיי אָפּגעפירט אין שול־בנין, ווו זיי האָבן זיך געפונען. די ספרים האָט מען אָנגעוואָרפן אויפן הויף אין אַ גרויסער קופּע און זיי אונטערגעצונדן. די ספר־תורות זענען אויסגעשפּרייט געווארן אויפן זעלבן הויף און די זעלנער האָבן אויף זיי שפּאַצירט. אַזוי זענען פאַרניכטעט געווארן די אַלטע ביטענער ספר־תורות, וועלכע האָבן געווויסט צו דערציילן פון פיל פאַרגאַנגענע יידישע דורות פון שטעטל.

אַלע אַרבעטס־פּעיִקע יידן זענען אַרײַנגעצויגן געווארן אין צוואַנגסאַרבעט. פאָר טאָג מוז זיך יעדער איינער שטעלן אויף אַ באַשטימטן פּלאַץ — ווער צום זעגן האָלץ, ווער ביים פּוצן פערד, וואַשן וועגענער און געשפּאַנען אאַז״וו. אַ גרויסע גרופּע אַרבעט אין אַ פערדשטאַל, אַן אַנדער גרופּע גייט טעגלעך אויף אַרבעט צו פוס קיין דאָמאַנאָוו און אַרטיטשאַנקע. מ׳קומט צוריק פון דער אַרבעט מידע,

הונגעריקע און זייער אָפּט שטאַרק צעשלאָגענע. איבער הויפּט די וואָס אַרבעטן אויף דער סטאַציע דאָמאַנאָוע ווערן צעשלאָגן ביז בלוט דורך די זעלנער, וואָס פּאָרן צום פראָנט.

אַ דינסטיק פאַר נאַכט, אין חודש סעפּטעמבער, האָבן אַריינמאַרשירט אין שטעטל פון סלאָנימער וועג בערך 200 ליטווישע זעלנער (וואָס האָבן פון סאָמע אָנהייב אַן זיך געשטעלט אין דינסט פון די דייטשן) מיט אַ דייטשן לייטענאַנט בראש און האָבן זיך אָפּגעשטעלט לעבן דער אָרטיקער דייטשער אינהייט אויף „זאַרעטשע". דער אָפּיציר, וואָס איז געווען בראש פון די ליטווינער, האָט גלייך געשיקט רופן צו זיך די פאָרשטייער פון יודענראַט. עס מעלדן זיך צו אים אונדזערע צווויי פאָרשטייער יירשל יודקאָווסקי און מיטיע ראַבינאָוויטש. צו־שטעלנדיק זיי רעוואָלווערן צו די קעפּ, גיט דער אָפּיציר דעם ווייטערדיקן באַפעל: אין פאַרלויף פון 30 מינוט מוזן צוגעשטעלט ווערן 20 ליטער בראַנפן, געוויסע גרויסע קוואַנטומס צוקער, בוימל, אייער און נאָך פיל אַנדערע זאַכן, „פאַר נישט פינקטלעך אויספילן דעם באַפעל — זענט איר אַלע טויט". — ווידער אַ בהלה צווישן יידן. יעדער איינער טראָגט אין יודענראַט וואָס ער קען און וואָס ער האָט פון די געפאָדערטע זאַכן. צו דער צייט ווערט צוגעשטעלט דאָס געפאָדערטע. מיר ווייסן אָבער וואָס עס איז דער אמתער מיין פונעם אָנקומען פון די ליטווינער. מיר האָבן שוין געהאַט ידיעות אַז דאָס איז אַן עקספּעדיציע אונטער דער אָנפירונג פון געסטאַפאָ, וואָס האָט אַ ספּעציעלע מיסיע צו ליקווי־דירן די יידישע באַפעלקערונג. אינעם זעלבן טאָג האָבן מיר אויך באַקומען די ידיעה אַז אַדורכגייענדיק זשירעווע, אויפן וועג קיין ביטען, האָט די חברה צו־נויפגעקליבן אַלע אָרטיקע יידן אין אַ צאָל פון 121 מאַן, אַרויסגעפירט זיי הינ־טערן שטעטל און זיי צעשאָסן. (1) ס׳איז קלאָר, אַז דאָס זעלבע מיינען זיי אויך צו טון אין ביטען. מיר זענען ביים באַווויסטזיין פון אונדזער לאָגע. ס׳דערנענטערט זיך די נאַכט. קיינער לייגט זיך נישט שלאָפן, אין דערוואַרטונג אויפן טויט. צו מאָרגנס פרי דערוויסן מיר זיך אַז ביי נאַכט, ביי דער שותפותדיקער סעודה פון דער ליטווישער באַנדע מיט דער היגער דייטשער מאַכט און אויך מיט דעם דע־מאָלטיקן בירגערמייסטער פּעקאַרסקי (אַ פּאָליאַק), איז נאָך שתדלנות געפּועלט געוואָרן אַז מ׳זאָל פאָרלויפיק איבערלאָזן די יידישע באַפעלקערונג ביים לעבן.

---

1) אין זשירעווע האָבן די געסטאַפאָ־לייט געהייסן דער גאַנצער באַפעלקערונג, אויך דער קריסטלעכער, זיך צונויפצוקלייבן אויפן פּלאַץ קעגנאיבער דעם מאַנאַסטיר. דער באַפעל האָט געוואָגט: אפילו אַ זויג־קינד טאָר נישט בלייבן אין שטוב. וועג אַלע האָבן זיך צונויפגעזאַמלט האָט מען געהייסן די קריסטן אַרויסטרעטן באַזונדער און די יידן באַזונדער. די קריסטן האָט מען דערלויבט אומצוקערן זיך אַהיים און די יידן האָט מען געגעבן אין די הענט רידלען, זיי אַרומגערינגלט מיט באַוואָפנטע ליטווינער, און געטריבן זיי הינטערן שטעטל, ווו מען האָט זיי געצוווונגען אויסצוגראָבן א גרוב פאַר זיך.

די זשירעווער קריסטן, דערוויסנדיק זיך דערפון, האָבן זיך גלייך משתדל געווען אז מען זאָל לאָזן ביים לעבן צוויי יידן: דעם מעדיצין־דאָקטער ראַוויצקי (מאָכע ראוויצקיס אַ זון, יירשל קאַוואַלקאַס אַן אייניקל) און חיים נאַשניצקי (מאיר דעם שנייד־ערס זון). די ליטווינער האָבן מסכים געווען בלויז אויף חיים נאַשניצקין און אים אַליין געוואָלט באַפרייען, אָבער אַן זיין פרוי און קינדער. ער האָט ביים ראַנד פון גרוב זיך אָפּגעזאָגט אַוועקצוגיין אַן זיין משפּחה און צוזאַמען מיט זיי האָט ער געטיילט זייער גורל.

ד. א.

יידן מוזן אַוועקגעבן אַלע ווערטפּולע זאַכן ווי: צירונג, גוטע אָנצוגן, וועש, פּוטערס און דאָס בעסערע עסנווּאַרג. דאָס אַלץ מוז ביז 12 אַ זייגער ביי טאָג צונויפגע־ טראָגן ווערן אויף זאַרעטשע אין אַ הויף לעבן דער גמינע (2), אין קעגנפּאַל ווען ער, דער געסטאַפּאָ־אָפיציר, שוין וויסן וואָס צו טון. די ידיעה ווערט בליץ־שנעל צעטראָגן איבערן שטעטל. די געמיטער ווערן אַ ביסל באַרויִקט. — אַבי אַזוי — טראַכט מען, טאָ אַ כּפרה די צירונג און קליידער, אַבי בלייבן לעבן. פון אַלע זייטן טראָגט מען דאָס געפּאַדערטע. עס בילדעט זיך אַ גרויסע רייַ ביים אָפּגעבן די זאַכן. מ׳וואַרפט עס צונויף אין קופּעס אויפן באַשטימטן הויף, ווו עס שטייען אַרבעטער און סאָרטירן די זאַכן. 12 אַ זייגער ביי טאָג ווערן די צונויפגעזאַמלטע זאַכן איבערגעגעבן דעם געסטאַפּאָ־מאַן. אָבער דאָס איז נאָך געווען וויניק. נאָך מיטאָג לאָזן זיך איבערן שטעטל גרופּעס ליטווינער, וואָס גייען איבער די יידי־ שע הייזער און פירן אַדורך רעוויזיעס אויף אייגענער האַנט. זיי רויבן וואָס יעדן איינעם געפעלט.

שטעטלדיקע גויים קוקן זיך צו מיט קנאה צו דער געשיכטע און גלייכצייטיק באַדויערן זיי וואָס אַזוי פיל גוטס גייט אַרויס פון זייערע הענט. — דאָס אַלץ, זאָגן זיי — האָט דאָך געקענט זיין פאַר זיי. דער טאָג איז פאַרבליבן ביי די יידן ווי דער „מיטוואָך פון די ליטווינער״.

דאָנערשטיק פרי פאַרלאָזט די עקספּעדיציע דאָס שטעטל, מיטפירנדיק מיט זיך דעם גאַנצן רויב. מיר אָטעמען אָפּ לייכטער. מיר הייבן שוין אָן צו לעבן אונטער דער כסדרדיקער טויטדראָונג און אין טויט־דערוואַרטונג. ס׳איז שווער צו באַשרייבן די געפילן פון מענטשן, פאַרמשפּטע צום טויט, און נאָך שוועררער איז איבערצוגעבן דאָס וואָס ס׳לעבט איבער אַ גאַנץ פאָלק, איבער וועלכן עס איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אַ טויט־אורטייל. מיר פרובירן זיך טרייסטן אייַנער דעם צווייטן, כדי צו פאַרטושן דעם צער און וויטיק וואָס יעדער אייַנער טראָגט ביי זיך אין הארצן, אָבער ס׳איז אַלץ געווען קינסטלעד. מיר פאַרשטייען גוט אונדזער פאַרצווייפלטע לאָגע. מיר קוקן אייַנער אויפן צווייטן אוו שטעלן זיך פאָר די מאַסנגריבער, ווו אויך אונדזערע קערפּערס וועלן אין די טויזנטער ווערן אָנ־ געוואָרפן — די מאַסנגריבער, וועגן וועלכע ס׳קומען אָן ידיעות פון דער גאַנצער געגנט. אין דער שטיל באַוויינען מיר אונדזערע קינדער. ווי פאַרשטענדיק, ווי פריצייטיק אַלט, איר זענט געווען יידישע קינדער אין יענע צייטן. אויף אייערע קינדערישע פנימלעך האָט מען נישט אָנגעזען קיין שמייכל. אַ טיפן צער און

---

2) די רשימה, וואָס דער אָפּיציר האָט געהייסן צושטעלן אין משך פון 30 מינוט, האָט אנטהאלטן איבער 130 מינים און יעדער מין לויט א באַשטימטן קוואַנטום. דערין זענען געווען: אַ גרויסע צאָל סיגאַרעטן, 150 פּעקלעך מאַכאָרקע, בענזין, נייַע שטיוול, קאַלאָשן, סקאַרפּעטקעס, דינע וועש, וואַרעמע וועש, האַנטעכער, לאקן, קאַלדערס, שוועי־ בעלעך, זייף און אויך אַ האַלב קילאָ גאָלד.

די זאַכן האָט מען צוזאַמענגעבראַכט אויף „זאַרעטשע״, אויפן הויף פון דער שטוב וווּ ס׳האָט אַמאָל געווויינט דער צאַרישער אקציזניק ניעליעפּע, און שפּעטער, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, דער ד״ר ראָזנבלאָט.

דער געסטאַפּאָ־אָפּיציר האָט דאָן געמאָלדן אַז ער וועט דערשיסן די גאַנצע מענערישע באַפעלקערונג און האָט אפילו אָנגעגעבן די צאָל פון 500 מאן.

דער רויב האָט אָנגעפילט 6 לאַסט־אויטאָס, אָחוץ דעם טייל וואָס איז געגעבן ג־ וואָרן ווי אַ מתנה דער אַרטיקער כּאַבט. ד. א.

טרויער האָבן אויסגעדריקט אייערע שיינע אויגן. אייערע קינדערישע מיילעכ־לעך האָבן נאָר געווּוסט צו דערציילן: — מ׳וועט אונדז הרגענען, אַריינווּאַרפן אין די גריבער און פאַרשיטן... נישטאָ דער נשמה־קענער און פּסיכאָלאָג וואָס זאָל קענען אַרײַנדרינגען אין אונדזערע אוון ווי אויך אין אונדזערע קינדערס איבער־לעבונגען אין יענע צייטן וועָן די ווילדע דייטשע בעסטיע האָט געהוליעט, יידי־שע ישובים, דערפער אוון קליינינקע שטעטלעך זענען פולשטענדיק ליקווידירט געווּאָרן אוון די יידן זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן אין גרעסערע שטעט.

ביטענער יידן אַרבעטן טאָג־טעגלעך אין פאַרשיידענע אַרבעטפּונקטן. דער יודענראַט באַמיט זיך צו באַקומען וואָס מער אַרבעטפּלעצער, מיינענדיק אַז וואָס מערער עס וּועלן זיין אַרבעטנדיקע, אַדער ווי די דייטשן פלעגן זיי רופן „נוצ־לעכע יידן", — אַלץ מער שאַנסן וועט מען האָבן זיך צו ראַטעוון. אונדזערע לאָקאַלע מאַכטהאָבער — די דייטשן אוון די וויסרוסישע פּאָליציי — ווערן באַ־שאָטן פון יודענראַט מיט ווערטפולע זאַכן אוון מתנות. וואָס נאָר איינעם פון זיי פאַרגלוסט זיך — ער דאַרף בלויז אויסרעדן אַ וואָרט — אוון ער באַקומט עס. אין יענע טעג, פאַר סוכות, האָט דער יודענראַט באַקומען אַ באַפעל אַז אַלע יידן, פון 13 יאָר אָן, דאַרפן פאַרבייטן די אָרעם־בענדער אויף צווויי געלע לאַטעס. די געלע לאַטעס אין דער פאָרעם פון אַ מגן־דוד דאַרפן ווערן אָנגעהאָנגען אויף דער לינקער זייט פון ברוסט און אויף דער לינקער זייט פּלייצע. די לאַטעס מוז מען טראָגן אומעטום און שטענדיק, ווו מ׳זאָל זיך נישט געפינען, סיי אין שטוב, און סיי ביי דער אַרבעט. אויך ביי דער אַרבעט איז פאַרבאָטן אויסצוטון דעם בגד מיט דער לאַטע, סיידן נאָר איבערשפּיליען די לאַטעס אויפן מלבוש וואָס מ׳טראָגט אין גאָס. מען הייבט אָן זוכן געלן שטאָף. ווער עס האָט טיילט זיך מיטן צווייטן. און אָט באַווייזט זיך קליין און גרויס — אין די גאַסן, ביי דער אַרבעט און או־מעטום — מיט די געלע מגן־דודס אויפן ברוסט און אויף דער פּלייצע. אויב ביז איצט האָט מען געקענט האָבן אַ טעות ביים אונטערשיידן אַ יידן פון אַ וויס־רוסישן פּאָליציאַנט, וועלכער האָט געטראָגן אָן אַמטלעכן אָרעמבאַנד, האָט מען שוין איצט געקענט דערקענען אַ יידן פאַר הונדערטער מעטער. דעם געלן שטערן האָט מען געזען פון זייער ווייט. דאָס אָרט אויף וועלכן מיר האָבן אים געטראָגן האָט אונדז געבראַט אוון געברענט. דאָס דורכפאַרנדיקע מיליטער, ביים דערזען די געלע לאַטעס, רייסט זיך אַרויס פון די וואַגאָנעס אוון שלאָגט די יידן מכות רצח. יעדן טאָג קערן זיך אום די אַרבעטער צעשלאָגענע אוון צעממיתטע.

בערך אין מיטן נאָוועמבער זענען פון סלאָנים אָנגעקומען אין אָן אויטאָ צווויי זשאַנדאַרמען אין דער באגלייטונג פון ה׳ קווינט, וואָס איז געווען לייטער פון דער ארבעטס־שטעלע ביים סלאָנימער יודענראַט. די דייטשן זענען צוגעפאָרן צום יודענראט אוון געמאָלדן אַז אין 10 טעג אַרום וועט אַריינפאָרן אין שטעטל אַ גרופּע זשאַנדאַרמעריע אוון צו דעם צוועק דארף דער יודענראַט רעזערווירן א גרויס יידיש הויז פון אָן 8־10 צימערן וואָס זאָל זיך געפינען אין צענטער פון שטעטל. דאָס הויז מוז אין משך פון צען טעג רעמאָנטירט ווערן.

די פענצטער, טירן אוון פאָדלאָגעס דאַרפן געפארבט ווערן אוון די וועגן

דאַרף מען פון דאָס ניי אויסטאָפעטירן. עס דארפן נאָך צוגעשטעלט ווערן פאַר די 10 זשאנדאַרן, וואָס וועלן אָנקומען אין שטעטל, די ווייטערדיקע זאָכן: 10 בעטן מיט גאַנצע בעטגעוואנט, קאָלדרעס, פיזשאַמעס און די בעסטע וועש וואָס די יידן פאַרמאָגן, 10 שאָפעס, 10 טישן, שטולן, סאָפעס, גאַרדינען, טעפּעכער, געשיר־קאָמפּלעטן, צוויי פולקום אויסגעשטאַטע קיכן אא״וו. דאָס אַלץ מוז צוגעשטעלט ווערן אין משך פון צען טעג. קווינט, וואָס האָט זיך גוט אויסגעקענט אויף די דייטשן פון סלאָנים, האָט דערנאָך אין אַ געשפּרעך מיטן ביטענער יודענראַט, אַז מען זאָל דעם באָפעל פון די זשאַנדאַרמען אויספירן ווי צום בעסטן און צום פּינקטלעכסטן, ווייל אין די הענט פון דער ביטענער זשאַנדאַרמעריע וועט ליגן דער גורל פון די שטעטלדיקע יידן.

באקומענדיק אַזאַ באָפעל נעמט זיך דער יודענראַט צו דער אויפגאָבע מיט דער גאַנצער פאַראַנטוואַרטלעכקייט. צו דעם צווועק ווערט רעקווירירט דאָס גרויסע הויז פון אברהם בערנשטיין (3), אַנטקעגן דער געוועזענער קאָנטאָר פון דער פירמע „שטשאַראַ". מען שיקט אַרויס מענטשן איבערן שטעטל, מ׳הייבט אָן צונויפצוטראָגן אַלע געפּאָדערטע זאכן. מען נעמט ביי אַלעמען — ווער עס גיט מיט גוטן, ביי ווער מען דאַרף נעמען מיט צוואַנג. מ׳נעמט אַוועק דאָס בעסטע מעבל, וועש, געשירזאכן. מאַלער, פאַרבער און קלעפערס שטעלן זיך צו דער אַרבעט. ס׳גייט אָן אַ פיבערהאַפטע צוגרייטונג און איינאַרדענונג פון הויז. מען דעקאָרירט, מען פוצט, מען וואַשט, מען גרייט אַלץ צו פאַר אונדזערע צוקונפטיקע מערדער. און אָט איז שוין אַלץ פאַרטיק. מיר דערוואַרטן די „געסט"...

***

פרייטיק, 14טער נאָוועמבער, 1941.

גויים פון ביטען און אַרומיקע דערפער, וועלכע זענען געפאָרן גאנץ פרי קיין סלאָנים, קערן זיך צוריק אַהיים און דערציילן אַז אויף אַלע וועגן און שטעגן נאָענט צו סלאָנים זענען אויסגעשטעלט דייטשן און ווייסרוסישע פּאָליציי. מען לאָזט נישט אַריין, מען לאָזט נישט אַרויס. די שטאָט איז אַרומגערינגלט. וואָס ס׳איז געשען — ווייסט מען נישט. מען דערצייט אַז אַרום סלאָנים זאָלן רוסישע עראָפּלאנען האָבן אַראָפּגעלאָזט דעסאַנטן, וואָס זענען אַריינגעקומען אין שטאָט אַריין. ס׳איז אַ השערה וואָס לאָזט זיך גלייבן. אין שטאָט קומען פאַר מאסן־רעוויזיעס און מ׳זוכט די כלומרשטע דעסאַנטן. אַ טאָג שפּעטער, שבת, קומען נאָך אַלץ נישט אַן קיין געוויס ידיעות פון סלאָנים. די שטאָט איז נאָך אַלץ אַרומגערינגלט און אָפּגעשניטן פון דער אויסערלעכער וועלט. מיר, יידן אין ביטען, זענען נאָיוו און גלייבן אַלע קלאַנגען, ווי די אויבנדערמאָנטע למשל. ערשט זונטיק נאָך מיטאָג איז צו אונדז אָנגעקומען די ערשטע אויטענטישע ידיעה פון סלאָנים.

---

3) נישט דער יודענראַט רעקווירירט דאָס הויז פון אברהם בערנשטיין, נאָר דער שעף פון דער ווייסרוסישער פּאָליציי, דער ביטענער איינוווינער דער קריסט דעמשא, וועלכער איז באַרימט געוואָרן ווי אַ תליון שפּעטער, זייענדיק קאָמאַנדאַנט אין קאסעווע. ער האָט אויך דורכגעפירט דעם גירוש פון די יידן אין איוואַצעוויטש.

ד. א.

ממש ווי אַ טויטקלאַפּ איבערן קאָפּ אַזוי האָט די ידיעה אונדז פּאַרשטיינערט און אָפּגענומען די כוחות.

פרייטיק, דעם 14טן נאָוועמבער, 7 פרי, האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויזאַמע שחיטה אין סלאָנים אונטער דער אָנפירונג פון געביטס־קאָמיסאַר היק, וועלכער איז שוין געווען באַרימט אין דער גאַנצער געגנט ווי אַ מערדער און סאַדיסט. גרופּעס פון ווערמאַכט, אונטער דער לייטונג פון געסטאַפּאָ, ווי אויך ליטווינער און ווייסרוסישע פּאָליציי האָבן אָנטיילגענומען אין דער ליקווידאַציע פון די סלאָנימער ייִדן. באַנדעס פון מיליטער און פּאָליציי זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, אַרויסגעשלעפּט אַלע ייִדן, געניטערט אין אַלע באַהעלטענישן, בוידעמס, קעלערס און אַלעמען אַרויסגעיאָגט צום פּלאַץ אין צענטער שטאָט. פון דאָרט האָט מען זיי געטריבן מיט אויטאָס און אויך צו פוס אייניקע קילאָמעטער צו די גריבער, וואָס זענען שוין געווען ביים דאָרף טשעפּעלאָווע. דאָרט האָט מען זיי געהייסן זיך אויסטון און אַראָפּגיין אין גרוב, ווו זיי זענען אַלע דערשאָסן געוואָרן. ווער ס׳איז גלייך דערשאָסן געוואָרן צום טויט, ווער ס׳איז נאָר פאַרוווונדעט געוואָרן און געבליבן ליגן אין גרוב אונטער דעם באַרג פון די טויטע קערפּערס, וועלכער איז פון מינוט צו מינוט געוואקסן: ס׳איז נישט צו באַשרייבן דאָס וואָס ס׳האָט זיך אָפּגעטון אין די גריבער. אייניקע פאַרוווונדעטע, וואָס זענען געלעגן אונטער די טויטע קערפּערס, האָבן אין דער נאַכט פון פרייטיק אויף שבת זיך אַרויסבאַקומען פון דער גרוב, צוגעגאַנגען צו פויערים אין אַ נאָענטן דאָרף און נאָכן אַרויפּציען אויף זיך אַ וועלכן ס׳איז מלבוש, אַריינבאַקומען זיך צוריק אין סלאָנימער געטאָ. די מאַכט האָט זיך וועגן דעם דערוווסט, כמעט אַלע־מען אויפגעזוכט און זיי ווידער אוועקגעפירט צו דער זעלבער גרוב, ווו מ׳האָט זיי דערשאָסן. אין יענעם פרייטיק, פון 7 פרי ביז 5 פאַר נאַכט, זענען אין סלאָנים אומגעבראַכט געוואָרן ביי 9.000 ייִדן. ווי מ׳האָט שפּעטער זיך דערווווסט אין ביטען האָט די „אָפּיציעלע" מעלדונג פון דער מאַכט אָנגעגעבן די צאָל פון 9.400 געהרגעטע. און אָט איז פון דער אַלטער סלאָנימער קהילה, פון דער עיר ואם בישראל, וועלכע איז פון שטענדיק געווען דער גייסטיקער צענטער פאַר פיל קלענערע קהילות אין דער אומגעגנט און בתוכם אויך פאַר ביטען, אין איין טאָג אַרויסגעריסן געוואָרן מער ווי העלפט ייִדן (4).

---

4) פרייטיק פאַרנאַכט, וועו סלאָנים איז געווען אַרומגערינגלט און מען האָט קיינעם פון די צופאַרערס נישט צוגעלאָזט אין שטאָט, האָט זיך צוריקגעקערט דער קריסט סאַשאַ סאַוויצקי, אַ ביטענער איינווינער פונעם „חזרישן געסל". ער האָט מיר בסוד דערציילט, אַז ער האָט געהערט פון אנדערע פּויערים אויפן וועג, אַז אין סלאָנים קומט פאַר אַ הריגה אויף יידן. אַבער קיין פרטים האָט ער נישט געוווסט.

דער יודענראט האָט זונטיק פרי אוועקגעשיקט ווי אַ קוריער דעם יונגן קריסט סורזשינסקי, וואָס איז שטענדיק געווען צו דינסט דעם יודענראַט אין פאַרשידענע שליחותן, ביי וועלכע ער האָט ריזיקירט מיטן לעבן (פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט דערפאַר באַקומען באַצאָלט), און אַוועקגעשיקט מיט אים אַ בריוו צו אייַנעם ליפשיץ, מיט דער ביטע גלייך מודיע צו זיין וואָס עס איז געשען מיט די יידן אין סלאָנים. פאַרנאַכט איז סורזשינסקי צוריקגעקומען און געבראַכט פון ליפשיצן אַ בריוו מיט די ענטויע ידיעות.

סלאָנים האָט דאַן געציילט 23.000 יידן. אומגעבראַכט זענען געוואָרן אומגעפער 40 פּראָצענט. 8000 זענען געווען פּליטים און בערך אַ 15 טויזנט זענען געווען סלאָנימער אייַנווווינער.

די צוויי ברידער זעליק און חיים גלאַזער זענען אומגעקומען אין דער שחיטה.

זונטיק פֿאַר נאַכט זענען צו אונדז דערגאַנגען נאָך מער פּרטים פון סלאָנים. מיר זענען אַלע געווען צעמישטע און צעטומלטע. עס לאָזט זיך נישט און עס ווילט זיך נישט גלייבן... ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך? ווי אַזוי? ס׳איז אַבער די ווירקלעכקייט. איבער 9.000 אומשולדיקע מענטשן זענען אָפּגעמעקט געוואָרן אין משך פון איניקע שעה. און אָט דערציילט מען, אַז גלייך פון אומגעגנט לויפן קריסטן קיין סלאָנים כדי צו כאַפּן יידיש גוטס. דאָס בעסטע נעמען צו די דייטשן און דאָס איבעריקע ווערט אַוועקגעשאָנקען די ווייסרוסן, וועלכע וואַרפן זיך אויפן רויב ווי ווילדע חזירים אויף פלייש. פּויערים פירן אַוועק מעבל, קלייַדער פון מענער, פרויען און קינדער. עס הייבט זיך אָן צווישן זיי אַ האַנדל מיט די אָנגערויבטע זאַכן. די גויים זענען שטאַרק צופרידן. זיי האָבן זיך גאָרנישט געריכט אַז דער דייטש וועט זיי צושאַרן אַזאַ „גליק"...

***

אין די ערשטע טעג פון דעצעמבער זענען אַראָפּגעקומען קיין ביטען די מיט שפּאַנונג־דערוואַרטעטע „געסט", און האָבן פאַררופן צו זיך די מיטגלידער פון יודענראַט. יירשל יודקאָווסקי און מאַרעק ראַבינאָוויטש האָבן אין נאָמען פון יודענראַט זיי איבערגעגעבן דאָס צוגעגרייטע הויז. צען מאַן זענען זיי אָנגעקומען פון סלאָנים, ווו זיי האָבן אָנטיילגענומען אין דער שחיטה. אַלע צען, גוט אויסגעשולטע מערדערס, אויסגעפרעסענע געזיכטער, געזונטע, פריילעכע. אייניקע נעמען זייערע געדענק איך: נאָוואַק (דער שוף), וועבער, מאַקס שולקע, האַניפּטאַל, גאָטשליכט, הירכע, שוואַרץ, גרובער, טשאַרטשין.

נאָכן איבערנעמען די ווינונגען האָבן זיי באַשטעלט ביים יודענראַט זעקס מיידלעך צו קאָכן און באַדינען. אויף מאָרגן זענען געקומען צו דער אַרבעט זעקס יידישע מיידלעך, באַשטימטע פון יודענראַט. די זשאַנדאַרמען באַצייכנען זיך צו זיי כלומערשט קאָרעקט און מאַכן סאַרקאַסטישע באַמערקונגען וואָס אַזעלכע שיינע מיידלעך געהערן צו דער יידישער ראַסע: „ווען איר זענט נישט קיין יודינס, נעמען מיר אייך מיט קיין דייטשלאַנד נאָכן קריג"... זיי גייען אַרויס איבערן שטעטל צו באַקענען זיך מיט זייער „מלוכה". אין אַ פּאָר טעג שפּעטער הייבט זיך אָן אַ סיסטעם פון רעוויזיעס איבער יידישע הייזער. זיי גייען אַריין אַליין, אַדער זאַלבעצווייט. די ערשטע פראַגע וואָס זיי שטעלן דער צעטומלטער פאַמיליע אין שטוב איז: „צו וועמען געהערט דאָס הויז"? דער ייד קוקט אָן פאַרוווּנדערט און ענטפערט: „דאָס הויז געהערט צו מיר". — „וואָס? צו דיר געהערט דאָס הויז"? — און אַ האַגל פון קלעפּ לאָזט זיך אַראָפּ אויפן ייד און אויף די אָנווועזנדיקע אין שטוב. דאָ קומט נאָך אַ מאָל די זעלבע פראַגע: „צו וועמען געהערט דאָס

מ׳האָט זיי אַרעסטירט אין ביטען צוליב אַ בלבול אז בעת די סאָוויעטן זענען אַריין אין ביטען, זאָלן זיי האָבן געפייניקט דעם פּוילישן קסיאָנדז און אָנדערע פּאָליאקן. מ׳האָט זיי אָפּגעשיקט קיין סלאָנים אויף אַן אויספֿאָרשונג און דאָרט האָט מען זיי צוגענומען פון דער וואָך אין די קאַזאַרמעס און גלייך אַוועקגעטריבן מיט אַלע יידן אין די גריבער פון טשעפּעלאָווע.

ד. א.

הויז״? נישט וויסנדיק וואָס צו ענטפערן און וואָס דער דייטש מיינט חזרט דער יִיד איבער דעם זעלביקן ענטפער. ווידער קלעפּ: „פערפלוכטער יודע! אַלעס וואָס דו פערמאָגסט, הונד, געהערט צום „דריטען רייך״!.. און דאָן ווערן צוגעגומען אַלע ווערטפולע זאַכן וואָס זיי געפונען. זיי פאַקעווען אָן וואַליזעס פון דעם בעסטן און שיקן דערנאָך אָפּ גאַנצע טראַנספּאָרטן צו זייערע פאַמיליעס אין דייטשלאַנד.

ווי נאָיוו זענען מיר געווען די ערשטע צייט און ווי ווייט ווי מיר האָבן נישט געקענט באַגרייפן די אַכזריות און גרויזאַמקייט פון אַ דייטשן זשאַנדאַר. מיט וואָס פאַר אַ ראַפינירטקייט, סאַדיזם, און ספּעציעלער מערדערישער אויסשוולונג זיי זענען צוגעטרעטן צו זייערע „אויפגאַבעס״. מיט וואָס פאַר אַ קאַלטקייט, מיט וואָס פאַר אַ צופרידנקייט זיי פלעגן אויספירן יעדן מאָרד. וואָס מער די בלוטדאָרשטיקע חיות האָבן געמאָרדעט, אַלץ בלוטדאָרשטיקער זענען זיי געוואָרן. אין געציילטע טעג נאָכן אָנקומען פון די זשאַנדאַרמען זענען געפאַלן די ערשטע קרבנות אין ביטען. אין שטעטל האָבן זיך געפונען פיל פליטים פון פוילן, וואָס זענען אָנגעקומען אין די ערשטע מלחמה־חדשים אין יאָר 1939. צווישן זיי זענען געווען אייניקע פאַמיליעס פון סווואַלקער משפּחות, די פאַמיליעס אברהם מאַרקסאָן, פאַניע לוטעק, יעקב סולקאָוויאַק (פון פאַך אַ פריזירער) מיט פרוי און זון, און משה פרידמאַן מיט זיין פרוי (אַ צאָן־דאָקטאָרין) און טאָכטער האָבן געווווינט צוזאַמען אין גרויסן הויז פון זעליק זשוכאָוויצקי און משה יודקאָווסקי (דער לעצטער איז געווען גדליה דעם שערערס זון) (די גרויסע שטוב דאָס איז די אַמאָליקע באַלניצע, קעגנאיבער יוסף מאָגילאַנסקיס הויז).

די פרוי מאַרקסאָן האָט גוט געקענט דייטש און אין די ערשטע חדשים פון דער דייטשער אָקופּאַציע איז זי געווען אַ „דאָלמעטשערין״ צווישן דער מאַכט און דער ווייסרוסישער באַפעלקערונג וויי אויך צווישן די קריגס־געפאַנגענע. אַזוי אַרום האָבן זי פיל פויערים פון דער אומגעגנט געקענט. וען די זשאַנדאַרן זענען אָנגעקומען האָבן זיי אונטער פאַרשיידענע חשדים אַרעסטירט פיל פויערים אין די דערפער. אַ פויערטע, וועמענס מאַן איז אַרעסטירט געוואָרן, האָט זיך געוענדט צו דער פרוי מאַרקסאָן וועגן אָנשרייבן פאַר איר אַ ביטע צו דער זשאַנדאַרמעריע וועגן באַפרייען איר מאַן. פרוי מאַרקסאָן האָט די ביטע אָנגעשריבן. די זשאַנדאַרמען, וואָס זענען בכלל נישט געווווינט געווען צו געשריבענע ביטעס, האָבן גלייך געפרעגט וואָר עס האָט די ביטע אָנגעשריבן. די פויערטע האָט אויסגעזאָגט. די זשאַנדאַרן האָבן גלייך אַדורכגעפּירט אַ רעוויזיע ביי די דריי פאַמיליעס, אַדורכגענישטערט אַלע זאַכן און זענען אַוועק. ערשט אויף מאָרגן אין די מיטאָג־שעהען האָבן די שכנים באַמערקט, אַז עפּעס זעט מען נישט קיינעם פון די משפּחות מאַרקסאָן, סולקאָוויאַק און פרידמאַן. מען פרווט אַריינגיין אין זייערע ווווינונגען — עס איז פאַרשלאָסן. דורך די פענצטער זעט מען אַז די זאַכן זענען אָנגעוואָרפן, און מען דערוויסט זיך אַז אין מיטן נאַכט איז די זשאַנדאַרמעריע געקומען צו די פאַמיליעס, האָט געהייסן אַלעמען זיך אָנטון, אַרויס־

געפּירט זיי הינטערן שטעטל אויף די בערג, אין דער ריכטונג צו בלאָק־ביטען און ביי אַ פּריעָר צוגעגרייטער גרוב זיין אַלעמען דערשאָסן (5).

וועז די געשיכטע איז באַקאַנט געוואָרן אין שטעטל זענען מיר אַלע געוואָרן צוזאַמענגעבראָכן. מיר האָבן אָנגעהויבן צו דערקענען וועי עס זענען אונדזערע ניי־אָנגעקומענע הערשערס.

דער אָרבעטס־רעזשים וועי פון טאָג צו טאָג שטרענגער. נפתלי מענדעלע־וויטש, וועלכער איז באַשטימט געוואָרן פּאַרן לייטער פון אָרבעטסאַמט ביים יודענראַט, וועי אָפט געפון אין זשאַנדאַרמעריע און אויפגעפּאַדערט אָרויס־צוגעבן אַלץ מער און מער אָרבעטער. קיין אָרטיטשאַנקע, 9 קילאָמעטער פון ביטען, גייען יעדן טאָג אָרויס 30 יידן, וועלכע אָרבעטן דאָרט פון פינצטער ביז פינצטער. זיי מוזן אַדורכמאַכן יעדן טאָג צו פוס 18 קילאָמעטער. נישט איין מאָל קומען זיי צוריק פון דער אָרבעט צעשלאָגענע, צעבלוטיקטע. מיט דער אָרבעט פירט דאָרט אָן אַ דייטש פון דער „טאָדט־אָרגאַניזאַציע", וועלכער פּרעסט אָרויס דורך פאָרשיידענע כיטרע שפּיצלעך כלערליי וועי־טפּולע זאַכן און געלט פון די אומגליקלעכע אָרבעטער, צוזאָגנדיק זיי אַז וואָס עס זאָל נישט געשען, וועט עי זיי נעמען אונטער זיין שוץ און אַז פון אונטער זיין האַנט וועט מען קיין יידן נישט אָרויסנעמען. עי גיט זיי דערביי אָרויס באַשיניקונגען און וואָס עי זאָגט איז כשר וישר. יידן גלייבן אים און גלייבנדיק אים מיינען זיי אַז אפשר איז דאָס טאַקע ריכטיק. דער דייטש ציט פון זיי אָרויס וואָס עי קען.

אין די ווינטער־מאָנאַטן 1941־1942, וועז פון פּאַרשיידענע זייטן קומען אָן ידיעות וועגן דייטשע מפּלות אויפן רוסישן פראָנט, באַקומען די סאָלדאַטן פון וועי־רמאַכט פלוגבלעטער, פול מיט שרעקלעכער אָגיטאַציע קעגן יידן, וווּ ס׳וועי־רט בפירוש געשריבן אַז די יידן זענען די גרעסטע שונאים פון דייטשן פאָלק, די יידן שטערן די קריגס־אָפּעראַציעס אא״וו. דער אָגיטאַציע־מאַטעריאל איז פּאָר־זען מיט קאָריקאַטורן פון יידן. די פלוגבלעטער און פלאַקאַטן וועי־ן אָרויסגעהאָנגען

---

5) יעקב סולקאוויאק איז געווען פון וולאָצלאָווק, נישט פון סווואלק. ער האָט געווינט דעמאָלט ביי מאיר מינקאָוויטש אין שטוב, וואָס איז געווען אין שכנות מיטן גרויסן הויז פון זעליק זשוכאָוויצקי און משה יודקאָווסקי (די געוי׳ באלניצע).

די פאָמיליע פרידמאן האָט מען נישט ארעסטירט. פאָר די ביידע ארעסטירטע פאָמיליעס מארקסאן און סולקאוויאק האָט זיך עקשנותדיק משתדל געווען ביי דער זשאנ־דאָרמעריע דער סעקרעטאר פון יודענראט מ. ראבינאָוויטש און געבעטן זיי צו באָפרייען. ער האָט אָבער פון אַ זשאַנדאָר (גרובער) באקומען אַ וווּנק, אַז זיינע באָמיאונגען זענען צוועקלאָז און אַז ביי אַ וויטערדיקער אינטערוועניע ריזיקירט ער מיטן קאָפּ.

באָגינען, וועז מען האָט זיי געפּירט דורך דער גאָס פונעם צייטווייליקן ארעסט־הויז אויף „זאָרעטשע", האָבן אנדערע יידן געזען ווי דער זשאַנדאָר וועבער האָט כסדר געפאטשט די פרוי מארקסאן, זי געטריבן גיך צו לויפן איבער דער גאָס אין דער ריכטונג צו דער זשאַנדאָרמעריע־געביידע.

די פאָמיליע פרידמאָן איז אומגעקומען אין דער ערשטער שחיטה אין ביטען, דעם 25סטן יולי 1942 יאָר.

דערשאָסן די צוויי פאמיליעס האָט מען אויף דער רעכטער זייט וועג ביי יוזעפאָווקע, וואָס גייט נאָך בלאָק־ביטען. ס׳איז נישט געווען אַ פון פריער צוגעגרייטע גרוב. די זעקס מענטשן פון די צוויי פאמיליעס האָט מען געלאָזט ליגן נישט באָערדיקטע. די פויע־רים פון דאָרף פריבראָוע האָבן ערשט שפּעטער באָגראָבן די רעשטלעך ביינער וואָס די וועלף האָבן איבערגעלאָזט.

ד. א.

אומעטום. ביי דער אַרבעט פילן מיר די שאַרפּע פּרעסערישע בליקן פון די זעל־נער, וועלכע וועלן שנעל באַאיינפלוסט פון אַזאַ אַגיטאַציע.

ס׳גייט נישט אַ דורך אַ טאָג אָן אַ נייער גזירה. „עוד זה מדבר וזה בא״. אין אַ געוויסן טאָג רופט מען אין זשאַנדאַרמעריע די יודענראַט־פאַרשטייער יִרשל יודקאָווסקי און מאַרק ראַבינאָוויטש. אָנקומענדיק אַהין באַקומען זיי אַ באַפּעל אַז צוויי פאַרשטייער פון יודענראַט מוזן זיך מאַרגן שטעלן אין סלאָנימער גע־ביטס־קאָמיסאַריאַט. וועגן וואָס עס האַנדלט זיך האָט מען נישט אָנגעגעבן. נאָך אַ לאַנגער דיסקוסיע אין יודענראַט האָבן די צוויי אויבנדערמאַנטע מיטגלידער פרייוויליק אָנגענומען אויף זיך די שליחות צו פאָרן קיין סלאָנים (6). ס׳איז געווען בערך דעם 12טן־15טן דעצעמבער. אין געביטס־קאָמיסאַריאַט האָט זיי אויפגע־נומען דער קאָמיסאַר אַליין, דער באַוווסטער מערדער היק, און ער האָט זיי איבערגעגעבן אַ קורצן באַפּעל: — ביז דעם 20טן דעצעמבער מוזט איר צושטעלן צוויי קילאָ גאָלד, אַלע ווערטפולע זאַכן וואָס יידן פאַרמאָגן — מאַנופאַקטור־סחורות, לעדער, רויע פעל, און אין מזומנים 200.000 רובל, — אין קעגנפאַל וועלן מיר שוין וויסן ווי אַזוי דאָס אַלץ איינצוקאָסירן...

ווי נאָר ס׳איז באַקאַנט געוואָרן אין שטעטל דער באַפּעל האָט זיך געשאַפן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע, באַאויפטראַגט דאָס אַלץ צונויפצוקלייבן. אין הויז פון הרב ליבערמאַן, אויפן מאַרק, פאָרמירט זיך אַ ריי. יעדער איינער ברענגט זיין צירונג וואָס איז אים איבערגעגעבן געוואָרן בירושה, פון דור צו דור. דער עולם קען זיך נישט דערוואַרטן דאָס אַלץ אָפּצוגעבן. פרויען דערמאָנען מיט טרערן: „די פּערל האָבן איך געקראָגן פון דער באָבען אַ מתנה צו מיין חתונה״. דער צאָן־טעכניקער אַרבוז איז פאַרנומען מיטן רייסן גאָלדענע ציין, ווייל ס׳איז שווער צונויפצוקלייבן די צוויי קילאָ גאָלד. „זאָלן זיי נעמען אַלץ וואָס מיר האָבן, אָבער

---

6) דער באַפּעל איז געווען, אַז אינעם געביטס־קאָמיסאַריאַט זאָל זיך מעלדן דער יודענראַט אין זיין פולן צוזאַמענשטעל. געפאָרן זענען טאָקע אַלע, אָחוץ דעם רב יפה. זיי זענען געקומען קיין סלאָנים און אויסגעהערט דאָרט דעם באַפּעל וועגן דער קאָנטריבוציע און דעם טערמין פון צושטעלן זי אין משך פון 7 טעג. נאָך דעם האָט דער תליון היק גע־לאָזט אַרעסטירן און אָפּגעשיקט אין סלאָנימער תפיסה. די מיטגלידער פון יודענראט: יירשל יודקאָווסקי, אפרויטשיק, קארעליטש און ישראל ראָזשאַנסקי ווי ערבות־לייט ביז די קאָנטריבוציע וועט ווערן אריינגעטראָגן. ארבוזן און ראבינאָוויטשן האָט ער באפרייט, כדי זיי זאָלן גלייך צוריקפאָרן קיין ביטען און אַרגאַניזירן די קאָנטריבוציע.

נאָך דריי טעג אַרעסט איז באַפּרייט געוואָרן דער פאָרזיצער פון יודענראַט יירשל יודקאָווסקי אַדאַנק דער שתדלנות פון קווינטן.

די אַנדערע צוויי מיטגלידער פון יודענראט א. קארעליטש און י. ראָזשאנסקי זענען באַפּרייט געוואָרן נאָכן אַריינטראָגן די געפּאַדערטע קאָנטריבוציע.

די דיסקוסיע אין יודענראט האָט זיך געפּירט ארום דעם ווער עס זאָל אוועקפירן די קאָנטריבוציע, ווייל קיינער האָט נישט געגליבט, אַז מען וועט באַפּרייען די אַרעס־טירטע מיטגלידער און יעדער האָט מורא געהאט אז ביים איבערגעבן די קאָנטריבוציע וועט ער אויך אַרעסטירט ווערן.

ס׳איז דעמאָלט אָנגעגאנגען אַ מוראדיקער טעראָר לגבי דער יידישער באפעלקערונג אין גאַנצן סלאָנימער ראַיאָן און ס׳זענען געווען פאַלן, אז ווען א קאָנטריבוציע פון אַ יידיש שטעטל איז נישט צוגעשטעלט געוואָרן צו דער צייט אַדער אז זי איז גלאָט נישט געפעלן געוואָרן היקן און זיין שטאָב, האָט מען די פארהאלטענע ערובניקעס דער־שאָסן (אַזאַ פאַל איז געווען מיטן רב פון קאָזלוויטשינע, ר׳ אפרים־דוד עפשטיין, אַן אייניקל פון נח־אשר בערנשטיין פון די קאָוואַלקעס און אַנדערע).

ד. א.

זיי זאָלן לאָזן לעבן" — הערט מען טרייסטווערטער צווישן עולם. יידן פֿאַרקויפן צו די גויים פֿאַר שפּאָט ביליק זייערע קליידער, אַבי קענען צונויפצוקלייבן אויך די אַרויפגעלייגטע סומע מזומנים.

צום באַשטימטן טערמין ווערן אָנגעלאָדן 4 פורן מיטן האָב און גוטס וואָס ביטענער יידן האָבן נאָך פֿאַרמאָגט: פֿאַרשיידענע סחורות, 2 קילא גאָלד און 200.000 רובל. דאָס אַלץ ווערט אָפּגעפירט אין סלאָנימער קאָמיסאַריאַט. ווו מ׳נעמט עס אָפּ פון אונדזערע פֿאַרשטייערס נישט אַרויסגעבנדיק אַפֿילו קיין קבלה, אָדער קוויטונג... — „ס׳איז גוט. איר קענט שוין גיין" — זענען געווען די עטלעכע ווערטער וואָס מען האָט באַווילליקט צו זאָגן אונדזערע פֿאַרשטייערס.

ס׳קומען אָן די ווייאַכטן. אַ טייל פון אונדזערע זשאַנדאַרמען פֿאָרן אויף אורלויב. מיר אָטעמען אַ ביסל אָפּ. שוין עטלעכע טעג אַז מיר האָבן נישט קיין פרישע גזירות. דעם 8טן יאַנואַר קומען די זשאַנדאַרמען צוריק פון אורלויב. אין צווישן שטעלט זיך אַ שווערער ווינטער מיט שטאַרקע פרעסט. ס׳פעלט האָלץ צום באַהייצן און ס׳פילט זיך אויך אַ גרויסער מאַנגל אין שפּייזפֿראָדוקטן, ווייל די זשאַנדאַרמעריע איז זייער מקפּיד אַז קיין יידן זאָל חלילה נישט אויסבייטן עפּעס ביי אַ פּויער. אויך נאָפּט איז נישט צו באַקומען. זיצט מען אין דער פּינצטער, ביים קנאָפּן ליכט פון קליינע קורניקלעך. פון דער שווערער פּיזישער אַרבעט און פון די מאַראַלישע דערדריקונגען און דערנידעריקונגען פילט זיך דער יידישער אין גאַנצן דערשלאָגן, מוטלאָז, צעבראָכן און אָפּגעשוואַכט.

ענדע פעברואַר קומט אָן אין זשאַנדאַרמעריע אַ באַפֿעל: דער ביטענער יורידענראַט זאָל אַרויסשיקן אויף אַרבעט אין סלאָנים 300 יידן, מענער. זיי דאַרפן זיך צושטעלן אין 4 טעג אַרום. פון דער פֿראַקטיק ווייסן מיר שוין וואָס עס הייסט שיקן אויף אַרבעט צום דייטש. דאָס הייסט אַז עס זענען דאָ וויניק שאַנסן אויף צוריקצוקומען. דאָס שטעטל לעבט ווידער איבער שווערע טעג. מען דאַרף באַשטימען די רשימה פון די אַרבעטער. ס׳קלייבט זיך צונויף דער יודענראַט און נאָך אייניקע מענטשן פון קהל — צוזאַמען בערך אַ 15 מאָן. און אין הויז פון הרב יפה זיצט מען אַ גאַנצע נאַכט אויף צונויפשטעלן די רשימה. מיט שוועריקייטן ווערט צוגעגרייט אַ ליסטע פון 120 מאָן, מערסטן טייל בחורים און טאַטעס פון איין קינד, וואָס קומען אין באַטראַכט ווי די ערשטע. גלייכצייטיק זענען יירשל יודקאָווסקי און אפרים קאַרעליטש צוגעפֿאָרן קיין סלאָנים און דורך קווינטס פֿאַרמיטלונג איז אויסגעפועלט געווארן אין געביטס־קאָמיסאַריאַט אַז מ׳זאָל פֿאַרלויפיק שיקן נאָר 120 מאָן. פֿאַר דער „טובה" האָט אַ דייטש פון קאָמיסאַריאַט באַקומען 150 דאָלאָר. די 120 מאָן גרייטן זיך צו פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל. ס׳קומען פֿאָר טרויעריקע געזעגענונגס־סצענעס. מען יאָמערט און מען וויינט. קינדער געזעגענען זיך פון עלטערן, פרויען פון מענער. ווער ווייסט צי מען וועט זיך נאָך אַ מאָל זען? די גאַס ווו ווויינט נפתלי מענדעלעוויטש, דער לייטער פון אַרבעטס־אָפּטיילונג, איז שוואַרץ פון מענטשן. זשאַנדאַרמעריע שטייט פון דער ווייטנס און אָבסערווירט די סצענעס. די פורן ווערן אָנגעלאָדן מיט פּעקלעך און פּראָדוקטן. די יידן מוזן גיין צו פוס. לויטן געזעץ טאָר אַ יוד נישט פֿאָרן. ס׳איז אַ שטאַרקער פראָסט — נאָר יעדן איז הייס. יעדער איינער ווערט באַגאָסן

מיט הייסע בלוטיקע טרערן. עס פאַלט אַ באַפּעל: „אָפּמאַרשירן" — און פון גרויסן עולם אויף דער גאַס ווערט אויסגעטיילט די גרופּע פון 120 מאַן. אַזוי ווי אַ שטיק נשמה וואָלט געווארן אַרויסגעריסן פון דער ביטענער קהילה. די 120 מאַן מאַרשירן אַוועק און לאַזן איבער הינטער זיך אַ ווייַנענדיקע צוזאַמענגעבראַכענע מענטשן־מאַסע.

אין אַ פּאָר טעג אַרום זענען אָנגעקומען ידיעות אַז די ביטענער אַרבעטער, צוזאַמען מיט נאָך אייניקע הונדערט יידן פון דערעטשין און קאָסעווע, אַרבעטן שווער ביים אָפּראַמען די חורבות פון די סלאָנימער גאַסן. דער ביטענער יודענראַט שיקט צו רעגולער פּעקלעך מיט שפּייז פאַר די אַרבעטער אין סלאָנים. זיי האָבן דאָרט געאַרבעט אַן ערך 2 חדשים און דערנאָך איבערגעפירט געווארן פון סלאָנים אין דאָרף פּוזעוויטש, 20 קילאָמעטער פון סלאָנים, אין רער ריכטונג צו דערעטשין. זיי האָבן דאָרט געאַרבעט ביים לייגן אַ שאָסיי. ווי נאָר מען דערווייסט זיך אין ביטען וווּ די אַרבעטער געפינען זיך שיקט מען אַרויס אייניקע פורן מיט פּראָדוקטן און זאכן. נאָך גרויסע שתדלנות ביי דער זשאַנדאַרמעריע באַקומט מען אויך אַ דערלויבעניש פאַר אייניקע פרויען צו פאָרן באַזוכן זייערע מענער אין קינדער. (געניוערס ווערן לעבן פון די פאַרשיקטע אַרבעטער אין פּוזעוויטש, זע דאָס קאַפּיטל „פּוזעוויטש" פון ש. אָסטראָמעצקי).

אין די ערשטע טעג פון מאַרץ, ווען אַ דעלעגאַציע פון אונדזער יודענראַט איז געווען אין סלאָנים, וווהין זי האָט אַוועקגעפירט פּראָדוקטן פאַר די ביטענער אַרבעטער אוז אויך אייניגעקויפט לעדער אוז מאַנופקטור וואָס די זשאַנדאַרמעריע האָט געפאָדערט, האָבן אונדזערע שליחים באַקומען פון קווינטן אַן אויפטראָג צו מעלדן דעם יודענראַט פון איוואַצעוויטש אַז זיין השתדלות אין סלאָנימער געביטס־קאָמיסאריאַט האָט נישט געהאָלפן און דער שטעלפאַרטרעטער פון געביטס־קאָמיסאַריאַט, דעם ס. ד.־מאַן שטעלע, האָט פאַראָרדנט אַז אַלע יידן פון איוואַצעוויטש מוזן ביז דעם 15טן מאַרץ 1942 יאָר פאַרלאָזן זייערע ווויַנערטער. וווּ אַהין זיי זאָלן גיין — איז נישט אָנגעגעבן געווארן. זיי מעגן מיט זיך מיטנעמען נאָר אַזוי פיל ווייפל זיי קענען אייגנהענטיק דערטראָגן. צוריקקומענדיק קיין ביטען האָט אונדזער דעלעגאַציע, מיט אַ ספּעציעלן שליח איבערגעשיקט דעם בריוו פון קווינטן צום איוואַצעוויטשער יודענראַט. צו יענער צייט זענען אין איוואַצעוויטש געווען 600 יידן. זיי האָבן געווויינט אין אַ באַזונדערן טייל פון שטעטל, כאָטש קיין געטאָ איז דאָס נישט געווען. די יידן האָבן געאַרבעט אין די דאָרטיקע טאַרטאַקן, וואָס זייער בעל־הבית איז געווען דער דייטש שטאַרציגער. דער דאָזיקער דייטש האָט אויך אָנגעפירט מיט אַלע טאַרטאַקן אין באַראַנאָוויטשער געגנט. שטאַרצינגער האָט די גאַנצע צייט פאַרזיכערט „זיינע" יידן אַז זיי ווען נישט געשען קיין שלעכטס. ער האָט כסדר געטענהט אַז זיי זענען נוצלעך פאַר דער מאַכט און ווען עס וועלן שוין אין ערגעץ נישט זיין קיין יידן וועלן זיי נאָך זיין אין איוואַצעוויטש. דער אָרטיקער יודענראַט האָט דעם דאָזיקן „גוטן" דייטש פאַרשאָטן מיט מתנות פונעם בעסטן וואָס איוואַצעוויטשער יידן האָבן פאַרמאָגט. פאָרזיצער פון יודענראַט איז געווען ליפּע קאַפּעלאַנסקי. ער האָט ווי אַ בוכהאַלטער געאַרבעט אין ביורא פון די טאַרטאַקן און אַ דאַנק דעם

איז ער געווען אַ מקורב ביי שטאַרצינגערן. יעדע גזירה וואָס פלעגט אַראָפּפאַלן אויף איוואַצעוויטשער יידן פלעגט ליפּע אָפּשרייען, פאַרשטייט זיך אַז פאַר אַ גרויסן פּדיון. נאָכן אָנקומען פון דער גירוש־בשורה, פון סלאָנים האָט זיך ליפּע געוועגדט צו שטאַרצינגערן וועגן הילף. דער לעצטער האָט אים ווידער פאַר־זיכערט אַז זיי זאָלן זיצן רויק, ער וועט אינטערוועניר־ן און קיין שלעכטס וועט די יידן נישט געשען. אַזאַ פאַרזיכערונג האָט ווידער געקאָסט אַ היפּשע סומע מזומנים און ווערטפולע מתנות פאַר דעם כיטרע ראָפּינירטן נאָצי. די יידן האָבן זיך אַ ביסל באַרויִקט און געבליבן זיצן אויף זייערע ערטער. יענע טעג זענען גראָד געווען זייער קאַלטע, הגם ס׳איז שוין געווען ענדע ווינטער.

דעם 13טן מאַרץ האָט זיך געשטעלט אַ שטאַרקער פראָסט פון עטלעכע און דרייסיק גראָד, מיט אַ שניי־שטורעם, אַזוי ווי עס טרעפט אין מיטן ווינטער. יענעם טאָג זענען אין איוואַצעוויטש אָנגעקומען אייניקע אויטאָס מיט פּאָליציי פון קאָסעווע, אונטער דער קאָמאַנדע פון דעם באַקאַנטן אין דער גאַנצער געגנט צורר היהודים דעמשא (7). זיי האָבן זיך אַרויסגעלאָזט איבערן שטעטל און צו־זאַמען מיט דער דאָרטיקער דייטשער זשאַנדאַרמעריע אַרויסגעטריבן אַלע יידן פון די הייזער און אַלעמען — פון קליין ביז גרויס, מיט זויגקינדער — צונויפגע־טריבן אויפן מאַרק. דערנאָך האָבן זיי די יידן אויסגעשטעלט אין רייען צו 4 פּערזאָן, און יעדן איינעם רעווידירט. דעם, ביי וועמען מען האָט געפונען גע־לט אָדער צירונג, האָט מען געשלאָגן מכות רצח (פון וואָס אייניקע זענען אין עטלע־

---

7) א. דעמשא איז נישט געווען קיין ביטענער געבוירענער. ער איז געקומען קיין ביטען עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה און איז באַקאַנט געוואָרן אַלס אַ פאַרביסענער שונא־ישׂראל. ער האָט אין ביטען געהאַט אַ בראַנפן־ און חזיר־געשעפט. ביי דער סא־וויעטן־מאַכט האָט ער געהאַט אַ הויכן פּאָסטן און שפּעטער האָבן אים די דייטשן באַ־שטימט פאַר פּאָליציי־קאָמאַנדאַנט פון ביטענער געגנט. פאַר געוויסע חטאים איז ער אַריבערגעפירט געוואָרן אין קאָסאָווע אויפן אָמט פון דאָרטיקן פּאָליציי־שעף.

ב. דער איבערפאַל אויף די איוואַצעוויטשער יידן איז פאַרגעקומען אין אַ דאַ־נערשטיק באַגינען. מ׳האָט זיי אויפגעריסן פון שלאָף און האַלב־נאַקעטע אַרויסגעטריבן פון די בעטן.

ג.אין איוואַצעוויטש איז נישט געווען קיין שטענדיקע זשאַנדאַרמעריע. מיט דעם גירוש האָבן אָנגעפירט די זשאַנדאַרמען פון קאָסאָווע, מיט דער הילף פון דעמשאַן, וואָס איז געקומען מיט אַן אָפּטיילונג קאָסעווער פּאָליציאַנטן, ווי אויך מיט דער הילף פון דער איוואַצעוויטשער וויסרוסישער פּאָליציי.

ד. די יידן האָט מען אָוועקגעפירט אין דער ריכטונג צום וואַלד, צו באַרקע, און זיי געהייסן גיין ווו זיי ווילן. מען האָט זיי נישט אָנגעוויזן אַז דווקא קיין ביטען. אין דער נאָכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק האָבן אַלע 600 יידן אַרומגעבלאָנדזשעט אין וואַלד, נישט וויסנדיק ווו זיי זענען און ווהין זיי דאַרפן גיין.

ה. אין משך פון דער נאָכט, און אויף צו מאָרגנס, פרייטיק, זענען פאַרפרוירן געוואָרן צום טויט 21 יידן. אַ טייל פון זיי האָט מען שפּעטער געפונען אין וואַלד און געבראָכט זיי צו קבורה. באַזונדערס האָט זיך מיט דעם פאַרנומען די סלאָנימער חברה קדישא. צווישן די 21 צום טויט־פאַרפרוירענע איז אויך געווען אַ טאָכטער פון יצחק דעם טויבנס, אַ שמיד (יצחק אילאוויטש). זי האָט געהייסן פייגל און געווויינט אין איוואַ־צעוויטש. אַ קליין אייניאָריק קינד אירס האָבן די איוואַצעוויטשער יידן אָפּגעראַטעוועט און איין יידענע האָט עס אַ גאַנצע נאָכט געטראָגן ביי זיך אין בוזעם און אַזוי אָרום גע־בראָכט קיין ביטען. דאָס קינד האָט צוגענומען צו זיך פרייִדל ראָבינאָוויטש (מאָטל וועלוול דעם שמידס ווייב, וואָס איז געווען אַ שוועסטער פון דער אומגעקומענער). דאָס קינד צוזאַמען מיט מאָטל, וועלוול דעם שמידס זון מיט זיין פאַמיליע זענען אַלע אומגעקומען אין דער ערשטער שחיטה אין ביטען, דעם 25טן יולי 1942.

ד. א.

כע טעג אַרום געשטאַרבן ביי אונדז אין שטעטל). צוזעענדיק דאָס האָבן די, ביי וועלכע ס׳האָט זיך געפונען אַ ביסל געלט אָדער צירונג, געוואָרפן עס אומ־באַמערקטערהייט אין שניי אַריין. די יידן זענען געווען זיכער אַז ס׳איז אַ שחיטה און באַלד וועט מען זיי טרייבן צו די גריבער. פון אין דער פרי ביז 1 ביי טאָג האָט מען אַזוי געפֿיניקט די אומגליקלעכע. דערנאָך האָט מען זיי אונטערן קאָנוואָי פון דער וויסרוסישער פֿאַליציי אַרויסגעפירט אויפן וועג קיין ביטען. מען האָט זיי געפירט בערך 3 קילאָמעטער און דערנאָך זיי באַפוילן צו גיין ווייטער אין דער זעלבער ריכטונג, אָנזאָגנדיק דערביי, אַז ווער עס וועט וואָגן זיך אומצוקערן, וועט גלייך דערשאָסן ווערן. די 600 יידן זענען אַוועק אין זייער וואַנדערוועג, קריכנדיק ביזן ברוסט אין שניי. די קינדער האָבן זיי געהאַלטן אונטער די קליי־דער, צוגעדריקט צום לייב, כדי זיי זאָלן נישט פאַרפרוירן ווערן.

פרייטיק פאַר נאַכט זענען אין ביטען אָנגעקומען איינצלנע פון די אַרויס־געטריבענע איוואַצווויטשער יידן, וואָס האָבן באַקומען אַ שליטן אין דאָרף זאַלעסיע. זיי זענען אַריינגעפאַלן אין די ערשטע הייזלעך פון שטעטל האַלב טויטע, מיט אָפּגעפרוירענע הענט, פיס און פנימער. ווי נאָר דאָס איוואַצווויטשער אומגליק איז באַקאַנט געוואָרן אין שטעטל איז די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג געשטעלט געוואָרן אויף די פיס. דער יודענראַט האָט גלייך איינגעטיילט די הילפסאַרבעט. מען האָט אויף שנעל געדונגען פורן און זיי אַרויסגעשיקט אויפן וועג צונויפצוקלייבן די אומגליקלעכע. ס׳איז אויך אַרגאַניזירט געוואָרן אַן אויפנעמפונקט און מ׳האָט איינגעאָרדנט די ערשטע מעדיציניש הילף פאַר די געליטענע. (די „אַמבולאַטאָריע״ איז געווען אינעם חסידים־שטיבל).

במשך פון דעם שבתדיקן טאָג זענען כסדר אָנגעקומען פוסגייערס וואָס זענען נאָך געווען ביי די כוחות, און די קראַנקע און אָפּגעשטאַנענע זענען גע־קומען אויף פורן. נישט געווען קיין איין יידישע אין ביטען וואָס זאָל נישט האָבן אָנטייל גענומען אין דער הילפסאַקציע. ד״ר וואָדניק, אַ לאָדזשער פּליט, האָט מיט אַ גאַנצן שטאָב מענטשן געהאַלטן אין איין באַנדאָזשירן די וווּנדן. צו דעם צוועק איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן אַ צאָל פעטס (וואַזעלין, שמאַלץ). אַ טייל האָט כסדר דערלאַנגט די געליטענע טיי און עסן צו דערוואַרעמען זיך, אַנדערע האָבן די אומגליקלעכע צעפירט איבער פאַרשיידענע הייזער, און אַ דריטער טייל האָט זיך פאַרנומען מיט זאַמלען פראָדוקטן. יענעם טאָג זענען אָנגעקומען קיין ביטען 400 איוואַצווויטשער פּליטים. צווישן זיי זענען געווען שטאַרק אָפּגעפרוירענע, וועלכע מען האָט געמוזט כסדר באַדינען, ווי קאַרמענען, טראָגן אאַ״וו. אַ דריטל איז געווען לייכט אָפּגעפרוירן, די איבעריקע — נאָך ווייניקער. ס׳איז נישט גע־וען כמעט קיין איינער, וואָס זאָל נישט האָבן געליטן פון דעם פראָסט. אויפן וועג האָט מען געפונען דערפרוירענע צום טויט. אַ טייל פון די שטאַרק אָפּגע־פרוירענע האָט מען פון ביטען איבערגעפירט אינעם יידישן שפּיטאָל אין סלאָנים, וווּ אייניקע פון זיי זענען געשטאָרבן פון די וווּנדן.

מען קען זיך פאָרשטעלן די שווערע לאָגע וואָס האָט זיך מיט אַ מאָל געשאַפן אין ביטען: צו אַ באַפעלקערונג פון איבער 1.000 יידן זענען צוגעקומען 400 קראַנקע אָרעמע פּליטים — און דאָס אין אַ צייט וועו די ביטענער יידן זענען

שוין געווען כּמעט ווי דערשעפּט. דאָ האָט זיך אַנטפּלעקט די גוטהערציקייט און ברידערלעכקייט פון די ביטענער יידן — אין גאַנצן פאַרנעם. די 400 איוואַצע־וויטשער יידן זענען גלייך איינגעגלידערט געוואָרן אין אונדזער משפּחה. מען האָט זיך מיט זיי געטיילט מיטן לעצטן וואָס מען האָט פאַרמאָגט — מיט קליידער, געלעגער, שפּייז, מעדיקאַמענטן. זאָל דאָס דאָ פאַרצייכנט ווערן צום אייביקן זכות פון דער ביטענער קהילה. דער יודענראַט האָט אַרויסגעשיקט קיין סלאָנים שליחים צו אַלאַרמירן ווענגן הילף, מעדיקאַמענטן און פּראָדוקטן פאַר די אומ־גליקלעכע. דער יודענראַט אין סלאָנים האָט צונויפגעזאַמלט 2 פורן מיט פּאַר־שיידענע זאַכן און זיי אָפּגעשיקט קיין ביטען. צו דעם צוועק איז אויך געזאַמלט געוואָרן אַ גרעסערע סומע געלט דורכן סלאָנימער גאַרבערצעך, אונטער דער אָנפירונג פון יוסף פּאַיוווסקי און יוסף יעזשערניצקי.

ביים אויספירן דעם גירוש אין איוואַצעוויטש האָט די דייטשע לייטונג פון די טאַרטאַקן פאַרהאַלטן אין שטעטל דעם פאַרזיצער פון יודענראַט ליפּע קאַפּע־לאַנסקי ווי אַ „נוצלעכן יודע" און טאַרטאַק־בוכהאַלטער. אַ דאַנק זיין שתדלנות איז אַ טייל איוואַצעוויטשער יידן דערלויבט געוואָרן זיך אומצוקערן אין שטעטל ווי נייטיקע פאַר די טאַרטאַקן. אַזוי אַרום האָבן ביזן חודש יולי זיך אומגעקערט ביי אַ 200 יידן, וואָס זענען אין יולי 1942 יאָר אומגעקומען אין דער איוואַצע־וויטשער שחיטה, — און בתוכם אויך ליפּע קאַפּעלאַנסקי. די איוואַצעוויטשער פּליטים אין ביטען האָבן געטיילט דעם גורל פון די ביטענער יידן און זענען אום־געקומען אין די פאַרשיידענע שחיטות אין שטעטל.

די בלוטדאָרשטיקע מאַכטהאָבער אין סלאָנימער געביטס־קאָמיסאַריאַט ווי אויך די ביטענער זשאַנדאַרמעריע האָבן זיך נישט באַנוגנט מיט די 120 אַרבעטער וועלכע דער ביטענער יודענראַט האָט צוגעשטעלט קיין סלאָנים. נאָך דעם ווי די אַרבעטער זענען שוין איבערגעשיקט געוואָרן קיין פּוזעוויטש איז קיין ביטען אָנגעקומען אַ באַפעל צו שיקן נאָך 100 מאַן. מען לויפט ווידער קיין סלאָנים. מען „שמירט" ווידער מיט דאָלאָרן און מען פּועלט אויס צו שיקן דערווייל נאָר 60 מאַן. עס חזרט זיך ווידער איבער די טראָגעדיע צו באַשטימען ווער עס זאָל גיין. דעס מאָל גייען אַוועק טאַטעס פון צוויי און אַפילו דריי קינדער. אייך אייר־ניקע איוואַצעוויטשער פּליטים זענען אַוועק מיט דער צווייטער גריפּע. די טרויר־עריקע געזעגענונגס־סצענעס ווידערהאָלן זיך. די צווייטע גרופּע ווערט אָפּגעשיקט גלייך קיין פּוזעוויטש און ווערט צוגעשטעלט צום אַרטיקן אַרבעטס־לאַגער, וווּ ס׳גפּינען זיך אייניקע הונדערט יידן פון דערעטשין, קאַסעווע און ביטען. דער יודענראַט זעצט פאָר דאָס שיקן פּראָדוקטן קיין פּוזעוויטש.

עס גייט נישט פאַרבי קיין סך צייט און קיין ביטען דערגייט אַן איבער־ראַשנדיקע ידיעה וועגן אייגנאַרטיקע געשעענישן אין פּוזעוויטש. ס׳איז שוין געווען ענדע מאַי. צו יענער צייט האָט די פאַרטיזאַנער באַוועגונג זיך אָנגעהויבן שטאַרק צו אַנטוויקלען. אין דער גאַנצער געגנט האָט מען גערעדט וועגן שטאַרקע פאַרטיזאַנער־גרופּעס, וועלכע לויערן אין די וועלדער אויף דורכפאָרנדיקע דייטשן, פאַלן אָן אויף זיי, הרגענען זיי אויס און רויבן צו זייער געווער. וועגן די פאַרטי־

זאַנער דערציילט מען וווּנדער: אַז זיי זענען שוין אַרגאַניזירט אין די הונדערטער, גוט באַוואָפנט און די דייטשן קענען זיך נישט מיט זיי קיין עצה געבן. און אויב אין די שטעט און שטעטלעך האָט די געשיכטע געקלונגען לעגענדאַריש — האָט עס אָבער אויסגעזען ווי אמתע ווירקלעכקייט. און אָט איז אין מאָל ביי נאַכט אַראָפּגעקומען קיין פּוזעוויטש אַ שטאַרקע גרופּע פּאַרטיזאַנער. נאָך דעם ווי זיי האָבן ביי די פּויערים אין דאָרף געזוכט פּראָדוקטן, פערד מיט וועגענער, זענען זיי געקומען צום נאָענטן „יודענלאָגער". די שומרים — ווייסרוסישע פּאָליצייאַנטן — זענען זיך אין בהלה צעלאָפן. די פּאַרטיזאַנער האָבן געעפנט די טויערן פונעם לאַגער און באַפרייט די פּאַרשקלאַפּטע אַרבעטער. די קאָסעווער און דעריעטשינער יידן זענען צו מאָרגנס אַוועק אין זייערע שטעטלעך און די ביטענער יידן איז נאָך אַ שרעקפולן וועג געלונגען אַריינצוקומען אין סלאָבימער געטאָ, פון וואַנען זיי האָבן, נאָך פיל וואַקלענישן און שווערע איבערלעבענישן, זיך אומגעקערט אַהיים. (פרטים וועגן פּאַרטיזאַנער־עפּיזאָד אין פּוזעוויטש און וועגן צוריקקער אַהיים פון די ביטענער פּאַרשיקטע, זע אין דער באַשרייבונג פון ש. אָטסראָמעצקי: „פּוזעוויטש").

נאָכן צוריקקערן פון די פּוזעוויטשער אין געוואָרן אַ געוויסע אַרבעטסלאָזיקייט. ס׳האָט זיך געשאַפן אַ לאַגע, אַז ס׳איז געווען מער אַרבעטער ווי אַרבעט — און גראָד אין אַ צייט, וועו יעדערער האָט געוואָלט זיין באַזאָרגט מיט אַרבעט און מיט אַן אַרבעטסקאָרטע. ס׳פילט זיך אויך אַ שטאַרקער מאַנגל אין פּראָדוקטן. אויסער די פּאַרוווּנדעטע איוואַצווויטשער יידן זענען אין שטעטל אויך דאָ אייגענע קראַנקע. אַ קליינע פּאַרלייכטערונג צו דער אַרבעטסלאָזיקייט האָט געבראַכט דער נייער אַרבעטס־פּלאַץ אין בלאָק־ביטען, וווּ עס אַרבעטן ביי אַ 30 יידן. טאָג־טעגלעך גייען זיי אַהין צו פוס און אַרבעטן דאָרט פון פינצטער ביז פינצטער.

***

אין איינעם פון די ערשטע טעג פון חודש יוני, שבת, 8 טעג פאַר שבועות, 12 אַ זייגער ביי טאָג, איז צו דער ביטענער זשאַנדאַרמעריע פּאַרפאָרן אַ באַקאַנטער אויטאָ פון סלאָבימער געביטס־קאָמיסאַריאַט מיטן שטעל־פּאַרטרעטנדיקן קאָמיסאַר שטעלע און אַ באַאַמטן. זיי זענען דערנאָך אַרומגעפאָרן מיטן שוף פון דער אַרטיקער זשאַנדאַרמעריע איבער די גאַסן און ענוי באַטראַכט דעם פּלאַן פון שטעטל. דערנאָך האָבן זיי געשיקט רופן אין זשאַנדאַרמעריע צוויי פּאַרטרעטער פון יודענראַט. עס האָבן זיך געמאָלדן יירשל יודקאָווסקי און ראַבינאָוויטש, וועלכע האָבן באַקומען דעם וווייטערטיקן באַפעל פון קאָמיסאַר: „פון היינט ביזן קומענדיקן פרייטיק 4 פאַר נאַכט מוזן די יידן זיך איינשליסן אין אַ געטאָ, וועלכער וועט באַשטיין פון אַ קוואַרטאַל פון 39 הייזער אין צענטער פון שטעטל. מאָרגן פרי מוזן 600 יידן אַרויסגיין אין וואַלד און ברענגען אויף די אַקסל קלעצער אויפצושטעלן דעם צוים. נישט מיטנעמען קיין פורן צו דעם צווועק. דראָט צו פּאַרצוימען זאָלט איר נעמען אין יאָמיטשנע און ברענגען צו טראָגן אויף זיך. אויך דערצו נישט באַנוצן קיין פורן. פרייטיק קום איך אַהער קאָנטראָלירן — און אויב

ס׳וועט נאָך נישט זיין אַלץ פּאַרטיק — דאָן טאָנצט דער טייוול אויפן דאָך — פּערשטאַנדען? אַבי״ אונדזערע איבערגעשראָקענע פּאָרשטייערס פּרובירן בעטן וועגן אַ פּאַרלייכטערונג, נאָר ס׳העלפט גאָרנישט. עס פּאַלט ווידער דער שטרעמ־גער געשריי: „פּערשטאַנדען־ אבי״ די ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל צעטראָגן. אָרום דעם יודענראַט האָט זיך צונויפגעקליבן אַ גרויסער עולם. ראַבינאָוויטש דערקלערט די פּרטים פון דער גזירה. ס׳הייבט זיך אָן אַ לויפּעניש. מען באַשטעלט דירות אין די גרענעצן פון געטאָ. יעדערער וויל זיך צופּאַסן שכנים און בעלי־בתים. דער יודענראַט שאָפט אַ באַזונדערע קאָמיסיע צו באַשטימען דירות אין געטאָ פאַר די וואָס דאַרפן זיך אַריבערקלייבן. ס׳איז זייער אַ שווערע פּראָגע. אין 39 קלייניע הילצערנע הייזער דאַרף מען אַריינשטופן 1.200 יידן. דעם זעלבן שבת פאַר נאַכט, נאָכדעם ווי דער קאָמיסאַר איז אַוועקגעפאָרן, גייט יזרשל יודקאָווסקי אין זשאַנדאַרמעריע. ער איז זיך משתדל ביים שעף וועגן צוגעבן נאָך אייניקע הייזער צו די באַשטימטע 39. פאַר אַ באַלוינונג פון 2 אָנצוגן און אַ גאָלדן זייגערל גיט צו דער זשאַנדאַרמעריע־שעף נאָך 9 הייזער מיטן גרויסן בית־המדרש.

זונטיק. פאַר נאַכט גייען 300 מענטשן אין וואַלד, וואָס געפינט זיך 8 קילאָ־מעטער פון שטעטל און 4 פאַר נאַכט קומען זיי צוריק, טראָגנדיק אויף די אַקסלען 100 קלעצער. די היץ איז אין יענעם טאָג געווען גרויס און פיל זענען אויפן וועג געפאַלן פאַרחלשטע. מען הייבט אָן בויען דעם געטאָ. דער יודענראַט באַ־שטימט אַ טעכנישע קאָמיסיע וואָס פאַרנעמט זיך מיטן איינשטעלן די פאַרצוימונג. מען גראָבט גריבער, מען שטעלט אַריין פעסט די קלעצער. פאַר אַ גרויסער באַלוינונג וואָס מען גיט דעם דעמלטיקן בירגערמייסטער אַנטאָנקע קוזמיטש (אַ פּריבעראָווער פויער, אַ מנוול און אַ גרויסער שיכור) גיט ער אַרויס דראָט פון מאַיאָנטעק פּלאָנטי, צוויי קילאָמעטער פון ביטען. מיר ברענגען עס צו טראָגן אויף די פּלייצעס. עס גייט אָן אַ פּיבערהאָפּטע אַרבעט ביים בויען דעם געטאָ און גלייכצייטיק ביים אַריבערקלייבן זיך הינטערן צוים. אַ טייל פון די פּליטים באַזעצן זיך אין גרויסן בית־המדרש, וווּ ס׳האָבן זיך איינגעקוואַרטירט 70 מענטשן. פון אַלע זייטן שלעפּט מען פורן מיט פּעק בעטגעוואָנט און מעבל. ס׳ווערט אוי־סערגעווינלעך ענג אין די הייזער פון געטאָ. פיל זאָכן בלייבן אין די פאַרלאָזענע הייזער, מען האָט זיי נישט וווּ אַריבערצופירן.

ווי ווילד עס איז געווארן דער אַרטיקער גויִ! ווי אַ הונגעריקע ווילדע חיה וואַרפט זיך אויף פלייש, אַזוי האָבן טייל ביטענער גויים געווארפן אויפן פאַר־לאָזענעם יידישן גוטס. מיט אַן אויסערגעווינלעכער גיריקייט נאָך רויב און מיט אַן אויסדריקלעכער צופרידנקייט פון אונדזערע צרות שלעפּן זיי אַלץ וואָס עס לאָזט זיך. אינער רייסט אַרויס פונעם צווייטן יידישע מלבושים, יידיש מעבל. פאַרן איבערפירן די פּעקלעך אויף די גויאישע פורן באַצאָלן די יידן מיט אַ גרויסן טייל פון די אַריבערגעפירטע זאכן, אַ חוץ דעם וואָס אַ סך ווערט צוגע־גנבעט. מיט אַמאָל איז דאָס יידישע פאַרמעגן געווארן הפקר. יענע וואָך האָבן ביטענער יידן פאַרגאָסן טייכן טרערן ביים איבערלאָזן די הייזער, אין וועלכע זייערע עלטערן האָבן געווויינט פון דור דורות און וווּ יעדעס ווינקעלע איז

פֿאַרבונדן מיט די פּריסטע זכרונות. איצט דאַרף מען זיך אַריינפּרעסן אין אַ קליינעם צימער צו 15־20 פּערזאָן, און ביי וואָסערע פּערספּעקטיוון!..

פּרייטיק פֿאַרנאַכט, צו דער באַשטימטער צייט, איז דער געטאָ פֿאַרענדיקט. עס ווערן פֿאַרשלאָסן די טויערן און טירן. ביטענער יידן זענען איצט קאָנצענט־רירט אויף אַ קליינעם שטח. ווי עס זאָל נישט זיין ענג און שווער אין די נייע באַדינגונגען פּילן מיר אַ געוויסע דערלייכטערונג אין איין הינזיכט: מיר זענען מער נישט צעשפּרייט צווישן די שונאים, די גויים פון שטעטל. מיר זענען אַלע צוזאַמען. מיר האָקן אַדורך וועגט און פּלויטן צווישן די הייזער און מיר קלייבן זיך צוזאַמען אויף די געוויסטער אין די פֿאַרנאַכטן, נאָך דער אַרבעט. יעדערער דערציילט ידיעות פון טאָג, וואָס ער האָט געזען און געהערט. ביסלעכווייז אָרדנט זיך איין דאָס געטאָ־לעבן. אַ סאַניטאַרע קאָמיסיע מיט ד״ר וואָדניק בראש פֿאַסט אויף אויף דער ריינקייט פון די גאַסן און הייזער. די בתי־מדרשים זענען נישטאָ — דאָוונט מען אין 2 מנינים: אין מנין ביי יצחק מענדעלעוויטש אין שייער (וווּ ס׳דאָוונט הרב יפה) און אַ צווייטער — אין שטאָל פון יוסף־לייב שיינבוים (וווּ ס׳דאָוונט הרב ליבערמאַן און הרב רחמן פון איוואָצעוויטש). עס ווערט אויך געזאָרגט פֿאַר חינוך און די קינדער לערנען ביי די מלמדים דעם שוחט ר׳ אברהם ראָוויצקי, מרדכי־לייב דעם שמש, לייזער מינקאָוויטש, ווי אויך ביי אייניקע לע־רערס צווישן די נישט־ביטענער פּליטים.

דער יודענראַט ווערט איבערגעטראָגן פונעם הויז פון לאה־ראָדקעס (אַבראַ־מאָוויטש) אינעם הויז פון קריסט לאַטאַשין, וואָס געפינט זיך אויפן מאַרק, אין געטאָ.

די זשאַנדאַרמעריע מעלדעט אַז פֿאַרן כאַפּן אַ יידן אויסער דעם געטאָ דראָט אים גלייך טויטשטראָף דורך שיסן. צו דער ארבעט מוז מען אַרויסגיין אין גע־שלאָסענע גרופּעס, אויסגעשטעלט אין רייען. דאָס זעלבע אויך ביים צוריקקערן זיך אַהיים. ס׳איז איצט פֿאַר יעדערן קלאָר אַז מיר זענען אַזוי קאָנצענטרירט אַז מיט איינמאָל קען מען אונדז ארומרינגלען און פֿאַרניכטן.

דערווייל קומען אָן ידיעות וועגן שחיטות און חורבנות אין פֿאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך פון געגנט. מיר זענען הפקר, מיר זענען צונויפגעפּרעסט אַזוי ענג, כדי דעם מערדער זאָל זיין לייכטער אונדז אומצוברענגען.

איך קען נישט פֿאַרגעסן דעם אויסזען פון אונדזערע קינדער, די שרעק אין זייערע אויגן, די שטענדיק פֿאַרכמורעטע ביי זיי פּנימער. וווּ איז דער קינדערי־שער שמייכל אויף זייערע געזיכטער? מען הערט נישט קיין פּריילעך וואָרט פון זיי. יעדעס פּנים איז פֿאַרשוואַרצט, יעדעס געמיט איז צעבראָכן. מיין קינד מולינ־קע לערנט ביי מרדכי־לייב דעם מלמד און דערנאָך אויך ביים שוחט ר׳ אַברהם ראָוויצקי, מיט וועלכן מיר ווויינען צוזאַמען ביי שמעון בושעלעוויטש. דער שמש לערנט די קינדער „שיר המעלות, אשא עיני על ההרים מאין יבוא עזרי, עזרי מעם ד׳ עושה שמים וארץ״. — דאָס קינד, קומענדיק פון לערנען, האַלט אין איין איבערחזרן די תפילה און מורמלט כסדר: מאין יבוא עזרי? מאין יבוא עזרי? דאָס זעלבע פרעגן אויך די אַנדערע קינדער. דאָס איז דאָס געבעט פון דַי די אומשול־דיקע, מערדעריש־אַרויסגעריסענע עופהלעך, דאָס זעלבע געבעט איז דערנאָך

געווען אויף זייערע ליפּן בעת מען האָט זיי געפירט צו דער שחיטה, אָדער ווען זיי זענען אומגעקומען אין די וועלדער.

***

אין די לעצטע טעג פון יוני קומען אָן ידיעות פון סלאָנים, אַז אין שטאָט קומט ווידער פאָר אַ שחיטה. אָנהייב יולי דערוויסן מיר זיך פּרטים, אַז מען האָט אַרומגערינגלט דאָס סלאָנימער געטאָ און מאַסן ייִדן ווערן אַרויסגעפירט צו די גריבער. אַ טייל ווערן געפירט אין טורמע, ווו זיי ווערן פאַרשפּאַרט, נאָר זייער ווינציק בלייבן ביים לעבן. אויך דערציילט מען אַז מען האָט אונטערגעצונדן דעם געטאָ אין סלאָנים און טויזנטער ייִדן, וועלכע זענען געזעסן אין די באַהעלטענישן, זענען לעבעדיקערהייט פאַרברענט געוואָרן. ביי אונדז אין געטאָ גייט אָן אַ פי־בערהאַפטע צוגרייטונג פון פאַרמאַסקירן ערטער אונטער דער ערד און אין די הייזער. מען בויט סכראָנעס (באַהעלטענישן) אין הויפן, אין גערטנער, אונטער דער ערד. די אַריינגענג זענען דורך שטאַלן, אָדער דורך אַנדערע אומבאַמערקלעכע וועגן. אינדרויסן אויפן „סכראָן" פאַרזייט מען גראָז, אַזוי אַז עס ווערט פאַרוואַקסן און ס'איז גאָרנישט קענטלעך. אַנדערע בויען דאָפּלטע ווענט אויף ביידעמער און אין די צימערן. אין הויז פון שמעון בושעלעוויטש, ווו מיר האָבן זיך געפונען 27 פּערזאָן, גרייטן מיר צו 3 סכראָנעס: 2 אייבערשטע און איינעם אונטער דער ערד; זיי זענען געבונדן איינער מיטן צווייטן. מיר דערוואַרטן דעם טויט. אונדזער באַגער איז איצט: זאָל שוין זיין וואָס ס'זאָל זיין, נאָר שנעלער! גענוג! מיר קאָנען שוין לענגער נישט אויסהאַלטן. פון מינוט צו מינוט ווערט אונדז אַלץ ענגער. מיר זענען אַלע באַהערשט פון רעזיגנאַציע און יאוש. אָפט קלייבן מיר זיך צו־זאַמען און מען רעדט זיך אַ ביסל אַראָפּ פון האַרצן. איך דערמאָן זיך איינעם אַזאַ צוזאַמענקום ביי אונדז. מיר זענען געזעסן אין פאַרמאַכטן הויף פון שמעון בושע־לעוויטש און געשמועסט. מאַטעס גאַלערשטיין זאָגט ווערטער וואָס קלינגען ווי אַ צוואה: אויב עמעצער פון אונדז וועט בלייבן לעבן זאָל ער געדענקען צו דערציילן וועגן אונדזערע צרות פאַר דער גאַנצער וועלט און פאַר די ייִדן, אויב אַזעלכע וועלן נאָך זיין... יודל אָסטראַמעצקי, וועלכער האָט שטענדיק דיסקוטירט מיט שיינבוימען וועגן די ידיעות פון פראָנט, טרייסט דעם עולם: „מיר וועלן זיי איבער־לעבן. היינט האָבן זיי געהאַט אַ מפּלה ביי סמאָלענסק. עס הייבט זיך שוין אָן זייער צוריקגאַנג. זיי וועלן אונדז נישט פאַרניכטן, מיר וועלן נאָך אין זיי נקמה נעמען". שמעון בושעלעוויטש רעדט אַרויס ביטערע ווערטער: „ייִדן, אין אַ געוויסער מאָס זענען מיר אַליין שולדיק אין אונדזער אומגליק. אמת, נישט אַלע פון אונדז, נאָר אַ גרויסער טייל האָט געקענט איצט זיין נישט דאָ, נאָר אין ארץ־ישראל".

ביי יעדער מינדסטער באַוועגונג פון מיליטער אָדער פּאָליציי מיינען מיר אַז ס'איז שוין דער סוף. עס קומען שבת אַריין אין שטעטל אויטאָס מיט ווייסרו־סישער פּאָליציי, וועלכע פאָרט דורך זוכנדיק פּאַרטיזאַנער. מיר מיינען אַז זיי קומען שוין דערליידיקן אונדז. דאָס ערגסטע — מיר האָבן נישט קיין רו, נישט ביי טאָג, נישט ביי נאַכט. אין די נעכט איז אין יעדן הויז עמעץ אויף דער וואַך,

כדי אַכטונג צו געבן צי פּאָליציי רינגלט נישט אַרום. אינסטינקטיוו פילן מיר אַלע אַז עס דערנענטערט זיך דער סוף.

כ׳וועל נישט פאַרגעסן די געשפּרעכן און די בליקן פון אונדזערע קינדער אין יענע לעצטע טעג. זייערע געשפּרעכן זענען געווען וועגן דאָס איבערגעלעבטע און וועגן דעם וואָס עס דערוואַרט אונדז אַלעמען. מיט צוזאַמענגעבראָכענע געמיטער האָבן זיי גערעדט וועגן טויט און וועגן אונדזער ייִדישן גורל — ווי פאַר דער צייט רייף־געוואָרענע מענטשן.

לאַנג האָט מען אונדז נישט געלאָזט וואַרטן. פון שבועות ביז שבת נחמו האָט געדויערט די קורצע תקופה פון ביטענער געטאָ. במשך פון די עטלעכע וואָכן ביז שבת נחמו (י״א אָב) 1942 האָבן די רוצחים פּאַראַליזירט ביסלעכווייז פיזיש און גייסטיק די 1.200 ייִדן פון ביטען. דערווייל, זוכנדיק אַ רעטונג, האָבן 70 ייִדן אין שטעטל באַוויזן, ווי אַזוי גערופענע „נוצלעכע ייִדן״, צו באַזאָרגן זיך מיט „לעבנסשיינען״. פּונקט ווי אין אַנדערע ערטער, ווו עס זענען פאָרגעקומען די שחיטות, האָבן געוויסע פאַכלייט און אויך נישט־פאַכלייט אַרויסבאַקומען פאַר גרויסע סומעס די שיינען ווי „נוצלעכע ייִדן״, וואָס זענען פאַר דער מאַכט געווען גילטיק. זיי האָבן געוווינט אויסערן געטאָ, אין זייערע אייגענע הייזער און האָבן געאַרבעט פאַר דער זשאַנדאַרמעריע און אַנדערע מאַכטהאָבער. זייער ווייניק האָבן זוכה געווען צו ווערן אַזעלכע פּריווילעגירטע. אויסערן געטאָ האָבן זיי זיך געפילט, אזוי צו זאָגן, זיכערער ווי אין געטאָ, מיינענדיק אַז זיי וועט שוין גע־לינגען צו בלייבן לעבן. צווישן זיי זענען אַפילו געווען אַזעלכע וואָס האָבן נישט געוואָלט האָבן קיין שום מגע־ומשא מיטן געטאָ, גלייבנדיק אַז וואָס אָפּגעזונדער־טער פון געטאָ, אַלץ אַ גרעסערע סגולה צום ראַטעווען זיך. אָבער ס׳איז געווען נישט מער ווי אַן איינרעדעניש. ווי מיר וועלן זען ווייטער זענען גראָד זיי געווען די ערשטע אומצוקומען.

***

אין אַ געוויסן פרייטיק איז דאָס געטאָ געוואָרן אויפגערודערט פון אַ באַזוך פון די צוויי זשאַנדאַרמען גאָטשליכט און הירכע. זיי גייען פאַרביי די הויפן און באַטראַכטן גוט דעם פּלאַן פון געטאָ. אין אייניקע ערטער, ווו מען האָט געבויט די סכראָנעס אין געהיים, האָבן זיי באַמערקט ווי מען שלעפּט ערד. זיי פרעגן וואָס דאָס איז און מאַכן דעם איינדרוק אַז זיי זענען באַפרידיקט מיט די תירוצים וואָס מען גיט זיי. אָבער דאָס איז נאָר געווען לפּנים. די ראַפינירטע און גוט־אויסגעשולטע מערדערס ווייסן גאַנץ גוט וואָס עס באַטייט די אַרבעט וועגן וועל־כער מען דערציילט זיי נישט. זיי אַרט דאָס אָבער נישט. זיי ווייסן גאַנץ גוט אַז פון געטאָ וועט מען זיך שוין נישט ראַטעווען. מיר ווייסן און פאַרשטייען וואָס עס באַטייט זייער באַזוך. זיי גרייטן שוין צו די „אַקציע״. דער זשאַנדאַרם וועבער פאָרט קיין מינסק, צו דער העכערער מאַכט. שפּעטער דערוויסן מיר זיך דעם צוועק פון זיין באַזוך: אין מינסק האָט מען די צוַנויפגעפאָרענע פאָרשטייער פון די ערטער ווו עס געפינען זיך נאָך ייִדן געגעבן אינסטרוקציעס וועגן אופן פון דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע. דער שעף פון דער זשאַנדאַרמעריע נאָוואַק פאָרט

אויף אורלויב און זיין אַמט נעמט איבער הירכע, אַ קאַלטער גזלן, וועלכער מוז צו זיין באַפּרידיקונג שטענדיק האָבן פּרישע קרבנות — און דערצו האָט ער אין שטעטל געגוג „מאַטעריאַל".

אין משך פון די עטלעכע וואָכן געטאָ האָט זיך די אַפּראָוויזאציע־לאַגע זייער פאַרערגערט. פיל פאַמיליעס האָבן געהונגערט. די פּויערים פון שטעטל און אומ־געגנט האָבן אויסגענוצט אונדזער אומגליק. יעדן טאָג פלעגן זיי אין געהיים צו־טראָגן צום געטאָ־צוים פּראָדוקטן אייגנעווייקלטע אין שמאַטעס, ווי צ"ב אַ שטי־קל פוטער, אייניקע אייער, אַ קעז, און דערביי האָבן זיי גוט אָפּגעשאצט דעם ווערט פון זייער סחורה און זייער טובה. ס'איז רעכט געווען צו פאַרלאַנגען פאַר אַ שטיקל פוטער אַ גוט קלייד אָדער אן אַנדער גוטן מלבוש, און פאַר אַ ביסל מעל — צו באַקומען אַ שאַנק אָדער אַן אַנדער מעבל־שטיק. מיט אַ כיטרען שמייכל פלעגן זיי דערביי זאָגן צו זייער באַקאַנטן יידן: „צו וואָס דאַרפסטו דאָס האַלטן? אייערע טעג זענען דאָך געציילטע... אָט בין איך נעכטן געווען אין סלאָ־נים, און דאָרטן זענען שוין נישטאָ קיין יידן... זשאַלעווע נישט דיינע זאַכן און גיב דאָס מיר אָפּ..." דערביי פלעגן זיי צוגעבן אַ צביעותדיקן קרעכץ אויף אונדזער גורל נעבעך און זאָגן: „איך בין דאָך דיר אַ גוטער פריינד און האָב נאָך געקאָנט דיינע עלטערן. געקויפט ביי זיי, געהאַנדלט, געטרונקען ביי זיי. טאָ גיב־זשע מיר אויך דיינע זאַכן, צו וואָס זאָלן עס פרעמדע צונעמען?" און די יידן האָבן אָפּגעגעבן די לעצטע חפצים צו זייערע „גוטע פריינד". נאָכן באַקומען אונדזער גוטס האָבן זיי אויסגעקוקט מען זאָל אונדז אומברענגען און עס זענען אפילו גע־ווען פאַלן ווען זיי האָבן זיך משתדל געווען וווּ מען דאַרף אַז מען זאָל אונדז פאַרניכטן ווי צום שנעלסטן. אָט אַזוי האָט דער וויסרוס, אונדזער שכן פון הונ־דערטער יאָרן, געשטעלט זיך אַקסל צו אַקסל מיטן דייטשן מערדער און מיט נישט־קלענערער ברוטאַליטעט ווי זיינע לערערס פון געסטאַפּאָ האָט ער געטרעטן אויף אונדזערע נשמות און דערנאָך אויף אונדזערע קערפּערס. ווי נאָר ס'איז געקומען די געלעגנהייט האָט אונדזער ווייסרוסישער שכן אַרויסגעוויזן זיין אמתן פּרצוף, און זיינע זין, די ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן, האָבן מיט דער זעלבער רציחה ווי די דייטשן געשטילט זייער בלוטדאָרשטיקייט מיטן בלוט פון זייערע יידישע מיטבירגער.

***

פרייטיק, 24סטער יולי 1942.

אין דער פרי זעט אויס דאָס לעבן אין געטאָ אָן ענדערונגען, פונקט ווי אין די לעצטע טעג. יעדערער גייט אַרויס צו זיין אַרבעטס־פּלאַץ. די וועטערן זענען זומערדיקע, ס'איז הייס, די לופט איז אַ ריינע. די וואָס גייען נישט צו דער אר־בעט, ווי עלטערע מענטשן און קינדער, געפינען זיך אין די הויפן פון די געטאָ־הייזער און אויף די שאַטנדיקע ערטער. דער יודענראַט, ווי געווינלעך, האלט אָפּ אַ זיצונג וועגן די טאָג־טעגלעכע גזירות וואָס ער באַקומט. מען גיט איבער פאַר־שידענע ידיעות וועלכע קומען אָן פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. די פאַר־בינדונגס־מענטשן פון יודענראַט מיט דער זשאַנדאַרמעריע — יירשל יודקאָווסקי

און מאַרעק ראַבינאָוויטש — קומען צוריק פון זייער טאָג־טעגלעכן באַזוך אין דער זשאַנדאַרמעריע און ברענגען נישט מיט זיך קיין ספּעציעלע נייס. ערשט פּאַר נאַכט, אַרום 5 אַ זייגער, פּאַרשפּרייט זיך פּלוצעם אַ ידיעה אין געטאָ, אַז די זשאַנדאַרמעריע האָט פון די שכנותדיקע דערפער: זאַרעטשע, רודניע און זאַפּאָליע אַרויסגעפירט גויים מיט רידלעך און זיי אַוועקגעשטעלט גראָבן גריבער אויף אַ געוויסן אָרט, צווישן די צווייַ דערמאָנטע לעצטע דערפער. די ידיעה האָט צוגעטראָגן אַן אָרטיקער פּויער, וואָס האָט דאָס דערציילט דעם שמיד משה דיטקאָווסקי, וואָס ביי אים אין קוזשניע אויסערן שטעטל, אויפן באַרג, האָט ער געאַרבעט (די אַמאָליקע קוזשניע פון שמואל דעם שמיד, האַרט לעבן דעם טראַקט וואָס פירט קיין סלאָנים). משה האָט גלייך געשיקט אָנזאָגן זיין פאַמיליע, וואָס האָט זיך יעפּונען אין געטאָ, אַז זי זאָל זיך ראַטעוון און זען זיך אַרויסבאַקומען פון געטאָ צו אים. פיל פון אונדז פלעגן אַזעלכע ידיעות אויפנעמען מיט נישט קיין גרויסן צוטרוי, ווייל נישט איין מאָל האָבן זיך שוין איבערגעחזרט אין געטאָ אַזעלכע געשיכטעס מיט גריבער און זיי האָבן זיך נישט באַשטעטיקט. אָבער דאָס מאָל האָט דער גרעסטער טייל פון אונדז אויפגענומען די ידיעה זייער ערנסט. — „מיר זענען פאַרפאַלענע, ס׳איז שוין געקומען אונדזער צייט", האָט זיך יעדערער געזאָגט. יעדנס פנים ווערט מיט אמאָל פאַרענדערט. אַ טויטע מוט־לאָזיקייט באַהערשט די מענטשן. מען ווייסט נישט צו וואָס זיך צו נעמען. די פאַניק וואַקסט פון מינוט צו מינוט .אין יעדן הויז, אין יעדער משפּחה הייבט מען אָן צו קאָנטראָלירן די סכראָנעס און אַריינצוטראָגן דאָרט וואסער און עסן־ווארג. די ידיעה וועגן די גריבער באַשטעטיקט זיך אויך דורך אנדערע פויע־רים. ס׳איז איצט נישט קיין ספּק: נאָענט פון שטעטל גראָבט מען גרויסע גרי־בער. דער עולם יידן וועגדט זיך צום יודענראַט מען זאָל אַרויסגיין צו דער זשאַנ־דאַרמעריע דערווייסן זיך עפּעס, אָדער גאָר ביי דער פּאָליציי. עס גייען אַרויס פון געטאָ יירשל יודקאָווסקי און מאַרעק ראבינאָוויטש. זיי קומען באַלד צוריק מיט באַרויקנדיקע ווערטער, אַז זיי האָבן גארנישט באַמערקט און וועגן גארנישט זיך דערוווסט. מיר קוקן זיי גלייך אין די אויגן, ווילנדיק אין זיי אַרויסלייענען דעם אמת. זייער אויסזען האָט זיך עפּעס געענדערט. ס׳איז קלאָר אַז זיי וויסן עפּעס. זיי ראָטן נאָר אַז דער וואָס האָט אַ סכראָן זאָל אים קאָנטראָלירן. זיי ביידע היטן דערנאָך אָפּ אין גאָס דורכגייענדיקע פּאָליציאַנטן, ווילנדיק זיך ביי זיי דער־ווייסן עטוואָס געניוערס. די פּאָליציאַנטן ענטפערן נישט ווי געווייגטלעך, אזוי ווי זיי וואָלטן זיך געוואָלט אַרויסדרייען פון אַן ענטפער. זיי גיבן בלויז צו אַז זיי האָבן באַקומען אַ באַפעל נישט צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל אין משך פון 3 טעג. איצט איז שוין פולשטענדיק קלאָר. מיר זענען ערב אַ שחיטה. די זאַך איז שוין אַ באַשטימטע. „אַ סוף זאָל עס נעמען! וואָס שנעלער פּטור צו ווערן פון אַזאַ לעבן! וואָס שנעלער אויסגעלייזט צו ווערן פון אייביקער שרעק, פון אייביקע דערנידעריקונגען. געגוג!" אַזעלכע ווערטער הערן זיך פון אַלע זייטן. דאָך קלייבן זיך ביטענער יידן צוזויף פאַרנאַכט אין די שיערן מקבל צו זיין דעם שבת. „נחמו, נחמו, עמי" — הרב יפה איז מקבל שבת ביים עמוד. אין מיטן דאוונען רייסן זיך יידן אַריין אין שייער מיט אַ טומל: וואָס שטייט איר און דאַוונט? היינט

ביינאַכט איז אַ שחיטה!.. טוט וואָס איר קענט זיך צו ראַטעוועט! דאָס דאָוונען וועט איבערגעריסן. מען צעגייט זיך איבער די הייף. איך טרעף אָן ראַבינאָוויטשן, וועלכער האָט אָקערשט געריידט מיטן וויט קוזמיטש. איך פרעג אים וואָס עס הערט זיך. — גיי אַהיים, — ענטפערט ער מיר — און גיב איבער אַלע־מען, אַז מען זאָל זיין רויק. עס וועט גאָרנישט געשען, דער וויט האָט מיר איצט געזאָגט אַז ער וויס פון קיין שום זאַך נישט און אַז בנוגע אונדז יידן איז קיין שום נייס נישטאָ. דעם וויטס וועלט באַרויקן אונדז אָבער נישט...

מיר זענען אַלע שכנים אין הויז פון שמעון בושעלעוויטש, אין אַ צאָל פון 26 מאָן. דער שוחט ר׳ אברהם ראוויצקי קומט פון דאוונען אָן אויפגעריגט און פֿאַרענדיקט דאָס דאַוונען אין שטוב. ער שטרענגט זיך אָן, מאַכט קידוש, זינגט זמירות. אַז מיר קוקן אים אָן, זאָגט ער אונדז: „מיר דאַרפן לעבן מיט בטחון ביז דער לעצטער מינוט. מיר וועלן נאָך איבערלעבן אונדזערע שונאים. איצט איז שבת, און שבת טאָר מען נישט זיין אומעטיק״. איך און מיין פרוי אסתר קאַנ־טראָלירן די דריי סכראַנעס און טראָגן אַהין אַראָפּ וואסער און עסן. מיר באשליסן אַלע אַז די נאַכט זאָל קיינער פון אונדז זיך נישט אויסטון. אויך באַשטימען מיר אַ וואַך וועלכע זאָל כסדר אַרויסקוקן דורך די פענצטער צום געטאָ־צוים, כדי זי זאָל גלייך צו וויסן טון, אויב זי וועט עפּעס באַמערקן. שמעון בושעלעוויטש איז באַהערשט פון פולשטענדיקער אַפּאַטיע. ער זאָגט, אַז אויב עס וועט האַלטן ביי עפּעס, וועט ער נישט אַראָפּגיין אין סכראָן. „איך האָב געניג — זאָגט ער — איך האָב שוין אָפּגעלעבט 62 יאָר. גענוג פּאַר מיר. ס׳איז אפילו צופיל. איר זאָלט מיך נישט צווינגען אַראָפּצוגיין אין סכראָן״. איך פרעג אים וואָס וועט זיין אויב מען וועט אים נעמען לעבעדיקערהייט און צווינגען אים אַז ער זאָל אונדז אַרויסגעבן?. — „איך וועל מיך לאָזן אומברענגען און קיין וואָרט וועלן זיי פון מיר נישט אַרויסבאַקומען״ — ענטפערט ער אָפּ. ס׳פאַלט צו די נאַכט. די ערשטע וואַך ביז 12 אַזייגער האָט דוד ראָוויצקי, און פון 12 אַזייגער ביינאַכט — רבקה ראַבינאָוויטש. קיינער שלאָפט נישט. יעדער איינער ליגט אויף זיין געלעגער אין די קליידער, פאַרשטומט, נישט אויסרעדנדיק קיין וואָרט. אַזייגער 10 אָוונט גייען אַרום איבערן געטאָ אונדזערע פּאָליציאַנטן הערשל קאָוונסקי און שאַיע. זיי זאָגן אָן דעם עולם אַז קיינער זאָל די נאַכט נישט שלאָפן און מ׳זאָל זיין וואַך. אויסערגעווינלעך לאַנגזאַם ציען זיך די נאַכט־שעהן. דאָס זענען געווען די לעצטע שעהן, די לעצטע מינוטן, פון 840 ביטענער יידן.

עס הייבט אָן צו טאָגן. ס׳איז 3 אַזייגער באַגינען. אין הויף, אונטער אונדזער פענצטער, וואַקסן אויס שאַיע דער פּאָליציאַנט מיט זיין שוועסטער, שוואָגער און אַ קינד. שאַיע קוקט אַריין אין שטוב און זאָגט: „איר שלאָפט? שטייט אויף. מען שטעלט שוין אַרום דעם געטאָ מיט פּאָליציי, ס׳איז אַ שחיטה. ראַטעוועט זיך!״ שאַיע מיט זיין פאַמיליע פֿאַרשווינדן. ווי עלעקטריזירט פון אַ שטאַרקן עלעק־טרישן שטראָם גיבן מיר זיך אַלע אַ הייב פון די ערטער. מיר גיבן אַ כאַפּ די קינדער, וואָס זענען גראָד פאַרטאָג שטאַרק געשלאָפן. שמעון בושעלעוויטש וויל נישט מיטגיין. איך מיט זיין פרוי, מירל, נעמען אים מיט געוואַלט אונטער די הענט און הייסן אים אַראָפּגיין אין סכראָן. אין אונטערשטן סכראָן, וועלכער איז

באַשטימט פֿאַר 8—10 פּערזאָן, שפּאַרן מיר זיך אַריין 14 מאָן אונטער דער ערד. עס קומט צולויפן קאַלוסקי מיט זיין פּאַמיליע, 3 פּערזאָן, וועלכע לאָזן אונדז נישט אָפֿ און בעטן זיך: „מיר האָבן נישט קיין סכראָן, נעמט אונדז אַריין". זיי גייען אַראָפֿ צוזאַמען מיט אונדז. עס קומען אויך צו לויפן שמעלקע ראזמאן מיט זיין פּרוי און שוויגער און טרעפן אונדז אַראָפֿגיין אין סכראָן. מיט געוואַלט שפּאַרן זיי זיך אַריין אינעווייניק. מיר זענען געפּרעסט און געדריקט אינער צום צווייטן. ס׳איז נישטאָ מיט וואָס צו אָטעמען. נאָכדעם ווי מיר זענען שוין אַלע אינעווייניק לויפן אַריין נפתלי מענדעלעוויטש מיט זיין פּרוי פּייגל און זייערע צווי קינדער. נישט טרעפּנדיק קיינעם שרייט נפתלי: „שמעונקע, ראַטעוועט אונדז! נעמט אונדז אַריין צו זיך אין סכראָן!" און ווי מיט אַן אינסטינקטיווער קראָפט גיט עס אים אַ שטויס, ווי אַ וואַנזיניקער הייבט ער אָן אַרומלויפן און זוכן דעם אַריינגאַנג אין באַהעלטעניש. ער לויפט אַרויף אויפן בוידעם, געפּינט שנעל דאָס טירל פון אונדזער באַהעלטעניש און נאָך אַ שטאַרקן צי רייסט ער אויף די קרוקעס און מיט זיין שוואַרן קערפּער הייבט ער אָן זיך אַראָפּצולאָזן אויף די קעפּ פון שמעונען, שמעלקען און זייערע פרויען. עס ווערט אַ טומל. זעענדיק אַז עס איז נישטאָ קיין פלאַץ פאַר זיין פּאַמיליע שרייט צו זיי אַרויס נפתלי: „גייט אַריין אין קעלער און באַהאַלט זיך דאָרט." נפתלים פרוי און ביידע קינדער גייען אַראָפֿ אין דערבייאיקן אָפּענעם קעלער. דאָס אויפגעריסענע טירל ווערט ווי ס׳איז פאַרמאַכט און עטוואָס פון אויבן פאַרמאַסקירט מיט וועט.

פון דער גאַס דערטראָגט זיך אַ טופּעריי פון מיליטערישע שטיוול אויפן ברוק און אויסגעשרייען אין רוסיש און דייטש. ס׳הערט זיך אַ געריש פון אויטאָס, אַ געלויפערייי. יידן וואָס האָבן נישט באַווייזן זיך צו באַהאַלטן, לויפן, זוכן אַן אָרט וווּ זיך צו ראַטעוועון. א זייגער זעקס פאַרטאָג הערן מיר ווידער געשרייען. פון פאַרשיידענע ערטער פון געטאָ דערטראָגט זיך אַ שיסעריי. מיר הערן קולות: „ווילעזאַי!" (קריך אַרויס!) אונדזער הויז, אונדזער הויף, ווערן אָנגעפילט מיט ווילדע צעיושעטע חיות, ווייסרוסישע פּאָליציאנטן און דייטשן. זיי זוכן אונדזערע באַהעלטענישן. אויפן בוידעם געפינען זיי די פאַמיליע שיינבוים, וועלכע זיי פירן גלייך אַרויס. איבער אונדז דערהערן מיר אַ געשריי: „מאסלאָווסקי, טו זשידזשי שיעדזאָן, טו שמיערדזשי!" (מאַסלאָווסקי, דאָ זיצן יידן, דאָ שטינקט). מיר הערן קלאָר ווי זיי נעמען זיך מיט אַן אויסערגעווייניגלעכער שנעלקייט אָפּצוואַרפן דאָס האָלץ וואָס איז געווען אָנגעלייגט אויף אונדזערע סכראָנעס ווי אַ מאַסקירונג. דאָס אָרט איז געווען אַ קליינס און האָלץ — זייער אַ סך. זיי וואַרפן און וואַרפן. אָט וועלן זיי באַלד דערגיין צום סכראָן. מיטאַמאָל רייסן זיי איבער די אַרבעט און לויפן אַריין אין שטוב כאָפּן פון די איבערגעבליבענע זאַכן.

האָרט ביי דער וואָנט פון אונדזער סכראָן פאַלן פיל שאָסן. מיר הערן קלעפּ פון שטעקנס איבער מענטשלעכע קערפּערס, און ווידער אַ שאָס, און נאָך אייַנעם. דערנאָך אַ געשריי: „שנעל לויפן" — און דאָס קלאַפּעריי פון שטעקנס. „איך גיי, איך גייַ!" — הערט זיך אַ שוואַכער אָפּקלאַנג פון אַ האַלב־טויטן, צעשלאָגענעם יידן. דער טומל וואָס דערגייט צו אונדז ווערט אַלץ שטאַרקער, כאַטישער. אַ געיעג, אַ שיסעריי, געשרייען פון דער ווייסרוסישער און פוילישער פּאָליציי,

באָפּעלעריש שטימען פון די דייטשן, די הויפּט־אָנפירערס, אַ געריש פון אויטאָס, וועלכע קומען שנעל הין און צוריק. „דאָוואי פּאָידעם ק׳יאָמאָם!״ (8), זאָגט איין פּאָליציאַנט צום צווייטן, שטייענדיק לעבן אונדז, נאָר פון יענער זייט וואַנט. — „יאָ אוזשע ביל טאָם, דאָסטאָל דאָברע טשאָסיקי — נו, נאָווואָלילי איך טאָם, דאָ כאָלערי״ (9). „יאָ טאָזשע דאָסטאָל דאָברע וועשטשי — נאָבערעמסיאַ טיפּער״ (10). אַ גרויסער טומל דערטראָגט זיך אויך פון הרב יפהם הויז. די בעסטיעס זענען אַראָפּ אין קעלער און אַרויסגעשלעפּט פון דאָרט נפתליס פרוי פייגל מיט ביידע קינדער. מיר הערן ווי פייגל בעט זיך ביי די פּאָליציאַנטן, זיי זאָלן כאָטש איבערלאָזן די קינדער. עס הילכט אָפּ אַן ענטפער: „מאָלטשאַי, בליאַד, ווי־לעזאַי!״ (11).

מיר הערן ווי פייגל מיט די קינדער גייען אַרויס פון קעלער און ווי קלעפּן פאַלן אויף זיי. מיר שטייען אַלע צונויפּגעפּרעסט און הערן... אין סכראָן איז עפּעס מער ווי שטילקייט. אַ מין טויטקייט האָט אונדז באַהערשט. מיר זענען אַלע ווי טויט. קיין באַוועגונג, קיין רירן. יעדערער פון אונדז אָטעמט קוים. פון גאָר ווייט דערטראָגן זיך אָפּקלאַנגען פון אויטאָמאָטישע שאָסן. עס איז שווער איבערצוגעבן אַלע אינצלהייטן פון אונדזערע איבערלעבונגען אין די סכראָנעס. פאַר אַ מענטש וואָס האָט דאָס נישט איבערגעלעבט איז עס אומבאַגרייפלעך. קיין סך לאָזט זיך נישט איבערגעבן און ס׳איז אוממעגלעך אלץ איבערצודערציילן וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט יענע שעהען.

אין דער פרי איז די שיסעריי אין גענאָ שטילער געוואָרן און אויך דאָס געלויף האָט צו ביסלעך אויפגעהערט. מיר פילן אַז עס איז פאַרגעקומען עפּעס אַן ענדערונג. מיר הערן ווי די פּאָליציי קלייבט זיך צונויף אין גאַס. דאָס געריש פון די הין־ און אַהער־לויפּנדיקע אויטאָס האָט זיך אָפּגעשטעלט. איצט זענען אין גענאָ פאַרפאַרן פורן און עס הייבט זיך אָן דאָס אַרויסטראָגן דאָס האָב און גוטס פון די יידישע הייזער. מיר הערן ווי עס פּאַלט אַ באַפעל אין דייטש: „נעמען בלויז דאָס ווערטפּולע, און „אַלעס זעמטלעכעס״ איבערלאָזן. וואָס אַרום אונדז טוט זיך ווייסן מיר נישט. וואָס איז מיט מיינע עלטערן, שוועסטער, ברידער און זייערע משפּחות וואָס ווויינען אין אַנדערע ערטער פון גענאָ? צי איז נאָך ווער פון זיי בייס לעבן? דורך אַ קליין לעכל אין פונדאָמענט באַמערק איך פון דער ווייטנס ווי שטעטלדיקע פויערטעס, וואָס אַרבעטן אין זשאנדארמעריע ווי קעכינס, שפּאַצירן אַרום אין גענאָ און טראָגן אַרויס גרויסע פּעק מיט פּאַרשיידענע זאַכן. די צייט קריכט. יעדע מינוט ווייזט זיך אויס ווי אַ יאָר.

זוכנדיק און נישטערנדיק האָט די פּאָליציי געפונען עטלעכע נישט־גוט פאַרמאָסיקרטע סכראָנעס. אַ זייגער 4 בייטאָג האָבן זיך צו אונדז דערטראָגן גערייען פון 2 פּאָליציאַנטן פון דער ריכטונג פון קאָפּוסטעס הויף (דאס הויז פון

8) „קום, מיר ווילן פּאָרן צו די גריבער״.
9) „איך בין שוין דאָרט געווען, באַקומען אַ גוטן זייגער, אָט האָט מען זיי דאָרט אָנגעוואָרפן, כאָלערע!״
10) „איך האָב אויך באַקומען גוטע חפצים — איצט ווילן מיר זיך אָננעמען״.
11) „שווייג, אויסוורף, קריך אַרויס״.

פֿיניע פֿלאַטאָוויטש): „,ווילעזאַי! אַ טאָ סטרעליאַט בודו״ (קריך אַרויס, אַ נישט וועל איך שיסן). זוכנדיק אין דעם הויז האָבן זיי געפונען דאָס טירל פון סכראָן, אויפגעפענט עס און געהייסן אַרויסגיין. די אומגליקלעכע האָבן נישט געוואָלט. אויף די געשרייען איז אָנגעקומען זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט אַלעמען אַרויס־געפירט פון סכראָן, אַדורכגעזוכט אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט ביי זיך און זיי אי־בערגעלאָזט אין שטוב אָנזאָגנדיק אַז זיי זאָלן נישט אַרויסגיין. במשך פון טאָג הערן מיר איינצלנע שאָסן אין געטאָ. בכלל וויסן מיר נישט וואָס עס טוט זיך אַרום אונדז, צי דויערט נאָך די אַקציע אָדער האָט זי אויפגעהערט? איז שוין דער געטאָ אָפּגערומט?

פֿאַרנאַכט דערטראָגט זיך צו אונדז פון געטאָ אַ געשפּרעך אין יידיש. דורך דער לאָך פון פונדאמענט זע איך ווי עס לויפט אַדורך מאָטקע דער קאַליקער (לייזער־משה דעם שניידערס אַ ייִנגל) און איך הער ווי ער רעדט צו עמעצן. וואָס קומט דאָ פֿאָר? זענען נאָך פֿאַרבליבן יידן? געוויס האָט ער זיך אויפגע־האַלטן ביי די יידן אויסערן געטאָ. עס קומט אָן דער אָוונט. אין משך פון דער גאַנצער נאַכט הערן מיר איבער אונדזער סכראָן פֿאַרדעכטיקע טריט. מיר זע־נען געווען זיכער אַז אויף דער נאַכט האָבן זיי געלאָזן אַ וואַך אין יעדן הויז, כדי צו כאַפּן די יידן וועלכע וועלן אַרויסגיין פון די סכראָנעס נאָך א ביסל וואָסער, אָדער נאָך אַ שטיקל ברויט. מיר בלייבן שטיל. מיר קוקן זיך אַרום און קאָנטראַ־לירן זיך. עס פּעלט אונדז דוד ראַוויצקי. געוויס איז ער שוין נישטאָ. עס ווייזט זיך אַרויס אַז דוד האָט נישט געוואָלט אריינגיין אין סכראָן. ער האָט זיך אויפ־געהאַלטן אין שפּייכלער אונטער די כלים. די פֿאָליציי, זוכנדיק אין אַלע לעכער און איבערוואַרפנדיק פֿאַרשיידענע זאכן פון איין אָרט אויפן צווייטן, האָט אים נאָך מער פּאַרווואָרפן מיט פֿאַרשיידענע כלים און מיט שטיקער האָלץ און אַזוי אַרום האָט ער זיך געראַטעוועט. ביי נאַכט איז ער אַריין אין שטוב און מיט זיין אריינגיין האָט ער אונדז איבערגעשראָקן.

מאָנטיק פרי. איך פּרוביר זיך פֿאַרשטעלן מיט די אייבערשטע סכראָנעס, אפשר זענען זיי אָדער ווייסן עפּעס געניוערס. זיי ווייסן אויך גאָרנישט. אַלע זענען זיי גאַנץ. מען האָט זיי נישט אַנטדעקט. אַ זייגער 10 דערטראָגן זיך ווידער צו אונדז יידישע ווערטער פון ווייט. איך שטרענג זיך אָן צו הערן. יאָ, מען רעדט יידיש. ווי ס׳איז צו זען איז שוין נאָך דער אַקציע און עס לעבט נאָך ווער פון אונדז. איינס בייטאָג. אסתר גיט זיך ספּאַנטאַן אַ הייב: „גענוג! מיר קענען נישט מער. אַרויס פון סכראָן!״

דער געטאָ איז אויסגעליידיקט. די שחיטה האָט געדויערט פון 5 ביז 10 אין דער פרי שבת נחמו יא׳ מנחם אב תש״ב.

צו דעם צווועק זענען אָנגעקומען פון סלאָנים 6 אויטאָס מיט פֿאָליציי און איין אויטאָ מיט דייטשן. צוזאַמען מיט דער ביטענער דייטשער זשאַנדאַרמעריע און ווייסרוסישער פֿאָליציי האָבן זיי אַדורכגעפירט די „הייליקע מיסיע״. לויט זייער מעלדונג האָבן זיי פֿאַרניכטעט אין ביטען 840 דיין. 6 פרי האָבן די פֿאָליציי און זשאַנדאַרמעריע זיך אַריינגעריסן אין שטעטל, און אין געטאָ געזוכט אין אַלע לעכער, קעלערס, בוידעמס, און אונטער אַ האָגל פון קלעפּ אַרויסגעטריבן די

ייִדן, פֿאַרפֿאַקט זיי אין אויטאָס און אָפּגעפּירט צו די פּון נעכטן שוין צוגעגרייטע גריבער — 40 מעטער די לענג און 7 די ברייט — צווישן די דערפּער זאָפּאָליע און רודניע. ביי דער גרוב האָבן זיי געהייסן די אומגליקלעכע זיך אויסטון נאָקעט און אַרײַנגיין אין גרוב. פּיל זענען גלייך דערשאָסן געוואָרן צום טויט. אַ גרויסע צאָל איז שווער פֿאַרוווּנדעט געוואָרן — אָדער לייכט, — און נאָך שווערע יסורים זענען זיי דערדריקט געוואָרן אויף טויט פון די קערפּערס וואָס זענען אויף זיי אַרויפגעפֿאַלן. די בעסערע מלבושים זענען צוגענומען געוואָרן דורך דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע און פּאָליציי. דאָס איבעריקע איז צעכאַפּט געוואָרן דורך די גויים פון די שכנותדיקע דערפּער. די ערשטע קרבנות זענען געווען די אַזוי גערופענע פֿריווילעגירטע ייִדן פון אויסערן געטאָ. די פּאָליציי האָט צונויפגעזומען באַזונדער די אַלע פון אויסערן געטאָ און די ערשטע זיי אָפּגעשיקט אין גרוב.

נפתלי לעווין, אַ ייִנגל פון 10 יאָר, האָט זיך אויסבאַהאַלטן פון דער שחיטה. ביי טאָג איז ער אַרויס פון זיין באַהעלטעניש. ער האָט קיינעם נישט געטראָפן פון זיין פֿאַמיליע. ער איז אַרומגעלאָפן ווי משוגע. אַ געוויסער קריסט מיטן נאָמען מיכאָש מאַסלאָווסקי, וועלכער האָט געווויינט קעגנאיבער אין אַ יידישן הויז, האָט שנעל געפּרופּן פּאָליציי, זיי אָנגעוויזן אויף נפתלין זאָגנדיק: „דאָ דרייט זיך אַרום אַ זשידינאַ, הרגעט אים אַוועק, אַז אַ וואָרצל זייערער זאָל דאָ נישט פֿאַרבלייבן". עס זענען געווען נאָך אַזעלכע פֿאַלן — ווי דאָס אַרויסגעבן משה יאָסל מענדעלעוויטשן, וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ גאָרטן, און דאָס אויסזאָגן דורך אייניעם אַ גוי סורזשינסקי וווּ עס געפּינט זיך דער סכראָן פון יעקב יצחק לובעטקין, וווּ עס זענען געווען באַהאַלטן אַ סך ייִדן. האָבט ביי האַנט, אָקסל צו אָקסל, האָט זיך געשטעלט דער בעסטיאַלישער ווייסרוס מיט די דייטשן כדי אונדז אומצוברענגען.

מיר קריכן אַרויס פון די לעכער. מיט וועמען מיר טרעפֿן זיך קושט מען זיך און מ׳ווייַנט. ווער איז פֿאַרבליבן? ס׳איז קיינער נישט פֿאַרבליבן. דאָן קומט אַ באַפֿעל פון דער זשאַנדאַרמעריע: אַלע פֿאַרבליבענע ייִדן זאָלן פֿאַרלאָזן דעם געטאָ און אַרײַנגיין אין גרויסן בית־המדרש. קיין שום זאַכן זאָל מען נישט מיטנעמען. מיר קלייבן זיך פון אַלע זייטן פֿאַרפֿינצטערטע, האַלב טויטע מענטשן אין בית־המדרש. די „העלדן" פון טאָג — הירכע, שוואַרץ, וועבער, מאַקס שולקע — קומען אונדז באַטראַכטן און זאָגן: „שייסע, גרוב־פּפלעגע". מען גיט אונדז צו נאָך אַ פּאָר הייזער, וווּהין מיר גייען אַריבער.

צומאָרגנס פרי — אַ קאָנטראָל־פֿאַרזאַמלונג. ביים בית־המדרש שטעלן זיך אויס אַלע פֿאַרבליבענע אומגליקלעכע ביטענער ייִדן. מיר זענען געבליבן 340 מאַן. זיי שטעלן אויס די מענער באַזונדער, די פרויען באַזונדער און די קינדער באַזונדער. אונדזערע אַלטע, וואָס האָבן מורא געהאַט פֿאַר זייערע וווייסע בערד, שערן זיך זיי אָפּ כדי אויסצוזען ייִנגער. אַנדערע פֿאַרבינדן זיי מיט טיכלעך (עס זענען פֿאַרבליבן אַ גרעסערע צאָל אַלטע ייִדן). לייבע דער פּאָקטער (פּינסקי) און דער פֿאַסטעריאַנער שמיד (אַברהם לייזער זשוכאָוויצקי) שערן זיך אינגאַנצן אָפּ די בערד. די זשאַנדאַרמעריע פירט אַדורך אַ סעלעקציע, פֿאַרשרייבט יעדן טייל באַ־

זונדער. אַזויפיל אַרבעטס־פּעיקע, אַזויפיל אַלטע לייט, אַזויפיל פּרויען און קינ־דער. דער זשאַנדאַרם מאַקס שולקע זאָגט: „אַמטלעך האָט איר נאָך צו לעבן איין מאָנאַט צייט". זיי טיילן אונדז איין אין גרופּעס און שיקן אונדז צו דער אַרבעט: אויסראַמען אונדזערע הייזער, אויפלאָדן אונדזערע זאַכן אויף פורן און אָפּשיקן זיי אין דער זשאַנדאַרמעריע.

פון איבער 1.200 זענען מיר פאַרבליבן 340 פאַריתומטע יידן. אויף די גערט־נער און אין די קלאָזעטן וואַלגערן זיך די טויטע קערפערס פון אונדזערע נאָענטע. מיר קלייבן זיי צוזאַמען. מיין פאָטער גראָבט אויס אַ קבר ביי דער וואַנט פון חסידים־שטיבל, ווו מען איז מקבר 5 פּערזאָן, צווישן זיי די פרוי און קינדער פון מיכל מינקאָוויטש (שאַיע מינקאָוויטשעס זון). עטלעכע קברים זענען דאָ ביי יצחק יעקב לובעטקין אויפן גאָרטן, ווו עס ליגן צוזאַמען 17 יידן. אויך פיל איינצלנע קברים זענען דאָ אויף די גערטנער. די זשאַנדאַרמעריע האָט צונויפ־געטריבן די גויים פון די אַרומיקע ערטער זיי זאָלן אויפן אָרט מקבר זיין די הרוגים.

זיצנדיק אין סכראָן האָב איך געהערט ווי די זשאַנדאַרמעריע האָט באַפוילן דעם גוי גרישע פּאָדסאַדני צו נעמען אַ רידל און באַגראָבן די טויטע קערפערס. דערנאָך מעלדעט גרישע דער פּאָליציי: „זאַקאָפּאַל יאַ איך טאַק, שטשאָ אוזשע ניע ווילעזוט" (באַגראָבן אַזוי, אַז זיי וועלן שוין נישט אַרויסקריכן).

די טירן און פענצטער פון אונדזערע הייזער זענען אויפגעריסן. אומעטום וואַלגערט זיך אונדזער האָב און גוטס. מען שלעפּט פון אַלע זייטן. ווי הונגעריקע וועלף זענען געשטאַנען די וווייסרוסן און אויף דעם אַלעמען געלויערט.

**
*

6 קילאָמעטער פון ביטען (בלאָק־ביטען), ווו עס האָט זיך געפונען אַ גרויסער טאַרטאַק, האָבן געאַרבעט יידן. די אויפזיכט איבערן טאַרטאַק האָט געהאַט אַ הויכער היטלעריישער אָפּיציר, אַ ראַפּינירטער שונא ישראל מיטן נאָמען שטאָר־צינגער, וועלכער פלעגט פון צייט צו צייט קומען אַהין און קאָנטראָלירן די אַר־בעט. אויפן אָרט, אין בלאָק־ביטען, האָבן געהיטן דייטשע וואַלד־זשאַנדאַרמעריע און וווייסרוסישע פּאָליציי פון ביטען. אַ דאַנק דער באַמיאונג פון ליפע קאָפּע־לאָנסקי, פּרעזעס פון יודענראַט אין איוואַצעוויטש, וואָס איז געווען „באַפרייַנדעט" מיט שטאַרצינגערן, איז געלונגען אים צו פּועלן ביים לעצטן אַז ביטענער יידן זאָלן קענען אַרבעטן אין טאַרטאַק. עס האָבן דאָרט געאַרבעט 36 יידן פון ביטען; זיי זענען געווען פאַרזאָרגט מיט שיינען פון דער זשאַנדאַרמעריע, אַז זיי האָבן דאָס רעכט צו גיין אויפן וועג פון ביטען ביז בלאָק־ביטען. די 36 יידן האָבן גע־גלייבט אַז אַ דאַנק דער אַרבעט אין טאַרטאַק זענען זיי זיכער מיטן לעבן. פאַר אַרייַנבאַקומען זיך אויף דעם אַרבעטס־פּלאַץ אין בלאָק־ביטען האָבן די ביטענער יידן זיך געלאָזט קאָסטן פיל געלט. אין אַ צייט שפּעטער האָט זיך איינגעגעבן 12 יידן פון די 36 צו פאַרבלייבן נעכטיקן אין בלאָק־ביטען, כדי נישט צו דאַרפן דורכמאַכן יעדן טאָג דעם וועג צופוס (אין ביידע זייטן 12 קילאָמעטער). שבת

פּרי, דעם 25טן יולי, זענען די 12 יידן, ווי געווײנטלעך, אַרויס צו דער אַרבעט נישט האָבנדיק קיין אַנונג וואָס עס טוט זיך אין שטעטל. נישט טרעפנדיק די אַרבעטער, וועלכע האָבן געדאַרפט אָנקומען פון שטעטל, האָבן זיי זיך גלייך אָנ־געשטויסן אַז אין ביטען איז פֿאַרגעקומען עפּעס נייס. די 12 יידן האָבן דאַן פֿאַר־לאָזט דעם אַרבעטס־פּלאַץ און אַוועק אין די באַראַקן ווילנדיק עפּעס מיט זיך מיטנעמען כדי זיך אַוועקצולאָזן אין וואַלד אַריין וואָס געפּינט זיך לעבן טאַרטאַק. אין דער זעלבער צייט זענען זיי אָבער אַרומגערינגלט געוואָרן פון דער זשאַנדאַר־מעריע און פֿאָליציאַנטן פונעם פּאָסטן אין בלאָק. מען האָט די יידן פֿאַרנומען און געטריבן אין דער ריכטונג צום וואַלד. דערגייענדיק צום וואַלד האָבן די אומגליק־לעכע געפֿונען לויפֿן, אַרויסרייסנדיק זיך פון דער אַרומרינגלונג. די דייטשן און די ווייסרוסישע פֿאָליציי האָבן אויף זיי געעפֿנט אַ פּייער פון אַלע זייטן און אַלע 12 יידן האָבן געפֿונען זייער טויט אין וועלדל, נישט וויט פון בלאָק. נאָך דעם זענען די מערדער צוגעגאַנגען צו די טויטע, גוט דורכגעקוקט זייערע קעשענעס, אַרויסגענומען געלט, זייגערלעך, און זענען אַוועק, איבערלאָזנדיק די קערפּערס פֿאַר וועלף און ווילדע חזירים.

וועגן דעם האָבן מיר זיך דערוווסט אין ביטען, נאָך דער ערשטע שחיטה, פון פֿויערים און ווייסרוסישע פֿאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך באַרימט מיט זייערע העלדישע טאַטן.

***

נאָך דער ערשטער שחיטה שבת נחמו, דעם 25טן יולי 1942, זענען אין ביטען פֿאַרבליבן ביי אַ 360 יידן. עס האָט זיך אונדז איינגעגעבן זיך אויסצובאַהאַלטן אין נישט־אַנטדעקטע אונטערערדישע באַהעלטענישן און אין פֿאַרשידענע לעכער, וווהין די מערדערישע האָנט האָט שוין נישט געהאָט קיין צייט צו דערגרייכן יענעם שבת. מיר זענען פֿאַרבליבן 360 אומגליקלעכע, צעבראָכענע און פֿאַריתומטע מענטשן, וואָס האָבן מקנא געווען די אומגעקומענע. מיר האָבן נישט געהאָט קיין אויסזיכטן צו לעבן, בפרט אַז דער זשאַנדאַרם מאַקס שולקע האָט בפירוש געמאַלדן אַז נאָר נאָך איין חודש איז אונדז פֿאַרבליבן צו לעבן. מיר זענען אַלע געווען קאָנצענטרירט אין איניקע געבײדעס; אין גרויסן בית־המדרש און אין די הייזער פון יוסף לייב שיינבוים, נח אַבולאַנסקי, בערל פּייוול, יצחק דראַזשנער, מענדל יוזשעלעווסקי, יעקב יצחק לובעטקין (צביהס פּאָטער), שמואל סלאָנימסקי (בערל יודלס), מיכל זאַקהיים (אַטשקע דעם קצבס איידעם) און הערשל יודקאָווסקי (יעקב מאירס). יעדן טאָג גייען מיר אַרויס צו דער אַרבעט. די פֿאַכלייט — שמידן, סטאָ־ליערס — אַרבעטן ביי דער זשאַנדאַרמעריע אָדער אין זייערע איגענע ווערשטאַטן. די נישט־פֿאַכלייט זענען באַשעפֿטיקט ביים אַרויספירן דאָס מעבל און די זאַכן פון די פֿאַריתומטע יידישע הייזער. וויפֿל גוטס מיר לאָדן עס אָן אויף די פורן און שטעלן צו דער זשאַנדאַרמעריע! מיר קענען גאָרנישט אויסראַמען אַזויפֿיל זאַכן, צונויפֿגעשלעפּטע פון אַלע פֿאַרלאָזענע הייזער אין געטאָ, פֿאַמיליע־זאַכן וועלכע זענען פון דורות איבערגעגאַנגען בירושה פון עלטערן צו קינדער און קינדס־קינדער. אויף די פֿאָדלאָגעס וואַלגערן זיך פּאַטאָגראַפֿיעס פון די נאָר־וואָס

אומגעקומענע און אויך פון גאַנצע משפחות. מיר טרעטן אויף אַלבאָמען. די זשאַנדאַרמען, וועלכע היטן אונדז ביי דער אַרבעט, נישטערן כסדר אין די זאַכן. זיי זוכן צירונג, געלט, פאַרוואַלגערטע סחורות. זיי קענען זיך נאָך אַלץ נישט אָנזעטיקן מיטן רויב, פונקט ווי זיי האָבן נאָך נישט געשטילט זייער בלוט־דאָרשט. זיי פאַרפאַקן פיל זאַכן, שיקן זיי אָפּ אין זשאַנדאַרמעריע און זוכן ווידער. ווי נאָר זיי רוקן זיך אָפּ אויף אַ ווייל פאַרניכטן מיר פיל זאַכן, צערייסן זיי אָדער צע־ברעכן. און ווען מיר פאַרלאָזן די הייזער פאַלן אָן היגע גוייִם אויף די איבער־געבליבענע זאַכן, איינער פון צווייטן רייסט אַרויס פון די הענט, מען שלאָגט זיך, מען שלעפּט פעק. גאַנצע פורן מיט מעבל ווערן אַוועקגעפירט. מיט וואָס פאַראַ פרייד זיי פאָרען זיך דערביי! איין מאָל, ביי אַזאַ כאַפּעריי, האָט דער זשאַנדאַרם הירכע אַרויסגעשלעפּט דעם רעוואָלווער און דערשאָסן אַ פויער. די גויים זענען זיך צעלאָפן, אָבער דער דראַנג נאָכן רויב איז ביי זיי געווען אַזוי גרויס אַז זיי זענען גלייך צוריקגעקומען. ביי נאַכט שלאָפן מיר נישט. מיר וואַכן כסדר און גיבן אַכטונג דורך די פענצטער צי מיר ווערן נישט ווידער אַרומגערינגלט. דער הויפּט־אָנפירער אין יודענראַט איז איצט געלבלום, וואָס איז אונדזער פאַרבינ־דונגס־מאַן מיט דער זשאַנדאַרמעריע.

***

דערווייל דערגייען צו אונדז ידיעות וועגן גרויסע אָנפאַלן פון פאַרטיזאַנער אין אונדזער געגנט, וועגן אַן אָנגריף פון פאַרטיזאַנער אויפן פאָסטן „סאַמאָכאָ־ווע" אין דאָרף האַווינאָוויטש, ווו זיי האָבן צעיאָגט די „סאַמאָכאָווצעס", אייניקע פון זיי דערשאָסן און אַנדערע גענומען אין געפאַנגענשאַפט; וועגן אַן אָנגריף אויף קאָסעווע, ווו די פאַרטיזאַנער־גרופּעס האָבן צעטריבן און צעשאָסן דעם ווייסרו־סישן פאָליציי־פאָסטן און פאַריאָגט אַפילו די דייטשן פון שטעטל. מיר ווערן אַלץ מער און מער אַדורכגעדרונגען מיטן באַוווסטזיין, אַז כל־זמן מען קען נאָך, מוזן מיר פאַרלאָזן דעם געטאָ און וואָס פריִער אַנטלויפן אין וואַלד, כדי צוצושטיין צו די פאַרטיזאַנער און נעמען נקמה אין אונדזערע מערדער. מיר באַגרייפן אַז קיין אַנדערן אויסוועג האָבן מיר נישט.

נאָכן פאַרענדיקן די אַרבעט פון אַרויספירן דאָס ייִדישע האָב און גוטס פון די הייזער באַשעפטיקן אונדז די דייטשן ביים גראָבן אָקאָפּעס, האַרט ביים שטעטל. פאָליציי און זשאַנדאַרמעריע ליגן דאָרט ביי נאַכט און היטן דאָס שטעטל פון אַ פאַרטיזאַנישן אָנפאַל. אויך נישט ווייט פון געטאָ (לעבן דער גאַרבעריי, ווו מיר זענען קאָנצענטרירט), ליגט ביי נאַכט אַ פאָסטן אין אייניקע ערטער. מיר הייבן אָן צו זוכן אַ וועג צו פאַרבינדן זיך מיט די פאַרטיזאַנער. ס'איז זייער אַ שווערער ענין. דערווייל דערוויסן מיר זיך אַז אין דער געגנט פון „ווילטשע נאָרעס" זענען שוין דאָ ייִדן אין וואַלד.

די ערשטע ביטענער, וואָס זענען אַנטלאָפן צו די פאַרטיזאַנער, אייניקע טעג נאָכן אויסבראָך פון דער ערשטער שחיטה, זענען געווען: שמואל אָסטראָמעצקי, שמואל סלאָנימסקי מיט זיין פאַמיליע, מאיר יפה, לייזער מינקאָוויטש, מאיר

מינקאָוויטש, יאָשקע ראָזשאַנסקי און נאָך אייניקע (12). אַ געוויסער זאַרעטשער פּוי־ער מאַסאַלסקי איז חוץ אינפֿאַרמאַציע־געבער אויך אַ וועגווייזער ווי אַזוי אָנצוקומען צו די פֿאַרטיזאַנער. יעדער איינער וויל זיך מיט אים טרעפֿן, אָבער מען האָט נישט צו אים קיין גרויסן צוטרוי (13). אַ וואָך נאָך דער שחיטה, אין די ערשטע טעג פון אויגוסט, גנבענען זיך אַרויס ביי נאַכט אינצלנע פון די איבערגעבליבענע. זיי שפּאַנען דורך פעלדער, בערג און טייכן אין דער ריכטונג צו די „ווילטשע־נאַרער" וועלדער. דער וועג איז געווען אַ געפֿערלעכער. נישט איין יִיד איז לויפֿנ־דיק דערשאָסן געוואָרן פון די ווייסרוסישע פֿאָליציאַנטן און דייטשע זשאַנדאַרמען. אין געטאָ הייבט זיך אָן אַ גערעַנגל. איינציקע יידן זענען קעגנער פון אַנטלויפֿן אין וואַלד און זיי ווילן משפּיע זיין אַז מען זאָל נישט גיין. זיי טענהן אַז מיטן אַנטלויפֿן וועט מען גורם זיין אַ שנעלערע ליקווידאַציע פון די פֿאַרבליבענע אין געטאָ. ס׳איז אַ שווערער געראַנגל און מען מוז אין געהיים מאַכן אַלע הכנות צום אַנטלויפֿן. מען היט זיך פֿאַר די געציילטע קעגנער פון גיין אין וואַלד. דער מצב אין געטאָ ווערט ערגער פון שעה צו שעה. ביי דער קריסטלעכער באַפּעל־קערונג און ביי די מאַכטהאָבער זענען מיר שוין פֿאַררעכנט ווי נישט עקזיסטירנ־דיקע. ס׳איז בלויז אַ פּראַגע פון געציילטע טעג אַז מען זאָל אונדז פּולשטענדיק ליקווידירן. אונדזערע שכנים, די ווייסרוסן, ווילן זיך מער מיט אונדז נישט טרעפֿן. זיי האַלטן אַלץ אין איין שלעפֿן דאָס פּאַרמעגן פון די אומגעקומענע און אויך אונדזער פּאַרמעגן.

פּאַרן אַוועקגיין אין וואַלד האָבן פֿיל יִידן איבערגעגעבן אַ טייל פון זייערע זאַכן צו באַקאַנטע פּויערים און מיט זיי אָפּגערעדט אַז בגנבה זאָלן זיי די זאַכן צופּירן צו געוויסע ערטער אין וואַלד, און דערפֿאַר וועלן זיי קריגן אַ העלפֿט פון די זאַכן. אָנשטאָט צו פּירן די זאַכן אויף די אָפּגערעדטע ערטער האָבן די „גוטהערציקע" שכנים פּאַרפּירט די חפּצים צו זיך אַהיים...

דאָנערשטיק, דעם 13טן אויגוסט, קומענדיק פון דער אַרבעט צוריק אין

---

12) ביז דער ערשטער שחיטה איז קיין איין ייד נישט אַנטלאָפֿן אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער.

אין טאָג פון דער שחיטה איז געלונגען צו אַנטלויפֿן פון גרוב דעם יונגן באָמע דיטקאָווסקי, וועלכער איז דעמזעלבן טאָג, פּאַרנאַכט, אָנגעקומען אין וואַלד.

בעתן פּירן די יידן צו דער גרוב איז פון אַ פּול־געפֿאַנקטן אויטאָ מיט יידן אַרויס־געשפּרונגען ישראל סלאָנימסקי, וועמען איז שוין געווען נאָענט ביי די גריבער. אונטער אַ האָגל פון קויל איז ער דערלאָפֿן צו די קוסטעס ביים דערפל רודניע און געפונען דאָרט ליגן אַ פּאָרוונדעטן באָמע דיטקאָווסקין. צוזאַמען האָבן זיי זיך דערשלעפּט אין וואַלד אַריין. ישראל סלאָנימסקי געפּינט זיך איצט אין קאַנאַדע.

13) דער פּויער איוואַן מאסאלסקי מיט זיין מוטער און נאָך מיטגלידער פון דער משפּחה (בערך 8 מאַן) זענען אַ קורצע צייט דערנאָך פֿאַרפֿיניקט געוואָרן דורך די דייטשן אויף אַ גרויזאַמען אופן.

שבת (דוכט מיר דעם 14טן אָדער 15טן אויגוסט) זענען ביים אַנטלויפֿן אין וואַלד, אויפֿן וועג צום קריסטלעכן בית הקברות (גנוינג מאָהילקעס) דערשאָסן געוואָרן דורך אַ ווייסרוסישן פֿאָליציאַנט מאָטיע סאַוויצקי און זיין 13־יעריקער זון (מאָטע סאַוויצקי איז מענדל דעם בעקערס זון) און אַ טאָכטער פון אהרן קאָצענעלענבויגן.

אַ טאָג פּאָר דעם (פרייטיק) איז אַנטלאָפֿן אין וואַלד איצל מענדעלעוויטש מיט זיין פּרוי און זון. זייער אַנטלויפֿן איז פּאַרגעקומען אויף אַ זייער דראַמאַטישן אופן.

ביי זאַרעטשע אין די קוסטעס איז אויך דערשאָסן געוואָרן משה יצחק רעזניק.

ד. א.

געטאָ, האָבן מיר געזען ווי אַ טייל פון די פאַכלייט, וואָס אַרבעטן ביי דער זשאַנ־דאַרמעריע פּאַקן זייערע זאַכן אויף פורן און פאַרלאָזן דעם געטאָ, אַריבערפאָרנדיק אויף ניי־שטאָט, אין הויז פון זעליק זשוכאַוויצקי און משה יודקאָווסקי. מיר דער־וויסן זיך אַז די זשאַנדאַרמעריע, ווילנדיק די גוטע פאַכלייט איבערלאָזן אין איר רשות, האָט אַריבערגעפירט אַהין אַלע 56 בעלי־מלכות און פאַרזיכערט זיי אַז זיי וועלן שוין בלייבן לעבן, נישט דאַרפן טראָגן קיין געלע לאַטעס און זיין גלייכ־באַרעכטיקט מיט די קריסטן... דאָס אַריבערגיין פון די פאַכלייט האָט אין געטאָ געמאַכט אַ שווערן איינדרוק. מיר האָבן געטראַכט אַז געוויס ווייסן זיי עפּעס און דעריבער פאַרלאָזן זיי אַזוי שנעל דעם געטאָ. די פּאַנישע שטימונג צווישן אונדז וואַקסט כסדר. כמעט אַלע פּאַקן זיך פּעקלעך און גרייטן זיך אין וועג אַריין. גראָד יענעם פאַרנאַכט באַווייזן זיך פּאַרטיזאַנער אין געגנט פון פּליאַנט. די זשאַנדאַר־מעריע און פּאָליציי ווערן אַלאַרמירט. אויך ביי זיי איז דאַן אַ כאַאָטישע שטימונג. מען גיט זיך איבער אַז אַרום דעם שטעטל וואַקסן כסדר די פּאָליצייאישע פּאָסטנס; עס איז זייער געפערלעך אַרויסצורייסן זיך פון דעם קרייז. עס איז אָבער די העכסטע צייט אַוועקצוגיין. און כאָטש מיר זענען ממש דערשעפּט פון אונדזערע איבערמענטשלעכע איבערלעבונגען, אַרבעט נאָך אין אונדז אַן אומבאַוווסטער כוח וואָס טרייבט אונדז צו ראַטעווען זיך. יענעם דאָנערשטיקדיקן אָוונט האָט נאָך עפּעס פּאַסירט וואָס האָט אונדז אינגאַנצן אַרויסגעבראַכט פון די כלים. אין שטעטל האָט זיך געפונען אַ פּליטים־משפּחה מיטן נאָמען דעסאַער — אַ פאָטער מיט צוויי זין און טעכטער. זיי זיינען געווען היטלמאַכערס און כסדר געאַרבעט פאַר דער זשאַנדאַרמעריע. מיט זייער אַרבעט האָבן זיי ביי די מערדערס אויסגענומען. די אַרבעטער־משפּחה איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַ קליין הייזל פון כאָניע ניסקעס (לעוו) אויף ניי־שטאָט, לעבן פּעשע חיה סידרער. זיי האָבן געוווינט דאָרט אינגאַנצן אָפּגעזונדערט. דער היטלמאַכער און זיינע פיר קינדער האָבן געברויזט מיט נקמה־געפילן. אין יענע טעג האָט יעדער איינער געזוכט צו באַקומען געווער (אַ ביקס, רעוואָלווער צי אַנדערע מכשירים) כדי נישט צו קומען אין וואַלד אַריין מיט ליידיקע הענט. אין בלאָק־ביטען, ווו ס׳האָט געאַרבעט מיין שוואָגער סענדער ראַבינאָוויטש, האָט זיך געפונען אַ פּויער מיטן נאָמען סטרוטשען, אַ כיטרער ווייסרוס. דער פּויער האָט פאָרגעלייגט סענדערן צו פאַרקויפן אַ ביקס. סענדער איז מיט אים דורכגעקומען פאַרן פּרייז פון 1.200 רובל. דאָנערשטיק אין דער פרי, דעם 18טן אויגוסט, האָט סטרוטשען באַדאַרפט אַריינשמוגלען די ביקס אינעם געטאָ (סענדער האָט שוין דעמאָלט אין בלאָק־ביטען נישט געאַרבעט). דער פּויער איז אָבער אין דער פרי נישט געקומען. ערשט פאַרנאַכט דערוויסן מיר זיך אָט־וואָס: סטרוטשען האָט די ביקס פאַרקויפט דער פאַמיליע דעסאַער וועלכע האָט זיך געקליבן אַריבערצוגיין אין וואַלד נאָכן באַקומען די ביקס. נאָך דעם ווי דער פּויער האָט דער ייִדישער פאַמיליע איבערגעגעבן די ביקס האָט ער זיי פאַרמסרט אין דער זשאַנדאַרמעריע, וואָס האָט גלייך דורכגעפירט אַ רעוויזיע ביי די דעסאַ־ערס. נאָכן געפינען די ביקס האָבן די מערדערס אַרויסגעפירט די ייִדן פון שטוב אין גאָרטן און אויפן אָרט זיי דערשאָסן. די מאָרד־סצענע האָט גראָד צוגעזען באַשע גיטל (אָשר קאַרעליצערס טאָכטער), וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט

פון דעם אָרט, ביי אַ פויער אין אַלט קאָזשענע, ווּהין זי איז אָנגעקומען אַ פאָר־קליידטע ווי אַ פויערטע, און האָט איבערגעטראָגן זאָכן צו אירן אַ באַאַנטן קריסט אין אַלט־קאָזשענע. די אָ געשעעניש האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די פּאַניק־שטי־מונג אין געטאָ. איך באַשליס זיך שנעל, פאַרפּאַק די נייטיקע זאָכן אין 4 פּעקלעך. צוזאַמען מיט מיין פאַמיליע מאַכן מיר די לעצטע צוגרייטונגען צו אַנטלויפן. מיר באַשליסן אַוועקצוגיין אַלע צוזאַמען, 12 פּערזאָן: מיין פרוי, צוויי קינדער, די שוויגער, שוואָגערס און שוועגערינס מיט קינדער. פאָרזיכטיק טראָגן מיר אַריבער אונדזערע פּעקלעך צו הערשל יודקאָווסקי (יעקב מאיר דעם קצבס זון) אין שייער, וואָס געפינט זיך נישט־וויט פון טייכל, פונוואַנען מיר רעכענען עס וועט זיין פיל לייכטער זיך אַרויסצוגנבענען. איינציקוויז פאַרלאָזן מיר די שטוב און שלייכן זיך אַריין אין שייער. פאַרקוקנדיק זיך אויף אונדז זענען נאָך מענטשן געקומען אין שייער מיט דער זעלבער כוונה צו אַנטלויפן היינטיקע נאַכט. אין שייער ווערט אַלץ ענגער און ענגער. מיר זענען דאָרט בערך אַ הונדערט פּערזאָן. עס ווערט אַפּילו אַ שטיקל געריש און מען מוז שוין אַנהייבן אַרויסצוגיין. ס׳ווערט באַשלאָסן אַז מען זאָל גיין אין קליינע גרופּעס, צו 10־12 מאָן. די ערשטע גרופּע איז פעלד־מאָן מיט אייניקע פּערזאָן, וואָס גייען שטילערהייט אַרויס פון שייער, גנבענען אַדורך די שטעכל־דראָטן אין דער ריכטונג צום טייכל און ווערן פאַרשוווּנדן אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט. מיר וואַרטן אַפּ אַ קורץ שטיקל צייט. ס׳איז שטיל. מען הערט גאָרנישט. פון צייט צו צייט באַלויכטן נאָר ראָקעטעס דעם הימל. עס איז שוין אַרום עלף אַ זייגער. קיינער וואָגט נישט צו גיין אין דער צווייטער גרופּע. איך נעם אַ פּעקל, כ׳פאַרטייל אַנדערע און גיי פאָרויס, אויס־שטעלנדיק פריער אונדזער פאַמיליע אינעם נאָכן אַנדערן. עס גייען: איך, מיין טאָכטער אידאַ, מיין זון מוליע און מיין פרוי אסתר. דערנאָך גייען סענדער מיין שוואָגער, מאיע, קאַראָליע, מיין שוויגער רחל, רבקה, יוספקע, ציפּקע און יעקב. מיר קריכן אַדורך דורך דער לאָך אין דעם שטעכל־דראָט, גייען אַריין אין אַ גאָרטן וואָס ליגט האָרט ביים טייכל. דאָס אַדורכגיין איבער די הויכע גראָזן מאַכט אַ געריש. נאָך אונדז גייט אַ גאַנצע ריי מענטשן. מיר קומען צו צום טייכל. איבער אַ קלאָדקע, איבערגעוואָרפן אויף צוויי פלעקער, גייען מיר אַדורך האָלטנדיק איינער דעם צווייטן. אייניקע גייען גוט אַדורך, אַנדערע פאַלן אַריין אין טייכל, פון וואָס עס ווערט ווידער אַ געריש. מיר שפּיצן אָן די אויערן, בלייבן אויף אַ מינוט שטיל און דאַן לאָזן מיר זיך גיין ווייטער. די נאַכט איז זייער פינצטער. מיר גייען בערך אַ קילאָמעטער איבער פעלדער, אין דער ריכטונג צו דער שטאַרע דערנאָך צו דעם אָליעשניק. מיר קריכן דורך אַ זומפיקן באָדן, פול מיט בערגלעך און גריבער. שוין מער ווי אַ שעה געוויס אַז מיר קריכן אַזוי, דערנאָך שטעלן מיר זיך אָפּ און קלייבן זיך אַלע צוזאַמען. מיר קוקן דורך ווער עס איז מיט אונדז: ס׳פעלט אונדז די שוויגער רחל ראָבינאָוויטש, וואָס איז נעלם געוואָרן גייענדיק אין דער פינצטער און אויך די 6־יאָריקע מאָיע. מיר וואַרטן. די שוויגער קומט דערנאָך אָן מיט אַ צווייטער גרופּע. מאָיע איז נישטאָ. מיט אַמאָל שיסן אויף ליכט־ראָקעטעס און אָרום אונדז ווערט ליכטיק. די ראָקעטעס קומען פון דער ריכטונג פון בית עלמין, ווו עס איז געלעגן אַ פאָליציי־פּאָסטן, וועלכער

האָט געווּיס דערהערט אַז מען גייט. ס׳איז אינגאַנצן אַ קילאָמעטער פון אונדז. מיט אַמאָל עפּנט זיך אויף אונדז אַ שיסעריי פון יענער זייט. מיר לייגן זיך אַלע אויף דער ערד ביז די שיסעריי ווערט איינגעשטילט. דאַן הייבן מיר זיך אויף און גייען ווייטער. מיר וואַרפן פון זיך אַראָפּ אַ טייל פּעקלעך און מאַכן זיך לייכטער דאָס גיין. מיר שניידן דורך דעם שאָסיי קיין דאָמאַנאָוע און דורך די פעלדער גייען מיר אין דער ריכטונג צו די בערג. די נאַכט איז אַ שטאַרק פּינצטערע און הייסע. עס הייבט אָן טריפן אַ קליין רעגנדל. די קינדער זענען פאַרמאַטערט און צעבראָכן, אָבער זיי גייען שטיל און געדולדיק. זיי פאַרשטייען די לאַגע און האַלטן זיך ווי דערוואַקסענע און פאַרשטאַנדיקע מענטשן. די צרות האָבן אויך די קינדער פאַרהאַרטעוועט. מיר רוען זיך אָפּ אַ ביסל ביי אָפּגעשניטענער תבואה און גייען פאָרויס, אין דער ריכטונג צום דאָרף קאָכאַנאָוו. עס הייבט שוין אָן צו גראָען דער טאָג. איך גיב אַ קוק אויף די פּנימער פון מיינע משפּחה־מענטשן און עס ווערט מיר פּינצטער אין די אויגן. אין משך פון דער נאַכט זענען זיי אַלע פאַרשוואַרצט געוואָרן, זייערע אויגן דריקן אויס טויט־שרעק. מיר מוזן גיין שנעלער. מיר קאָנטראָלירן זיך ווידער איבער. עס פעלט אַלץ די קלייניע מאַיע. מיט אונדז גייען אויך דעם מילנערס פאָגאַרעלסקיס דריי טעכטער מיט אַ קליין קינד. אָט זענען מיר שוין פון דער ווייטנס דעם וואַלד און אויך דאָס דאָרף קאָכאַנאָוו. מיר גייען אַראָפּ פון וועג מען זאָל אונדז נישט באַמערקן, און הייבן אָן צו גיין דורך די קוסטעס. מיר דערשלאָגן זיך קוים צום וואַלד.

מיט אַ מאָל באַמערקן מיר צווישן די ביימער אייניקע סילועטן... עס באַהערשט אונדז אַ גרויל. מיר זענען זיכער אַז דאָס איז אַ פאָליציי־פּאָסטן. מיר בלייבן שטיין. ערשט די סילועטן דערנענטערן זיך און מיר דערקענען אין זיי דריי בי־טענער יידן: לייזער און משה מינקאָוויטש (משה דעם שניידערס) און אַברהמל דיטקאָווסקי (חיה שרהס זון), וואָס זענען מיט אַ צייט צוריק אַנטלאָפן אין וואַלד. מיר גייען אַריין טיפער אין וואַלד און לייגן זיך אָפּרוען אויפן נאַסן מאָך. מיר זענען אַלע אָן כוחות. מיר שטילן דעם דאָרשט טרינקענדיק וואַסער אין די קאָלוזשעס וואָס האָבן זיך געשאָפן נאָכן רעגן.

נאָכן אָפּרוען זיך אַ שטיקל צייט גייען מיר מיט דער וואַלד־טריבע אין דער ריכטונג צו די וואָלטשע נאַרעס — אין דער פאַרטיזאַנער־מלוכה. צו אונדזער גיין נעמט גאָרנישט קיין סוף. עס איז שוין 12 אַ זייגער ביי טאָג און מיר געפינען זיך אין די וואַלד־טיפענישן אין אַן אומבאַוווסטן אָרט. מעגלעך אַז מיר האָבן פאַרבלאָנדזשעט. מיר באַשליסן אַז אַלע זאָלן אַראָפגיין פון דער טריבע טיפער אין וואַלד און וואַרטן. איך מיט סענדערן דאַרפן גיין זיך דערוויסן וווּ מיר געפינען זיך און וועלכער ריכטונג מיר דאַרפן גיין. פון דער ווייטנס דערטראָגן זיך צו אונדז אָפּקלאָנגען פון שאָסן. מעגלעך אַז די שאָסן קומען פון פאַרטיזאַנער־לאָגער. מיר מאַכן אַ געוויסן סימן וווּ אַלע בלייבן זיצן אין וואַלד, און איך מיט סענדערן לאָזן זיך גיין.

**
*

וואָלטשע נאָרעס איז אַ פּאָליאַנקע (אויסגעהאַקטער שטח אין וואַלד, איניקע קוואַדראַט קילאָמעטער די גרייס, אַרומגערינגלט מיט געדיכטן וואַלד). דער שטח איז מיט איניקע יאָר צוריק, נאָך ביי דער הערשאַפט פון פוילן, פֿאַרצעלירט געוואָרן און דאָרט האָבן זיך באַזעצט אַ 500־600 פּאָליאַקן און ווייסרוסן. די הייזער זענען צעווארפן איבערן גאַנצן שטח, לויטן אַזוי גערופענעם כוטאָרן־סיסטעם. ד״ה, אַז להיפוך צום דאָרף־סיסטעם, איז יעדע ווירטשאַפט און הויז אָפּגעטיילט באַזונדער, ווייט איינע פון דער צווייטער. די גאַנצע „פּאָליאַנע״ איז ערטערווייז באַוואַקסן מיט שטיקער וואַלד, אַזוי אַז דאָס הויז פון שכן זעט מען נישט אַרויס. בלויז אין עטלעכע ערטער זענען קאָנצענטרירט מער הייזער. די ערד איז דאָ אַ פרוכטיקע. די פּויערים האָבן דאָ געלעבט רייך. בכלל איז דאָס אַ פאַרוואַרפןווינקל, טאַקע „וועלפישע לעכער״.

נאָכן גיין עטלעכע קילאָמעטער קומען מיר מיט סענדערן אַרויס אויף אַ פּאָליאַנקע וווּ מיר דערזעען פון דער ווייטנס אַ הויז. ביי אַן אָפּגעברענטן שייער שטייט אַ פּויער און דרעשט. מיר דערנענטערן זיך צו אים. ער דערקענט שוין ווער מיר זענען. מיר פרעגן זיך נאָך וווּ מיר געפינען זיך און ווי אַזוי מיר דאַרפן גיין צו די פאַרטיזאַנער. מיר דערווייסן זיך אַז מיר זענען שוין ביי די „ווילטשע־נאַרער״ כוטאָרן און אַז אַהער זענען שוין אָנגעקומען קאָסעווער און ביטענער יידן. דער פּויער האָט מורא געהאַט אַ סך מיט אונדז צו רעדן און געעצהט צו גיין אין „וואַיענקאָמאַט״ (פאַרקירצונג פון די ווערטער „וואָיענני קאָמיסאַריאַט״ — קריג־קאָמיסאַריאַט). ער האָט אונדז געוויזן אין וועלכער ריכטונג צו גיין. מיר גייען ווייטער און דערזעען אויפן פּעלד ווי מען גראָבט קאַרטאָפּל. מיר קומען צו נענטער. ערשט מען באַגריסט אונדז אויף יידיש. עס ווייזט זיך אַרויס אַז דאָס זענען קאָסעווער יידן. זיי דערציילן אַז זיי זענען שוין דאָ אַ וואָך צייט און אַז אין „וואַיענקאָמאַט״ זענען אויך דאָ ביטענער. אונדז ווערט אַ ביסל פּריילע־כער. איך וויל דינגען אַ פּור ביי אַן אָרטיקן פּויער אויף צוצופֿאַרן אָפּצונעמען די מענטשן פון וואַלד, נאָר די פּויערים ווילן נישט פאָרן. מיר באַמערקן אָבער, אַז ביי די היגע גויים איז דאָ גאָר אַן אַנדערער גייסט, גלייך עס וואָלט נאָך גע־הערשט די סאָוויעטישע מאַכט... מיר לאָזן זיך גיין צום „וואַיענקאָמאַט״.

פון דער ווייטנס דערזעען מיר אַ גרויס נישט־פֿאַרענדיקט הויז, אָן טירן און אָן פענצטער, צוזאַמענגעבויט מיט אַ שייער, פון בלאָקן. אַרום דעם הויז איז אַ גרויסע באַווענגונג פון מענטשן און פּורן. ווען מיר קומען צו נענטער לויפן אונדז אַנטקעגן מיין שוועסטער ביילע, איר מאַן ליפע מיט די קינדער און נאָך ביטענער יידן. „גוט וואָס איר זענט שוין דאָ — זאָגן זיי אונדז — דאָ אָטעמט זיך פרייער ווי דאָרטן אין געטאָ״. מיר גייען אַלע צו זייערן אַ באַקאַנטן פּויער, וועל־כער שפּאַנט דאָס פערד און מיר פֿאָרן ברענגען אונדזערע מענטשן פון וואַלד. דערווייל איז שוין געווארן פאַרנאַכט. אין צווישנצייט זענען מיין פרוי און טאָכטער, נישט קענעדיק זיך דערוואַרטן אויף מיר מיט סענדערן, אַוועק אין וואַלד אונדז זוכן. זיי האָבן זיך דערשלאָגן צו אַ פּויער, וואָס האָט מסכים געווען אַוועקצופירן אונדזערע פאַמיליע־מענטשן צו די פאַרטיזאַנער. אויפן וועג האָבן

מיר זיי געטראָפן ווי זיי זענען אונדז געפֿאָרן אַנטקעגן. אַלע צוזאַמען פֿאָרן מיר צום „וואַיענקאַמאַט".

אויף צעפּוילטער שטרוי ליגן אויסגעלייגט אויף דער ערד, אין גרויס ענג־שאַפּט, יידן פון ביטען, איוואַצעוויטש, סלאָנים און קאָסעווע. געטריבן פון די זעלבע גרוילן זענען זיי פון אַלע ערטער געקומען אַהער מיט דעם זעלבן ציל: פֿאַרן טויט כאָטש נקמה נעמען אַ ביסל אין אונדזערע שונאים. שפּעטער זענען פֿאַרבייַ אונדז דורכגעפֿאָרן פורלעך מיט פֿאַרטיזאַנער, געשיקטע אויף „אָפּעראַ־ציע". זיי זענען געווען פֿאַרשיידן געקליידט, אַ טייל פון זיי האָבן נאָך געטראָגן דעם אוניפֿאָרם פון רויטאַרמייער, אַנדערע זענען געווען אָנגעטון ווי פּשוטע פויע־רים, מיט אַ ביקס אויפן אָרעם, אַ לענטע מיט קוילן אַריבערגעצויגן איבערן אַקסל און עטלעכע גראַנאַטן אויפגעהאַנגען אויפן גאַרטל. זיי זענען לעבעדיק און מונ־טער, זיי קוקן אונדז אָן און פֿאַרן ווייטער. שפּעטער קומט צו אונדז אַריין אַ פֿאַרטיזאַן און האַלט פֿאַר אונדז אַ רעדע. ער רעדט אַ געמישטן ווייסרוסיש־אוק־ראַיניש. זיין גרויסע אַראָפּהענגענדיקע טשופּרינע פֿאַרדעקט אים אַ האַלב פּנים. ער איז באָוואָפנט פון קאָפּ ביז פיס. דאָס איז געווען פּאַשקע כאַכאָל (אָן אוקראַי־נער). מיט וועלכן מיר זענען געווען כמעט די גאַנצע צוויי יאָר אין וואַלד, און אין פֿאַרשיידענע צייטן האָט ער געהאָט אַ מיטשולד אין אונדזער טראַגעדיע אין וואַלד. ער זאָגט אונדז אָט־וואָס: „איר זענט געקומען אַהער אין וואַלד. אויב איר זענט אַנטלאָפן פון געטאָ נאָר כדי זיך דאָ צו ראַטעווען — דאָן איז נישטאָ קיין אָרט פֿאַר אייך. נאָר אויב איר זענט אַהערגעקומען מיטן צוועק צו קעמפֿן קעגן שונא און נקמה נעמען פֿאַרן פֿאַרגאָסענעם בלוט — דאָן איז דאָ דאָס אָרט פֿאַר אייך. איין זאַך דאַרפט איר אָבער געדענקען: איר מוזט האָבן געווער! וואָס וועט איר דאָ אויפטון אָן געווער? און פֿאַרוואָס האָט איר אָן געווער פֿאַרלאָזט דאָס שטעטל? מיר האָבן פֿאַר אייך גאָרנישט. איר מוזט באַקומען געווער דורך וואָס פֿאַראַ מיטלען עס זאָל נישט זיין. דערוויסט זיך ביי וועמען פון די פּויערים עס איז פֿאַרשטעקט געווער און מיר וועלן עס שוין פון אים אַרויסבאַקומען. ווי עס זאָל נישט זיין — געווער מוזט איר האָבן!"

אייגנטלעך זענען מיר פון דער דרשה גראָד געווען צופרידן. ס׳איז טאַקע אונדזער טאָפּלטע אויפגאָבע: קאָמף און נקמה. מיר ענטפֿערן אים אַז מיר זענען גרייט אויף אַלץ און אַז מיר וועלן טון אַלץ וואָס נאָר מעגלעך כדי געווער צו באַקומען. עס איז שוין נאַכט. מיר לייגן זיך אויפן שמוציקן שטרוי, צוגעפּרעסט אייניער צום צווייטן. נישט געקוקט אויף אונדזער גוואַלדיקער מידקייט שלאָפן מיר נישט אין: עס באַפֿאַלן אונדז לייז. דאָס איז אונדזער ערשטע באַגעגעניש מיט אָט די קליינע פֿאַראַזיטן פון וועלכע מיר האָבן אַזוי פיל געליטן די גאַנצע צוויי יאָר פון אונדזער זיין אין וואַלד. נישט אייניעם פון אונדז האָבן אָט די קליינע שונאים פֿאַרביסן צום טויט. עס זענען פון זיי געשטאָרבן וווייכהענדלער, שמעלקע ראַזמאַן און אַנדערע וואָס זענען פּשוט צעפּרעסן געוואָרן פון די לייז. זיי קריכן אַריין אומעטום, אַפֿילו אין דער הויט — די גאַנצע מענטשלעכע פּסיכיק ווערט באַהערשט פון די ליידן וואָס די באַשעפּענישן מאַכן אָן. מיר פלעגן זיי ברענען אויפן פּייער, פּרירן אויפן פראָסט — עס פלעגט גאָרנישט העלפֿן.

צו מאָרגנס: מיר זוכן זיך צו פֿאַרבינדן מיט ביטענער יידן, וואָס זענען שוין אייניקע טעג אין וואַלד. פֿאַרנאַכט לאָזן מיר זיך טיף אין וואַלד אַריין צו אונדזער נייער היים. בערך אַ דריי קילאָמעטער פון „וואַיענקאָמאַט" טרעפן מיר אונדזערע חברה וואָס האָבן מיט עטלעכע טעג פריער באַקומען אייניקע ביקסן ביי די היגע פּויערים אין וואָלטשע נאָרע. שמואל סלאָנימסקי האָט אַפּילו באַווייזן צו קויפן אַ פּולעמיאָט (קוילנווארפער) פֿאַר אַ פּאָר שטיוול. דעם פּולעמיאָט האָט מען שפּעטער אויסגעביטן ביי די פּאַרטיזאַנער אויף 6 ביקסן. אַזוי הייבט מען אָן צו שאַפן ביסלעכווייז געווער.

***

אונדזער לאַגער, דער שפּעטער אַזוי געוואָרפענער טשאַפּאַיעווקער לאַגער, ליגט אויף אַ בערגל, צווישן הויכע געדיכטע ביימער. פון איין זייט לאַגער, צוּפוסנס פון בערגל, צווישן זומפּן, פליסט אַ פלאַך טייכל מיט אַ קלאָר וואַסער. פון דער צווייטער זייט גרענעצט זיך דער לאַגער מיט אַ פּאַליאַנע. דער וואַלד איז צעשניטן אין קוואַרטאַלן, וואָס צייגן זיך לענג־אויס דער וואַלד־טריבע. די קוואַרטאַלן זענען קוואַדראַט־פֿאָרמיק און האָבן 500 צי 750 מעטער אַ זייט. דער טראַקט ביטען־קאָמפּעוועט איז בערך אַ קילאָמעטער פון אונדזער לאַגער. דעם ערשטן פּאַרנאַכט גייט אונדזער חברה אַרויס מיט אייגענע ביקסן אין די נאָענטסטע דערפער. צו מאָרגנס פרי האָבן מיר זיך אומגעקערט מיט ברויט, פלייש, קאַרטאָפל, עמערס און לעפל. מיר הייבן אָן קאָכן.

אידער מיר פֿאַרלאָזן דעם „וואַיענקאָמאַט" קומט אָן אין וואַלד נאָך אַ גרופּע ביטענער יידן און מיט זיי אויך די 6־יאָריקע קליינע מאַיע, וואָס מיר האָבן פֿאַרלוירן אין די זומפּן, אַרויסגייענדיק פון ביטען. מאַיע דערציילט: זי איז אַריין אין אַ זומפּ און נישט געקענט אַרויסקריכן. זי איז געלעגן אין דעם זומפּ עטלעכע שעה, ביז איבער דער שיסעריי. פּאַרביי איר זענען דורך מענטשן. עס איז נאָך געווען שטאַרק פינצטער. זי האָט באַשלאָסן זיי נאָכצוגיין. קריכנדיק מיט אירע לעצטע קרעפטן האָט זי זיך אַרויסבאַקומען פון זומפּ און פון דער וווייטנס נאָכגעגאַנגען נאָך דער גרופּע מענטשן. אַזוי האָט די קליינע מאַיע געהאַלטן זיך אויף אַ געוויסער דיסטאַנץ פון זיי במשך פון דער גאַנצער צייט, כדי מען זאָל זי נישט באַמערקן. ווען עס האָט אָנגעהויבן טאָגן האָט עמעץ פון דער גרופּע באַמערקט דאָס קינד. דער איוואַצעוויטשער רב רחמן, וואָס איז געווען אין דער גרופּע, האָט זיך צו איר דערנענטערט. מאַיע האָט אים דערקענט. איצט זענען זיי אָנגעקומען צו אונדז. אַ רויקע, אַ שטילע, האָט דאָס פֿאַרשטענדיקע 6־יאָריקע קינד, וואָס האָט אַזוי פיל איבערגעלעבט אין יענער נאַכט, גאָרנישט געוואָלט רעדן און דערציילן פון אירע איבערלעבענישן.

פֿאַרטיזאַנער וווייזן אונדז דעם וועג און פֿאַרנאַכט לאָזן מיר זיך טיף אין וואַלד אַריין, צו אונדזער נייער היים.

מיר זענען אין אונדזער נייער „היים" און הייבן אָן פירן אַ ניי לעבן. מיר דאַרפן און מוזן זיך צופּאַסן צו דער נאַטור און צום וואַלד־לעבן. מיר שטעלן

אויף ביידלעך און מאַכן דעכער פון ביימער־קאָרע און צווייגן, כדי דער רעגן זאָל נישט צוקומען. מיר אָרדענען איין אַן אַלגעמיינע קיך. יעדע נאַכט גייען מיר אַרויס אויף „אָפּעראַציעס". מיר ברענגען קעסלען, כלים, עסנווּאַרג. דער פּויער אין דאָרף האָט פּאַר אונדז מורא, וויסנדיק אונדזער פּאַרביטערטקייט און פילנדיק יין אומריין געווּיסן בנוגע אונדז. אַ טייל גיבן אונדז פּראָדוקטן פּרייוויליק און ביי אַנדערע נעמען מיר אַליין. מיר געפינען ביי זיי פיל אָנגעראַבעוועט יידיש האָב און גוטס: קליידער, ווּעש, מעבל, אַפילו ספרי־קודש, וואָס זיי פאַרנוצן אויף פּאַפּיר.

אין וואַלד אַריין גייט אַ גרויסער שטראָם יידן. יעדן טאָג, יעדע שעה קומען אַן גרופּעס יידן פון דער אומגעגנט, איבערהויפּט פון סלאָנים, איוואַצעוויטש, קאָסעווע, ביטען. זיי דערציילן וועגן די גרויליקאַטן וואָס ווערן באַגאַנגען אויף די ערטער. דער יידישער צופלוס אין וואַלד האַלט אָן כסדר. אין די נעכט קען מען אויף אַלע וועגן טרעפן וואַנדערנדיקע יידן, איינצלנע צי אין גרופּעס, וואָס צייען אין דער ריכטונג צו די וואַלטשע נאָרעס. צו יענער צייט איז אין וואַלד שוין געווען אַ גוט אָרגאַניזירטע פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג מיטן נאָמען „אַטריאַד אימיעני שטשאָרסאָ" (אָפּטיילונג אויפן נאָמען פון שטשאָרס, אַ באַרימטן סאָוויעטישן העלד), וואָס האָט זיך געטיילט אויף גרופּעס פון 50 ביז 60 מאַן. אַ צענטראַלער שטאַב האָט געהאַט די אויפזיכט איבער אַלע גרופּעס און איבער דער זיכערקייט אין וואַלד.

די סלאָנימער גרופּע נומ׳ 51 האָט געציילט 110 יידן פון סלאָנים, דער עיקר יונגע מענטשן, אַלע גוט באַוואָפנטע מיט ביקסן, נאַגאַנעס, פּולעמיאָטן, גראַנאַטן און אַ געוּנגדיקע צאָל קוילן. דער גרעסטער טייל פון זיי האָט פריִער געַארבעט אין סלאָנים ביי די דייטשן, אין דעם אַזוי גערופענעם „בויטע־לאַגער", אַן אָרט וווּ עס זענען צונויפגעזאַמלט געוואָרן די טראָפייען און געווער וואָס עס האָט בשעתו איבערגעלאָזט דאָס אָפּטרעטנדיקע רוסישע מיליטער. פיל יידן האָבן דאָרט געאַרבעט ביים סאָרטירן דאָס געווער, און דורך פאַרשיידענע מיטלען און איינפאַלן פלעגן זיי עס פון דאָרט אַרויסשמוגלען. נישט שטענדיק פלעגן זיך אַזעלכע פרווון איינגעבן און נישט אין יידישער אַרבעטער האָט דערפאַר באַצאָלט מיטן לעבן. די סלאָנימער פּאַרטיזאַנער, ברענגענדיק מיט זיך געווער, האָבן עס פאַרטיילט אויך צו אַנדערע פּאַרטיזאַנער און געוויסע טיילן איבערגעגעבן דעם שטאַב. אַזוי אַרום האָבן סלאָנימער יידן געזומען אַ גרויסן אָנטייל אין באַוואָפענען די פּאַר־טיזאַנער פון „וואָלטשע נאָרע".

אַ צוויטע שטאַרקע יידישע גרופּע איז געווען די קאָסעווער, נומ׳ 58, וואָס האָט געציילט 210 פּערזאָן. זיי זענען כמעט אַלע אַוועק אין וואַלד בעת דעם פּאַר־טיזאַנישן איבערפאַל אויף קאָסעווע, וועו די פּאַרטיזאַנער זענען אַריינגעדרונגען אין אָרטיקן געטאָ. ביי די גויים האָבן זיי באַקומען אַ ביסל געווער, דער עיקר אין די דערפער. זיי האָבן שוין פאַרמאָגט אַ 50־60 ביקסן און אָנדערע שיס־מכשי־רים. אין וואַלד האָבן זיי אויפגעשטעלט איניקע וואַרשטאַטן פון שניידעריי, שלאָ־סעריי, שוסטעריי מיט גוטע אַרבעטער. צו יענער צייט האָט אַ סלאָנימער פּאַרטי־זאַן מיטן נאָמען שטיין מאָנטירט אַ האַרמאָט פון די טיילן וואָס זיי האָבן אַרויס־

גענומען פון די איבערגעלאָזטע רוסישע טאַנקען. דער האַרמאַט איז אָפט געווען טעטיק.

אויסער די ריין־ייִדישע גרופּעס, זענען ייִדן געווען אויך צעוואָרפן צווישן אַנדערע נישט־ייִדישע פּאַרטיזאַנער. אונדזער גרופּע האָט באַקומען דעם נומ׳ 60. דער שטאַב האָט אונדז צוגעטיילט אַ פּאָליטרוק, אַ שוואַרץ־חנעוודיקן רוסישן בחור סעריאָזשאַ, וועלכער נעמט איבער די אויפזיכט איבער דער גרופּע, אָרגאַניזירט אונדז אין אַ מיליטערישן איינס און איז אונדזער פּאָליטישער דערציִער. אַ מילי־טערישער קאָמאַנדיר יעפרעמאָוו, אויך באַשטימט דורכן שטאַב, פאַרנעמט זיך מיט אונדזער מיליטערישער אויסבילדונג. אונדזער גרופּע וואַקסט און דערגייט צו דער צאָל פון 360 ייִדן.

***

נאָך דער ערשטער שחיטה זענען איבער 200 ייִדן פון ביטען אַוועק אין די וועלדער. אין שטעטל זענען נאָר פאַרבליבן 140 ייִדן. פון זיי האָבן 34 זיך געפונען אין 4 הייזער פונעם געוועזענעם געטאָ: אין גרויסן בית־המדרש און אין די הייזער פון בערל פייוול דעם שמש, נח בולאַנסקי און יוסף־לייב שיינבוים. די איבעריקע 56 ייִדן, די אַזוי גערופענע פּריווילעגירטע, זענען געווען איינגעאָרדנט אין דעם הויז (געוו׳ באָלניצע) וואָס האָט געהערט צו משה יודקאָווסקי (משהקע גדליהס), און זעליק זשוכאַוויצקי (זעליק שמחה דעם שוסטערס). דאָרט האָבן זיי געלעבט אין גאַנצן אָפּגעזונדערט פון געטאָ. זיי האָבן באַקומען פון דער זשאַנדאַרמעריע אַ פאַרזיכערונג אַז זיי וועלן שוין בלייבן לעבן.

ס׳איז שווער צו באַשרייבן דעם גייסטיקן צושטאַנד פון די פאַרבליבענע ייִדן אין שטעטל נאָך דעם ווי דעם ייִנגערן טייל איז געלונגען צו אַנטלויפן אין וואַלד אַריין. די „פּריווילעגירטע" זענען אַרויס פון געטאָ און געלעבט אָפּגעזונדערט פון זיי. צווישן די אומגליקלעכע האָבן זיך געפונען מיינע עלטערן, מיין שוועגערין און איר קינד (14).

אָרטיקע גוייִם פלעגן אַרויפקומען צום ביסל ייִדן און אַרויסגעשלעפּט די לעצטע זאַכן וואָס זענען נאָך דאָרט פאַרבליבן. אויך די זשאַנדאַרמען פלעגן זיי באַזוכן און זיך צוקוקן צו די לעצטע רעשטלעך פון די ביטענער ייִדן. זיי האָבן געוווּסט אַז אין גיכן וועט מען דאָס רעשטל אויך ליקווידירן. נישט איין מאָל האָבן די זשאַנדאַרמען זיך אויסגעדריקט אַז עס איז אַ שאָד וואָס די מענטשן לעבן נאָך און מאַטערן זיך. דאָס איז געווען אַן אויסדרוק פון זייערע „רחמנות־געפילן" איבער זייערע קרבנות... און לאַנג האָט עס שוין טאַקע נישט געדויערט. די לעצטע ביטענער ייִדן האָבן געפילט אַז עס דערנענטערט זיך דער סוף. טאָג און נאַכט האָט אַ וואַך אַכטונג געגעבן צי די עטלעכע הייזער ווערן נישט אַרומ־גערינגלט מיט פּאָליציי, הגם דאָס באַהאַלטן זיך אין די סכראָנעס ביי די באַדינ־גונגען האָט שוין נישט געקענט מער העלפן.

---

14) דער צווייטער געטאָ איז באַשטאַנען פון מערער ווי 4 הייזער.
אין וואַלד זענען אַנטלאָפן נישט נאָר יונגע, נאָר אויך אַ סך עלטערע מענטשן.
ד. א.

שבת דעם 29טן אויגוסט, 4 אַ זייגער פאַרטאָג, זענען די 4 הייזער אַרומגע־ רינגלט געווארן דורך ליטווידער, וואָס האָבן זיך געפונען צו יענער צייט אין ביטען ווי אַ שוץ קעגן די פאַרטיזאַנער. שפעטער זענען זיי אַריין אין די הייזער, אויפגעזוכט די באַהעלטענישן, אַרויסגעצויגן אַלעמען, געשלאָגן און זיי צונויפ־ געטריבן לעבן דעם הויז פון איצל מענדעלעוויטש. דאָרט האָבן זיי באַפוילן די יידן אַוועקצוזעצן זיך אויפן ברוק און בלייבן שטיל. פאַר דער מינדסטער באַ־ וועגונג האָט מען געשלאָגן מיט אַ פלאַקן איבערן קאָפּ. ביז 10 אַ זייגער האָט געדויערט דאָס צונויפקלייבן די קרבנות. די לעבעדיקע מתים זענען אַלץ געזעסן אויפן ברוק און געווארט אויפן טויט — און שוין זענען די פאַר הייזער פול געווארן מיט שכנותדיקע גויים וואָס האָבן אָנגעהויבן שלעפּן דאָס לעצטע ביסל בעטגעוואַנט, זיך גערישן און געשלאָגן צווישן זיך איבערן לעצטן ביסל רויב.

מיין פאָטער האָט געהאַלטן זיין אייניקל, דעם 2־יעריקן מולינקעז, אויף די הענט, הויך געזאָגט ווידוי, וואָס אַנדערע האָבן נאָכגעזאָגט. מיין האַלב־בלינדע מוטער האָט געטרייסט מיין שוועגערין דבורהן, וואָס האָט זיך גערישן די האָר פון קאָפּ פאַר וואָס זי איז נישט אַוועק אין וואַלד צוזאַמען מיט אַברהמלען. דבורה האָט באַקומען געשלאָגן מיט אַ פלאַקן איבערן קאָפּ פאַרן וועלן זיך אויפשטעלן.

10 אַ זייגער פרי האָבן די זשאַנדאַרמען אויסגעשטעלט אין רייען די יידן און דורך דער נייער גאַס (קאַלאַנער), פאַרביי דעם קלויסטער, געטריבן זיי אין דער ריכטונג צו זאַפּאָליע־רודניע, צו די נאָך נישט־אויסגעפילטע גריבער. אויף דער נייער גאַס רייסט זיך אַרויס נפתלי מענדעלעוויטש פון די רייען, כדי צו אַנטלויפן דורך די גערטנער. אַ קויל פון אַ זשאַנדאַרם דערשיסט אים אויפן אָרט (15).

די אומגליקלעכע ווערן צוגעטריבן צו דער גרוב און מען צווינגט זיי זיך אויסצוטאָן. דער נאָך ווערן זיי אַריינגעטריבן אין גרוב און אַ האָגל פון קוילן פאַלט אויף זיי. די טויטע און פאַרוווּנדעטע צוזאַמען ווערן פאַרשאָטן דורך די ליטווינער און וויסרוסן, אין דער זעלבער גרוב ווו עס ליגן די פריערדיקע 840 ביטענער קדושים. די בעסטע קליידער פון די אָקערשט צעשאָסענע יידן נעמען צו די זשאַנדאַרמען און די רעשט לאָזן זיי איבער פאַר די פויערים פון רודניע און זאַפּאָליע וואָס האָבן נאָך פון פריער געלויערט וואַרטנדיק פון דער ווייטנס אויפן רויב...

די פאָקטן וועגן דער צווייטער שחיטה האָב איך באַקומען פון שמואל יוד־ קאָווסקין, וועמען אַ זשאַנדאַרם האָט אין דער לעצטער מינוט אַרויסגעשלעפּט פון דער ריי ווי אַ פאַכמאַן צו פאַרריכטן ראָווערן און פון משה וועלוול אַבולאַנס־

---

15) פון דער ריי איז אַרויסגעלאָפן משה־חיים מענדעלעוויטש, נישט זיין ברודער נפתלי מענדעלעוויטש.

משה־חיים איז געלאָפן פון גאַס אין דער ריכטונג צו לייזער לייבס גאָרטן און דאָרטן האָט אים געטראָפן די קויל.

דעם זעלבן פרימאָרגן איז נפתלי דערשאָסן געווארן אין געטאָ, לעבן דעם הויז פון בינע מענדעלעוויטש.

ד. א.

קין, וועמען עס איז געלונגען צוזאַמען מיט נח בולאַנסקין (צונאַמען קאַרטאָפּעלע) אויסצובאהאַלטן זיך אין סכראָן און ער האָט אַלץ צוגעהערט. שפּעטער, נאָך דער באַפרייאונג, האָבן מיר אויך פּויערים דערציילט וואָס זיי אַליין האָבן געזען און געהערט פון דער ווייסרוסישער פּאָליציי, וואָס האָט זיך באַרימט מיט אירע טאַטן. צווישן אַנדערע האָב איך נאָך געהערט די ווייטערדיקע פּרטים:

בערל אַבולאַנסקי
דער קאַליקער, פּאַר זיין הויז

וועז בעתן זוכן אין די סכראָנעס האָט דער זשאַנדאַרם הירכע געפונען בערל דעם קאַליקן (איטשע דעם מוליערס זון) האָט ער אים אונטערגעיאָגט און געשריגן צו אים: „מענטש, מאַך עס שנעלער, דו גייסט דאָך אין הימל אַריין!" ביים געפינען מאַטעס גאַלערשטיינען האָט דער מערדער שולקע געשריגן צו אים: „שנעל! דיר וועט באַלד גוט זיין!" מאַטעס ענטפערט: „איך גיי, איך גיי!..." — און ער וועדט דערשאָסן אויפן גאַס, לעבן בערל אַבולאַנסקי.

***

די ידיעה וועגן דער צווייטער שחיטה אין ביטען האָבן אונדז געבראַכט זלמן מאַגילאַנסקי מיט זיין יינגל יוסף, דאָדל אַבראַמאָוויטש און דוד ברעסקין. זיי האָט זיך יענעם פּאַרטאָג אייגעגעבן צו אַנטלויפן איבער די בלאָטעס און איבערן טייך און ניצל ווערן פון די קוילן וואָס די פּאָליציי האָט זיי נאָכגעשאָסן. אויפן צווייטן טאָג זענען זיי אַנגעקומען צו אונדז אין וואַלד. די טרויעריקע ידיעה האָבן מיר אויפגענומען כמעט ווי גלייכגילטיק, מחמת פּאַר דער צייט זענען מיר געוואָרן צוגעווויינט צום געדאַנק אַז דאָס דאַרף געשען. מיר האָבן געווסט אַז אויך מיר זענען פּאַראורטיילט, מיר מאַטערן זיך בלויז צו באַקומען אַ פּראָלאָנגאַציע, אָבער פּריער צי שפּעטער וועט אונדז דערגרייכן דער זעלבער גורל. אייניקע פון אונדז ברעכן אויס אין אַ ספּאַזמאַטיש געוויין און שרייען פון פּאַרצווייפלונג, אָבער באַלד ווערן זיי דורך אַנדערע איינגעשטילט, אָדער באַהערשן זיך אַליין און בייסן זיך די ליפּן ביז בלוט. אונדזערע געדאַנקען זענען באַהערשט פון טויט, אונדזער בלוט זידט און קאָכט פון נקמה־דאָרשט. איצט זענען מיר גרייט אויף אַלץ. מיט אונדזער לעצטער ענערגיע נעמען מיר זיך צו דער אַרבעט, געטריבן פון איין און אייניציקן פּאַרלאַנג: נקמה!

דער פּאָליטרוק סעריאָזשאַ, דער קאָמאַנדיר יעפּרעמאָוו און נאָך 4 רוסישע פּאַרטיזאַנער מיט אייניקע אויסגעקליבענע פון אונדז נעמען איבער די פּאָרמירונג און אויסבילדונג פון אונדזער גרופּע. מיר ווערן פּאַרטיילט אין 6 „ווזוואָדן". דער

ערשטער און צווייטער האָבן די אויפגאַבע אויסצופירן סאַבאָטאַזש־אַקטן קעגן שונא און צו פאַרזאָרגן די גרופּע מיט פּראָדוקטן. דער אָנפירער איבער די צוויי וזוואָדן איז יעפרעמאָוו. דער דריטער וזוואָד, דער א"ג „קאַראַוילנער", וואָס באַ־שטייט פון 50־60 מאַן, האָלט די וואַך אַרום דעם לאַגער און אין געוויסע פונקטן אין וואַלד. אָנפירער פון דעם וזוואָד איז א רויטאַרמייער, א יִד, וואָס איז צו יענער צייט געקומען אין וואַלד אַנטלויפנדיק פון דער דייטשער געפאַנגענשאַפט. די איבעריקע וזוואָדן זענען „כאַאיסטוויענניע", ד"ה ווירטשאַפטלעכע. זיי פאַר־נעמען זיך מיט דער אָרדענונג אין לאַגער, מיטן פאַרטיילן פּראָדוקטן, מיט קאָכן אד"גל. מיט דער באַלעבאַטישקייט פונעם לאַגער פירט אָן א סלאָנימער, שעפּע־טינסקי. יעדן פאַרנאַכט ווערן באַשטימט לויט א ריי די מענטשן וואָס גייען אַרויס אויף אָפּעראַציעס. מיר האָבן שוין 46 ביקסן, 1 פּולעמיאָט, 1 אויטאָמאַט. יעדן פאַרטאָג קומען אונדזערע חברה צוריק פון די אָפּעראַציעס ברענגענדיק מיט זיך פלייש, קאַרטאָפל און אַנדערע פּראָדוקטן. מיר שטעלן אין 2 גרויסע קעסלען, מיר קאָכן 2 מאָל א טאָג און טיילן פּינקטלעך פונאַנדער די פּאַרציעס. דאָס עסן איז ווייט נישט געגנוג, אָבער מען קען ווי עס איז אויסקומען. אין די דערפער פלעשקי און דעוויאַטקעוויטש ווערן צווייי מילן באַזעצט דורך די פּאַרטיזאַנער. די תבואה וואָס מיר נעמען אין די שכנותדיקע דערפער פירן מיר גלייך אין די מילן אַריין און דאָס גרייטע מעל פירן מיר אין אונדזער בעקעריי וואָס מיר האָבן איינגעאָרדנט אין די „טשישיזשיקעס" (16), א קליין דערפל אָנהייב וואַלד. מיט דער בעקעריי פאַרוואַלטן בחורים פון דער קאָסעווער יידישער גרופּע.

ווי נאָר עס פאַלט אַ שנאַכט לאָזן זיך אַרויס הונדערטער באַוואָפנטע פאַר־טיזאַנער אויף אַלע ווענען און ריכטונגען. א טייל פּאַרט אין די דערפער נאָך פרא־דוקטן. אַנדערע לאָזן זיך צו די שאָסייען כדי אונטערריסן דייטשע מיליטעריש־טע אויטאָס, אַדער צו דער אייזנבאַן כדי אַראָפּצולאָדן עשאַלאָנען. די פויערים און דייטשן אין דער גאַנצער געגנט זענען באַהערשט פון פּחד פאַר די פּאַרטיזאַנער. די דייטשן מיידן אויס צו פאַרן אויף די ווענען. זיי האָבן מורא צו באַווייזן זיך צו נאָענט פון דער פאַרטיזאַנער־זאָנע. זיי פאָרן באַגלייט פון גרויסע עסקאָרטן פאַליציי, וואָס טרעפן זיך אָבער אָן זייער אָפּט אויף אונדזערע ליגנדיקע „זאַסא־דעס" (לויערנדיקע וואַך). די דייטשן און פאַליציי ווערן צעיאָגט, פיל ווערן דערשאָסן און אַנדערע פאַלן אַריין לעבעדיקע אין אונדזערע הענט. די געפאַנגענע ווערן געבראַכט אין לאַגער און נאָך אַן אויספּאָרשונג ווערן זיי ליקווידירט.

איין מאָל נאָך אַזאַ איבערפאַל איז פאַרכאָפּט געוואָרן א דייטשער לאָסט־אויטאָ מיטן שאָפער. מען האָט זיי שפּעטער אַרומגעפּירט איבערן לאַגער צו וויזן אַלעמען. דער אויטאָ, א דעקאָרירטער מיט א רויטער פאָן און מיט א טראַנספּא־רענט, איז כסדר באַנוצט געוואָרן אויף אָפּעראַציעס.

די געגנט איז באַהערשט דורך פּאַרטיזאַנער און זי שטעלט פאָר מיט זיך „א מלוכה אין דער מלוכה". אין וואַלד זענען מיר בערך 3.000 מאַן. ווי געזאָגט,

---

16) „טשישיקעס" איז נישט קיין דערפל אַנהויב וואַלד, נאָר עטלעכע כוטאָרן אין מיטן וואַלד. ד. א.

האָלט אָן כסדר דער צופֿלוס פון יידן. צו ערשט קומט מען אָן אין „וואַיענקאָמאַט", פון דאָרט ווערט מען פונאַנדערגעשיקט אין לאַגער דורך אונדזער חברה וואָס האָלט וואַך.

אין אונדזער גרופּע האָט זיך געפונען אַ יידישער בחור שטערן, אַ פּליט פון פולטוסק, פון פּאַך אַ בעקער, וואָס איז געקומען אין וואַלד אַריין פון סלאָנים. זייענדיק אַ פּליט אין איוואַצעוויטש האָט ער בשעתו אַדורכגעמאַכט דעם אַרבעטס־לאַגער פּוזעוויטש. ער איז אַלט געווען בערך 25 יאָר. דער בחור האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן צום פּאָליטרוק און צום קאָמאַנדיר יעפּרעמאָוו. ער דערציילט זיי כסדר מעשיות פון זיין פּאַרגאַנגענהייט, אַז אין די פּוילישע צייטן איז ער געזעסן אין תּפיסה ווי אַ קאָמוניסט און אַז ער איז בכן אַ פּאַסיקע און פּאַרטרוילעכע פּערזאָן. ער האָט אַלץ געטון וואָס ער האָט נאָר געקאָנט כדי נושא חן צו זיין ביי דער גוויישער קאָמאַנדע. אויך האָלט ער זיך אָפּגעזונדערט פון אונדז יידן און ער איז בלויז אין דער געזעלשאַפט פון סעריאָזשאַן, יעפּרעמאָוון און די אַנדערע 4 רוסן. ביסלעכווייז באַאיינפלוסט ער זיי און ער ווערט אַ חשובע פּערזאָן אין אונדזער לאַגער. שטערן קען נישט צוקוקן ווי די יידן האָבן ביי זיך פּעקלעך מיט זאָכן וואָס זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט אויף די פּלייצעס אַנט־לויפנדיק פון די געטאָס. לויט זיין איניציאַטיוו ווערן ביי אַלעמען אָפּגענומען די פּעקלעך. אויך פּועלט ער אויס אַז מען זאָל יעדן איינעם בודק זיין די פּאָליטישע כשרות, צי איז מען ראוי אויפּגענומען צו ווערן אין לאַגער. אויך איז זיין אויפּטו אַז מען זאָל אָפּגעבן דאָס לעצטע ביסל געלט וואָס מען האָט ביי זיך. און יעדער איינער טראָגט דעם פּאָליטרוק די לעצטע פּאָר גראָשן וואָס מען האָט מיט זיך מיטגעבראַכט פון געטאָ. שטערן שאָפט אַ געהיימען קאָמיטעט וואָס האָלט אָפּ זיצונגען און באַטראַכט יעדן יידן צי איז ער, חלילה, נישט קיין דייטשער שפּיאָן... לויט זיין איניציאַטיוו ווערט איינגעפּירט אַ מאָדוס: יעדער יידּ וואָס קומט אָן ווי אַ נייער אין וואַלד ווערט פאַרהאָלטן אין דעם קאַראַולנעם ביידל און פאַרנאַכט ווערט ער אַרויסגעפּירט אויף אַן עפּנטלעכער פּאַרזאַמלונג פון דער גרופּע, וועלכע באַהאַנדלט די פּאַרגאַנגענהייט פון דעם מענטשן און באַשליסט צי ער איז כשר. אויב די אַלגעמיינע מיינונג איז אַ גינסטיקע, ווערט ער אָנגענומען אין דער גרופּע. עס וואָלט בעצם געווען אַ ריכטיקע אויפגאָבע, ווען דאָס וואָלט נישט געהאָט הינטער זיך פּאַרבאָרגענע אינטריגעס פון דעם פּאַרשוין שטערן.

צו יענער צייט איז אָנגעקומען אין וואַלד אַן אָנטלאָפענער פון סלאָנימער געטאָ, אַ לאָדזשער פּליט בייער, אַ מענטש וועגן וועלכן מען האָט אין סלאָנים געמורמלט. אין סלאָנימער געטאָ איז ער געווען אַן אָנפירער פון אַ סטאָלער־וואַרשטאַט. דאָס אַרבעטן ביי אים אין וואַרשטאַט האָט געגעבן אַ געוויסע זיכער־הייט אַז מען זאָל נישט אַוועקגעשיקט ווערן ערגעץ אַנדערש, און פיל האָבן זיך באָמיט אָנצוקומען צו אים אין וואַרשטאַט. בייער האָט אָבער דערפּאָר פּאַרלאָנגט געלט. מיין ברודער ליימע, וואָס איז געווען צווישן די פּאַרשיקטע אַרבעטער אין סלאָנים, האָט געאַרבעט ביי בייערן אין וואַרשטאַט און האָט באַקומען אַן אַרבעטס־שיין. ביז איצט וויס איך נישט געניו צי מיין ברודער האָט עס עפּעס געקאָסט און וויפל. זייענדיק אין סלאָנים האָט שטערן באָמיט זיך אָנצוקומען צו בייערן

אין וואַרשטאַט, נאָר דאָס איז אים נישט געלונגען. אַזוי אַרום האָט ער אויף אים געטראָגן אַ כעס. וועג בייער איז אָנגעקומען אין וואַלד האָט אים שטערן געהייסן גלייך אַרעסטירן, און מיטאָג־צייט, אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, האָט ער באַשולדיקט בייערן אַז ער איז געקומען אין וואַלד ווי אַ דייטשער שפּיאָן, דער־פאַר קען מען אים נישט אָננעמען אין לאַגער. לויט ווי עס האָט זיך געפירט איז קיין צוריקוועג פון וואַלד נישט געווען און דער וואָס קען נישט אָנגענומען ווערן ווי אַ פּאַרטיזאַן וועט דערשאָסן. מיין ברודער ליימע האָט פּרובירט אַרויסזאָגן אַ גוטע מיינונג וועגן בייערן, אַז ער האָט פיל געהאָלפן יידן אין געטאָ און ווי באַלד ער איז ניצול געוואָרן פון די שחיטות דאַרף מען אים אָננעמען.

ליימע דערציילט וועגן די פיל טובות וואָס בייער האָט געטון אין געטאָ, מיינעגדיק אַזוי אַרום צו ראַטעווען אַ יידן פון טויט. שטערן פאַלט אָן אויף ליימען און באַשולדיקט אים: „אויב דו האָסט דעם מוט צו זאָגן גוטס וועגן בייערן, ביסטו אַזוי ווי ער". אַלע ווערן אָנטשוויגן. קיינער וואָגט נישט צו זאָגן אַ וואָרט. בייער ווערט אַרויסגעפירט אין אַ סעפּעראַט ביידל און ווערט דאָרט געהיטן אַ גאַנצע נאַכט. צו מאָרגנס ביי טאָג האָט מען אים אַרויסגעפירט הינטערן לאַגער און דערשאָסן. שפּעטער האָט מען אויף שטערנס האַנט געזען בייערס זייגערל.

איין מאָל אין אַ פרימאָרגן האָט מען אונדז אַלעמען צונויפגעזאַמלט און אַרויסגעפירט אויף דער טריבע. מען האָט אַדורכגעפירט רעוויזיעס אין אַלע ביידלעך און צוגענומען יעדע בעסערע זאַך, ווי שוכוואַרג, עסן, סאַכאַרין, געלט. נאָכן אָפּהאַלטן אַלעמען עטלעכע שעה אויף דער טריבע האָט מען אונדז צוריק־געפירט אין לאַגער, ווו מען האָט יעדערן געטאַדלט פאַר נישט־וועלן גוטוויליק אַרייַנטראָגן די זאַכן און געלט. עס ווערט צונויפגעזאַמלט פיל געלט, וואָס איז געבליבן ביים פּאָליטרוק. פיל זאַכן פוילן אונטערן רעגן.

**
*

עס איז די ערשטע העלפט פון מאַנאַט סעפּטעמבער 1942. צוריקקומענדיק פון די אָפּעראַציעס דערציילן אונדזערע מענטשן אַז אויף די שאַסייען און אין די נאַענטסטע שטעטלעך איז פול מיט מיליטער און צו געוויסע פונקטן קען מען בכלל נישט צוקומען צוליב דער גרויסער באַוועגונג פון די דייטשע זעלנער. עס קורסירן קלאַנגען אַז עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ צוריק־מאַרש פון די דייטשן און דערפאַר זענען די הויפּט־וועגן אַזוי באַזעצט. מיר זענען איצט פאַרבליבן אין וואַלד אַ פאַרקלענערטע אָפּטיילונג. פון שטשאָרס גרופּעס האָבן זיך אויסגעטיילט אַ 600 מאַן, אָלע גוט באַוואָפנט, וועלכע האָבן צוליב געוויסע אינפאָרמאַציעס וואָס זיי האָבן דאָ באַקומען פאַרלאָזט די וואָלטשע נאָרעס און זיך אַוועקגעלאָזט אין דער ריכטונג פון די פּינסקער בלאָטעס. זיי זענען פאַרבייגעגאַנגען לעבן ביטען, דורכן דאָרף דאָלגאַ, זענען אַריבער די שטשאָרע, די אייזנבאַן־ליניע און פאַרבייגעגאַנגען געוויסע באַזעצטע דייטשע פונקטן. זיי האָבן אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף דער אַרומיקער געגנט און אויף די דייטשע פאָסטנס. אַזוי זענען זיי מיטן פולן אָבאַז רייטער, אין גאַנצן צוזאַמענשטעל, דערגאַנגן איבער גרויסע זומפּן

פון דער דאָבראָמיסלער געגנט ביז דער 10טער שלוזע, ווו זיי האָבן אָפּגעהאַלטן מיט די דייטשן אַ גרויסע שלאַכט. נאָך איבערלאָזן אויפן שלאַכטפעלד 80 דייטשע הרוגים און נאָכן צונעמען זייער געווער זענען די גרופּעס אַוועק ווייטער. דערביי האָבן די פּאַרטיזאַנער אויך געהאַט גרויסע פאַרלוסטן.

***

בינו־לבינו האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל צו פאַרברענען אַלע בריקן ארום דעם וואַלד, פאַרבאַריקאַדירן אַלע וועגן מיט אונטערגעשניטענע ביימער און שטרענג האַלטן די וואַך־פּאָסטנס אומעטום. מיר פאַרשטייען אַז אַרום דעם וואַלד איז עפּעס נישט אין אָרדענונג. מיר פירן שטרענג אויס די באַפעלן. די ראַזוויעד־קע דערציילט אַז די גאַנצע געגנט איז באַזעצט פון דייטשן. דער שטאַב, אַבער, באַרויקט אונדז, כדי נישט אַרויסצורופן קיין פּאַניק. דערווייל קומט אָן אַ באַפעל צו פאַרלאָזן דעם פונקט און איבערטראָגן זיך טיפער אין וואַלד, צו די זומפּן. מיר באַזעצן זיך אויף אַ פראַכטפולער פּאָליאַנקע, ווו עס בילדעט זיך דער אַ״ג „60ער ביטענער לאַגער״. לויט אַ באַפעל הייבן מיר זיך אָן צו פאַרזאָרגן מיט די קאַרטאָפל פון די וואַלטשער נאָרער פויערישע ווירטשאַפט. מיר מוזן זיך באַגוגענען מיט דעם ביסל אויסגעטיילטן קאַרטאָפל. מיט אַנדערע פּראָדוקטן פון ווייטערע דערפער קען מען זיך שוין נישט באַזאָרגן. פון אַלע זייטן וועלן מיר בלאָקירט דורכן דייטשן מיליטער. צוערשט דערטראָגן זיך צו אונדז אין די נעכט ווייטע פּוילעמיאָטן־שיסעריין. דערנאָך וועלן עס אַלץ נענטער. מיר פילן אַז עס רוקט זיך אָן אויף אונדז אַ כמאַרע. אָפּשאַצן אין גאַנצן די געפאַר וואָס לויערט אויף אונדז קענען מיר אָבער נישט, ווייל אונדזער מאַכט האַלט אונדז אין איין באַרויקן אַז עס איז בלויז אַ מיליטערישע איבערגרופירונג אויף אייניקע טעג, אַז מיר זאָלן זיך פאַרהאַלטן רויק און נישט מאַכן קיין פּאַניק.

***

אין אַ געוויסן פרימאָרגן קומען צוריק אונדזערע חברה (17) פון אָן אָפּעראַציע און דערציילן, אַז אַ גאַנצע נאַכט זענען זיי געווען אַרומגערינגלט פון מיליטער און העפּטיק באַשאָסן געוואָרן. זיי זענען אַריין אין קליין וועלדל און פון דאָרטן, קריכנדיק אויף די בייכער, האָבן זיי זיך קוים אַרויסגעריסן פון פייער און מיט שווערי־קייטן דערקראָכן אין אונדזער וואַלד, איבערלאָזנדיק הינטער זיך די פורן.

די גאַנצע נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק דעם 18טן סעפּטעמבער איז אונדזער וואַלד באַשאָסן געוואָרן מיט אַ פּולעמיאָטן־פייער. אין יענער נאַכט איז קיינער נישט אַרויס פון וואַלד. עס זענען אָפּגערופן געוואָרן די בעקער פון די „טשזשיקעס״. די רייטער־אויסשפּירערס זענען כסדר אַרומגעפאָרן איבער די טריבעס. פרייטיק, 7 פרי, ווערט צונויפגערופן אין לאַגער אַן אַלגעמיינע פאַר־

17) אין דער גרופּע האָבן זיך געפונען צוו״א. די ביטענער מאיר יפה, שמואל אַסטראָמעצקי און באַמע דיטקאָווסקי.

זאַמלונג. מיר פֿאַרזאַמלען זיך אַלע אויף דער פֿאָליאַנע, יעדערער אויסגעשטעלט אין זיין ווזוואָד. צו ערשט רעדט צו אונדז דער פֿאָליטרוק וועגן אַדמיניסטראַטיווע אַרבעטן פונעם לאַגער און וועגן דיסציפּלין. דערנאָך רעדט יעפֿרעמאָוו אין זייער אַ שטרענגן טאָן וועגן מיליטעריישער דיסציפּלין. דער פֿאָליטרוק גיט איבער שעפּטינסקין אַ ראַדיאָ־דעפּעשע פון מאָסקווע מיט אַן אויפֿרוף פון סעקרעטאַר פון ווייסרוסישן צ״ק פּאָנאַמאָרענקאָ וועגן אינטענסיווער אָרגאַניזירונג פון פּאַר־טיזאַנער־אייניקייטן און וועגן דער נייטיקייט צו פֿאַרנעמען זיך מיט סאַבאָטאַזש־אַקטן קעגן דעם שונא און אויסנוצן יעטווידער מעגלעכקייט בכדי צו שטערן זיינע מיליטעריש אָפּעראַציעס. דעם אויפרוף נעמען מיר אויף מיט אַפּלאָדיסמענטן. אַן עראָפּלאַן דרייט זיך כסדר איבערן וואַלד און באַמערקט אונדזער פאַרזאַמלונג. ער נידערט אַראָפּ איבער אונדזערע קעפּ, הייבט זיך אויף און אָבסערווירט אונדז כסדר. דער פֿאָליטרוק באַפּעלט מיר זאָלן אַריבערגיין אין וואַלד. מיט אַ מאָל דערהערט זיך אַ נאָענטע שיסעריי, בערך אַ פּאָר קילאָמעטער פון אונדז, אין דער ריכטונג פון אַלטן לאַגער וווּ עס האָט סטאַנציאָנירט דער טשאַפּאַיעווסקער אָטריאַד. די אָנפֿירערס פון אונדזער גרופּע האָבן געווּסט וואָס די שיסעריי האָט באַדייט, נאָר זיי האָבן אונדז אַלץ באַרויקט מיט באָבע־מעשות... יעפֿרעמאָוו קלייבט צונויף זיין גרופּע און גייט מיט איר פּאַרנעמען אַ פּאַרטיידיקונגס־פּאָזיציע קעגן דעם אָנגרייפנדיקן שונא. אין לאַגער רעדט מען שוין אָפּן אַז עס איז אַן אָבלאָווע. וואָס אַן אָבלאָווע באַדייט איז פּאָר אונדז נאָך נישט געווען קלאָר, נאָר איינס מוזן מיר וויסן אַז מען דאַרף זיך שטרענג צופּאַסן צו די באַפּעלן און אַז אויף אייגענער האָנט טאָר גאָרנישט געטון ווערן. מיר פּאַרמאָסקירן אין וואַלד אונד־זערע שפּייז־רעזערוון; פּאַרשייַדענע זאַכן און סחורות ווערן פּאַרשטעקט. יעדערער פון אונדז וואָרט אויף זיין פונקט און דער באַפּעל איז שטרענג: נישט אַרומדרייען זיך אין וואַלד. די שיסעריי לאָזט נישט אָפּ. מיר הערן זי אַלץ נענטער. וועט מיר נעמען אויסטיילן דאָס עסן באַווייזט זיך ווידער דער עראָפּלאַן וואָס אָבסערווירט אונדז. מיר צעגייען זיך שנעל. דאָס עסן פּאַרבלייבט נישט צעטיילט.

2 אַ זייגער נאָך מיטאָג דערטראָגן זיך אייניקע שאָסן פון דער טריבע, אַ 350 מעטער פון אונדז, ווו עס איז געלעגן אונדזער פּאַרטיידיקונגס־גרופּע. אויפן באַפּעל פון פֿאָליטרוק פּאַרלאָזן מיר דעם לאַגער. מיר נעמען מיט אַ טייל פון אונדזערע פּעקלעך. דער ערשטער גייט דער פֿאָליטרוק, נאָך אים ציט זיך אַ לאַנגע רייע ייִדן, העכער 300 מאַן. פון דער פֿאָליאַנע גייען מיר אַראָפּ אין די זומפּן, שפּרייזן אַריבער דאָס טייכל און גייען אַריין אין געדיכטן וואַלד. מיר צעלייגן זיך אונטער קאָרטשעס פון איבערגעקערטע ביימער. ווי נאָר עס ווערט טונקל שיקט דער פֿאָליטרוק אַרויס אַ ראָזוויעדקע אין לאַגער. אַרום אונדז שטעלן מיר אַוועק פּאָסטנס. פון דער ריכטונג פון טראָקט, וואָס ציט זיך אומגעפער אַ 2 קילאָמעטער פון אונדז, דערטראָגט זיך אַ גערויש פון טאַנקען און מאַשינען. אין דער לופט פילט זיך רויך. דער הימל ווערט באַלויכטן פון ראָקעטעס. הינט בילן און פון צייט צו צייט הערט מען אַ שיסעריי. וואָס עס קומט פּאָר אַרום אונדז ווייסן מיר נישט. עס באַהערשט אונדז ווידער דער ערב־שחיטה־פּסיכאָז פון געטאָ. אויב פּאָר די 6 וואָכן פון זיין אין וואַלד האָט זיך דער מוט ביי אונדז אַ ביסל

געהייבן, זעען מיר איצט ווידער אויס מוטלאָז. מיר פילן איבער אונדז דאָס מעכטיקע טויט־געשפּענסט, אונדזער שוואַכקייט און הילפּסלאָזיקייט. די נאַכט ציט זיך אָן ענדע. מיר זיצן אין גרויליקער דערוואַרטונג פון עפּעס. אונדזער וואַך קאָמוניקירט זיך מיט אַ שטילן פּייף וואָס מאַכט נאָך אַ נאַכט־פויגל. עס הייבט אָן צו טאָגן. די ראַזוויעדקע, וואָס איז אַרויסגעשיקט געווארן אין לאַגער, איז נאָך נישט צוריקגעקומען. מיר פילן די נאָענטקייט פון שונא. מיר טאָרן דאָ נישט פאַרבלייבן לענגער. אַ באַפעל פון פּאָליטרוק שטעלט אונדז אויף די פּיס און מיר פאַרלאָזן דאָס אָרט. דער פּאָליטרוק פירט אונדז לויטן קאָמפּאַס, כדי אונדז אַרויס־צופירן פון דער לאַגער־זאָנע. מיר גייען דורכן וואַלד און קומען צו אַ טריבע. מיר דערגייען אַזוי ביז אָן אָרט וווּ עס קרייצן זיך 2 טריבעס. מיטאָמאָל ווערט אויף אונדז געפּענט אַ שטאַרק פּולעמיאָטן־פּייער. מען שיסט אויף אונדז פון אַלע זייטן. עס פּייערט ממש מיט אַ האָגל פון קוילן. מיר נעמען לויפן אין פּאָניק. יעדערער כאַפּט זיין קינד, זיינע נאָענטע. אין טויט־שרעק לויפן מיר אַריין אין אַ פּאָליאָנע וווּ עס ליגן פיל איבערגעקערטע ביימער. מיר קענען אָבער ווייט נישט לויפן. דאָס פּייער יאָגט אונדז נאָך. מיר פאַלן אויף דער ערד און קריכן אונטער די ביימער. מיר פאַרשטייען אַז מיר האָבן זיך אָקערשט אָנגעשטויסן אויף אַ דייטשער זאַסאַדע, וואָס האָט אין משך פון דער נאַכט באַווויזן צו באַזעצן די צווייטע זייט פונעם וואַלד. — דאָס פּייער, וואָס האָט געדויערט אַ 5 מינוט, ווערט אַלץ קלענער. מיר נעמען זיך גרופּירן אין אַ צווייטן פונקט. מיר דערזעען אַז עס פעלט אַ העלפט פון אונדזער גרופּע, וועלכע איז זיך צעלאָפן אין פאַרשיידענע זייטן. איך טרעף זיך מיט מיין שוועסטער, ברודער און שוואָגערס. אַלע זענען מיר גאַנץ. מיין ברודער ליימע זעגנט זיך אָפּ פון אונדז. ער האָט באַשלאָסן אַוועקצוגיין אין אַן אַנדער ריכטונג. ער זאָגט אַז איצט גייען מיר שוין אַלע אויפן וועג צו טאַטע־מאַמע... „נישטאָ קיין אויסוועג!" — גיט ער צו.

***

פאַרלאָזנדיק דעם לאַגער האָבן מיר אויף אַ טראָג־בעטל מיטגענומען שטע־רנען, וועלכער איז דאָן קראַנק געווארן אויף טיפוס. בעת דער שיסעריי האָבן מיר אים נישט אויפגערעלאָזט און זיך מיט אים דורכגעריסן דורך אַ געדיכטער שטיק וואַלד, וווּ מען האָט אים פאַרמאַסקירט. זיסל מינקאָוויטש, אַ ייִד פון אַ יאָר 70, איז געווען שוואַך, און אַנטלויפנדיק פון פייער איז ער פאַרבליבן אין וואַלד. מיר ציילן די מינוטן פון טאָג וואַרטנדיק מיט אומגעדולד אויף דער נאַכט, וויל ביי נאַכט האָפן מיר וועט אפשר וועלן אַ ביסל רויִקער. מיר דערקלייבן זיך צו אַ פּאָליאָנע, וואָס מיר וואָגן נישט אַריבערצוגיין ביי טאָג צוליבן אָפּענעם שטח, און בלייבן דאָרט ליגן. דער גאַנצער וואַלד איז אַן אָפּענער פראָנט. עס הערט זיך אַ שיסעריי פון אַלע זייטן, וואָס הערט נישט אויף אויף אַ מינוט. אַלע ליגן מיר אומבאַוועגלעך, נישט ערויסגעבנדיק דעם מינדסטן שאָרך. עס ווערט טונקל.

מיטאָמאָל באַוויַיזן זיך צווי מענטשן מיט גראַנאַטן אין די הענט. ווי פון אונדער דער ערד זענען זיי אויסגעוואַקסן. עס ווערט אַ בהלה, נאָר דער פּאָליטרוק

דערקענט גלייך אַז דאָס זענען אייגענע, פֿאַרטיזאַנער. זיי פֿאַרבלייבן שוין מיט אונדז. עס פּאַלט צו די נאַכט. מיר זענען מיד, הונגעריק, דאָרשטיק. אונדזערע קינדער האַלטן זיך העלדיש, ווי דערוואַקסענע מענטשן, און ליידן געדולדיק. מיר שטעלן אַרום פּאָסטנס אַרום אונדזער אָרט. די נאַכט איז אַ פּינצטערע, דער הימל — אַ פֿאַרוואָלקנטער. ווי מיר ליגן אַזוי גיט אונדז מיטאַמאָל אַ שיין אַראָפּ פון וואַלד־ראַנד אַ שטאַרק ליכט, ווי אַ פֿראָשעקטאָר וואָלט אונדז באַלויכטן. ספּאָנטאַן גיבן מיר זיך אַ ריס פון די ערטער און נעמען לויפן טיפער אין וואַלד. מיר כאַפּן זיך אָבער גלייך אַז דאָס איז גאָר... די לבנה, וואָס האָט אונדז באַלויכטן אַרויס־קריכנדיק פון אונטער די וואָלקנס. מיר באַרויקן זיך און קערן זיך אום אויף דעם זעלבן אָרט און בלייבן דאָרט ליגן ביז פֿאַרטאָג. מיר הערן דאָס גערויש פון דייטשע טאַנקן וואָס טראָגן זיך איבערן וואַלד און אויך אויסגעשרייען הערן מיר.

זונטיק פֿאַרטאָג דעם 20טן סעפּטעמבער (ערב יום כיפּור) בייטן מיר דאָס אָרט און גייען אַריבער אין אַ נאָענטן וועלדל. היות די קינדער פֿאָדערן עסן, נעמען אייניקע פון אונדז גראָבן אַ גרוב צו געפינען אַ ביסל וואָסער. מען גראָבט מיט די פינגער און ביי אַ מעטער די טיף געפינט מען ענדלעך אַ ביסל וואַסער. מען קלייבט קוים צונויף אַ פּאָר ליטער וואַסער און אין אַווינקל אונטער אַ בוים מאַכט מען אַ פייער און מען שטעלט זיך קאָכן אַ געקעכטס, מיינענדיק אַז מיר געפינען זיך שוין אין אַ מער־וויניק זיכערן אָרט. מיטאַמאָל עפנט זיך אויף אונדז אַ פּולעמיאָטן־פּייער. מיר גיבן זיך אַ ריס פון די ערטער און הייבן אָן לויפן. מיר קומען צו צו אַ פֿאָליאַנע. נישט קוקנדיק אויף דער געפֿאָר וואָס דראָט אונדז ביים איבערלויפן דורך אַן אָפּענעם שטח קומען מיר פון דעסט וועגן אָן אין אַ הויכן געדיכטן וואַלד, נאָכן דורכמאַכן אַ 300־400 מעטער. מיר ווערן אַלץ פֿאַרפֿאָלגט דורך אַ שיסעריי. אונדזער גרופּע פון 170 מאַן איז ווידער פֿאַרקלע־נערט געוואָרן. אַ טייל זענען זיך צעלאָפן אין אַנדערע זייטן, אָדער האָבן גאָרנישט באַווייזן צו אַנטלויפן. דערווייל איז אונדז אומבאַוווסט זייער גורל. אין משך פון זונטיקדיקן טאָג האָבן מיר פיל מאָל געביטן די ערטער. פֿאַרנאַכט האָבן מיר זיך דערקליבן צו אַ בעריאָזן־וועלדל און באַשלאָסן דאָרט בלייבן איבער נאַכט. מיר זענען דערשעפּט.

דער פֿאָליטרוק שיקט אַרויס אויף וואַך צו דער נאָענטער טריבע בן־ציון אַלטמאַנען און נאָך איינעם וועמענס נאָמען איך געדענק נישט. אין אונדזער גרופּע געפינען זיך 5 מוטערס מיט זייגקינדער. פּאָר די דריי טעג באַלאַגערונג האָבן די מוטערס געשטילט די קינדער פֿאַרשטאָפּנדיק זיי די מיילעכלעך מיט זייערע אויסגעטריקנטע ברוסטן. זונטיק איז שוין דערגאַנגען צו דעם אַז די קינדער, נישט געפינענדיק קיין נאָרונג פּאָר זיך, האָבן כסדר געווויינט. עס איז נישט געווען מיט וואָס זיי איינצושטילן.

פֿאַרנאַכט זענען אַלע פינף קינדערלעך אַרויס מיט אַ געוויין. גראָד דעמלט דערהערט זיך גאַנץ נאָענט אַ גערויש פון מאָטאָציקלען, וועלכע פֿאָרן אויף דער טריבע. עס דערהערט זיך אַ געשריי: „האַלט! האַלט!" עס פּאַלן אייניקע שאָסן אין דער ריכטונג פון אונדזער פּאָסטן. די קינדער ווייזען אַן אויפהער. מיר זענען נישט אימשטאַנד צו לויפן ווייטער. מיר זענען האַלב־טויטע. בלויז דער לעבנס־

אינסטינקט אַרבעט אין אונדז. די מוטערס פון די זיגקינדער קוקן אַריבער צום פּאָליטרוק און זייערע אויגן דריקן אויס בהלה און שרעק, גלייך זיי וואָלטן געפרעגט וואָס צו טאָן. פּאַר דער גאַנצער צייט פון זיין אין וואַלד מיט אונדז האָט דער פּאָליטרוק געלייגט די גרעסטע אַכט אויף די קינדער, באַזאָרגט זיי מיט מילך און מיט וואָס עס איז נאָר מעגלעך געווען. אין קיין שום פּאַל האָט ער נישט געלאָזט אָנרירן די קינדער. איצט איז ער געזעסן אַ צוזאַמענגעבראָכענער, אַ הילפּסלאָזער און געוויישט די אויגן. איין מוטער, גלייך זי וואָלט אַראָפּ פון זינען, האָט פון זיך אַראָפּגענומען אַ טוך און שטאַרק אינגעוויקלט דאָס קעפּל פונעם קינד. אויף איר קוקנדיק האָבן אויך די איבעריקע מוטערס געטון דאָס זעלבע. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַווילד כאַטאָיש גערענגל פון די מוטערס, וואָס האָבן דערשטיקט זייערע אייגענע קינדער. די קליינע קערפּערלעך האָבן קאָנוולסיוו געצאַפּלט... אַז אַ קינד האָט אויפגעלעבט איז עס ווידער דערדריקט געוואָרן...

אויף דער טריבע ווערט שטיל. דאָס געוויש פון די מאַטאָציקלען דערווייטערט זיך צוזאַמען מיטן דייטשן געשריי. א ספּאַזמאטיש געווין רייסט זיך ארויס פון די אומגליקלעכע מוטערס און פון אונדז אלעמען. מיר באקלאָגן אונדזער גורל. אָט צו וואָס פּאַר אַ מצב מיר זענען דערגאַנגען. מיר פּאַרבייסן די ליפּן ביז בלוט, כדי עס זאָל זיין שטיל.

טאָוב און זיין פּרוי האָלטן דאָס טויטע קערפּערל פון זייער קינד אין קושן עס.

סאָניע דאָלמאַן רייסט זיך די האָר פון קאָפּ און פון פּאַרצווייפלונג קלאַפּט זי מיטן קאָפּ אָן בוים. איר מאַן האָלט דאָס טויטע קינד אויף די הענט.

גאָלדע נעוואכאָוויטש, אַ קראַנקע, אַ צעבראָכענע, וועלכע האָט פאַרלוירן איר מאַן אין איצט דאָס קינד, קושט אירע צוויי גרעסערע קינדערלעך, וועלכע קענען זיך נישט באַרויקן פונעם געוויין.

מאַרקין געפינט זיך נישט קיין אָרט. עס איז איר שוער זיך צו באַרויקן. אַרום אונדז ווערט שטילער.

עס איז פונקט די צייט פון כל נדרי. מיר נעמען צונויף די פינף טויטע קערפּערלעך, לייגן זיי צוזאַמען אונטער אַן איבערגעקערטן בוים און פאַרדעקן זיי מיט צווייגן. מיר מוזן פאַרלאָזן דאָס אָרט. מיר קריכן אַריין טיפער אין קוואַטאַל, צעלייגן זיך פאַרחלשטע און בלייבן דאָרט ליגן איבער נאַכט.

***

ענג איז אונדז דער וואַלד. מיר געפינען נישט דאָרט קיין רויק ווינקל. מיר ווערן געיאָגט פון איין אָרט צום צווייטן. מיר זוכן אויף זומפיקע ערטער, מיינענדיק אַז דאָרט וועט זיין זיכערער. די אַרומקרייזנדיקע עראָפּלאַנען אַנטדעקן אונדז און מיר ווערן גלייך באַשאָסן. שוין דער פערטער טאָג וואָס מיר ווערן אַזוי געיאָגט, אָן עסן, אָן טרינקען, אינגאנצן אָן כוחות. פון אונדזער גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון 370 נפשות, זענען מיר איצט בערך אַ הונדערט מאַן,

די איבעריקע זענען צעזייט און צעשפּרייט. פּיל זענען אומגעקומען. אויף אַלע וועגן און שטעגן וואַלגערן זיך אַרום די טויטע קערפּערס פון אונדזערע מענטשן. מיר זענען פאַרצווייפלט. עס איז אונדז שוין נמאס אונדזער בידנע עקזיסטענץ, פונדעסטוועגן גיט אונדז יעדעס מאָל אַ ריס פון די ערטער עפּעס אַן אומבאַוווסטע קראַפט, און גראָד אין מאָמענטן פון נאָענטער סכנה. טראָץ אונדזער פיזישער דערשעפּונג וועקן זיך אַלע מאָל אויף פאַרבאָרגענע כוחות וואָס טרייבן פון איין אָרט צום צווייטן, כדי אויסצומיידן די געפאַר.

מאָנטיק, ערב יום־כּיפּור, איז געווען אַ זוניקער טאָג. יענער האַרבסט איז בכלל געווען אַ זייער טרוקענער און קיין וואַסער אויף צו שטילן דעם דאָרשט איז נישטאָ. וווּ נאָר מיר בלייבן ליגן אויף אַן אָרט פרווון מיר גראָבן די ערד צו באַקומען אַ ביסל וואַסער. מיט בלויזע פינגער גראָבן מיר העכער אַ מעטער די טיף און באַקומען בלאָטיק וואַסער וואָס מיר זויגן אויס דורך אַ טיכל פון דער בלאָטע.

***

מיר גייען אַרויס פון אונדזער לאַגער־זאָנע אין וואַלד. מיר געפינען זיך אַ 10 קילאָמעטער ווייט פון אונדזער געווען לאָגער, וווּ מיר האָבן זיך געפונען ביז דער אָבלאָווע. מיר הערן דאָס ברומען פון מאָטאָציקלען אויף די טרי־בעס. מיר הערן ווי די דייטשן שרייען זיך איבער איינער צום צווייטן. פון אַלע זייטן גייט אַן אַ שיסעריי. ווי נאָר די דייטשן באַמערקן עפּעס באַשיסן זיי גלייך דאָס אָרט. מיטאָג־צייט באַשליסט דער פּאָליטרוק אַז ער מיט שיינדל קרופּעני און די צווויי צוגעקומענע צו אונדז ווייסרוסן וועלן גיין אין בארקע נאָך ברויט. ער מוז ברענגען ברויט פאַר די קינדער. זיי פאַרלאָזן אונדז און זאָגן צו מאָרגן צוריק צו קומען. איצט זענען מיר פאַרבליבן אַן סעריאָזשען, דעם פּאָליט־רוק, וועלכער האָט גוט געקענט דעם וואַלד און מיט זיין קאָמפּאַס איז ער געווען אונדזער פירער.

צומאָגנס, דינסטיק, סעריאָזשאַ איז נישט צוריקגעקומען. האָט ער אונדז אינ־גאַנצן פאַרלאָזן, אָדער איז ער אומגעקומען? איבערן טאָג בייטן מיר אייניקע מאָל די ערטער. מיר געפינען זיך נאָענט פון אַ טריבע, בערך אַ 50 מעטער. מיט־אַמאָל עפּנט זיך אויף אונדז אַ שטאַרקע שיסעריי, וואָס האַלט אַן אייניקע מינוט. מיר רירן זיך נישט פון די ערטער און בלייבן ליגן צוגעדריקטע צו דער ערד, אונטער געדיכטע יאָלקעס. מיר זענען פאַרפאַלענע. זיי האָבן אונדז ווידער אַנט־דעקט. די שיסעריי הערט אויף און מיר דערהערן זעלנערישע טריט אויף דער טריבע און דערזעען די שטיוול. עס הילכט אפּ דאָס הויכע גערעדעריי פון די סאָל־דאַטן. זיי גייען פאַרבי אונדז. מיר האַלטן אין דעם אָטעם. מיר ליגן אומבאַ־וועגלעך. אויך אונדזערע קינדער טוען אַזוי. זיי זענען ביים פולן באַווווסטזיין אַז זיי דאַרפן ליגן שטיל. די מערדערישע באַנדע גייט דורך און באַמערקט אונדז נישט. עס ווערט שטילער. אַזוי ליגן מיר אַ לאַנגע צייט. מיר ווייסן נישט וואָס אַרום אונדז קומט פאָר. עס איז שוין פאַרנאַכט. פונדערווייטנס דערהערן מיר אַ געווויין פון אַ קליין קינד. מיר באַשליסן אַז אייניקע פון אונדז זאָלן צוגיין אין

יענער ריכטונג. זיי גייען אַרויס און אין אַ האַלבער שעה אַרום קערן זיי אום מיט אַ יידישער פרוי, וועלכע האַלט אַ קליין קינד אויף די הענט. עס ווייזט זיך אַרויס אַז אַ 200—300 מעטער פון אונדז האָט זיך געפונען אַ גרופּע פון 20 באַוואָפנטע יידן פונעם יידישן לאַגער אין קאָסעוע און די פרוי מיטן קינד איז געווען מיט זיי. די פרוי איז אַ סלאָנימער, איר מאַן איז געווען אַ דאָקטער. איר פאַמיליע־נאָמען געדענק איך איצט נישט.

אַ פאַרבייגייענדיקער דייטשער פּאַטרול האָט דערהערט דאָס געוויין פונעם קינד און געעפנט אַ שיסעריי. די גרופּע איז זיך צעלאָפן און די פרוי מיטן קינד האָט אין געלויף אַלעמען פאַרלוירן. נאָכן באַשיסן זענען די דייטשן אַוועק. וואָס זאָלן מיר טאָן איצט מיט אַ ווייענדיק קינד? מיר גראָבן אויס אַ ביסל זומפּיק וואַסער און גיבן דעם קינד. עס באַרויקט זיך נישט. די מוטער איז גרייט... זי וויל אומקומען צוזאַמען מיט איר קינד. זי גייט פון אונדז אָפּ אין אַ זייט און לייגט זיך אונטער אַ קוסט. דאָס קינד ווערט אַנטשלאָפן. די מוטער מיטן ווייענדיקן קינד איז אונדז שפּעטער נאָכגעגאַנגען האַלטנדיק זיך אויף אַ באַשטימטן מרחק פון אונדז.

מיטוואָך, דער זעקסטער טאָג פון דער אָבלאַווע. די שיסעריי ווערט שטילער. פון צייט צו צייט דערטראָגט זיך פון פאַרשידענע זייטן אַ שיסעריי פון פולעמיאָטן. דער פּאָליטרוק איז נישט געקומען צוריק. מיר באַשליסן — גיין! אויב נישט, וועלן מיר דאָ אומקומען פון הונגער. פון שוואַכקייט קענען מיר קוים שטיין אויף די פיס. וואָס עס זאָל נישט געשען מוזן מיר גיין, באָדאי אַריינפאַלן אַפילו אין די הענט פון די דייטשן. געגנוג דאָס געראַנגל פאַרן לעבן. מיר זענען איצט מקנא די אומגעקומענע. יעדע פּאָר הונדערט מעטער מוזן מיר זיך אָפּרוען. מיר האָבן אַרויסגעמאַרשירט מיטן זון־אויפגאַנג און לאָזן זיך אין דער ריכטונג פון אונדזער־רע פאַרלאָזטע לאַגערן כדי צו באַקומען וואָסער. ביי יעדער טריבע וואָס מיר גייען דורך שטויסן מיר זיך אָן אויף סימנים פון דייטשע פּאָסטנס: צייטונגען, פּאַטראָנען אד״גל. מיר גייען לאַנגזאַם, אינגאַנצן רעזיגנירטע, זאָל געשען מיט אונדז דאָס וואָס מיט אַלעמען. געגנוג. די ערשטע גייען זשאַמע אָסטראָווסקי און דער פאָליאַק סטאַנקאָווסקי. עס איז שוין נאָך האַלבן טאָג. אין וואַלד ווערט שטי־לער. וואָס זאָל עס באַדייטן? צי איז ווירקלעך די אָבלאַווע שוין פאַרענדיקט? און אויב יאָ — טאָ ווי אַזוי איז עס מעגלעך? מיר לעבן דאָך נאָך — צי וועלן דען די דייטשן נאָך איבערלאָזן לעבעדיקע יידן אין וואַלד? מיר גייען אַרויס פון די זומפּן אויף אַ בערגל. מיר געפינען אייניקע יאַגעדעס וואָס מיר צעטיילן צווישן די קינדער. איך און בּאַרע יודקאָווסקי נעמען גראָבן אַ גרוב צו באַקו־מען אַ ביסל וואַסער. צוליב אונדזער שוואַכקייט קענען מיר קיין סך נישט אויפּטאָן. בעת אונדזער מאַרש האָבן מיר געטראָפן צוויי יינגלעך, וואָס האָבן זיך שטאַרק דערפרייט מיט אונדזער אָנקומען. עס ווייזט זיך אַרויס אַז דאָס זענען צוויי יידישע יינגלעך. אייניער פון זיי איז אַ האַלינקער. זיי זענען אַנטלאָפן פון סלאָנימער געטאָ בעת דער מאָנטיקדיקער שחיטה. פּאָליציי האָט זיי געטראָפן אויפן וועג און אויף זיי געשאָסן. די יינגלעך זענען אַריינגעלאָפן אין שטייענדיקן קאָרן. די פּאָליציי האָט זיי נאָכגעשאָסן, זיי זענען אָבער ניצול געוואָרן. פאַרנאַכט

פֿאַרלאָזן אונדז די יינגלעך. זיי זאָגן אַז אַליין וועלן זיי זיך בעסער אויסבאַהאַלטן ווי אין אַ גרופּע. מיר באַשליסן זיך אומצוקערן צו די זומפֿן און זוכן דאָרט וואַסער. מיר גייען צוריק. עס ווערט טונקל. דער הימל איז פֿאַרוואָלקנט. עס הייבט אָן טריפֿן אַ קליין רעגנדל.

מיטאַמאָל האָבן זיך באַווייזן לעבן אונדז צוויי יידישע פֿאַרטיזאַנער, גלייך זיי וואָלטן פון הימל אַראָפּגעפֿאַלן. איינער איז געווען געפֿנער (פֿון לאָדזש) און דעם צווייטן האָבן מיר אַ נאָמען געגעבן „טשאַפּאַיעוו". פון איבערראַשונג ווערן מיר פֿשוט צעטומלט. זיי גיבן אונדז אַ „באַקלאַזשקע" (מיליטעריש רוסישע פֿלאַש) מיט ריינעם וואַסער. מיר ווערן פֿשוט ווילד ביים דערזען דאָס וואַסער. זיי גיבן אונדז אויך אַ האַלבן לעבל ברויט און אַ שטיקל חזיר. מיר טיילן איין אַלעמען צו קליינע שטיקעלעך און גיבן צו פֿאַרטרינקען מיט וואַסער. זיי האָבן מיט זיך אויך אַ רידל. מיר הייבן אָן גראָבן און טרעפֿן אָן אויף וואַסער. מיר פֿאַלן צו צו דער שמויציקער בלאָטע און טרינקען. פון די צוויי פֿאַרטיזאַנער דערוויסן מיר זיך אַז די אָבלאַווע איז פֿאַרענדיקט. אין וואַלד איז נישטאָ מער קיין מיליטער. די לאַגערן זענען פֿאַרברענט און אָרום זיי זענען פונאַנדערגעוואָרפֿן פֿראָדוקטן, ווי קאַרטאָפֿל, פלייש, אַרבעס. פיל יידן זענען אַרײַנגעפֿאַלן צו די דייטשן אין די הענט. אין וואַלד וואַלגערן זיך אַ סך טויטע קערפּערס. לעבן־געבליבענע טרעפֿט מען זייער ווייניק.

ביינאַכט רעגנט אָן אויפֿהער. מיר זענען דורכגעווייקטע. עס ווערט שווער צו באַווגן זיך. איך און נאָך אייניקע גייען זוכן פֿראָדוקטן אין די לאַגערן. אין אָן אָפּגעברענטן לאַגער געפֿינען מיר פלייש, קאַרטאָפֿל, עטלעכע עמערס. מיר לייגן אָן פולע עמערס מיט די פֿראָדוקטן און טראָגן עס צוריק. אסתר, ציפּקע, קאַראָליע, ביילע נעמען זיך גלייך צו דער אַרבעט, לייגן אויף אַ פייער און שטעלן זיך קאָכן. וואַסער האָט זיך איבערנאַכט אָנגעקליבן אין גרוב, פון אַ רעגן. אויך איצט גיסט אָן אויפֿהער. מיר לאָזן זיך ווידער אַרויס איבער די לאַגערן און ברענגען ווידער פֿראָדוקטן. מיר עסן און הייבן ביסלעכווייז אָן צו קומען צו זיך. צו אונדזער גרופּע קומט צו גיין ראובן דיטקאָווסקי. ער געפֿינט נישט זיין פֿרוי און קינד. נאָך אייניקע יידן פונעם געוועזענעם קאָסעווער לאַגער קומען צו אונדז. מיר האַלטן זיך שוין צוזאַמען.

ראובן דערציילט אַז דער קאָמאַנדיר יעפֿרעמאָוו האָט מיט דער מיליטעריש גרופּע פֿאַרנומען אַ פֿאַרטיידיקונגס־פונקט, אָבער גלייך ווי די דייטשן האָבן אָנגעגריפֿן האָט דער קאָמאַנדיר איבערגעלאָזט די גרופּע און איז אַנטלאָפֿן. פיל פון די 42 יידן זענען אומגעקומען. די איבעריקע האָבן זיך צעשאָטן איבערן וואַלד. אונדזער גאַנצע פֿאַמיליע האָלט זיך צוזאַמען: איך, מיין פֿרוי, מיינע צוויי קינדער — די 13־יעריקע אידאַטשקע און דער 9־יעריקער מולינקע, מיין שוויגער רחל, שוועגערין רבקה, מיינע שוואָגערס יעקב, סענדער מיט זייערע פֿרויען און קינדער, מיין שוועסטער ביילע, שוואָגער ליפּע מיט זייערע קינדער סאָניע און יוסף. מיר האַלטן זיך אַלע צוזאַמען.

דער דאָנערשטיקער טאָג איז אַריבער. מיר ברענגען ווייטער פֿראָדוקטן, מיר קאָכן און עסן. פֿאַרנאַכט האָט דער רעגן אויפֿגעהערט. מיר טריקענען זיך ביי

די פּייערן. פּרייטיק פרי איז געקומען צו אונדז דער פּאָליטרוק צוזאַמען מיט שיינדלען. מיר דערפרייען זיך מיט זיי. מיר קלערן: איצט וועט ער אונדז ווידער אַרגאַניזירן, צונויפקלייבן דאָס ביסל פּאַרבליבענע יידן אין ווילטשע־נאַרע וואָלד און שאַפן ווידער אַן אָטריאַד ווי עס איז געווען. נאָר פון פּאָליטרוק דערווייסן מיר זיך אַז די סיטואַציע איז אַזאַ אַז עס וועט זיך קוים לאָזן עפּעס אַרגאַניזירן. אָלע פּאַרטיזאַנער־גרופּעס זענען צעקלאַפּט. אַ טייל האָט זיך איינגעגעבן צו פּאַרלאָזן דעם וואָלד און אַדורכרייסן זיך צו דער אייזנבאַן־ליניע, אין דער ריכ־טונג פון די פּינסקער בלאָטעס. אַ גרויסער טייל פון זיי איז אומגעקומען אין וואָלד אָדער לעבעדיקערהייט געפאַנגען געוואָרן דורך די דייטשן. איבערן וואָלד דרייען זיך אַרום קליינע גרופּקעס וואָס זענען זייער פּאַרזיכטיק, נישט זייענדיק נאָך אינגאַנצן זיכער צי די געפּאַר איז שוין אַריבער.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז אין דער גרויסער אָבלאַווע אויף די פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן פרייטיק דעם 18טן סעפּטעמבער 1942, האָבן אָנטיילגענומען 2 רעגולערע דיוויזיעס דייטש מיליטער, וואָס זענען געווען באַשטימט אָפּצופאַרן אויפן פראָנט. זיי האָבן געציילט 44 טויזנט זעלנער. אין דער גאַנצער געגנט האָבן זיי אָנגעמאַכט אַ חורבן: דערפער, וואָס די דייטשן האָבן זיי פאַרדעכטיקט אין אונטערשטיצן די פּאַרטיזאַנער, האָט מען פאַרברענט און פיל פּויערים צעשאָסן. צ״אַנד איז דעמאָלט אויך פאַרברענט גע־וואָרן דאָס דאָרף קאלבאוויטש. ווילטשע־נאַרע איז געווען אַרומגערינגלט מיט וואַלד און אַלע כוטאָרן זענען געווען באַהערשט פון די פּאַרטיזאַנער. פרייטיק, וען עס האָט זיך אָנגעהויבן די אָבלאַווע, איז דאָרט געווען דער הויפּט־סטאַנציאָ־נירונגס־פונקט פון מיליטער. ווי נאָר דאָס מיליטער איז אַריין אין ווילטשע־נאָרע האָבן זיי אַלע הייזער אַרומגערינגלט און קיינעם נישט געלאָזט אַרויסגיין און דערנאָך אונטערגעצונדן די הייזער מיט די מענטשן. אין אַ צייט אַרום נאָך דער אָבלאַווע האָבן מיר נאָך געפונען אויף די אָפּגעברענטע ערטער פאַר־קוילטע קערפּערס. פון די ווילטשע נאָרעס האָבן זיך געראַטעוועט בערך אַ 150 מאַן, וואָס זענען נישט געווען אין זייערע היימען, אָדער על פּי צופאַל.

***

ביז שבת דעם 19טן סעפּטעמבער 1942 האָבן זיך נאָך געפונען אין ביטען 56 יידן. דאָס זענען געווען בעל־מלאכות וואָס האָבן געאַרבעט פאַר דער וואַנ־דאַרמעריע: שוסטערס, שטעפּערס, שלאָסערס, שמידן א״א. די זשאַנדאַרמעריע האָט זיי געלאָזט לעבן ווייל זי האָט זיי געדאַרפט האָבן... און האָט זיי אַריינגע־זעצט אין אַ גרויס הויז אויף נייַ־שטאָט, ווו זיי זענען אָלע געווען צוזאַמען. אויסער דעם האָט זיך אין שטעטל אויך געפונען די אַפּטייקערין באַשקע גאָלער־שטיין־פינקעלשטיין, וואָס האָט געווויינט אין אַפּטייק מיט וועלכער זי האָט אָנ־געפירט. שבת דעם 19 סעפּטעמבער האָט זיך הינטערן שטעטל אַראָפּגעלאָזט אַן עראָפּלאַן פון וועלכן עס זענען אויסגעשטיגן אייניקע געסטאַפּא־לייט. זיי זענען אַוועק אין זשאַנדאַרמעריע און באַפוילן דאָרט גלייך אומברענגען דאָס לעצטע ביסל יידן, ווייל דאָס שטעטל מוז ווערן יודענריין.

דער בירגערמייסטער קוזמיטש האָט צוגעשטעלט 2 שעפּסן מיט בראָנפן און איינגעאָרדנט אַ מיטאָג פאַר די חשובע געסט. לויטן באַפעל האָבן די אַנ־געקומענע אורחים, די זשאַנדאַרמעריע און די ווייסרוסישע פּאָליציי אַרומגע־רינגלט דאָס הויז פון זעליק דעם שוסטער און משה גדליהס, און האָבן אַלע אומגליקלעכע, וואָס האָבן זיך אויף גאָרנישט געריכט, אַרויסגעפירט אויפן הויף, צעשטעלט לענג אויס דער וואַנט און גלייך דערשאָסן. דורך אַ צופאַל האָט זיך גערעטעוועט רבקה יערשלס, ישראל מיירימס פרוי, וועמען עס איז גע־לונגען אַרויסצודרייען זיך פון דער אַרומרינגלונג. נאָכן דערשיסן די יידן האָט די זשאַנדאַרמעריע געבראַכט פורן און אויף אַ באַפעל האָבן פויערים אַוועק־געפירט די טויטע קערפערס אין אַ גרוב אויפן בארג, הינטערן הויז פון קסיאָנדז. די זשאַנדאַרמען זענען דערנאָך אַריין אינעם הויז ווו די יידן האָבן געווויינט, אַלץ דורכגענישטערט, צוגענומען די בעסערע זאַכן און דאָס איבעריקע איבערגע־לאָזט פאַר די פויערים, וואָס האָבן פונדערווייטנס געוואַרט, וויסנדיק שוין פון דער פראַקטיק אַז זיי וועלן אויך עפעס גענייסן. יענער טאָג איז גראָד געווען חגא. די „יום־טובדיקע" פויערים זענען באַפאַלן דאָס הויז און צעכאַפט די פאַרבליבענע זאַכן.

דערנאָך איז געקומען די ריי אויף די לעצטע צוויי יידן אין שטעטל. באַשקע די אַפּטייקערין און איר 4־יאָריקער זון פימא האָבן געווויינט אין אַפּטייק און געהאַט אַ גויישע דינערשאַפט. די אַפּטייק האָט זיך געפונען נאָענט פון דער זשאַנדאַרמעריע. דער דינערשאַפט איז אָנגעזאָגט געוואָרן זי זאָל אַכטונג געבן אויף באַשקען מיטן קינד, זיי זאָלן נישט אַנטלויפן איז וואַלד. דאָס האָט מיר נאָך דער באַפרייאונג דערציילט אַ דינערין פון דער אַפּטייק, קארזא, וואָס האָט די גאַנצע צייט זיך געפונען מיט באַשקען. קארזא האָט זיך נאָך דער באַפרייאונג געפונען אין ביטען און געאַרבעט אין אַפּטייק. יענעם שבת האָט באַשקע נישט געווויסט וואָס עס קומט פאָר מיט די פאַרבליבענע יידן. די דינערשאַפט האָט איר גאָרנישט דערציילט. פאָרנאַכט איז אין אַפּטייק געקומען דער זשאַנדאַר וועבער און געבעטן באַשקען זיך אָנטאָן און צוגיין מיט אים אין זשאַנדאַרמעריע. ער האָט איר אויך געהייסן מיטנעמען דאָס קינד. באַשקע האָט פימען אָנגעטאָן דאָס מאַנטעלע, האָט זיך אַליין אָנגעטאָן און איז אַרויס פון אַפּטייק, פירנדיק פימען פאָרן העגטל. וועבער האָט זיי צוגעפירט ביז צו דער גרוב הינטערן קסיאָנדזס הויז, ווו עס זענען געלעגן די נאָר וואָס געבראַכטע 55 טויטע קערפערס פון די יידן. וועבער האָט גלייך דערשאָסן באַשקען מיט פימקען און זיי אַריינגעוואָרפן אין גרוב אַריין.

מיט דעם איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן דאָס לעצטע קאַפּיטל פון דער אַלטער ביטענער יידישער קהילה.

***

אין די לעצטע טעג פון מאַנאַט סעפּטעמבער לאָזן מיר זיך אַרויס איבער די אָפּגעברענטע לאַגערן זוכן פּראָדוקטן. אַלץ איז פאַר אונדז גוט — פלייש, קאַרטאָפל, קערנער. מיר שטייען ערב אַ הונגער־קאַטאַסטראָפע. מיר זענען נישט

אַרגאַניזירט. קיין געוועָר האָבן מיר נישט, נישטאָ מיט וואָס אַרויסצוגיין פון וואַלד אין אַ דאַרף אָן אויך וויסן מיר נישט וואָס עס טוט זיך אַרום אונדז. מיר זענען איצט אַ 150 מאַן. צוזאַמען מיט אונדז איז דער פּאַליטרוק וואָס וועט אָפּטמאָל פּאַרשוווּנדן, קומט אָבער דערנאָך צוריק. ער רופט צונויף אַן אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונג. צו דער פּאַרזאַמלונג זענען צוזאַמען מיטן פּאַליטרוק געקומען אייניקע וווייסרוסן. דער פּאַליטרוק מעלדעט אונדז אַז די פּאַרבליבענע פּאַרטיזאַנער מיטן שטאָב האָבן באַשלאָסן אַז די יידן מוזן פּאַרלאָזן דעם וואַלד, ווייל די איצטיקע אָבלאָווע האָבן גורם געווען די יידן, מחמת זיי האָבן זיך גרופּירט אין וואַלד אין אַ גרעסערער צאָל און דערפּאַר האָבן די דייטשן דורכגעפירט די אָבלאָווע. נאָכן אַריינפיר־וואָרט פון פּאַליטרוק שטעלט זיך אַווּעק אויף אַן אונטערגעהאַקטן בוים פּאַוולאָווסקי. ער טראָגט אויפן אַקסל אַן אויטאָמאַטישע ביקס און אין גאַרטל זענען פּאַרשטעקט גראַנאַטן. פּאַשקא איז אַ ווילטשע־נאָרער פּויער. זיין פּרוי און קינד זענען בעת דער לעצטער אָבלאָווע פּאַרברענט געוואָרן דורך די דייטשן. איצט זענען די פּאַוולאָווסקיס פּאַרבליבן 3 בריידער.

פּאַשקאָ פּאַוולאָווסקי האָלט פּאַר אונדז די וויטערדיקע רעדע: „איר יידן זענט שולדיק אין איצטיקן אומגליק. צוליב אייך איז די אָבלאָווע פּאַרגעקומען. מיר האָבן אייך אַריינגעלאָזט אין וואַלד מיינעטדיק אַז איר וועט אַנדערש זיין... אייערע יידן האָבן זיך איבערגעגעבן צו די דייטשן בעת דער אָבלאָווע, געפירט זיי אין די דערפער און אָנגעוויזן אויף די פּויערים וואָס האָבן געשטיצט די פּאַרטיזאַנער. די פּויערים און זייערע פאַמיליעס זענען דורך די דייטשן דערשאָסן געוואָרן אַדער פּאַרברענט געוואָרן. אַלזאָ, מיר אַלע, די פּאַרטיזאַנער צוזאַמען מיטן שטאָב, האָבן באַשלאָסן אַז איר יידן מוזט פּאַרלאָזן דעם וואַלד. גייט אייך צוריק אין אייערע שטעט און שטעטלעך — קיין קאָסעווע, ביטען, אַדער גאָר קיין ריזשנאָי, ווו עס לעבן נאָך אַלע יידן. דעם וואַלד מוזט איר פּאַרלאָזן כל זמן עס איז נאָך נישט שפּעט. מיר מוזן דעם וואַלד האָבן פּאַר אונדז פּאַרטיזאַנער און נישט פּאַר אייערע פרויען און קינדער. איר זאָלט וויסן וואָס איר האָט צו טאָן".

פּאַשקע ענדיקט זיין רעדע און גייט אַווּעק אין וואַלד אַריין צוזאַמען מיט זיינע חברים. עס פּאַרבלייבט מיט אונדז דער פּאַליטרוק וועלכער רעדט ווידער: „חברים! איר האָט געהערט די רייד פון פּאַרטיזאַן. דאָס איז אַ באַשלוס. זיי זענען פּאַרביטערט, זיי זענען געליטטענע פון דער אָבלאָווע און דערפּאַר ווילן זיי אייך באַשולדיקן. איר זענט איצט אין אַ זייער שלעכטער לאַגע. פּאַרבלייבן אין וואַלד קענט איר נישט, זיי וועלן אייך צעטרייבן אַדער דערשיסן. זאָל איך אייך צוריק אַרויסשיקן פון וואַלד אין אייערע שטעט און שטעטלעך? — דאָס וועל איך נישט טון. ווו וועל איך אייך שיקן? „נאָ מיאַסאָרובקי ק'ניעמצאָם"? (צו דער פּלייש־יאָטקע פון די דייטשן?). ניין, איך קען דאָס נישט טאָן. פון מיין זייט האָב איך אייך די גאַנצע צייט געהיט און אַלץ געטאָן פּאַר אייך. זאָל איך אייך איצט אָפּשיקן צום אומקום? ניין! איך באַשליס צו אַרגאַניזירן אייך אין גרופּעס. איר זאָלט זיין דיסציפּלינירט, נישט וואַרפן זיך די פּאַרטיזאַנער אין די אויגן. גיין איבערן וואַלד נאָר לויט אַ באַפּעל און יעדער גרופּע מוז זיך האַלטן

באַזונדער, אין אָנגעוויזענע פֿונקטן". מיר ווערן צעטיילט אין 4 גרופּעס. 18 מאַן געפינען זיך מיטן פֿאָליטרוק אין איין גרופּע. דער פֿאָליאַק סטאַנקאָווסקי צוזאַמען מיט שפּעטינסקין זענען אָנפירער פון אַ צווייטער גרופּע, וועלכע געפינט זיך אַ פּאָר הונדערט מעטער פון דער ערשטער. שמואל יודקאָווסקי ווערט באַשטימט פֿאַר אַן אָנפירער פון דער דריטער גרופּע, און איך — פון דער פערטער. מיר צעגייען זיך אויף אונדזערע באַשטימטע ערטער אין וואַלד, אויף אַ מרחק פון אַ קאַרגן קילאָמעטער. מיר צעלייגן זיך אויפן זומפּיקן באָדן. מיר גראָבן אַ גרוב אויף וואַסער, קאָכן אָפּ אַן עמער קאָרן, וועלכן מיר פֿאַרטיילן יעדן לויט אַ מאָס. אין וואַלד דרייען זיך אַרום פּויערים וואָס קומען צו צו אונדז און באַטראַכטן אונדז. זיי זאָגן אַז זיי זענען פֿאַרטיזאַנער פון די צעקלאַפּטע לאַגערן.

יענעם טאָג האָבן מיר געהערט אַ ווייטע שיסעריי פון פֿאַרשיידענע ריכטונגען. מיר האָבן אָבער אויף דעם נישט געלייגט קיין אַכט, מיינענדיק אַז מיר זענען שוין זיכער. בייגאַכט ליגן מיר צווישן הויכער קראָפּעווע, אין אַן אָלכאָווע וואַלד. אויף מאָרגן קאָכן מיר ווידער אַ ביסל קערנער פון קאָרן. אונדזער גרופּע ציילט 40 מאַן. אסתר פּעשקע קוטון (ווילענטשיק) גיט זיך פּריוויליק אָן צו גיין גראָבן קאַרטאָפֿל אין די ווילטשע־נאָרער פעלדער, און צוליב דעם גייט זי אין פֿאָליטרוקס לאַגער. מיט איר גייען אויך יואל כץ מיט זיין פרוי. א. ניסענבוים, וואָס געפינט זיך אין אונדזער גרופּע צוזאַמען מיט זיין מוטער, דערקלערט אַז ער האָט געזען אויף אַ טריבע אַ וואָגן מיט רעטשקע און לייוונט. מען דאַרף עס גיין ברענגען וועט זיין מיט וואָס צו קאָכן. איך לאָז זיי נישט גיין. נאָר ניסענבוים און מיין שוועסטער ביילע שטייען צו פּעסט אַז זיי ווילן גיין עס ברענגען. עס איז נישט ווייט, בערך אַן אָנדערטהאַלבן קילאָמעטער, און באַלד וועלן זיי זיין מיט דעם צוריק. איך לאָז נאָך און זיי גייען אַוועק פון אונדזער לאָגער אין דער ריכטונג פון דער טריבע. עס איז איינס אַ זייגער בייטאָג. עס גייט נישט פֿאַרביי קיין 10 מינוט פון זייער אַוועקגיין און מיר דערהערן 8 שאָסן, גאָר נאָענט פון אונדז, אין דער ריכטונג וווהין זיי זענען אַוועק. מיר בלייבן שטיין צעטומלט. מיר ווייסן נישט ווער עס שיסט: צי פֿאַרטיזאַנער, וועלכע שיסן אויף אונדזערע מענטשן פֿאַרן אַרומגיין איבער די טריבעס, אָדער דאָס זענען גאָר דייטשן. מיר פֿאַרלאָזן שנעל דאָס אָרט און גייען אַריין טיפער אין וואַלד און צעלייגן זיך צווישן הויכער קראָפּעווע. עס דערטראָגן זיך צו אונדז קולות. ס׳איז קלאָר אַז עס איז אַן אָבלאָווע.

איצט זענען מיר שוין פֿאַרפֿאַלענע. אַלע ליגן מיר מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם. די קינדער טוליען זיך צו דער ערד מען זאָל זיי נישט באַמערקן. אין אַ 20 מינוט אַרום דערהערט זיך אַ שטאַרקע שיסעריי פון ביקסן און פּולעמיאָטן. די שיסעריי איז פון דער ריכטונג פון סטאַנקאָווסקיס און דעם פֿאָליטרוקס גרופּעס און האַלט אָן בייַ אַ 10 מינוט. פּלוצעם קומט צולויפן אַברהם ניסענבוים, אַ טויט־בלאַסער און איבערגעשראָקענער, און מיט אַ פֿאַרהאַקטן אָטעם שטאַמלט ער אַרויס: „דייטשן... געשאָסן..." — „ווו זענען ביילע, יעקב, סענדער?" — „כ׳ווייס נישט..."

— „מיר האָבן זיך געלאָזט גיין צו דער טריבע — איך, ביילע, יעקב, סענ־דער, איינער הינטערן צווייטן. מיטאַמאָל, פּון דער זייט, נאָענט פּון אונדז, גיבן זיך אַ הייב אויף דייטשן, שרייען „האָפּ" און נעמען גלייך שיסן אויף אונדז. איך בין אַריינגעפאַלן אין וואַלד... וואָס עס איז געשען מיט זיי — ווייס איך נישט..."

אַברהם קען מער נישט רעדן. עס פאַרפעלט אים אָטעם. מיר טאָרן איצט נישט רעדן, מיר בלייבן שטיל. די שיסעריי פון דער ריכטונג פון פּאָליטרוקס גרופּע האָט אויפגעהערט. מיר ווייסן נישט וואָס עס איז פאָרגעקומען און וואָס עס טוט זיך אַרום אונדז. ווייזט אויס אַז די דייטשן האָבן פונדאָסניי אָנגעהויבן אַן אָבלאָווע, נאָכן דערוויסן זיך אַז אין וואַלד זענען נאָך פאָראָן ייִדן. לאָנגזאָם ציִען זיך די מינוטן. דער מינדסטער שאָרך פון אַן אַראָפּפאַלנדיקן בלאַט פון בוים שרעקט אונדז איבער. מיר ליגן אויף דער ערד. פאַרנאַכט קומט צוריק ביילע, אַ צערודערטע, אַן איבערגעשראָקענע. זי דערציילט אַז ווי נאָר די דייטשן האָבן זיך אויפגעהויבן איז זי אַריינגעלאָפן אין וואַלד און זיך אַ וואָרף געגעבן צווישן הויכער קראָפּעווע. די קוילן זענען געפלויגן איבער איר קאָפּ. דערנאָך זענען די דייטשן, אויסגעשטעלט אין אַ בריטער ריי, פאַרבייגעגאַנגען לעבן איר. איינער האָט זי אָנגערירט מיטן שטיוול. זי האָט געניט געזען זיין פּרצוף און דעם ציגאָר אין זיין מויל. זיי זענען אַוועק אין דער ריכטונג פון סטאַנקאָווסקיס און דעם פּאָליטרוקס גרופּעס, זאָגנדיק איינער צום צווייטן: „דאָ ליגן זיי". ביילע איז ביז ביינאַכט געלעגן צווישן דער קראָפּעווע, דערנאָך איבער אַ שעה צייט געבלאָנדזשעט, ביז זי האָט אונדז געטראָפן. וועגן סענדערן און יעקבן ווייסט זי גאָרנישט.

עס פאַלט צו די נאַכט. באַזונדער פינצטער איז די נאַכט אין אַ זומפּיקן אָלכע־וואַלד, צווישן געדיכטער הויכער קראָפּעווע. דו זעסט נישט פאָר זיך אויף אַ שפּאַן. אָ, די נאַכט איז אונדזער בעסטע צייט, ווען מיר בארואיקן זיך און ווערן נישט פאַרפאַלגט. אין דער צייט ווילט זיך אויך נישט אַזוי שטאַרק עסן. אונדז באַאומרואיקט דאָס וואָס באַלד ענדיקט זיך די נאַכט און ווידער רוקט זיך אַן דער טאָג מיט די טויט־פּאַרפאַלגונגען און הונגער. די נאַכט איז אַריבער. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָבן די דייטשן אַריינגעשיקט זייערע שפּיאָנען אין וואַלד. דאָס זענען געווען די פּויערים וואָס האָבן אָנגעטראָפן אויף אונדזערע גרופּעס און געוני אויסגעפּאָרשט דאָס אָרט ווו מיר זענען געזעסן. די דייטשן זענען געלאָגן אין די זאָסאָדעס ביז דעם 30סטן סעפּטעמבער, 1 אַ זייגער בייטאָג (דריטער טאָג חול־המועד סוכות), אָנגעטראָפן אויף אונדזערע פיר מענטשן, גע־עפּנט אויף זיי אַ שיסעריי און אַוועק דערנאָך אין דער ריכטונג ווו עס האָבן זיך געפונען די גרופּעס פון סטאַנקאָווסקי און דעם פּאָליטרוק, אויף וועלכע זיי האָבן געעפּנט אַ שטאַרק פייער. אויפן אָרט זענען דערשאָסן געוואָרן סטאַנקאָווסקי מיט זיין פרוי און קינד, און נאָך אייניקע. דרייסיק ייִדן האָבן די דייטשן געכאַפּט לעבעדיקערהייט, צווישן זיי לייזער (משה דעם שנייידערס) מינקאָוויטש מיט זיין ברודער מאיר און זייער שוועסטער ליבע, ווי אויך פעלדמאַנס פרוי. נאָך דער באַפרייאונג האָב איך זיך דערוווסט אַז די דייטשן האָבן די דרייסיק ייִדן, אונטער

אַ האָגל פון קלעפּ, אַרויסגעפירט אויף די קאַכאַנאָווער פעלדער, אויסגעפּאַרשט און אַלע דערשאָסן.

דאָנערשטיק. יעקב און סענדער קומען נישט צוריק. מיר רעזיגנירן שוין פון זיי. מיר ליגן אין די זומפּן מורא האָבנדיק אַרויסצוגיין פונעם קוואַרטאַל. דער הונגער און דאָרשט מאַטערן אונדז ווידער. אַפילו די אינסטינקטיווע קראַפט, וואָס פלעגט אונדז אַלעמאָל שטויסן צו ראַטעווען זיך, ווערט ביסלעכווייז אויסגעלאָשן. מיר וואַרטן אויפן טויט ווי אויף אַן אויסלייזונג. דער טאָג ציט זיך לאַנגזאַם. עס איז שוין נאָך האַלבן טאָג. באַלד ווערט פאַרנאַכט, אפשר וועלן מיר קענען פרייער אָפּאָטעמען. מיטאַמאָל דערהערן מיר אַ געוויש און אַ באַוועגונג צווישן קראָפּעווע. עמעץ גייט. מיר רירן זיך נישט פון די ערטער... מיטאַמאָל

יעקב ראַבינאָוויטש

אסתר ראַבינאָוויטש־פּיטקאָווסקי

וואַקסט פאַר אונדז אויס סענדער — אינגאַנצן אַ פאַרענדערטער, מיט אַן אָפּגעשניטענער כאָלעווע פון שטיוול, מיט פאַרבלוטיקטע הענט און פיס, דאָס געזיכט אויסגעשמירט אין בלאָטע. קוים וואָס ער גייט אָנגעשפּאַרט אויף אַ שטעקן. ער דערציילט:

„איך לעבּ!... בעת דער שיסעריי בין איך פאַרוווונדעט געוואָרן אין פוס און אַ פאַרבלוטיקטער געבליבן ליגן אויף דער ערד. די דייטשן זענען איבער מיר אַדורכגעגאַנגען, מיינענדיק אַז כ׳בין טויט... ווו יעקב איז אַוועקגעקומען ווייס איך נישט, איך האָב אים נישט געזען. איך בין אַזוי געלעגן אַ גאַנצע נאַכט. דערנאָך האָב איך אויפגעשניטן דעם שטיוול, מיט אַן אָפּגעריסענעם אַרבל פונעם העמד האָב איך פאַרבונדן דעם פוס און שוין עטלעכע שעה ווי איך בלאָנדזשע אין וואַלד, זוכנדיק אייך...“

סענדער לאָזט זיך גלייך אַראָפּ. מיר גיבן אים וואַסער, פאַרבאַנדאַזשירן אים די ווונד. די קויל איז אַדורך דורכן וויכן פלייש פון פוס, אונטערן קני. ער

קען זיך נישט אויפשטעלן. עס ווערט אים אַלץ ערגער. אין וואַלד ווערט ווידער שטיל. מיר ווייסן נישט וואָס אַרום אונדז קומט פאָר.

פרייטיק פאַרנאַכט קומען צו אונדז געפּנער און וואַטענבער. זיי דערציילן אונדז אַז נישט ווייט פון דער טריבע ליגט יעקב אַ דערשאָסענער. די שטיוול זענען אים אַראָפּגעצויגן און די קעשענעס איבערגעדרייט. געפּנער און וואַטענבערג פאַרלאָזן אונדז, נישט וועלנדיק פאַרבלייבן מיט אַזאַ גרויסער גרופּע יוי מיר זענען. זיי דערציילן אונדז אויך וועגן דעם חורבן וואָס איז פאָרגעקומען מיט די גרופּעס פון סטאַנקאָווסקין און דעם פּאָליטרוק. בעת דער שיסעריי האָט דער פּאָליטרוק זיך געראַטעוועט צוזאַמען מיט שיינדלען. וווּ זיי געפונען זיך איצט ווייסן זיי נישט. יעקב איז דער ערשטער פון אונדזער פאַמיליע וואָס איז געפאַלן אין וואַלד. מיר טרויערן אַלע... ציפקע און יוספקע זענען ווי געשטומט. מיט ביילען און רבקהן גייען מיר אַרויס צו יענעם אָרט וווּ עס איז געשען דער אָנפאַל. מיר געפינען יעקבן, וועלכער ליגט מיטן פּנים צו דער ערד, אין זומפּ. דער קאָפּ איז אַדורכגעלעכערט פון אַ קויל. מיר שאַרן אַוועק דאָס מאָך פונעם בלאָטיקן באָדן. מיר ברענגען אים צו קבורה, פאַרדעקן דעם קבר מיט טרוקענע צווייגן און שטעלן אַריין פלעקלעך ווי סימנים. בעת דער גאַנצער צייט פון אונדזער ליגן דאָרט באַהאַלטן פלעגן מיר יעדעס מאָל ביים פאַרבייגיין די טריבע אָפּשטעלן זיך ביים קבר און אָפּגעבן כבוד דעם אומגעקומענעם. אויך שפּעטער, אין משך פון די צוויי יאָר פון מיין זיין אין וואַלד, בין איך פיל מאָל געווען אויף זיין קבר. יעקב איז געפאַלן דעם דריטן טאָג חול־המועד סוכות, דעם 30סטן סעפּטעמבער 1942.

מיר בייטן איבער אונדזער אָרט און באַזעצן זיך אין אַ זומפּיקער געגנט. מיר זענען איצט צוויי גרופּעס, פון אַ 70—80 מאַן. מיר באַשליסן אייגצוטיילן זיך אויף נאָך קלענערע גרופּעס. יעדער גרופּע דאַרף פאָר זיך זאָרגן. דאָס ביסל קאָרטאָפל און קערנער, וואָס מיר האָבן געהאַט ביי זיך, הייבט זיך אָן אויסצולאָזן. מיר האָבן נאָר אײַן אויסוועג: אַרויסגיין פון וואַלד צו די וואַלטשע־נאָרער פעלדער און גראָבן קאָרטאָפל. דאָס איז פאַרבונדן מיט אַ לעבנס־געפאָר. פאַליציי און דייטשן פלעגן פון צייט צו צייט קומען אויף קאָנטראָל אין די וואַלטשע־נאָרעס. אויך די פּאַרטיזאַנער פלעגן אָפּט מאָכן באַזוכן אויף די וואַלטשע־נאָרער פעלדער. אָבער דער הונגער טרייבט אונדז און נישט קוקנדיק אויף דער געפאָר לאָזט מען זיך אין וועג אַריין. האָרט ביים וואַלד גראָבן מיר אַן עטלעכע זעק קאָרטאָפל און טראָגן זיי אין לאָגער. אויפן וועג טרעפן אונדז פאַרטיזאַנער. זיי הייסן אונדז אויסזעצן זיך אויף דער ערד און רעווידירן אונדז. זיי נעמען ביי אונדז צו דאָס וואָס עס געפעלט זיי. זיי ציען פון אונדז אַראָפּ די בעסערע מלבושים און שיך. מען פאַרהאַלט אונדז עטלעכע שעה און ביים אָפּלאָזן זאָגט מען אַן אַז מיר זאָלן זיך מערער נישט באַוויזן אויף דעם אָרט, אין קעגנפאל וועלן זיי אונדז דערשיסן. ביי מיין שוועסטער ביילע האָבן זיי אַראָפּגעצויגן די שטיוול און געלאָזן זי באַרוועס.

איינמאָל, אין אַ רעגנדיקן פאַרנאַכט, איז צו אונדזער גרופּע געקומען זלמן מאַגילאַנסקי און נח פּאָלאָנעצקי מיט די פּיר וואָלטשע־נאָרער „פאַרטיזאַנער". די

4 „פּאַרטיזאַנער" האָבן זיך געלאָזט אויפזוכן ייִדישע גרופּעס און זיי באַרויבן. נאָכ־גייענדיק נאָך די פוסטריט פון דער גרופּע פון זלמן און נח האָבן זיי צוגענומען ביי זיי פיל זאַכן און געהייסן פירן זיך צו אַ צווייטער ייִדישער גרופּע. זלמן און נח האָבן זיי געבראַכט צו אונדז. די 4 באַנדיטן הייסן אונדז זיך אויסשטעלן און מעלדן, אַז פאַר נישט אויספירן דעם באַפעל צו פאַרלאָזן דעם וואַלד קומט אונדז טויטשטראָף. זיי לאָזן נישט צו זיך ריידן, באַטראַכטן אונדז גוט, מיך מיט מיין שוואָגער ליפּע הייסן זיי מיטגיין מיט זיך. ליפּע באַקומט פון זיי געשלאָגן. מיך, זלמנען און נחן הייסן זיי גיין פאָרויס און ווייזן ווי אַזוי אַרויסצוגיין אויפן וועג. עס העלפט נישט דאָס געבעט פון מיין פרוי און קינדער מיך אָפּצולאָזן. מיט גוואַלד טרייבן זיי אונדז צום וועג. מיין פרוי אסתר און די קינדער ווילן נישט אָפּטרעטן. זיי שלאָגן אסתרן מיט אַ ביקס. אסתר גייט אַוועק מיט די קינדער אין אַ זייט. די באַנדיטן פירן אונדז בערך אַ האַלבן קילאָמעטער, הייסן אונדז זיך אויסזעצן און פון מיר און זלמנען ציִען זיי אַראָפּ די שטיוול, צוואַרפנדיק אונדז 2 פּאָר אַלטע צעפוילטע שטיוול. דערנאָך לאָזן זיי אונדז אָפּ. אסתר מיט די קינדער זענען פאַרבאַהאַלטענערהייט געשטאַנען פונדערווייטנס. זיי זענען פּלוצעם אָנגעלאָפן אויף אונדז, נישט גלויבנדיק אַז מיר זענען געבליבן לעבן. די וואָלטשע־נאָרער האָבן איצט די גאַנצע הערשאַפט אין וואַלד. דאָס זענען די פּויערים און פּאַרטיזאַנער פון די צעקלאַפּטע גרופּעס. צווישן זיי געפינט זיך אַ געוויסער באָבקאָוו און איינער קאָסטיאַ קאָראַלאָוו, וועלכער איז פאַר דער אָבלאַווע געווען ביי אונדז אין לאַגער. די וואָלטשע־נאָרער ראַבעווען און טעראָ־ריזירן אונדז כסדר. יעדע נאַכט ווערן מיר דורך זייערע באַנדעס אַרומגערינגלט. איידער זיי קומען צו צו אונדז שיסן זיי איבער אונדזערע קעפּ. זיי נעמען צו אַלץ וואָס עס געפעלט זיי. נישט איינמאָל האָט מיט אַזעלכע גרופּעס אָנגעפירט פּאַשקע פּאַוולאָווסקי, געהייסן אונדז זיך אויסזעצן אויף דער ערד און גוט רע־ווידירט יעדן איינעם. מיר זענען שוין כמעט נאַקעט און באָרוועס. עס איז האַרבסט, דער ווינטער דערנענטערט זיך. פריער האָבן מיר געציטערט פאַר די אָבלאַוועס פון די דייטשן, איצט דאַרף מען זיך שרעקן פאַר יעדן פּויער אין וואַלד. מיר זענען געוואָרן הפקר. פריִער האָבן מיר כאָטש די נעכט געהאַט רואיקע, איצט האָבן מיר נישט קיין טאָג, נישט קיין נאַכט. די רויבער פלעגן אונדז באַפאַלן אויך אינמיטן נאַכט און צונעמען דאָס לעצטע מיט וואָס מיר האָבן זיך צוגעדעקט. פונדעסטוועגן באַשליסן מיר נישט צו פאַרלאָזן דעם וואַלד. זאָלן זיי מיט אונדז טאָן וואָס זיי ווילן — צום דייטש גייען מיר נישט צוריק. מיר בייטן אָפט אונדזערע ערטער, כדי זיי זאָלן אונדז נישט קענען געפינען. אומעטום אָבער זוכן זיי אונדז אָפּ. באָרוועסע און נאַקעטע גנבענען מיר זיך אַרויס אויף די פעלדער, גראָבן אויס אַ ביסל קאַרטאָפל און קוים מיט צרות ברענגען מיר עס צו טראָגן. נישט איינמאָל נעמט מען ביי אונדז צו אויך די קאַרטאָפל. מיר דערוויסן זיך אַז דעם פּאָליטרוק צוזאַמען מיט שיינדלען איז געלונגען צו אַנטלויפן. דאָס זעלבע געשעט מיט נאָך אייניקע מענטשן. זיי האָבן זיך געפונען נישט ווייט פון די וואָלטשע־נאָרער. די איצטיקע הערשער אין וואַלד האָבן זיי אָבער אָפּגעפונען און געפאָדערט ביים פּאָליטרוק ער זאָל זיי אַרויס־

געבן דאָס גאָלד און געלט וואָס ער האָט ביי אונדז צונויפגעזאַמלט אין לאַגער. דער פּאָליטרוק האָט עס נישט געהאַט; מעגלעך אַז ער האָט עס געהאַט באַ־האַלטן אין וואַלד, אָדער פאַרלוירן. בכלל איז זיי דער פּאָליטרוק נישט געווען צום האַרצן. ער האָט נישט געקענט צוקוקן צו זייער שלעכט באַגיין זיך מיט אונדז. די באַנדיטן־פּאַרטיזאַנער האָבן איבער אים געמאַכט אַ „משפט“ און פאַראורטיילט צום טויט. דעם אורטייל האָבן זיי גלייך אויסגעפירט אויפן אָרט און דערשאָסן דעם פּאָליטרוק. שיינדלען האָבן זיי געלאָזט לעבן און געהייסן אַוועקגיין צו די אייגענע. זיי טרייבן אונדז כסדר פון וואַלד און וואַרענען אַז אויב ביזן צווייטן נאָוועמבער וועלן מיר נישט פאַרלאָזן דעם וואַלד, וועט מען אַלעמען דערשיסן. דערווייל ווערן מיר טערעריזירט. קאָסטיאַ קאָראַלאָוו קומט צו אונדז און שרייט אויפן קול: „ווער עס האָט פון אייך דאָלאַרן, גאָלד צי ווערטפּולע זאַכן — זאָל ער עס גלייך אַוועקגעבן. איך וועל זוכן — און ביי וועמען כ׳וועל געפינען, וועט יענער דערשאָסן ווערן“. פאַרנאַכט קומט ער מיט אַ באַנדע. ביי אסתר פּעשקע קוטון געפינט ער 30 דאָלאָר, ביי נח אָבולאַנסקי נעמען זיי צו אַ ביסל צירונג. קיינעם לאָזן זיי נישט אַדורך. ביי מיר, מיין פרוי און קינדער פירן זיי אַדורך אַ געניוע רעוויזיע. מיר זענען שוין געווויגט צו דעם. אַגב האָבן מיר שוין גאָרנישט פאַרמאָגט.

אייגמאָל, אַרויסגייענדיק אָנגראָבן קאַרטאָפל, האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף ליימען. דערזעענדיק אים זענען מיר אַלע ווי צעטומלט געוואָרן. ליימע דערציילט אונדז:

„איך בין דאָ נישט אַליין. כ׳געפין זיך דאָ מיט דוד ברעסקינען און משה וועלוול אָבולאַנסקין. בעת דער גרויסער אָבלאָווע, ווען איך האָב אייך איבער־געלאָזט, בין איך אַרויס פון וואַלד און איבער די פעלדער אַוועק אין דער ריכטונג צו דאָלגע. איך האָב געענדיקט אויף די פעלדער און אַריבער די שטשאַרע, דערשלאָגן זיך קיין סעלק, צו מיינעם אַ גוטן באַקאַנטן גוי פאניקאר. ער האָט מיך באַהאַלטן אין שייער און געגעבן צו עסן. צו דעם זעלבן גוי, וועלכער ווויינט אויף אַ כוטאָר נעבן וואַלד, זענען דערווייל געקומען משה וועלוול אבולאַנסקי און דוד ברעסקין. פאניקאר האָט זיי נישט געוואָלט אויפנעמען; ער האָט מורא געהאַט אונדז אַלעמען צו האַלטן. פאניקאר האָט מיר דערציילט וועגן די צוויי יידן. זיי זענען אַרייַנגעקומען צו מיר אין שייער און שטאַרק זיך דערפרייט וואָס זיי האָבן געטראָפן אַ לעבעדיקן יידן. דער גוי איז אַבער שטרענג און מיר אַלע פאַרלאָזן זיין הויז. ער האָט אונדז געגעבן ברויט, אַ ביסל מעל און מיט דעם האָבן מיר זיך געלאָזט וואַנדערן צוריק צו די וואָלטשע־נאַרעס צו זוכן אַ יידן, אָדער וועמען פון דער משפּחה, מען זאָל קענען זיין צוזאַמען. נאָך אַ צעשיידונג פון 6 וואָכן האָבן מיר געטראָפן ליימען, אַן אָפּגעשליסענעם, מיט אַ זאַק אויף דער פלייצע. פון פאניען און געניען (ליימעס פרוי און טאָכטער) האָבן מיר נישט קיין שפּור זינט מיר האָבן זיך מיט זיי צעשיידט בעת דער גרויסער אָבלאָווע. (נאָך דער באַפרייאונג האָט מען דערציילט, אַז פאַניע, געניע, הערשל שקלאַרוק און אַנדערע זענען דערשאָסן געוואָרן אויף די קאָכאַנאָווער פעלדער).

נאָך דער באַגעגעניש מיט ליימען האָבן מיר גלייך אָפּגעזוכט דודן און

משה וועלוולען און אַלע צוזאַמען האָבן מיר שוין געגראָבן קאַרטאָפל. פאַרנאַכט האָבן מיר זיך אומגעקערט אין לאַגער מיט אַ פאַרגרעסערטער משפּחה. ליימע האָט צוריק געפונען זיין ביקס, וועלכע ער האָט געהאַט באַהאַלטן אין וואַלד נאָך פאַר דער אָבלאַווע.

מיר וועלן כסדר פאַרפאַלגט פון די וואַלטשע־נאַרעוואַצעס; זיי טעראָריזירן אונדז, נעמען צו וואָס נאָר זיי געפינען און טרייבן אונדז פון וואַלד. מיר זענען בערך 170 יידן — צעוואַרפן אין קלענערע גרופּקעס איבערן גאַנצן וואַלד. מיר ווילן זיך אויסבאַהאַלטן וואָס וויייטער, נישט באַמערקט פון די וואַלד־הערשער, אָבער די רויבער געפינען אונדז אומעטום. זיי שרייען: „צו וואָס זענט איר געקומען אין וואַלד? וואָס מיינט איר זיך? איר וועט דאָ איבערלעבן? פּרזיער אָדער שפּעטער וועלן אייך די דייטשן אומברענגען. די דייטשן שטייען בייַ מאָסקווע — וואָס פאַר אַ אויסזיכטן האָט איר צו בלייבן לעבן?“ (אָבער אין אַ יאָר אַרום, ווען עס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אַנדערע ווינטן און די סאָוויעטישע אַרמיי איז געאָנגען אַלץ וווייטער אויף מערב, האָבן זיי, די פאַלשע וווייסרוסן און וואַל־טשע־נאַרער, געביטן דעם טאָן לגבי אונדז). קאָסטיאַ קאַראַלאָוו געפינט זיך צוזאַמען מיט שטערנען, אָפּגעזונדערט פון אונדז. דער שטערן איז אין איין געזעל־שאַפט מיט קאָסטיאָס רויבער און יידן־מערדער, און מיט זיינע אָנקלאָגעס קעגן אונדז וויל ער עולה לגדולה ווערן. דער זעלבער קאָסטיאַ נעמט צו ביי אסתר פּעשקע קוטון 30 דאָלאָר, ביים איוואַצעוויטשער רב נעמט ער ענגלישע פונטן פאַר אַ שטיקל ברויט און שפּעטער נעמט ער ביי אים צו מיט גוואַלד דאָס איבע־ריקע געלט. יעדן טאָג קומען זיי צו אונדז, רעווידירן אונדז ביזן נאָקעטן לייב און רויבן פון אונדז אַלץ אַוועק. מיר ליידן הונגער.

עס דערנענטערט זיך דער ווינטער. מיר זענען נאָקעטע, באָרוועסע, דער־נידעריקטע, דערדריקטע, פאַרפאַלגטע, קיין אויסזיכטן אויף מאָרגן. אין אַלע אַרומיקע שטעט און שטעטלעך זענען שוין נישטאָ קיין יידן. די פּאָליציי און געסטאַפּאָ הוליען, זוכן צי עס געפינט זיך נישט ערגעץ אַ פאַרשטעקטער יוד. אָבער אויך דאָ, אין וואַלד, ווערן מיר פאַרפאַלגט און געשלאָגן פון די וואַלטשע־נאַרער גויים, וואָס האַלטן אונטער זייער השפּעה די רעשטלעך פון די צעקלאַפּטע פאַרטיזאַנער־אָטריאַדן. צו דעם אַלעמען מוזן מיר נאָך קעמפן מיט דער נאַטור. די וועטערן ווערן קאַלט, באַזונדערס די נעכט. פון די אָפּטע רעגנס זענען מיר כסדר דורכגעווייקט און קענען קיינמאָל זיך נישט אויסטריקענען. מיר געפינען זיך אויף אַ שטח פון זומפן. אַרום אונדז איז וואַסער. אַלץ איז קעגן אונדז: מענטש, חיה, נאַטור... מיר קעמפן מיט די לעצטע כוחות פאַר אונדזער עקזיסטענץ. עס טלייעט אין אונדז עפּעס אַ פאַרבאַרגענע קראַפט, וועלכע איז אין קעגנזאַץ צו יעדער לאָגיק. מיר זענען שוין אינגאַנצן רעזיגנירטע. מיר באַשליסן: וואָס פאַר אַ גענאַר עס זאָל נישט אָנקומען, רירן מיר זיך נישט פון אָרט. מיר ווארטן אויפן טויט. פונדעסטוועגן, ווי נאָר מיר דערהערן אַ שיסעריי, גיט אונדז די פאַרבאַרגענע קראַפט אַ הייב פונעם אָרט, אַלעמען, די קינדער, דערוואַקסענע און אַלטע לייט. מענער און פרויען, קראַנקע, געזונטע און הונגעריקע — אַלע ווערן פאַרכאַפּט מיטן באַווסטזיין פון זעלבסטדערהאַלטונג און לאָזן זיך לויפן איבער

די זומפֿן, ביז איבער די קני אין וואַסער. יעדן טאָג פּעלן אונדז מענטשן. מיר דערוויסן זיך אַז נח אבולאנסקי, וועלכער האָט געהאַט ביי זיך אַ ביסל צירונג, איז דורך די וואַלד־באַנדיטן דערשאָסן געוואָרן. זיי האָבן אויך דערמאָרדעט חיים אליהו לובערסקי און די פֿאַמיליע בירנבוים (מאַן, ווייב און טאָכטער) פון לאָדזש. פון אונדזערע גרופּעס ווערן פֿאַרפֿאַלן פיל מענטשן. שפּעטער דערוויסן מיר זיך אַז מען האָט זיי פּשוט אומגעבראַכט. צו די אַלע ליידן און מאַטערנישן זענען מיר נאָך באַשאָטן מיט לייז וואָס ריסן אונדז דאָס לייב און לאָזן נישט רוען, באַזונדערס אין די נעכט. מיר זענען אין אַ צושטאַנד וואָס הייסט: נישט געלעבט און נישט געשטאָרבן.

אין איינעם פון יענע אָקטאָבער־טעג זענען צו אונדזער גרופּע געקומען 20 גוט באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער, אינגאַנצן אומבאַקאַנטע, און געבעטן אונדז אָפּקאָכן פאַר זיי 2 עמער קאַרטאָפל. מיר האָבן דאָס געטאָן. גראָד דעמאָלט האָבן זיך ביי אונדז געפונען אַ גרופּע וואָלטשע־נאַרער, וועלכע האָבן, ווי זייער שטייגער איז געווען, טעראָריזירט. צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען קאָסטיאַ און די ברידער פֿאָוולאָווסקי. די 20 פּאַרטיזאַנער האָבן זיך מיט אינטערעס צוגעקוקט צו דעם אַלעמען. זיי האָבן לעבן אונדז איבערגענעכטיקט און אויף מאָרגן פרי זענען זיי אַוועק. אומקערנדיק זיך פאַרנאַכט האָבן זיי אונדז געבראַכט שטיקלעך חזיר און ברויט. מיר האָבן נישט געגלייבט די אייגענע אויגן. אויך די באַנדיטן זענען צוריקגעקומען. די פּאַרטיזאַנער האָבן מיט זיי פאַרפירט אַ שמועס און געמוסרט פאַר דער באַציאונג צו אונדז. די רויבער האָבן זיך באַמיט איבערצוצייגן די פּאַרטיזאַנער אַז מיר זענען שפּיאָנען, אַז בעת דער אַבלאָווע האָבן מיר אַרויסגעגבן זייערע פאַמיליעס צו די דייטשן און אַז מיט אונדזער געפינען זיך אין וואַלד צינען מיר די אויפמערקזאַמקייט פון די נאַציס. אייניקע פון די 20 פּאַרטיזאַנער האָבן אין נאָמען פון דער אידייע פאַר וועלכער זיי קעמפן געמאַכט פּאַראַנטוואָרטלעך די וואָלטשע־נאַרער פאַר אַזעלכע מעשים.

עס ווייזט זיך אַרויס אַז די 20 זענען אַ גרופּע פון די הוטע־מיכאַלינער וועל־דער, וואָס איז געקומען אַהער מיט געווייסע אויפגאַבעס, דהיינו: צוגרייטן פּרא־דוקטן, קאָנטראָלירן דעם מצב אין וואַלד אד״גל. אייניקע פון זיי זענען מיט אונדז געוואָרן באַפריינדט און האָבן אונדז אָפּטמאָל געבראַכט פּראָדוקטן. אַ טייל פון זיי איז אָבער אַרונטערגעפאַלן אונטערן אינפלוס פון די מאַכט־האָבער פונעם וואַלד — און אויך זיי ווערן אונדזערע קעגנער. צווישן די 20 האָט זיך אויך געפונען אַ יידישער בחור פון בערעזע, וועלכער פלעגט אונדז דערציילן וואָס מען רעדט וועגן אונדז אין שטאָב.

אָפּנהאַרציק און מיטפילנדיק צו אונדז איז געווען וואַסקע (מיטן גאָלדענעם ציינדל). אַ צווייטער פּאַרטיזאַן מיטן זעלבן נאָמען (וואַסקע דער קאָמאַנדיר) פלעגט אָפט פאַרברענגען אין אונדזער געזעלשאַפט און פירן מיט אונדז פּאָליטי־שע שמועסן. צווישן די 20 האָט זיך אויך געפונען אַ געווען דער אַנטשאַלניק פון נ.ק.וו.ד. (כ׳גדענק נישט זיין נאָמען), וועלכער איז געווען דער אָנפירער פון שטאָב. ער פלעגט זיין זייער פאַרזיכטיק מיטן רייַדן. ער איז געווען אונדזע־רער אַ קעגנער און שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז ער איז אויך געווען דער

איניציאַטאָר פון גזירות קעגן אונדז. אַן אַנדער פּאַרטיזאַן, „וואַסקע פּולעמיאָ־טשיק" (אַזוי האָט ער געהייסן), האָט פאַר אונדז אויסגעפּועלט אין שטאַב, אַז איינמאָל אין וואָך, מיטוואָך, קענען מיר אַרויסגיין פון וואַלד אויף די וואָלטשע־נאָרער פעלדער און גראָבן קאַרטאָפל ביז מיטאָג־צייט. וואַסקע פּולעמיאָטשיק איז געווען אַ הויכער פּויער פון קורסקער געגנט, נישט קיין שרעקעוודיקער. מיט זיינע לאַנגע פיס פלעגט ער שפּרייזן איבערן וואַלד, גלייך ווי ער וואָלט דאָ געבוירן געוואָרן. די מיכאַלינער פּאַרטיזאַנער האָבן ספּעציעל געזוכט נאָענט־קייט און פריינדשאַפט מיט אונדזערע פרויען. אָבער די השפּעה פון די וואָלטשע־נאָרער איבער די מיכאַלינער איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער. זיי האָבן פאַרבאָטן די מיכאַלינער צו קומען צו אונדז.

אין איינעם אַ פרימאָרגן האָבן מיר באַקומען אַ מעלדונג אַז ביזן 2טן נאָוועמ־בער מוזן מיר פאַרלאָזן דעם וואַלד. אויב מיר וועלן דאָס נישט טאָן ביזן באַ־שטימטן טערמין וועלן מיר אַלע דערשאָסן ווערן. יענעם טאָג וועט פאָרקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די פּאַרטיזאַנער און זיי וועלן שוין וויסן ווי אַזוי צו האַנדלען מיט אונדז...

מיין ברודער ליימע, וועלכער האָט נישט געקענט שלום מאַכן מיט אַזאַ לעבן, האָט זיך גענומען משתדל זיין ביי אונדזערע פריינד, די מיכאַלינער פאַר־טיזאַנער ,אַז זיי זאָלן אים אַריינגעמען אין זייער גרופּע. ער קען גוט דעם וואַלד און די אַרומיקע געגנט און איז גרייט צו גיין מיט זיי אויף אַלע געוואַגטע אויפ־גאַבעס. לייכט איז דאָס נישט אָנגעקומען. אַרום דער ווענדונג האָט זיך געפירט אַ גאַנצע אויספאָרשונג. אייניקע מאָל איז געקומען דער געוועזענער נאַטשאַלניק פון נ.ק.וו.ד. כדי אויסצופרעגן ליימען וועגן זיין פאַרגאַנגענהייט, זיינע פּאָליטישע אָנשויאונגען און דער עיקר צי ער וועט באַקומען פאַר זיך געווער. ליימע האָט זיי אויסגעזאָגט אַז ער האָט אַ ביקס. נאָך אַ לאַנגער אויספאָרשונג איז וואַסקע געקומען צו אונדזער גרופּע און אָנגעזאָגט אַז אויף אַ פאַרזאַמלונג פון די מיכאַ־לינער איז באַשלאָסן געוואָרן אָנצונעמען ליימען אין זייער גרופּע, און אַז מאָרגן 6 פרי דאַרף ליימע קומען צו זיי אין לאַגער, וועלכער געפינט זיך נאָכן „רויטן וואָגן" (אַ געוויסער פּונקט אין וואַלד, ווו אין זומפּ איז געשטאַנען אַ רויט־געפאַרבטער וואָגן. דער דאָזיקער פּונקט איז געווען פאַרבונדן מיט פיל געשע־ענישן פון אונדזער לעבן אין וואַלד). מיר זענען אַלע מקנא ליימען, וואָס סוף כל סוף וועט ער דער איינציקער פון אונדז זיין אַ ביסל זיכערער און קענען נקמה נעמען אין אונדזערע מערדער.

אויף מאָרגן פרי זענען ליימע און ביילע אַוועק צום באַשטימטן אָרט, בערך אַ 2 קילאָמעטער פון אונדזער לאַגער. ווי איבערראַשט זענען זיי געוואָרן דער־זעענדיק דאָרט, ביי די מיכאַלינער, ליגן ביי אַ פייער שטערנען און קאָסטיאַ קאָראַלאָוון. נישט געקוקט אויפן שוין אָנגענומענעם באַשלוס הייבט זיך פונדאָסניי אָן אַ דיסקוסיע וועגן אָננעמען ליימען אין דער גרופּע. און אָט שטעלט זיך אויף שטערן און זאָגט אַז מען טאָר ליימען נישט אָננעמען אין דער גרופּע ווייל ער האָט פאַרטיידיקט אַ דייטשן שפּיאָן אין וואַלד (בייערן) און בעת דער אָבלאַווע האָט ער פאַרלאָזט דעם וואַלד. ער איז אַן „איזמיעננניק" (פאַררעטער) און מ'טאָר

אים נישט אַריינענעמען. ליימע שווייגט נישט און פֿאַרהערט זיך מיט שטערנען: „ווער איז אַן איזמיענניק? דו ביסט געווען אַן אָנפירער אין יידישן לאַגער נומ׳ 60. בעת דער אָבלאַווע האָט מען דיך, אַ קראַנקן אויף טיפוס, געטראָגן אויף די פֿלייצעס און דו האָסט פֿאַרראָטן דיינע מיטברידער וואָס זענען געבליבן אין אַזאַ לאַגע. דו ביסט דער פֿאַררעטער און געפינסט זיך מיט די ווילכע ברענגען אונדז אום". שטערן ווערט אויפגעקאָכט און כאַפּט זיך צום אויטאָמאַט...

די מיכאַלינער האָבן אָבער באַשלאָסן אָנצונעמען ליימען אין זייער גרופּע. נאָך דער דיסקוסיע זענען קאָמיטעט און שטערן אַוועק. ביילע איז צו אונדז צוריק־געקומען אַ צוזאַמענגעבראָכענע, אונטערן איינדרוק פון דער שווערער דיסקוסיע און פון שטערנס דראָונגען. ליימע איז געבליבן ביי די מיכאַלינער. אין יענער גרופּע האָבן זיך אויך געפונען אונדזערע צוויי מיידלעך: טאָניע גאַלערשטיין און מיניע. ליימע איז געוואָרן זייער טעטיק אין דער גרופּע. יעדן אָוונט גייען זיי אַרויס אויף אָפּעראַציעס און ליימע איז שטענדיק דער ערשטער ביי פֿאַרשידענע אויפגאָבעס אויפן שאָסיי צי אויף דער באַן־ליניע. דורך די וואָסקעס, וועלכע באַזוכן אונדז, באַקומען מיר כסדר גרוסן וועגן ליימעס אויסערגעווײנלעכע מע־שים, וועגן זיין מוט און העלדישקייט. אונדזער לאַגע ווערט אָבער וואָס אַ מאָל ערגער. די וואַלד־מאַכטהאָבער — די פֿאַוולאָווסקיס, באָבקאָוו, אַרקאַדי, פֿאַשקע כאָכאָל, די אַנדערע וואָלטשע־נאָרער באַנדיטן זענען פעסט אַנטשלאָסן ווי צו האָנדלען בנוגע אונדזער גורל. יעדן טאָג, יעדע שעה, מעלדן זיי אונדז אַז מיר זאָלן פֿאַרלאָזן דעם וואַלד.

עס קומט אַן דער צווייטער נאָוועמבער. איך, ביילע, זלמן און נאָך איניקע גייען זוכן אַן אָרט אויף איבערצוטראָגן זיך און אויף אַ געוויסער צייט זיך באַהאַלטן פֿאַר דער לויערנדיקער געפֿאָר. נאָכמיטאָג האָבן מיר זיך אומגעקערט אין לאַגער. מיטאָמאָל דערהערן מיר אייניקע שאָסן. מיר קומען צו צו אונדזער לאַגער און מיר זענען ליגן אַ דערשאָסענעם אַ קאָסעווער יידן פון אונדזער גרופּע. עס ווייזט זיך אַרויס אַז פֿאַשקע כאָכאָל מיט נאָך 3 גויים זענען געקומען צו אונדזער גרופּע, אַרויסגעפירט דעם קאָסעווער (כ׳געדענק נישט זיין נאָמען) און אים דערשאָסן. אַ שווער פֿאַרוווונדעטער האָט ער זיך ביי זיי געבעטן זיי זאָלן אים געבן נאָך אַ קויל. פֿאַשקע האָט אים געטאָן די געפעליקייט. דערנאָך איז ער אָנגעפאָלן אויף די פרויען און קינדער, אויסגעטאָן נאָקעט און צוגענומען וואָס נאָר אים מיט זיינע חברים איז געפעלן געווען. דאָן זענען זיי אַוועק צו דער קאָסעווער יידישער גרופּע פון 17 מאָן, וועלכע האָט זיך געפונען אין אונדזער שכנות, אַרויסגעפירט זייטשיקן (שלמה טשערניכאָווסקי, אַ סלאָנימער), און נע־פאָדערט ביי אים אַז ער זאָל אַרויסגעבן זיין ביקס און גראַנאַטן. זייטשיק האָט זיך אָפּגעזאָגט אַרויסצוגעבן דאָס געווער און די באַנדיטן האָבן אים דערשאָסן. אין עטלעכע טעג אַרום זענען זיי צוריקגעקומען און אויסגעגראָבן זייטשיקן. זיי האָבן זיך דערמאָנט אַז ער האָט געטראָגן אַ זיגערל אויף דער האַנט.

דעם זעלבן טאָג, דעם 2טן נאָוועמבער, ווען מיר זענען צוריקגעקומען אין לאַגער, האָבן מיר דערהערט נאָך אייניקע שאָסן, אויך פון דער ריכטונג פון שטאָב. ערשט שפּעטער האָבן מיר זיך דערווויסט אין וועמען יענע שאָסן האָבן געצילט:

אין משך פון אַ פּאָר וואָכן נאָך די שאָסן האָבן מיר נישט באַקומען קיין שום ידיעות פון ליימען. וואַסקע און פּאַסקע פלעגן אונדז דערציילן אַז ליימע איז מיט די פּאַרטיזאַנער אַוועק אין אַ צווייטן וואַלד, אויף אַן אויפגאַבע. זיי האָבן נישט געווּסט ווען ער וועט זיך אומקערן. מיר זענען געווען זייער באַאומרואיקט וועגן ליימעס גורל, — איין ייִד צווישן אַ ים מיט שונאים. אונדזערע זאָרגן האָבן זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן מער ווי באַגרינדעט. אָט וואָס מיר האָבן אינגיכן זיך דער־ווּסט וועגן ליימעס גורל.

דעם 2טן נאָוועמבער איז ער געווען באַשטימט פּאַר אַ וואַך־פּאָסטן לעבן לאַגער פון זיין גרופּע. דער „ראַזוואַדיאַשטשי", ד"ה דער וואָס פירט פונאַנדער די וואַכפּאָסטנס אויף זייערע ערטער, האָט אים באַגלייט צו זיין פונקט, ווו ער האָט באַדאַרפט שטיין. ליימע גייט פּאָראויס און הינטער אים דער „ראַזוואַדיאַשטשי". מיטאַמאָל האָט דער לעצטער צוגעשטעלט זיין רעוואָלווער צו ליימעס קאָפּ און דערשאָסן אים אויפן אָרט. דער מערדער האָט נישט פאַרגעסן צוצונעמען ליימעס ביקס און זיך אומגעקערט צו דער גרופּע. אָט אַזוי איז ליימע געפאַלן פון די הענט פון אַ קאַמפּס־חבר, לויט אַ גע־היימען באַשלוס פון דער גאַנצער גרופּע. דאָס האָבן מיר זיך דערוווּסט פון טאָ־ניע גאַלערשטיין, וועלכער האָט זיך גע־פונען אין יענער גרופּע.

ליימע פּיטקאָווסקי

אַזוי האָבן די ווייסרוסישע פּאַרטיזאַ־נער אָפּגעצאָלט ליימען פאַר זיין העל־דישן רייסן זיך צום קאַמף; פאַר זיין מו־טיק אָנטיילנעמען אין אַלע געפערלעכ־סטע אויפגאַבעס; פאַר וועלן פאַרטיידיקן דעם ייִדישן כבוד; פאַר ניט קענען פאַר־טראָגן קיין פאַלשקייטן און פאַרן זאָגן דעם אמת גלייך אין די אויגן. וואָרעם אַ גרויסן טייל אין ליימעס אומקום האָט גע־האָט שטערן, דער פולטוסקער ייִדישער בחור, וועלכער האָט געשפּילט אַזאַ פאַר־רעטעריש ראָל. לאַנג האָב איך געזוכט ליימעס קבר און עס נישט געפונען. דאָס האַרץ וועלט פאַרקלעמט פון ווייטיק. די אויגן גיסן שוין נישט קיין טרערן. זיי זענען אויסגעטריקנט. אין אונדזערע ליידן זענען מיר פאַרהאַרטעוועט געוואָרן.

מיר פאַרלאָזן דעם קוואַרטאַל און גייען אַריבער אויף אַ טרוקענעם אָרט אין וואַלד. מיר הייבן אָן גראָבן זעמליאַנקעס און גרייטן זיך צום ווינטער. מיר זענען איצט געבליבן (אַלע גרופּעס צוזאַמען) 144 ייִדן. מיר אַרבעטן זייער שווער. אויף די אָפּגעברענטע פעלדער אין וואַלטשע־נאָרע געפינען מיר לאָפּעטעס. מיר גראָבן

גריבער פיר מעטער די לענג, דריי מעטער די ברייט און צוויי די טיף. מיר בויען וועגט און מאַכן פאַרמאַסקירטע זיעמליאַנקעס. קיינער רוט נישט. אַ טיילּ פון אונדז ברענגען קאַרטאָפּל פון די געפרוירענע פעלדער אין וואָלטשע־נאַרעס. איך, דוד, סענדער, זלמן, גרינשפּאַן, נח פּאָלאָנעצקי אַרבעטן ביי די זעמליאַנקעס פון פּינצ־טער ביז פינצטער. דערווייל האָט זיך געשטעלט דער ווינטער. מיר ליגן אינ־דרויסן, אונטערן פרייען הימל. מיר לייגן אַ פייער טאָג און נאַכט, אָבער מען קען זיך גאָרנישט אָנווּאַרעמען. שטייענדיק ביים פייער ווערט וואַרעם פון פאָרנט, אָבער די פּלייצעס פרירן פון קעלט. סענדער, וועלכער איז דעם 30טן סעפּטעמבער פאַר־וווּנדעט געוואָרן אין פוס, האָט זיך ווי ס׳איז אויסגעהיילט. נישט געקוקט אויפן שמוציקן וואַסער און די שמוציקע שמאַטעס, וואָס האָבן געדינט ווי באַנדאַזשן, האָט זיך דער פוס פאַרהיילט. ער גייט שוין אויפן פוס, נאָר ער איז זייער אויס־געשעפּט צוליבן גרויסן פאַרלוסט פון בלוט. מיין שוויגער רחל ראַבינאָוויטש, וועלכע האָט אין די ערשטע צייטן זיך גוט געהאַלטן אין וואַלד, הייבט אָן באַ־הערשט צו ווערן פון די באַדינגונגען, פאַרלירט אירע כוחות און בלייבט ליגן. מיר דעקן זי איין מיט וואָס עס איז נאָר מעגלעך. דער רעגן גיסט אויף איר און דאָס דורכגעווייקטע ווערט פאַרשטאַרט פון פראָסט. וואָס אַ טאָג פאַרערגערט זיך איר צושטאַנד. רבקה טרעט נישט אָפּ פון דער מאַמען. ביסלעכווייַן פאַרלירט די שוויגער דאָס באַוווּסטזיין און דערנאָך דאָס לשון. אַ חודש מאַטערט זי זיך אין אַזעלכע באַדינגונגען ביז זי האָט דעם 23טן טאָג אין כסלו אויסגעהויכט איר נשמה. פון לאַנג ליגן אין די זומפן האָט איר קערפּער געפּוילט נאָך ביים לעבן. מיר גראָבן אויס אַ קבר נאָענט פון אונדזער לאַגער. אַלע קלייבן זיך צונויף און זענען מקבר אונדזער באַליבטע שוויגער און מוטער. ביים פאַרשיטן דעם קבר רייסט זיך אַרויס אַן אָפּגעהאַקטער „יתגדל ויתקדש שמה רבא", וואָס קלינגט אָפּ אין הויכן סאָסנאָוון וואַלד. מיר וועלן וויידער פאַריתומט. שטומע און פאַרקלעמטע נעמען מיר זיך ווידער צו דער אַרבעט. רבקה וויל נישט אָפּטרעטן פון קבר. ביז נאַכט זיצט זי דאָרט איבערגעבויגן און דער שניי שיט אויף איר. זי איז אינגאַנצן פאַרגליווערט פון קעלט. מיר רייסן זי אַוועק פון דעם אָרט און פירן זי צו צום פייער.

דער הונגער לאָזט זיך אַלעמען פילן. מיר האָבן נישט וואָס צו עסן. דאָס ביסל אָנגעגראָבענע קאַרטאָפּל ענדיקט זיך שוין באַלד, קיין אַנדערע האָבן מיר נישט. מיט העק לאָזן מיר זיך אויף די פעלדער, האָקן דעם געפרוירענעם באָדן און גראָבן אויס געפרוירענע קאַרטאָפּל. עס דערגייט דערצו אַז מיר כאָפּן די קעץ פון די אָפּגעברענטע הייזער אין וואָלטשע־נאַרע, וואָס דרייען זיך אַרום אין וואַלד. די קעץ הרגעט מען און זייער פלייש עסט מען אויף.

דער איוואָצעוויטשער רב קען זיך אויף די פיס נישט שטעלן צוליבן הונגער. ער קען מערער נישט אויסטראָגן דעם קאַמף מיטן הונגער, מיט דער נאַטור און די שונאים — און ער שטאַרבט. מיר זענען אים קובר נאָענט פון דער שוויגערס קבר. אויך אַברהם בערענשטיין האַלט נישט אויס. די קברים אין וואַלד וואַקסן. דערווייל האַלט אָן דאָס פיבערהאַפטע בויען די זעמליאַנקעס. דאָס האַלץ גרייטן מיר צו אויף אַ צווייט אָרט און טראָגן עס איבער אויף די פּלייצעס. די פרעסט

האַלטן אָן. מיר זענען איינגעוויקלט אין די לעצטע שמאַטעס וואָס מיר פאַרמאָגן נאָך. אַ האַלבן קילאָמעטער פון אונדז, אין צוויי זעמליאַנקעס, געפינען זיך עט־לעכע און צוואַנציק קאָסעווער ייִדן, מערסטנטייל יונגע בחורים, וואָס קענען נישט פאַרטראָגן דעם הונגער. זיי אַנטשליסן זיך און ביי נאַכט לאָזן זיי זיך אין אַ נאָענטן דאָרף צו באַקומען אַ ביסל פּראָדוקטן. אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער האָבן אין דאָרף אָנגעטראָפן אויף אייניקע קאָסעווער און זענען אויף זיי אָנגעפאַלן: „ווער האָט אייך דערלויבט אַרויסצוגיין פון וואַלד?" צומאָרגנס זענען צו די קאָסעווער זעמליאַנקעס געקומען 7 פּאַרטיזאַנער און אַלעמען געהייסן אַרויסגיין. נאָכן אַדורכ־פירן אַ רעוויזיע האָבן זיי אַלעמען אויסגעשטעלט אין אַ ריי, אויסגעקליבן 3 בחו־רים און געהייסן זיי מיטגיין מיט זיך. נאָכן אָפּלאָזן איינעם פון זיי האָבן זיי די צוויי אַנדערע בחורים אַוועקגעפירט פון אונדזער לאַגער, און וואַסקע פּולע־מיאָטשיק, איינער פון די מיכאַלינער, האָט זיי דערשאָסן.

אין צווישנצייט האָט פּאַסירט נאָך אַ פאַל: לעבן אונדז האָט זיך געפונען אַ צווייטע גרופּע פון 17 מאַן — ייִדן פון ביטען, סלאָנים און איוואַצעוויטש. אייניקע פון זיי האָבן געאַרבעט ביי די מיכאַלינער פּאַרטיזאַנער. דאָס זענען געווען: נאָניע און מוליע מענדעלעוויטש, מיניע גאַלערשטיין, אייזל מירסקי און אַ סלאָנימער מיידל וועמענס נאָמען איך געדענק נישט. די מיכאַלינער פּאַרטיזאַנער האָבן דער עיקר זיך פאַרנומען מיטן צוגרייטן פּראָדוקטן און באַהאַלטן זיי אין גריבער, ווי פאַרגרייט־באַזעס פאַר דער צוקונפט. איין מאָל, ביים קאָנטראָלירן די באַזע, האָט מען געפונען ליידיק אַ גרוב ווו עס איז געווען באַהאַלטן חזיר־פלייש. דער חשד איז געפאַלן אויף די ייִדן וועלכע האָבן געאַרבעט ביי די מיכאַלינער. עטלעכע טעג האָט מען זיי געפאָרשט ווער עס איז שולדיק אין דער גנבה. די אויספאָר־שונג האָט נישט געגעבן קיין שום באַווייזן אַז די ייִדן זענען טאַקע די שולדיקע. פונדעסטוועגן זענען די מיכאַלינער געקומען צו אונדז אין לאַגער, געהייסן אַלע מען זיך צונויפקלייבן, אַרויסגעפירט פון דער ריי מוליע מענדעלעוויטשן, אייזל מירסקין, דאָס סלאָנימער מיידל און געמאָלדן אַז זיי ווערן באַשולדיקט אינעם גנבענען דאָס חזיר־פלייש און דערפאַר זענען זיי פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. די פאַרמשפּטע האָבן זיך גענומען בעטן ביי זיי אַז זיי זענען אומשולדיק. מוליען האָבן זיי אָפּגעלאָזן, נאָר דאָס געבעט פון אייזל מירסקי און דעם מיידל האָט נישט געהאָלפן. מיטאַמאָל דערהערן זיך עטלעכע שאָסן און די צוויי פאַלן אום אין אַ קאַלוזשע בלוט. אין גסיסה־קאָנוווּלסיעס האָבן זיי נאָך באַוויזן צו בעטן אַז מען זאָל זיי אויסענדיקן און זייערע ליפּן האָבן געמורמלט: „אומזיסט... אומשולדיק"... פּאַשקע האָט זיי געגעבן נאָך צו קוילן און זיי שטיל־געמאַכט. צום ניי־געשאַפענעם בית־הקברות אין וואָלטשע־נאָרער וואַלד זענען צוגעקומען 2 פרישע קברים. דער קדיש נאָך אונדזערע קדושים האָט אָפּגעהילכט צווישן די הויכע סאָסנע־וועלדער.

נישט געקוקט אויף אַלעמען ברויזט אין אונדז דאָס נקמה־געפיל קעגן די דייטשן. מיר בעטן ביי יעדן פון די פּאַרטיזאַנער מען זאָל אונדז לאָזן גיין אויף פאַרשיידענע אויפגאַבעס, ווי: שניידן די טעלעפאָן־ליניעס, איבעררייסן די טע־לעגראַף־פאַרבינדונגען, אויפרייסן באַנען, טון די שווערסטע און געפערלעכסטע אַרבעטן. מיר ווילן גיין אין די דערפער שאַפן זיך געווער. עס העלפט אָבער

נישט. מיר דערהערן איין און איינציקן ענטפער: „איר מוזט פֿאַרלאָזן דעם וואַלד, אַנדערש וועלן מיר אייך דערשיסן, מיר דאַרפן אייך נישט האָבן".

אין די ערשטע טעג פון דעצעמבער קומט צו אונדז וואַסקע (מיטן גאַלדענעם ציינדל) און דערציילט אונדז בסוד אַז אויף אַ פֿאַרזאַמלונג אין שטאָב איז באַשלאָסן געווארן צונויפצוטרייבן אַלע 135 יידן, וועלכע זענען צעשפרייט אין קליינע גרופּקעס איבערן וואַלד, און אַלע ביז איינעם צעשיסן. דער באַשלוס איז געווארן איינשטימיק אָנגענומען דורך אַלע וואָלטשע־נאָרער, ווי אויך דורך באָבקאָוו, ארקאַשקען און די אָנפירער פון אַנדערע גרופּעס. וואַסקע האָט אונדז געראָטן אַז מיר זאָלן זיך איבערטראָגן אין אַ צווייטן וואַלד, ווייל דאָ וועט מען אונדז זיכער אומברענגען. עס זענען שוין אָפּילו באַשטימט געווארן צו דער עקזעקוציע 2 פּולעמיאָטשיקעס, צווישן זיי דער בערעזער בחור וואָס געפינט זיך אין דער מיכאַלינער גרופּע. אין דער זעלבער צייט האָבן מיר דערהערט פון אונדזער קאָסעווער גרופּע אַז מען איז צו זיי געקומען און צוריק אָפּגענומען דעם שטאָף וואָס מען האָט זיי בשעתו געגעבן אויף אויפצוניייען מלבושים און היטלען. דערביי האָט מען זיי געגעבן אָנצוהערן אַז אין די זעמליאָנקעס וואָס זיי האָבן אויפגעבויט וועלן זיך אָנדערע וואַרעמען. אויך צו אָנדערע גרופּעס זענען בגנבה געקומען איינצלנע פֿאַרטיזאָנער און דערציילט וועגן דעם אָנגענומענעם באַשלוס אונדז אויסצושיסן. זיי עצהנען אַז מיר זאָלן פֿאַרלאָזן דעם וואַלד. מיר זענען ווידער ערב אַ שחיטה. מיר זאַמלען זיך אַלע צונויף און באַשליסן אַז פון דאָנען גייט מען נישט אַוועק. עס איז ווינטער, שניי, פרעסט. דאָ האָבן מיר דאָס ביסל קאָרטאָפל און מיר זענען שוין באַלד פֿאַרטיק מיט די זעמליאָנקעס. אויב מיר גייען אַרויס פון וואַלד, איז עס אַ זיכערער אומקום. דאָ בלייבן — איז אויך דאָס זעלבע. און בכלל — וויפל איז עס דער שיעור צו קעמפן פֿאַר דער עקזיסטענץ? געגנוג! מיר האָבן אַלץ געטון וואָס מיר האָבן געקענט, ביזן מאַקסימום. קענען מיר נישט מער — איז פֿאַרפאַלן. מיט וואָס זענען מיר בעסער פֿאַר יענע אומגעקומענע? מיט וואָס זענען מיר די מיוחסדיקע? מיר בלייבן אויפן פּלאַץ און זעצן פֿאָר אונדזער אַרבעט. גלייך ווי עס וואָלט גאָרנישט געשען.

דער באַשלוס אונדז אומצוברענגען איז אָנגענומען געווארן דעם 6טן דעצעמבער 1942.

8טער דעצעמבער אין דער פרי. עס פאַלט אַ געדיכטער נאַסער שניי וואָס קלעפט זיך צו די פּיס און מלבושים. מיר אַרבעטן. אַ טייל זעגן האָלץ. די פרויען קאָכן די געפֿרוירענע קאַרטאָפל. דער גרעסטער טייל פון אונדז איז פֿאַרנומען מיטן אויסענדיקן די זעמליאָנקעס. פּלוצעם פֿאַרפֿאַרט אין לאַגער אַ שליטן, געשפּאַנט אין אַ ווייס פערדל, און עס שטייגן אויס 3 פֿאַרטיזאָנער: באָבקאָוו, אַ געוועזענער לייטענאַנט פון דער רויטער אַרמיי באַקאַנט ביי אונדז אונטערן נאָמען וולאַדימיר איוואַנאָוויטש און אַ דריטער, אַן אומבאַקאַנטער, אין גאַנצן נישט ענלעך צו אַ פּאַרטיזאַן, אַ יונגער רוס פון עטלעכע און צוואַנציק יאָר, מיט אַ שוואַרץ בערדל, אָנגעטון אין אַ גוטן רויט־אַרמייישן פּעלץ, גרויסע רוסישע וואָליקעס, אויפן קאָפּ אַ פּאַפּאַכע, אויף די הענט — פּעלץ־הענטשקעס. ער טראָגט אַ נייעם רוסישן אויטאָמאַט אין האַנט. זיי זעצן זיך אויס ביים פייער און הייסן

גלייך אַלעמען זיך צונויפקלייבן. אַלע גרופּעס קומען זיך צוזאַמען. מיר האָבן אַ פּאָר־געפיל אַז די סיטואַציע האָט זיך געענדערט. מען הייסט אונדז זיך אויסשטעלן אין אַ ריי. מיר זענען 72 מענער און 63 פרויען. דער ערשטער רעדט צו אונדז באָבקאָוו, אָבער גאָר מיט אַן אַנדער לשון: „איר זענט אַ גרופּע פּעיקע מענטשן מיט וועלכע מען קען גיין אין דער גרעסטער געפאָר. איר זיצט און עסט די ביים פּויער צוגענומענע פּראָדוקטן. פּאָר וואָס זיצט איר אַזוי און טוט גאָרנישט?“ אייגער פון אונדז ענטפערט אַז מען לאָזט אונדז נישט צו צו קיין שום אַרבעט, אַז די פּאַרטיזאַנער אַליין האָבן אונדז פּאַרמשפּט אין אַ געטאָ און אונטער טויט־דראָונגען פּאַרטרייבט מען אונדז פון וואַלד. וולאַדימיר איוואַנאָ־וויטש לאָזט אונדז נישט רעדן און זאָגט: „איר האָט זיך אַליין פּאַרדינט דערצו. איר זענט געווען דייטשע שפּיאָנען און צוליב אייך איז דאָך געווען די אָבלאָווע, אין וועלכער עס זענען אומגעקומען אונדזערע משפּחות“. מיר פּרובירן ענטפערן אַז ס׳איז נישט אמת, אַז דאָס איז נאָר אויסגעטראַכט געוואָרן אויף אונדז אַן אַנטי־סעמיטישער בלבול. די דיסקוסיע רייסט איבער דער אומבאַקאַנטער פּאַרטיזאַן: „וואָס געווען איז געווען. איך האָב פיל געהערט וועגן אייך. אַ סך זאַכן זענען נישט ריכטיק אין דער באַציונג צו אייך. איך וויס אַז אייערע ברידער אין ראָטנ־פּאַרבאַנד אַרבעטן איצט אין די פּאַבריקן פּאַרן פּראָנט. זיי אַרבעטן ביי טאָג און ביי נאַכט. ס׳איז אויך אמת אַז ווען דער דייטש איז געווען נאָענט פון אונדזער הויפּטשטאָט האָבן זיי אויף שנעל פּאַרלאָזט די שטאָט אַנטלויפנדיק אין אַ פּאָניי־שער שטימונג. נאָר אַ דאַנק דער ניכטערקייט פון דער מאַכט איז די פּאָניק אָפּגע־שטעלט געוואָרן. איך זע אין אייך אַ גרופּע פּעיקע מענטשן, אידערגעגעבענע פּאַר־טיזאַנער, וואָס קאָנען פיל נוצן ברענגען. איר מוזט זיין אָרגאַניזירט אין אַן אייגהייט און ווערן טעטיק“.

נאָך אים נעמט וויידער דאָס וואָרט באָבקאָוו און זאָגט:

„עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַז איר זאָלט זיך אָרגאַניזירן אין אַן אייגהייט. קלייבט אייך אויס אַ קאַמאַנדיר וואָס זאָל זיין מיט אונדז אין אַ שטענדיקער פּאָר־בינדונג. דאָ האָט איר 4 ביקסן מיט פּאַטראָנעס. איר וועט האָבן די וויטערדיקע אויפגאָבעס:

ערשטנס דאַרפט איר אַרויסגיין אין די דערפער און ברענגען אַ ביסל פּראָ־דוקטן כדי צו ליקווידירן דעם הונגער.

צווייטנס מוזט איר ביזן 10טן יאַנואַר 1943 איבערהאָקן די טעלעפּאָן־ און טעלעגראַף־פּאַרבינדונג אויפן שאָסיי סלאָנים־ריזשנאָי.

דריטנס מוזט איר ביזן 25טן יאַנואַר אַראָפּלאָזן אַן עשעלאָן אויף דער באַן־ליניע דאָמאַנאָוו־לעסנאַיאַ. איר וועט צו דעם צוועק באַקומען אויפרייס־מאַטער־יאַל.

פערטנס מוזט איר ביזן 10טן דעצעמבער, דאָס הייסט אין 2 טעג, פּאַרלאָזן דעם וואַלד און באַזעצן זיך אין ראָפּאַלאָווקער וואַלד, בערך 8 קילאָמעטער פון דאַנען. דאָרט דאַרפט איר בלייבן זיצן און נישט אַרומדרייען זיך איבערן וואַלד, אויסער די פון אייך וואָס האָבן באַשטימטע אויפגאָבעס“...

דערהערנדיק דעם פערטן באַפּעל האָבן מיר גלייך חושד געווען אַז אין דעם

שטעקט אפשר אַ פּראָוואָקאַציע און אַ פאַרשטעלטע כוונה אַרויסצופירן אונדז פון דער פּאַרטיזאַנער־זאָנע און פאַרשיקן אונדז ווו עס איז דאָ אַ טראַקט, 4־6 קילאָ־מעטער פון ביטען, ד״ה פּשוט אויסליפערן אונדז אין די הענט פון די ביטענער „סאַמאָכאָווע״ און דייטשן. מיר פּרובירן בעטן באָבקאָוון אַז ער זאָל אָפּשאַפן די גזירה וועגן פאַרלאָזן דעם וואַלד. עס העלפט נישט. ער זאָגט אַז עס איז אַ באַפעל. ביי די ווערטער פאָרן זיי אַוועק.

נאָך זייער אַוועקפאָרן וויילן מיר אויס נח פּאָלאָנעצקין פאַר אַ קאָמאַנדיר און באָרע יודקאָווסקין ווי זיין פאַרטרעטער. מיר ווילן זיך טרייסטן אַז די גזירה וועגן פאַרלאָזן דעם וואַלד וועט דאָך ווערן אָפּגעשאַפט. וווהין וועלן מיר איצט גיין? ערשט מיט 4־5 טעג צוריק זענען מיר אַריין אין די זעמליאַנקעס. מיר הייבן ערשט אָן זיך צו דערוואַרעמען אַ ביסל. אונדזערע קינדער הייבן אָן צו קומען צו זיך. אין די זעמליאַנקעס ווערט וואַרעם. אינעווייניק האָבן מיר אויך אַ ברונעם מיט גוטן וואַסער. אין דרויסן הערשט דער ווינטער אין פולן פאַרנעם, שניי און פרעסט. מיט ציטער וואַרטן מיר אויפן צענטן טאָג פון חודש. אָט איז דער צענטער. קיינער קומט נישט פון שטאַב. מיר שיקן אַהין נח פּאָלאָנעצקין און נאָך אייניקע. זיי קומען צוריק און גיבן איבער אַז מען וועט זיין ביי אונדז. צו מאָרגנס קומט באָבקאָוו און מעלדעט אָנטשלאָסן אַז מיר מוזן פאַרלאָזן דעם פּונקט. נח ווי דער קאָמאַנ־דיר פילט זיך פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן אויספירן דעם באַפעל און ער הייסט אַלע־מען זיך פּאַקן און פאַרלאָזן דעם וואַלד.

דעם 12טן דעצעמבער קריכן מיר אַרויס פון די זעמליאַנקעס וועלכע מיר האָבן געבויט אין משך פון אַ חודש צייט מיט אַזוי פיל מי. מיר קלייבן צונויף אונדזער מטלטלין און לאָזן זיך אין וועג אַריין. מיר זענען איצט 135 מענער, פרויען און קינדער, אַלע אויסגעמאַטערטע ביז די לעצטע כוחות. גראָד ווען מיר האָבן אָנגעהויבן צו גיין האָט דער פראָסט אָפּגעלאָזט און מיט וואַנדערן אין בלאָ־טעס. מיר גייען איינער הינטערן צווייטן, טראָגנדיק די פּעקלעך. די קינדער ווערן געפירט ביי די הענט. אַרויסגייענדיק פון וואַלד צו די וואָלטשע־נאָרער פּאָליאַנקעס טרעפן מיר פּאַרטיזאַנער וועלכע האָבן די נאַכט זיך אַרויסגעריסן פון אַ דייטשער אַרומרינגלונג. זיי עצהן אונדז גיין צוריק ווייל דאָרטן געפינען זיך דייטשן. מיר מוזן אָבער גיין פאָרויס, נישט געקוקט אויף דער נאָענטער געפאַר.

פאַרנאַכט זענען מיר אָנגעקומען אין יענער געגנט, אין אַ שטילן סאָסנע־וואַלד. מיר צעלייגן זיך אויפן שניי, לייגן אָן אַ פייער, און מידע און פאַרצערטע שלאָפן מיר איין אַרום דעם פייער.

צו מאָרגנס פאַרטיילט מען די 4 ביקסן (2 רוסישע גוטע ביקסן, איין פראַנ־צויזישע און איין דייטשע. די לעצטע צוויי — מיט צעבראָכענע שלעסער) צווישן 2 גרופּעס. איין גרופּע שיקט מען אין דאָרף מערעמין נאָך פלייש, די צווייטע — אין דאָרף מענטשוט נאָך פורן און קאַרטאָפל. חברה קומט צוריק מיט קאַרטאָפל, מיט אַ בהמה און מיט 2 פורן (וועגענער מיט פערד).

ערשט טיילן מיר זיך איין אין צוויי גרופּעס. איינע דאַרף זיך פאַרנעמען מיטן אויספירן די באַפעלן און מיטן צושטעלן פּראָדוקטן, די צווייטע גרופּע דאַרף בויען זעמליאַנקעס. אויף אויפצובויען אונדזערע שטיבער אין וואַלד באַשליסן מיר

אַרבעטן טאָג און נאַכט, אָן איבעררייס. מיר גייען אויסזוכן אַ פּאַסיק אָרט פּאַר די זעמליאַנקעס. מיר אַרבעטן אין שיכטן צו 15 מאַן. דער באָדן איז אַ שטיינערנער און מיר מוזן אים מיט העק צעהאַקן. דערווייל איז אַ צרה מיט וואַסער. דער שניי איז צעגאַנגען און מיר האָבן נישט קיין וואַסער, נישט נאָר צום קאָכן נאָר אויך נישט צום טרינקען. 2 קילאָמעטער פון אונדז געפינען מיר אַ בלאָטקע באַדעקט מיט אייז. ביי נאַכט האָקן מיר אָן דאָס אייז און ברענגען עס אויף די פּלייצעס צו טראָגן אין לאָגער. מיר קומען אויס מיט אייניקע געבראָטענע קאַרטאָפּל צו וועלכע מען דאַרף נישט קיין וואַסער און נישט קיין זאַלץ. מיר ליידן פון מאַנגל אין זאַלץ. שוין מער ווי אַ חודש אַז מיר באַזיצן נישט דעם דאָזיקן וויכטיקן אַרטיקל. מיר ליידן צוליב דעם געפערלעך. עס איבלט אונדז כסדר, אונטער די אויגן שטייען בלאָע צייכנס. מיר פילן זיך אינגאַנצן אויסגעשעפט. יעדע נאַכט לאָזן מיר זיך אַרויס איבער די דערפער און ברענגען פּראָדוקטן, אָבער קיין זאַלץ באַקומען מיר נישט.

מיר טרעטן צו אויסצופירן די אויפגאַבע פון איבערייסן די טעלעפאָנישע און טעלעגראַפישע פאַרבינדונג אויפן שאָסיי סלאָנים־ריזשאָי. מיר באַשטימען פאַר דעם צוועק 17 מאַן. אין די דערפער שאָפן מיר זיך איין זעגן און העק. באַ־וואָפנטע מיט 4 ביקסן גייט אונדזער חברה אַרויס צו דער אַרבעט. זיי קומען אָן אין דאָרף ראַכאָוויטש, נישט ווייט פון שאָסיי, הייסן אייניקע פויערים שפּאַנען די פערד און פּאָרן צום שאָסיי. פּאָרן אָנקומען אויפן אָרט שפּרינגען זיי אַראָפּ פון די פורן און גייען צו צום הויפּט־וועג. די אַרבעט ווערט פאַרטיילט. יעדערער האָט זיין אויפגאַבע. אין פאַרשיידענע פונקטן ווערן צעשטעלט וואַך־פאָסטנס. מען נעמט זיך צו דער אַרבעט.

די טעלעפאָן־סלופּעס הייבן אָן פּאַלן, און דאָס פון ביידע זייטן שאָסיי. עס אַרבעטן אָן אויפהער 4 שאַרפע זעגן און מיט די העק האַקט מען איבער די דראָטן. 80 סלופּעס ווערן אונטערגעשניטן און זייערע דראָטן איבערגעהאַקט. דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען אויף אַ מרחק פון 3 קילאָמעטער פון סלאָנים. די געניוע וועג־ווייזערס אין יענער געגנט זענען געווען זשאַמע אָסטראָווסקי און יצחק פּאָלניק (ביידע געפינען זיך איצט אין ישראל). לויט אַ סיגנאַל האָבן זיך אַלע אויף שנעל צונויפגעקליבן און פאַרלאָזן דעם פּלאָץ צוריק צו די פורן. צוריקווענדע האָט מען זיך נאָך איינגעשאָפט ברויט און קאַרטאָפּל און אין אַ געהייבענער שטימונג האָבן מיר זיך אומגעקערט אין לאָגער.

מוליע מענדעלעוויטש (איצט אין ביטען), נח און בּאָרע זענען אַוועק אין שטאָב דערציילן וועגן דער אַדורכגעפירטער אויפגאַבע. עס איז צונויפגעשטעלט געווארן אַ פּראָטאָקאָל מיט די נעמען פון אַלע אָנטיילנעמער. דער שטאָב האָט דערנאָך געשיקט קאָנטראָלירן צי אַלץ וואָס מיר האָבן אָנגעגעבן שטימט מיטן אמת. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז דער חורבן אויפן שאָסיי איז נאָך גרעסער ווי מען האָט אָנגעגעבן. דריי טעג האָט געדויערט דאָס צוריקשטעלן די פאַרבינדונג. אין די דייטשע באַריכטן איז געווען אָנגעגעבן אַז אַ מחנה פון הונדערטער פּאַר־טיזאַנער האָבן צעשטערט די פאַרבינדונג אויף אַ שטח פון דריי קילאָמעטער. דער שטאָב נעמט צו קענטעניש אונדזער אַרבעט: „מאַלאָדצי רעביאַטאַ!“ זאָגן זיי.

איצט דאַרפן מיר נאָך אויספירן אַ צווייטע אויפגאַבע: אַרונטערלאָזן אַ צוג, פון שטאַב גיט מען אונדז אַן אַרטילעריע־סנאַריאַד פון 60 קילאָגראַם די וואָג. מיר ברענגען דעם סנאַריאַד אין לאַגער כדי אַרויסצונעמען פון אים דעם אויפ־רייס־מאַטעריאַל. צווי מאָל אין וואָך גייען אונדזערע פּאַרשטייער אין שטאַב צו באַריכטן וועגן אונדזער טעטיקייט. דעם 20טן דעצעמבער קומען אונדזערע חברה צוריק פונעם שטאַב און דערציילן אַז דער שטאַב איז פאַרלאָזן, אַז זיי האָבן דאָרט קיינעם נישט געפונען. דאָס איז עפּעס אַ נייס. מיר זענען אין דעם אַן אָנזאָג פון אַ נאָענטער אָבלאָווע. צוליב דעם, ווייזט אויס, האָט דער אָטריאַד פאַרלאָזט דעם וואָלד. אין די נאָענטע דערפער שיקן מיר אַרויס ראַזוויעדקעס כדי צו דערוויסן זיך וואָס עס קומט פאָר אין דער געגנט. מיר דערוויסן זיך אַז עס קומט ווירקלעך פאָר אַן אָבלאָווע. מיר טיילן זיך אין אין קלענערע גרופּעס און נעמען גראָבן די ערד פאָר סכראָנעס (פאַרמאַסקירטע באַהעלטענישן).

מיר שטייען ווידער ערב אַן אָבלאָווע. מיר האָבן נישט קיין שפּייז. איצט איז ווינטער. דער הונגער וועט אונדז אויסענדיקן. אונטער דער אָנפירונג פון שמואל זילבערבערג (איצט אין פּוילן) שיקן מיר אַרויס אייניקע מענטשן. עס איז די נאָכט פון 23סטן אויפן 24סטן דעצעמבער. אַרום דעם וואָלד טראָגט זיך שוין אַ גוואַלדיקע שיסעריי. דורך פאַרשיידענע וועגן רייסן זיך אונדזערע מענטשן אַדורך קיין רא־פאַלאָווקע. די פּויערים וואָרענען זיי אַז זיי זאָלן זיך שנעל אָפּטראָגן ווייל די געגנט איז פול מיט דייטשן. דאָך באַווייזן זיי צו ברענגען דריי פורלעך מיט קאַרטאָפל. דורך פאַרשיידענע הינטערוועגן, מיט גרויסע שוועריקייטן, קומען זיי צוריק אין וואָלד. מיר טיילן איין דאָס ביסל קאַרטאָפל. דערווייל ווערט די שיסעריי אַלץ נענטער. מיר הרגענען אַ פערד וואָס חברה האָבן געבראַכט און מיר צעטיילן דאָס פלייש. דאָס פלייש בראָטן מיר אויפן פּייער און דאָס איבעריקע פאַרבאַהאַלטן מיר. קיין וואָסער האָבן מיר אַלץ נישט. קיין שניי זעט מען נישט און אויף דער בלאָטקע איז נישטאָ מער קיין איז. פאָר די לעצטע עטלעכע נעכט האָבן מיר פאַרנוצט דאָס גאַנצע איז פון דאָרטן.

24טער דעצעמבער 1942. פאַרנאַכט. ס׳איז אַ שטאַרקער פראָסט. די נאָכט פאַלט צו אין וואָלד. די לבנה באַגיסט מיט איר שיין די ביימער. מיר זענען צע־וואָרפן איבער צוויי קוואַרטאַלן וווּ יעדע גרופּע האָט איר פאַרמאַסקירטן סכראָן. דער גרעסטער טייל פון אונדז זיצט און וואַרעמט זיך ביים פייער. יצחק וואָלק (איצט אין לוד, ישראל) און איך זענען פאַרנומען ביים אָפּשינדן די פעל פונעם פערד. מיר האָבן נישט קיין מעסערס. איצט פּאַרען מיר זיך מיט אַ טעמפּן מעסער און אַ ראַזיר־מעסערל. די מענטשן באַפאַלן אונדז און מען רייסט שטיקער פלייש פון דעם טויטן פערד. אין איין קאַרגער שעה פאַרבלייבט בלויז אַ סקעלעט פונעם פערד. יעדע גרופּקע בראָט דאָס פלייש אויפן פייער. די מענטשן זאָגן אַז עס איז גוט פלייש. דער זייגער איז שוין זיכער 11 ביי נאַכט. מיט אַמאָל דערטראָגט זיך צו אונדז פון דער אַקוינאַוער ריכטונג אַ שטאַרקע פולעמיאָטן־שיסעריי וואָס האָלט אָן אומגעפער אַ האַלבע שעה. אויך פון אַנדערע פונקטן אין וואַלד, זייער נאָענט פון אונדז, דערהערן זיך שאָסן. מיר זענען פון אַלע זייטן אַרומגעריגלט. אויף שנעל פאַרלעשן מיר דאָס פייער און אין איילעניש לויפן מיר צו די סכראָ־

נעס. צווישן אונדז זענען געווען אייניקע קראַנקע און אויך אַ פּאָר געזונטע וועמען עס איז נמאס געווארן דאָס לעבן און זיי האָט פּאַרפעלט מוט און חשק צו רא־טעווען זיך. די רעזיגנאַציע האָט ביי זיי אָפּגעטויט דאָס אינסטינקטיווע געפיל פון אַ געפאַר. די מענטשן האָבן נישט געוואָלט גיין אין די סכראָנעס. נח פּאָלאָנעצקי און זיין גרופּע האָבן פּאַר זיי צוגעגרייט אַ גוטן סכראָן, אָנגעווויזן זיי דאָס אָרט און אָנגעזאָגט אַז ווי נאָר עס וועט זיין אַ געפּאַר זאָלן זיי אַלע אַרייגיין אין סכראָן און פּאַרמאַסקירן זיך. אַגב האָבן מיר אויך מורא געהאַט אַז אויב זיי וועלן לעבע־דיקע אריינפּאַלן צו די דייטשן וועלן זיי געצוווּנגען ווערן אונדז אויסצוגעבן. די 9 פּערזאָן זענען געווען: אַ פּאָטער מיט דריי יינגלעך פון פּאַלענץ (ביי וואַרשע), שמעלקע ראָזמאַנס פּרוי און מוטער (שמעלקע ראָזמאַן איז אויסגעגאַנגען פון הונגער און שמוץ שטייענדיק אָנגעשפּאַרט אין אַ סאָסנע), אַ סלאָנימער בחור מיט אַ קראַנקער האַנט און נאָך צוויי וועמענס נעמען איך געדענק נישט.

יעדערער פון אונדז, אַנטלויפּנדיק אין די סכראָנעס, האָט זיך געבעטן ביי די 9 מענטשן אַז זיי זאָלן גיין אין זייער באַהעלטעניש. זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טון. עס האָט נישט געהאָלפן קיין בעטן און איינערעדן. זיי זענען אָפּגעגאַנגען אין אַ זייט, זאָגנדיק אַז באַלד וועלן זיי קומען אין סכראָן. זיי האָבן אויף אַזאַ אופן געוואָלט פון אונדז פּטור ווערן...

אומגעפער אין אַ שעה אַרום דערהערן מיר אין וואַלד אַ שרעקלעכן יאָמער. מען רעדט און מען שרייט אויף ווייסרוסיש. עס האָט זיך געהערט אַ געוויין פּול מיט פּאַרצווייפלונג וואָס האָט מוראדיק אָפּגעקלונגען אינעם וואַלד. מיר שטייען אַלע ווי פּאַרשטומטע. וואָס זאָל דאָס באַדייטן? דאָס געיאָמער דערנענטערט זיך צו אונדז. פון אַ צווייטער ריכטונג, נענטער צו אונדז, דערטראָגט זיך אַ ווילד געזאַנג פון די שכורע דייטשע זאַסאַדעס (לויער־פונקטן). אַזוי זענען זיי מקבל די וויי־נאָכטן. דאָס איז אַ משונהדיק געזאַנג, אויסגעמישט מיט אַ ברוטאַלן געלעכטער. שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט די סיבות פונעם געיאָמער: אַ זייגער 10־11 ביי נאָכט האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דאָס דאָרף אָקוינאָוו, אַרויסגעפירט פון די הייזער וועמען נאָר זיי האָבן דאָרט געטראָפן, ביי אַ 450 מענטשן, צונויפגע־טריבן אויף אין פּלאַץ און אַלעמען צעשאָסן ביי אַ פּריער־צוגעגרייטער גרוב. על פּי נס האָבן זיך עטלעכע פּויערים געראַטעוועט, פּונקט ווי פון אָנדערע שחיטות. זיי זענען אָנטלאָפן אין וואַלד און געיאָמערט. זייער געיאָמער, אויסגעמישט מיט דעם צעיושעטן געזאַנג פון די דייטשן, האָט זיך געהערט אויף קילאָמעטערס.

מיר צעלויפן זיך שנעל, יעדערער אין זיין גרוב. 14 מאָן שפּאַרן מיר זיך אַריין אינעם לעבעדיקן קבר, צונויפגעדריקט און צונויפגעפּרעסט איינער צום צווייטן. מען קען זיך נישט אַ באַווּעג טון. איך בלייב זיצן ביים אַריינגאַנג פון סכראָן, לאָזנדיק אָפּן די לאָך פון דער גרוב, כדי עס זאָל אַריינגיין אַ ביסל לופט. גלייכצייטיק הער איך זיך צו וואָס עס טוט זיך אַרום.

די נאָכט ציט זיך ווי אַן אייביקייט. ענדלעך הייבט אָן צו טאָגן. אַלץ נענטער און נענטער דערטראָגן זיך צו אונדז אינצלנע שאָסן. דאָס איז די דייטשע ראַז־וויעדקע. זי דערנענטערט זיך צו אונדז, אָקופּירנדיק קוואַרטאַל נאָך קוואַרטאַל. מיר ליגן טויט־שטיל. ביי אייניקע שפּילן זיך אָפּ אויפן פּנים די ווייטיקן פון אַן

אָפּגעזעסענעם פוס אָדער האַנט. מען פאַרבייסט די ליפּן כדי צו באַקעמפן דעם ווייטיק. איך פאַרמאַסקיר דעם אַריינגאַנג מיט צוגעגרייטע פון פריִער ביימלעך. עס איז נישט צו דערקענען אַז דאָ געפינען זיך לעבעדיקע מענטשן. אויב מיר וועלן אַנטדעקט ווערן, איז גענוג איין האַנט־גראַנאַט אַז אַלע זאָלן אומקומען אין גרוב.

עס איז שוין גרויסער טאָג. נאָענט פון אונדז, אויף אַ מהלך פון אַן ערך 300־400 מעטער, דערטראָגן זיך רעוואָלווער־שאָסן. עס הערט זיך אַ שיסעריי. עס געדוירט נישט לאַנג און פאַרביי אונדזער סכראָן גייען דורך דייטשן. איך הער זייערע טריט. זיי רעדן הויך צווישן זיך. זיי גייען דורך האַרט פאַר אונדזער סכראָן, אין דער ריכטונג צו אונדזער לאַגער (פון וועלכן מיר געפינען זיך בערך 70 מעטער). אין אַ מינוט אַרום הערן מיר פון לאַגער אַ געשריי: „האַלט! האַלט!" און גלייך דערנאָך 9 שאָסן. דאָס האָבן די מערדער דערשאָסן די ניין רעזיגנירטע ייִדן, צווישן זיי די דריי קליינע ייִנגלעך פונעם פאַלעניצער שוסטער. די דייטשן בושע־ווען לאַנג אינעם לאַגער. מיר הערן דאָס געקלינגעריי פון די געפונענע כלים, וועלכע מיר האָבן פאַרבאַהאַלטן צווישן די ביימער, און אַ געשריי: „ווו האָבן זיך די קרעציקע פאַרשטעקט?" זיי נישטערן אין לאַגער עטלעכע שעה און לאָזן זיך אין דער ריכטונג פונעם צווייטן קוואַרטאַל, ווו אונדזערע איבעריקע גרופּעס ליגן פאַרבאַהאַלטן אין די סכראָנעס. נישט טרעפנדיק דאָרט קיינעם און זעענדיק אַז דאָס פייער פון די שייטערס האָט נאָך גערייכערט האָבן זיי פאַרשטאַנען אַז דאָ נישט לאַנג האָבן מיר זיך נאָך דאָ געפונען און אַז זיכער זענען מיר גאָר נאָענט פאַרשטעקט אין די סכראָנעס. אויף יעדן איבערגעקערטן בוים האָבן זיי גענומען וואַרפן האַנט־גראַנאַטן האָבנדיק אַ פאַרדאַכט אַז דאָרט געפינען זיך זיכער די סכראָנעס. און פאַקטיש איז אַזוי געווען... אַ האַנט־גראַנאַט איז אַריינגעפאַלן אין סכראָן פון חיים יצחק יודקאָווסקי. דאָרט האָבן זיך געפונען 9 פּערזאָן. ביים אַריינ־גאַנג אין סכראָן איז געזעסן באָרע יודקאָווסקי (איצט אין ישראל), וועלכער האָט באַוויזן אַ כאַפּ צו טון דעם גראַנאַט און אים אָפּוואַרפן. דער גראַנאַט האָט אויפ־געריסן און אַלע אין סכראָן זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן. באָרע אַליין איז פאַר־וו„נדעט געוואָרן אין 17 ערטער, אויפן גאַנצן קערפּער. אָבער אַלע אין סכראָן האָבן זיך באַהערשט און געבליבן ליגן טויט־שטיל. דורגייענדיק דעם קוואַרטאַל האָבן די דייטשן כסדר געוואָרפן האַנט־גראַנאַטן. אַרום 4 פאַר נאַכט איז שטיל געוואָרן. מיר זיצן צונויפגעפּרעסטע, איינהאַלטנדיק דעם אָטעם. מיר ווייסן נישט וואָס אַרום אונדז קומט פאָר. מיר זענען ביי דער מיינונג אַז די דייטשן האָבן געלאָזן אין לאַגער אַ זאַסאַדע, ביז וואַנען מיר וועלן זיך צוריק באַווייזן. מיר ווייסן דאָס פון דער דערפאַרונג, נאָך פון דער ערשטער אָבלאַווע. ער פאַלט צו די נאַכט. מיר רעדן זיך אַדורך שטיל צווישן זיך. מיר עסן די עטלעכע געבראָטענע קאַר־טאָפל און דאָס פערד־פלייש. אַזוי ליגן מיר אָפּ אַ גאַנצע נאַכט, צונויפגעקוועטשט, נישט קענענדיק כאַפּן דעם אָטעם. פאַר טאָג האָט זיך די שיסעריי דערווייטערט. מיר ווייסן אָבער אַלץ נישט וואָס אַרום אונדז טוט זיך. מיר שרעקן זיך פאַרן אָנקומנעדיקן טאָג. מיר וואַרטן אויף דער נאַכט ווי אויף אַן אויסלייזונג. ביי טאָג וואַגן מיר נישט אַרויסצוגיין פון סכראָן.

פֿאַרנאַכט. מיר הערן ווי עס קריכט וועריכט. דאָס איז געווען יצחק וואָלף (איצט אין ישראל). ער איז געקומען זען וואָס עס הערט זיך ביי אונדז. ער זאָגט אַז אין וואַלד איז שטיל. ער איז געווען אין לאַגער. אַלע כלים זענען אַרויסגעשלעפּט. זיי זענען מיט די באַגנעטן צעהאַקט געוואָרן. אויך דערציילט ער אונדז אַז די 9 רעזיגנירטע יידן האָט מען געשאָסן.

אַזוי זענען מיר אָפּגעלעגן אין די באַהעלטענישן גאַנצע צוויי מעת לעת (27טער און 28טער דעצעמבער). ערשט דעם 28טן זענען מיר אַרויס אויף דער פרישער לופט. מיר גלייכן אויס אונדזערע צעקרימטע בייגער. די קינדער לעבן אויף. אונדזערע אָרעמע קינדער, נעבעך! אינעם סכראָן האָבן זיי זיך געהאַלטן בעסער ווי די דערוואַקסענע. מען האָט זיי אין גאַנצן נישט געהערט, אַזוי שטיל האָבן זיי זיך פֿאַרהאַלטן. ביסלעכווייז קריכט דער עולם אַרויס פון די סכראָנעס און מיר טרעפן זיך אייגער מיטן צווייטן. מיר גייען אַריבער אינעם צווייטן קוואַרטאַל צו דערוויסן זיך וואָס דאָרט איז געשען. גילארי, מולע מענדעלעוויטש, און אַברהם נוסבוים טראָגן איבער באָרעז פון סכראָן אין דער באַשעדיקטער זעמליאַנקע. אויך די איבעריקע פֿאַרוווונדעטע גייען אַהין אַריבער. מיר קלייבן זיך צונויף און זענען מקבר די 9 אומגעקומענע. מיר הייבן ווידער אָן אונדזער וואַלד־לעבן.

אונדזער עסן באַשטייט פון פערד־פלייש וואָס מיר באַקן אויפן פייער. מיר ליידן ווידער פון מאַנגל אין וואַסער. אונדז ווילט זיך זייער טרינקען. אין 2 פונקטן שיקן מיר אַרויס ראַזוויעדקעס צו דערוויסן זיך וואָס עס טוט זיך אַרום אונדז. דוד ברעסקין, מוליע, יצחק וואָלק און נאָך אייניקע גייען אין די נאָענטע דערפער. אַנדערע דריי מענטשן גייען אין לאַגער פון שטאָב, אפשר האָט זיך דער אָטריאַד אומגעקערט. זיי קומען צוריק און דערציילן אַז דער גאַנצער לאַגער, אַלע בייַדלעך און פֿאַלאַטקעס זענען פֿאַרברענט. ס׳איז קיינער נישטאָ. זיי האָבן דאָרט געפונען אַ ביסל פֿראָוויאַנט און געבראַכט עס מיט זיך. די חברה וואָס איז אַוועק אין די דערפער האָט צוריקגעבראַכט אַ פור, אַ בהמה און שעפּסן. עס הייבט אָן צו פאַלן שניי אויף וועלכן מיר וואַרטן מיט אומגעדולד, ווייל מיט אים וועלן מיר קענען שטילן דעם דאָרשט. גלייכצייטיק שרעקט אונדז אָבער דער שניי, ווייל די טריט אויף אים קענען אונדז אויסגעבן. איצט, בעת דער אָבלאַווע, זענען מיר געראָטעוועט געוואָרן אַ דאַנק דעם וואָס דער שניי איז געהאָט געווען צעגאַנגען.

די מענטשן וואָס זענען צוריקגעקומען פון די דערפער דערציילן אַז גייענדיק דורך אַקוינאַווע האָבן זיי דאָרט קיין לעבעדיקן נפש נישט געזען. די דייטשן האָבן אַלע איינווינער פונעם דאָרף דערשאָסן. די טירן פון די הייזער זענען אָפן. בהמות, פערד, הינער דרייען זיך אַרום איבערן דאָרף אָן בעלי־בתים. מיר באַשליסן שיקן מענטשן אין דאָרף כדי זיך צו פֿאַרגרייטן מיט פּראָדוקטן און זאַכן. פיר מאַן לאָזן זיך אַוועק קיין מאַנטשוט און ברענגען פון דאָרט 3 פורן. מיר לאָזן זיך קיין אַקוּ־נינאַווע נאָך קאָרטאָפל. דערווייל האָט זיך אומגעקערט דער אָטריאַד. זיי באַווונ׳ דערן אונדז וואָס מיר לעבן. ״ווי אַזוי זענט איר אַרויס פון אַזאַ פייער און אָפּגע־קומען בסך הכל מיט 9 טויטע? מיר האָבן געמיינט אַז מען האָט אייך אַלעמען שוין אומגעבראַכט. אייך נעמען אָפּילו נישט קיין קוילן״.

פון אַקוינאַווע ברענגען מיר קאָרטאָפל און בהמות. איך און גילאַרי האָבן

געפונען אַ קעסטל זאַלץ און מיר גלייבן נישט אונדזערע אויגן. אַזוי זענען מיר געווען אויסגעהונגערט נאָך אַ ביסל זאַלץ. שוין עטלעכע חדשים ווי מיר זענען געווען אינגאַנצן אָן זאַלץ. דאָס דאָזיקע אַקונינאַווע האָט אויסגעזען אַזוי ווי עס האָבן אויסגעזען אונדזערע שטעט און שטעטלעך נאָך די שחיטות, מיט אין אונטערשייד וואָס דאָרט האָבן די פּויערים צעשלעפּט און צעראַבירט אַליין וואָס עס האָט זיך געלאָזט. מיר דערקענען נעמען נאָר דאָס וואָס אונדז איז נייטיק.

די פּאַרטיזאַנער פון אָטריאַד האָבן זיך דערווּוסט אַז די דייטשן דאָרפן קומען פּאַרנעמען דעם פּאַרבליבענעם אינווענטאַר פון דאָרף. מיר איילן זיך און פּאַרגרייטן שנעל וואָס מערער פּראָדוקטן, כדי צו קענען אַ לענגערע צייט אויסהאַלטן. ענדלעך איז קיין אָקונינאַווע אָנגעקומען אַ גרויסע באַנדע פּאָליציי מיט דייטשן. דער פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד האָט פּאַרלייגט זאַסאַדעס און זיי אָפּגעוואַרט. עס איז אַנטשטאַנען אַ שטאַרקע שלאַכט וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ האַלבן טאָג. די דייטשן האָבן באַזעצט דאָס דאָרף און פּאַרנומען דעם אינווענטאַר. נאָך מיטאָג זענען זיי אָפּגעטרעטן. עס זענען געווען טויטע און פּאַרוווּנדעטע פון ביידע זייטן.

עס שטייען שטאַרקע פרעסט. צוליב זיכערקייטס־טעמים זיצן מיר ביי טאָג אין די סכראָנעס און די נעכט פּאַרברענגען מיר אין דרויסן. מיר פּאַרענדיקן דאָס אויסבויען די צעשטערטע און נישט פּאַרענדיקטע זעמליאַנקעס. זיצנדיק אין די סכראָנעס דערמאָנען מיר זיך אין דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט און באַקלאָגן אונדזער גורל.

איך דערמאָן זיך אַ שמועס וואָס איז געפירט געווארן ביי נאַכט דעם 1טן יאַנואַר 1943. רבקה זאָגט: „נו, איצט האָבן מיר אַ געווּוסט סאַטיספאַקציע. היטלער האָט דאָך פאַרזיכערט אַז ביזן יאָר 1943 וועט זיך אין זיינע אָקופּירטע געביטן נישט געפינען קיין איין יידּ. און אָט איז שוין דאָס יאָר 1943 און עס לעבן נאָך יידן. מיר געפינען זיך דאָ הונדערט עטלעכע און צוואַנציק יידן. אפשר וועלן מיר נאָך היטלערן איבערלעבן. ער האָט זיך באַרימט אַז אין יאָר 1943 וועט מען אַ יידן קענען זען בלויז אויפן פּילם, און אים אויף צו להכעיס לעבן מיר נאָך!...“ צווישן אַנדערע זאָגט די קלוגע רבקה: „ס'וועט קומען אַ צייט און די יידן אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער, וווהין די צרה האָט נישט דערגרייכט, וועלן איינאַרדענען טרויער־אַקאַדעמיעס צו אונדזער אָנדענק. מען וועט זיך צונויפקומען אָנגעטון אין סמאָקינגס און אין שוואַרצע אָוונט־קליידער. מען וועט האַלטן טרויער־רעדעס און דער אָוונט וועט פאַרענדיקט ווערן מיט טענץ און אַנדערע פאַרווויילונגען...“

***

אין דער ערשטער העלפט יאַנואַר זענען מיר פּאַרטיק געוואָרן מיט אייניקע זעמליאַנקעס. אַרום דעם 15טן האָבן מיר זיך אַהין אַריבערגעקליבן. מיר האָבן דאָרט געמאַכט אייוועלעך און וואַרעמען זיך כסדר. מיר הייבן אָן דערוואַרעמען אונדזערע געפרוירענע גלידער. יעדע נאַכט גייען אונדזערע מענטשן אויף אָפּעראַציעס. מיר טרעפן זיך מיט פּאַרטיזאַנער פון אָטריאַד. לויט אַ באָפעל פון שטאָב פאַרברענען מיר אייניקע הייזער פון פּויערים אין דאָרף סוכינקע, ווו די פּויערים

האָבן אַרויסגעגעבן ידיעות צו די דייטשן וועגן די פֿאַרטיזאַנער. איצט גרייטן מיר זיך אויסצופירן נאָך אַן אויפגאַבע: ארונטערצולאָזן אַ באַן פון דער ליניע. צו דעם צוועק באַשטימען מיר אַ גרופּע פון: ראובן דיטקאָווסקי, גילארי, יעקב פּריבולסקי און נאָך אייניקע. אויף דער טריבע, אַ 300 מעטער פון אונדז, שטעלן מיר כסדר אַרויס פּאָסטנס צו היטן. די פרעסט דערגייען אונדז די יאָרן אַלץ מער־רער און שוועכער. פיל פון אונדז זענען שוין מיט אָפּגעפרוירענע גלידער: פינגער, אויערן אָדער פיס. מיר וויקלען זיך איין אין אַלע שמאַטעס וואָס מיר האָבן נאָר.

***

דאָס איז געווען אומגעפער דעם 17טן אָדער 18טן יאַנואַר. צוויי פון אונדזערע מענטשן שטייען אויף שמירה אויף די טריבעס. נישט וויט פון זיי, אין קעגנאיבערדיקן וואַלד, באַווייזן זיך 4 פורן מיט פויערים וועלכע זענען געקומען האָקן האָלץ. איינער פון דער וואַך קומט גלייך צו לויפן אָנצוזאָגן וועגן דעם. מיר לאָזן זיך אַרויס אין וואַלד נאָך די פורן און פאַרהאַלטן דריי פון זיי. איינעם יאָגלייקא, אַ ביטענער גוי, האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן. עס וווייזט זיך אַרויס אַז די דריי פאַרהאַלטענע זענען באַקאַנטע ביטענער פויערים, די ערגסטע פון די ערגסטע: דער באַקאַנטער כוליגאַן יאַנעטשקע, זיינער אַ ברודער און אַסעפּטשיק מיקאָליי.

זיי האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן נאָך בעת אונדזער זיין אין געטאָ. מיר ברענגען די דריי פויערים אין לאַגער, זעצן זיי אַריין אין אַ סכראָן און שיקן וועגן דעם אָנזאָגן אינעם שטאָב. אין שטאָב איז מען געווען שטאַרק צופרידן וואָס מיר האָבן אויסגעפירט דעם באַפעל וועגן פאַרהאַלטן פרעמדע וועלכע קומען אין וואַלד. צו מאָרגנס האָבן מיר די דריי גויים צוגעשטעלט אין שטאָב, וועלכער האָט פעסטגעשטעלט אַז די דייטשן האָבן זיי ספּעציעל אַרויסגעשיקט אין וואַלד אויף צו דערוויסן זיך דאָס אָרט וווּ ס׳גיבט פּאַרטיזאַנער. די דריי שפּיאָנען האָט מען גלייך דערשאָסן.

דעם 19טן יאַנואַר זענען אונדזערע צוריקגעקומען פון אַן אָפּעראַציע. דער אָנפירער און פּראָדוקטן־פאַרטיילער איז געווען שמוליק זילבערבערג. ס׳איז געווען אַ שטאַרקער פראָסט. מיר זיצן אַלע אַרום דעם פייער, קאָכן קאַרטאָפל און פלייש. אַ זייגער 12 ביי טאָג דערטראָגן זיך צו אונדז עטלעכע שאָסן פון דער טריבע וווּ עס שטייט אונדזער וואַך. מיר גיבן זיך אַלע אַ הייב פון די ערטער און טרעטן אָפּ פון פייער. אין עטלעכע מינוט אַרום הערן מיר אייניקע שאָסן פונעם צווייטן קוואַרטאַל וווּ עס געפינט זיך אַ טייל פון אונדזער גרופּע. מיר ווייסן נישט וואָס דאָ קומט פאָר, און טרעטן אָפּ טיפער אין וואַלד קריכנדיק אין שניי ביז איבער די קני. אייניקע פון אונדז זענען כמעט נאַקעט, ווייל זיצנדיק אין די זעמליאַנקעס וועלן עס האָבן זיך דערהערט די שיסעריין, האָבן זיי נישט באַווייזן זיך אָנצוטון. בן־ציון וואַטענבערג איז אינגאַנצן באַרוועס, און אַזוי לויפט ער איבערן שניי. מיר נעמען פון זיך אַראָפּ עטלעכע שמאַטעס און וויקלען אים אַרום די פיס וואָס זענען געווען שוין אָפּגעפרוירן און בלוט איז פון זיי גערונען.

דאָס שיסעריי האַלט נישט אָן לאַנג. אין אַ פּאָר שעה אַרום קערן מיר זיך צוריק צו אונדזערע ערטער און מיר דערוויסן זיך אַז די פּאָליציי פון ביטען איז נאָענט צוגעקומען צו אונדזער וואַך. אויף שמירה זענען דאָן געשטאַנען אַראָנטשיק יאָסעלעוויטש (אַ סלאָנימער) און אַ לאָדזשער מיידל ראָזאַ אויף וועמען די פּאָליציי האָט געשאָסן און זי געטויט. אַראָנטשיק איז אַנטלאָפן אין דער ריכטונג פון אָטריאַד כדי אָנצוזאָגן אַז די פּאָליציי איז באַפאַלן. די פּאָליציי האָט זיך געקערעוועט לויט די פּרישע טריט אויפן שניי, וואָס האָבן געפירט צום צווייטן קוואַרטאַל. דאָרט האָבן זיך געפונען אייניקע אונדזערע זעמליאַנקעס. אברהמל (חיה־שרהס) דיטקאָווסקי, וועלכער האָט זיך דאָן געפונען מיט אונדז, איז צעטומלט געוואָרן און אָנשטאָט צו לויפן צו אונדז איז ער גאָר אַוועק אין זיין סכראָן. די פּאָליציי האָט אים באַמערקט אַריינלויפן אין סכראָן, אָנגעצילט זיך אויף אים אוּן דערהרגעט. אַראָנטשיק יאָסעלעוויטש איז דערלאָפן אין שטאָב. אין אייניקע מינוטן אַרום זענען אַרויסגעפאָרן אויף אַ 70־80 שליטנס פּאַרטיזאַנער כדי איבערצושניידן דעם וועג דער פּאָליציי. עס איז שוין אָבער געווען צו שפּעט. די פּאָליציי האָט שוין באַוויזן צו פאַרלאָזן דעם וואַלד.

פּאָר נאַכט האָבן מיר זיך צונויפגעקליבן און זיך באַראָטן וואָס צו טון. מיר זענען אָנטדעקט. צי זאָלן מיר פאַרלאָזן דעם פונקט? מיר קענען זיך נישט אָנטשליסן אַרויסצוגיין פון די וואַרעמע זעמליאַנקעס און גיין זוכן אַ נייַ אָרט ביי די שטאַרקע פּרעסט. די קינדער און אויך די דערוואַקסענע וועלן עס במילא נישט אויסהאַלטן. מיר שטייען פּאָר אַ פּראָגע: אָדער אומקומען דאָ אויפן אָרט, אָדער פאַרפרוירן וועלן אויפן וועג. מיר באַשליסן צו בלייבן אויפן זעלבן אָרט. ביי נאַכט זענען אַוועק אויף אָן אָפּעראַציע: דוד ברעסקין, יואל קאַץ, יעקב פּריבולסקי מיט זיין ברודער, ראובן דיטקאָווסקי און אָנדערע. מען האָט געבראַכט פּראָדוקטן און זאַלץ.

דעם 20סטן יאָנואַר, אין דער פרי, טיילט שמוליק זילבערבערג, ווי געווייניגער, די פּראָדוקטן. מיר זיצן אַרום די פייערן. איך געפין זיך ביי דער זעמליאַנקע פון נח פּאָלאָנעצקי, ווו שמוליק טיילט די פּראָדוקטן. דאָס איז בערך אַ 70 מענטער פון מיין זעמליאַנקע. דאָרט ביים פייער זיצן: אסתר, מיין פרוי, אידאָ, מיין 13־יעריקע טאָכטער און שמואל מיין זון, 9 יאָר אַלט, מיין שוועסטער ביילע מיט איר מאַן ליפּע און זייערע קינדער, די 18־יעריקע סאָניע און דער 14־יעריקער יוסף, מיין שוועגערין רבקה, מיין שוואָגער סענדער ראָבינאָוויטש מיט זיין פרוי קאַראָלאַ און די קלייַנע 6־יעריקע מאיע, מיין שוועגערין ציפּקע מיט איר 5־יעריקן זון יוספקע; דוד גאָלדמאַן מיט זיין פרוי (פּיניע דעם שוסטערס טאָכטער) און קינד, מיט זיין שוועגערין באַשקע קאַפּוסטע (אויך אַ טאָכטער פון פּיניע דעם שוסטער) און דוד ברעסקין. עס איז בערך אַ זייגער 11 אין דער פרי. מיט אַמאָל, גאָר נאָענט פון אונדז, עפנט זיך אַ שיסעריי און מיר הערן געשרייען. איך וויל לויפן צו מיין זיעמלאַנקע, נאָר איך באַקום אַ שטויס פון אימיצן און הער אַ געשריי: „שט־י נישט! לויף! פאָרשטעל נישט דעם וועג!" — און איך באַקום ווידער אַ שטויס. מיר לויפן איבער די נאָר וואָס אויסגעטראָטענע טריט אינעם שניי. דאָס אַלץ דויערט סעקונדעס. איך פּרוביר ווידער לויפן אויף צוריק, צו

מיינע, נאָר איך באַקום ווידער אַ שטויס אויף פאָרויס: „לויף, פאַרשטעל נישט דעם וועג!" די שיסעריי פאַרשטאַרקט זיך. טויזנטער קוילן פליען איבער אונד־זערע קעפּ — מיר הערן קולות פון דער ווייסרוסישער „סאַמאָכאָווע": „כלאָפּצי! סודאַ! טוט איך צעלאַיאַ קוטשאַ!" (יאַטן, אַהער, דאָ איז זייער אַ גאַנצע באַנדע!) מיר לויפן איבערן שניי, מיר האָבן נישט קיין אָטעם. מיר נעמען רעכטס — און לויפן אַנטקעגן די שיסערס. מיר הייבן אָן לויפן אין אַ פאַרקערטער ריכ־טונג — דאָס זעלבע. מיט אַמאָל דערהער איך נישט ווייט פון מיר אַ געשריי: „פּאַפּאַ! פּאַפּאַ! דייטשן... פּאַפּאַ! פּאַ...!" דאָס שרייט מיין טאָכטער. אייניקע שאָסן האַקן איבער איר פאַרצוויילט געשריי. זי ווערט אַנטשוויגן. איך וויל לויפן צו איר. הענקע (משה אייזיקס) שרייט: „לויף! אָט איז די פּאָ־ליציי — לויף!" ער לאָזט מיר זיך נישט אָפּשטעלן. מיר לויפן אָן אויפהער, אָן אַן אָטעם. אייניקע פון אונדז זענען אינגאַנצן באָרוועס. מיר לאָזן זיך אין דער ריכטונג צו „וואָלטשע־נאָרעס", ווו עס געפינט זיך דער אָטריאַד. די שיסע־ריי הערט נישט אויף. נאָענט פון אונדז הערט זיך דאָס געשריי פון די „סאַמאָ־כאָווצעס'. מיר לויפן אַזוי אַ דריי קילאָמעטער ביז וואָלטשע־נאָרער פּאָליאַנעס. מיר קענען נישט אָפּעטעמען. אייניקע בלייבן ליגן אויפן שניי האַלב־טויטע. וואַ־טענבערג, וועלכער האָט זיך נעכטן אָפּגעפרוירן די פיס, ליגט אויפן שניי, רייבט זיך זיינע צעבלוטיקטע פיס און וויינט. פון דער ווייטנס דערהערן מיר ווי עס טראָגן זיך אין אַ גאַלאָפּ צענדליקער שליטנס. דאָס האָבן די פּאַרטיזאַנער אַרויסגעלאָזט זיך מיטן אָטריאַד כדי איבערצוהאַקן דעם וועג די אָנפאַלערס. אין בערך אַ האַלבער שעה אַרום דערטראָגט זיך צו אונדז אַ שטאַרקע שיסעריי. דאָס האָבן די פּאַרטי־זאַנער פאַרשטעלט דער פּאָליציי דעם וועג און געעפנט אויף איר אַ שיסעריי. מיר זענען 18 מאַן, אַנטלאָפענע פון פייער. איך רוף אויס: „כ'גיי צוריק אין לאַגער!" מען לאָזט מיר נישט גיין, אָבער איך הער נישט קיינעם און מיט דער טריבע לאָז איך זיך צוריק אין לאַגער. מיט מיר גייען מיט דוד ברעסקין און בערל בייזער.

מיר דערנענטערן זיך צום לאַגער. אויפן וועג טרעפן מיר צעוואָרפן פאַרשיי־דענע זאַכן, צוגערויבטע פון אונדזערע זעמליאַנקעס. דער שניי אין וואַלד איז צעפאָרן און צעטרעטן. אָט בין איך שוין ביי מיין זיעמלאַנקע. איך לויף שנעל צו צום אָרט פון פייער (קאָסטיאָר) און טרעף נישט דאָרט קיינעם. אין פארצווייפ־לונג נעם איך הויך שרייען אויפן קול: „אסתר! אידאַ! מוליע! סענדער!" קיינער ענטפערט מיר נישט. איך שריי העכער, מיט אַ ווילדן געשריי, ערשט דערזע איך ווי אסתר שטעקט אַרויס דעם קאָפּ פונעם סכראָן און הייבט אָן אַרויסצוקריכן. זי פאַלט צו צו מיר. מיר קושן זיך. „מוישקע, דו לעבסט!?"

אסתר דערציילט מיר אַז ווי נאָר מען האָט אָנגעהויבן שיסן זענען די קינדער געלאָפן צו איר. אסתר האָט נישט געהאַט קיין כוח צו לויפן, איז זי אַריינגעקראָכן אין סכראָן. די פּאָליציי האָט אַריינגעקוקט אין סכראָן, צוויי מאָל אַריינגעשאָסן און געשריגן: „פּאַרטיזאַן, ווילעזיי!" אסתר און מאַיע האָבן זיך פאַרשטעקט אין דער איינגעפאַלענער וואַנט פון סכראָן. די קוילן זענען זיי פאַרבייגעפלויגן פאַר דער נאָז. די פּאָליציי האָט זי נישט באַמערקט און אַזוי האָט זי זיך געראַטעוועט.

די קליינע מאַיע קריכט אַרויס פון סכראָן, טרייסלט זיך פון שרעק און קעלט

און רעדט נישט קיין וואָרט. — „מיר האָבן שוין נישט קיינעם", זאָגט אסתר. מיר גייען זוכן אונדזערע קינדער. דער ערשטער וועלכער זוכט זיך אָפּ איז סענדער. ער דערציילט אונדז זיין געשיכטע. אַן אויפרייס־קויל האָט אים געטראָפן און אויסגעריסן אַ שטיק פלייש פון האַנט. לויפן שנעל האָט ער נישט געקענט צוליב זיין קראַנקן פוס, וואָס איז אים פאַרוווונדעט געוואָרן נאָך בעת דער ערשטער אָבלאַווע. איצט איז ער געפאַלן אויפן שניי באַגיסנדיק זיך מיט בלוט. פאַליציי איז צו אים צו, טרעטנדיק אים מיט די פיס. זיי האָבן געמיינט אַז ער איז טויט און אַראָפּגעצויגן פון אים די הויזן. דערזעענדיק אויף אים נאָך אַ פּאָר הויזן האָבן זיי זיי אויך אַראָפּגעצויגן. זיי האָבן אַ טאַפּ געטון אין די קעשענעס פון דער מאַרינאַרקע, געשטאַנען לעבן אים אַ פּאָר מינוט און זענען אַוועק לאָזנדיק אים ליגן אויפן שניי.

אַז ס׳איז שטיל געוואָרן איז סענדער עטוואָס געקומען צו זיך און קריכנדיק אויפן שניי האָט ער געוואָלט אָנקומען צו דער זיעמלאַנקע. אַז ער איז אַהין דערקראָכן איז ער אַריין אין גרוב. איך און אסתר האָבן אים געפונען אין זיעמלאַנקע. מיר לאָזן זיך ווייטער איבערן וואַלד זוכן אונדזערע קינדער און די פאַרבליבענע מענטשן פון אונדזער גרופּע. מיר לויפן אויפן אויסגעטראָטענעם וועג. אָט טרעפן מיר ליגן יוספקען ציפקעס מיט אַן אָפּגעריסענעם קאָפּ. ווייטער גענפינען זיך זלאַטקעס (אסתר צדוקס) ביידע קינדער איטע און גארדע. זיי ליגן איינער לעבן אַנדערן מיט צעשמעטערטע קעפּ פון אויפרייס־קויל. נישט וויט פון זיי ליגט נח פּאַלאַנעצקיס ייִנגל מיט אַן אויסגערונענעם מוח. מיין שוואָגער ליפּע האָט אַן אַדורכגעשאָסענעם קערפּער. ווי משוגענע לויפן מיר וויטער אויף דער סטעזשקע וואָס איז אויסגעלייגט מיט טויטע קערפּערס. אָט ליגט אונדזער טאַכטער אידאַטשקע מיט אַן אַדורכגעשאָסענער ברוסט. מיר בייגן זיך אַראָפּ צו איר, וועקן זי און שרייען: „אידאַטשקע!" נישטאָ קיין ענטפער. וווּ איז אונדזער זונעלע מוליע? אָט ליגט סאַניע, אָט ליגט ציפקע כמעט אַ נאַקעטע. די מערדער האָבן פון איר אַראָפּגעצויגן דאָס אָנטאָן. צענדליקער טויטע קערפּערס פון נאָענטע מענטשן, מיט וועלכע מיר האָבן ערשט נישט־לאַנג געלעבט צוזאַמען און געטיילט זיך מיט אַלעמען. וווּ איז מוליע? וויסנדיק אַז אונדזערע קינדער האָבן תמיד געהיט אינגדאָס צווייטע קערן מיר זיך אום אויפן אָרט וווּ עס ליגט אידאַטשקע און אַ 10 מעטער פון איר, אין די קוסטעס, ליגט דאָס קערפּערל פון אונדזער מולינקען. מיר בייגן זיך אַראָפּ צו אים. עס זעט נישט אויס ער זאָל זיין פאַרוווונדעט. איין פוס איז אָן אַ שיכל. צוליב זיין צוגעפרוירענעם פוס איז ער געזעסן ביים פייער אָן אַ שיכל און בעתן איבערפאַל האָט ער זיך אַזוי גלאַזט לויפן נאָך אידאַטשקען. איך הייב אים אויף און הער ווי אַ קרעכץ רייסט זיך פון אים אַרויס. „אסתר! ער לעבט!" — גיב איך אַ געשריי. דאָס קינד קרעכצט. איך באַמערק אויף זיין קעפּל אַ בלוט־פלעק. ער איז פאַרוווונדעט אין קאָפּ. אסתר העלפט מיר אים נעמען אויף דער פּלייצע און איך טראָג אים צום לאַגער וואָס געפינט זיך פון דאַנען בערך אַ קי־לאָמעטער. איך האָב אויף מיין האַנט אַ שטאַרקן געשווויר און קוים וואָס איך טראָג מוליען מיט דער צווייטער האַנט. מיר דערנענטערן זיך צום לאַגער.

אהרון לויבישיצער לויפט מיר אַנטקעגן און העלפט מיר טראָגן מולינקען.

מיר דערנענטערן זיך צום פייער און הייבן אָן דערוואַרעמען דאָס קינד. ער רעדט אַרויס אַ וואָרט: „הייסע טיי!" מיר גיסן אים אַריין אין מויל וואַרעמס. דאָס קינד קען נישט עפענען דאָס מויל. ראובן יצחקס (דער שמיד) זאָגט צו אונדז: „אומזיסט אייער אַרבעט. מאַטערט אים נישט. לאָזט אים". מיר טראָגן אַריבער דאָס קינד אין זיעמלאַנקע, לעבן סענדערן, און לייגן אים אַוועק אויף דער האַרטער נאַרע. דאָס קינד קען נישט באַוועגן מיט אַ האַלבן קערפּער. ער איז פּאַראַליזירט און פאַרפרוירן. איך לויף אַרויס, זוך אָפּ צעוואָרפענע מלבושים אַרום דער זיעמלאַנקע פאַר סענדערן און דעם קינד. אסתר פאַרבינדט סענדערן די וווּנד פון דער האַנט. אין זיעמלאַנקע איז שוין פינצטער. מוליק קרעכצט. די קליינע מאַיע (סענדערס טעכטערל) פאַררוקט זיך אין אַ ווינקל און לאָזט פון זיך נישט הערן.

דערווייל הייבן אָן זיך צונויפצוקלייבן די לעבן־געבליבענע און די וואָס זענען מיטגעפאָרן מיט די פּאַרטיזאַנער פונעם אָטריאַד. עס קומען צוריק די ברידער מוליע און נאניע מענדעלעוויטש און זיי דערציילן פּרטים פונעם איבערפאַל. זיי גיבן איבער אַז די „סאַמאָכאָווע" האָט לעבעדיקערהייט גענומען מיין שוועסטער ביילע, מיניע גאַלערשטיין, צפּורה יודקאָווסקי, שיינע יודקאָווסקי מיטן קינד אוריק, און נאָך אַ פרוי, אַ לאָדזשערין, וועמענס טאָכטער ראָזאַ איז מיט אייניקע טעג צוריק אומגעקומען שטייענדיק אויפן פּאָסטן ביי דער טריבע.

דערנאָך האָבן די פּאַרטיזאַנער איבערגעהאַקט דעם וועג דער 'סאַמאָכאָווע" און געעפנט אויף זיי אַ שיסעריי פון וועלכער עס זענען דערהרגעט געוואָרן 4 סאַמאָכאָווצעס און 4 ביטענער גויים וואָס זענען מיט זיי מיטגעפאָרן אין וואַלד, כדי צו ראַבירן.

אויך אונדזערע מענטשן, וועלכע זענען געווען אין געפאַנגענשאַפט ביי דער „סאַמאָכאָווע", זענען געפאַלן פון דעם שיסעריי: מיין שוועסטער ביילע קאַנטאַ־ראָוויטש, מינע גאַלערשטיין און צפּורה יודקאָווסקי.

אין אַ יאָר אַרום האָב איך פון אַ ביטענער קריסט, וואַסקע גאַרבעלניק, וועלכער איז געקומען צו אונדז אין פּאַרטיזאַנקע, זיך דערוווּסט פּרטים פון ביילעס און מינעס אומקום. זיי האָט געפירט אויפן שליטן אַ זאַרעטשער „סאַמאָכאָוועץ" סע־ריאָזשאַ ראַיקאַ, וועלכער האָט אין דער יוגנט געלערנט צוזאַמען מיט מינע גאַלער־שטיין אין דער ביטענער פּאָוושעכנער שול. מינע האָט זיך געבעטן ביי סעריאָזשאַן ער זאָל זי אָפּלאָזן און דערמאָנט אים וועגן זייער לערנען צוזאַמען אין שול. — „מאַלטשי! אוביו!" — האָט סעריאָזשאַ אָפּגעענטפערט. ווען די פּאַרטיזאַנער האָבן געעפנט אַ פייער אויף די „סאַמאָכאָווצעס" האָבן ביילע און מינע פּרובירט אַנט־לויפן פונעם שליטן. סעריאָזשאַ האָט זיי ביידן דערשאָסן אויפן שליטן, אַרויסגע־וואָרפן אויפן שניי און אַנטלאָפן. דער מערדער האָט זיך דערנאָך באַרימט דערמיט פאַר זיינע חברים, ווען ער איז צוריקגעקומען קיין ביטען. די פרוי פון באָרע יודקאָווסקי מיטן קינד אוריק, וועלכע זענען געווען פאַרוווּנדעט פון אַ דורכלויפנ־דיקער קויל, ווי אויך די לאָדזשער פרוי, זענען נאָך דער שיסעריי צוגענומען געוואָרן דורך די פּאַרטיזאַנער און אַוועקגעפירט אין אָטריאַד. דאָרט האָט מען קעגן זיי פאַרפירט אַ בייזוויליקע פאַרברעכערישע אויספאָרשונג: צי האָבן די ייִדישע פרויען זיך נישט איבערגעגעבן פרייוויליק דער פּאָליציי כדי אַרויסצוגעבן

סודות פון דער פּאַרטיזאַנקע. באַרע און נאָך אייניקע האָבן אָנגעלייגט זייערע אַלע כוחות כדי אַרויסצוראַטעווען שיינען מיטן קינד און די לאָדזשער פרוי. עס האָט אָבער וויניק וואָס געהאָלפן. די לאָדזשערין איז פאַרמשפט געוואָרן צום טויט. דעם אורטייל האָט אויסגעפירט אַ פּאַרטיזאַנקע, די פרוי פון אַ געווען קאָמוניסטישן אָנפירער אין ביטען מיטן פּאָמיליען־נאָמען מיסאָוו. ביי די דייטשן איז זי און אירע צווי זין געווען דייטשע פּאַטריאָטן. צוליב אַ מסירה אויף איר איז זי אָנטלאָפן אין וואַלד און געוואָרן אַ פירערין אינעם שטאָב. דאָס האָט זי זיך אונטערגענומען אויסצופירן דעם טויט־אורטייל און מיט אַ פלאָקן דערהרגעט די אומשולדיקע און אומגליקלעכע פרוי. שיינע יודקאָווסקי מיט אוריקן האָט מען באַפרייט אין עטלעכע טעג אַרום און זיי האָבן זיך אומגעקערט צו אונדז אין דער זיעמלאָנקע.

פון די 16 מענטשן, וואָס זענען געווען אין אונדזער זיעמלאָנקע, זענען מיר איצט פאַרבליבן פינף: איך, מיין פרוי אסתר, מיין שוועסטער־פאַרוווּנדעטער שוואָגער סענדער ראָבינאָוויטש, אונדזער האַלב־טויטער מוליקל און די קליינע מאַיע. די זיעמליאַנקע איז אויסגעליידיקט פון אַלע זאַכן. אַפילו דאָס בלעכענע אייוועלע וואָס פלעגט אונדז וואַרעמען איז אויך נישטאָ. איך לייג אָן אויף דער ערד אַ פייער. דער רויך גייט אונדז אין די אויגן אַריין. שפּעטער קומען צו אונדז זיך וואַרעמען נאָך אייניקע. עס איז אַ נאַכט וואָס לאָזט זיך נישט פאַרגעסן. אַרום, אין דרויסן, אינעם טיפן שניי, זענען צעוואָרפן די טויטע קערפּערס פון אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע. נישט אַלעמענס קערפּערס האָבן מיר געפונען. פיל פעלן אונדז. נעכטן האָט נאָך אונדזער גרופּע געציילט 125 יידן — און איצט זענען מיר גע־בליבן נאָר 70. 55 זענען אומגעקומען און זייערע קערפּערס ליגן צעזייט איבערן גאַנצן קוואַרטאַל. פון די 70 לעבן־געבליבענע זענען פאַראַן 26 פאַרוווּנדעטע און אָפּגעפרוירענע, אויך קינדער. פון מיין פאַמיליע זענען אומגעקומען 9 פערזאָן: מיין 13־יעריקע טאָכטער אידאַטשקע; מיין שוועגערין רבקה ראָבינאָוויטש; מיין שוועסטער ביילע און איר מאַן ליפּע; זייערע קינדער סאָניע און יוסף; ציפּקע און איר זון יוספקע און קאַראָליע (סענדערס פרוי).

צווישן די 55 אומגעקומענע זענען אויך געווען: זלאַטקע ווישניאַצקי (זלאַטקע אסתרס) מיט אירע 2 קינדער יוטע און גאַרדע*) נח פּאַלאַנעצקיס פרוי (שרה עפּראַימסקי) מיט איר זון; צפורה יודקאָווסקי; באַשקע יודקאָווסקי (בערל דעם קצבס) מיט צוויי זין משהלע און בערעלע; סימקע דיטקאָווסקי (ציפּע בערענשטיינס) מיטן זון מוליע; מינע גאַלערשטיין; עלקע קרופּעניע; יאַנע גאָלדמאַן (פּינע דעם שוסטערס פון באַרג) מיט אַ קינד און באַשע קאָפּוסטאַ (אַ שוועסטער פון יאַנע גאָלדמאַן). פיל אַנדערע נעמען איז מיר שווער צו דערמאָנען. אַ טייל פון די 55 זענען אויך געווען קאָסטווער און סלאָנימער. די אַלע קרבנות זענען דערשאָסן געוואָרן דורך די ביטענער ווייסרוסישע „סאַמאָאָוצעס", פון דער נאָענט, מיט אויפרייס־קוילן. די קערפּערס פון די אומגעקומענע זענען געווען צעריסן. מער־סטנטייל האָבן זיי געשאָסן אין די קעפּ. פיל קערפּערס האָבן מיר דערקענט בלויז

*) זע ווייטער דאָס קאַפּיטל „עס רעדן טויטע".

לויט די קליידער. ווי מען האָט אונדז דערנאָך איבערגעגעבן, האָבן אין דעם אי־בערפאַל אָנטיילגענומען 80 ביטענער סאַמאָכאָווצעס מיט זייער אָנפירער זמיט־רוטשענאָ, אַ ביטענער גוי. די מערדער זענען נאָך נישט זאַט געוואָרן מיט אונד־זער בלוט, וואָס זיי האָבן געהאָלפן פאַרגיסן אין ביטען, זענען זיי איצט אַראָפּגע־קומען אין וואַלד אומברענגען דאָס לעצטע ביסל ייִדן. דאָס מאָל זענען נישט מיטגעקומען מיט זיי קיין דייטשן. די היטלעריסטן האָבן געהאַט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן. זמיטרוטשענא איז געשטאַנען אויף דער טריבע און אָנגעפירט מיט דער אַרבעט. מיט וואָס פאַר אַ הנאה און פאַרגעניגן זיי האָבן זיך געוואָרפן אויף אונדז! ווי עס האָט דערציילט שיינע יודקאָווסקי, וועלכע איז צוריקגעקומען פון זייער געפאַנגענשאַפט, האָבן זיי זיך באַרימט איינער פארן צווייטן אַז ס'איז זיי נישט נייטיק געווען מיטצונעמען אַזויפיל געווער אין וואַלד. אַזוי זענען אונדזערע דורות־לאַנגע שכנים אָנגעפאַלן אויף שוצלאָזע, מאַכטלאָזע, אויסגעמאַטערטע, צע־בראָכענע לעבעדיקע מתים, וועלנדיק דורך דעם נושא חן זיין ביי זייערע מאַכט־האָבער — די דייטשן. מיר האָבן דערקענט דעם אמתן פּרצוף פון די יעניקע מיט וועלכע מיר האָבן געלעבט צוזאַמען דורות לאַנג. טיילן פון די ווייסרוסן האָבן זיך אַליין געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון די דייטשן. פרייוויליק זענען זיי אַריינגע־טראָטן אין דער „סאַמאָכאָווע" מיט דער כוונה צו מאָרדן און רויבן. זיי, די ווייסרו־סישע מערדערס, האָבן אונדז אויף שריט און טריט אַרויסגעגעבן. ווען נישט זיי וואָלטן אַ סך ייִדן געקענט געראַטעוועט ווערן. זיי, די פאַשיסטישע ווייסרוסן, זענען געוואָרן די אמתע שותפים פון די דייטשן. זאָל דאָס פאַרצייכנט ווערן צו זייער אייביקער שאַנדע.

שבת, צומאָרגנס נאָך דער שחיטה, ט"ו בשבט (21־1־1943) האָט נח פּאָלאַ־נעצקי צונויפגעקליבן אַלעמען און געהייסן אָפּטרעטן פון דעם אָרט. איצט, ווען מיר האָבן שוין נישט וואָס צו פאַרלירן, איז מען קליגער געוואָרן. עס איז באַ־שלאָסן געוואָרן אַז פון דעם אָרט גייען אַוועק אַלע געזונטע. דערקעגן בלייבן אין די זיעמליאַנקעס די פאַרוווּנדעטע, די אָפּגעפרוירענע און די קינדער. פאַר טאָג איז צו אונדז אין זיעמליאַנקע געקומען איטקע גאָרן (איצט אין ישראל) וועלכע איז צוזאַמען מיט אונדזערע קינדער געלאָפן בעתן איבערפאַל. זי דערציילט אַז די „סאַמאָכאָווע" האָט געשאָסן אויף זיי פון אַ מרחק נישט מער ווי 15 מעטער. אידאַטשקע האָט געשריגן „פּאַפּאַ" און די קוילן האָבן אויף שטענדיק איבערגע־האַקט איר געשריי. זי האָט געזען ווי מוליק איז פאַרוווּנדעט געוואָרן, איז אָפּגע־לאָפן אַ פּאָר טריט און געפאַלן אין שניי. איטקע אַליין איז פאַרוווּנדעט געוואָרן אין האַלדז און אין אַקסל. זי איז געפאַלן. די פּאָליציי איז צו איר צוגעגאַנגען און געזאָגט: „וואָט טעבע יעשטצא אָדנאַ פּוליאַ" — און אַריינגעשאָסן איר נאָך אַ קויל וואָס האָט איר געטראָפן אין פוס. די מערדערס האָבן פון די קרבנות אַראָפּ־געצויגן די מלבושים, דורכגענישטערט די קעשענעס און זענען אַוועק.

צו אונדז אין זיעמליאַנקע זענען אויך געקומען: אסתר פּעשקע (חנניה דעם מוליערס טאָכטער) מיט אירע 4 קינדער, וועלכע זענען על פּי נס ניצול געוואָרן דורך דעם וואָס בעתן איבערפאַל זענען זיי אַנטלאָפן אין אַן אַנדער ריכטונג און זיך באַהאַלטן צווישן געדיכטע קוסטעס; אברהם בערענשטיינס פרוי און איר זון

ישׂראל אָשר; יענטל אַבראַמאָווסקי (שלמה אלתר קראָשע דעם קצבס טאָכטער) מיט איר צוויי־יאָריקן יינגל ישעיה. צוזאַמען האָבן זיך צונויפגעקליבן 26 פּאָר־ווונדעטע, אָפּגעפרוירענע און קראַנקע, וואָס האָבן באַדאַרפט פּאַרבלייבן אין די זיעמליאַנקעס. די איבעריקע עטלעכע און פערציק טרעטן אָפּ אין אַ צווייטן אָרט אין וואַלד, אַ 3 קילאָמעטער וויטער פון די זיעמליאַנקעס. אסתר לאָזט מיר נישט פאַרבלייבן. אויך סענדער צווינגט מיך איך זאָל מיטגיין מיט דער גרופּע און אין אָוונט צוריקקומען. דער פּראָסט, וואָס האָט נעכטן אָנגעהאַלטן שטאַרק, האָט איצט נאָכגעלאָזט און ס׳האָט אָנגעהויבן רעגענען. מיר זענען אַדורכגעווייקט געוואָרן ביזן לייב. נאָכן האַלבן טאָג איז געוואָרן אַ שניי־שטורעם און אַ שטאַרקער פּראָסט. אונדזערע קליידער זענען אייגנעפרוירן. מיר האָבן זיך נישט געקענט באַוועגן — אַזוי ווי פון בלעך זענען אויף אונדז געווען די מלבושים. אַז ס׳איז טונקל געוואָרן האָבן מיר פאַרלאָזט דאָס נייע אָרט און צוריקגעגאַנגען אין די זיעמליאַנקעס. ס׳איז שווער צו שילדערן אונדזער צושטאַנד און די לאַגע פון אונדזערע פאַרוווונדעטע. און אפשר וואָלט געווען אַ פאַרברעכן דאָס צו שילדערן. מיט אַ מענטשלעכן שכל קען מען דאָס איבערהויפּט נישט באַגרייפן. „לעבעדיקע מתים״ — דאָס איז אפשר די פּאַסיקע באַצייכענונג. מען טאָר עס נישט שילדערן כדי מענטשן זאָלן נישט וויסן צו וואָס פאַר מדרגה פון ליידן מען קען דערגיין.

צו מאָרגנס, זונטיק, זענען מיר: איך, אסתר, ראובן יצחקס, פייוול טענענבוים און אברהמטשע אַרויסגעגאַנגען קובר צו זיין אונדזערע מתים. אין דער געפרוי־רענער ערד האָבן מיר אויסגעהאַקט אַ קבר און צוזאַמענגעבראַכט 9 קערפּערס; מיין שוואָגער ליפּע קאַנטאָראָוויטש, יוטע און גארדע ווישנאַצקי (זלאַטקעס קינ־דער), יוספקע ראַבינאָוויטש, זומאַנס טאָכטער, פייוול טענענבוימס פרוי און קינד און נאָך עטלעכע הרוגים וועמענס נעמען איך געדענק נישט. דעם צווייטן קבר האָבן מיר אויסגעהאַקט אַ האַלבן קילאָמעטער וויטער, וווּ מיר האָבן מקבר געווען מיין טאָכטער, מיין שוועסטערס טאָכטער סאָניע, מיין שוועגערין ציפּקע, סימקען און איר מוליקן, אַוראָמעס פרוי און קינד, שרה עפראַימסקי און איר קינד. מיר מאָכן סימנים אויף די קברים, האָקן אויס אין בוים די נעמען פון די אומגעקו־מענע. פון אונדזערע פאַרבלוטיקטע הערצער רייסט זיך ווידער אַרויס דער אלטער יידישער קדיש. שטיקער פון אונדזערע נשמות האָבן מיר מקבר געווען, שטיקער פון אונדזער לעבן. איך זוך נאָך איבערן וואַלד קערפּערס וואָס פעלן און אייניקע פון זיי געפּין איך פאַרשאָטענע פון שניי. מיר האָקן ווידער אַ קבר...

די זיעמליאַנקע איז פול מיט פאַרוווונדעטע. איך, אסתר און יענטל זענען די געזונטע און מיר זענען זיך מטפל מיט די קראַנקע. מיט די לעצטע כוחות האָט מיין פרוי אסתר זיך מקריב געווען פאַר די פאַרוווונדעטע. אַליין אַ צעבראָכענע, אַ דערשעפּטע, האָט זי געאַרבעט ביי טאָג און ביי נאַכט און אַרויסגעגעבן פון זיך נייע קוואַלן פון ענערגיע. זי האָט אַלעמען איבערגעבונדן די באַנדאַזשן, גע־קאָכט און דערלאַנגט זיי די וואַסערדיקע זופ צום מויל, געראָמט, געוואַשן מיט איבערמענטשלעכע כוחות. אין משך פון צווי מאָנאַטן איז זי נישט געשלאָפן, ביז... זי איז איינגעשלאָפן אויף אייביק.

אסתר האָט אין זיך פאַרמאָגט נישט נאָר מוטערלעכע געפילן. זי האָט געהאַט

אין זיך עפּעס העכערס, געטלעכס. פון איר באַהאַנדלונג האָבן די פּאַרוווּנדעטע אָנגעהויבן זיך פילן בעסער, אויסער אונדזער מולינקען. פון טאָג צו טאָג איז אים ערגער געוואָרן. פון זיינע גענפרוירענע אויערן זענען געפאַלן שטיקער, אויך פון די פינגער. דער קערפּער איז פאַראַליזירט. די קויל איז אים געבליבן אין קאָפּ. איבערן אויג האָט זיך אָנגעקליבן ראָפּע (מאַטעריע) און פאַרגיסט אים דאָס געזיכט. דאָס קינד קרעכצט און זיינע קרעכצן שניידן זיך אַריין אין אונדזערע אומבאַהאַלפּענע נשמות.

***

די גרופּע פון די 44 געזונטע פּערזאָן וואָס זענען אַריבער אויף אַ צווייט אָרט באַזוכט אונדז 2 מאָל אַ וואָך און ברענגט מיט זיך שפּייז. די 44 פילן זיך בעסער פון אונדז. יעדע נאַכט פאָרן זיי אַרויס אויף אָפּעראַציעס און ברענגען פּראָדוקטן. זיי קומען שנעל צו די כוחות. אַזוי זענען אַריבער 6 וואָכן זינט מיר גענפינען זיך מיט די פאַרוווּנדעטע אין די זיעמליאַנקעס. אָנהייב מאַרץ זענען געקומען נח פּאָלאַנעצקי, דוד ברעסקין און פייוול טענענבוים. זיי האָבן אונדז געזאָגט אַז מיט דער דערלויבעניש פון אָטריאַד נעמט מען אונדז אַריבער צו זיי, צו דער גרופּע פון 44. צו מאָרגנס זענען זיי אַראָפּגעקומען מיט 5 שליטנס. מיר האָבן אויף זיי איבערגעפירט די פאַרוווּנדעטע און דאָס ביסל שמאָטעס קיין סמאָלניע. די באַציונגען צו אונדז מצד דעם שטאָב און דעם פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד זענען נאָך אַזוי קאַלט און פיינטלעך ווי געווען. באַזונדערס האָט זיך מיט זיין שנאה אויסגעצייכנט איינער פון די אָנפירער, באָבקאָוו. מען האָט אונדז דערציילט אַז נאָך דעם ווי דער אָטריאַד האָט דעם 25סטן יאָנואַר זיך צוריקגעקערט, זענען אונדזערע מענטשן אַוועק אין שטאָב און דערציילט וועגן איבערפאַל פון דער „סאָמאָכאָווע" און אַז די צאָל אונדזערע אומגעקומענע באַטרעפט 55. אויף דעם האָט מען אין שטאָב געענטפערט:

„סיעטשאַס וואָם ליעכטשע בודיעט, איזבאָוויליס סטאָלקאָ באַראַכלאָ..."

(איצט וועט אייך זיין לייכטער. איר זייט פּטור געוואָרן פון אַזויפיל טראַנטעס).

דאָס איז געווען דער ענטפער פון די פירנדיקע פּערזענלעכקייטן פונעם אָטריאַד.

באַרע יודקאָווסקי, מולע מענדעלעוויטש און נח פּאָלאַנעצקי זענען די פאַר־בינדונגס־מענטשן מיטן אָטריאַד. קיין פּראָבלעם גיט אונדז דער שטאָב נישט אַרויס, ווייל ער האָט נישט צו אונדז קיין צוטרוי.

נאָכן אַריבערגיין אין סמאָלניע, צו דער גרופּע פון 44, האָט מען די פאַר־וווּנדעטע איינגעאָרדנט אין אַ ספּעציעל צוגעגרייטן פּאַר זיי געצעלט. עס האָבן אָנגעהאַלטן שטאַרקע פרעסט און די וועטערן און די וווין־באַדינגונגען האָבן זיך גלייך אָפּגערופן אויפן געזונט־צושטאַנד פון די קראַנקע. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן צו קלייען מינדערהייט און ער האָט אונדז דערלויבט צוריק אַרײַנצוגיין אין די וואָלטשע־נאָרע וועלדער. דאָס איז געווען בערך דעם 12טן מאַרץ 1943. פרי־ער האָט זיך אַריבערגעקליבן די גרופּע געזונטע. די פאַרוווּנדעטע האָט מען געדאַרפט

אַריבערפירן אין עטלעכע טעג אַרום. דער צושטאַנד פון אונדזער מולינקען האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערט. ער האָט אויפגעהערט צו עסן. דעם 6טן אדר איז ער אויסגעגאַנגען אין עלטער פון 10 יאָר. סענדער, אסתר און ישראל אשר בערענשטיין האָבן אים מקבר געווען לעבן געצעלט. ווידער זאָגט מען קדיש. ווידער איז אונדז אַוועקגעקומען אַ קינד. דער שטענדיק פריילעכער מולינקע איז נישטאָ מער צווישן די לעבעדיקע. נאָך זייענדיק אין וואַלד פלעגט ער נישט איין מאָל איבערחזרן די פסוקים וואָס זיינע רביים מרדכי לייב דער שמש און אַברהם ראַוויצקי האָבן געלערנט מיט נאָך אַזעלכע אומגליקלעכע קינדער ווי ער, אינעם חדר אין געטאָ: „אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי...“

מיר זענען פאַרשטיינערט. מיר זענען שוין נישט קיין מענטשן. צייטנווייז הערט מען אַ געוויין, מען באַקלאָגט די טויטע און מען באַקלאָגט זיך אַליין פאַר וואָס מען לעבט נאָך. ס׳איז צו זאָגן די ווערטער: „אל תבכו למת, בכו בכה להולך“.

***

מיר קערן זיך צוריק אין וואָלטשע־נאַרער וואַלד. מיר שטעלן זיך אָפּ אויף דעם זעלבן אָרט וווּ ס׳האָט זיך געפונען אונדזער ערשטער ביטענער לאַגער, וועלכן מיר האָבן פאַרלאָזן מיט 6 מאַנאַטן צוריק, אין סעפּטעמבער 1942, בעת דער ערשטער אָבלאָווע. דעמאָלט האָבן מיר געציילט 370 יידן. איצט קערן זיך אום נאָר עטלעכע און זיבעציק. אין משך פון דעם האַלבן יאָר זענען פון אונדזער גרופּע אומגעקומען 300 יידן — פון די אָבלאָווע, פון די שווערע באַדינגונגען און אויך פון די הענט פון די אַזוי גערופענע חברים־פאַרטיזאַנער (באַנדיטן). מיר הייבן ווידער אָן אויפצושטעלן געצעלטן (שאַלאַשן), מיר הייבן זיך אָן צו פילן אַ ביסל פעסטער. אפשר וועט דער שטאָב שוין מער נישט רודפן אונדז, טרייבן און שטויסן צום אומקום, ווי ער האָט געטון ביז איצט. דער שטאָב מיטן אָטריאַד געפינען זיך אינעם בולער וואַלד, בערך 4־5 קילאָמעטער פון אונדז. אונדזערע פאַרבינדלער — נח, בּאָרע און מוליע — באַזוכן רעגלמעסיק דעם שטאָב און באַריכטן וועגן אונדזער גרופּע און איר טעטיקייט. דער שטאָב דער־לויבט אונדז נישט צו פאַרן אויף אָפּעראַציעס אויך אין אַנדערע דערפער. מיר זענען איצט אַ קליינע משפּחה.

דערווייל גייען די לעצטע ווינטער־טעג פון מאַנאַט מאַרץ. די זון וואַרעמט און דער שניי הייבט אָן צו צעגיין. אָבער ביי נאַכט האַלטן אָן שטאַרקע פרעסט. פון די קריסטלעכע פאַרטיזאַנער דערוויסן מיר זיך אַז עס איז אַנטדעקט געוואָרן אַ זיעמליאַנקע מיט 17 ביטענער יידן וועלכע האָבן איבערגעלעבט דעם ווינטער און מען האָט גארנישט פון זיי געהערט. אויך האָט מען אַנטדעקט אַ זיעמליאַנקע מיט 13 קאָסעווער יידן. די פאַרטיזאַנער האָבן זיי געהייסן פאַרלאָזן די זיעמליאַנ־קעס און פאַרייניקן זיך מיט אונדזערע גרופּעס. דעם 18טן מאַרץ 1943 זענען געקומען צו אונדז די 13 קאָסעווער יידן. מיר האָבן זיך שטאַרק דערפרייט מיט זייער אָנקומען. צי זענען פאַראַן יידן אויסער אונדז? צי לעבן נאָך וווּ יידן? די 13 מאַן האָבן איבערגעלעבט דעם ווינטער אין אַ פאַרמאַסקירטער זיעמליאַנקע,

אין קאָסעווער געגנט. אַ פּאָר נעמען פון זיי געדענק איך: דאָראַ פּאַסמאַנסקי מיטן מאַן און קינד, און בערל בארטניק. מערער נעמען געדענק איך נישט, ווייל לאַנג זענען זיי מיט אונדז נישט פאַרבליבן.

צו מאָרגנס, דעם 19טן מאַרץ, האָט מען געזופן אין שטאָב דעם בלעכער יאַנאָש גילאַרי ער זאָל פון בלעך מאַכן פּראָטעזן פאַרן פּולקאָווניק וואָס איז שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן בעתן אָקופּינאָווער אָנפאַל. יאָנאָשן האָט מען אין וואַלד געזאָגט אַז די אַרבעט איז אייליק, ווייל דער אָטריאַד גרייט זיך אָפּצוטרעטן. עס פאַרנעמט זיך ווידער אויף אַן אָבלאָוע. יאָנאָש האָט אונדז גלייך צו וויסן געגעבן וועגן דעם. באָרע און מוליע זענען אָוועק אין שטאָב און געבראַכט אונדז אַ באַשטעטיקונג פון דער ידיעה. די פורן אין שטאָב זענען שוין געשפּאַנט און אַלץ איז גרייט אָפּצוטרעטן. אונדז לאָזן זיי ווידער איבער אויפן זעלבן גורל — מען זאָל אונדז אומברענגען. ווידער שטייען מיר פאַר אַן אָבלאָוע. איצט איז אונדזער ריי אומצוקומען.

אין די נאָענטסטע דערפער שיקן מיר אַרויס שליחים צו דערוויסן זיך וואָס עס טוט זיך אין דער געגנט. די שליחים — מוליע מענדעלעוויטש און יצחק וואָלק — קומען צוריק פאַר טאָג און גיבן איבער אַז אין די דערפער האָבן זיי זיך גאָרנישט דערוווּסט. אין געגנט מערקט זיך נישט קיין דייטשיש מיליטער און די פּויערים אין די דערפער האָבן פון דער פּאָליציי גאָרנישט געהערט וועגן נייע אָבלאָוועס. מיר לאָזן זיך נישט פון דעסטוועגן באַאיינפלוסן פון די ידיעות און באַשליסן אויפשטעלן אייניקע סכראָנעס. 25 מאַן ווערן באַשטימט גלייך אַרויסצוגיין אין וואַלד, אין אַ צווייטן קוואַרטאַל. דאָס איז געווען דעם 20טן מאַרץ 1943 יאָר. בערך אַ קילאָמעטער פון אונדז זענען די 25 באַשעפטיקט ביים מאַכן די סכראָנעס. אין לאַגער זענען פאַרבליבן די קראַנקע, פרויען, קינדער און אייניקע מענער וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט דער ווירטשאַפט. ס׳איז געווען אַ וואַרעמער טאָג. מיר האָבן זיך געוואַרעמט אויף דער זון. אויפן פּאָסטן (שמירה) אויף דער טריבע איז געשטאַנען מיניע פּאַיעווסקאַ, אַ יונגע פרוי פון סלאָנים. אַרום אין וואַלד איז שטיל. מען הערט נישט קיין שאָס, קיין געוויש, ווי מיר זענען געווינט געווען צו הערן פאַר אַן אָבלאָוע.

מיר האַלטן זיך ביי דער מיינונג אַז די אָבלאָוע וועט זיך אַנהייבן אין אייניקע טעג שפּעטער. איך, אסתר, סענדער און די קליינע מאַיע געפינען זיך אין שאַלאָש צוזאַמען מיט די קראַנקע. מיט אונדז זענען נאָך: אברהמע בערענשטיינס פרוי מיט איר טאָכטער כייקע, שיינע (באָרע יודקאָווסקיס פרוי) מיטן זון אוריקל, וועמענס ווונדן זענען שוין כמעט פאַרהיילט; גאָלדע נעוואַכאָוויטש (פון דער היים קאַטשיצקי) מיט אירע 2 קינדער — לאהלע און אַ 4־יעריק יינגעלע; אסתר פעשקע מיט אירע 4 קינדער.

עס איז געווען 2 בייטאָג.. מיט אַמאָל דערהערן זיך אייניקע שאָסן פון דער ריכטונג פונעם פּאָסטן. מיר גיבן זיך אַלע אַ ריס פון די ערטער און לויפן אין דער פאַרקערטער ריכטונג, באַרג אַראָפּ צו די בלאָטעס און דעם טייכל. עס ווערט געעפנט אויף אונדז אַ שיסעריי פון ביקסן און מאַשין־געווער. מיר שפּרייזן אי־נער די בלאָטעס, לויפן צו צום טייכל. די שאָסן הערן זיך גאָר נאָענט הינטער

אונדז. מען שרייט צו אונד: „האַלט! האַלט! איר פֿאַרפֿלוכטעט!". אויף איבערגע־קערטע ביימער שפּאַנען מיר אַריבער דאָס טייכל. פון דער זייט שיסט מען אויף אונדז. איך לויף פֿאָרויס, האַרט לעבן מיר אסתר. סענדער מיט מאַיען זענען אונדז פֿאַרלוירן געגאַנגען. איבערגייענדיק דאָס טייכל זע איך ווי כייקע בערענ־שטיין קריכט אויף די בלאָטעס, איבערגעבויגן אויף די הענט. מיט אַמאָל דער־הערט זיך אַ סעריע פון אַ פּולעמיאָט. איך דריי אויס דעם קאָפּ צו זען וואָס עס איז געשען מיט אסתרן. זי וואַרפט פון זיך אַראָפּ דעם מאַנטל און הייבט אָן צו גיין פֿאַמעלעך. „אסתר, קום שנעלער" — זאָג איך. אין דער סעקונדע פֿאַלט אסתר אויפן זומפּ און רעדט אַרויס מיט אַ פֿאַרענדערט קול: „מוישקעלע, לויף! ראַטעווע זיך! איך קען נישט מער, שוואַך..." אסתר איז געטראָפֿן. זי בלייבט ליגן. אַ פייפֿעריי פון קויל־הערן זיך ביי מיינע אויערן. אין דעם מאָמענט שנידט אַדורך אַ געדאַנק מיין מוח: צו וואָס זאָל איך גיין? ווּהין? אַליין... שוין אָן אייג־ציקער... נאָך וואָס? צוליב וועלכן צוועק? צוליב וועלכע אויסזיכטן? די געדאַנקען בליצן שנעל. מיין אסתר... דיך האָב איך שוין אויך נישט... צו וואָס לויפן?

די פיס באַווּעגן זיך לאַנגזאַמער. איך לויף נישט מער. איך גיי פֿאַמעלעך וואַרטנדיק אויף דער קויל און האַבנדיק אין פֿאַרלאַנג: פֿאַלן גלייך טויט, נאָר נישט וועלן פֿאַרווונדעט. פון דער ווייטנס, פֿאַר מיר, דערזע איך: שרה לוביטשי־צער, די קליינע כייקע, אסתר פּעשקעס טאָכטער און אַ קאָסעווער מיידל גייען אין דער זעלבער ריכטונג. זיי פֿאַרשווינדן צווישן הויכע קוסטעס און איך גיי זיי אויטאָמאַטיש נאָך. מיר לייגן זיך אויס צווישן די געדיכטע קוסטעס. די שי־סעריי אין וואַלד האַלט אין פֿאַרשטאַרקן זיך און האַלט אָן עטלעכע שעה. מיר ליגן פֿאַרטאַיעטע אויף דער ערד, דורכגעווייקטע פונעם וואַסער. עס נעמט אַ פֿראָסט. מיר וועלן געפֿרוירן. די שיסעריי דערווייטערט זיך פון אונדז און פון דער ווייטנס הערן זיך די דייטשע בעסטיאַלישע קולות. יעדע מינוט — אָן אויי־ביקייט. עס פֿאַלט צו די נאַכט. עס וועלן אויסערגעווינלעך פּינצטער. איך זאָג צו שרהן: „ווי נאָר די לבנה וועט אויפֿגיין און ס'וועט וועלן אַ ביסל ליכטיקער וועלן מיר גיין צוריק צום לאַגער, אפשר וועלן מיר געפינען וועמען פון אונד־זערע, אפשר וועלן מיר אָנטרעפֿן פֿאַרווונדעטע און זיי קענען ראַטעווען". די לבנה גייט ביסלעכווייז אויף. עס איז נאָך אָבער שטאַרק פּינצטער. איך לאָז זיך אין וועג, מיט מיר שרה, די קאָסעווערין און די 7־יעריקע כייקע (אסתר פּעשקעס טאָכטער). מיר זעען נישט איינער דעם צווייטן. שטיל וואַרפן מיר זיך איבער מיט וועלטער. ממש אינסטינקטיוו פילן מיר אַרויס די ריכטונג וווּ מיר דאַרפן גיין. דאָס אייז, וואָס איז פֿאַרצויגן איבערן זומפּ, ברעכט זיך אונטער די פיס. מיר שטויסן זיך אָן אין ביימער, קלעטערן איבער איבערגעקערטע באַלקעס, קריכן צווישן צווייגן. מיר רופן זיך איבער איינער מיטן צווייטן און קאָנטראָלירן אַזוי אַרום צי ס'איז נישט ווער פֿאַרלוירן געגאַנגען אויפן וועג. אָן אויסערגעווינלעכע קראַפט טרייבט אונדז. מיר דאַרפן זיך באַלד געפינען ביים טייכל. מיר שטעלן זיך אָפּ און הערן זיך אין: אפשר אַ קרעכץ פון עמעצן? אפשר לעבט ווער? אַרום אונדז הערשט אַ טויטע שטילקייט. מיר קריכן ווייטער. די לבנה הייבט אָן אויפ־שיינען. עס דאַרף שוין זיין נאָך האַלבער נאַכט. ס'וועט עטוואָס ליכטיקער. מיר

דערקריכן צום טייכל און הייבן אָן זוכן אַן איבערגעקערטן בוים, כדי קענען אַרי־
בערצוגיין דאָס טייכל. פּון דער ווייטנס דערטראָגט זיך צו אונדז אַ געוועך ווי
נאָך אַ שרפה. זיכער געפּינען מיר זיך נאָענט פּון אונדזער לאַגער, וועלכן די
דייטשן האָבן פאַרברענט. פּון זומפּ קריך איך אַרויס אויפן בוים, ווילנדיק אַרי־
בערגיין אויף דער צווייטער זייט. מיט אַמאָל דערהערט זיך אַ רוף: „קטאָ טאָם?
קטאָ ווי טאַקיִע?“ שרה גיט מיך אַ שלעפּ און מיר לאָזן זיך צוריק אין די בלאָ־
טעס. עמעץ לויפט אַריבער דאָס טייכל און יאָגט זיך נאָך אונדז, שרייענדיק
כסדר: „קטאָ ווי טאַקיִע?“ איך שטעל זיך אָפּ. שרה, כייקע און דאָס קאָסעווער
מיידל לויפן ווייטער. לעבן מיר וואַקסט אויס אַ הויכע שוואַרצע פּיגור. איך גיב
אַ רוף: „קטאָ טי טאַקאָיִ?“ ערשט דערהער איך די שטימע פון ניאַניע מענדע־
לעוויטש: „מוישקע, דאָס ביסטו?“ — „איך האָב געמיינט אַז דאָס זענען גויים,
האָב איך געדופן אין רוסיש“.

ניאַניע דערציילט מיר אַז אסתר ליגט לעבן טייכל, אין זומפּ. זי איז טויט.
לעבן איר ליגט כייקע בערענשטיין. ער האָט אויך געפּונען שיינע באָרעס און
געזען סענדערס קערפּער, נישט ווייט פון שיינען. דער גאַנצער וועג, איבער וועלכן
מיר זענען געלאָפן, איז אויסגעלייגט מיט טויטע קערפּערס. איצט, נאָך ניאַניעס
רייד, איז מיר שוין אַלץ באַווּסט. איך האָב שוין נישט קיין האָפענונג. איך גיב
הויך אַ רוף: „שרה!“ די דריי פּרויען קערן זיך צוריק. מיר גייען ווידער צום
טייכל. ניאַניע האָט עטלעכע שוועבעלעך. איך ברעך אָן האָלץ נישט רעכענענדיק
זיך מיט דער געפּאָר. זאָלן זיי קומען, זאָלן זיי טון מיט אונדז וואָס זיי האָבן מיט
אַלעמען געטון. געגוג! אַ סוף זאָל דאָס נעמען! נישט ווייט פון אונדז הערן מיר
אַ געלויף איבערן אייז וואָס ברעכט זיך. מיר הערן זיך איין, הגם עס גייט אונדז
נישט אָן צי דאָס זענען מענטשן אָדער חיות וואָס קריכן אַרום ביי נאַכט. מיר
ריידן הויך צווישן זיך. מען הערט נישט קיין שיסעריי. דאָס געלויף ווערט שטי־
לער (דערנאָך האָבן מיר זיך דערוווּסט אַז דאָס זענען געווען פּאַרבאַהאַלטענע יִידן
פון אונדזער גרופּע. דערזעענדיק פייער האָבן זיי געמיינט אַז דאָס זענען דייטשן
און דערפאָר זענען זיי איבערגעלאָפן אויף אַ צווייט אָרט). ניאַניע דערציילט
אונדז אַז מיט די 25 איז ער געווען בײַם גראָבן די סכראָנעס. ווען זיי האָבן פון
דער ווייטנס דערזען די דייטשן זענען זיי אַנטלאָפן טיפער אין וואַלד און פון
אַ צווייטער זייט געלאָזט זיך צום לאַגער. זיי האָבן אונדז געוואָלט סיגנאַליזירן
אַז דייטשן זענען דאָ אין וואַלד. זייענדיק שוין גאָר נאָענט פון לאַגער האָבן זיי
דערהערט די שיסעריי. די דייטשן האָבן זיי באַמערקט און געעפנט אַ פייער אויף
זיי. די גרופּע איז אַנטלאָפן. העכער 2 שעה האָבן די דייטשן זיי פאַרפאָלגט. די
25 האָבן אָן כוחות זיך געטראָגן איבערן וואַלד. ניאַניע מענדעלעוויטש איז צו־
געלאָפן צו אַ קוואַרטאַל געדיכטע ביימער און זייענדיק דערשעפט האָט ער זיך
אַרייַנגעווארפן צווישן די קוסטעס. די דייטשן זענען פאַרבייגעלאָפן אים און
כסדר געשאָסן. אַזוי איז ער געלעגן ביז פאַרנאַכט און דערנאָך געלאָזט זיך גיין
צום לאַגער. ער דערציילט אונדז אַז דער גאַנצער וועג איז אויסגעלייגט מיט
טויטע קערפּערס. פון אונדזער גרופּע האָט ער אַנגעציילט מער ווי 15 מאָל, נאָר
געווויס זענען פאַראַן מער אומגעקומענע. ווער וויס וואָס מיט אונדז וועט זיין

מאָרגן. מן הסתּם וועלן מיר מאָרגן אויך שוין זיין צווישן די געפּאַלענע. די אָב־
לאָווע איז נאָך זיכער נישט געענדיקט.

שטאַרקע אָפּקלאַנגען פון מינען־אויפּרייסן דערטראָגן זיך צו אונדז פון פּאַר־
שיידענע ריכטונגען. הייסט עס אַז די דייטשן זענען נאָך דאָ אין וואַלד. מיר קריכן
ווידער אַריין צווישן געדיכטע קוסטעס און בלייבן ליגן. נאָך האַלבן טאָג באַשליסן
מיר גיין אין אונדזער פּאַרבּרענטן לאַגער, אפשר וועלן מיר געפינען וואָס צו
עסן. מיר דערנענטערן זיך צום אָרט און באַמערקן ווי אייניקע מענטשן דרייען
זיך דאָרט אַרום. מיר אָבסערווירן זיי פון דער ווייטנס און דערקענען דוד ברעס־
קין, זלמן מאַגילאַנסקי, באָרע, יצחק וואָלק און אַנדערע. מיר קומען צו צו זיי.
ווידער די זעלבע באַגעגעניש ווי נאָך אַן אָבלאָווע. דאָ האָבן מיר געפונען די
טויטע קערפּערס וואָס זענען געווען אויסגעלייגט איבערן וואַלד. מיר האָבן אָנגע־
ציילט 20 מאַן. אַלע צוזאַמען פאָרלאָזן מיר דאָס אָרט. מיר זענען איצט אַ גרעסערע
גרופּע און פאָרמאַסקירן זיך צווישן געדיכטע קוסטעס. מיר פילן נאָך אַרויס די
דייטשן אין וואַלד. מיר דערנערן זיך פון געבאַקענע קאָרטאָפּל וואָס מיר האָבן
געפונען אין לאַגער אונטער די פּאַרברענטע שאַלאַשן.

פּאָר נאַכט הערן מיר אַ געוויש פון דער ריכטונג פון טראַקט און אַ הויך
געראַדעריי פון דייטשן. מיר זענען זיך משער אַז איצט פאָרלאָזן זיי דעם וואַלד.
ווי נאָר עס פאַלט צו די נאַכט גייען מיר ווידער אַוועק צום לאַגער און טרעפן
נאָך אייניקע אונדזערע מענטשן. מיר קאָנטראָלירן אונדזער צאָל. פון אונדזער
גרופּע פעלן 25 מאַן. דער שטאָב פון אָטריאַד האָט דערגרייכט דאָס צו וואָס ער
האָט געשטרעבט. איצט זענען מיר פאָרבליבן אַ הייפעלע צעבראָכענע מוטלאָזע
מענטשן. מיר זוכן אַן אָרט צו באַשיצן זיך פון קעלט און קוילן און באַשליסן צו
גיין אינעם קאָסעווער לאַגער וואָס איז פאָרלאָזט געוואָרן נאָך דער ערשטער אָב־
לאָווע. מיר קריכן אין זומפּן ביז איבער די קני, אַ מרחק פון 3 קילאָמעטער, און
קלייבן זיך אַריין אין צעבראָכענע בוידלעך. צוויי טעג זיצן מיר אויף דעם אָרט.
עס איז אַ קליין בערגל, אַנדערש געזאָגט: אַן אינדזל אַרומגערינגלט מיט אומ־
צוטריטלעכע פאָרגאָסענע פרילינגס־זומפּן. דערנאָך גייען מיר צוריק אין אונד־
זער אָלטן, אַזוי גערופענעם ביטענער לאַגער. מיר זענען איצט די איינציקע גרופּע
אין וואַלד. מיר פילן, אַז אין וואַלד זענען איצט ניטאָ קיין דייטשן און אויך ניט
קיין רוסישע פאָרטיזאַנער. פון די 25 מענטשן וואָס פעלן פון אונדזער גרופּע האָבן
מיר געפונען 21, אויסגעלייגטע אויפן וועג צום טייכל. 4 מאַן: פאַסמאַניק, זייער
קליין קינד און נאָך 2 קאָסעווער ייִדן, זענען דעם 19טן מאַרץ, ד״ה אַ טאָג פאַר
דער אָבלאָווע, געקומען צו אונדז, אַנטדעקטע דורך די קריסטלעכע פאָרטיזאַנער.
שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווסט אַז די דייטשן האָבן זיי געפייניקט, ווילנדיק ארויסבאַ־
קומען סודות וועגן דער פאָרטיזאַנער־באַוועגונג. דערנאָך האָט מען זיי אויף אַ
בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט, דורך הענגען.

מיך ציט צוריק אין לאַגער וווּ עס איז געשען דאָס איצטיקע אומגליק. איך
גיי אַליין אַוועק דאָרט און געפּין ליגן אין וואַסער אסתרן, אין גאַנצן אַ פאַרענ־
דערטע. אויף איר קערפּער צייל איך איבער וווּנדן פון 7 קוילן. איך בלייב זיצן

לעבן אסתרן און קען זיך נישט רירן פון אָרט. אָט ליגט זי פאַר מיר, מיין לעבנס־פריינדין. פאַר מיינע אויגן לויפן דורך די לעצטע חדשים בעת ווען עלכע זי האָט נאָך בולטער אַרויסגעוויזן איר אידעלע נשמה. איר לעצטע ענערגיע האָט זי אַוועקגעגעבן פאַר די אומגליקלעכע פאַרוווונדעטע. 2 מאָנאַטן האָט זי נישט צוגעמאַכט אירע אויגן. שטייענדיק לעבן איר קערפּער האָב איך זיך דערמאָנט ווי עטלעכע טעג פאַר מוליקס טויט איז זי געזעסן אין שאַלאָש אויפן באַנק, לעבן פייער. דער קאָפּ האָט זיך איר פאַרדרייט, זי האָט זיך אַראָפּגעגליטשט פון דער באַנק און אירע הענט האָבן זיך צוגעברענט ביים פייער. אין אירע אויסגעלאָשענע אויגן האָבן זיך באַוויזן טרערן און דאָס איינציקע, וואָס זי האָט אַרויסגעזאָגט, איז געווען: „ווי אַזוי וועל איך איצט קענען העלפן?" מיט שמאָטעס האָט זי אַרומגעבונדן אירע הענט און ווידער איבערגעלייגט די שרעקלעכע ווונדן פון שרה ווינשטיין, וואָטענבערגן, מוליקן, סענדערן, כייקע בערענשטיין, מירל בערענשטיין, איטקע גאָרן און פיל אַנדערע. איצט ליגט זי אַליין אַן אַדורכגעשאָסענע אין די זומפּן. אַ פּאַרשטיינערטער שטיי איך אויפן אָרט. לעבן אסתרן ליגט כייקע בערענשטיין אין דער זעלבער פּאָזע ווי מיר האָבן זי געזען ווען זי איז געקראָכן איבערן זומפּ אויף אַלע פיר. עס ווייזט זיך אַרויס אַז שוין אַ גוססע האָט זי אַזוי געפּוישעט אַ לענגערע צייט. עס ליגט נאָך דאָרט די קליינע מאַיע מיט אַ דורכגעשאָסענעם קאָפּ. זי ליגט אינגעקורטשעט, אַזוי ווי זי וואָלט געשלאָפן מיט אויסדרוקן פון שרעק אויף איר פּנים, פונקט ווי מיר פלעגן זי זען אין צייטן פון געפאַר. אסתר פּעשקע ליגט לעבן איר. אין טייכל, אויפן דעק, ליגט איר 4־יערי־קער זון נחמיה. לעבן אים זענען אויסגעצויגן ווינשטיין און גאָלדע נעוואַכאָוויטש (פון דער היים קאַטשיצקי) מיט איר 4־יעריקן ינגעלע. אויף דער צווייטער זייט טייכל, נענטער צום לאָגער, ליגט באָרע יודקאָווסקיס זונעלע אוריקל און דער זון פון איוואַצעוויטשער רב. אַרום מיר איז אַ שלאַכט־פעלד. ווו איך גיי טרעף איך אָן די קערפּערס פון אייגענע און פריינד. מיין שוואָגער סענדער און שיינע (באָרעס פרוי) זענען איבערגעלאָפן נאָך ווייטער און טיפער אין די זומפּן און געבליבן דאָרט ליגן. די וואָס זענען געווען לעבן זיי דערציילן מיר אַז ס׳איז פּשוט אוממעגלעך צו זיי צוצוקומען. עס ווערט טונקל. איך פאַרלאָז די טויטע קערפּערס און קער זיך אום צוריק אין לאָגער.

צו מאָרגנס האָבן מיר געבראַכט צו קבורה די קדושים. אַברהמע קלאַפּט צונויף פון פלעקער אַ טראָג־בעטל, כדי מיר זאָלן קענען אַרויסטראָגן די קערפּערס פון די זומפּן צום בערגל, וואָס געפינט זיך מיט אַ 300־400 מעטער ווייטער. איך, זשאָמע אָסטראָווסקי, זלמן מאָגילאַנסקי, ישראל אשר בערענשטיין, חנניה קוטון (אסתר פּעשקעס זון, איצט אין ישראל) און אברהמע גייזן מיט רידלען צוגרייטן אַ נייעם בית־הקברות אין וואָלטשע־נאָרער וואַלד. פאַר די לעצטע טעג זיינען די בלאָטעס נאָך מער צוגעקומען. מיר גייזן ביזן בויך אין וואַסער און נעמען אַרויסטראָגן אונדזערע קדושים פון די זומפּן. מיר ציען אַרויס פון טייכל די קערפּערס. מיר גראָבן צוויי קברים, און די קערפּערס, צווישן זיי מיין אסתר, קומען צו קבורה. ווידער רייסט זיך אַרויס פון אונדזערע צעבראָכענע הערצער: „יתגדל ויתקדש".

פון די העכער 200 ביטענער ייִדן, וועלכע זענען געקומען אין וואַלטשע־נאָ־רער וואַלד אין אויגוסט־סעפטעמבער 1942, זענען מיר איצט, נאָך די דריי גרויסע אָבלאָווע, נאָך די 3 פֿאָליצייאישע נאַליאָטן (בליץ־שנעלע אָנפאַלן) און נאָך דעם אומברענגען פיל פון אונדז דורך די וואַלטשע־נאָרער קריסטלעכע פֿאַרטיזאַנער,

די אומגעקומענע: פון רעכטס צו לינקס: ציפקע ראַבינאָוויטש, סענדער ראַבינאָוויטש, רבקה ראַבינאָוויטש; עס זיצן אסתר פיטקאָווסקי און קינד.

— פֿאַרבליבן אַ קליין הייפל. נאָכן איבערפאַל פון 20טן מאַרץ 1943, — ווי ווייט מיר זאָלן נישט האָבן געווען זיין אין אַנדערע טיילן פון וואַלד, — האָט אונדז געצויגן צום אומגליקלעכן אָרט, ווו עס זענען אומגעקומען אונדזערע 25 מענטשן. נאָך אַזוי פיל ליידן, פּיין, פֿאַרביטערונג, הונגער, געיאָגט דורך פייער און טויט, אָפּמאַטערנדיק זיך 7־8 חדשים אין וואַלד, זענען זיי אומגעקומען אין די טיפע וואַלטשע־נאָרער וואַלד־זומפֿן. נישט אַלע קערפּערס האָבן מיר געפונען. עטלעכע טעג נאָכן איבערפאַל האָבן רעגן און נאַסער שניי פֿאַרגאָסן די בלאָטעס. דאָס וואַסער אין טייכל האָט זיך געהויבן, ס׳איז פּשוט אוממעגלעך געווען אַרייִנצו־קומען אין די בלאָטעס. סענדערן און שיינען האָבן מיר נישט געפונען און נאָך פיל אַנדערע זענען פֿאַרבליבן אונטערן וואַסער. באָרע איז מקבר זיין אוריקן אין אָפּגעברענטן לאַגער און בלייבט לאַנג זיצן שטום און פֿאַרשטיינערט ביים קבר פון זיין זון. מיר באַגראָבן מיניע פֿאַיוווסקי (אַ סלאָנימערין) וועלכע איז די ערשטע אומגעקומען שטייענדיק אויף וואַך. איר קערפּער איז צעשאָסן געוואָרן, געשענ־דעט, און דורכגעשטאָכן מיט באַגנעטן. מיניעס האַלדז־שאַליק, וועלכן זי פלעגט

שטענדיק טראָגן, הענגען מיר אויף אויף איר קבר ווי אַ סימן צו דערקענען דאָס אָרט.

בערך דעם 1־2טן אַפּריל האָט זיך דער אָטריאַד צוריקגעקערט פון די הוטער־מיכאַלינער וועלדער און האָט געלאָגערט אַ 4 קילאָמעטער פון אונדז אין וואַלד־טייל ביי דעם דאָרף בולע. באָרע און נח גייען אַוועק אין שטאָב און גיבן איבער וועגן אונדזער אומגליק. ווידער באָקומען מיר דעם זעלבן ענטפער: „סיעטשאָס וואָם ליעכטשע בודיעט; איזבאַווייליס סטאָלקאָ באַראַכלאָ!...“ („איצט וועט אייך לייכטער זיין, פּטור געווארן פון אַזוי פיל שמאָטעס“). דאָס איז דער ענטפער פון קאַפּיטאַן באָבקאָוו אַרקאַדי און אַנדערע שטאַב־פּירער.

מיר זענען איצט אַ גרופּקע פון עטלעכע פופציק מאַן צוזאַמען מיט די אַנט־דעקטע עטלעכע קאָסעווער. דער שטאַב דערלויבט אונדז מיר זאָלן איבערגיין נאָענט צו זיי. דעם 5־6 אַפּריל נעמען מיר אונדזערע אַרעמע פּעקלעך, אונדזערע פּאַרוווונדעטע און געפּרוירענע, און טראָגן זיך אַריבער אין בולער וואַלד לעבן אָטריאַד. די קליינע לאהלע נעוואָכאָוויטש (גאָלדעס טעכטערל), וועמענס פּיסלעך זענען אָפּגעפּרוירן, טראָגן מיר אויף די פּלייצעס. דאָס זעלבע טוען מיר מיט הענקע משה אייזיקס.

אין יענע טעג זענען צו אונדז צוגעקומען נאָך 17 ביטענער יידן, וועלכע האָבן איבערגעווינטערט אין אַ פּאַרמאַסקירטער זיעמליאַנקע, אַ 4־5 קילאָמעטער פון אונדז. דאָס זענען: שמואל סלאָנימסקי, זיין פּרוי פריידקע (מאַטקע דעם שע־רערס) און זייער טאָכטער, דאָדל אַבראַמאָוויטש, דאָבע און ריווע פּאָגאַרעלסקי, לייבקע קוזניצע מיט זיין פּרוי גאָלדע, משה וועלוול אָבולאָנסקי, נחמה רעזניק מיט איר טאָכטער און זון, איסאַק פעלדמאַן מיט זיין שוועסטער (אַ לאָדזשערין), לענגאַ (אַ לאָדזשער), פענער און איינער אָדער צוויי אַנדערע פּליטים.

נאָך דער גרויסער ערשטער אָבלאָווע אין סעפּטעמבער 1942 האָבן זיי פּאַר־לאָזט דעם וואַלד און אַוועק עטלעכע קילאָמעטער וויטער פון אָטריאַד. זיי האָבן געמאַכט אַ זיעמליאַנקע. אין די נעכט פלעגן זיי אַרויסגיין אויף די פעלדער אָנ־גראָבן קאַרטאָפּל כדי אָנצוגרייטן אויפן ווינטער. זיי פלעגן עס שלעפּן 7־8 קילאָ־מעטער אויף די פּלייצעס, ביז צו דער זיעמליאַנקע. זיי פלעגן אין די נעכט דער־גיין צו די נאָענטע דערפער, וואָס ליגן ביי ביטען (קאָכאַנאָוע, זאָפּאָליע) כדי עפּעס ביי די פויערים אויסצובעטלען. יעטוויידער אַזאַ „עקסקורסיע“ איז געווען אויסגעשטעלט אויף טויט־געפאַרן. וועג עס האָט זיך איינגעשטעלט דער ווינטער און עס איז אָנגעפאָלן אַ טיפער שניי זענען זיי העכער אַ חודש צייט נישט אַרויס פון קוואַרטאָל נישט ווילנדיק לאָזן נאָך זיך קיין שליאַדעס. אַזוי זענען זיי איבער־געקומען דעם ווינטער. דורך אַ צופאַל האָט זיי אַ וואָלטשע־נאָרער פּאַרטיזאַן פון אָטריאַד אָנטדעקט.

לויטן באָפעל פון שטאָב האָבן די 17 מאַן געמוזט פאַרלאָזן די זיעמליאַנקע און קומען צו אונדזער גרופּע. דעם באָפעל האָבן זיי באָקומען פאַר דער אָבלאָווע פון 20טן מאַרץ, נאָר זיי האָבן זיך נישט געאיילט אויסצופירן דעם באָפעל. אינ־צווישן, צוליב דער אָבלאָווע, האָט דער אָטריאַד פאַרלאָזט דעם וואָלד און די 17 ביטענער זענען אַזוי אַרום איבערגעקומען די אָבלאָווע נישט וועגדיק באַמערקט

פון די דייטשן. ערשט נאָך דער אָבלאַווע זענען זיי געקומען צו אונדז. אונדזער איבערראַשונג איז געווען גרויס ווען מיר האָבן דערזען אייגענע מענטשן, וועלכע מיר האָבן געהאַלטן די גאַנצע צייט פאַר אומגעקומענע. אונדזער גרופּע איז גע־וואָרן פאַרגרעסערט מיט נייע כוחות, וואָס זענען נישט געווען אַזוי אויסגעמאַ־טערט און צעבראָכן ווי מיר.

(גענויער וועגן זייער לעבן אין דער זיעמליאַנקע וועט דערציילן דאָדל אַבראַמאָוויטש).

אין יענע טעג זענען אַרויסגעגאַנגען אויף ראַזוויעדקע אין די דערפער פון סלאָנימער געגנט אייניקע פּאַרטיזאַנער פון אָטריאַד, צווישן זיי אַ געוויסער באַ־ראַנאָוויטשער ייִד משה דזענצעלסקי. אין ראַכאָוויטש זענען גראָד דאַן אָנגעקומען אייניקע דייטשן מיט אַן אויטאָ, צונויפנעמען ביי די פּויערים אייער און אַנדערע פּראָדוקטן. אונדזערע חברה האָבן עס פון דער ווייטנס באַמערקט. זיי האָבן אַרומ־גערינגלט דאָס הויז אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען די דייטשן און האָבן גע־עפנט אַ פייער. דאָס הויז האָט אָנגעהויבן ברענען און די דייטשן זענען אַרויסגע־לאָפן. 4 דייטשן האָט מען געכאַפּט לעבעדיקערהייט און מען האָט זיי געבראַכט אין אָטריאַד. זיי זענען געווען זשאַנדאַרמען פון סלאָנימער גאַרניזאָן. די שמחה איז ביי אונדז געווען גרויס. דער שטאַב האָט גענומען אויספאָרשן די באַנדיטן. צו מאָרגנס מיטאָג־צייט האָבן מיר דערהערט פון דער ריכטונג פון טראַקט אַ גערויש פון אויטאָס און טאַנקען. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און אַרטילעריע האָט געעפנט אַ פייער. דער גרעסטער טייל פון אָטריאַד האָט פאַרנומען פאַרטיי־דיקונגס־פּאָזיציעס בכדי אָפּצוהאַלטן דעם שנעלן אָנגעלויף פון סלאָנימער, קאַ־סעווער און איוואַצעוויטשער מיליטערישע און פּאָליצייאישע כוחות וועלכע האָבן געאיילט אַרויסצוראַטעווען די 4 געפאַנגענע דייטשן. די 4 דייטשן האָבן מיר באַלד דערליידיקט און מיר אַלע זענען אָפּגעטרעטן טיפער אין די בלאָטעס. אונד־זער גרופּע איז אָפּגעטרעטן צוזאַמען מיטן אָטריאַד. דער אָטריאַד האָט געהאַט פאַרלוסטן אין פאַרווונדעטע און טויטע. די דייטשן זענען אַריין אין לאַגער און האָבן אַלץ פאַרברענט.

אין די לעצטע חדשים איז אין אונדזער גרופּע אַנטשטאַנען אַ טענדענץ, — גאָר באַזונדער ביי אַ געוויסן טייל פון אונדזערע בחורים, וועלכע זענען געווען אָן פאַמיליעס, — צו צעטיילן די ייִדישע גרופּע אין צוויי טיילן: משפּחות באַזונדער און די בחורים באַזונדער. זיי האָבן געטענהט אַז זיי וועלן זיך אָרגאַניזירן באַזונ־דער און אַז זיי קענען פאָרמירן אַ גרופּע פון 20־30 מאַן, וועלכע קענען זיך איינ־שאַפן געווער און דער אָטריאַד וועט זיי געוויס איבערנעמען צו זיך. ווייטער האָבן זיי געטענהט אַז זיי זענען נישט מחויב צו שאַפן פּראָדוקטן פאַר די ווייבער און קינדער פון די בעלי־משפּחות. זיי האָבן נישט קיין פאַמיליעס און זיי ווילן זיך נישט מפקיר זיין פאַר פרעמדע פאַמיליעס. אַזאַ ענלעכע מיינונג ביי אַ טייל פון אונדזער חברה האָט נאָך געהערשט אין ראַפאַלאָווער וואַלד. אָבער מיט דער צייט, נאָך די אָבלאַוועס, ווען אונדזער גרופּע איז שוין געוואָרן שיטער, פאַרלירנדיק איין מאָל 9, דערנאָך 55 און שפּעטער ווידער 25 מאַן, האָבן די טענות אויפגעהערט. צו די בחורים זענען איצטער צוגעקומען אויך די וועלכע האָבן אין די אָבלאַוועס

פֿאַרלוירן זייערע פּאַמיליעס. איצטער איז ווידער אָקטועל געוואָרן דאָס צעטיילן.

אונדזער לאַגער אין וואַלד איז געווען נישט ווייט פון דאָרף קאָראָשצע. אין יענער צייט האָבן מיר זיך דערווויסט אַז אין קאָראָשצע דאָרפן אָנקומען פון ריזשנאי אויטאָס מיט דייטשן, כדי צו נעמען אַרבעטער. אַ גרויסע גרופּע איז אַרויס פון אָטריאַד אין אַ זאַאַדע, אָפּצוואָרטן די דייטשן. אין דער גרופּע האָבן זיך געפונען עטלעכע פון אונדזער חברה, וועמען דער שטאָב האָט דערלויבט מיטצוגיין. די דערוואַרטעטע דייטשן זענען אָנגעקומען אין 4 אויטאָס. פון דער זאַאַדע האָט מען זיי באַשאָסן מיט אַ הוראַגאַן־פּייער. 2 אויטאָס האָבן באַלד גענומען ברענען. די דייטשן זענען פון די אויטאָס געשפּרונגען אין די קאָנאָווע. אויפן אָרט זענען אייניקע דייטשן געבליבן ליגן טויט. אונדזערע האָבן פֿאַרכאַפּט אַ גרויסן טייל אַמוניציע און פֿאַרשיידענע זאַכן און זענען צוריקגעקומען אין לאַגער. אונדזערע יידן האָבן אין דעם קאַמף אַרויסגעוויזן גרויסע העלדישקייט און דאָס מאָל האָט דער אָטריאַד מסכים געווען אייניצושליסן אַ גרופּע קאַמפּ־לייט פון אונדזער גרופּע. 11 מאַן פון אונדזער גרופּע האָבן זיך אָפּגעטיילט פון אונדז און זענען פֿאַרבליבן אין אָטריאַד צו האַלטן דעם וואַכפּאָסט (קאַראָוול). די אי־בעריקע פון אונדזער גרופּע האָבן דאָן באַקומען אַ באַפּעל אָפּצוטרעטן אין דעם אַלטן (געווען) ביטענער לאַגער, אַ 4־5 קילאָמעטער ווייט פון אָטריאַד. די 11 מאַן האָבן צוגענומען די עטלעכע ביקסן וואָס מיר האָבן פֿאַרמאָגט. דערפֿאַר האָבן די 11 מאַן זיך פֿאַרפליכטעט צוצושטעלן אונדז פּראָדוקטן.

ווידער האָבן מיר געמוטמען אונדזערע קראַנקע און פֿאַרוווּנדעטע און זיך אַריבערגעטראָגן אין אַלטן ביטענער לאַגער. יעדע פּאָר טעג פלעגן מיר צושיקן צו די 11 מאַן אייניקע פון אונדזער לאַגער, וועלכע פלעגן אַרויסגיין צוזאַמען מיט זיי אויף אָפּעראַציעס אין די דערפער און ברענגען פֿאַר אונדז פּראָדוקטן. גלייכצייטיק זענען אַרויסגענומען געוואָרן די פּעזיקסטע און שטאַרקסטע פון אונדזער משפּחה־גרופּע און איינגעגלידערט געוואָרן אין דער גרופּע פון די 11. די פֿאַמיליע־גרופּע איז געוואָרן אַלץ שוואַכער און שוואַכער. אָט די סיטואַציע האָט אָנגעהאַלטן אַ פּאָר חדשים, ביז דער אָטריאַד און אויך די יידישע קאַמפּ־גרופּע ביים אָטריאַד האָבן זיך אַריבערגעטראָגן נישט ווייט פון אונדז, אויף אַ מרחק פון אַ האַלבן קילאָמעטער.

אויף דער צווייטער זייט שטשארע, אין דער געגנט פון די האָווינאָוויטשער וועלדער, בערך 35 קילאָמעטער פון אונדז, האָט זיך געפונען אַ גרופּע יידן וואָס האָט געפירט פֿאַר זיך אַן אייגן פֿאַרטיזאַניש לעבן, נישט זייענדיק אָפּהענגיק פון קיינעם. זיי האָבן געהאַט זייער אייגענעם קאַמאַנדיר, אַ געוויסן באָריס היימאַן. זיי האָבן דורכגעווינטערט אין וואַלד נישט וועריק באַמערקט פון קיינעם און נישט צייַענדיק די אויפמערקזאַמקייט נישט פון די פֿאַרטיזאַנער און נישט פון די דייטשן. ענדלעך זענען זיי אַנטדעקט געוואָרן פון אונדזער אָטריאַד, וועלכער האָט זיי באַפּוילן אַריבערצוגיין אין די וואַלטשע־נאַרער וועלדער צו אונדזער גרופּע, וויל קיין באַזונדערע גרופּעס אָן דער אויפזיכט פון אָטריאַד זענען נישט געווען דערלויבט. זענען זיי אַריבער צו אונדז. עטלעכע פערציק זענען זיי געווען, צווישן זיי סלאָנימער, באַראַנאָוויטשער, לעסנאַיער און פון אַנדערע ערטער, וועלכע זע־

נען אַנטלאָפן אין די וועלדער אין די צייטן פון די שחיטות אין זייערע שטעט. מיר האָבן זיך זייער דערפרייט מיט זייער אָנקומען. זיי זענען נישט געווען אַזוי אויסגעמאַטערט און דערשעפּט ווי מיר. מיר האָבן זיי דערציילט וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט. וועו זיי האָבן דאָס דערהערט זענען זיי געוואָרן אַזוי פּאַרצווייפלט אַז זיי האָבן תיכף געוואָלט צוריקגיין אין זייער געגנט. קיין צוריקגאַנג אויף אייגענער האָנט איז שוין אָבער נישט מעגלעך געווען.

מיר האָבן, אַלזאָ, פּאַרמירט אין גרופּע און האָבן געלעבט אַזוי ווי אין משפּחה. מיר האָבן זיך געטיילט איינער מיטן צווייטן מיט אַלץ וואָס מיר האָבן געהאַט. אונדזער גרופּע איז געווען אַ ביסל זעלבשטענדיקער. מיר האָבן זיך פון דאָס נייַ איינגעשאַפּט אַ פּאָר ביקסן און מיר פלעגן אַרויסגיין אויף אָפּעראַציעס. אויף דער פּאָדערונג פון אונדזער קאָמפּס־גרופּע ביים אָטריאַד פלעגן מיר שיקן אויף וואַך צו זיי יעדן טאָג עטלעכע פון אונדזער גרופּע. ביסלעכווייז האָבן מיר זיך דערנענטערט צום אָטריאַד וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן מיט אונדז צו רעכענען.

די אויפגאַבע פון אונדזער גרופּע איז דעמאָלט געווען די באַשפּייזונג פון שטאָב און דאָס האַלטן וואַך אין און אַרום לאַגער. אויך זענען אויסגעקליבן געוואָרן פון אונדזער גרופּע אַלע פּאַכלייט — שוסטערס, שניידערס, היטל־מאַכערס, שלאָסערס, שמידן — וועלכע האָבן אויסגעפירט אַלע אַרבעטן פּאַרן אָטריאַד.

ערשטע טעג פון חודש יולי 1943. אין איינעם פון די טעג, 4 פּאָר טאָג, זענען מיר אַלע אויפגעריסן געוואָרן פון שלאָף אין די ביידלעך דורך אַ שטאַרקער מינעמיאָטן־שיסעריי נישט ווייט פון לאַגער און אַ קעגנזיקיקן ענטפער פון פּוילעמיאָטן. עס האָט נישט געדויערט לאַנג און לעבן אונדזער לאַגער זענען אָפּגעטראָטן גרופּעס פון אָטריאַד. מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל אָפּצוטרעטן. דאָס איז געווען אַ פּאָליציייישער איבערפאַל פון צוויי זייטן, פון ביטען און פון איוואַצע־וויטש־קאָסעוויע. מיר האָבן שנעל פּאַרלאָזט דעם לאַגער און זענען אַוועק טיף אין די בלאָטעס. אויך דער אָטריאַד איז אָפּגעטראָטן אויף אַ מרחק פון 3 קילאָמעטער, און האָט פּאַרנומען פּאַרטייזידיקונגס־פונקטן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז דער שטאָב איז רעכטצייטיק געווען אינפּאָרמירט אַז עס וועט זיין אַן איבער־פאַל און האָט אַרויסגעשיקט מענטשן אויף אַ זאַסאַדע, כדי אָפּצוהאַלטן אויף אַ געוויסער צייט די פּאָליציי און אויך כדי צו ווערן סיגנאַליזירט דורך דער שיסעריי וועגן דער צייט פון אָפּטרעטן. און אַזוי איז טאַקע געווען. די פּאָליציי איז אַריין אין לאַגער, האָט אַלץ פּאַרברענט, האָט פּאַרנומען אונדזערע פערד און בהמות. ביז מיטאָג זענען זיי געווען אין לאַגער, האָבן געשאָסן אין אַלע ריכטונגען און זענען אַוועק. פּאַרנאַכט האָבן מיר זיך אומגעקערט פון די בלאָטעס. מיר האָבן נישט געהאַט קיין פּאַרלוסטן.

נאָך דער אָבלאָווע האָט מען באָפוילן אונדזער גרופּע צו באַשטימען 12 מאַן אויף האַלטן וואַך. נאָך אַ זעלכע אָבלאָווע איז מען קיינמאָל נישט זיכער אַז אויף מאָרגן אָדער ביי נאַכט זאָל ווידער נישט פּאָרקומען אַן איבערפאַל פון פּאָליציאַנטן און דייטשן אויף אונדזערע לאַגערן אין וואַלד. דוד ברעסקין איז באַשטימט געוואָרן ווי נאַטשאַלניק קאַראָולאַ (קאָמאַנדאַנט פון וואַך־פּאָסטן). עס איז געווען אַ זייגער

7־8 פֿאַרנאַכט וועז דוד אוז נאָך 12 מאָן האָבן איבערגענומען דעם קאַראָוול. איך בין געווען צווישן די 12. אַ טייל פון די 12 מאָן איז געבליבן אין אַ קליינעם ביידל וואָס האָט זיך געפונען ביים שטאָב, און די איבעריקע מענטשן האָבן פֿאַרנומען זייערע פֿאָסט־פונקטן אין וואַלד. ביי דעם ביידל פון דער פֿאָסט־גרופּע האָט זיך געפונען נאָך אַ ביידל, וואָס האָט געדינט ווי אַן אַרעסט־אָרט פֿאַר באַשטראָפֿטע אָדער פֿאַרדעכטיקטע פֿאַרטיזאַנער. אין יענער צייט האָבן זיך אין ביידל געפונען 2 אַרעסטירטע. איינער פון זיי איז געווען אַ געוויסער ראָמאַנאָוו, אַ קאָמאַנדיר פון אַ ראָטע. אָט דער ראָמאַנאָוו האָט נישט געלעבט בשלום מיט באָבקאָוון. פילנדיק אין ראָמאַנאָוון אַ פּערזענלעכן שונא האָט אים באָבקאָוו געלאָזט אַרעסטירן. די רעזולטאַטן פון אַזעלכע אַרעסטן זענען געווען באַקאַנט. קיין באַפֿרייונג פֿלעגט שוין נישט זיין, נאָר אַ זיכערער אומקום. אונדזער פּאָסטן פון 12 מאַן האָט אויך געהיט די 2 אַרעסטירטע, בייטנדיק זיך יעדע 2 שעה. אויף צו־מאָרגנס, האַלב עלף אין דער פרי, וועז איך בין געווען אויף פּאָסט 400 מעטער פון דעם קאַראַוּלנעם ביידל, האָב איך דערהערט מיט אַמאָל אייניקע שאָסן פון דער ריכטונג פון ביידל. אין אייניקע מינוטן אַרום — ווידער עטלעכע שאָסן. איך וועז פֿלוצעם אַרומגערינגלט פון אייניקע פֿאַרטיזאַנער וועלכע שטעלן אויף מיר אָן זייערע רעוואָלווערן אוז שרייען איך זאָל זיי זאָגן וווהין אוז אין וועלכער ריכטונג עס זענען אַנטלאָפן די אַרעסטירטע. איך ענטפער זיי אַז איך האָב קיינעם נישט געזען. זיי ווילן אָבער נישט אָפּטרעטן אוז פּאָדערן קאָטעגאָריש איך זאָל זיי זאָגן וווהין זיי זענען געלאָפן. עס האָט געדויערט אייניקע מינוט ווי זיי האָלטן מיר אין איין דראָען אוז איך טענה אַז איך האָב קיינעם נישט געזען. ענדלעך האָבן זיי זיך צעשפּרייט אין פֿאַרשיידענע ריכטונגען פון וואַלד צו זוכן די אַנטלאָפענע. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז וועז די 2 אַרעסטירטע האָט געהיט אונדזערער אַ חבר גרינשפּאַן (פון מאַקאָוו, פּוילן), האָט ראָמאַנאָוו ביי אים געבעטן ער זאָל אים אַרויספירן אויף זיינע באַדערפענישן. גרינשפּאַן האָט אַרויסגעפירט ראָמאַנאָוון אייניקע מעטער פון ביידל אין די קוסטעס. ראָמאַנאָוו האָט אויסגענוצט דעם מאָמענט אוז איז אַנטלאָפן. גרינשפּאַן האָט אים נאָכגעשאָסן אוז נישט געטראָפן. ביי די שיסעריין זענען אַלע אַרויסגעלאָפן פון שטאָב. באָבקאָוו, וועלכער האָט דאָס דערהערט, איז געוואָרן ווילד ווי אַ חיה. ער האָט אַנגעכאַפּט גרינשפּאַנען, האָט אים אַריינגעשטופּט אין די קוסטעס אוז האָט אים דערשאָסן. נאָך דעם איז ער געלאָפן צו דעם קאַראָול־ביידל מיטן אויטאָמאַט־געווער אוז האָט געשריגן: „אַניב די דייטשן האָבן מיט אייך נישט פֿאַרענדיקט, וועל איך אייך באַלד פֿאַרענדיקן...״ אוז אַזוי ריידנדיק האָט ער געדראָעט מיטן אַנגעלאָדענעם אויטאָמאַט־געווער. „ווער איז דאָ נאָטשאַלניק קאַראָולאַ?״ דוד שטעלט זיך אויף: „יאָ;״ (איך). „דו האָסט ספּעציעל אַרויסגעלאָזט דעם אַרעסטירטן!״ שרייט באָבקאָוו אוז ער גיט מיט זיינע מעכטיקע הענט אַ כאַפּ דודן, שטויסט אים אַרויס פון ביידל אוז פירט אים צו צו די קוסטעס וווּ גרינשפּאַן ליגט אַ דערשאָסענער, אוז ער דערשיסט דודן אויפן אָרט. באָבקאָוו מיט אַ צווייטן שטאָביסט לויפן נאָכהער אַוועק אין לאַגער, זוכן אויף אין די ביידלעך ראָמאַנאָווס פרוי, וועלכע איז געווען אין שוואַנגערשאַפט, שלעפּן זי אַרויס פון ביידל, פירן זי צו צו די קערפערס פון גרינשפּאַן

און דודן, און דערשיסן זי. ווי אַ ווילדע חיה ריטשעט באָבקאָוו איבערן וואַלד. עס ווערט גלייך אַ טומל. צענדליקער פּאַרטיזאַנער לאָזן זיך איבערן וואַלד צו זוכן דעם אַנטלאָפענעם ראָמאַנאָוו.

אין אַ קורצער צייט אַרום איז געקומען צו אונדז אין דער גרופּע דער שטאַבס־סעקרעטאַר פּאַשקע אָפּצונעמען אַ מונדיר אין אונדזער שניידער־וואַרשטאַט. ער

דוד ברעסקין
זון פון לייבע ברוכס
און כיינקע.

געבוירן אין 1900, אומגעקומען אויפן מערדערלעכן אופן דעם 6טן יולי 1943.
די פאָטאָגראַפ־ע איז פון דער צייט ווען דוד איז געווען קאָמענדאַנט פון די ביטענער פייער־לעשער.

האָט פאַרלוירן געוויסע פּאַפּירן פון זיין קעשענע, צווישן וועלכע עס איז געווען אַ ראַפּאָרט באַשטימט פאַרן קאָמאַנדיר פון דער בריגאַדע, וועגן דעם דערשיסן דוד ברעסקינען, גרינשפּאַנען און ראָמאַנאָווס פרוי. וועגן דודן איז אָנגעגעבן גע־וואָרן אַז צוליב „זיין סאָציאַלער פאַרגאַנגענהייט" (געוועזענער קרעמער) האָט מען אים נישט געקענט אָנטרויען דעם פּאָסטן פון נאַטשאַלניק קאַראַוּלאַ, און אַז ער האָט בכיוון באַשטימט גרינשפּאַנען צו היטן די אַרעסטירטע, כדי זיי צו לאָזן

אַנטלויפן. עס איז אויך אַנגעגעבן געוואָרן אין פּראָטאָקאָל אַז אַנשטאָט אָפּצופירן דעם אַרעסטירטן ראָמאַנאָוו (צו דערליידיקן זיינע באַדערפענישן) 20־30 מעטער פון ביידל האָט גרינשפּאַן אים געפירט 800 מעטער. דאָס איז בפירוש געווען אַ גראָבער ליגן. נאָך אַזעלכע ליגנס זענען געווען אַנגעבראַכט אין דעם פּראָטאָקאָל, ליגנס וואָס זאָלן פאַרענטפערן באָבקאָוון פאַר זיין מערדערישער טאַט און צו באַשולדיקן די אומגעקומענע. צווישן אַלע פאַרטיזאַנער, איינגעשלאָסן די קריסטלעכע, איז געווארן אַ גרויסע אויפרעגונג. אַלע האָבן געקענט דוד ברעסקינען ווי אַן אַרנטלעכן און מוטיקן מענטשן. ער איז אַנטלאָפן פון ביטען אין דער צווייטער שחיטה. אין וואַלד איז ער געווען פון די בעסטע פּאַרטיזאַנער. ער האָט נישט געווּסט פון שרעק. ער פלעגט גיין פרייוויליק אויף אַלע געפערלעכע אָפּעראַציעס. ער פלעגט זיך מעלדן צו די שווערסטע אויפגאַבעס. במשך פון 10 חדשים האָט דוד מיטגעמאַכט מיט אונדז אין וואַלד אַלע יסורים פון אָבלאָווע, הונגער, פאַרפאָלגונג און איצט, בלייבנדיק איינער פון אונדזערע געציילטע, איז ער צוזאַמען מיט גרינשפּאַנען דערשאָסן געוואָרן, ריין פון וועלכער עס איז שולד, דערשאָסן געוואָרן פון אייגענע פּאַרטיזאַנער־חברים! ביי די אייניקע צענדליקער ביטענער יידן, וועלכע זענען נאָך געווען אין וואַלד, איז דודס נאָמען פאַרבליבן ווי אַ מוסטער פון העלדישקייט און איבערגעגעבנקייט. איך האָב דאָן געגעבן נעמען דריי טריבעס פון וואָלטשע־נאַרער וואַלד. איינע איז געווען „דודס טריבע", וווּ דוד, גרינשפּאַן און ראָמאַנאָוו פרוי ליגן אין איין קבר. די צווייטע טריבע איז געווען אויפן נאָמען פון מיין ברודער ליימע, וועלכער איז אויך דערשאָסן געוואָרן אויף אַזאַ אופן פון אייגענע חברים פּאַרטיזאַנער (קריסטן) און די דריטע טריבע האָט געהייסן „אסתר טריבע" אויפן נאָמען פון מיין פרוי, וועלכע ליגט מיט נאָך 7 קדושים אין 2 בריידער־קברים.

מיר האָבן אַזוי געראָפן די טריבעס ביז אונדזער פאַרלאָזן דעם וואַלד.

די יידישע קאַמפּס־גרופּע ביים אָטריאַד האָט געטראָגן דעם נאָמען „קאָמענדאַטסקי וזוואָד". ביים אַרויסגיין פון וואַלד האָט זי געציילט 46 מאַן. צווישן זיי 12 ביטענער און די איבעריקע פון אַנדערע שטעט. די גרופּע האָט ווייטער פאָרגעזעצט צו דערפילן די שווערסטע אויפגאַבעס. די צווייטע גרופּ, די פאַמיליאַנטן, אַזוי געראָפענע „סעמיינע", האָט געציילט ביים אַרויסגיין פון וואַלד 56 יידן, בי־טענער און פון אַנדערע מקומות. קאָמאַנדאַנט פון דער סעמיינער גרופּע (פאַמי־ליאַנטן) איז געווען ראובן דיטקאָווסקי, ביז זיין אַריבערגיין שפּעטער, אין אַ געוויסער צייט אַרום, צו דער קאַמפּס־גרופּע. ביסלעכווייז און אונטער דער השפּעה פון פאַראַשוטיסטן־דעסאַנטן, וואָס זענען געקומען צו אונדז אין וואַלד פון יענער זייט פראַנט, (ד"ה פון רוסלאַנד), איז די באַציונג צו די יידישע גרופּעס געווארן באַדייטנדיק בעסער. מיר האָבן זיך געשאָפן געווער, טיילווייז פון שטאָב, און טיילווייז וואָס מיר האָבן אַליין מאָנטירט פון געווער־טיילן וואָס מיר האָבן געפונען אין וואַלד. און אַזוי איז אָנגעקומען דאָס צווייטע יאָר פון אונדזער זיין אין וואַלד. אָבלאָווע, געפאַרן אויף יעדן טריט. אָבער אין צווייטן יאָר זענען מיר שוין געווען פריי פון די אינערלעכע געפאָרן וואָס האָבן אונדז כסדר געדראָט מצד די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער. די באַציונג צו אונדז האָט זיך ראַדיקאַל גע־

ענדערט. די אָנפּירערשאַפט האָט זיך געריכטעט מיט אונדז און אָפט האָבן מיר איצט געהערט פון די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער־חברים אונדז רופן: „בראַטיע סלאָוויאַניע“ (ברידער סלאָוון). פּאַרשטייט זיך אַז אונטער דעם איז געווען פיל איראָניע.

אין דער צייט פון אַן אָבלאָווע־געפּאַר, אין אויגוסט 1943, איז דער אָטריאַד צוזאַמען מיט אונדזער יידישער קאָמפּס־גרופּע אַוועק אין די הוטענער וועלדער, איבערלאָזנדיק דעם סעמיינעם יידישן לאַגער פון 56 מענטשן אויפן בארַאָט פון שונא. מיר האָבן זיך איינגעטיילט אין קליינע גרופּקעס און זיך צעשאָטן איבער פּאַרשיידענע פונקטן פון וואַלד, אָן קיין שום פּאַרבינדונג מיט קיינעם. אַ וואָך צייט זענען מיר אַרומגעקראָכן איבערן וואַלד זוכנדיק בעסערע און זיכערערע ערטער, כדי זיך אויסצובאַהאַלטן וועז די אָבלאָווע וועט זיך אָנהייבן. פּאַר נאָכט זענען מיר געווארן פּאַרפאַלגט פון אַן עראָפּלאַן וועלכער האָט אונדז באַשאָסן און געווארפן באָמבעס אויף אונדזערע לאַגערן. במשך פון דער צייט האָבן מיר זיך שוין צוגעווויינט צו דעם לעבן. דער וואַלד איז געווארן אונדזער היים. יעדער וועג, יעדער בוים, יעדער קוסט און אַלע שטעגלעך זענען אונדז געווען באַקאַנט. מיר האָבן באַקומען פּראַקטיק אין יעדער געפּאַר. דאָס פּאַרגעפיל און דער אינס־טינקט זענען אָן אויפהער געווען וואַכזאַם אין אונדז. מיר פלעגן כסדר בייטן אונדזערע ערטער און נישט געווואָלט בלייבן אויף איין פּלאַץ, כדי דערמיט אָפּ־צוווענדן די אויפמערקזאַמקייט פון שונא. יעדן טאָג פלעגן מיר באַקומען ידיעות פון די פּראָנטן. די ראַדיאָ־ידיעות פלעגט דער שטאָב אַרויסגעבן אין פיל גע־דרוקטע עקזעמפלאַרן. בעסערע ידיעות פון פראָנט פלעגן אונדז אויפמונטערן, באַריכטן וועגן נצחונות פון דער רויטער ארמיי פלעגן דערוועקן האָפענונגען פון באַפרייונג, האָפענונגען צו ווערן אויסגעלייזט און צו נעמען נקמה אין אונדזער שונא. דער מוט און די קראָפט פון די דייטשן און זייערע מיטהעלפערס, די ווייס־רוסן, זענען וואָס ווייטער, מיט דער דערנענטערונג פון פראָנט, געווארן אַלץ שווא־כער. דערקעגן די פּאַרטיזאַנישע באַוועגונג איז געווארן שטאַרקער און בעסער באַוואָפנט.

מיר פלעגן אַנווארפן א שרעק אין דער גאַנצער אומגעגנט. די דייטשן האָבן מורא געהאַט צו באַווייזן זיך אויף די וועגן, סיידן נאָר אין גרויסע באַוואָפנטע אָפּטיילונגען. יעדע דייטשע איינהייט אין די שטעט און שטעטלעך און אויך די באַן־סטאַנציעס, יעדע זייער קאָמענדאַטור, זענען געווען אַרומגערינגלט מיט הויכע, טאָפּלע הילצערנע וועגט און אַרום איז געווען אָנגעשאָטן זאָמד. יעדע דייטשע איינהייט איז געהיט געווארן פון הונדערטער ווייס־רוסישע פאָליציי און סאָמאָכווע. אויף דורכצופירן אַן אָבלאָווע אין וואַלד פלעגן זיי אַרגאַניזירן טויזנטער מענטשן, דייטשן און פאָליציי פון דער אַרומיקער געגנט, און מער פון איין טאָג האָבן זיי קיין אָבלאָווע נישט געקענט פירן. דער גרעסטער שטח פון געגנט איז באַהערשט געווען דורך פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען געווען אומעטום, נישט נאָר ביי נאַכט נאָר אויך ביי טאָג. די דייטשע באַן־קאָמוניקאַציע פלעגט ביי נאַכט אין גאַנצן אָפּגעשטעלט ווערן צוליב די כסדרדיקע אויפרייסן פון די באַנען. די טעלעפאָן־ און טעלעגראַף־פּאַרבינדונג פלעגט כסדר זיין איבערגעריסן

און צעשטערט. איינצלנע דייטשע אויטאָס אויף די וועגן פלעגן ווערן באַשאָסן און פאַרברענט. די פאַרטיזאַנער זענען געווען אין אויסערגעווינטלעכע שטאַרקע און אָרגאַניזירטע קראַפט אויפן גאַנצן שטח פון דער דייטשער אָקופאַציע. די ייִדישע קאַמפּס־גרופּע ביים אָטריאַד ווי אויך דער סעמיינער לאַגער זענען געווארן באַוואָפנט מיט ביקסן, גראַנאַטן און אויך מיט אַ פּולעמיאָט.

מיר, ביטענער, זענען געווען אַ מינדערהייט אין די גרופּעס. עטלעכע און צוואַנציק ביטענער זענען מיר געבליבן עדות פון דער באַצוּנג צו אונדז מצד אונדזערע שכנים, די ווייס־רוסן, וועלכע האָבן זיך גלייך געשטעלט אין רשות פון דייטש כדי אונדז אויסצוראָטן.

יולי 1944, ערב דער באַפרייונג.

אין לעצטן חודש, זינט עס האָט זיך געעפנט דער צווייטער פראָנט אויפן מערב, האָבן דערוואַכט אין אונדז פונקטן פון האָפענונגען אַז אפשר וועלן מיר דאָך זיך דערוואַרטן צו עפּעס. דאָס זענען נישט געווען קיין האָפענונגען צו אי־בערלעבן דאָס וואַלד־לעבן און ווערן אַמאָל פרייַ מענטשן. מיר האָבן נישט גע־גלייבט אַז מיר וועלן קענען אידערלעבן אַזאַ פייער. און סוף כל סוף: מיט וואָס זענען מיר דאָס גרעסערע יחסנים ווי אונדזערע טויזנטער אומגעקומענע קדושים? דאָס איז געווען אַ האָפענונג בלויז צו דערלעבן אַ נקמה איבערן מעכטיקן, גרויי־זאַמען שונא. מיר זעען און מערקן דעם צוזאַמענבראָך פון דער ריזיקער ברוטאַ־לער חיה. אונדזער הילף דאַרף איצט קומען פון מזרח. אונדז קאָן נאָר אויסלייזן די רויטע אַרמיי. מיר וואַרטן אויף דער רוסישער אָפענסיווע ביי וויטעבסק. יעדן טאָג לעבן מיר אין אַ פיבערדיקער דערוואַרטונג. אויב פריִער האָט זיך אונדז אויסגעדאַכט אַז אַ טאָג אין וואַלד ציט זיך גאַנצע וואָכן, האָט איצט יעדער טאָג זיך געצויגן אַן אייביקייט. אויף די סוואָדקעס (באַריכטן) פון שטאָב וואַרטן מיר מיט אומגעדולד. און אָט לאָזן זיך מערקן אין דער אומגעגנט די דייטשע מפלות. די געשעענישן יאָגן איינע נאָך די אַנדערע: די רוסישע אָפענסיווע ביי וויטעבסק, דאָס שנעלע דערנענטערן זיך פון דער רויטער אַרמיי צו מינסק, און ענדלעך דאָס באַפרייען מינסק.

מיר הייבן אָן גלייבן אַז עס איז דאָך מעגלעך אַז עס זאָל געשען דאָס אומ־דערוואַרטע און מיר זאָלן באַפרייט ווערן. עס קומען אָן טעג פון העכסטער שפּאַ־נונג. מיר באַקומען אַלץ מער באַוואָפענונג וואָס ווערט אַראָפגעוואָרפן פון רוסישע עראָפלאַנען. מיר באַקומען באַפעלן צו שטערן מיט אַלע מעגלעכקייטן דעם אָפטרעטנדיקן שונא. די לעצטע נעכט, אויך די טעג, איז דער הימל באַדעקט מיט עראָפלאַנען. רוסישע פליער, ביים שיין פון הענג־רעקעטן, באָמבאַרדירן דאָס אָפטרעטנדיקע דייטשע מיליטער און די באַן־ליניעס. מיר דעפילן די דערנענטע־רונג פון פראָנט. מיר זאָגן זיך: זאָלן מיר כאָטש דערלעבן ביזן סוף און נישט אומקומען אין די לעצטע מינוטן, פאַר דער באַפרייונג, ווייל די סכנה איז זייער גרויס. אָט קומט אָן אַ מעלדונג אַז באַראַנאָוויטש איז באַפרייט. מיר האָבן מורא זיער פראָנט זאָל זיך נישט אָפּשטעלן ביי דער שטאַרע.

דינסטיק, 10טער יולי 1944. אַ ראַזוועדקע פון דער רויטער אַרמיי הייבט אָן אַריינצודרינגען אין אונדזער וואַלד פון פאַרשיידענע זייטן. מיר באַקומען אַ

באַפעל צו זיין אַלע צוזאַמען אין אָטריאַד, בכדי נישט דערשאַסן צו ווערן פון אָנקומענדיקע רוסישע זעלנער, וועלכע וועלן נישט וויסן ווער מיר זענען. פאַר־נאַכט, אַ זייגער 5־6, איז דער וואַלד געווָארן פול מיטן געוויש פון אָנקומענדיקע מעכטיקע טאַנקען, מאַשינען, פוסגייער און רייטער. פאַר אונדזערע אויגן באַווועגט זיך אַ ריזיקע לאַווע פון שטאָל און מענטשן וואָס פאַרפאָלגט טריט נאָך טריט דעם אָפּטרעטנדיקן שונא. מיר זענען באַפרייט. צו אונדז אין לאַגער קומט אָן אַ פולקאָווניק און האַלט פאַר אונדז אַ רעדע: „איר זענט באַפרייט! ווידער זענט איר אונדזערע גלייכבאַרעכטיקטע בירגער, נאָר איר מוזט וויסן אַז אייער קאַמף איז נאָך נישט געענדיקט. מיר האָבן נאָך פיל צו באַפרייען און אויסצולייזן אונ־טערדריקטע פעלקער! אונדזער וועג איז נאָך ווייט און שווער. איר מוזט זיך שטעלן צו הילף אין קאַמף ביזן ענדגילטיקן נצחון.“

במשך פון 2 טעג נאָך דער באַפרייונג געפינען מיר זיך אויפן זעלבן אָרט אין וואַלד. שפּעטער, לויט אַ באַפעל, גייען מיר אַוועק צו אונדזער בריגאַדע אין די הוטער וועלדער. דאָרטן ווערן מיר פאָרמירט אין פאַרשיידענע גרופּעס. אַ טייל פון אונדז ווערט באַשטימט אויף אַמטן (שטעלעס) אין די אַרומיקע באַפרייטע שטעטלעך, און אַ טייל ווערט אָפּגעשיקט אין „סאָידינענע“ אין די פינסקער בלאָטעס. ווידער נאָך אַ קלענערער טייל איז געוואָרן אָפּגעשיקט אין די באַפרייטע היימען. איך און זשאַמע אָסטראָווסקי ווערן געשיקט מיט נאָך אַנדערע פאַרטיזאַ־נער צוריק אין וואָלטשע־נאַרער וואַלד כדי אַרויסצונעמען פון דאָרט די באַהאַל־טענע פראָדוקטן וואָס מיר האָבן געהאַט אָנגעגרייט אין די פאַרמאָסקירטע באַזעס. די פראָדוקטן האָבן מיר געבראַנגט קיין איוואַצעוויטש. נאָכן דערפילן אָט די שליחות האָבן מיר באַשלאָסן, איך און זשאַמע אָסטראָווסקי. אַוועקצוגיין אין באַפרייטן ביטען. מיר האָבן גענומען דאָס געווער און אונדזערע רוקזעקלעך און האָבן אָפּגעשטעלט אַן אַדורכפאָרנדיקן מיליטער־אויטאָ אויפן שאָסיי פון איוואַ־צעוויטש, וועלכער האָט אונדז צוגעפירט ביז טשעמעלי. פאַר אונדזערע אויגן האָבן זיך געצויגן ברייטע פעלדער, אַ בילד פון וועלכן מיר האָבן זיך אָפּגעווייניט זיבט די צוויי יאָר וואָס מיר האָבן געשטעקט אין וועלדער און זומפּן.

פון טשעמעלי האָבן מיר זיך געלאָזט צו פוס קיין ביטען. הונגעריקע און מידע זענען מיר אָנגעקומען אין דאָרף גנאָינע. אַ טייל פון דאָרף איז פאַרברענט. מיר שטעלן זיך אָפּ און גייען אַריין אין עטלעכע הייזער בעטן ברויט. בערך 10 הייזער זענען מיר אַזוי אַדורכגעגאַנגען און קיין איינציקער פויער האָט נישט באַווילליקט אונדז צו געבן אַ שטיקל ברויט. „איר זענט פאַרטיזאַנער. געגנג האָט איר זיך אָנגעפרעסן מיט אונדזער ברויט. איצט האָבן מיר פאַר אייך קיין מורא נישט“. דאָס איז געווען דער ענטפער פון די פויערים וועלכע זענען רייך געווָארן פון אונדזער גוטס. ענדלעך, אין איין הויז האָט אונדז אַ פויער געגעבן אַ פאַר סוכאַרעס.

מיר זעצן פאַר אונדזער וועג קיין ביטען. מיר דערנענטערן זיך צום שטעטל. אָט איז דער וועג איבער וועלכן איך און מיין פאַמיליע פון 20 פערזאָן האָבן זיך מיט 2 יאָר צוריק, אין דער נאַכט פון 2טן אויגוסט 1942, אַרויסגעגנבעט פון בי־טענער געטאָ לויפנדיק אין וואַלד אַריין. איצטער קום איך אַליין צוריק, אייגער

אַליין, עלנט, מיטן באַוווסטזיין אַז אין ביטען וועל איך קיינעם פון מיינע נאָענטע נישט טרעפן. איך שטעל זיך אָפּ און ווייז זשאַמען אונדזער לעצטן וועג. איך קען זיך נישט באַהערשן און אַ קוואַל פון טרערן רייסט זיך אַרויס פון מיינע אויגן. אויך זשאַמע וועלן מיטגעריסן און כליפּעט. זשאַמע באַרויקט מיך: „מיר מוזן זיך שטאַרקן, זאָלן די גויים, וועלכע אַרבעטן אויף די פעלדער, נישט באַמערקן אונדזער געוויין". אָט דערקענט מיך אַ פּויערטע, מיינע אַ געוועזענע שכנה. זי שרייט אויס: משה, דאָס ביסטו? דו לעבסט?! זי בלייבט גלייך שטיל און בייגט זיך ווידער אַראָפּ צו שניידן די תבואה, מורא האָבנדיק אַפּנים פּאָר אונדז און פילנדיק זיך לגבי אונדז שולדיק.

מיר דערנענטערן זיך צום בית־עולמין. דער פּלויט אַרום בית־הקברות איז נישטאָ. עס פּאַשען זיך בהמות. מיר גייען אַרײַן אויפן הייליקן אָרט. בלויז אַ קליי־נער טייל מצבות איז פּאַרבליבן און אויך די פּאַרבליבענע איבערגעקערט. דער בית־עלמין איז צעגראָבן אין אָקאָפּעס. עס פלעגט דאָרט ליגן די ווייס־רוסישע פּאָליציי אין זאָסאָדעס צו שיצן דאָס שטעטל פון פּאַרטיזאַנער־אָנפאַלן. און אָט גייען מיר אַרײַן אין שטעטל. פּויערים, וועלכע האָבן אונדז באַמערקט פון דער ווייטנס, גייען אַוועק אין אַ זייט נישט וועלנדיק זיך מיט אונדז טרעפן. מען קוקט אַרויס פון די פענצטער, מען ווונדערט זיך. מיר דערנענטערן זיך צו די הייזער פון משה־אייזיק אולאַנסקי, קלמן אברהמעס (ווייסשטיין). די גאַס איז פאַרלייגט פון אַ הונדערט גויים. אויפן געוועזענעם פאַבריק־פּלאַץ איז איצט דאָ אַן אָפּטיי־לונג פון „וואַיענקאָמאַט", ווו עס ווערט דורכגעפירט די מאָביליזאַציע צו דער רויטער ארמיי. די גויים ריגלען אונדז אַרום. יעדערער וויל מיט אונדז רעדן, דערוויסן זיך ווער עס איז איבערגעבליבן פון אונדז ביים לעבן. מיר קוקן אויף זיי און גייען ווייטער.

יידישע הייזער זענען באַזעצט מיט גויים. עס ווילט זיך נישט גלייבן אַז קיינער פון אונדז איז טאַקע נישטאָ. עס ווילט זיך אַ רוף טון ביים נאָמען און אויסרופן דעם בעל־הבית פון יעדער שטוב וואָס מיר גייען דורך. אָבער פּויערטעס מיט זייערע קינדער קוקן אַרויס פון די פענצטער און טייטלען אויף אונדז. איך זוך צווישן דער פּויערים־מאַסע אויפן גאַס, אפשר וועל איך פּאָרט עמעצן טרעפן. עס קומט אָן יצחק (איצל) מענדעלעוויטש. מיר צעקושן זיך. יצחק איז אין גאַנצן צוזאַמענגעבראָכן געוואָרן ווען ער האָט זיך דערווויסט אַז זיין זון ניאַניע איז נישטאָ. יצחק האָט כסדר געלעבט מיט דער האָפענונג אַז זיין אינציקער זון, וועלכן ער האָט געלאָזן אין וואַלד, לעבט. איך לאָז זיך אין דער ריכטונג פון מיין היים. די פּיס ברענן זיך, איך זע די ווירקלעכקייט. איך בין לעבן פּלאַץ פון גרויסן בית־המדרש. די געביידע פון בית־המדרש איז פאַרשוווּנדן. מיר דערוויסן זיך שפּעטער אַז די דייטשן האָבן פאַרקויפט דעם בית־המדרש צו דאָבראָמיסלער פּויערים, וועל־כע האָבן אים צענומען און אַריבערגעפירט קיין דאָבראָמיסלע. אָט דאָס איז דאָס הויז פון מיינע עלטערן. מיין הויז איז פאַרברענט. דאָ האָב איך זיך דערצויגן, דאָ בין איך אויפגעוואקסן, געהאַט אַ פאַמיליע און געלעבט צווישן אייגענע. איצט בין איך אַליין. קיינער, קיינער איז נישטאָ מיט מיר. יעדעס שטייגדל, אויף וועלכן עס האָבן ערשט נישט־לאַנג געטראָטן מיינע קינדער־פּיס, ווייניט, דוכט מיר אויף

מיין און אונדזער אַלעמענס טראַגעדיע. איך קען נישט קוקן צום פּלאַץ וווּ מיין הויז איז געשטאַנען.

איך גיי אַריין אין הויז פון מיינע עלטערן און בלייב שטיין. אַן אַלטע פּויערטע גייט מיר אַנטקעגן און קרעכצט: „פּרישאָל אָדין, סלאַוואַ באָגו". אין ווינקל פון צימער, וווּ מיין פאָטער ע"ה פלעגט יעדן אָוונט זיצן איבערגעבויגן איבער דער גמרא, הענגט אַ קריסטלעך בילד. אַ שפּינראָד שטייט אין מיטן צימער. די אַלטע גויע, וועמענס צוויי זין האָבן געדינט ביי די דייטשן אין „סאַמאָכאָווע", איז דער־שראָקן, זי שרעקט זיך פאַר מיר. איצטער זענען אירע זין ווידער יחסנים, זיי זענען מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי. אַ פאַרטריקנטע לאַטקע מיט אַ ביסל מילך טראָגט זי מיר אונטער איך זאָל עסן. איך באַמי זיך צו באַהערשן. אָ, ווען איך קען צוריק אַנטלויפן אין וואַלד אַריין, מיינע אויגן זאָלן דאָס נישט זען און איך זאָל זיך נישט טרעפן מיט קיינעם פון זיי!!... מיר דוכט זיך אַז איך הער די שטימען פון מיינע קינדער, פון מיין מוטער, פון מיינע אַלע נאָענטע משפּחה־לייט. פאַר מיינע אויגן שטייען זיי איצט אַלע, אַלע וועלכע איך וועל שוין קיין מאָל מער נישט זען. איך פאַרנעם אַ צימער אין הויז. אַ גויע טראָגט מיר אַריין עפּעס פון אונדזער בעטגעוואַנט. עס איז נאַכט. איך לייג זיך אַריין אין אַ בעט וואָס איך האָב 2 יאָר נישט געזען.

אויף צו מאָרגנס אין דער פרי בין איך אויף דער גאַס. די מאָביליזירטע פּויערים האַלטן אין איין טייטלען אויף מיר מיט די פינגער. נישט איינער פון זיי באַדויערט מיין צוריקקומען. דאָס האָבן מיר שפּעטער דערציילט אייניקע גויים מיט וועלכע איך האָב געאַרבעט צוזאַמען אויף אַ פּאָסטן ביי דער סאָוויעטישער מאַכט אין שטעטל. די גויים האָבן איצט געוואָלט מיט מיר לעבן גוט.

די גאַסן זענען פול מיט שמות פון ספרים. שוין באַלד 3 יאָר ווי די דייטשן האָבן צונויפגעקליבן אַלע ספרים פון שטעטל אין הויז פון חנה דיטקאָווסקי אין 2 גרויסע צימערן. די ספרים פון דינעם פּאַפּיר האָבן די פּויערים פאַרנוצט צום רייכערן. די ספרים פון דיקן פּאַפּיר זענען שפּעטער אַרויסגעוואָרפן געוואָרן אויפן הויף. פאַר דער צייט האָט דער ווינט צעטראָגן די בלעטער איבערן גאַנצן שטעטל. אַפילו אין אַ יאָר אַרום נאָך אונדזער צוריקקומען האָבן זיך נאָך אַלץ געוואַלגערט די שמות אין יעדער גאַס, ביי יעדן פּלויט, אַזוי ווי זיי וואָלטן נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון זייער היים־אָרט.

וווּ איך גיי נאָר אַריין אין ייִדישע הייזער זע איך ייִדיש מעבל, ייִדיש בעט־געוואַנט, ייִדישע קליידער. איצטער, מיט אונדזער אָנקומען, באַהאַלטן זיי דאָס און צִיען מכלומרשט אַרויף אויף זיך זייערע שמאַטעס. חוצפּהדיק באַגעגענען זיי אונדז ביי אונדזער אַריינקומען אין אַ הויז. עס איז שוין זייערס. פעסט האָבן זיי זיך איינגעקלאַמערט אין די ייִדישע הייזער. שטיקער פּאַרמעט פון ספר־תורות באַדעקן די פּליטעס. אַזוי האָב איך געזען צווישן אַנדערס אין הויז פון הרב יפה ז"ל, וווּ איבער דער פּליטע איז געווען פאַרצויגן אַ שטיק פּאַרמעט פון אַ ספר־תורה, פּרשת יתרו. איך וויל געפינען פאָטאָגראַפיעס, בריוו, אָנדענק־זאַכן. זיי האָבן אַלץ אָפּגערוימט. זיי ווילן בפירוש נישט מיר זאָלן אַריינקומען צו זיי. ווי איבעריקע, אַרויסגעשטויסענע, דרייען מיר זיך אַרום, די געציילטע ייִדן, אויף די ביטענער

גאַסן. הונגעריקע, אָנגעטון אין אונדזערע וואַלד־שמאַטעס, ווי משוגענע, צינען מיר אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון אַלע, פון די אָרטיקע פּויערים און דורכפאָרנ־דיקע רויט־אַרמייער.

עס רוקט אָן דער 25טער יולי, דער צווייטער יאָרטאָג פון דער שחיטה. שוין אַ פּאָר טעג פּריער גרייטן מיר זיך צום יאָרצייט־טאָג. מיר קלייבן זיך צוזאַמען, די צווויי צענדליק פאַרבליבענע רעשטלעך, ביי האָדע יוזשעלעווסקי (אין הויז פון חיים־דוד יוזשעלעווסקי). מיר באַשליסן אַרויסצוגיין אין דעם טאָג צו די גריבער פון אונדזערע קדושים.

אין דער פרי קלייבן מיר זיך אַלע צונויף און גייען אַוועק צום ברודער־קבר אויפן וועג צום דאָרף זאַפאָליע, אַ 400 מעטער פון וועג, לינקס, אין דער ריכטונג קיין זאַפאָליע, בערך אַ האַלבן קילאָמעטער פון דאָרף רודניע, אין טאָל צווישן צווויי בערגלעך, באַוואַקסן מיט סאָסנאָווע קוסטעס. מיר גייען איבער אַ וועג וואָס איז אויסגעטרעטן פון אויטאָ־רעדער, לענג אויס אַ בייטל. עס זענען נאָך קענטיק די שליאַדעס פון אונדזערע קדושים צו דער גרוב. מיר גייען צו צום צעגראָבענעם אָרט, וווּ אויף דער אויבערפלאַך ליגט אָנגעשאָטן געל זאָמד און ערטערווייז איז שוין אָנגעוואַקסן גראָז. דער באָדן איז אין אַ טייל ערטער איינגעפאַלן. ביים סוף פון קבר איז נאָך אַ טייל פון גרוב — אייניקע מעטער — נישט פאַרשאָטן. מיר שטייען פאַרן ברודער־קבר פון אונדזערע קדושים. 48 מעטער די לענג און 5 אָדער 6 מעטער די ברייט. די ברייט פון ברודער־קבר קענען מיר נישט געניי אָפשאַצן צוליב דער איינגעפאַלענער ערד.

דאָ ליגן 840 קרבנות פון דער צווייטער שחיטה. דער נישט־פאַרשאָטענער טייל איז געווען צוגעגרייט פאַר די וועלכע האָבן באַווייזן אין יענער צייט צו אָנטלויפן אין די וועלדער.

מיט דייטשער אויסגערעכנטקייט און גרינטלעכקייט איז געווען אויסגערעכנט דער קבר. די צאָל קוביק מעטער אויסגעגראָבענע ערד איז געווען אין פּראָפּאָרץ צו דער צאָל ביטענער יידן.

ספּאָנטאַן גיבן מיר זיך אַ וואַרף צו דער ערד. אייניקע פון אונדז בלייבן שטום, ווי פאַרשטיינערט. שוין אויסגעטריקנט דער טרערן־קוואַל. די פּאָר פרויען, וואָס זענען מיט אונדז, ברעכן אויס אין אַ ספּאָזמאַטישן געווײַן. דאָ, ביי אונדזערע פיס, ליגט די גאַנצע ביטענער יידישע קהילה, אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועס־טער, אַלע, אַלע, אַלע. מיר גראָבן בערך אַ מעטער די טיף, ביז מיר דערגייען צו די שוין האַלב־פאַרפוילטע קערפערס. מיר גראָבן נישט מער. מיר ווילן נישט שטערן זייער אייביקע רו. לאַנג שטייען מיר אויפן אָרט. מיר קענען זיך נישט רירן. מיר פילן אַז מיר זענען צוגעבונדן צום אָרט מיט אונדזערע נשמות, מיט אונדזער גאַנץ וועזן. מיר דערמאָנען יעדן קדוש ביי זיין נאָמען. אונדז דוכט זיך אַז מיר זענען מיט זיי, אַז מיר געפינען זיך צווישן אייגענע. זיי שטייען אַלע פּאַר אונדזערע אויגן. ביים קבר געפינען מיר געלע לאַטעס. דאָס האָבן די דייטשן און די פּאָליציי מיט די אַרומיקע גויים אַראָפּגעריסן די געלע לאַטעס פון די יידישע קליידער, ביים צעטיילן זיך מיטן רויב. מיר געפינען פּאָפּירן אָפּגעמעקטע פון רעגן, יידישע בריוו וועלכע זענען אַרויסגעוואַרפן געוואָרן פון די קעשענעס.

צעפּוילטע שטיקער זאַכן וואָלגערן זיך נאָך אַרום צווישן די גראָזן. דער פּלאַץ אַרום איז צעטראָטן פון בהמות וואָס פּאַשען זיך דאָ. איצט פילן מיר אַרויס נאָך שטאַרקער אונדזער טראַגעדיע, אונדזער פּאַריתומטקייט און עלנטקייט.

אין אייניקע טעג אַרום זענען מיר אַוועק צום קבר און אַרומגעגראָבן אים מיט אַ טיפן גראָבן, כדי עס זאָל נישט זיין צוטריטלעך פּאַר פּאַסטעכער און אויך כדי דאָס אָרט זאָל זיין געניר באַצייכנט. אין אַ יאָר אַרום, פּאַר אונדזער פּאַרלאָזן ביטען, האָבן מיר אַרומגעצוימט דעם קבר און געשטעלט צוויי מצבות פון ביידע זייטן. אָפט זענען מיר צוריקגעקומען צום אָרט. פּאַרן פּאַרלאָזן ביטען זענען מיר ווידער זיך צונויפגעקומען געזעגענען זיך מיט אונדזערע טייערסטע. מיר פּאַרלאָזן איצט דאָס אָרט אויף שטענדיק. קיין יידישער פוס וועט שוין נישט קומען אַהער.

איך און זלמן מאַגילאַנסקי זענען געגאַנגען צו אונדזערער אַ שכנה, לידאַ מאַסלאָווסקאַ (אַ קריסטין), וועמען אונדזער פּאַמיליע האָט אין די געטאָ־יאָרן איבערגעגעבן פּעק מיט זאַכן. נאָך דער ערשטער שחיטה, פּאַרן אַוועקגיין אין וואַלד, האָט זלאַטקע, זלמנס שוועסטער, אָנגעשריבן, צוזאַמען מיט אירע קינדער יוטע און גארדע, אַ געזעגן־בריוו צו איר מאַן און זייער פּאָטער משה ווישניאַצקי (משה נעמיס) וואָס געפינט זיך אין אַמעריקע. דעם בריוו האָט זלאַטקע איבערגע־געבן דער אויבנדערמאַנטער גויע מיט דער בקשה אַז ביי דער ערשטער מעגלעכ־קייט זאָל זי דעם בריוו איבערשיקן אין אַמעריקע. איצט, נאָך דער באַפרייונג, האָט זי אונדז איבערגעגעבן דעם בריוו. מיר לייענען דעם בריוו און באַגיסן זיך מיט טרערן. נאָך דעם ווי מיר האָבן פּאַרלאָזט די קריסטין האָבן אונדז אין גאָס אָפּגעשטעלט 3 רוסישע מיליטער־לייט און אונדז געפרעגט צו וועלכער נאַציע מיר געהערן. דערוויסנדיק זיך אַז מיר זענען יידן האָבן זיי געבעטן מיר זאָלן זיי דערציילן וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט. קעגנאיבער דער אָפּטייק, אויף אַ בריקל, האָבן מיר זיך אַוועקגעזעצט און זיי דערציילט אונדזער אומגליק. זיי האָבן פּאַר־באָטירט יעדעס וואָרט און זיך אויך אינטערעסירט וועגן דער באַצייונג פון די היגע אייניווינער צו אונדז אין יענע צייטן. מיר האָבן זיי געוויזן זלאַטקעס בריוו, וועלכן זיי האָבן געניר אָפּגעקאָפּירט. אַ פּאָר שעה האָט געדויערט אונדזער געשפּרעך מיט זיי. זיי האָבן אונדז געטרייסט ביים גיין, דאָס זענען געווען מילי־טערישע קאָרעספּאָנדענטן. זלאַטקעס בריוו האָבן זיי דערנאָך איבערגעשיקט צו איליאַ ערענבורגן. דער בריוו איז באַרעפּנטלעכט געוואָרן ווי אַ דאָקומענט אין אַ בריוו פון איליאַ ערענבורג און אין דער אַמעריקאַנער יידישער פּרעסע (זע דעם בריוו דאָ אין פּנקס). ענג איז אונדז דאָ געוואָרן, די פּאָר פּאַרבליבענע יידן, אין אונדזער געבורטס־שטעטל. יעדעס ווינקל סיי אין הויז, סיי אין גאָס דערמאָנט אונדז כסדר וועגן אונדזער טראַגעדיע.

די סאָוויעטישע מאַכט האָט זיך באַצויגן צו אונדז גוט. מיר האָבן געאַרבעט אויף פּאָסטנס און אויסגעפּירט די אַרבעט אָרנטלעך און פּינקטלעך. די לופט איז אָבער פּאַר אונדז געווען שטיקנדיק אומעטום. אין די געטנער און הייפן זענען צעזייט קברים פון אונדזערע קדושים. ביי דער וואָנט פון חסידים־שטיבל געפּינט זיך אַ קבר פון 7 יידן, וועלכן מיכל מינקאָוויטש האָט אַרומגעצוימט. אויף די געטנער פון יצחק דראָזשנער און יאַנקל־איטשע ליובעטקין זענען דאָ 2 קברים.

די קברים זענען פֿאַראַקערט און פֿאַרזעצט מיט קאַרטאָפֿל. מיר צוימען אַרום די קברים, אָבער סיי ווי סיי וועט נאָך אונדזער אַוועקגיין פון דאָנען נישט בלייבן קיין סימן פון די צוימען.

14 חדשים זענען מיר געווען אין אונדזער חרובער היים. 14 חדשים פון גייסטיקער פיין. מיר קענען אָבער לענגער דאָ נישט לעבן.

פֿאַרבלייבן אין אַ סביבה ווו אונדזערע מערדער דרייען זיך אַרום אומבאַשטראָפט, ווו אויף יעדן גוי דערזעען מיר די קלייַדער פון אונדזערע נאָענטע, ווו יעדעס ווינקעלע שרייט אַרויס וועגן מאָרד? ניין. מיר מוזן אַוועק פון דאָנען. מיר מוזן זיך שאָפֿן אַן אייגענע היים, אַזוי ווי אַנדערע פעלקער. מיר לאָזן זיך אין דער וועלט. מיר ווילן זוכן קודם־כל יידן. מיר מוזן זיין מיט יידן, מיט וועלכע מיר זאָלן זיך קענען צונויפריידן. אונדזער ציל איז — ארץ ישראל. נאָר דאָס זעט אויס דערווויילע ווי אַ פאַנטאַזיע.

שבת, דעם 10טן אויגוסט 1945, האָבן מיר 26 לעבן־געבליבענע ביטענער יידן פאַרלאָזט דאָס שטעטל. מיט קללות אויף די ליפּן האָבן מיר פאַרלאָזט ביטען. די פּויערים זענען צופֿרידן וואָס מיר גייען אַוועק פון זיי. מיר זענען געווען פאַר זיי נישט באַקוועם. מיר זענען געווען לעבעדיקע עדות פון זייערע ווילדע מעשים, פון זייער מאָרדן און רויבן.

אפרים קאַרעלישטש

(מיטגליד פון יודענראַט אין ביטען)
זון פון שמאי ליובישטשיצער
און איידעם פון לייבע ברעסקין

אין די פינצטערע מאָמענטן פון געטאָ־לעבן, וועלן איין אומגליק האָט געיאָגט אַ צווייטן, פלעגט אפרים מונטערן די פאַרצווייפלטע יידן מיט די ווערטער: „יידן, נאָר נישט אומעטיק זיין, חי געלעבט, מיר וועלן זיי אַלעמען איבערלעבן".

פאַר דעם ווי די דייטשן פלעגן אַראָפּטרייבן די יידן אין גרוב, כדי זיי דאָרטן צו דערשיסן, פלעגן זיי צווינגען זייערע קרבנות זיך אויסצוטאָן מוטער־נאַקעט. אפרים קאָרעליטש האָט בשום־אופן זיך נישט געוואָלט אויסטאָן אויף ער האָט זיינע מלבושים פון זיך נישט אַראָפּגעצויגן.

ביים ראַנד פון גרוב (1טע שחיטה, 25טן יולי 1942) האָבן אים די דייטשן דערהרגעט מיט די פּריקלאַדן פון זייערע ביקסן.

י. ל. אַבראַמאָוויטש

די באַלאַדע פון פּאַרשניטענע יאַרן

(פּראַגמענט פון אַ גרעסערער אַרבעט)

...די מאַמע אונדזערע איז אומגעבראַכט געוואָרן דעם 29טן אויגוסט 1941. זי ליגט אין מאַסן־קבר לעבן ביטען, צווישן די דערפֿלעך זאַפּאָליע און רודניע. אין דעם גרוב ליגן אַן ערך 950 ביטענער יידן. שרה מיט איר פּאַמיליע, מרים מיט איר פּאַמיליע, דוואָשקעס מאַן און קינדער זענען אומגעקומען אין פּאַרשידענע ערטער, פּאַרשידענע צייטן און ביי פּאַרשידענע אומשטענדן...
(פון מיין ברודערס ערשטן בריוו).

דער וועג צוישן ביטען און זאַפּאָליע כוואַליעט זיך אין בערגלעך און טאָלן,
אָפּן וועג פון ביטען קיין זאַפּאָליע שלעפּן זיך פורלעך קאָרן מאָלן.

און איז ניט געווען קיין פערד און וואָגן, געגעבן האָט מען זיך אַן עצה,
דאָס ביסל תבואה האָט מען געטראָגן אין אַ „נאַשקע" אָפּן פלייצע.

אַ וואָסער־מיל איז אין זאַפּאָליע געווען ,איינע פּאָר מיילן אַרום,
די קערנער האָט מען די שטיינער אַוועקגעגעבן, מיט אויגן גוט און פּנים פרום,

ס׳א׳יז דער ערד דאָרט זאַמדיק־בלאָטיק, אירע קינדער צופיל ניט טרייַ,
ווי אַ מענטש וואָס איז גרויסשטאָטיק, איז מיט אַ וואָרט ניט איבעריק פריי.

און אַז אָרעם איז געווען דער פויער, איז דער ייִד ניט געווען צו רייַך,
אָפּן שטיקל ברויט האָבן זיך געמאַטערט, פויער און ייִד צוגלייַך.

נאָר דאָס אַלץ איז געווען אַמאָל: „אַמאָל איז געווען אַ מעשה" —
צווישן רודניע און זאַפּאָליע אין אַ טאָל, אַ פּאָרצוקטע ליגט היינט ס׳ציגעלע
ס׳וויסע...

און ס׳עסט שוין דער פויער, היינט, ברויט צו דער זעט, און ציילט ניט צו קערנער
די שטיינער,
ס׳איז זיין ערד שוין רייך אַוו פעט, פון יִידיש בלוט, מאַרך און ביינער...

און שוין דערציילט מען, קינדער: „אַמאָל איז געווען"... אַמאָל איז געווען אַ חלום...
אַמאָל איז געווען, אַ יִידיש ביטען — היינט איז עס; עליה־השלום !!...

אוי, ביטען, ביטען, מיין יִידיש ביטען, דיך זען וועל איך שוין קיינמאָל מער...
ס׳שרייבט מיר, מיין ברודער דער פאַרטיזאַן, דער רויטאַרמייער: „די קדושים
ניט פאַרשוועכט מיט אַ טרער"...

***

אַף די פעלדער פון ביטען און זאַפאָליע
טראָגט זיך אום פאַרשטיקט אַ געוויין,
קומט פאַרנאַכט, נעמען זיך, פאַוואָליע,
באַהעפטן ביין מיט געביין.

און פון אַלע זאַנגען ווייץ און קאָרן,
און פון ווו נאָר אַ גרעזל, ווו נאָר אַ דאָרן,
רייסן זיך אָפּ שאָטנס געשטאַלטן...
און מיט געוויין, און מיט צאָרן,
קלאָגן זיי, אַף זייערע פאַרלאָרענע יאָרן
וואָס דער שונא האָט אַזוי גרויזאַם פאַרהאַלטן...
און מיין מאַמע, פירט די כאָרן
— זי האָט דאָך אַזוי שיין זינגען געקענט —
וואָס מאָנען זייערע פאַרשניטענע יאָרן,
מיטן פּנים צו מערב געווענדט...

***

אַז מיין מאַמע פלעגט זינגען נעמען
איז עס אין האַרצן גלייך אַריין.
די האָר געלאָזט האָבן מיר דאַן איר קעמען,
און גוטע, שטילע, שוין זיין.

און האָט זי געזונגען צאַרט, באַדאַכט,
און דערביי די קעפּלעך אונדז געטון גלעטן,
געזאָגט האָבן מיר דאַן: „אַ גוטע נאַכט"!!
און רויקע געלאָזט זיך צו די בעטן.

און אַבער, און ווידער, די ווונדערלעכע מעשה,
פון דעם ציגעלע וואָס איז געפאָרן האַנדלען.
אַ פּאַרצוקטס ליגט היינט, דאָס אָרעמע, דאָס ווייסע,
און אירע רעשטלעך איבער אַלע וועגן וואַנדלען.

וואַנדלען און זוכן אַ שטיקל אָרט,
וווּ צו לייגן דעם קאָפּ, דעם מידן,
נאָר, ניט דאָ און ניט דאָרט,
געהרנע איז מען דעם צעפייניקטן יידן.

דער וועג צוישן ביטען און זאַפּאָליע כוואַליעט זיך אין בערגלעך און טאָלן
אַף די וועגן פון ביטען און זאַפּאָליע איז די יידישע קהלה געוואָרן צעמאָלן.

אין גריבער, געפירטע צו דער שחיטה
אַף די פעלדער־וועלדער, וועגן און שטעגן,
ניט געטראָגן האָט מען זיי אויף אַ מטה
און ניט מיט אַ „צדקה תציל" איז מען זיי אַרויס אַנטקעגן.
וואַשינגטאָן ד. ס., דעצעמבער 1945.

דראַמאַטישער קרייז אין ביטען

שטייען פון רעכט צו לינקס: יאַנקל ראַוויצקי (אומגעקומען), מרים אַבראַמאָוויטש (אומגעקומען), שמואל יודקאָוסקי (לעבט ביטען), רבקה ראַוויצקי (ישראל), שלמה מינקאָוויטש (ישראל), ישראל ראָזשאַנסקי (אומגעקומען), יירשל עפשטיין (אומגעקומען), מיניע גאַלער־שטיין (אומגעקומען), אברהם אַבראַמאָוסקי (ישראל), ליובע קאַלבאָוסקי (ראַטנפאַראַנד), שלמה יוזשעלעוסקי (אומגעקומען), דאָס קינד: נעכט יוזשעלעוסקי (אומגעקומען).

דאָדל אַבראַמאָוויטש

חורבן און ווידערשטאַנד

ביטען אין די ערשטע טעג פון יולי 1941

דאָדל אַבראַמאָוויטש
אָקטאָבער 1945, בודאַפּעסט (אונגאַרן)

...שוין עטלעכע טעג, זינט דעם אַריינ־מאַרשירן פון די דייטשן אין שטעטל, זיצט די יידישע באַפעלקערונג אין טויט־שרעק פאַרשפאַרט אין די הייזער און מען גייט אַרויס איר גאַס נאָר אין אַ נויטפאַל. די לאָדן פון די פענצטער אין אָ סך הייזער זענען צוגעמאַכט, די פאָר־האַנגען אַראָפגעלאָזט, די טירן — גע־שלאָסן. מען זיצט אין די הייזער און מען הונגערט. — מען פילט זיך צווישן די אייגענע פיר וועגט אַביסל זיכערער.

איבער אַלע טראַקטן און וועגן, וואָס שניידן דורך דאָס שטעטל, שטראָמען דייטשע דיוויזיעס. פון אַלע זייטן קומען זיי אָן, און פאַרפלייצן ווי אַ צעשמאָל־צענע שטאָלענע לאַווינע. אָן אָן אויפ־הער באַוועגן זיך ריזיקע טאַנקען און שוועריע אַרטילעריע. אונטער זייער שווערן דרוק, זענען די ברוק־שטיינער פון דער לאַנגעס גאַס אַרויסגעריסן גע־וואָרן און פאַרווישט מיט דער ערד גלייך.

עס שטראָמען כסדר מחנות, איינע נאָך די אַנדערע. אַלע ציען זיי קיין מזרח, אין געיעג נאָך דער אָפטרעטנדיקער רויטער אַרמיי. שוין 10 טעג און 10 נעכט ווי עס פלייצט אָן איבעריים די גרויזאַמע דעפילאַדע פון אַלע מינים דייטשע מי־ליטער־אָפּטיילונגען מיט זייערע געווערן. אַלץ גלאַנצט, אַלץ איז אָפּגעפוצט. די טאַנקען און די אַרטילעריע זענען ווי נאָר וואָס פון פאַבריק ארויס; די זעלנער —

יונגע, אויסגעפּאַשעטע. הונדערטער ערפֿאָלגען באַגלייטן זיי; די לופט איז פֿאַר־טויבט פון רעדער־קלאַפּעריי און פון מאָטאָרן־זשומעריי. קוקסט דורך די אַראָפּ־געלאָזענע פֿאַרהאַנגען ווי עס מאַרשירט די טייוולאַנישע קראַפֿט. זי פֿאַרפלייצט לענדער, מאַכט חרוב שטעט און דערפֿער און גייט כסדר ווייטער אָן אַן אָפּהאַלט. דו פֿילסט, אַז עס איז נישטאָ קיין רעטונג, און מען ווערט פֿאַרצווייפֿלט און צו־זאַמענגעבראָכן...

אין אַ מאָמענט ווען די גאַס איז אויף אַ געוויסער צייט פריי געוואָרן פון די שטראָמענדיקע דייטשע מחנות, בין איך אַרויס פון שטוב און דורכן הויף־טירל אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ און געוואָלט דורכלויפן אַ שטיקל וועג ביזן אָפּטייק, כדי צו ברענגען נייטיקע מעדיצינישע הילף פֿאַר מיין קראַנקער מאַמען. כ׳זע, ווי אין ווינקל גאַס לעבן דער שטוב פון איטשע־מאיר זאַלאָטניצקי (דער בעקער) — שטייט דער צאָן־טעכניקער אַרבוז, אַ פּליט פון סוואָלק. ער קומט צו מיר צו. ער איז בלאַס און פֿאַרצווייפֿלט און דערציילט מיר אָט וואָס: בעת ער איז אַרויס פון דער אָפּטייק, ווו ער האָט געזומען אַ מעדיצין פֿאַר זיין פרוי, איז אָנגעלאָפֿן אַ טאַקסי. באַמערקנדיק אים, האָט זי זיך אָפּגעשטעלט און פון אינעווייניק האָט צו אים אַרויסגעשריגן אַ דייטשער אָפּיציר: „ביסטו יודע? קאָם הער״ — און אים באַפוילן ער זאָל אין 2 שעה צושטעלן אים די נעמען פון 6 יידן, וועלכע דאַרפן זיין די אָפּיציעלע פֿאַרשטייערס פון דער ביטענער יידישער באָפעלקערונג, אונטערן נאָמען ׳יודענראַט״, מיט וועלכן ער, ווי דער מיליטעריישער קאָמאַנדיר פון שטעטל, וויל זיין אין קאָנטאַקט בנוגע אַלע ענינים צווישן דער דייטשער מאַכט און די יידן. שטייט ער, אַרבוז, אַ פֿאַרצווייפֿלטער און ווייסט נישט צו וועמען זיך צו וועגן וועגן צוזאַמענשטעלן דעם „יודענראַט״.

קיין אַרגאַניזירט יידיש לעבן איז דעמאָלט אין שטעטל שוין נישט געווען. עס איז אויך נישט געווען קיין קהילה־פֿאַרוואַלטונג, אָדער וועלכע עס איז נישט אַנדערע יידישע רעפֿרעזענטאַטיוות אויטאָריטעט. די העכער 800 אַלט־געזעסענע ביטענער יידן, און די 200 יידישע פֿליטים פון פּוילן, וועלכע האָבן געפונען אַ צייטווייליקע היים אין אונדזער גאַסטפֿריינטלעכן שטעטלע, האָבן געלעבט יעדע־רער פֿאַר זיך. אַלע קהלשע און געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס זענען געוואָרן אויפגעלייזט און ליקווידירט נאָך אונטער דער סאָוויעטישער הערשאַפט. עס איז נישט געווען קיין סימן פון אַ געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. ווי שאַפט מען דאָס איצט, אין משך פון צוויי שעה, דעם „יודענראַט״, וואָס זיין צוזאַמענשטעל דאַרף זיין פון די בעסטע פון אונדזער עדה? מיר האָבן נאָך דעמאָלט קיין באַגריף נישט געהאַט, וואָס עס מיינט אַ „יודענראַט״, און וואָס וועלן זיין זיינע אויפגאַבעס, פונקט ווי מיר האָבן קיין אַנונג נישט געהאַט וואָס וועט אונדז ברענגען דער מאָרגנדיקער טאָג. עס איז אָבער נישט געווען קיין צייט צו קלערן וועגן דעם. דאָס געבאָט איז געווען: מען מוז שאָפן אַן אינסטאַנץ. מען מוז גלייך אַלאַרמירן די מענטשן וואָס האָבן אַ חוש און זענען גרייט צו קהלשער אַרבעט. מיר האָבן אָבער שוין יאָ גע־ווּסט די באַדייטונג פון אַ היטלעריסטישן באָפעל און מיט וואָס עס שמעקט, ווען אָזאַ באָפעל ווערט נישט אויסגעפירט.

די יידישע פֿליטים פון פּוילן, וואָס געפינען זיך ביי אונדז אין שטעטל, האָבן

זיך אָנדערציילט וועגן די גרויליקאַטן, וואָס די דייטשן זענען באַגאַנגען איבער די יידן אין פּוילן אין די ערשטע מלחמה־וואָכן, אין סעפּטעמבער 1939. עס איז גע־ווען שווערלעך צו גלויבן אין די אָנגעדערציילטע פּאַקטן פון וועלכע זיי, די פּליטים, זענען געווען עדות און צוליב וועלכע זיי זענען אַנטלאָפן פון דאָרטן.

אַרבוז און איך גייען אַוועק דורך אונדזער גאָרטן צום רב רבי בן־ציון יפה ז״ל. מיר דערציילן אים וועגן דעם באַפעל. דער דרייסטער און שטענדיק אָפּטימיסטי־שער רב פאַרלירט זיך נישט. — „מיר וועלן דעם המן אויך איבערלעבן״, — זאָגט ער.

אויף זיין רוף קומען גלייך צו גיין יירשל יודקאָווסקי (אליהו איטשע ממונהס זון), אפרים קאַרעליטש (כיענקע ברעסקינס איידעם), ישראל ראָזשאַנסקי (מיירים דעם שוסטערס זון), איצל מענדעלעוויטש און מאַרעק ראַבינאָוויטש, אַ פּליט פון סווואַלק, וועלכער האָט געהאָט געווינט ביים רב אין שטוב. (אַלע אויבן־אויסגע־רעכנטע, חוץ י. יודקאָווסקי, האָבן געהאָט זייערע ווינונגען אין דער געגנט פון הרב יפה). מען האַלט אָפּ אַ קורצע באַראַטונג. עס וויזן זיך אַרויס שווערקייטן. איצל מענדעלעוויטש זאָגט זיך קאַטעגאָריש אָפּ פון זיין אַ מיטגליד אין „יודע־ראַט״. איך זאָג זיך אויך אָפּ. נאָר עטלעכע וויל זיך צוריקציען, ווי זיי וואָלטן פאָראויסגעפילט וואָס פאַר אַ שוועריקייט אויפגאַבע דער „יודע־ראַט״ נעמט אויף זיך.

קיינער פון אונדז האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלן די אומגליקן, וואָס דער „יודענראַט״ האָט נאָכדעם געהאָט צו באַקעמפן אין די גרויזאַמע באַדינגונגען אין וועלכע דאָס היטלעריסטישע דייטשע פאָלק האָט אַרייַנגעשליידערט די שוצלאָזע יידישע באַפעלקערונג.

קיינער פון אונדז האָט נישט געקענט דעמאָלט באַגרייפן די טראַגעדיע פון די „יודענראַט״־מיטגלידער, וועלכע זענען נאָכדעם געוואָרן דאָס צילבערנע פאַר אַלע גיפטיקע קוילן פון דער מערדעריישער מאַכט, וועו דער „יודענראַט״, ווי אַן אויספיר־אָרגאַן, איז געווען געצוווונגען אויסצופירן אַלע באַפעלן פון די דייטשע אויסוווירפן קעגן דער יידישער באַפעלקערונג.

דער „יודענראַט״ איז ביז צו דער לעצטער מינוט געווען דער צענטער פון אונדזער לעבן און ער האָט אחריותפול געזוכט מיט אַלע מיטלען צו לינדערן דעם תהום פון עלנט און פאַרצווייפלונג אין וועלכן מיר זענען אַריינגעפאַלן.

די 6 מיטגלידער פון „יודענראַט״, וועלכע זענען געווען באַשטימט אויף דער זיצונג ביים הרב יפה, זענען געווען:

1. הרב בן ציון יפה,
2. יירשל יודקאָווסקי, פּרעזעס,
3. אפרים קאַרעליטש,
4. ישראל ראָזשאַנסקי
6. מאַרעק ראַבינאָוויטש, סעקרעטאַר.
5. אַרבוז

די זיצונג האָט זיך דערמיט געענדיקט. דורך געריטנער און הינטער־געסלעך,

ווי נאַכט־גנבים, שאַרנדיק זיך ביי די וועגט, זענען מיר זיך צעגאַנגען, יעדערער אין זיין הויז .

די גרינדונג פון „יודענראַט" און אויך זיין פּערזענלעכער צוזאַמענשטעל, זענען דורך דער יידישער באַפעלקערונג אויפגענומען מיט צופרידנקייט. דעם באַפעל צו שאַפן אַ יודענראַט האָט מען געוואָלט אויסטייטשן פּאַר אַ באַווייז, אַז די פּראָגט־ליניע פון דייטשן מיליטער האָט זיך וויַיט פּאַראויסגערוקט און אַז אונדזער שטעטל האָט געהאַט גליק; עס זענען ביי אונדז נישט געווען קיין קרבנות. מיר האָבן געגלויבט, אַז די מיליטער־אָפּטיילונגען פון הינטערן פראָגט זענען בע־סערע און אַזאַ איז מסתמא די אָפּטיילונג פון לייטענאַנט דאָרש. עס וועט זיך איינשטעלן אַ קאָמענדאַטור און דער „יודענראַט" וועט דאַרפן דערפילן זיינע אויפ־גאַבעס, ווי די אַמאָליקע „קאָמיטעטן" אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די אָקופּאַציע־יאָרן פון ווילהעלמס אַרמייען.

די פּליטים, וועלכע האָבן זיך געפונען ביי אונדז אין שטעטל, האָבן, ווי יודעי דבר דערציילט, אַז די „יודענראַטן" דאַרפן איינצאָלן דער דייטשער מאַכט קאָנטרי־בוציעס: געלט, זאַכן, שפּייז, אַ״וו. האָט מען זיך באַרוקט אַז עס וועט אויסגיין צו אַזעלכע זאַכן.

מיט די שכנותדיקע שטעט האָבן מיר נאָך נישט געהאט קיין פּאַרבינדונג און מיר האָבן נישט געווסט וואָס עס פּאַסירט דאָרטן מיט די יידן. דערווייל איז מען געזעסן פּאַרשפּאַרט אין די הייזער און מען האָט צוביסלעך אונטערגעהונגערט. איך געדענק ווי מיר איז געלונגען אָנצוזאָגן אַ באַקאַנטן קריסט (מאַקאַרעוויטשן) און געבעטן אים ער זאָל מיר צושיקן אַביסל שפּייז. זיין טאָכטער האָט געבראַכט אַ גרויסן קויש קאַרטאָפּל מיט אַ לאַבן ברויט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט זיך פריי באַוועגט. זיי זענען געווען זיכער מיטן לעבן. זיי האָט מען נישט אַרויפ־געצוווּנגען קיין „קריסטנראַטן".

ביי אונדז אין שטוב האָבן זיך דאָן געפונען ביי אַ מנין פּליטים. עטלעכע טעג האָבן מיר זיך אַלע געשפּייזט מיט די קאַרטאָפּל און ברויט, וואָס דער דערמאָנטער קריסט האָט אונדז געבראַכט.

לייטענאַנט דאָרש האָט אויפגעפּאָדערט די „סאָלטיסן" פון די אַרומיקע דער־פער, וועלכע האָבן אַמטירט בעת דער פּוילישער מאַכט, צו באַנייען זייער טעטי־קייט. זיי צו הילף האָט ער באַשטימט געווועזענע פּוילישע פּאָליציאַנטן, וועלכע ס׳איז געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן פון דער סאָוויעטן־מאַכט. ער האָט זיי „אויפ־געקלערט", אַז אַ דאַנק דעם „פּירער" זענען זיי באַפרייט געווארן פון דער יידיש־קאָמוניסטישער הערשאַפט און האָט פאַר זיי אָנגעצייכנט אַ פּלאַן ווי זיי דאַרפן אין זייערע געמיינדעס זיך באַצייַכענען צו די יידן. ער האָט זיי פאַרטיילט העץ־מאַטעריאַל (געדרוקט אין רוסיש און ווייס־רוסיש) קעגן יידן. די העץ־ליטעראַטור האָט ער געהייסן צעטיילן אין די דערפער צווישן די פּויערים.

עס האָבן גענומען אַרויסקריכן פון די לעכער כלערליי טונקעלע פּאַרשוינען. צוערשט זענען דאָס געווען פּוילישע אונטערוועלט־לייט, דערנאָך אויך פאַרבראָכענע עלעמענטן פון רוסישער און ווייס־רוסישער נאַציאָנאַליטעט.

די יידישע שוצלאָזיקייט האָט פאַר זיי געעפנט ברייטע האָריזאָנטן. די יידן

ליגן געבונדן אין קייטן פון ווילקיר און געזעצלאָזיקייט. דאָס יידישע האָב און גוטס האָט זיי געלאָקט. זיי האָבן דערזען, אַז דער יידּ איז געוואָרן הפקר, האָבן זיי אומגעדולדיק געלויערט אויפן קרבן. די דייטשע מאַכט האָט זאָרגפעליק צונויפ־געקליבן די טונקעלע פֿאַרשוינען און זיי אַריינגעמאַנטירט ווי טיילן אין דער גרויּ־זאַמער מאַשין, וואָס זי האָט אויפגעשטעלט מיטן צוועק אונדז צו פֿאַרניכטן.

פֿאַרנאַכט, אין דעמזעלבן טאָג פון גרינדן דעם „יודענראַט", האָט אַרבוז נאָך זיין ערשטער „באַקאַנטשאַפֿט" מיטן היטלעריסטישן אָפּיציר דאָרש, געבראַכט דעם נייעם באַפעל פון נאַצישן קאָמענדאַנט צום פֿרעזעס פון „יודענראַט", אַז אַלע אַר־בעטס־פֿעיקע יידן פון ביידע געשלעכטער זאָלן אויפצומאָרגנס גאַנץ פרי זיך צונויפ־זאַמלען ביי דער געבּיידע פון דער געוועזענער פּוילישער געמיינדע און מיטברענ־גען רידלען און אַנדערע גראָב־מכשירים. די צאָל, פון בערך 350 מאַן, וועלכע האָבן זיך צוגעשטעלט צו דער באַשטימטער שעה, האָט דעם דייטש נישט באַפרידיקט און ער האָט באַפוילן אַז אויפן צווייטן טאָג אין דער זעלבער שעה מוזן קומען אויפן פּלאַץ 1000 אַרבעטס־פֿעיקע יידן. אַלע אויפקלערונגען אַז אַזאַ צאָל איז נישט בנמצא, האָט ער נישט אָנגענומען. מיר פֿרוון צווישן זיך אויסטייטשן דעם אומ־זיניקן באַפעל אויף פֿאַרשיידענע אופנים. עס איז קלאָר, אַז דאָס שטעקט אַ פֿראָ־וואָקאַציע. די פּליטים, וואָס האָבן שוין דערפֿאַרונג אין אַזעלכע ענינים, באַמערקן: „עס הייבט זיך שוין אָן, אויך ביי אונדז האָט עס זיך אַזוי אָנגעהייבן און עס האָט זיך געענדיקט מיט קרבנות"...

דעם גאַנצן טאָג אַרבעטן מיר אויף די וועגן. מיר טראָגן שטיינער, מיר שלעפּן זאַמד, פֿאַרשיטן גריבער און פֿאַרשטאָפּן לעכער, וואָס די דייטשע מאַטאָריזירטע קאָלאָנעס האָבן איבערגעלאָזט אויף זייער דורכמאַרש.

אויף צומאָרגנס אינדערפרי (7טער יולי) שטייען מיר אויסגעשטעלט ביי דער גמינע. דאָס גאַנצע שטעטל יידן איז דאָ צונויפגעזאַמלט. די טירן פון די הייזער צוגעשלאָסן. דער קאָמענדאַנט דאָרש שיקט אַראָפּ זיינע זעלנער אין שטעטל ענווי נאָכצוקאָנטראָלירן אויב עמעצער פון די יידן איז נישט געבליבן אויסבאַהאַלטן אין די ווויינונגען. — „ברענגען אפילו מוטערס מיט זויג־קינדער", — באַפֿעלט ער. מיר פֿאַרשטייען נישט וואָס דאָ קומט פֿאָר, מיר זענען אַלע דערשלאָגענע.

הרב יפה, אָנגעטאָן אין זיין טונקל־געבלימלטן פּרימאַרגן־ראָק, אַרומגעבונדן מיטן גאַרטל און מיט דער יאַרמולקע אויפן קאָפּ, שטייט לעבן דעם אויסגעפּוצטן דייטשן אָפּיציר און טענהט אין אים עפּעס אַריין.

ווי „חוצפּהדיק" מוז דער ראַבינער מיט דער „רויטלעכער בּאָרד" אויסזען אין די אויגן פון קאָמענדאַנט דאָרש און זיין סוויטע, וועלכע אָבסערווירן כסדר די לאַנגע שורות אויסגעשטעלט יידן. ס'זענען פֿאַרביי אַ פּאָר שעה און מיר שטייען נאָך אַלץ. די מינוטן ציען זיך אַן אייביקייט. פֿלוצלינג ווערט אין אונדזערע רייען אַ באַוועגונג. שאול געפּנער, אַ פּליט פון לאָדזש, (געפּינט זיך איצט אין מדינת ישראל) וועלכער שטייט לעבן מיר, מורמלט צו זיך אַליין: „מיר זענען פֿאַרלוירן", „עס הייבט זיך שוין אָן". זיין פּנים איז בלאַס, די אויגן קוקן אין אַלע זייטן. מיר זענען ווי פון אונטער דער ערד איז אויסגעוואַקסן אַ גרעסערע דייטשע מיליטער־אָפּטיי־לונג אין פולער באַוואָפענונג, מיט העלמען אויף די קעפּ, און פון אַלע זייטן האָבן

זיי אַרומגערינגלט די לאַנגע שורות יידן. דאָרש און זיין אַדיוטאַנט גייען פאַרביי די שורות. הרב יפה גייט זיי נאָך ווי אַ שאָטן. זיי קוקן יעדן אַריין אין פּנים און פּירן דורך אַ „סעלעקציע". אַלטע לייט, אַרבעטס־אומפּעיִקע, מוטערס מיט זויג־קינדער אויף די הענט, דער יודענראַט, דער מעדיצינישער פּערסאָנאַל, — די אַלע ווערן אָפּגעטיילט באַזונדערס און מען הייסט זיי גיין צוריק אין שטעטל. זענען פּריי. די איבעריקע ווערן געשיקט אונטער אַ שטרענגער באַוואַכונג צו דער אַרבעט, פאַרריכטן די וועגן. מיר אַטעמען אַלע פריי אָפּ...

פּאַמעלעך גייען מיר אין דער ריכטונג פון דאָנמאַנאָווער וועג דורכן דאָרף זאַרעטשע. די זעלנער טרייבן נישט. זיי באַציען זיך צו אונדז מענטשלעך. אונדזער שטימונג ווערט אַביסל לייכטער. מען דערלויבט רעדן צווישן זיך העכער אויפן קול. אַ טייל פון אונדז וואָגן אפילו זיך צו וויצלען. עמעצער הייבט־אָן ציען שעמעוודיק אַ ניגון, אַנדערע כאַפּן אים אונטער. די זעלנער שטערן נישט. מען ווערט דרייסטער, כמעט אַלע הייבן אָן מיטזינגען. די זאַרעטשער פּויערים לויפן אַרויס פון די הייזער און קוקן אָן דאָס משונהדיקע בילד, ווי יידן זענען „פּריי־לעך"...

מיר זענען שוין ביי די לעצטע הייזער פון דאָרף. פּאַר אונדזערע אויגן ליגן אויסגעשפּרייט רחבותדיקע פעלדער. לינקס, ביים וועג, גייען מיר פאַרביי דעם אַלטן בית־הקברות. מיר גייען דאָך מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ און זינגען, „עוד לא אבדה תקותנו"; אַ צווייטע גרופּע זינגט: „הוליעט, הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן", אַ דריטע: „אין זאַלציקן ים פון מענטשלעכע טרערן". אַ משונהדיקע געזאַנג איז דאָס געווען. אַ געזאַנג פון אַ פאָלק, וואָס צאַפּלט זיך צווישן לעבן און טויט.

שפּעטער האָט זיך אָט וואָס אַרויסגעוויזן: דעם גמינע־וואָיט (פון מאַיאָנטעק דראָזשנע„ 5 קילאָמעטער פון ביטען), האָט דעם קאָמענדאַנט אינפאָרמירט, אַז די עדה יידן אין ביטען ציילט 5000 מאַן. די פּראָווואָקאַציע פון פּולישן „פּאַטריאָט" האָט אונדז געבראַכט שהן פון טויטשרעק.

עס איז אונדז געוואָרן פאַרשטענדלעך פאַראָואָס ער האָט אַרויסגעפאָדערט, אַז די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג זאָל אַרויס פון די הייזער און ווערן דורך אים קאָנטראָלירט.

די שחיטה אין זלאַטאָוע

דער הונט אין גאַס, די פּייגל אויף די ביימער, דער וואָרם אויף דער ערד — קיינער שענדט זיי ניט. מיר זענען זיי מקנא.

פּייגל פליִען אַרום איבער די דעכער פון געטאָ; פליִען אַרויס פון איבער די דראָטן. מ'שיסט ניט אין זיי.

אַ וואָרם קריכט אַרום פריי. מיר זענען אים מקנא.

אונדזערע טעג און נעכט זענען פאַרוואָגלטע. מיר זעען דעם טויט ווי ער דערנענטערט זיך. מיר פילן זיינע טריט. אַ טאָג גייט אַוועק, אַ נאַכט קומט אָן. דעם מאָרגנדיקן זון־אויפגאַנג, ווער פון אונדז וועט דערלעבן זען?...

נעכטן, פרישע קברים... וויניקער געוואָרן די צאָל געטאָ־איינוווינער...

מאָרגן — נייע קברים... די צאָל גאָלע לאַטעס וועט נאָך קלענער ווערן...

מיר זענען מקנא די טויטע און מיר ווילן לעבן. — — —

רעזיגנירטע פון אַלץ קוקן מיר אויס אַ נס, וואָס זאָל אונדז אויסלייזן פון אַלע אומגליקן.

מיר זענען אומבאַהאַלפן אַפילו דעמאָלט, ווען מ׳קען זיך אפשר אַן עצה געבן. מיר פילן ניט מער קיין ווייטיק ווען מ׳באַדויערט אונדז, אָדער ווען מ׳באַלײדיקט אונדז.

דורך די דראָטן זעען מיר די פרייַע וועלט ניט ווייטער פונעם אָריזאָנט — אונדזער טראַכטן איז באַגרענעצט ניט ווייטער פון די געטאָ־דראָטן, ביז צו זאַפּאָליער גרוב.

אין די אָוונטן — ליכטיק איז אין די קריסטלעכע הייזער. פריילעכע געזאַנגען טראָגן זיך פון דאָרט.

די געטאָ־הייזער זענען אינגעוויקלט אין חושך. אין דער שטיל זאָגט מען ווידוי.

געלע לאַטעס, אין אַ קריעה־ריס, זיצן שבעה.

אַ שחיטה איז אַוועק, אַ שחיטה קומט אָן.

די מאָרגנדיקע זון־שקיעה ווער פון אונדז וועט דערלעבן זען?...

***

רייך מיט גזירות און רייך מיט אומגליקן זענען פאַר אונדז יידן, געווען אויסגעפילט אַלע שעהן פון דער תקופה, ווען די דייטשן זענען ניט מיד געוואָרן אין זייערע דערפינדונגען אונדז צו דערנידעריקן און נאָך דעם אונדז פיזיש פאַרניכטן.

אין גזירה יאָגט אַ צווייטע. אין אומגליק — אַ צווייטס.

הונדערטער דערשטיקטע יידן פון ביטען אין מאַסן־גרוב. צענדליקער — אויף הויפן, געוועהר, פעלדער, קלאָזעטן און מיסטקאַסטנס.

אָן אַ צאָל ענויים, פּורענויות און רציחות.

ס׳האָט, זיך געדוכט, אַז די מערדער האָבן שוין אויסגעשעפּט אַלע קוואַלן פון פיניקן אונדז. וואָס וועלן זיי ווייטער צוטראַכטן?

דער גרוב אין זאַפּאָליע איז נישט פאַרשאָטן אין גאַנצן. געבליבן איז אין אים אַ לײדיק אָרט אויפצונעמען די לעבן־געבליבענע פאַר הונדערט יידן...

באַפריידעטע קריסטן גיבן אפילו אָן די דאָטע פון דער קומענדיקער „אַקציע" און זיי עצהנען וואָס שנעלער פאַרלאָזן דעם געטאָ. אין געוויסע פאַלן באָטן זיי אָן זייער הילף און ווייזן אָן וועגן ווי אַזוי ארומצוגיין די וואַך־פאָסטנס, וועלכע היטן טאָג און נאַכט אַלע אַרויסגאַנגס־ערטער פון שטעטל.

אין קריסט ווייל אויפריכטיק אַרויסהעלפן. צענדליקער — פאַראַטן, הונדערטער — גלייכגילטיק און זיי אַלע וואַרטן אומגעדולדיק אויפן מאָמענט, וועלכן מ׳וועט קענען נעמען דאָס הפקרדיקע יידישע גוטס...

און דאָס שטעטעלע איז שטרענג באַוואַכט. אויף דער בריק פון דער שטאַרע — אַ באַוואָפנטע שמירה. אין אַלט־קאָזינע שטייט אַ פּאַטרול מיט

מאַשינען־געווער; לענגויס דעם גלחס סאָד — אַ שורה אָקאָפּעס אין וועלכע עס ליגן „סאַמאָאוע"־לייט, און דאָס בריקל איבער זאַרעטשער טייכל וועלט אויך געהיט. הינטער דער גאַרבאַרניע שטייט אַ פּאַטרול. צווישן די ביימער פון בית־עלמין — אַ פּאַטרול, אין פּוסטן סאָד — אויך אַ פּאַטרול. אַרום שטעטל, אויף די וועגן, פּאָרן פּאָליציאַנטן אויף ראָווערן און זוכן אַרום יידן. געלינגט וועמען ס׳איז דורכצורייסן די אַלע אַרומגעשטעלטע טויט־פּאַסטקעס, איז ער נאָך ניט זיכער אין זיין וווייטערדיקן וועג צום וואַלד, וואָס ליגט, אגב, אַזוי נאָענט.

געווען זענען פּאַלן וועז פּויערים אָדער פּויערטעס און פּאַסטעכער האָבן באַ־מערקט ווי יידן באַהאַלטן זיך אויס אין די פעלדער און זיי אַרויסגעגעבן דער פּאָליציי.

דאָך איז געלונגען אַ געוויסער צאָל יידן אַרויסצרייסן זיך פון געטאָ. זיי זע־נען אַנטלאָפן פון טויט און. געלאָפן אַנטקעגן טויט, ווו ער האָט אויף זיי גע־וואַרט מיט אָפענע אַרעמס...

יעדער טאָג האָט געציילט זיינע קרבנות.

איבער דער באַוואָפנטער שמירה, פּאַרביי איר, אַרום איר, איז, מיט דער זילף פון קריסטן, געווען איינגעשטעלט אַ כסדרדיקע קשר צווישן די איינגע־שלאָסענע אין טויטן־הויז און די יידן וועלכע זענען שוין געווען אין וואַלד, און מיט די וועלכע זענען געווען אויסבאַהאַלטן אויסערן געטאָ אין זייער וועג צום וואַלד. אַ טייל פון זיי איז געלונגען אַרײַנצוכאַפּן זיך אין דעם איינציק רעטונגס־אָרט; אַ טייל האָבן געפונען זייער טויט אין די „אכסניהס", אַזוי־גע־רופענע שפּרינג־פונקטן צו די גרויסע באַוואַלדיקטע שטחים.

איינע אַזאַ אכסניה איז געווען זלאַטאָווע, 3 קילאָמעטער פון ביטען, ווו אין כוטאָר פון אַרנטלעכן פּאָליאַק יוזף זאַלענסקי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אַ קליינע גרופּע יידן. געווען זענען דאָרטן: שלמה יוזשעלעווסקי, זיין פּרוי ליובאַ (יירשל קאַלבאַווסקיס טאָכטער) און זייער 2־יאָריק זונעלע יירשעלע. מירל זאַקהיים (משה דעם שניידערס טאָכטער) און איר אייניאָריק קינד, איר שוועגערן שרה זאַקהיים אין עלטער פון 15 יאָר, ליפּעק וווייכענדלער (אַ יונגער בחור, אַ פּליט פון פּוילן), טאַניע (מאַטעס גאַלערשטיינס טאָכטער), שיינדל (יאָסל קרופּעניעס טאָכטער). צוזאַמען — 9 מאַן.

טאַניע באַזיצט אַן אַרבעטס־שיין, אויסגעשטעלט פון דאָמאַנאַוועך באַן־אַמט, און דאָס גיט איר אַ מעגלעכקייט צו באַוועגן זיך פריי ביז ביטען.

גייט זי אַרויס פון זלאַטאָווע, אין ריכטונג פון שטעטל. עס קומט איר אַן אַנט־קעגן אַ קריסטן (סאָניע האַרבעליק) און גיט איר איבער אַ בריוו פון איר שוועס־טער באַשקע (פאַרוואַלטערן פון אַפּטייק).. אין בריוו וואַרנט באַשקע, אַז די גרופּע זאָל מאָמענטאַל פאַרלאָזן דעם מקום־מקלט ביי זאַלענסקין „ווייל מען ווייסט שוין פון אייך".

טאַניע לויפט צוריק צום כוטאָר, אָנזאָגן דער גרופּע די געפאָר וואָס עס דראָט. זי באַווייזט ניט אַריינצוגיין אין הויז — און זשאַנדאַרן זענען אָנגעפאָרן. זיי נעמען גלייך אַלעמען שלאָגן און גרייטן דאָס געווער... טאניע לאָזט זיך לויפן.

דער זשאַנדאַרם הירכע שיסט איר נאָך. זי ווערט פֿאַרוווּנדעט אין ברוסט־קאַסטן און לויפט ווייטער.

שיינדל לויפט אין אַ צווייטער ריכטונג, זיי צילן אין איר. זיי שיסן אויף ליפֿעקן, וועלכער אַנטלויפט אין אַ דערבייאיקן פעלד פון תבואה־זאַמגען. די אי־בעריקע, וועלכע געפינען זיך אין שטוב, באַווייזן ניט אַרויסצוגיין, דאָס הויז איז באַלאַגערט. זיי קלעטערן אַרויף אויפן בוידעם און זוכן דאָרט אַ רעטונג.

די צעיושעטע רוצחים, וויסנדיק אַז עס זענען נאָך געבליבן יידן, נישטערן אין אַלעווינקלען און פון בוידעם שליידערן זיי אַראָפּ שלמהן. ער בלייבט ליגן אויף דער צעמענט־פּאָדלאָגע מיט צעבראָכענע פיס. זיי וואַרפן אַראָפּ דעם קליינעם יירשעלע און ער ליגט לעבן זיין טאַטן מיט אַ צעשמעטערטן קעפּל. זיי דערשיסן מירלען מיט איר טאָכטער, זיי דערהרגענען שרה'ן און מיט עטלעכע קוילן פֿאַרענדיקן זיי מיט דעם שוועך־פֿאַרוווּנדעטן שלמה און זיין גוססדיקן זונעלע. ליובאַ ראַטעוועט זיך דורך אַ צופֿאַל: זי האָט זיך פֿאַרשטעקט אונטער סנאַ־פּעס תבואה וועלכע זענען געווען אויפן בוידעם. פון צווישן די גאַרבן האָט ליובאַ מיט אירע אויגן צוגעזען די שחיטה איבער איר מאַן און קינד און דעם טויט פון מירלען און איר עופהלע.

נאָך אַ לענגערער צייט פון אַרומזוכן אין דער סביבה פון זלאטאָווע די פֿאַרוווּנדעטע טאַניע און די אַנטרונענע ליפֿעק און שיינדל, רעזיגנירן די זשאַנ־דאַרמען פון כאָפן זיי לעבעדיקע.

זיי זענען זיכער געווען, אַז שיינדל האָט זיך דערטרונקען אין די וואַסערן פון טייך שטשאַרע, ווהין זי איז געלאָפן און אַז טאַניע ליגט אַ טויטע ערגעץ אויפן פעלד.

אַ גאַנצן טאָג איז טאַניע געלעגן פֿאַרשטעקט אונטער קוסטעס, אַ באַגאַ־סענע מיט בלוט. פֿאַרנאַכט, וען עס איז שטיל געוואָרן, איז זי אַרויסגעקראָכן פון דאָרטן און געקומען צו די זאַלענסקיס.

זיי זענען שטאַרק איבערראַשט געוואָרן זענדיק זי אַ לעבעדיקע. די זאַלענס־קעס גיבן איר די ערשטע הילף, פֿאַרבאַנדאַזשירן די וווּנדן און יוזעף פירט טאַניען אַוועק אין אַ נאָנטן וועלדל ווו עס זענען געזעסן ליובאַ, שיינדל און ליפֿעק.

דער אָרנטלעכער פּאָליאַק נעמט זיך אונטער אויף ווייטער זיי אויסצובאַ־האַלטן ביי זיך.

די לעבנגעבליבענע ווילן וואָס שנעלער אַוועקגיין פון דעם אָרט און פאַר־לאַנגזן פון אים, ער זאָל זיי אַרויספירן צום וואַלד ווו עס געפינען זיך פֿאַרטי־זאַנער. יוזעף קוועלט זיך. ביינאַכט זענען אַלע וועגן שטאַרקער באַוואַכט פון די דייטשן. ער ווייל ניט ריזיקירן מיט זייערע לעבנס און ער ווייל אויך ניט איינשטעלן זיין לעבן און די לעבנס פון זיין פאַמיליע, אין פאַל ווען מ'וועט זיי פֿאַרהאַלטן.

נאָך לאַנגע בקשות האָט יוזעף אין דער פינצטערקייט פון דער נאַכט אַרי־בערגעפירט די פיר געראַוועטע צום דאַמאַנאַוואָר שאָסיי און זיי פונאַנדערגעזאָגט דעם ווייטערדיקן וועג וואָס פירט צום וואַלד.

טאַניע דערציילט:

„אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט איבער פעלדער, זומפֿן, וועגן, אומוועגן — אַרומגעבלאָנדזשעט אין אַן אָלעשניק, און פאַרטאָג האָבן מיר זיך דערזען לעבן גרוב פון דער ערשטער שחיטה".

„איך בין שוין געווען אינגאַנצן אָן כוחות. נאָר שיינדל פאַרלאָזט מיך נישט. אויף אירע פֿלייצער ממש בין איך אָנגעקומען אין זאפאליער וואַלד. פון צווישן די ביימער זעען מיר אויפן פעלד פאַסטעכער. שיינדל גייט אַרויס צו זיי, זי וויל ביי זיי זיך דערווייסן וווּ מיר געפינען זיך. ווי די פאַסטעכער האָבן אונדז דערזען, זענען זיי אַלע אָנטלאָפן און געשריען אַז זיי ברענגען דייטשן.

„מיר גייען אַוועק טיפער אין וואַלד. אַ שייגצל, וועלכן מיר האָבן געטראָפן, פירט אונדז צו דער „וואַיענער טריבע", און אַזוי גלייך מיט דער טריבע זענען מיר דערגאַנגען כמעט צו די וואָלטשי־נאָרער וועלדער אין וועלכע ס׳געפינען זיך פאַרטיזאַנער".

„איך בין געווען אָפגעשוואַכט און כ׳האָב געחלשט".

ליובאַ בלייבט לעבן דער פאַרחלשטער טאַניען. שיינדל און ליפֿעק גייען אַוועק טיפער אין וואַלד, אין דער ריכטונג פון וואַנעט ס׳האָט אָפגעהילכט אַ ביקס־שאָס.

ס׳פאַרהאַלטן זיי צוויי פאַרטיזאַנער (קולעצקי און פאַשקא כאַכאָל) און פירן זיי אַוועק אין שטאַב פון אָטריאַד אויף אַן אויספאָרשונג.

אין עטלכע שעה אַרום קומען צוריק ליפֿעק און שיינדל, אין באַגלייטונג פון די 2 פאַרטיזאַנער און לויט אַ באַפעל פון שטאַב פירן זיי אַריין די פיר געראַטעוועטע אין לאַגער.

„זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט אַ רידל, אין פאַל ווען איך בין שוין טויט".

***

די שחיטה אין זלאַטאָווע איבער דער גרופּע יידן איז געווען פרייטיק, זיבן דעם זייגער פרי, דעם 13־טן אויגוסט 1942.

אייסגעפירט די שחיטה האָבן: דער דייטש נאָוואַק (מייסטער פון דער זשאַנ־דאַרמעריע אין ביטען), דער דייטש הירכע, דער ווייסרוס שאַבאַן, פון דאָרף קאָזינע (אַ געוועזענער לערער פון אַ סאָוועטישער פאַלקסשול אין ביטען).

געמסרט אַז זאַלענסקי באַהאַלט אויס ביי זיך די גרופּע יידן האָט זיינער אַ שכן, דער פּאָליאַק מאלעשנא, וועלכער איז מיט אים נישט געווען אין גוטע באַציונגען.

אין גאַנג פון דער ערשטער אָבלאָווע (סוף סעפטעמבער 1942) אויף די פאַרטיזאַנישע וועלדער פון דער געגנט האָט אַ דייטשע מיליטעריש שטראָף־עקספּעדיציע יוזעפן געהאנגען; זיין פרוי און קינדער פאַרברענט לעבעדיקער־הייט מיט זיין הויז און ווירטשאַפט.

אין קינד פון די זאַלענסקעס איז געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון די פלאַ־מען, האָבן די מערדער אים דערשאָסן ביים אַנטלויפן.

ליפּעק האָט געפונען זיין טויט צווישן די ביימער, אין יאָר 1943.

שיינדל פּאַלט דעם 13טן מאַרץ ביי די וויטעררדיקע אומשטענדן: אומקע־רנדיק זיך צוריק אין לאַגער מיט אַן אָפּטיילונג פּאַרטיזאַנער, נאָך אַן אויפּגאַבע וואָס זיי האָבן אויסגעפירט — „שפּרינגען" זיי אויף אַ „זאַמדע" פון דייטשן שיינדל פּאַרט אויף דער ערשטער פּור (שליטן). זי באַמערקט די דייטשן. קיין צוריקוועג איז שוין ניט מעגלעך געווען. אין לעצטן אויגנבליק באַווייזט זי גאָך דורך אַ ביקסן־שאָס צו אַלאַרמירן דעם אַטריאַד, וועלכער האָט זיך געפונען עטלעכע קילאָמעטער ווייטער פון דעם אָרט, און דער סיגנאַל האָט געוואָרנט דעם אָטריאַד פון דער געפאַר וואָס עס דראָט אים.

אַ האָגל קוילן פון דער זאַמדע־זייט לעכערן דורך שיינדלס קערפּער ווי דורך אַ זיפּ. צוגלייך מיט שיינדלען איז געפאַלן אַ פּאַרטיזאַן וואָס איז געווען אויף דער זעלבער פּור.

ליובאַ, געפינט זיך ביי אירע ברידער און שוועסטער אין סאָוועטן־פּאַרבאַנד. טאַניע איז איצט אין חיפה, מדינת־ישראל.

**
*

אויף צומאָרגנס, שבת, דעם 14טן אויגוסט 1942, אויף זייער וועג צום וואַלד (לעבן די גנאַינער מאָהילקעס), דערשיסט אַ פּאָליציאַנט נאָך עטלעכע ביטענער: מאָטע סאָוויצקין (מאָטע מענדעלעס), זיין 13־יאָריקן זון און טאָכטער פון אהרן קאַצענעלבאָגן (אהרן אשרס).

צווייטע שחיטה — 29 אויגוסט 1942

...עס וועקט אונדז אויף דער 13־יאָריקער עפּרויקע (יירשל יודקאָווסקיס זון), וועלכער איז צוזאַמען מיט מיר און מיט זלמן מאָגילאַנסקי (זלמן געפינט זיך אין אַמעריקע) געשלאָפן אין פּאָדערצימער, וווּ איין פענצטער און אַ טיר זענען צו דער גאַס, קעגנאיבער דעם גרויסן בית־המדרש, און אַ צווייט פענצ־טער קוקט אַרויס אין דעם שמאָלן הקדש־געסל, וואָס געפינט זיך אין שכנות פון לייבע שאַכנעס הויז. „שטייט אויף, איך הער אַ סך שוועכע טריט" — זאָגט ער צו אונדז. — „פאַרביי די פענצטער זענען ווי שאָטנס דורכגעלאָפן מענטשן און זענען נעלם געוואָרן צווישן די הייזער פון געטאָ" — גיט אונדז איבער דאָס יינגל און טרייסלט זיך מיטן גאַנצן קערפּער. מיר שפּרינגען אַראָפּ פון בעטל, לויפן צו צום פענצטער און קוקן אַרויס אין גאַס. ס׳איז נאָך פינצטערע נאַכט. בערך אין אַ שעה אַרום וועט אָנהויבן טאָגן. אָבער מיר הערן נישט קיין טריט און זענען נישט קיינעם. „עס האָט דיך עפּעס געמוזט חלומען" — באַרויקן מיר דעם דערשראָ־קענעם עפּרויקע, וועלכער איז אין די לעצטע וואָכן פאַריתומט געוואָרן פון זיינע עלטערן און ער אַליין האָט איבערגעלעבט שוועכע שעהן, אין טאָג פון דער ער־שטער שחיטה, ווען עפּרויקע צוזאַמען מיט זיין יונגערן ברודערל האָבן זיך „אַראָפּגעשאַרט" פון אויטאָ, וואָס האָט זיי געפירט צום גרוב. לעבן מאָטל בערק־נערס (דער רימער) שטוב האָט זיך דער אויטאָ אָפּגעשטעלט אויפּצונעמען נאָך אַ

טראַנספֿאָרט יידן, וואָס די פֿאָליציאַנטן האָבן געהאַט אַרויסגעטריבן פון די הייזער. אויסנוצנדיק אַ מאָמענט וען די פֿאָליציאַנטן זענען געווען פֿאַרנומען ביי קאַטעווען און צעבלוטיקן די יידישע קרבנות, וועלכע האָבן נישט געוואָלט אַוועקגיין אין דעם טויט־קאַסטן, האָבן די צוויי קינדער זיך אַרויסגעגליטשט פון אונטער זייערע הענט און זענען אַריינגעלאָפן אין געסל פון קיילע ביטענסקי. זיי האָבן זיך פֿאַרשטעקט צווישן די ראַזאָרעס אין גאָרטן פון קריסט פֿאַוועל גאַרבעליק, וועלכער האָט זיי נישט איבערגעגעבן די דייטשן.

מיר בלייבן שטיין מיט אַרויסגערוקטע קעפּ אין ווינקל פון פענצטער און הערן זיך צו יעדן שאָרך וואָס קומט פון גאָס. אַ טויטע שטילקייט. אין די אַנדערע צוויי צימערן שלאָפן אונדזערע פֿאַמיליעס. מיר ווילן זיי נישט איבער־שרעקן. נאָר אָט, אין אַ קורצער וויילע שפּעטער, הערן מיר אַ סך טריט, וועלכע דערטראָגן זיך פון אַרויף גאָס און דערנענטערן זיך צו אונדז. פון ווינקל פענצטער, אונטער וועלכן מיר זענען פֿאַרשטעקט, זעען מיר ווי פֿאַרביי אונדזער שטוב גייט דורך אַ באַוואָפנטע אָפּטיילונג, וועלכע דערווייטערט זיך אין דער ריכטונג צום מאַרק. אין דער פינצטערקייט פון ערב־באַגינען איז אוממעגלעך געווען פעסטצושטעלן וואָס פאַר אַ פֿאַרמאָגיע דאָס איז. אַ הספּקה פון עטלעכע מינוט אין דער טויטער שטילקייט — און ווידער הערן מיר אַ טופּעניש פון פיס. און ווידער נאָך אַן אָפּטיילונג האָט זיך, ווי שאָטנס, דורכגעשלייכט און זייערע טריט זענען פֿלוצים ווי אָפּגעהאַקט געוואָרן. מיר האָבן נישט געהערט אַז זיי זאָלן ווייטער גיין. ווי פֿאַרגליווערט בלייבן מיר אויף אונדזערע ערטער און רעדן נישט אַרויס קיין וואָרט.

ס׳איז פאַר אונדז קלאָר געוואָרן: „אַז ס׳הייבט זיך אָן"...

די ערשטע אָפּטיילונג באַוואָפנטע „היטן" שוין די רייע פון 8 געטאָ־הייזער אויפן מאַרק (פון בערל יצחק גרשונס שטוב ביז בערל דעם קצבס). און אַ צווייטע אָפּטיילונג, וואָס זייערע טריט זענען לעבן אונדז ווי פֿאַרשלונגען געוואָרן, „באַ־וואַכן" אונדזער שטוב ווי אויך די שכנותדיקע הייזער (פון נח בולאַנסקי און בערל פּייוול דעם שמשס) און אויך דעם גרויסן בית־המדרש קעגנאיבער.

„שטייט אויף, שטייט אויף", וועקן מיר די שלאָפנדיקע, צום טויט פֿאַרמשפּטע פֿאַמיליעס אונדזערע, וועמענס צעשראָקענע פנימער בלייכן אַרויס אין חלל פון פינצטערן צימער און מיר אַליין טרייסלען זיך אין שרעק, ווי אַ ברידעדיקע קעלט וואַלט אונדז אַרומגעכאַפּט...

„שטייט אויף, שטייט אויף" — שרייען מיר אַריין אין די צימערן. „טוט זיך אָן, טוט זיך אָן". און מיר ווערגן זיך מיט אונדזערע ווערטער, ווי עס וואַלט אונדז געשטיקט אין האַלדז... „עפּעס טומלט זיך אין גאָס"??? מיר ווייסן נישט... עס קען זיין אַז — „עס הייבט זיך אָן"... אין גאָס זעט מען נישט קיינעם, ס׳איז נאָך פינצטער, אין געטאָ איז שטיל, אָבער אַ סך טריט האָבן מיר געהערט און פיל שאָטנס האָבן מיר געזען. גיך זענען זיי דורכגעגאַנגען פֿאַרביי אונדזער שטוב און זענען פֿאַרשוווונדן צווישן די הייזער.

„שטייט אויף, שטייט אויף", אַזוי פלעגט אַמאָל דער אַלטער שמש, בערל־פּייוול, אין די האַרבסטיקע, קאַלטע באַגינענס פון עשרת ימי־תשובה־טעג וועקן

די יידן „צו סליחות־גיין", קלאָפּנדיק מיטן קעפּל פון זיין גרויסן שטעקן אין די טירן. האָט מען פייער אין די הייזער אָנגעצונדן, אין גרויסן בית־המדרש האָבן אַלע נאָפּטלאָמפּן געברענט, אונדזערע טאַטעס און מאַמעס זענען אַהין געלאָפּן סליחות זאָגן און עס איז ליכטיק געווען אין אַלע יידישע שטיבער.

פּינצטער איז איצטער אין די יידישע הייזער, שטאָק פּינצטער. פּינצטער אין בית־המדרש. בערל־פּייוול וועקט נישט קיינעם. אין גאָס בושעוועט דער טויט. קיינער גייט נישט אַרויס פון שטוב. אַלע זענען וואַך. מען האָט מורא אַרויס־צוקוקן דורכן פּענצטער. דער טויט האָט אַרומגערינגלט די 13 הייזער פון געטאָ.

וועו עס האָט צוביסלעך אָנגעהויבן צו טאָגן, זענען מיר אין מיטן גאָס, צווישן יודעס שיינבוימס שטוב (וווּ מיר האָבן זיך געפונען) און קעגנאיבער דעם בית־המדרש, אַ גרופּע מיליטער־לייט אין מונדורן פון כאָקי. ליטווינער (1) — האָט זיך עפּעס ווי אָפּגעריסן ביי אונדז אין האַרצן. ביים אַריינגאַנג צום הקדש־געסל, צווישן אונדזער שטוב און לייבע שאַכנעס הויז, שטייען 2 ס. ס.־לייט. דער שטח פון אונדזער אָבסערוויר־ווינקל נעמט אַרום בלויז דעם בית־המדרש, בערל דעם לערערס שטוב (אַמאָל בינע מענדעלעוויטשעס) און לייבע שאַכנעס. מיר וואָגן נישט נענטער צוצוגיין צום פּענצטער, צו זען אויב די איבעריקע הייזער פון געטאָ זענען אויך אַזוי אַרומגערינגלט. נאָך צוגעקומענע ליטווינער רינגלען אַרום דעם בית־המדרש, וווּ עס גיפּינען זיך עטלעכע צענדליק מאָן. מיר גייען אַריין אין צווייטן צימער — צו דעם פּענצטער וואָס קוקט אַרויס צום הויף פון נח בולאָנסקי. אפשר וועט מען פון דאָרטן עפּעס באַמערקן. ס׳איז שטיל. מען זעט נישט קיינעם. שלאָפן זיי נאָך אַלע? אָדער, אַזוי ווי מיר, שטייען זיי אויך פאַרשטעקט הינטער די פּענצטער און זענען דעם אומפּאַרמיידלעכן טויט פּאָר די אויגן? ווי נאָר עס וועט ווערן ליכטיקער טאָג וועלן זיך אַריינרייסן אין די הייזער ליטווינער, „שוואַרצע" (2) און „ברוינע" און וועלן טרייבן אַלע יידן צו דער גרוב ביים דאָרף זאָפּאָליע, זיי וועלן צווינגען אַלעמען זיך אויסצוטון נאַקעט און זיך אויסלייגן אין שורות מיט די פּנימער אַראָפּ און די קעפּלעך פון די יידישע קינדער וועלן זיך צעשפּאַלטן מיט הילצערנע דובינעס, ווי ס׳איז געווען אין דער ערשטער שחיטה. אַ מאוימדיקע שטילקייט הערשט אין די הייזער פון געטאָ, ווי אַלע זיינע אינווווינער וואָלטן פלוצלינג אויסגעשטאָרבן און ס׳איז קיין איין לעבעדיקער נישט געבליבן וואָס זאָל קלאָגן דעם גרויסן קלאָג.

---

(1) די זין פון קליינעם ליטווישן פּאָלק האָבן זיך אַרויסגעוויזן פּאָר גרויסע תליונים פון דער יידישער באַפעלקערונג און זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אכזריות ביים אומ־ברענגען יידן. נאָך דעם ווי זיי האָבן די יידן אין ליטע געהאָלפן פאַרניכטן האָבן זייערע באַגנדעס אונטער דער אָנפירונג פון די דייטשע ס. ס.־אָפּיצירן אויך אָפּגעפירט אין אונדזערע געביטן. דעם 19טן סעפּטעמבער 1941 האָבן זיי אין זשירעוויע (18 קילאָמעטער פון ביטען) פאַרשאָטן אין אַ גרוב 119 יידישע נפשות. צווישן די קרבנות איז געווען חיים נאַשניצקי (מאיר דעם שניידערס זון) מיט זיין משפּחה.

(2) „שוואַרצע", אַזוי האָבן מיר אָנגערופן די פּאָליציאַנטן צוליב זייערע לאָנגע שינעלן און מונדירן פון שוואַרצן שטאָף וואָס זיי האָבן געטראָגן. מיר האָבן זיי אויך גערופן: באַגרעבער.

„ברוינע", דאָס זענען געווען די ס. ס.־לייט.

הינטער דער שטוב, אין אַרומגעצוימטן הויף, אין שטאַל, האָבן מיר מיט עטלעכע טעג צוריק, פון יוצא וועגן, געהאַט צוגעגרייט אַ באַהעלטעניש. דאָרטן געפינט זיך איצט מאַטעס גאַלערשטיין. יעדן פאַרנאַכט פלעגט ער צולויב „זיי־כערקייט" אַרייַנגיין אין שטאַל, אַרויפקריכן אויפן בוידעם און זיך פאַרשטעקן אין דער פאַרמאַסקירטער טאָפל־וואַנט פון „שטשיט" און איבערנעכטיקן. זלמן וויל פעסטשטעלן צי דער וועג, די עטלעכע טריט וואָס טיילן אָפּ די שטאַל פון פאָר־הויז, איז פריי, בכדי אַרייַנצוגיבנען אַהין אונדזערע לעבנס. שטיל עפנט ער די קיך־טיר, גייט אַריין אין פאָר־הויז און לויפט צוריק אַריין אין שטוב... אין דעם מאָמענט איז זלמן אינגאַנצן פאַרענדערט געוואָרן. דאָס פנים ווייס, די אויגן ווי אויסגעלאָשן, דער טויט איז אין זיי געווען. מיט אָפּגעהאַקטן אָטעם דערציילט ער מיר: „ווי כ׳האָב די טיר פון פאָר־הויז געעפנט, נאָך נישט באַ־ווייזן דעם קאָפּ אַרויסצושטעקן און אַ ליטווינער מיט אַן אויסגעשטרעקטער ביקס צילט אין מיר..."

אַלע וועגן צו ראַטעווען זיך אַליין און אונדזערע פאַמיליעס זענען אָפּגעשניטן.

***

ס׳שטייען די ס. ס.־לייט מיט די רוקנס אין אַרייַנגאַנג פון הקדש־געסל. זיי רעדן אין דער שטיל צווישן זיך. מיר דערקענען זיי: דאָס זענען 2 בלוט־הינט — וועבער און מאַקס שולקע, אָנפירער פון דער ערשטער שחיטה. דורך דער ווינקל־שויב פונעם פאַרמאַכטן פענצטער שפּירט זלמן נאָך אַלע זייערע באַוועגונגען. „זיי שטייען נאָך אַלץ" — מורמלט ער צו זיך אַליין און ער הייבט אַן אַרומצולויפן הין און צוריק איבערן צימער ווי אַ געפאַנגענע חיה אין שטייג.

— מיר האָבן פאַרשפּעטיקט אויף עטלעכע שעה מיטן אַרויסגיין פון געטאָ אין וואַלד אַריין — זאָג איך צו זלמנען. אין דעם זענען שולדיק מיר אַליין... איצט איז אַלץ פאַרפאַלן, נישטאָ קיין אויסוועג. מיר זענען באַלאַגערט... הינטער דער שטוב, אויפן הויף, לויערן ליטווינער מיט אָנגעשטעלטע ביקסן. דער פראָנט פון שטוב צו דער גאַס צו איז באַוואַכט פון אַן אָפּטיילונג באַוואָפנטע. דעם אַרייַנגאַנג אין הקדש־געסל היטן מאַקס שולקע און וועבער.

אָן ספק אַז די איבעריקע הייזלעך פון געטאָ זענען אַרומגעשטעלט מיט מערדערישע וואַכלייט. אוממעגלעך אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט אָפּילו מיט דער שכנותדיקער שטוב. ביים מינדסטן פֿרווו פון עפענען אַ טיר צום אַרויסגיין באַ־קומט מען אין קאָפּ אַ קויל. מיר זענען אייגעקלאַמערט. אַלע וועגן זענען פאָר־שפּאַרט. אָפּן פאָר אונדז איז געבליבן איין וועג — צו דער גרוב, ביים דערפל זאָפּאָליע, צו וועלכער מ׳וועט אונדז אַלעמען באַלד טרייבן. אַ קורצער איז דער וועג, אָבער פול מיט יסורים וועט ער זיין. ס׳וועט שוין לאַנג נישט דויערן און מיר וועלן באַפרייט... וועלן פון אַלע אונדזערע אומגליקן.

זלמן שווייגט, ענטפערט נישט מיט קיין איין וואָרט. ער שפּרייזט אָן איבער־רייס איבערן צימער. אַ ליאַדע וויילע כאַפּט ער אַ בליק צום ווינקל־געסל, צו די 2 ס. ס.־לייט, ווי ער וואַלט זיי היטן...

עפּרויקע, מיט אַן אַראָפּגעלאָזענעם קאָפּ, זיצט ביים טיש און שווייגט.

פּון די דריי חדרים, ווו עס געפּינען זיך אונדזערע פּאַמיליע־מענטשן, גייט קיינער נישט אַריין צו אונדז און מיר צו זיי אויך נישט, ווי מיר וואָלטן זיך געשעמט איינע פּאַר די צווייטע מיט אונדזער אומבאַהאָלפנקייט און אויך אויס מורא צו באַגעגענען זיך מיט בליקן אין אויגן, פּון וועלכע דּער טויט קוקט אַרויס. זיי, דאָרטן, שווייגן אַלע.

די טויט־שטילקייט, וואָס האָט באַהערשט דעם לעבעדיקן בית־הקברות מיט די 10 מענטשן (עפּרויקין, מיין מאַמע לאה־ראָדל, עלקע קרופּעניע, הינדל גאָ־לערשטיין, זלמן, זיין מאַמע אסתר, זיין פּרוי אסתר דבורה, זייער זון יאָסיק און אַ טעכטערל — מאַטעס גאַלערשטיין איז געלעגן אין זיין באַהעלטעניש אויפּן בוידעם פּון שטאָל) — וואָס יעדערער פּון זיי אין זיין ווינקל האָט געוואַרט אויף דעם אומפאַרמיידלעכן טויט, ווערט פּון צייט צו צייט געשטערט פּון זלמנס שפּאַנען איבערן צימער און פּון זיין מורמלען צו זיך אַליין: „זיי שטייען נאָך אַלץ, זיי שטייען נאָך אַלץ".

**
*

אַ באַרוועסער, אין אַיין העמד, בלויז די הויזן אויף זיך אָנגעטון, ליג איך אויסגעצויגן אויפן בעטל מיטן פּנים צוגעפּרעסט צום קישן און שווייג... עס שרעקט דאָס באַוווסטזיין פּון נאָענטן סוף. אָט באַלד וועט זיך די טיר עפענען... וועבער, מיט אַן אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער אין האַנט, אין אַן אַטאַקע־גרייטקייט, וועט זיך אַריינרייסן אין שטוב. און ריטשען וועט ער ווי ער האָט געריטשעט איבערן געטאָ בעת דער ערשטער שחיטה: „לויטן באַפעל פּון פּירער מוזן אַלע ייִדן פּאַרניכטעט ווערן..." צוגלייך מיט אים וועלן אַריינלויפן פּאָליציאַנטן — אוקראַינער און ווייסרוסן — מיט שטעקנס אין די הענט און אונטער אַ האָגל פּון קלעפּ וועלן זיי אַלעמען טרייבן פּון שטוב אין גאַס אַריין, ווו עס שטייט שוין גרייט אַ באַזונדער שמירה פּון באַוואָפנטע מערדער.

איך וויל אָפּטרייבן פּון זיך אָט די גיהנום־בילדער און עס לאָזט זיך נישט, זיי ווילן נישט אַוועק און זיי רופן אין זייער גאַנצער בולטקייט נאָך שוידערלעכע בילדער, וועלכע איך האָב געזען אין גאַנג פּון דער ערשטער שחיטה.

איך פּרעס מיין פּנים טיפער אַריין אין קישן, איך וויל זיי נישט זען און קען זיי נישט אַוועקטרייבן.

**
*

אויפן טיש, אַנטקעגן דעם בעט אויף וועלכן איך ליג אויסגעצויגן, ליגט אַ פּאַקעט איינגעוויקלט אין אַ דיקן פּאַפּיר, אַרומגעבונדן מיט אַ שנור.

אין פּאַקעט זענען געווען:

א) אַ געניוע רשימה מיט די נעמען פּון איבער 850 קדושים, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער ערשטער שחיטה;

ב) אַ טאָג־בוך פּון קדוש הרב בן־ציון יפה ז"ל. דעם טאָג־בוך האָט הרב יפה געפּירט פּון דעם ערשטן טאָג (25 יוני 1941) ווען די דייטשע

מחנות האָבן פֿאַרנומען אונדזער שטעטל (ביז ערב דער שחיטה דעם 24טן יולי 1942);

ג) אַ בריוו, 12 זייטן, אויסדערציילט איז געווען אין אים אַלץ וואָס עס האָט פֿאַסירט מיט אונדז. געשריבן פון מיר צו מיין ברודער יצחק לייב אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַמעריקע.

אַ באַקאַנטער קריסט, מישאַ גראָדאָניץ, מיט וועלכן איך האָב זיך פֿאַרשטענדיקט, האָט געזאָלט אין דעם פרימאָרגן קומען צו מיר און דעם פֿאַקעט צונעמען צו זיך.

איך בין זיכער געווען אין דער הבטחה פון דעם אָרנטלעכן מישאַן, אַז ער וועט מיין וווּנטש דערפילן: אַרייניילגן דעם פֿאַקעט אין אַ בלעכערנע פושקע, עס פֿאַרגראָבן אין דער ערד און וועט עס וועט זיין אַ מעגלעכקייט, אַפילו אין יאָרן אַרום, דעם פֿאַקעט איבערשיקן מיין ברודער יצחק־לייב.

מישאַ האָט שוין אין דעם פרימאָרגן נישט געקענט צוקומען צו מיר.

דער קריסטלעכער באַפעלקערונג איז געווען פֿאַרבאָטן אין די שחיטה־שעהען צו באַוועגן זיך אין די גאַסן. עס איז זיי געווען דערלויבט אָנצוקוקן די „פֿאַרשטעלונג" דורך די אָפענע פענצטער פון זייערע הייזער...

***

מיר אַלע וועלן דאָך באַלד אומקומען. צוזאַמען מיט אונדז אויך דער פֿאַקעט.

אַ געדעכעניש וועט נישט בלייבן פון אונדז.

עס פֿיניקט דער געדאַנק, אַז קיינער פון אונדזערע קרובים, וועלכע געפינען זיך ווייט מחוץ דער היטלעריסטישער געפאַר, וועט נישט וויסן אַפילו דעם יאָרצייט פון אונדזער השמרה.

איך פֿאַרזינק אין מחשבותן פון געווועזענעם לעבן און אָנקומענדיקן טויט. זלמן, ווי אַן אומרו, באַוועגט זיך נאָך אַלץ הין און צוריק איבערן צימער.

***

איך פיל אין מיין פֿאַרטראָגנקייט ווי מ׳שלעפּט מיך פֿאַר דער האַנט און איך הער זלמנס קול ווי ער רעדט צו מיר אין דער שטיל: „שטיי אויף, גיכער, שטיי אויף, וואָס ליגסטו אויסגעצויגן אויפן בעטל און חלומסט" — כעסט ער זיך. איך קוק אים אָן. זיין פּנים איז פון אויפרעגונג צונטער רויט, די אויגן זיינע לויפן אַרום אין די לעכער מיט אַן אויסערגעווייניקער שנעלקייט. איך אָריענטיר זיך נישט אין דער לאַגע. — גיכער, הייב זיך אויף — בעט זיך זלמן ביי מיר, ווי פון מיין אויפשטיין וואָלט איצט אַלץ אָפּהענגיק געווען. „מ׳זעט זיי נישט, וועט בער און מאַקס שולקע זענען אַוועק פון ווינקל הקדש־געסל... מיר וועלן שפּרינגען דורכן פענצטער, אַריינלויפן אין דעם אַנטקעגנדיקן לייבע שכנאס הויף... גיכער, גיכער, זיי קענען זיך באַלד צוריק באַווייזן אויף דעם אָרט און דאַן פֿאַרלירן מיר די אינציקע געלעגנהייט זיך אַרויסצוראַטעווען פון דער באַלאַגערטער שטוב".

אויף גיך טו איך אָן די שטיוול.

— און וואָס וועט זיין מיט אונדזערע פּאַמיליעס? — פּרעג איך. איך לויף אַריין אין צימער וווּ מיין מאַמע געפינט זיך, זלמן — צו זיין פּאַמיליע. מיין מאַמע שטייט אין מיטן חדר, איר פּנים איז ווייס ווי אַ תכריכים־לייוונט. דער אונטער־שטאָר טייל פון איר פּנים טרייסלט זיך, די ציין קלאַפּן איינע אין די אַנדערע.

— מאַמע, — זאָג איך צו איר — גיכער, קום, מיר וועלן לויפן דורכן פּענצ־טער. — „ראַטעווע זיך אַליין" — ענטפערט מיר די מאַמע... — איך האָב שוין מיין וועג, איך קען נישט מער... איך קען נישט מער... ראַטעווע זיך, דו אַליין...

***

מיר שפּרינגען דורכן פּענצטער און לויפן אַריין אין לייבע שכנאס הויף; פון הויף לויפן מיר דורך זיין גאָרטן, וואָס גרענעצט זיך מיט אונדזערן — ביז צו דער שטאַל, וווּ עס געפינט זיך דער „סכראָן" וווּ מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן; אין דער ערשטער שחיטה און וועלכער איז נאָך ביז דאָן נישט אַנטדעקט געוואָרן.

מיר באַשליסן אַהין אַרײַנצוקריכן און זיך פאַרשטעקן ביז מ׳וועט ווייטער זען וואָס צו טון. ווען מיר זענען צוגעקומען צו דער טיר פון שטאַל האָב איך פּלוצלינג געביטן דעם באַשלוס. (די קריסטלעכע באַפעלקערונג, קליין און גרויס, גייען אַרום איבער די הייזער פון ערשטן געטאָ און שלעפּן פון דאָרטן אַרויס וואָס זיי געפינען. זיי זוכן אויף די בוידעמער, זיי רייסן אויף די פאָדלאָגעס. זיי קריכן אַריין אין אַלע באַהעלטענישן. זיי קענען אין משך פון טאָג אַנטדעקן און אַרויסגעבן די דייטשן).

מ׳באַדאַרף לויפן ווייטער אויב דער וועג איז פריי. פאָרזיכטיק, דורכן טירל פון אונדזער הויף, קוקן מיר אַרום די לענג פון בריקער גאַס, פון בויד זייטן. ס׳איז שטיל, מ׳זעט נישט קיינעם. איינגעבויגענערהייט שנייַדן מיר דורך די בריַט פון גאַס און ווילן אַרײַנלויפן אין אַלטער שכנאס הויף. דער טויער איז צוגעשלאָסן. מיר שפּרינגען אַריבער דעם ברונעם וואָס איז אין פראָנט גאַס און כאַפּן זיך אַריין אין גאָרטן. פון דער צווייטער זייט גאָרטן איז די גויישע גאַס, הינטער וועלכער עס הייבט זיך אָן דער „וויהאָן" (אַ לאָנקע וווּ עס פאַשען זיך בהמות). מיר זענען שוין בײַם פּלויט וואָס טיילט אָפּ דעם גאָרטן פון דער גויישער גאַס. דער פּלויט איז אַ הויכער און מיר זוכן (ס׳איז נאָך טונקל) אַן אָרט דורך וועלכער מ׳זאָל קענען אַדורכגיין, אַדער איבערקלעטערן. פּלוצלינג, פון דער אַנדערער זייט פּלויט, פון דער גויישער גאַס, הערן מיר טריט און אַ קול שרייט אויס אין רוסיש: „סטאָי, קטאָ אידיאָט". „סטאָי, סטרעליאַט בודעם".

נישטאָ קיין רעטונג. די גאַסן אַרום זענען באַוואַכט. דער אינציקער וועג איז אויך אָפּגעשניטן. מיר לויפן צוריק, וואַרפן זיך אַריין צווישן די ראַזאָרעס פון די בייטן און אַזוי דערפּויזען מיר ביז צו דער שטאַל פון מרדכי־לייב דעם שמש און מיר ציען זיך אויס האָרט ביי דער וואַנט, אונטער הויכע קוסטעס פון שישקעס. נישטאָ קיין רעטונג, נישטאָ קיין אויסוועג, מיר רעדן נישט קיין וואָרט צווישן זיך.

***

מיר הערן מענטשלעכע טריט... ס׳וואַקסט אויס אַ סילועט פון אַ מענטשן. מיר זעען אים שוין דייטלעך. ער בלייבט שטיין און קוקט זיך אַרום אין אַלע זייטן, ווי ער וואָלט עפּעס געזוכט... ער גייט אין אונדזער ריכטונג, און בלייבט ווידער שטיין... מיר ליגן אומבאַוועגלעך. פּלוצלינג וואַקסט ער אויס לעבן אונדז און קוקט אונדז אָן. וואָס טוט איר דאָ? — פרעגט ער אונדז. מיר דערקענען אים. דאָס איז מ. לעווטשוק, אַ קריסט פון ביטען, וועלכער ווינט איצט אין אַלטער שכנאס שטוב.

אין געראַנגל פאַרן לעבן

— גיי צו צום געטאָ און ווער געווויר וואָס עס קומט דאָרט פאָר. ווען דו וועסט ברענגען אַ ידיעה, וועלן מיר דיר געבן אָט וואָס — זלמן ווייזט אים זייַן פרויס אַ גאָלדן האַנט־זייגערל. און נאָך אַ צוגאָב פאַר דיין טרחה באַקומסטו נאָך עטלעכע הונדערט רובל — זאָג איך אים צו. „באַטשינאַיעטסיאַ״ (ס׳הייבט זיך אָן) — רעדט צו זיך אַליין לעווטשוק און זייַנע אויגן נעמט ער נישט אַראָפּ פון אונדז דריי, וועלכע ליגן אויסגעצויגן אויף דער ערד אין גראָז הינטערן שטאַל. האָט ער אויף אונדז רחמנות? טראַכט ער צו אַ טייוולאָנישן פּלאַן אונדז אַרויס־צוגעבן?

עטלעכע ביקסן־שאָסן הילכן אַרויס פון געטאָ און צעריסן די שטילקייט פון באַגינען. „ליגט רויק, קיינער וועט אייך דאָ נישט געפינען. עס וועט שטילער ווערן, וועל איך צוגיין, איצטער איז געפערלעך״. „גיי גלייך — טענהן מיר אין אים אַריין. — איר מעגט דאָך זיך באַוועגן פריי, אייך וועט מען נישט אָנרירן. דו דאַרפסט נאָר אַרויסגיין פון הויף, קעגנאיבער איז דאָס הקדש־גענסל. ס׳איז דאָך נישט ווייט, נישט מער ווי אַ 200 טריט״ — בעטן מיר זיך ביי אים, ביים ווייסרוס, וועלכער האַלט אין איין קוקן אויף אונדז און נעמט פון אונדז זייַנע אויגן נישט אַראָפּ.

ווידער אָן אייניציקער שאָס פון געטאָ־ריכטונג און עס איז שטיל געוואָרן. עס איז קענטיק, אַז לעווטשוקן איז שווער אָפּצוזאָגן זיך פון אָזאַ לייכטן פאַרדינסט. אין וועלכן ער איז זיכער געווען. און אויב ער נוצט נישט אויס די געלעגנהייט פון אָזאַ שליחות, וועט דאָס זייגערל מיט די עטלעכע הונדערט רובל אַריינפאַלן אין די הענט פון די ברוינע אָדער ליטווינער, וועמענס קרבנות מיר דאַרפן אַ ליאַדע מינוט ווערן. „שרעקט זיך נישט, — זאָגט ער צו אונדז — קיינעם וועט נישט איינפאַלן אַז איר באַהאַלט זיך דאָ אויס״. ער באַמיט זיך אין איין וועגס פון אונדז אַרויסצובאַקומען ווי אַזוי מיר קומען אַהער. מיטאַמאָל זאָגט ער אונדז: „איך גיי צום געטאָ און קום באַלד צוריק״. ער פאַרלאָזט אונדז. איך קוק נאָך לעווטשוקן אין וועלכער ריכטונג ער גייט. איך זע ווי ער איז אַראָפּ פון הויף און אַריין אין שמאָלן הקדש־גענסל.

מיר טאָרן דאָ אַ מינוט מער נישט בלייבן. לעווטשוק וועט זיך אומקערן פון זיין שליחות און ווען ער זאָל אַפילו אונדז נישט אויסגעבן, וועלן אַנדערע גויים אין משך פון פּרימאַרגן אונדז אַנטדעקן און דעמאָלט זענען מיר פאַרפאַלענע. אַזעלכע פאַלן, ווען ווייסרוסן האָבן אַרויסגעגעבן יידן צו די דייטשן, זענען

פֿאַרגעקומען אין טאָג פֿון דער ערשטער שחיטה און אויך שפּעטער ווען ייִדן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן און געזוכט אַלערליי וועגן צו אַנטלויפֿן אין וואַלד. דער זעלבער גורל דערוואַרט אונדז. וואָס שנעלער מוזן מיר פֿאַרלאָזן אָט דעם „רע־טונגס"־פּלאַץ אַיידער לעוווטשוק וועט זיך נאָך אַמאָל באַווייזן אין באַגלייטונג פֿון נאָך „עמעצן"...

אויס פֿחד מען זאָל נישט באַמערקן (ס׳איז שוין העלער טאָג געווען), קריכן מיר אויף אַלע פֿיר פֿון הינטער דער שטאַל אַרויס, פֿויזען צווישן די ראַאָרעס פֿון בייטן צום פֿלויט ביים־ענדע גאָרטן, וואָס גרענעצט מיט דער גויִשער גאַס, וווּ מיר בלייבן צוליב פֿאַרזיכטיקייט אַ ווייַלע ליגן. מיר רוקן אַרויס די קעפּ און קוקן לענגאויס פֿון בייַדע זייטן צי עס זענען נישט אויסגעשטעלט פֿאַליצייַישע וואַכן אין די ווינקלען אַרום. אָבער אויסער קליינע גרופּקעס פֿויערים און פֿויערטעס, וועלכע שטייַען לעבן זייערע הייזקעס און קוקן שווייגנדיק אין דער זייט פֿון געטאָ, זעט מען נישט קיינעם. דער וועג איז פריי. מיר שפּרינגען איבער דעם נידעריקן צוים, שניידן דורך אין אַ גלייכער ליניע די ברייט פֿון דער גאַס. די פֿויערים באַמערקן אונדז, לויפֿן אַריין אין גאָרטן פֿון קריסט מעכייעוו, מיטן צונאָמען „פּאָניע" און גייען אַרויס צום „וויהאָן" (פּאַשע־פּעלד), וואָס ליגט אויסגעשפּרייט פּאַר אונדזערע אויגן.

דאָס געטאָ און שטעטעלע בלייבן הינטער אונדז. מיר זענען אין פריַיען פעלד. די פּאַשע האָט אויפֿגעוואַכט פון נאַכט־שלאָף. שקצימלעך טרייבן אַריין אין דער פּאַשע טשערעדעס בהמות. די הינט לויפֿן אַרום פּאַרשמאַיעטע און ווי געטרייַע שומרים גיבן זיי אַכטונג עס זאָל אַ נאַרישע קו נישט אָפּשלאָגן זיך פון דער סטאַדע. עס קומען אָן נאָך פּאַסטעכער.

אין בריַיטן טאָל פון וויהאָן, צווישן די דערפּער פּריבעראָוו (מזרח) און קאָזינע (מערב צו), שלענגלט זיך די שטשאַרע. אויף דער צווייטער זייט פון טייך, אַ מרחק פון 5 קילאָמעטער, צפון־מערב פון דאָרף דעטקעוויטש, זעט זיך אויפֿן האָריזאָנט אַ טונקעלער פּאַס — דאָס איז דער וואַלד. מיר דאַרפֿן נאָר דערגיין צום טייך (בערך $1\frac{1}{2}$ קילאָמעטער), אים דורכצושווימען, אַרויסגיין אויפֿן צווייטן ברעג און דער וועג צום „טונקעלן פּאַס" איז פּאַר אונדז אָפֿן...

מיר לויפֿן נישט. מיט קליינע טריט „שפּאַצירן" מיר אין דער רחבותדיקייט פון דער לאַנקע, וואָס איז פלאַך ווי אַ טיש און עס זעט זיך דער גאַנצער אַרום. מיר גייען לאַנגזאַם, כדי נישט אַרויסרופֿן דעם חשד אַז מיר זענען מענטשן וועלכע אַנטלויפֿן.

מיר שרעקן זיך פּאַר אַלעמען: פּאַר די קליינע ווייסרוסישע פּאַסטעכלעך, פּאַר זייערע הינט, פּאַר די בהמות — פּאַר זיך אַליין, פּאַר אונדזערע אייגענע שאָטנס, פּאַר דער נאַכט וואָס איז אַוועק, פּאַרן טאָג וואָס קומט אָן. מיר רעדן נישט איינער מיטן אַנדערן. מיר קוקן נישט אין קיין שום זייט. מיר גנבענען אַ טראָט נאָך אַ טראָט...

דאָס שטעטעלע, פון וועלכן מיר זענען אַוועק, ליגט אַ קילאָמעטער ווייט הינטער אונדז. מיר גייען צום טייך — נאָך 10 מינוט און מיר וועלן זיין אויפֿן צווייטן ברעג.

פון מזרח־זייט, פון הינטער די דעכער פון די פּריבעראָוועד הייזער, קריכט אַרויס די זון — אַ רויטע פון חרפּה אין דעם באַגינען פון מאָרד און שחיטה.

„האָניוטסיאַ זאָ וואָמי, אודירייטיע" (מ׳יאָגט זיך נאָך איך, אַנטלויפט) — שרייט אויס צו אונדז אַ פּאַסטעכל און זיין הונט בילט זיך אומרויק פונאַנדער. „ליטוויני פּאָ וואָשים סלעדאָם" (ליטווינער גייען אייך נאָך פּיס־טריט), „סטרע־ליאָט בודוט" (זיי וועלן שיסן), אודירייטיע פּאָסקאָרעי" (אַנטלויפט שנעל) — שרייט ער אויס נאָך אַמאָל. מיר דרייען אויס אונדזערע קעפּ צו דער זייט פון די גערטנער. דריי ליטווינער מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן אין די הענט גייען אין שנעלע טריט הינטער אונדז אויף אַ מרחק פון 400 מעטער בערך. נאָך 100 טריט נענטער צו אונדז און מיר זענען פאַר זיי אַ זיכערע ציל־ברעט. מיר געמען לויפן. זיי, דערזעענדיק אַז מיר האָבן זיי אַנטדעקט פאַר דער צייט, עפענען אַ פּייער. אַ האָגל פון קוילן יאָגט אונדז נאָך. מיר ווארפן זיך צו דער ערד, שטעלן זיך אויף צוריק, לויפן אָפּ עטלעכע צענדליק טריט און ציען זיך ווידער אויס אויף זומפּיקן באָדן. קוילן פייפן פון אַלע זייטן, הינטער אונדז, פאַר אונדז, איבער אונדזערע קעפּ — פלויען דורך מיט אַ סוויסטש פאַרבייַ אונדזערע אויערן — קלאַפּט זיך אָפּ אין באָדן לעבן אונדזערע פיס און באַשפּריצן אונדז מיט אויסגעריסענע שטיקלעך שליימיקע בלאָטע. אין געלויף כאָפּ איך אַ בליק אַלע ווייל הינטער זיך צו זען וויי ווייט זיי זענען פון אונדז. (זיי איז נישט געלונגען זיך צו דער־נענטערן צו אונדז).

צוהילף די ליטווינער זענען געקומען עטלעכע „שוואַרצע". זיי בלייבן שטיין אַן אויגן־בליק, כדי טרעפלעכער צו צילן, גיבן אַ סעריע שאָסן אין אונדזער זייט און פאַרשנעלערן די טריט. אַזוי חזרט זיך כסדר איבער. דאָס פייער ווערט שטאַר־קער. מיטאַמאָל פאַלן אַ טייל שאָסן פאַר אונדז. מיר זענען אַריינגעפאַלן אונטער אַ קרייץ־פייער. ס׳איז קלאָר, אַז זיי ווילן אָפּשניידן דעם וועג פאַר אונדז צום טייך.

כ׳הער דאָס קלאַפּן פון מיין האַרץ, ס׳האָמערט אין די שלייפן, אַ היץ צע־גיסט זיך אין מיין גוף, ס׳טריקנט אין מויל, דער אָטעם ווערט קירצער. אַ שאַר־פער ווייטיק אין דער רעכטער זייט בויך, ווי די געדערעם אינעווייניק וואַלטן זיך אָפּגעריסן פון אָרט, באַשוועדט מיינע באָוועגונגען. כ׳לויף מיט די לעצטע כוחות — אין זיג־זאַגן, כ׳פאַל צו דער ערד, כ׳הייב זיך אויף, כ׳קוק זיך מער נישט אַרום, כ׳זע נישט די ליטווינער, כ׳זע נישט מיינע חברים, כ׳זע קיינעם נישט.

איך לויף ווי אַ פונאַנדערגעבונדענע ווילדע קראַפּט. ס׳יאָגט מיך דער טויט. כ׳זוך אַ רעטונג אין פּריייען פעלד פון דער גרויסער לאַנקע, וואָס ציט זיך קילאָמער־טער לאַנג און איז פלאַך ווי אַ טיש.

אָט איז דער טייך. כ׳קייקל זיך פון ברעג אַראָפּ אין זיינע וואַסערן, שווים אין דער בריייט צו דער צווייטער זייט ברעג, וועלכער איז באַדעקט מיט לאָזעס (העכער קוסטעס פון ווערבע־ביימער), כדי אין זיי געפינען אַ שוץ.

— „כ׳טרינק זיך" — שרייט אַרויס אַ קול פון טייך, און כ׳זע הינטער מיר איבערן וואַסער דעם קאָפּ פון עפּרויקען. ס׳איז דער אָנהייב פון טייך. וואָס ווייטער

איז ער אַלץ טיפער. די מלבושים און שטיוול וואָס מיר טראָגן אויף זיך זענען אָנגעצויגן מיט וואַסער און שלעפּן מיט זייער משא צום גרונט.

— „איך טרינק זיך" — ווייזט זיך יאָמערלעך פונאַנדער דער 13 יאָריקער ייִנגל, וועמענס קאָפּ זעט זיך קוים פון וואַסער אַרויס. „ראַטעוועט מיך" — בעט ער זיך.

איך שווים צו צו עפּרויקען, שטויס אים פון די טיפּענישן אַרויס צוריק צום ברעג, אונטער וועלכן מיר געפינען אַ שוץ פון די קוילן וואָס פּיקן אַרום אונדז און מיר קריכן אויף אַלע פיר לענגאויס דעם ברעג צום בראָד (3), וועלכן מיר האָבן באַמערקט נישט ווייט.

די שיסעריי האָט אויף אַ ווייַלע אויפגעהערט וועז די ליטווינער האָבן אונדז פאַרלוירן פון אויג און ס׳האָט אָנגעהויבן אַ קאָנצענטרירט פייער האָגל צוריק איבער אונדז וועז מיר זענען פון אונטערן ברעג אַרויסגעקראָכן און געזומען איבערגיין דעם בראָד. מיר זענען ווידער אַ ציל פאַר זיי. ווי געדיכטע טראָפנס רעגן פאַלן קוילן אין טייך און בלעזלען דאָס וואַסער.

אָן ספּק אַז אַ חוץ די ליטווינער שיסט מען אויף אונדז פון נאָך ריכטונגען, אַזוי שטאַרק איז געווען דאָס פייער וועז מיר זענען ביזן האַלדז אין וואַסער דורכ־געגאַנגען דאָס פלאַכע אָרט אין טייך — אַרויפגעשפּרונגען אויפן צווייטן זייט פון ברעג — אַריינגעלאָפן אין די געדיכטע קוסטעס פון לאָזעס און נעלם געווואָרן פון זייערע אויגן.

די שיסעריי האָט אויפגעהערט פון אַלע זייטן. לעת־עתה זענען מיר ניצול געווואָרן.

די ערשטע פייער־טבילה האָט באַוויזן אַז פון אַ האָגל קוילן וואָס שיטן זיך איבער דיר, קען אין ציל קיין איינע אויך נישט טרעפן. דער נסיון האָט אונדז געמוטיקט.

פונעם געיעג נאָך אונדז האָבן מיר אויך געלערנט אַז אויף להבא באַדאַרף מען זיין פאַרזיכטיקער און „זען" הינטער די פלייצעס. נישט שטענדיק וועט זיין אַזאַ צופאַל ווי מיט דעם קליינעם וויסרוסישן תמימותדיקן פאַסטעכל, וואָס אַ דאַנק זיינע וואָרענונגען זענען מיר לעבעדיקע אַרויס פון „קאַמף".

*
**

די זאַכן אויף אונדז זענען נאַס, די שטיוול פול מיט וואַסער, רייבן די פיס.

מיר שטעלן זיך נישט אָפּ און גייען אַלץ טיפער לענגאויס די לאָזעס, וואָס די ברייט פון זיי איז אַ 10 מעטער בערך און דאָס גיט אונדז אַ מעגלעכקייט צו אָבסערווירן די רחבותדיקע לאָנקע, וועלכע ליגט אויסגעשפרייט אויף ביידע זייטן טייך.

דער איינציקער פאַרלאַנג אונדזערער איז געווען וואָס שנעלער דערווייטערן זיך פון דעם געפערלעכן אָרט, וואָס איז אַזוי נאָענט צו אונדזער שטעטעלע פון

---

(3) בראָד, אַ פלאַכער אָרט ווו מ׳קען צופוס איבערגיין די ברייט פון טייך, פון איין ברעג צום צווייטן. אַזעלכע בראָדן זענען דאָ אין אַ סך ערטער פון דער שטשאַרע. מ׳דערקענט זיי לייכט צוליב דער נידעריקייט פון די ברעגעס און באַזונדערס לויט צייכנס פון וועגענער (רעדער) און בהמישע טריט.

וועלכער מיר זענען אויף אַ גרויזאַמען אופן אַנטלאָפן. מיר טאָרן דאָ נישט בלייבן. מיר מוזן גיין ווייטער. די ליטווינער און דייטשן קענען פאַרלויפן דעם וועג פאַר אונדז דורך קאָזינע און אין פּלאָנטי ביז צום דאָרף דעטקעוויטש און לויערן אויף אונדז ווען מיר וועלן דורכשניידן דעם טראַקט, כדי אַרײַנצוכאַפּן זיך צווישן די ערשטע ביימער אָנהייב וואַלד פון דער צווייטער זייט טראַקט. זיי קענען אויך אַרומרינגלען אַ געווישן אָפּשניט פון די לאָזעס און מיט דעם שאָפן אַ פּאָסטקע פאַר אונדז. זאָל דאָס געשען, זענען מיר פאַרלוירן. דער וועג צום טונקעלן פּאָס (וואַלד), וווּ מיר ווילן געפינען אַ רעטונג, איז אויסגעבעט מיט געפאַרן.

קאָזינע און פּלאָנטי בלייבן הינטער אונדז. מיר זענען שוין דערגאָנגען ביז קעגנאיבער דעם צווייטן עק (צפון־מזרח) פון דאָרף דעטקעוויטש. אונדזער וועג צום וואַלד איז צפון־מערב. „זיי" וועט נישט אינפאָלן אַז מיר זענען אַזוי ווייט פאַרלאָפן אין אַ פאַרקערטער ריכטונג. די „לאָזעס" לענגאויס דעם טייך דעקן אונדזער „אָפּטרעטן".

ס׳איז שטיל. מיר באַמערקן נישט קיין שום פאַרדעכטיקס. מיר פילן זיך זיכער־רער. און דאָך: אַ שאָרך פון בלעטער אויף די יונגע וועלבע־ביימער, דאָס פּליוסקען פון די וואַסערן אין טייך, דאָס שטילע געוויש פון אונדזערע טריט, אַ פייגעלע שפּרינגט איבער פון אַ צווייג אויף אַ צווייג — דאָס אַלץ וואַרפט אונדז אַריין אין שרעק. ס׳דאָכט זיך אַז מ׳זוכט אונדז אַרום, אַז מ׳יאָגט אונדז נאָך. אַלץ איז צו אונדז פיינטלעך. די לופט, די גאָנצע נאַטור אַרום איז אָנגעפילט מיט גיפטיקער שנאה. דער טייך האָט אונדז געראַטעוועט, די לאָזעס שיצן (באַהאַלטן) אונדז. זיי קענען אָבער אויך אַלע רגע אונדז פאַרראַטן.

**
*

ס׳איז נאָך ערשט פרימאָרגן. צו נאַכט איז ווייט. וואָס וועלן די קומענדיקע שעהען פון טאָג ברענגען פאַר אונדז, דריי יידן?

ס׳איז שטיל. די זון וואַרעמט שטאַרק. דער טאָג שיינט צו זיין אַ הייסער.

מיר טוען זיך אויס מוטער־נאַקעט. די נאַסע מלבושים צעהענגען מיר אויף אונטערשטע צווייגעלעך פון לאָזעס, צום אויסטריקענען, און אַליין ציען מיר זיך אויס אויפן גראָז.

דער אָפּשניט וועג ביי דעטקעוויטש, וואָס פירט צום וואַלד, איז אונטער אונ־דזער כסדרדיקער אָבסערוואַציע. מיר זענען דייטלעך דעם גאַנצן שטח אַרום. אונדזערע אויגן נעמען מיר נישט אַראָפּ פון יעדן דורכגייער. נישט ווייט פון אונדז זענען 5 פויערים באַשעפטיקט מיט שניידן גראָז פון לאָנקע.

מיר הערן דאָס געוויש פון אָפּגעשניטענעם גראָז און זענען דעם שטאָלענעם גלאַנץ פון שאַרפע קאָסעס, וועלכע לאָזן איבער, נאָך יעדער באַוועגונג פון די פויערישע הענט, אָפּגעהאַקטע לעבנס... פון הויפנס גרינעם גראָז.

הינטער די הייזער פון דאָרף, אין געטנער, צווישן בייטן, אַרבעטן פויערטעס. קיינער ווייסט נישט פון אונדזער אַנוועזנהייט דאָ. מיר באַשליסן: ווי נאָר עס וועלן זיך אויסטריקענען אונדזערע מלבושים פאַרלאָזן מיר דעם אָרט און גייען ווייטער.

סעריעס שאָסן צעטראָגן זיך פֿלוצלינג ווייט פון אונדז, פון מערב־זייט. ס׳הילכן אָפּ אין דער לופט נאָך עטלעכע לאָנגע סאַלוועס שאָסן פון מאַשין־געווער, און ס׳איז צוריק שטיל געוואָרן. „דאָס צעשיסט מען אונדזערע אין דער גרוב ביי זאַפּאָליע" — באַמערקט עפּרויקע. מיר בלייבן ווי פֿאַרשטיינערט און רעדן נישט אָרויס קיין וואָרט. זלמן נעמט אָרויס זיין זייגערל פון קעשענע. די ווייזערס וויזן 15 מינוט נאָך עלף פּאָר מיטאָג.

***

אונדזערע מלבושים טריקענען זיך אויף דער ברענענדיקער זון.

פון די לאָזעס קוק איך אָרויס צו דער זייט פון שטעטעלע, וואָס ליגט הינטער אונדז איינגעטונקט אין גרינס. דער דאָך פון גרויסן בית־המדרש־בנין אין איין עק שטעטל; דער שפּיץ פון גלאָקן־טורעם אויפן באַרג אין צווייטן עק — ביידע טיילן זיי זיך אויס מיט זייער הויכקייט פון אָנגעוואָרפענעם הויפן הייזלעך. ווי שומרים זואָלטן זיי געווען ס׳זאָל זייערע איינווווינער קיין שלעכטס נישט געשען...

כ׳זע דאָס שטעטעלע. 4 קילאָמעטער ווייט זענען מיר פון אים און פאָר מיינע אויגן שטייען אויף גיהנום־בילדער אין טאָג פון דער ערשטער שחיטה, אין זוניקן שבת־פרימאָרגן פון יולי 25, ווען ווייסרוסישע און אוקראַינישע פּאָליציאַנטן, אונטער דער אָנפירונג פון דייטשע ס„ס.־לייט, רייסן זיך אַריין אין געטאָ, וועלכער איז פון אַלע 4 זייטן אַרומגעפלאָכטן מיט אַ צוים שטעכל־טראָט דריי מעטער הויך, און אַרומגעשטעלט מיט אַ געדיכטער שמירה פון באַוואָפנטע, מיט אָנגעשטעלטע ביקסן גרייט צו דערשיסן יעדן יידן וואָס וועט וואָגן דורכצורייסן זיך דורך די דראָטן און אָרויסלויפן פון טויטן־שטייג — — —.

און פון (געוועזענע) יידישע הייזער, אין דער צווייטער זייט גאָס, קעגנאיבער דעם געטאָ, קוקן גויים אָרויס דורך אויפגעמאַכטע פענצטער און זעען ווי מ׳וואָרפט צעבלוטיקטע יידן אַריין אין לאָסט־אויטאָס, ווי מ׳שלאָגט מיט שטעקנס איבער קעפּ פון יידישע בחורים און מיידלעך, ווי יידישע מאַמעס (אויסגעשטעלט אין אַ שורה) ביי די אויטאָס שטילן איין וויינענדיקע קינדער אַז „באַלד וועט גוט זיין" און „קיינער וועט שוין מער נישט ממיתן".

פון אונדזער באַהעלטעניש אין „שטשיט" פון שטאַל־דאָך, הינטער אַ טאָפּל־וואַנט פון ברעטער, הער איך ווי אונדזער שכנה רחל שינקאָווסקי (לייזער דעם פּאָסטערינערס טאָכטער), וועלכע מ׳האָט אַרויסגעטריבן פון איר שטוב אָן אירע קינדער, בעט זיך ביי די ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן: „שלאָגט מיך נישט, איך גיי מיט אייך, וואָרט צו אַ ווילע, כ׳וועל נאָר צונויפקלייבן מיינע קינדערלעך", און זי רופט אויס ביים נאָמען יעדעס קינד אירס, עס זאָל אַרויסקריכן פון לאָך ווו עס איז פאַרשטעקט. „קומט קינדערלעך, ס׳רופט אייך אייער מאַמע, האָט נישט קיין מורא, קיינער וועט אייך קיין שלעכטס נישט טון, אין אַ ווייטן וועג פּאָרן מיר אַלע..." „זשידאָווסקאַיאַ זונה, שנעלער, נעם צונויף דיינע ממזרים" — שרייען די „שוואַרצע". און רחל צייטלט: משהלע איז דאָ, שרהלע אויך, וויין נישט יש־ראליקל, ס׳וועט אונדז אַלעמען באַלד גוט זיין... „אוי, שלאָגט נישט, מיר גייען, מיר גייען..."

אונטן אין שטוב, אין אונדזערע צימערן, ווילדעווען רוצחים. „דוד ווילעזאי, דאָ פּאַלעסטיני פּאָיעדזשעש" — שרייט אַ פּאָליציאַנט. איך דערקען אין די ווער־טער די שטאַמלדיקע שטימע פון פּ. יורקעוויטש, אַ פּויער פון דאָרף זאַרעטשע, פון פאַך אַ שוסטער (געאַרבעט לאַנגע יאָרן ביי ישראל ראָזשאַנסקי), וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אכזריות לגבי די ייִדן אין ביטען אין טאָג פון דער ערשטער שחיטה. זיי קריכן אַרויף אויפן בוידעם. „היר שטינקט מיט יודען־דרעקע, גוט זוכן" — צעבייזערט זיך די דייטשע שטים. זיי שאַרן זיך ביים ווענטל — קלאַפּן אין איר, מיר האַלטן איין דעם אָטעם. אַ ברייטע מחיצה פון 3 צענטימעטער דיך טיילט אונדז אָפּ פון זיי. אויף דער צווייטער זייט פון ווענטל איז דער טויט. אַ שענדלעכער טויט, מיט שטעקנס שלאָגט מען, אַ צעבלוטיקטן אין אויטאָ וואַרפט מען אַריין, און גויִם קוקן אַרויס דורך אויפגעמאַכטע פענצטער און זעען ווי קאַסטנס אָנגעפּאַקטע פול מיט ייִדן פאָרן אָפּ...

פון אונטן, הינטער דער שטאַל, פון אונדזער גאָרטן, דערטראָגט זיך צו אונדז אַ פאַרצווייפלט יאָמערן פון אַ פרוי — אַ האַרצרייסנדיק געוויין פון אַ הילפלאָז באַשעפעניש וואָס געזעגנט זיך מיטן לעבן, באַקלאָגנדיק זיך אַליין. אַ האַרמאָשקע שפּילט אויס פריילעכע מאַרשן. אויסגעשרייען „סטאָי! סטאָי!" ס'פאַלן שאָסן. דאָס געוויין רייסט זיך איבער. אויטאָס פאָרן אָפּ. פון בוידעם זענען די טריט פאַרשוווּנדן. אַ טויטע שטילקייט. ס'וויינט נישט מער די פרוי. רחלען מיט אירע קינדערלעך הערט מען אויך נישט.

איז שוין נישטאָ קיין לעבן אין געטאָ?

מיר קוקן איינע אויף די צווייטע. מיר האָבן מורא צו באַוועגן מיט די ליפּן.

לויערט נישט אַ שומר מיט אַ ביקס איבער דער צווייטער זייט ווענטל?

מינוטן ציִען זיך אויס אין אַן אייביקייט. וועט די שטילקייט לאַנג דויערן?

ווידער אַ גערויש פון אויטאָס. אַ טומל. שווערע טריט קלאַפּן אָפּ אין די פּאָדלאָגעס פון אונדזערע צימערן. נבול־פּה, געלעכטערס. אַ פרישע אָפּטיילונג איז אַרויף אויפן בוידעם. זיי נישטערן אין אַלע ווינקלען און שליידערן פונאַנדער מעבל־שטיק, וועלכע מיר האָבן צעלייגט אויפן בוידעם, כדי מיט זיי צופאַרמאַס־קירן דעם ליידיקן חלל אַרום אונדזער באַהעלטעניש.

מיר הערן ווי זיי בלייבן שטיין ביים ווענטל, שפּאַרן זיך אָן, ווי זיי וואָלטן צוגעלייגט זייערע אויערן צו די ברעטער אויפצוכאַפּן אַ שאָרך.

דאָס האַרץ הערט אויף צו קלאַפּן. דאָס בלוט, ווי פאַרגליווערט, האַלט איין דאָס געלויף אין די אָדערן.

וועט עס נאָך לאַנג דויערן?

אונטן, אין אונדזער גאָרטן, הינטער דער שטאַל שפּילט ווידער די האַרמאָשקע. „מאַמעלע, מאַמעלע, וווּ ביסטו, כ'האָב מורא" — וויינט אַ קינד. אַ בינטל קוילן פון אַן אויטאָמאַט־ביקס שטילן איין דאָס געוויין.

אַ גערויש פון אויטאָס, וועלכע פאָרן אָפּ אין דער זעלבער ריכטונג...

***

דורך די צווייגן פון לאָזעס קוק איך צו מיין שטעטעלע פון וועלכן איך בין אַנטלאָפן מיט עטלעכע שעה צוריק. איך פאַרבאַהאַלט מיין פּנים צווישן די גרינע ווערבע־בלעטער און גנבע אַ קוק נאָך אַ קוק. כ׳זע מיין שטעטעלע. כ׳נעם מיינע אויגן פון אים נישט אַראָפּ. מיין מאַמע האָב איך דאָרטן איבערגעלאָזן. אין איר לעצטן וועג ביי זאַפּאָליע, וווהין ליטווינער האָבן צוגעטריבן אירע 62 מאַמישע יאָרן און זי מיט שטעקנס געשלאָגן — האָט זי, די גוטע מאַמע מיינע, אין איר גרויזאַמער עלנטקייט באַווילקט מיין אַנטלויפן און מיך געבענטשט, אָדער...

***

די מלבושים אונדזערע זענען שוין טרוקן. מיר טוען זיך אָן. נישט באַמערקט האָבן מיר פּאַר דער גאַנצער צייט עפּעס פאַרדעכטיקס. דער וועג איז פריי. די 5 פּויערים שנייַדן נאָך אַלץ גראָז פון לאָנקע. מיר האָבן נישט קיין אַנדער וועג ווי דורכצוגיין פאַרביי זיי. וועלן זיי אונדז פאַרהאַלטן וועט מיר וועלן אַרויסקריכן און זיך באַווייזן פאַר זיי? דער וואַלד איז נאָענט. מ׳זעט דייטלעך די ביימער. נישט ווייט איז דער וועג. מ׳באַדאַרף נאָר דורכגיין ביז צום עק לאָנקע, דורכשנייַדן דעם טראַקט און אויפן צווייטן זייט, נישט מער ווי עטלעכע הונדערט טריט, איז דער וואַלד וואָס דאַרף זיין פאַר אונדז דער צווייטער שוץ־ווינקל נאָך דעם טייך שטשאַרע.

צוליב מער פאַרזיכטיקייט באַשליסן מיר: אַרויסצוגיין פון די לאָזעס נישט אַלע דריי צוזאַמען, נאָר אייניקווייז און יעדערער פון אַן אַנדער זייט, כדי אויף דער לאָנקע זאָלן מיר זיך געפינען אויף אַ געוויסן שטח ווייט איינע פון די אַנדערע. אין פאַל וועז די גויים וועלן מאַכן אַ פרוווו צו פאַרהאַלטן איינעם פון אונדז, וועלן די אַנדערע צוויי אַנטלויפן. ווי אַן אָריענטאַציע־פונקט, ווו מיר זאָלן זיך צונויפקומען, האָבן מיר אָנגעמערקט אַ גרופּע ביימער בייַם ראַנד וואַלד, וואָס האָט געהאַט דאָס אויסזען ווי אַ „נאָז" פון אַ שיף.

***

איך קוק אויף זלמנען און עפרויקען. די האָר צעשוויבערטע (אָן היטלען זענען מיר געווען), די אויגן — ווי עפּעס אין זיי האָט זיך אויסגעלאָשן, די זאַכן — צעקנייטשט. זיי האָבן פאַרלוירן זייער מענטשלעכן געשטאַלט. אַזוי האָב איך אויך אויסגעזען.

מיר גייען אַרויס פון די לאָזעס אין אונדזער ווייטערדיקן וועג — צום וואַלד...

מיר קומען זיך צונויף בשלום צום אָנגעצייכנטן אָריענטאַציע־פונקט — לויפן אַריין צווישן די ערשטע ביימער און ציען דעם אָטעם אָפּ. מיר באַטראַכטן אונדזער ווייטערדיקן וועג.

פון וואַלד־הויכקייט, פאַרשטעקט הינטער אַ בוים, קוק איך אַראָפּ צום שטעטעלע, וואָס זעט זיך ווי אַ גרויער פלעק אין ים פון זון־ליכט און גרינקייט.

אין שטעטעלע איז אַ שחיטה...

וועל איך נאָך וועז עס איז זען מיין קליין, שיין שטעטעלע, דאָס שטעטעלע

פון מיין היים, פון מיינע יוגנט־חלומות, די לאַנגע בריקער גאַס, די זייטיקע, שמאָלע געסלעך, דאָס „הינטערן טייכל" מיט די האַלב־איינגעפאַלענע, נידעריקע הייזלעך, דעם „פּוסטן־סאָד", די „זאַרעטשע אַלייען", דעם גרויסן, אַלטן בית־עולם?...

אַ שחיטה איז אין שטעטעלע...

מען קוילעט די יידישע אייגווויגער אין די גאַסן און געסלעך.

מען קוילעט אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, מ׳קוילעט אונדזערע שוועסטער און ברידער. אָן די שטייגער פון ברוק צעהאַקט מען די קעפּלעך פון יידישע קינדער. זיי שטעכן אויס די אייגעלעך פון עופּהלעך אין די וויגן, זיי צערייסן קינדערלעך אין צוויי טיילן (1טע שחיטה), אויף הייפן און גערטנער ליגן דער־שאָסענע. הינט לעקן זייער בלוט. חרוב איז מיין שטעטעלע, חרוב איז מיין היים, חרוב זענען אַלע היימען...

— איז נאָך ווער לעבן געבליבן אַחוץ אונדז דריי?...

***

אַ לאַנגן אומקרייז אין אומבאַקאַנטע וואַלד־וועגן דאַרפן מיר מאַכן ביז מיר וועלן אָנקומען צום הויפט־לאַגער פון פּאַרטיזאַנער און אַזוי געפּופּענעם וואַלד־טייל „וואַלטשי־נאָרע", ווו עס האָבן שוין געפונען אַ מקום־מקלט עטלעכע הונ־דערט יידן, וועלכע באַווען זיך דאָרטן פריי, גייען נישט אָנגעגנייט אויף די מלבושים געלע לאַטעס, מ׳שיסט נישט אין זיי און מ׳קוילעט זיי נישט אויס...

די געשעענישן פון דעם פּרימאָרגן האָבן אונדז אויף גיך אויסגעלערנט, אַז אין די באַדינגונגען קען דער איבערגאַנג פון לעבן צום טויט קומען פּלוצלינג.

אויך פון צוויישן די ביימער קען אַ ליאַדע מינוט אַרויסשפּרינגען אַ געפּאָר פּאָר אונדז.

וואַכזאַמקייט, אויפמערקזאַמקייט צו יעדן שאָרך... מיר גייען לאַנגזאַם און פּאָרזיכטיק. אונדזערע אויגן באַווען זיך שנעל. אין אַלע זייטן קוקן מיר זיך אַרום.

ס׳איז שטיל אין וואַלד. מיר גייען פּאָרויס, קוים וואָס די פּיס שלעפּן זיך.

פּלוצלינג דערהערן מיר אָן אויסגעשרייַ „סטאָי!"

מיר ווַאַרפן זיך צו דער ערד, פּרעסן זיך צו איר און רירן נישט מיט קיין גליד.

נישט אויפגעכאַפּט האָבן מיר אין ערשטן מאָמענט פון וועלכער זייט דער אויסגעשרייַ קומט.

אָן ספק אַז עמעצער געפינט זיך נאָענט פון אונדז.

האָט מען אונדז באַמערקט?... איז עס אַ שונא?... לויערט ווער פון צווישן די ביימער?... רינגלט מען אונדז אַרום?... מ׳זעט נישט קיינעם.

מינוטן דויערן ווי אָן אייביקייט. אויסגעצויגן ווי פּגרים ליגן מיר און וואַרטן... בלויז דאָס האַרץ קלאַפּט הויך.

ס׳דויערט נישט לאַנג און ס׳הילכט ווידער אָפּ אַ באַפּעלערישער, רוגזהדיקער

„סטאַי", פון וואָס ס׳ווערט פֿאַרגליווערט אונדזער בלוט און ס׳שלאָגט אַרויס אַ קאַלטער שווייס.

אין די אומשטענדן באַדייט דער „סטאַי" כמעט אַ זיכערן טויט.

מיר נישטערן אין דער ריכטונג פון וואַנעט דאָס קול קומט און דערזעען: נישט ווייט פון אונדז, טיפער אין וואַלד, אויף אַ קליינער פֿאַליאַנע, שלעפּט אַ ווייס פּערד אַן אַקער און ס׳קריכט נאָך הינטער אים אַ פויער. מיר ווילן ווייסן ווער דער פויער איז. מיר קענען פערזעגלעך כמעט אָלע פויערים פון דער סביבה. פון אַ געווייסער נאָענטקייט ווילן מיר פעסטשטעלן ווער ער איז. ווען ער גוט זיין צו אונדז? קען ער אונדז מיט עפּעס העלפן, באַזונדערס מיט אָנווייזן דעם ווייטערדיקן וועג?

אויף די שפּיץ פינגער, ווי גנבים ביינאַכט, שאַרן מיר זיך פון איין בוים צום צווייטן. צוקומענדיק נענטער צו דער פֿאַליאַנע דערקענען מיר דעם פויער גרינטשוק, פון דאָרף קאָזינע, און ווען מיר וואַקסן פֿלוצלינג אויס פאַר אים דערשרעקט ער זיך מוראדיק, עס פאַלן אַרויס פון זיינע הענט די לייצעס — ער כאַפּט אַרום מיט ביידע הענט זיין קאָפּ — לאָזט צוריק אַראָפּ די הענט און הייבט אָן צו צלמען זיך ,ער קוקט אויף אונדז מיט אויסגעשטאַרטע אויגן, ווי בייזע רוחות וואָלטן פאַר אים דערשינען.

און ווען פּיליפּ איז געקומען צו זיך זענען זיינע ערשטע ווערטער געווען: איר לעבט? דו, דוד לעבסט? און דו, זלמן לעבסט אויך? און דו, זונעלע, פון יירשל יודקאָווסקי לעבסט אויך? — ווענדט ער זיך צו עפּרויקען.

פּיליפּ ווישט אויס זיינע פייכט־געוואָרענע אויגן און דערציילט:

אין דעם באַגינען האָט אַ שטאַרקע שיסעריי פון לאָנקע־זייט אַרויסגעטריבן אונדז פון די הייזער. געמיינט האָבן מיר, אַז פאַרטיזאַנער, וועלכע זענען שטאַרק טעטיק די לעצטע צייט, באַפֿאַלן דייטשע און פֿאַליציייִשע וואָכן, וואָס היטן די אַריינגאַנגס־פונקטן צום שטעטל.

אָלע איינווויינער פון דאָרף זענען אַרויסגעלאָפן אויף די הויפן.

די שיסעריי ווערט שטאַרקער.

פֿאַטרולן אויפן בריק פון דער שטאַרע און פון עק אָלט־קאָזינע, הינטער פּיסמעראוס שטוב, עפענען זיי אַ פייער פון מאַשינען־געווער.

און צווישן שטח פון בריק און אָלט־קאָזינע גייען 6 מאָן, צעשאָטן אין אַ שורה, און אויך זיי שיסן. פון אָלע זייטן איז די שיסעריי געצילט אין ריכ־טונג צום טייך, וואָס שלענגלט זיך הינטער אונדזערע גערטנער. די הינט אויפן וויהאָן בילן, לויפן אַרום ווי משוגע־געוואָרענע, און העלפן די פאַסטעכער צונויפ־צוטרייבן די צעשפּרייטע טשערעדעס. וואָס קומט דאָ פאָר?

מיר קוקן אַריין אין דער רחבותדיקייט פון וויהאָן און זענען:

דריי מענטשן לויפן אין דער ריכטונג צום טייך. דער גאַנצער פייער איז געצילט אויף זיי. אַ האָגל פון קוילן יאָגט זיי נאָך. וואָס נענטער זיי קומען צום טייך, אָלץ שטאַרקער ווערט דאָס פייער איבער זיי.

מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם קוקן מיר זיך צו צו דעם גרויזאַמען בילד. אָט זענען זיי געפאַלן... זיי הייבן זיך צוריק אויף און לויפן ווייטער... אַ סך

מאָל חזרט זיך איבער דאָס זעלבע. ביז זיי זענען צוגעלאָפן צום ברעג פון טייך, מער האָט מען זיי נישט געזען...

און וועז די שיסעריי האָט אויפגעהערט און אויפן וויכאָן איז שטיל געוואָרן, האָט מען דערציילט אין דאָרף, אַז די דריי ליגן טויט ביים ברעג פון טייך און אָנגעגעבן האָט מען אייערע נעמען.

„און אין שטעטל וואָס הערט זיך?" — פרעגן מיר: — רעזניצע (אַ שחיטה)... מיר ווילן וויסן פּרטים. פיליפּ שווייגט.

ער נעמט אַראָפּ פון וואָגן אַ טאָרבע, טרייסלט אַרויס פון איר ברויט, אוגער־קעס און דערלאַנגט אונדז צוזאַמען מיט אַ שטיקל פלייש. „עסט, אַרעמע קינ־דערלעך, עסט, איר זענט דאָך הונגעריק, אַ שוועכער וועג איז נאָך פאָר אייך. פון אַלע ווינקלען לויערן די באַנדיטן. וואָס ווילן די בעזאָאזשניקעס (נישט גלוי־ביקע) פון אייך?" עסט, מיינע אַרעמע זונעלעך — בעט ער זיך ביי אונדז וועז ער זעט, אַז מיר רירן נישט אָן דאָס ברויט.

טרינקען ווילן מיר. אין האַלדז טריקנט. גיב אַ טראָפּן וואַסער די ליפּן באַנעצן. אַ זופּ וואַסער שענק אונדז. פיליפּ איז אין אַ פאַרלעגנהייט. — פאַרגעסן מיטנעמען אַ קרוג מיט וואַסער — פאַרענטפערט ער זיך.

— געפלייסט האָב איך זיך אַרויסצופאָרן פון דאָרף. אויף גיך האָב איך איינגעשפּאַנט פערד און וואָגן, געקומען אַהער אין וואַלד־שטילקייט און אַקער די פּאָליאַנע. ווינטער־זריעה וועל איך דאָ פאַרזייען. פול־קערנדיקע זאַנגען וועלן אויפגיין. וועל איך דערלעבן זיי שניידן?...

— שרעקלעכע זאַכן זענען פאָרגעקומען אין דעם פרימאָרגן — רעדט פיליפּ צו זיך אַליין. — חרוב די וועלט מאַכן זיי, די נישט־גלויביקע. נאָך אייך, יידן, וועט דער זעלבער גורל קומען אויף אונדז קריסטן. זיי וועלן אונדז אויך פאַרניכטן... קיין מענטשן וועלן נישט זיין אין די דערפער... קיינער וועט נישט אָקערן... ס׳וועט נישט זיין ווער עס זאָל זייען... די פעלדער וועלן פאַרוואַקסן וועלן מיט ווילדן גראָז... אַ פּוסטינע וועט זיין... עסט, קינדערלעך, כ׳האָב נישט קיין וואַסער.

און פיליפּ ווייניט זיך פונאַנדער...

דעם וויטערדיקן וועג בעטן מיר אים ער זאָל אונדז וועזן.

פיליפּ פאַרטראַכט זיך, ווי ער וואָלט מיט זיך אַליין אַ שוועלן געראַנגל געהאַט.

— די ציגעלניע אַרומגיין מוזט איר. נאָענט איז זי פון דאַנעט. איר קענט אַריינפאָלן אין אַ „לאָווישקאָ". דער וואַלד איז פאַרפירעריש פאַר די וואָס קענען נישט זייגע וועגן.

ער קוקט זיך אַרום אין אַלע זייטן, בינדט צו די לייצעס פון פערד צו אַ בוים און אַליין בלייבט ער שטיין אויף איין אָרט.

פיליפּ הייבט אויף זיינע אויגן צו די הימלען, צלמט זיך אין אַ תפילה בלחש צום בורא און דעם געקרייצטן, זיי זאָלן אים אויסהיטן פון אַן אומגליק און זיין וועג באַגליקן וועז ער וועט, אָט באַלד, אונדז פירן צווישן ביימער, כדי מיר זאָלן וואָס ווייטער אַרויסקומען פון דער ציגעלניע, וואָס ליגט ביים ראַנד וואַלד, האַרט

ביים טראַקט ביטען—מערעמין, און דאָרטן ליגט פּאַרשטעקט אַ גרעסערע פּאָליצייִשע וואַך, וועלכע לויערט טאָג און נאַכט (אויף פּאַרטיזאַנער) און היט די דורכגאַנגס־פונקטן פון טראַקט, וואָס פאַרבונדן דעם טייל וואַלד מיט אַנדערע וואַלד־שטחים פון צווייטן זייט.

מ׳קען דעם טראַקט נישט אויסמיידן. מיר מוזן אים דורכשניידן. קיין אַנדער וועג איז נישטאָ...

דער וועג צום וואַלד

פּיליפּ גייט פאָרויס, אין „געגדזן־גאַנג" קריכן מיר אים נאָך.

ביים מינדסטן געוויש, וואָס דערטראָגט זיך פון ערגעץ, בלייבט ער, פּיליפּ, אומבאַוועגלעך מיט אָנגעשפּיצטע אויערן.

אַ באַגעגעניש מיט די באַנדיטן, און זיין לעבן איז אויס.

זיין לעבן איז אויך אין געפאַר וועגן מיר זאָלן זיך צופּעליק אָנשטויסן אויף אַ פּויער, וועלכער וועט אים פאַרמסרן פאַר די דייטשן.

אין אַ באַפּעל פון דער דייטשער מאַכט צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג ווערט די לעצטע אויפּגעפּאַדערט: יעדן ייִד, אומאָפּהענגיק פון געשלעכט און עלטער, וואָס זיי טרעפן אויף וועגן, אין פעלדער, אָדער וועלן ער קומט אַריין צו זיי אין שטוב, כדי צו בעטן אַ שטיקל ברויט און אַ טרונק וואַסער, זאָלן זיי אים דערהרגענען אויפן אָרט, אָדער אַ לעבעדיקן ברענגען צו דער זשאַנדאַרמעריע.

פּיליפּ קען גוט דעם וואַלד. ער ווייסט פון אַלע זיינע שמאָלע צעדרייטע שטעגעלעך. פון צייט צו צייט פאַרריסט פּיליפּ דעם קאָפּ צום הימל און אָן אַ וועג שלייכט ער פון איין בוים צום צווייטן. די זון דינט אים ווי אַ וועגווייזער.

פּיליפּ בלייבט שטיין און זאָגט צו אונדז:

— די געפאַר איז דערווייל פאַרביי. די ציגעלניע איז געבליבן הינטער אייך, אַ מהלך פון 2 קילאָמעטער בערך. אין דעם אָרט ענדיקט זיך באַלד דער וואַלד. איר וועט דאַרפן דורכגיין אַ שטיק פריי פעלד ביז צום טראַקט. אויפן טראַקט איז אַ שטענדיקע באַוועגונג. אויף די פעלדער פון ביידע זייטן טראַקט אַרבעטן פויערים, אונדזערע פּראָוואָסלאָוונע גלויביקע. צווישן זיי זענען פאַראַן שלעכטע מענטשן. פאַרזיכטיק, קינדערלעך מיינע.

— איך גיי צוריק. דאָס פערד געלאָזט אַליין, צוגעבונדן צום בוים. און איר — מאַכט ער מיטן האַנט אַ באַוועגונג אין דער לופטן — האַלט אָן אַ ליניע צו צפון־מערב, וואָס ווייטער צו צפון־מערב וועלט דער שטח פון די פעלדער פון ביידע זייטן טראַקט אַלץ שמעלער. און דעם שמעלסטן אָרט וועט איר דורכגיין... און פון דאָרטן אַ שאַרפן אָפּנויג וועט איר מאַכן צו מערב־דרום.

מיר געזעגענען זיך מיטן גוטן פּיליפּ.

דער וואַלד איז געענדיקט. מיר גייען אַרויס אויף אַ פרייען שטיק פעלד. פון ווייטן זעט זיך דער טראַקט. אויף זיין צווייטער זייט איז וויידער וואַלד — דאָרטן הייבט זיך אָן די מלוכה פון די פאַרטיזאַנער.

וועָן מיר כאָפּן זיך אַהין אַריין זענען מיר אויסער די אַלע געפּאַרן, וואָס יאָגן אונדז נאָך פּון דעם באַגינען אָן.

מיר האַלטן זיך שטרענג לויט די אָנווייזונגען פּון פּיליפּן.

מיר קומען אַרויס צום שמעלסטן אָרט, וווּ ביידע זייטן וואַלד פּון איבער דעם טראַקט גיסן זיך כמעט צונויף.

מיר דערזעען זיך אויף „מעראָמינער בארג", אַנטקעגן, אונטערן בארג, איז דער דאָרפּישער קלויסטער. אַזוי פיל אַרומגעלאָפּן איבער פעלדער, וועלדער. מיטן גלייכן וועג זענען מיר איצט קוים 9 קילאָמעטער פון ביטען.

וועָן מיר שניידן דורך אין דער בריט דעם טראַקט, וואָס פון זיין צווייטער זייט פאַרצווייגן זיך וואַלד־וועגן, קומען אונדז אָן אַנטקעגן עטלעכע קריסטלעכע פּרויען.

— וועלכער וועג פירט צו וואַלטשע־נאַרע? — פרעגן מיר.

זיי קוקן אונדז אָן... איינע פון זיי שרייט אויס אין שרעק:

„יעזוס מאַריאַ! עטאָ זשידי, האַספּאָדי פּאָמילוי", און במקום אַ תשובה הייבן זיי אָן צו לויפן פאַרויס, לענג אויס דעם טראַקט, אויסדרייענדיק זייערע קעפּ, נאָכזען צי מיר יאָגן זיי נישט נאָך...

זיי לויפן, ווי שדים וואַלטן זיי געטראָגן...

מיר בלייבן שטיין צעטומלטע פון אַזאַ קבלת־פּנים...

איך קוק אויף זלמענען און עפּרויקען. בלאַסע פּנימער, אויסגעלאָשענע אויגן, צעקנייטשטע מלבושים, צעשוויבערטע האָר, אַזוי האָב איך אויך אויסגעזען. אַליין צעשראָקענע, זענען מיר מיט אונדזער דערשיינען אַ שרעק־גורם אויף אַנדערע.

איבערגעשראָקן האָבן מיר דעם אַרנטלעכן פּיליפּ און איצט די גויעס.

זיי לויפן, די גויעס, און קוויטשען: „אָ, זשידי, ספּאַסאיטע" (ראַטעוועט, זשי־דעס זענען אונדז באַפאַלן).

פּויערים, וועלכע אַרבעטן אויף די פעלדער, הייבן אויף די קעפּ אין דער זייט פון די לויפּנדיקע קריסטינס.

אַ פּריש אומגליק רוקט זיך אָן אויף אונדז... דאָס מעסטל צרות איז נאָך נישט פול... אַ געיעג קענען זיי נאָך מאַכן איבער אונדז... דערהרגענען אויפן אָרט, אָדער ברענגען אונדז לעבעדיקע צו דער זשאַנדאַרמעריע... מיר ווערן נעלם פון טראַקט, קריכן אַרונטער אונטער קוסטעס — אונדזער איינציקע באַהעלטעניש... אין ים פון שנאה.

לויט אָנווייזונגען פון פּיליפּן, דאַרפן מיר אומגעפער פון דעם אָרט מאַכן אַ שאַרפן נויג צו מערב־דרום.

אויף דער צווייטער זייט פאָליאַנע, וואָס איז אַנטקעגן אונדז, שטייט ביים ראַנד וואַלד אָן איין איינציקער כוטאָר.

נאָך אַ לענגערער אָבסערוואַציע, באַשליסן מיר אַרויסצוקריכן פון אונטער די קוסטעס און גיין צום כוטאָר.

אין כוטאָר טרעפן מיר אַ יונגן 18 יאָריקן קריסט.

ער איז איבערראַשט פון אונדזער אַריינקומען, אָבער ער איז נישט איבער־געשראָקן.

— פון ביטען? כאָראָשאָ טשטאָ ווי ספּאַסליס... רעזניאַ טאַם!...

— איר האָט נישט וואָס צו שרעקן זיך — באַרויִקט ער אונדז ווען ער באַמערקט ווי מיר קוקן אַרויס דורך דער טיר צו דער זייט פון טראַקט וואָס וועט זיך פון ווייטן... — דאָ זייט איר זיכער. אַ לענגערע צייט ווי די דייטשע פּאָליציי קומט נישט אַהער... פּאַרטיזאַנער האָבן זיי אַ ביסל אָנגעלערנט...

— זעצט זיך צום טיש, איך וועל אייך געבן עסן.

— פּאַרטיזאַנער באַזוכן אונדז אַלע טאָג. אינדערפרי זענען זיי געווען. ס׳קען זיין, אַז באַלד קומען זיי ווידער און זיי וועלן אייך מיטנעמען אין זייער לאַגער.

— טרינקען ווילן מיר.

ער טראָגט אַריין פון קיך אַ פולן טאָפּ מיט געקאָכט, וואַרעם וואַסער.

מיר לייגן אויס אַ צווייטן טאָפּ און שטיל אונדזער דורשט.

— וואָס מאַכט טאַניע גאַלערשטיין — פרעגט ער?

— מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק האָבן די באַנדיטן אויפן כוטאָר אין זלאָטאָווע אויף איר געשאָסן און זי פּאַרוווּנדעט. געלערנט האָב איך מיט איר צוזאַמען אין דער פּוילישער פּאָלקסשול, אין איין אָפּטיילונג, אויף איין באַנק געזעסן.

— איז ריכטיק, ווי מ׳דערציילט, אַז זי לעבט און געפינט זיך אין וואָלטשי־נאָרער וואַלד?...

— לעבט זי, די בעדניאַשקע?... (בעדניאַשקע, דאָס מיינט, אַרעמע).

ער איז שטאַרק צופרידן ווען מיר באַשטעטיקן, אַז ס׳איז ריטיק וואָס מ׳דערציילט.

אָפּגעריסענע קלאַנגען פון אַ געזאַנג דערטראָגן זיך נאָענט צו דער שטוב. מיר שפּרינגען אויף פון די ערטער צו דער טיר.

— לויפט נישט, שרעקט זיך נישט, דאָ — זאָגט ער — זענען מיר אַלע אייגענע מענטשן. דאָס זינגט מיין מאַמע. זי זינגט אָן אויפהער פון יענעם טאָג אָן ווען דייטשן, אין באַגלייטונג פון פּאָליציי, זענען צוגעפאָרן צום כוטאָר, אין שטוב זענען אַריינגעלאָפן און געמומען שלאָגן די מאַמען. „דו, זונה, האָסט פאָר־בינדונגען מיט די וואַלד־באַנדיטן — האָבן זיי צו איר געשריִען. — ידיעות וועגן אונדז גיסטו זיי איבער...“ מיט שטעקנס איבערן קאָפּ האָבן זיי זי געשלאָגן.

— פון פּעלד בין איך פונקט אָנגעקומען. זי ליגט אַ צעבלוטיקטע ביי דער שוועל פון טיר, אַ האַלב באַוווסטלאָזע איז זי געווען. נישט געווען וויר עס זאָל איר געבן די ערשטע הילף.

— פון דאַן אָן זינגט זי. פון זינען איז זי אַראָפּ...

— זי רעדט נישט קיין וואָרט, טוט נישט קיין אַרבעט. די ווירטשאַפט האָט זי פאַרלאָזן, מעלקט נישט די צוויי בהמות, קאָרמעט נישט די חזירים, שניידט נישט די איבערגעשטאַנענע תבואה פון פעלד. זי גייט אַזוי אַרום און זינגט, זינגט... ביינאַכט זינגט זי אויך — — —.

— אַ רויקע איז זי, רירט קיינעם נישט אָן.

ס׳קומט אַריין אין שטוב אַ סימפּאַטישע פרוי, אין עלטער פון 40 יאָר.

מיט וואַקלדיקע טריט גייט זי אַריין אין קיך, קוקט אַריין אין די טעפּ און קריג, וועלכע זענען צעשטעלט אויף דער באַנק, מעכאַניש שטעלט זי איבער די כלים פון איין אָרט אויפן צווייטן און זינגט...

נישט אויסדרייענדיק דעם קאָפּ אין אונדזער זייט, גייט זי אַרויס פון שטוב, וואַקלענדיק זיך הין און צוריק, ווי שיכור וואָלט זי געווען, און זינגט אַן אי־בערריס — אָפּגעריסענע קלאַנגען, וואָס בינדן זיך נישט איינע מיט די צווייטע. מ׳האָט אין זיי געהערט טענער פון צערקאָוונע תפילות, יללות פון באַקלאָגן אַ טויטן, טרויעריקע מעלאָדיעס פון פאָלקס־לידער און פריילעכע קלאַנגען פון פעלד־מאַרשן. אַלץ צוזאַמען האָט זיך אויסגעמישט אין עפּעס גרויזאַמס.

דער 18 יאָריקער בחור קוקט איר נאָך ווי זי דערוויייטערט זיך פון שטוב.

זיינע אויגן ווערן פול, ער דרייט אויס דעם קאָפּ צום ווינקל פון דער הייליקער איקאָנע און כליפּעט אין דער שטיל.

„אַרעמע מאַמע מיינע, אַ גוטע כאַזייקע ביסטו געווען. שטענדיק אַ פריילעכע. די בעסטע זינגערין פון אַלע דיינע חברטעס אין דאָרף ביסטו געווען.

רויק און גליקלעך האָבן מיר געלעבט אין דעם כוטאָר...

דער טאַטע — מערסטן אין וואַלד — איז אַ וואָלד־וועכטער געווען. די מלחמה האָט אויסגעבראָכן. די פאָליאַקן האָבן אים מאָביליזירט. געפאַלן איז ער אין קאַמף קעגן די דייטשן.

אַליין בין איך געבליבן, חרוב איז מיין היים...“

אומעטיק איז געוואָרן דער 18 יאָריקער קריסט ווען מיר ווילן גיין אונדזער וווייטערדיקן וועג.

קענטיק געווען, אַז אונדזער אָנווועזנהייט מאַכט לייכטער זיין עלנטקייט.

ער וויל מיר זאָלן דאָ וואַרטן ביז פאַרטיזאַנער וועלן קומען און אונדז מיט־נעמען מיט זיי.

— איילט זיך נישט — זאָגט ער צו אונדז — ס׳איז פריילעכער מיט אייך... אין דער פוסטקע. אַליין בין איך געבליבן... די איינציקע, וועלכע פאַרקוקן אַהער, זענען פאַרטיזאַנער... גוטע כלאָפּצעס זענען זיי...

— גלייך מיט דער טראָפּינקע (שמאָלער וואַלד־וועג) גייט. איר וועט זיי באַגעגענען...

ער לויפט אַריין אין קיך, טראָגט אַרויס אַ גרויסן לאַבן ברויט, דערלאַנגט אונדז. „מילאָסטי פּראָשו (טוט מיר אַ חסד), זאָגט נישט אָפּ — ביז וואָלטשע־נאָרע, ווו אייערע ברידער געפינען זיך, איז אַ שטיקל וועג פון 10 קילאָמעטער. איר וועט וועלן עסן — מילאָסטי פּראָשו, זאָגט נישט אָפּ“.

מיר דאַנקען דעם גאַסטפריינטלעכן וואַלד־וועכטערס זון.

פון ביידע זייטן טראָפּינקע איז וואַלד. דאָ הייבט זיך אָן די ממשלה פון די פּאַרטיזאַנער. מיר זענען אויסער די געפאָרן וואָס האָבן אונדז פאַרפאַלגט דעם טאָג. מיר שפּיצן מער נישט אָן די אויערן און די אויגן וואַרפן מיר נישט מער אין אַלע זייטן ווי אַ דערשראָקענע חיה.

ערשט איצט, ווען אונדזער מצב איז געוואָרן זיכערער, פילן מיר ווי אויס־געשעפּט מיר זענען איז אונדזערע כוחות.

דער לאַבן ברויט איז אַ שווערע משא פאַר אונדז. עס חלשן אָפּ די הענט שלעפּנדיק אים. ס׳וואָלט זיך אויסציִען אויפן גראָז אונטער אַ בוים און ליגן אָן אַ סוף...

דער גאַנצער שטח וואַלד איז פאַרוואַקסן מיט שמעקעדיקע, רויטע יאַגדעס. מיר רייסן זיי אָן פולע הויפנס און קוויקן זיך מיט זיי.

די טראָפּינקע פירט אונדז אַרויף אויף אַ לאַנגן, ברייטן וואַלד־וועג, באַוואָקסן מיט הויכן גראָז.

ס׳זעט זיך נישט אין גראָז קיין שום סימנים פון פוס־גייער אָדער וועגענער.

קענטיק, אַ לענגערע צייט איז דאָ קיינער נישט דורכגעגאַנגען און נישט געפאָרן.

מיר גייען און גייען און קיין סוף זעט זיך נישט.

פון צווישן די ביימער, 30 מעטער בערך פאַר אונדז, וואַקסט פּלוצלינג אויס אַ מאַן, באָרוועס, אין אַ מיליטערישן רוסישן מונדיר, אין דער האַנט אַ ביקס, אָנגעשטעלט אויף אונדז.

„סטאָי!" — שרייט ער אויס. — „אַ טראָט נישט ווייטער. סטרעליאַט בודו" (שיסן וועל איך).

מיר בלייבן שטיין. דער מאַן בלייבט אויך שטיין קעגן אונדז.

פון דער ווייטן פרעגט ער: „ווער זענט איר?..."

— ייִדן זענען מיר...

— פון וואַנען קומט איר?

— פון ביטען — ענטפערן מיר.

— וואָס טוט איר דאָ אין וואַלד? ווער האָט אייך געשיקט אַהער?

— אַנטלאָפן זענען מיר פון שטעטל... אַ שחיטה איז דאָרטן... פּאַרטיזאַנער זוכן מיר... בלאָנדזשען אַרום...

ער גיט מיטן מויל אַ שטילן פייף און עס שפּרינגט אַרויס פון צווישן די ביימער אַ צווייטער מאַן מיט אַ ביקס, און אויך ער איז מיליטעריש געקליידט.

זיי רעדן עפּעס צווישן זיך. דער צווייטער פאַרשווינדט.

מיר שטייען און רירן זיך נישט פון אָרט.

אין אַ קורצער צייט אַרום קומט ער צוריק אין באַגלייטונג פון נאָך איינעם, אין וועלכן מען האָט גלייך געמערקט, אַז ער איז זייערער אַן עלטסטער.

ער גייט צו אונדז צו און שטעלט אונדז די זעלבע פראַגעס.

זלמן ברעכט צוזאַמען און וויינט זיך הויך פונאַנדער.

— וויין נישט, — זאָגט ער צו זלמנען — קיינער פון אונדז וועט נישט איבערלעבן די שווערע, אומגליקלעכע מלחמה. מיר וועלן אַלע אומקומען, אַפילו דאָ אין וואַלד אויך.

— לאַנג וועט זיך נאָך ציִען די מלחמה, און ווען שלום וועט ווערן אויף דער וועלט און מיר וועלן דאָך לעבן בלייבן, וועסטו וועגן אַלץ פאַרגעסן: אַן אַנדער ווייב וועסטו אויסגעפינען, קינדער וועסטו מיט איר האָבן.

— די מאַמע דיינע האָבן זיי דערהרגעט? דאָס איז אַ שאָד. קיין אַנדער מאַמען וועסטו נישט אויסזוכן.

— וואָס האָסטו זיך פונאַנדערגעווײַנט ווי אַן אַלטע באַבע? מלחמה האַלטן דאַרף מען קעגן די דייטשן. נקמה נעמען אין זיי פאַר די טייכן פאַרגאָסן בלוט...

דער עלטסטער פאַרטראַכט זיך, זיין פּנים ווערט ערנסט און גיט פלוצלינג אַ פרעג:

— לאַזאַר, יאָסעלעוויטש לעבט?...

— מיר ווייסן נישט.

— האָבן די פאַרשאָלטענע נעמצי (דייטשן) דעם אָרנטלעכן לאַזאַרן אויך אומגעבראַכט?...

איינגעלעבט האָב איך זיך מיט אים ווי מיט אַ לייבלעכן ברודער. „כאָראַשי פאַרען" (אַ גוטער בחור). און זיין טאַטע הערשקאַ, וואָס פאַר אַ „זאַמעטשאַטעלני" (זעלטענער) מענטש ער איז געווען!...

— מיינע פאַרבינדלעך־אויסשפּירער האָבן נאָך מיט אַ טאָג צוריק געבראַכט די ידיעה צו מיר, אַז די דייטשן גרייטן צו אויף דעם טאָג אַ שחיטה איבער די יידן אין ביטען... געפּלאַנט האָבן מיר מאַכן אַן אָנפאַל אויפן שטעטל, צעטרייבן די דייטשן און באַפרייען אייך...

— צוליב נישט פאַרויסגעזעענע סיבות איז אונדזער פּלאַן צונישט געוואָרן.

— אַ שאָד, דער אָרעמער לאַזאַר...

— קומט מיט מיר. נישט ווייט פון דאָנעט איז ראַפאַלאָווקאַ (אַ גרויסער גוט פון פּוילישן מאָגנאַט מיקולסקי), דאָרטן האָבן מיר אונדזערע אַ סטאָלאָווקאַ (עס־זאָל). איר וועט אָפּעסן, איבערשלאָפן די נאַכט, זיך גוט אויסרוען און נאַכער וועט איר גיין צו אייערע אין וואָלטשי־נאָרע.

מיר נעמען נישט אַן זיין פאַרשלאָג. מיר ווילן גלייך גיין ווייטער.

ער וווייזט אונדז אַן דעם וועג און מיטן זון־אונטערגאַנג זענען מיר אַריין אין די ערשטע כוטאָרן, וועלכע ליגן פאַרשטעקט צווישן ביימער אין האָרץ פון וואַלד, וואָס רופט זיך וואָלטשי־נאָרי (וועלפּישע לעכער).

***

לאַזאַר יאָסילעוויטש — דאָס איז דער זון פון ר' הערשל יאָסילעוויטש (באַ־קאַנט מיטן נאָמען ר' הערשל קאַלבאָוויטשער).

ר' הערשל, אַ ייִד אַ בר־אורין, אַ גרויסער מכניס אורח, האָט זיך מפרנס געווען פון זיין קלייט און קרעטשמע וואָס ער האָט געהאַלטן אין דאָרף קאָלבאָ־ויטש, און האָט געשמט מיט זיין אָרנטלעכקייט און גוטן נאָמען אין דער סביבה, סיי צווישן יידן און סיי צווישן נישט־יידן. ער איז געווען באַליבט ביי אַלעמען.

ווען די דאָרפישע שכנים זיינע פלעגן זיך נייטיקן אין אַן עצה, אָדער אין אַ גלט־הלוואה ביז דעם נייעם שניט, איז דער אייניציקער, וועלכער האָט זיי אַרויסגעהאָלפן אין אַזעלכע פאַלן, געווען ר' הערשל יאָסילעוויטש.

אין די ערשטע חדשים פון דייטשן אָנפאָל אויף סאָוועטן־פאַרבאַנד האָבן די דייטשן באַזעצט געפאַנגענע רויט־אַרמייער אין די דערפער אַרום ביטען און זיי איינגעטיילט צווישן די פויערים, וועלכע האָבן זיך געזייטיקט אין אַרבעטס־הענט צו זייער פעלד־ווירטשאַפט.

די קריגס־געפֿאַנגענע האָבן נישט געהאַט אויף זיך קיין שום שמירה. פון צייט צו צייט פלעגן זיי זיך נאָר דאַרפֿן מעלדן אין די פֿאָר זיי באַשטימטע זשאַנ־דאַרמעריע־פונקטן.

וועגן די יידן זענען דורך דער היטלער־מאַכט אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די דערפֿער, איז די פֿאַמיליע יאָסילעוויטש פֿאַרוואָגלט געוואָרן אין ביטען.

דאָס רויקע לעבן, וועלכע די קריגס־געפֿאַנגענע אין די אַרומיקע דערפֿער האָבן געהאַט ביי די פּויערים, האָט נישט לאַנג געדויערט.

איינמאָל, וועגן יעדער פון זיי האָט זיך געמאָלדן אין זיין פונקט, איז אַ טייל פון זיי נישט צוריקגעקומען אויף זייערע אַרבעטס־פלעצער.

ס׳האָבן זיך צווישן די געבליבענע קריגס־געפֿאַנגענע פֿאַרשפּרייט קלאַנגען (וועלכע האָבן זיך נאָכער באַשטעטיקט), אַז די נישט־צוריקגעקומענע זענען גע־וואָרן אויסגעמאָרדעט פון די דייטשן.

וועלנדיק זיך ראַטעווען פון דעם זיכערן אומקום, וואָס דערוואַרט זיי, זענען זיי זיך צעלאָפֿן אין די וועלדער.

איינער פון זיי איז געווען אָט דער עלטסטער, וועלכן דער פֿאַרטיזאַנער־פֿאָט־ראָל האָט אַרויסגערופן צו אונדז.

אָט דער עלטסטער איז געווען איינער פון די צוגעטיילטע קריגס־געפֿאַנגענע אין דעם דאָרף קאַלבאָוויטש און דאָרט האָט ער זיך באַפֿרײַנדעט מיט דער פֿאַמיליע יאָסילעוויטשעס.

ער פלעגט די יידישע משפּחה אויך באַזוכן אין ביטען אין זיין פרייער צייט.

ער איז געווען דער וואָס (נאָך זיין אַנטלויפן פון קאַלבאָוויטש) האָט אין וואַלד באַשאַפֿן די שטאַרקע פֿאַרטיזאַנען־קאַמפּס־גרופּע אונטערן נאָמען „טשאַ־פֿאַיעוו", ער איז אויך געווען איר קאָמאַנדיר.

א י ן ו ו א ל ד

אין דער זעלבער צייט, אין דעם וואַלד אונטער דער הערשאַפט פון דעם קאָ־מאַנדיר פון „טשאַפֿאַיעוועך" אָטריאַד, האָט פֿאַסירט דער ווייטערדיקער טראַגי־שער פֿאַל:

בעת אינע פון די שחיטות אין סלאָנים (אָנגעהויבן דעם 29טן יוני 1942 נון געצויגן האָט זיך די שחיטה חדשים לאַנג ביז זיי האָבן אויסגעראָטן דעם לעצטן ייד פון שטאָט) איז דעם דאָקטער מרדכי בריסקין געלונגען זיך אַרויס־צובאָקומען פון דער שטאָט מיט דער הילף פון אַ פּאָר פֿאָליציאָנטן, סלאָנימער איינוווינער. אויס דאַנקבאַרקייט פֿאַר ראַטעוועז זיי אָדער זייערע פֿאַמיליעס נישט איינמאָל פון מחלות, האָבן זיי אים מיט זיין פרוי אויף זייערן אַן אויטאָ אַרויס־געפירט פון שטאָט, נאָענט פון די וועלדער וווּ עס האָבן זיך געפונען פֿאַרטיזאַנער.

דאָס האָט באַמערקט אַ פּויער (פון דאָרף סטעגעוויטש, אויפן טראַקט פון צווישן מערעמין און זשירעוועז), אַ געהיימער פֿאַרבינדלער פון די „טשאַפֿאַיע־וועך".

דער ד״ר און זיין פרוי זענען אָנגעקומען צום לאַגער פון די „טשאַפֿאַיעוועך",

ווו ער איז געוואָרן גערן אויפגענומען, ווייל אין דעם פונקט האָבן זיי זיך שטאַרק גענייטיקט אין אַ רופא.

אַ פּאָר וואָכן צייט האָט בריסקין מיט איבערגעבנקייט געברענגט הילף דעם אָטריאַד.

לאַנג האָט עס ליידער נישט אָנגעהאַלטן...

דער פריער־דערמאָנטער פאַרבינדלער האָט איבערגעגעבן אין שטאַב פון די „טשאַפּאַיעווער", אַז דעם ד"ר בריסקין האָבן צוגעברענגט אין דער נאָענט פון וואַלד סלאָנימער פּאָליציאַנטן מיט אַן אויטאָ, און אַז ער איז אין וואַלד אַריינגעשיקט געוואָרן דורך די דייטשן מיטן צוועק צו ...פאַרסמען די פּאַרטי־זאַנער — בפרט אַז אין זיין וואַליזקע, וואָס ער האָט גענומען מיט זיך, האָט מען ביי אַן אונטערזוכונג געפונען פאַרשיידענע מעדיקאַמענטן...

דאָס איז געווען דאָס איינציקע וואָס האָט געדינט ווי אַ באַווייז קעגן אים, הגם אין דעם שכנותדיקן אָטריאַד א. נ. „סאָוועטסקאַיאַ בעלאָרוס" אין וואָלטשי־נאָרי" זענען געווען צוויי דאָקטוירים, וועלכע וואָלטן געקענט, ווען מ'זאָל זיי אַרויסרופן אַלס עקספּערטן, באַווייזן די זינלאָזיקייט פון דער באַשולדיקונג (אָדער בלבול). אָבער אין יענע מטורפדיקע צייטן פון רציחה און שחיטות, ווען בלוט און טרערן זענען געפלאָסן ווי וואַסערן אין טייך — ווער האָט דעמאָלט געוואָלט זיך רעכענען מיט אַ מענטשלעך לעבן?...

דער פּסק־דין איז געפאַלן.

מ'האָט בריסקינען געהייסן פאַרלאָזן דעם לאַגער.

וווהין האָט ער געזאָלט גיין ווען אַזאַ שווערע זינלאָזע באַשולדיקונג הענגט איבער זיין קאָפּ?

האָט דאָס פּאָרפאָלק, נאָכן פאַרטרייבן זיי, אַרומגעדרייט זיך אין וואַלד, גע־זעסן פאַרשטעקט אונטער קוסטעס, געהונגערט און געוואַרט...

אַ קריסטלעכער פּאַרטיזאַן, וועלכער האָט געוווסט פון זייער זיץ־אָרט, האָט אויף זיי רחמנות געהאַט און פון צייט צו צייט פלעגט ער ברענגען פאַר זיי וואָס צו עסן. — — — ביז מ'האָט זיך דערוווסט אין שטאַב, אַז בריסקין געפינט זיך נאָענט פון לאַגער... און לויט דעם באַפעל פון קאָמאַנדיר פון דעם טשאַפּאַ־יעווער אָטריאַד, אָט פון דעם זעלבן קאָמאַנדיר וואָס האָט אַזוי אויפריכטיק באַ־דויערט דעם טויט פון זיין פריינט לאַזאַר יאָסילעוויטש — האָט מען דעם יונגן דרייסיק יאָריקן ד"ר מרדכי (מאָטיע) בריסקין און זיין פרוי דערשאָסן.

***

דאָס פּאָרפאָלק בריסקין זענען געווען די ערשטע צוויי ייִדישע קרבנות וואָס זענען דערשאָסן געוואָרן פון פּאַרטיזאַנער אין דעם פּאַרטיזאַנישן וואַלד צוליב אַ חשד...

אין דער ווייטערדיקער תקופה פון וואַלד־לעבן האָט זיך די רשימה ייִדישע קרבנות פונאַנדערגעוואַקסן...

די נאַכט פון 29טן אויף 30טן אויגוסט האָבן מיר איבערגענעכטיקט אין אַזוי גערופענעם „וואָיענקאָמאַט", אַ פונקט אין וואָלטשי־נאָרי, אַרום וועלכן, מחוץ

זיין תחום, האָבן זיך געוועבט לעגענדעס און פּויערים פון דער גאַנצער סביבה האָבן געוווּסט צו דערציילן, אַז אין דער געביידע פון וואָיענקאָמאַט זיצט אַ גרו־פּע סאָוועטישע גענעראַלן, וועלכע פירט אָן מיט די פּאַרטיזאַנער און ס׳איז דאָרטן פאַראַן אַ קאַנצעלאַריע מיט שרייבער און דער פּונקט איז באַוואַכט פון טאַנקן און אַרטילעריע.

אין דער אמתן איז דער וואָיענקאָמאַט באַשטאַנען פון אַ נישט־אויסגעענדיק־טער שטוב, אָן פענצטער און אָן טירן, עס זענען דאָרטן נישט געזעסן קיין גענע־ראַלן און עס איז נישט געווען קיין קאַנצעלאַריע מיט שרייבער, און טאַנקן מיט אַרטילעריע האָבן נישט געהאַלטן קיין שמירה.

די גרויע געביידע פון צעמענט־בלאָק האָט געדינט אַלס אַ דורכגאַנגס־אכסניה פאַר אַנטרונענע פון אונטערן דייטשן חלף, וועלכע זענען געקומען צו לויפן אין דעם וואַלד, ווו נאָך אַן אויספאָרשונג, אָדער לויט אַ גוטער המלצה פון באַקאַנטע, האָט מען זיי צוגעטיילט אין די לאַגערן, וועלכע האָבן זיך געפונען טיפער אין וואַלד, 2—3 קילאָמעטער פון דער אכסניה.

אַרום דעם פּלאַץ, וואָס אַלע וועגן האָבן געפירט צו די פּאַרטיזאַנען־לאַגערן, איז אָנגעגאַנגען אַ לעבהאַפטע באַוועגונג פון דורכגייענדיקע באַוואָפנטע פּאַרטיזאַ־נער וועלכע האָבן געפירט בהמות און עס זענען דורכגעפאָרן וועגענער אָנגעלאָדן מיט ברויט און מיט זעק מעל און אַלץ איז נעלם געוואָרן צווישן די ביימער הינטער דער גראָער געביידע.

***

אין וואָיענקאָמאַט האָבן מיר געטראָפן ייִדן פון סלאָנים, מענער, פרויען און אַ פּאָר קינדער — צוזאַמען 12 מאַן, וועלכע זענען דעם פרימאָרגן אָנגעקומען אַהער און האָבן געוואַרט אויף אַ דערלויבעניש אַריינצוגיין אין פּאַרטיזאַנען־לאַגער.

צווישן די סלאָנימער 12 מאַן איז געווען איינער מיטן נאָמען מאַטעס, וועלכער האָט געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער פּאַרטיזאַנקע אין דעם וואַלד נאָך אין אָנהייב פון איר אַנטשטייונג, ווען ייִדן זענען נאָך דאָרטן נישט געווען.

מאַטעס, פון פאַך אַ שלאָסער־מעכאַניקער, האָט געאַרבעט אין סלאָנים אין אַ דייטשן געווער־מאַגאַזין פון וועלכן ער האָט סיסטעמאַטיש אַרויסגעטראָגן טיילן פון געווער, איינשטעלנדיק ביי אַזאַ שמוגל זיין לעבן, און דורך פאַרשיידענע גע־היימע וועגן האָט ער עס איבערגעשיקט צו די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער אין וואָלטשי־נאָרי, ווו מ׳האָט פון די טיילן צוזאַמענגעשטעלט געווער גוט צום באַנוצן.

צוזאַמען מיט זיין אויטאָמאַטן־ביקס, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך, האָט ער אויף זיינע פּלייצעס געטראָגן, אַ מהלך פון צענדליקער קילאָמעטער, אַ 15יאָריק ייִדיש ייִנגעלע, וועלכן ער האָט געטראָפן אַרומבלאָנקען זיך אויף די פעלדער אַרום סלאָנים.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער, דעם 18 סעפּטעמבער 1942, איז מאַטעס געפאַלן אין קאַמף קעגן די דייטשן.

פאַרמאַטערטע, אויסגעשעפּטע פון די כוחות, האָבן מיר זיך צעלייגט אויף

דער צעמענטענער פֿאדלאָגע אין דער „וואיענקאָמאַט"־געביידע, וואָס איז געווען אויסגעבעט מיט הייי, און אַן חשק האָבן מיר גערעדט צווישן זיך. יעדערער פון אונדז איז געווען פֿאַרזונקען אין מחשבות, אין אַ דין וחשבון פון דער שחיטה;

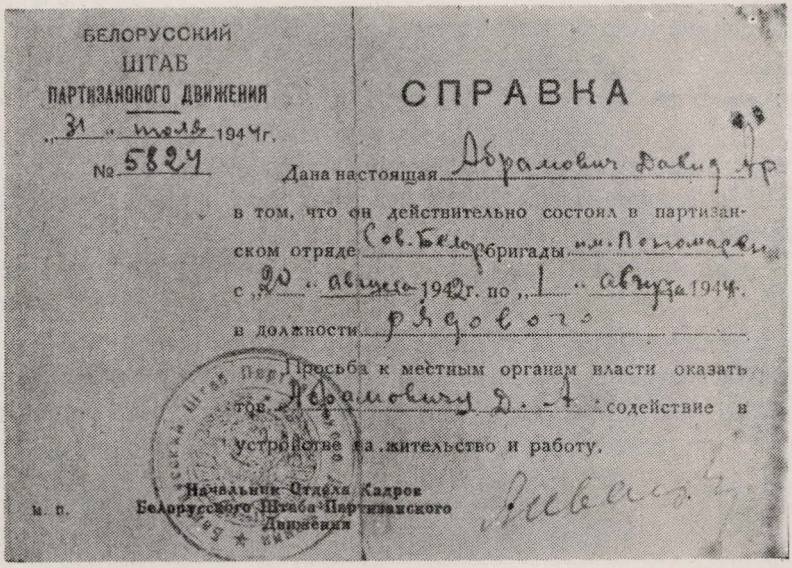
БЕЛОРУССКИЙ
ШТАБ
ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ
„31" июля 1944 г.
№ 5824

СПРАВКА

Дана настоящая Абрамович Давид Ар
в том, что он действительно состоял в партизанском отряде Сов. Белоруссии бригады им. Пономаренко
с „20" августа 1942 г. по „1" августа 1944 г.
в должности рядового

Просьба к местным органам власти оказать тов. Абрамовичу Д. А. содействие в устройстве на жительство и работу.

Начальник Отдела Кадров
Белорусского Штаба Партизанского Движения

м. п.

דער וויסרוסישער שטאָב פון דער פֿאַרטיזאַנישער באַוועגונג באַשטעטיקט, אַז דוד, זון פון אהרן אַבראַמאָוויטש, איז געווען אַקטיוו איינעם פֿאַרטיזאַנישן אַטריאַד: „סאָוויעטסקאיאַ בילאָרוס", בריגאַדע א"נ: פֿאָנאַמאָרענקאָ — פון 20טן אויגוסט 1942 ביזן ערשטן אויגוסט 1944.

אין דעם היינטיקן באַגינען, אין די הייזלעך פון צווייטן געטאָ וווהין די לעצטע יידן פון ביטען זענען געווארן אַרײַנגעטריבן. מיר האָבן געטראַכט וועגן די גרויליקע פֿאַסירונגען פון דעם גאַנצן טאָג.

צומאָרגנס דעם 30טן אויגוסט, נאָך האַלבן טאָג, קומען אין „וואיענקאָמאַט" 2 יידישע בחורים, ביידע באַוואָפנטע מיט ביקסן און האַנט־גראַנאַטן און מעלדן: „מען דערלויבט אייך אַרײַנצוגיין אין לאַגער". — מיר זענען מיט זיי מיטגעגאַנגען.

איינער פון די 2 בחורים, אַ פּליט פון פּוילן, יאָנאַש גילאַרי, איז אַן אַנטרונענער פון סלאָנימער שחיטות.

יאָנאַש דערציילט אונדז, אַז די ביטענער אינעם פֿאַרטיזאַנען־לאַגער וווייסן שוין פון דער שחיטה און זיי וואַרטן אויף אונדז. באַלד וועט איר זיין צוזאַמען מיט אייערע אייגענע שטעטלדיקע. איך — זאָגט ער — געפין זיך מיט זיי.

די דייטשן וועלן אַהער קיינמאָל נישט קומען — זאָגט יאָנאַש מיט זיכערקייט, אונטערזינגענדיק דערביי אַ פּאָפּולער יידיש פֿאָלקס־ליד.

— מיר לעבן דאָ נישט שלעכט — איז ער ממשיך. — דער וואַלד איז אונדזערער. מיר זענען פריי, מיר באַווען זיך איבער אַלע שליאַכן, אין די אַרומיקע דערפער נעמען מיר פראָדוקטן, עסן איז דאָ צוגענוג...

אַ פריילעכער, גוטמוטיקער, פאָלקסטימלעכער בחורל איז געווען דער יאָנאַש.

אַ שלל יידישע פאָלקס־לידער זינגט ער אויס, פירנדיק אונדזו צווישן ים ביימער צום לאָגער.

וואַלד, וואַלד, וואַלד, אַזוי פיל הויכע ביימער, געדיכט איינע לעבן די צוויי־טע — צווישן די ביימער — אַזוי פיל צעפּלאָנטערטע וועגן... מ׳קען פאַרבלאָנ־דזשען...

די דייטשן וועלן זיכער נישט קומען אַהער...

אַ האַרציקער און גוטער איז געווען יאָנאַש. געטיילט האָט ער זיך מיט דאָס לעצטע אין די שווערע צייטן פון די אכזריותדיקע וואַלד־באַדינגונגען.

אַ דרייסטער. פון די ערשטע צו אַלע געפערלעכע אויפגאַבעס. שרעק איז אים פרעמד געווען. פון פאַך איז ער געווען אַ בלעכער.

„טוביה דער בלעכער" — האָט ער זיך אַליין אַ נאָמען געגעבן.

פינצטערע, פאַרוואָלקנטע, האַרבסטיקע נעכט... בייזע ווינטן... רעגנס גיסן אָן אַן אויפהער... געהיימע פאַטרולקע אויף קרייץ־וועגן אין וואַלד־געדיכטענישן...

שטייסט אַלס וואַך־פאָסטן, די אויערן אָנגעשפּיצט אויפצוכאַפן יעדן שאָרך...

פון ווייטן דערטראָגט זיך אַ געזאַנג — אַ האַרציקע פול מיט בענקשאַפט יידישע מעלאָדיע — — —. מיר ווייסן שוין, דאָס פאָרט יאָנאַש פון אָן „אויפגאָבע" צוריק אין לאָגער, און וועט ער דערנענטערט זיך צו אונדז שרייט ער אויס במקום דעם פאַראָל: „דאָס פאָרט טוביה דער בלעכער".

אָן אויסגעוויקטער פון קאָפּ ביז די פיס קריכט ער אַראָפּ פון וואָגן און פון כל־טוב האָט ער מיט זיך מיטגעבראַכט: פריש ברויט, אַ פלאַש מילך, אַ שטיקל פּוטער, אַ גרויסן, ווייסן קעז, און הגם ער אַליין האָט נישט געוויכערט, איז ביי אים אין וואָגן שטענדיק געווען אַ פּעקל טרוקענע טאַבאַק־בלעטער פון בעסטער קוואַליטעט וואָס די פּויערים האָבן באַוויזן צו קולטיווירן.

ווינטער. ליכטיקע, ווייסע לבנה־נעכט. פראָסט. די קעלט צופט אַלע גלידער. עס בריט אין די שפּיץ פינגער פון די פיס. אוממעגלעך איינצושטיין אויף אירט, דרייסט זיך אויפן וואַך־פאָסטן הין און צוריק ווי אַ וואָלף אין שטייג כדי זיך צו דערוואַרעמען אַ ביסל און אַרויסצוטרייבן די קעלט פון גוף.

אַ ניגון דערטראָגט זיך פון טריבע...

עס שפּרינגט אַראָפּ פון וואָגן דער קליין־געוויקסיקער יאָנאַש.

— שלום עליכם — רופט ער הילכיק אויס. — טוביה דער בלעכער איז דאָ — זינגט ער אויס זיין „פּאַראָל".

***

פעברואַר 1944.

אין דעם צוריקצוג פון די דייטשע אַרמייען פון צענטראַל־רוסלאַנד און קאָווּ־קאָזער פראָנט לויפן פון יענע ערטער, צוזאַמען מיט די אָפּטרעטנדיקע דיוויזיעס,

סאָוועטישע בירגער מיט זייערע משפחות צוליב מורא פאַר נקמה וואָס דערוואַרט זיי מצד די סאָוועטן פאַר זייער מיטאַרבעטן מיט די דייטשן.

גרויס איז געווען די צאָל פון אַזעלכע בוגדים, וואָס נאָכן אָפּטון זייער פאַר־רעטערישע אַרבעט זענען זיי געפאַלן זייערע באַלעבאָטים צו לאָסט און דער דייטשער גענעראַל־שטאַב האָט נישט געדולדעט אַזאַ „עק" וואָס האָט זיך געשלעפּט נאָך זיינע רעגימענטער.

געוואָלט האָבן די דייטשן מיט אין שאָס טרעפֿן 2 האָזן: ליקווידירן דעם „עק" און אויסנוצן זיי אין קאַמף קעגן פאַרטיזאַנער. האָט מען זיי צעזייט אין פאַרשיידענע פונקטן, באַזונדערס אין די ערטער פון פאַרטיזאַנישע אָנזאַמלונגען.

אין עטלעכע דערפער אַרום אונדזער וואַלד האָבן באַזעצט די דייטשן אַזאַ עלעמענט פון עטלעכע הונדערט גוט באַוואָפנטע מאַן פון קאָוקאַזער שבט, גאַ־באַרדינער.

איבער נאַכט,אומבאַמערקט, זענען זיי דאָרטן אויסגעוואַקסן און שוין פון ערשטן פרימאָרגן האָבן זיי געלויערט אויף פונקטן ווו עס פלעגן דורכגיין אונדזערע פאַרטיזאַנער און זיי באַפאַלן. חוץ דעם האָבן זיי פאַרשלאָסן פאַר אונדז אַ טייל ראַיאָן פון אונדזער טעטיקייט, און וואָס איז אויך געווען אַ מקור פון וואָנעט מיר פלעגן נעמען שפּייז־פּראָדוקטן.

די לאָגע איז געווען אַזאַ: וועלן די גאַבאַרדינער זיך גוט איינווּאָרצלען דאָ, דעמאָלט וועלן די דייטשן מיט זיי באַזעצן נאָך דערפער און מיר וועלן איינגע־שלאָסן ווערן פון אַלע זייטן מיט אַן אייזערנעם רינג. העכער אַ מאָנאַט ווי זיי בושעוועט אַזוי אַרום. דאָס געשווויר האָט געמוזט ווערן אויסגעברענט.

פון הוטענער־מיכאַלינער וועלדער (צווישן קאָסאָווע און קאַרטוז־בערעזע) קומט צו פּאָרן צו אונדז אין לאָגער אונדזער בריגאַדע־קאָמאַנדיר סענקין אין באַגלייטונג פון 50 מאַן.

דער אָטריאַד האָט זיך אויסגעשטעלט אויף אַ פּלאַץ אין פּולער באַוואָפענונג.

סענקין לייענט אויס אַ זייער געניטיעם פּלאַן פון אַטאַקירן די דריי דערפער אין וועלכע עס זענען באַפעסטיקט די גאַבאַרדינער.

דער בריגאַדע־קאָמאַנדיר נעמט אָפּ אַ שבועה פון דעם גאַנצן אָטריאַד.

מען מאַכט גלייך אַלע צוגרייטונגען... צום קומענדיקן באַגינען...

***

א טראַדיציע איז געווען ביי די אָנפירערס פון אונדזער אָטריאַד נישט צו באַטיילקן יידישע קעמפער אין שלאַכט־אויפגאַבעס, הגם זיי פלעגן פון צייט צו צייט מודה זיין, אַז אונדזער חברה ווייזט אַרויס ביי פאַרשיידענע פאַלן גרויסן קאַמפּס־אויסדויער און גבורה.

עס מעלדן זיך פון דער יידישער גרופּע אַלס פרייוויליקע אָנטיילצונעמען אין דער שלאַכט 15 מאַן.

נאָך לאָנגע השתדלותן באַווילקט די אָנפירונג אָנשליטן 6 יידישע פאַר־טיזאַנער. צווישן די 6 יידישע בחורים איז געווען יאָנאַש.

די אַטאַקע איז געווען אַ געלונגענע. נאָך דער שלאַכט זענען געווארן אָנגעציילט 71 פּגרים — גאַבאַרדינער. די איבעריקע זענען זיך צעלאָפן. די דערפער זענען באַפרייט.

פון אונדזער אָטריאַד זענען געפאַלן עלף מאַן, צווישן זיי יאָנאַש.

די טויטע קערפערס פון די געפאַלענע פּאַרטיזאַנער האָט מען געבראַכט אין לאַגער.

מען גיט זיי אָפּ דעם לעצטן כבוד לויט מיליטערישן צערעמאָניאַל דורך ביקסן־שיסערייַ.

יאָנאַש איז באַערדיקט געווארן אין וואַלד אויפן פּאַרטיזאַנישן בית־הקברות.

די אַקציעס פון דער ייִדישער גרופּע זענען געשטיגן...

אין וואַלד האָט מען מער נישט געהערט די האַרציקע ייִדישע מעלאָדיעס פון יאָנאַשן...

***

מיר דערנענטערן זיך צום לאַגער. פון צווישן די ביימער אַרויס זעען זיך ביידלעך און ס׳דערטראָגט זיך אַ טומל.

אויף צווייגן זענען אויסגעהאָנגען וועש צום טריקענען.

צונויפגעלייגטע „קאַסטיאָרן" (פייערן) און אַרום זיי טעפלעך.

קינדערלעך שפּילן זיך.

אַ פּאַטיפּאָן שפּילט. ס׳טאַנצן ייִדישע מיידלעך מיט פּאַרטיזאַנער.

זלאָטקע ווישנאצקי, יונג זי דערזעט אונדז, באַקומט זי אַ היסטערישן אָנפאַל און חלשט.

ס׳וועלט אַ צוזאַמענלויף פון די ביידלעך־איינווינער.

די טענץ ווערן איבערגעריסן... דער פּאַטיפּאָן ווערט אַנטשוויגן...

אין לאַגער, באַצייכנט מיטן נומער 60, ווו ס׳האָט אונדז אַריינגעפירט יאָנאַש, זענען געווען קאָנצענטרירט אַנטלאָפענע ייִדן פון ביטען, סלאָנים, קאָסעווע, איוואַצעוויטש און ייִדישע פּליטים פון פּאָרשייִדענע שטעט פון פוילן.

דער לאַגער האָט זיך געפונען אויף אַ פייכטן אָרט, צווישן הויכע ביימער, לעבן אַ שמאָלינקן טייכל פון קוואַל־וואַסער, וואָס האָט זיך געשלענגט טיפער אין וואַלד.

צו דרום, פון דער צווייטן זייט טייכל, האָט זיך אָנגעהויבן אַ זומפיקער וואַלד־שטח, וואָס האָט זיך געצויגן ביז די דערפער באַרקע און פּאַטערין. באַרקע איז געווען האָרט ביי דער צענטראַלער אייזנבאַן־ליניע בריסק—מאָסקווע און פּאַראַלעל צו דער באַן־ליניע האָט זיך געצויגן אַ שאָסיי אין דער זעלבער ריכטונג.

אין מיין זכרון זענען געבליבן איינגעקריצט נעמען פון ערטער און פּלעצער פון דער תקופה וואַלד־לעבן אין די ערשטע חדשים.

פון זיי פאַרנעמען אַ חשובן אָרט: דאָס טייכל פון קוואַל־וואַסער, אין וועמענס שכנות ס׳זענען געווען צעלייגט די לאַגערן; דער זומפיקער וואַלד־שטח, וואָס איז געווען באַוואַקסן מיט ווילדן, הויכן גראָז, אין וועלכן מ׳האָט געקענט זיך אויסבאַהאַלטן ווען דייטשע מיליטערישע אָפּטיילונגען פלעגן אַריינגיין אין וואַלד און אונדז נאָכיאָגן; „דריי דובעס" (דעמבעס) הויכע, דיקע, הונדערטיאָריקע בייַ־

מער, וואָס דער צוגאַנג צו זיי איז געווען אַ „שפּאַציר" אין שליימיקן וואַסער ביזן בויך — און אין שפּרינגען איבער אָפּגעשניטענע און פון שטורעמס אויסגע־וואָרצלטע ביימער, וואָס זענען געווען צעלייגט אין די זומפּן, שאַפנדיק מיט זיך „קלאָצקעס".

די „דריי דובעס" האָבן זיך געפונען אויף אַ טרוקענעם, העכערן אָרט, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַן אינדזל אין דעם ים פון בלאָטעס.

די זומפּיקע ערטער אַרום טייכל דערמאָנען אונדז אָן אונדזערע פאַרפּייניקטע, וועלכע שלאָפן דאָרט זייער אייביקן שלאָף...

מיטן שמאָלינקן טייכל איז פאַרבונדן מיינע אַ שווערע איבערלעבונג אין משך פון די 24 חדשים וואַלד־לעבן, וואָס עס וועט אין די ווייטערדיקע פּרקים דער־ציילט ווערן.

נידעריקער פון אונדזער לאַגער, — 2 קילאָמעטער בערך — דורך אַ זומ־פּיקן צוגאַנג, זענען געווען אויסגעלייגט נאָך 2 ייִדישע לאַגערן: סלאָנימער 51, און קאָסעווער 58.

ביז דעם 18טן סעפּטעמבער 1942 האָבן די אַלע דריי לאַגערן געציילט 770 נפשות בערך, אויסשליסלעך ייִדן.

אין לאַגער 60 האָט זיך געפונען אַ פּוילישע קריסטלעכע פּליטים־פאַמיליע סטאַנקאָווסקי פון וואַרשע. די סטאַנקאָווסקיס האָבן געטיילט זייער גורל מיט די ייִדן און צוזאַמען מיט זיי אומגעקומען.

די צאָל קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער אין דעם וואַלד אין דער אויבנדערמאָנטער צייט האָט באַטראָפן אַרום 700 מאַן.

די מערהייט ביטענער אין לאַגער 60 — שרידים פון דער ערשטער שחיטה, זענען באַשטאַנען פון פרויען, קינדער און עלטערע מענטשן.

אַ טייל פון זיי האָט באַוויזן ביים אַרויסגיין פון געטאָ מיטשלעפּן מיט זיך פּעקלעך מיט די נייטיקסטע זאַכן, ווי גאַנצע שוכוואַרג, וואַרעמע מלבושים, וועש און קאָלדרעס, וואָס אין די וואַלד־באַדינגונגען איז עס געווען ממש אַן אוצר.

די טעג זענען געווען וואַרעמע, די נעכט קאַלטע — ערב־האַרבסטיקע.

ביידלעך אויפגעשטעלטע פון פלעקער אין פאָרעם פון אַ דאַך, איינגעדעקט און אַרומגעפלאָכטן מיט גרינע צווייגן פון נאָדל־ביימער, האָבן געדינט אַלס „הייזער".

אינעווייניק האָט מען דעם פייכטן באָדן אויסגעבעט מיט טרוקענע צווייגן און אויסגעשפּרייט אויף זיי טרוקענע בלעטער. דאָס איז געווען דער געלעגער.

אַ פּעקל שמאַטעס צו קאָפּנס, אָדער אַ בינטל צונויפגעבונדענע ווייכע ריטער פון בעראָזע־צווייגן האָט פאַרביטן אַ קישן.

געשלאָפן האָט מען אין די מלבושים.

אין די קאַלטע נעכט פלעגט מען זיך דערוואַרעמען מיט צוטוליען זיך איינע צו די צווייטע...

מחיצות פון דורות צניעות און מאָראַל זענען איינגעפאַלן און אָפּגעווישט געוואָרן אין די אויפגעשטעלטע ביידלעך.

מענער, וועלכע האָבן מיט עטלעכע וואָכן צוריק, אין דער ערשטער שחיטה, פאַרלוירן זייערע פרויען און קינדער, האָבן אַריינגענומען אין די ביידלעך פרויען.

וועלכע האָבן אויך פֿאַרלוירן זייערע מענער און קינדער און זיי האָבן געלעבט צוזאַמען...

יונגע, יידישע מיידלעך, שילערינס פון שול־באַנק, וועלכע האָבן אין שטעטל זיך נאָך געשעמט מיט אַ יינגל שפּאַצירן, זענען געוואָרן קעפּסווייבער פון קריסט־לעכע פֿאַרטיזאַנער און געפונען האָבן זיי אַ „היים" אין דעם ביידל...

מ׳האָט זיך גיך אַנטווייניט פון די געטאָ־„באַקוועמלעכקייטן" וווּ ס׳איז געווען אַ דאַך איבערן קאָפּ, אַ וואַרעמע בעט און עסן צו גענוג.

מ׳האָט זיך צוגעפּאַסט צו די שווערע וואַלד־באַדינגונגען.

מ׳האָט זיך געגייטיקט אין שוץ און דאָס האָט מען געזוכט איינע ביי די צווייטע.

מ׳האָט געוואָלט לעבן און אפשר וועט מען איבערלעבן...

ס׳האָט געשראָקן דער אָנקומענדיקער ווינטער מיט זיינע קעלטן; ס׳האָט געשראָקן דער הונגער; ס׳האָט אַ פּחד אָנגעוואָרפן בלויז דער געדאַנק, אַז די דייטשן קענען דאָך אַרײַנקומען אין וואַלד.

די איינגעפֿאַלענע מחיצות האָבן געזאָלט פֿאַרלייכטערן דעם שווערן גורל פון די עלנטע און פֿאַרשטויסענע.

די איינגעפֿאַלענע מחיצות האָבן געזאָלט מיטהעלפֿן אין קאַמף פֿאַרן קיום.

ס׳האָט די פרוי געזוכט שוץ ביים מאַן און דאָס שוואַכע מיידל ביים שטאַרקערן קריסטלעכן פֿאַרטיזאַן.

די איינגעפֿאַלענע מחיצות אין די ביידלעך און מחוץ זיי זענען געווען ווי אַ נאַטירלעכע זאַך אין דעם לעבן וואָס איז געוואָרן הפקרדיק.

***

זלמן און איך זענען אײַנגעקוואַרטירט געוואָרן אין ביידל פון ליימע פּיט־קאָווסקי, וווּ אַחוץ זיין פרוי און טעכטערל זענען אויך געווען: הערשל שקליאַרוק און זלאַטקע ווישנאצקי מיט אירע צוויי קינדערלעך.

עפּראָיקע איז אַריין אין ביידל וווּ ס׳האָט זיך געפונען, צוויישן אַנדערע, אויך זיין יינגערער ברודער, דער 8־יאָריקער עליושקאַ, וואָס איז נאָך דער ערשטער שחיטה אַוועק אין וואַלד מיט נאָך אַ יינגל אין זיין עלטער, אַ חבר זיינער.

די צוויי 8־יאָריקע קינדער, וועלכע האָבן מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק פֿאַרלוירן זייערע עלטערן, האָבן אַליין, אָן קיינעמס הילף, געפונען דעם וועג צו פֿאַרטיזאַנער אין טיפן וואַלד.

נאָך דער ערשטער שחיטה, וועלן מ׳האָט די צופעליק לעבנגעבליבענע יידן אַרײַנגעטריבן אין פֿאַרקלענערטן געטאָ, זענען אין איין שטוב, צוזאַמען מיט אונדז און אונטער אונדזער השגחה, געווען די צוויי לעבנגעבליבענע קינדער פון יירשל יודקאָווסקי, עפּראָיקע און עליושקאַ.

אין אַ פּרימאַרגן האָט דער 8־יאָריקער עליושקאַ אונדז מודיע געווען: „כ׳האָב באַשלאָסן צו גיין אין וואַלד".

אַ שטיקל ברויט האָט ער פֿאַרשטעקט אין זיין בוזעם און איז אַוועק...

***

דער שטאַב פון פּאַרטיזאַנישע גרופּעס אין וואָלטשי־נאָרער וואַלד האָט באַ־שטימט אַלס קאָמאַנדיר יעפרעמאָוו פּוגאַטשאָוון און אַלס פּאָליטרוק סעריאָזשאַ טאָקאַריקאָוון אָנצופירן מיט אַלע אָנגעלעגנהייטן פון די ייִדן אין לאַגער 60. זיי צו הילף האָט ער צוגעטיילט 5 קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען אַנט־לאָפן פון אַ דייטשישן קריגסגעפאַנגען־לאַגער און זענען געקומען אין וואַלד אין דער זעלבער צייט, בערך, ווי מיר.

זייער אויפגאַבע איז געווען אויסצובילדן מיליטעריש די ייִדישע קאַמפס־פעיִקע מענער און פרויען. איינער פון די 5 קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, קאָסטיאַ קאָראָלאָוו, האָט אין די ווייטערדיקע פּאַסירונגען פון אונדזער וואַלד־לעבן צוגע־שריבן פאַר אונדז ייִדן אַ טרויעריק, בלוטיק בלאַט.

די באַציִונג פון שטאַב און פון די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער צו די אָנגעלאָ־פענע ייִדן אין וואַלד איז נאָך דאַן געווען אַ גוטע.

לויט די נישט־געשריבענע געזעצן פון דער פּאַרטיזאַנקע האָט יעדער גרופּע זיך אַליין געדאַרפט באַזאָרגן מיט שפּייז.

די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, איינגעטיילט אין קליינע אָפּטיילונגען און גוט באַוואָפנט, פלעגן מיטן כוח פון זייער געווער רעקוויזירן ביי די פּויערים אין די דערפער ברויט, בהמות, חזירים, אָנלאָדן דאָס אַלץ אויף פורן — אויך רעקוויזיר־טע ביי די פּויערים — און ברענגען עס אין וואַלד צו זייערע לאַגערן, ווו יעדער אָפּטיילונג האָט געהאַט איר באַזונדערע קיך.

דער שטאַב האָט אויף דעם אייגענעם אופן אויך געלייזט די שווערע לאַגע פון באַשפּייזן אַזאַ צאָלרייכע ייִדישע מחנה פון „נישט געוווּנטשענע עלעמענטן" וואָס ער האָט גענומען אונטער זיין שוץ...

אַלס אָנגענומענער כלל פלעגן די פּאַרטיזאַנער אין דער ערשטער צייט פון זייער טעטיקייט אויסמיידן, ווי ווייט מעגלעך, אַריינצופאַלן אין קאָנפליקטן מיט דער דאָרפישער קריסטלעכער באַפעלקערונג און האָבן זיך באַמיט אָנצוהאַלטן מיט זיי גוטע באַציִונגען. מהאי־טעמא פלעגן זיי צו ערשט נעמען פּראָדוקטן ביים פאַרמעגלעכן פּויער, דעם אַזוי גערופענעם דאָרפישן „קולאַק", אויך ביי פאַמי־ליעס וואָס זייערער אַ מיטגליד איז געווען אין פּאָליצייִשער, אָדער אין אַנדערער דינסט ביי דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע, ביי „סאָלטיסן", וועלכע זענען געווען חשוד אין נישט־לאָיאַלער באַציִונג צו דער סאָוועטישער מאַכט, און פון צייט צו צייט מיט מאַכן „באָמביאָשקעס" (אָנפאַלן) אויף פּריצישע גיטער, מיט וועלכע ס'האָבן פאַרוואַלטעט דייטשן, אָדער זייערע פאַרטרויונגס־לייט פון דער אָרטי־קער ווייסרוסישער און פּוילישער באַפעלקערונג.

מיט דעם האָבן די פּאַרטיזאַנער געוואָלט געווינען פאַר זיך די סימפּאַטיע פון דער אָרעמער דאָרפישער באַפעלקערונג. נאָכן אויסשעפּן די אַלע דערמאָנטע אַפּראָוויזאַציע־מקורות, האָט זיך שפּעטער די מילדע, פאָרזיכטיקע פּאָליטיק ראַ־דיקאַל געענדערט. מען האָט גענומען פּראָדוקטן ביי אַלע דאָרף־איינוווינער כמעט אומאָפּהענגיק פון זייער באַציִונג צו די פּאַרטיזאַנער.

דער ייִדישער לאַגער האָט אין דער צייט פון אונדזער קומען אין וואַלד פאַרמאָגט 25 ביקסן. מיט דער ייִדישער אָפּטיילונג, וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע

צו רעקווּיזירן שפּייז פֿאַר דער אויסהאַלטונג פון די עטלעכע הונדערט נפשות, פֿלעגן די ערשטע צייט מיטפֿאָרן 2 אָדער 3 פון די צוגעטיילטע 5 קריסטלעכע פֿאַרטיזאַנער.

דאָס האָט געזאָלט איבערצייגן די דאָרפישע באַפֿעלקערונג, אַז די יידן אין וואַלד זענען אַ טייל פון דער אַלגעמיינער פֿאַרטיזאַנקע, אַז זיי ליגן אונטער דער שוץ פון שטאָב און זיי זענען נישט הפקר.

דעם רמז האָט די דאָרפישע באַפֿעלקערונג גוט פֿאַרשטאַנען און זי האָט מיט פֿאַרקריצטע ציין געמוזט זיך רעכענען מיט דעם פֿאַקט.

קעגנשטעלן זיך די באַוואָפנטע פֿאַרטיזאַנער האָבן די פּויערים נישט געוואָגט. פון דערפֿאַרונג האָבן זיי געוווסט, אַז דאָס באַטייט אַ זיכערער טויט.

אָפּטמאָל פֿלעגט אויף אַזעלכע שפּייז־אָפּפֿראַציעס מיטגיין מיט דער יידישער אָפּטיילונג דער פֿאָליטרוק סעריאָזשאַ — אַ יונגער, שיינער בחור, וועלכער איז געווען אייגנער פון די פּיינסטע געשטאַלטן, וואָס מיר האָבן באַגעגנט אין משך פון אונדזער וואַלד־לעבן.

סעריאָזשאַ איז אין אָקטאָבער 1942 אויף אַ פֿאַרברעכערישן אופן דערמאָרדעט געוואָרן פון זיינע אייגענע חברים, פון די שטאָבס־לייט.

***

קליינע גאַרניזאָנען פון דייטשער מיליטעריש און ציווילער מאַכט זענען געווען קאָנצענטרירט אין די אָרומיקע שטעט און שטעטלעך, בי די צענטראַלע אייזנבאַן־ליניע און בי דער באַוואַכונג פון סטראַטעגישע פונקטן אויף שאָסייען.

דער וואַלד, די דורכפֿאָר־וועגן אין וואַלד, די דערפער ביים ראַנד וואַלד, וויי אויך וויטערדיקע אָרויסגערוקטע באַזעצטע פונקטן, זענען געווען באַהערשט פון די פֿאַרטיזאַנער און באַקאַנט איז געווען דער שטח אונטערן נאָמען „פֿאַרטיזאַנישע זאָנע".

זייענדיק געשיצט פון וואַלד און נישט באַגעגענדיק קיין ווידערשטאַנד, זענען די אָרויסקריכונגען פון די פֿאַרטיזאַנער מחוץ פון זייער זאָנע געווען אָלץ מער אָנגרייפֿעריש. זיי פלעגן מאַכן „זאַסאַדעס" (לויערונגס־פונקטן) און באַפֿאַלן די דייטשן אין אָזעלכע וועגן, וווּ די דייטשן האָבן זיך אַמווייניקסטן געריכט, און כמעט יעדער איבערפֿאַל האָט זיך געענדיקט מיט אַ נצחון פון פֿאַרטיזאַנער, וואָס האָט זיי אָריינגעבראַכט געווער, שפּייז און מלבושים.

אַ פּחד איז אָנגעפֿאַלן אויף די אָרטיקע דייטשישע קליינע גאַרניזאָנען, וועלכע זענען געלעגן פֿאַרשטעקט אין זייערע בונקער און נישט געוואָגט צו באַוועגן זיך איבער די טראַקטן, וועלכע האָבן פֿאַרבונדן אייַן שטעטל מיטן צווייטן און פון ביטען קיין סלאָנים פלעגן זיי פֿאָרן מיט דער באַן דורך דאָמאָנאָוו—לעשנע—באַראָנאָוויטש, אַן אומוועג פון 110 קילאָמעטער. מיטן נאָרמאַלן וועג (דורכן טראַקט) איז דאָס געווען אַ מהלך פון בלויז 28 קילאָמעטער.

דער פּחד, וואָס האָט באַפֿאַלן די דייטשן, פלעגט נאָך גרעסער ווערן דורך די דערציילונגען פון די פּויערים, וועלכע האָבן זיך פריי באַוועגט איבער אַלע וועגן פון דאָרף צו דער שטאָט, און זענען אין יענער צייט געווען דער אייניקער

מקור, פון וועלכן די דייטשן האָבן געשעפּט זייערע ידיעות פון די פּאַרטיזאַנישע אַנזאַמלונגען אין וואַלטשי־נאָרער וואַלד.

די פּויערים האָבן געווּסט צו דערציילן, אַז די פּאַרטיזאַנער אין דערמאָנטן וואַלד בילדן טיילן פון אַ רעגולער־סאָוועטישער אַרמיי, און קיינער ווייסט נישט פון וואַנעט זיי האָבן זיך, אין די טויזנטער, געזומען און אַז זיי באַזיצן אַרטילעריע און טאַנקן..

אַנדערע פּויערים זענען געווען געהיימע פּאַרבינדלער פון די פּאַרטיזאַנער און זיי געדינט מיט פּאַרשיידענע ידיעות, אָנגעבנדיק געניו די כוחות פון די דייטשן אין די שכנותדיקע פּונקטן, און דאָס האָט שטאַרק פּאַרלייכטערט צו באַפּאַלן יענע ערטער.

***

די איבערוועגנדיקע מערהייט פון די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער אין וואַלטשי־נאָרער וואַלד, די קאָמאַנדירן און די שטאַבס־לייט, זענען געווען גרויסרוסן פון פּאַרשיידענע טיילן פון דער רוסישער מלוכה, וואָס זיי איז געלונגען צו אַנטלויפן פון דייטשישער קריגס־געפאַנגנשאַפט, ווו מ׳האָט זיי סיסטעמאַטיש אויסגעראַטן.

אין וואַלד האָבן זיי זיך באַפּעסטיקט און האָבן באַווייזן אין אים צו שאַפן פּאָזיציעס פּאַר אַ לאַנג דויערנדיקן קאַמף.

די יידן אין וואַלטשי־נאָרער וואַלד, קינדער פון גיהנומדיקן געטאָ, רעשטלעך פון שחיטות, האָבן פּאַר זייער וויטערדיקן קיום, אין די אכזריותדיקע וואַלד־באַדינגונגען, געדאַרפט אויף גיך זיך איינשאַפן די סימפּאַטיעס פון די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער.

מ׳האָט געדאַרפט באַקומען געווער, קענען זיך באַגיין מיט דעם, דערוועלבן די עלעמענטאַרע כללים פון מיליטעריישער אויסבילדונג, דערקענען דעם וואַלד, אַריענטירן זיך אין די וואַלד־וועגן און קענען פיל ווייניק אַרומגיין די טויט־געפאַרן.

מ׳האָט געדאַרפט אויסלערנען צו פּאַרשטיין די שפּראַך פון וואַלד, דעם פּאַרדעכטיקן געריש. מ׳האָט מיט אָנגעשפּיצטע אויערן געדאַרפט זיך צוהערן צו יעדן שאָרך, אונטערשיידן צי דאָס איז פון אַ מענטש, אָדער פון אַ חיה, אויפּ־כאַפן פּאַרשיידענע קלאַנגען און „פונאַנדערשיפּרירן" זיי, באַצייכענען די ריכטונג און דעם מרחק פון וואַנעט ס׳הערט זיך אַ שאָס און פעסטשטעלן „הלנו הוא או לצרינו"?, ווייל אין כמעט אַלע צייטן פון דער ערשטער תקופה פּאַרטיזאַנישער אַנטוויקלונג איז אין וואַלד פול געווען מיט געפּאַרן און דער טויט האָט געלויערט אויף די וועגן מחוץ דעם וואַלד.

די יידן פון די געטאָס אין וואַלטשי־נאָרער וואַלד האָבן די אַלע אויסגערעכנ־טע לעקציעס געלערנט און באַצאָלט האָבן זיי פּאַר דעם אַ מוראדיק בלוטיקן פּרייז.

...עס דערציילן אַנטלאָפענע פון דער שחיטה

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער קומען צולויפן אין אונדזער לאַגער נאָך געראַ־טעוועטע פון דער צווייטער שחיטה און יעדערער פון זיי האָט צו דערציילן זיין געשיכטע, ווי אַזוי ער איז ניצול געוואָרן.

עלקע קרופּענייע (יאָסל קרופּענייעס פּרוי) און דער 15־יאָריקער יאָסיק, זלמנס זון, וועלכע האָבן זיך געפונען צוזאַמען מיט אונדז אין הויז דעם באַגינען פון דער שחיטה, שפּרינגען אויך אַרויס פון פּענצטער און, לויפּנדיק הינטער אונדז איבער די גערטנער פון אויסגעלידיקטן טייל געטאָ, וווּ די הייזער פון נאָך דער ערשטער שחיטה זענען געשטאַנען פוסטע מיט אָפּענע טיר און פענצטער, פאַר־לירן זיי אונדז פון אויג.

יאָסיק וויס פון דער נישט־אַנטדעקטער און גוט פאַרמאַסקירטער באַהעלטע־ניש אויפן בוידעם אין אונדזער שטאַל, וווּ מיר האָבן זיך אויסגעבאַהאַלטן, דרייצן מאַן, בעת דער שחיטה פון 25סטן יולי.

יאָסיק און עלקע קלעטערן אַרויף אויפן בוידעם, קריכן אַריין אין דעם טאָפּלטן „שטשיט", פאַרשטעקן זיך דאָרט און וואַרטן...

אַ גאַנצן טאָג ליגן זיי דאָרט. אַרויסצוקריכן אויף דער ליכטיקער שיין איז געפערלעך.

די קריסטלעכע באַפעלקערונג, קליין און גרויס, נישטערן אָן אַן אויפהער אין די פּוסטע הייזער פון די אויסגעקוילעטע יידן, זיי ריסן אויף די פאָדלאָגעס, וואַרפן פונאַנדער וועכטלעך און טראָגן אַרויס די ברעטער. זיי גראָבן אין דער ערד, זוכנדיק אוצרות, און שלעפּן אַרויס וואָס עס לאָזט זיך נאָר.

וועט מען זיי אַנטדעקן, וועט זיין זייער שלעכט... זיי האָבן ביי זיך גאָרנישט, כדי אויסצוקויפן זיך פון זייערע הענט...

ס׳פאַלט צו די נאַכט. אַ בית־הקברות־שטילקייט הערשט אַרום.

הונגער און דורשט מאַטערן זיי.

שוין דער צווייטער טאָג אין דער זעלבער לאַגע.

פלוצלינג הערן זיי ווי אַ פור פאָרט אַרויף אויפן הויף פון אונדזער הויז און בלייבט שטיין ביים שטאַל. אונטן אין שטאַל ליגן שטויסן טרוקן ברעג־האָלץ, און מ׳לייגט עס אויפן וואָגן.

אין דער באַהעלטעניש הערן זיי דייטלעך יעדן שאָרך, זיי הערן ווי מ׳רעדט יידיש. זיי גלייבן זיך נישט אַליין, אַז אַזוי איז עס.

איז נאָך עמעצער פון די יידן לעבנגעבליבן? גייט ער אַרום פריי?

זיי שפּיצן אָן די אויערן. מ׳רעדט יידיש... באַקאַנטע שטימען...

— דאָס זענען דאָך משהקע פייוועס (סוויטיצקי) און זיין יינגל — זאָגט יאָסיק צו עלקען.

און ווען זיי שטעלן פעסט, אַז חוץ משהן און זיין זון געפינט זיך נישט קיינער, נישט אין שטאַל און נישט אויפן הויף, קריכן זיי אַרויס פון באַהעלטעניש און באַוויזן זיך פאַר זיי...

משה און זיין פאַמיליע געהערן צו די „פריווילעגירטע" פאַכמענער, פופציק נפשות בערך, וועלכע געפינען זיך אין דער גרויסער געביידע פון דער אַזוי גערופענער „באַלניצע".

די „באַלניצע" איז נישט געווען אַרומגעפלאָכטן מיט אַ צוים פון שטעכל־דראָט און אויך נישט באַוואַכט.

אויף די 50 מאַן איז נישט חל געווען די שחיטה אין יענעם פּרימאַרגן פון 29טן אויגוסט.

משה האָט געאַרבעט ביי דער זשאַנדאַרמעריע און ער האָט געזאָלט צושטעלן ברענ־האָלץ פֿאַר זייערע קיכן.

דער צופֿאַל האָט געוואָלט, אַז צו דער שטאַל זאָל משה צופֿאָרן.

משה פֿאַרשטענדיקט זיך מיט דעם ביטענער 20־יאָריקן ווייסרוס, וואָסיאַ האַרבעליק, וואָס איז געווען אַ געהיימער פֿאַרבינדלער פון וואָלטשי־נאָרער פֿאַר־טיזאַנען־שטאַב, און ווען משה קומט דעם זעלבן טאָג עקסטראַ צו צווייט מאָל נעמען האָלץ פון שטאַל, ברענגט ער פֿאַר יאָסיקן און עלקען ברויט און מילך און אַן אויסגעאַרבעטן פּלאַן וויי אַזוי זיי זאָלן אַרויסגיין אין וואַלד.

אין דער פּינצטערניש פון דער נאַכט גנבעט זיך אַריין וואָסיאַ האַרבעליק אין דער שטאַל און לויט אַ באַשטימטן צייכן גייען אַרויס יאָסקע און עלקע פון באַהעלטענישׂ.

וואָסיאַ קען אויסגעצייכנט גוט די גאַנצע געגנט, ער ווייסט ווו עס ליגן אַלע לויערונגס־פונקטן פון דייטשער פּאָליציי.

דורך די געריטענער פון הינטער אַלטער שכנעס שטוב פירט וואָסיאַ זיי אַרויס צום „וויהאָן", ער ברענגט זיי צום „פּטשאָלניק" — אַ וועלדל הינטער דעם גוט פּלאָנטי, און פון דאָרטן, איבערשניידנדיק דעם ז׳ראָקט (ביטען—סלאָנים), פירט זיי וואָסיאַ אַריין אין וואַלד.

דער יונגער וויסרוס וואָסיאַ האָט נישט געהאַט קיין אַנווייזונגען פון פֿאַרטי־זאַנען־שטאַב צו ברענגען יידן אין וואַלד... ער האָט אויך נישט געמוסט קיין שכר ביי יאָסיקן און עלקען פֿאַר אַרויספירן זיי פון געטאָ און איינשטעלן זיין אייגן לעבן.

18 טעג שפּעטער, שבת דעם 19טן סעפּטעמבער 1942, ברענגען די דייטשן אום די 50 „פּריווילעגירטע" נפשות פון באָלניצע.

אין דער שחיטה איז אויך אומגעקומען משה סוויטיצקי און זיין פֿאַמיליע.

משה־וועלוול אַבולאַנסקי (איטשע מאַלערס זון) און נח בולאַנסקי ליגן פֿאַרשטעקט אין טאָפּל־שטשיט פון נחס שטוב.

דער סיסטעם „טאָפּל־שטשיטן" איז געווען פון די געצייטלטע באַהעלטענישׂ וואָס די דייטשן איז נישט געלונגען אויפצודעקן. די דייטשן איז נישט איינגעפֿאַלן, אַז אין אַ צוגעשטעלטן וועגטל צום דאַך זאָלן זיך אויפהאַלטן מענטשן.

אַ באַזונדער קאַפּיטל זענען די אַלע אַזוי גערופענע „סכראָנעס" מיט דער משונהדיקער אַרכיטעקטור און ממש גאוניש איינפֿאַלן פון מאַסקירונגען, וועלכע די יידן האָבן אויפגעבויט אין די קליינע הייזקעס און אויף די הויפן, מיט דער האָפענונג צו ראַטעווען צייטווייליק זייערע לעבנס.

נח און משה־וועלוול זענען ווי מ׳פירט אַרויס פון שטוב זייערע משפּחות.

דורך אַ שפּאַלט פון „שטשיט" זענען זיי ווי ס׳ליגן דערשאָסענע אויפן הויף משה יאָסל מענדעלעוויטש און זיין פרוי האָדעס. אויפן גערטנדל, הינטער דער שטאַל, אין אַ קאַלושע בלוט, צאַפּלט זיך אַ גוססדיקע חייקע, די יינגסטע טאָכטער פון אברהם סוויטיצקי (אברהמע דער בלינדער שוסטער).

עס פּאַלן שאָסן און נאָך הרוגים בלייבן ליגן צעזייט.

אין די אויסגעלידיקטע הייזער קריכן אָרום מחנות קריסטן און רויבן.

אין די מיטאָג־שעהען אַנטדעקט אַ גוי נחן און משה וועלוולען אין טאָפּל־וואַנט. ווי לאַ יחרץ־גענלט באַקומט ער פון זיי אַ האַנט־זייגערל. דער זעלבער גוי קומט אָרויף אַ צווייטן מאָל און פֿאָדערט פון זיי געלט, אויב זיי גיבן אים נישט — וועט ער זיי איבערגעבן צו דער פּאָליציי.

12 אַזייגער האָלבע נאַכט גייען זיי אָרויס פון „שטשיט". קיין לעבעדיקער נפש אין גענטאָ. די הרוגים ליגן. אַ מוראדיקע שטילקייט. קעגנאיבער נחס שטוב געפּינט זיך די גרויסע געבוידע פון בית־המדרש.

מיט אַ טאָג צוריק האָט נאָך אין בית־המדרש געזוישט ווי אין אַ בינשטאָק פון די יידן; דאָרט האָבן זיך געפונען עטלעכע צענדליק נפשות. איצט שטייט דער בנין ווי אַ פאַרלאָזענע חורבה. די 12 פענצטער פון בית־מדרש זענען אויפגעפראַלט. ווינטן פייפן אַהין אַריין. נח און משה וועלוול באַשליסן אונטערצינדן דעם בית־המדרש. אונטערצינדן דעם גרויסן בנין — באַדייט פאַרברענען דאָס גאַנצע שטעטל. דאָס פייער וועט גלייך אַרומכאַפּן די אַרומיקע קליינע הייזלעך. אָלץ וועט ברענען... דאָס פייער וועט אָבער שטעלן אין סכנה זייער אַרויסגיין פון געטאָ. דאָס שטעטל איז אַרומגענומען מיט אַ דייטשער וואַך. זיי ציען זיך צוריק פון זייער פּלאַן.

הינטער די געדענער, פאָזע די הייזער, קומען זיי אַריין אין הויף פון שמואל מענדעלעוויטש (געוועזענע חנא רודניקס שטוב) — שניידן איבער די ברייט פון גאַס און לויפן אַריין אין גאָרטן פון משה אפראימסקי, גייען אַריבער דאָס טייכל, אויפן צווייטן זייט פון דער אָפּגעברענטער מיל און פון דאָרטן, דורך „זשאַבע־קוואקע" געסל, כאָפּן זיי זיך אַריין אין זומפיקן „אָלעשניק", הינטערן שטוב פון יצחק אילאָוויטש (יצחק דער טויבער שמיד), און צוקומענדיק צו די ערשטע הייזלעך פון דאָרף זאַרעטשע, לעבן דעם פאַראָווען (דאַמף) מיל, שטויסן זיי זיך אָן אויף אַ פּאָליציייִשן פּאַטרול, וואָס ליגט נעבן בית־עלמין. אין דער פינצטערקייט פון נאַכט עפנט דער פּאַטרול אויף זיי אַ פייער.

נח און משה־וועלוול וואַרפן זיך אַריין אין אַ דערבייאיקן קאַרטאָפּל־פעלד. העכער אַ שעה צייט ליגן זיי אָזוי, און ווען דאָס פייער האָט זיך איינגעשטילט, קריכן זיי אַרויס פון קאַרטאָפּל־פעלד און בלאָנדזשענדיק אַ גאַנצע נאַכט איבער פעלדער און זומפּן, קומען זיי אין וואַלד, צו אונדזער לאַגער.

דוד ברעסקין ראַטעוועט זיך פון דער צווייטער שחיטה, אויסבאַהאַלטנדיק זיך צווישן „טיטשקעס" בעבלעך אין גאָרטן פון אהרן ליסאוויצקי (געוועזענע שטוב פון לייב הערש גאַלינסקי).

אַ גוי, וואָס באַזיצט די שטוב פון אומגעקומענעם ליסאָוויצקי, אַנטדעקט גלייך דודן און ער „היט" אים אַ גאַנצן טאָג פּאַרן צוזאָגן אים צו געבן דאָס האָב און גוטס פון זיין שוועסטערס, גיטלס שטוב וואָס געפּינט זיך אין שכנות. ווען די נאַכט איז צוגעלאָפן, טראָגט דוד אַרויס פון זיין שוועסטערס שטוב ווערטפולע זאַכן און באַצאָלט מיט זיי דעם גוי פאַר דער „שמירה".

אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט גייט דוד אַרויס דורך די גערטנער אויפן „וויהאָן" — שווימט אַריבער די שטשאַרע, ער קומט אָן צו אַ כוטאָר אין דער

סביבה פון דאָרף דעטקעוויטש, וווּ עס געפינט זיך דודס אַ גוט באַקאַנטער פאַ־ ליאַק, וועלכער באַהאַלט אים ביי זיך אין שייער. אויפן 5טן טאָג פון נאָך דער שחיטה קומט דוד אין אונדזער לאַגער.

אויפן צווייטן טאָג פון נאָך דעם 30טן אויגוסט, געפינען די דייטשן אויפן „וויהאָן" דודס מאַמע (כיענקע ברעסקין), וועלכע טראָגט אויף אירע הענט דודס קראַנקע 2־יאָריקע טעכטערל און דערשיסן זיי.

אויפן „וויהאָן" זוכן זיי אויס דער פרוי חיה־לאה פלאַטאָוויטש (פּיניע דעם שוסטערס ווייב), וועלכע האָט דעם זעלבן גורל.

***

און דאָך איז נישט אויסגעלאָשן געווארן דאָס לעבן אין אויסגעקוילעטן גענטאָ. אין 2 פּינצטערע אונטערערדישע בונקערס, אין שוידערלעכע באַדינגונגען, טלי׳ען נאָך אַ לענגערע צייט פונקן פון יידישע לעבנס.

אין בית־המדרש, אין אויוון, וואָס איז געבויט ווי אַ טונעל אונטער דער פּאַדלאָגע און דער אַראָפּגאַנג אַהינצו איז דורך טרעפּ — אויבן מיט אַ צודעק פון אַ טיר — איז געווען איינגעאָרדנט אַ באַהעלטעניש.

אין אָט דעם גרויסן אונטערערדישן אויוון האָבן אין באַגינען פון דער צווייטער שחיטה געפונען אַ מקום־מקלט: לייבע שאַכנעס, זיין איידעם בן־ציון מאָרדוכאָווסקי און לייבעס אַ צווייטע טאָכטער מיט אירע 2 קינדערלעך.

אין דעם געמויערטן אונטערערד האָבן זיי צוגעגרייט שפּייז אויף אַ לענגערע צייט און אַנדערע „באַקוועמלעכקייטן", ווי אַ געלעגער אאַ״וו. אַ גאַנצן טאָג פלעגן זיי ליגן אין אויוון. די טיר, אין אַ גלייכער ליניע מיט דער פּאַדלאָגע, פלעגט זיין צוגעמאַכט. ביינאַכט פלעגן זיי אַרויסקריכן פון אויוון, אַרויפגיין אין בית־המדרש איינצואָטעמען פרישע לופט, אָנצושעפּן אַן עמער וואַסער פון טייכל, וואָס פליסט הינטער דער קהלשער באָד, שטילן זייער דורשט און זיך אַרומוואַשן.

נישט ווייט איז דאָס טייכל פון בית־המדרש, נישט מער ווי אַ פּאָר הונדערט טריט. דאָס ברענגען וואַסער איז פאַרבונדן מיט לעבנס־געפאַר.

טאָג נאָך טאָג האָט זיך אַזוי געצויגן זייער „לעבן" — אָפּגעשניטן פון דער גאַנצער וועלט אָן אַ פונק פון האָפענונג וועגן ס׳איז אויסגעלייזט צו ווערן.

2 וואָכן ווי זיי ליגן שוין אין לעבעדיקן קבר נישט זעענדיק קיין אין מאָל די שיין פון דער זון און ליכט פון טאָג.

די געוועזענע יידישע הייזער אַרום בית־המדרש, ווי אויך דער „חייטים" (שול פון בעלי־מלאכות), זענען באַווויינט פון גויישע משפּחות. פאַר די „שכנים" דאַרף מען זיך גוט היטן...

איינמאָל, שפּעט ביינאַכט, וועגן איינער פון די אויוון־איינוווינער איז ווי שטענדיק אַרויס צום טייכל שעפּן וואַסער, האָט אים באַמערקט אַ גוי אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט. דער גוי שפּירט אים נאָך ווי ער גייט צוריק אַריין אין בית־המדרש...

אויף צומאָרגנס קומט פּאָליציי מיט דייטשע זשאַנדאַרמען אין בית־המדרש,

און נאָך לאַנגע זוכענישן אַנטדעקן זיי דאָס באַהעלטעניש פֿון די 6 יִידישע נפֿשות. מ׳טרייבט זיי אַרויס פֿון אויוון.

— אַ שרעק איז געווען אַנצוקוקן ווי זיי האָבן אויסגעזען — דערציילט די ביטענער קריסטין אָליע מאַסלאָווסקאַ, ווען זי האָט מיר איבערגעגעבן די פּרטים בייַ מיין צוריקקומען פֿון מאָסקווע אין מאי 1944:

— באַוואַקסענע, אויסגעשמירטע אין סאָזשע פּירט מען זיי איבער די גע־ לעך פֿון שטעטל.

— ס׳האָט זיך פֿאַרזאַמלט אַ נייגעריקער עולם קריסטן, פֿאָליציי, אָנצוקוקן דעם טרויעריקן ספּעקטאַקל.

— לסוף ווערן זיי פֿאַר אַלעמענס אויגן דערשאָסן.

***

די געווען הויז פֿון ביניע מענדעלעוויטש, נעבן בית־המדרש, איז געווען אין שטח פֿון 2טן געטאָ און נאָך דער שחיטה איז דאָס הויז באַזעצט פֿון אַ ווייס־ רוסישער משפּחה.

אונטער דער פֿאַדלאָגע פֿון אַ צימער אין דעם הויז, אין אַ ספּעציעלן אויס־ געבויטן קעלער, באַאַרגט מיט שפּייז אויף אַ געווויסער צייט, ליגט די פּרוי פֿון משה־חיים מענדעלעוויטש (גבריאלס) מיט אירע 2 טעכטערלעך.

שוועך משיג צו זיין ווי אַזוי זיי האָבן דאָרטן געקענט אויסהאַלטן בערך צוויי חדשים און נישט באַמערקט צו ווערן פֿון דער גויישער משפּחה.

לעבנדיק אין אַזעלכע באַדינגונגען ווערן די צוויי קינדערלעך קראַנק. אין דער שטילקייט פֿון דער נאַכט דערהערט די גויישע משפּחה ווי עס דערטראָגט זיך אַ פֿאַרשטיקטער געוויין פֿון אונטער דער פֿאָדלאָגע... דאָס איז געווען געגנוג, אַז אויף צומאָרגנס פרי ווערט די יִידישע מאַמע מיט אירע צוויי קראַנקע טעכ־ טערלעך דורך די דייטשן דערשאָסן.

די פּרטים האָט מיר איבערגעגעבן וואַסיאַ האַרבעליק, וועלכער, ווען דער באָדן אין ביטען האָט געגומען ברענען אונטער זיינע פיס..., איז אין דעצעמבער 1943 געקומען צו לויפן אין וואַלד, און ער איז אַנגעשלאָסן געווארן אין דעם זעלבן פֿאַרטיזאַנישן אָטריאַד וווּ איך בין געווען („סאָוועטסקאַיאַ בעלאָרוס").

***

פון די 8 יִידן, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון דער ערשטער שחיטה, זע־ נען אין וואַלד ביי פֿאַרשיידענע אומשטענדן אומגעקומען: עלקע קרופּעני, יאָסיק זלמנס (מאָגילאָנסקי), אפֿראיקע יודקאָווסקי, דוד ברעסקין און נח בולאָנסקי.

זלמן לעבט אין ניו־יאָרק; משה־וועלוול אַבולאָנסקי און דער שרייבער פון די שורות — אין מדינת־ישראל.

***

נאָך דער צווייטער שחיטה זענען געבליבן די איבער 40 מאַן „נוצלעכע יִידן" אין בנין פון „באָלניצע" און נאָך עטלעכע כמו „פֿריווילעגירטע" יִידישע משפּחות אין הויז (לעבן באָלניצע) פון שמואל־יאָנקל גאָלדין. איבער אַ טייל פון זיי

אין דעם הויז (גאָלדינס) האָט נישט אויסגעמיטן דער חלף פון גזלן אין פּרי־מאָרגן פונעם 29טן אויגוסט.

אויף צומאָרגנס נאָך דער שחיטה „פֿאַרזיכערן" די רוצחישע דייטשע זשאַנדאַרמען די יידן פון דער „באָלניצע", אַז זיי וועט מען נישט אָנרירן, זיי וועלן בלייבן לעבן...

ווי אַ באָקרעפטיקונג צו זייערע „הבטחות" דערלויבן זיי די „נוצלעכע" יידן צו באַוועגן זיך פריי אין די גרענעצן פון שטעטל, גיין אויפן טראָטואר (נישט אין מיטן גאַס, ווי עס איז געווען די גזירה) און אפילו אראָפּנעמען פון זייערע מלבושים די 2 גרויסע שרייענדיקע געלע לאטעס, וועלכע האָבן זיך אָנגעזען פון מרחקים, וואָס איז געווען אַ חוב פּאַר יעדן יידן צו טראָגן און ווער עס האָט עובר געווען אויף דער פּאַראָדעגונג — איז געווען חיב מיתה.

מיט אַזעלכע מיטלען האָבן די מערדער געוואָלט איינשלעפּערן די אויפּ־מערקזאַמקייט פון די „פּריוווילעגירטע" אַז זיי דערוואַרט נישט דער גורל, וואָס איז געחתמעט געוואָרן פּאר אלע יידן.

***

עטלעכע טעג נאָך דער שחיטה גייען אַרויס די „שוץ־יידן" פון זייער געטאָ אויפן וועג צום וואַלד: נחמה רעזניק, איר מאַן משה־יצחק, איר זון אליעזר און איר טאָכטער גיטל.

דורך דעם גלחס סאָד גייען זיי אַרויס אויפן פעלד און אַריינקומענדיק אין רודניער אָלשענק, יאָגן זיי אַן זשאנדארמען און פּאָליצייַ. משה־יצחק דערשיסן זיי, נחמה מיט איר זון און טאָכטער באַווייזן צו פּאַרשטעקן זיך הינטער קוסטעס. די צעיושעטע באַנדיטן לויפן אַרום, זוכן אַרום און געפינען נישט.

נאָך אַ סך שוועָרע איבערלעבונגען און וואַנדערונגען קומען זיי אָן אין וואַלד אין אונדזער לאַגער.

נחמה רעזניק דערציילט:

אַלס „פּריוווילעגירטע" געפינט זי זיך מיט איר פאמיליע אין הויז פון שמואל יאנקל. (געוועזענע הויז פון הירשל דוד צפניהס) די איינווויינער פונעם הויז האָבן נישט געווסט, אַז אין דעם זעלביקן באַגינען קומט פּאַר אַ שחיטה אין צווייטן עק שטעטל. מיטאמאָל דערהערן זיי פון געטאָ־זייט איינצלנע שאָסן. זיי ווערן אומרואיק.

חייקע קאָס (פון דער היים פּאָליאַק) וועקט אויף די קינדער און טוט זיי אָן זייערע מלבושים. חייקע לויפט אַריין (דורכן הויף) אין „באָלניצע" זיך דער־וויסן עפּעס פון זיי און טרעפט נישט קיין לעבעדיקן נפש אין שטוב. ווייזט אויס אַז די „באלניצע"־איינווויינער האָבן געווסט פון דער שחיטה און זיי זענען אראָפּ זיך אויסבאַהאַלטן אין זייערע צוגעגרייטע „סכראָנעס" אין די קעלערן פון אונטער דער באלניצע. ווו עס געפינען זיך געוני זייערע פּארמאסקירטע באַהעלטענישן ווייסט זי נישט.

אַ פּאַרצווייפלטע קומט חייקע צוריק. קיינער פון זיי ווייסט נישט וואָס עס קומט פּאָר. מ'וואַרט...

פֿלוצים עפּנט זיך די טיר פון הויז און ס׳לויפט אַריין דער זשאַנדאַרם מאקס שולקע אין באַגלייטונג פון אַ ווייסרוסישן פּאָליציאַנט און שולקע לייענט אויס פון אַ פּאפּיר:

— חנה, די פרוי פון מאַרקינד, חייקע קאָס, גאָלדין דער אלטער און דודס צוויי מיידלעך אַרויס. (דוד, דער זון פון אַלטן שמואל יאנקל גאָלדין און זיין פרוי גיטל זענען אומעגקומען אין דער ערשטער שחיטה).

יעקב פּאָליאַק, א פעטער פון די צוויי קליינע מיידעלעך גייט אַרויס פון זיין באַהעלטענישׂ, וואָס ער האָט געהאט אויפן אויבער־שטיבל און מעלדעט זיך צו שולקען: „אַלע מענער משפּחה־לייט פירט אַיר אַרויס פון שטוב און אַליין וויל איך נישט בלייבן".

שמואל־יעקב גאָלדין

דעם אַלטן שמואל־יאַנקל טרייבט שולקע אַרויס פון הויז אַ באַרוויסן, האַלב נאַקעט. שמואל־יאַנקל פירט מיט זיך אין ביידע הענט זיינע צוויי אייניקלעך. די צוויי באַנדיטן נעמען מיט זיך די זעקס קרבנות. די איבעריקע לאָזן זיי איבער אין הויז.

נחמה גיט איבער נאָך פּרטים פון דער צווייטער שחיטה, וואָס זי האָט געזען. גלייך נאָך דעם ווי שולקע האָט אַרויס־געפירט פון שטוב די זעקס קרבנות, שליסט ער זיי אָן אין דער לעבעדיקער לוויה פון די יידן, והעלכע זענען דורכ־געגאַנגען פאַרבי דעם הויז.

שווייגנדיקע מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ זענען געגאַנגען זייער לעצטן וועג די יידן פון געטאָ.

די לעבעדיקע מתים זענען געגאַנגען אַרומגערינגלטע פון אַ מחנה דייטשע זשאַנדאַרמען, ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן און מונדירטע ליטווינער. אין דעם צוג איז געגאַנגען איר לעצטן וועג מיין גוטע מאַמע לאה־האָדל. קיין איינער פון די צום טויט געטריבענע יידן האָט נישט געווויינט.

אין שפּיץ פון דער לעבעדיקער לויה גייט ניסן טשעמעלינסקי (אַ פּליט פון וואַרשע, ברודער פון סאַניע טשעמעלינסקי־נאַוואַגרודסקי) געשטאַמט פון ביטענער עלטערן און האָלט אין זיינע אַרעמס זיין 2־יאָריק טעכטערל...

פרוי וואָלטשאַנאק (אַ פּליטה פון לאָדוש) גייט געאַרעמט מיט איר טאָכטער.

12 אזייגער, מיטאָג־צייט, זענען גיטל, נחמהס טאָכטער, ווי עס גייען פון זאַפּאָליער זייט פּויערים מיט רידלען אין די הענט. זיי האָבן עס פארשאָטן דעם ברידער־קברי!...

עס קומט נאָכאמאָל אַריין אין הויז דער רוצח שולקע און הייסט זיך דער־

לאַנגען די מלבושים פון חייקע קאָס, וועלכע האָט אים צוגעזאָגט צו געבן וועכ־ פולע צירונג־זאַכן פאַר שענקען איר דאָס לעבן... מאַקס שולקע זוכט אין חייקעס מלבושים און געפינט די צירונג.

דער באַנדיט „טרייסט" די איבערגעבליבענע אין שטוב, אַז זיי בלייבן לעבן און ער לייגט זיי פאָר ברויט צו עסן...

עס קומט אריין דער וואָיט פון שטעטל, דער וויסרוס אנטאָן קוזמיטש און פאָדערט מ׳זאָל אים געבן אַ פּאָר גוטע שטאָפּענע הויזן, אַן הויזן איז ער גע־ בליבן... ער האָט נישט וואָס איבערצובייטן ווען ער גייט אין צערקווע גאָט בעטן... דאָס איז געווען נאָכדעם, ווי ער האָט כסדר געוויבט ביי די יידן מלבושים און אַנדערע וועכטפולע זאכן.

שולקע פאָדערט אז עס זאָל אַרויסגיין פון באהעלטעניש נחמהס זון אליעזר (פון פאך אַ סטאָליער), ער דארף אים האָבן ער זאָל פונאנדערגעמען די שאפעס אין די הייזער פון די נאָר־וואָס צעשאָסענע יידן.

קומענדיק צוריק פון דער דאָזיקער אַרבעט דערציילט אליעזר (לייזער) פון חורבן אין געטאָ. הרוגים ליגן צעשפרייט אין און אַרום געטאָ.

מיכל זאַקהיים, דער שוסטער (אָטשקעס) הענגט אַ דערשאָסענער אויף די דראָטן פון דער אַרומגעצוימטער געטאָ. שרה־לאה ווילענטשיק (די בריסקערקע) ליגט נישט ווייט פון אים מיט אַ צעריסענעם בויך.

די דייטשן פלעגן שיסן אין די יידן נאָר מיט אויפרייס־קוילן.

אַ קורצע צייט נאָך דעם, איז אַנטאָן קוזמיטש, דער וועלכער האָט געמוזט גיין אין קלויסטער מתפלל זיין אין הויזן פון געהרגעטע יידן, אויף אייגער פון זיינע נסיעות, אויפן טראקט סלאָנים—ביטען, צוזאמען מיט נאָך צווויי וויסרוסן, וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן, אָפּגעוואָרט געוואָרן פון אַ גרופּע פּאַרטי־ זאַנער און אלע דריי זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

***

מיר באקומען גרוסן, ווי אזוי עס לעבן די „נוצלעכע יידן" אין ביטען.

אויפן פערטן טאָג נאָך דער צווייטער שחיטה אנטרינט פון דעם נישט אַרומגעצוימטן שטייג — פון „באלניציע" וויכנע זשוכאָוויצקא (זעליג דעם שוס־ טערס פרוי) מיט איר 8 יאָריק טעכטערל. פארקליידט אין פויערישע מלבושים, גייט וויכנע אין מיטן טאָג ארויס פון באלניציע — שניידט איבער אין דער בריט די גאס, קומט אַריין אין „גלחס סאָד", פון גלחס סאָד צו דער לאָנקע צווישן די דערפער זארעטשע און רודניע.

פאַסטוכער, וועלכע פאַשען זייערע בהמות, דערקענען זיי. — „קודי ווי זשידווקי"?...

אין גרויס פחד דערווייטערן זיי זיך שנעל פון דעם אָרט, אַז די פאסטוכער זאָלן זיי נישט מסרן פאר די זשאַנדארמען, אָדער צו פאָליציאנטן, וועלכע לויערן אויף אַלע וועגן.

אַ פויערטע, וועלכע זיי באגעגענען אויפן פעלד, ווייזט זיי דעם וועג צו

רודניע, און פון רודניע וויזט זיי דעם וויטעדיקן וועג אַ יונגער פויער, וועלכער אַקערט זיין פעלד.

גרויס איז געווען די שרעק און צעטומלעניש פון די ביטענער געטאָ־יידן, ווען זיי האָבן באדערפט אָנקומען צום חסד פון גוישע וועגווייזערס — צו די דערפער רודניע, זארעטשע, וועלכע האָבן זיך פון שטעטל געזען מיטן אויג און דער מרחק צו זיי איז געווען וויניקער פון אַ קילאָמעטער.

מיט אַ טאָג שפּעטער קומט אין אונדזער לאגער שרהלע יודקאָווסקי (בער־טשע דעם מלמדס, משהקע גדליהס פרוי) מיט אירע דריי טעכטערלעך. שרהס „יציאת באלניציע" איז אויך געווען א לאנגע קייט פון פאסירונגען פול מיט סכנות און דער וועג איז געווען געשפּרייט מיט טויט־שרעק ביז זיי האָבן זיך אַרײַנגעכאפּט צווישן די ערשטע ביימער פון וואלד.

***

אין „באלניציע", דערצייל שרה און וויכטע, איז דאָס לעבן „נאָרמאַל"...

די יידישע בעלי־מלאכות מיט זייערע משפּחות, וועלכע זענען קאָנצענטרירט אין דעם הויז, זענען באַוואָרפן מיט ארבעט אויף א לענגערער צייט, זיי נייען אָן איבערריס מלבושים און שוכוואַרג פון דעם שלל שטאָף און לעדער, וואָס די דייטשן זשאַנדארמען און פּאָליציי, האָבן אויסגערופן פון די פאַרלאָזענע יידישע הייזער, וועמענס איינווינער זיי האָבן אויסגעקוילעט.

„פּריינטלעך" זענען די באנדיטן צו די יידישע געטאָ־לייט אין „באלניציע". זיי שמייכלען צו זייערע צוקונפטיקע קרבנות און האלטן אין איין פארזיכערן, אז זיי וועלן בלייבן לעבן.

די מערדער מעסטן אָן אויף זיך די אויפגענייטע מלבושים, זיי לויבן די גוטע שטאָף, די פאַכמענישע גוטע אַרבעט פון די יידישע שוסטער און שנייידער און פאַרזיכערן...

וויכנעס יינגל און מוליק, ישראל ראָזשאנסקיס 12־יאָריקער זון, זענען גע־וואָרן פאסטוכער און פאשען די זשאַנדאַרמערסקע בהמות.

די יידישע פרויען נייען נייע וועש פאַר די אויסוווּרפן און וואָשן זייערע שמוציקע וועש.

משה יודקאָווסקי (גדליהס) שערט די קעפ פון די תלינים און ראַזירט זיי־ערע עקלהאפּטע צעיושעטע פּרצופים.

מאָטל בערקנער, דער רימער, באקליידט די זשאנדארמערסקע און פּאָלי־צייאישע פערד אין נייע זאָטלען און געשפּאנען.

אָלע יידן אין „באַלניציע" זענען באַאָרגט מיט אַרבעט און „באַאָרגט" מיט לעבן כל־זמן זיי נייען מלבושים און שוכוואַרג פאר די זשאנדארמען. די זשאַנדאַרמען שמייכלען ליבלעך און פאַרזיכערן... פאַרזיכערן...

די יידן אין „באלניציע" האָבן געווסט וואָס עס דערווארט זיי... דער טויט איז געשטאנען אויפן שוועל... דאָך האָבן זיי געהאָפט, אז ס׳וועט געשען א נס... ליתר־בטחון פירט מאָטל בערקנער אַרויס פון „באָלניצע" זיין פרוי הינדע און

זייערע קינדערלעך און באַהאַלט זיי ביי אַ באַקאַנטן קריסט אין שטעטל, אָבער ס׳גלעלינגט נישט מאַטלען זיי אַריינצוברענגען אין וואַלד און — זיי קומען אַלע צוריק אין „באָלניצע".

***

אין דער קורצער תקופה פון נאָך דער ערשטער שחיטה, ביז דער צווייטער, זענען ביי די לעבנגעבליבענע יידן (פון דער ערשטער שחיטה) געווען חילוקי־דעות פון יאָ־זאָגער און ניין־זאָגער ד״ה אַ טייל איז געווען פאַר דעם, אַז מ׳זאָל יאָ גיין אין וואַלד, „ווייל בעסער אומקומען אין פרייען וואַלד, אידער בלייבן אין געטאָ און געטריבן ווערן ווי שעפּסן צו דער שחיטה". און אַ טייל איז געווען פאַר דעם, אז מ׳זאָל בלייבן אין געטאָ, „ווייל גאָט וועט העלפן און עס וועט מער קיין שחיטה נישט זיין". אברהמל דער שוחט (ראוויצקי) האָט געטענהט: „הכלה אתה עושה בישראל" (צי פאַרלענדסטו גאָט ישראל?) — און אַז אין וואַלד וועט מען סיי ווי אומקומען מיט אַ לאַנגזאַמען טויט פון הונגער, קעלט, קראַנקהייטן... די דייטשן וועלן אונדז אין וואלד אויך געפינען"... בפרט, האָבן די „ניין־זאָגער" געטענהט, איז דאָך דער ווע צום וואלד פארבונדן מיט טויט־געפאַרן און ווי אַ ראיה פלעגן זיי אויסלייענען אַ צעטל פון הרוגים, וועלכע די דייטשן האָבן אומגעבראַכט בעת יענע זענען אַרויס פון געטאָ אויפן ווע צום וואַלד. ביי די יידן אין „באַלניציע" איז דאָקעגן אויף דעם באָדן געווען אחדות און ווי אַ יד־אחת האָבן זיי געמאכט: נישט צו גיין אין וואַלד... כמעט אלע זענען זיי געווען ניין־זאָגער.

צו די אַלע מאָטיוון פון די ניין־זאָגער האָט אויף זיי געווירקט נאָך אייניער: „כל־זמן ס׳וועט זיין אַרבעט, איז מען כמעט ווי זיכער מיטן לעבן..."

אַ טייל פרויען מיט זייערע קינדער האָבן געוואָלט פארלאָזן די „באלניציע" און גיין אין וואַלד, זענען די מענער געווען קעגן דעם. שרה און וויכנע האָבן זיך אַרויסגעגנבעט אָן דעם וויסן פון זייערע מענער, איבערלאָזנדיק א טייל פון זייערע משפּחות אין „באלניציע". משה יודקאָווסקי (שרהס מאן) יאָגט נאָך זיין פאמיליע און קומט אָן אויף צומאָרגנס אין אונדזער לאַגער. משה יודקאָווסקי איז געווען דער לעצטער ייד, וועלכער איז אַרויס פון דער באלניציע־תפיסה (אַזוי גערופענער „דריטער געטאָ"). נאָך אים זענען פון דאָרט מער קיין יידן נישט אַרויסגעקומען...

***

ערשטע טעג סעפּטעמבער 1942.

דאָס „נאָרמאַלע" לעבן אין וואלד דויערט נישט לאנג. גרויסע דייטשע מיליטעריש פאָרמאַציעס באָווייזן זיך פלוצים אין דער גאַנצער סביבה אַרום וואַלד. קלאַנגען גייען אַרום צווישן די פאַרטיזאנער, אַז דאָס טרעטן די דייטשן אָפּ פון סטאַלינגראַד... די שטימונג ביי אונדז אַלעמען ווערט געהויבן.

קומען אָבער גלייך אָן אנדערע ידיעות, אַז דער כאַראַקטער פון די גרויסע דייטשע אָנאמלונגען זאָל זיין א צוגרייטונג אַריינצודרינגען אין וואַלד, דאָס

מיינט אַן „אָבלאַווע", צו פּאַרניכטן די פּאַרטיזאַנער. די שטימונג ביי אונדז בייט זיך און דער געמיט איז ווי פון ערב אַ שחיטה.

פון מערב־דרום זייט ווערן מיר אָפּגעשניטן פון די דערפער, פון וועלכע מיר פלעגן נעמען שפּייז. ברויט ווערט אויסגעטיילט צו איין פּענעצל אַ טאָג, נאָר פּאַר קראַנקע און קינדער. מיר שפּייזן זיך בעיקר מיט קאַרטאָפל.

די לאָגע איז נישט קיין קלאָרע. די שפּאַנונג וואקסט און עס שטייגן די סמנים פון פּאַרצווייפלונג.

**
*

געציילטע טעג ווי שרה און משהקע יודקאָווסקי מיט זייערע קינדערלעך זענען אין וואלד. זייער ביידל פון אויפגעוואָרפענע עטלעכע צווייגן שטייט אין עק לאָגער אָן אַ זייט. איך באַזוך זיי. שרה שטייט אָנגעשפּאַרט נעבן א בוים, זי ווייניט אין דער שטיל, כ׳זע ווי זי קנייפּט די באַקן און אין גרויס פּאַרצווייפלונג רייסט זי זיך די האָר פון קאָפּ. אַרום איר שטייען אירע דריי טעכטערלעך, זיי ציען איר פּאַרן קלייד, ווייגען אָן מאָנען ביי איר ברויט...

— מאָמע גיב ברויט, מיר זענען הונגעריק, מאָמע, קום צוריק אין באלני־צע, דאָרטן האָבן מיר געהאַט וואָס צו עסן... משהקע זיצט אויף דער ערד, זיין קאָפּ אראָפּגעלאָזן צו די קני און שווייגט.

— די קינדער זענען הונגעריק — זאָגט צו מיר משהקע — איך קען נישט צוזען זייער צער און משהקע איז אַריינגעפאלן אין א מרה־שחורה, ער זיצט אזוי אין דער פּאָזע. די קינדער מאָנען ברויט, ער זיצט און שווייגט...

לייזער מינקאָוויטש (משה דעם שניידערס) איז דער פּאַרוואַלטער און שומר פון דעם ביידל וווּ עס ליגן די אַרעמע רעזערוון פון לעבלעך ברויט.

— גיב מיר א שטיקל ברויט — וועגד איך זיך צו לייזערן אין דעם מאָ־מענט וועז קיין זייטיקער מענטש זעט זיך נישט אַרום ביידל.

לייזער איז מיין חבר און כ׳בין זיכער געווען, אז ער וועט מיין בקשה נאָכ־קומען, הגם איך ווייס, אַז ער האָט אַ שטרענגן באַפּעל פון פּאָליטרוק אויסצו־טיילן ברויט נאָר פּאַר קראַנקע און לויט זיין באַשטעטיקונג. איך דארף עס נישט פּאַר זיך — זאָג איך צו לייזערן.

— פּאַר וועמען?...

איך דערצייל אים דאָס וואָס איך האָב געזען. אויף גיך, בגנבה ברעכט לייזער אָפּ אַ שטיק ברויט פון אַ לאבן און אויף גיך פּארשטעק איך דאָס ברויט אין בוזים הינטערן פּינדזשאק, און דערווייטער זיך פון ברויט־מאַגאַזין. דאָס ברויט ברענג איך צו שרהן. איך פּאַרזיכער איר אַ סך מאָל, אַז דאָס ברויט איז נישט פון מיינע „אָפּשפּאָרונגען" (וויל אנדערש האָט זי נישט געוואָלט נעמען) צעטיילט זי דעם אוצר אירע הונגעריקע קינדער. משהקע זיצט און שווייגט ווי אַ פּאַרשטיינערנער.

— ער איז אינגאַנצן צוזאַמענגעבראָכן — זאָגט צו מיר שרה — ער וויל אויך גיין צוריק אין „באָלניצע".

— די דייטשן נייטיקן זיך אין אים — זאָגט משהקע — זיי וועלן אים

צוריקנעמען, עס איז נישט געבליבן קיין אַנדערער וואָס זאָל אים פאַרטרעטן. ער איז אַ שערער, אַ מאַליער, אַ גלעזער און ער קען נאָך פאַרשיידענע פאַכן.

אויף איינע פון מיינע באַזוכן ביי זיי געפין איך נישט די משפחה יודקאָווסקי. זייער ביידל שטייט אַ פאַרלאָזענע. זיי זענען אַרויס פון וואַלד — צוריק אין „באָלניצע", צו וועלכער זיי זענען נישט דערגאַנגען...

אויפן וועג צו ביטען, אויף די פעלדער לעבן דאָרף קאָכאַנאָוואָ, דריי קילאָמעטער פון ביטען, באַגעגענען זיי צוויי פּאָליציאַנטן און משהקע מיט שרהן מיט

משה יודקאָווסקי

שרה יודקאָווסקי

זייערע דריי קינדערלעך וועלן דערשאָסן אויפן אָרט. גויים פון דאָרף קאָכאַנאָוואָ טוען מיט זיי דעם לעצטן חסד און זיי באַערדיקן זיי אויף דעם אָרט וווּ זיי זענען אומגעקומען.

וויכטיג מיט איר טעכטערל גייען אויך אַוועק פון וואַלד און קומען אָן „בשלום" אין „באָלניצע".

דריטע שחיטה

די קרוב צו פופציק יידן, וועלכע זענען פאַרבליבן אין „באָלניצע", האָבן נישט אויסגעמיטן דעם שרעקלעכן גורל פון די יידן אין דער ערשטער און צווייטער שחיטה. אויף אַ שוידערלעכן אופן האָבן די דייטשן זיי אומגעבראַכט דעם 19טן סעפטעמבער 1942.

פון דער ערשטער שחיטה האָבן זיך גערעטעוועט 350 יידן בערך — פון דער צווייטער שחיטה — 8 יידן; אין דער דריטער שחיטה (די שחיטה איז

„באָלניצע") זענען אומגעקומען אַלע מיטן אויסנאַם פון 2 פרויען, רבקה ראָזשאַנסקי (יירשל קאָלבאָווסקיס טאָכטער) און די 20־יאָריקע באַשקע נאָשניצקי (מאיר דעם שניידערס אייניקל). זיי האָבן זיך געראַטעוועט דורך אַ צופאַל, אָבער שפּעטער זענען זיי אומגעקומען נישט באַוויזענדיק צו דערגיין אין וואַלד.

אויך איבערן וואַלד האָט דער שאָטן פון טויט געמומען אויסשפּרייטן זיינע פליגלען און מיט טויזנטער אויגן געלויערט אויף זיינע קרבנות.

***

די שחיטה אין „באָלניצע" (די דריטע) האָט זיך אויסגעטיילט מיט איר גרויליקייט פון די ערשטע צוויי שחיטות.

, אין די פאַרמיטאָג שעהן פון שבת דעם 19טן סעפּטעמבער 1942 רינגלען פּלוצלינג אַרום דייטשע זשאַנדאַרמען צוזאַמען מיט ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן פון אַלע זייטן דעם בנין פון „באָלניצע".

אַ צוויטע אָפּטיילונג פון באַוואָפנטע, צעיושעטע באַנדיטן לויפט אַריין אין הויז, זיי טרייבן אַרויס פון הויז די יידישע איינווינער אויפן הויף, וווּ מ׳האָט זיי אויף אַ גרויזאַמען אופן דערמאָרדעט אין גרעסטן טייל — מיט קאָלט־געוואָר — אַנדערע פון זיי זענען ממש צעהאַקט געוואָרן אויף שטיקער.

נאָך דער הריגה האָט דער הויף פון „באָלניצע"־בנין אויסגעזען ווי אַ גרויסע שלאַכט־הויז, וווּ עס האָבן זיך געוואָלגערט אָפּגעהאַקטע הענט, פיס, צעהאַקטע קעפּ, און די שטיינער פון אויסגעברוקירטן „באָלניצע"־הויף זענען געוואָרן רויט פון יידיש בלוט. דאָס בלוט האָט אַרויסגערונען דורכן הויף־טויער צום רינשטאָק אין גאַס...

שווער אויסצודערציילן די אַלע פּרטים, וועלכע איך האָב געהערט פון קריסטלעכע עדי־ראיה — פּריַער אין וואַלד און נאָך דעם, נאָך דער באַפרייונג (אין מאי 1944), וועט איך בין צוריקגעקומען אין מיין חרוב שטעטעלע.

פון דער גרויזאַמער שחיטה ראַטעוועט זיך רבקה ראָזשאַנסקי, וועלכע באַוויזט אַראָפּצולויפן אין איינע פון די בונקערס וואָס האָבן זיך געפונען אין די קעלערן פון דער „באָלניצע"־געביידע. ענלעכס פּאַסירט מיט דער יונגער באַשקע נאָשניצקי, וועלכער עס געלינגט אויך צו פאַרשטעקן זיך אונטער דער פּאָדלאָגע אין אַ קעלער.

ביידע פרויען ליגן אַ גאַנצן טאָג אין באַזונדערע ערטער, נישט וויסנדיק איינע פון די צווייטע. ביינאַכט גייען זיי אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן נישט אין אין צייט און נישט באַגעגנדיק איינע די צווייטע. קעגנאיבער דער „באָלניצע" פון דער צווייטער זייט גאַס, הינטער די גערטנער, הייבט זיך אָן דער „וויהאָן", דער זעלבער 'וויהאָן" איבער וועלכן זלמן, עפרויקע און איך זענען געלאָפן דעם 29טן אויגוסט.

אַ גאַנצע נאַכט בלאָנדזשען די צווי פרויען יעדע איינע באַזונדער איבער דעם ברייטן „וויהאָן" און יעדע פון זיי זוכט אין דער פינצטערקייט פון דער נאַכט אַ רעטונג.

מיטן זון־אויפגאַנג דערזעט זיך רבקה אין דעם טייל „וויהאָן" צווישן דאָרף קאָזינאָ און דעם גוט פּלאַנטי. שקצימלעך פון דאָרף קאָזינאָ, וועלכע פּאַשן זייערע בהמות אויפן „וויהאָן" פאַרהאַלטן איר. זיי ציען אַראָפּ פון אירע פיס די שיך, שלעפּן אַראָפּ פון אירע פּלייצעס איר וואָלענע, דיקע פאַטשיילע און לאָזן איר גיין ווייטער. איבערשניידנדיק אין דער ברייט דעם טראַקט ביטען—סלאָנים, וועלכע ציט זיך אויפן צווייטן זייט פון קאָזינאָ — קומט רבקה אַרויף אויף די פעלדער לעבן דאָרף זאַפּאָליע, ווו זי זעט באַקאַנטע קריסטנס פון זאַפּאָליע גראָבן אויס קאַרטאָפל.

אַן אַנטרונענע פון דער גרויל־שחיטה, אין וועלכע עס זענען אומגעקומען איר מאַן, די געראָטענע קינדער, איר שוועסטער מיט דער משפּחה — אַן אויסגע־מאַטערטע פון אַ לאַנגע נאַכט בלאָנדזשענישן איבערן זומפּיקן „וויהאָן", אַ גע־יאָגטע פון בלוט־דורשטיקע פּאַסטוכער, אַן אויסגעשעפּטע פון די כוחות, פאָלט רבקה אַוועק אויפן פעלד לעבן די קריסטינס און וויינט זיך יאָמערלעך פונאַנדער...

דעם טאָג געפינט זיך רבקה אויפן פעלד צוזאַמען מיט די פּויערטעס. אַ באָר־וועסע, אין איין קליידל אויפן לייב, ליגט זי אַ גאַנצע נאַכט און פרירט פון קעלט. אויף צומאָרגנס פרי, ווען די קריסטינס קומען צוריק אויף דעם אָרט צו זייער אַרבעט, געפינען זיי רבקהן ליגנדיק אַ האַלב פאַרחלשטע אונטער אַ הורבע קאַרטאָפל „נאַטשינעס", מיט וואָס זי האָט זיך איינגעדעקט כדי זיך צו דער־וואַרעמען...

די זאַפּאָליער פּויערטעס ברענגען פאַר רבקהן אַ פּאָר אַלטע שיך און אַ ביסל שמאַטעס דאָס לייב צוצודעקן, און דערנערן איר די עטלעכע טעג וואָס זיי איז אויסגעקומען צו גראָבן קאַרטאָפל אויף דעם שטיקל פעלד. אין די נעכט איז רבקה געבליבן אַליין אויפן פעלד.

אַריינגעמען רבקהן אין דאָרף צו זיך אין אַ הויז האָבן די קריסטינס מורא געהאַט איינצושטעלן זייערע אייגענע לעבנס. חוץ דעם איז די „אָבלאַווע" אויף די פּאַרטיזאַנער דאַן געווען אין פולן ברען. דער דאָרף זאַפּאָליע איז געווען פאַרפולט מיט הונדערטער דייטשע זעלנער פון דער „שטראָף־עקספּעדיציע". די פּויערטעס האָבן מורא געהאַט, אַז עמעצער פון די דאָרפס־מענטשן זאָל זיי נישט מסרן.

צום שבח פון די זאַפּאָליער קריסטינס (די קאַרטאָפל־גרעבערינס) און זייערע מענער, דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז די גאַנצע זיבן טעג וואָס רבקה האָט זיך אויפגעהאַלטן אויפן קאַרטאָפל־פעלד (כלומרשט געאַרבעט צוזאַמען מיט זיי) האָבן זיי איר געשפּייזט און אַלע מיטלען האָבן זיי אָנגענומען, אַז דער סוד פון איר געפינען זיך אויף די פעלדער לעבן דאָרף זאָל נישט אַנטדעקט ווערן.

נאָך דעם, ווי דאָס גראָבן די קאַרטאָפל־פעלד אויף דעם אָרט האָט זיך געענדיקט, איז דאָס בלייבן ווייטער איינע אַליין אויף דעם אויסגעליידיקטן פעלד געווען פאַר רבקהן געפערלעך. די קריסטינס עצהנען איר זי זאָל אַריינגיין אין וואַלד, וואָס איז ווייט נישט מער ווי אַ קילאָמעטער פון דעם אָרט. זיי ברענגען פאַר איר אַ לאַבן ברויט, צידה לדרך. רבקה פאַרלאָזט דעם קאַרטאָפל־פעלד, גייט אין ריכטונג פון וואַלד און פון דאַן אָן איז יעדער שפּור פון איר פאַרלוירן געגאַנגען. לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן האָט רבקה, ווען זי איז אַריין אין וואַלד,

זיך אָנגעשטויסן אויף די דייטשע זעלנער־באַנדיטן פון דער „שטראָף־עקספּעדיציע", וועלכע האָבן איר אומגעבראַכט.

די פּרטים האָט מיר דערציילט די קריסטין אוליאַנאַ סערעדאַ פון דאָרף זאַפּאָליע, וועלכע האָט זייער גוט געקענט רבקהן, און זי איז דאָס געווען די אייגענטימערין פון קאַרטאָפּל־פּעלד ווו רבקה האָט פּאַרבראַכט די לעצטע טעג פון איר לעבן.

רבקה קאַלבאָווסקי

פון באַשקעס אומקום איז באַקאַנט פּאָלגנדיקס:

*
**

אין די נאָכט־שעהן קומט באַשקע אַריין אין דאָרף מענטשוטי (לעבן זאַפּאָליע). זי גנבעט זיך אַריין אין אַ תבואה־שייער אָן דעם וויסן פֿון דעם פויער (אייגנטימער פון שייער). 2 טעג ליגט זי דאָרטן פאַרשטעקט אונטער די גאַרבן. פאַרנאַכט צו, דערטראָגט זיך פון הויף צום שייער אַ טומל און געשרייען. דורך אַ שפּאָרונע פון שייער מויער זעט באַשקע אַ גרופּע באַוואָפנטע אָנגעטון אין פויערשע קליידער, וועלכע מאַכן עס דעם געוודער, און זי הערט ווי עס חזרן זיך כסדר איבער די ווערטער: „פּאַרטיזאַנען". דער דאָרף מענטשוטי ליגט ממש ביים ראַנד וואַלד.

באַשקע דערפרייט זיך... אָן אַ ספק, אַז דאָס זענען פּאַרטיזאַנען. זי איז געראַטעוועט...

זי גייט אַרויס פון איר באַהעלטעניש, לויפט צו צו זיי, בעט זיך: „חברים פּאַרטיזאַנער, נעמט מיר מיט אייך אין וואַלד..."

אין דעם מאָמענט האָט באַשקע דערזען דעם אומגליקלעכן טעות וואָס זי האָט געמאַכט. די גרופּע באַוואָפנטע זענען געווען וויסרוסישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך פאַרשטעלט פּאַר פּאַרטיזאַנער. זיי שלעפּן דער יונגער באַשקען אַוועק אין ביטען. דאָרט וועט זי דערשאָסן.

אַזוי זענען אומגעקומען די איינציקע צוויי פרויען, וועלכע האָבן זיך גערעטעוועט פון דער שחיטה אין „באָלניצע".

דעם פּרט האָט מיר דערציילט דער פויער פ. סטראָקאָוויטש פון דאָרף מענטשוט, אין וועמענס שייער באַשקע האָט זיך אויסבאַהאַלטן.

סטראָקאָוויטש פאַרענטפערט זיך פאַר מיר, אַז ווען ער זאָל וויסן געהאַט אַז באַשקע געפינט זיך אין זיין שייער, וואָלט ער איר פאַרהיט פון דעם אומגליק.

איוב־ידיעות

דאָס לעבן און טויט פון די ביטענער יידישע שרידים האָט זיך איבערגעטראָגן אין וואַלד...

נאָך איידער ס׳האָבן זיך באַוויזן סימנים, אַז די דייטשן גרייטן אַן „אָבלאָ־

וועי, אין וואָס די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער האָבן נישט געוואָלט גלויבן — זענען מיר, יידן, געווען ביי דער מיינונג, אַז אַן „אָבלאָווע" וועט זיין.

שוין עטלעכע מאָנאַטן (פון מערץ 1942) ווי די פּאַרטיזאַנישע באַוועגונג אין אונדזער קרייז האָט זיך ראַשיק אַנטוויקלט. די פּאַרטיזאַנישע אַרויסקרי־כונגען פון די וועלדער זענען געווארן דרייסטער. זיי לויערן איבער אַלע וועגן און באַפאַלן די דייטשן. איבערן טראַקט, וואָס פירט פון ביטען קיין סלאָנים, האָבן די דייטשן מורא דורכצופאָרן, אַפילו דאָן, וועו זיי זענען אין אַ גרעסערע צאָל. די דייטשן באַוועגן זיך מיט דער הילף פון באַן־טראַנספּאָרט. אין ביטען זיצט די דייטשע זשאַנדאַרמעריע אין באַפעסטיקטע בונקערס (אין „גלחס סאָד") מיט אַ שטאַרקע שמירה אַרום.

די פּאַרטיזאַנער האָבן פּאַרנומען גאַנצע שטחים. זיי האָבן געהערשט איבער דערפער, וווּ זיי האָבן איינגעשטעלט אייגענע קאָמענדאַנטורן, און דערלאַזן נישט די פּויערים צוצושטעלן די דייטשן די אַלע שטייערן אין נאַטור־פּראָדוקטן — אין וואָס די דייטשן נייטיקן זיך. די פּאַרטיזאַנער בילדן מיט זיך אַ צווייטע מאַכט, און דער פּרעסטיזש פון דער היטלער־ממשלה פאַלט אין די אויגן פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

ס׳איז געווען קלאָר, אַז די דייטשן וועלן אַזאַ מצב נישט דולדן, אַז זיי וועלן אַנגענעמען אַלע מיטלען צו ליקווידירן דער פּאַרטיזאַנקע, ס׳איז נישט מער ווי אַ פראַגע פון צייט. די לאָקאַלע, קליינע, מיליטעריש און פּאָליציייש גאַרניזאַנען זענען צו שוואַך צו דערלאַנגען דער פּאַרטיזאַנקע אַ טויט־קלאַפּ.

***

וועו איך בין נאָך געווען אין ביטען — אין דעם איינגעשלאָסענעם מיט שטעכל־דראָט אַרומגעפּלאָכטענעם געטאָ, וואָס האָט ווי אַ שפּינוועבס איינגע־פלאָנטערט די 39 הייזקעס מיט 1.250 יידן — בין איך איינמאָל אַדורכגעגאַנגען דורך די דראָטן פון דער לעצטער שטוב (בערל יודקאָווסקיס שטוב, בערל דער קצב) און אַריין אין הויז פון מאָטיע סאָוויצקי (מאָטיע, מענדל דעם בייגל־בעקער), וואָס האָט זיך געפונען מחוץ דעם געטאָ, כדי צו באַזוכן מיין פריינט הערשל שאַיקאָ (אַ פּליט פון מלאָווא, פוילן). הערשל און זיין פרוי, ביידע שניידער, האָבן כסדר געגייט מלבושים פאַר די זשאַנדאַרמען און זענען געווען „פּריווילע־גירטע" זיך צו געפינען אויסערן געטאָ.

הערשלס שוועסטער, עדע, האָט אַ לענגערע צייט געארבעט ביי די זשאַנ־דאַרמען ווי אַן אויפּרוימערין אין זייערע צימערן. זי האָט אויך באַקומען דאָס רעכט צו ווינען צוזאַמען מיט איר ברודער אין הויז אויסערן געטאָ. אַזאַ „פּריי־ווילעגיע" איז געווען ביי די יידן פאַררעכנט כמעט ווי אַ „זיכערער" לעבנס־צעטל.

זיצנדיק אַזוי ביי מיין חבר הערשל, זע איך דורכן פענצטער ווי ס׳גייען פּלוצלינג אַרויף אויפן הויף 2 זשאַנדאַרמען: וועבער און שוואַרץ. כ׳האָב שוין נישט באַוויזן אַרויסצוגיין, און די מערדער זענען אַריין אין שטוב. די זשאַנדאַר־מען־באַנדיטן האָבן פּערזענלעך געקענט די אַלע „פּריווילעגירטע" איינווווינער פון ביטען. די באַגעגעניש מיינע מיט זיי אין אַ הויז אויסערן געטאָ, וואָס איז

געווען פֿאַרבאָטן פֿאַר אַ יידן פון אונטער די דראָטן, האָט זיך פֿאַר מיר געקענט ענדיקן טראַגיש. ס׳זענען געווען אַזעלכע פֿאַלן אין סלאָנים, און אַזאַ פֿאַל האָט אויך פֿאַסירט אין ביטען מיט דער יידישער פרוי עטשע שוינבוים — אַ פּליטה פון וואַרשע, וועלכע די 2 זשאַנדאַרמען־באַנדיטן, טשורטשין און גאָטשליכער, האָבן איר דערשאָסן אין מיטן גאַס (אין דאָרף זאַרעטשע), ווען זיי האָבן באַמערקט ווי זי גייט אַרויס פון אַ קריסטלעכע שטוב, ווו זי האָט באַקומען פון דעם פויער, אַ יידן־פריינט, איוואַן גאָלאָשעווסקי, אַ ביסל מילך פֿאַר איר קראַנק קינד.

מיין אָנווועזנהייט האָט דאָס מאָל נישט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די 2 רוצחים. די צוויי מערדער, וועבער און שוואַרץ, זענען געווען אין אַ גוטער שטימונג, און זיי האָבן „פריינטלעך" פֿאַרבראַכט מיט דער משפּחה שאַיקאָ און מיטן זייגער־מייסטער חיים גרינפעלד, אַ פּליט פון פון לאָדזש, וועלכער איז אויך געווען „פּריווילעגירט" צו ווינען אין דעם הויז.

וועבער און שוואַרץ זענען געווען צינים אָפּנהאַרציק און האָבן שוין נישט געמאַכט קיין סוד, אַז מ׳ברענגט אום די יידן...

אויף הערשלס אַ פּראָגע — ענטפֿערט וועבער, אַז די ביטענער יידן זענען אַלע אַרבעטס־מענטשן און ווי „נוצלעכע יידן" זענען זיי געזיכערט מיט זייער לעבן...

דער רוצח שוואַרץ איז מיט וועבערן נישט מסכים. „די יידן — זאָגט ער — האָבן פֿאַר זיך נאָר איין רעטונג: אַנטלויפן אין די וועלדער".

וועבער באַמערקט: „די גרויסע שטראָף־עקספּעדיציע, וואָס ווערט צוגעגרייט, וועט זיי אויך אין די וועלדער אויסגעפינען און זיי פֿאַרניכטן".

— אַלע יידן מוזן אומקומען — באַשליסן די 2 אויסוווּרפן.

דער צינישער אָפּנהאַרציקער דיאַלאָג פון די 2 רוצחים־דייטשן איז געווען טאַקע אין יענע טעג וועג צו אונדז זענען דערגאַנגען קלאַנגען, אַז אין סלאָנים קומט ווידער „עפּעס פֿאַר" מיט די דאָרטיקע יידן. קיין פּרטים האָבן מיר נישט געווּסט.

באַקאַנטע פּויערים פון וועלכע מיר פלעגן שטענדיק באַקומען ריכטיקע ידיעות פון דעם וואָס עס קומט פֿאַר אין די אַרומיקע יידישע ישובים האָבן אויסגע־מיטן צו דערציילן פון די גרויל־זאַכן וואָס קומען פֿאַר אין דער שכנותדיקער יידי־שער שטאָט סלאָנים, וואָס ליגט פון ביטען 28 קילאָמעטער און וואָס איז סיסטע־מאַטיש פון די דייטשן אויסגעקוילעט געוואָרן.

דער ביטענער יודענראַט פלעגט אין אַזעלכע פֿאַלן, כדי עפּעס זיך צו דער־וויסן, שיקן איר שטענדיקן שליח, דעם קריסט אַליאָשקאַ סורזשינסקי. דעם זעלבן טאָג קומט סורזשינסקי צוריק קיין ביטען. ער גיט איבער דעם „יידן־ראַט" אַז אים איז בשום־אופן ניט געלונגען צוצוקומען צום געטאָ־שטח, אין סלאָנים און ער האָט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט אָנצוקניפּן אַ פֿאַרבינדונג מיט אַ דאָרטיקן יידן. סורזשינסקי האָט בכלל אויסגעמיטן צו רעדן פון דעם, וואָס אין סלאָנים קומט פֿאָר. אויף אַלע פראָגן פון יודענראַט האָט סורזשינסקי געענטפֿערט, אַז ער ווייס גאָרנישט...

מיט עטלעכע טעג שפּעטער איז פֿאַר אונדז שוין ניט געווען קיין סוד, אַז אין

סלאָנים גייט אָן אַ שחיטה (פון באָגינען דעם 29טן יוני 1942) וואָס איר גלייכן איז ניט געווען צו פאַרצייכענען אין דער צאָל שחיטות, וואָס די יידישע שטאָט סלאָנים האָט ביז איצט דורכגעמאַכט, אַזוינס איז נאָך אויך ניט פאָרגעקומען אין די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן דורכגעלעבט טיילווייזע שחיטות, אָדער אינגאַנצן אָפּגעמעקט געוואָרן.

„די געטאָ אין סלאָנים אין פלאַמען.

אַרום געטאָ — קאָרדאָן פון פּאָליציי מיט אָנגעשטעלטע ביקסן געווענדט צו די יידישע הייזער.

שפּיר־הינט זוכן אויס די יידן, וועלכע האָבן זיך פאַרשטעקט טיף אין דער ערד אין גוט־פאַרמאַסקירטע בונקערס.

אין פאָל, ווען די יידן,ווילן ניט אַרויסגיין פון די באַהעלטענישן, — וואַרפן די דייטשן אַהין אַריין צינד־באָמבעס, אָדער האַנט־גראַנאַטן.

וועמען פון די יידן ס׳געלונגט אַרויסצולויפן פון ברענענדיקן, אין רויך־איינגעוויקלטן געטאָ, דערשיסן אים פּאָליציאַנטן, וועלכע שטייען אַרומגעשטעלט פון אַלע זייטן.

פון די ברענענדיקע הייזער לויפן אַרויס יידן אַרומגעכאַפּטע אין פלאַמען, זיי ברענען ווי פאַקעלן.

די מערדער קלייבן צונויף די טויטע יידן פון די הייף, געסלעך און טראַנס־פּאָרטירן זיי אָפּ אויפן מאַרק־פּלאַץ, וווּ ס׳ליגט אָנגעוואָרפן אַ באַרג פאַרברענטע און פאַרקוילטע קערפּערס.

ברענענדיקע הייזער, וואָלקנס רויך, לעבעדיקע מענטשן אין פלאַמען, קינדער — ווי פייער־פאַקעלן, האַרץ־רייסנדיקער יאָמערן, קרעכצן פון גוססדיקע, קאָלוזשעס בלוט״: „אוזשאסנאַיאַ קאַרטינא אי זשוטקאַ בילאָ סמאָטרעט״ (אַ שוידער־לעך בילד און עס איז געווען מוראדיק צו קוקן).

זאָגט דער יונגער וויס־רוס פ. גרינטשיק, פון דאָרף קאַזינא, וועלכן איך האָב גוט געקענט אַלס פאַראַנטוואַרטלעכן מענטש (געוועזענער קאָמיטעט־מיטגליד פון דער וויס־רוסישער אונטערערדישער קאָמוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין ביטענער ראַיאָן, אין די צייטן פון פּוילישער הערשאַפט, ביז סעפּטעמבער 1939) — שילדערנדיק פאַר מיר יענע גרויזאַמע סלאָנימער טעג פון יידישן אומקום.

דערציילט האָט עס מיר גרינטשיק, ווען ער האָט זיך מיט געטראָפן אין דער „פּריוווילעגירטער״ פאַבריקל פון בעטאָן־אויסאַרבעטונגען, וועלכע האָט געהערט צו אפּרים קארעליטש און די קאָנטראָל האָט געהאַט די דייטשע „זאָנדער־מאַכט״. דאָס פאַבריקל האָט זיך געפונען מחוץ דעם געטאָ, כדי די קריסטלעכע באָפעלקערונג זאָל האָבן אַ פריייען צוטריט אַריינצוגיין נעמען פאַרשידענע בעטאָן־אויסאַרבעטונגען. ס׳האָבן דאָרט געאַרבעט אויסשליסלעך יידישע אַרבעטער, — איך בתוכם. ביי דער אַרבעט האָבן מיר געהאַט אַ געלעגנהייט צו קומען אין באַרירונג מיט פאַרשיידענע פּויערים.

גרינטשיק האָט געוואָלט כלומרשט אויסקלייבן מוסטערן פון דאַכעווקעס, וואָס ער דאָרף האָבן צו דעקן דעם דאָך פון זיין שייער. אין אַ מאָמענט וועט מיר ביידע זענען געבליבן אַליין אין עק פון הויף, וווּ איך האָב אים באַווייזן אַ הויפן פון דאַ־

כעווקעס, ציט גרינטשיק אַרויס פון בוזים אַ שטיקל פּאַפּיר, אויף וועלכן ס׳איז געווען מיט בליישטיפט אויפגעשריבן אַ רשימה פון אַ צאָל מעדיקאַמענטן.

האָבנדיק קעגנזייטיק דעם פולסטן צוטרוי, דערציילט ער מיר, אַז ער איז אַ פאַרבינדלער פון די פּאַרטיזאַנער, וועלכע אָפּערירן אין „וואָלטשי־נאַרער" וועלדער. ביי די פּאַרטיזאַנער זענען פאַראַן פאַרוווונדעטע נאָך אַ שלאַכט, וואָס זיי האָבן די טעג געהאַט מיט די דייטשן. זיי נייטיקן זיך דרינגענד אין דער רשימה מעדיקאַמענטן — דערציילט גרינטשיק. ער בעט מיר איך זאָל זוכן אַלע מיטלען ווי אַזוי אַרויסצובאַקומען די רפואות פון דער שטאָטישער אַפּטייק.

— איך ווייס, — זאָגט גרינטשיק צו מיר, — אַז דו האָסט פאַר זיך אַ שוועָרע און געפערלעכע אויפגאַבע, אָבער ס׳איז ניטאָ קיין אַנדער וועג ווי אַזוי צו באַקומען די מעדיקאַמענטן. ער זאָגט מיר צו מאָרגן קומען צו מיר.

די שטאָטישע אַפּטייק האָט זיך געפונען אויסערן געטאָ, אין דער געווען פאַרבאָטן הויז פון יירשל ראַויצקי (פון די קאַוואַלקעס). פאַר יידן איז געווען פאַרבאָטן אַרײַנצוקומען אין אַפּטייק. ס׳איז אויך געווען פאַרבאָטן אַרויסצוגעבן פון אַפּטייק רפואות פאַר יידן. די מעדיקאַמענטן אין אַפּטייק זענען געווען אונטער אַ שטרענגער קאָנטראָל פון דער דייטשער מאַכט. מיט דער אַפּטייק האָט אָנגעפּירט די פּראָווי־זערן באַשקע פינקעלשטיין (טאָכטער פון מטות גאַלערשטיין). די דייטשן האָבן נאָך ניט באַווייזן צו באַשטימען אַ קריסט אויף איר אָרט, כדי אויך איר אַריי־צוטרייבן אין געטאָ. אַרויסצוגעבן פון אַפּטייק מעדיקאַמענטן האָט באַשקע געמעגט פאַר קריסטן און נאָר לויט דער אָנווייזונג פון דעם אייַנציקן קריסטלעכן פעלדשער, וועלכן די דייטשן האָבן פון ערגעץ אַראָפּגעבראַכט, ווייל די 4 יידישע דאָקטוירים איז געווען פאַרבאָטן צו היילן „אַריער". באַשקע איז געווען איינגעשלאָסן אין די וועגן פון אַפּטייק, דאָרט פלעגט זי נעכטיקן, זי האָט אויך ניט געטאָרט האָבן קיין שום מגע־ומשא מיט די יידן אין געטאָ.

דעם סוד דערציילּ איך מיין פריינט, סטודענט־מעדיקער לייבל פינקעלשטיין, (אַ פּליט פון ביאַלאַ־פּאָדלאַסקא, פוילן), באַשקעס שוואָגער, און לייג אים פאַר מיט־צוהעלפן אויסצופירן די סכנותדיקע אויפגאַבע. לייבל פינקעלשטיין פאַרשטענ־דיקט זיך מיט זיין שוועָגערן באַשקע, זי שטעלט אונדז צו אַלץ וואָס עס איז גע־וואָרן פאַרלאָנגט.

אין געטאָ, אין הויז פון יודענראַט איז געווען אַן אַפּטייקל מיט זייער אַ באַגרענעצטע צאָל רפואות וואָס איז געלונגען אויפצוהאַלטן מיט באַשקעס הילף. דער גרינדער און פאַרוואַלטער פון דעם „קעשענע־אַפּטייקל" איז געווען דער דערמאָנטער לייבל פינקעלשטיין. ער האָט פון דעם אפּטייקל אויסגעטיילט „מעשר" פאַר די פּאַרטיזאַנער.

גרינטשיק האָט דעם אוצר פון מיר באַקומען און עס איבערגעשיקט אין וואַלד.

אַן אָפּטער באַזוכער אין דער פאַבריק פון די בעטאָן־אויסאַרבעטונגען, איז געווען אַ שטעטלדיקער פויער (ווייס־רוס), טאָמאַש מאַקאַרעוויטש.

טאָמאַש פלעגט אונדז איבערגעבן וועגן אַלץ, וואָס עס פאַסירט אין דער סביבה. ער האָט מוראדיק פיינט געהאַט די דייטשן און נאָך מער — די ווייס־רוסן, וועלכע האָבן זיך געשטעלט אין דינסט צו דער „געסטאַפּאָ" און אַרבעטן

מיט מיט זיי. טאָמאַש פלעגט אונדז כסדר וואַרענען, אַז אינגיכן וועט מען אומ־ברענגען אויך די ביטענער יידן. ער עצהט אונדז, אַז מיר זאָלן אַנטלויפן אין וואַלד, כל־זמן עס איז נאָך ניט צו־שפּעט. דאָס אומגליק אויף די ביטענער יידן קען קומען אַ ליאַדע טאָג, — פלעגט ער באַטאָנען. ראַטעוועט זיך מיט אַלע מיטלען — און וואָס שנעלער — פלעגט ער זיך ביי אונדז בעטן. טאָמאַש האָט אפילו אָנגעבאָטן זיין הילף אַרויסצופירן אונדז פון געטאָ צום וואַלד, אין יעדער נאַכט, וואָס מיר וועלן באַשליסן.

שפּעטער, וען איך בין געווען אין וואַלד, האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז די דייטשן האָבן טאָמאַשן אַרעסטירט און אים פאַרפייניקט צום טויט.

אַ באַווּסטער אין שטעטל וויס־רוס סאַשאַ סאָוויצקי, וועלכער האָט מיטגע־אַרבעט מיט דער „געסטאַפּאָ", האָט אָנגעוויזן אויף טאָמאַשן אַז ער איז אַ קאָמו־ניסט און אַז ער שטייט אין פאַרבינדונגען מיט די פּאַרטיזאַנער...

***

יעדער אַרבעטספּעיקער יוד, האָט געזוכט צו באַקומען אַן אַרבעטס־פּלאַץ אין שטעטל גופא. ער האָט זיך געפּילט, מישטיינס געזאָגט, זיכערער וועט ער האָט באַ־קומען אַזאַ אַרט. דאָס האָט אים אין אַ געוויסער מאָס פאַרהיט מגולגל צו ווערן ערגעץ ווייט פון דער היים, ווי עס איז געווען דער פאַל מיט מערער ווי הונדערט יידן פון ביטען, וועלכע זענען פאַרשיקט געוואָרן אין אַרבעטס־לאַגער פּוזעוויטש.

נאָך לאַנגע השתדלות, געלונגט דעם שטרענג־פרומען יוד, יודל אסטראַ־מעצקי אַרייַנצוגעבן זיין 15 יאָריקן משה'ן אין דער רשימה פון די 6 אַרבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט ביי דער בעטאָן־אַרבעט אין דער פאַבריקל, וועלכע האָט זיך געפונען אין שכנות פון געטאָ.

אַ פיזיש־שוואַכער, אַ דאַרינקער, איז געווען דער שטילער באַשיידענער יינגל משה. ער האָט זיך אויף גיך אויסגעלערנט די שווערע אַרבעט פון קנעטן דעם בעטאָן און מאַכן „דאַכעווקעס". באַקומענדיק אַ שטרענג־פרומע דערציאונג, האָט משה מוראַ'דיק געליטן, ווען ער איז געווען געניט צוליב דער אַרבעט מחלל שבת זיין. יעדער אַרבעטער האָט געמוזט אַרויסגעבן זיין טעגלעכע נאָרמע פון אַ גע־וויסער צאָל „דאכעווקעס", אַדער בעטאָן־רערן צו ברונעמער. דער יונגער, אויס־געדאַרטער משה, וועלנדיק אָפּהיטן די קדושת־שבת, האָט געפּועלט ביים יידישן פאַרוואַלטער (מטעם דער דייטשער „זאָנדער־מאַכט") אַרויסצוגעבן פרייטיק אַ טאָפּלטע נאָרמע פּראָדוקציע, וואָס דאָס איז געווען איבער זיינע שוואַכע יינגלשע כוחות, כדי דעם שבתדיקן טאָג ניט מחלל צו זיין.

גאַנץ אָפט פלעגט אונדז, זענדיק זיין גוואַלדיקע אָנשטרענגונג, אויסקומען צו העלפּן אים אויסצופילן זיין טאָפּלטע נאָרמע, בכדי ער זאָל קענען, צוזאַמען מיט זיין פאָטער, אָפּהיטן דעם שבת, ווי ער איז דאָס געווען געווינט אין גוטע צייטן. משה'ס לעצטער פרייטיק מיט זיין צוגעגרייטער טאָפּלטער אַרבעטס־פּרא־דוקציע איז געווען י' (יוד) אב תש"ב. שבת באַגינען י"א אב תש"ב, איז פאָרגע־קומען די ערשטע שחיטה אין ביטען. משה מיט זיין פאָטער און צוויי שוועסטערן

זענען צוזאַמען מיט 850 יידן פון ביטען אומגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשע בעסטיעס.

זאָלן די שורות זיין אַ מצבה אויפן קבר פון דעם יונגן 15־יאָריקן משה'ן, וועלכער האָט אויף זיין אייגנאַרטיקן אופן מקדש השם געווען.

***

מיר דערוויסן זיך נאָך פּרטים פון דער שחיטה אויף די יידן אין סלאָנים, ווו דאָס אויסקוילענען זיי ציט זיך שוין די 2טע וואָך.

ס'קומט צו לויפן פון דאָרט אַ פּליט — וואַגמאַן. ווען די נאַכט איז צוגעפאַלן גנבעט ער זיך אַריין דורכן צוים פון שטעכל־דראָט אין דעם איינגעשלאָסענעם שטייג פון אונדזער געטאָ. קיינער האָט נישט באַמערקט זיין אָנקומען. ער באַהאַלט זיך אויס אין הויז פון באָבל ראָזענבלום (ליימע דעם מלמד איניקל).

ווען איך בין איינמאָל אין אַן אָוונט אַריין צו די ראָזענבלומס (געגאַנגען בין איך דורך די געטנער און אַריין דורך הינטער־טיר פון הויף זייט). כ'האָב נאָך ניט באַווייזן צוצומאַכן די טיר, באַמערק איך, ווי אַן אומבאַקאַנטער פּאָר מיר פּערזאָן, גיט זיך אַ ריס אָפּ פון שטול אויף וועלכן ער איז געזעסן און לויפט... די אָנוועזנדע שטוב־מענטשן באַרויקן אים: „ס'איז אַן אייגענער". ער בלייבט שטיין. זיינע אויגן באַווועגן זיך שנעל אין אַלע זייטן, ווי ער וואָלט געזוכט זיך צו ראַטעווען פון אַ מחנה בייזע חיות. ער זעצט זיך צוריק אַוועק אויפן שטול און שמייכלט אין פּאַרלעגנהייט פון דער נאַרישקייט וואָס ער האָט זיך פּאַרלאָרן.

לעאָן ראָזענבלום (סטודענט כעמיקער פון וואַרשעווער אוניווערזיטעט) זאָגט צו מיר אין דער שטיל: „אָט דאָס איז דער בחור, וואָס וועגן אים דערציילט די קריסטלעכע באַפעלקערונג, אַז אייגער אַ „זשידעק" האָט דערהרגעט אַ וויס־רוסישן פּאָליציאַנט".

דער בחור, איז נאָך אַלץ אונטערן אייַנדרוק פון יענע גרויל־מאַמענטן, וואָס ער האָט איבערגעלעבט. ס'דוכט זיך אים, אַז מ'זוכט אים אַרום, אַז מ'יאָגט אים נאָך און ביי יעדער קלאַפּ פון טיר שפּרינגט ער אויף גרייט צום לויפן...

און דער בחור אַליין דערציילט:

אין באַגינען פון 29־טן יוני (1942) האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דעם געטאָ אין סלאָנים און געזומען אַרויסטרייבן די יידן, וועלכע זיי האָבן געפונען אין די הייזער. ביים טויער פון געטאָ זענען געשטאַנען אָפּענע משא־אויטאָס אויף וועלכע מ'האָט די יידן אַריינגעוואָרפן. יעדער אויטאָ איז געווען באַוואַכט פון 4 פּאָליציאַנטן (וויס־רוסישע און אוקראַינישע), וועלכע זענען געשטאַנען מיט אויפגעשטעלטע ביקסן אין אַלע 4 ווינקלען פון אויטאָ. אין די אויטאָס זענען די יידן געצוווּנגען געווען צו זיצן אייגעבויגענערהייט מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ צום דעק פון אויטאָ. האָט ווער פון זיי געמאַכט אַוועלכע עס איז באַוועגונג, האָבן די פּאָליציאַנטן אים געשלאָגן מיט די קאָלבעס פון זייערע ביקסן איבערן קאָפּ. אויף איינעם פון די אויטאָס האָט זיך געפונען אָט דער בחור. מ'פירט זיי דורך די סלאָנימער חרובע גאַסן. זיי זענען שוין אויסערן שטאָט. זיי פּאָרן פּאַרביי פעלדער. דעם גאַנצן וועג

זויפן די דייטשן ביר און וואַדקאַ פון פּלעשער. זיי דערנענטערן זיך צום דאָרף טשעפּעלאָווע, וווּ ס׳זענען צוגעגרייט גריבער.

„כ׳האָב באַקומען אַ גוואַלטיקן ווילן צו בלייבן לעבן. ס׳האָט זיך מיר מורא׳דיק ניט געוואָלט שטאַרבן מיט אַזאַ טויט. פיבערהאַפט אַרבעט מיין מוח און שאַפט פּלענער ווי אַזוי אַראָפּצושפּרינגען פון אויטאָ און אַנטלויפן"...

זיי דערנענטערן זיך אַלץ מער צו דער שחיטה־טאָל. מ׳הערט געשרייען און זאַלפן פון מאַשינען־געווער. ס׳וועט אַ ווייל שטיל און ווידער געשרייען און זאַלפן.

וואַגמאַן זעצט פאָר זיין דערציילונג:

„די גאַנצע רעזיגנאַציע וואָס האָט זיך אָנגעקליבן אין דעם פינצטערן געטאָ־לעבן איז ביי מיר פאַרשוווּנדן געוואָרן אין אָנבליק פון די נאַקעטע יידן, וועלכע ווערן אין שורות־וויייז צעשאָסן ביים גרוב, און די רחבות׳דיקע צעבליטע פעלדער האָבן מיר געוויזן צו זיך און ווי געמאַנט ביי מיר: „בלייב לעבן"!

אויפן דעק פון אויטאָ, לעבן זיינע פיס ליגט אַן אויסגעלייקטע פּלאַש פון ביר. ער כאַפּט די פּלאַש אין זיינע הענט און האַלט פּעסט דאָס העלדזל אירס אין זיינע פינגער. די יידן זיצן צונויפּגעדריקט איינער צום צווייטן מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. דער אויטאָ קומט אַלץ נענטער צום אָרט פון וואַנען מ׳הערט דייטלעך די געשרייען... וואַגמאַן לויערט נאָך אַלע באַוועגונגען פון פּאָליציאַנט וואָס שטייט לעבן אים. אין אַ מאָמענט, ווען דער פּאָליציאַנט האָט זיך פאַרקוקט אין פּעלד אויף עפּעס, האָט וואַגמאַן זיך בליץ־שניל אויפּגעשטעלט און מיט דער אויסגע־לייקטער, דיקער, ביר־פלאַש אים פון דער זייט אַ פלעם געטון אין פּנים אַריין. דער פּאָליציאַנט איז אומגעפאַלן אַ צעבלוטיקטער. נאָך איידער די אַנדערע דריי פּאָליציאַנטן־באַנדיטן האָבן תופס געווען וואָס ס׳האָט פּאַסירט, באַווייזט וואַגמאַן אַראָפּצושפּרינגען פון פאַרנדיקן אויטאָ און לאָזט זיך לויפן אין אַ פּאַרקערטער ריכטונג. מ׳האָט אים נאָכגעשאָסן. ער לויפט אַריין אין אַ פעלד פון תבואה, פון דאָרטן אין קוסטעס און ווידער אין אַ קאָרן־פעלד.

דריי טעג און דריי נעכט בלאָנקעט ער זיך אַרום איבער פעלדער, זומפּן און וועלדלעך. די דערפער אויפן וועג איז ער אַרומגעגאַנגען, כדי די קריסטלעכע באַ־פעלקערונג זאָל אים ניט באַמערקן. ער איז געגאַנגען קיין ביטען, וואָס איז צו יענעם טאָג געווען דאָס איינציקע שטעטל (אָחוץ קאַסאָווא) אין דער גאַנצער סביבה אין וועלכער ס׳איז נאָך ניט געווען קיין שחיטה און וועלכע האָט געשמט אַלס „גן־עדן" אין דעם גיהנום, וווּ ס׳האָבן געברענט די יידן פון באַראַנאָוויטש, סלאָנים, זשעטל, יעזשערניצע און אַנדערע יידישע ישובים.

מיט 20 טעג שפּעטער, דעם 25־טן יולי 1942 (שבת נחמו), איז וואַגמאַן צו־זאַמען מיט דער משפּחה ראָזענבלום אומגעקומען. ער ליגט אין דעם מאַסן־קבר מיט די 850 יידן פון ביטען, וועלכע זענען יענעם שבת׳דיקן פרימאָרגן אויסגע־קויילעט געוואָרן.

מיינע ערשטע טעג אין וואַלד

דאָס לעבן פון ביטענער „אודים מוצלים מאש" — די אָפּגעראַטעוועטע האָלעוועשקעס — האָט זיך איבערגעטראָגן אין וואַלד — אין ביידלעך.

אַ ביידל, — אין איר שרידים פון עטלעכע משפחות.

אַ ביידל, — און אין איר פּליטי־חרב פון שטעט, וועלכע זענען אָפּגעמעקט פון יידן.

אונדזער לאַגער וועלכער באַשטייט פון איבער 40 ביידלעך איז אַ לעבעדיקע „דעמאָגראַפּיע" פון דער געוועזענער יידישער פּוילן.

אין די ביידלעך געפינען זיך פּליטים פון: וואַרשע, לאָדזש, קאַליש, טשענסטאָכאָוו, מאַקאָוו, קאַלושין, וויקשאָוו, סוואַלק, בריסק, אָסטראָלענקאָ, סלאָנים, קאָסאָוא, איוואַצעוויטשי, באראַנאָוויטש און פון נאָך שטעט אין פּוילן, וועלכע זענען געקומען צו לויפן פון זייערע ערטער אין די יאָרן 1939־1940 אין ביטען, און איצט זענען זיי די שרידים פון די שחיטות אין ביטען.

***

ס׳בלאָזן האַרבסטיקעווינטן. ס׳רעגנט אָן אַן אויפהער מיר זענען דורכגענעצטע ביזן לייב. די נעכט זענען קאַלטע. די קעלט טרייבט אונדז אַרויס פון די ביידלעך. מיר לייגן פונאַנדער „קאָסטיאָרן", זעצן זיך אויס אַרום די פּייערן, כדי צו דערוואַרמען זיך אַביסל און צו אויסטריקענען די נאַסע מלבושים אויף זיך. די נעכט זענען קאַלטע. אומהיימלעך רוישט דער וואַלד. מיר זענען הונגעריק. קיין ברויט איז נישטאָ. מיר שפּייזן זיך מיט קאַרטאָפל. דער ווינטער איז אויפן שוועל און איינער פרעגט ביים צווייטן: וואָס וועט ווייטער זיין?.. און „אַ ביידל" פרעגט „אַ ביידל", וואָס וועט זיין, אַז אַן „אָבלאָווע" וועט אָנקומען?..

— קאָרטשען זיך אין די 40 „ביידלעך" פון דער געשטעלטער פראָגע. שאָטנס פון שחיטה וויקלען אַרום די „קאסטיאָרן".

און ביילע קאָנטראָווויטש זאָגט: „דער וואַלד איז אונדזער לעצטע רעטונג. דער אָנקומענדיקער ווינטער מיט זיינע קעלטן און שנייען דאַרף אונדז נישט שרעקן. מ׳וועט זיך ווי עס איז איינאַרדענען; וועט אָבער זיין אַן „אָבלאָווע" וועלן מיר אַלע אומקומען און וועט פון אונדז נאָך דער „אָבלאָווע" בלייבן אַ שריד, וועט ער אַרומלויפן איבערן וואַלד, אויף אַלע פיר וועט ער אַרומלויפן, אין אַ חיה וועט ער פאַרוואַנדלט ווערן"...

עס רוישט דער וואַלד. ס׳פלאַקערן זיך פאַנאַנדער די „קאסטיאָרן". מיר ליגן אַרום זיי, וואַרעמען זיך און שלאָפן איין...

געבענטשט זאָל זיין דער וואַלד און געבענטשט זאָל זיין די פינצטערע נאַכט. זיי שיצן אונדז. צו מאָרגנס וועט די זון אויפגיין, אָבער די ליכטיקייט פון טאָג שרעקט...

***

לעת־עתה גייט דאָס לעבן „נאָרמאַל" אין די וואַלד־ביידלעך.

מ׳לערנט אונדז ווי צו באַגיין זיך מיט געווער. מיר ווערן מומחים אין פאַנאַנ־

דערנעמען די טיילן פון ביקסן, זיי צוריק צונויפשטעלן, אַנרופנדיק דערביי דעם נאָמען פון יעדן טייל און די אויפגאַבע פון יעדן חלק; מ׳לערנט אונדז שיסן אין ציל, נעמען אויף דער „מושקע״ און בהתמדה חזרט מען איין די קונסט פון תכסיסי־מלחמה, ווי אַזוי, און אין וועלכע פאַלן פאַרנעמען פאַרטיידיקונגס־פאָזיציעס; ווי אַזוי צו אַטאַקירן דעם שונא; ווי אַזוי מ׳זאָל באַצייטנס זיך קענען אויסהיטן פון אַן אַרומרינגלונג; ווי אַזוי זיך צו פאַרמאַסקירן, ווי אַזוי דעם שונא אָפּצונאַרן; ווי אַזוי זיך ניט לאָזן פון אים אַריינאַרן אין אַ פאַסטקע, אא״וו.

אין פרייען פעלד, ווערט דער שונא געזען פון אַ וויייטערן מהלך, ס׳איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט צו קאָנטראָלירן זיינע באַוועגונגען; האַלטן אים אויפן אויג און ער וועט דיר נישט איבערַאַשן, ווען די באַרירונג מיט אים ווערט שוין אומיטלבאַר. דו זעסט אים, ביזט גרייט אים מקבל פּנים צו זיין...

קאָמפּליצירט ווערט אָבער די לאָגע אין וואָלדיקע ערטער וווּ מ׳זעט ניט דעם שונא פון אַ וויייטערן מהלך. ער גנבעט זיך צווישן די בוימער און פון צווישן זיי וואָקסן ער פלוצים אויס; ער וואַרפט זיך אויף דיר פון אַלע זייטן, דו זאָלסט אפילו ניט באַווייזן צו אַנטלויפן, וויל דער הינטערגרונט איז שוין אויך פון אים באַזעצט.

די שיטה פון פירן מלחמה אין וואַלד־שטח האָבן מיר געלערנט טעגלעך צו עטלעכע שעה. די „טאַריע״ האָבן מיר גוט פאַרשטאַנען. די „פּראַקטישע״ לעקציע פאַרגיבן אונדז די דייטשן די נאָענטסטע טעג.

***

אויף איינע פון אָזעלכע „טעאָרעטישע״ לעקציעס באַקום איך „פּראַקטיש״ געשלאָגן פון קאָמאַנדיר, פון דער אָפּטיילונג צו וועלכער איך בין צוגעטיילט געווען.

דאָס שלאָגן מיר מיט די פיס פונעם קאָמאַנדיר האָט אויפגערעגט דער גאַנצער אָפּטיילונג, וועלכע האָט צוליב טעמים פון וואָלד־רעזשים ניט געקענט רעאַגירן אויף דעם, און ניט געוווסט ווי אַזוי צו רעאַגירן. איך געדענק, ווי מיינער אַ חבר, איצט איז ער אין קאָנאַדע, האָט נאָך דעם פאַל, אין אַ שמועס מיט מיר, אַרויפּגעלייגט זיין האַנט אויפן הארצן און דאָס האָט אַזעלכע זיין ווי אַ שבועה, אַז ער וועט דעם כוליגאַנישן אָנפאַל אויף מיר ניט פאַרשווייגן.

אַ לענגערע צייט האָט מיין חבר געלויערט אויף דעם „קאָמאַנדיר״ און ער וואָלט אים ביי אַ געלעגנהייט געווען מכבד זיין מיט אַ קויל, איז אָבער צו זיין גליק אָנגעקומען די „אָבלאָווע״ און דער שלעגערישער „קאָמאַנדיר״ איז אַוועק אין די פינסקער בלאָטעס. די קלעפּ, וועלכע איך האָב דאָן באַקומען ברירעז מיר עד־היום שמערצלעכער פון יענע וויייטיקן וואָס איך האָב געהאַט ווען איך בין שפּעטער, אַלס זעלנער פון דער רוסישער רויטער אַרמיי, געבליבן ליגן אַ שוועך־פאַרוווּנדעטער אויפן שלאַכטפעלד, דעם 21טן יאַנואַר, אין מזרח־פּרייסן, ביי דער דייטשער שטאָט גאַמבינען, מיט אַ דורכגעשאָסענע האַנט אין זיבן ערטער, מיט אַ שאָס אין בויך און מיט נאָך וווּנדן אין פאַרשידענע טיילן פון מיין קערפּער.

זאָל מיר דערלויבט זיין צו פאַרנאָטירן צוליב וועלכע סיבות און פאַר וואָס פאַר „אַ חטא״ עס האָט געוואָגט אַ הפקרדיקער קאָמאַנדיר אין די פאַרטיזאַנער צו שלאָגן זיין מיטקעמפער:

מיין חבר זלמן מאָגיליאַנסקי (היינט אין נאָרד־אַמעריקע), און איך, זענען אין דעם פּרימאָרגן אַראָפּ צום טייכל, — 150 מעטער בערך פון לאַגער — זיך אָרום־צוואַשן. איידער מיר זענען אָראָפּ צום טייכל, איז ניט געווען געמאָלדן, אַז ס׳דאַרף פּאַרקומען אַ „פּאָסטראָיעניע". די לאַגע אין לאַגער איז געווען אַ רויקע און ס׳האָבן זיך ניט געזען קיינע סימנים פון אַן אַליאַרם־צושטאַנד. ס׳איז געווען דערלויבט יעדן איינעם זיך צו באַוועגן אין תחום פון לאַגער אָן אַ באַזונדערער דערלויבעניש. ס׳זענען בכלל אין משך פון די פּולע צוויי יאָר, וואָס מיר האָבן געלעבט אין וואַלד, ניט געווען אַזעלכע פּאָרשריפטן, אַז מ׳באַדאַרף זיך מעלדן צו נאַטשאַלסטוואָ כדי צו באַקומען אַ היתר זיך ריין אַרומוואַשן, אָדער ענלעכעס. מיר גייען צוריק פון טייכל צום לאַגער און מיר זעען פון צווישן די ביימער, אַז אונדזער אָפּטיילונג איז אויסגעשטעלט. מיר לויפן גיך אַריינצוטרעטן אין דער שורה. איך — פּאָרויס, זלמן — נאָך מיר.

דער „קאָמאַנדיר" באַמערקט אונדז. ער לויפט אונדז אַנטקעגן, וואַרפט זיך אויף מיר און שלאָגט מיך מיט זיינע פיס ווו נאָר ס׳לאָזט זיך, אין די פּאָדערשטע און הינטערשטע טיילן פון מיין גוף. ער פאַרמעסט זיך אויך זלמענען מכבד צו זיין, אָבער זלמענן געלינגט זיך אַרויסצודרייען פון אונטער זיינע, אויף הפקר־צעלאָזענע, הענט און פיס.

דער שלעגער־„קאָמאַנדיר" פון מיין אָפּטיילונג, וועלכער האָט געציילט 25 מאָן, איז געווען אַ ייד פון סלאָנים, געוועזענער וואַלד־סוחר מאַקס אָסטרינסקי.

געשלאָגן האָט ער מיר אויפן 6טן טאָג פון מיין ניצול־ווערן פון דער שחיטה אין ביטען און אויפן 5טן טאָג פון מיין זיין אין וואַלד. דער „חטא" אונדזערער האָט געזאָלט זיין, וואָס מיר זענען ניט געווען אין די ערשטע מינוטן פון דער „פּאָסטראָיעניע". אין משך פון די 24 חדשים פון מיין זיין אין וואַלד איז נישט געווען אַ פאַל, אַז אַ קאָמאַנדיר זאָל זיך דערלויבן צו שלאָגן זיינס אַ זעלנער.

מיט דריי יאָר שפּעטער, אין סעפּטעמבער 1945, אין דער שטאָט לאָדזש (פּוילן), אין אַ זאַמל־פּונקט פון געווען פּאַרטיזאַנער, — האָט דער גורל געוואָלט, אַז איך זאָל זיך אָנטרעפן פּנים אל פּנים מיט אָט דעם „העלדישן" אָסטרינסקי, וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין די פּינסקער זומפּיקע וועלדער, און נאָך דער באַפרייונג איז ער פון דאָרטן אַרויס מיט זיינע געזונטע צוויי הענט און מיט זיינע צוויי געזונטע לאַנגע פיס. מיין אייגציקע געבליבענע רעכטע האַנט (וועלכע איז אויך געווען אַ פּאַרוווּנדעטע) איז צו שוואַך געווען צו אַ „גלעט" טון דעם נבזה־דיקן רויט־פּליישיקן פּרצוף פון דעם פּאַרטיזאַנען־„העלד", דעם סלאָנימער גע־וועזענעם וואַלד־סוחר, מאַקס אָסטרינסקי.

***

די אַלגעמיינע קיך אונטערן פרייען הימל באַשטייט פון צוויי גרויסע קעסלען אין וועלכע ס׳קאָכט זיך דאָס עסן פאַר די 375 מאָן בערך.

פרויען זענען באַשעפטיקט אין קיך מיט שיילן קאַרטאָפל. ניט קיין לייכטע אַרבעט האָבן זיי געהאַט צו באַזאָרגן אַזאַ מחנה, צוויי מאָל אַ טאָג יעדן איינעם, אַ נאָרמע הייסע קאַרטאָפל־זופּ.

נאָך דער קיך־אַרבעט, זענען די פרויען זיך מתעסק יעדערע מיט איר „שטוב־ווירטשאַפט", — מיט וואַשן וועש, לאַטן צעריסענע מלבושים ,אַרומקערן פון אַרום די ביידלעך די אַראָפּגעפאַלענע בלעטער פון די ביימער און אינעווייניק אין די ביידלעך, וואָס דער אַריינגאַנג אין זיי איז דורך אַ לאָך (עפענונג) ווי צו אַ הינטישער בודע, ראַמען זיי אויף דעם „צימער", באַהענגען זיינע ווענט מיט זעק און פאַר־שידענע שמאַטעס עס זאָלן די ווינטן און רעגנס ניט אַזוי הפקרדיק אין זיי שטו־רעמען. די ביידלעך ווערן געהאַלטן ריין. אונדזערע פרויען האָבן נאָך ניט פאַרלאָרן דעם חוש פון געוועזענע גוטע באַלעבאָסטעס.

יידישע קינדערלעך אין געטאָ

דעם טאָג זענען די דערוואַקסענע פאַרנומען מיטן אויספילן פאַרשידענע אויפ־גאַבעס, וואָס ס'האָט אַרויסגערופן דאָס נייע לעבן. געמאַכט האָט מען אַלע אָנשטרענ־גונגען זיך צוצופּאַסן צו די אויסגעוויינלעכע שווערע וואַלד־באַדינגונגען.

אָט אין דער ייִדישער מחנה, וואָס האָט געלערנט מלחמה־סטראַטעגיע, דורכ־געפירט רויב־אָפּעראַציעס פאַר דערהאַלטן איר קיום, געשיילט קאַרטאָפל צו אָנ־פילן די צוויי גרויסע קיך־קעסלען און געגרייט זיך צו קעמפן קעגן די דייטשן, — האָב ייִדישע קינדערלעך אַרומגעבלאָנקעט זיך צווישן די ביידלעך.

ס'איז פיינלעך צו באַגעגענען זיך מיט זייערע צערפולע בליקן — בליקן יאושדיקע פון קינדערלעך, וועלכע האָבן געלעבט אין געטאָ, אין דערדריקטן פחד פון שחיטות, — איבערגעלעבט שחיטות, אַנטלאָפן פון שחיטות, דורכגעמאַכט סכנות'פולע וועגן אין פינצטערע נעכט איבער פעלדער און זומפן, ביז זיי זענען אַריינגעלאָפן אין וואַלד, וואָס דאַרף זיין דער מקום־מקלט אין אַרומיקן ים פון טויט און פאַרניכטונג.

פאַלט אַ בליק פון אַזאַ קינד אין דיינע אויגן און ער פאַרשעמט, דו דרייסט אָפּ דעם פּנים אָן אַ זייט. דו שעמסט זיך פאַרן קינד, שעמסט זיך פאַר דיין אייגענער הילפלאָזיקייט פון ניט קענען העלפן דאָס קינד און ס'איז נישטאָ ביי דיר קיין תשובה פאַר די שטומע תביעות'דיקע בליקן פון קינד. דרייסט אָפּ דעם קאָפּ אָן אַ זייט ,ניט אָנצוקוקן די חרובע וועלט פון ייִדישן קינד.

אויסגעלערנט האָבן זיך די ייִדישע קינדערלעך צו שווייגן. זיי שטייען אָן אַ זייט, קוקן זיך איין צו דער אַרבעט פון די גרויסע, באַלעסטיקן נישט קיינעם און שווייגן. די געטאָ און דער וואַלד האָבן באַרויבט פון קינד די צערטלעכקייט, וואָס האָבן אים אין נאָרמאַלע תנאים אַרומגענומען. ער האָט זיך דערזען ווי אַן איבע־ריקער, ווי ער וואָלט געווען אַן איבעריקע משא פאַר די גרויסע. טיף אין זיין נשמה איז דאָס קינד געבליבן פאַרשעמט. דער אומעט אין זיינע אייגעלעך איז געווען טיף אַ תהום.

אָן אַ צאָל גרויל־בילדער האָב איך געזען אין געטאָ, אין וואַלד, און שפּעטער אויף די פייער־ליניעס, אין פעלד־צוג איבער שטעט און דערפער פון פּוילן, ליטע און מזרח־פּרייסן ,ווו ס'איז מיר ניט איינמאָל אויסגעקומען גיין צווישן שורות ברענענדיקע הייזער און איבער שורות צעריסענע קערפּערס פון קאַמף־חברים.

איך האָב געהערט זייערע קרעכצן און געזען זייערע שטומע בליקן אין גסיסה־יסורים.

אָן אַ צאָל גרויל־געשיכטעס פון יידישן אומקום אין פוילן, האָב איך געהערט דערציילן פון „פרומע" קאַטאָליקן וועג איך בין אין מיליטעררישן פעלדצוג, סעפּטעמבער 1944, דורכגעגאַנגען צענדליקער שטעט און שטעטלעך, אויסגעלעידיקטע פון זייערע יידישע תושבים.

פון דעם גאַנצן גרויל טיילט זיך אויס אין בילד, וועלכע איך פאַרגעס נישט; נישט אויף די פראָנטן האָב איך זיך אויף אַזאַ בילד אָנגעשטויסן, נישט אין די שחיטות, נאָר אין „נאָרמאַלן" געטאָ־לעבן אין ביטען. אפּריס קאַרעליטש, וועלכער האָט ביז משוגעת ליב געהאַט זיין זייער גערעטענעם יינגעלע — ליאָווע — האָבן די באַדינגונגען פון יענער צייט דערפירט צו דעם, אַז דערזעלבער, נאָכדעם ווי ער איז געקומען פון סלאָנים, ווו ער איז געווען אין שליחות פון ביטענער יידן־ראַט, האָט ער צווישן אַנדערע פּרטים פון דעם פינצטערן באַריכט, וואָס ער האָט צוגעשטעלט דעם יידן־ראַט פון דער בלוט־באָד אין סלאָנים, דעם 14טן נאָוועמבער 1941, דערציילט וואָס די מערדערישע דייטשן האָבן דאָרט געמאַכט מיט די יידישע קינדערלעך... און פון דאָן האָט אפּריס דערשטיקט אין זיך זיינע שטאַרקע פאַטער־לעכע געפילן און זיין קינד, ליאָווקעלען, מער נישט געצערטלט, נישט געקושט אים מער און וועג דאָס קינד, מאָגענדיק, צו וואָס ער איז געווינט געווען — ווערן געהאַלדזט און געקושט — האָט אים דער פאַטער, קעגן זיינע טיפּסטע פאַטערלעכע געפילן, — אָפּגעשטויסן פון זיך מיט אַ טיפּן באַהאַלטענעם וויטיק.

אויף מיין באַמערקונג: אפּריס, פאַר וואָס דערווייטערסטו דאָס קינד פון זיך?... איז געווען זיין ענטפער: „איך קען אים אין די אייגעלעך נישט קוקן... איך האָב איך אויף דער וועלט געבראַכט צו דעם גרויסן אומגליק, וואָס עס דערוואַרט אים... צו זיין אומקום... ער וועט אומקומען... איך האָב אים אויף דער וועלט געבראַכט... אַ סך קינדערלעך זענען אומגעקומען מיט משונהדיקע טויטן אין יענעם 14טן נאָוועמבער, אין סלאָנים".

אין אפּרימס אויגן בלייבן שטיין טערערן. פון דער זייט קוקט ער אויף זיין ליאָווקען און רעדט צו זיך אַליין: „דער וועג פון די סלאָנימער יידן צום שחיטה־טאָל, האָט געפירט איבערן בריק פון „שטשארא", טרייבנדיק די יידן איבערן בריק, פלעגן די דייטשן אַרויסרייסן די קינדערלעך פון די עלטערנס אָרעמס; זיי אָנכאַפּן פאַר די פיסלעך, זיי איבערדרייען עטלעכע מאָל אין דער לופט און פון איבערן פאָרענטש אַריינשליידערן זיי אין טייך. לאַנג איז דער בריק. צענדליקער יידישע קינדערלעך האָבן געפונען זייער טויט אין אָפּגרונט".

אפּרים האָט זיך באַמיט ניט אָנצוטרעפן מיטן קינדס בליקן. דאָס קינד האָט אויך אָנגעהויבן קוקן אויפן פאַטער פון דער זייט. זיין קינדעריש מוחל האָט ניט געעקנט תופס זיין די ענדערונג אין די באַציונגען פון פאַטער צו אים.

דער „ברוגז" צווישן פאַטער מיטן קינד האָט זיך געצויגן חדשים־לאַנג.

— איך האָב דיך פיינט — האָט אינמאָל ליאָווקע פלוצעם מיט אַ פאַרביסן־קייט אַ זאָג־געטון צום פאַטער און זיך פאָנאַנדערגעווייגט...

ליאָווקעס מאַמע, גיטל, האָט פאַרביסן מיט די ליפּן, אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ

און אין דער שטיל געכליפּעט. אפֿרים איז אַריינגעלאָפֿן אין צווייטן צימער און געווויינט.

פֿאַרפֿרעמדט זענען זיי געוואָרן איינער פֿון צווייטן, אַזוי ביזן אומקום פֿונעם קינד, דעם 6־יאָריקן ליאָווע, זיין פֿאָטער, מוטער און עלטערע שוועסטערל, דעם 25־טן יולי 1942.

דער גרעסטער אומגליק האָט זיך אויסגעגאָסן אויף די יידישע קינדערלעך.

אין די פּינצטערע געטאָ־באַדינגונגען, האָבן דערוואָקסענע ניט געקענט דולדן דאָס לאַכן פֿון קינדער; טרויער און אומעט האָט געמוזט זיין אין דעם שטייג... פֿלעגן קינדערלעך זיך שפּילן פֿאַר די דראָט־פֿאַרצאָמונגען פֿון געטאָ, האָבן די עלטערע זיי פֿאַרטריבן הינטער די הייזער — צווישן שטאַלן און קלאָזעטן, כדי די דייטשע זשאַנדאַרמען־באַנדיטן זאָלן נישט הערן ווי ס׳לאַכן נאָך יידישע קינדער אין געטאָ.

איינמאָל, ווען די עלטערן האָבן צעטריבן קינדער אין ברען פֿון זייער שפּילן זיך, האָט איין יינגעלע תרעומות געהאַט: — „לאָזט אונדז זיך שפּילן, די דייטשן וועלן דאָך אונדז סיי ווי צעשיסן"...

מיט די אכזריות׳דיקסטע טויטן זענען די קינדערלעך אומגעקומען. אָט זעט מען נאָך ליגן אויפֿן הויף פֿון חסידים־שטיבל אַהרן איצקאָווסקיס (אַברהם יצחק פּרצ׳ס איידעם), דריי קינדערלעך מיט אָפּגעריסענע שאַרבנס (1טע שחיטה); פֿון אַ טיפֿן קלאָזעט־גרוב ציט מען אַרויס צוויי טויטע יידישע קליינע מיידעלעך (1טע שחיטה); מאיר כאַזאַנאָוויטשעס 1־יאָריק קינד, ליגט אין וויגעלע מיט אויסגעשטאָכענע אייגעלעך (1טע שחיטה); נאָפֿאַרסטעקס קינד געפינט מען אין קאָטוך (הינער־שטייגן אונטערן אויוון) מיט אַ צעהאַקט קעפּעלע (1טע שחיטה); אויפֿן שטיינערנעם ברוק, אינמיטן גאַס, ליגט אין אַ קאַליזשע בלוט אַ קינד, וועלכן די באַנדיטן האָבן אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון אויבער־שטיבל, פֿון משה־חיים מענדעלעוויטשעס הויז (1טע שחיטה).

אונדזער שכנה, רחל יאָסילעוויטש (פֿון דאָרף האָווינאָוויטש) ראַטעוועט זיך אין אַ באַהעלטעניש אין הויז פֿון שמעון בושעלעוויטש. אויף מאָרגן נאָך דער שחיטה (1טע) גייט זי אַרויס פֿון באַהעלטעניש, לויפֿט דורכן גאָרטן, אין דער ריכטונג צו אונדז וווּ מיר זענען געשטאַנען. זי לויפֿט און לאַכט... אירע צוויי קינדערלעך לויפֿן איר נאָך, אין אירע הענט צוגעפּרעסט צום בוזעם האַלט זי אַ פּעקל איינגעוויקלט אין שמאַטעס: „נאָט אייך אַ מתנה", זאָגט זי... דאָס פּעקל בלייבט אין אונדזערע הענט. זי לויפֿט אַריין אין שטוב פֿון וואָנעט ס׳טראָגט זיך איר משונה׳דיק געלעכטער... מיר וויקלען אַרויס פֿון די שמאַטעס — אַ טויט עופֿהלע, שוין אינגאַנצן בלוי געווען. דערשטיקט האָט מען עס אין באַהעלטעניש, ווו ס׳זענען אַלע צוזאַמען געלעגן. מיר האָבן עס תיכף אין אַ ווינקל פֿון הויף מקבר געווען...

יידישע קינדערלעך אין וואַלד

אין וואַלד האָט מען אַרויסגעראַטעוועט בערך 30 קינדערלעך אין פּאָרשול־עלטער. קינדער אין עלטער ביז 1 יאָר איז געלונגען אַרויסצורעטעווען אין וואַלד אַריין — 17־18. דערנערט האָבן זיך די קינדערלעך אין וואַלד ערגער ווי אין

געטאָ, אָבער דערפאַר זענען זיי געוואָרן באַפריַיט פון דער שטענדיקער טויט־געפאַר, וואָס האָט אויף זיי געלויערט אין געטאָ. אפילו אין די שוועריע וואַלד־באַדינגונגען, האָט מען געמוזט זאָרגן צו שאַפן פאַר אָט־די קינדערלעך עפּעס אָזעלכעס, וואָס זאָל זיי אַרויסרייסן פון דער איינטאָניקייט וואָס האָט געהערשט אַרום זיי.

אַרויסגעהאָלפן האָט אַ גליקלעכער איינפאַל: מ׳האָט געגרינדעט אָזעלכעס, וואָס האָט פאַרביטן אַ נאָרמאַלן קינדער־גאָרטן, אין די פריערדיקע נאָרמאַלע באַדינגונגען. פאַרשטייט זיך, קיין שול־בענק, טישן, פאַפּיר און בליי־פעדער זענען ניט געווען. דאָס פאַרנעמען זיך מיטן קליינוואָרג איז פאָרגעקומען דורך טענץ, געזאַנג. ס׳איז געווען אַ פרייד זיך צוצוקוקן, ווי די קינדערלעך שטעלן זיך אין אַ ראָד און זינגען פאַרשידענע קינדער־לידלעך, אָנגעפירט פון דאָרט פעלדמאַן און נאָך איינע אַ פרוי. מיט דער גרעסטער שמחה פלעגן די קליינע וואַלד־בירגער פאַר־לאָזן זייערע ביידלעך און זיך אַריינגעוואָרפן אין זייער נייער וועלטל, וואָס איז פאַר זיי געוואָרן געשאַפן אין וואַלד. זיי טאַנצן און זינגען, זיי שפּרינגען און לאַכן, קיינער פאַרטרייבט זיי ניט מער הינטער די שטאַלן און קלאָזעטן; קיינער שטערט זיי נישט אין זייער שפּילן זיך. זיי פאַרגעסן אפילו צו מאָנען עסן. מ׳זעט ממש, ווי ס׳פאַר־שווינדט דער אומעט פון זייערע אייגעלעך, ווי ס׳אַנטלויפט דער צער פון זייערע פּנימלעך. אין וואַלד איז נישטאָ דער דייטשער זשאַנדאַרם. אין וואַלד איז נאָך ניט אַריין דער וויס־רוסישער פּאָליציאַנט, וועלכער האָט אָנגעוואָרפן אַ גרויל־שרעק אויף אַלעמען, באַזונדערס אויף די קינדער.

שטייסט פון דער זייט און קוקסט אַן די ליכטיקע פּנימלעך ווען זיי זינגען און טאַנצן און ס׳פּייניקט די דערוואָקסענע די פראַגע: וואָס וועט זיין, אַז אַן „אָבלאָ־וועי וועט זיין? וואָסער גורל דערווארט אָט דעם קליינוואַרג, וועלכע האָבן צוריק־געפונען זייער לעבנס־פרייד אין וואַלד?

ליידער, האָט דער קינדער־גאָרטן אין וואָלטשי־נאָרער וואַלד לאַנג ניט אָנ־געהאַלטן... געציילטע טעג האָט ער עקזיסטירט. די קינדערלעך האָבן זייערע יונגע לעבנס פאַרענדיקט ביי די טראַגישסטע אומשטענדן. הייליקע קבֿרימלעך זענען צעזייט אין אַלע טיילן פונעם וואַלד. אַ טייל פון זיי האָט מען ניט באַוויזן צו באַ־ערדיקן. וועלף אוןווילדע חזירים האָבן זיי אויפגעפרעסן. ס׳איז געוואָרן אויס קינדער־גאָרטן...

די שענסטע, די טייערסטע בלימעלעך זענען אויף אייביק געוואָרן אַרויס־געריסן.

ערב אַן „אָבלאָוע״

דער געדאַנק, אַז אַן „אָבלאָוע״ וועט קומען, פיניקט אונדז טאָג און נאַכט. אַלע סימנים ווייזן, אַז לאַנג וואָרטן וועט ניט אויסקומען...

דער קאָנטאַקט פון אונדזערע אויסשפּירער מיט די פאַרבינדלער פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג איז כמעט ווי אָפּגעשניטן. די פּאַרטיזאַנער זענען שוין פּאַקטיש ווי איינגעשלאָסן דורך די דייטשן אין וואַלד און פון צווייטן זייט וואַלד דערטראָגן זיך פון צייט צו צייט שיסעריַיען פון שוערע מאַשין־געווער. וואָס אַ טאָג

ווייטער הערן זיך די שיסעריין שטאַרקער און דייטלעכער. דאָס באַווייזט, אַז די דייטשן רוקן זיך אַלץ נענטער צו די וואַלד־שטחים.

די אומקלאָרע לאָגע, וואָס ס׳האָט זיך געשאַפן, צוליב די דייטשישע מיליטער־קאָנצענטראַציעס אין דער סביבה, הייבט אויך אָן צו באַמערקן דעם פּאַרטיזאַנער־שטאַב פון „וואָלטשי־נאָרע". דער שטאַב האָט ניט געווואָלט גלייבן, אַז די דייטשן וועלן וואָגן אַרײַנצודרינגען אין דער גרויסער פּאַרטיזאַנישער פעסטונג, וואָס איז געשיצט פון הונדערטער טויזנטער ביימער. ליתר בטחון, נעמט דער שטאַב אָן פּאַרשיידענע פּאָרזיכט־מיטלען: אַרומשטעלן מיט אַ געדיכטערע שמירה מערערע פונקטן פון וואַלד; באַזונדערס ווערן פּאַרשטאַרקט די פּאַטרולן אין די ערטער, וווּ די וואַלד־וועגן קרייצן זיך. דער שטאַב פּאַראָרדנט צו פּאַרהאַלטן יעדן פּאַרדעכטיקן פּערזאָן, וואָס מ׳וועט באַגעגענען.

פּאַר זייער וויכטיק האַלט אונדזער אָנפּירונג צו בויען באַריקאַדן, וואָס זאָלן פּאַרשטאָפּן פּאַר די דייטשע טאַנקן אַלע אַרײַנפּאָר־וועגן אין וואַלד. מאַטעריאַל פון וואָס צו בויען באַריקאַדן האָט ניט אויסגעפעלט אין דעם ים פון האָלץ. מ׳האָט זיך אויך ניט געגייטיקט אין טראַנספּאָרט־מיטלען איבערצופירן דעם מאַטעריאַל פון איין אָרט אויפן צווייטן. דער סיסטעם פון בויען די פּאַרשטאָפונגען איז געווען אַ פשוטער און אַ לייכטער: שטייען פון בײדע זייטן וואַלד „טריבע" לאַנגע שורות הויכע, דיקע, אַלטע, הונדערט־יאָריקע ביימער מיט ברייט־צעצווייגטע שפּיצן. האָקט מען אונטער אַ בוים פון איין זייט „טריבע". אין איר גאַנצער לענג פּאַלט זי אין דער ברייט פון „טריבע" און ס„שאָפט" זיך אַן אָנהייב פון אַ פּאַרשטאָפונג. אַן אָנדער בוים, קעגנאיבער פון דער צווייטער זייט טריבע, פּאַלט אויף דעם ערשטן בוים און די פּאַרשטאָפונג ווערט העכער. נאָך עטלעכע ביימער ווערן אויפן זעלביקן אופן אונטערגעשניטן אויפן זעלבן אָרט און זיי פּאַלן אויף די ערשטע אין דער פּאָרם פון אַ צלם. עטלעכע שורות אַזעלכע „צלמס", אָנגעוואָרפן איינע אויף די צווייטע, איינע הינטער די צווייטע, און דער וועג איז פּאַרשטעלט פּאַר דייטשישע טאַנקן...

אַרײַנפּאָר־וועגן און „טריבעס" אין „וואָלטשי־נאָרער" וואָלד זענען פּאַראַן אַ סך; שורות מיט ביימער ווי שטערן אין הימל, און לעת עתה זענען מיר די באַלע־באָטים פון וואַלד; האָבן מיר צעשטעלט אַ היפּשע צאָל אַזעלכע הילצערנע מכשולים קעגן די דייטשישע שטאָלענע מחבלים... וואָס נאָך האָבן מיר דען געקענט טון?...

אַ גאַנצן טאָג אַרבעטן מיר ביים אויפשטעלן אַ צאָל באַריקאַדעס אין איינע פון אַרײַנפּאָר־„טריבעס" פון וואָלד ביים דאָרף בולע. 8 יידן זענען מיר באַשעפּטיקט ביי דער אַרבעט. בראש איז — אַ קריסטלעכער פּאַרטיזאַן, דער וועג־ווייזער און פּלאָנירער, וואָס באַשטימט אין וועלכע ערטער צו מאַכן די פּאַרשטאָפונגען. מיר שניידן אונטער דיקע ביימער; אונדזערע זעגן זענען טעמפּ; די העק זענען אויך אין אַזאַ מצב און מיר זענען הונגעריק. אינדערפרי, איידער מיר זענען אַרויס פון לאַגער צו דעם וואָלד־אָפּשניט ביי בולע (אַ מהלך פון 8 קילאָמעטער) האָבן מיר באַקומען אויף „פּרישטיק" אַ ביסל קאַרטאָפל־זופ. אין בולע זענען ביי די פּויערים פּאַראַן „אוצרות" מיט ברויט. מ׳דאַרף זיך נאָר אַרײַנכאַפּן אין די ערשטע כאַטעס און מ׳וועט שוין געפינען מיט וואָס אויפצושטילן דעם הונגער.

האָבן מיר אָבער באַקומען אַ שטרענגן באַפעל: נאָכצושפּירן אַלע באַוועגונ־
גען וועלכע קומען פֿאָר אין און אַרום דעם דאָרף און פֿאַר קיין פֿאַל זאָל קיינער
פון אונדז אַהין ניט אַריינגיין. 2 פון אונדז האַלטן כסדר וואַך און נעמען ניט אַראָפּ
די אויגן פון די כאַטעס מיט די ברויט־„אוצרות", וואָס זענען אַזוי נאָענט פון אונדז...
פֿאַר דער גאַנצער צייט פון אונדזער אָבסערווירן זענען מיר ניט קיין לעבעדיקן
נפש אין דאָרף.

די פּויערים פון בולער „כוטאָרן" זענען ניט שטאַרק פריינטלעך צו די פֿאָר־
טיזאַנער. זיי וועלן אונדז ניט פֿאַרהיטן פון דער געפֿאַר פֿאַר אָנשטויסן זיך אויף
אַ דייטשישן לויערונגס־פּונקט. מ׳קען אין אַזאַ פֿאַל אַריינפֿאַלן לעבעדיקע צו זיי
אין די הענט. פֿאַר דעם שרעקט זיך יעדער פֿאַרטיזאַן, באַזונדערס — אַ יידישער.
ביידן פֿאַרפֿיניקן זיי ביים וועלן אויספֿרעגן סודות פון דער פֿאַרטיזאַנישער קראַפֿט.
אַזעלכע פֿאַלן זענען געווען אין דער שפּעטערדיקער צייט.

די פּויערים פון בולער „כוטארן" האָבן מיט אַ פֿאָר וואָכן שפּעטער בולט
אַרויסגעוויזן זייער פֿאַרביסענע שנאה צו די פֿאַרטיזאַנער. זיי האָבן מיט געווער
אין די הענט וואָס זיי האָבן באַקומען פון די דייטשן באַפֿאַלן אַ גרופּע פון אונדזער
אָטריאַד. זיי האָבן אָבער באַצאָלט אַ טייערן פּרייז פֿאַר אַזאַ בגידה.

אויף צו מאָרגן באַגינען נאָך דעם פֿאַרעטערישן אָנפֿאַל פון די „בולער" פּויע־
רים" האָבן אָפּטיילונגען פון אונדזער אָטריאַד אויפֿן נאָמען „סאָוועטסקאַיאַ בעלא־
רוס" אַרומגערינגלט די בולער „כוטארן", — געפּענט אויף זיי אַ שיסעריי פון
אַלע זייטן און אַוועקגעלאָזן מיט פייער און רויך צענדליקער „כאַטעס" צוזאַמען
מיט זייערע איינווויינער. די שפּראַך פון פייער און בלוט איז געווען אַ התראה
פֿאַר די לעבנגעבליבענע פּויערים. די בלוטיקע שפּראַך פון פֿאַרטיזאַנישער נקמה
וואָס וועט קומען פֿאַר די, וועלכע וועלן מיטאַרבעטן מיט די דייטשן, האָבן גוט
פֿאַרשטאַנען אַלע איינווויינער פון נאָענטע און וויטע דערפּער און בעל־כרחם האָבן
זיי איינגעשטעלט גוטע באַציונגען מיט אונדזער אָטריאַד ווי אַ כלל און מיט יעדן
פֿאַרטיזאַן ווי אַ פּרט. די גוטע געמיינזאַמע באַציונגען האָבן אָנגעהאלטן די גאַנצע
צייט פון אונדזער זיין אין וואַלד. די מיטאַרבעט פון דער דאָרפישער קריסטלעכער
באַפֿעלקערונג איז געווען אַ ווערטפולער צושטייער פֿאַרן קיום און אויסדויער פון
דער פּאַנאַנדערגעוואקסענער פֿאַרטיזאַנישער טעטיקייט.

מיר גייען פון דער אַרבעט צוריק צו אונדזער לאַגער. פֿאַרבייוועגס שטעלן
מיר זיך אָפּ אין די „וואָלטשי־נאָרער" כוטאָרן, וועלכע ליגן צעזייט צווישן ביימער
אין האַרץ פון וואַלד. ווינק און זאָג לעבן די פּויערים אין זייערע „כוטאָרן". דער
באָדן — אַ פרוכטבאַרער. פּאַשע פֿאַר זייערע הויז־בהמות איז פֿאַראַן בשפע. דער
וואַלד איז בכלל אַ מקור פון פרנסה פֿאַר זיי.

איצט מערקט זיך ביי די „וואָלטשי־נאָרער" אַן אומרויקייט. זיי שרעקט אויך
אַן „אָבלאַווע". זיי האָבן אַ שוועריקן פֿאַרגעפּיל, אַז פינצטערע וואָלקנס רוקן זיך אי־
בער זייערע קעפּ און ס׳וועט זיין אַ מבול... — אַז אַן „אָבלאַווע" וועט קומען —
זאָגט צו אונדז אַן אַלטער פּויער, — וועלן אונדזערע היימען חרוב ווערן. די דייטשן
וועלן אונדז אויסהרגענען, ווייל מיר זענען ביי זיי פֿאַרעכנט ווי פֿאַרטיזאַנער. די
פינצטערע נבואה פון אַלטן פּויער איז אין געציילטע טעג מקוים געוואָרן.

סמאַזנאָוויטש, (אַ ייִד פון סלאָנים) פון אונדזער גרופּע, עסט אַ שטיקל ברויט וואָס זיינע אַ באַקאַנטע קריסטין פון כוטאָר האָט אים געשענקט און ער מוסרט זיך אַליין און אונדז: „אין די גריבער צוזאַמען מיט אונדזערע משפּחות האָבן מיר ניט געוואָלט ליגן; אין די וועלדער זענען מיר געלאָפן צו זוכן אַ באַהעלטעניש פאַר אונדזערע לעבנס, חכמים האָבן מיר געוואָלט זיין. האָט גאָט געזאָגט: — לויפט אין די וועלדער, איר וועט זיך דאָרט אָנמאַטערן אַ שטיקל צייט און נאַכהער וועט איר קומען, דאָס וועט זיין אייער שטראָף פאַר ניט וועלן ליגן צוזאַמען מיט אַלע ייִדן אין די גריבער... איך וועל מיין שטראָף באַקומען, — איז ער גוזר אויף זיך אַליין — כ׳האָב געזאָלט ליגן מיט מיין פאַמיליע און ניט איבערלאָזן זיי...״

סמאַזאַנאָוויטשעס פינצטערע נבואה איז אויך מקוים געוואָרן.

אַ פּאַרטיזאַנישער פּאַטרול פאַרהאַלט אונדז. ער לאָזט אונדז ווייטער נישט גיין און פירט אונדז צום שטאַב. די סיבה: מיר ווייסן ניט דעם טאָג־פּאַראָל (געהיימער צייכן), וואָס יעדער פּאַרטיזאַן איז מחויב צו וויסן ווען ער גייט אַרויס מחוץ די גרע־נעצן פון זיין לאַגער. דער שטאַב־נאַטשאַלניק, ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, פרעגט אונדז אויס גענוי, וועלכע פּונקטן פון די אַריינפאָר־וועגן ביים בולער וואַלד־אָפּ־שניט מיר האָבן פאַרצאַמט. ער וויל אויך וויסן ווי שטאַרק מיר האָבן זיי באַפעסטיקט,

אונדזער באַריכט, באַפרידיקט דעם נאַטשאַלניק. ער רייבט הנאהדיק די הענט און באַמערקט:

— נו, גוט, אַלע טריבעס זענען די לעצטע טעג פאַרשטאָפּט געוואָרן, זאָלן איצט די דייטשן וואַגן אַריינצודרינגען אין אונדזער פּאַרטיזאַנישער פעסטונג; מיט אַ העליש פייער וועלן מיר זיי מקבל פּנים זיין...

די דייטשן האָבן געוואַגט...

מיט מאָטאָריזירטע, קליינע פעלד־טאַרטאַקן (זעגע־ווערקע) האָבן זיי צע־פערטלט די דיקע אַראָפּגעלאָזענע ביימער — אין קורצע האַלב־מעטערדיקע שטיק־לעך האָבן זיי עס צעברעקלט. פּויערים, וועלכע זיי האָבן צונויפגעטריבן פון די נאָנטע דערפער, האָבן די צעשניטענע שטיקלעך צונויפגעקליבן און זיי אַראָפּ־געראַמט פון וועג. פאַר דייטשישע טאַנקן איז פריי געוואָרן אַלע אַריינגענג צום וואַלד. די ערשטע פּאַרטיזאַנישע שוץ־ליניע איז איינגעפאַלן אָן איין שאָס. אַלע וועגן צו אונדזערע לאַגערן זענען אָפן...

מיט זון־אונטערגאַנג קומען מיר אָן אין אונדזער לאַגער.

הרב רייכמאַן פון איוואַצעוויטשי ליגט קראַנק. — קינדערלעך, זאָגט ער צו אונדז — אפשר האָט איר געבראַכט אַ שטיקל ברויט פאַר מיר? שוין עטלעכע טעג ווי הרב רייכמאַן איז אויפגעשוואָלן, זיין פּנים איז פול, די הענט דיק, די ליפּן — אָן אַ טראָפּן בלוט.

דאָנערשטיק דעם 17טן סעפּטעמבער גראָבן מיר קאַרטאָפל אויף די פעל־דער פון „וואָלטשי־נאָרער״ כוטאָרעס. אַ שטאַרקע שיסעריי דערטראָגט זיך פּלוצעם פון אַ דערבייאיקער טריבע. ס׳ווערט אַ בהלה ביי די איינוווינער פון די „כוטאָרן״. זיי לויפן אַרויס פון די הייזער, קלייבן צונויף זייערע קינדערלעך, וועלכע שפּילן זיך אויף די הויפן און לויפן טיפער אין וואַלד. די פּויערים טרייבן אויך זייערע בהמות טיפער אין וואַלד. מיר לאָזן איבער די אָנגעשאָטענע זעק

מיט קאַרטאָפל און לויפן צו אונדזער לאַגער. די שיסעריי ווערט העפטיקער. אין אַ קורצער צייט אַרום איז שטיל געוואָרן...

ערשטע „אַבלאָווע" — 18טער סעפטעמבער 1942

פרייטיק, 18ער סעפטעמבער.

אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אונדזער לאַגער. מיט דער פאַרזאַמלונג פירט אַן דער „פּאָליטרוק" סעריאָזשאָ און קאָמאַנדיר יעפרעמאָוו. מ׳באַהאַנדלט פאַרשיידענע אינערלעכע פראַגן פון ווירטשאַפטלעכן און אָרגאַניזאַציאָנעלן כאַראַקטער. ס׳ווערן אָנגענומען באַשלוסן צו פאַרשטאַרקן די דיסציפּלין און צו פאַרבעסערן די באַשפּייזונג... מיט קיין איין וואָרט ווערן נישט דערמאָנט די געפאַרן וואָס לויערן אויף אונדז. אין דעם מאָמענט, ווען מיר שטייען דאָ אויף דער פּאָלאַנע, זענען (ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווסט) שוין די דייטשן געווען אַריינגעדרונגען אין וואַלד־שטח פון די פאַרטיזאַנישע לאַגערן, וועלכע זענען געלעגן פאַר אונדז און די „טשאַפּאַיעווער" פאָר־פאָסטנס האָבן זיך באַגעגנט מיטן שונא.

אַן אויסערגעווינלעך שטאַרקע שיסעריי דערטראָגט זיך אַלץ נענטער צו אונדז. די פאַרזאַמלונג ווערט אָבער נישט איבערגעריסן און מען איז ממשיך מיטן באַהאַנדלען נאָך פראַגן, ווי עס וואָלט גאָרנישט פאַסירט. דער קאָמאַנדיר און „פּאָליטרוק", וועלנדיק אויסמיידן אַ מוראדיקע בהלה, וואָס וואָלט אַרומגענומען די מחנה יידן ווען מ׳זאָל זיי דערציילן דעם ביטערן אמת, דערקלערן די שיסעריי מיט דעם וואָס ביי די „טשאַפּאַיעווער" איז זיך צעלאָפן אַ סטאַדע שעפּסן וואָס זיי האָבן געהאַט אין זייער לאַגער. נישט באַוווייזנדיק אַריינצוטרייבן די שעפּסן צוריק אין דער „זאַגראַדאַ", שיסט מען אין זיי.

— די שיסעריי וועט באַלד אויפהערן — זאָגט יעפרעמאָוו — און יעדער וועט גיין צו זיין אַרבעט. דער „פּאָליטרוק" און קאָמאַנדיר האָבן אַרויסגעוויזן גרויסע אחריות פאַר דער מחנה יידן, וועלכע האָבן זיך זיי אָנגעטרויט.

דאָס צונויפרופן די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג איז געווען קלוג אויסגערעכנט כדי צו האַלטן אַלעמען אויף איין פלאַץ. די אויפקלערונג מיט די „צעלאָפענע שעפּסן" איז געווען נישט מער ווי אַן אויסרייד, באמת האָבן אונדזערע צוויי אָנפירער געוואָרט אויף וויטערדיקע ידיעות פון שטאָב, כדי צו וויסן ווי צו האַנדלען אין דעם קריטישן מאָמענט. ביזן לעצטן מאָמענט זענען אָבער קיין ידיעות נישט אָנגעקומען. דער קאָנטאַקט מיטן שטאָב איז געווען איבערגעריסן. די שיסעריי ווערט פון מינוט צו מינוט שטאַרקער און נענטער. ס׳לויפן אַרויף אויף דער פּאָלאַנע פאַרטיזאַנער, אַנדערע פון זיי פאַרוווונדעטע. זיי שטעלן זיך נישט אָפּ און לויפן וויטער. ס׳לויפן אין טויט־שרעק קריסטנס פון „וואַלטשי־נאַרער" כוטאַרן. ס׳לויפן פויערים וואָס שלעפּן מיט זיך בהמות. אַ בהלה, ווי דער וואַלד וואָלט געשטאַנען אין פלאַמען.

ס׳לויפן דורך דער „פּאָלאַנע" טיילן פון דער „טשאַפּאַיעווער" פאַרטיזאַנער־גרופּע, וואָס האָט אָפּגעהאַלטן אַ שלאַכט מיט די דייטשן. זיי האָבן פאַרנומען אַ פּאָזיציע אין וואַלד צווישן די ביימער, וווּ זיי האָבן זיך איינגעגראָבן. די

„טשאַפּאַיעווער" מוזן אָבער אָפּטרעטן, ווייל ס'האָט זיי אויסגעפעלט קוילן און אויך צוליב דעם וואָס די דייטשן האָבן זיך באַמיט זיי אַרומצורינגלען און אַלעמען נעמען לעבעדיקע...

די קליינע „טשאַפּאַיעווער" גרופּע אין צאָל פון 250 מאַן בערך, האָט אַ פּאָר שעה געקעמפט קעגן טויזנטער דייטשן, וועלכע זענען געווען באַוואָפנט מיט מאַשין־געווער, מיט מינע־וואַרפערס, און הינטער זיי זענען אין רעזערוו גע־שטאַנען מחנות רעגולער מיליטער.

מיטן אָפּטרעטן פון די „טשאַפּאַיעווער", וועלכע האָבן פאַרנומען די ערשטע פייער־ליניע, איז איינגעבראָכן געוואָרן דער הויפּט־כוח פון די פּאַרטיזאַנער אין „וואָלטשי־נאָרער" וואַלד. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ בהלהדיקער לויפן פון אַלע פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען געלעגן פאַר אונדזער לאַגער.

נאָך די „טשאַפּאַיעווער" זענען דורכגעלאָפן דער „פּאָלאַנע" דער שטאַב פון אַלע פּאַרטיזאַנישע גרופּעס אין דעם וואַלד, בראש מיטן נאַטשאַלניק פון שטאַב, ניקאָלאי ניקאָלאַיעוויטש; פון „פּאָלאַנע" זענען זיי אַראָפּ צום טייכל, אַריבערגעגאַנגען אויפן צווייטן זייט און זענען פאַרשווונדן געוואָרן אין די זומ־פּיקע וואַלד־טיילן. אַ געוויסע צאָל „טשאַפּאַיעווער" איז געפאַלן.

אין דער שלאַכט, וואָס די קאַמפס־גרופּע פון אונדזער לאַגער האָט אָפּגע־האַלטן מיט די דייטשן, איז געפאַלן מתות פון סלאָנים. מתות איז געווען אַ ביסל טויבלעך, און ליגנדיק דער לעצטער אין ליניע, האָט ער אין ברען פון שלאַכט נישט דערהערט דעם באַפעל פון קאָמאַנדיר, אַז מ'טרעט אָפּ, ווייל ס'דראָעט אַ געפאַר פון אַרומגערינגלט צו ווערן. אין דעם קאַמף איז אויך אומגעקומען נאַטעק פעלדמאַן, אַ פּליט פון לאָדזש. נאַטעקן האָבן די דייטשן געפאַנגען אַ לע־בעדיקן.

ווען די „אָבלאַווע" האָט זיך געענדיקט, זענען די פּאַרטיזאַנער צוריקגעקומען אויף די זעלבע ערטער — האָט מען געפונען נאַטעקן נאָענט פון דער געוועזענער „טשאַפּאַיעווער" פאַרטיידיקונגס־פּאָזיציע. נאַטעק איז געלעגן מיט אויסגשטאָ־כענע אויגן, מיט אַן אויפגעשניטענעם בויך, אויסגעברענטע זייטן און אַ צע־האַקטן פּנים.

פּרטים, ווי אַזוי די דייטשן האָבן נאַטעקן געכאַפּט אַ לעבעדיקן און ווי אַזוי זיי האָבן אים געפּייניקט, האָט דערציילט אַ בחור, אַ פּליט פון פּוילן, וועלכער האָט דאַן, אין דער זעלבער שלאַכט, נישט באַוויזן אָפּצוטרעטן און אים איז גע־לונגען זיך צו פאַרשטעקן אין געדיכטע קוסטעס, נישט ווייט פון דעם אָרט ווו די דייטשן האָבן אויסגעפירט די שוידער־עקזעקוציע, און ער האָט דאָס אַלץ צוגעזען. אין עטלעכע וואָכן שפּעטער איז אויך דער בחור געפאַלן.

אין אַפּריל 1943, ווען מיר, אַ גרופּע פון עטלעכע מאַן, זענען איינמאָל דורכ־געגאַנגען די אַזוי גערופענע „נאַסע־טריבע", האָבן מיר דערזען אַן אָפענער גרוב, פון וועלכער ס'האָבן אַרויסגעשטעקט מענטשלעכע קנאַכן־ביינער. דאָס זענען געווען די רעשטלעך פון נאַטעקן, וואָס וועלף און ווילדע חזרים האָבן נאָכן אויסריען דעם קבר איבערגעלאָזן. נאַטעקס ברודער, איסאַק פעלדמאַן און זיין

שוועסטער דאַרף, וועלכע זענען געווען מיט אונדז צוזאַמען אין וואַלד, געפינען זיך איצט אין לאָדזש.

מתותעס טויטן קערפּער האָט מען נישט געפונען. עס איז קלאָר, אַז די דייטשן האָבן אים אין ערגעץ פאַרשלעפּט און פאַרפיניקט.

ס׳איז אויך פאַרפאַלן געווארן דער 16־יאָריקער יחיאל סלאָנימסקי פון בי־טען (פּריידקע מאַטקעס זון), וועלכער איז געווען אַ פאַרבינדונגס־מאַן פון שטאָב מיט די פאַרטיזאַנער פון דער פּייער־ליניע.

ס׳לויפן דורך דער „פּאָלאַניע" נאָך קליינע אָפּטיילונגען פאַרטיזאַנער. יעדער פון זיי האָט געזוכט זיך צו ראַטעווען אין די זומפיקע ערטער, וועלכע זענען געלעגן נידעריקער אויפן צווייטן זייט פון דער „פּאָלאַניע". ס׳איז געווען אַ סתם לויפן אָן אַ סדר, נאָר כדי וואָס ווייטער צו זיין פון דעם מבול קוילן, וואָס די דייטשן האָבן פון אַלע זייטן געהאָגלט.

אַ דייטשער אויסשפּיר־עראָפּלאַן פליט איבערן וואַלד. ער זוכט קאָנצענ־טרירונגען פון פאַרטיזאַנער און סימנים פון לאַגערן. מיר שטייען פאַרשטעקט צווישן די ביימער אין עק פון „פּאָלאַניע".

אונטערן פרייען הימל קאָכט זיך דאָס עסן איין די צוויי גרויסע קעסלען.

לאַנג קרייזט אַרום דער עראָפּלאַן איבער דער „פּאָלאַניע". ער פליט ני־דעריק, ממש איבער די שפּיצן פון די ביימער. אָן ספק, אַז דער פליער האָט אונדז באַמערקט.

ס׳לויפן אַריין אויף דער „פּאָלאַניע" אונדזערע לעצטע פאַרפאַסטנס. זיי דערציילן, אַז די דייטשן געפינען זיך פון אונדז נישט מער ווי עטלעכע הונ־דערט מעטער און זיי רוקן זיך זייער פאַרזיכטיק פאָראויס. זיי זענען אין אַ גרויסער צאָל, באַוואָפנט מיט האַנט־מאַשין־געווער. איבער דער גאַנצער ברייט פון „קוואַרטאַל" גייען זיי צעשאָטן אין אַ קייט...

פול איז געווארן דער וואַלד מיט די „וועבערס" און „שוואַרצס". גאַנצע מחנות „שולקעס" און „גאָטשלייכערס" פאַרפליצן אַלע וועגן וואָס פירן צו אונדזער לאַגער. אויף דער „פּאָלאַניע" זענען צונויפגעזאַמלט געווארן עטלעכע הונדערט יידן — מענער, פרויען, קינדער, שרידים פון צענדליקער אויסגעקוילעטע יידי־שע קהילות, וואָס האָבן דאָ אין פייכטן וואַלד, אין אויסערגעווייגלעכע שווערע תנאים געפונען אַ מקום־מקלט.

10 קילאָמעטער, מזרח צו פון אונדזער לאַגער (פּאָלאַניע) — ליגט דאָס יידישע שטעטל ביטען אַ דערוואַרגענע אין אַ גרויסן ברודער־קבר.

20 קילאָמעטער, מערב צו — ליגט אָן אויסגעקוילעטע דאָס יידישע שטעטל קאָסאָוע.

אין איוואַצעוויטש איז שוין נישטאָ קיין געדעכטעניש פון אַ יידּ.

די שטעט סלאָנים און באַראַנאָוויטש זענען אָפּגעמאַכט פון זייערע יידישע איינווינער.

דער וואַלד איז פאַרנומען פון די דייטשן. דער גאַנצער אַרום פון צווייטן זייט וואַלד — די דערפער, די שטעט, זענען מיט אַ קריסטלעכער באַפעלקערונג, וועלכע איז אין איר איבערוועגנדיקער מערהייט פיינטלעך צו אונדז.

די „פאלאניע", אויף וועלכער מיר שטייען צונויפגעפרעסט אין דערוואר־טונג פון אַ נייער שחיטה, איז קוים אין העקטאר אין שטח.

די דייטשן גרייפן אַן פון מזרח, מערב און צפון. אַלע ווייל קענען מיר בלייבן אַרומגערינגלט און ס'וועט אָפּגעשניטן ווערן דער וועג הינטער אונדז, צו דרום־זייט, וווּ אויף דער צווייטער זייט „פאלאניע" הייבט זיך אָן אַ זומפיקער וואַלד־טייל, וואָס האָט אין דער ברייט קוים 6 קילאָמעטער, און מיר ווערן צוגע־שפאַרט צו דער באַן־ליניע: בריסק—מאָסקווע, וואָס ציט זיך לאַנג אויס דעם ראַנד פון וואַלד, און וועלכער איז נאָך פון פריער באַוואַכט פון דייטשע קליינע מיליטערישע גאַרניזאָנען.

אין די ערשטע שעהן פון דעם דייטשן אַריינדרינגען אין וואַלד און אין די וויטערדיקע טעג פון דער „אָבלאָווע" האָט קיינער פון אונדז נישט געהאַט קיין אַנונג ווי גרויס עס איז דער פאַרנעם פון דער שטראָף־עקספעדיציע, וועלכע איז מיט דער פאַרשאָלטענער „דייטשער פינקטלעכקייט" צוגעגרייט געווארן. מיר האָבן נישט געווווסט, אַז דער וואַלד איז אין זיין גאַנצן אומפאַנג בלאָקירט, אַז אַלע נאָענטע און ווייטע דערפער זענען פון זיי באַזעצט, אַז זיי האָבן אַרומגע־רינגלט גרויסע שטחים מחוץ דעם וואַלד, איינשליסנדיק אין דעם אייזערנעם רונג די פונקטן: זשירעווע, מערעמין, דאָבריבאָר, די ציגעלניע אויפן טראַקט ביטען—סלאָנים, די דערפער דאָלגאָ, קאָלבאָוויטש, האָווינאָוויטש, גרודאפאָל, דאָב־ראָמיסל, וואָלקאָ, מאָגילניצית, טשעמעלי, דאָבריאָווא, גנאָינע, דאָמאָנאָווא, קאָ־כאָנאָווא, דראָזשנע, לויבישטשיץ, בארקע, פאָסטערין, איוואָצעוויטשי אא"ו. צו דרום־מערב ביז קאָסאָווא, און דער רונג האָט אַרומגענומען דעם ראַיאָן פון רו־זשאַני (ריזשנאי).

מיר האָבן נישט געווווסט, אַז אויף אַלע וועגן, וואָס פירן צו און פון וואַלד, זענען פון די דייטשן אויפגעשטעלט געווארן לויערונגס־פונקטן; אַז אויף אַלע פעלדער אין שכנות מיטן וואַלד זענען געווען צעזייט פאַרמאָסקירטע טויט־פאַסטקעס. מיר האָבן נישט געווווסט, אַז אין דער „אָבלאָווע" באַטייליקן זיך איבער 40 טויזנט (פערציק טויזנט) רעגולער דייטשע מיליטער, וואָס זייער אויפגאָבע איז געווען אָפּצורייניקן די וועלדער פון דער פאַרטיזאַנישער אַנזאַמ־לונג און צו פאַרניכטן זיי ביז צום לעצטן. וואָס מיר האָבן יאָ געווווסט איז געווען דאָס: ס'האָט זיך אָנגעהויבן די „אָבלאָווע", פאַר וועלכער מיר האָבן זיך גע־שראָקן.

דער וואַלד איז געווען אונדזער לעצטער מקום־מקלט. דער וואַלד איז ביז איצט געווען אַן אינדזל אין ים פון גיפט און טויט, וואָס האָט געבושעווט אַרום. לויפן פון וואַלד ערגעץ ווייטער איז נישטאָ ווּהין...

דער רוסישער „פאָליטרוק", סעריאָזשאַ טאָקאַריקאָוו, איז צוזאַמען מיט אונדז. ער איז נישט מיטגעלאָפן מיט די שטאַב־לייט אין דער בהלה, וואָס ס'האָט זיי אַרומגעכאַפּט, ער איז באַוואָפנט פון קאָפּ ביז די פיס, ער האָט אויך אַ האַנט־קאַמפאַס, און דאָס איז אַ נוציק געווער אין די וואַלד־תנאים.

סעריאָזשאַ שטייט אויף דער „פאָלאניע" אונטער אַ בוים און הערט זיך צו

יעדער שאָרך פון יענער זייט, פון וועלכער ס׳קריכן די דייטשן, ווי ער וואָלט אויסגעמאַסטן ווי ווייט זיי זענען נאָך פון אונדז...

מיר הערן דייטלעך ווי ס׳באַוועגן זיך זייערע טאַנקן, ווי ס׳ברעכן זיך ביימער, וואָס שטערן זיי אין וועג. מיר פילן זיך אָבער זיכערער מיט דער רויקער האַלטונג פון „פּאָליטרוק״.

פלוצעם גיט זיך אַ שאָט פון קוילן אין דער ריכטונג פון „פּאָלאַניע״. די קוילן פייפן איבער אונדזערע קעפּ. מיר רירן זיך נישט פון די ערטער און וואַרטן אויף אַ באַפעל.

„אַלע יידן מוזן אומקומען״ — ווייל אַזוי איז דער גזר פון די אויסוווּרפן וועבער און שוואַרץ...

סעריאָזשאַ פירט אונדז אַראָפּ פון דער „פּאָלאַניע״ צום טייכל, און מיר לויפן איבער אויף דער צווייטער זייט אין די זומפיקע ערטער.

אין טויט־שרעק לויפט אַ מחנה פון קרוב 400 יידן, עס לויפן יידישע מאַמעס, האַלטנדיק זויג־קינדער אין זיערע אַרעמס; ס׳לויפן קינדערלעך, אַלטע לייט. די „וועבערס און שוואַרצע״ יאָגן זיי...

***

ווען די דייטשן זענען מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער אַריין אין אונדזער לאַגער אויף דער „פּאָלאַניע״, האָבן זיי געפונען ליגנדיק אין אַ ביידל דער אַלטער, האַלב־בלינדער, פרוי ציפּע בערענשטיין, וועלכער זיי האָבן פאַרברענט לעבעדיקערהייט צוזאַמען מיט דער ביידל.

נאָך דער „אָבלאַווע״ האָט ציפּעס איידעם, ראובן דיטקאָווסקי (איצט אין מדינת־ישראל), צונויפגעקליבן די פאַרסמאָליעטע רעשטלעך פון זיין שוויגער און זיי צו קבורה געבראַכט לעבן דעם אָפּגעברענטער ביידל אויף דער „פּאָלאַניע״*).

מיר געפינען זיך אויפן צווייטן זייט פון טייכל אין זומפיקן וואַלד־באַדן. צווישן די ביימער אַן אָנסופיק פעלד מיט הויכע, ווילדע, שטעכיקע גראָזן. דער פּאָליטרוק סעריאָזשאַ טאָקאַריקאָוו גייט פאָרויס. די מחנה יידן — נאָך אים. ערטערווייז בראָדזשען מיר ביז די קני אין אַ געדיכטער שיכט שליימיק וואַסער. מאַמעס טראָגן זייערע קינדער אויף די פלייצעס.

מיר קומען צו צו אַ טרוקענעם אָרט, וואָס זעט אויס ווי אַן אינזל אין דעם ים פון בלאָטעס. בין השמשות. אין וואַלד ווערט טונקל. ס׳פאַלט צו די נאַכט. ס׳איז שטיל. — — — מ׳הערט נישט דאָס געטראָסקערייַ פון דייטשישע טאַנקן און ס׳פייפן נישט מער קיין קוילן איבער אונדזערע קעפּ... סעריאָזשאַ זאָגט צו אונדז: „ווייטער גייען מיר נישט. די דייטשן וועלן אונדז נישט נאָכיאָגן אין דער נאַכט־פינצטערניש. דאָ וועלן מיר איבערנעכטיקן. ווען ס׳וועט אָנהייבן צו טאָגן, וועלן מיר זען ווייטער וואָס צו טון...״

---

*) אין זעלביקן קבר פון דער מאַמען האָט ראובן דיטקאָווסקי אויך מקבר געווען ציפּעס טאַכטער, זיין פרוי, סימקע, וואָס איז בעת דער „אָבלאַווע״ פאַרוווונדעט געוואָרן און אומגעקומען, ווי אויך זייער 2 קינדער שמואל און משה — ביידע דערשאָסן געוואָרן בעת דער „אָבלאַווע״.

ס׳איז פּינצטער, קאַלט און נאַס. די קינדערלעך ווײַנען — זיי זענען הונגעריק. ס׳פּעלט זיי די „באַקוועמלעכקייטן" פון בײַדל־לעבן, ווו זיי וואָלטן איצט געשלאָפן רויק, געשיצט פון ווינט און רעגן. נישטאָ מיט וואָס אײַנצושטילן דאָס האַרצרײַסנדיק געוויין פון די זויג־קינדער. די מאַמעס זענען פאַרצווײפלט און ווײַנען אין דער שטיל.

מיר זעצן זיך אויס אויף דעם שטיקל טרוקענעם באָדן; אַ טײל פון אונדז שטייט אָנגעשפּאַרט אַן די ביימער, און אַזוי האָט מען „אײַבערגעשלאָפן" די נאַכט. אַ לאַנגע, פינטערע נאַכט.

אַ מחנה ייִדן צוגעפּרעסט אײַנע צו די אַנדערע אויף אַ שטיקל „טרוקענעם" באָדן אין ים פון זומפּ. קינדער ווײַנען, מאַמעס ווײַנען, עלטערע ייִדן קרעכצן, ס׳ווילט זיך, אַז די נאַכט זאָל זיך ציען אַן אַ סוף... וואָס וועט זײַן, אַז ס׳וועט ווערן העלער טאָג? די דייטשן זענען נישט ווײַט פון אונדז. מיר פילן אַ געוויר פון רויך. דאָס ברענען אונדזערע בײַדלעך אין געוועזענעם לאַגער אויפן „פּאָלאַניע", פון וואַנען מיר זענען איצט בערך 2 קילאָמעטער ווײַט.

***

באַגינען, 19טער סעפּטעמבער 1942 (שבת).

איינצלנע שאָסן הילכן אָפּ, און גלייך נאָך דעם אומצאָליקע זאַלפּן. דאָס שיסן די דייטשן אויף „בלינד". אַ צערודערונג אין דער מחנה צעשראָקענע ייִדן. אַלעמענס אויגן זענען געוועגדט צו סעריאָזשאַן, וועלכער שטייט רויק. ווי אַ ענימטער סאָלדאָט, וועלכער האָט דורכגעמאַכט אַ סך שלאַכטן און טויט־געפאַרן, שפּירט ער נאָך די ריכטונגען פון די שיסעריין און ער „מעסט" די ווייטקייט פונעם הילך פון שאָס — פּעסטצושטעלן ווי ווײַט דער שונא איז פון אונדז, כדי אויסצוקלייבן די וועגן מיט וועלכע מ׳זאָל וואָס שנעלער קענען נעלם ווערן. די שיסעריין זענען געווארן שטאַרקער און נענטער. ס׳האָט געדראָעט געפּאַר, אַז די דייטשן זאָלן פּלוצעם אַרויסקריכן פון צווישן די ביימער און אונדז באַפאַלן. דאָס וואָלט באַדייט אַ פולשטענדיקע השמדה ביז צום לעצטן. סעריאָזשאַ האָט די דאָזיקע געפאַר געווואָלט אויסמיידן. ער לייגט פּאָר, אַז די גאַנצע מחנה זאָל זיך צעטיילן אין קלענערע גרופּעס, וועלכע זאָלן זיך צעשיטן אויף אַ געוויסן מהלך איינע פון די אַנדערע און אַנהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט אים. ער אַליין וועט בלייבן פאַרלויפיק אויף דעם אָרט מיט די איבעריקע וואָס וועלן באַשליסן זיין צוזאַמען מיט אים.

דער פאָרשלאָג איז געווען זייער אַ ריכטיקער. דאָך איז כמעט די גאַנצע מאַסע געבליבן זיצן אויף דעם זעלבן אָרט, אַזוי גרויס איז געווען די האָפענונג און זיכערקייט וואָס מיר אַלע האָבן פאַרבונדן מיט סעריאָזשאַן, ווי ער וואָלט געווען ביכולת אַרויסצוראַטעווען פון אַלע אומגליקן, וועלכע הענגען איבער אונדזערע קעפּ, אין דער צייט, ווען ער אַליין איז געשטאַנען פאַר די זעלבע אומגליקן.

די ווייטערדיקע פּאַסירונגען האָבן באַשטעטיקט, אַז דער צוטרוי צו אים איז געווען באַגרינדעט. עד־היום איז שווער צו פאַרשטיין וואָס האָט באַווּעגט דעם

יונגן, דרייסטן סעריאָזשאַ, אַ זון פון גרויסרוסישן פּאָלק, צו נעמען אויף זיך אַזאַ אַחריות און ממש מיט מסירת נפש געפירט, געשיצט, געמוטיקט, און מיט אַלע מיטלען געזוכט צו ראַטעווען דער מחנה שוצלאָזע יידן, וועלכע טויזנטער דייטשן האָבן אויף זיי געלויערט, אַרומגעיאָגט און געזוכט צו פאַרניכטן.

***

אין דעם באַגינען פון 19טן סעפּטעמבער, ווען דער פּאָליטרוק סעריאָזשאַ האָט פאַרגעלייגט, אַז מ׳זאָל צוליב פאַרזיכט־טעמים זיך צעשיטן אין קלענערע גרופּעס, טיילן זיך אָפּ פון דער מחנה 31 מאַן, בראש — ליימע פּיטקאָווסקי.

די 31 מאַן פאַרקלייבן זיך אין אַ שכנותדיקן וואַלד־קוואַרטאַל, אין אַ זומ־פיק ווינקל, באַוואַקסן מיט ווילדגראָז הויך פון אַ מענטשן.

נישט ווייט פון דעם אָרט, ווו מיר האָבן זיך צעלייגט — 150—200 מעטער בערך, שלענגלט זיך דער זעלבער שמאָלער טייכל וואָס פלייצט צופוסנס פון דער פאַרלאָזענער פּאָלאַניע; און פון דער צווייטער זייט, אויף אַזאַ מהלך, ציט זיך אַ לאַנגע, זומפיקע, נאַסע טריבע. די גראָז, וואָס האָט באַוואַקסן דער טריבע, איז געווען פריש צעטאַפּטשעט און איינגעלייגט. טיפע שפּורן פון מענטשלעכע פיס אין זומפיקן באָדן אויף דער טריבע האָבן דייטלעך אָנגעצייכנט, אַז די דייטשן האָבן שוין באַזוכט דעם קוואַרטאַל מיט אַ קורצער צייט פריער פון אונדז. פון דעם האָבן מיר געוואָלט דרינגען, אַז לעת עתה איז נישטאָ קיין געפאָר, אַז די דייטשן זאָלן נאָכאַמאָל זיך דאָ באַווייזן.

פון אַלע זייטן, פון די שכנותדיקע קוואַרטאַלן, הערן זיך שיסעריין. אין אונדזער ווינקל איז דער טאָג אַדורך רויק. אין משך פון טאָג האָבן מיר נישט אָנגעבונדן קיין קאָנטאַקט מיטן הויפּט־לאָגער פון פּאָליטרוק סעריאָזשאַ. ס׳איז געווען זיכערער נישט אַרויסוקריכן פון דעם זומפיקן ווינקל, ווו מיר ליגן באַ־האַלטן. ס׳פּאַלט צו די נאַכט. מיר ליגן אויף אַ קליין פייערל, קאָכן אויף „טיי״ אין דעם אייניציק קענדל וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט, און מיר רויכערן איבערן פייער אַ שטיקל רויע פלייש, וואָס איינע פון דער גרופּע האָט באַווייזן מיטצונעמען ביים אָפּטרעטן פון דער פּאָלאַניע.

דער זיבן־יאָריקער גאַרדע, דער זונעלע פון זלאָטקע ווישניאַצקאַ, שטויסט אָפּ דאָס שטיקעלע, פון רויך פאַרשטונקענע, פלייש וואָס מ׳גיט אים, הגם ער, ווי מיר אַלע, האָט שוין דעם צווייטן טאָג גאָרנישט געגעסן.

— צו וואָס זיך נאָך מאָטערן — זאָגט ער צו זיין מאַמען — נאָך אַ פּאָר טעג און מיר וועלן דאָך סייווי אומקומען...

די ביימער אין דעם זומפיקן ווינקל זענען געווען אָפּגעטיילט אייגע פון די צווייטע דורך לוזשעס וואַסער און ס׳האָט אויסגעזען ווי זיי וואָלטן געשטאַנען אין ריזיקע וואַזעס אַרומגעשאָטן מיט בערגלעך ערד — אַ קאָפּריז פון דער נאַטור... אויף די בערגלעך ערד, צווישן די לוזשעס וואַסערן, גרייטן מיר צו אנודזערע שלאָף־געלעגערס. ס׳איז נישט געווען שטאַרק באַקוועם צו ליגן אויף אַזעלכע „בעט־צייג״ און זיך „צוצודעקן״ מיט דער קעלט וואָס האָט געבלאָזן פון די אַרומיקע וואַסערן.

צו באַוונדערן איז געווען די געדולדיקע האַלטונג פון די עטלעכע קינדער וועלכע זענען געווען מיט אונדז. זיי האָבן זיך נישט באַקלאָגט, נישט געבעטן, נישט געפאַדערט, נישט געמאַנט, זיי פלעגן שווייגן.

***

20טער סעפּטעמבער — דריטער טאָג פון אָבלאַווע.

מיר זענען אָפּגעשניטן פון אַלע אונדזערע גרופּעס. מיר ווייסן נישט וואָס עס פּאַסירט מיט זיי. מ׳הערט נאָר ווייטע שיסעריין. מיר וואַגן נישט אויפּ־צוהייבן זיך פון די ערטער, צו מאַכן וועלכע ס׳איז אויסשפּירונגען, אַחוץ וואָס דורך די הויכע גראָז גייט מען צום טייכל אָנשעפּן וואַסער צו שטילן דעם דורשט.

אין די פּרימאַרגן־שעהן לעבן מיר איבער מינוטן פון טויט־שרעק. מיר דערהערן פֿלוצעם אַ געוויש וואָס דערנענטערט זיך צו אונדז, און פון צווישן די הויכע, ווילדע גראָז באַווייזן זיך צוויי קעפּ פון מענטשן, און זיי באַווען זיך אין דער ריכטונג צו אונדז. ליימע דערקענט אין זיי פּאַרטיזאַנער פון אונדזער אָטריאַד און שפּרינגט אַרויס צו זיי. פון אָזאַ פלוצעמדיקער באַגעגעניש האָבן די פּאַרטיזאַנער זיך אַליין אויך דערשראָקן און געזומען מאַניפּולירן מיט זייער געווער, אָננעמענדיק אונדז פאַר דייטשן.

די צוויי קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער דערציילן אונדז, אַז אין אַלע לאַגערן זענען שוין די דייטשן אַריין, זיי נישטערן צווישן די ביימער און קוסטעס, און ס׳איז פּאַראַן אַ סך קרבנות. נאָך דעם ווי זיי פּאַרבראַכטן די ביידלעך, פּאַרלאָזן זיי די ערטער און גייען ווייטער זוכן נאָך פּאַרטיזאַנישע לאַגערן.

אויף ליימען אַ פּראַגע ענטפערן זיי, אַז אַרום איינעם פון די אָפּגעבראַנטע לאַגערן ליגן צעוואָרפן שטיקער פלייש פון די קיכן, קאַרטאָפל, און ערטערווייז אַפּילו ברויט.

ליימע און סמאַזאַנאָוויטש גייען צוזאַמען מיט די צוויי פּאַרטיזאַנער, וואָס דינען ווי אַ וועגווייזער, צום לאַגער, כדי צו ברענגען אַ ביסל שפּייז. ס׳דויערט אַ לענגערע צייט און זיי קומען נישט צוריק. מיר ווערן אומרויק. פֿלוצעם דער־הערן מיר זייער נאָענט פון אונדז עטלעכע שאָסן. מיר לעבן ווידער איבער שוועָרע מינוטן, מיר ליגן צוגעפּרעסט צו דער ערד און וואַרטן...

ווידער הערן מיר טריט. פון צווישן די הויכע גראָז שווימט אַרויס ליימע אינגאַנצן אַ צעשראָקענער. זיין פּנים איז טויט־בלאַס.

— וואָס האָט פּאַסירט — פרעגן מיר. — ווו איז סמאַזאַנאָוויטש?

— גיכער, לויף צום טייכל און ברענג וואַסער — וועגדט זיך ליימע צו מיר. — סמאַזאַנאָוויטש איז פאַרוווונדעט אין פוס פון אַ קויל־שאָס, מ׳באַדאַרף די ווונד אַרומוואָשן און פאַרבאַנדאַזשירן.

— גיכער, גיכער — שרייט ליימע צו מיר און ער איז מוראדיק אויפגע־רעגט. — וועסט קומען מיט דעם וואַסער וועל איך אַלץ דערציילן.

איך לויף צום טייכל, שעפּ אָן אַ קענדל וואַסער און איך געפּין נישט דעם וועג צוריק צו אודזער גרופּע.

די אויסגעטראָטענע סטעזשקע דורך וואַנען איך בין עטלעכע מאָל אין משך פון די 2 טעג געגאַנגען צום טייכל נאָך וואַסער (ווייל אַנדערע פון אונדזער גרופּע האָבן געבלאָנדזשעט בעת זיי זענען נאָך וואַסער געגאַנגען), איז ווי פאַרשווונדן געוואָרן צווישן די הויכע גראָזן. איך זוך אַרום די סטעזשקע און געפין נישט... ס׳איז שלעכט...

איך לויף הין און צוריק. איך גיי אַריין טיפער צווישן די ביימער, איך מאַך אויף זיי סימנים, כדי איך זאָל נישט פאַרקריכן צו ווייט פון טייכל אין אַ פאַלשער ריכטונג און געפין נישט די סימנים... איך דריי זיך אַרום און בלייב שטיין אַ צעטומלטער אָנגעשפּאַרט צו אַ בוים מיטן קענדל וואַסער אין האַנט... וואָס טו איך ווייטער? אַ ביטערע לאַגע.

ווו ס׳געפינט זיך דער הויפּט־לאַגער מיטן פּאָליטרוק סעריאָזשאַ קען איך מער זיך נישט אָריענטירן... צו די 30 מאַן פון מיין גרופּע אין דערבייאיקן זומפּיקן ווינקל — געפין איך נישט דעם וועג. פאַר מיין קורצן זיין אין וואַלד האָב איך נאָך נישט געהאַט די מעגלעכקייט מיט דעם וואַלד זיך צו באַקענען, אויסצולערנען, וויסן זיינע וועגן, ריכטונגען, אויסצופּלאָנטערן זיך פון זיינע לאַבירינטן. אַ גרויסע קונסט איז געווען דאָס אַזוי גערופענע שניידן אַ „פראַ־מיק" — אַ גלייכן וועג. און פול איז געווען דער וואַלד מיט דייטשן — זיי לויערן אויף אונדז... סמאַזאַנאָוויטש איז שוין פאַרוווּנדעט.

אָנרופן, אויסשרייען אַ נאָמען פון איינעם פון די 30 מאַן האָב איך נישט געוואָלט — שטעלן אין געפאַר זיך און דאָסגלייכן דער גרופּע, ווייל געלויערט האָט דער טויט פון הינטער יעדן קוסט אויף אונדז.

איך שטרענג אָן מיין געהער, אפשר וועל איך אויפכאַפּן אַ גערויש־צייכן פון אונדזער גרופּע. דאָס געלינגט מיר נישט. זיי, דאָרטן, שווייגן אויך. דער פּחד פון טויט האָט אַלעמען אַרומגענומען. איך צי זיך אויס אויף דעם זומפּיקן, אויסגעווייקטן גראָז און וואַרט, אפשר וועט עמעצער פון אונדזערע פאָרט געבן אַ וועלכן נישט איז צייכן. ס׳איז שטיל. מיין מצב ווערט פאַרצווייפלטער. איך בין געבליבן אַליין. אַ זייער שווער געפיל צו בלייבן אַליין אין אַזעלכע תנאים... עס באַפאַלט מיר אַ וויסטער עלנט, דאָ האָב איך אַלץ פאַרלוירן...

איך הייב זיך אויף פון מיין אָרט, בלאָנקע אַרום, און ווידער געפין איך זיך ביים טייכל. איך גיי לענג אויס דעם ברעג נישט האָבנדיק קיין אַנונג וועגן דער ריכטונג. איך קום צו צו אַ קליינעם לאַגער, וואָס איז באַשטאַנען פון עטלעכע אָפּגעברענטע ביידלעך. נעבן איינער אַזאַ אָפּגעברענטע ביידל ליגט מיט אָפענע אויגן צום הימל אַ דערשאָסענער יונגער פּאַרטיזאַן. די גראָז פון אונטער זיין קאָפּ זעט זיך אַרויס אין אַ פאַרגליווערטער, ברוינע מאַסע. איינער פון די ערשטע קרבנות פון דער „אָבלאַווע". ער איז געלעגן די פיס איינגעוויקלט אין „פּאַרטיאַנ־קעס" — די מערדער האָבן פון אים אַראָפּגעצויגן די שטיוול. די הויזן־קעשע־נעס — איבערגעטרייטע, אויסגעטרייסלט פון זיי דעם גאַנצן מישטיינסגעזאָגט פּאַרטיזאַנישן פאַרמעגן... ווי אַ זכר פון דעם רויב איז בלויז פאַרבליבן אַ טאָר־בעטשקע מיט מאַכאָרקע און אַ פּעקל שוועבעלעך. פאַר מיר איז אָט דער שלל

געווען ווי צוגעשיקט פון דער „השגחה“... איך האָב שוין איצט וואָס צו רויכערן.

ס׳איז צוגעפאַלן די נאַכט.

מיין געלעגער האָב איך פאַר מיר אויסגעזוכט ביי דער זייט פון אַן אַראָפּ־געלאָזטן, הויכן בוים, — אינעם קאָפּ פון די רחבותדיק צעווואָקסענע צווייגן. אַזוי ליג איך, פרירנדיק ווי אַ געטריבענער הונט, די גאַנצע נאַכט און שטיל איין מיין אָנגעשטרענגטקייט מיט רויכערן די מאַכאָרקע פון געהרגעטן וואַלד־חבר, דעם פּאַרטיזאַן, וואָס שלאָפט זיין אייביקן שלאָף עטלעכע צענדליק מעטער ווייט פון מיר.

אַ לאַנגע קאַלטע נאַכט. ס׳ווילט זיך, אַז ס׳זאָל כסדר זיין נאַכט. די נאַכט איז אונדזער איינציקע און געטרייע שיצערין. די ביימער זענען אונדזערע גוטע פריינט: דער בוים פאַרשטעלט, באַהאַלט אויס צווישן זיינע באַבלעטערטע צווייגן, ווען דו קלעטערסט אויף אים אַרויף; ער באַהאַלט דיר אונטער זיינע צעשפּרייטע, פאַנאַדערגעווואָקסענע צווייגן, אפילו ווען ער אַליין ליגט אַן אונטערגעשניטענער — — —

נאַכט און ביימער האָבן ניט איינמאָל אונדזער לעבן גערעטעוועט. די נאַכט באַפרייט דיר פון די געפאַרן, וועלכע יאָגן אַרום אין דער ליכטיקייט פון טאָג. דער טאָג שרעקט, די נאַכט באַרויקט, פרישט אָפּ די געדאַנקען, מילדערט דעם געמיט.

עס איז דאָך אַזוי גוט צו ליגן אין אַ פינצטערער נאַכט, אין פינצטערן וואַלד, אין חושך פון אונטער אַן אונטערגעהאַקטן בוים, איינגעדעקט פון זיינע גרינע צווייגן און זיך צוהערן, ווי דאָס האַרץ קלאַפּט רויק, די פּיס רוען זיך אויס, דער צעטומלטער קאָפּ יאָגט זיי נישט אַרום.

עס איז שטיל אַרום, אַ פאַרדעכטיקע שטילקייט, מ׳הערט ניט דאָס וואַיען פון וועלף, די שיסעריין האָבן זיי אַרײַנגעטריבן אין זייערע לעכער, פון וואַנען זיי האָבן מורא אַרויסצוגיין. אין משך פון נאַכט האָב איך זיך איינגעלעבט מיט מיין לאַגע, מיט דער פּינפולער איינזאַמקייט פון בלייבן אַליין.

ווען ס׳הויבט אָן צו שאַרײַען אויף טאָג, קריך איך אַרויס פון אונטער די צווייגן אַ באַרויקטער און האָב זיך איבערגעגעבן דעם גורל אין די הענט — איך האָב דען געהאַט אַן אַנדער ברירה!?... איך טראַכט: וואָס קומט דאָ פאַר?... — געגאַנגען בין איך ברענגען אַ ביסל וואַסער פאַר דעם פאַרוווונדעטן סמאַזאַנאָוויטש און אַ גאַנצע נאַכט ליג איך אונטער אַ בוים מיטן לייַדיקן קענדל אין האַנט... לעבט סמאַזאַנאָוויטש? ביי וועלכע אומשטענדן איז ער פאַרוווונדעט געוואָרן? איז דער שאָס געקומען פון אַ פאַטרול־לויערונג?... איז דאָרט געווען אַ גרויסע אָפּ־טיילונג דייטשן?... עס שטייט פאַר מיינע אויגן ליימעס בלאַסער, דערשראָקענער פנים: „גיכער ברענג וואַסער“, און איך דריי זיך דאָ אַרום מיט דעם לייַדיקן קענדל... האָט ליימע מיט דער גרופּע פאַרלאָזן דעם זומפּיקן ווינקל — אַדער זיי זענען דאָרטן געבליבן ווייטער? — ווייל זיכערער איז נישט אויפּ־צוהייבן די קעפּ, וועלכע קענען אַלע רגע וועלן אַ ציל פאַר דייטשע קוילן... וואָס הייב איך אָן צו טון? צוריק אַרונטערצוקריכן אונטער די צווייגן און ליגן פאַר־באַהאַלטן דעם גאַנצן טאָג?... וואָס וועט דער טאָג ברענגען מיט זיך?...

סוועט אַלץ מער ליכטיקער. באַלד גייט אויף די זון. די ליכטיקייט פון טאָג ברענגט פאַר אונדז אומגליקן... וועל איך נאָך לעבן ביז פאַרנאַכט, כדי צו זען איר שקיעה? וווּ גייט מען דאָ ווייטער?...

נישט ווייט פון דעם אונטערגעשניטענעם בוים ציט זיך אַ טריבע מיט קרייצווענ, וואָס גייען זיך פונאַנדער צו אַלע פיר ווינקלען פון הימל. אויף וועלכע פון די וועגן זאָל איך שטעלן מיינע ערשטע טריט?... וווהין פירן די וועגן?... וועלכע באַגעגענישן דערוואַרטן מיר אויף איינע פון די וועגן?...

די זון איז נאָך נישט אויפגעגאַנגען, עס איז דער אָנהייב פון קאַיאָר. איך גיי מיטן פנים צו מזרח. מיין באַשלוס איז מיט גאָרנישט געווען באַגרינדעט. דער באַגריף פאַר לאָגיק, אויסצורעכענען ווי אַזוי ס׳איז בעסער — איז פון לאַנג געווארן אויסגעווארצלט פון מוח. צו מזרח ליגט מיין שטעטעלע. דער וואַלד האָט אין דעם אָרט אין דער בריט נישט מער ווי 5—6 קילאָמעטער. די טריבע וועט מיר אַרויספירן צו אַ דאָרפישן ישוב. פאַרזיכטיק גיי איך, נישט אין דער מיט פון דער טריבע, נאָר ביים ראַנד, צווישן די ביימער. אַ לאָנקע צעזייט מיט סטויגן היי שנייַדט זיך אַריין צווישן וואַלד, אויפן צווייטן זייט לאָנקע — אין אַ גלייכער ליניע ציט זיך די זעלבע טריבע.

איך הער דאָס בילדן פון הינט. הענער קרייען. סימנים פון אַ נאָענטן ישוב. וועט מיר געלונגען זיך אַרויסצובאַקומען פון בלאָקירטן וואַלד?... וועלכע געפאָרן טראָגט אין זיך דער פאַר מיר אומבאַקאַנטער ישוב צו וועלכן איך גיי?...

די טריבע ענדיקט זיך. עס שפרייט זיך פאַר מיינע אויגן אַ פעלד באַוואַקסן מיט נידעריקע קוסטעס. רעכטס פון פעלד וואַקסן אויס פאַר מיינע אויגן פויערשע כאַטקעס.

איך שלייך דורך איינגעבויגענערהייט צווישן די נידעריקע קוסטעס, וואָס גרענעצן זיך מיט געטנער. וועל איך געפינען אַ צייטווייליקע באַהעלטעניש אין איינע פון די פויערשע כאַטקעס?... איך צי זיך אויס הינטער אַ פלויט פון אַ גאָרטן, נעם מיינע אויגן נישט אַראָפּ פון די פויערשע הייפן אַנטקעגן מיר און קוק נאָך יעדער עוועגטוועלע באַוועגונג.

די זון איז נאָר וואָס אויפגעגאַנגען. מ׳זעט נישט קיין לעבעדיקן נפש, וואָס זאָל זיך באַווייזן פון די הייזקעס, הגם פון די קוימנס שלאָגט אַרויס אַ רויך — אַ סימן, אַז מענטשן געפינען זיך אין די כאַטעס.

לאַנגע, שווערע מינוטן דויערן מיינע אויסשפירונגען, איך באַשליס איבער־צוקלעטערן דעם פלויט און זיך ווייטער איבערגעבן דעם בלינדן גורל... פלוצעם הער איך ווי ס׳פאַלט אַ קאַמאַנדע אין דער דייטשער שפּראַך: „איינס, צוויי, דריי״ — באַגלייט מיט אַ טראַמייט. איך לאָז זיך אַראָפּ פון פלויט אין גראָז אַריין.

אין זעלבן מאָמענט לויפן אַרויס פון די שייערן, פון די שטאַלן, פון די הייזער, דייטשע סאָלדאַטן. זיי שטעלן זיך אויס אויף די הייף, פון וואַנען זיי גייען אַוועק אין גאַס פון דאָרף. יעדער פון זיי איז באַוואָפנט מיט אַ לייכטן האַנט־מאַשין־געווער. זיי ציען זיך מיטן וואַלד אין דער זעלבער טריבע פון וואַנען איך בין נאָר וואָס אָנגעקומען. אין אַ צאָל פון עטלעכע הונדערט מאַן איז

באַשטאַנען די אָפּטיילונג דייטשע סאָלדאַטן, וואָס איז געגאַנגען אין וואַלד צו מאַרדן, ברענען, פיניקן פאַרטיזאַנער און יידישע פרויען מיט קינדער.

אַ צווייטע אָפּטיילונג דייטשע סאָלדאַטן מאַרשירט אַרויס פון דאָרף און פאַרשווינדט אין די וואַלד־טיפענישן — אויף די הייפן אַ באַוועגונג פון איינצלנע דייטשן און פּויערים...

איך ליג צונויפגעקאָרטשעט הינטערן פלויט, צווישן גראָז, מיטן ליידיקן קעגדל אין האַנט. מ׳קען נישט זאָגן, אַז מיין וועג איז געווען אַ יוצלחדיקער — איך בין אַריין אין מויל פון וואָלף.

לינקס פונעם דאָרף גיסט זיך צונויף דער שטח פון נידעריקע קוסטעס מיטן מוטער־וואַלד. פאָרויס, קעגנאיבער מיר, זעען זיך פעלדער מיט עטלעכע כוטאָרן.

קודם־כל באַשליס איך, אַז מ׳באַדאַרף זיך אַרויסצובאַקומען פון דער פאַסט־קע — צו די כוטאָרן — איך פּויזע און שפּרינג פון איין קוסט צום צווייטן. אָט ענדיקט זיך דער קוסטאָרניק און איך גיי באַלד אַרויס אויפן פרייען פעלד. אין־אייַן אָרט קומט מיר אויס איבערצוגיין אַ קאָנאָווע, און איך שפּרינג אָפּ גלייך צוריק. אין קאָנאָווע, אונטער אַ קוסט, ליגט עמעצער מיט אַ ביקס...

— שרעק זיך נישט, „עטאָ סוואָי״ (ד״ה אַן אייגענער) — זאָגט ער צו מיר.

איך האָב אים דערקענט. ער איז אַ פּאַרטיזאַן מיטן נאָמען ציגאַניאָק (שפּע־טער, איינער פון די בעסטע אויסשפּירער־רייטער אין אונדזער אָטריאַד).

איך דערפריי זיך, איך בין שוין נישט אַליין...

אונטערן אָרעם האַלט ציגאַניאָק אַ שטיק ברויט. — גיב מיר אַ ביסן ברויט — בעט איך אים, שוין דער פערטער טאָג ווי כ׳האָב גאָרנישט געגעסן.

— צו די כוטאָרן גיי — זאָגט צו מיר ציגאַניאָק — וועסטו באַקומען אַ שטיקל ברויט... דאָרטן האָב איך די ברויט געגנומען... די שטיק ברויט דאָרף איך צעטיילן פאַר נאָך זיבן מאָן, וועלכע זענען געבליבן דאָ וואָרטן.

— ווען איך בין צוריקגעקומען פון כוטאָר — זאָגט ציגאַניאָק — האָב איך זיי נישט געטראָפן, ווייזט אויס, אַז זיי האָבן באַמערקט אַ געפאָר און זענען זיך צעלאָפן, וואָרט איך דאָ אויף זיי ביז זיי וועלן צוריקקומען.

— צווישן די זיבן מאָן — גיט צו ציגאַניאָק — געפינען זיך אייערע דריי יידן...

איך נעם מיינע אויגן נישט אַראָפּ פון שטיק ברויט, וואָס ליגט פאַרשטעקט אונטער ציגאַניאָקס אָרעם, גלייכצייטיק מעסט איך דעם מרחק צו די כוטאָרן...

ציגאַניאָק גיט מיר זיין מיליטעררישע פעלד־פלאַש צו ברענגען פאַר אים וואַסער צו טרינקען.

פון אָט דעם גאַנג צו איינעם פון די כוטאָרן, בין איך קוים מיטן לעבן אַרויס: דער הויף איז געווען אַרומגעצאַמט. די אַרייננאַנג־טיר צום הויף צוגע־שלאָסן פון אינעווייניק. אַ שוואַרצער, גרויסער הונט רייסט זיך פון קייט און בילט מוראַדיק. דער באַלעבאָס פון כוטאָר שטייט אָנגעשפּאַרט מיט די פלייצעס צום וואַנט פון הויז, ער קוקט אויף מיר און ער קוקט אויפן פרייען פעלד, וואָס ליגט אויסגעשפּרייט הינטער מיינע פלייצעס... איך בעט ביי אים אַ שטיקל ברויט

און באָט אים אָן דערפאַר אַ פּרעכטיקן קעשענע־מעסערל, וואָס איך האָב מיט יאָרן צוריק באַקומען אַ מתנה. דער פּויער שווייגט...

— גיב מיר אַ ביסל וואַסער — בעט איך ביי אים... ער גייט אָפּשליסן דאָס טירל פון הויף, כדי איך זאָל אַרייַנגיין און אָנשעפּן פונעם ברונעם. — פֿלוצים בלייבט ער שטיין און גיט אַ זאָג צו מיר: „אודיראַי פּאָסקאַראַי, ניעמצי אידוט!...“ (אַנטלויף וואָס שנעלער, דייטשן גייען).

איך דריי אויס דעם קאָפּ און זע, ווי פיר דייטשע סאָלדאַטן גייען אין דער ריכטונג פון כוטאָר... מיין קלענסטע אומפאָרזיכטיקייט, וואָלט מיר דאָן אומגעבראַכט.

לאַנגזאַם און רויק, מיט געמאָסטענע טריט האָב איך, כלומרשט, געגומען גיין צו אַ צווייטן כוטאָר אין אַ פאַרקערטער ריכטונג. אָנגעטון בין איך געווען אין אַן אַלטן אויסגעריבענעם, פּויערשן שעפּסן־פּעלצל. אין אָזאַ מלבוש און אָן אַ היטל (דאָס האָב איך נישט פאַרמאָגט) האָט מען מיר געקענט אָננעמען פאַר אַ פּויער פון אַ שכנותדיקן כוטאָר...

איך האָב זיך ווי עס איז דערשלעפּט צו ציגאַניאָקן אָן ברויט און אָן וואַסער, און תיכף האָבן מיר זיך ביידע איבערגעקליבן אין אַ דערנעבנדיקן געדיכטן, יונגן, בעראָזוועלן וואַלד און געגומען אַרומזוכן די זיבן מאָן פון זיין גרופּע, וועלכע זענען נעלם געוואָרן.

אַ לענגערע צייט זוכן מיר זיי אַרום אָבער אָן רעזולטאַט. מיר פאַרשטעקן זיך אוטער געדיכטע קוסטעס און וואַרטן.

ציגאַניאָק לאַנגווייליקט זיך נישט: ער פאַרטרייבט די צייט מיט — דורכפירן אָן „אָבלאַווע“ אויף די לייז — אַ פּלאָג פון וואָס מיר, די וואַלד־מענטשן, האָבן פון דעם מוראדיק געליטן. דאָס געיעג אויף דער דריטע מכה פירט ער דורך סיסטעמאַטיש, גרינטלעך, מעשה פאַכמאַן... ציגאַניאָק שלעפּט זיי אַרויס גאַנצע חמרים פון בוזעם; ער וואַרפט אַראָפּ פון זיך דעם פּידושאָק, זוכט אויס די לייז פון זייערע באַהעלטענישן — אין די פאַלדן און די נעט. אַ רייכן שניט, ממש אַ מטמון מיט באַשעפענישן, געפינט ער אין די הויזן, וועלכע ער ציט פון זיך אַראָפּ. פון זיינע הענט ווערט נישט אַנטרונען קיין איין לעבעדיקער פון די דאָזיקע פאַראַזיטן. זיי באַקומען פון אים די פאַרדינטע שטראָף. מיט אַ באַזונדער רוצחי־שער הנאה ממיתט ער זיי. זיינע נעגל זענען רויט פון פאַרגאָסענעם בלוט. ציגא־ניאָק איז מיט אַלע זיינע חושים אָזוי אַריינגעטון אין דער „שלאָכט“ מיט אַטאָקירן די קליינע בלוט־זויגערס, אַז ווען ער זאָל פלוצעם באַפאַלן וועלן פון שונא, וואָלט ער דעם געיעג אויף זיי נישט איבערגעריסן. מיטן אויסגאַנג פון דער דורכגעפירטער געלונגענער „שלאָכט“ בלייבט ציגאַניאָק צופֿרידן...

„אָטאָמסטיל (נקמה געגומען) בליאַדי, אין זייער מאַמען אַריין“ — און ער פאַרקוקט זיך לאַנג מיט זשעדנע אויגן אויף דעם שטיק ברויט, וואָס ליגט אויפן דורכגעלויזטן מלבוש. ציגאַניאָק ווישט אָפּ די פאַרבלוטיקטע פינגער אָן דעם גראָז. ער נעמט די שטיק ברויט אין זיינע הענט, צופט פאַרזיכטיק און אויסגע־רעכנט קליינע שטיקלעך און וואַרפט עס געשיקט אין מויל. ער רייסט אָפּ פון ברויט אין דער גרויס פון אַ כזית און דערלאַנגט מיר: — „פאָקושאַי“... דאָס

איבעריקע וועט בלייבן פאַר די „רעביאַטעס", זיי קענען זיך אָפזוכן אַלע ווייַלע.

דעם כזית ברויט האָב איך תיכף אַראָפגעשלונגען...

נאָכן „אָפעסן" דעם „מאָלצייט" באַנייען מיר אונדזער זוכן די 7 מאָן, וועלכע פעלן אונדז... ערשט — שפּעט נאָכמיטאָג באַגעגענען מיר זיי. אויסגעשעפט פון די כוחות, הונגעריקע, ווערנדיק אַרומגעיאָגט אין די פּרימאַרגן־שעהן פון עטלעכע צענדליק דייטשע סאָלדאַטן, ווארפן זיי זיך אויפן פּאַרבליבן שטיקל ברויט, וואָס ציגאַניאָק האָט אויפגעהיט פאַר זיי.

צווישן די זיבן מאַן זענען געווען דריי יידן: מאָטיע דוקסין (משה אייזיקס איידעם, היינט אין ביטען), דער 16־יאָריקער מאָטקע מינקאָוויטש (לייזער, משה דעם שניידערס זון) און בערל דער זשירעווער. חוץ דעם יונגן מאָטקע זענען די איבעריקע 6 מאַן געווען באַוואָפנט מיט ביקסן.

מיר געפינען נאָך פינף קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען געקומען צולויפן פון וואָלטשי־נאַרער וואַלד. זיי דערציילן אונדז, אַז אַלע פּאַרטיזאַנישע אָפּטיילונגען פון דעם וואַלד זענען צעקלאַפּט. ס׳איז נישטאָ קיין פאַרבינדונג פון אַיין גרופּע מיט דער צווייטער. יעדערער ראַטעוועט זיך ווי אַזוי נאָר ס׳גלינגט אים. באַזונדער גרויסע פאַרלוסטן האָבן געהאַט די משפּחה־לאַגערן. וועט די אָבלאַווע דויערן נאָך עטלעכע טעג, וועלן מיר אַלע אומקומען, אויב נישט פון דייטשע קוילן, איז פון הונגער — צו אַזאַ באַשלוס זענען מיר געקומען נאָכן אויסהערן דעם באַריכט וועגן מצב, וועלכער האָט זיך געשאָפן.

ס׳איז מיר גוט... דעם זעלבן טאָג, אינדערפרי, בין איך געווען אַליין, איצט זענען מיר 14 מאַן. די משפּחה פּאַרטיזאַנער האָט זיך פאַרגרעסערט.

ס׳פאַלט צו די נאַכט. לאַנג בראָדזשען מיר אַרום אין זומפּיקע וואַלד־ערטער אויסצוזוכן אַ „זיכערן" ווינקל וווּ די נאַכט איבערצוליגן.

— איר — זאָגט צו אונדז איינער פון די 5 קריסטלעכע (די נאָר וואָס געקומענע פון וואָלטשי־נאַרע) פּאַרטיזאַנער — בלייבט דאָ איבערנעכטיקן... מיר וועלן אויס־זוכן אַ צווייטן אָרט נישט וויט פון אייך. צוליב פּאַרזיכטיקייטס־טעמים איז נישט געווונטשן, אַז אַלע 14 מאַן זאָלן זיין צוזאַמען. מאָרגן באַגינען וועלן מיר אַלע באַשליסן וואָס ווייטער צו טון..."

ס׳איז פאַר אונדז, פיר יידן, געווארן קלאָר, אַז זיי ווילן פון אונדז פּטור ווערן... מיר ברעכן אָן צווייגן, בעטן מיט זיי אויס דעם זומפּיקן באָדן און מיר לייגן זיך. מיט אונדז בלייבט ציגאַניאָק און נאָך איין קריסטלעכער פּאַרטיזאַן.

אויף צו מאָגרנס באַגינען איז די חברה 8 מאַן נעלם געווארן — זיי האָבן זיך פון אונדז באַפרייט... שטאַרק באַאָרגט זענען מיר נישט געווען פון אַזאַ פּאַרלוסט, ס׳האָט אָבער געקרענקט זייער „חברישע" באַציונג. דאָס זענען געווען די ערשטע סימנים פון אַנטיסעמיטישן גיפט, וואָס האָבן שפּעטער געברענגט מיט זיך די טרויעריקסטע רעזולטאַטן פאַר די יידישע שרידים אין וואַלד.

שמואל אַסטראַמעצקי
(יודל דעם שוחטס) תל־אביב

לאַגער פּוזעוויטש

סוף פעברואַר 1942 האָט דער ביטענער יודענראַט באַקומען אַ באַפעל פון סלאָנימער געביטס־קאָמיסאריאט (בראש פון וועלכן עס איז געשטאַנען דער באַוווסטער אין דער געגנט מערדער, דער דייטש היק), אַז ביטען דאַרף צוּ־ צושטעלן קיין סלאָנים, ביזן 1טן מערץ ד״י, 150 יוגנטלעכע אויף אַרבעט.

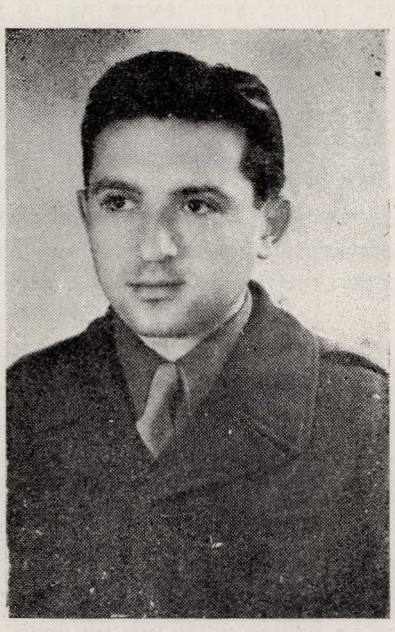

אין שטעטל איז אויפסניי געווען אַ פּאַניק. קיינער איז נישט געווען זיכער צי דאָס פּאַדערט מען די מענטשן אויף אַרבעט, אָדער דאָס איז נאָר אַ שפּיצל אַרויסצונעמען דאָס ביסל יוגנט און זיי ערגעץ וווּ אומברענגען.

דער יודענראַט איז גלייך צונויפגע־ רופן געוואָרן אויף אַ זיצונג, כדי זיך צו באַראַטן אויף וואָס פאַר אַן אופן אויסצוקלייבן 150 פון די עטלעכע הונ־ דערט אַרבעטס־פּעיקע מענער, וואָס דאָס שטעטל האָט געציילט. אויסער דעם האָט דער יודענראַט זיך פאַר־ שטענדיקט מיט קווינטן (דער פאָרזי־ זיצער פון דער אַרבעטס־שטעלע בייס סלאָנימער יידנראַט) און דורך זיין שתדלנות האָט זיך איינגעגעבן צו פאַר־ לייכטערן די גזירה, ד״ה די געפאָדערט גרופּע ארבעטער איז צעטיילט געוואָרן אויף א העלפט: 80 מענטשן האָט מען געדארפט צושטעלן דעם 1טן מאַרץ און די איבעריקע אין א שפּעטערדיקן טערמין.

מיין גורל איז אויסגעפאלן איך זאָל זיין צווישן די ערשטע אכציק.

דעם 1טן מאַרץ זענען מיר אַרויסגעפאָרן. ס׳איז געווען א פראָסטיקער טאָג. בייַם געזעגענען זיך האָט מיר מיין פאָטער געזאָגט: „זיי געזונט שמואל, זאָלסט זיין

מוטיק. מיר וועלן זיי איבערלעבן". פון פאָטערס אויגן האָב איך אַרויסגעלייענט א טיפן טרויער. ער האָט מיר געזאָגט באַרוּיקנדיקע וועַרטער, האָט אויך געמאכט א פריילעכע מינע דערביי כדי מיך צו שטאַרקן און הייבן מיין מוט, אז איך זאָל זיך נישט שרעקן, איך זאָל זיך האלטן מוטיק אין דער פרעמד (איך בין דעמאָלט אלט געווען 17 יאָר).

נאָך מיטאָג זענען מיר אַנגעקומען קיין סלאָנים. מען האָט אונדז איינגעקוואַרטירט אין א גרויסער געביידע, לעבן מארק, אויפן צווייטן שטאָק. די צימערן זענען געווען אָפּגעלאָזן און זייער שמוציק. מיר האָבן ווי ס׳איז זיי געבראכט אין אַרדענונג און יעדער האָט אוועקגעשטעלט זיין פּעקל, און דערמיט זיך קונה געווען א פּלאַץ צום שלאָפן. עסן האָט מען אונדז געגעבן אין א קיך פון יידנראט, לויט דער פּאַרציע וואָס די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן פאר אַן אַרבעטער: 250 גראם ברויט, א פּאָר דעקאָ גרויפן און נאָך קלייניקייטן.

דעם זעלבן טאָג זענען מיר אָנגעמאָלדן געווארן אין ארבעטס־ביוראָ („אַרבעט־שטעלע", ווי די דייטשן האָבן עס גערופן) בייַם סלאָנימער יידנראט, אזוי אז אויף צו מאָרגנס האָבן מיר שוין געדארפט גיין צו דער ארבעט. מידע פון וועג, פון קעלט און פון אַרומלויפן האָבן מיר זיך געלייגט אויף דער ערד איינער לעבן צווייטן, נישט אויסטועַנדיק זיך. צו מאָרגנס פרי זענען מיר אַרויס צו דער אַרבעט. אין דער אַרבעט־שטעלע האָט מען אונדז פאַרטיילט אויף: פאַכלייט, וואָס מען האָט צעשיקט אין פארשיידענע ווארשטאָטן, און אויף שווארץ־אַרבעטער, וועלכע מ׳האָט געשיקט אין אַנדערע פּלעצער. די סטאָליארעס, וואָס זענען געווען צווישן אונדז, האָט מען געשיקט צום שטאָטוואָקזאַל. אַנטקעגן וואָקזאַל איז געשטאַנען אַ געביידע ווו ס׳איז אמאָל געווען א ברויז און שפּעטער איז דאָרט איינגעאָרדנט געוואָרן א טורמע. די געביידע איז געווען ארומגעצוימט מיט א הויכער געמויערטער וואנט, אין וועלכער ס׳זענען געווען 2 טויערן אויף אַריין־ און אַרויסצוגיין .

די סטאָליארעס האָט מען דאָרטן געהייסן בויען טאָפּלטע נארעס, כדי אייַנצוקווארטירן 500 יידישע אַרבעטער וואָס האָבן באדארפט אהין אָנקומען (פון דערעטשין און קאָסעווע און אויך די איבעריקע 70 פון ביטען).

מען האָט אונדז גלייך געמאָלדן, אז אונדזער קוואַרטיר אין דער געביידע בייַם מארק איז א צייטווייליקע, און אז וועַן עס וועלן פארטיק ווערן די נארעס אין דער „טורמע" וועלן מיר אויך אַריבערגיין אהין.

מיך האָט מען אוועקגעשיקט צוזאמען מיט נאָך אנדערע נישט־פאכלייט אויף רוזשנויער גאס. דאָרטן זענען געשטאַנען א סך חורבות פון הייזער וואָס זענען פארברענט געוואָרן אָנהייב מלחמה, וועַן די שטאָט איז שוין געווען באזעצט פון די דייטשן. עטלעכע שווערע רוסישע טאנקען האָבן דעמאָלט געפרווט אדורכרייסן זיך דורך דער שטאָט צו מזרח־צו און אין קאמף, וואָס איז דערביי אנטשטאַנען, זענען פארברענט געוואָרן א היפּשע צאָל הייזער אויף רוזשנויער גאס און אין שכנותדיקע געסלעך.

די אַרבעט איז באַשטאַנען אין פונאַנדערנעמען פאַרברענטע מויערן, ד״ה צעווארפן זיי און צונויפלייגן די ציגל, וואָס די דייטשן האָבן פארקויפט צו די אַרומיקע פויערים. די אַרבעט איז געווען זייער א שווערע. מיר האָבן געדארפט

קריכן איבער לייטערס אויף די וועגט און קיין געצייג האָט מען אונדז אויך נישט געגעבן. ביים צעווארפן די וועגט האָבן מיר זיך געמוזט באנוצן מיט גראטן פון פענצטער און אנדערע פארזשוועדטע אייזנס, וואָס מיר האָבן געפונען אין די חורבות.

די ארבעט איז פאַרגעקומען אונטער דער אויפזיכט פון יידישן אינזשעניער וואָלפזאָן, וועלכער איז געווען דעלעגירט פון סלאָנימער יידנראט. איבער אים האָט געהאט די קאָנטראָל אַ דייטש, דער אינזשעניער פון סלאָנימער געביטס־קאָמיסאַריאַט קריגער.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, האָבן מיר געגעסן אין קיך פון יידנראט. ברויט האָט מען געגעבן אויפן האנט 250 גראם און וואָס מיר וואָלטן געדארפט לעבן נאָר פון אָט דעם עסן, וואָלטן מיר, אַרבעטנדיק, אַזוי נישט געקענט אויסהאַלטן. צום גליק האָט דער ביטענער יידנראט באקומען א דערלויבעניש פון דער זשאנדאר־מעריע צוצופירן יעדע וואָך פראָדוקטן קיין סלאָנים. די פון אונדז, וואָס האָבן געהאט פאמיליעס אין ביטען, פלעגן באקומען צוגעשיקט פון זיי פעקלעך עסן, דערקעגן די, וואָס האָבן קיינעם נישט געהאט, אָדער וועמענס משפחה זענען געוואָרן זייער פאראָרעמט, פלעגן באקומען שטיצע פון ביטענער יידנראט. אזוי ארום פלעגן יעדע וואָך אָנקומען די פורן מיט פעקלעך, וואָס פלעגן אונדז דערהאלטן די נשמה.

אויפן דריטן טאָג פון אונדזער אָנקומען קיין סלאָנים האָט מיט מיר פאסירט א צופאל, צוליב וועלכן איך בין 2 טעג נישט אַרויס צו דער אַרבעט: ביים אויפ־קאָכן אביסל טיי, האָב איך מיך שטאַרק אָפגעברויט די האנט און דער דאָקטער האָט מיך באפרייט אויף 3 טעג פון דער אַרבעט .איך דערצייל דעם דאָזיקן פאל, ווייל א דאנק דעם האָב איך געהאט די געלעגנהייט צוצוזען א כאראקטעריסטישע פאַר יענער צייט סצענע. די דריי טעג בין איך געבליבן אין דער געביידע וואָס אויפן מארק און איך האָב אין ערגעץ נישט געקענט אַרויסגיין. נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן האָב איך אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער אויפן סלאָנימער מאַרק. דער מאַרק איז פול געווען מיט גויים פון די ארומיקע דערפער. א ראַדיאָ־הילכער, וואָס זיינע קולות האָבן זיך געטראָגן איבערן מארק און די ארומיקע גאסן, איז געשטאַנען אין מיטן מארק און הונדערטער פויערים האָבן זיך צוגעהערט צום קאָמוניקאט אין דער וויסרוסישער שפראך פון דער מינסקער ראַדיאָ־סטאנציע. איך האָב גע־הערט אָפגעהאַקטע פראָזעס וועגן „זיגרייכן פאַרויסגאַנג פון דייטשן מיליטער“ און „וועגן יידישע פאראיזטן־קאָמוניסטן מיט סטאלינען און זיין יידישער קליקע בראש“. אין די פענצטער־ווייסטאווועס פון די געשעפטן און הייזער אויפן מארק זענען געהאנגען פלאקאטן מיט קאריקאטורן וואָס ווייזן א יִד מיט א לאנגער נאָז און אזעלכן איז געווען צוגעשריבן: „בעי זשידאָווסקויו האדינו“ (שלאָג די יידישע שלאנג). נאָכדעם ווי דער הילכער האָט געענדיקט דעם קאָמוניקאט, האָט זיך אָנגעהויבן רוישיקע מוזיק. די קלאנגען זענען צו מיר דערגאנגען און האָבן מיר געשניטן דאָס הארץ ווי מיט מעסערס. אין דרויסן איז געווען אן אָדליגע און עס האָט צוגערעגנט א דראָבנע רעגנדל. איך האָב זיך געפרעגט, פאר וואָס קומט עס

אונדז, אז מיר זאָלן זיין אזוי פּארשקלאפט, און אָט, זיי, די האלב־ווילדע, בלוט־דורשטיקע פּויערים זאָלן אַרומגיין פריי?

אין א וואָך ארום האָבן מיר באקומען אַ באפעל אַריבערצוגיין אין דער אַרומ־געצוימטער „טורמע" וואָס אנטקעגן דעם וואָקזאל. יענע געביידע איז געווען ווייט פון צענטער שטאָט. דאָרטן זענען שוין געווען צוגעגרייט צווייענדיקע נאַרעס. אונדזער גרופּע, די ביטענער, האָט פארנומען א באונדער צימער און אין די איבעריקע צימערן האָבן זיך באזעצט די קאָסעווער און דערעטשינער, וועלכע זענען אין דער צווישנצייט אָנגעקומען.

פון די שטיינערנע וועגט, וואָס זענען געווען פייכט פון ווילגאָטש און פון דער צעמענטירטער פּאָדלאָגע האָט געצויגן קעלט און נעץ. דער דיקער הויך־געמויערטער צוים ארום דער געביידע מיטן הויף האָט צוגעגעבן דעם בנין אן אמתן כאראקטער פון א טורמע. אַרויסקוקנדיק פון די צימערן דורכן פענצטער האָט מען געקענט זען פון דער ווייטנס איבערן צוים די ענדע פון דער שטאָט און די בלויקייט פון נישט ווייטן וואלד.

דער אַריינגאנג צום לאגער איז געווען דורך א גרויסן טויער, וואָס פלעגט פאר נאכט צייט פארמאכט ווערן.

יעדן אינדערפרי פלעגן מיר זיך אויסשטעלן צו דריי און זיך געשלאָסענע רייען אַרויסגיין פון לאָגער צו דער אַרבעט. מיר פלעגן דורכגיין דעם סלאָנימער געטאָ, וואָס האָט זיך געפונען אויף ביידע זייטן טייך. וואַרטנדיק ביי דער ארבעטס־שטעלע האָבן מיר געהאט די מעגלעכקייט צוצולויפן אויף אַ פּאָר מינוט צו באַקאנטע אין געטאָ.

פון דער ארבעטס־שטעלע פלעגט מען אונדז ברענגען אויף א פּלאץ, פון וואנען דער נאצישער אינזשעניער קריגער פון געביטס־קאָמיסאַריאָט פלעגט אונדז שיקן אויף אַרבעט אויף פאַרשיידענע ערטער. נאָך דער אַרבעט פלעגן מיר קומען אהיים מידע און צעבראָכענע פיזיש און מאָראליש. פון דעסט ווענן, לייגנדיק זיך שלאָפן פלעגט מען אונדז פארטיילן די פּאָרציעס עסן אויף מאָרגן. וועט עס האָט נאָך געהאט פון די צוגעשיקטע שפּייזן פון דער היים פלעגט אָפּקאָכן א ביסל טיי אין אייוועלע, וואָס פלעגט אָבער נישט קענען דערווארעמען דעם צימער. אויף די חברה, וואָס זענען געשלאָפן לעבן אייוועלע, פלעגט מען קוקן מיט קנאה. זיי פלעגט זיין אַ ביסל טרוקענער און ווארעמער .

אין סלאָנים האָט מען אונדז גערופן „דער אַרבעטס־לאגער". מיר זענען געווען אומאָפּהענגיק פון סלאָנימער געטאָ און מיר האָבן געבילדעט אַ מין באַזונדערן יידישן פערטל. דאָס האָט זיך אויסגעדריקט נישט נאָר אין דעם, וואָס מיר זענען געווען אויסערן געטאָ, נאָר אויך דערין, וואָס מיר האָבן באַקומען די אַרבעט־פאַרטיילונג דירעקט פון געביט־קאָמיסאַריאָט. אָט די דירעקטע אָפּהענגיקייט פון די דייטשע רוצחים האָט אונדז געמאכט פארן שעיר לעזאזל, ד"ה, ווי נאָר ס'האָט זיך געמאכט א שוועך שטיקל ארבעט האָט מען אונדז אהין געשיקט.

אין א וואָך ארום, נאָכן אריבערגיין אין לאָגער, האָט מען אַ געווויסן טאָג נישט פארטיילט די ארבעט ווי געווויינטלעך, נאָר מען האָט אלעמען אריבערגע־שיקט צו די מיליטערישע קאזארמעס אויף עק סקראָבעווער גאס. פון אונדזער

לאגער ביים וואָקזאל ביז די קאזארמעס איז געווען א מהלך פון בערך 4 קילאָמע־
טער. וועז מיר זענען אהין אָנגעקומען האָט מען אונדז אוועקגעפירט אויף א גרויסן
פּלאץ, וווּ ס׳זענען געשטאַנען טויזנטער וועגענער. מען האָט אונדז געמאָלדן, אז
דאָס מוז אַוועקגעפירט ווערן צום וואָקזאל און אָנגעלאָדן ווערן אין וואגאָנעס. דער
באפעל איז געווען, אז דריי מאן דארפן פירן צוויי וועגענער. מען קען זיך פאָר־
שטעלן, ווי שווער ס׳איז געווען. 2 וועגענער האָט מען צוגעבונדן איינעם צום
צווייטן, איין ארבעטער האָט זיך איינגעשפאנט אין די האלאָבליעס, און צוויי
אנדערע האָבן געשטופט. אזוי האָבן מיר זיך ארויסגעלאָזט מיט א גרויסן „אָבאָ״
צום וואָקזאל. יעדע הונדערט מעטער איז געגאנגען א באוואָפנטער סאָלדאט אוּן
אכטונג געגעבן, אז דער אָבאָ זאָל זיך נישט אָפּהאלטן אויף קיין איין מינוט. וועז
דער אָבאָ האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף א ווייַלע, האָבן די מערדערישע סאָלדאטן
געשלאָגן מיט די ביקסן־קאָלבעס. וועז מיר זענען אָנגעקומען מיט די וועגענער
צום וואָקזאל, זענען מיר שוין געווען אזוי אויסגעמאטערט, אז מיר האָבן נישט
געפילט קיין הענט און קיין פיס. מען האָט אונדז אָבער גלייך געטריבן צוריק אין
די קאַזאַרמעס. אַזוי האָבן מיר זיך געשלעפּט אין משך פון טאָג 5 מאָל צוזאַמען
האָבן מיר דורכגעמאכט 40 קילאָמעטער הין אוּן צוריק, ביז מיר האָבן אריבער־
געפירט אלע וועגענער.

אויף מאָרגן איז געווען א נייע צרה: היות ס׳איז שוין געווען די אָנדערע
העלפט מאַרץ אוּן רעגנס זענען געווען אָפּטע, האָט דער טייך אָנגעהויבן צו לאָזן.
אין אין אָרט ביים טייך איז געווען א מיליטעררישער מאגאזין אוּן גרויסע סטויגן
געפּאַקטע היי זענען פאַרפלייצט געוואָרן מיט וואַסער. האָט מען אונדז געבראַכט
אַהין, אוּן אונטערן האָגל פון די נאהייקעס האָבן מיר געדארפט לויפן אין די קאל־
טיקע אייזיקע וואסער אוּן אַרויסשלעפּן די שוועכע אוּן נאסע פּעק היי אוּן
שטרוי. אין א פּאָר טעג ארום איז ווידער געווען אַן עקסטרא ארבעט: א צוג,
וועלכער האָט געפירט ארטילעריע־סנאריאדן צום פראָנט, איז אָנקומענדיק אויף
דער סלאָנימער סטאנציע אראָפּ פון די רעלסן. די וואגאָנעס זענען צעשמעטערט
געוואָרן אוּן די סנאריאדן צעשאָטן. די דייטשע מערדער זענען געוואָרן צעווילדע־
וועט, ווייל זיי האָבן געווווסט, אז דאָס איז א פּארטיזאניש שטיקל אַרבעט. זיי
זענען אריינגעלאָפן אין געטאָ אוּן יעדן יידן, וואָס זיי האָבן געטראָפן, האָבן זיי
געשלאָגן אוּן געשלעפּט צו דער אַרבעט.

אונדזער לאגער איז ארויסגעטריבן געוואָרן צו דער באן־ליניע אוּן אונטער
אַ האָגל פון קלעפּ האָבן מיר געטראָגן די סנאריאדן פון צעשמעטערטן צוג אוּן
אויפגעלאָדן זיי אויף א צווייטן צוג. יעדער סנאריאד האָט געווויגן 55 קג. דער
באפעל איז געווען צו לויפן מיטן סנאריאד אוּן וועד ס׳איז נישט געלאָפן אזוי
שנעל האָט גלייך געכאפט קלעפּ. א סלאָנימער יידּ, וואָס האָט געחלשט אין מיטן
דער ארבעט אוּן איז אומגעפאלן, איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. ביי א בי־
טענער בחור איז אראָפּגעפאלן א סנאריאד אויפן פוס אוּן אים צעבראָכן א פינגער.
זעענדיק אָבער אז אויב ער וועט זיך אָפּשטעלן אויף א פּאָר מינוט וועט ער דער־
שאָסן ווערן, האָט ער פּאָרגעזעצט די ארבעט ביסן סוף טאָג.

אין די טעג וועז ס׳האָט זיך נישט געמאכט קיין עקסטרא־צרה האָבן מיר

פאָרגעזעצט אונדזער געוויינטלעכע אַרבעט, ד״ה, די פאכארבעט אין די וואר־שטאַטן און די שווארץ־ארבעטער ביים צעווארפן די אָפּגעברענטע מויערן אויף רוזשנויער גאס, ווו מיר האָבן כסדר געארבעט אונטער דער קאָנטראָל פון קריגער (פון געביטס־קאָמיסאריאט). דער רוצח האָט געקענט אָנקומען אלע וויילע און וויי איז געווען צו דעם, וועלכן ער האָט געטראָפן שטיין א מינוט ליידיק.

יעדן שבת פלעגט קומען קריגער (אין באגלייטונג פון אינזשעניער וואָלפזאָן) און א מאָל אויך היק צו באטראכטן אונדזער אַרבעט. ווען זיי פלעגן בלייבן צו־פרידן פון דער וואָך ארבעט, פלעגן זיי אונדז געבן אויף מאָרגן, זונטיק, א פרייען טאָג און ווען נישט פלעגן מיר ארבעטן ביזן צווייטן זונטיק, אזוי אז בדרך כלל האָבן מיר געהאט פריי איין טאָג אין צוויי וואָכן.

איין מאָל שבת זענען צו אונדז אַראָפּעגקומען קריגער און היק, באַוואָפנט, און האָבן סאַדיסטיש גענומען זיך רייצן מיט אונדז. צום ביישפּיל: זיי האָבן געשאָסן איבער אונדזערע קעפּ אַזוי, אַז די קוילן פלעגן אַדורכפייפן פאַרביי אונדזערע אויערן. זיי זענען אַזוי געשטאַנען איבער אונדז אַ שעה צייט און מיר האָבן גע־אַרבעט מיט אַזאַ אימפּעט, אַז פאַר דער שעה זענען מיר געוואָרן מיד און צעבראָכן. דערווייל האָט קריגער באַמערקט ווי איינער פון אונדז האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ ווייל, אָפּכאַפּן דעם אָטעם. דער נאַצישער סאַדיסט האָט באַפוילן דעם אַרבעטער אַראָפּצוגיין אין אַ גרוב, וואָס אזי געווען אין דער זייט, און אָנשטעלנדיק דאָס גע־ווער האָט ער געצילט צום אַרבעטער. מיר האָבן געוואָרפן בליקן פון דער זייט אויף דער דאָזיקער סצענע און די הערצער זענען ביי אונדז אָפּגעשטאָרבן פון שרעק. דער ייִד האָט זיך געבעטן ביי אים: „איך האָב דאָך אַ פרוי מיט קינדער״. אָבער קריגער האָט אָנגענומען פאַרן צינגל פון געווער... צום סוף האָט ער געזאָגט: „געה, יודע, אַרבייטן, דאַס צווייטע מאַל ווירסט דו דערשאָסען ווערדען״. מיר האָבן אַלע לייכטער אָפּגעאָטעמט. גלייך נאָך דעם זענען זיי אַוועק. מיר האָבן זיך איבער־געקוקט איינע מיט די אַנדערע און גאָרנישט גערעדט, ווייל וואָס האָבן מיר גע־קענט רעדן? און אויב דאָס איז ווינציק געווען, האָבן מיר אין עטלעכע מינוט אַרום דערזען ווי מען פירט פּלוצעם אין גאַס אַ רוסישן קריגס־געפאַנגענעם. דאָס פירט מען אים צום מאגילניק וועלכער איז נישט ווייט פון דאַנען, דאָרט וועט מען אים פּטרן. די הענט זענען אים געשמידט אויף הינטן. הינטער אים גייען צוויי דייטשע רוצחים, דאָס געווער אָנגעשטעלט צו אים. אין עטלעכע מינוט אַרום נאָך זייער פאַרבייגיין האָבן מיר דערהערט דעם שאָס.

פאַרנאַכט איז קריגער ווידער געקומען און געמאָלדן, אַז מאָרגן זונטיק האָבן מיר פריי, אָבער כדי מיר זאָלן דעם טאָג נישט זיצן אין גאַנצן ליידיק, האָט מען אונדז נאָך דער אַרבעט אַוועקגעפירט אויף אַ פּלאַץ, ווו מען האָט אונדז געגעבן ברעטלעך און פלעקער און מיר האָבן געמוזט זונטיק ביי אונדז אין לאַגער אויפקלאַפּן דערפון נאָסילקעס (טראָגבעטלעך). מאָנטיק אין דער פרי האָבן מיר געמוזט ברענגען פאַרטיקע נאָסילקעס. ס׳איז געווען אַ בילד צום לאַכן און צום וויינען, ווי מיר האָבן, אַ לאַנגע קייט מענטשן, געמוזט טראָגן יעדע 2 מאַן 2 נאָסילקעס דעם גאַנצן וועג פון אונדזער לאַגער ביז צו דער שטשאַרע...

דער 20סטער אַפּריל איז פּאַרצייכנט געוואָרן אין אונדזער זכרון. ס׳איז געווען היטלערס געבורטסטאָג. אייניקע מערדער פון געביטס־קאָמיסאַריאַט זענען אַראָפּגעקומען צו אונדזער אַרבעטפּלאַץ צו איזדעקעווען זיך איבער אונדז און זיך קוויקן מיט אונדזער בלוט. זיי זענען געקומען 10 אַ זייגער אין דער פרי און האָבן זיך גלייך געזומען צו דער „מלאכה״: זיי האָבן אויסגעפונען גראָבע שטעקנס און אָנגעהויבן אונדז צו שלאָגן ווו עס לאָזט זיך. איך האָב באַקומען קלעפּ אין די זייטן און אין פּלייצע. נאָר ווען איך האָב געכאַפּט צוויי קלעפּ אין קאָפּ איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן און איך האָב אויף אַ מינוט פאַר־לוירן דאָס באַוווסטזיין. באַלד אָבער בין איך געקומען צו זיך. די וועלכע האָבן געאַרבעט אין דער הייך, ביים צענעמען די וועגט, און די מערדער האָבן זיי נישט געקענט דערלאַנגען מיט די שטעקנס, זענען געוואָרן פאַרוואָרפן מיט שטיינער און ציגל און ווען עמעצער האָט געוואָלט אויסמיידן די שטיינער, האָבן די מערדער אים געדראָט מיטן רעוואָלווער. אַזוי האָבן זיי געבושעוועט מער ווי אַ שעה. ביי פיל פון אונדז זענען געווען צעבלוטיקטע פנימער.

אַזוי זענען אַדורך זיבן וואָכן ווי מ׳האָט אונדז געפּיניקט ביי שוועראַרבעט. אָבער צו יעדער צרה געווינט מען זיך צו. און מיר פלעגן אָפּוואַרטן יעדע וואָך אויפן פּעקעלע פון ביטען און אויפן בריוועלע מיט אַ פּאָר וואַרעמע ווערטער פון דער היים. מיין פאָטער פלעגט מיך אין יעדן בריוועלע טרייסטן און מונטערן, צושרייבנדיק די פּאָר ווערטער: „ה׳ ירחם...״ צוזאַמען מיט די פּעקלעך פלעגט אויך אָנקומען די שטיצע פון יודענראַט, וואָס פלעגט פאַרטיילט ווערן צווישן די אָרעמע פון אונדז. צו דעם צווועק האָבן מיר אויסגעווויילט אַ קאָמיטעט, וועלכער האָט אַכטונג געגעבן אויף אַן אָרגנטלעכער פאַרטיילונג פון דער שטיצע.

אין אַ פרייען זונטיק פלעגן מיר שורותווייז אויסגעשטעלט ווערן צו דריי, כדי צו גיין אויף אַ פּאָר שעה אין געטאָ. דאָרטן פלעגן מיר פאַרברענגען, ווער ביי אַ פרייַנט און ווער ביי אַ באַקאַנטן און אַ מאָל עסן מיטאָג מיט דער משפּחה צוזאַמען ביי אַ טיש, צו וועלכן מיר זענען געווען אָזוי זשעדנע, ווייל מיר פלעגן שטענדיק עסן אין כאַפּעניש און מערסטנס — טרוקנס.

אָזוי האָבן מיר געלעבט און געמיינט אַז טאָקע „ה׳ ירחם״ און מען וועט דורכשטופן די צרה. עס האָט זיך זייער געבענקט אַהיים, כאָטש דער מאָרגן איז געווען נישט זיכער נישט דאָ און נישט דאָרטן. ס׳האָט זיך אָבער געוואָלט זיין צוזאַמען מיט דער פאַמיליע. וואָס עס זאָל נישט געשען — אַבי זיין צוזאַמען.

צייטנווייז פּאָר דער אַרבעט, ווען איך פלעג שטיין אין אונדזער טורמע און אַרויסקוקן פון פענצטער, פלעגט מיין בליק פאַלן אויפן ווייטן וואַלד. עס זענען שוין געשטאַנען שיינע פרילינגטעג, די זון שיינט, צום לאָגער דערטראָגט זיך פייגל־געזאַנג, אַלץ אין דער נאַטור איז פונקט אָזוי ווי אין דער וועלט וואָלט קיין שום ענדערונג נישט געווען. דאָס האַרץ פלעגט זיך מיר צונויפדריקן פון ווייטיק און פון בענקשאַפט נאָך דער פרייהייט און גרויליקע מחשבות פעלגן יאָגן איינע די צווייטע. אָט זענען מיר אַליין, ווייט פון עלטערן, פון היים, אין אַ מין טורמע אונטער שמירה, און צו יעדער מינוט קענען אונדז אַרומרינגלען

חיות אין מענטשנגעשטאַלט און אונדז צעשיסן ווי די הינט. און ס׳איז גאָר נישטאָ קיין עצה דערצו און מיר זענען הילפלאָז ווי די שעפסן.

שבת, דעם 20סטן אַפּריל, איז, ווי יעדן שבת, געקומען קריגער אין דער באַגלייטונג פון וואַלפסאָן. נאָכן באַקוקן אונדזער אַרבעט, האָט אונדז קריגער געמאָלדן אָט וואָס: „מאָרגן זונטיק האָט איר פריי. איבערמאָרגן, מאָנטיק, זאָלט איר גלייך אין דער פּרי זיך איינפּאַקן און וואַרטן ביז מען וועט אייך קומען נעמען. איר פּאָרט אַריבער אין אַ צווייטן לאַגער". קיין אַנדערע פּרטים האָט ער נישט אָנגעגעבן. מיר האָבן קוים זיך דערוואַרט אויפן סוף פונעם טאָג. יעדער איינער איז פאַרדאגהט און יעדער פּרווט טראַכטן, וווהין מען קען אונדז שיקן. עס באַהערשט אונדז אַ שרעקלעכע אומזיכערקייט און אָט דוכט זיך, אַז עס איז שוין דער סוף... אפילו אין בעסטן פאַל, אויב מען וועט אונדז נישט אַרויספירן הרגענען, נאָר איבערפירן אין אַן אַנדער לאַגער, בלייבן מיר אַלץ אָפּגעריסן פון אונדזערע עלטערן און משפּחות. עס איז אַ גרויזאַמער מצב, וועו עס דערוואַרט דיך עפּעס שרעקלעכס און דו וויסט נאָך נישט וואָס. מיר זענען געלעגן אויף די נאַרעס און נישט געקענט איינשלאָפן. אַ סוף! ווי דערלעבט מען שוין מאָנטיק אין דער פרי, אַז מען זאָל שוין וויסן וואָס און וועו, וויל פון דער שפּאַנונג קען מען פון זינען אַראָפּ.

צו מאָרגנס, זונטיק, האָבן מיר זיך אויסגעשטעלט אין שורות און געגאַנגען אין געטאָ זיך געזעגענען מיט אונדזערע פריינד.

ווידער גייען מיר אין גאַס צו דריי אין אַ שורה, מיט די געלע לאַטעס, און כאָטש ס׳איז דאָך שוין קיין נייס נישט, קוקן אויף אונדז אַראָפּ די גויים, וואָס גייען אויפן טראָטואַר, אייניקע מיט שפּאָט און אַנדערע מיט האַס, צופּרידענע פון אונדזער מפּלה... אין געטאָ זענען מיר זיך צעגאַנגען יעדער צו זיינע באַקאַנטע און האָבן דערציילט וועגן דער גזירה, אַז מען פּירט אונדז אַריבער. אין יודענ־ראַט האָט מען אונדז באַרויקט, אַז מען פּירט אונדז אין דער אמתן אַריבער אין אַן אַרבעטלאַגער, נישט וויט פון סלאָנים, אָבער וווהין האָבן זיי נישט געווווסט. דערווייל איז אונדז געלונגען זיך צו דערוויסן וועגן אַ „געלעגנהייט" קיין ביטען און מיר האָבן אָנגעשריבן בריוועלעך אַהיים. צוריקקומענדיק אין לאַגער זענען מיר גלייך אַרויף אויף די נאַרעס און געפרווט שלאָפן. די שרעק פאַרן מאָרגן האָט אונדז באַהערשט און ס׳האָט זיך געוואָלט כאָטש גוט אויסשלאָפן כדי אויסצומיידן דעם פאַרבאַרגענעם פּחד.

און אָט האָבן מיר דערלעבט מאָנטיק אין דער פרי און געמומען איינפּאַקן אונדזערע פּעקלעך. אין דרויסן האָט זיך געשטעלט זייער אַ כמאַרנער טאָג, ממש ווי ס׳איז אויפן האַרצן. מיר האָבן איבערגעבינסן אַ שטיקל טרוקן ברויט און געוואַרט אויף דעם וואָס ס׳וועט געשען. 8 אַ זייגער איז געקומען קריגער אין באַגלייטונג פון אַ קאָמפּאַניע וווייסרוסישער פּאָליציי, באַוואָפנט מיט ביקסן, ער אַליין האָט געהאַלטן אַ גומענעם שטעקן אין האַנט. וועו מיר האָבן דערזען די וווייסרוסישע פּאָליציי איז אונדז פינצטער געווארן אין די אויגן. אַנגעטאָן זענען זיי געווען אין לאַנגע שווארצע שינעלן און ס׳האָט געפעלט קוקנדיק אויף זיי, אַזוי ווי פון שרצים. איך האָב בעת מעשה געטראַכט, אַז איך וואָלט אַפילו

אומגעקומען מיט דער ערגסטער מיתה־משונה, אַבי נישט דורך די הענט פון אָט די שמוציקע חזירים.

קריגער האָט באַפוילן די גרופּן־פירער, אַז אַלע מענטשן מיט די פּעקלעך זאָלן אַרויסגיין אויפן פּלאַץ און זיך אויסשטעלן: ביטען באַזונדער, קאָסעווע און דערעטשין באַזונדער. ער האָט קאָנטראָלירט צי עס שטימט די צאָל, נאָך דעם האָט ער געהייסן אַלע פאַכלייט אַרויסגיין פון דער רייען, און האָט דער־קלערט אַז זיי בלייבן אין סלאָנים.

„די איבערגעבליבענע עטלעכע הונדערט מאַן, גייען באַלד אַרויס פון סלאָ־נים. קיינער פון אונדז זאָל נישט מאַכן דעם פּרווו צו אַנטלויפן" ווייל, „ווער עס לאַופט ווירד ערשאָסען ווערדען". ס'איז במילא נישט געווען קיין קלער צו אַנטלויפן, ווייל די משפּחות אין ביטען זענען געווען ערב פאַר אונדז און ווער פון אונדז וויל עס זיין אַזאַ עגאָיִסט און צאָלן פאַר זיין רעטונג מיטן פּרייז פון אומברענגען אַ משפּחה?

די פּאָליציי האָט באַקומען פון קריגערן די לעצטע אינסטרוקציעס. ס'איז געקומען דער באַפעל אַרויסצוגיין פון לאַגער. אויסגעשטעלט צו דריי, יעדערער מיטן פּעקל אויף דער פּלייצע, זענען מיר אַרויס פון טויער און געכאַפּט אַ בליק אויף די פאַכלייט, וועלכע זענען פאַרבליבן אויפן פּלאַץ. מיר האָבן זיי דאַן מקנא געווען.

מיר זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג צום געטאָ, אָבער פאַרן געטאָ האָט מען פאַרדרייט אויף רעכטס אין דער ריכטונג צו צפון. אַלע דורכגייערס האָבן זיך אָפּגעשטעלט קוקן. אונדזערע רייען האָבן זיך געצויגן און פאַרנומען אַ לאַנגן שטיק וועג. יעדע 50 מעטער איז געגאַנגען אַ פּאָליציאַנט.

ס'האָט אָנגעהויבן צו רעגענען און גלייכצייטיק שיטן אַ נאַסער שניי, וועל־כער האָט געצופּט די הענט נאָך ערגער ווי ביי אַ פראָסט. ענדלעך זענען מיר אַרויס פון שטאָט און געמיטן דעם וועגווייזער: „קאָזלוישטשינע 28 קמ'". אויפן שאָסיי האָט אונדזער קאָלאָנע אויסגעזען נאָך לענגער. דער ווינט איז געוואָרן שטאַרקער און געשאָסן אין פּנים אַריין דעם רעגן. מיר האָבן געמיטן די לעצטע הייזער פון שטאָט און אייניקע כוטאָרעס. דער שאָסיי האָט זיך געצויגן אין מיטן פעלד. לינקס האָט זיך נאָך געזען די שטאָט און די באַנליניע, וואָס שלענגלט זיך פון דער ביאַליסטאָקער זייט. פאָרנט, גאָר נאָענט, האָט זיך געזען דער וואַלד.

מיר זענען געגאַנגען שטיל און נישט גערעדט. דער ווינט און דער רעגן האָבן געפייפט אין פּנים אַריין. ווען מיר זענען אָנגעקומען צום ראַנד וואַלד האָט די פּאָליציי באַפוילן זיך צוצוזעצן ביים ברעג שאָסיי, אָבער זיך נישט דערוויי־טערן אין וואַלד. ווער עס דאַרף מאַכן די באַדערפענישן — איז אויפן אָרט און נישט אַריינגיין אין וואַלד. פּלוצעם — ס'קנאַלט אָפּ איין שאָס נאָכן אַנ־דערן. דאָס שיסן די ווייסרוסישע פּאָליצייִשע מערדערס סתם אַזוי זיך, כדי זיך צו רייצן מיט אונדז און פאַרגרעסערן אונדזער בהלה. נאָכן אָפּרוען זיך, האָבן מיר פאָרגעזעצט גיין מיט שאָסיי, וואָס האָט געפירט איצט דורכן וואַלד.

מיר זענען אַזוי אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר שעה. דער רעגן האָט שוין דורכגע־

נעצט אונדזערע זאכן דורך און דורך, קיין איין פאדעם איז נישט געבליבן טרוקן. גייענדיק איז נאך געווען ווארעם. נאר קריגער האט אנגעיאגט מיט זיין טאקסי און געהייסן דער פאליציי, מ׳זאל אונדז לאזן אפרוען זיך. מיר האבן זיך געזעצט אויף דער נאסער ערד. עס האט אונדז געקלאפט א צאן אן א צאן פון קעלט און נעץ. נישט ווייט איז געשטאנען א וועגווייזער מיט דער אויפשריפט 7—21, דאס הייסט, 7 קמ׳ פון סלאנים און 21 קמ׳ צו קאזלוישטשינע (א קליין שטעטל צפון־זייט פון סלאנים). אין 15 מינוט ארום זענען מיר געגאנגען ווייטער. דער וואלד האט זיך געענדיקט. מיר האבן דערזען א דארף פון דער רעכטער זייט און א גרויסע אזיערע פון דער לינקער. מיר האבן אויסגעמיטן דאס דארף און ווידער ארײן אין וואלד. אזוי זענען מיר געגאנגען עטלעכע שעה. דער רעגן האט אלץ געגאסן אומברחמנותדיק. 2 א זייגער זענען מיר אנגעקומען אין א דארף, וווּ דער שאסיי האט זיך געענדיקט. עס האט זיך אנגעהויבן א זאמדיקער וועג. דער סלופּ ביי דער זייט וועג האט געוויזן 17—11, דאס הייסט, מיר זענען אפגעגאנגען 17 קילאמעטער און מיר גייען נאך ווייטער אן אפרו, נאסע, אויסגעהונגערטע.

ארום האלב 4 נאך מיטיק זענען מיר צוגעקומען צו א דארף, וווּ אויף א סלופּ איז געווען אן אויפשריפט: פוזעוויטשי. א צווייטער סלופּ ביים וועג האט געווויזן 21—7, דאס הייסט, מיר זענען שוין אפגעגאנגען 21 קילאמעטער. מען האט אונדז געהייסן אפשטעלן זיך לעבן 4 שייערן, וועלכע זענען געשטאנען לינקס פון וועג. אין א האלבער שעה ארום זענען געקומען אומבאקאנטע גויים אין באגלייטונג פון אן אינזשיניער און א טעכניקער. די פאליציאנטן האבן אונדז געהייסן ארײנגיין אין די שייערן. מיר זענען גלייך געלאפן אין די שייערן, כדי זיך צו באשיצן א ביסל פונעם רעגן, וועלכער האט נאך אלץ נישט אויפגעהערט.

אין די שייערן איז געווארן אזוי ענג, אז מיר זענען געזעסן, אדער געלעגן איינער לעבן אנדערן, צונויפגעפרעסט ווי העריגנ... אפרוענדיק זיך א ביסל האבן מיר דערזען אז מיר זענען אן א שמירה. די פאליציאנטן און די נייע גויים זענען אוועק. דער טאג איז שוין באלד אוועק. דער רעגן האט אויפגעהערט. איך האב געעפנט מיין פעקל. אלץ איז דארט געווען נאס. נאר מיט נסים זענען געבליבן טרוקן א פאר הויזן און א העמד, וואס זענען געלעגן אין מיטן. איך האב זיך איבערגעטאן און בין ארויס פון שייער באטראכטן די געגנט.

אונדזערע שייערן זענען געשטאנען איינער לעבן אנדערן, בערך א 300 מעטער פון דארף. פארביי די שייערן, צווישן זיי און דעם דארף, האט זיך געשלענגלט א קליין טייכעלע. אויף יענער זייט טייכל זענען געווען קוסטעס. נאך די קוסטעס — דער וואלד. פון רעכטס — דער וועג מיט וועלכן מיר זענען געקומען אהער. לינקס — דאס דארף. פון הינטן — גאנץ נאענט — דער וואלד. בכלל האט זיך דער וואלד געזען פון אלע זייטן. אויף דער צווייטער זייט דארף האבן שוין געגרינט די פעלדער פונעם אויפגעגאנגענעם קארן. די געגנט בכלל איז געווען נישט קיין גלייכע. קליינע בערגלעך זענען זיך פון אלע זייטן. עס האט אונדז דערמאנט די ביטענער „בארגיקע" געגנט.

אַזוי ווי מיר האָבן געזען אַז קיינער היט אונדז נישט, האָבן מיר זיך געלאָזט גיין צום דאָרף עפּעס קויפן עסן פאַר די פּאָר גראָשן וואָס יעדערער האָט נאָך ביי זיך געהאַט. מיר האָבן געפונען אַ קלאָדקע אַריבערצוגיין דאָס טייכל און זיך אַריינגעלאָזט אין דאָרף. די ערשטע האָבן נאָך באַוויזן עפּעס צו קויפן, אָבער באַלד איז אָנגעלאָפּן די פּאָליציי און אונדז פאַרטריבן, וואָרענענדיק אַז ווער עס וועט זיך נאָך אַ מאָל באַווייזן אין דאָרף, וועט דערשאָסן ווערן. בלית־ברירה האָבן מיר זיך אומגעקערט אין די שייערן, ווער מיט אַ פּאָר אייער אין קעשענע און ווער מיט אַ קובאָק מילך אין האַנט. עס האָט אָנגעהויבן טונקל צו ווערן. מידע, אויסגעמאַטערטע, דורכגענעצטע האָבן מיר זיך געלייגט שלאָפן אויף דער ערד, איינער לעבן אַנדערן. ס׳איז געווען אַזוי ענג, אַז מיר האָבן געקענט ליגן נאָר אויף איין זייט. וועגן אויסטאָן זיך איז קיין רייד נישט געווען. טויט־מידע פון גיין און פון די איבערלעבענישן פון טאָג, זענען מיר איינגעשלאָפן. אויף מאָרגן זענען מיר אויפגעשטאַנען צעבראָכענע פון האַרטן געלעגער און פין דער נעץ. גלייך זענען אָנגעקומען דער אינזשיניער און דער טעכניקער און האָבן אונדז רעגיסטרירט און פאַרטיילט אין גרופּעס פון 10 מענטשן. דערביי האָבן זיי אָנגעזאָגט אַז ווען עמעצער וועט אַנטלויפן זענען מיר אַלע פאַר אים פאַראַנטוואָרטלעך, ד״ה די איבעריקע ניין פון זיין גרופּע. אויסער דעם זענען די משפחות אין דער היים אויך פאַראַנטוואָרטלעך. זיי האָבן אונדז אויך געמאָלדן אַז מיר וועלן אַרבעטן ביים לייגן אַ שאָסיי אויפן וועג פוזעוויטש — קאָזלוישטשינע.

דעם ערשטן טאָג האָט מען אונדז געהייסן אייגאַרדענען אונדזער לאַגער. עס זענען אָנגעקומען מאַשינעס מיט שטעכיקע דראָט און סלופּעס. לויטן באָפּעל איז מען צוגעטראָטן מאַכן אַ צוים אַרום די שייערן. כדי מיר זאָלן קענען צוקומען צום וואַסער פון טייכל האָט מען אַריבערגעפירט דעם צוים אויך איבערן טייכל און צוריק, אַזוי אַרום אַז 30 מעטער לענגאויס דעם טייכל זענען איינגעשלאָסן געווארן אין איין טעריטאָריע מיטן לאַגער. דער גאַנצער לאַגער האָט פאַרנומען אַ שטח פון אָנדערטהאַלבן ביז צוויי העקטאַר. די דראָטן האָבן אונדז אַריינגעבראַכט אין אַ נאָך מער דערדריקנדיקער שטימונג. די דראָטן האָבן דאָ געמאַכט אַן ערגערן רושם ווי די מויער אַרום אונדזער לאַגער אין סלאָנים, ווייל סלאָנים איז דאָך אַ שטאָט, האָט זיך עס אַזוי נישט אַרויסגעפילט. אָבער דאָ, אויפן שויס פון דער נאַטור, ווען אַרום איז וואַלד, לאָנקעס, דאָס טייכל, האָט עס אונדז אין גאַנצן דערדריקט. נאָכן פאַרטיק מאַכן דעם צוים האָבן מיר געמאַכט נאַרעס אין די שייערן, ווייל מיר האָבן זיך נישט געקענט אויסלייגן אויף דער ערד צו 75 מאָן אין אַ שייער. נאָך דעם האָט יעדערער פאַרנומען אַן אָרט, ווער אויף דער ערד און ווער אויף די נאַרעס. מיין גורל איז אויסגעפאַלן צו שלאָפן אויף אַ נאַרע. ס׳איז נאָך אַלץ געווג ענג גיווען, אָבער דאָך באַקוועמער ווי פריער. צו מיטיק האָט מען געבראַכט דעם קאָכקעסל און די פראָדוקטן. די „פראָדוקטן״ צו קאָכן מיטיק פאַר הונדערט מאָן זענען געווען 3 קג׳ פלייש, אַ פּאָרציע גרויפן און אַ ביסל קאַרטאָפל, אויסער ברויט צו 25 דעקאָ אויף אַ מענטשן. דאָס ברויט איז געווען נאַס און קוואַטשיק, דאָס פלייש האָלב

פֿאַרשטונקען. אייניקע פון אונדז זענען צוגעטרעטן צום קאָכן, ווען מיר אַלע האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט צום טייכל זיך וואַשן.

היות ווי נאָר 30 מעטער לענגאויס דעם טייכל האָבן געהערט צום לאָגער, האָבן מיר באַשטימט אַז די ערשטע 5 מעטער, פון וואַנען דאָס וואַסער קומט אַן, זאָלן זיין נאָר פֿאַר דער קיך און קיינער זאָל זיך דאָרט נישט באָדן, ווי אויך נישט וואַשן דאָס „געשיר", ד"ה די קאָנסערוון־פּושקעס פון וועלכע מען עסט. די איבעריקע 25 מעטער טייכל האָבן אָבער נישט געקענט באַפרידיקן די באַ־דערפֿענישן פון בערך 300 מענטשן, בפרט אַז דאָס וואַסער איז געווען זייער פּלאַץ, נישט מער ווי 10 צענטימעטער די טיף און דערצו האָט עס לאָגזאָם געפּלאָסן.

די זופּ איז געווען שיטער. אַ גרויפּ האָט נאָכגעיאָגט אַ גרויפּ, און ווען ס׳איז געלונגען צו געפֿינען א קאָרטאָפּל אין דער זופּ, האָט מען געמאָכט נישט „בורא פּרי האדמה" נאָר, „שהחיינו". וועגן פּלייש איז שוין אַפּגערעדט, מיר האָבן עס פֿאַר די אויגן נישט געזען. טראָץ אַלע צרות און פּיין האָבן מיר, אַרויפקריכנדיק אין אָוונט אויף די נאָרעס, געזונגען לידער ביז מיר זענען אייַנגעשלאָפֿן. מיר האָבן זיך נישט אויסגעטאָן, ווייל די אָוונטן זענען געווען קאַלטע און קיין קאָלדרעס האָבן מיר נישט געהאַט.

אויף צו מאָרגנס האָבן אונדז די שומרים צעטיילט אויף צוויי גרופּעס. איין גרופּע האָט מען אַוועקגעפֿירט אין דער ריכטונג צו סלאָבים, די צווייטע אין דער ריכטונג צו קאָזלוישטשינע. איך בין געווען אין דער צווייטער גרופּע. מיר זענען געגאַנגען אַ האַלבן קילאָמעטער. אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען אין אָנשיטן אַ „נאָסיפּ". די שומרים האָבן אונדז געיאָגט און נישט געלאָזט זיך אָפּרוען. פון צייט צו צייט פלעגן זיי אַרויסכאַפּן אַ לאָפּעטע און געבן איבער די פּלייצעס. 12 אַ זייגער האָט מען אונדז געגעבן פּריי אַ האַלבע שעה צייט. פון האַלב איינס האָבן מיר געאַרבעט ביז אָוונט. דאָן האָט מען אונדז ווידער אויסגעשטעלט צו דריי און געפירט צוריק אין לאָגער. צוריקקומענדיק האָבן מיר זיך דערוווסט אַז קיין ברויט און פלייש האָט מען שוין היינט נישט געגעבן, נאָר אַ ביסל זופּ פון גרויפֿן און קאָרטאָפּל. די שומרים האָבן צוגעזאָגט אַז מאָרגן וועלן מיר באַקומען טאָפּלט. צום גליק האָבן מיר געהאַט רעשטלעך פון לעצטן פּעקל פון דער היים, האָט יעדערער נאָך אויסגעפונען אַ לעצט שטיקל ברויט, א פּאָר קאָרטאָפּל און געשטעלט זיך עפּעס אָפּקאָכן. איז אָבער נישט געווען קיין האַלץ און די שומרים האָבן נישט געלאָזט אַרויסגיין אין וואַלד אָנקלייבן אַ ביסל צווייגן. מיר האָבן צונויפּגעקליבן ווי עס איז אַ פּאָר שפּענדלעך און פּלעקלעך, וואָס זענען געווען אין לאָגער, און האָבן געמאָכט פּייער.

די גרופּע, וועלכע איז אין דער פּרי אַוועק אין דער ריכטונג צו סלאָבים, האָט זיך אומגעקערט אָנדערטהאַלבן שעה נאָך אונדז, ווייל זיי זענען געגאַנגען, ווי מיר, גאַנצע 5 קילאָמעטער ביז צום אָרט וווּ ס׳הייבט זיך אָן דער שאָסיי, אוּן זיי האָבן דאָרטן אויך געאַרבעט ביי אַ נאָסיפּ. פּאַרנאָכט האָבן זיך אַרום די דראָטן צונויפּגעקליבן פּויערים און האָבן זיך איינגעקוקט אין אונדז פונקט ווי מען קוקט אין אַ זאָאָלאָגישן גאָרטן אויף די חיות אין די שטייגן.

דער פּאָסט וואָס מען האָט אונדז נישט געגעבן קיין ברויט האָט אונדז זייער

דערדריקט. פֿאַר אונדז איז געווען קלאָר, אַז זיי וועלן אונדז דורך אַרבעט און הונגער פֿאַרפֿיניקן. אויפן אַנדערן טאָג נאָך דער אַרבעט האָבן מיר באַקומען נאָר די פֿאָרציע ברויט און קיין זופ האָבן זיי שוין אין גאַנצן נישט געגעבן. איצטער האָבן מיר שוין נישט געהאַט קיין ספק אַז זיי ווילן אונדז טאַקע פֿאַרפֿיניקן דורך הונגער. די רעזערוון וואָס מיר האָבן געהאַט פון די פּעקלעך פון דער היים זענען שוין אויסגעגאַנגען און אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבן מיר שוין געהונגערט. מיר פלעגן זיך שווער אָנהאַרעווען און נאָך דעם פלעגן מיר באַקומען אַ מאָל די פֿאָרציע ברויט און זופ, אַ מאָל זופ אָן ברויט און אַ מאָל ביידע זאַכן נישט. אַזוי, אַז מיר זענען אַרומגעגאַנגען טויט־הונגעריק און מיד. אונדזער מוט איז אין גאַנצן אַראָפּגעפֿאַלן. מיר פלעגן נאָך דער אַרבעט פֿאַלן אויפן גע־לעגער און אָפילו נישט געהאַט קיין כוח צו גיין זיך אַרומוואַשן אין טייכל. צוליבן שלאָפן אין די זאַכן און צוליבן מאַנגל אין וואַסער און זייף איז אויך צוגעקומען די באַוווסטע צרה: כינים. ס׳איז געוואָרן אומדערטרעגלעך. דאָס וועט איז געווען שמוציק, האָט מען געמוזט אויסוואַשן אַ העמד אין טייכל, און אַזוי ווי אין טייכל איז געוועןווינציק וואַסער, וויייל הונדערטער מענטשן האָבן געוואַשן וועט, איז דאָס טייכל במחילה פול געוואָרן מיט כינים, אַזוי אַז מ׳האָט מער נישט געקענט נעמען וואַסער פֿאַר דער קיך.

אויפן 9טן טאָג נאָך אונדזער קומען קיין פּוזעוויטש, נאָכן צוריקקומען פון דער אַרבעט, האָבן מיר דערזען פורן מיט פּעקלעך דערנענטערן זיך צום לאָגער. זיי זענען צוגעפֿאָרן נאָענט און מיר האָבן דערזען ביטענער יידן. מיר האָבן זיך מיט זיי צעקושט. אַזוי ווי מלאכים פון הימל וואָלטן צו אונדז צוגעשיקט געווואָרן. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער ביטענער יודענראַט האָט באַקומען אַ דער־לויבענים פון דער זשאַנדאַרמעריע צוצופירן יעדע וואָך פּעקלעך אַהער, קיין פּוזעוויטש. אויך פון קאָסעווע און פון דערעטשין זענען אָנגעקומען פּעקלעך. די שמחה איז געווען זייער גרויס, וואָס מען האָט דערלעבט וויידער האָבן אַ פֿאַר־בינדונג מיט דער היים און לייענען וואַרעמע ווערטער פון עלטערן, ברידער און שוועסטער. די מאַטעריעלע לאָגע איז אויך פֿאַרבעסערט געוואָרן. יעדע וואָך פלעגן אָנקומען די פורן מיט די פּעקלעך שפּייז. די שומרים האָבן אונדז דער־לויבט נעמען האָלץ פון אַרבעטספּלאַץ, פלעגן מיר אין דער פרייער האַלבער שעה מיטיק־צייט אָנברענען טרוקענע צווייגן פון אָפּגעדאַרטע ביימער און יעדערער פלעגט מאָכן אַ בינטל האָלץ און גייענדיק פֿאַרנאָכט אַ „היים״, פלעגט ער טראָגן זיין בינטל האָלץ אויף דער פּלייצע. קומענדיק אין לאָגער פלעגט מען זיך נעמען מאָכן עסן. בייס טייכל פלעגט די ענגשאָפט זיין זייער גרויס. ליגנדיק אויף די נאַ־רעס פלעגן מיר שמועסן און אַ מאָל האָבן דעם מוט צו זינגען אַ ליד. איך פלעג יעדן פֿאַרנאָכט איבערלייענען צום הונדערטסטן מאָל דעם בריוו פון דער היים. דעם פֿאָטערס ווערטער האָבן מיך געשטאַרקט און געגעבן האָפענונג. אַזוי איז אַריבער נאָך אַ וואָך. דערווייל זענען אָנגעקומען די איבעריקע 70 מענטשן פון ביטען. מיר האָבן זיך אָנגעקוקט. זיי זענען געווען ריינע, אָפּגעוואַשענע. מיר האָבן דורך זיי ווידער באַקומען לעבעדיקע גרוסן פון דער היים. הערנדיק די גרוסן, האָט זיך אַזוי פֿאַרבענקט נאָך דער היים, נאָכן היימישן שטעטל.

אין אַ געוויסן שבת ביי טאָג, אין מיטן דער אַרבעט, האָבן מיר דערזען, אַז ס׳דערנענטערט זיך צו אונדז די טאַקסי פון געביטס־קאָמיסאַריאַט. עס האָט אונדז אָנגעכאַפּט אַ פּחד. זינט מיר זענען געקומען אַהער איז נאָך דאָ קיינער פון דאָרטן נישט געווען. באַלד איז די טאַקסי צוגעפאָרן צום אַרבעטספּלאַץ און צו אונדז איז אַרויס נישט קיין אַנדערער ווי היק, ימח שמו, מיט זיין סעקרעטאַר. מיר האָבן אָנגעהויבן צו אַרבעטן מיט זייער אַ שנעלן טעמפּאָ, ווייל ביי היקן שיסן אַ יידן איז דאָך געווען אַ תענוג, און פּאַר צו לאַנגזאַם אַרבעטן איז מען ביי אים גלייך אַ קאַנדידאַט אויפן עולם האמת. מיר האָבן דערהערט היקס אויס־געשריי: „אַלע יודען אַנטרעטען"! מיר האָבן זיך גלייך אויסגעשטעלט צו דריי, יעדערער מיט דער לאָפּעטע אין דער האַנט, און היק האָט געהאַלטן אַ רעדע בזה הלשון: „איך האָב אייך געבראַכט פון סלאָנים קיין פּוזעוויטש צו בויען דעם שאָסיי. איר באַקומט אַ פּאַרגרעסערטע ראַציע, 250 גראַם ברויט אַ טאָג, 30 גראַם גרויפן און 100 גראַם פלייש אַ וואָך. (די לעצטע ווערטער האָט ער אַזוי שטאַרק אויסגעשריגן, אַז מען האָט געקענט הערן ווי ס׳הילכט אָפּ אין וואַלד). נו, איז פאַרשטענדלעך, אַז ווען איר באַקומט מערער „צו פרעסן", דאַן מוזט איר „וואָס שאָפן". צום סוף האָט ער געפרעגט: „ווער וויל פאָרן צוריק קיין סלאָנים?" קיינער האָט זיך נישט אָפּגערופן. דאַן האָט ער געגעבן אַ געשריי „אַב" אַון מיר זענען געלאָפן צוריק צו דער ארבעט און היק מיט זיין סעקרעטאַר זענען אָפּגעפאָרן. טרעפּנדיק זיך אין אָוונט אין לאָגער מיט דער גרופּע ווועלכע אַרבעט אויף דער סלאָנימער ריכטונג האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אויך ביי זיי איז היק געווען, געראַדט און געשטעלט די זעלבע פּראָגע, און אויך דאָרטן האָט זיך קיינער נישט אָנגעראָפן. מיר האָבן זיך לאַנג געפּלפּולט וועגן דעם צי מיר האָבן גוט געטאָן וואָס מיר האָבן נישט אָנגענומען דעם פאָרשלאָג צוריקצופאָרן קיין סלאָנים. מיר האָבן נישט געקענט פאַרשטיין, וואָס דער מערדער האָט געמיינט מיט זיין פּראָגע. ערשט אין עטלעכע טעג אַרום איז אונדז אַ ביסל קלאָר געוואָרן. פון פאַרבייפאָרנדיקע פּויערים האָבן מיר זיך דערוווסט אַז אין אַ געוויסן טאָג האָט מען פאַרמאַכט דעם סלאָנימער געטאָ און מען האָט געכאַפּט 800 יידן צום אַוועק־שיקן אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין מאָגילעוו. צווישן זיי זענען געווען אַ טייל פון אונדזערע פאַכלייט וואָס זענען פאַרבליבן אין סלאָנים. דורכגעפירט האָבן דאָס מיליטער־זשאַנדאַרמען. עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן אַז ס׳איז געווען צוליב אונדז אַ סכסוך צווישן די זשאַנדאַרמען און דעם סלאָנימער געביטס־קאָמיסאַריאַט. די זשאַנדאַרמעריע,וואָס איז געקומען פון דער פרעמד, האָט געוואָלט אונדז נעמען קיין מאָגילעוו, ווייל אַזאַ גרויסע גרופּע האָט זי גראָד באַדאַרפט. היק האָט אָבער נישט איינגעשטימט. האָבן דעריבער זשאַנדאַרמען געמוזט כאַפּן אין אָפּגעשלאָ־סענעם דורך זיי געטאָ ווועמען עס האָט זיך געלאָזט. דערפון האָבן מיר אַרויס־געדרונגען אַז כל־זמן מיר ווילן נישט פאַרענדיקן דעם שאָסיי ווילן מיר נאָך דערווייל לעבן, ווייל מען דאַרף אונדז האָבן.

מיט דער צייט האָט אונדז אָבער אָנגעהויבן צו באַהערשן אַ פּחד וועגן גורל פון אונדזערע פאַמיליעס אין דער היים. אין די בריוועלעך וואָס מען האָט אונדז צוגעשיקט מיט די פּעקלעך האָט מען אונדז געשריבן, אַז מען האָט שוין אויך אין

ביטען אַריינגעטריבן אַלע יידן אין געטאָ. מיר זענען געוואָרן אַלץ מער און מער אומרויִק וועגן זיי. וויסנדיק וועגן די שחיטות וואָס זענען פאָרגעקומען נאָך מיט אַ האַלב יאָר צוריק אין סלאָנים און אין אַנדערע געטאָס פון אונדזערע געגנטן האָבן מיר זיך פאָרגעשטעלט דאָס ערגסטע. די מוראדיקע געדאַנקען און פאַר־שטעלונגען האָבן געדריקט אויפן געמיט און נישט געלאָזט קיין אין רויִקע מינוט. אויך אונדזערע שומרים האָבן געזאָרגט אַז מיר זאָלן געדענקען וואָס עס דערוואַרט אונדז אַלעמען.

איין מאָל, אין מיטן דער אַרבעט, האָבן אונדז די שומרים אָנגעוויזן אויף אַ גרויסן נאַסיפּ אין וואַלד און צוגעגעבן אַז דאָס איז דער קבר פון קאָזלוישטשי־נער יידן, וועלכע זענען נישט לאַנג דערמאָרדעט געוואָרן אויפן אָרט. די שומרים האָבן אונדז דערציילט ווי מ׳האָט געהייסן די יידן זיך אויסשטעלן פאַרן גרוב און דערנאָך האָט מען זיי צעשאָסן. אין דער מיטיק־הפסקה זענען מיר צוגעגאַנ־גען נעטער אַ קוק צו טאָן אויף דעם קבר. מיר האָבן דערזען אַ גרויס בערגל מיט אָנגעשאָטענעם געלן זאַמד און עס האָבן זיך נאָך געוואָלגערט פאַרשיידענע חפצים, ווי אַן אַרבל, אַ פּאָר צעריסענע קינדערשע הייזלעך.

די ערד האָט צוגעדעקט אַלע קאָזלוישטשינער יידן.

די שומרים האָבן געקוקט אויף אונדז מיט אַ כיטרע שמייכל. יאָ, מיר ווייסן, אַז אונדז דערוואַרט אויך דאָס זעלביקע. נאָך אַ טאָג נאָך אַ טאָג... איך דערמאָן זיך: עס פלעגט טרעפן אַז אין מיטן נאַכט פלעג איך אַרויסגיין פון שייער און זיך איינהערן אין דער שטילקייט. איך פלעג טראַכטן: מאין יבוא עזרי? אפשר הערט זיך שוין אַ קאַנאַנאַדע? אפשר דערנענטערט זיך שוין די באַפרייאונג? און עס האָט זיך מיר געדוכט אַז איך הער ווי עס קלאַפן פון ערגעץ ווייטע אָפּקלאַנגען. אָבער באַלד האָב איך זיך געכאַפּט אויפן טעות: איך הער נאָר דאָס קלאַפן פון מיין אייגן האַרץ...

דערווייל זענען שוין אַדורך 7 וואָכן ווי מיר זענען אין פּוזעוויטש. פון דער היים פלעגן מיר דערהאַלטן, ווי געווײנטלעך, פּעקלעך און בריוו. פלעגט טרעפן ס׳האָט זיך פאַרשפּעטיקט מיט אַ טאָג, פלעגן מיר שוין אַרומגיין ווי משוגעים, ס׳האָט זיך אונדז געדוכט אַז עס איז שוין מיט זיי דערלייִדיקט.

דעם 20סטן יוני, אַ זייגער 10 אין אָוונט, ליגנדיק שוין אויף די נאַרעס, האָבן מיר פלוצעם דערהערט פון דאָרף אַ שטאַרק געבילערייַ פון הינט און עטלעכע שאָסן. מיר האָבן זיך דערשראָקן און אַרויס אַ קוק צו טאָן וואָס דאָס איז. מיר האָבן גלייך באַמערקט אַז אונדזערע שומרים זענען פאַרשוווּנדן. מיר האָבן באַלד חושד געווען אַז פאַרטיזאַנער זענען אָנגעקומען אין דאָרף. און ווירקלעך, אין אַ ווייַלע אַרום, האָבן מיר דערזען באַוואָפנטע מענטשן, וואָס זענען דורכגעפאָרן אויף ראָווערן פאַרבײַ אונדזערע שייערן. מיר זענען געוואָרן ווי צעטומלט און אַ געפיל פון פרייד האָט אונדז באַהערשט. מיר האָבן געוואָרט אַ לענגערע צייט, אָבער קיינער איז צו אונדז נישט אַריין.

אַרום 12 בײַ נאַכט האָבן זיך בײַ אונדז באַוויזן די פאַרטיזאַנער. זיי האָבן זיך צעשפּרייט איבער די שייערן. אין אונדזער שייער איז אַריין אַ יונגער קריסט, באַוואָפנט מיט אַ קורצער ביקס און אַן הקדמות אויסגערופן, מען זאָל אים געבן

טאַבאַק. וועט מיר האָבן אים געענטפערט אַז מיר האָבן נישט, האָט ער אַריינגע־ רופן נאָך אַ פּאָר חברה און זיי האָבן געזוכט אין אונדזערע פּעקלעך. וועט זיי האָבן פּאָרט גאָרנישט געפונען האָט דער יונגער שגץ אויסגעשריען אַז אויב אין 10 מינוט אַרום באַקומט ער נישט פון אונדז 30 פּעקלעך טאַבאַק — דאַן וועט ער אונדז אַלעמען „אויסשיסן וויי די הינט" — און זיי זענען אַרויס.

אָט דאָס איז די ערשטע ברכה פון די באַפרייערס. און דאָך — האָב איך געטראַכט — וואָלט איך בעסער געוואָלט אומקומען פון דער קויל פון אַ פּאַרטי־ זאַנער איידער פון אַ דייטשער קויל. ער איז אַ מענטש, וואָס האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם יאָך פון די דייטשע מערדערס און פּאַרשקלאַפּערס און קעמפט מיטן גרעסטן שונא פון דער מענטשהייט.

אין די אַנדערע שייערן זענען זיך די פּאַרטיזאַנען באַגאַנגען בעסער. צו די קאָסעווער האָבן זיי אָפילו געבראַכט פלייש און אַ פּאַרטיזאַן האָט זיך דאָרט געוועגדט מיט די ווייטערדיקע ווערטער: „איר, יידן, ליידט אַזוי פיל פון די דייטשן. מען שיסט און מען פיניקט אייך, און צום סוף לאָזט איר זיך טרעטן מיט די פיס און איר בויט נאָך פאַר זיי שאָסייען! פאַר וואָס זאָלט איר זיך נישט פאַראייניקן מיט אונדזערע רייען?" אויף דער פראַגע: וואָס זאָלן מיר טאָן אַז אונדזערע עלטערן זענען ערב פאַר אונדז? האָט ער געענטפערט: אַז די יתומים (די וועלכע האָבן קיינעם נישט אין דער היים) זאָלן מיטגיין מיט זיי. פאַר זייער פאַרלאָזן האָט איינער פון אונדז געוואָלט בגנבה, אַז קיינער זאָל נישט באַמערקן, מיטגיין מיט זיי (ער האָט געוואָלט אַוועקגיין אומבאַמערקטערהייט דערפאַר, וויל מיר זענען דאָך צעטיילט געווען אין גרופּעס צו 10 מענטשן, און ווען אייגער גייט אַוועק קען מען אויף מאָרגן צעשיסן די אידעריקע 9), האָבן די פּאַרטיזאַנער אים געהייסן, אַריינגיין צוריק אין שייער און געזאָגט אַז ווען מען אים דאַרפן וועט מען אים רופן. מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווסט וועגן דעם.

די פּאַרטיזאַנער האָבן אויך אָפּגעטרעטן ביים טעכניקער אין שטוב. זיי האָבן צעבראָכן דעם טעלעפאָן און צעריסן אַלע בויפּלענער און געזאָגט אַז אויב ער וועט פּאָרזעצן בויען דעם שאָסיי וועלן זיי צוריקקומען אין אים הרגענען. צו מאָרגנס אין דער פרי, דעם 21סטן יוני, איז קיינער צו אונדז נישט געקומען, נישט די שומרים און נישט דער טעכניקער. מיר זענען געבליבן „כצאן בלי רועה". זענען מיר אַרויס איבער די דראָטן, אַרומגעגאַנגען אויף דער פריי. אַנדערע זענען צוגעגאַנגען אין דאָרף.

מיר האָבן אַ גאַנצן טאָג דיסקוטירט ווי אַזוי זיך נוהג צו זיין. נאָך פיל דיסקוסיעס האָבן מיר באַשלאָסן אַז מיר וועלן ווארטן ביז מאָרגן אין דער פרי, און אויב אויך מאָרגן וועט זיך קיינער נישט אָפּרופן פון דער שמירה, דאַן וועלן מיר זיך אויפהייבן און אַוועקגיין אַהיים, אין די שטעטלעך אַריין.

אויך אויף צו מאָרגנס, דעם 22סטן יוני, האָט זיך קיינער נישט געוויזן. עס האָט זיך ממש נישט געוואָלט גלייבן. מיר האָבן זיך פאַרפאַקט און 9 אַ זייגער אין דער פרי זענען מיר אַרויס פון לאַגער, די דערעטשינער — אין דער ריכ־ טונג צו דערעטשין און מיר ביטענער און קאָסעווער האָבן געמוזט דורכגיין סלאָ־

נים. אמת, ס׳האָט אין אונדזער באַשלוס געשטעקט אַ גרויסע ריזיקע, ווייל אַ ייִד האָט זיך נישט געטאָרט גיפינען אויף קיין שום וועג אָן אַן עקסטראַ פּאַפּירשיין.

מיר זענען געגאַנגען אין געשלאָסענע רייען, צו דריי, כדי צו מאַכן דעם אײַנדרוק, אַז מיר גייען מיטן ווילן פון דער מאַכט צו דער אַרבעט. נאָך מיטיק זענען מיר בשלום אָנגעקומען קיין סלאָנים און אַריינגעגאַנגען אין געטאָ. דער סלאָנימער יודענראַט, וועלכער האָט זיך דערוווסט פון אונדזער אָנקומען, האָט אונדז געעצהט אַז מיר זאָלן דערווייל בלייבן אין סלאָנים און אָפּוואַרטן מיטן גיין אַהיים. אַ גאַנצן טאָג האָבן מיר זיך באַראַטן וואָס צו טאָן און זיך נישט געקענט אײַנטשליסן, האָבן מיר אָפּגעלייגט דעם באַשלוס אויף מאָרגן. דעם 23סטן יוני האָבן מיר ווייטער געפּירט דיסקוסיעס. אַ טייל פון אונדז האָט געהאַלטן אַז מען דאַרף אָפּוואַרטן אין סלאָנים, ווייל דער סלאָנימער יודענראַט מיינט געווויס אונ־ דזער טובה, און מעגלעך אַז אויב מיר וועלן גיין קיין ביטען וועלן מיר ברענגען אין סכנה זיך און אונדזערע פאַמיליעס. אַנדערע דאַקעגן האָבן געזאָגט אַז מיר טאָרן נישט אַדורכלאָזן די מעגלעכקייט צו גיין אַהיים, און וואָס עס זאָל נישט זיין מיט אונדז און די פאַמיליעס איז געווונטשן אַז מיר זאָלן זיין צוזאַמען. נאָך אַ לאַנ־ גער דיסקוסיע האָבן די לעצטע אויסגעפּירט.

און אָט האָבן מיר זיך ווידער אויסגעשטעלט אין שורות. אַ „גרופּן־פּירער" איז געגאַנגען ביי דער זייט, אַזוי ווי מיר וואָלטן געגאַנגען צו דער אַרבעט און מיר האָבן אַוועקמאַרשירט קיין ביטען.

פּאַרן אַרויסגיין פון שטאָט, ביים דורכגיין די קאַזאַרמעס, ווו עס זענען גע־ שטאַנען מיליטער־ און פּאָליציי־פּאָסטנס, האָבן מיר זיך באַגאָסן מיט אַ שוויים פון שרעק, טאָמער פּאַרהאַלט מען אונדז און מען פרעגט אונדז אויף שיינען און ווהין מיר גייען. אָבער קיינער האָט אונדז נישט אָפּגעשטעלט. וועג מיר זענען אַדורך זשירעווע האָט אונדז געזען דער קאָמאַנדאַנט פון זשירעווער פּאָליציי, אַ באַוווסטער מערדער פון סאָוויעטישע קריגס־געפאַנגענע, און אויך ער האָט אונדז גאָרנישט געפרעגט.

פּאַר נאַכט זענען מיר אָנגעקומען אין ביטענער געטאָ. דאָס אַריינגיין אין געטאָ איז אויך געווען קאָמפּליצירט. מיר זענען נישט געגאַנגען דורך דער הויפּט־ גאַס, ווייל דאָרט האָט זיך געפונען דאָס הויז פון דער זשאַנדאַרמעריע. מיר זענען געגאַנגען דורך דער גוישער גאַס. ביים אָנקומען נאָענט צו די דראָטן האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ טרויעריקע און פּריילעכע סצענע גלייכצייטיק. צום ערשטן מאָל האָבן מיר דערזען אונדזער היימיש שטעטל אין אַ געטאָ און ס׳איז געווען פּאַר אונדז שרעקלעך צו קוקן ווי אונדזערע היימישע ייִדן זענען פּאַרשפּאַרט ווי אין אַ שטייג. אָבער ווי נאָר מיר זענען אַריבער די דראָטן איז געווארן אַן אמתע שמחה. מ׳האָט זיך געקושט מיט די עלטערן, מיט די נאָענטסטע. ס׳איז געווען אַ שמחה נישט אָפּצושאַצן. עס האָט זיך אונדז די גאַנצע צייט גארנישט געגלייבט, אַז מיר וועלן אַ מאָל זיך זען מיט אונדזערע משפּחות.

אין אייניקע טעג אַרום, דעם 29סטן יוני, האָט זיך אָנגעהויבן אין סלאָנים די שרעקלעכע שחיטה (די צווייטע), ביי וועלכער מען האָט געצונדן דעם געטאָ

און פון די פלאַמען זענען יידן געשפרונגען אין טייך אַריין. וועז מיר וואָלטן געווען געבליבן אין סלאָנים, וואָלטן מיר זיכער אויך אומגעקומען אין דער גרויזאַמער שחיטה. אָבער די מערדערישע האַנט האָט דערגרייכט די געקומענע פון פוזעוויטש אויך אין זייערע שטעטלעך.

דעם 25סטן יולי זענען פאָרגעקומען די שחיטות, ביי וועלכע ס׳זענען אומגעקומען די יידן אין ביטען, קאָסעווע און דערעטשין.

פון די אַלע וואָס זענען געווען אין פוזעוויטש און פון ביטענער יידן בכלל זענען געבליבן נאָר געציילטע. איך בין איינער פון זיי.

קאָמיטעט פון קרן קימת לישראל אין ביטען אין יאָר 1929

פון רעכטס צו לינקס: ל. מינקאָוויטש, ציפקע ראַבינאָוויטש, פאַניע שאַפּיראַ־פּיטקאָווסקי, אַברהמל נאָזשניצקי, שמעון בושעלעוויטש, ליפע קאַנטאָראָוויטש, זלאָטקע מאַגילאַנסקי־ווישניאַצקי, שלמה יוזשעלעווסקי — אַלע חוץ דעם ערשטן (ל. מינקאָוויטש וואָס איז אין ישראל) זענען אומגעבראַכט געוואָרן.

י. יוזשעלעווסקי (חיים דודס זון)

אין יענע צייטן

י. יוזשעלסקי און זיין פרוי האָדעס

אײדער איך גיי באַשרײבן אונדזערע פאַסירונגען פאַר דער צײַט פון דער היט־לעריסטישער אָקופּאַציע, קען איך נישט דורכגיין גלײַכגילטיק און נישט שיל־דערן דעם לעצטן שבת נחמו, דעם 25סטן יולי 1942, י״א מנחם אב תש״ב, ווען עס איז פאַרגעקומען די ערשטע שחיטה אין ביטען. הגם ס׳איז זייער שווער פאַר מיר צו רעדן איצט ווען דער גרויסער טראַגעדיע און ווען אומקום פון אונ־דזער יידישן שטעטל.

עס איז געווען פרײַטיק דעם 24סטן יו־לי. יעדעס מאָל פלעגט די דייטשע זשאַנ־דאַרמעריע גיין זיך וואַשן אין באָד (וואָס האָט זיך געפונען הינטערן געטאָ) שבת. נאָר דאָס מאָל האָבן מיר אַלע געזען ווי זיי גייען זיך באָדן פרײַטיק. עס איז גלײַך געוואָרן אויפפאַלנדיק. די יידן אין געטאָ האָבן זיך אָנגעהויבן צו בא־אומרויקן. מען האָט אָנגעהויבן פאָרשן די סיבה דערפון, אָבער קיין שום קאָנ־קרעטס האָט מען זיך נישט דערווּוסט. צום בײַשפּיל: צו די 20 פאַמיליעס פאַכמע־נער, וואָס האָבן געווויינט אויסערן געטאָ און האָבן געאַרבעט פאר די דייטשן — און בײַ אונדז אין שטוב האָט זיך דאן געפונען זייער אַרבעט — זענען די דייטשן די אַרבעט (דעם מאטעריאל) נישט געקומען אַרויסנעמען. זיי האָבן, ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, ספּעציעל עס געטאָן, כדי עס זאָל נישט פאלן קיין חשד, אז זיי ווילן אונדז אומברענגען. נאָר איין פאל מוז איך דאָ דערמאָנען, וואָס עס האָט אונדז יאָ אַריינגעבראכט אין א חשד: ווען דער בירגער־מייסטער פון שטעטל, דער פויער אַנטאָן קוזמיטש, האָט בײַ מיר אָפּגענומען יענעם פרײַטיק אַ

פֿאַר געשטעפּטע שטיוול, האָט ער מיר געזאָגט, אז ער טראָגט עס אַריין צו ישראל ראָזשאַנסקי (מיירימס), ער זאָל פֿאַר אים אויפנייען. אָבער, ווי איך האָב תיכף נאָכקאָנטראָלירט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער האָט צו ישראלן די שטיוול נישט געבראכט, צו קיין אנדער שוסטער אויך נישט, נאָר ער האָט זיי אוועק־ געטראָגן צו זיך אהיים. די זאַך איז מיר געוואָרן פֿאַרדעכטיק און איך האָב עס גלייך געמאָלדן דעם סעקרעטאַר פון יודען־ראַט, דעם יידישן פֿליט פון סווואַלק ראבינאָוויטש און נאָך פיל מענטשן. אין געטאָ איז מען געוואָרן אומרויק און פֿאַרצווייפלט. דאָס איז אלץ געשען אין משך פון טאָג. פֿאר נאכט האָט די לאגע זיך געביטן, קודם צום בעסערן, ווייל די זשאנדארמעריע האָט אריינגעשיקט א ליסטע פון 30 אַרבעטער, וואָס זאָלן זיך אויף מאָרגן פרי שטעלן צו דער אַרבעט. דאָס איז געווען אונדז צו פֿאַרנאַרן, כדי עס זאָל נישט פֿאַלן קיין חשד אז זיי ווילן אונדז אומברענגען. אָבער דאָך האָט געהערשט אין געטאָ א טויט־שטימונג. זעקס פֿאַר נאַכט, ווען איך בין אַרויס פון געטאָ, האָב איך, געזעגענענדיק זיך מיט מיין פֿאַמיליע און מיט אלע באקאנטע יידן, געוווינטשן צו זען זיך מאָרגן לעבעדיקע. איך האָב זיך נישט פֿאַרגעשטעלט, אז איך זע זיי אלעמען צום לעצטן מאָל און צוזאַמען מיט זיי דעם גרעסטן טייל פון דער יידישער באפעלקערונג פון ביטען.

1 א זייגער ביי נאכט איז דער געטאָ אַרומגעשטעלט געוואָרן מיט ווייסרו־ סישער פֿאָליציי און קיינער האָט שוין נישט געקענט פֿאַרלאָזן דעם געטאָ. יעדערער האָט געזוכט אן אָרט ווו זיך אהינצוטאָן אין די באהעלטענישן, וואָס יעדערער האָט געהאט צוגעגרייט פון פריער. איך וויל דאָ נישט איבערגעבן די שוידערלעכע סצענעס, וואָס זענען פֿאָרגעקומען אין געטאָ, ווען די באפעלקערונג האָט גזעזן, אַז דאָס זענען אירע לעצטע שעהען. עס איז אוממעגלעך איבערצוגעבן אפילו א קליינעם טייל פון די גהינום־בילדער, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין יענע שעהען.

איך וויל דאָ דערציילן בלויז וועגן דעם צופֿאַל, ווי אזוי איך מיט מיין פרוי און נאָך עטלעכע משפּחות, וואָס איך וועל באלד אויפציילן מיט די נעמען, האָבן זיך געראַטעוועט. ווי איך האָב שוין דערמאָנט, האָב איך זיך געפונען אויסערן געטאָ, אין אַ שטוב וואָס האָט א מאָל געהערט צו איטשע מאיר זאָלאָטניצקי. די שטוב איז געווען אין שכנות מיטן ערשטן הויז פון געטאָ, אָפּגעטיילט בלויז דורך א שמאָל גאָסל (וווּ עס זענען געווען די הייזער פון מאיר דעם שניידער און לייבל דעם רימער). ווען איך האָב זיך אויפגעכאפט 3 א זייגער נאָך האלבער נאכט און געהערט דעם גערודער אַרום געטאָ, בין איך אַרויסגעלאָפן פון שטוב אויפן הויף און דערזען ווי דער געטאָ איז אַרומגעשטעלט מיט פֿאָליציי מיט ביקסן אין די הענט, געצילט צו יעדן איינעם וואָס וועט וואָגן אַרויסצוגיין פון געטאָ. לעבן דער געביידע פון דער זשאנדארמעריע, וואָס איז געווען נישט ווייט פון אונדז, שטייען אויטאָס מיט ווייסרוסישע פֿאָליציאנטן, וועלכע מען האָט ספּעציעל אַראָפּגעבראכט פון סלאָנים אין דער צאָל פון 150 מאָן, און אויך די ביטענער ווייסרוסישע פֿא־ ליציי, בראש מיט די ביטענער 10 זשאנדארמען, און נאָך עטלעכע ס״ס־לייט, געקומענע פון סלאָנים דורכצופירן די שחיטה. דערזעענדיק די לאגע האָבן מיר אַלע, וואָס האָבן זיך געפונען אין הויז, דערפילט אז דאָס איינציקע וואָס מיר

קֶענען טאָן בכדי זיך צו ראַטעווען איז נאָר באהאלטן זיך, אויב מען וועט אונדז נישט געפינען, ווּאַרעם דעם גרעסטן טייל האָט די פּאָליציי, ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, אַרויסגעפירט פון די באהעלטענישן.

מיט מיר צוזאמען אין דעם הויז זענען געווען: מיין פּרוי און קינד, באַרע יודקאָווסקי מיט זיין פּרוי און קינד, ביידע ברידער ראַבינאָוויטש (סענדער און יעקב) מיט זייערע פּרויען און קינדער. צוזאַמען זענען מיר געווען 12 מאן. מיר האָבן זיך גלייך אראָפּגעלאָזט אין קעלער אַריין, וואָס מיר האָבן צוגעגרייט מיט א חודש פריער אויף. זיך צו באהאלטן אין פּאַל פון אַ נויט, ווייל מיר האָבן שוין געווּסט פון אַנדערע שטעט, צב"ש סלאָנים, באַראַנאָוויטש, אַז די, וואָס מען האָט נישט געפונען אין דעם מאַמענט, וועט מען האָט געמאַרדעט, זענען דערווייל געבליבן לעבן.

צו ערשט זענען אראָפּ אין דער באהעלטעניש די פּרויען מיט די קינדער און נאָך דעם די מענער. צוליב דער לאַנגזאמקייט ביים אַראָפּגיין אין קעלער זענען שוין די מערדערס געווען נאָענט פון אונדזער שטוב. איך האָב שוין געזען דורך די פענצטער, ווי פונעם שכנותדיקן הויז, וואָס איז אויך געווען אויסערן געטאָ, האָבן זיי שוין אַרויסגעפירט דעם דאָקטער זיידענגארט (אַ פּליט פון וואַרשע) מיט זיין פּרוי און קינד און לייבל ריווּעץ (שעיה מינקאָוויטשעס איידעם) מיט זיין פּרוי און קינדער, מחמת זיי האָבן נישט באוויזן זיך צו באהאלטן. א טייל פון די מערדערס האָבן שוין געקלאפט אין דער פראָנטאָוער טיר פון גאס, וואָס איז געווען פארשלאָסן. זענען זיי געגאנגען צו דער טיר פונעם הויף, וועלכע איך האָב מיט אַ כוונה געלאָזט אָפן כדי זיי זאָלן מיינען אַז מיר זענען זיך צעלאָפן פון דער שטוב. גייענדיק איבערן הויף האָבן זיי דערווייל אויסגעזעצט די שויבן פון די פענצטער פון דעם צימער וווּ איך האָב זיך נאָך געפונען. איך האָב זיך בליצשנעל אַראָפּגעלאָזט אונטן אין קעלער, וווּ אלע זענען שוין געווען, און פארמאכט איבער מיר די ברעטער פון דער פאַדלאָגע, וואָס זענען געווען אַזוי צוגעפאַסט, אַז מען זאָל נישט דערקענען, אז אונטער זיי געפינט זיך א באהעלטעניש. די מערדערס זענען אַריינגעלאָפן אין שטוב וויי ווילדע צעריצטע חיות נאָך זייער רויב און האָבן אונדז געמוען אַרומזוכן אין אַלע צימערן. אין דעם מאַמענט האָט אונדזער קינד אין עלטער פון 4 חדשים זיך אויפגעכאפט פון שלאָף מיט א געוויין. כדי צו ראַטעווען אַלעמען איז דאָס קינד אומגעקומען אונטערן הויפן בעטגעוואנט, וואָס מען האָט אויף אים אַרויפגעוואָרפן און עס דערשטיקט. די מערדערס האָבן זיך יאָ אָנגעשטויסן אויף דעם צימער וווּ מיר זענען אלע אונטער דער פּאַדלאָגע געלעגן, ווייל די פּאַדלאָגע איז געווען אביסל העכער ווי אין אלע צימערן, און זיי האָבן געמוען זוכן מיט מער ענערגיע אין דעם צימער. זיי האָבן אָפּגערוקט פון אָרט א טאָפּטשאן, וואָס איז דאָרט געשטאַנען און א זאכן־שאַפּע, מיינענדיק, אז אונטער זיי איז פאַראַן אַן עפענונג, דורך וועלכער מען קאָן אַראָפּגיין אונטן, און זיי האָבן עס אלץ אַרויפגעוואָרפן אויף די צוויי ברעטער דורך וואנען מיר זענען אַראָפּ. אזוי ארום האָבן זיך אונדזערע שאנסן פאַרבעסערט. זיי האָבן געפרווט אויפרייסן די ברעטער מיט אייזערנע פּרענטן און זיי האָבן צוגעלייגט די אויערן צו דער פּאַדלאָגע, כדי פעסטצושטעלן אויב אונטן איז פּוסט. אָבער נאָך

אַלע זייערע באמיונגען אין פארלויף פון דריי שעה, פון 4 אַ זייגער פאר טאָג ביז 7 אין דער פרי, איז זיי נישט געלונגען פעסטצושטעלן צי עס געפינען זיך אין דער שטוב מענטשן און זיי האָבן רעזיגנירט פון דעם זוכענייש.

עס איז איבעריק צו דערציילן פון דער טויטשרעק וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, וועלכע יעדער שארך אַדער באַוועגונג האָט אונדז געקענט אויסגעבן. אויך דעם צער און פיין פון מיר מיט מיין פרוי, פילנדיק אונדזער טויט קינד צופוסנס, אויבן איבער אונדז האָבן געטראָטן פיס, אוועקרויבנדיק דאָס האָב און גוטס פון הויז, און מיר האָבן געמיינט אז דאָס זוכט מען נאָך אלץ אונדז אַרום. געראַבירט האָבן אונדזערע וווייסרוסישע שכנים. אַזוי זענען מיר אָפּגעזעסן אונטן אין קעלער 36 שעה, ביז אויף מאָרגן, זונטיק ביי טאָג, וועלכע עס איז געקומען שמואל יודקאָווסקי (באַרעס ברודער) וואָס האָט זיך געראטעוועט אין אַ באהעלטעניש אין געטא. די קריסטן וואָס זענען געווען אין גאס האָבן אים געזאָגט, אז זיי האָבן אליין געזען ווי מען האָט אונדז געפירט אויף די אויטאָס צו דער גרוב. דאָך איז ער אַריין צו אונדז אין הויז, ווייל ער האָט געווסט ווו אונדזער באהעלטעניש געפינט זיך, און אַ געשריי געטאָן — בארע?! מיר האָבן דערקענט שמואלס קול און מיר זענען אַרויס פון קעלער. יעדער פון אונדז האָט גלייך געגומען שמואלן אויספרעגן וועגן זיין פאַמיליע וואָס איז געבליבן אין געטאָ. שמואל, נישט קענענדיק אונדז זאָגן דעם אמת, האָט געענטפערט: גייט אין געטאָ וועט איר זען, וועט ס׳איז דאָרטן געבליבן לעבן. מיר זענען גלייך אריין אין געטאָ און צוקומענדיק צו אונדזער שטוב האָבן מיר דערזען דעם חורבן, אז קיינער פון דער פאַמיליע לעבט שוין מער נישט. פון אַלעמען, מיט וועמען כ׳האָב זיך פרייטיק, מיט 2 טעג צוריק, געזעגנט איז נישט געבליבן קיין זכר, ווייל מען האָט זיי אלעמען — מיינע עלטערן, שוועסטער און ברידער מיט די איבעריקע מענטשן, וואָס זענען געווען ביי אונדז אין שטוב — געפונען אין דעם באהעלטעניש וואָס איך האָב געמאכט פאר זיי. ס׳האָט זיך ביי מיר אַרויסגעריסן נישט קיין געוויין נאָר אַ היסטעריש יאָמערן. „— מיינע טייערע ווו זענט אירי?" די שכנה אונדזערע צפורה, באַרעס מאמע האָט מיר אָפּגעענטפערט, אז איך האָב נישט וואָס צו קלאָגן, זיי זענען שוין אלע איבערגעקומען און אונדז אַלעמען דערווארט ערשט דאָס. פון מיין פרויס צאַלרייכער פאַמיליע, אירע עלטערן, איר שוועסטער מיט דער פאמיליע, מיט די צוויי קינדערלעך, די פעטערס, מומעס, קוזינס און זייערע קינדער, איז קיינער נישט געבליבן. אויפן דריטן טאָג פון אונדזער ארומלויפן און זוכן כסדר אפשר איז דאָך נאָך עמעצער געבליבן אין א באהעלטעניש, האָבן מיר זיך דערווויסט, אז מיין מומע חיה שרה זאמאָשטשיק איז געבליבן איינע אליין צו באווייזען אירע יונגע קרבנות, וואָס זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט אונדזער גאַנצער קהילה אין ביטען. אין פיר וואָכן אַרום האָט מען אויך די באוויינער אומגעבראַכט. און דאָך, אין אַזעלכע שוידערלעכע מאַמענטן, וועלן אַרום הערשט טויט און פארצווייפלונג, פארגעסן זיך פאַרט א פונק פון האָפענונג און מען זוכט דורך אַלע מיטלען ווי אַזוי לעבן צו בלייבן. צווישן די לעבן געבליבענע פון דער שחיטה זענען אויך געווען מיין פרויס צווי שוואָגערס מיישקע און יודל עפשטיין (אַרע באַרקערס קינדער) און מיר פלאַנעווען ווי אזוי זיך אַרויסצו־

באקומען פון שטעטל און וווהין מיר זאָלן אנטלויפן, אפשר וועט זיך אונדז דאָך איינגעבן איבערצולעבן די שרעקלעכע שוועָרע צייט. און אזוי זענען מיר געגאנ־ גען טאָג איין, טאָג אויס איבער די ביטענער אויסגעלייִדיקטע געסלעך, ווייל נאָך דער שחיטה האָבן די דייטשע זשאנדארמען אָפט מאָל נישט רעאַגירט וואָס מ׳גייט אַרויס פון דעם פארקלענערטן געטאָ און מ׳קריכט ארום מחוץ דער דראָט־פאַר־ צוימונג. זיי, די דייטשן, האָבן געווּסט אז אין א קורצער צייט וועָן מען אויך די איבעריקע אומברענגען און זיי האָבן זיך נישט זעעוודיק געמאכט ווי מען גייט ארום איבער די גאסן.

די ברידער עפשטיין האָבן זיך געטראָפן מיט זייערן אַ באקאנטן קריסט פון דאָרף מאָגילעץ (12 קילאָמעטער פון ביטען) און זיך איינפאַרשטאַנען מיט אים, אַז פארן פרייַז פון א סך ווערטזאכן, זאָל ער מאכן אַ באַהעלטעניש ביי זיך אין שטאל, ווו מיר וועלן קענען זיך אויסבאהאלטן. אויפן צווייטן טאָג קומט ער צו פאָרן מיט א פור און מיר גיבן אים אפֿ אלץ וואָס מיר האָבן געקענט צונויפקלייבן ביי אונדז אין די הייזער: מלבושים, לעדער, בעטגעוואנט און נאָך א סך ווערטזאכן. אזוי איז ער געקומען 2 מאָל צו פאָרן און צוגענומען אלץ וואָס עס איז אונדז נאָך פאַרבליבן און האָט דאָס אלץ אַוועקגעפירט צו זיך אהיים, אין דאָרף מאָגילעץ. מיר האָבן געדארפט צו אים קומען אין צוויי וואָכן ארום.

א קורצע צייט נאָך דער שחיטה איז אין ביטען געווארן ווידער נישט קיין זיכערע לאגע, ווייל א טייל מענטשן האָבן אָנגעהייבן זיך אַרויסצוגנבענען פון ביטען, ווער צו א באקאנטן קריסט, ווער אין וואַלד אַריין, ווער סתם אויף גאָטס באַראָט. האָבן עס קריסטן איבערגעגעבן דער זשאנדארמעריע און זיי האָבן אָנגע־ הויבן היטן דעם געטאָ און היטן די ווענט, וואָס פירן אַרויס פון שטעטל צו די פעלדער און וועלדער. מיר האָבן געזען, אז ס׳איז קורץ די צייט און מיר מוזן וואָס גיכער זיך אַרויסכאָפן פון שטעטל. דעם 5טן אויגוסט, דאָס הייסט 10 טעג נאָך דער שחיטה, 12 א זייגער פאַר מיטאָג, ווייל ביי נאכט איז די שמירה איבערן געטאָ געווען א שטרענגערע, זענען מיר אַרויס פון ביטען אויפן וועג קיין מאָגי־ לעץ. איך, מיין פרוי און יודל עפשטיין זענען אריבער די בריק אויפן טייך שטשאַרע. מיישקע עפשטיין איז אַוועק מיט 2 טעג פריִער פאַר אונדז. ס׳איז אונדז געלונגען אַדורכצוגיין דעם וועג ביזן דאָרף אָן שום שטערונגען. מיר זענען אָפּגעקומען בלויז מיט שרעק, ווייל פארשיידענע סכנות האָבן געלויערט אויף אונדז: דהיינו, די פּאָליצייַ פון בלאָקביטען און די וואַך ביי דער באנליניע.

אין מיטן נאכט זענען מיר אָנגעקומען קיין מאָגילעץ. מיר האָבן זיך אָפּגע־ רעדט צו טרעפן נישט ביים קריסט, נאָר ביי א צווייטן. נאָכן אָפּזיין צוויי וואָכן ביי דעם קריסט אין שייער, באהאלטן אין היי, זאָגט אונדז דער קריסט, אַז אזוי ווי ער ווייל דרעשן די תבואה און עס וועלן זיין דערביי זיינע שכנים, ווייל ער נישט, אַז עמעצער פון זיי זאָל וויסן אַז מיר געפינען זיך דאָ און ער בעט אַז מיר זאָלן אַריבערגיין צו דעם קריסט מיט וועלכן מיר האָבן אָפּגערעדט צו זיין ביי אים. זיין נאָמען איז געווען איוואַן יאַטשענאַ. ביי נאכט גייען מיר אַריבער צו אים און מיר באקענען זיך מיט דעם אַרט, וואָס ער האָט איינגעאָרדנט פאר אונדז אין אַ שטעלכל, צונויפגעקלאפט פון ברעטלעך און פון שטיקלעך האָלץ. דאָס דעכל

האָט ער איינגעדעקט מיט שטרוי. אינעווייניק, אין דעם שטעלכל, האָט ער אויס־
געגראָבן אַ קעלערל (אַ גריבל) פון איין מעטער 80 צענטימער די לענג.
איין מעטער די ברייט און 80 צענטימעטער די הייך (טיף). דאָס איז אונדזער
נייער אָרט און אויף דעם האָט ער אָנגעווארפן א בערגל היי. דער אריינגאנג און
אַרויסגאַנג פון גרוב איז געווען אונטערן היי און דאָס עסן האָט ער אונדז דער־
לאַנגט פון אַ לאָך אונטער דער פּאָדרובע. אַזוי זענען מיר ביי אים אָפּגעווען
פינף טעג. אויפן 5טן טאָג פּאָר נאָכט קומט ער צו לויפן פון דאָרף. ער לויפט
אַריין צו אונדז אין שטעלכל און שרייט אַריין: אנטלויפט וואָס גיכער פון דאנעט,
ווייל עס פּאָרן אַריין אין דאָרף א סך דייטשן. דאָס זענען געווען שטראָף־עקס־
פּעדיציעס, וואָס האָבן אָנטיילגענומען אין דער ערשטער אָבלאָווע, וואָס די דייטשן
האָבן געמאכט אויף די פּאַרטיזאנער אין די וועלדער. מיר זאַלבע פערט, זענען
אַרויס פון שטעלכל און זענען אנטלאָפן אין וואַלד, וואָס איז געווען איין קילא־
מעטער ווייט פון דאָרף.

די ערשטע נאכט, זייענדיק אין וואַלד אָן עסן, אָן טרינקען און נישט האָבנדיק
קיין פאַרבינדונג מיט עמעצן פון דאָרף, האָבן מיר איבערגענעכטיקט צווישן
קוסטעס, ביי דער וואָיעריי פון וועלף. אויף צו מאָרגנס, גלייך מיט טאָג, האָבן
מיר זיך געמוזט באהאלטן טיפער אין וואלד, ווייל אַ גאַנצן טאָג האָבן די דייטשן
שטאַרק באשאָסן דעם וואַלד־אָפשניט וווּ מיר זענען געלעגן. מיר האָבן קוים דער־
לעבט עס זאָל נאכט ווערן און מיר האָבן געפרווט צוצוקומען צום דאָרף, צו א
פויער וואָס האָט געווויינט נישט ווייט פון וואַלד. מיר האָבן באקומען ביי אים
עפּעס עסן און טרינקען, אָבער מיט דער וואָרענונג, אַז מער זאָלן מיר צו אים
נישט קומען, ווייל ס׳דראָט אים אַ געפאר. ער דערציילט אונדז, אז נעכטן האָבן
די דייטשן אונטערגעצונדן און פארברענט אַ סך פויערישע הייזער. אויפן צווייטן
טאָג ווידער דאָס זעלבע. די דייטשן באשיסן דעם וואלד מיט אלע געווער־
קאַליבערס. מיר האָבן נישט קיין זיכערקייט אפילו אין וואַלד. די צווייטע נאכט
טרעפן מיר ווידער צו א באקאנטן פויער, וועלכער ראָט אונדז מיר זאָלן זיך בא־
האלטן אין א סטויג היי אויף זיין פעלד און איבערוואַרטן דאָרטן דעם טאָג. מיר
אַרבעטן זייער שווער א גאנצע נאכט ביז עס געלינגט אונדז צו מאכן אן אָרט
אונטערן סטויג היי, כדי מיר זאָלן זיך קענען דאָרטן אויסבאהאלטן. אויף צו
מאָרגנס ביי טאָג, ווי מיר ליגן אזוי אלע פיר אונטערן סטויג היי, זעען מיר ווי
עס גייען 25 דייטשן און צינדן אונטער א סך סטויגן, מיינענדיק אז דאָרטן בא־
האלט זיך עמעצער אויס. נאָר צום גליק מיידן זיי אויס אונדזער סטויג. מיר ליגן
אַ גאַנצן טאָג אונטן, איינגעפּרעסט אין היי, אין בלאָטע, ווייל אין משך פון טאָג
האָט זיך אויף אונדז אראָפּגעזעצט דאָס היי מחמת מיר האָבן אונטן דעם פונדא־
מענט אויסגעריסן. מיר קוקן זיך צו ווי עס ברענען ארום אונדז די סטויגן היי.
ביי נאכט קריכן מיר אַרויס. מיר זענען אָפּגעשוואכט פון דער היץ וואָס איז
געווען אונטערן סטויג היי, פון הונגער און דורשט. מיר באשליסן אַריינצוגיין
צוריק, אָן דעם וויסן פון דעם קריסט, אין אונדזער לעבעדיקן קבר, אין דעם
שטעלכל ווו עס האָט זיך געפונען די גרוב. עס געלינגט אונדז צוצוקומען צום
קריסטס שטוב אומבאמערקט פון די דייטשע פּאָסטנס, וואָס פּאטרולירן איבערן

דאָרף. צו מאָרגנס, וועָן דער קריסט איז אויפגעשטאַנען און איז אַריין אין שטעלכל, האָט ער גלייך דערקענט אז מיר געפינען זיך דאָ, נאָר ער איז צו אונדז נישט צוגעגאנגען. ביי טאָג איז אונדז געלונגען אים צוצורופן: ער האָט אונדז נישט אויפגענומען בסבר פנים יפות. נאָך א לאנגער שקלא וטריא מיט דעם פויער — נאָך דעם ווי ער האָט געזען, אז מיר געפינען זיך שוין אין שטעלכל — איז ער וויכער געוואָרן און עס בלייבט ווי פריער. מיר בלייבן זיצן אין גרוב אונטערן היי.

די דייטשן האָבן אויפן דריטן טאָג פארלאָזט דאָס דאָרף און עס איז געוואָרן אַ ביסל רויקער. איוואָן יאטשענאַ איז געוואָרן פריינטלעכער צו אונדז און ער פלעגט שוין יעדן טאָג אריינברענגען אַ ביסל געקאָכט עסן. נאָך אַ מאָנאַט צייט האָט ער אָנגעהויבן צו מורמלען, אז ער קען אונדז מער קיין עסן נישט געבן. מיר באשליסן אז מיר וועלן איין מאָל אין וואָך אַרויסגיין צו יענע צווויי באקאנטע קריסטן אונדזערע און בעטן זיי, זיי זאָלן אונדז פאַר פארשיידענע זאכן וואָס מיר האָבן געהאט ביי זיי, געבן ברויט און גרויפן. איך וועל זיי, די צווויי קריסטן, אָנרופן ביי די נעמען, ווייל זיי האָבן געשפּילט א גרויסע ראָלע אין אונדזער קענען איבערלעבן יענע שווערע צייט. איינער האָט געהייסן אַלעקסאַנדער גיגע־ניאַ און דעם צווייטן האָט מען געפרופן גריהאָר גיגעניאַ. זיי האָבן צוגעזאָגט אונדז צוצושטעלן עסן. און אזוי פלעגן מיר יעדע וואָך אַרויסגיין ביי נאכט זאלבע צווייט, איך און מיישקע. מיין פרוי און יודל פלעגן בלייבן אין גרוב און וואַרטן אויף אונדז. פארשטייט זיך, יעדעס מאָל בעת מיר זענען געגאנגען צו די קריסטן, האָט אויפן וועג אויף אונדז געלויערט דער טויט פון אלע זייטן.

דער גוי איוואָן יאַטשענא, דער בעל־הבית פון דעם שטעלכל און פון דער גרוב אונטן, וווּ מיר זענען געלעגן, איז געווען אַן אָרעמער קריסט, וואָס האָט קיין מאָל נישט געהאט אָפּצועסן צו זאָט מיט זיין פרוי און 5 קינדער. נישט קיין קלוגער איז ער געווען אָבער דערפאַר זייער אַ כיטרער, א דורכגעטריבענער מוזשיק. ער האָט אונדז געזונען צו זיך אויף אויסצובאהאלטן, ווייל עס האָבן אים געצויגן די גוטע און ווערטפולע זאכן אונדזערע, וואָס מיר האָבן אים דערפאַר אָפּגעגעבן... האָבנדיק שוין אלץ אין זיין רשות, האָט ער מיט אלע מיטלען גע־וואָלט פון אונדז פּטור ווערן, נאָר עס זענען געווען אַזעלכע באדינגונגען וואָס האָבן אים געצוווּנגען אונדז צו האלטן. זיין פרוי, א פּראָסטע פויערטע, פלעגט אונדז דערגיין די יאָרן ביי יעדער געלעגנהייט וואָס זי פלעגט אונדז אַריינטראָגן דאָס ביסל עסן, הגם מיר האָבן דאָס געבראכט צו טראָגן מיט גרויס ריזיקע פון יענע צווויי קריסטן (די גיגענייעס). דאָס ביסל עסן פלעגט זי אונדז אויך נישט געבן אלע מאָל און מיר האָבן כסדר געהונגערט. אזוי האָט זיך געצויגן אונדזער געפייניקט לעבן — ביז עס איז געשען דאָס טראגישסטע פאר מיר מיט מיין פרוי.

ווינטער, דעם 17טן יאנואר 1942, פאר נאכט, ווי מיר ליגן אזוי אין גרוב איינער לעבן צווייטן, איינעמס אַ קאָפּ לעבן צווייטנס פיס ,ווייל צוליב ענג־שאפט האָבן מיר נישט געקענט ליגן אלע צוזאמען גלייך, פאלט אָן אויף אונדז אָזאַ שטאַרקער שלאָף, אז מיר הערן נישט ווי מען שיסט אין דאָרף און אַז עס געפינען זיך אין גאס פון דאָרף ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן. וועָן מיר האָבן זיך

אויפגעכאפט איז שוין געווען 11 אויפן זייגער, פאַר האלבער נאכט. מוישקע עפשטיין וויל מיר זאָלן אַרויסגיין פון גרוב און גיין צו די פּאָר קריסטן ברענגען פון זיי אַ ביסל שפּייז. אזוי ווי עס איז פונקט דעמאָלט אָנגעפאלן א גרויסער שניי און מיר האָבן געהאט אין רעזערוו אַ ביסל שפּייז, איז מיין פּרוי געווען קעגן דעם, אַז מיר זאָלן אין אַזאַ צייט אַרויסגיין צו די צוויי קריסטן. מוישקע האָט זיך אײנ־ געשפּארט אַז מען זאָל דווקא גיין, באשליסט אָבער מיין פּרוי פּאָס מאָל מיר נישט לאָזן גיין. עס זענען אָנועקגעגאנגען די ביידע ברידער יודל מיט מוישקען. אין 5 מינוט נאָך זייער אַרויסגיין פון שטעלכל הערן מיר א שאָס און גלייך א טומל אין דאָרף. מיר הערן ווי די פּאָליציי לויפט ארום איבערן הויף פון אלע זייטן. מיר האָבן גלייך געהאט דאָס פּאַרגעפיל אז מען האָט די עפשטיינס געכאפט. מיר זענען א גאנצע נאכט געלעגן אין גרוב אין פיינלעכע יסורים און טויטשרעק. אין דער פרי קומט אַריין צו אונדז אין שטעלכל דער בעל־הבית, דער גוי איוואַן, און דערציילט אז מען האָט זיי ביידן געכאפט. מוישקען האָט מען פארוונדעט אין האלדז און ער האָט באוויזן נאָך אריינצולויפן צו א פויער אין שייער. אָבער די פּאָליציי איז נאָכגעגאנגען דעם שפּור וואָס ער האָט איבערגעלאָזן אין שניי. זיי האָבן אים געפונען אין שייער און ביידע ברידער האָט די פּאָליציי אָנועקגעפירט קיין ביטען. אונדזער לאגע נאָך דעם אומגליק מיט די ברידער עפשטיין איז געווָארן זייער א שווערע. די קריסטן זענען געווען די באקאנטע פון מוישקען און יודלען. מיר און מיין פּרוי האָבן זיי געגעבן דאָס באהעלטעניש אין זכות פון די ביידע ברידער. אָבער וועז איוואַן און זיין ווייב האָבן געזען אונדזער פּיין אוז אומגליק און היות זיי האָבן נישט געהאט קיין אנדער ברירה, האָבן זיי אונדז ווייטער געמוזט האלטן. נאָר איוואַן נעמט גלייך און פארשטאָפט דעם אריינגאנג וואָס מיר האָבן געהאט אונטער דעם הויי, כדי מיר זאָלן נישט קענען אַרויסגיין.

אָזוי זענען מיר געלעגן באַגראָבן העכער צוויי מעת־לעת.

דעם 19טן יאנואר ביי טאָג קומט אַריין אין שטעלכל איוואן און דערציילט, אַז די ביטענער זשאנדארמעריע און די ווייסרוסישע פּאָליציי האָבן אויף א שרעק־ לעכן אופן דערמאָרדעט די ברידער עפשטיין. מען האָט זיי מוראדיק געפּיניקט, וויל די דייטשן האָבן געוואָלט ביי זיי אויספרעסן וווּ זיי האָבן זיך געפונען די גאנצע צייט ביז מען האָט זיי געכאפט, וועז עס האָט זיי אויסבאהאלטן און וועז עס איז נאָך געבליבן דאָרטן וווּ זיי האָבן זיך געפונען. איך גלייב און בין זיכער, אז מוישקע און יודל האָבן אויסגעהאלטן אָלע פּיניקונגען, ביז מען האָט זיי דערשטאָכן מיט באגנעטן און זיי געלאָזט ליגן אויפן וויהאָן לעבן דער שטשאָרע, און הינט און וועלף האָבן זייערע ביינער צעשלעפּט. אָזוי זענען אומגעקומען אונדזערע בעסטע פריינד.

איצט זענען מיר געבליבן אַליין און זענען אויסגעשטעלט אויפן חסד פון איוואַנען און איבער הויפּט פון זיין פּרוי. אונדזער לאגע וועז ערגער פון טאָג צו טאָג. מיר האָבן געהאט נאָך א טויטשרעק, וואָס איז געווען פארבונדן מיט דעם אומקום פון מוישקען און יודלען. אויפן 5טן טאָג, נאָך דעם ווי מ׳האָט זיי ביידן אומגעבראכט, זענען מיר דורכן שפאלט פון שטעלכל, דורך וועלכן ס׳איז אַריינגעדרונגען א ביסל ליכט, ווי מען פירט איוואַנען. הינטער אים גייט דער

סאָלטיס פון דאָרף, וועלכן מיר האָבן געקענט פון פריער, און 5 באוואָפנטע פּאָליציאנטן מיט מאַשין־געווער. מיר זענען געווען זיכער, אז דורך א צופאַל האָט מען זיך דערוווסט, אז מיר געפינען זיך דאָ און מען גייט אונדז נעמען, און מיר ווארטן שוין אויפן טויט. נאָר געשען איז עפּעס אנדערש. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז די פּויערים פון דאָרף האָבן געמסרט אין דער ביטענער פּאָליציי, אַז אייואַן האָט אונדזערע זאכן, וואָס ער האָט געבראכט צו פירן אויף צוויי פורן. זענען דאָס איצט געקומען די פּאָליציאנטן דורכצופירן ביי אים אַן אונטערזוכונג. נאָר דער כיטרער אייואַן מיט זיין אייז־קאלטן כאראקטער האָט זיי גלייך געוויזן פארשיידענע קלייניקייטן, וואָס ער האָט ביי אונדז געמומען און ער זאָגט צו זיי: „מער ווי דאָס האָב איך נישט און אויב איר גלייבט נישט, קענט איר דורכפירן אַ רעוויזיע. צעגראָבט מיין כוטאַר פיר מעטער די טיף אין דער ערד וועט איר אויך מער גאָרנישט געפינען". און ער נעמט אַרויס צוויי ליטער בראַנפן און שטעלט עס אַוועק אויפן טיש. מען טרינקט אלע צוזאמען, זיי גלייבן אים, גייען אַרויס פון זיין הויז און פּאָרן אַוועק קיין ביטען. דאָס אלץ האָט אונדז דערציילט אייואַן נאָך דעם ווי זיי זענען שוין אַוועק פון דאָרף.

אזוי ציט זיך אונדזער לעבן. יעדן טאָג נייע שרעק און נייע צרות. מיר ליגן אין גרוב, אין שטעלכל, און מיר זענען אָפּגעשניטן פון דער גאנצער וועלט. די ידיעות וואָס איוואן פלעגט אונדז ברענגען זענען געווען לטובת די דייטשן. איין מאָל האָט ער אונדז געבראַכט אַ צייטונג וואָס פלעגט דערשיינען אין באַראַנאָוויטש, אונטער דער רעדאקציע פון די ווייסרוסישע מערדערס. אין דער צייטונג איז די קריסטלעכע באפעלקערונג געוואָרן אויפגעהעצט קעגן יידן און אויפגעפּאָדערט אז ווו זיי וועלן נאָר באגעגענען א יידן אַ פּאַרטיזאנער זאָלן זיי אים גלייך דער־הרגענען אויפן אָרט.

איין מאָל ברענגט מיר איוואן אן אויפרוף פון דעם סלאָנימער געביט־קאָמיסאר, רענער ימח שמו וזכרו, אין וועלכן עס שטייט געשריבן: „אויב א פּויער באהאלט אויס א יידן זאָל ער אים הרגענען, און אויב ער ווייל דאָס אַליין נישט טאָן, זאָל ער מעלדן דער פּאָליציי און ער וועט דערפאר באלוינט ווערן". ווייטער דערציילט מיר איוואָן, אַז די יידן וואָס גייען אַוועק אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער, הרגענען די פּארטיזאנער זיי אויס (ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן איז דאָס געווען טיילווייז אמת). נישט האָבנדיק קיין אנדער ברירה זענען מיר אין אַזעלכע שרעקלעכע באדינגונגען ווייטער געבליבן אין גרוב. ווינטערצייט האָבן מיר געליטן פון קעלט, זומער האָבן מיר קוים אויסגעהאלטן פון דער שטי־קנדיקער היץ אין דער פארמאכטער גרוב און דערצו כסדר געפיניקט געוואָרן פון הונגער. מיר האָבן געמוזט מאכן אונדזערע מענטשלעכע באדערפענישן אין דער זעלבער גרוב. צו דעם אַלעמען זענען מיר באפאלן געוואָרן פון אַן א צאָל לייז און אַנדערע פּאראזיטן. איך וועל נאָך איבערגעבן א פּאָר אינצלהייטן פון שרעק און פון פיין, וואָס דאָס איז געווען א טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. איין מאָל — דאָס איז געווען אין א זומערדיקן טאָג — קומט אריין צו אונדז אייואַן און דערציילט אז עס זענען אָנגעקומען אין די אַרומיקע דערפער א סך דייטשע ס״ס־מיליטער און זיי זענען שוין אין מאָגילעץ. מיר הערן טאַקע באלד ווי זיי קריכן

אַרום איבער אלע הויפן, זוכנדיק פּארשיידענע פּראָדוקטן צום פרעסן, ווי אייער, עופות און שפּעק. זיי זענען געקומען מאכן אן אָבלאָוע אויף די פּאַרטיזאַנער וואָס געפינען זיך אין די שכנותדיקע וועלדער. איוואַן, וועלנדיק פון אונדז פּטור ווערן, דערציילט אויך אז זיי וועלן גיין זוכן געווער אין די שטאַלן, אין די שייערן און אין די קעלערס. מיר, נישט וויסנדיק זיינע געדאנקען און נישט האָבנדיק קיין ברירה, האָבן מסכים געווען אויף זיין פּאָרשלאָג: ער זאָל פאַרמאַכן דאָס טירל פון דער גרוב, אויף וועלכער ער וועט אָנשיטן פון אויבן א ביסל זאמד, און אזוי וועלן מיר ליגן אין גרוב פּארמאסקירט. ער לאָזט גלייך אראָפּ דאָס טירל און ער שיט אָן פון אויבן א סך ערד און פּארשטאָפּט אלע לעכער מיט א סך הייי און ער לאָזט פּאר אונדז נישט איבער אַפילו קיין ביסל וואַסער אין פּאל פון פּאר־חלשט ווערן. אזוי זענען מיר, 2 לעבעדיקע מתים, אָפּגעלעגן פּארשאָטענע, אָטע־מענדיק בלויז די לופט וואָס האָט זיך געפונען אין גרוב, ביז מיין פּרוי האָט אָנגעהויבן צו חלשן, בעסער געזאָגט דערשטיקט צו ווערן. איך האָב מיט די לעצטע כוחות אויפגעריסן אביסל דעם צודעק פון גרוב און אַריינגעשארט די ערד אינעווייניק אין גרוב, וואָס איז געווען אָנגעשאָטן אויפן טירל. ס׳האָט גלייך אַריינגעשטראָמט א ביסל לופט און מיין פּרוי איז געקומען צו זיך. הערנדיק אז אין דאָרף איז שטיל, האָבן מיר צוגערופן איוואַנען, ווען מיר האָבן פון שפּאלט באָמערקט אַז ער גייט פאַרבי אונדזער שטעלעכל, און מיר האָבן אים געפרעגט פּאר וואָס ער האָט אונדז נישט אויפגעגראָבן אין דער צייט ווען די דייטשן האָבן שוין פּארלאָזט דאָס דאָרף. זיין ענטפער איז געווען, אז ער האָט מורא געהאט אונדז אויפצוגראָבן, טאָמער קומען די ס״ס־לייט צוריק אין דאָרף.

נאָך איין פּאל וויל איך דאָ פּארצייכענען: אין שכנות מיט איוואַנען האָט געווויינט א צווייטער פּויער, וואָס זיין זון האָט זיך פּרייווילעך געמאָלדן אין דינסט פון דער וויסרוסישער פּאָליציי, מיט וועלכער עס האָבן אָנגעפּירט די דייטשן, אין דער צייט ווען די רויטע אַרמיי האָט מארשירט פאָרויס, האָט ער, דעם פּויערס זון, מורא האָבנדיק פּאר דער שטראָף וואָס ער וועט באקומען ווען די סאָוועטישע מאכט וועט צוריק פּאַרנעמען דאָס געביט, דעזערטירט פון דער פּאָליציי און איז געקומען צוריק קיין מאָגילעץ. פּאָרויסזעענדיק אז מען וועט אים קומען זוכן, איז ער מיט זיין גאנצער פאמיליע אנטלאָפן אין וואַלד. מען איז אים טאָקע גלייך געקומען זוכן, און ווען די פּאָליציי האָט קיינעם פון זיין פאַמיליע נישט געטראָפן, איז זי געקומען אויפן צווייטן טאָג אין אָוונט און אונטערגעצונדן זיין הויז, וואָס האָט זיך געפונען פון אונדזער שטעלכל נישט מער ווי 20 מעטער. די פּאָליציי איז גלייך נאָכן אונטערצינדן אָוועקגעפאָרן קיין ביטען. איוואַן, זעענדיק אַז עס ברענט דעם שכנס שטוב, האָט ער מיט זיין ווייב און קינדער און מיט די בעבעכעס זיך שטילערהייט אוועקגעטראָגן פון שטוב, האָפּנדיק אַז מיר וועלן פאר־ברענט ווערן. מיר, איך און מיין פּרוי, זענען שטענדיק געווען וואכזאם. מיר האָבן עס אלץ צוגעהערט. מיר האָבן געפילט דעם רויך אין גרוב, און זעענדיק ווי שטיקער האָלצווועשקעס פאלן שוין לעבן אונדזער שטעלכל, האָבן מיר באשלאָסן אַרויסצובאַקומען זיך פון גרוב. אין דעם מאָמענט האָט אונדז די נאָטור אָרויס־געהאָלפן. אין איין אויגנבליק איז געווארן אַ ווינט און אַריבערגעוואָרפן דאָס

כּייער אין אַ פּאַרקערטער ריכטונג, און די שטוב האָט לאנגזאם אָפּגעברענט נישט שאַטנדיק איוואַנס ווירטשאַפּט. נאָך אַ פּאַל, וואָס האָט אונדז צו ערשט אַריינגע־ בראַכט שרעק און נאָך דעם אַביסל האָפענונג: עס איז געווען אַ זונטיק־טאָג אין אָוונט, טרעפט זיך איוואן מיט אונדזער צווייטן באקאנטן קריסט, וואָס איך האָב אים שוין אָנגערופן מיטן נאָמען גריהאָר גיגעניאַ. דאָס איז דער זעלבער גריהאָר גיגענייא וואָס מיר האָבן ביי אים געזומען שפּייז־פּראָדוקטן, וועז די ברידער עפּשטיין האָבן נאָך געלעבט .איוואן מיט גריהארן טרינקען אויס ביי דער באַ־ געגעניש א ביסל בראַנפן און וועז זיי זענען געווען גוט אָנגעטרונקען רופט זיך אָפּ גריהאר צו איוואנעז: הערסט איוואן, איך ווייס די גאַנצע געשיכטע. איך ווייס, אַז ביי דיר געפינען זיך און באהאלטן זיך אויס 2 מענטשן. איוואן איז נשתומם געוואָרן, ווייל מיר האָבן אים פאַרזיכערט די גאַנצע צייט, אַז אַחוץ אַלעקסאַנדער גיגעניאַן ווייסט קיינער נישט אז ער באהאלט אונדז אויס. איוואַן איז געוואָרן פאַרצווייפלט וואָס מ׳וויסט פון דעם סוד, פאַר ווען זיין פאַמיליע קענען באצאָלן מיט זייערע קעפּ. גריהאָר האָט אים בארויקט און אים פאַרזיכערט, אז ער וועט אים פון איצט אָן וויטער העלפן מיט אַלעמען כדי מיר, איך און מיין פּרוי, זאָלן בלייבן לעבן. מיר, נישט וויסנדיק פון קיין שום זאך וואָס איז צווישן זיי ביידע פאַרגעקומען, הערן פלוצלונג 12 א זייגער ביי נאכט, ווי מען שארט אָפּ דאָס היי ביי אונדז אין שטעלכל, כדי צוצוקומען צום קעלערל. וויסנדיק אז אין אזא שפּעטער צייט קומט קיינער נישט צו אונדז, זענען מיר געווען זיכער אַז מען גייט אונדז הרגענען. איך האָב געזומען דאָס מעסער אין האנט, — וואָס איך האָב נאָך מיטגענומען פון דער היים, וועז מיר זענען נאָך געווען אין ביטען — גרייט זיך צו פאַרטיידיקן. צו אונדזער גרויסן וווּנדער הערן מיר ווי מ׳רופט אונדז אָן ביי די נעמען. מיר האָבן דערקענט גריהאָרס קול. ער האָט זיך מיט אונדז צעקושט. ער האָט אונדז דערציילט די געשיכטע ווי אזוי ער קומט אהער און פאַרזיכערט, אז פון איצט אָן וועט ער אונדז העלפן מיט אלץ וואָס ער וועט נאָר קענען. א דאנק אים איז אונדזער לאגע אין גרוב א סך לייכטער געוואָרן. גריהאָר פלעגט אונדז אָפּט ברענגען עסן.

אין א קורצער צייט נאָך דעם איז ביי אונדז פאַרגעקומען א גרויסע ענדע־ רונג. אונדזער בעל־הבית איוואַן איז זיך מיישב און אין א שיינעם פרימאָרגן טרעט ער אַריין פרייווּיליק אין דינסט פון דער פּאָליציי און ווערט אַ פּאָלי־ציאַנט. פאַרשטייט זיך אז אין אַזאַ לאגע האָבן מיר מער נישט געטאָרט בלייבן ביי אים אין גרוב. ער קען קומען ביי נאכט און אונדז דערשיסן. צווייטנס איז דאָס זיין אויסגעשטעלט אויפן חסד פון זיין ווייב אַליע, הייסט אויך א לאנגזאמער טויט פון הונגער. מיר האָבן זיך פארשטענדיקט מיט גריהאָר גיגענייאן און ער האָט אונדז אויף אַ קלוגן אופן פאַרבונדן מיט אַ גרופּע פאַרטיזאַנער.

אין איינער א נאכט זענען מיר אַרויס פון גרוב און אַוועק אויף א געוויסן אָרט ווו גריהאָר האָט אָפּגערעדט מיט די פאַרטיזאַנער. אין גרוב האָבן מיר זיך נישט אומגעקערט און צוזאַמען מיט די פאַרטיזאַנער זענען מיר אַוועק אין וואַלד. היות מיר האָבן זיך געפונען אַזאַ לאַנגע צייט אין גרוב אין אַ זיצנדיקער אָדער ליגנגנדיקער פאָזיציע, האָבן אונדז די פיס נישט געדינט און מיר האָבן געמוזט גיין

אַנגעשפּאַרט אויף שטעקנס, ביז מיר זענען צוגעקומען צו דעם פּאַרטיזאַנער־לאַגער אין וואַלד. נאָך דעם ווי מיר זענען אָפּגעווען אַ קורצע צייט אין וואַלד איז פּאָר־געקומען אַ גרויסע אָבלאווע, וואָס די דייטשן האָבן דורכגעפירט. אלע פּאַרטיזא־נער, און מיר ביידע צווזאַמען מיט זיי, האָבן זיך אין די אָבלאווע־טעג אַריבער־געקליבן אין אַזעלכע זומפיקע ערטער, ווו עס האָט נאָך נישט געטרעטן קיין מענטשנס פוס. מיר זענען געקראָכן אין טיפע זומפיקע וואסערן אונטער א האָגל פון דייטשע קוילן, וואָס האָבן אונדז נאָכגעיאָגט. זיי האָבן אונדז באָמבארדירט פון דער לופטן און נאָכגעשאָסן מיט ווייט־שיסנדיקער ארטילעריע. עס זענען אומגעקומען דאַן אַ טייל פון די פּאַרטיזאַנער. נאָר מיר צוזאַמען מיט די איבע־ריקע פּאַרטיזאַנער זענען אין משך פון 16 טעג איבערגעזעסן אין די בלאָטעס, שפּייזנדיק זיך מיט שאָלעכץ פון קאַרטאָפל, וואָס עס פלעגן ברענגען העלדישע פּאַרטיזאַנער, וועו עס איז זיי געלונגען אין פינצטערע נעכט זיך אַדורכצורייסן דורך דער דייטשער בלאָקאדע און ברענגען פון די פעלדער קארטאָפל. די אָבלאווע האָט זיך געענדיקט. מיר זענען אלע צוריק איבערגעגאנגען אין בעסערע ערטער אין וואַלד. מיר זענען געווען אָפּגעשוואכט און מיר האָבן נישט געקענט אָנטייל־נעמען אין די קאמפן פּאר דער באפרייונג פון אונדזערע געביטן. מיר זענען געווען אין וואלד ביז די רויטע אַרמיי האָט באפרייט אונדזער שטעטעלע ביטען.

מיר זענען אַרויס פון וואַלד און געקומען אין די חרובע היימען. אין צוויי חדשים אַרום בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי. איך בין אין דער רויטער אַרמיי געווען 15 חדשים ביז סוף מלחמה. באפרייענדיק זיך פון דער אַרמיי זענען מיר אַוועקגעפאָרן קיין פוילן און פון פוילן קיין עסטרייך, ווו מיר זענען געווען אין אַ לאגער גאנצע דריי יאָר. מיר געפינען זיך איצט אין בוענאָס־איירעס. מיר האָבן אַ קינד און מיר לעבן כסדר מיט די געשפּענסטער פון דער פארגאנגענהייט, מיט די זכרונות פון אונדזער טייערער היים, מיט די זכרונות פון אונדזער שטעטעלע ביטען, וואָס איז אויף אייביק חרוב געוואָרן.

איך האָב דאָ נאָר איבערגעגעבן זייער א קליינעם טייל פון אונדזערע איבער־לעבענישן אין די שחיטה־טעג, אין גרוב ביי איוואַנעז, אין וואַלד מיט די פּאר־טיזאַנער.

בוענאָס־איירעס, 18־12־1949.

מאיר יפה (תל־אביב)

צוישן גסיסה און טויט

זומער 1942 אין ביטענער געטאָ. אַ זו־ניקער, צעבליטער זומער, וואָס גאָט באַ־שענקט טייל מאָל זיין וועלט מיט אַזאַ ברייטער האַנט און וועלכער איז געצילט צו דערצערנען און רייצן די יעניקע וועלט דער גרויזאמער גורל האָט פון אים פאַרבאָטן צו געניסן. ווייל ווי איז דען מעגלעך דאָס האַרץ זאָל זיך פרייען און הנאה האָבן פון אַרומיקן זומער־פראַכט, וועז עס איז אַזוי שווער אָנגעזאַפּט מיט טיפער פיין און פאַרשטיקטן וווייטיק? קע־נען דען די אויגן געניסן פון דער שיי־נעגדיקער זומער־זון וועז זייער בליק איז אַזוי טרויעריק און יאושדיק גע־וועגדט אַהין — צום זיך דערנענטערנדיקן גרויליקן מאָרגן?

דאָס געשפענסטלעכע געשטאַלט פון דערוואַרטן מלאך המות, אין זיין טייוו־לאָניש־היטלעריסטישער „טויט־שאַרבן"־אָפּצייכענונג, פאַרפאָלגט טריט אויף שריט דאָס גוססדיקע גרויע לעבן אונדזערס. שווער, גאָר שווער איז פון זיינע מערדערישע נעגל צו אַנטרינען, פון זיין פאַרפאָלגערישן שאָטן זיך צו פאַרשטעקן. און וווהין?...

— אפשר אין דעם פאַרצוימטן ,ענגן געטאָ, וווּ אויף יעדן טראָט שטויסט מען זיך בלויז אָן אויף האלב־טויטע פאַרפינצטערטע פנימער, פון וועלכע עס סטאַרטשען אַרויס גלייכגילטיקע, אויסגעלאָשענע אויגן, ווי פון צום טויט פאַרמשפּטע, וואָס דערוואַרטן די תליה ווי אַ נאַטירלעכע זאַך?

צי אפשר אויסער די געטאָ־דראָטן — ביי די איבערמענטשלעכע קאַטאָרגע־אַרבעטן, ווי אַ שוצלאָזער נידערטרעכטיקער שקלאַף — וווּ יעדע נאַצישע אָדער סתם גויישע בעסטיע איז דער האַר איבער דיין שפּאָט ביליק לעבן? וויל ער, פאַרענדיקט ער דאָס אויפן פּלאַץ מיט אַ צוגאָב פון סאַדיסטישע ענויים: אָדער, אין „בעסערן" פאַל שענקט ער דיר דאָס צייטוויליק, אויף איבערנאַכט, כדי צו מאָרגנס ווידער קענען שטילן זיין בלוט־דאָרשטיקייט און הנאה האָבן פון דער פאַרוויילנדיקער אימפּרעזע, ווען אָט־אָט ווערסטו איינגעבראָכן אונטער דער שווערער לאַסט פון שטופּן קוילן־וואַגאָנען, אויסלאָדן ריזן־קלעצער אונטער די רוצחישע נאַגייקע־קלעפּ איבער דיין אוממעכטיקן קערפּער.

ווי מען האַלט עס אויס? ווי אַזוי פּלאַצן נישט די שטאַרק אָנגעצויגענע לעבנ־סטרונעס? בלייבט טאַקע אַ רעטעניש, צוגלייך ווי פיל אַנדערע אומבאַגרייפלעכע רעטענישן, וואָס נאָר די גרויזאַמע ווירקלעכקייט קען זיי לייזן...

***

דער זומער־אָוונט פאַלט בהדרגהדיק צו און שלינגט איין אין זיין פאַרדעכ־טיקער טונקלקייט די שמאָלע ד׳ אמותדיקע געטאָ־געסלעך. פון צייט צו צייט שלייכן זיך אַדורך פאַרמרה־שחורהטע איינגעהויקערטע געשטאַלטן, וואָס שאַרן זיך ווי נאַכט־שאָטנס ביי די איינגעפאַלענע פּלויטן און ווערן פאַרשוווּנדן גיך אין איינעם פון די פאַרזאַמלונגס־הויפן. דאָס שטילע, איינגעהאַלטענע שעפּטשען, וואָס דערטראָגט זיך פון אַלע פינצטערע ווינקעלעך, באַגלייט טייל מאָל מיט אַ טיפן האַרץ־שניידנדיקן זיפץ, איז אוממעגלעך נישט צו דערהערן אין די דאָזיקע גרוילפולע געטאָ־נעכט. כמעט אין יעדן הויז זיצט מען ביז גאָר שפּעט אין אָוונט: אַלט און יונג, אַפילו קליינע קינדערלעך, וועמענס איינציקער באַוווּסטזיין איז דערווייל בלויז פּחד. זיצט מען אַזוי צוזאַמען מיט פאַרקלעמטע הערצער, ווער אויף אַן איבערגעדרייט קלעצל, אויף אַ צעבראָכן קעסטל, אָדער גאָר אויף דער ערד, ווי תשעה־באב ביי די קינות, און מען באַקלאָגט דעם אייגענעם חורבן, דאָס אייגענע לעבן וואָס צאַנקט און דאַרף יעדע רגע אויסגעלאָשן ווערן אויף אייביק.

יעדער איינער האָט צו דערציילן אַ פּעקל איוב־בשורות. נישטאָ דער טאָג וואָס זאָל נישט ברענגען מיט זיך פרישע, שרעקלעכע נייס, וואָס שוידערן אויף און פאַרגליווערן דאָס בלוט פון יעדן צוהערער: וועגן אַ שכנותדיקן ייִדישן שטעטעלע, וווּ די היטלער־מערדער האָבן אַלעמען באַגראָבן לעבעדיקערהייט, וועגן אַ גרויזאַמער שחיטה אין אַ צווייטן שטעטל, אין וועלכער זויג־קינדער זענען דורכגעשפּיזטע געטראָגן געוואָרן אויף פאַרבלוטיקטע באַגנעטן און די מוטערס זענען צעטראָטן געוואָרן אונטער הענקערישע שטיוול. אָדער וועגן אַ דאָרף פון עטלעכע צענדליק ייִדישע משפּחות, וווּ די נאַצי־בעסטיעס, צוזאַמען מיט ווייסרוסישע רוצחים, האָבן די ייִדן אַרויסגעפירט אין מיטן דאָרף און אונטער די גרויזאַמסטע פּייניקונגען געצוווּנגען איינער דעם צווייטן צו הענגען, אַ מאַן זיין פרוי, אַ זון זיין פאָטער און פאַרקערט...

פֿאַרצווייפלטע בליקן, פול מיט שטומען מיטלייד פון טאַטע־מאַמע צו זייערע קינדער און פון קינדער צו טאַטע־מאַמע, מאַן און פרוי, ברודער און שוועסטער; אַלע קוקן זיך איבער אַזוי טרויעריק איינער מיטן צווייטן, ווי אַ שטיל געזעגע־נונגס־צייכן פון מענטשן וואָס שטייען אויפן ראַנד פון רעטונגסלאָזן טיפן אָפּ־גרונט און איין אייניציקער ווונטש באַהערשט זייערע ביטערע הערצער:

רבונו של עולם! אויב עס איז שוין אַרויס פון דיר די פינצטערע גזירה מיר זאָלן אונטערגיין, טאָ שטעל אונדז כאָטש נישט, אין דער לעצטער רגע, פאָר דעם שוידערלעכן נסיון, ווייל טאָמער וועלן מיר אויך חלילה נישט קענען ביישטיין, ווי יענע עטלעכע ייִדישע דאָרפס־משפחות נעבעך.

איניקע תמימותדיקע אָפּטימיסטן פרוון נאָך צו ראַנגלען זיך מיט דער אומברחמנותדיקער וירקלעכקייט, „ווייס איך דאָרטן וואָס מענטשן טראַכטן אַלץ אויס, מען מאַכט נאָר אָן אַ פּאַניק, עס איז זיי נישט צו גלייבן".

כדי אונטערצוהאַלטן דעם אייגענעם איבערגעטריבענעם אָפּטימיזם ווערט מען אָנגעשטעקט מיטן מ׳שטיינסגעזאָגט נייעם סאָרט „לאָקאַלן פּאַטריאָטיזם": „מילא, סלאָנים, באראַנאָוויטש, דערעטשין — אפשר, כ׳ווייס, מסתמא איז דאָרט עפּעס נישט גלאַט געווען. אָבער ביי אונדז אין ביטען? וואָסערע, מ׳שטיינסגעזאָגט, פּרעטענזיעס קענען זיי האָבן צו אונדזערע ערלעכע, רויקע יידן? מ׳האָט זיי דען עפּעס שלעכטס געטון??? ניין, ביי אונדז וועט גאָרנישט געשען"... אָדער „זיי וועלן דאָס גאָרנישט דערלעבן" — אַזוי גייט מען איבער פון „לאָגישע" אַרגומענטאַציעס צו זיסע איינשלעפערישע נביאות. „אָט־אָט כאַפן זיי יענע מפלה אויפן פראָנט, וואָרט אויס... דוכט זיך מ׳הערט עפּעס פונדערווייטנס, עפּעס ענלעכס צו שוועריע האַרמאַטן־שאָסן... יאָ, דאָס איז עס"...

ביטענער יונגעלייט ווערן פאַרשיקט אין אַרבעטס־לאַגער קיין סלאָנים. דאָס איז דער ערשטער קאָנטאַקט מיט דער אויסערשטעלדיקער וועלט. דאָרט טרעפט מען זיך מיטן ביטערן, טרויעריקן אמת. זשירעווער ייִדישע משפחות זענען מער־דערלעך אומגעבראַכט געוואָרן, און קיין לעבעדיקער עדות איז נישט פאַרבליבן. סלאָנים, דאָס האַרציקע ייִדישע סלאָנים, האָט שוין צוויי בלוט־באָדן דורכגעמאַכט. דאָס ביסל אָפּגעשלאָגענע, פאַריתומטע רעשטלעך האָט אויך שוין גענצלעך אויפ־געגעבן יעטווידער האָפענונג אויף אַ סוף אַ בעסערן ווי עס האָבן געהאַט זייערע אומגעקומענע עלטערן, קינדער, ברידער און שוועסטער. באַראַנאָוויטש, לעכע־וויטש, ריזשנוי, „ערלעכע, רויקע יידן, וואָס האָבן קיינעם קיין שלעכטס נישט געטון און קיינער האָט צו זיי קיין פרעטענזיעס נישט געקענט האָבן", — צענדליקער און הונדערטער טויזנטער האָבן געהאָט אויסצושטיין די ערגסטע גרויל־טאַטן, זענען אין ריזיקע טייכן בלוט אָפּגעגאַנגען. ערשט דעמאָלט איז דער פאַרבלענד־טער אָפּטימיזם טראַגיש צעשמעטערט געוואָרן און זיינע אָנהענגערס זענען אויך אַרײַנגעפאַלן אין דעם אַלגעמיינעם יאוש און האָבן דערזען פאַר זיך דעם אומ־ענדלעכן טיפן תהום.

אַ שרעקלעכע מרה־שחורה האָט אַרומגעהילט דעם ביטענער געטאָ.

***

פון צייט צו צייט דערגייען דורך די שטעכל־דראָטן פון געטאָ פאַרשיידענע לעגענדאַרישע פאַר אונדז ידיעות: וועגן אַ פאַרטיזאַנער־באַוועגונג אין די אַרומיקע וואַלד־געגנטן, וועגן קליינע גרופּעס אַנטלאָפענע רוסישע קריגס־געפאַנגענע וואָס ווערן, אין דער ברייטער פאַנטאַזיע פון די נאָך רעטונג לעכצנדיקע איינווינער פון געטאָ, פאַרוואַנדלט אין פיל באַוואָפנטע פּאָלקן און דיוויזיעס. יעדער ווייטער אָפּקלאַנג פון אַ ביקסן־שאָס דוכט זיך אויס ווי שוועכע האַרמאָניק־דונערן פון זיך אָנהייבנדיקע באַפרייונגס־שלאַכטן — באַשיימפּערלעכע סימנים פון דער גרויסער הילף. ווי אַן אָפּפרישנדיק מחיהדיק ווינטל ווערן אָט די אַלע געהיימנישפולע קלאַנגען צעטראָגן פון מויל צו מויל און באַלעבן אַביסל די שוועכע געמיטער פון די פּאַרצווייפלטע, האָפענונגסלאָזע מענטשן. אָבער לאַנג קענען די דאָזיקע פאַרפּירערישע האָפענונגען נישט אָנהאַלטן. נאָך אַ מער ניכטערע אָפּשאַצונג פון דער לאָגע ווערט שנעל קלאָר אַז צוגלייך מיט דער אפשר נאָטירלעכער באגייסטערונג, וואָס אזעלכע שמועות רופן אַרויס, וויזן זיך גלייכצייטיק אַרויס ערנסטע קאָמפּליקאַציעס, וואָס מאַכן צו נישט דאָס „אָנכאַפּן זיך אין אַ שטרוי" בכדי געראַטעוועט צו ווערן. דער לעצטער פונק פון האָפענונג ווערט אויך שנעל אויסגעלאָשן. נאָכמער: עס הייבט אָן צו דראָען אַ געפאָר אַז די אָפּטע צוזאַמענשטויסן צווישן די קליינע פּאַרטיזאַנער־גרופּעס און די דייטשן וועלן אויסגיין צו אונדזערע קעפּ. די צעיושעטע היטלער־זשאַנדאַרן געפינען דעם שעיר־לעזאזל פאר זייערע נישט געלונגענע פּאַרטיזאַנער־אָבלאָווע און זאָגן אָן שאַרפּע רעפּרעסיעס קעגן די „ווידערשפּעניקע געטאָ־יידן, וועלכע האָלטן אָן אַ געהיימען קאָנטאַקט מיט די „וואַלד־באַנדיטן".

עס שאַפט זיך אַ טראָגיש־קאָמישע לאָגע. עס קומט אויס אַז מיר, די פאַרשמאַכטע, פאַרפיניקטע געטאָ־יידן, דאַרפן כסדר בעטן גאָט אַז אונדזערע פייניקער, אונדזערע מערדער, זאָל חס־וחלילה... קיין שלעכטס נישט געשען, קיין קויל פון אַ פאַרזשאַוועדטער פאַרטיזאַנער־ביקס זאָל זיי נישט טרעפן. ווייל, טאָמער יאָ, ווערן אומגעבראַכט „100 יודען פיר יעדען טאָדטען פאָלקס־דויטשע".

די פראָגע פון אַ מאָסן־געלויף אין וואַלד אַריין קומט אין יענער צייט נישט אין באַטראַכט צוליב דעם דעמאָלטדיקן אַלגעמיינעם געמיט־צושטאַנד. אגב, צוליב די דעמאָלטדיקע פאַרהעלטענישן, וואָלט אַזאַ שריט באַדייט אַ פריצייטיקער מאָסן־זעלבסטמאָרד.

צי האָט מען דען געקענט פאָדערן פון אַזאַ גרויסער מאָסע, — פיזיש און גייסטיק אויסגעשעפּטע זקנים, פאַרצווייפלטע, אויסגעשעפּטע מוטערס און פיצעלעך קינדער, זיי זאָלן צוזאַמען מיט די איבעריקע, אין אַ פינצטערער נאַכט, איבערהאַקן די שטעכל־דראָטן און זיך לאָזן לויפן אונטער אַ האָגל פון דייטשישע און פאָליציייאישע קוילן? די דייטשן וואָלטן זיכער באַלד געווען באַמערקט די אומאָרגאַניזירטע, אַנטלויפנדיקע מאָסע און וואָלטן געשטעלט דעם גאַנצן דייטשן גאַרניזאָן אויף די פיס, און נאָך אַ קורצן געיעג וואָלט דער גרעסטער טייל פון די אַנטלויפנדיקע יידן געוואָרן באלד געכאפט און פאַרפיניקט צום טויט. די „גליקלעכע" אַנטלאָפענע, אָפּגעשלאָגענע רעשטלעך, וועמען די דייטשע קויל וואָלט נישט געווען דערגרייכט, וואָלטן אין בעסטן פאַל געהאַט אַרומגעבלאָנ־

דזשעט איבער וועגן און שטעגן און כדי נישט באַמערקט צו ווערן פון די פאַ־
רעטערישע, ווייסרוסישע רוצחים, וואָלטן זיי אַוועק אין אומבאַקאַנטע ריכטונגען,
סתם אין דער וועלט אַריין. ווהין? אין וואַלד אַריין?

יאָ, זייער פיל וועלדער, טיפע און געדיכטע, געפינען זיך אַרום ביטען. זיי
זענען אַלעמאָל גרייט איינצושלינגען אין זייער אין־סופיקייט יעדן אייגעם וואָס
זוכט פאַר זיך א מקום־מקלט. זיי קענען, אָבער, אויך צו יעדער צייט פאַרוואַנדלט
ווערן אין אַן אייביקן רו־אָרט, אין אַ בית־עלמין אָן קברים, פאַר די וואָס זוכן
דאָרט אַ שוץ, אַ באַהעלטעניש. איז ווו זיך אַהינצוטאָן? צו די פּאַרטיזאַנער? דאָס
איז אַ פּירמע אָן אַן אַדרעס. וועלדער זענען דאָ זייער פיל; זיי ציען זיך אויף
צענדליקער און הונדערטער קילאָמעטער. פּאַרטיזאַנער זענען, אָבער, צו יענער
צייט געווען אויף די פינגער צו ציילן און דערצו געיאָגטע און פאַרפאָלגטע אויף
יעדן טריט און שריט. זיי זענען זיכער נישט פאַראינטערעסירט געווען אין דער
דאָזיקער אומגעוווינטשענער פאַר זיי „מיליטעריישער קראַפט" פון אומבאַוואָפנטע
אַלטוואַרג, פרויען און קינדער, דערצו נאָך פון די אַזוי פאַרהאַסטע „זשידעס"...

**
*

חנה יהושוע (דיקטאָווסקי) צוקערניץ — ריכטיקער געזאָגט: איר בריייטער
הילצערנער גאַנעק — איז נאָך אַמאָל, אין די „גוטע צייטן", געווען דאָס היימישע
געמיטלעכע פאַרוויילונגס־ווינקעלע פאַר אַ גרויסן טייל ביטענער יוגנט. דאָרטן
פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען אין די פריַיע אָוונטן און שבתים, אַראָפוואַרפן פון
זיך די טאָג־טעגלעכע וואָכעדיקייט מיט אירע קליינלעכע זאָרגן און נודנער לאַנג־
ווייליקייט. ווער עפּעס אַ נאַש צו טון פון דער, כמעט אינציקער, צוקערניץ אין
שטעטל און ווער ווידער זיך צו געפינען אין דער פריילעכער געזעלשאַפט פון
חנהס צוויי באַהנטע טעכטער מיט זייערע חברטעס, הערן אַ פרישן וויץ, קיבעצן
און חוזק מאַכן פון אַלץ און אַלעמען.

אויך אין דעם ענג־פאַרשפאַרטן געטאָ, אין פאַרצוימטן מתים־שטיבל, צווישן
די לעבעדיקע סקעלעטן־שאָטנס, צעפערעסענע פון פאַרצווייפלונג און אַפּאַטיע,
אויך דאָן האָט דאָס דאָזיקע פריילעכע יוגנט־קרייזל עקשנותדיק פאַרגעזעצט
זיין עקזיסטענץ, באַמיט זיך אָפּצוזונדערן פונעם באַהערשנדיקן יאוש און האָט
אין דער אָוונטיקער געדיכטער פינצטערניש געזוכט אַ ליכטיק ווינקעלע כדי זיך
צו צעשטרייען אין די לעצטע אויסגייענדיקע לעבנס־מינוטן — קלאָר, אָז נישט
אויף חנהס פּריַערדיקן רחבותדיקן גאַנעק און אָן די נאַשוואַרג און מחיהדיקע
געטראַנקען פון איר צוקערניע. אָבער דאָס איז נישט וויכטיק. עס איז אויך גוט
געווען אין איר ענג־באַווינטן, בשותפותדיקן צימערל, אָדער אין מיט בעבעכעס
אָנגעשטעלטן הויף. פאַרקערט, וואָס גרעסער די ענגשאַפט און געפרעסטקייט,
אַלץ מער ווערט מען מענטשלעכער, נענטער איינער צום צווייטן. עס שאַפט זיך
יענע געמיינזאַמע פאַרבריידרונג, וואָס באַפרייט טיילמאָל דעם יחיד פון שלעפּן
אַליין אויף זיך די שווערע לאַסט פון די אייגענע זאָרגן. אַלע רעטונגס־בריקן
זענען במילא פאַרברענט, די היטלער־דייטשן האָבן שוין גוט געזאָרגט אַז זייערע

קרבנות זאָלן פון זייערע מערדערישע נעגל נישט אַנטרינען ווערן. די בעסטיאַ־לישע גזירה פון קאָלעקטיוור פּאָראַנטוואָרטלעכקייט מיטן לעבן פאַר יעדן ייִד וואָס וועט נאָר פעלן אין געטאָ האָט אין גאַנצן פאַרשלאָסן פאַר דער יוגנט די איינציקע מעגלעכקייט פון רעטונג, דורך אַנטלויפן אין וואַלד אריין.

צי איז דען געווען מעגלעך זיך פאַרצושטעלן עס זאָל זיך געפינען כאָטש אין ביטענער יוגנטלעכער וואָס זאָל וועלן ראַטעווען זיין אייגן לעבן און טראָגן אויף זיין געוויסן הונדערטער אומגעבראַכטע לעבנס? ניין, אַזעלכעס וואָלט קיינמאָל נישט געשען. הייסט עס — נישטאָ קיין שום אויסוועג אויסצומיידן אַ זיכערן טויט, טאָ לאָמיר דעם דאָזיקן איבערגאַנגס־פּעריאָד פון געציילטע לעבנס־מינוטן און שוידערלעכן טויט פאַרברענגען אין פאַרגעסנדיקער זאָרגלאָזיקייט, באַהאַלטן זיך פון דער שרעקלעכער ווירקלעכקייט, וואָס ווייטער זיין פון דער ספּערע פון טויט, „אכול ושתה כי מחר נמות".

„וואָס קומסטו אַהער קאַליע מאַכן אונדזער שטימונג מיט דיינע פּעסימיסטישע רייד און פאַרזאָרגטן פּנים? קוק אים נאָר אָן ווי ער מאַכט דאָס אַ ווען פון טויט, איינמאָל שטאַרבט מען און נישט מער". מיט אַזאַ קבלת־פּנים פון בייסיקע שטעכווערטער און שפּאָט ווער איך אויפגענומען דורך מיינע חברים, וועלכע זענען, נאָך זייער פיזיש שווערן אַרבעטס־טאָג, געזעסן אין חנה יהושועס הויז און געזוכט זיך אַ צייטפאַרטרייב אין דעם צייטווייליקן גרויען לעבן, געווען פאַר־טיפט אין הייסן קאָרטן־שפּיל, געוויצלט זיך אויפן חשבון פון דער אייגענער טראַגעדיע, אָדער דערציילט זיך מעשיות פון געוועזענעם נאָענטן „אַמאָל", פון יענע גוטע צייטן וועלכע זענען אָקערשט נעכטן געווען און זענען היינט אויס ווי אַ דורכגעלאָפענער חלום.

„געלעכטער אין אַ זייט, חברה, אפשר איז פאָראַט פאַראַן אַן אויסוועג זיך צו ראַטעווען כאָטש פאַר געציילטע פון אונדז ווי שפּעטערדיקע עדות פון מיליאָנען אונטערגעגאַנגענע לעבנס. לאָמיר צוזאַמען באַטראַכטן אַן עצה" — אַזוי פלעג איך טיילמאָל צו זיי עקשנותדיק צושטיין און נישט וועלן אָפּטרעטן.

„גיי שוין, גיי מיט דיינע עצות און אויסוועגן. אויף יענער וועלט וועסטו זוכן עצות. דאָ, אויף דער וועלט, פאַרגעס אַן אַלץ. זעץ פאָר דיינע לעבנס־מינוטן אין דעם פאַרשאָלטענעם געטאָ, ביז מען וועט עס מיט כוח אַוועקנעמען. געניס פון דיינע געשענקטע געציילטע שעהען אויף וויפל עס לאָזט זיך, ווייל באַלד וועט דער לעבנס־פאָדעם איבערגעריסן ווערן אויף אייביק. טרינק פונעם בעכער פון געפּייניקט לעבן ביזן סוף... די מערדערלעכע ברוטאַלע הענט וועלן עס אַ נישט־געענדיקטס פון דיר סיי ווי סיי אַרויסרייסן אינמיטן".

געפילן פון ספּיקות דריקן ווי שווערע שטיינער אויפן אָנגעוווייטיקטן האַרץ און פייניקן אומאויפהערלעך דאָס געוויסן: צי איז שוין דען טאַקע קיין שום אויסוועג נישט פאַרבליבן, אפילן פאַר איינצלנע פון אונדז? זענען דען שוין אַלע עוועטועלע מעגלעכקייטן פון טיילווייזער רעטונג, כאָטש דורכגעטראַכט געוואָרן דורך עמעצן? אפשר דאָך פּרווון איידער דער מלאך המות אַליין ווען דאָס דאָזיקע „פּראָבלעם" לייזן?... „פייפן אויפן טויט" — איז נישט אַלעמאָל אַ

סימן פון כּאַראַקטער־פּעסטקייט, פון גייסטיקער גבורה, גיכער קען עס אויסגע־
טייטשט ווערן ווי אַ צייכן פון אָפּהענגטיקייט, מוטלאָזיקייט און גייסטיקער
שוואַכקייט. צײַ איז דען אַמאָל נישט בעסער יאָ זיך צו שרעקן פֿאַרן טויט?

אָבער וואָס אמת איז, איך אַליין ווער אויך נישט באַאיינפלוסט פון מיין אײַ־
גענער „לאָגיק" און זע דערווייל נישט קיין ממשותדיקן רעטונגס־פּלאַן...

**
*

צווישן פיל אַנדערע ביטענער גזירות, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף אונדזערע
קעפּ, איז אין אַ געוויסן טאָג אַרויס אַ גזירה פון סלאָנימער געביטס־קאָמיסאַר
היקע ימח"ש אַז דער ביטענער געטאָ מוז צוזאַמען מיט פיל אַנדערע יידישע ג־
טאָס אַרויסשיקן אַ גרעסערע צאָל יונגעלייט קיין סלאָנים און שאָפן דאָרט אַן
אַרבעטס־לאַגער. דער געטאָ איז כמעט ווי אויסגעליידיקט געוואָרן פון יוגנט און
די באַאומרוִיקנדיקע זאָרג איז געווען אַ טאָפּלטע: וואָס וועט איצט זיין מיט די
אין געטאָ פאַרבליבענע, נאָכדעם ווי די יוגנע אַרבעטס־קרעפטן זענען אין
גרעסטן טייל אַוועקגענומען געוואָרן? צי איז דאָס חלילה נישט קיין שלעכטער
סימן? פון דער צווייטער זייט, ווידער, האָט אַלעמען שטאַרק באַזאָרגט די טרויע־
ריקע קלאַנגען און די השערות וועגן גורל פון די פאַרשיקטע.

אין סלאָנימער אַרבעטס־לאַגער בין איך געווען בלויז עטלעכע וואָכן. די
פּיינלעכע פאַרגעפּילן און שרעק פאַר אַן אומגעריכטן אויסטערלישן טויט וואָס
די היטלעריש בעסטיעס גרייטן צו פאַר אונדז, לויט די געהיימע ידיעות וואָס
האָבן זיך פאַרשפּרייט צווישן די לאַגער־פאַרשיקטע, דערפירן מיך צו דער עכ־
סטער שטופּע פון פאַרצווייפלונג. איך באַשליס ביי זיך פאַר יעדן פּרייז וואָס
שנעלער דעם דאָזיקן געשפּענסט־לאַגער צו פאַרלאָזן. נישט אָפּגעבנדיק זיך קיין
רעכענונג וועגן די לעבנס־געפערלעכע קאָנסעקווענצן וואָס אַזאַ ריזיקאַלישער שריט
קען מיט זיך ברענגען, לאָז איך זיך אין אַ געוויסן פרימאַרגן צופוס אין וועג
אַריין, צוריק אין דעם „זיכערן" געטאָ, נישט קלערנדיק וועגן דעם פאַרבאָט פון
דער היטלערישער מאַכט. איך מוז היינט אָפן מודה זיין אַז מיין דעמאָלטדיקער
פאַרצווייפלונגס־שריט איז געווען אַן אומפאַראַנטוואָרטלעכער, טראָץ דעם וואָס
ער איז געשטיצט געווען אויף אַ געוויסער טאַקטישער אויסרעכענונג.

די געפאַר פון טויט, וואָס וואָלט מיר געדראָט פאַרן אַנטלויפן פון לאַגער,
איז מיר געלונגען אויסצומיידן אַדאַנק אַ פּריערדיקער פאַרשטענדיקונג מיט דעם
פאַרוואָלטער פון דער ביטענער באָד, דעם ווייסרוס לאַמייקע, מיט וועמען איך
בין געווען גוט באַפריינדעט נאָך פון די סאָוויעט־צייטן, וועג מיר האָבן צוזאַמען
געארבעט ביים איבערבויען און מעכאַניזירן די באָד־איינריכטונג. ביי די היטלער־
צייטן איז ער געווען אַ קרוב למלכות און אים איז איבערגעגעבן געוואָרן די
פאַרוואָלטונג איבער די שטאָטישע מילן און דער איינציקער באָד. אין דעם
זעלבן טאָג וועג איך בין אַנטלאָפן פון סלאָנימער לאַגער איז מיר געלונגען זיך
מיט אים צו טרעפן און אַרויסצוקריגן זיין הסכמה מיך צו באַשטימען אין דער
באָד פאַר אַ מאַשין־הייצער, אין וועלכן ער האָט זיך דעמאָלט שטאַרק געגייטיקט.

איך האָב מיך פאַר אים פאַרגעשטעלט ווי אַ גרויסער „פאַכמאַן" און מעכאַניקער און ער האָט מיין נאָמינאַציע אָפּיציעל דורכגעפירט ביי די דייטשע מאַכט־אַר־גאַנען. מיין בלייבן אין געטאָ איז אַזוי אַרום לעגאַליזירט געוואָרן דורך דעם ביטענער זשאַנדאַרמעריע־שעף, טראָץ דער שטאַרקער קעגנערשאַפט פון זיין פאַרטרעטער, דעם בלוט־זויגער וועבער ימ"ש, וועלכער האָט מיר מיין דאָזיקן „פאַרבעכן" בשום אופן נישט געקענט שענקען.

מיין נייער פּאָסטן ווי אַ באָד־הייצער האָט מיר קודם־כל פאַרשאַפט די גרויסע „פריווילעגיע" צו באַזוגן זיך פריי אויסער די געטאָ־דראָטן, גאַנצע 24 שעה אין מעת־לעת, אפילו אָן דער געלער לאַטע אויף דער פלייצע.

מיין אַרבעט איז באַשטאַנען אין הייצן די דאַמף־מאַשין צוויי מאָל אין וואָך, און יעדן פרייטיק צוגרייטן אַ שוויצבאָד פאַר דער וויסטרוסישער באַפעלקערונג, וועלכע פלעגט, אַבער, פון מיר ווייניק נחת שעפּן. מיין אייגציקע נקמה־סאַטיספאַקציע, וואָס איך האָב געקענט האָבן, איז געווען דאָס אינסצעניזירן אַ מכלומרשטן דעפעקט אין דער מאַשין און אָנשטאָט הייסער פאַרע, ווי זיי האָבן ליב געהאַט, פלעגן זיי קומען באַקומען קאַלט וואַסער. נאָך אַ היפּשער פאַרציע קללות און געשרייען אויף מיין רעכענונג, האָבן זיי זיך בלית ברירה געמוזט צוריק אָנטון און אוועקגיין.

פאַר יידן איז, פאַרשטענדלעך, שטרענג פאַרבאָטן געווען צו וואַשן זיך אין דער זעלבער באָד, ווו די פאַרשטייער פון דער „ריינער אַריער ראַסע" וואַרפן פון זיך אַראָפּ זייער שמוץ.

אַ קליינער שטח פון אַ פופציק מעטער האָט אָפּגעטיילט די באָד פון די גע־טאָ־דראָטן און ווען דער פרייטיק־צוגאַבטיקער אָוונט פלעגט צופאַלן און די גויים פלעגן זיך שוין האָבן צעגאַנגען, פלעגט פלוצעם ווערן אויס„דעפעקט" אין דער מאַשין און צענדליקער געטאָ־יידן פלעגן זיך געהיים אַריינשלייכן, דורך דער הינטער־טיר אָדער דורכן פענצטער, אין באָד אַריין און הנאה האָבן פון אַ הייסער וואַנע. פיל יידן פלעגן זיך פריוויליק אָנבאָטן צו קומען האָקן האָלץ אין באָד אָדער ווערן מיין „צווייטע האַנט", כדי דערנאָך זיך צו קענען אָפּבאָדן. ביי די דעמאָלטדיקע שוועריקייטן באַדינגונגען אין געטאָ איז אַ הייסע באָד געווען אַ פשוטע נויטוועניקייט.

מיין צווייטער אַרבעטס־טאָג אין וואָך איז געווען שבת. דער טאָג איז געווען באַשטימט בלויז פאַר די דייטשן. דעמאָלט האָט אין באָד נישט געטאָרט זיין קיין דעפעקט, די פאַראַנטוואָרטלעכקייט איז געווען צו גרויס צו קענען זיך אָזוינט דערלויבן. דאָך האָט זיך מיין אַרבעטס־פּלאַץ געריכטן ווי אייגער פון די „בעסטע", וויייל ערשטנס איז קיינער ביי דער אַרבעט מיר נישט געשטאַנען איבערן קאָפּ און פון קיינעם איבערן רוקן האָב איך קיין שטעקנס נישט באַקומען, און צווייטנס — די פריווילעגיע פון באָדן זיך „צו יעדער צייט".

מיט דער צייט איז מיין אויפמערקזאַמקייט געפאַלן אויף די גוואַלדיקע באַ־העלטענישן־מעגלעכקייטן וואָס האָבן זיך געפונען אין באָד. אונטער די שוויצבאָד־טרעפ האָבן זיך פריי געקענט פאַרשטעקן אַ 20 פּערזאָן און עס זאָל גאָרנישט איינפאַלן וועגן דעם קיינעם. אויך אויפן בוידעם זענען געשטאַנען צוויי ריזיקע

רעזערוו־קעסלען, וועלכע האָבן געקענט דינען ווי אַ גוט פאַרמאַסקירטע באַ־העלטעניש.

ביסלעכווייז זענען מיין גאַנצער וועזן און אַלע מיינע געדאַנקען געוואָרן פאַרנומען בלויז מיטן באַטראַכטן אַ גרויסן רעטונגס־פּלאַן, צוצוגרייטן אַ באַהעלטעניש אין באָד. איך האָב מיט דעם דאָזיקן פּלאַן זיך נישט געקענט לאַנג אַרומטראָגן אַליין. ווי אַ נייע נשמה וואָלט אין מיר אַריין, פול מיט צוגעקומענעם לעבנס־לוסט און פרישן מוט. אַ געפיל פון זיכערקייט און גלויבן אין דערפאָלג פון דאָזיקן רעטונגס־פּלאַן האָט מיך געשטויסן אים צו אַנטפּלעקן פאַר אַן ענגן קרייז חברים. צוליב זיכערקייטס־טעמים און קאָנספּיראַציע האָב איך מיך נאָר אָנפאַרטרויט פאַר די יעניקע אין וועלכע איך בין זיכער געווען וואָס שייך זייער פולשטענדיקער גרייטקייט אויף אַלץ.

די אַלגעמיינע שטימונג אין געטאָ איז צו יענער צייט געוואָרן פון טאָג צו טאָג אַלץ מער געדריקטער. איין איוב־בשורה איז געווען ערגער פון דער צוויי־טער. עס האָט זיך שוין שטאַרק גענומען פילן דער בין־השמשות פון דעם אָט באַלד אונטערגייענדיקן געטאָ־לעבן. מען האָט שוין אפילו גאַנץ אָפן געשמועסט וועגן די גרויסע גריבער, וואָס די גויים גרייטן צו פאַר אַ „געוויסן צוועק"... דער פאַנישער „סכראָנעס"־פיבער האָט אַרומגעכאַפּט כמעט אַלע געטאָ־איינוווינער. קליין און גרויס האָבן, ווי מוראַשקעס, נאַכט ביי נאַכט ממש מיט די הענט גע־גראָבן אין דער פינצטער דעם באָדן אונטער די פּאָדלאָגעס, כדי צו פאַרגראָבן זיך מיט דער משפּחה אין אַ „זיכער" באַהעלטעניש אויפן פאַל ווען די בייזע שעה וועט אָנרוקן. וואָס האָט מען דען מער געקענט טון? ווי דען אַנדערש האָט מען געקענט רעאַגירן? פאַרבליבן איז נאָר דאָס איינציקע: אָנגעטרויען דאָס לעבן דעם דאָזיקן איין־איינציקן צווייפלהאַפטן רעטונגס־מיטל.

אין איינעם פון יענע טרויעריקע געטאָ־פאַרנאַכטן האָב איך אין דעם שמאָלן „חסידאַרניע"־געסל, שטייענדיק אָנגעשפּאַרט אָן לייבע שאַכנעס פּלויט, געפירט אַ געהיימע באַראַטונג מיט אַ גרופּע יוגנטלעכע, פאַר וועלכע איך האָב צום ערשטן מאָל פאָרגעלייגט מיין אויסגעאַרבעטן פּלאַן וועגן דער באַהעלטעניש אונטער די שוויצבאָד־טרעפּ. יעדערער פון אונדז —, און באַזונדער איך, צוליב מיין שטענ־דיקן קאָנטאַקט מיט די אויסער־געטאָדיקע ווייסרוסישע און דייטשע קרייזן — נעמט אויף זיך די פליכט צו פאָרשן און צו מעלדן וועגן יעדער ידיעה וואָס קען האָבן אַ שייכות מיטן גורל פון געטאָ. אויפן סמך פון אַזעלכע ידיעות, אפילו ווען זיי זענען נישט שטאַרק באַגרינדעט, מוז די גאַנצע גרופּע פאַרלאָזן איינציק־ווייז דעם געטאָ, מיט דער גרעסטער פאָרזיכטיקייט זיך אַריינבאַקומען דורך די פון פריער צוגעגרייטע אַריינגענג אין באָד אַריין און זיך פאַרשטעקן אונטער די שוויצבאָד־טרעפּ.

די שליסלען פון דער באָד האָבן זיך שטענדיק געפונען ביי מיר און איך האָב געדאַרפט זאָרגן אַז די דרויסנדיקע טירן זאָלן דאַן זיין פאַרמאַסקירט מיט אויפ־געהאָנגענע צוגעשלאָסענע שלעסער. בלויז די פענצטער האָבן פון אינעווייניק געדאַרפט זיין אָפּגעקייטלט, גרייט זיי צו עפענען צו יעדער מינוט פאַר די אָנ־קומענדיקע. עס איז געווען אָפּגערעדט, אין אַזאַ פאַל צו בלייבן נעכטיקן אין

באָד און ווען צומאָרגנס עס זאָל זיך אַרויסווייזן, אַז צום גליק איז אין געטאָ קיין שלעכטס נישט געשען, וועט מען דאַרפן פאַרלאָזן צוריק אומבאַמערקט די באָד, ווי קיינמאָל גאָרנישט, באַמיענדיק זיך אַז קיינער זאָל נישט פאַרשפּעטיקן צו דער אַרבעט, כדי נישט אַרויסצורופן קיין חשד ביי די דייטשן. אין פאַל אָבער ווען, זיצנדיק פאַרשטעקט אין באָד, עס ווערט דורך אונדז פאַרנומען אָדער באַ־מערקט ווערן וועלכע עס זאָל נישט זיין באַוועגונג אין געטאָ, ווי געשרייען, געוויינען, שיסערייען אאַ״וו, וואָס לאָזן מיער נישט קיין צווייפל דערין אַז דאָס גרויזאַמע האָט זיך שוין אָנגעהויבן, בלייבט מען דאַן זיצן אומבאַוועגלעך אונ־טער די טרעפּ אַזוי לאַנג ביז עס שאַפט זיך די זיכערע מעגלעכקייט אַרויסצוקריגן זיך פון דאָרט פון קיינעם נישט באַמערקט און זיך אַוועקלאָזן אין דער נאַכ־טיקער פינצטערניש ווו די אויגן וועלן נאָר טראָגן, אין דער ריכטונג צו די וואָלטשינאָרער וועלדער, צו די פּאַרטיזאַנער.

היינט מוז איך אָפן מודה זיין אַז דער איינציקער „פּחדן" פון דער גאַנצער גרופּע, וועלכער האָט שטאַרק מורא געהאַט פאַרן טויט און געלאָפן כמעט יעדע נאַכט נעכטיקן אין באָד אויף די קאַלטע האַרטע בענק, ליידער דווקא איינער אַליין, איז געווען נישט קיין אַנדערער ווי... איך גופא.

***

דער שוואַרצער פרייטיק, ערב שבת נחמו תש״ב 1942. פון גאָר פריען פאַרטאָג שטיי איך אין דער מאַשינען־אָפּטיילונג, און ווי געוויינטלעך גרייט איך צו די פרייטיקדיקע שוויצבאָד פאַר די ווייסרוסישע פּויערים. פון מאָל צו מאָל הייב איך זיך אויף פון מיין געזעס, נעם אַן אָפּגעזעגט קלעצל און שטופּ אַריין די לאַנגע שייטלעך האָלץ אין דעם פלאַמענדיקן אויוון. די דאַמף־מאַשין באַוועגט זיך כסדר מיט איר איינטאָניקן גערויש אַלץ שנעלער און שנעלער, פּונקט ווי זי וואָלט זיך דווקא געוואָלט צופּאַסן צום ריטם פון די שנעל־לויפנדיקע שרעקלעכע גע־דאַנקען, וואָס פּייניקן אַזוי, די לעצטע טעג, דעם מוח און נשמה. נישטאָ שוין פּשוט קיין געדולד צו וואַרטן ביז די באָד וועט פאַרטיק ווערן און די פאַרהאַסטע ווייסרוסן וועלן ענדיקן זייער זאָרגלאָז, געמיטלעך וואַשן זיך, וואָס איך האָב זיי דאָס קיינמאָל נישט פאַרגונען. מען דאַרף עפּעס ווידער צוגרייטן אַ „דעפעקט" אין דער וואַסער־פּאָמפּע, פאַרשליסן די באָד און צוריקקומען אין געטאָ אַריין געוויר צו ווערן וואָס מען הערט דאָרט. צוליב דעם שטאַרקן רויש פון דער מאַשין האָב איך באַלד נישט דערהערט די שווערע שטיוול־טריט און דאָס הויכע גערע־דעריי וואָס הינטער מיר. ווען איך האָב מיך אויסגעדרייט מיטן פּנים צו דער אָפענער טיר, זענען שוין דער זשאַנדאַרמעריע־שעף און זיין פאַרטרעטער, דער תליון וועבער, געשטאַנען אינעווייניק לעבן מיר. איך האָב נאָר באַוויזן אויפצו־כאַפּן אַן אָפּגעהאַקטן זאַץ פון זייער געשפּרעך:

וועבער: „דאָס איז דער יודע וועלכער איז פון סלאָנימער לאַגער אַנטלאָפן".

דער שעף: „יאָ, אָבער מאָרגן ווערט..." ער ווענדט זיך באַלד צו מיר אין אַן אויפגערעגטער טאָן און הייסט איינהאַלטן די מאַשין: „גיב איבער דעם באָד־פאַר־וואָלטער אַז מאָרגן וועלן מיר זיין אמטלעך פאַרנומען און נישט קענען קומען אין

באָד ווי געווינלעך יעדן שבת. מיר וועלן דעריבער היינט און טאָקע באַלד קומען זיך וואַשן און די ווייסרוסן זאָל נישט דערלויבט ווערן אַרײַנצוקומען אין באָד אַריין".

וועז ד' צווי היטלער־מערדער וואָלטן נישט פֿאַרלאָזן תיכף די הייצקאַמער, וואָלטן זיי זיכער געקענט באַמערקן ווי איך בין טויטבלאַס געוואָרן און מיינע קני האָבן אַנגעהויבן צו ציטערן גלייך אומצופֿאַלן. פֿאַר מיר איז שוין דעמאָלט אַלץ געווען קלאָר און פֿאַרשטענדלעך... נאָך אַ קורצער ווייל קום איך אַביסל צו זיך. איך מיז זיך שטאַרק און מיט די לעצטע כוחות האַלטן די געמאַכטע גלייכ־געוויכט, נישט אַרויסווייזן קיין סימנים פון נערווערזיטעט און צעשטרייטקייט, ווייטער פֿאַרזעצן הייצן די באָד אָן שטערונגען, כדי מיינע מאָרגנדיקע מערדער זאָלן קענען זיך גוט אַרומוואָשן, אירער זיי טרעטן צו צו זייער שמוציקער, העס־לעכער מאָרד־אָקציע.

עס איז מיר טאָקע אַ שאָד יעדע מינוט וואָס איך שטיי דאָ ביים אויוון און קען נישט לויפן איבערצוגעבן אין געטאָ אַט דאָס שרעקלעכע וואָס איך האָב נאָר־וואָס געהערט. זאָל מען דאָרט כאָטש וויסן פריִער וואָס עס גרייט זיך קעגן זיי, אפשר איז דאָ צייט עפעס צו ראטעוון. וואָס? מען וועט מיר נישט וועלן גלייבן. מען וועט זיכער זאָגן אז דאָס איז אַ פרישער בלאָף, אז איך מאַך שוין ווידער אָן אַ פּאַניק. נילאָ, הלואי זאָל איך בעסער בלייבן א „פּאַניקאָר", אַ ליגנער, אָבער זאָל כאָטש מיין געוויסן זיין רויק, אירער שפּעטער צו באדויערן, אויב עס וועט נאָך זיין וועד עס זאָל באַדויערן.

צו אַלדי שווארצע יאָרן זאָלן זיי שוין דאָרטן, די דייטשע הענקערס, ענדיקן וואָס שנעלער זייער וואָשן זיך. איך שטיי ווי אויף ברענענדיקע קוילן און דאָס געדולד פֿלאַצט מיר. יעדעס מאָל פֿלעג איך אָפּט אַרײַנקומען אינעווייניק אין באָד געווויר צו ווערן צי זיי ענדיקן שוין באַלד דאָס באָדן זיך. היינט אָבער, ווי אַזוי קען מען אַרײַנגיין און קוקן גלייך מיינע תלינים אין זייערע בלוט־דאָרש־טיקע אויגן אַריין? און ווי אויף צו להכעיס ציט זיך די פֿאַרשאָלטענע צייט ווי אָן אייביקייט. שנעלער, שנעלער, געוואלד, ש־נ־ע־ל־ער זאָל שוין זיין...

איך שטרענג מיך אָן ווי ווייט מעגלעך נישט אַרויסצורופן אין דער היים קיין היסטעריש פּאַניק, איבערצוגעבן געלאָסן דעם פֿאַרלויף פון היינטיקן גע־שפּרעך מיט די זשאַנדאַרן און מיין איבערצייגונג וועגן דער ערנסטקייט פון דער לאָגע. איך שטויס מיך אָבער ליידער אָן, ווי שטענדיק, אויף מיין פאָטערס אייגנאַרטיקן כאַראַקטעריסטישן אָפּטימיזם, מיט וועלכן עס געלינגט אים אויך אָנצושטעקן אַלע שטוביקע. „גיי שוין, מאיר, גיי, לאָז איצט אָפּ מיט די שלעכטע בשורות, ס׳איז ערב שבת, דער אייבערשטער וועט העלפן און עס וועט גאָר־נישט געשען."

די אינציקע קאַרגע שעה וואָס איז פֿאַרבליבן ביז ליכט־בענטשן כאָפּט ער נאָך אַריין אויף אַרײַנשרייבן אַ פּאָר זייטן אין זיין פּיל געשריבענעם טאָג־בוך. אומגליקלעכער נעבעך! איז ער אויך אינערלעך געווען איבערצייגט אין זיין אויסערלעכן אָפּטימיזם און נישט געוווסט, אַז ער שרייבט איצט אַריין אין טאָג־בוך די לעצטע שורות?...

באַשקע נאזשניצקי, יודל דעם בעקערס טאָכטער און מיין ברודער משה, וועלכער האָט געווויגט אין געטאָ מיט זיין משפּחה ביי אונדז—, האָבן ביידע געהערט צו דער געהיימער באַד־גרופּע. איך הייס זיי ביידן מיטגיין נעכטיקן אין באַד, אָזוי ווי עס איז געווען אָפּגערעדט.

איך וואַרף ספּעציעל פון זיך נישט אַראָפּ די אַרבעטס־קליידער, כדי צו מאַכן דעם אויסערלעכן איינדרוק אַז איך בין נאָך פּאַרנומען ביים הייצן די באַד און כ׳פּיר זיי ביידן אַ יבער איבער די געטאָ־דראָטן, מאַכנדיק דעם אָנשטעל אַז דאָס זענען מיינע מכלימרשטע העלפּער. אויך זיי באַצייגן זיך צו דעם כּמעט אָן ערנסטקייט. זיי גייען מיר נאָך אָן חשק און פּרווון די גאַנצע צייט, איבערן גאַנצן וועג צו דער באַד, מיר איינצורעדן אַז עס איז גאָרנישט כדאי צו גיין זיך וואַלגערן אַ גאַנצע נאַכט אויף דער הארטער באַד־באַנק, אַז עס וועט במילא גאָרנישט געשען, אַז׳ ווי אַלע מאָל... איך שלעפּ זיי אָבער מיט געוואלט צו דער באַד, זאָג זיי אָן אָפּצוקייטלען פון אינעוויניק די פּענצטער, כדי צו דערמעגלעכן דעם אומבאַמערקטן אַרייננאַנג פּאַר די נאָכקומענדיקע, און פּאַרשליס הינטער זיי פון דרויסן די הויפּטטיר, עס זאָל חלילה קיין פּאַרדאַכט נישט פּאַלן אַז דאָרט געפּינט זיך עמעצער.

איך מאַך דעם לעצטן באזוך אין דער מאַשינען־אָפּטיילונג. טראָץ מיין נער־וועזער צעשטרייטקייט פּאַלט מיר דאָך איין צו זען פּאַרשטאַרקן די פּאַרזיכּטיקייט, כדי צו פּארמיידן דעם מינדסטן פּאַרדאַכט אויף דער אומנאַטירלעכער באַוועגונג וואָס קומט פּאָר אין דער ריכטונג פון געטאָ צו דער באַד און צוריק. איך שמיר זיך אויס דאָס פּנים און די הענט מיט מאַשין־סאָושע, נעם אין איין האַנט אַ לאַנגן רערן־שליסל און אין דער צווייטער אַ ריי פּאַרשיידענע אַנדערע מכשירים און לאָז זיך מיט אן איינגעהאלטענער, „אומשולדיקער״ געלאַסנקייט צוריק אין געטאָ אַריין. עס איז עפּעס קאַליע געוואָרן אין דער מאשין, גיי איך אין געטאָ צורעכטמאַכן...

אויפן וועג וואַרף איך אַרום זיך נערוועזע בליקן, איך באַמי זיך צו באַמערקן עמעצן פון דער באַד־גרופּע. דער ערשטער וואָס קומט מיר אַנטקעגן איז שמואל יודלס (אסטראמעצקי), ער גייט אין אַרבעט צו די אינצייקע יוגנטלעכע וואָס באַציען זיך זייער ערנסט צום גאנצן באַד־פּלאַן. ער איז מיט מיר פולשטענדיק איינשטימיק אין דער נויטוועניקייט צו נעכטיקן היינטיקע נאכט אין באַד, ער זאָגט מיר צו צו מעלדן וועמען ער וועט נאָר טרעפן פון דער גרופּע און באַלד נאָכדעם קומט ער אויך אין באַד איבערנעכטיקן.

ביי קרופּענעין אין שטוב זיצט מען פּאַרטיפּט אין א געשמאקן קאָרטן־שפּיל. לויט ווי מיין זכרון דינט מיר, זענען דאָרט געזעסן: הערשל און אפרים קרופּענעץ, אברהמל יודקאָווסקי (קלמנס אייניקל), שמואל צפורהס (יודקאָווסקי) און מעגלעך אז נאָך עמעצער.

„עס הייבט זיך שוין ווידער אָן מיט די פּאַניקעס, עס האָט זיך אים שוין געחלומט אַ פּרישע געשיכטע, אָט לאָז אונדז ענדיקן דעם פּאָקער און גיי וואַש זיך אביסל אַרום״...

דאָס איז געווען זייער באַלדיקע רעאַקציע אויף מיין שטערן זייער קאָרטן־שפּיל. מיינע ערשטע וועריטער ביים איבערגעבן דעם טרויעריקן באריכט זענען באַלד איבערגעהאקט געוואָרן און געבליבן אין מיר שטעקן ווי א ביין אין האַלדז, ווי מען וואָלט מיך מיט אַ קאַלטן עמער וואַסער אָפּגעגאָסן. איך האָב שוין גע־האַלטן פּאַר איבעריק דעם באַריכט צו פּאַרענדיקן, אפשר בין איך פּאָרט נישט מער ווי א גרויסער בטלן און האַק סתם אַ טשייניק.

אין דרויסן באַמערקט זיך אַן אויסערגעווינלעכע קאַנצענטרירונג פון מענ־טשן־גרופּעס מיט שרעק־אויסדרוקן אויף די פּנימער און מיט נערוועזע האַנט־באַוועגונגען. אַ פּאַרדעכטיק שושקען זיך האַלב הויך פון מויל צו אויער וועדט אויגנבליקלעך פּאַרוואַנדלט אין אַן אומבאַהאַלפּענער פּאַרצווייפלונגס־פּאַניק. מיינע אויערן כאַפּן אויף פּאַרבייגייענדיקע אָפּגעהאַקטע גרויל־ידיעות: לעבן רודניער און זאַפּאָליער וואָלד זענען צוגעגרייט גרויסע גריבער... אין שטאָט זענען אָנגע־קומען פיל פּאָליציי...

וואָס דאַרף איך זיך אָפּשטעלן און הערן? — עס איז דוכט זיך מיר געזונ קלאָר... אַ שאָד יעדע מינוט, מען דאַרף זיך ראַטעווען... עפּעס זע איך נישט, צו אָלדי רוחות, קיינעם פון אונדזער באַד־גרופּע: ניסל דבוירקעס (מינקאָוויטש) מיכל דער בעל העגלה, הערשל און אליהו שקליאַרוק און נאָך און נאָך, אפשר זע־נען זיי שוין אין באָד. איך מאַך נאָך אין פּרוווו אַרייַנצוכאפּן זיך אין שטוב. אפשר וועט מיר זאָך געלינגען איבערצוצייגן עמעצן פון דער פּאָמיליע מיטצוגיין מיט מיר נעכטיקן אין באָד. איך גיב זיי איבער די אָקערשטיקע פּרישע, טרויעריקע נייס וועגן דער שטימונג אין גאַס, אָבער ליידער איז קיינער מיט מיר נישט גרייט מיטצוגיין.

פּאַרן אויעקגיין קאָנטראָליר איך גרינטלעך נאָכאָמאָל דעם „סכראָן" (באַ־העלטעניש) ביי אונדז אין שטוב אין הינטערשטן צימער, וועלכן איך האָב אין משך פון אַ פּאָר וואָכן אַזוי זאָרגפול און געהיים צוגעגרייט. איך איבערצייג זיך אין דער גוטער אויסערלעכער פּאַרמאָסקירונג פון דער „סכראָן"־צודעק. דאָס באַרויקט אַביסל מיין געוויסן און מיין באַזאָרגטקייט וועגן לעבן פון מיין משפּחה. איך זאָג זיי אָן פּאַרן אַוועקגיין זיך נישט פּאַרלאָזן אויף נסים און ביים מינדסטן פּאַרדאַכט באַלד אַראָפּגיין אין „סכראָן".

עס קלינגען נאָך היינט אין מיינע אויערן די לעצטע זאָרגפולע וועריטער פון מיין ליבער מוטער ז"ל: „זע, מאיר, פּאַרקיל זיך נישט, חלילה, אויף דער קאלטער בעטאָנענער באַד־פּאָדלאָגע און גיב גוט אַכטונג אויף משהלען... מאַכט זיך נישט נאַריש און באַלד פּאַרטאָג קריכט פון דאָרטן אַרויס און קומט אַהיים זיך אביסל אויסרוען..."

די אָנגעשטרענגטע שטימונג אין געטאָ וואָקסט פון מינוט צו מינוט. עס הייבן אָן זיך אָפּצושפּילן האַרצרייסנדיקע סצענעס, אויף וועלכע קיינער לייגט נישט קיין אַכט. יעדערער האָט צו טון מיט זיך און מיט זיין משפּחה. פרויען פּאַרברענען יעמערלעך מיט די הענט און קינדערלעך טוליען זיך וויינענדיק צו די מוטערס שויסן, דער פּחד פּאַרן טויט איז נעבעך אויך אויף זיי געפאלן...

לעבן גרויסן בית־המדרש שטייען אויף דער וואד די יידישע געטאָ־פּאָליי־

ציאנטן, כדי צו פֿאַרמיידן מען זאָל פון דער פֿאַניק זיך נישט דערוויסן אין דרויסן, טאָמער חלילה... זיי באַמיען זיך צו דערווייטערן וואָס טיפער אין געטאָ אַריין די פיל פֿאַרזאַמלטע אומגליקלעכע וואָס רייסן זיך ספֿאָנטאן צו די פֿאַרצוימטע געטאָ־דראָטן, קוקן אַריבער פֿארצווייפֿלט אויף יענער זייט און שטעכן דורך מיט זיי־ערע טרויעריקע אויגן דעם ווייטן אומבאַקאַנטן האָריזאָנט, ווי זיי וואָלטן פון דאָרט דערוואַרט דעם אָנקומענדיקן אויסלייזער...

די ביטענער באָד, געזען פון „איבערן טייכל" — די באַהעלטענים פון דער גרופּע

איך לאָז זיך אין באָד אַריין „פֿאַרריכטן דעם דעפּעקט"... אַדאנק מיין אויס־געשמירט געזיכט און אַרבעטס־געצייג אין די הענט וועט איך דער איינציקער אַדורכגעלאָזט דורך די געטאָ־דראָטן. דאָס הארץ הייבט אָן שנעלער צו קלאפֿן, די פיס ברעכן זיך אונטער. עס פעלט מיר אויס גענוג מוט זיך אומצוקוקן הינטער זיך, עס דוכט זיך מיר אַז מען יאָגט מיך נאָך, און מיט אראָפגעלאָזענע אויגן שפּרייז איך שנעל אין דער ריכטונג צו דער באָד.

אינעווייניק טרעף איך שוין, אויסער מיין ברודער און באַשקען, אויך הערשל שקליאַרוקן. דאָס דערפרייט מיך זייער. איך פיל זיך מיט אים עטוואָס זי־כערער. עפּעס האַלט איך פון שטענדיק אָן שטאַרק פון הערשלען, ווי פון אַ גוטן ברודער אין אָן עת צרה, ווי פון אַ מענטשן מיט אַ מער זעלבשטענדיקן כא־ראַקטער. גישט אומזיסט איז נאָך פון פריער באַשלאָסן געווארן צווישן אונדזער

באָד־גרופּע אז אין פאַל פון „עפּעס" וועט הערשל זיין אונדזער וועגווייזער אין די טיפע וואַלטשי־נאַרער וואַלד־געגנטן, וועלכע זענען אים גוט באקאנט און וווּ ער האָט אויך ברייטע באַקאַנטשאַפטן מיט די אַרטיקע איינווינער. אָבער וואָס איז געשען מיט די איבעריקע חברה? פאַרוואָס קומען זיי נישט? צי האָבן זיי שוין פאַרגעסן וואָס מען האָט אָפּגערעדט? צי האָט זיי שמואל אסטראמעצקי גאָרנישט איבערגעגעבן? און שמואל אַליין, אויך ער זאָל נישט קומען? דאָס איז נישט מע־נלעך, מסתמא וועט מען נאָך קומען.

די שעהען רוקן זיך לאַנגזאַם פאַרויס. דער אָוונט איז שוין אומבאַמערקט צוגעפאַלן אוּן אַ טויטע פאַרדעכטיקע שטילקייט הערשט אַרום. מען הערט אַזש דאָס אייגענע האַרץ קלאַפּן. באשקע זאָגט מיר אַז אויב די חברה און בפרט שמואל זענען ביז אי׳צט נישט געקומען, „איז אַ פּאַקט, אַז אין געטאָ איז געוואָרן רויקער". זי לייגט דעריבער פאָר — און הערשל שטיצט זי אונטער — אז אפשר איז גאָר אַ פּלאַי „אין אַ שעה צווויי אַרום גיין צוריק אַהיים שלאָפן... נישט כדאי זיך צו פּיניקן אַ גאַנצע נאַכט אומזיסט אויף די האַרטע בענק"... איך אוּן מיין ברודער משה וואַרפן דאָס קאַטעגאָריש אָפּ אוּן עס ווערט דאָן באַשלאָסן צו בלייבן נעכטיקן אין באָד ביז אין דער פרי אוּן „זאָל אונדזערס איבערגיין". מיר פארקייטלען אלע כענצטער, רעזיגנירנדיק שוין פוּן וואַרטן אויף נאָך עמעצן, יעדער איינער פוּן אונדז קלייבט זיך אויס אַ באַקוועמערע באנק צום שלאָפן אוּן מיט פאַרמאַכטע אויגן ווערן מיר פארזונקען אין גאָר טריעריקע געדאַנקען, וואָס פאַרטרייבן פוּן אונדז אין גאַנצן דעם שלאָף...

***

„מאיר! מאיר! דו שלאָפסט? שנעל שטיי אויף, קום אַרונטער די טרעפּ. דו הערסט כאָטש וואָס אין דרויסן הינטער דער וואַנט טוט זיך?!"

אינגאַנצן אויפגעציטערט בין איך געוואָרן וועגן האלב דרימלדיק האָב איך פלוצלינג, טראָץ דער געדיכטער פינצטערניש, לעבן זיך דערזען די איינגעבויגענע געשטאלט, די צעשראָקענע אויגן פון מיין ברודער משה. ווי פאַראַליזירט איז מיר געוואָרן דער גאנצער אויסגעמאטערטער קערפּער, און נישט קענענדיק באַוועגן מיט קיין גליד בין איך געבליבן ווי צוגעשמידט אויף דער הארטער שמאָלער באַנק, מיינע אויערן נעמען אויפכאפן אַ הויך געראַדעריי און שושקעריי, דוכט זיך אויף דייטש... ניין, וויסרוסיש... און דאָן ווידער אויף דייטש... נאַריש־קייטן! דאָס חלומט זיך מיר בלויז אַ שלעכטער חלום... צו אַלדי רוחות! אָבער געוואלד, מען שטייט דאָך פאָרט, אָט, אָט כמעט לעבן מיר... און מען רעדט... דאָס רעדן ווערט אַלץ שטאַרקער, העכער, באַפעלערישער... איך הייב אָן מיט גרויס שווערקייט צו באַוועגן מיט אין האַנט, מיט דער צווייטער. איך לאָז אראָפּ די פּיס פון באַנק און זעץ זיך אויף. יאָ, איך בין טאקע וואך... עס איז טאקע אין דער וויר־קלעכקייט... עס איז שלעכט, די ברעך איז גרויס... מען איז פאַרפאַלן... ווען איך קום אַרויסל צו זיך, זיצן שוין לעבן מיר אויף איין באנק הערשל, משה און באַשקע. איך הער דייטלעך ביי זיי דאָס קלאפן צאָן צו צאָן און פיל אויך דאָס פיבערדיקע ציטערן פון זייערע צו מיר צוגעטוליעטע, דערפרוירענע קערפּערס.

לאַנגע מינוטן גייען אַדורך ביי אונדז אין אַ טויט שטילשווייגן, ווי די צינגער וואָלטן זיך צוגעקלעפּט צו די גומענס, קיינער האָט נישט געקענט אַ וואָרט אַרויס־ברענגען.

דאָס הויכע גערעדעריי אונטערן באָד־פּענצטער וועלט פּלוצעם ווי אַפּגע־האַקט. פּעסטע טריט פון סאָלדאַטסטע שטיווול לאָזן זיך הערן און זייער קלאַפּן וועלט אויף אלץ מער און מער דערווייטערט פון באָד. הערשל רייסט איבער דער ערשטער דאָס פארשטיינערטע שטילשווייגן:

„גו, חבֿרה, וואָס וועט איצטער זיין?" — זיין שטימע איז ציטערדיק און פאַר־שטיקט, די וועלטער קומען אַרויס ווי אָפּגעהאַקטע. „זעט אויס אַז דער סוף איז געקומען, אין געטאָ איז שוין מסתמא לעבעדיק..."

„מען קען נאָך גאָרנישט וויסן" — וועלט עפּעס באַשקע ביי זיך פלוצעם האָ־פערדיקער, — — „מען דאַרף קיינמאָל נישט אַלץ אויסלייגן צום שלעכטן. אפשר מיינט מען גאָרנישט דעם געטאָ, עס קען גאָר זיין אַז..."

... אַ שאָס... אַ צווייטער... אַ דריטער... אַ פערטער... אַ סעריע קנאַלן פון מא־שין־געווער. און דאַן אַ פלוצעמדיקע טויט־שטילקייט... אין דער ריכטונג פון גרויסן בית־המדרש, דוכט זיך פון דער ווייבערישער שול, הערט זיך אַ האַרצ־רייסנדיקער קורצער פרויען־קוויטש און באַלד נאָכדעם הויכע קולות אויף וויי־רוסיש און דייטש... שיסעריי פון אַלע עקן פון געטאָ... די קוילן פליען איבער אונ־דזער באָד־דאַך, אָבער מער קיין מענטשלעכע געשרייען און געווינען הערט מען נישט... עס הערט זיך אַ קנאַלעריי פון ביקסן...

אַ לענגערע צייט זענען מיר אלע געבליבן ליגן אויף דער נאסער צעמענטע־נער פאָדלאָגע און זיך געווארפן אין קאָנוולסיע־שרעק. פאַר קיינעם פון אונדז איז שוין מער קיין צווייפל נישט פאַרבליבן אַז דאָס דערוואַרטע האָט זיך שוין אָנגעהויבן, און כמעט אלע זאַלבעפערט האָבן מיר מיט אַ מאָל אַרויסגעבראַכט אויף אונדזערע ציטערנדיקע ליפּן דאָס געפערלעכע וואָרט: „שחיטה"... דאָס דאָ־זיקע שוידערלעכע וואָרט, וואָס האָט העכער אַ יאָר צייט פארפאַלגט טאָג און נאַכט אונדזערע געדאַנקען, האָט איצט באַקומען זיין ווירקלעכע, טראגישע באדייטונג... עס איז שרעקלעך מיט נאָרמאַלע מענטשלעכע חושים דאָס צו באַגרייפן... אָבער אָט איז, ליידער, די קאַלטע גרויזאמע ווירקלעכקייט... און הגם דאָס האַרץ איז געוואָרן פאַרשטיינערט זענען די אויגן געבליבן טרוקן...

די אינצלנע ביקסן־שאָסן דויערן נאָך. עס הייבט אָן צו טאָגן. מיר באמערקן שוין, איינער ביים צווייטן, די מידע, טויט־בלאַסע פנימער, צעשויבערטע האָר און די בלויע פאַרטריקנטע ליפּן. מיר קוקן זיך אינסטינקטיוו אַרום וווּ מיר געפינען זיך. פון אַלע זייטן זענען דאָ פיל פענצטער, דאָס ליכט, וואָס דרינגט דורך זיי אַריין, וואַרפט אָן אויף אונדז אַ מורא, עס דוכט זיך אַז אָט קוקט מען דורך זיי אַריין אינעווייניק. מיר קרייכן אויף אַלע פיר אַרונטער אונטער די טרעפּ פון שוויץ־אויוון. דאָרט איז שטענדיק פינצטער און פארשטעלט, מען פילט זיך זי־כערער. מיר הייבן אָן פאַמעלעך צו קומען צו זיך און באַמיען זיך אָפּצושאצן ווי געהעריק די ווירקלעכע לאָגע. אונדזערע זיך וואַרפנדיקע הערצער באַפרייען זיך

עטוואָס פון דער פארקלעמונג דורך אַן איינגעהאלטענעם, כמעט געמיינזאַמען, זיפּץ. די ציגנער ווערן אויך ביסלעכווייז אויפגעפּלאַנטערט. איך וועל עפּעס בייַ זיך מיט אַמאָל האָפּערדיקער, באַקום צוריק דאָס גלייכגעוויכט און לייג פּאָר מיין גרייטקייט אַרויסצוקריכן פון אונטער די פּינצטערע טרעפּ, זיך צושאַרן פּאָר־זיכטיק צום פּענצטער, וואָס גייט אַרויס צום געטאָ, און פּרווון עפּעס געווויר וועּ־רן וואָס עס הערט זיך. די איבעריקע זענען פון אָנהייב קאטעגאָריש קעגן מיין צו ריזיקאַלישן פּאַרשלאָג, עס לוינט נישט צו ריזיקירן און זיך אַליין אויסגעבן. עס קאָן נאָך עמעצער באַמערקן דורכן פּענצטער, און דעמאָלט האָבן מיר אַלץ פּאָר־שפּילט. „וואָס איז צום זען — טענהט מיין ברודער —, עס איז קלאָר ווי דער טאָג אַז אין געטאָ קומט איצטער פּאָר א שחיטה, אַלע וועלן פּריִער אָדער שפּעטער אומגעבראַכט ווערן, און אויב עס וועט אונדז געלינגען ביז אָוונט צו בלייבן לעבן, גייען מיר נאָך היינטיקע נאַכט אַוועק אין וואַלד".

אינדרויסן האָט דערווייל אויפגעהערט דאָס שיסעריי, עס הערט זיך נאָך טיילמאָל אַ ווייטער אָפּקלאַנג פון אויטאָ־גערוש. דאָס פירט מען זיי מסתמא אַלע־מען צו די צוגעגרייטע גריבער — טראַכט זיך יעדער פון אונדז, און גלייכצייטיק שטעלט ער זיך פּאָר פּאָר די פּאַרמאַכטע אויגן אַ בילד ווי אַזוי די טייערע און ליבע עלטערן, ברידער און שוועסטער ווערן דורך די מערדערס אַנטדעקט אין זייערע „סכראָנעס". אָט הער איך זייערע בעטנדיקע רחמנות־געווייַנען און האַרצרייסנדיקע יאָמער־געשרייַען. אָט זע איך ווי די הענקערס מיט זייערע טויט־שאַרבן־אָפּצייכענונגען שלעפּן זיי מיט געוואָלד אויף די אויטאָס, פונקט ווי עס איז געווען אין סלאָנים... איינער אויפן צווייטן, און דאָן פירט מען זיי לעבע־דיקערהייט אין די גריבער אַריין... די טייערע מוטער וועלנדט זיך זיכער, ביים ראַנד פון דעם גרוב, צום פּאָטער: „צי האָט מען כאָטש מאירן און משהלען נישט געכאָפּט? צי ווייסן זיי כאָטש וואָס די מערדער טוען דאָ מיט אונדז?"...

יאָ מיינע טייערע! איך הער אייער לעצטן פּאַרשטיקטן געזעגענונגס־זיפּץ, איך זע אייערע פון טרערן אויסגעטריקנטע אויגן, איך פיל אייערע שרעקלעכע גסיסה־לידער. מיין האַרץ וועלט צעשניטן אויף שטיקער מחמת איך קען אייך ליידער גאָרנישט העלפן...

קיין זייגער איז ביי קיינעם פון אונדז נישט געווען, דאָך האָבן מיר פּאַר־שטאַנען אַז עס מוז שוין זיין אַרום זיבן אין דער פרי. קיין מענטשלעכע טריט אַרום דער באַד הערט מען שוין נישט אַ לענגערע צייט און איך פּרווו נאָכאָמאָל באַנייען מיין פּריִערדיקן פּאַרשלאָג וועגן צוגיין צום פּענצטער אַ קוק צו געבן אינדרויסן וואָס מען הערט. איך זאָג צו זיך צוצושאַרן זייער פּאַרזיכטיק אויף אַלע פיר, אַ בלויזן קוק געבן און זיך באַלד צוריקקערן. די חברה שטימען דאָך איין, אמת אין גרויס שרעק, און בלייבן וואַרטן מיט אומגעדולד און אימה אויף מיין צוריקקער.

איך קריך אויף אַלע פיר איבער דער נאַסער פּאָדלאָגע, באַמי זיך נישט צו פּאַרטשעפּען זיך אַן די בענק, עס זאָל חס וחלילה נישט אומפּאַלן און מאַכן אַ רעש. מיין ציל איז דאָס מיט פּאַרב האַלב־פּאַרשמירטע פּענצטער אין דעם לעצטן וואָגע־

צימער, פון וואַנען איך וועל גוט קענען זען דעם גרויסן בית־המדרש, דעם מאַרק און די געטאָ־הייזער. דאָס האַרץ הייבט אָן שנעלער צו קלאַפן, דער מוח טרעס־טשעט ווי מען וואָלט אין אים מיט אַ האַמער געקלאַפּט. אָט בין איך שוין אין לעצטן צימער, איך באַמערק טאַקע אין אונטערשטן שויב־ווינקל ווי עס איז אָפּגעריבן די פּאַרב, פּונקט גוט צום אַרויסקוקן. איך שטיי שוין מיט די קני אויף דער באַנק, דערנענטער די אויגן צו דער אָפּגעריבענער שויב און איך ווער אינגאַנצן פאַרגליווערט...

לעבן גרויסן בית־מדרש דרייען זיך אַרום ווי טייוואָלים עטלעכע שוואַרץ־מונדירטע ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן. עס האָט זיך מיר געדוכט אַז זיי האָבן מיך באַמערקט און כ׳לאָז אויף אַ ווילע אַראָפּ דעם קאָפּ. איך אָטעם שווער אָפּ און אין אַ ווילע אַרום דערזעען מיינע אויגן ווידער אַ גרויזאַם בילד:

אַנטקעגן בערל פייוול דעם שמשס הויז שטייט אַ גרויסע לאַסט־מאַשין אָנגעפּאַקט הויך מיט מענטשן. זיי ליגן איינער אויפן אַנדערן ווי געבונדענע שעפּסן, קיינער באַוועגט זיך נישט... אָט גייט שרה־פּערל דיטקאָווסקי. איך דער־קען זי באַלד ווי זי גייט געאַרעמט פון ביידע זייטן מיט אירע צוויי טעכטער. זיי גייען לאַנגזאַם און וויינען יאָמערלעך... אַ פּאָליציאַנט באַפּעלט זיי מיט אַ שטעקן אין האַנט אַרויפצוקריכן שנעל אויפן אויטאָ... אָט שלעפּט מען ווידער עמעצן אויפן אויטאָ, מיט איין פוס אָנגעשפּאַרט אויף צוויי קוליעס. יאָ, דאָס איז דאָך מאיר הילקעס (קאָס), וועמען מען האָט אין אָנפּאַנג מלחמה אַמפּוטירט אַ פוס. ער קען נעבעך אַליין נישט אַרויפקריכן אויפן אויטאָ... ניין! איך קען שוין ווייטער נישט קוקן. גענוג פּאַר מיר. איך פּיל אַז די האָר האָבן זיך מיר אויפן קאָפּ אויפגע־שטעלט, די פּיס ציטערן שרעקלעך און קוים מיט די לעצטע כוחות דערשלעפּ איך זיך צוריק צו די חברה. עס גייען פּאַרבי אייניקע מינוטן ביז איך קען קומען צו זיך און זיי איבערגעבן דאָס שוידערלעכע בילד וואָס מיינע אויגן האָבן אָפּגערשט געזען, אַ בילד וואָס איך קען נאָך ביז היינט צו טאָג נישט פאַרגעסן...

דאָס אויטאָ־גערויש האָט שוין אויך אויפגעהערט. עס ווייזט אויס אַז די „אַקציע״ איז מסתמא פאַרענדיקט און אַז אַלע יידן פון געטאָ זענען אומגעבראַכט געוואָרן. מיר פילן זיך איצט ווי די אייניציק פאַרבליבענע פאַריתומטע פּיר יידן, ווי אַן איבעריק רעשט וואָס איז עפּעס דורך אַ מיספּאַרשטענדעניש לעבן געבליבן און ווער ווייסט צי כאָטש אויף לאַנג... אָבער יעדנפאַלס מוז מען היינט ביינאַכט פון דאָנען זען אַרויסקריכן און דערשלאָגן זיך וואָס שנעלער צו די וואָלטשי־נאַרער וועלדער. אפשר איז טאַקע באַשערט אַז מיר זאָלן זיין די אייניציקע פּיר לעבנגעבליבענע עדות פון אַ גאַנצער עדה, פון אונדזער שטעטל און אפשר פון אַ סך שטעטלעך אומגעקומענע יידן...

עס איז שוין זיכער געווען נאָכמיטאָג וועז מיר האָבן זיך פלוצלינג אויפגע־כאַפּט פון אונדזער מידער פאַרזונקנקייט דורך פעסטע, אָבער געלאַסענע טריט, וואָס האָבן זיך געלאָזט הערן אויפן באַד־בוידעם, פּונקט קענגנאיבער אונדזערע קעפּ. צי גייט מען אונדז דאָ זוכן? צי האָט מען שוין אַנטדעקט אונדזער באַ־העלטענישן?

מיר טוליען זיך צו פעסטער איינער צום צווייטן, כדי צו זיין נענטער אין אונדזער טראַגישער הילפלאָזיקייט, און מיט אַ פּאַרכאַפּטן אָטעם פּאָלגן מיר נאָך דאָס הויכע רעדן אויפן בוידעם. דאָס געשפּרעך ווערט געפּירט אויף ווייסרוסיש. אָט הערן מיר זיי שוין אַראָפּקלעטערן פון לייטער און זייער לאַנגזאַם שפּרייזן פּאַרביי אונדזער וואַנט. מיר ציען זיך געגנצלעך אויס אויף דער ערד און דריקן צו די פּנימער צום האַרטן, קאַלטן דיל, נישט וויסנדיק אַליין אין אונדזער פּאַר־לוירנקייט צי דאָס דאָרף זיין אַ מיטל זיי זאָלן אונדז נישט באַמערקן אָדער מיר זאָלן זיי נישט זען...

אונדזערע אויערן כאָפּן אויף דאָס גראַבלען זיך ביים אינעווייניקסטן שלאָס פון דער הויפּט־טיר אין באָד. יאָ, איצטער הערן מיר שוין דייטלעך דאָס געמיט־לעכע געשפּרעך אין פּאָדערשטן באָד־צימער צווישן דעם באָד־פּאַרוואַלטער לאָ־מייקע און זיין זון איוואַן: „אין אָוונט, אויב די פּאָליציי וועט נישט שטערן, וועלן מיר נאָכאַמאָל זיך אַריינכאפּן אין געטאָ. דאָס מאָל וועלן מיר שוין מיטנעמען מיט זיך מערערע זעק, די וואַליזקעס זאָלן דערווייל ליגן אויפן בוידעם, קיינער וועט זיי נישט צונעמען...“

דער דאָזיקער „אומשולדיקער“ געשפּרעך האָט אונדז היפש באַרויקט. עס איז שוין מער קיין צווייפל נישט פּאַרבליבן אַז אונדזער באַהעלטעניש איז נישט אַנטדעקט געוואָרן און אז מען מיינט גאָרנישט אונדז. מיר זעצן זיך צוריק אויף און שטרענגען אָן אונדזער געהער נישט צו פּאַרלירן קיין אייניציק וואָרט. איך פּרוּוו דערווייל אַרויסזאָגן מיינע אַ השערה, אַז עס קען נאָך געמאָלט זיין זיי זאָלן פונקט אויף צו להכעיס וועלן באַהאַלטן אַ פּאָר וואַליזקעס אָנגעריבטע יידישע זאַכן דווקא אונטער די טרעפּ, און אויף אַזאַ צופעליקן אופן אונדז אַנטדעקן...

איך האָב נאָך נישט באַוויזן צו ענדיקן מיינע וועדטער און ווי פון אונטער דער ערד זענען זיי ביידע פּלוצעם אויסגעוואקסן אין שוויץ־באָד־צימער... רבונו של עולם! אָט שטייען זיי שוין מיט די פּיס אויפן ערשטן טרעפּל, בלויז אַ צוויי צאָליק ברעט טיילט זיי אָפּ פון אונדז. מיר קאָרשטען זיך ווידער איין אין דרייען און ווערן שיר נישט דערשטיקט פון אײנהאַלטן דעם אָטעם. איין אומפּאָרזיכטי־קער שאָרך און מיר זענען אַריינגעפאלן... „דאָ וועלן אַריינגיין די אַלע פּעק, קיין בעסערן פּלאַץ דאַרף מען שוין נישט זוכן...“ איוואַנס שטימע ווערט גאָר נאָענט; מיר האָבן דעם אײנדרוק גלייך ווי ער וואָלט זיך אַריבערגעבויגן אַ קוק צו טון אונטער די טרעפּ. אָבער דאָנקען גאָט, אָט גייען זיי שוין אַרויס פון דאָנען און — נאָך בעסער — זיי פּאַרמאַכן אַפּילו הינטער זיך די טיר. מיר זענען ווידער אַ מאָל געראטעוועט.

באַשקע שארט זיך צו צו מיר נענטער און שלאָגט פּאָר אַן אויסטערלישע זאַך: איוואַן איז נאָך פון די סאָוויעטן־צייטן איר בעסטער באַקאַנטער. זי איז הונ־דערט פּראָצענט איבערצייגט, אַז ער וועט זי נישט פּאַראַטן... עס איז דעריבער כדאי זי זאָל צו אים אַרויסגיין און ביי אים זיך דערוויסן וואָס עס איז געשען און וווּ מען האַלט אין דער וועלט. „פּאַרלאָזט זיך אויף מיר, אויף מיין אחריות“... פּאַרשטענדלעך אַז דאָס ווערט דורך אונדז גאָר אין באַטראַכט נישט געגומען.

אין אַזאַ לעבנס־געפערלעכן מאָמענט קען מען זיך נישט פאַרלאָזן אויף א גוי, מעג ער אפילו זיין אַ גאָר גוטער באַקאַנטער, און בפרט נאָך וואָן מיר וועלן זיי פונקט אָנטרעפן ביים פּאָרקען זיך ביי זייער שענדלעכער רויב־אַרבעט. באַשקע איז דאָך עקשנותדיק איינגעשפּאַרט אין איר ריזיקאַלישן פּאָרשלאָג אַזוי וויט ביז עס דערגייט צווישן אונדז און איר צו א גאָר שאַרפן וועדטער־אויסטויש. צום סוף מעלדעט באַשקע קאַטעגאָריש אַז זי איז געזונג פּאַראַנטוואָרטלעך פאַר זיך אַליין און האָט דאָס רעכט צו האַנדלען לויט איר אייגענעם פאַרשטאַנד און צוליב איר אייגענע אינטערעסן... מיר האָבן בעת מעשה איגנאָרירט אירע אימפּולסיווע וועדטער, נישט אָפּשאַצנדיק געהעריק די מעגלעכקייט פון אַזאַ ערנסטער דע־ציזיע מצד איר אין אַזאַ מאָמענט...

וואָן מיר האָבן זיך אויגנבליקלעך צופעליק אַרומגעקוקט איז באַשקע שוין מער נישט געווען אונטער די טרעפ און במילא איז שוין שפּעט געווען זי אַרום־צוזוכן. זי האָט געשיקט און אומבאַמערקט געשטעלט אונדז פאַר אַ געשע־ענעם פאַקט. אונדז איז נאָר פאַרבליבן צו וואַרטן מיט גרויס שרעק אויף די וויטערדיקע רעזולטאטן פון איר אומפּאַראַנטוואָרטלעכן שריט. אומגליקלעכע בא־שקע, נעבעך! זייענדיק מאָראַליש צוזאַמענגעבראָכן צוליב די שוועכע איבערמענטש־לעכע לאַסטן פון די שוידערלעכע געשעענישן האָט זי אין גאַנצן פאַרלוירן די שליטה איבער זיך אַליין און אַרויסגערופן ביי אונדז, אין דער מינוט, שנאה צו איר.

„איוואָן! איוואָן טייערער! איך בין איצט אין דיינע הענט, ראַטעווע אונדז"... מיר האָבן פון וויייטנס גוט געקענט הערן איוואַנס און זיין פאָטערס שרעקלעכע איבעראַשונג, וועו באַשקע איז זיי פלוצעם און אומגעריכט אַרויפגעפאַלן אויף די העלדזער און מיט אַן אומפּאַרזיכטיקן הויכן יאָמער געדרופן צו זייער געווייסן און זייערע רחמנות־געפילן. איך מוז מודה זיין — אירע האַרצשרייענדיקע תחנונים האָבן געקענט רירן שטיינער און עס איז גאָר קיין וווּנדער נישט וואָס נישט נאָר ביי אונדז דריי, די ליגנדיקע אין געהאַקטע צרות אונטער די באַד־טרעפ, האָט זיך גראָד איצט, דאָס ערשטע מאָל אין גאַנצן טאָג, געשטעלט טרערן אין די אויגן, נאָר אויך די פאַרשטאָפּטע קאַלטע הערצער פון די צוויי גויים האָבן זיך געריבט. דער אַלטער לאָמייקע האָט זיך צעווייניט ווי אַ קליין קינד און אי־וואָן האָט, מינטערנדיק די געהלשטע באַשקען. כסדר שטיל צו איר געמורמלט: „באַשקע, טייערע באַשקעלע, עס וועט דיר גאָרנישט פאַסירן, בארויק זיך באַש־קעלע... דו וועסט שוין בלייבן לעבן"...

מיר הערן זיך צו מיט נאָך מער אויפמערקזאַמקייט ווי דער אַלטער לאָמייקע פרעגט זי מיט אַ געריטער שטימע: „ווער איז נאָך אויסער דיר פאַרשטעקט דאָ אין באַד": און וועו באַשקע הייבט אָן אויסצורעכענען ווער, און באַווייזט נאָר אַרויס־צוזאָגן דעם ערשטן נאָמען: „מאיר און"... הער איך ווי ער פאַלט וויידער אַריין אין א גרויסער איבערראַשונג: „וואָס, מאיר דעם רבסס? איז דאָס מעגלעך? וווּ איז ער? איך וויל אים שוין זען"...

דאָס וויייטערדיקע בלייבן זיצן אונטער די טרעפ זעט אונדז אויס צו זיין זייער לעכערלעך און אפילו געפערלעך. אינסטינקטיוו גיבן מיר אַלע מיטאַמאָל

אַ שנעלן שפּרונג אַרויס פון אונטער די פּינצטערע טרעפּ, מיידן אויס די צוויי זייטיקע צימערן, שאַרן זיך פֿאַרביי די וועגן און בלייבן זאַלבעדריט שטיין, ווי צוגעשמידטע, לעבן דער הויפּט־טיר, וועלכע ווערט דורך מיר האַסטיק צוגע־האַטק און פֿאַרריגלט.

לאַמייקע איז פון צווייטן צימער מיט טרערן אין די אויגן צו מיר צוגעלאָפֿן, געוואָלט מיר אַרויפֿאַלן אויפן האַלדז, אָבער ער איז באַלד דערשטוינט שטיין געבליבן אויפן פּלאַץ, עטלעכע מעטער ווייטער פון אונדז. „שטיין בלייבן! די ענט אין דער הייך!" האָב איך, ווי נישט מיט מיין קול, צו זיי אויסגעשריגן. אונדזערע צעשויבערטע האָר און די שרעקלעכע מידע פּנימער האָבן זיכער אויף זיי געמאַכט דעם איינדרוק פון עפּעס גענפֿערלעכע טייוולאַנים, וואָס זענען פלוצ־לינג, ווי פון אונטער דער ערד, לעבן זיי אויסגעוואַקסן. „לאַמייקע, — זעץ איך פאָר מיינע היסטעריש אויסגעשרייען, — דו זאָלסט וויסן זיין אַז מיר זענען דאָ אַלע באַוואָפנט"... „דו בלייבסט דאָ מיט איוואַנען זיצן ביז ביינאַכט און קיין וואָרט זאָלן מיר דאָ פון איך נישט הערן... אונדזערע לעבנס זענען אין געפאָר און מיר וועלן אייך נישט אָפּלאָזן ביז מיר וועלן נישט זיין זיכער, אַז די דייטשע מער־דערס וועלן אונדז נישט קענען מער דערגרייכן"...

„אָבער חברה, טייערע קינדער, איך שוועור אייך ביי גאָט און ביי מיין לעבן פון מיין ווייב און קינדער, אַז מיר מיינען אייך גאָרנישט שלעכטס צו טון. איר זאָלט וויסן זיין, אַז איר האָט שוין איצטער גאָרנישט וואָס מורא צו האָבן... די שחיטה האָט זיך צען אַזייגער אין דער פרי געענדיקט... די סלאָבּימער ס.ס.־לייט זענען שוין צוריק אַוועקגעפאָרן און די זשאַנדאַרמעריע האָט געמאָלדן אַז די לעבנ־געבליבענע יידן וועט שוין מער קיין שלעכטס נישט געשען... אָט האָבן מיר שוין געזען זיך פריי ארומדרייען אין געטאָ אבא דעם גענלן (מיכל זאַקהיימס זון) און נאָך אייניקע יידן.

די זשאַנדאַרן האָבן זיי געהייסן איבערגעבן די אַלע באַהאַלטענע, לעבנגע־בליבענע יידן, זיי זאָלן אַרויסגיין „פון די „סכראָנעס" און גאָרנישט מורא האָבן... מען וועט איצט דערלויבן צו ווינען ווו מען וויל נאָר, אָפּילו אויסערן געטאָ"...

וואָס אַן אמת זענען זיינע וועריטער אַרויסגעזאָגט געוואָרן מיט אַזאַ אויפ־ריכטיקן טיף־ערירטן טאָן, אַז ביי מיר און אויך ביי די איבעריקע איז כמעט קיין צווייפל נישט געבליבן וואָס שייך אַ געוויסער אמתדיקייט פון זיין דערציילן. אין דער אלגעמיינער אויפגערעגטקייט און נערוון־צערודערונג האָט דאָך אַריינגע־שפּראָצט אַ געוויסע האָפענונג. די אויסערגעווייגלעכע, — און אויך פאַרשטענד־לעכע — פאַראינטערעסירונג וואָס האָט אונדז אַלעמען אַרומגעכאַפּט, האָט ביס־לעכווייז געזומען פאַרטרייבן אָפילו די לעצטע חשד־געדאַנקען. מיר האָבן זיך איינציקווייז אַרומגעזעצט אַרום די צווויי „שליחים פון יענער וועלט" און אומ־אויפהערלעך זיי פאַרוואָרפן מיט פראָגעס, דער עיקר צי זיי האָבן נישט באַמערקט צווישן די לעבנגעבליבענע עמעצן פון אונדזערע משפּחות... געפילן פון האָפענונג דערוועקן זיך אין די הערצער און שטויסן אונדז וואָס שנעלער צו פאַרלאָזן די באָד און אַריינכאַפן זיך אין גטאָ, טאָמער געפינט זיך פאָרט עמעצער פון אונד־

זערע משפחות צווישן די גליקלעכע... דער דאזיקער אנגענעמער געדאנק פאר־שיכורט אונדז אין גאנצן, נישט איבערלאזנדיק אין מוח קיין פלאץ פאר דעם מינדסטן אומצוטרוי און פארזיכטיקייט.

איינער הינטערן צווייטן זענען מיר ארויס פון באד און מיט אראפגעלאזענע קעפ, ווי ארעסטאנטן, האבן מיר שנעל געשפרייזט צו דער ריכטונג פון געטא, כדי וואס גיכער איבערצוקומען דאס שטיקל וועג ביז צו די דראטן, וועלכע זענען שוין אין פיל ערטער געווען דורכגעשניטן, און האלב־שיכורע פאליציאנטן זענען גע־זעסן אנגעשפארט איבער זייערע ביקסן און כמעט געדרעמלט, מיד נאך אזא „שווערן", בלוטיקן טאג... מיר זענען פארבייזייענדיק אונדזערע קעפ אין א זייט, זיך נישט אנצוטרעפן אויף די רויטפארלאפענע אויגן פון די שיכורע מערדערס אין זייערע שוואַרצע שדים־מונדירן. זיי האבן זיכער געקענט מיינען אז מיר שעמען זיך אנצוטרעפן מיט זייערע בליקן, צוליב אונד־זער באגאנגענעם גרויסן „פארברעכן" פון בלייבן לעבן.

אין געטא הערשט א שרעקלעכע טויט שטילקייט, ווי אויף א בית־עלמין, טאקע ווי נאך א שחיטה... מיר שארן זיך צווישן די פאריתומטע הייזער, ווי צווישן געשענדטע קברים. צעהאקטע שויבן, צעפראלטע טירן, צעבראכענע מעבל און פונאנדערגעשאטענע בעבעכעס — דאס איינציקע איבערבלייבעכטס וואס די מער־דער, בשותפות מיט די „נייטראלע" וויסרוסישע באנדיטן, האבן נאך נישט בא־ווײַזן אוועקצורויבן. אבער ווער לייגט איצטער אכט אויף דעם אלעם? מיר ווילן שוין אין דעם שרעקלעכן געטא־דזשונגל זיך באגעגענען מיט א לעבעדיקן יידישן נפש, מיט אן עדות פון גרויסן חורבן.

אין חסידארניע־גאסל צעשיידן מיר זיך פון הערשלען און יעדערער לאזט זיך אין זיין ריכטונג, געווויר צו ווערן אין די אייגענע הייזער וועגן גורל פון אונד־זערע משפחות, טאמער, דאך...

ביים אפענעם ליידיקן „סכראן" בלייבן מיר, איך און מיין ברודער, ווי פאר־שטיינערט. מיר קענען קיין אין איינציק ווארט נישט ארויסרעדן. דאס הארץ ווערט שיר נישט צעפלאצט, אבער די טרערן־קוואלן זענען ווי אויסגערונען געווארן. ניין, איך קען מער נישט בלייבן שטיין לענגער. אנטלויפן וואס גיכער פון דעם דאזיקן שרעקלעכן פלאץ, וו־ די טויטע שאטנס פון די נאר וואס נאך לעבעדיקע טייערע עלטערן, שוועסטער און אייגענע שוועבן ארום צווישן די טרויעריקע פאר־יתומטע וועגט.. אט זע איך זיי, ווען איך וואלף מיין לעצטן בליק, איידער איך פארלאז אויף שטענדיק מיין אמאליק וואלעם היימיש הויז. איך כאפ נאך א לעצטן בליק אויף מיין פאטערס ז״ל שבתדיקן שטריימל און זיידענער קאפאטע וואס ליגן באשמוצט אונטערן איבערגעקערטן טיש, אויף די פארשוועכטע טלית־און־תפילין וואס וואלגערן זיך, באדעקט מיטן צעבראכענעם גלאז פון צעהאקטן גרויסן וואנט־שפיגל... און דאס אלץ, אט די דאזיקע שטומע עדות, האבן דאך אזויפיל שוידער־לעכס צו דערציילן... אט פאל איך אין א גאר טיפן אפגרונט, אין א פינצ־טערן תהום אריין, צווישן הונדערטער אויסגעליידיקטע נאקעטע מענטשן־סקע־לעטן... איך דערקען צווישן זיי דאס פארבלוטיקטע געזיכט פון מיין פאטער, זי

אויסגעפליקטע אויגן פון דער מוטער... — געוואַלד! איך ווער דאָך באַלד דער־שטיקט פון די אַזוי געדיכט אָנגעלייגטע קערפּערס... עס איז מיר געפערלעך הייס... ראַטעוועט...!

ווען איך קום אַביסל צו זיך, געפין איך זיך אויפן שוועל פון קיך־טיר, אינ־גאַנצן באַדעקט מיט אַ קאַלטן שווייס. מיין ברודער רופט מיך וואָס שנעלער אַוועק־צוגיין פון דאַנען. איך וואַרף נאָך דעם לעצטן יאושדיקן בליק אויפן הויז און פאַרלאָז געשווינד מיין היים...

***

זונטיק אין די פאַרמיטאָג־שעהען איז שוין געווען באַוווסט דער טרויערי־קער סך־הכל פון נעכטיקן בלוט־שניט. קרוב 900 ביטענער ייִדן זענען האַלב־טויטע און האַלב־לעבעדיקע צוגעשאָטן געוואָרן מיט אַ דינער שיכט ערד אין די פון פאָראויס צוגעגרייטע גריבער לעבן רודניער און זאַפּאָליער וועלדל. מען האָט אויך געוווסט צו דערציילן וועגן די סאַדיסטישע פּייניקונגען און האַרצ־רייסנדיקע סצענעס וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט ביים אַנטדעקן די „סכראָנעס", ביים אָנלאָדעווען די קרבנות אויף די לאַסט־אויטאָס איינער אויפן צווייטן, ווען די אונטערשטע אומגליקלעכע זענען אויפן וועג צו דער גרוב דערשטיקט גע־וואָרן אונטער דער שווערער לאַסט פון די אָנמעכטיקע קערפּערס, פון אומבאַ־קאַנטע קוואַלן איז אויך איבערגעגעבן געוואָרן וועגן די לעצטע פּיינלעכע מינוטן פון גסיסה און טויט ביים ראַנד פון די גריבער, ווו די נאַקעט־אויסגעטוענע, אומ־גליקלעכע קרבנות זענען פאַרפּייניקט און געשענדט געוואָרן דורך די בלוט־דורש־טיקע היטלער־קאַניבאַלן.

די בלוטיקע שחיטה האָט ביז צום טויט צעבראָכן דעם גייסט פון די פּאָר הונדערט לעבן־פאַרבליבענע מענטשן־שאָטנס. האָפענונגסלאָז, אַפּאַטיש, אָן וועלכן עס איז גלויבן אין דער מעגלעכקייט פון פּרווון זיך ראַטעווען, האָט מען ממש פון מינוט צו מינוט דערוואַרט די אָנקומענדיקע צווייטע טויט־כוואַליע, וואָס וועט דאָס מאָל אין גאַנצן אַראָפּשווענקען פון דער וועלט־אויבערפלאַך די צופעליק לעבן איבערגעבליבענע פאַריתומטע רעשטלעך.

ערשט אויפן דריטן טאָג, נאָך אַן אָנגעשטרענגטער, אומאויפהערלעכער, אַבער נישט געלונגענער באַמיִונג איבערצוצייגן די איבערגעבליבענע יוגנט צו פאַרלאָזן דעם געטאָ, האָבן מיר זאַלבעפינפט: שמואל אָסטראָמעצקי, שרה אַבראַ־מאָווסקי, העשל שקליאַרוק, מיין ברודער משה און איך, באַשלאָסן פאַר יעדן פאַל זיך אַוועקצולאָזן אין דער ריכטונג פון די וואָלטשי־נאָרער וועלדער, צו די פּאַרטיזאַנער, און דינסטיק, אַרום האַלבער־נאַכט, האָבן מיר זיך פאָרזיכטיק אַרויסגעשלייכט דורך די שטרענג באַוואַכטע געטאָ־דראָטן, אַוועקלאָזנדיק זיך אין דער פינצטערער גרויל־נאַכט דורך פעלד, וואַלד און בלאָטע אין אונדזער נאָך נישט קלאָרן וואַנדער־וועג.

ליידער איז אונדזער אַוועקגיין דאָס מאָל נישט געלונגען. נאָך דעם ווי מיר זענען אַ גאַנצע נאַכט און דעם גאַנצן פרימאָרגן געהאַט אָפּגעגאַנגען שוין אַ פּאָר צענדליק קילאָמעטער און זיך געפונען אין דער סביבה פון די ראַפאַלקאָ־

ווער וועלדער, האָבן מיר, זייענדיק מיד פון וועג, זיך אַוועקגעזעצט אָפּרוען אונ־טער אַ בוים, יעדער איינער פאַרזונקען אין זיינע טרויעריקע געדאַנקען און דורכ־גענומען מיטן פּיין פון דער נאָך אינגאַנצן פרישער וווּנד. אָבער נישט שטענדיק און נישט יעדן איז מעגלעך די דאָזיקע ווייטיקן אין זיך צו דריקן. העשל, דער פעסט־מוטיקער העשל שקליאַרוק, אויף וועמען מיר האָבן זיך געשטיצט ווי אויף אַ גוטן וועג־פירער, איז פּלוצלינג גייסטיק איינגעבראָכן געוואָרן. ער האָט זיך פאַרגאַנגען אין אַ היסטערישן געוויין און נאָך אונדזערע ערשטע פּרווון אים צו באַרויִקן איז ער דאָך געבליבן ביי דאָס זייניקע, אַז — „ער האָט נישט פאַר וועמען לעבן צו בלייבן" און אַז ער וויל נאָר צוריקגיין אין געטאָ אַריין „כדי צו זיין צוזאַמען מיט זיינע איינציקע, בעסטע גוטע פריינד פאַניע און ליימע פּיט־קאָווסקי.

דער סוף איז אָבער געווען אַז אויך אונדזערע פאַרשטיינערטע הערצער האָבן שוין אויך מער נישט געקענט אויסהאַלטן און קוואַלן טרערן האָבן זיך אַ גאָס געטון פון אונדזערע אויסגעטריקנטע אויגן. אַ שרעקלעכער יאָמער־געוויין פון פינף אומגליקלעכע, ציללאָזע יתומים האָט איבערגעריסן די טויטע וואַלד־שטיל־קייט. דער פאַקט וואָס דווקא העשל האָט פאַר יעדן פּרייז באַשלאָסן צוריקצוקערן אין געטאָ האָט אונדז אין גאַנצן דעזאָריִענטירט, און צעבראָכענע, נידערגעשלאָ־גענע האָבן מיר גענומען צוריקשפּרייזן איבער די שוין פאַרברענטע בריקן אויף אונדזער געפערלעכן צוריקוועגס. טראָץ דער גרויסער געפאַר זענען מיר אויף צומאָרגנס ביינאַכט צוריק אַריין אין געטאָ...

אין צוויי טעג אַרום איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אַ פרישע גרופּע אין באַשטאַנד פון שמואל אָסטראָמעצקי, שרה אַבראַמאָווסקי, שמואל סלאָנימסקי, אייזיק מירסקי, מאיר מינקאָוויטש (משה שניידערס זון), מיין ברודער משה און איך.

נאָך אַ נאַכט און אַ האַלבן טאָג גאַנג איז די ערשטע גרופּע פון ביטענער געטאָ דערגאַנגען צו די וואָלטשי־נאָרער כוטאָרעס און דאָרט באַגעגנט דעם ערשטן רוסישן פּאַרטיזאַן...

תל־אביב, דעם 10טן נאָוועמבער 1950.

יודל בערקנער

אין וואַלד *)

לויט אַ באַפעל פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע אין ביטען, גיי איך אַוועק אַרבעטן ווי אַ רימער אין גוט יאָהאַלין, 17 קילאָמעטער פון שטעטל. איך נעם מיט מיט זיך מיינע צוויי זין; מיין פרוי און דריי טעכטערלעך בלייבן אין ביטען. ווי „פּריוווילעגירטע" ווויינען זיי אויסער דעם געטאָ, אין דער אייגענער שטוב.

די באַצוּנג צו מיר, פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אין יאָהאַלין, איז מער ווייניקער געווען אַ גוטע.

שבת פאַרנאַכט, דעם 25־טן יולי 1942, דערציילט מיר אַ פּויער פון דער־מאָנטן גוט, אַז דעם פּרימאַרגן האָט מען אויסגעקוילעט די יידן אין שטעטל.

אויף צומאָרגנס, זונטיק פרי, שיק איך אַ שליח קיין ביטען, כדי פּעסטצו־שטעלן צי עמעצער פון מיין משפּחה איז לעבן געבליבן.

מיין פרוי און דריי קינדער זענען אומגעקומען, מיין ברודער מאָטל, זײַן פרוי הינדע און זייערע דריי קינדערלעך האָבן זיך פון דער שחיטה געראַטעוועט. — אַזאַ ידיעה האָט געבראַכט דער שליח.

אין אַ וואַך אַרום, אינשטעלנדיק מיין לעבן, האָב איך זיך אַריינגעשמוגלט אין ביטען. מיין שטוב איז געווען פאַרנומען פון אַ קריסטלעכער פאַמיליע. אויף זייערע קינדער האָב איך דערקענט די מלבושים פון מיינע קינדער.

דעם זעלבן טאָג גיי איך קיין יאָהאַלין. מיין ברודער מאָטל („אַ פּריוווילע־גירטער") באַגלייט מיך ביז הינטערן שטעטל, איבער די בריקן פון שטשאַרע.

אין צוויי וואָכן אַרום בערך קומען אַריין אין יאָהאַלין קריסטלעכע פּאַרטי־זאַנער. זיי פאַרברענען אַלע געבייַדעס און די אינריכטונגען פון גוט.

איך גיי אַריבער אַרבעטן אין אַ צווייטן גוט, ביי דעם שכנותדיקן דאָרף דאָבראָמיסל (דאָבראָמישלע). אין אַ קורצער צייט שפּעטער, פאַרברענען פאַרטיזאַ־נער אויך דעם פאָלוואַרק.

די פּויערים פון דאָבראָמיסל לאָזן אונדז ניט אַריין אין זייערע הייזער, אויס מורא פאַר די דייטשן. מיר דרייען זיך אַרום איבערן דאָרף און האָבן ניט וווּ איבערצונעכטיקן.

---

*) דערציילט פון יודל בערקנער, קלמן דעם רימערס זון, איבערגעגעבן צום דרוק פון ד. אַבראַמאָוויטש.

מיר שלאָפן אויפן פּעלד, אָדער מיר גנבנען זיך אַריין ביי נאַכט אין אַ שטעלכל פון האָלץ און באַגינען אַנטלויפן מיר צוריק אין די פּעלדער.

איך טראַכט וועגן זעלבסטמאָרד. ס׳איז מיר אָבער אַ רחמנות געווען אויף מיינע צוויי קינדער. אין דעם ים פון שנאה, פאַרשטויסענע פון אַלעמען און פאַר־פאַלגטע פון אַלעמען, וואָס וועט פון זיין ווערן? זיי זענען דאָך ביידע יונגע קינ־דער. איינער איז 14 יאָר אַלט, דער צווייטער 7.

אין ביטען זענען נאָך געבליבן יידן. קלאַנגען גייען אַרום, אַז מער קיין שחיטות וועלן ניט זיין, און דאָס ביסל איבערגעבליבענע יידן וועט מען לאָזן לעבן.

איך באַשליס: אַוועקצושיקן מיין יינגערן זון, דעם 7־יאָריקן חיימלען, אין ביטען צו מיין ברודער מאָטלען. אַ פּויער האָט די שליחות אויסגעפילט — פאַר גוט באַצאָלט.

סוף כל סוף האָט אַ פּויער מיטן נאָמען יאַקאָב אויף אונדז רחמנות געהאַט און געלאָזט מיך מיטן צווייטן זון צו נעכטיקן ביי אים אין שטוב.

האָבנדיק דערווייל אַ „היים", האָט מיר דאָס האַרץ וויי געטון, וואָס כ׳האָב אויף אַזאַ אופן זיך צעשיידט מיט איינעם פון מיינע צוויי איבערגעבליבענע קינ־דער. אַ פּויער מיר צוריקגעבראַכט חיימען פון ביטען און איך האָב זיך באַרויקט...

מיר לעבן כסדר אין טויט־שרעק. די דייטשן באַזוכן אָפט דאָס דאָרף, און דאַן אַנטלויפן מיר אין נאָנטן וועלדל. וען די דייטשן פאַרלאָזן דאָס דאָרף, קו־מען מיר צוריק צום גוטן, אַרנטלעכן יאַקאָב. אַזוי חזרט זיך איבער כמעט יעדן טאָג. אַזאַ וואָגלעניש, צווישן פעלד, וועלדל, מאַטערט אונדז אויס.

ביי יאַקאָבן אין שטוב איז מען אויך ניט געווען זיכער. פאָליציי און ס. ס.־לייט, קענען אינמיטן נאַכט, אָנשפּרינגען אין דאָרף, און קיין רעטונג וועט ניט זיין. מיר קוקן אויס אויף אַ נס, וואָס זאָל אונדז אויסלייזן פון אַזאַ אומגליקלעכן לעבן.

און אַ ישועה פאַר אונדז איז געקומען פֿלוצעם, אומגעריכט.

עס גייט דורך דאָס דאָרף, אינמיטן העלן טאָג, אַ גרויסע גוט־באַוואָפנטע מחנה פּאַרטיזאַנער, עטלעכע הונדערט אין צאָל. דאָס איז געווען דער אָטריאַד „שטשאָרס", וועלכער האָט פאַרלאָזן די „וואָלטשי־נאָרער" וועלדער. זיי האָבן זיך געצויגן אין דער ריכטונג פון די פּינסקער בלאָטעס.

צו מיין גרויסער איבעראַשונג דערזע איך צווישן די פּאַרטיזאַנער עטלעכע ביטענער יידן, וועמען ס׳איז געלונגען זיך צו ראַטעווען פון די שחיטות און אַריין־באַקומען זיך אין וואָלטשי־נאָרע.

אונדזער פרייד איז גרויס. מיר זענען יידן פון דעם אייגענעם שטעטל.

אָט איז מיכל מינקאָוויטש (שאַיע מינקאָוויטשעס זון), וועלכער האָט זיך געראַטעוועט אין גאַנג פון דער ערשטער שחיטה; איטשקע פּינסקי (לייבע דעם פּאַקטערס זון), געראַטעוועט אויך דורך אַן ענלעכן צופאַל; ליובאַ יוזשעלעווסקא (יירשל קאָלבאָווסקיס טאָכטער) אַ געראַטעוועטע פון דער שחיטה אין זלאַטאָווע; שיע אולאַנסקי (משה — אייזיקס זון); יאָשקע ראָשאַנסקי (מיירומס זון); אַברהמל

דער שטומער (אייזל פּיטקאָווסקיס זון); לייבל פּינקעלשטיין דער פּעלדשער און נאָך עטלעכע ביטענער.

דער קאָמאַנדיר פון דער יידישער אָפּטיילונג (נומער 51) אין שטשאָרס־אָטריאַד, א יידּ פון האָמעל, מיטן פּאַמיליע־נאָמען פּיאַדאַראָוויטש, קומט נאָך דער בקשה פון די ביטענער פּאַרטיזאַנער, און ער איז מסכים אָנצושליסן מיך מיט מיינע צוויי קינדער אין זיין גרופּע. מיר פּאַרלאָזן דאָס דאָרף דאָבראָמישל און גייען אַוועק צוזאַמען מיטן אָטריאַד. דאָס איז געווען, געדענק איך ענעוי, שבת־תשובה 1942.

גלייך נאָך דעם ווי דער שטשאָרס־אָטריאַד איז אַרויס פון דאָבראָמיסל, זענען אַריין אַהין די דייטשן. זיי האָבן דעם פּויער יאַקאָב וואָס (האָט מיר דערלויבט נעכטיקן ביי אים), צוזאַמען מיט זיין פּרוי און קינד, אַרויסגעפירט פון דאָרף צו דער בריק, איבערן טייך שטשאָרע. זיי אַלע דריי דאָרטן דערשאָסן, און זייערע קערפּערס אַריינגעוואָרפן אין די וואַסערן.

אין דער זעלבער צייט, נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פּאַרענדיקט מיט זייער ערשטער גרויסער אָבלאָווע אין די וואָלטשי־נאָרער וועלדער, — האָבן זיי איבערגעוואָרפן זייערע דיוויזיעס מיליטער, צו די פּינסקער בלאָטעס, כדי צו פּאַרניכטן די דאָרטיקע גרויסע אַנזאַמלונגען פון פּאַרטיזאַנישע כוחות.

מיר מאַרשירן אַלץ ווייטער צו די פּינסקער זומפּן. די אָבלאָווע גייט אונדז נאָך פּוסטריט און אָנגעיאָגט האָט זי אונדז אין יאַמיטשנער וואַלד־געגנט, דרום־מזרח פון דאָרף מאָגילניצע (מאָהילעץ).

ביי יאַמיטשנע קומט פּאָר א צוויי־שעהדיקער קאַמף מיט די דייטשן. ס׳פּאַלן אין דער שלאַכט עטלעכע אונדזערע פּאַרטיזאַנער. צוליב דער איבערגעוויכט פון שונא אין מענטשן און אַמוניציע טרעטן מיר שנעל אָפּ טיפער אין וואַלד, צו די זומפּיקע ערטער.

ס׳איז שוין צוגעפאַלן די נאַכט. מיר זענען זיכער געווען, אז אין דער פּינצטערניש פון דער נאַכט וועלן זיי אונדז ניט נאָכיאָגן. נאָך עטלעכע טעג אַרומדריין זיך אין די בלאָטעס, אין וועלכע מיר זענען געזונקען ביזן האַלדז, זענען מיר צוגעקומען צום אַזוי גערופענעם „צענטן סלוזש", און דאָ האָבן אונדז שוין אָפּגעוואַרט די דייטשן. יידישע מיליטערישע מחנות האָבן פּאַרצאַמט פּאַר אונדז דעם וועג צום האַרץ פון די פּינסקער זומפּן.

קיין אַנדער וועג, מיט וועלכן מיר זאָלן קענען אַרומגיין די דייטשע אָפּטיילונגען, איז ניט געווען. קיין צוריקוועגס — אויך ניט.

ביי דעם „צענטן סלוזש" איז פּאַרגעקומען א פּאַרביסענער, פּאַרביטערטער קאַמף. די פּאַרטיזאַנער האָבן באין ברירה געקעמפט פּאַרצווייפלט.

אויפן ערשטן פּייער שיקט אַרויס דער שטאָב פון שטשאָרס־אָטריאַד די 51טע יידישע גרופּע, וועלכע האָט געציילט 60 מאַן בערך (יידן פון סלאָנים, קאָסאָווע, יידישע פּליטים פון פּוילן און די ביטענער).

דער גאַנצער אָטריאַד וואַרפט זיך אַריין אין פּייער פון שלאַכט און שלאָגט אָפּ די דייטשע אַטאַקעס. דריי שעה געדויערט דער קאַמף. די דייטשן זענען געצוונגען אָפּצוטרעטן.

פון דער יידישער גרופּע זענען געפֿאַלן 10 מאַן, און העכער 20 פֿאַרוווּנדעטע. מיר באַערדיקן די טויטע חברים. דער יידישער פֿאַרטיזאַן דאָקטאָר בלימאָוויטש אין דער פעלדשער ל. פּינקעלשטיין גיבן די פֿאַרוווּנדעטע די ערשטע הילף. די פֿאַרוווּנדעטע לייגט מען אַרויף אויף גיך־געמאַכטע טראָגבעטלעך.

אין דער שלאַכט איז פּיאָדאָראָוויטש, דער קאָמאַנדיר פון דער 51טער גרופּע, שווער פֿאַרוווּנדעט געוואָרן אין בויך. זיין לאַגע איז געווען אַ האָפֿנונסלאָזע. היות מיטנעמען אים מיט זיך האָט מען נישט געקענט, און בלייבן אויף דעם אָרט איז געווען געפֿערלעך, האָט פּיאָדאָראָוויטש, ניט וועלנדיק אַריינפֿאַלן אַ לעבעדיקער אין דייטשע הענט און ניט וועלנדיק שטעלן אין געפֿאַר די גאַנצע גרופּע — געבעטן מ׳זאָל אים דערשיסן.

דער שטאָב האָט באַפוילן אַ פֿאַרטיזאַן פון דער יידישער גרופּע, וועלכער האָט אויסגעפילט די בקשה פון שטאַרבנדיקן פּיאָדאָראָוויטש...

דעם טראָגישן מאָמענט האָבן בייגעווויינט אַלע פֿאַרטיזאַנער.

אין מאָמענט פון דערשיסן אים האָבן די יידישע און קריסטלעכע פֿאַרטיזאַנער אויסגעבראָכן אין אַ געוויין.

פֿאַרן דערשיסן, האָט פּיאָדאָראָוויטש געבעטן דעם קאָמאַנדיר, אַז ער זאָל זאָרגן פֿאַר דער יידישער פרוי, זיין פּריינדין.

פּיאָדאָראָוויטש איז געווען אַן אָפּיצער פון דער רויטער אַרמיי. ער האָט אַ לענגערע צייט זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער און צוזאַמען מיטן קאָמאַנדיר, וועלכן ער האָט באַגעגנט, האָט ער אָרגאַניזירט דעם קאַמפּס־אָטריאַד „שטשאָרס״.

מיר נעמען צו ביי די דייטשע געהרגעטע זייער געווער, שלעפּן אַראָפּ פון זיי זייערע מלבושים, אין וועלכע מיר האָבן זיך אָנגעטון. אין זייערע מונדירן האָבן מיר אויסגעזען ווי אַ זשאַנדאַרם־אָפּטיילונג.

צווישן די שווער־פֿאַרוווּנדעטע איז אויך געווען דער קאָמיסאַר פון שטשאָר־אָטריאַד, און אַ יידיש מיידל (אַ פּליטה פון פּוילן), וועלכע איז שווער פֿאַרוווּנדעט געוואָרן אין ביידע פיס.

דעם זעלבן טאָג נאָך דער שלאַכט, זענען מיר אַוועק טיפער אין די זומפֿן, מיטטראָגנדיק די פֿאַרוווּנדעטע חברים. 8 מאַן זענען געווען צוגעטיילט צו אין טראָג־בעטל.

דעם קאָמיסאַר מיט דעם מיידל נעמט מען מיט, ווייל ס׳איז געווען אַ האָפֿענונג, אַז זיי וועלן לעבן בלייבן. די לייכט־פֿאַרוווּנדעטע זענען מיטגעגאַנגען מיטן אָטריאַד.

אונדזער נצחון איז געווען אַ גרויסער. אָבער די שטימונג ביי אונדז אַלעמען איז געווען אַ געדריקטע. צוזאַמען מיט די עטלעכע צענדליק געהרגעטע דייטשן זענען אויפֿן פעלד, ביים „צענטן סלוזש״, ליגן געבליבן אויך אונדזערע חברים. און מיט זיי דער העלדיש־טראָגיש־אומגעקומענער יידישער קאָמאַנדיר פּיאָדאָראָוויטש.

דער אָטריאַד מאַרשירט אַלץ ווייטער צו מזרח זייט.

נאָך עטלעכע טעג אַרומבראָדזשען מיט די פֿאַרוווּנדעטע אין די זומפֿן, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין אַ וואַלד און באַשלאָסן אויפֿשטעלן אַ לאַגער. דער צוועק

איז געווען: אַליין אָפּרוען און היילן די פּאַרוווּנדעטע, פּאַר וועלכע מ׳האָט פון צווייגן אויפגעשטעלט ביידלעך.

פון די אַרומיקע דערפער פלעגן מיר ברענגען ברויט, קאַרטאָפל, קרויט און פלייש.

דער לאַגער איז געווען אַרומגעשטעלט פון אַלע זייטן מיטן אונדזערע וואַך־פּאָסטנס.

אויף דעם אָרט זענען מיר געשטאַנען 10 טעג.

דער שטאַב באַשליסט גיין ווייטער, אַלץ אין דער ריכטונג צו מזרח.

די לייכט־פּאַרווּנדעטע פילן זיך בעסער און זיי קענען מיטמאַכן דעם ווייטערדיקן וועג. די שווער־פּאַרווּנדעטע (דעם רוסישן קאָמיסאַר און דאָס ייִדישע מיידל) וועט מען מוזן טראָגן אויף בעטלעך.

פּלוצעם, זיצנדיק רויק אין לאַגער, דערהערן מיר אַ נאָענטע שיסעריי פון ביקסן און מאַשין־געווער. דער שונא אַטאַקירט אונדז.

ס׳האָט ניט געהאַט קיין זין מיט אונדזער קליינער צאָל מענטשן און באַגרעניצטער אַמוניציע זיך קעגנצושטעלן די דייטשע גוט־באָוואָפנטע מחנות.

מיר פּאַרלאָזן דעם לאַגער און אַנטלויפן טיפער אין די זומפּן. די לייכט־פּאַרווּנדעטע זענען מיטגעלאָפּן מיט אונדז.

די צוויי שווער פּאַרווּנדעטע (רוסישער קאָמיסאַר און ייִדיש מיידל), האָבן מיר אויף אונדזערע פּלייצעס אָפּגעטראָגן אַ פּאָר הונדערטער מעטער פון לאַגער, זיי אַוועקגעלייגט אין אַ געדיכטן קוסטאַרניק, וואָס האָט זיי דערווייַלע פּאַרמאַסקירט.

דעם קאָמיסאַר האָט דער שטאָב געגעבן אַן אָנגעלאָדענעם רעוואָלווער, און אין פּאַל ווען די דייטשן וועלן זיי געפינען, זאָל דער קאָמיסאַר צו ערשט דערשיסן דאָס מיידל און נאכהער זיך אַליין, כדי זיי זאָלן ניט אַריינפאַלן קיין לעבעדיקע אין די רוצחישע הענט, וועלכע וואָלטן זיי פּאַרפייניקט.

עטלעכע טעג און נעכט קריכן מיר אַזוי אַרום אין די אומענדלעכע פינסקער זומפּיקע וועלדער. מיר זענען הונגעריק און דורשטיק. מיר דערשלעפּן זיך צום דאָרף קאָרמאָזש, וועלכער ליגט אויף אַן אינדזל אין די זומפּן.

אין וואַלד, לעבן דעם דאָרף, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט. מיר באַקומען עסן, רוען זיך אויס און וואַרטן אויף וויייטערדיקע פּאַראַדענונגען פון דער אָטריאַד־אָנפירונג.

דער קאָמאַנדיר, וואָס איז באַשטימט געווארן אויפן אָרט פון טראַגיש־אומגעקומענעם פּיאָדאָראָוויטש, איז געווען פיינטלעך געשטימט צו אונדז, וויייל מיר זענען ייִדן.

די „שלאיפקע״, — אַזוי האָבן מיר אים גערופן — לייענט אויס אַ באַפעל, אַז די פּאַרווּנדעטע ייִדישע פּאַרטיזאַנער בלייבן אויף וויייטער אין „שטשאַרס״־אָטריאַד און גייען פון דעם אָרט צוזאַמען מיט אים אַוועק.

די אַלע איבעריקע ייִדן מוזן דעם אָטריאַד פּאַרלאָזן און זאָלן זיי גיין וווּ זיי ווילן. אונדזערע ביקסן לאָזן זיי איבער מיט אונדז, דערין צוויי מאַשין־געווער. זיי דערלויבן אונדז נעמען ביי די פּויערים ברויט און קאַרטאָפל, פלייש — ניט.

דער אָטריאַד גייט אַוועק צו מזרח־זייט. מיר — אין אַ צווייטער ריכטונג.

דער שטאַב פון אָטריאַד האָט דערלויבט מיטגיין די ווייטערדיקע געזונטע ביטענער: דעם פעלדשער פינקלשטיין, ליובען (יירשל קאלבאָווסקעס טאָכטער), יאָשקע ראָזשאַנסקין, שיע אולאַנסקין און מיכל מינקאָוויטשן.

מיר זענען געבליבן אַ גרופּע פון 32 מאַן, דערין עטלעכע פרויען און מיינע צוויי קינדער.

אַן דערפאַרונג, אַן אַנפירונג, אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן דורך דייטשן. אַרום אונדז איז אַ פיינטלעכע קריסטלעכע וועלט, וואָס וועט, ווי נאָר זי וועט זיך דערוויסן, אַז מ׳האָט אונדז פאַטריבן פון אָטריאַד פאַר דעם אייניקן חטא וואָס מיר זענען יידן און אַז מיר זענען איצט געבליבן שוצלאָז, — ביי יעדער געלעגנהייט צוהעלפן אונדז אויסצוראַטן. אונדזער לאַגע איז אַ פאַרצווייפלטע.

די ערשטע נאַכט פון אונדזער גירוש נעכטיקן אין וואַלד די 32 מאַן צוזאַמען. אויף מאָרגן פרי טיילן זיך אָפּ פון אונדז 10 מאַן, אַלע באַוואָפנטע מיט ביקסן און גייען אַוועק אין אַן אַנדער ריכטונג. מיט דער גאַנצער גרופּע האָבן זיי ניט געוואָלט זיין, און אונדז נישט געלאָזן מיטגיין מיט זיי. בעסער, זאָגן זיי, וועט זיין אַז אַלע וועלן ניט זיין צוזאַמען; זיי דאַרפן ניט זאָרגן פאַר די פרויען און קינדער.

די „שטאַרקערע" צען יידן דערלויבן מיט זיי מיטגיין דער ביטענערין שרהלע אַבראַמאָווסקין.

נאָכן פאַרענדיקן מיט דער מענטשן־חלוקה זענען זיי נעלם געוואָרן אין די טיפענישן פון די וואַלד־זומפן. געבליבן זענען מיר 21 מאַן. די נאָכט נאָכן אַוועק־גיין פון די 10, בלייבן מיר נעכטיקן אויף דעם זעלבן אָרט.

אויף צו מאָגנס פרי האָבן ווידער זיך צונויפגערעדט 7 מאַן און געמאַכט צו־גרייטונגען אויף אַוועקצוגיין באַזונדער. זיי זענען אויך „שטאַרקערע". זיי ווילן אויך ניט זיין צוזאַמען מיט די פרויען און קינדער.

אין רשות פון אונדזערע 21 מאַן זענען גענוגן 2 מאַשין־געווער און עטלעכע ביקסן. די זיבן מאַן ווילן צונעמען פאַר זיך די ביקסן מיט אין מאַשין־געווער. עס האָבן נישט געהאָלפן אונדזערע אַרגומענטן און אויפקלערונגען, אַז די גרופּע אונדזערע זאָל זיך נישט צעטיילן, און עס זאָלן בלייבן די „שטאַרקערע" מיט די „שוואַכערע".

צווישן אַנדערע האָבן מיר זיי פאַרגעלייגט, אַז וען זיי ווילן זיך שוין יאָ אָפּטיילן, זאָלן זיי לכל־הפּחות מיטנעמען צו זיך עטלעכע פון אונדזערע שוואַכע. זיי האָבן אויף דעם אויך נישט אינגעשטימט.

די מחלוקת האָט זיך אַזוי פאַרשאַרפט, אַז ביידע צדדים האָבן געדראָט אייניע די צווייטע מיט צעשיסונגען. צום סוף איז געקומען צו אַ הסכם, אַז מיר מיט מיינע צוויי קינדער נעמען די 7 „שטאַרקערע" מיט, און ווי אַ שכר פון דעם באַקומען זיי 1 מאַשין־געווער און אַ צאָל ביקסן.

דאָס אומגליק, וואָס ס׳האָט געקענט געשען צוליב דער מחלוקת, אַז יידן, געראַטעוועטע פון שחיטות, געיאָגטע און געטריבענע פון אַלעמען, זאָלן אייניע די אַנדערע אויסקיילענען — איז אויסגעמיטן געוואָרן. אויף אַזאַ אופן האָבן די 7 מאַן זיך אָפּגעטיילט פון די 21, און איך מיט מיינע צוויי קינדער זענען אַוועק מיט

די „שטאַרקע" אַביסל טיפער אין וואַלד, אַ האַלבן קילאָמעטער בערך פון די עלף. מיט די עלף איז געבליבן דער ביטענער, איטשעק פינסקי.

ווייזט אויס, אַז דאָס מעסטל פון מיינע צרות איז נאָך ניט פול געווארן.

צומאָרגנס פרי האָבן די זיבן מאַן פלוצעם זיך אויפגעהייבן פון דעם אָרט, און געגומען גיין ווייטער, ניט לאָזנדיק מיר מיט מיינע קינדער מיטגיין מיט זיי. זיי האָבן אונדז פשוט מיט געוואַלד פאַרטריבן פון זיך. איך בלייב אין די זומפן איינער אַליין מיט די קינדער. אַ שווערע, ביטערע, פאַרצווייפלטע לאַגע.

איך באַשליס גיין צוריק צו די עלף מאַן מיט וועלכע ס׳איז געבליבן איטשעק פינסקי.

דער אָנפירער פון די עלף מאַן איז געווען אַ יונגער, אַרנטלעכער בחור, מיטן פאַמיליע־נאָמען וואַקסמאַן. איין אייניציקער ווילן באַהערשט מיך: וואָס גיכער זיין מיט זיי צוזאַמען, ס׳וועט זיין פריילעכער און זיכערער. שרעקלעך צו בלייבן אַליין מיט צוויי קינדער אין זומפן און וועלדער, הונגעריק און דאָרשטיק, ניט וויסנדיק ווי און ווּהין זיך צו קערן.

מיר בראָדזשען אין די בלאָטעס. איך גיי פאָראויס, די קינדער הינטער מיר, קוים וואָס די פיס שלעפּן זיי נאָך. מיר דערנענטערן זיך צום אָרט פון דער גרופּע, כדי זיך צו פאַראייניקן מיט זיי, האַלט אונדז אָפּ זייערער אַ וואַך־פּאָסטן, אַ סלאָ־נימער יונגערמאַן אָסאַק, און ער לאָזט ניט ווייטער גיין. ער מאָטיווירט: היות ווי איך געהער שוין ניט צו זיי, בין איך אַ פרעמדער און ער דערלויבט ניט מיר אַרייַנצוגיין אין שטח פון זייער לאַגער. אַן עצה גיט ער מיר, אַז איך זאָל זיך אומקערן און נאָכיאָגן יענע, ווייל זיי קענען אַלע וויילע פאַרלאָזן דעם פונקט.

אָסאַק האָט געדראָט אַז ער וועט שיסן, ווען איך וועל פרווון מאַכן איין טראָט אין דער ריכטונג פאַרויס צו זייער לאַגער. בלית ברירה בין איך אַוועק זוכן די 7 מאַן.

אַ גאַנצן טאָג האָב איך אַרומגעזוכט די 7 מאַן און זיי ניט געפונען.

כ׳האָב נישט געהאָט קיין אַנדער אויסוועג ווי צוריק צו גיין צו וואַקסמאַנס גרופּע, פון וואַנען דער אָסאַק האָט מיך פריער פאַרטריבן.

וועל איך זיי געפינען? זענען זיי געבליבן אויפן זעלבן פלאַץ? אָדער זיי זענען אויך אַוועק?

צוקומענדיק נאַנט צו זייער לאַגער האָב איך צו מיין גרויסער פרייד דערזען וואַקסמאַנען. איך בעט אים אַז ער זאָל דערלויבן מיר מיט די צוויי קינדער זיין צוזאַמען מיט זיי.

וואַקסמאַן זאָגט צו מיר: „קום צו אונדז און דו וועסט זיין מיט אונדז. איך וועל ניט לאָזן אַן אייניציקן יידן אַרומוואָגלען זיך אין וואַלד, וואָס עס וועט זיין מיט אונדז, וועט זיין מיט דיר".

ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אָסאַק האָט געהאַנדלט אויף אייגענער האַנט, ווען ער האָט מיר פאַרטריבן, ניט מעלדנדיק אפילו וואַקסמאַנען. וואַקסמאַן איז געווען אַ פּליט פון אַ שטעטל אין פּוילן.

צוויי וואָכן זענען מיר געווען צוזאַמען. געשפּייזט האָבן מיר זיך מיט קרויט, וואָס מיר פלעגן נעמען ביי די פויערים פון די אַרומיקע דערפער. די קרויט פלעגן

מיר עסן רויערהייט און אויך קאַכן. אַסאַקס פרוי איז געווען די קעכין. זי האָט געטיילט די פֿאַרציעס, לויט אירע „סימפּאַטיעס". פֿאַר מיר מיט די קינדער פלעגט זי אַנגיסן אַביסל וואַרעמע קרויט־וואַסער און מיט דעם זענען מיר יוצא־געווען. דאָס איז געווען איר נקמה צו אונדז פֿאַר איר מאַנס דורכפֿאַל.

ביים דאָרף קאַרמאָש איז געווען אַ כוטאר. אין די קאַלטע נעכט פלעגן מיר זיך אַריינגנבענען אין שטאַל (אָן דעם וויסן פון פויער) און איבערשלאָפֿן אין די היי. אויפן באַגינען פלעגן מיר אומבאַמערקטערהייט צוריק אַרויסגיין.

איינמאָל, פֿאַר נאַכט, צוקומענדיק נאָנט צום כוטאר, באַמערקן מיר אויפן הויף אַ גרעסערע גרופּע באַוואָפנטע, אָנגעטון אין פֿאָליציייאישע מונדירן, פון שוואַרצן שטאָף.

זיי רופן אונדז צו זיך. קיין צוריקוועג איז שוין ניט מעגלעך געווען, אַזוי נאָנט זענען מיר פון זיי געשטאַנען.

— „אַזא אומגליקלעכע באַגעגענישן" — זאָגן מיר איינע צו די צווייטע. דאָס זענען דאָך וויס־רוסישע פֿאָליציאַנטן, וועלכע שטייען אין דינסט פון די דייטשן.

— ווער זענט איר? — פרעגן זיי אונדז.

— מיר זענען ייִדן, — ענטפערן מיר.

און מיר, — זאָגן זיי, — זענען רוסישע פֿאַרטיזאַנער, און זיי לאָכן זיך פונאַנדער. מיר גלייבן זיי ניט. אין דעם „פֿאַרבעטן" זיי אונדז אַרויפצוגיין אויפן הויף, און שטעלן אַוועק אַ פּאָסטן, וועלכער היט אונדז. דאָך, געלונגט איינעם פון אונדזער גרופּע צו אַנטלויפן. די וואַך האָט נישט באַמערקט ווי ער האָט זיך אַרויסגענבעט פון הויף.

ער לויפט אין וואַלד צו די זיבן מאַן, וואָס ער האָט געוווסט וווּ זיי געפינען זיך, כדי מיט זיי צוזאַמען מאַכן אַ פּלוצלינדיקן אָנפֿאַל אויף די פֿאָליציאַנטן און אונדז באַפרייַען.

אַ גאַנצע נאַכט בלאָנדזשעט ער אַרום אין וואַלד און געפינט ניט זייער לאַגער.

די פֿאָליציאַנטן האָבן ביז שפּעט אין דער נאַכט זיך גוט געווויילט אין דעם כוטאר, געזונגען, געטאַנצט, געשפּילט אויף אַ האַרמאָשקע און מיר זענען געלעגן אויפן הויף אין טויט־שרעק.. מיט פֿאַרטאָג צוגלייך נעמען זיי אַראָפּ דעם וואַך־פֿאָסטן, פֿאַרלאָזן דעם כוטאר און גייען אַוועק זייער וווייטערדיקן וועג.

מיר זענען פריי. מיר לויפן אין וואַלד. שוועָרע שעהען, אין טויט־שרעק, האָבן מיר איבערגעלעבט אין דער נאַכט. די כלומרשטע פֿאָליציאַנטן זענען פאַקטיש געווען רוסיש־סאָוועטישע פֿאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן צוליב פֿאַרזיכטיקייט־טעמים, געהאַלטן אונדז אַרעסטירט אין דער צייט פון זייער צייטווייליקן אויפהאַלטן זיך אין דעם כוטאר.

פון דעם מאָמענט וואָס דער שטאָב פון די „שטשאָרסצעס" האָט אונדז פֿאַרטריבן פון זיך (אַ קורצע צייט נאָך דער שלאַכט ביים צענטן סלוזש) זענען שוין אַוועק עטלעכע וואָכן און מיר, אַ קליינע עלנטע יידישע גרופּע, טאַפּטשען אַרום אין זומפּן, אין דער סביבה פון קאַרמאָש. מער האָבן מיר זיך נישט באַגעגנט מיט אַ וועלכער עס איז רעגולערער פֿאַרטיזאַנען־מחנה, וועלכע, וואָלט אונדז אפשר גע־

נומען אונטער איר שוץ, בעסער געזאָגט, איינגלידערן אין אירע שורות, וואָס וועט דאָס זאָל געשען, וואָלט ראַדיקאַל געענדערט געוואָרן צום גוטן אונדזער פּאָר־צווייפלטע לאָגע.

מיר זענען אָפּגעריסן פון די גרויסע פּאַרטיזאַנען־אָנזאַמלונגען, וועלכע אָפּע־רירן אין די פּינסקער בלאָטעס. מיר האָבן ניט קיין פּאַרבינדונגען מיט זיי.

מיר זענען אויסגעשטעלט אויף צופעליקייטן, וועלכע קענען זיך סוף־סוף פּאַר אונדז טראַגיש ענדיקן. צו באַקומען פּראָדוקטן זענען מיר אויסגעשטעלט אויפֿן חסד פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג, און זייער דולדן אונדז איז אויך אַ פּראָגע פון צייט...

וועלן זיך די פּויערים געניט דערווייסן, אַז מיר זענען אַ „ווילדע" גרופּע, וועלכע האָט ניט קיין שוץ פון קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, וועלן זיי געפינען אַ וועג ווי אַזוי אונדז צו ליקווידירן...

אַ ביטערע לאָגע. מיר לעבן מיטן מאָמענט, מיר לעבן מיט צופעליקייטן, מיר ווילי לעבן...

איין מאָל, פּאַרטאָג, זענען צו אונדז פּלוצעם אומגעריכט צוגעקומען 3 באַ־וואָפנטע מענער. מיר ווערן טויט־בלאַס פון אַזאַ באַגעגעניש. קיין וואַך־פּאָסטן האָבן מיר ניט געהאַט אויסגעשטעלט, ס׳איז בכלל ניט געווען קיין דיסציפּלין ביי אונדז. די דריי מאַן זענען איבערראַשט געוואָרן פון אונדזער לייכטזיניקער אום־פּאָרזיכטיקייט, פון נישט אַרומשטעלן קיין שמירה. „מ׳קען דאָך אייך דערהרגענען, איר זאָלט אַפילו נישט באַווייזן זיך אויפצוהייבן פון אָרט; דער שונא און זיינע מיטהעלפער לויערן פון אַלעווינקלען. שרעקט זיך נישט — באַרויקן זיי אונדז — מיר זענען פּאַרטיזאַנער פון אָטריאַד „וואַסילאָוו", און גייענדיק פון אַן אויספּי־רונגס־אויפגאַבע האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אייערע שפּורן". מיטנעמען אונדז מיט זיך אין אָטריאַד האָבן זיי נישט קיין רעכט. זיי וועלן דעם שטאָב מעלדן פון דער באַגעגעניש. די דריי מאַן זענען אַוועק זייער וועג און מיר זענען ווייטער גע־בליבן אויף דעם אָרט אין דער זעלבער לאָגע.

עטלעכע טעג שפּעטער זענען צו אונדז צוגעקומען 2 פּאַרטיזאַנער פון „וואַ־סילאָוו"־אָטריאַד און געבראַכט פּאָר אונדז אַ דערלויבעניש צו גיין אין זייער לאָגער. זיי זאָגן אונדז אויס די וועגן וואָס פירן אַהין, זיי גיבן אָן פּאַרשידענע וואַלד־סימנים, כדי מיר זאָלן ניט פּאַרבלאָנדזשען.

אין אַ געהויבענער שטימונג פּאַרלאָזן מיר אונדזער צווייפלהאַפטן מקום־מקלט, און גייען אין דער ריכטונג פון די „וואַסילאָווצעס". מיר זענען צוגעקומען צו אַ בריק איבער אַ טייך, וווּ עס זענען געשטאַנען זייערע וואַך־פּאָסטנס. אַ פּאָר־טיזאַן פירט אונדז טיפער אין וואַלד, צום לאָגער. מ׳האָט אונדז גלייך געגעבן עסן און מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן. מיר ווערן איינגעלידערט אין די שורות פון אויבנדערמאָנטן אָטריאַד.

אָנפאָנג יאָר 1943 מאַכט דער אָטריאַד פּיבערהאָפּטע צוגרייטונגען צו אַ קאַמפּס־אויפגאַבע. מיר באַטייליקן זיך אין אָנפאַל אויף דעם שטעטל וויזנע (סלוצקער ראַיאָן). נאָך אַ קעגנזייטיקער שיסערייַ, אָנטלויפן די דייטשן פון שטעטל.

מיר נעמען אַ סאָך טראָפייען, ווי: פערד, בהמות, חזירים, וועגענער, ברויט,

טאָבאַק, סיגאַרעטן, טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען, און מיר געפינען אַ גרויסן פּאַק מיט טליתים פון אומגעקומענע ווייזנער יידן.

איין טלית, ווי אַן אָנדענק, האָבן איך געלאָזן פּאַר זיך.

איך געדענק, ווי אַ יונג פון אונדזער גרופּע זאָגט צו מיר: „צו וואָס דאַרפסטו דעם טלית, קלערסטו אים נאָך אַמאָל נוצן? — מיר וועלן דאָך סיי ווי אַלע אומקומען".

דריי וואָכן שפּעטער, נאָך אונדזער אָנפאַל אויף וויזנע, אַרגאַניזירן די דייטשן אַ גרויסע שטראָף־עקספּעדיציע אויף די פּאַרטיזאַנער אין אונדזערע וועלדער. די אָבלאָווע ציט זיך ביז סוף מערץ פון דעם יאָר.

אין גאַנג פון דער אָבלאָווע האָבן די דייטשן חרוב געמאַכט צענדליקער דערפער אין דער סביבה און פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג האָבן זיי אויסגערעכנט אין די טויזנטער. פון אונדזערע פּאַרטיזאַנער זענען אויך געפאַלן אַ סך.

דעם 5טן אַפּריל 1943 לייענט אויס דער שטאָב פון „וואַסילאָווס" אָטריאַד אַ באַפעל, אַז פרויען און קינדער, אָן אויסנאַם, מוזן פאַרלאָזן דעם לאַגער. די מענער פון די פאַמיליעס מוזן בלייבן אויף ווייטער אין לאַגער ווי קעמפּער.

מאָטיווירט איז געווארן דער באַפעל מיט אָט־וואָס: „די אָנווענדהייט פון פרויען און קינדער שטערט די קאַמפּס־פּעיִקייט פון אָטריאַד".

אין באַגלייטונג פון פּאַרטיזאַנער פירט מען אַוועק די פרויען און קינדער אין „סטאַראַ־כוטאַרס" און מען לאָזט זיי דאָרט איבער.

אין סטאַראַ־כוטארס האָב איך געטראָפן עטלעכע יידן פון שטעטל לאַכווע: קלמן קראַווטשיק מיט אַ יינגל (איצט אין מדינת־ישראל), דאָס גלייכן הערשל שווארן מיט זיין יינגל (איצט אין אַמעריקע) און בערל כיניטש מיט זיין קינד (אין רמלה, מדינת־ישראל).

זייערע קינדער זענען געווען פּאַסטעכער ביי די פויערים. מיינע קינדער זענען געווען צוזאַמען מיט זיי.

אָט אַזוי איז אַריבער דער זומער. ס׳קומט אָן דער ווינטער.

וועג איך האָב איינמאָל באַזוכט מיינע קינדער, האָבן זיי זיך צעווייַנט. ס׳איז זיי קאַלט געווען. אין דעם בוידל פון צווייגן וואָס זיי האָבן געהאַט אויפן פּעלד, פלעגן זיי אין די ווינטער־נעכט פּרירן.

אַ פויער פון סטאַראַ־כוטאַרס דערלויבט די קינדער צו שלאָפן ביי אים אין שטוב. דאָס איז געווען די אינציקע שטוב, וואָס איז צופעליק גאַנץ געבליבן פון דעם חורבן, וואָס די דייטשן האָבן געמאַכט אין דעם גרויסן דאָרף.

די קינדער האָבן געטאָן פּאַרשיידענע אַרבעטן ביי די פויערים און באַקומען דערפאַר בלויז עסן.

דער שטאָב דערלויבט מיר פון צייט צו צייט צו באַזוכן מיינע קינדער און צו ברענגען פּאַר זיי צוגאַבשפּייז.

די באַצייונג פון אָטריאַד צו די יידן איז געווען אַ בעסערע.

אין דעם „וואַסילאָוו"־אָטריאַד, זענען געווען 50 יידן לערך.

מרדכי מינקאָוויטש (מרדכי זיסלס)

וואָס איך האָב געזען

מ ר ד כ י מ י נ ק אָ ו י ט ש
אין אַ פּליטים־לאַגער, איטאַליע

אין יאָר 1941, סוף יוני, אין דעם טאָג ווען היטלער־דייטשלאַנד האָט פאַרנומען די שטאָט באַראַנאָוויטש, האָב איך גראָד געאַרבעט אין דער גאַרבעריי, וואָס האָט זיך געפונען אויף שאָסיינע גאַס. איך האָב געאַרבעט אין דער פּאַבריק ביז 1944, דעריבער האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט מער אָדער ווייניקער צו זען און אויפצושרייבן די פאַסירונגען פון יענער צייט.

ווי נאָר דער דייטש האָט פאַרנומען די שטאָט האָט מען געמאַלדן, אַז ווער עס הָאָט געווער זאָל עס אין משך פון 24 שעה אַפּטראָגן אין דער קאָמענדאַנטור. אויב ביי אימעצן וועט מען געפינען וואָפן נאָך דער באַשטימטער צייט וועט ער דערשאָסן ווערן. אַ צווייטע מעלדונג האָט צו וויסן געטון, אַז עס ווערט געשאָפן אַ יידנראַט, וואָס וועט דאַרפן דערפילן אַלע פאָדערונגען פון דער מאַכט און אַלע אירע באַפעלן אין צוזאַמענהאַנג מיט די יידן. די סאָלדאַטן האָבן גלייך אָנגעהויבן צו רויבן יידישע פאַרמעגנס, שלאָגן און מאָרדן. פון אומעטום האָט מען געהערט געשרייען, געוואלדן, אָבער יעדער איינער האָט זיך פאררוקט אין די ווינקעלעך און מורא געהאַט זיך צו באַווייזן אין גאַס. אין איניקע טעג שפּעטער איז געמאָלדן געוואָרן דורך דעם געשאַפענעם יידנראט אַז אַלע מוזן גיין אַרבעטן, אויסער אַלטע, קראנקע און קינדער. ווער עס וועט זיך וועלן אַרויסדרייען פון דער אַרבעט וועט דערשאָסן ווערן. אויף אזא אופן איז שוין יעדער איינער געלאָפן אָנבאָטן זיך אויף אַרבעט. אַלע טאָג זיבן אין דער פרי פלעגן זיך אויסשטעלן לעבן יידנראט לאנגע שורות מענטשן. די דייטשן פלעגן נעמען צו דער אַרבעט וויפל יעדערער פון זיי האָט געדארפט. זיי פלעגן אויסשטעלן צו 4 מאָן אין אַ שורה. איין דייטש פאָרויס און א צווייטער דייטש פון הינטן מיט געווער. אזוי פלעגן זיך ציען גאנצע צוגן מענטשן איבער די בראנאָוויטשער גאסן, טאָג

טעגלעך צן דער אַרבעט און פון דער אַרבעט. פּאַרשיידענע אַרבעטן זענען דאָס געווען: רייניקן די גאַסן, רייניקן קלאָזעטן, גריבער, פּעלדאַרבעט, באַנאַרבעט, אויף די שאָסייען, ביי סטאַלעריי, שוסטעריי, שניידעריי, אאַ״וו. עס האָט קיין מאָל נישט אויסגעפעלט קיין אַרבעט; היינט די שיקאַנעס ביי דער ארבעט! אז עס פּלעגט זיך די דייטשן פּאַרוועלן א שפּיל טאָן, פּלעגן זיי הייסן איינער זאָל זינגען און דער צווייטער זאָל טאַנצן, איינער דעם צווייטן זאָל שלאָגן, שפּייען אין פּנים אַריין, אַדער שערן די באָרד מיטן פּלייש צוזאַמען, אַדער אַרויסנעמען א מענטשן אין א זייט און מאכן מיט אים איבונגען: זיך קייקלען איבער דער ערד, שפּרינגען ווי א זשאבקע און זיך אַליין שלאָגן. די דייטשן זענען דערביי געשטאַנען אין גע־לאַכט, און וועו איינעם פון זיי האָט זיך געדוכט אז די יידן מאכן נישט די איבונגען אזוי ווי זיי ווילן, פּלעגן זיי אַרויסנעמען צוויי אַרבעטער, זיי אַוועקפירן אין א זייט און זיי הייסן אויסגראָבן א גרוב. זיי פּלעגן איינעם אַריינטרייבן אין גרוב און גלייך דערשיסן, דער צווייטער האָט אים געמוזט פּאַרשיטן.

אַזוי זענען אריבער אייניקע חדשים. מיט איינמאָל איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפּעל פון יידנראט, אז יידן טאָרן נישט גיין אויף די פּאַראַדנע (הויפּט) גאַסן און אויך נישט אויפן טראָטוּאַר. זיי מוזן נאָר גיין אין מיטן גאס און וועמען מען וועט כאפן אויפן טראָטוּאַר, וועט ער באשטראָפט ווערן. מען האָט שוין גוט גע־ווסט וואָס דאָס מיינט. נישט לאנג האָט געדויערט און ס׳איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפּעל, אז אַלע יידן מוזן טראָגן 2 געלע לאטעס אין דער פּאָרעם פון א מגן־דוד: איין לאטע פון פּאָרנט אויפן האַרצן, די צווייטע אויף דער פּלייצע. וועט מען כאפן א יידן אָן אַ לאָטע, וועט ער גלייך אויפן אָרט דערשאָסן ווערן. אַלע, פון קליין ביז גרויס, האָבן זיך אויסגעפוצט מיט די געלע לאָטעס. נישט לאנג האָט געדויערט און עס איז אַרויס א באַפּעל, אז ס׳וועט אויף די באראנאָוויטשער יידן אַרויפגעלייגט א קאָנטריבוציע פון געלט און גאָלד־זאכן. די קאָנטריבוציע מוז געשאָפן ווערן אין משך פון 24 שעה. דער יידנראט איז פּאַראַנטוואָרטלעך פאר דעם און אויב מען וועט נישט איינצאָלן וועט זיין זייער שלעכט.

דער יידנראט האָט די קאָנטריבוציע צוגעשטעלט צו דער צייט. און אזוי פלעגן די דייטשן יעדן טאָג זיך הייסן צושטעלן פוטערס, פּעלצן, ווש, אָנצוגן און אנדערע זאכן. דער יידנראט האָט צו דער באַשטימטער צייט אלץ געמוזט שאפן. מען קאָן זיך גאָרנישט פאָרשטעלן וואָס פאר א שווערייקייט דער יידנראט האָט געהאט ביים צונויפזאמלען דאָס אלץ, ווייל נישט אזוי גיך ווייל עמעצער אָפּגעבן זיין אייגנס. מען האָט געמוזט אָנווענדן פּאַרשיידענע מיטלען, און עס מוז געזאָגט ווערן אז גאנץ אָפט זענען די מיטלען געווען נישט ערלעך און נישט שיין.

נאָך דעם ווי די יידן זענען שוין געווען אויסגעמאטערט פון אַרבעט און שרעק איז געקומען א באַפּעל צו שאפן א געטא, איז וועלכן אַלע יידן וועלן זיך מוזן געפינען. אויב מען וועט כאפן א יידן אויסער דעם געטא, וועט ער דער־שאָסן ווערן. דער שטח פון געטא איז געווען אויסגעמאָסטן לויט דער צאָל מענטשן. אזוי ווי אין שטאט זענען דעמאָלט געווען אָן ערך 12 טויזנט יידן, איז אָפּגעצוימט געוואָרן א פלאץ פון 12 טויזנט קוואדראט מעטער ערד, גענוי איין מעטער פאר א נפש. אין די 12 טויזנט מעטער זענען אַריינגערעכנט געוואָרן לויטיקע פלעצער, ווי

הויפן, אזוי אז ס׳איז אויסגעקומען 80 צענטימעטער פאר יעדן מענטשן. אין 24 שעה האָבן אַלע זיך געדאַרפט אַרײַנקלײבן אין געטאָ. די 12 טויזנט יידן האָבן אלע מיט איין מאָל גענומען אַרײַנקריכן אין געטאָ. וויסנדיק אז נאָך דער בא־שטימטער צייט דערווארט זיי דער טויט ,איז געוואָרן אַן אויסערגעווײנלעכע בהלה. דער וואָס האָט מיט זיינע אויגן נישט געזען דאָס בילד, קאָן דאָס נישט פארשטיין... עלטערן האָבן אין דעם טאָג פארלוירן זייערע קינדער און קינדער האָבן פארלוירן זייערע עלטערן. אָבער צו דער באַשטימטער שעה איז קיין יִיד נישט געבליבן מחוץ דעם געטאָ. אין די הייזער פון געטאָ זענען מענטשן געלעגן אײנער אויפן צווייטן. מען איז געווען צופרידן וואָס מען האָט זיך צו דער בא־שטימטער צייט אַרײַנגעכאַפט אין געטאָ. איצט הייבט זיך אָן אַ לעבן פון נייער פּיין.

אויפן באפעל פון דער מאכט איז געשאפן געוואָרן א יידישע מיליץ, וואָס האָט געדאַרפט העלפן דעם יידנראַט אויספירן די פאַראַרדענונגען פון דער מאַכט; וווהין יעדער זאָל אַרבעטן, היטן די רייַנקייט אין געטאָ, אז מער ווי 80 צענטי־מעטער זאָל א מענטש נישט פארנעמען און דער עיקר אז קיינער זאָל נישט פעלן פון געטאָ.

די ראציע פאר א מענטשן איז געווען 100 גראם ברויט טעגלעך און 50 גראם גרויפן. די אַרבעטער האָבן באקומען זייער ראציע אויסגעטיילט אויף זייערע אַרבעטס־פּלעצער. נאָך דער אַרבעט, ווען מען איז געגאנגען צוריק אין געטאָ אַרײַן, האָט מען ביים טויער פון געטאָ יעדן איינעם באזוכט צי ער האָט נישט באהאלטן ביי זיך קיין שפּייז און אז מען האָט עפּעס געפונען פלעגט מען מערדערי־לעך שלאָגן. מען פלעגט שלאָגן אפילו ווען מ׳האָט ביי דער רעווידירונג גאָרנישט געפונען. אז מען פלעגט שוין אָנקומען צוריק אין געטאָ איז מען געווען צופרידן, אָפּט האָט פאסירט, אז מ׳האָט עמעצן אין עפּעס חושד געווען, פלעגט מען אים גלייך פארנעמען און זעלטן ווען עמעצער איז צוריקגעקומען.

דער יידנראט האָט געמוזט אלץ צושטעלן וואָס יעדער דייטש האָט געוואָלט: גאָלדענע פינגערלעך, גאָלדענע זייגערלעך, שטאָף אויף אנצוגן, ווײַס, און דער עיקר האָט דער יידנראט געמוזט אכטונג געבן אז עס זאָל קיינער פון געטאָ נישט פעלן, עס זאָל שטענדיק זיין די צאָל יידן וואָס איז געווען רעגיסטרירט אין דער זשאַנדאַרמעריע. ווייל אויב עס וועט פעלן אַ יִיד, וועט דאָך קודם כל ליידן דער יידנראט. אלע מיטגלידער פון יידנראט וועלן דערשאָסן ווערן. אזוי האָט זיך געצויגן אָט די לאגע א לענגערע צייט. מ׳פלעגט הערן אז דאָ און דאָרט איז פאַרגעקומען א שחיטה, אָבער מען האָט אין דעם נישט געגלייבט. „ווי קאָן דאָס זיין, מיר פילן דאָך אויס אלע באַפעלן, טאָ פאַר וואָס זאָל מען אונדז אומברענגען?״ נאָר וואָס וווייטער האָט מען אלץ מער געפילט די סכנה. געווויסע דייטשן האָבן אונדז פארטרויט, אז מען קוילעט כסדר אויס אלע יידן אין דער גאנצער געגנט.

צו דעם שרעקלעכן מאַמענט וואָס ווען קומען האָבן מיר, יידן פון באַרא־נאָוויטש, זיך אָנגעהויבן צוצוגרייטן אויף אלע אופנים, כדי זיך קענען אויסבא־האלטן פון די רוצחים. עס זענען געווען מענטשן, דער עיקר פון יידנראט, וואָס האָבן געזאָגט אז עס וועט גאָרנישט זיין. אָבער די אומגליקלעכע שעה איז געקומען. פון 4 א זייגער פאר טאָג איז דער געטאָ געוואָרן ארומגערינגלט פון דייטשן, אוי־

קראַינער און ווייסרוסן. דאכט זיך, אז דאָס איז געווען די נאכט פון ערב יום כּפּור תש״ג (1942). זיי זענען אַריין אין געטאָ און אַנגעהויבן צו טרייבן אלעמען צום טויער. די ארבעטער האָט מען אַרויסגעפירט צו דער אַרבעט. פרויען, אלטע לייט און קינדער האָט מען געמוסן אויף אויטאָס. איך בין נישט בכוח צו באשרייבן וואָס עס איז פאָרגעקומען. מ׳האָט אוועקגענומען קליינע קינדער פון די מוטערס און מען האָט זיי צעריסן אויף צוויי־ען, אָדער מען האָט זייערע קעפּעלעך צעשמעטערט אָן די וועגט. די מוטערס האָבן צו דעם אלעמען געמוזט זיך צוקוקן. נאָך דעם האָט מען זיי אלעמען געפירט צו די גריבער, וואָס זענען שוין געווען צוגעגרייט פון פריער. דורך שאָסיינע גאס האָט מען זיי געפירט. איך בין געשטאַנען אין פאַבריק און פון פענצטער האָב איך זיי געזען. כ׳געדענק אז קיינער פון די יידן, וואָס מען האָט געטריבן צום טויט, האָט נישט געווויינט, אָדער געשריגן, הגם זיי האָבן געווסט אז אין 15 אָדער 20 מינוט ארום וועלן זיי שוין זיין טויט. וואָס די מענטשן האָבן געקלערט איז א סוד, וועלכן זיי האָבן מיטגענומען מיט זיך אין די גריבער. איינס איז אָבער קלאָר, אַז זייער וווּנטש איז געווען מ׳זאָל נקמה נעמען אין די מערדער. די מערדער האָבן געארבעט 2 מעת־לעת מיט א סיסטעם. 8 שעה אין טאָג האָבן זיי געקוילעט די יידן און ביי נאכט האָבן זיי געגרוט. נאָך די צוויי טעג איז די „אַקציע״ אָפּגעשטעלט געוואָרן און עס איז געקומען א באפעל, אַז יעדער איינער פון די לעבן געבליבענע זאָל זיך אומקערן צו זיין אָרט און צו זיין אַרבעט. 4 טויזנט מענטשן זענען אין די צוויי טעג אומגעקומען.

נאָך דער שחיטה האָט דער געטאָ מיט זיך פאָרגעשטעלט א מוראָדיק בילד: די טירן פון די הייזער זענען געווען אויפגעפראלטע, די פענצטער אָפענע. זאכן האָבן זיך געוואלגערט אויף דער גאס. לעבן הויז פון יידנראט האָבן זיך געוואלגערט טויטע קינדער. די יידן זענען אַרומגעגאַנגען ווי שאָטנס. מ׳האָט אויסגעגעמיטן זיך צו באגעגענען איינער מיטן צווייטן, עפּעס ווי מען וואָלט זיך געשעמט איינער פאַרן אנדערן. אָבער ביסלעכווייז האָט מען זיך צוגעווויינט צו דעם מצב און דאָס לעבן אין געטאָ איז ווידער אַווק „נאָרמאל״. מען האָט פארשטאַנען, אז מיט דער צייט וועט מען אויך אומברענגען דאָס ביסל יידן וואָס איז נאָך געבליבן לעבן און מען האָט אַנגעהויבן זוכן פאַרשיידענע וועגן צו אַנטלויפן. מען האָט שוין געהערט, אַז פאַרטיזאַנער אָפּערירן אין פאַרשיידענע ערטער, אָבער מען האָט נישט געווסט ווי אַזוֿ זיי צו געפינען און אָנצוקומען אין די וועלדער. עס האָבן זיך נאָך אַלץ געפונען מענטשן אין געטאָ, אויך מיטגלידער פון יידנראַט, וואָס האָבן געזאָגט אַז מער וועלן שוין אַזעלכע אַקציעס נישט פאָרקומען. עס איז אווק בערך א יאָר און מען האָט ווידער אָנגעהויבן פילן, אז עס גרייט זיך א נייע שחיטה. מען האָט אָנגעהויבן בויען סכראָנעס (באַהעלטענישן) כדי זיך אויסצובאהאלטן. טאָג און נאכט האָט מען אין געהיים געארבעט. מען האָט זיך באַזאָרגט אין די סכראָנעס מיט עסן און וואַסער. אין די נעכט זענען די מענטשן געשטאַנען אויף דער וואַך און אכטונג געגעבן צי ווערט נישט אַרומגעריינגלט דער געטאָ דורך די דייטשן. איך געדענק נישט ענוי דעם טאָג וועז פּלוצלונג 7 א זייגער אין דער פרי איז דער געטאָ ווידער ארומגערינגלט געוואָרן. אָלע האָבן זיך ווי שטענדיק אויסגעשטעלט אויף זייערע ערטער פון וואנען מען

פלעגט גיין צו דער אַרבעט. ביי ביידע זייטן פון געטאָ־מויער זענען געשטאַנען דייטשן אין צוויי לאנגע שורות. זיי אלע זענען געווען באוואָפנט מיט שטעקנס און זיי האָבן אָנגעהויבן צו סאָרטירן די ייִדן. די וואָס צו דער אַרבעט האָט מען געהייסן גיין רעכטס און די וואָס צום טויט — לינקס. דערביי האָט מען יעדערן וואָס איז דורכגעגאנגען דורך זייער שורה מערדערלעך געשלאָגן מיט די שטעקנס און קאָלבעס פון די ביקסן. די מענטשן וואָס זענען געווען אויף דער לינקער זייט האָט מען געטריבן צו די גריבער, ווו עס זענען געווען דייטשן מיט מאשין־געווער. ביז וואנען די מענטשן זענען דערגאנגען צו די גריבער זענען זיי שוין געווען האלב טויט. מען האָט פון ווייטן געהערט די געוויינען און קרעכצן פון די פאַרפייניקטע. א גאנצן טאָג האָט מען געהערט דאָס שיסעריי. אזוי האָט עס גע־דויערט ביז פאר נאכט. נאָך דעם איז געוואָרן שטיל. די מענטשן וואָס זענען געווען ביי דער אַרבעט האָט מען דעם טאָג נישט צוריק געבראכט אין געטאָ, נאָר זיי זענען פארבליבן אויף די פלעצער ווו זיי האָבן געאַרבעט דעם טאָג. זיי זענען באוואכט געוואָרן. אויף צו מאָרגנס, ווי ס׳איז נאָר טאָג געוואָרן, איז אין געטאָ אַריין א גרויסע אָפּטיילונג פון די רוצחים און אָנגעהויבן זוכן די ייִדן וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן אין די סכראָנעס. פיל סכראָנעס האָבן זיי געפונען און געהייסן די ייִדן אַרויסגיין פון דאָרטן. די וואָס זענען אַרויס האָט מען גלייך צעשאָסן. אויב מען האָט נישט געוואָלט ארויסגיין פון די סכראָנעס, האָבן די דייטשן אין די סכראָנעס אריינגעוואָרפן האנטגראנאטן און אלע וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען זענען אומגעקומען. אזוי איז אַדורך דער גאנצער טאָג, פאר נאכט האָבן די דייטשן געמאָלדן, אז די „אקציע" איז אָפּגעשטעלט געוואָרן און די ארבעטער האָט מען געבראכט צוריק אין געטאָ. אין דער שחיטה זענען אומגעקומען 3500 ייִדן. דער געטאָ איז ווידער קלענער געוואָרן מיט 3500 מעטער באָדן. דעם ייִדנראט האָט מען באפוילן, ער זאָל צושטעלן א רשימה וויפל ייִדן זענען נאָך געבליבן לעבן, מען האָט דעם ייִדנראט געמאכט פאראנטוואָרטלעך פאר יעדן איינעם, וואָס וועט פעלן אין געטאָ. ייִדן האָבן אָנגעהויבן אנטלויפן פון געטאָ. איינצלנע איז טאַקע געלונגען צו אנטלויפן. די דייטשן האָבן וועגן דעם געוווסט, און זיי האָבן גוט געהיט. א סך מענטשן, וואָס האָבן געוואָלט ביי נאכט זיך אַרויסבאקומען איבער די שטעכלדראָטן און אַרויסגיין פון געטאָ, זענען געכאפּט געוואָרן און אויף א שוי־דערלעכן אויפן פארפייניקט. אזוי האָט זיך נאָך געצויגן א לענגערע צייט, ביז ס׳איז געקומען דער דריטער טאָג פון דער דריטער שחיטה. איין מאָל 12 ביי נאכט איז דער געטאָ געוואָרן ארומגערינגלט. מען האָט שוין אין געטאָ געוווסט, אז איצטער קומט דער סוף אויף אַלעמען. ווען ס׳האָט אָנגעהויבן צו ווערן טאָג זענען די דייטשן, אוקראינער און ווייסרוסישע פּאָליציי אַריין אין געטאָ און מען האָט געטריבן אלע ייִדן צום טויער, ביי וועלכן עס זענען געווען צעשטעלט אין 2 שורות די מערדער. יעדער ייִד האָט געמוזט דורכגיין צווישן די שורות אונטער אַ האָגל פון שטעקנס. אזוי האָט מען אלעמען צעממיתט און געטריבן צו די גרי־בער. יעדע פּארטיע, וואָס מען האָט צו די גריבער געבראכט, איז גלייך דערשאָסן געוואָרן און אריינגעוואָרפן אין די גריבער. א סך זענען נישט דערשאָסן געוואָרן און מען האָט זיי פארשאָטן לעבעדיקערהייט. 135 ייִדן פאכמענער, ווי שוסטער,

שניידערס, גארבערס, סטאָליארעס און שלאָסערס, האָט מען געלאָזט לעבן. אזוי אַרום האָט מען פארענדיקט מיט די באראנאָוויטשער ייִדן און דער געטאָ איז ליק־ווידירט געוואָרן.

די 135 ייִדן האָט מען אריינגעפירט אין אַ באַזונדערער שטוב און מען האָט אונדז גוט אָנפּגעהיט מיר זאָלן נישט אנטלויפן. אין אויסגעליידיקטן געטאָ האָט מען אַריינגעלאָזט גויִים און זיי האָבן גענומען וואָס זיי האָבן געוואָלט.

אין יענער צייט, 1944, איז דער פראָנט שוין געווען ביי וויטעבסק. מיר האָבן געוווּסט אז ווען דער פראָנט וועט זיך דערנענטערן צו באראנאָוויטש, וועט מען אויך אונדז, די איבערגעבליבענע 135 אויסהרגענען. מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן וועגן ווי אַזוי צו אנטלויפן, אָבער עס איז געווען זייער שווער. ענדלעך האָבן מיר שוין אויסגעארבעט א פּלאן ווי אזוי מיר אַלע זאָלן אנטלויפן. אָבער אין די לעצטע טעג זענען פון דער ארבעט אנטלאָפן 35 מאן. מ׳האָט אונדז גלייך אלעמען צונויפגענומען און אַריינגעפירט אין שטוב, פארשלאָסן אונדז אלעמען און מען האָט אַוועקגעשטעלט ארום דער שטוב א גרויסע וואך. מיר האָבן געמיינט אז עס איז שוין אונדזער סוף. ס׳איז אַריין צו אונדז א העכערער דייטשער אָפיציר און געהאלטן א רעדע. ער האָט אונדז געמוסרט און באטאָנט אז עס קומט אונדז אלעמען דער טויט, נאָר ער דערלאָזט נישט. צום סוף מעלדעט ער, אז מען וועט אונדז אלעמען איבערפירן אין אַ לאַגער אין קאָלדיטשעווע. דאָרטן וועלן מיר אַרבעטן ביזן לעצטן מאָמענט און ווען זיי וועלן אָפּטרעטן וועלן זיי אונדז מיט־נעמען. אויף מאָרגן פרי זאָלן מיר זיין גרייט. מיר זאָלן מיטנעמען אלץ וואָס מיר האָבן. אויף צו מאָרגנס אין דער פרי האָט מען אונדז אריינגעזעצט אין אויטאָס. מיר זענען געווען זיכער, אז מען פירט אונדז צום גרוב, לויט זייער מעטאָדע. אָבער דאָס מאָל האָט דער אָפיציר נישט געזאָגט קיין ליגן.

מען האָט אונדז געבראַכט אין לאַגער קאָלדיטשעווע. דאָרטן זענען געווען ביי 300 קריסטן און אַן ערך 100 ייִדן, אין באַזונדערע באַראַקן. אונדז האָט מען אַריינ־געפירט צו די ייִדן. די באדינגונגען אין דעם לאגער זענען געווען שוידערלעכע. זעקס א זייגער פאר נאכט זענען שוין אלע געווען איינגעשלאָסן אין די באראקן און ביי יעדער טיר איז געשטאַנען א באוואָפנטער פּאָסטן. אין לאַגער זענען געווען 50 פּאָליציאנטן, א טייל פון זיי רייטער־פּאָליציי, גרייט אלע ווייל נאָכצויאָגן אין פאל ווען עמעצער אנטלויפט. פאר און נאָך יעדן עסן האָט מען אויסגעשטעלט אין אַ שורה און מען האָט געציילט, זען צו עס פעלט נישט עמעצער. אזוי פלעגט מען אונדז ציילן 6 מאָל טעגלעך. איין טאָג האָט מען אלע ייִדן אַרויסגעטריבן פון בא־ראק און אויסגעשטעלט די פריערדיקע באזונדער און אונדזער גרופּע באזונדער. די קריסטן האָט מען נישט אַרויסגעלאָזט פון זייער באַראַק. עס איז געקומען דער זעלבער אָפיציר וואָס האָט אונדז אַהער געבראכט פון באַראַנאָוויטש. מיט אים זענען געקומען די פּאָליציאנטן פון דעם לאַגער. אַלע האָבן זיי געהאט נאגייקעס אין די הענט. מען האָט אונדז אָנגעהויבן סאָרטירן. דער פּלאן ביי זיי איז שוין געווען א צוגעגרייטער. די פריערדיקע ייִדן, וואָס זענען געקומען פאר אונדז, זענען געווען שוואך און שמוציק. מיר, די פריש אָנגעקומענע, האָבן נאָך אויסגעזען ווי מענטשן; מיר זענען געווען געזינטערע. מיר האָבן געדארפט פארבייטן די

פריערדיקע. האָט דער דייטש געגומען 10 מענטשן פון זיי צו אונדזער גרופּע און 10 מענטשן פון אונדזער גרופּע צו זיי. די פריערדיקע האָבן געווּסט, אז די וואָס גייען אַריבער צו אונדזער זייט וועלן לעבן בלייבן, האָבן אלע געוואָלט אריבער־לויפן צו אונדז. מיר האָבן געווּסט אז די מענטשן וואָס מ׳שיקט אריבער פון אונדזער גרופּע צו די פריערדיקע איז דאָס צום טויט, האָט קיינער פון אונדז נישט געוואָלט אריבערגיין. זענען פאָרגעקומען ביי דער סאָרטיראָווקע (סעלעקציע) גיהנומדיקע סצענעס. די פּאָליציי האָט מערדערלעך געשלאָגן. גלייך זענען צוגעפאָרן אויטאָס און מען האָט די מענטשן אַרויסגעפירט פון לאגער אויפן פעלד און זיי דערשאָסן. וועג מען האָט זיי אַרויסגעפירט פון לאגער האָבן זיי ניט געווויינט, ניט געשריען, נאָר זיי האָבן צו אונדז געמאכט מיט די הענט. מיר האָבן פארשטאַנען זייער לעצטן וווּנטש. דאָס איז געווען צו נעמען נקמה.

אונדז האָט מען צוריק אַרײַנגעטריבן אין בראק און מיר האָבן פארנומען זייערע פלעצער. מיר זענען געווען 5 גארבערס. אין בראק האָט מען פאר אונדז אָפּגעצוימט אַ ווינקל, וווּ מיר האָבן געאַרבעט. עס זענען דאָרטן געווען נאָך וואַרשטאַטן. מיר האָבן זיך דערווּסט אז דער פראָנט דערנענטערט זיך, האָבן מיר אָנגעהויבן זוכן א וועג ווי צו אנטלויפן. ס׳איז געווען זייער שווער זיך אַרויסצו־באקומען, ווייל מיר זענען געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכלדראָט און אַרום איז געווען א באוואָפנטע גרויסע שמירה. מיר האָבן אלע געזוכט עצות ווי אזוי צו אנטלויפן, און אויסגעאַרבעט פארשיידענע פלענער. מיט דער צייט איז אונדז געלונגען זיך צו פארבינדן מיט א פּאָר פּאָליציאנטן פון דעם לאגער, און הגם מיר האָבן נישט געהאט קיין צוטרוי צו זיי פלעגן מיר זיך פּאָרט דערווּיסן פון די צוויי פּאָליציאנטן א סך זאכן, וואָס האָבן אונדז געהאָלפן אין דער לאגע. זיי האָבן אונדז געגעבן עטלעכע רעוואָלווערן און צווויי נאגאנעס. אזוי האָבן זיך געצויגן עטלעכע חדשים, ביז מיר האָבן זיך ענדלעך אָפּגעשטעלט אויף א פלאַן ווי אזוי צו אַנטלויפן. אזוי ווי די וואָנט פון בראָק צו דער פּאַבריק, וווּ עס זענען געווען די וואַרשטאַטן, איז געווען א הילצערנע, דאַרף־מען מאכן א לאָך אין וואָנט, בכדי מען זאָל דורכן בראק קענען אַריינגיין אין פאבריק. דער שליסל פון דער פאבריקטיר וואָס פירט אַרויס צום הויף איז געווען ביי אונדז. דורך דער טיר פון פאבריק קאָן מען גלייך צוגיין צו די שטעכלדראָטן, מ׳דארף די דראָטן איבערשניידן און דער וועג צום אנטלויפן וועט פריי. מיר האָבן דורכגעזעגט א לאָך אין דער הילצערנער וואָנט, געגנוג גרויס אז א מענטש זאָל קענען דורכקריכן. מען האָט באדארפט זיין זייער פאָרזיכטיק, כדי די גויִם, וואָס זייער בראק איז געווען אין שכנות מיט אונדז, זאָלן נישט דערהערן ווי מיר זעגן די לאָך. די לאָך אין וואָנט איז פאַר־מאסקירט געוואָרן. נאָך דעם האָבן מיר אויסגעטיילט די מענטשן וואָס זאָלן אַרויסגיין די ערשטע איבערצושניידן די דראָטן. אויך האָבן מיר אויסגעטיילט לויט אַ סדר ווי יעדער זאָל אַדורכקריכן די לאָך, מען זאָל זיך נישט איילן און נישט כאפּן איינער פארן אנדערן כדי נישט צו מאכן קיין טומל. מיר האָבן געווּסט אז יעדע וויילע קען מען אונדז פארניכטן. מיר האָבן נישט געהאט וואָס צו פארלירן. דורך דעם וועט דאָך גלינגען אַ טייל פון אונדז זיך צו ראַטעוון .ס׳איז געווען אויף מאָרגן נאָך פורים 1944, מיר האָבן זיך דערווּסט פון די פּאָליציאנטן אז

דעם טאָג מאכן זיי אַ הוליאנקע. זיי וועלן זיך געווינס אַנשיכורן אן ס׳איז אין אזא מאָמענט די בעסטע געלעגנהייט צו אנטלויפן.

אויף מאָרגן נאָך פּורים 12 אַ זייגער ביי נאַכט האָבן מיר געעפנט די לאָך וואָס פירט אריין אין פאבריק. מיר האָבן אויפגעשלאָסן די טיר און אַרויס צו די דראָטן, וועלכע מיר האָבן זייער פאָרזיכטיק איבערגעשניטן און מיר זענען אַלע אַרויס אויפן פרייען פעלד. מיר האָבן צווישן זיך באשלאָסן אז אלע זאָלן מיר גיין צוזאמען. אָבער ווי נאָר מ׳האָט דערזען די פרייע וועלט האָט מען זיך צעשאָטן אין אַלע זייטן און איך בין פלוצלינג געבליבן שטיין אַליין אין מיטן פעלד, אין דער פינצטערער נאַכט. איך ווייס נישט אין וואָס פאָר אַ ריכטונג צו גיין און ביז ס׳וועט אָנהייבן צו טאָגן דארף מען זיין וואָס ווייטער פון דעם קאָלדיטשעווער לאגער, ווייל זיי וועלן 6 אין דער פרי קומען אונדז ציילן אין באראק, וועלן זיי קיינעם נישט געפינען. ס׳וועט זיך אָנהייבן א געיעג נאָך אונדז און מען וועט אונדז אויסכאפן אינציקווייז, און דער טויט וועט זיין נישט דורך דערשיסן, נאָר עפּעס נאָך גרויליעכערס. איך בין א לענגערע צייט געשטאַנען איינער אליין אויפן פעלד און אָנגעהויבן גיין אין אַ ריכטונג, אליין נישט וויסנדיק ווּהין. אזוי קריכנדיק איבער די פעלדער האָב איך באמערקט הייזלעך. כ׳בין צוגעגאנגען נענטער. עס איז געווען א פינצטערע נאכט, איך האָב זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און אזוי געלעגן ביז עס האָט אָנגעהויבן צו טאָגן. נישט וויט פון דעם אָרט האָב איך דערזען אַ וואַלד און איך בין אין אים אַריין און זיך באַהאַלטן הינטער אַ בוים. ס׳איז געווען נישט וויט פון די הייזלעך. ווען עס איז גוט ליכטיק געוואָרן, האָב איך געזען ווי די פּאָליציי פון לאָגער איז צוגעקומען צו די הייזלעך און זוכט דאָרטן. א לענגערע צייט האָט די פּאָליציי ארומגעזוכט אַרום און אַרום, אָבער אין וואלד איז זי נישט אריין. די פּאָליציי איז אַוועק פון די הייזלעך. איך בין אזוי געלעגן אין וואַלד ביז פאָר נאכט. אז עס איז גוט טונקל געוואָרן בין איך אַרויס פון מיין באהעלטעניש און צוגעגאנגען צו א שטוב און לאנג האָב איך געקלערט: אַריינגיין אין דער שטוב אָדער נישט? כ׳מוז וויסן דעם וועג צו די פּארטיזאנער אין וואַלד. איך האָב אָנגעקלאפט אין טיר. עס איז אַרויס אַ פרוי און פרעגט מיך ווער איך בין. איך האָב איר געזאָגט, אז איך בין א ייד. זי האָט מיר געעפנט די טיר און אָנגעהויבן מיך פונאנדערצופרעגן נאָך א מאָל ווער איך בין, ווּהין איך גיי און צי איך וויל עסן. איך האָב ביי איר געבעטן אַ שטיקל ברויט און זי זאָל מיר ווייזן דעם וועג. זי האָט מיר געגעבן ברויט און אָנגעוויזן די ריכטונג. פון דאנען, זאָגט זי, ביז צום וואלד וווּ עס געפינען זיך די פּארטיזאַנער איז 40 קילאָמעטער. אויפן גאַנצן וועג ליגן צעשפרייט דערפלעך און כוטאָרעס. איך זאָל זאָגט זי, ביי טאָג נישט גיין, ווייל עס פּאָרן כסדר אָרום איבער די וועגן דייטשן און פּאָליציאנטן. גיין זאָל איך נאָר ביי נאכט און פּאר טאָג.

איך בין אַזוי געגאנגען פון כוטאָר צו כוטאָר. אומעטום האָט מען מיך אריינגעלאָזן און געגעבן צו עסן. צו מיין גליק האָב איך קיין דייטשן אויפן וועג נישט באגעגנט. איך בין אַזוי געגאנגען 2 טעג, ביז איך בין צוגעקומען צו א כוטאָר און דאָרטן געטראָפן א פּארטיזאנער, אַ רויט־ארמייער. ער איז צו מיר צוגעגאנגען און אָנגעהויבן אויסצופאָרשן ווער איך בין, ווּהין איך גיי, פון וואַנעט איך קום און

צי איך האָב ביי זיך געווער. איך האָב אים געזאָגט אז קיין געווער האָב איך נישט, אַז איך בין אנטלאָפן פון דעם קאָלדיטשעווער קאָנצענטראציע־לאגער און איך גיי צו די פּארטיזאנער. „אויב אזוי איז גוט", זאָגט דער פּאַרטיזאנער. „דאָ זענען, זאָגט ער, שוין געווען א סך יידן. איך וועל דיך אוועקפירן צו זיי. דאָ דארפסטו נישט מורא האָבן. דאָ איז אונדזער זאָנע". צו דעם לאגער אין דעם פּארטיזאנער־וואלד איז געווען א 10 קילאָמעטער. דער גאנצער וועג פונעם כוטאָר ביז צום לאגער איז געווען אויסגעשטעלט מיט פּאָסטנס פון פּארטיזאָנער און איינער האָט מיך איבערגעגעבן צום צווייטן, ביז איך בין צוגעקומען צו א בריק, וווּ עס זענען געווען אַ סך מענטשן און איך האָב דערזען אַ טייל פון מיינע חברים, מיט וועלכע איך בין צוזאמען אנטלאָפן פון קאלדיטשעווע. איך האָב מיך מיט זיי זייער דערפרייט. זיי האָבן געווארט דאָ ביי דער בריק, אויף א דערלויבעניש פונעם וואלד־קאָמאנדיר אַרײַנצוגיין אין לאגער.

עס איז אַנגעקומען אַ רייטער און פירט אונדז צו דעם אָרט וווּ עס האָבן זיך געפונען די זעמליאנקעס פון די פּאַרטיזאנער. דער קאָמאנדיר איז אַרויסגעקומען צו אונדז און אונדז באגריסט מיט די ווייטערדיקע ווערטער: „אויב איר האָט געקענט אנטלויפן פון דער דייטשער בעסטיע, וועט איר זיין גוטע פּארטיזאנער". ער האָט אין משך פון זיין רעדן אונדז אָנגעוויזן ווי מיר דאַרפן זיך אויפפירן און וואָס מיר דארפן טאָן. מיר האָבן געענטפערט אז אלע באפעלן וועלן מיר אויס־פירן. מען האָט אונדז געגעבן אן אָרט אין די זעמליאנקעס, מיר האָבן זיך אַרומ־געוואשן און מ׳האָט אונדז געגעבן עסן.

נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך אביסל אויסגערוט, האָט אונדז דער קאָמאנדיר פון דעם לאגער געמאָלדן, אז ער וועט אונדז אריבערפירן אין אַ יידישן פּארטי־זאנען־לאָגער (אָטריאָד) וווּ מיר וועלן זיך פילן בעסער. און גלייך האָט מען אונדז טאָקע אוועקגעפירט אהין.

עס האָט אונדז מקבל פּנים געווען דער קאָמאנדיר פון יידישן אָטריאד טוביה בעלסקי, וואָס האָט אָפּערירט אין די נאליבאָקער וועלדער. ער איז געווען אָנגע־טאָן אין א סאָוועטישן רויט־ארמייישן אוניפאָרם. ער האָט אונדז אויך געמאָלדן, אז מיר וועלן מוזן געהאָרכזאָם אויספירן אַלע באַפעלן, וואָס ער וועט הייסן און אויב מען וועט נישט אויספירן — „איז דאָ אין וואַלד שפּילט מען זיך נישט קיין סך מיט א מענטשנס לעבן".

דער אָטריאַד איז באשטאַנען פון 12 הונדערט מאן, אַלע יידן. אין דער צאָל זענען געווען 80 קליינע קינדער. אין דעם אָטריאד זענען געווען וואַרשטאָטן פון שניידערס, שוסטערס, גארבערס, סטאָליארעס. עס איז אויך געווען איינגעאָרדנט אַ שלאָכטהויז, אַן אַמבולאַנס פאר קראַנקע און אַ גרויסער מאַגאַזין פון שפּייז. איך אַז נאָך 4 יידן האָבן געארבעט אין דער גאַרבעריי. פון דעם לעדער וואָס מיר האָבן אויסגעארבעט האָט מען אויפגענייט שוכווארג פאר די באַרוועסע מענטשן. די וואַרשטאָטן האָבן געבראַכט גרויסן נוצן דעם גאַנצן אָטריאַד. דער קאָמאנדיר טוביה בעלסקי איז געווען פון אונדז צופרידן.

אין דעם יידישן אָטריאד, אין די נאליבאקער וועלדער, זענען מיר געווען בערך פינף מאָנאט, ביז די רויטע אַרמיי האָט אונדז באפרייט. דער פּראָנט איז שוין

געווען ווייטער פון אונדז און מיר זענען נאָך געזעסן אין וואלד. עס האָט זיך עפּעס נישט געגלייבט אז די אלע סכנות זענען שוין אַריבער. אין א פּרימאַרגן איז אַרײַנ־געפאָרן צו אונדז אַן אויטאָ מיט 2 רויטאַרמייער וואָס האָט געהייסן רופן דעם קאָמאנדיר. זיי האָבן אים איבערגעגעבן וואָס ער זאָל טאָן. דער קאָמאנדיר בעלסקי האָט אונדז געמאָלדן אַז מאָרגן 9 א זייגער אין דער פרי דארף דער גאנצער אָטריאד זיך צונויפקלייבן אויפן באָשטימטן פונקטן. מען זאָל אלץ מיטנעמען מיט זיך: די גאנצע ווירטשאפט, די פערד, די וועגענער, די בהמות, שפּייז און אויך דאָס נישט־אויסגעארבעטע לעדער, וואָס מיר האָבן געהאט ליגן אין די שאָפּעס. אלץ גייט צו דער שטאָט נאָוואָגרודעק. פון נאָוואָגרודעק וועט יעדער וועלן פריי און וועט קענען גיין וווּ ער וויל .

איך וועל קיין מאָל נישט פארגעסן דאָס בילד, ווי 12 הונדערט מענטשן מיט קליינע קינדער זענען אַרויסגעגאנגען פון וואלד אין א מיליטעריישער אָרדענונג, באגלייט פון ייִדישע באוואָפנטע רייטער מיטן קאָמאנדיר בעלסקי בראש. מיט געזאנג זענען מיר אַרויס פון וואלד און אזוי האָבן מיר געזונגען דעם גאנצן וועג, ביז מיר זענען אריין קיין נאָוואָגרודעק.

דאָרט האָט אונדז איבערגענומען א סאָוועטישע קאָמיסיע, וואָס האָט אלעמען רעגיסטרירט. עלטערע מענטשן און פרויען האָט מען באפרייט און דאָס יונגווארג האָט מען צוגענומען אין דינסט פון דער רויטער אַרמיי.

פון נאָוואָגרודעק בין איך אַוועק קיין בראנאָוויטש, פון דאָרט קיין סלאָנים און פון סלאָנים צו פוס קיין ביטען. וועו איך האָב דערזען די ערשטע הייזער פון ביטען האָט מיר אַ ריס געטאָן ביים הארצן. כאָטש איך האָב שוין געווסט אז מיין טייערע פאמיליע איז אומגעקומען האָב איך דאָך וועגן דעם ווי פארגעסן ביים אָנבליק פון די ערשטע הייזער. איך בין מיט גיכע טריט געלאָפן צו מיין שטוב און דערזען 4 שווארצע פינצטערע וועגט, קיינער איז נישטאָ. אלץ איז פארניכטעט, אין גאָרטן הינטער מיין שטוב איז א גרויסער קבר וווּ עס ליגן ביי א 20 ייִדן וואָס זענען דערשאָסן געווארן אין די בייַדע שחיטות. איך בין געשטאַנען א פאר־גליווערטער און נאָך דעם האָבן זיך אָן אויפהער געגאָסן טרערן פון מיינע אויגן. די גויִם וואָס זענען געזעסן אין די שכנותדיקע ייִדישע הייזער האָבן מיך כלומרשט געטרייסט, אז מיר וועט נאָך גוט זיין. דאָס זענען געווען די זעלבע גויִם, וואָס האָבן צוגעהאָלפן אויסקוילען מיין שטעטעלע און אויך מיין פאמיליע. איך האָב געפילט אז אזא סוף ווינטשן זיי איך זאָל אויך האָבן.

אין די עטלעכע חדשים וואָס איך בין געווען מיט זיי צוזאמען אין ביטען האָב איך אלץ מער געזען אז איך האָב נישט קיין טעות אין מיינע אָפּשאצונגען בנוגע דער שטימונג פון די גויִם צו אונדז, עטלעכע איבערגעבליבענע ייִדן. איך האָב באשלאָסן אוועקצוגיין פון ביטען וווהין מיינע אויגן וועלן מיך טראָגן. ס׳איז נישט אזוי לייכט געווען דאָס באשליסן צו פארלאָזן מיין שטעטעלע וווּ איך בין געבוירן געווארן, וווּ איך בין דערצויגן געווארן און אין וועלכן איך האָב פארבראכט מיין גאנץ לעבן. נישט אזוי לייכט קאָן מען זיך שיידן מיט דעם אָרט וווּ ס׳ליגן פאר־פיניקט מיין פרוי און מיינע צוויי קינדער, מיינע צוויי זין, מיין גאנצע משפּחה

און דאָס גאנצע שטעטל. נישט אזוי לייכט איז מיר אָנגעקומען זיך צו שיידן מיט זיי אלעמען.

מיט מיר צוזאמען זענען יענעם טאָג, דעם 12טן אויגוסט 1945, אַרויסגעפאָרן נאָך 25 ביטענער יידן.

גייענדיק פון שטעטל צו דער סטאַנציע דאמאנאָווע בין איך אַרויף אויפן אלטן בית־עולם זיך געזעגענען מיט מיינע עלטערן. איך האָב זייער קבר נישט געפונען. די מצבות זענען געווען אויסגעריסן און איבערגעקערט מיט די אויפ־שריפטן צו דער ערד. סוף־כל־סוף האָב איך דאָך די קברים פון מיין טאַטע־מאַמע אָפּגעזוכט. איך האָב זיך מיט זיי געזעגנט און געזאָגט האָב איך זיי אז איך פאר־לאָז זיי אויף אייביק. מער וועל איך שוין אהער נישט צוריקקומען.

מיר זענען אלע אוועקגעפאָרן קיין פוילן. אין לאָדזש האָבן מיר זיך צעשיידט איינער פון די אנדערע. איך האָב געוואנדערט איבער עטלעכע לענדער ביז איך בין אָנגעקומען קיין איטאַליע, ווו איך בין געווען 2 יאָר. פון איטאַליע בין איך געפאָרן קיין ארץ־ישראל און פאַרטריבן געוואָרן דורך די ענגלענדער קיין קאַפּריסין. פון קאַפּריסין בין איך ענדלעך אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל .

סקויטן־אָרגאַניזאַציע אין ביטען 1935. די מערהייט איז אומגעקומען פון די נאַצישע מערדער.

זעלדע גאָלדין־בערנשטיין

די לעצטע געזעגענונג

(אַ קאַפּיטל פון נע־ונד־יאָרן)

הגם פון 1930 האָבן מיר שוין געוווינט אין וואַרשע, האָבן מיר די פאַר־בינדונגען מיט אונדזער היימשטעטל נישט איבערגעריסן. יאָר־יערלעך פלעגן מיר אויסנוצן די זומער־חדשים, כדי צו פאַרברענגען אַ שטיקל צייט ביי אונדזערע ביידע משפּחות אין ביטען.

נישט געקוקט וואָס דער גרויסשטאָטישער, פילפאַרביקער לעבן אין קרייז פון געזעלשאַפטלעכער אַרבעט האָט אויסגעפילט אונדזער צייט, איז דאָך אונ־דזער שטעטל ביי אונדז נישט אָפּגעפרעמדט געוואָרן. יעדער פון אונדז האָט זיך געריסן אין דער גרויסער שטאָט — ווער צום לערנען, ווער צום שטודירן, ווער צו מלאכה אָדער געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן. עס איז געווען אַ שטרעבונג צו בויען דאָס לעבן אין דער גרויסער שטאָט. געדענקען מיר דאָך אַלע מיט וויפל קנאה מיר האָבן געקוקט אויף די געקומענע „געסט" פון די גרויסע שטעט — די קינדער פון ביטענער ייִדישע בעלי־מלאכות אָדער קרעמער וואָס פלעגן אַרבעטן אָדער לערנען אין דער פרעמד און קומט אויף יום־טובים אַהיים.

ווען מיר זענען געקומען אין וואַרשע האָבן מיר דאָרטן שוין אַלץ געהאַט: אַרבעט, אַ סביבה, אַ היים, און דאָך זענען מיר טאָג־טעגלעך מיט טויזנטער פעדים געווען פאַרקניפּט מיט אונדזער שטעטל, וואָס מיר האָבן טאַקע גערופן היים.

אונדזערע מאַמעס האָבן נישט אויסגעמיטן צו שיקן מיט די פאַרשידענע געלעגנהייטן גרוסן, בריוולעך (הגם מען האָט עס געקענט טאָן דורך פּאָסט). און דער עיקר איז געווען די היימישע מאכלים וואָס מען פלעגט אונדז באַזאָרגן. אָפט האָט די דאָזיקע שליחות אויסגעפירט דאָדל אַבראַמאָוויטש. ער איז איינגע־שטאַנען אויף מילע 19 און דער באַזוך ביי אים איז געווען ווי מען וואָלט געמאַכט אַ נסיעה אין שטעטל. ער פלעגט דערציילן וועגן משפּחה־נייעס, וועגן די געזעל־שאַפטלעכע אַרבעטן און סתם ידיעות. צווישן זיין באַזוכן די מאַנופאַקטור־קראָמען פלעגט ער שוין פאַר איין וועג איינהאַנדלען ביכער פאַר אונדזער י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק.

אויך פלעגט ליימע פּיטקאָווסקי ברענגען גרוסן פון דער היים. ער פלעגט איינשטיין אויף נאַלעווקי 34, ביי די פרענקלס, ווו עס איז אַגב געווען די „בי־טענער אַכסניה". מיר פלעגן זיך אָפט אַריינכאַפּן אַהין, זען אפשר איז געקומען אַ היימישער, אַן אייגענער, אַ שטעטלדיקער.

אָט זע איך אים ליימען, דעם שפּעטערדיקן פּאַרטיזאַן, דעם שטיפער און לאַכעדיקן איבערגעוואַקסענעם ייִנגל אין שולעלטער, ווען מיר האָבן צוזאַמען געלערנט ביי בערל דעם לערער (מינקאָוויטש) אין הויז. און חיים מענדעלעוויטש איז געווען דער לערער. ווער איז פון דער גאַנצער גרופּע געבליבן? — געציילטע. ער אַליין איז אויף אַ טראַגישן אופן, אויף זיין פּאָסטן, אומגעקומען; נישטאָ אויך זלאַטקע מאָגילאַנסקי, נישטאָ מייטע יאַנקל־איטשעס (ליובעטקין), מירל שאַרובסקי און נאָך זייער פיל נעמען, וועלכע איך געדענק שוין נישט און האָבן אויפגעשווו־מען אין מיין זכרון דערמאָנענדיק איצט ליימעס באַזוכן.

גאָר אָפט האָבן מיר געהאַט געלעגנהייטן אָפּצונעמען גרוסן פון אונדזערע היימען. פון ביטען פלעגן אין וואַרשע קומען נישט נאָר די סוחרים, עס פלעגן קומען קראַנקע, וועמען דער אָרטיקער דאָקטער האָט געשיקט אין דער גרויסער שטאָט צו ספּעציאַליסטן; עס פלעגן קומען די עמיגראַנטן דערליידיקן זייערע וויזעס; עס פלעגן קומען שליחים צו פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענ־קונפטן. קיינע פון די דאָזיקע געלעגנהייטן פלעגן נישט אויסגעמיטן ווערן. זיי האָבן אַלע געהאַט אונדזער אַדרעס, בעסער געזאָגט, אונדזערע אַדרעסן — סיי דעם היימישן, סיי פון דער „פאָלקסצייטונג", ווו מיין מאַן האָט געאַרבעט.

די גרוסן זענען נישט געווען סתם גרוסן, נאָר באַגלייט מיט מאַמעשע פּעקעלעך. זיי דאָרטן האָבן געוואָלט האָבן דעם געפיל אַז מיר נייטיקן זיך אין דעם. און דערמיט אויך אונדז געהאַלטן נאָענט צו זיך און געוואָלט שטילן זייער בענקשאַפט נאָך די קינדער אין דער גרויסער ווייטער שטאָט. מיר, פאַרשטייט זיך, פלעגן צוריקשיקן גרוסן און פּעקלעך צוליבן זעלבן טעם — זיין פאַרבונדן מיט דער היים.

אָבער אונדזערע אַלעמענס גרעסטע פרייד איז געווען ווען מיר פלעגן זיך זומער אַראָפּכאַפּן אַהיים.

אין פּוילן האָט מען דערמוטיקט דעם עולם צו באַזוכן די קרעסן. מען האָט געפירט אַן אַגיטאַציע צו מאַכן רייזעס אין די דאָזיקע שיינע געגנטן און געמאַכט גאָר גרויסע הנחות. אַלץ כדי צו „פאַרפּוילישן" די דאָזיקע געביטן. מיר פלעגן די דאָזיקע פּריווילעגיע אויסנוצן, הגם מיר האָבן שוין אונדזער אורלויב ערגעצווו אַנדערש פאַרבראַכט.

יעדע נסיעה אין שטעטל איז געווען אַ געשעעניש — מען האָט מיט האַרצ־קלאַפּעניש שטענדיק אָפּגעוואַרט דעם אָנקומען אין שטעטל, פּונקט ווי עס וואָלט אַ סך צייט אַוועק פון דעם געזעגענען זיך מיט איר. די באַגעגעניש שוין אין דאָ־מאַנאָווע, ווען די שטעטלשע בעל־עגלות האָבן אונדז אָפּגעוואַרט (און זיי האָבן שוין שטענדיק געוווּסט וועלכע פּאַסאַזשירן זיי דאַרפן ברענגען) היינט ביים אַריינפאָרן אין שטעטל, ווו די היימישע זענען אַרויסגעגאַנגען מקבל־פּנים זיין ווי מען וואָלט זיך יאָרן נישט געזען.

אַנקומען פון וואַרשע פּלעגט מען 6 באַגינען, וועז אַלץ שלאָפּט נאָך. געפּאָרן איז מען פון וואַרשע אַ גאַנצע נאַכט, אָבער וועד האָט געפּילט די מידקייט? באַלד ביים אַנקומען איז אַנטקעגן געלאָפּן די מאַמע מיט איר מאַמעשן בריטן שמייכל, געכאַפּט דאָס אייניקל אויף די הענט... דער טאַטע איז שפּעטער אונטערגעקומען — מיטן טלית אוז תפילין אונטערן האַנט פון דאַוונען אוז אַריינגעשמייכלט אין דער שיינער לאָנגער באָרד. געפּרייט זיך מיט די קינדער, מיטן אייניקל, הגם אונדזער טאָכטער איז שוין געווען דאָס 21טע אייניקל, איז זי געווען אַזוי ליב אוז טייער ווי די ערשטע.

אוז עס האָט זיך אָנגעהויבן די כאַראַקטעריסטישע ביטענער ליבע פריינט־לעכקייט — יעדער האָט געוואָלט האָבן די „געסט" ביי זיך; געצויגן „קניפּלעך" ביי וועמען צו ווינען; פּלעגט מען „עסן טעג" ביי דער פּאַרצווייגטער משפּחה. אוז ווידער איז מען אַריינגעוואַקסן אין דער היים, פּונקט ווי מען וואָלט גאָרנישט געווען אַוועקגעפּאָרן פון איר.

מיר האָבן געוואָלט פּאַר די עטלעכע טעג אַלץ באַווייזן צו זען. זיך באָדן אין דער שטשאַרע, ווי אין אַמאָליקע יונגע יאָרן. מען פּלעגט דאָרטן אָפּט טרעפן נאָך אָנדערע „אויסלענדער", וועלכע פּלעגן, פּונקט ווי מיר, קומען צו זייערע עלטערן פון גאָר ווייטע מרחקים. אַפילו פון ישראל האָבן מיר איין יאָר געטראָפּן געסט — רבקה פּיטקאָווסקי (היינט מינקאָוויטש, אין ישראל). מיר פלעגן אין משך פון דער קורצער צייט אַפּפּרישן אין אונדזער זכרון מיט באַזוכן אַלע וועגן אוז שטעגן פון אונדזער אַמאָליקע שפּאַצירן אין די יונגע יאָרן. מיר פלעגן אונ־דזער טאָכטער ווייזן די ערטער וואָס מיר פלעגן איר שילדערן אין וואַרשע. אוז אַזוי איז זי אויך געוואָרן צוגעבונדן צו אונדזער היימשטעטל.

אונדזער פּאַרבינדונג מיט דער היים איז נאָך שטאַרקער געוואָרן וועז מיר האָבן געבראַכט קיין וואַרשע מיינע ביידע יינגערע שוועסטער, צביה אוז שפּרה, ווו זיי האָבן חתונה געהאַט אוז זיך איינגעאָרדנט.

צום זומער 1939 האָבן מיר געגרייט אַ גרויסע משפּחה־שמחה — עס איז אויסגעפּאַלן די גאָלדענע חתונה פון מיינע עלטערן. מיר האָבן געפּלאַנט צונויפ־ברענגען אַלע קינדער אוז אייניקלעך אין ביטען. געמיינט האָט עס אַז עס זאָל קומען דער עלטסטער זון חיים פון סלאָנים מיט 6 קינדער; דער צווייטער — ישראל פון ריזשנאי מיט 4 קינדער; די דריי טעכטער פון וואַרשע; צוזאַמען מיט דעם זון דוד אוז די צוויי טעכטער מושקע אוז טייבע פון ביטען; מיט דער שניר אוז איידעמס אוז אייניקלעך, האָט עס געמיינט העכער 40 נפשות.

אָבער אַ פאַלקסווערטל זאָגט: „אַ מענטש טראַכט אוז גאָט לאַכט" — פון אונדזער פּלאַן איז גאָרנישט געוואָרן. ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, דעם 3טן תמוז, איז מיין מאַמע, קומענדיק אַהיים פון אירע שטענדיקע באַזוכן ביי אירע קינדער אוז אייניקלעך, איינגעשלאָפּן זיצנדיק אויף אַ שטול בעת אָפּגעבן דעם זיידן אַ באַריכט פון איר באַזוך. איר האַרץ האָט אויפגעהערט צו קלאָפּן צו 73 יאָר. עס איז איבעריק צו שילדערן ווי שוועד עס האָט אונדז אַלעמען גע־טראָפּן איר פּלוצעמדיקער טויט, גראָד ערב דער גרויסער שמחה וואָס מיר האָבן געגרייט.

וועגן פאָרן אַהיים איז שוין דעם יאָר קיין רייד נישט געווען. דאָס געמיט איז שוין בכלל געווען אַ שווערס. אין דער לופטן האָט זיך שוין געפילט דער אָנקומענדיקער שטורעם. די דייטשן האָבן שוין געהאַט אָקופירט דאַנציק און פּוילן, אונטערגעוואַרעמט פון דייטשלאַנד, האָט געפאָדערט פון טשעכאָסלאָוואַקיי זאַאָלזיע. מען האָט נישט געוואָלט צו ווייט אַוועקפאָרן פון די היימען. די שטי־מונג איז שוין געווען אַ געבראָכענע, אָנגעפילט מיט שרעק און מורא פאַרן נאָענטן מאָרגן.

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה. אונדזער טרוים צו זיין ביי אַן אַלגעמיינע משפּחה־שמחה איז צעשטערט געוואָרן, אָבער אונדז איז נאָך באַשערט געווען נאָך אַמאָל, צום לעצטן מאָל, זיין אין אונדזער היימשטעטל, צו זען זיך מיט אונדזערע נאָענטע, צו זען דעם אָנהייב פון סוף, צו זיין עדות פון דעם בראשית פון חורבן.

כדי דאָס צו איבערגעבן מוזן מיר זיך אומקערן קיין וואַרשע ווי אַזוי עס האָט געפירט מיין לעצטער וואַנדערוועג פון וואַרשע קיין ביטען און דורך וועלכע אומוועגן און מיט וואָס פאַר אַ מסירת־נפש דאָס איז געווען פאַרבונדן.

ביים אָנהייב פון דער דייטש־פּוילישער מלחמה (סעפּטעמבער 1939) האָבן אַלע געגלויבט, אַז זי וועט זיך לאַנג נישט פאַרציִען. די שטימונג ביי דער ייִדישער באַפעלקערונג איז געווען אַ „פּאַטריאָטישע". ייִדישע יונגעלייט זענען מאַסנווייז געגאַנגען אין די מיליטעראַמטן זיך אָנצוגעבן פרייוויליק אין דער אַרמיי. דער ווילן צו קעמפן קעגן היטלער ־דייטשלאַנד האָט געמאַכט פאַרגעסן די אַנטיסעמיטישע פּאָליטיק פון די פּוילישע רעגירונגען. אין די אַמטן האָבן אָבער די ייִדן איבערגעלעבט אַן אַנטוישונג, מען האָט זיי נישט אָנגענומען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די מאָביליזאַציע־קאַרטן פון די ייִדן זענען געווען פון ווייטן רעזערוו. די פּוילישע מיליטערישע סטראַטעגיע איז געווען איינגעשטעלט, אַז מלחמה וועט אויסקומען צו פירן מיטן מזרח, און היות די ייִדן זענען פאַר־שריגן געוואָרן פאַר „קאָמוניסטן", האָט מען זיי געגעבן אַזעלכע מאָביליזאַציע־קאַרטן וואָס זאָל זיי שטעלן אין דער לעצטער ריי. אַז עס וועט פּוילן אויסקומען צו פירן מלחמה מיט דייטשלאַנד האָט זיך די פּאָליאַקן גאָרנישט געחלומט.

די וואַרשעווער ייִדן האָבן אָבער אַרויסגעוויזן זייער גרייטקייט אין קאַמף אויף אַנדערע אופנים און ראשית־כל אין מעלדן זיך טויזנטערווייז פרייוויליק צו גראָבן אָקאָפּעס און בויען באַריקאַדן אין די גאַסן און הינטערן שטאָט. עס שטייט פאַר מיינע אויגן דאָס בילד ווי עס גייט אַ גרויסע קאָלומנע פרייוויליקע, הונדערטער באַבערדיקטע ייִדן מיט קאַפּאָטעס און בראש פון דער גרופּע די חברים בערנאַרד גאָלדשטיין און שלמה מענדלסאָן.

די דייטשע אַעראָפּלאַנען האָבן אָן אויפהער באָמבאַרדירט וואַרשע. אין איינער אַ נאַכט, פון 4טן אויפן 5טן טאָג פון דעם מלחמה־אויסברוך, ווען עס איז שוין געווען קלאָר אַז דער פּוילישער פראָנט איז איינגעבראָכן, האָט דער מלוכה־שער ראַדיאָ אויפגעפאָדערט אַלע מיליטער־פעיִקע מענער פון וואַרשע צו פאַר־לאָזן די שטאָט און נאָכגיין דעם אָפּטרעטנדיקן מיליטער. עס איז געמאָלדן געוואָרן,

אַז ערגעצווו וועט איינגעשטעלט ווערן אַ נייע שוצליניע און מען וועט די מענער איינגלידערן אין דער קעמפּנדיקער אַרמיי.

אויף מאָרגן איז מיין מאַן געקומען פון סעקרעטאַריאַט און איבערגעגעבן אַן ענלעכן באַשלוס, אַז עס דאַרפּן זיך עוואַקויִרן די צענטראַלע איינריכטונגען פון דער באַוועגונג און ראשית די ייִדישע רעדאַקציעס; אַז ער איז באַשטימט צווישן דער גרופּע וואָס דאַרף אַוועקגיין.

עס איז שווער געווען זיך קעגנצושטעלן דעם דאָזיקן פּאַקט, עס איז דאָך אַ פּאַרטיי־באַשלוס, אַגב זענען אין דעם זעלבן טאָג אַוועק אַ סך טויזנטער ייִדן, אויך אַזעלכע אויף וועמען דער „באַשלוס" איז נישט געווען חל.

איך בין געווען די איינציקע פרוי וואָס האָב דעם מאַן באַגלייט ביז די טרעפּ־פונקטן און דערפירט דער מחנה ביז דעם פּלאַץ קראַשינסקי, פון וואַנען די גרופּעס האָבן זיך געלאָזן אויף יענער זייט ווייסל.

אַ מערדערישער לופטאַנגריף האָט געשטערט אונדזער געזעגענען זיך. מען איז צעלאָפן אין פּאַרשידענע זייטן. איך בין קוים צוריקגעקומען אין אונדזער דירה.

אייגנטלעך איז אונדזער פּלאַן, בעתן אויסברוך פון דער מלחמה, געווען אַוועק־צופאָרן אין ביטען, ווו מיר וועלן איבערוואַרטן דעם מלחמה־שטורעם. מיר האָבן טאַקע צונויפגעקליבן אונדזערע בעסטע זאַכן און עס אין גרויסע פּעק, דורך פּאָסט, אַוועקגעשיקט אין ביטען.

ווער האָט עס זיך געקענט ריכטן, אַז דער פּראָצעס איז שוין אין דער ערשטער וואָך פון דער מלחמה געשטאַנען ביי וואַרשע. שוין אין די ערשטע טעג איז די גאַנצע באַן־קאָמוניקאַציע צעשטערט געוואָרן. וואַרשיינלעך זענען אונדזערע זאַכן פון וואַרשע גאָרנישט אַרויסגעשיקט געוואָרן.

עס איז אַדורך אַ שוידערלעכער חודש פון דער באַלאַגערונג פון וואַרשע. לופט־באָמבאַרדירונגען בייטאָג און אַרטילעריע־שראַפּנעלן ביינאַכט; הונגער און שרעק; מאָנגל אין וואַסער און דאַכלאָזיקייט. געדאַרפט האָב איך זיין די פאַרזאָר־גערין נישט נאָר פאַר זיך און מיין קינד נאָר אויך פון מיינע ביידע שוועסטער, וואָס איינערס מאַן איז געווען מאָבילייזירט און די צווייטע איז געווען אין אַנדערע אומשטענדן.

דערנאָך איז געקומען די קאַפּיטולאַציע פון וואַרשע און די דייטשן האָבן איינגעשטעלט זייער ברוטאַלע הערשאַפט. פון די וועגן זענען אָנגעקומען שוידער־לעכע ידיעות וועגן דערהרגעטע פּליטים. ניט געקוקט אויף די גרויסע געפאָרן האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַוועגונג צו לויפן קיין מזרח. עס איז צוגעקומען אַ נייע שרעק — די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זוכן די פּריִערדיקע ייִדישע געזעלשאַפטלעכע טוערס פון אַלע ריכטונגען.

אין אַ געוויסן פּרימאָרגן זענען מיר אויפגעציטערט געוואָרן פון אַ שטאַרקן קלאַפּן אין טיר. צו יענער צייט האָט מען זיך געקענט ריכטן אויף דאָס ערגסטע, בפרט ווען הינטער דער טיר האָט מען אויסגערופן אונדזער פאַמיליע־נאָמען אין פּויליש. ווי איבערראַשט זענען מיר געוואָרן דערזעענדיק אַ פּוילישן בריוו־טרעגער מיט אַ קאַרטל אין האַנט פון מיין מאַן. פון קאַרטל דערוויסן מיר זיך אַז ער געפינט זיך אויסער געפאָר, אין קאַרמעלאַווע, אַ דאָרף אין ליטע, איינגעאָרדנט אין אַ

„טאז"־קאלאניע. צוזאמען מיט אַ גרופּע חברים, מיט וועלכע ער איז אַרויס פון ווארשע, האָט ער דורכגעריסן פאַרשידענע גרענעצן און אָנגעקומען אין דער נייטראַלער ליטע.

באַקומענדיק די ידיעה האָבן מיר אָנגעהויבן פֿלאַנירן צו פאַרלאָזן ווארשע. מיינע שוועסטער האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו פאָרן צוזאַמען מיט מיר, זייענדיק מיט די משפחות פון זייערע מענער.

אין אַ רעגנדיקן טאָג, פאַרקליידט אין פויערישע מלבושים, אויף אַ פויעריש פורל האָבן מיר פאַרלאָזט ווארשע. אויסער מיר און מיין טאָכטער זענען מיט מיר געפאָרן נאָך עטלעכע משפחות. אייגנטלעך זענען אויפן פורל געזעסן די קינדער — די דערוואַקסענע זענען געגאַנגען צופוס.

ביז דער דייטש־סאָוויעטישער גרענעץ, וואָלט אין נאָרמאַלע צייטן געדאַרפט דויערן אַן ערך 6 שעה. מיר האָבן זיך אַרומגעבלאָנקעט ביז 6 טעג. אונטער רעגן און שניי, מיט קליינע קראַנקע קינדער געצווונגען געווען זיך צו שלעפּן פון דאָרף צו דאָרף כדי אויסצומיידן די דייטשע פּאַטרולן אויפן וועג. עטלעכע מאָל זענען מיר דורך די „פּראָוואָדניקעס" אַרײַנגעפירט געוואָרן גראָדע צו דער דייטשער גרענעצוואַך, ווו מען האָט אונדז אויף אַ שוידערלעכן אופן דורכגענישטערט און אין אײנער אַ נאַכט אַפילו געהאַט אויסגעשטעלט צום דערשיסן.

נאָכן אַרויסדרייען זיך פון דער דייטשע זאָגע איז געקומען די סדרה שווע־ריקייטן פון דער סאָוויעטישער זייט. די רויט־אַרמייאישע וואַך האָט אונדז נישט געווואָלט אַדורכלאָזן און געצווונגען אונדז צו גיין צוריק. אַזוי האָבן מיר זיך אַרום־געווואַלגערט אויפן נייטראַלן פּאַס, אין „קיינעמסלאַנד", צווישן די דייטשע מאַשי־נען־געווער און די רוסישע פּיקעס, וועלכע האָבן אונדז געדראָט צו שיסן אויב מיר וועלן אַריבער דער סאָוויטעישער זייט.

ליגנדיק אין די אָקטאָבער־טעג, שוין אונטער שניי, אויפן הפקרדיקן שטח, האָט אַ פויערטע פון דער רוסישער זייט אונדז אַרײַנגעפירט אין איר הויז. דער סאָוויעטישער קאָמיסאַר האָט נישט באַמערקט ווי מיר האָבן „פאַרבלאָנדזשעט".

נאָך לאַנגע מאַטערנישן זענען מיר דורך דאָס שטעטעלע זאַרעמבי־קאש־טשעלנע און סטאַנציע טשיזשעוו אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק, וואָס איז צו יענער צייט געווען דער עמק־הבכא פון צענדליקער טויזנטער יידישע פּליטים פון גאַנץ פוילן.

פון דאָרטן האָבן מיר זיך דערשלאָגן ביז סלאָנים. אויפן סלאָנימער וואָקזאַל האָב איך געטראָפן די ערשטע ביטענערין — כייקע כאַזאַנאָוויטש, ראָזעס מוטער. עס איז נישט געווען די זעלביקע כייקע, אַ דערשלאָגענע, אַ פאַרטרויערטע. אויף מיין פראַגע צי זי הערט עפּעס פון ראָזען איז געקומען אַן אויסמיידנדיקער ענטפער.

די זעלבע נאַכט בין איך שוין געווען ביי מיין ברודער חיים, וואָס האָט גע־ווינט אין סלאָנים. פרייד, טרערן און אומרו זענען געווען גענוג אין אונדזער באַגעגענעניש. פון איין זייט וואָס מיר זענען זיך, וואָס מיר זענען אַרויס גאַנץ פון דעם דייטשן פייער און פון דער צווייטער זייט דער אומרו פון דעם — וואָס ווייטער...

דערוויסנדיק זיך פון די אַרעסטן פון די בונדישע טוער אין סלאָנים, פון איטשע סוועטיצקי, גאַלינע, שעלובסקי און אויך אונדזער קוזין גאָרסקי, האָב איך באַשלאָסן צו פאַרלאָזן סלאָנים. אַ מעגלעכקייט צו פאַרבלייבן האָב איך יאָ געהאַט, דער ד"ר קאָוואַרסקי האָט מיר געוואָלט העלפן זיך אייַנצוארדענען ווי אַ קראַנקן־שוועסטער אין שטאָטישן שפּיטאָל, ווו ער איז געוואָרן פאַרוואָלטער.

איך האָב אָבער אַנגעהויבן זוכן ווי אַזוי צו אַוועק פון סלאָנים. ווי שטענדיק בין איך געגאַנגען זוכן אַ געלעגנהייט אין די אכסניאס, ווּהין די ביטענער פלעגן פאַרפאָרן. ביי פּייגע־ביילען אויף סקראָבעווע האָב איך געטראָפן ישראל ראָזשאַנסקין (יִרשל קאָלבאָוסקיס איידעם) פון אים האָב איך זיך אויך דערוווסט, אַז יצחק מענדעלעוויטש געפינט זיך אין סלאָנים און אַז דעם זעלבן טאָג פאָרן זיי צוריק אין ביטען. מיט דער דאָזיקער פור זענען מיר טאַקע געפאָרן און אויף צו מאָרגן זענען מיר געווען אין דער היים.

די באַגעגעניש מיט דער משפּחה איז דאָס מאָל נישט געווען אַזאַ פריילעכע ווי בעת די נאָרמאָלע באַזוכן. די מאַמע איז נישט אַרויס אונדז באַגעגענען... די שטימונג ביי די נאָענטסטע מיטגלידער פון דער משפּחה איז אויך געווען אַ געמיש פון פרייד און צער. פון אין זייט האָבן זיי זיך געפרייט וואָס זיי זענען אונדז לעבעדיקע און פון דער צווייטער זייט האָבן זיי אונדז געזען ווי נע־ונדניקעס, פּליטים מיט פּעקלעך אויף די פּלייצעס, דאָס אַלץ וואָס מען האָט באַווייזן מיט־כאָפן מיט זיך ביים אַרויסגיין פון פייער. עס איז אויך געווען דער צער און זאָרג פאַר די שוועסטער מיט זייערע משפּחות וואָס זענען פאַרבליבן אונטער דער דיי־טשער הערשאַפט.

אויך איז ביי זיי געווען די מורא וועגן דעם גורל פון מיין מאַן. זיי האָבן נישט געווּסט אַז ער לעבט און געפינט זיך אויסער געפאַר. ווי מאָדנע דאָס זאָל נישט קלינגען: איך האָב מורא געהאַט, אין יענער שטימונג, אַפילו די נאָענטסטע פון דער משפּחה צו דערציילן ווו מיין מאַן געפינט זיך. מען האָט געציטערט פאַרן אייגענעם שאָטן.

אויף צו מאָרגנס פון מיין קומען האָבן מיר געהאַט אַ סורפריז — ליימע פּיט־קאָווסקי און באָרץ יודקאָווסקי זענען געקומען פון ביאַליסטאָק און געבראַכט אַ גרוס פון מיין מאַן, אַז זיי האָבן אים געטראָפן אין אַ צוג צווישן ביאַליסטאָק און וואַלקאָוויסק און זוכט אונדז אַרום.

נישט געקוקט וואָס אַזאַ גרוס האָט געדאַרפט אַרויסרופן פרייד, האָט ער גאָר פאַרשטאַרקט אונדזער אומרו. מיר אַלע האָבן באַטראַכט פאַר אַן אומזין זיין פאַרלאָזן ליטע און נאָך מער דאָס איינשטעלן דאָס לעבן צו קומען אין ביטען...

איך האָב אונדזער היימשטעטל נישט דערקענט. וווּ איז אַהינגעקומען די גע־מיטלעכקייט און היימישקייט פון אירע מענטשן. עס איז פאַרשווונדן געוואָרן דער שטענדיקער שמייכל ביים טרעפן באַקאַנטע. נישט נאָר צו מיר ווי צו אַ „פרעמדע", אויך די אייגענע האָבן זיך ווי שאָטנס געשאַרט ביי די וועגט (וועג מען איז אַפילו געגאַנגען אינמיטן גאַס). מען האָט ווי אויסגעמיטן צו קוקן איינע די צווייטע גלייך אין די אויגן. שכנים האָבן אויפגעהערט איינע צו די אַנדערע צו קומען. עס זענען פאַרשטילט געוואָרן די יידישע הייזער דורך וועמענס פענצטער עס

פלעגן זיך טראָגן די קלאַנגען פון יידישער מוזיק און האַרציקע לידער. אַ מאָדנע אומהיימלעכקייט האָט אַרומגענומען אונדזער שטעטל.

אויך דאָ, ווי אין סלאָנים, האָב איך זיך געדאַרפט „רעגיסטרירן". די רעגיס־טראַציע האָבן אַדורכגעפירט אייגענע, שטעטלשע יונגווּאַרג מיט אַזאַ שטרענגקייט ווי זיי וואָלטן מיר גאָרנישט געקענט...

איך האָב געזוכט זיך צו טרעפן מיט דאָדל אַבראַמאָוויטשן. מיט אים ווי מיט אַן עלטערן חבר האָב איך זיך געוואָלט באַראַטן וואָס ווייטער צו טון. איך האָב אים געטראָפן ביי אפרים קאַרעליטשן. סיי אים, סיי אפרימען האָב איך ממש נישט דערקענט.

איך האָב דאָדלען אָנפאַרטרויט ווו מיין מאַן געפינט זיך. פון זיינע געציילטע פאַר ווערטער ווי דאָס לעבן גייט איצט אַן אין ביטען, בעסער געזאָגט, פון דעם וואָס ער האָט מיר נישט געענטפערט אויף געוויסע פראַגן, האָב איך פאַרשטאַנען די לאָגע פון זיי אַלע און אַז אויך איך דאַרף וואָס פריער אָווען פון ביטען...

צו יענער צייט האָבן זיך אַ רייע ביטענער געקליבן פאַרלאָזן דאָס שטעטל. זיי האָבן זיך אָפּגעהאַלטן, זיי איז שווער געווען זיך צו לאָזן אין וואַנדערוועג פון אינגעאָרדנטע היימען. איך אָבער, מיט מיין טאָכטער, בין שוין געווען מיטן זעקל אויף די פּלייצעס און מיין היים שוין לאַנג פאַרלאָרן. וועגן מיין פּלאַן אַוועקצו־גיין האָב איך קיינעם נישט געטאָרט דערציילן...

עס איז אָבער געשען עפּעס אומדערוואַרטעט — מיין מאַן איז אָנגעקומען אין שטעטל זוכנדיק אונדז מיטן זעלביקן וועג ווי מיר זענען געפאָרן פון ביא־ליסטאָק.

אויבערפלעכלעך האָט זיך די לאָגע געענדערט צום גוטן — מיר זענען שוין אַ גאַנצע משפּחה. פון דער צווייטער זייט ווידער איז דאָס אַוועקגיין געווארן מער דרינגענד. אויך די נאָענטסטע אונדזערע האָבן פאַרשטאַנען, אַז מיר דאַרפן זיך לאָזן אויפן אָנגעצייכנטן וועג.

אין דעם זעלבן טאָג וואָס מיין מאַן איז אָנגעקומען איז אויך אָנגעקומען אין ביטען אַ נייער דאָקטער פון סלאָנים, באַשטימט פון דער נייער סאָוויעטישער מאַכט, צו פאַרטרעטן דעם דאָקטער פינקעלשטיין (מאָטע גאָלערשטיינס איידעם), וועלכער איז געווען מאָביליזירט.

דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז דער באַשטימטער דאָקטער איז געווען אונדזער קוזין משה גאָרסקי פון סלאָנים. אים האָט באַגלייט ווי אַ פאַרשטייער פון דער מעדיצינישער ראַיאָן־פאַרוואָלטונג ד"ר באָרץ קאָוואַרסקי, אונדזער אַ גוטער באַ־קאַנטער און חבר. נאָכמער דער שאָפער פון אַמבולאַנס איז געווען אַ סלאָנימער „צוקונפטיסט".

קאָוואַרסקי האָט „פאַראַדנט" דעם שאָפער ער זאָל „אומבאַדינגט די דאָזיקע פּליטים־משפּחה ברענגען אין סלאָנים". דער שאָפער האָט דעם „באַפעל" גוט פאַרשטאַנען און שוין אויף מאָרגן האָט ער אונדז צוגעשטעלט צום סלאָנימער וואָקזאַל.

עס איז געווען אונדזער לעצטער געזעגענונגס־אָוונט אין ביטען. עס האָט זיך צונויפגעקליבן אונדזער גאַנצע משפּחה — אייגנטלעך צוויי משפּחות, מיין

מאַנס און מיינע. רעדן האָט פון אונדז קיינער נישט געוועדט. וועט האָט דען געקענט עפּעס דאָן זאָגן? וועט האָט דען געווּסט וווהין אונדזער וועג פּירט? וועלכע אויסזיכטן זענען פאַראַן מיר זאָלן זיך נאָכאַמאָל קענען טרעפן?

די רעדנערין איז געווען מיין שוויגער (וועלכע איז מיט דריי יאָר שפּעטער אומגעקומען ווי אַ פּאַרטיזאַנערין מיט איר טאָכטער און 2 אייניקלעך בעת איינער פון די דייטשע אָבלאָווע אין וואַלד).

וועגן וואָס האָט זי מיט מיר דאַן גערעדט? אָט איז אונדזער שמועס:

זי דערציילט מיר, אַז זי האָט אייגנהאַנדלט לייוונט אויף אייביקע קליידער. און ווי געלאַסן זי האָט עס מיר דערציילט:

„וויסט, טאָכטער, זאָגט זי, איך האָב ביי אשר קאַרליצער אינגעקויפט אַ גוטע שטיקל וווייסע לייוונט. עס איז דאָך מלחמה...“

ווינטש איך איר צו אַז זי זאָל דאָס ניצן געזונטערהייט. געמיינט האָב איך, פאַרשטייט זיך, אַז זי האָט דאָס געקויפט פאַר שטוביקער באַלעבאַטישקייט.

„ניין, זעלדינקע, זאָגט זי מיר, איך בין שוין נישט אַזוי יונג און טאָמער וועט מען נאָכער נישט קריגן“.

דאָס האָט נאָר געקענט טראָכטן אַ מענטש אין מיין שוויגערס עלטער, מיט איר קלאָרן לויטערן פאַרשטאַנד, זי האָט שוין נישט געקענט צופיל דערוואַרטן פון לעבן. אָבער וועג מען האָט אָנגעקוקט די יינגערע מענטשן אין זייער שטומער פאַרצווייפלונג און די פראָגע וואָס אַלע האָבן מורא געהאַט צו בערעננגען פאַר די ליפּן — וואָס וווייטער?

פאַרן שלאָפן גיין האָב איך אַלץ אינגעפאָקט. פאַרשטייט זיך אַז יענע נאָכט האָבן מיר קיינער נישט געשלאָפן. מיר האָבן זיך געדאַרפט לאָזן אין וועג אידער עס וועט אָנהייבן טאָגן. מיר האָבן געוואַרט אויפן טאָטן ער זאָל קומען פון דאָווענען. ער איז אַריין אין הויז פון מיין שוועסטער, וווּ מיר האָבן זיך געפּונען, עס איז אויך געקומען מיין ברודער דוד, מיין שוועסטער טייבע און איר מאַן כלאָוונע שקלארוק מיט אירע קינדער. מיר האָבן זיך געזעגנט אָן וועריטער. נישט געווייגט. מיר האָבן געפרוווט זיין העלדן ביז דער לעצטער מינוט. איך האָב אַרומגענומען מיין טייערן טאָטן, וועלכער איז יונגערהייט אויך געווען מיין רבי, און ווי אַן עלטערן מענטשן אין זיינע 78 יאָר האָב איך זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז איך נעם אים אַרום צום לעצטן מאָל. ווער האָט עס זיך גאָר געקענט פאָרשטעלן אַז ער וועט אומקומען מיט אַזאַ שוידערלעכן טויט פון די רוצחישע הענט.

איך האָב דאַן מיט בליקן זיך געזעגנט מיט מיינע נאָענטע און ווער האָט עס זיך געקענט פאָרשטעלן, אַז דאָס איז דער לעצטער בליק אונדזערער, אַז איך וועל שוין קיינמאָל נישט זען מיינע טייערע ברידער און שוועסטער מיט זייערע קינדער, וועלכע זענען שפּעטער דורך די רוצחישע הענט דערמאָרדעט געוואָרן, ווער פריער אין דער ערשטער שחיטה, ווער שפּעטער, אין דער צווייטער.

איך האָב זיכער זיך דאַן נישט פאָרגעשטעלט, אַז איך וועל זיין די אייניציקע פון מיינע עלטערנס אָכט קינדער (5 טעכטער און 3 זין) און מיין טאָכטער די אייניציקע פון די 21 אייניקלעך, וואָס וועלן אַרויס גאַנץ פון דעם העלישן גהינום־פייער.

ווי שוועך שוידערלעך דאָ סאיז פאַר מיר האָט זיך געוואָלט עפּעס זאָגן וועגן אונדזערע לעצטע טעג צוזאַמען, וועגן אונדזערע לעצטע מינוטן פון געזעגענען זיך און אַזוי זע איך זיי. און וועל זיי שטענדיק זען פאַר מיינע אויגן ווי אין יענעם געזעגענונגס־מאָמענט, ווי איך זע זיי איצט, בעת מיין קדיש זאָגן נאָך זיי.

אין מיין ווייטערדיקן וואַנדערוועג האָב איך נאָך געפרוווט מיט זיי זיך פאַר־בינדן. דאָס איז שוין אָבער געווען פון זייער ווייט. אַ טעלעפאָן־געשפּרעך ווילנע־ביטען אין 1940, געערדט מיט מיין שוואָגער כלאוונע פאַר מיין פאַרלאָזן ווילנע אויפן וועג קיין יאַפאַן דורך רוסלאַנד.

אין יאַפאַן האָב איך נאָך באַקומען פון ביטען עטלעכע פאָסטקאַרטלעך, פון מיין ברודער דוד. דאָס זענען געווען די לעצטע לעבעדיקע גרוסן פון אונדזער היימשטעטל, וואָס זענען צו מיר דערגאַנגען אין דער פּאָרט־שטאָט קאָבע אין ווייטן יאַפאַן.

ניין יונגט־חברטעס, בלויענדיקע ביטענער מיידלעך זענען עס געווען — על־פּי־נס זענען אַ פּאָר אַרוים גאַנץ פון גהינום. די מערהייט רוען אין „די גריבער".

דוואשע נעשקעס (אַבראַמאָוויטש)
רמת־גן - מדינת־ישראל

מיין יסורים־וועג אין נעטאָ און אין וואַלד

אין אַפּריל 1939 וועלט מיין מאַן דוד מאָבי־ליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי. אונדזער נאָר־וואָס נייע, אויפגעבויטע היים, וועלט צעשטערט.

כ׳פֿאָר צוריק אַהיים צו מיין מאַמען אין בי־טען, כדי צו געפינען זיך דאָרט די צייט וואָס דוד וועט זיין אין מיליטער. דודס רעגימענט גע־פינט זיך אין פּינסק. ביז לונינעץ פֿאָרן מיר צוזאַמען. דאָ געזעגענען מיר זיך. פֿאַר מיין אָפּוועזנהייט, אין משך פון צען מאָנאַטן, האָט זיך מיין אַלטע היים נישט געענדערט. אַלץ איז אויף זיין אָרט.

אומרויקע קלאַנגען. מ׳שמועסט ס׳וועט אויס־ברעכן מלחמה. די קריסטלעכע באַפֿעלקערונג באַ־לאַגערט די קראָמען און זיי קויפן אַלץ, אַבי פּטור צו וועלן פון דעם געלט. פון דודן דערהאַלטן אַ בריוו, ער שרייבט: „ביי אונדז וועלט הייס... לאָמיר האָפֿן, אַז ס׳וועט זיין גוט, כ׳וועל שרייבן ווי נאָר מעגלעך״.

מיט אַמאָל די שוידערלעכע ידיעה: מלחמה צווישן דייטשלאַנד און פּוילן. פון דודן מער נישטאָ קיין בריוו. ס׳קומען ידיעות איינע שרעקלעכער פון דער צווייטער... דייטשע אַראָפּלאַנען באָמבאַרדירן דעם באַנבריק, נישט ווייט פון דאַמאַנאָווע. אַ בהלה... מ׳וויל נישט וואָס צו טון. קלאַנגען — אַז די דייטשן הרגע־נען אויס אַלע יידישע מענער. וועלט ס׳האָט אַ ראָוער שטייט גרייט צו לויפן. די שטעטלדיקע פּוילישע פּאָליציי איז צעטומלט.

די ידיעה (אַרויסגעוויזן זיך פֿאַר נישט ריכטיק) אַז די דייטשן זענען שוין ניט וויים פון ביטען, מאַכט אַלעמען ווי משוגע. די פּוילישע ציווילע מאַכט האָט פֿאַרלוירן איר שליטה. דינקע אַבראַמאָווסקיס דריי זין זענען שוין גאַנץ פרי אַוועקגעפֿאָרן אויף זייערע ראָווערן צו באַראַנאָוויטשער זייט — צו דער רוסישער גרענעץ. מיין ברודער דאָדל שטייט מיטן ראָווער אין האַנט און וואַרט נאָך אָפּ... פּלוצים — פֿאַרשפּרייט זיך אַ ידיעה צווישן די יידן, אַז די רויטע אַרמיי איז דעם 17טן סעפּטעמבער אַריבער די פּויליש־סאָוועטישע גרענעץ.

די יִידישע באַפעלקערונג איז צעטומלט פון פרייד און מ׳וויל נאָך אַלץ נישט גלייבן אין דער ישועה. מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער קומען פון וועג דינקעס קינדער און ברענגען דיזעלבע בשורה. יונגע קריסטן פון דער אונטערערדישער קאָמוניס־טישער אָרגאַניזאַציע וויקלען פּאַנאַנדער אַ רויטע פּאָן און מאַכן דעמאָנסטרא־טיוו אויסרופן.

דער גרויסער פּאַרזאַמלטער עולם באַגעגנט די ערשטע סאָוועטישע טאַנקן, וואָס קומען אָן פון דער בריק זייט. ס׳קומען אָן מיליטער, אויטאָס און ווידער טאַנקן, אָן איבערייס. מ׳באַשיט זיי מיט בלומען פון אַלע זייטן. דאָס לעבן ווערט צוריק נאָרמאַל. ס׳הייבן זיך אָן באַווייזן אין שטעטל צוריקגעקומענע פרייגעווא־רענע פּוילישע זעלנער — פון מיין דודן נישטאָ קיין צייכן.

ס׳שטעלט זיך אין די סאָוועטן־מאַכט.

מיין שוועסטער שרה מיט איר משפּחה ווערט אַרויסגעשיקט פון זייער הויף (לעבן האָראָדישטש) וועלכן זיי האָבן געהאַלטן אין אַרענדע. זיי זענען אַוועק ווי זיי שטייען, נישט מיטגענומען אַפילו אַ קישן. זיי אַנטלויפן קוים מיטן לעבן אין באַראַנאָוויטש.

אין דער היים, אין ביטען, געפינען זיך: די מאַמע, מיין ברודער דאָדל, מיין שוועסטער מרים און די «צוגעקומענע» שרה. מרים באַשליסט פאָרן אין ווייסאָצק זוכן דודן. די באַנען קורסירן נישט רעגולער. מ׳וואַרט לאַנגע שעהן ביז מ׳באַקומט אַ באַן־בילעט. אין באַראַנאָוויטש אויפן וואָקזאַל האָבן מרים און דוד זיך פּלוצים באַגעגנט.

אויף צומאָרגנס פרייטיק, קומען זיי אין ביטען. ס׳איז אַ גליקלעכער שבת.

דעם דריטן דעצעמבער 1939 האָב איך געבוירן מיין ערשט קינד — אַ זון, דאָס דורכפירן דעם ברית אין די באַדינגונגען פון סאָוועטישן רעזשים קומט פאָר אויף אַ באַשיידענעם אופן, אָבער דער טאַטע פון קינד איז געווען ביי דעם ברית. מיין זון האָט מען אַ נאָמען געגעבן אברהמלע. דעם ווינטער בלייב איך מיטן קינד ביי דער מאַמען, אין ביטען.

איך בין צוריק אין ווייסאָצק. מ׳רעדט זייער שטאַרק פון מלחמה. «קיין מלחמה וועט נישט זיין» — זאָגט דוד. אויף צומאָרגנס, זונטיק פרי, איז שוין געווארן באַווסט, דייטשלאַנד איז אָנגעפאַלן אויף רוסלאַנד.

ס׳חזרט זיך איבער די זעלבע בילדער פון סעפּטעמבער 1939: מ׳לויפט אַרויסנעמען דערלויבענישן אויף צו פאָרן טיפער אין רוסלאַנד. די מאַכט באַרויקט און גיט נישט די דערלויבענישן.

אין ווייסאָצק געפינען זיך עטלעכע צענדליק יִידישע פּליטים פון פּוילן. אַ טייל פון זיי זאָגט: — לויפן קיין רוסלאַנד אָן דערלויבענישן, ווען אַפילו מ׳זאָל געהרגעט ווערן אויפן וועג... אַנדערע זאָגן: — נישטאָ וווּ צו לויפן, היטלער וועט אומעטום דערלאַנגען...

דיזעלבע נאַכט אַנטלויפט די ווייסאָצקער סאָוועטישע מאַכט. אַלץ האָט זיך אַזוי בליץ־שנעל אַנטוויקלט, אַז ס׳איז שוין נישט געווען וואָס צו באַשליסן. שוין געווען צו שפּעט. די צייט האָט באַשלאָסן... ס׳דערגייען קלאַנגען, אַז ראָווענג איז

באָמבאַרדירט פון דער לופט. אַלע וועגן זענען איבערגעשניטן דורכן דייטשן מי־ליטער און דערציילט האָט מען, אַז אַרום וויסאָצק האָבן זיך באַוויזן דייטשע פּאַ־ראַשוטיסטן.

***

אויפן דריטן טאָג נאָכן אַנטלויפן פון דער סאָוויעטישער מאַכט, האָבן זיך גענומען זאַמלען אוקראַינער פון וויסאָצק און פון די אַרומיקע דערפער. דער זאַמל־פּונקט איז געווען ביים קלויסטער. אַן אוקראַינישער רעדנער האַלט אַ העצערישע, גיפטיקע רעדע. ער קלערט אויף פאַרן ריזיקן פאַרזאַמלטן עולם, אַז איצט איז געקומען דער היסטאָרישער מאָמענט, די אַזוי לאַנג אויסגעבענקטע שעה פון אַ זעלבסטשטענדיקער אוקראַינע. אָבער גלייכצייטיק האָט ער זיי געגעבן צו פאַר־שטיין, אַז אויפבויען אַ זעלבסטשטענדיקע אוקראַינע דאַרף מען אָן ייִדן און אָן פּאָליאַקן. זיי דאַרף מען באַזייטיקן...

נישט וויסנדיק פאָראויס דעם אינהאַלט פון אַזאַ רעדע זענען אויף דער פאַרזאַמלונג בייגעווען אַ סך ייִדן. נאָכן ענדיקן זיין העצערישע רעדע איז דורכ־געגאַנגען אַ שושקעריי צווישן המון. די לופט איז געוואָרן פאַרסמט. אין דעם מאָמענט האָט זיך באַוויזן דער גלח (פּאָפּ) פון שטעטל, אַ מענטש אין די מיטעלע יאָרן, אַן אוקראַינער, וועלכער איז געווען זייער באַליבט און געאַכטעט ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. עס רעדט דער גלח. מיט זיין יעדן וואָרט קילט ער אָפּ די אויפגעהיצטע געמיטער פון צעיושעטן המון, ער האָט זיי אויפגעוויזן, גערופן און געבעטן נישט צו פאַרגיסן קיין אומשולדיק ייִדיש און פּויליש בלוט, ווייל מיר דאַרפן בויען אונדזער אויסגעבענקטע זעלבסטשטענדיקע אוקראַינע מיט ריינע הענט און ליבע צו מענטשן צו וועלכע נאַציע זיי זאָלן נישט געהערן. ער האָט גערופן דעם המון פרידלעך זיך פאַנאַנדערצוגיין און לעבן בשלום צווישן זיך. אַ דאַנק דעם גלחס ווירקונג איז אויסגעמיטן געוואָרן אַ בלוטבאָד אויף די ייִדן פון וויסאָצק און סביבה.

***

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער באַווייזן זיך אין שטעטל די ערשטע דייטשע אויסשפּירער. זיי כאַפּן אַ ייִד און באַפעלן אים צוצושטעלן (לויט אַ רשימה) וועש, גאַרדינען, סערוועטן און נאָך פיל פאַרשידענע זאַכן, וועלכע זיי דאַרפן פאַר זייער „הויפּט־מאַן" אין סטאָלין. אַלע זאַכן דאַרפן זיין ניי און פון בעסטער קוואַליטעט. אַלץ ווערט גלייך צונויפגעטראָגן צו איצל גאָלדבערג אין שטוב.

זיי באַפעלן אויך גלייך צו שאַפן אַ ייִדנראַט און אַ ייִדישע מיליץ.

זיי אָרגאַניזירן אַן אוקראַינישע מיליץ און מ׳טוט זיי אָן אין אַן אוקראַינישער אוניפאָרם. אויף דער געביידע פון דער אוקראַינישער מיליץ פלאַטערט די נאַ־ציאָנאַלע אוקראַינישע מלוכה־פאָן. ס׳דערשיינט אוקראַיגיש געלט. ס׳איז געוואָרן אַ „זעלבסטשטענדיקע אוקראַינישע מלוכה", וואָס היטלער האָט זיי געגעבן. גע־דויערט האָט די „מלוכה" קוים צוויי וואָכן. ס׳קומט אָן אַ גרעסערע אָפּטיילונג דייטש מיליטער. זיי נעמען אַראָפּ די אוקראַינישע פאָן און אויף איר אָרט הענגט

מען אויף אַ דייטשע פּאָן מיטן האָקנקרייץ. דער אוקראַינישער מיליץ האָבן זיי געהייסן אויסטון זייער נאַציאָנאַלע אוניפּאָרם. דאָס האָט נישט געשמעקט די אוק־ראַינער, אָבער זייערע פּאָסטנס האָבן זיי נישט פּאַרלאָזן, זיי זענען דאָך אַלע געווען פּרייוויליקע...

אויף אונדז, יידן, האָט זיך אַ שאָט געטון אַ סדרה גזירות מיט אומגליקן: אָנטון פון קליין ביז גרויס אויף דער לינקער האַנט ווייסע בענדער מיט מגן־דודס; נישט גיין אין די קריסטלעכע גאַסן און די קריסטן טאָרן נישט קומען מיט אונדז אין באַרירונג און בכלל איז פאַרבאָטן צו האָבן אַ מגע־ומשא מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. צו דעם ווערט אויף דער יידישער באַפעלקערונג אַרויפגעלייגט אַ געלט־קאָנטריבוציע פון 50 טויזנט רובל.

דער דערמאָנטער יידן־פּריינדלעכער גלח, וועלכער איז פּרעזעס פון דער גמינע (שטאָטראָט), איז מרמז דעם יידנראַט, אַז מ׳זאָל זיך מיט זיי דינגען צו פאַרקלענערן די קאָנטריבוציע, ווייל ער האָט שוין מיט די דייטשן געראַטן, אָנ־ווייזנדיק זיי, אַז דאָס שטעטל איז אַן אָרעמס. מ׳צאָלט אין 35 טויזנט רובל.

***

גלייך נאָכן אָפּטרעטן פון דער סאָוועטישער מאַכט איז דאָס שכנותדיקע שטעטל האָראָדאָק, האָט דער קאָמענדאַנט, אַן אָרטיקער קריסטלעכער איינווינער, צוזאַמען מיט די קריסטן אָרויסגעפירט אויף „אַרבעט" אַלע יידישע מענער פון 14 יאָר. עטלעכע קילאָמעטער הינטער האָראָדאָק, האָט ער זיי אַלעמען צעשאָסן. די פּרויען מיט די קינדער האָט ער פון שטעטל אָרויסגעיאָגט קיין סטאָלין. אין סטאָלין האָט מען זיי נישט אַריינגעלאָזן, האָט ער זיי געיאָגט הין און צוריק עטלעכע מאָל. אויסגעמאַטערטע, הונגעריקע, אָפּגעריסענע, קומט אַ טייל פון זיי — 300 פּרויען און קינדער קיין וויסאָצק. דער יידנראַט באַפעלט, אַז די וויסאָצ־קער יידישע תושבים זאָלן איינטיילן צווישן זיך די פּליטים פון האָראָדאָק. צו מיין משפּחה וועלן צווישן אַנדערע צוגעטיילט אַ האָראָדאָקער 17־יאָריקע מיידל, מאַלע שנור (איצט אין מדינת־ישראל).

ווינטער 1942. — איין קאָנטריבוציע יאָגט אַ צווייטע. מ׳שטעלט צו פוטערס, פוטערוואַרג, וואַרעמע וועש, סוועטערס, ווינטער־העמדער, אא״וו. די יידישע באַפעלקערונג מאַכט נישט קיין שוועריקייטן דעם יידנראַט, וועלכער איז גע־צוונגען דורך די דייטשן אויסצופילן די באַפעלן. די יידן ווייסן, אַז אונטער דער אָנפירונג פון פּרעזעס פון יידנראַט נאָכמ פּערל, ווערט אַלץ געטון אויפן ערלעכסטן אופן. מ׳איז אָפּגעריסן פון דער וועלט. קלאָגענען דערגייען, אַז מ׳הרגעט אויס די יידן מאַסנווייז. ס׳לאָזט זיך אָבער נישט גלייבן. סטאָלין איז 20 קילאָמעטער ווייט פון אונדז און ס׳איז נישטאָ קיין קאָנטאַקט מיט די דאָרטיקע יידן. דאָך, דערווויסט מען זיך, אַז אין סטאָלין איז די לאָגע פון די יידן אַ שרעקלעכע. זיי זענען שוין געוואָרן אַריינגעטריבן אין אַ געטאָ. אַ סך פּליטים געפינען זיך דאָרט. קיין עסן איז נישטאָ. מ׳ווערט ממש געשוואָלן פון הונגער.

ס׳איז שוין ערב פּורים. אַ באַפעל פון דער דייטשער מאַכט צום יידנראַט: „אַלע וויסאָצקער יידן זאָלן אין משך פון צוויי שעה פאַרלאָזן דאָס שטעטל און

גיין וווהין זיי ווילן...". אַ מוראדיקע בהלה אַנטשטייט אין שטעטל. מ'לויפט אַרום זוי צעדולטע. מ'שלעפּט אויף זיך אַרויף וויפל מלבושים ס'לאָזט זיך נאָר. מ'טוט אָן די קינדער אין ווינטער־קליידער. מ'גרייט זיך אין וועג... וווהין?... נאָך די צוויי שעה ווערט די גזירה אָפּגערופן. מ'בלייבט זיצן אין די הייזער. וואָס פאַר אַ פּרייז דער ייִדנראַט האָט באַצאָלט פאַרן אָפּשרייען די גזירה איז נישט באַוווּסט.

מ'טרייבט אונדז צו אַלע שווערע אַרבעטן. מ'לאָזט אַ מינוט נישט אָפּעטעמען די זשאַנדאַרמעריע פאָדערט אַ צאָל אַרבעטער אַוועקצושיקן ערגעץ... דעם ייִדנראַט געלינגט (מיט מתנות) אויך די גזירה אָפּצושרייען.

מיט דער אַרבעטס־צעטיילונג ביי דער זשאַנדאַרמעריע פירט אָן אַ יונגער פאָליאַק. זיין באַציִונג צו די ייִדן איז אַ גוטע. מ'הייבט אָן צו מורמלען, אַז ער איז אַ ייִד. די זשאַנדאַרמעריע שפּירט אים נאָך. עס געלינגט אים מיט זיין פרוי צו אַנטלויפן אין וואַלד, ווו אין אַ שפּעטערדיקער צייט פאַלט ער מיט זיין פרוי אין קאַמף קעגן די דייטשן. ער איז טאַקע געווען אַ ייִד, אַ פּליט פון פּוילן.

ווידער אַ רעגיסטראַציע פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, און פאַר יעדן געציילטן קאָפּ צאָלט מען איין צען רובל. די ווייסע האַנטבענדער מיטן בלויען מגן־דוד, ווערן פאַרביטן מיט געלע לאַטעס. איינע אויף דער לינקער זייט (אויפן האַרצן), די צווייטע אויף דער פּלייצע. מ'קאָנפיסקירט ביי די ייִדן די בהמות. נישטאָ ווו צו באַקומען אַ טראָפּן מילך פאַר קראַנקע און קינדער. ביז אַ געוויסן טערמין דאַרף מען צושטעלן צוויי קילאָגראַם גאָלד.

דער גוטער גלח איז באַזייטיקט געוואָרן פון אַלע זיינע אַמטן. נישטאָ שוין ווער עס זאָל ביי זיי אָפּדינגען פון דער וואָג... מ'טראָגט צונויף פינגערלעך, גאָלד־מטבעות, גאָלדענע זייגערלעך, אַלערליי צירונג. מ'באַווייזט נאָך נישט צו פאַרענדיקן מיט דער גאָלד־זאַמלונג און שוין קומען פרישע גזירות. מ'טרייבט אַרויס אַלע ייִדן פון די אַרומיקע דערפער, מ'ברענגט זיי קיין וויסאָצק. די ענגשאַפט אין די הייזער איז אַ מוראדיקע, אָבער יעדער זיצט נאָך אין זיין שטוב. אין אַ געטאָ האָט מען נאָך אונדז נישט פאַרשפּאַרט.

אַ נייער באַפעל: ביז אַ געוויסן טערמין זאָלן אַלע ייִדן פון שטעטל קאָנצענטרירט ווערן אין אַ צוגעטיילטן אָרט אין אַ צאָל הייזער — געטאָ. דער שטח זאָל אַרומגעצאַמט ווערן מיט אַ פּלויט פון שטעכלדראָט. די הויך פון צוים 1.50 מעטער, איין שטעכלדראָט פון צווייטן — 30 סענטימעטער. מ'ליגט אין די הייזער אַ קאָפּ אויף אַ קאָפּ. ס'איז זומער. קלייבט מען זיך אַריין אין די שטאַלן פון די „געוועזענע" בהמות און ס'ווערט אַביסל גראַמער. די אויוון הייצט מען טאָג ווי נאַכט. 5־6 פרויען קאָכן ביי איין פייער און ס'איז שאַ־שטיל. ס'זענען אָבער אויך געווען פאַלן, ווו מ'האָט זיך אַרומגעריסן און געקריגט צווישן זיך. איין פרוי האָט דווקא געוואָלט פאַרוקן טשאָלנט אויף שבת און געוואָלט האָבן די איינציקע אויוון אין שטוב פאַר זיך. אַ צווייטער ייִד האָט געוואָלט ס'זאָל אַלץ זיין כשר אין אויוון, ווען זיי טעפּל קאָכט זיך. בכלל גענומען האָט דער גרעסטער טייל זיך געטיילט איינע מיט די אַנדערע מיט שפּייז.

ס'האָט פּאַסירט אַ פאַל, ווען פאָרשטייער פון ייִדנראַט זענען געקומען צו אַ בכבודיקן פאַרמעגלעכן ייִד ער זאָל געבן עפּעס שפּייז פאַר די נויטבאַדערפטיקע,

האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט נישט „אַ ביסן ברויט" אין זיין שטוב. די פּאָר־שטייער פון יידנראַט נאָכן אויפֿן אָרט אַ רעוויזיע.מ׳געפינט אַ סך שפּייז און פון אויוון נעמט מען אַרויס אַ גאַנצן געבעקס הייסן ברויט. דער „בכבודיקער" יִיד און נאָך אַזעלכע האָבן אָנגעהויבן צו פּאַרשטיין, אַז מ׳דאַרף געבן, ווייל ס׳איז נישטאָ אין די אומגליקלעכע באַדינגונגען קיין אונטערשייד פון איינגעזעסענע און פּליטים.

דער פּאָסטאָמט איז געבליבן אין שטח פון אַרומגעצאָמטן געטאָ, אַ זאָך וואָס קיינער פון אונדז פּאַרשטייט עס נישט. די דראָט־פּאַרצאָמונג איז 80 סענטימעטער ווייט פון די הייזער, און 2 איינגאַנגס־טויערן שליסן דעם געטאָ. דער יידנראַט באַקומט אַ באַפעל, אַז די יִידישע מיליץ זאָל היטן דעם געטאָ בייגאַכט. אויסערן געטאָ האָבן זיך געפונען צוויי יִידישע פּאָמיליעס פּליטים פון פּוילן (אַ דאָקטאָר און דער דאָלמעטשער).

ענדע יולי 1942 דערוויסן מיר זיך, אַז אין דאָמבראָוויץ האָט מען אויסגע־הרגעט אַלע יידן. נאָך דער שחיטה אין דאָמבראָוויץ פילן מיר אַז ס׳קומט די רייַ אויף אונדז.

די וואָך אַרום דער געטאָ ווערט שטרענגער. די זשאַנדאַרמעריע פאָדערט פון יידנראַט ער זאָל צושטעלן אַ צאָל רידלען, וואַפּנע און אַרבעטער... מיין מאַן דוד, גנבעט זיך אַרויס דורך די געריטענער פון געטאָ צו אַ באַקאַנטן קריסט, וועל־בער דערציילט אים אַז ניט וויט פון וויסאָצק האָט מען אויסגעגראָבן אַ ריזן־גרוב... אין זשאַנדאַרמעריע פאַרזיכערט מען דעם יידנראַט, אַז די גרוב איז צו לעשׂ וואַפּנע. „זייט רויִק עס דראָט אייך נישט קיין געפאָר". קיין יִידישע אַרבעטער דאַרפן זיי שוין נישט. די גרוב צום „לעשן וואַפּנע" גראָבן געפאַנגענע וועלכע גע־פינען זיך אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער נישט וויט פון שטעטל. זיי פאָדערן בלויז פון יידנראַט אַז מ׳זאָל זיי שיקן אַ מוליער צו דער אַרבעט... דאָ דערוויסט זיך די זשאַנדאַרמעריע אַז יצחק דער מוליער איז מיט אַ וואָך צוריק מיט זיין פאָמיליע אַנטלאָפן אין וואַלד.

מיט גרויס מי און גרויסע מתנות געלינגט דעם יידנראַט צו באַרויקן די באַנדיטן און מ׳שיקט אַ צווייטן מוליער. די זשאַנדאַרמען דראָען, אַז אין פאַל, ווען עס וועט פעלן איין יִיד פון געטאָ, וועט מען אַלעמען, אָן אויסנאָם, אומברענגען. די שמירה אַרום דעם גיהנום אין געטאָ וועלן נאָך מער פּאַרשטאַרקט. מ׳הייבט אָן צו זוכן וועגן ווי צו אַנטלויפן, אָבער קיינער וויל נישט זיין דער גורם, אַז צוליב אים זאָל מען אַנדערע אומברענגען.

ס׳גנבעט זיך אַריין צו אונדז אין שטוב אָן אַלטער קריסט (אונדזער אַ באַ־קאַנטער, מיטן נאָמען איוואָן) און וואַרנט אונדז אַז אין אַ פּאָר טעג שפּעטער וועט מען אונדז אַלעמען אויסהרגענען. ער בעט אונדז, אַז מיר מיט די קינדער זאָלן קומען צו אים אום ער מיט זיין טאָכטער וועלן אונדז אויסבאַהאַלטן. דער גוטער קריסט מיינט עס גאַנץ ערנסט. מיר נעמען אָן זיין פאַרשלאָג. איוואָן מיט זיין טאָכטער, גייענדיק גאַנץ פרי צו זייער פעלדאַרבעט נעמען צו די פּעקלעך. אייַנ־שטעלנדיק דערביי זייער לעבן ,וואַרפן זיי נאָך אונטער אַ פלאַש מיט מילך פאַר די קינדער...

די נעכט זענען פּינצטערע. מיר באַשליסן זונטיק אין אָוונט אַרויסצוגיין פון געטאָ. מיר בלייבן ווייטער אויף די ערטער צוליב פּאָלגנדיקן צופאַל: גיטל שטאָפער מיט איר קליין יינגעלע און אַ פרוי פון האָראָדאָק זענען אַרויס פון געטאָ און באַהאַלטן זיך, פּאַר גוטע געלט, ביי אַ קריסטין אין שייער. פון דאָרטן האָבן זיי געזאָלט גיין ווייטער פאַרקליידט ווי קריסטינס. די טאָכטער פון דער קריסטין האָט גלייך געמאָלדן דער זשאַנדאַרמעריע וועגן די אויסבאַהאַלטענע אין שייער. גיטל שטאָפער וועלן דערשאָסן אויפן אָרט. דאָס קינד מיט דער האָראָדאָקער פרוי ארעסטירן זיי. עס געלינגט דעם יידנראָט זיי צו באַפרייען.

דער פּאָל צווינגט דער פרוי חנה ליכטענפעלד מיט אירע צוויי טעכטער צו פאַרלאָזן אַ באַהעלטעניש ביי אַ קריסט, ווו זיי האָבן זיך שוין געפינען צוויי טעג. אויף צומאָרגנס נאָך גיטלס טויט, קומט צו אונדז איר ברודער (איצט אין מדינת־ישראל), ער פאַרטרויט אונדז, אז אויב ס׳וועט נישט געלונגען באַצייטנס אַרויס־צוגיין פון געטאָ און ווערן פאַרטיזאַנער, האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע, וועלכע וועט אין געהעריקן מאָמענט שטעלן אַ ווידערשטאַנד און אונטערצינדן די הייזער פון געטאָ.

איך זאָג צו דודן: אַז ווי ס׳זאָל נישט זיין, גיין ווי אַ קאַלב צו דער שחיטה וועל איך נישט. ס׳ווערט ענגער פון מינוט צו מינוט. מ׳פילט אַז אַלע ווייל קומט דאָס אומגליק. דער גלח זאָגט אָן, מ׳זאָל זיך ראַטעווען. ווער ס׳קען זאָל לויפן אין די וועלדער. די אוקראַינישע פּאָליצייַ פירט אַרויס די זאַכן פון פּאָסט. מיט אַ טאָג פריִער נעמען זיי אָפּ די מלבושים, וואָס זיי האָבן געגעבן צו נייַען די יידישע שנייַדער. ס׳איז שוין נאַכט, מ׳פירט נאָך אַלץ אַרויס די זאַכן פון פּאָסט.

מיין מאַן דוד באַגעגנט נעבן דער פּאָסט אַ באַקאַנטן פּאָליציאַנט. ער וויל ביי אים וויסן די אמתע לאָגע און באַצאָלט אים דערפאַר מיט אַ זייגערל. ער נעמט צו דאָס זייגערל און זאָגט גאָרנישט. אַ צווייטער פּאָליציאַנט זייט דורך דורך די צייַנער: „ס׳איז נישט גוט". פון נאָך דער דאָמבראָוויצער שחיטה, גייט מען אַרום צעטומלטע. די קינדער שלאָפן אין די זאַכן. די עלטערע טוען זיך נישט אויס.

***

מאָנטיק, דעם 8טן סעפּטעמבער. דער יידנראָט איז פאַרצווייפלט. קינדער זאָגן זיי, צו אונדז: „עפּעס קומט דאָ פּאָר, מיר קענען זיך נישט דערווייסן. ראַטעווט זיך ווי איינער קען".

10 אַזייגער ביינאַכט. אַלץ איז איינגעהילט אין אַ געדיכטער פינצטערניש. ס׳דרייען זיך אַרום האַרט ביי די הייזער אוקראַינישע פּאָליציאַנטן און פּאַרקוקן אין די פענצטער פון די פינצטערע שטובן. דוד זיצט נישט איין אין שטוב, ער וועלט נעלם און קומט צוריק. — „ס׳איז נישט גוט" — זאָגט ער. ביי אונדז אין שטוב איז פול מיט מענטשן. מאַלע גייט איבערן צימער, ברעכט די הענט, רעדט צו זיך אַליין: „זאָל שוין זיין אַ מינוט נאָך דעם"... דוד קומט צו לויפן: — „די ענדע קומט" — זאָגט ער... — רייטער זענען אָנגעקומען פון בריקער זייט... אייַנער פון זיי, האָט צו מיר אויסגערופן: „שטיין בלייבן, ווער ביסטו?" פרעגט ער אין דער פּוילישער שפּראַך. „יוטראָ וואָם שלאָק טראַפי" — שרייט ער צו מיר...

כ׳גיב מאַלען מלבושים, וועלכע זי טוט אָן אויף זיך איינע אויף די אַנדערע. מיין שוועסטער מרים און איך זענען אין אַנדערע אומשטענדן און קענען ניט אָנציען קיין איבעריק קלייד... דוד וואָרנט אַלעמען, אַז ס׳זאָל זיין שטיל, ווייל אין גע־ציילטע מינוטן, וועט ער איבערשניידן די שטעכל־דראָטן. אַ שער איז געווען צוגעגרייט. דוד ווייזט אָן דעם אָרט פונוואַנעט מ׳וועט אַרויסגיין. כ׳וועק אויף אברהמלען, נעם אים אַרויס פון בעטל און זאָג אים ער זאָל שווייגן. מרים נעמט חיהלען אַרויס פון וויגעלע, זי צעוויינט זיך אויפן קול. זי לייגט איר צוריק אַריין אין וויגעלע ווערט זי אַנטשוויגן, ווי זי נעמט איר אַרויס צעשרייט זי זיך ווידער. פיינלעכע מינוטן. מ׳טאָר נישט פאַרזאַמען קיין איין סעקונדע.

די פאָליציי וואָס באַוואַכט דעם ווינקל פון אונדזער הויז, איז גראָד אין דעם מאָמענט אַוועק פאַטרולירן טיפער אין געסל... איצט איז די פאַסיקסטע צייט זיך אַרויסצוכאַפּן אומבאַמערקטערהייט. מרים זאָגט צו אונדז „וואַרטסט נישט אויף מיר, גייט, איך וועל אַרויסגיין די לעצטע". נישטאָ קיין אַנדער ברירה. 40 מאַן בערך גייען מיר אַרויס פון שטוב. מיר קריכן דורך די עפענונג וואָס דוד האָט געמאַכט אין די דראָטן. איך בייג זיך איין דורכצוגיין, כ׳פאַרטשעפּע זיך אין אַ דראָט. אברהמלע פאַלט אַרויס פון מיינע הענט. ער איז וואַך. דאָס אַלץ געדויערט געציילטע סעקונדעס. כ׳פיל, אַז אַ דראָט האָט דעם קינד דאָס פּנימל צעריסן, אָבער ער שווייגט. מ׳הערט נישט פון אים קיין פּיפּס. ס׳איז שטאָק פינצטער. מיר גייען אַרויס צו די גוישע גערטנער. פון איין זייט איז דער קריסטלעכער בית־הקברות, פון דער צווייטער — תבואה־שייערן.

מ׳זעט נישט קיינעם אין דער פינצטערניש. ס׳מאַטערט מיר וועגן מרימן. איז איר געלונגען אַרויסצוגיין מיטן וויינענדיקן קינד?... דוד גייט פאָרויס אַלס וועגווייזער. מאַלע, דודס מאַמע, איז מיט אונדז. ס׳קומען אָן מרים, משה און חיהלע, וועלכע וויינט כסדר.

די פאָליציי האָט זיך געכאַפּט ,אַז עפּעס איז דאָ געשען, ווען זיי האָבן גע־הערט אויסערן געטאָ, דאָס געוויין פון קינד. זיי יאָגן אונדז נאָך, אָבער די פינצ־טערניש שיצט אונדז. דערווייטערן זיך פון געטאָ האָבן די פאָליציאַנטן נישט גע־טאָרט און דורך דעם נס, זענען מיר ניצול געוואָרן פון זייערע פאַרברעכערישע הענט.

דוד פירט אונדז אַרויס אויף דער לאָנקע. ער הייסט אונדז וואַרטן ביז ער וועט צוריק קומען. דער סימן וועט זיין: אַ שטילער פייף, אויף וואָס מ׳זאָל אים מיט דאָסזעלבע ענטפערן. דוד גייט אויפזוכן די עטלעכע ייִדן וועלכע געפינען זיך אויף דער לאָנקע ווי נאַכט־שומרים פון די דייטשע בהמות. צווישן די היטער געפינט זיך אַ טייל פון דער אָרגאַניזירטער גרופּע צו אונטערצינדן דאָס געטאָ. אין געטאָ קען מען שוין נישט אַריינגיין, ווייל עס איז נאָענט צו טאָג. דוד קומט מיט די ייִדישע פאַסטוכער שומרים צו אונדז ווו מיר זענען געבליבן וואַרטן.

מיר גייען איבער אַ טייכל. אויפן צווייטן זייט טייכל באַמערק איך אַז מאַלע איז נישטאָ צווישן אונדז. אַביסל ווייטער דעריאָגט זי אונדז. איבערגייענדיק דאָס טייכל, זענען אַראָפּגעפאַלן די זוילן פון די נייע שיך, וועלכע זי האָט געקויפט

מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק אין אַ סאָוועטישן מאָגאַזין. מאַלע איז בײַם ערשטן ארויסגאַנג געבליבן אָן שיך.

די ייִדישע פּאַסטוכער־שומרים און אַ גרופּע דאָמבראָוויצער, וועלכע זענען געווען מיט זיי, אַלע יונגע געזונטע מענער, טיילן זיך פון אונדז אָפּ און גייען אַוועק אין אַן אַנדער ריכטונג. זיי ווילן מיט אונדז נישט בלייבן וויל מיר האָבן קליינע קינדער...

אַ פּליטה פון ביאַלע מיט איר טאָכטער באַשליסן צו גיין צוריק אין געטאָ, וויל דאָרטן איז געבליבן איר זון. דוד ווערט צוזאַמענגעבראָכן פון זייער אַוועק־גיין. עס זענען געבליבן בלויז אונדזער משפּחה מיט מאַלעס שנור.

די זון שיינט אויף. ס׳באַווייזן זיך פויערים אויף די פעלדער. דוד קען זייער גוט די געגנט. ער כאַפּט זיך ממש פאַרן קאָפּ: — „געוואַלד — שרייט ער אויס, — נאָך אַ גאַנצע נאַכט אַרומדרייען זיך זענען מיר דאָך לעבן וויסאָצק“... די צוויי ווינט־מילן הינטער דער גויישער גאַס — ממש מיט די הענט צו דערלאַנגען. מיר הערן שאָסן נישט וווייט פון אונדז. די שאָסן קומען פון געטאָ.

וואָס טוט מען?... נעבן אונדז איז אַ טיפּע קאַנאַוע באַוואַקסן מיט קוס־[illegible]ס; קיין אַנדער ברירה איז נישטאָ, ווי אַרײַנצוואַרפן זיך אין דער קאַ־נאַוע... (גראָבן). מיט אַמאָל וואַקסט אויס נעבן אונדז אַ הויכער קריסט, ער קוקט אונדז אָן שטרענג און זאָגט צו אונדז מיט כעס: „וואָס האָט איר זיך דאָ אַוועקגעזעצט אין מיטן העלן טאָג, אין אַזאַ געפערלעכן אָרט. איר געפינט זיך דאָך האַרט בײַם טראַקט, וואָס פירט קיין דאָמבראָוויץ, די דייטשן וועלן אייך דאָ כאַפּן“... — גייט אַרויס פון קאַנאַוע — זאָגט ער — און גייט טיפער אין פעלד. „ווען איר וועט זיך אין עפּעס נייטיקן, דאַן קומט צו מיר“ און ער ווייזט אָן מיטן האַנט דעם וועג צו זיין כוטאָר.

מיר גייען אַרויס אויף אַ גרויסן פעלד. גויעס גראָבן קאָרטאָפל. זיי הייבן אויף די קעפּ, קוקן אויף אונדז און שווייגן... מיר פּאַרבאַהאַלטן זיך אין אַ קליין וועלדל. פון ווייטן זעט מען דעם גרויסן וואַלד. חיהלע ווייניט אָן אויפהער. פּאַר די קינדער האָבן מיר נאָך אַ ביסל וואַסער, אַפילו צוקער, אָבער מ׳קען איר נישט איינשטילן.

ס׳איז שוין עלף אַזייגער פּאַר מיטאָג. אין וועלדל טרעפן מיר עטלעכע ייִדן פון די, וואָס האָבן זיך אין דער נאַכט פון אונדז אָפּגעטיילט. אויך זייער גרופּע האָט זיך צעשפּאָלטן.

מיר זענען אינגאַנצן דריי קילאָמעטער פון וויסאָצק. ס׳פּאַלט צו די נאַכט. דוד גייט צום קריסט וואַסיל, וועלכער האָט אונדז געוואָרנט, אַז מיר זאָלן פּאַרלאָזן די קאַנאַוע און ער קומט צוריק מיט דער פּינצטערער בשורה, אַז אין וויסאָצק איז שוין נישטאָ קיין איין ייִד!... דעם באַגינען פון 9טן סעפּ־טעמבער 1942 האָבן די דייטשן מיט דער הילף פון די אוקראַינער אויסגע־געפירט די שחיטה.

ס׳קומט צו אונדז דער אַלטער קריסט איוואַן מיט זיין טאָכטער מאַניע. זיי האָבן זיך דערווּסט, אַז מיר לעבן און זיי פלעגן קומען אונדז אָפּט באַ־זוכן אין וועלדל. איוואַן דערציילט אונדז מערערע פּרטים פון דער שחיטה:

„גלייך מיט זונאויפגאַנג האָט מען אַלע יידן אַרויסגעטריבן פון די הייזער. מ׳האָט זיי צונויפגעזאַמלט אויפן מאַרקפּלאַץ. אַ סך יידן האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט. פון מאַרקפּלאַץ האָט מען די יידן געטריבן צו דער גרוב דורך צוויי גויישע גאַסן. אין גאַס פּירט אַרויס אויף אַ גרויסן שטח צו די צוויי ווינט־מילן. ביים סוף פון דער צווייטער גאַס פּליסט דער טייך האָרין. דער גויישער באַפעלקערונג האָט מען פּאַרזאָגט נישט אַרויסצוגיין פון די הייזער און פּאַרהענגען די פענצטער. אין גרופּע פון די געטריבענע יידן צו די גריבער האָט פּלוצים געמאַכט מיט די פיס אַ שטויב אין זאַמדיקן באָדן פון גענסל. אונטער דער דעקונג פון שטויב, האָבן זיי זיך געוואָרפן אַריבער־צושווימען דעם טייך. מ׳האָט אין זיי געשאָסן. געציילטע האָבן זיך געראַטע־וועט. צוויישן די געראַטעוועטע איז געווען נאַכע פּערלס עלטסטער זון. ער איז געוואָרן פּאַרוווּנדעט אין אָקסל, אָבער דאָך איז אים געלונגען אַריבערצו־שווימען דעם טייך האָרין און אַריבערקומען אויף דער צווייטער זייט. זיינע צוויי ברידער סענדער און איצל האָט מען דערשאָסן ביים פּרווו פון אַנט־לויפן נעבן די צוויי ווינט־מילן. די דערשאָסענע אין געטאָ האָט מען אויף פורן אַרויפגעלייגט און געבראַכט זיי צו די גריבער, ווו מ׳האָט זיי פאַרשאָטן צוואַמען מיט אַלע יידן, וועלכע מ׳האָט ביי די גריבער אויסגעקויילעט".

די ערשטע נאַכט אין וועלדל. די עטלעכע מענער, וועלכע מיר האָבן געטראָפן אין וועלדל גייען פון אונדז אַוועק, ווייל חיהלע ווייניט אָן אויפהער.

צווייטער טאָג אין וועלדל. מ׳פאַרשטעלט חיהלען דאָס מויל, מ׳זאָל נישט הערן איר געוויין, וואָס קען אונדז אַלעמען אויסגעבן. דאָס קינד איז דער־שעפּט און הערט נישט אויף צו ווייענען. מ׳האָט אַזוי לאַנג פאַרשטעלט איר מיילכעלע, ביז דאָס אַנדערטהאַלבן יאָריקע חיהלע האָט אויסגעהויכט איר נשמהלע דעם 9. 11. 1942.

מיר האָבן אָפּגעגעבן דעם ערשטן קרבן פון אונדזער נשמה. מרים און איך זיצן ביי איר פּרישן קבר־ל און — שווייגן...

מיט וואַסילן בינדט אָן דוד אָן ענגערן קאָנטאַקט, מיר האָבן צו אים און צו זיין משפּחה צוטרוי. זיין משפּחה באַשטייט פון דריי שוועסטער און צוויי ברידער. אַ לענגערע צייט ברענגען זיי אונדז געקאָכטע שפּייז. די משפּחה באַזוכט אונדז אין וועלדל. זיי דערציילן אונדז טרויעריקע נייעס, ווי אין פאַר־שידענע ערטער פון דער סביבה האָט מען געכאַפּט יידן, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס און זיי ווערן דערשאָסן.

ס׳איז שוין נאָך סוכות. בייטאָג וואַרעמט נאָך די זון. די נעכט — קאַלטע און פראָסטיקע. וואַסילס פאַמיליע לייגן אונדז פאָר, אַז פון צייט צו צייט זאָלן מיר צו זיי קומען, זיך אַרומצוואַשן און איבערנעכטיקן. אָוונטצייט נעם איך אברהמלען צו די קריסטן אין שטוב, באָד אים דאָרטן אויס און פאַרטאָג גייען מיר צוריק אין וועלדל. מיט וואָס קען מען אָפּדאַנקען פאָר דאָס, וואָס די גע־ציילטע גוטע אוקראַינער האָבן געטון פאָר אונדז?...

די נעכט זענען שוין גאָר קאַלטע. שוין 2 נעכט ווי מיר ליגן אין שייערן.

דוד, אברהמלע און איך נעכטיקן אין איין שייער. מרים און משה אין אַ צווייטן שייער. דודס מאַמע אין אַ דריטן שייער.

מיר האָבן זיך אַזוי צעטיילט, כדי נישט זיין אַלע צוזאַמען און אומקומען אַלע צוזאַמען, וועז מ׳וועט אונדז געפינען... דער אַלטער איוואַן באַהאַלט אויס דאָס מיידל מאַלען ביי זיך אין שטוב אין וויסאָצק. די נאַכט האָט אברהמלע שטאַרק געווויינט און דאָס האָט געקענט אונדז אַלעמען שטעלן אין סכנה. דער שייער מיט היי, ווז מיר זענען געלעגן איז געווען אַ צו־גרויסער גליק פאַר אונדז, זענען מיר פאַרטאָג אַרויס צוריק אין וועלדל. שפּעטער זענען מרים און משה אויך אַרויס פון שייער און געקומען אויפן אָפּגערעדטן אָרט.

אַ נייער לעבן האָט געמוזט געבוירן ווערן כדי גלייך אומצוקומען... דעם 1טן נאָוועמבער 1942 האָב איך געבוירן אַ זונעלע אויף דער פיינטלעכער מאַמע־ערד און מיט דער ערד האָט מען עס צוגעדעקט.

מרים און משה געפינען זיך צוריק ביי די קריסטן אין שייער. זיי זענען ביידע פון פאַך — שניידער. אין שייער מיט היי איז וואַרעמער, — זיצן זיי דאָרט און נייען מלבושים פאַר וואַסילס משפּחה.

דעם 3טן נאָוועמבער פאַלט אַרויס אַ געדיכטער שניי. אַלץ איז באַדעקט מיט ווייס. מיט אַ וואַך שפּעטער ברענגט איוואַן מאַליען צוריק צו אונדז אין וועלדל, זיינע שכנים האָבן איר באַמערקט ביי אים אין שטאַל און ער וויל פאַרווישן די שפּורן.

עס שטעלט זיך דער ווינטער. די פרעסט שטאַרקן זיך. וואַסיל עצהט אונדז צו בויען אַ „זעמליאַנקע". ער געפינט אויס אַ פּאַסיק אָרט אין וועלדל. די ערד איז טיף אייַנגעפרוירן. מיט וואַסילס הילף און מיט דער הילף פון אַלטן אוקראַי־נער טערעשקאָ, באַווייזט מען די ערדשטיבל אויסצוגראָבן. ביז די „זעמליאַנקע" איז אויסגעגראָבן געווארן, זענען מיר געווען צעווארפן אין פאַרשידענע ערטער. איצט זענען מיר אַלע צוזאַמען. דוד וויל ברענגען זיין מאַמען און דאָ איז ערשט פאַר אונדז קלאָר געווארן, פאַרוואָס וואַסיל האָט אונדז געווארנט נאָך פון דער ערשטער צייט, אַז מיר זאָלן זיך היטן פאַר זיין שוועסטער נאַסטיאַ. דודס מאַמע איז נישטאָ. נאַסטיאַ האָט איר אומגעבראַכט.

פון אונדזער נייעם פלאַץ אין זעמליאַנקע וויס נישט די אויסווורף נאַסטיאַ. וואַסיל האָט איר דערציילט, אַז מיר זענען אַריבער אין אַ נייעם אָרט און ווז מיר זענען וויס ער נישט... די אייַנציקע פאַרבינדונג האָבן מיר איצט מיטן אַלטן טערעשקאָ. וואַסיל, זיין וויב און איר שוועסטער מאַרטאַ, היטן זיך פאַר נאַסטיאַן און זיי באַזוכן אונדז נישט. טערעשקאָ איז צו אונדז וויי אַ טאַטע. ער קומט צו אונדז אָפּט אין זעמליאַנקע. ער האָט ביי זיך באַהאַלטן אַ ספר־תורה, וועלכע ער היט אָפּ. ער קלייבט צונויף בלעטער (שמות) פון יידישע ספרים, וועלכע וואַלגערן זיך אַרום. מיר וויסן, אַז אַ סך זאָכן געפינען זיך ביי טערעש־קאָן, וואָס וויסאָצקער יידן האָבן אים געגעבן צו אויסבאַהאַלטן. טערעשקאָ איז אייַנער פון די רייכסטע קריסטן אין פראָסטוווקער כוטאָרן. ער פלעגט לייַענען די ביבל און הייליק געגלויבט אין איר.

אין די שרעקלעכסטע מינוטן פון אונדזער מוטלאָזיקייט פלעגט ער צו אונדז זאָגן: „דעטי טאָלקאָ ניע פּאַדאַט דוכאָם“ (קינדער, נאָר ניט פאַרלירן דעם מוט) „נאָר איבערלעבן דאַרפט איר און דאָן וועט איר זיך אַלע צונויפקלייבן אין אייער פּאַלעסטינאַ און איר וועט האָבן אַן אייגענע מלוכה, ווייל אַזוי שטייט געשריבן אין דער הייליקער ביבלע“. אונדז פלעגט ווערן בעסער נאָך זיינע טרייסט־ווערטער...

דער גורל האָט געוואָלט, אַז דווקא טערעשקאָ איז מיט אַ צייט שפּעטער דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן אין סטאָלין און דער גורל האָט געוואָלט, אַז זיין זון לעאָן, איז געווען אייגער פון די אַרגאַניזאַטאָרן און אָנפירער פון די אוקראַיניש מערדער־באַנדעס (די אַזוי־גערופענע בולבאָווצעס) וועלכע האָבן געהרגעט סיי דייטשן, סיי פּאָליאַקן, סיי סאָוועטישע בירגער און באַזונדערס האָבן זיי געמאָרדעט יידן. דער מערדער לעאָן האָט געווויסט פון אונדזער באַהעלטע־נישׂ, אָבער ער האָט אונדז נישט אָנגעירט, ווייל אַזוי האָט געוואָלט זיין טאַטע, דער אַלטער אָרנטלעכער טערעשקאָ. ער האָט שטרענג אָפּגעהיט זיין טאַטנס ווילן. אין קאָמף מיט די דייטשן, ווערט לעאָן דערשאָסן נישט ווייט פון זיין שטוב, וועלכע איז געשטאַנען אין פלאַמען.

מרימס און משהס אומקומען

ווינטער 1943. גרויסע שנייען און שטאַרקע פרעסט. מרים מיט משהן גע־פינען זיך ביי אַ קריסט, אַ חבר פון וואַסילן. די שכנים פון קריסט האָבן גע־ווּסט פון אונדזער אויפהאַלטן זיך ביי אים אין שטוב, אָבער קיינער פון זיי האָט אונדז נישט פאַראַטן. זיי האָבן אונדז געהאָלפן מיט אַלץ. מרים הייבט זיך אָן פילן נישט גוט. דער קריסט ברענגט איר צו פירן ביינאַכט צוריק אין דער זעמ־ליאַנקע און מרים געבוירט אַ מיידעלע. מיר „באַשליסן“ אונטער אַלע אומשטענדן צו האָדעווען דאָס קינד. אָבער די לאַגע ווערט ערגער פון טאָג צו טאָג: דאָס פּלאַץ מוזן מיר פאַרלאָזן.

די קריסטן דערציילן אונדז, אַז די דייטשע מאַכט איז אַוועק פון וויסאָצק אויס מורא פאַר די אוקראַיניש באַנדעס (בולבאָווצעס), וועלכע זענען געווואָרן זייער שטאַרק. די אוקראַיניש פּאָליציאַנטן האָבן פאַרכאַפּט דאָס געווער, וועלכע די דייטשן האָבן זיי אָנגעטרויט און זענען אַוועק אין די וועלדער קעמפן קעגן די דייטשן און אויסראָטן פּאָליאַקן און יידן. די דייטשן פאַרלאָזן די קלענערע ער־טער און קאָנצענטרירן זיך אין גרעסערע פונקטן. וויסאָצק איז געווען עטלעכע וואָכן פאַרלאָזן פון די דייטשן.

אונדזער זעמליאַנקע האָט זיך געפונען אין דעם הפקר־שטח. מיר מוזן דעם אָרט פאַרלאָזן. מאָליע איז ווידער ביי דעם אַלטן איוואַנען אין וויסאָצק. וואַסיל עצהט אונדז איבערצוגיין אין רעטשיצער וואַלד. טערעשקא הייסט אונדז איבער־גיין דעם טייך האָרין און זיך לאָזן נאָך אָזערי — אַ דאָרף וווּ עס אָפּערירן סאָ־וויעטישע פּאַרטיזאַנער. מיר באַשליסן זיך צעשיידן אויף אַ געוויסער צייט, ביז מיר וועלן זען ווי עס איז בעסער און זיכערער. אונדז פירט איבער וואַסיל.

מרים מיט משהן דאַרף איבערפירן דער אַלטער גוטער טערעשקא אין דעם אָרט, ווו עס זענען פאַראַן אויסזיכטן צו האָדעווען דאָס קינד. אברהמלע פאַר־טראָגט זייער גוט די פרעסט, ווי ער וואָלט געבוירן געווארן אויפן שניי און פראָסט. מיט אים איז אונדז לייכטער ווי מרימען מיטן אייגנוואָכעדיקן קינד. וואַסיל זאָגט צו אָנצוהאַלטן פאַרבינדונג מיט אונדז אין משך פון אונדזער צעשיידונג. מיר צעשיידן זיך מיט דער האָפענונג אינגיכן צוריק צו זיין צוזאַמען...

אויף צומאָרגנס גייט משה צו טערעשקאָן, כדי צו באַשטימען מיט אים די צייט ווען ער וועט זיי איבערפירן, און דער גורל האָט געוואָלט, אַז דאָ, ביי טע־רעשקאָן אויפן הויף, ווערט משה געכאַפּט פון די אוקראַינישע אויסווורפן. זיי בינדן אים מיט **שטריק**.

עס האָבן נישט געהאָלפן די תחנונים־ווערטער פון אַלטן טערעשקאָן, אַז זיי זאָלן אים אָפּלאָזן. די באַנדיטן זאָגן צו צו באַפרייען משהן, ווען ער וועט זיי געבן גאָלד.

משה האָט זיי געגלויבט. ביי מרימען זענען נאָך געווען עטלעכע גאָלד־מטבעות. די מערדער האָבן אָבער געטון דאָס זייעריקע, און ער ווערט דערהרגעט אויף אַ מערדערלעכן אופן מיט זיין ווייב און 10־טאָגיק קינד. דאָס איז געווען דעם 19טן פעברואַר 1943.

ווען מיר דערוויסן זיך פון דעם אומגליק, גייט דוד מיט דער הילף פון אייי־נעם אַ קריסט, באָלעק, צו באַערדיקן זיי. ווען זיי קומען צום אָרט טרעפן זיי אָן אויף די באַנדעס, וועלכע זענען געווען צעזייט אין קליינע גרופּעס, נאָך אַ צוזאַמנשטויס וואָס זיי האָבן געהאַט מיט די דייטשן.

זיי דערקענען דודן און צילן אין אים זייערע ביקסן. לויפּנדיק אין זיג־זאָגן צווישן די ביימער איז דוד מצליח זיך אַרויסצודרייען פון זייערע הענט. באָלעקן כאָפּן זיי. זיי זענען אים חושד, אַז ער, אַלס קריסט, העלפט ייִדן. זיי פאָדערן פון אים, אַז ער זאָל אָנווייזן די ערטער וווּ עס באַהאַלטן זיך אויס די ייִדן. באָלעק זאָגט צו די באַנדיטן: „איך בין דאָ צופעליק, געגאַנגען בין איך אויסהאַקן אַ שטיקל האָלץ צו דער ווירטשאַפט און אַלס סימן ווייזט ער זיי אָן אויף דער האַק, וואָס ער האָט מיט זיך מיטגענומען. 6 שעה האַלטן זיי אים אַ געבונדענעם. זיי פיניקן אים און דראָען, אַז זיי וועלן אים דערשיסן. באָלעק האָט אויסגעהאַלטן די ענויים און קיינעם נישט אויסגעגעבן, הגם ער האָט געווּסט פון עטלעכע ערטער ווי ייִדן באַהאַלטן זיך אויס.

אין אַ וואָך אַרום געלינגט דודן מיט דער הילף פון זעלביקן באָלעקן צו באַערדיקן מרימען, משהן און זייער קליין טעכטערל.

***

אויפן נייעם פלאַץ אונדזערן איז אויך נישט גוט. מיר טרעפן זיך דאָרטן מיט אַ יידישער משפּחה פון רעטשיץ. מיר האַלטן זיך צוזאַמען. מיר מוזן גיין פון איין אָרט אויפן צווייטן. מיר געפינען זיך אין אַ געגנט פון וואַסערן מיט בלאָ־טיקע אינדזלען. ס׳גייען אַרום קלאַנגען, אַז אין דאָרף אָזערסקי האָלט זיך אויף

אַ פֿאַרטיזאַנער־אָטריאַד אונטער דער אָנפירונג פון מיסורען, אַ קריסט פון שטעטל סערניקע. דער קאָמאַנדיר מיסורין איז אַ ליבער צו די יידן, וועלכע בלאָנקען זיך אַרום. ער דערלויבט זיי האַלטן זיך נישט ווייט פון אים, הגם דאָס באַשווערט גלייכצייטיק זיינע מיליטעריש אָפּעראַציעס. דער גאַנצער אָטריאַד באַשטייט פון הונדערט מאַן — ביקסן בלויז פאַר אַ העלפט.

מיר זענען אַן אָפּגערייסענע גרופּע. וועלן מיר געפינען דעם אָטריאַד? וועט מען אונדז אויפנעמען? מיט מרימס טויט איז איבערגעריסן געוואָרן די פֿאַרבינדונג צווישן אונדז מיט וואַסילן און טערעשקאָן. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווסט, איז וואַסיל צעריסן געוואָרן פון אַ גראַנאַט וואָס ער האָט געפונען אַויפן פּעלד. אין דער זעלבער צייט דערשיסן די דייטשן זיין ווייב. אירע צוויי ברידער בינדן זיין מיט שטעכלדראָט און פאַרברענען זיי לעבעדיקערהייט.

דודס אומקומען

אונדזערע פאַרבינדער זענען איצט די צוויי ברידער באָלעקס. זייער אומרויקע קלאָנגען גייען אַרום וועגן די אוקראַיניש באַנדעס־„פאַרטיזאַנער". זיי גייען אַרום און זוכן פון אינדזל צו אינדזל. זיי לויערן אויף אַלע וועגן. פון זיי איז שווער אין וואַלד זיך אויסצובאַהאַלטן, און אויב נישט אין וואַלד, טאָ וווהין זאָלן מיר גיין?

די באָלעקס דערציילן אונדז, אַז נישט ווייט פון אונדז, אין זעלבן וואַלד, אָבער אין אַן אַנדער ריכטונג האָבן די באַנדעס אויסגעהרגעט 40 יידן, אין דעם פרויען און קליינע קינדער. די באַנדעס האָבן אויסגענוצט דעם מאָמענט, וועז מיסורין מיט זיין אָטריאַד זענען אַוועק פון דעם אָרט אויף אַן אויפגאַבע קעגן די דייטשן און וועז די גרופּע יידן איז געבליבן אָן שוץ, האָבן זיי געמאַכט די שחיטה.

מיר יאָגן זיך אַרום פון איין אָרט אויפן צווייטן. ס׳איז פאַר פּסח. עסן באַקומען מיר פון צייט צו צייט ביי די באָלעקס. די זון וואַרעמט. דער שניי צעגייט. מיר דערנערן זיך מיט קליוקווע, רויטע ווינטער־יאַגדעס, וועלכע געפינען זיך אין מאָך אונטערן שניי. דער טייך האָרין לאָזט דאָס איין. איבערגיין אויפן צווייטן זייט, כדי אַריינצובאַקומען זיך אין דאָרף אָזערי איז שוין צו־שפּעט. נישטאָ קיין וועג אַהין. מיר טוישן זייער אָפּט די ערטער. אירע, (אַ פרוי וואָס איז געווען מיט אונדז), געפינט זיך שוין עטלעכע טעג ביי דער קריסטלעכער משפּחה באָלעקס. זיי באַהאַלטן איר אויס.

מיר באַשליסן צו גיין אין דאָרף אָזערסק כדי אָנצוגרייטן עסן, פּשוט אויס־בעטלען אַ שטיקל ברויט. גיין אין דאָרף פלעגן מיר נאָר דאָן, וועז די באָלעקס פלעגן אונדז צווויסן געבן, אַז מ׳קען אַהין גיין, ווייל מיסורין איז נישט ווייט.

דוד און איך לאָזן איבער אברהמלען אונטער דער אויפזיכט פון דער יידישער רעטשיצער משפּחה און גייען אין דאָרף. מיר נעמען מיט זיך עטלעכע זאַכן, וואָס מיר פאַרמאָגן נאָך, — אויסצוטוישן אויף שפּייז. אונדז געלינגט אַפילו פאַר די זאַכן צו באַקומען אַ שטיקל פּוטער פאַרן קינד. אין איין קריסטלעכער שטוב האָט מען שטאַרק געוואָלט וויסן אין וועלכן טייל וואַלד מיר געפינען זיך און צי דאָרט געפינען זיך אַ סך מענטשן. אונדז איז עס געוואָרן פאַרדעכטיק, אָבער מיר האָבן שוין גאָרנישט געקענט העלפן...

מיר קערן זיך אום אין וואַלד. כ׳פיל, גייענדיק, אַז עפּעס שפּירט מען אונדז נאָך, הגם כ׳זע גאָרנישט, ס׳איז דאָך וואַלד. שווער צוו באַמערקן פון צווישן די בוימער אויף אַ וויטן שטח. איך דערצייל דודן פון מיין חשד, ער באַציט זיך צו דעם נישט ערנסט. מיר קומען צוריק אויפן אָרט און טרעפן אַלעמען אין אָרדענונג.

כ׳פיל אַז דער מאַרש איבער די בלאָטעס מיט אַרומגעדרייטע פיס אין שמאַטעס (ווייל שיך האָבן מיר שוין לאַנג נישט) האָט אויף מיר געווירקט זייער שלעכט. כ׳באַקום היץ. מיר לייגן זיך אין די ביידלעך, געפלאָכטן פון צווייגן. ס׳איז שוין נאַכט. כ׳׳שלאָף כמעט נישט. כ׳פיל עפּעס אַ קאָשמאַר פון חלומות. כ׳שאַר זיך אַרויס פון ביידל און איך זע פונקט אַנטקעגן ברענען אַ פייערל. דאָס פייער ברענט כמעט אַ גאַנצע טאַכט, ביז טאָג. כ׳דערצייל עס דודן און זאָג אַז מ׳דאַרף אַוועקגיין. דוד זאָגט: אָדער דיר דוכט זיך, אָדער עמעצער פון דורכגייענדיקע פּאַרטיזאַנער האָבן אויפגעלייגט אַ פייער, כדי זיך צו דערוואַרעמען. דער גאַדאַנק וועגן פייער פּאַרפאַלגט מיך. ס׳איז שוין אַרום 10 אַזייגער פרי. כ׳וויל איבערצייגן דודן וועגן דער נויטוועגדיקייט אַוועקצוגיין פון דעם אָרט.

דוד זאָגט, אַז מיר וועלן גיין, ווען אהרל און נאָך איינער וועט קומען צו אונדז. זיי זענען אַוועק אויסשפּירן וואָס עס טוט זיך אויף יענעם זייט האָרין און וועגן דער מעגלעכקייט איבערצוגיין דעם טייך. מיר באַווייזן נאָך נישט צו פאַרענדיקן אונדזער שמועס און ס׳דערהערט זיך אַ שאָס, אַ צווייטער. מיר שפּרינגען אַרויס פון די ביידלעך. אין דער בהלה האָב איך פאַרגעסן מיטנעמען אברהמלען. יעדער פון אונדז לויפט אין אַן אַנדער ריכטונג. כ׳זע קיינעם נישט נעבן זיך. אָבער איך הער ווי אברהמעלע שרייט: מאַמע, נעם מיר, מ׳שיסט. כ׳קער זיך אום, איך באַמערק, שוין אויפגעלייגטע, נישט ווייט פון די ביידלעך אונדזערע שמאַטעס. אברהמעלע שטייט מיט די פיסעלעך אין וואַסער. אונדזער ביידל איז געשטאַנען האָרט ביי די בלאָטעס. איך כאַפּ דאָס קינד און לויף מיט אים טיפער צווישן די צווייגלעך. כ׳טרעף די רעטשיצער משפּחה, אָבער זייער זון זלמן און דוד פעלן. ס׳קומט צולויפן זלמן. ער איז טויט־בלאָס און צעטומלט. מיר פרעגן ווו איז דוד? מיר דערהערן פּלוצים אַ שרעקלעכן געשריי — אַ האָז לויפט דורך.

מיר ווארטן עטלעכע שעה. דוד קערט זיך נישט אום; כ׳זאָג, אַז דאָס האָט געשריען דוד. זיי, די רעטשיצער זאָגן, אַז מיר האָט זיך געדוכט, דאָס האָט געשריען אַ פויגל... ס׳איז נאַכט. דוד איז נישטאָ. זלמן מיט זיין טאַטן גייען אַוועק צו באַלעקן. זיי קומען צוריק מיט אים און פירן אונדז איבער נאָנט צום רעטשיצער דאָרף, וועלכער ליגט אין אַ זומפיקן אָרט, אין אַ וועלדל פון יונגע בערעזע־ביימער. כ׳טראָג אַברהמלען אויפן פּלייצע. מיר זענען פונווייטנס אַ רויך פון דעם אינדזל ווו מיר זענען געווען. כ׳גיי צוריק אַהין. אברהמלען לאָז איך איבער ביי דער רעטשיצער משפּחה. כ׳קום צום אָרט: דאָס גראָז איז פאַרברענט, די ביידלעך שטייען, ווייל זיי זענען אויפגעשטעלט פון נאַסע צווייגן. דודן זעט מען נישט. אין ביידל האָט איך נישט אַריינגעקוקט. אירע קומט צוריק צו אונדז.

מיר זענען שוין דריי טעג אויפן נייעם פּלאַץ. דוד איז נישטאָ. כ׳וויל כאָטש וויסן ווו זיין געביין אין אַהינגעקומען. באַלעק קומט צו אונדז. כ׳בעט זיך ביי אים, ער זאָל מיר דערציילן דעם אמת, ווייל כ׳פאַרשטיי, אַז ער ווייס דאָך פון

אַלץ. ער האָט מיר דערציילט פונעם גרויסן אומגליק. מיר גייען אויף דעם אָרט, ווו דוד ליגט שוין עטלעכע טעג אַ טויטער.

דער אַלטער יִיד (זלמנס טאַטע) גייט מיט אונדז — ער קען דעם וואַלד, איך און אירע גייען מיט. מיר קומען צום אָרט, כ׳לויף צום ביידל און איך געפין דודן ליגנדיק מיטן פּנים אַראָפּ, די הענט האַלב אָפּגעברענטע פאַרדרייט אויף הינטן, אויך דער לינקער פוס — אַ האַלב־אָפּגעברענטער. כ׳דריי אים איבער, ניין... כ׳האָב נישט געשריִען און נישט געווויינט... דער אַלטער מיט אירען שטייען שווייגנדיק נעבן מיר. אויך אַנדערע טיילן פון זיין קערפּער פעלן. כ׳גלעט אים און דער אַלטער יִיד מיט אירען גראָבן מיט די הענט אַ שטיקל קבר. כ׳מוז העלפן. ס׳איז בייטאָג. כ׳קען דאָך נישט איינשטעלן זייערע לעבנס. מיר וויקלען איין דודן מיט זיינע שטיקלעך ביינער אין אַ רעדניע וואָס דער אַלטער האָט מיטגענומען, מיר באַער־דיקן אים און גייען אַוועק.

איך כאַפּ אברהמלען אויף די הענט און איצט ווין איך... אברהמעלע פרעגט: מאַמע, וואָס ווייַנסטו? אברהמעלע מוז דאָך וויסן אַז זיין פאַפּאַ איז שוין נישטאָ. כ׳זאָג דעם קינד: מ׳האָט געהרגעט דיין פאַפּעלע (אַזוי פלעגט ער אים רופן). און אויף מאָרגן האָט מיר אברהמעלע אין עלטער פון נישט קיין פולע $3\frac{1}{2}$ יאָר, געפרעגט און געהאַט צו מיר אַ טענה: מאַמע, פאַרוואָס האָסטו גענאָזן גיין דעם פאַפּקא מ׳זאָל אים הרגענען. כ׳קען אים נישט געבן צו פאַרשטיין ,אַז נישט איך בין די שולדיקע. זיין קינדערשער געדאַנק וועט עס נישט אויפנעמען... ס׳איז פרילינג. דאָס אָרט ווו מיר געפינען זיך צעבליט זיך...

דוד איז אומגעקומען דעם 21טן אַפּריל 1943.

ס׳איז שוין באַלד שבועות. עס קומען די באָלעקס, אָבער זיי דערציילן אונדז פאַרשידענע נייעס, וועלכע זענען נישט גינסטיק פאַר אונדז. אהרל איז געגאַנגען צו אונדז און איז דערשאָסן געוואָרן נישט ווייט פון רעטשיצע דורך אוקראַינער.

אברהמעלע ווערט פאַרשוווונדן

ס׳איז דער 4טער יוני. דער טאָג איז אַ ווארעמער. ס׳באַווייזן זיך שוואָמען אין וואַלד. אַ נייער אַרטיקל צום עסן. מיר האָבן כמעט נישט מיט וואָס זיך צו דערנערן. ס׳איז אינדערפרי. מיר זיצן אַלע אויפן גראָז. אברהמעלע שפּילט זיך נעבן אונדז. אַרום אונדז געדיכטע הויכע קוסטעס. אברהמעלע בעט מיך כ׳זאָל אים דערלויבן אויפהייבן אַ שטעקעלע. כ׳דערלויב אים. ס׳ווערט פּלוצים אַוונט. אירע גיט מיך עפּעס אַ פּרעג. כ׳דריי אויס צו איר מיין קאָפּ, אין דעם מאָמענט דערזע איך אַז דאָס קינד איז נישטאָ. דער ווינט שטאַרקט זיך, די ביימלעך בייגן זיך אין דרייען. כ׳רוף אברהמלען — קיינער ענטפערט מיר נישט. מיר ווארפן זיך אים זוכן אין אַלע ריכטונגען. ווי האָט אברהמעלע געקענט אין דעם אויג־בליק אַנטרונען ווערן און פון ווערן? אונדזערע רופן אויפן קול האָט גארנישט געהאָלפן. ס׳איז שוין אַוועק דער טאָג. ס׳פאַלט צו די נאַכט. כ׳זיץ אַ גאַנצע נאַכט, דער ווינט האָט זיך איינגעשטילט. אפשר אין דער נאַכט־שטילקייט וועל איך דערהערן זיין געוויין. שטיל, ווי אין אַ קבר.

ס׳איז שוין שבת. מיר זוכן ווידער. ס׳איז שוין דער שבת אויך אַוועק. דאָס קינד איז נישטאָ. מיר גייען — זלמן, אירע און איך צו באָלעקן, אָנזאָגן מיין אומגליק. אַז מיר זענען צו זיי אָנגעקומען איז שוין די נאַכט צוגעפאַלן. אַ ליכ־טיקע נאַכט, כאָטש קלייב פּערל. די באָלעקס זאָגן אונדז צו, צו קומען זונטיק פרי מיט זייער הונט. זיי זענען באַוווסטע יעגערס און וואַלד־קענער. זיי האַלטן וואָרט. אַ גאַנצן טאָג זוכן מען, אָבער קיין שפּור פון אברהמלען נישט געפונען.

כ׳בין שוין אַליין. נישטאָ חיהלע, נישטאָ מרים מיט משהן, נישטאָ דוד, און נישטאָ דודס מאַמע און אברהמעלע, מיין אומגליקלעך קינד, איז אויך נישטאָ. מיינע כוחות גייען ביסלעכווייז אויס. שוין צוויי וואָכן נאָך אברהמעלעס פאָר־שווינדן. אָך, ווי איך בין מקנא אַלע מיינע טויטע. איך דאַרף זיך נאָך מאַטערן, ווי לאַנג?

אין יענע מטורפדיקע טעג, אין דער פינצטערער תקופה פון מאָרד און רציחה, האָט זיך געשאָפן אַ מצב, וואָס קיין „נייטראַלע׳ זענען כמעט ווי נישט געווען. דער גרעסטער טייל פון דער אוקראַינישער באַפעלקערונג האָט זיך אַנ־געשלאָסן צו די איינע פון די דריי כוחות וועלכע האָבן אָפּערירט אין דער סביבה. אַ טייל האָט מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן, אַ טייל איז אַוועק צו די סאָוועטישע פּאַרטיזאַנער, אַ טייל האָבן זיך פאָרמירט אין באַנדעס אונטער דער אָנפירונג פון איינעם אַ דאָרפישן רוצח מיטן נאָמען בולבאַ. זייַנע רוצחים־באַנדעס זענען געווען באַקאַנט אין דעם געגנט: בולבאָוועצעס.

ס׳קומען די באָלעקס און דערציילן: איינער פון די צוויי ברידער, דער עלטערער, איז צוגעטראָטן צו די דייטשן און אין אַ קאַמף קעגן אוקראַינער באַנדעס איז ער געהרגעט געוואָרן. דער יינגערער באָלעק, האָט אונדז נאָך מיט אַ צייט פּריער דערציילט, אַז די באַנדעס פאַרפאָלגן אויך אים. די לעצטע נעכט שלאָפט ער שוין אויך נישט אין דער היים, אויס מורא, אַז זיי זאָלן אים נישט באַפאַלן. אויף צומאָרגנס, קומט צו אונדז דער יינגערער באָלעק אַ צעטראָגענער, ער איז שטאַרק דענערווירט און זאָגט צו אונדז: „ספּאַסייטעס קאַק מאָשעטע״ (ראַטעוועט זיך ווי איר קענט נאָר) — גייט צו מיסורין, זיין אָטריאַד געפינט זיך איצט נעבן סאַרניק, דאָרטן וועט איר זיך אויפהאַלטן צוזאַמען מיט די יידן, וועלכע האָבן זיי שוץ. — „פון דאַנען גייט וואָס גיכער אַוועק, ווייל די ערד ברענט אַרום פון די באַנדעס״.

וואָס איז מיר שוין דער אונטערשיד? קיין כח איז שוין נישטאָ און פאַר וועמען און צוליב וועמען — אויך נישטאָ. די רעטשיצער משפּחה מיט אירען באַשליסן אַוועקצוגיין נאָך די זעלבע נאַכט. דער אַלטער קען אויסגעצייכנט גוט דעם געגנט, אַ געבוירענער איז ער אין די ערטער. איך וויל נישט מיטגיין נאָך וואָס? זיי צווינגען מיך און איך שלעפּ זיך נאָך און מאַדנע: כ׳בין געגאַנגען און כוחות זענען מיר צוגעקומען — פון וואָס?

פינצטערע נאַכט, זומפן, וואַסערן, וועלדער. מיר גייען און גייען. דער אַל־טער פירט אונדז. די נאַכט איז פאַרשוווּנדן. מיר גייען אין מיטן העלן טאָג איבער פעלדער און פאַרבייַ דערפער. אויס פחד... „פרייהייט״, דער אַלטער יידּ, פירט עטלעכע לעבנס פון מענטשן, וועלכע דאַרפן זיך נאָך מאַטערן. מיר זעצן זיך

אָפּרוען נעבן אַ גויישע שטוב, זיי גיבן אונדז עסן. מיר גייען ווייטער. אומבא־קאנטע פּאָר מיר ערטער. טיפּע זאַמדן, קוים וואָס מיר שלעפּן אונדזערע פּיס. וואַסערן, זומפּן, זאַמדן, וואָס איז מיר שוין אַן אונטערשיד.

מיר קומען נענטער צום באַשטימטן אָרט. אָבער דאָ דערוויסן מיר זיך, אַז מיר דאַרפן גיין ווייטער, ווייל מיסורין מיט זיין אָטריאַד שטייען נישט אַ לענגערע צייט אויף אין פּלאַץ. זיי בייטן די ערטער, זיי באַוועגן זיך כסדר. מיר טרעפן אויך נישט דאָס ביסל יידן, וואָס שלעפּן זיך נאָך נאָך אים.

סוף־כל־סוף קומען מיר צו דעם פונקט, אָבער דאָס ביסל יידן, בערך אַ הונדערט מאַן אין צאָל: פרויען, קינדער און זקנים, זענען שוין ווייטער גרייט אין וועג. גאָט, אָט דאָס איז פּאַרבליבן?... דער גאַנצער יונגער דור ליגט אין דער ערד און דאָס הייפל דאַרף עס קעמפן קעגן צוויי שונאים, ווייל דער גורל ווייל זיי נישט אונטערטראָגן די מתנה — דעם טויט...

כ׳טרעף צווישן די יידן דודס אַ חבר פון האָראָדאָק, מיכל פּעלדמאַן. כ׳ווייס נישט, דורך וועלכע ניסים ער האָט זיך געראַטעוועט פון דער שחיטה אין האָראָדאָק. ער לויפט צו צו מיר און ער גיט מיר אַ פּאָר הייסע קאַרטאָפל, וואָס זיי האָבן נישט באַווייזן אויפצוועסן, ווייל מ׳דאַרף גיין ווייטער. די יידן טראָגן מיט זיך די געשיר: אַ טעפּל, אַ קריגל, אַ בלעכענע פּושקע, מ׳זאָל האָבן אין וואָס צו קאָכן. מיר גייען... מיר קומען צו צו אַ דאָרף.

די שוצלאָזע מחנה יידן באַשוועכט מיסורינען אין זיינע קאַמפן קעגן די דייטשן. ער גיט אַרויס אַ באַפעל זיך צו האַלטן 5 קילאָמעטער ווייט פון אים, כדי זיי זאָלן אים נישט זיין קיין עוועניטועלע שטערונג.

מיכל האָט געהאַט אַ צוטריט צום אָטריאַד. מיט אים איז אויך פּאַראַן אַ סערניקער מיידל, אירא, פון אַ יאָר 18 און אויך אַ דאָמבראָוויצער יונגערמאַן, מיטן נאָמען פּיניע. ס׳זענען אויך געווען עטלעכע יידישע בחורים אין מיסורינס פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד און זיי איז דערלויבט געווען צו האַלטן זיך נאָנט פון זייערע „ווייבער". מ׳רופט זיי די „פּריווילעגירטע". עס ענדיקט זיך דער טאָג. אַלע יידן בלייבן אין דאָרף. די פּאַרטיזאַנער זענען ווייט פון אונדז, אַ 5 קילאָמעטער אין וואַלד. מיר זענען אויף הפקר.

מיכל קומט צו רייטן אויף אַ פערד און זאָגט עפּעס פּיניען. ער קומט אויך צו צו מיר און זאָגט מיר, אַז איך זאָל מיט אירען נאָכגיין פּיניען און ער וועט אויפן פערד רייטן פון ווייטן און ווען ער וועט אונדז געבן אַ צייכן מיטן האַנט, זאָלן מיר זיך דאָרט אָפּשטעלן. שפּעטער ביינאַכט וועט ער קומען צו אונדז און מ׳וועט זען וואָס מ׳האָט ווייטער צו טון.

מיכל וואָרנט אונדז, אַז מיר זאָלן אים גוט נאָכקוקן, ווען ער וועט דעם צייכן געבן, און מיר זאָלן נישט פּאַרקריכן טיפּער אין וואַלד, ווייל דאָרט איז פּאַראַן אַ צווייטע פּאַרטיזאַנער־גרופּע „שטשאַראָווצעס", וועלכע האָבן פּיינט יידן און ווען זיי כאָפּן אַ יידּ, שלאָגן זיי אים מכות־רצח. מיר גייען. אירע האָט אין אָטריאַד אַ באַקאַנטן דאָקטאָר. זי האָפּט מיט זיין הילף צו פּאַרבלייבן אַלס סאַניטאַרקע. פּיניע גייט לעבן איר, ביידע שמועסן. ער וועבט שוין זיינע נישט ריינע פּלענער אין באַצוג צו איר...

מיכל איז אַוועקגעפאָרן. מ׳זעט אים נישט. הגם דער אָרט אַ נייער, די גאַנצע אומבאַקאַנט, אָבער מיכל האָט זייער זאַכלעך אויסגעמשלט. מיר קומען צו צו דעם אָרט און איך באַמערק אַז מ׳דאַרף זיך דאָ אָפּשטעלן. פּיניע פאַלט אָן אויף מיר כ׳זאָל זיך נישט מישן, ער ווייס בעסער... מיר גייען ווייטער אַלץ טיפער אין וואַלד מיט דעם זעלבן וועג. מ׳זעט נישט קיין סוף. שוין מער ווי אַ שעה ווי מיר גייען. כ׳מאַך אויפמערקזאָם, אַז מיר זענען שוין ווייט פאַרגאַנגען. לאָמיר גיין צוריק, לייג איך פאָר. פּיניען פאַסט עס נישט לויט זיינע פלענער... ער וואַרפט זיך צו מיר שלאָגן, בכן, איך האָב אים צעטומלט. איך האָב אים געענטפערט: נאָר ניט הייבן די הענט, ווייל איך קען געבן צוריק... דער פּחדן האָט זיך דערשראָקן. ער האָט די הענט אַראָפּגעלאָזן. מיר גייען צוריק. מיר קומען אויפן אָנגעוויזענעם אָרט ווו מיר האָבן געדאַרפט פּריער זיך אָפּשטעלן און טרעפן דאָרט, צוזאַמען מיט דער גרופּע ייִדן, אויך מיכלען. פּיניע הויבט אָן צו דערציילן מיכלען די גאַנצע געשיכטע און אַז איך בין די שולדיקע. איך דערציילּ אויך מיכלען וועגן זיין וועלן מיר שלאָגן.

ס׳איז נאַכט. מיר זענען פון ווייטן, צום ערשטן מאָל, אַ לאַגער פון פאַרטיזאַנער מיט די צעלייגטע פייערן. די פּריווילעגירטע, צוזאַמען מיטן אָטריאַד. אירע, פאַרשטענדיקט זיך מיטן דאָקטאָר. מ׳דערלויבט איר צו זיין צוזאַמען מיט די אויסדערוויילטע (פּריווילעגירטע). אירע קען נישט באַשליסן ווי אַזוי צו האַנדלען, זי איז אין אַ פאַרלעגנהייט: צי זאָל זי בלייבן מיט די פאַרטיזאַנער, קען זי דאָך מיר נישט לאָזן אַליין. עפּעס בינדט דאָך אונדז אַזוי פיל יסורים. כ׳העלף אירען אַרויס. כ׳רעד איר איין זי זאָל גיין צו זיי, איר זאָל ניט אַרן פאַר מיר. אירע גייט אַוועק. כ׳וועל מאָרגן פרי קומען צו דיר, זאָגט זי.

כ׳לייג זיך נעבן אַ בוים אַליין. נישט ווייט פון מיר, נעבן אַ צווייטן בוים, ליגט אַ פרוי. מיר הייבן אָן צו רעדן אייניע צו דער צווייטער. מיר ליגן שוין ביידע אונטער אַין בוים. ס׳איז היימלעכער... אַזוי איז מען איבערגעשלאָפן די נאַכט.

ס׳קומט אירע מיר באַזוכן. זי ווייס נאָך נישט צו מ׳נעמט איר צו ענדגילטיק אין אָטריאַד, אָבער זי איז שוין אַ סך מונטערער. איר איז שווער זיך צו שיידן מיט מיר, זי ווייניט זיך פאַנאַנדער. ס׳קומט אויך מיכל. ער דערציילט מיר, אַז ס׳קלייבט זיך אַ גרופּע צו גיין זוכן אַ סאָוועטישן, גרויסן, פאַרטיזאַנער־אָטריאַד, וועלכער איז דאָ פאַרבייגעגאַנגען, זיי נעמען אַלעמען צו, אַפילו קינדער אין עלטער פון 13 יאָר. מיכל פרעגט מיך אויב כ׳וויל מיטגיין. כ׳בין מסכים. די גרופּע, זאָגט ער, באַשטייט נישט מער ווי פון 9 מאַן.

אויפן צווייטן טאָג קומט מיכל און פירט מיר צו דער גרופּע. פיניע איז צווישן די 9 מאַן. וועג איך דערזע אים, פאַרבייס איך מיט די ליפּן. מיכל באַמערקט עס און ער זאָגט צו מיר: האָב נישט קיין עגמת־נפש, איך בין דאָ דער פירער, איך וועל אים באַרויקן... כ׳באַווייז זיך נישט צו געזעגענען מיט אירען. אַזויפיל אומגליקן צוזאַמען האָבן מיר דורכגעמאַכט, איצט אַזאַ פלוצימדיקע צעשיידונג. (נאָך דער באַפרייונג באַגעגן איך אירען אין ראָקיטנא, זי דערציילט מיר, אַז אין מיסורינס אָטריאַד האָט מען איר נישט צוגענומען. אירע איז פון פאַך אַ בוכהאַלטערן. דער ענטפער פון קאָמאַנדיר איז געווען: „אַז מיט ציפערן

פאַרבאַנדאַזשירט מען נישט קיין ווונדן". אירע איז געצוווּנגען גיין צוריק צו דער מחנה ייִדן, וועלכע האָט זיך נאָכגעשלעפּט דעם אָטריאַד).

מיר גייען. די געגנט איז פאַר אונדז אומבאַקאַנט. לויט די ידיעות, האָבן מיר געדאַרפט דורכגיין 25 קילאָמעטער, כדי צו טרעפן דעם געזוכטן אָטריאַד, א. נ. פיאָדאָראָוו טשערניגאָווער. מיר קומען צום באַשטימטן פּונקט. אמת, זיי זענען דאָ געווען און שוין אַוועק. די גויים זאָגן אונדז, מיר זאָלן ווייטער גיין, מיר וועלן זיי דעריאָגן. מיר יאָגן, און אָן אַ סוף, אומעטום פאַרשפּעטיקן מיר זיי. אַ ביטערע לאַגע. מיר גייען אין מיטן העלן טאָג, אָן שום שוץ, אַרום אונדז פול מיט שונאים, מיר גייען אָפּגעריסענע מענטשן צווישן די דייטשן און בולבאָווצעס, וועלכע לויערן אויף אַלע וועגן און די וועגן זענען אונדז אומבאַקאַנט. קיין צוריק איז נישטאָ. דער וועג אויף צוריק איז אַרומגעשטעלט מיט די זעלבע סכנות.

מיר דאַרפן איבערגיין אַ טייך. דער טייך איז ברייט און דער בריק — צעריסן. מיר פאַרבאַהאַלטן זיך צווישן קוסטעס און אָבסערווירן... אויפן צווייטן זייט טייך שטייען יונגע שקצים נעבן אַ לאָדקע. מיכל האָט אַ מיליטערישע היטל אויפן קאָפּ. ער גיט אַ געשריי צו זיי, זיי זאָלן צופירן די לאָדקע אויף דער זייט ווו ער שטייט. זיי פאָלגן זיין באַפעל און דאָ זענען מיר אַרויס פון באַהעלטעניש. די לאָדקע איז געווען זייער אַ גרויסע, מיר האָבן זיך אַלע אַריינגעזעצט אין איר און איבערגעפאָרן דעם טייך.

פון די שקצים האָבן מיר באַקומען אינפאָרמאַציע. מיר גייען ווייטער. מיר נעכטיקן אין וואַלד... מיר האָבן שוין געמאַכט איבער הונדערט קילאָמעטער און צום ציל נישט דערגרייכט.

מיר קומען אָן אין אַ דאָרף ווו ס'האָב זיך אויפגעהאַלטן פּאַרטיזאַנער א. נ. פון„דיאַדיאַ פּעטיאַ". זיי זאָגן אונדז, אַז די „פיאָדאָראָווצעס" (פיאָדאָר טשערני־גאָווערס אָטריאַד) שטייען 15 קילאָמעטער בערך פון זיי, אָבער זיי ווייסן נישט צו מיר וועלן זיי טרעפן; אויב מיר וועלן זיי נישט געפינען, זאָלן מיר מער ווייטער נישט גיין, ווייל ס'איז געפערלעך, דאָרט גראַסירן באַנדעס בולבאָווצעס. די פּאַרטיזאַנער פון „דיאַדיאַ פּעטיאַ" נעמען נישט אָן קיין פרישע מענטשן אין זייער מחנה.

מיר זענען אויסגעמאַטערטע. דער טאָג איז אַ שרעקלעך הייסער, אָבער מיר באַשליסן גלייך צו גיין, ווייל קוים פאַרשפּעטיקן מיר זיי איצט איז פאַראַן אַ סכנה אַריינצופאַלן צו די בולבאָווצעס. מיר פאַרשנעלערן אונדזער גאַנג. קיין סך שוין נישט געבליבן צום אָניאָגן זיי.

פּלוצים דערהערן מיר אַ געשריי: „סטאָי, קטאָ אידיאָט?". מיר בלייבן שטיין. מ'פרעגט אונדז פון ווייטן, ווער מיר זענען און וווהין גייען מיר? זיי באַפעלן אונדז זיך נישט צו רירן פון אָרט. מיר זעען נעבן דעם פּאַטרול אַ מאַשין־געווער... מיכל זאָגט אַז מיר האָבן זיי דעריאָגט. פּיניע זעט שוין פאַר זיך פינצטערע בילדער: אפשר בולבאָווצעס, זאָגט ער.

מיר בלייבן שטיין, מיר רירן זיך נישט פון אָרט און וואַרטן אין שפּאַנונג. אויפן וואָגשאָל איז אונדזער לעבן און טויט... ס'קומען אַרויס צו אונדז דריי מענער, 2 עלטערע און איינער אַ פעסט־געבויטער יונגערמאַן, מיט אַ מילדן פּנים.

זיי הויבן אונדז אָן אויספרעגן. מיר בעטן זיי, זיי זאָלן אונדז צונעמען אין זייער אָטריאַד, אָדער אונדז צעשיסן אויפן אָרט, ווייל קיין צוריק איז פֿאַר אונדז נישטאָ. זיי פרעגן נאָך אַמאָל איבער צו מיר זענען אַלע יידן, צו עס איז נישטאָ צווישן אונדז קיין אַנדער נאַציאָנאַליטעט. מיר ענטפערן אַז מיר זענען דאָ אַלע יידן. אייגער פון די דריי, דער יונגער איז געווען נאַטשאַלניק אַסאָבאָווֹ אָטדעלאַ (שעף פון דער באַזונדער אָפּטיילונג). זיי האָבן זיך שטיל באַראַטן צווישן זיך. נאָכדעם האָבן זיי אונדז איינגעלאַדן אין זייער משפחה, ד. ה. אין אָטריאַד. מיר גייען זיי נאָך. מיר זענען אַ סך פֿאַרטיזאַנער, אַלע אַזעלכע ליבלעכע, זיי קוקן אויף אונדז און שמייכלען.

געפֿאַקטע וועגענער, כמעט אַלע מיט געווער. מ׳האַלט אונדז אין אַ באַזונדער גרופּע. אייגער פון די דריי וואָס האָט אונדז באַגלייט איז מיט אונדז. ער פרעגט זיך צי מיר ווילן עסן, מיר ענטפערן: ניין, און עס ווילט זיך דווקא. מיר זענען טויט־הונגעריק. ער מעלדעט אונדז, אַז באַלד וועלן מיר גיין וווייטער. דער מאַרש — נישט קיין גרויסער, סך־הכל 25 קילאָמעטער. אוי, די פיס זאָגן זיך אָפּ צו פאָלגן, אָבער מ׳גייט, מ׳גיט זיך נישט אונטער. מ׳איז דאָך גליקלעך צוגעקומען צום ציל. מיר האָבן אַ היים באַקומען... מיר טרעפן אָן צאָלרייכע אָטריאַדן, וועלכע גייען אונדז אַנטקעגן מיט פאַנאַנדערגעווויקלטע רויטע פענער. דאָס האָבן זיך צונויפגעקליבן אַלע באַטאַליאָנען פון פּיאָראָוון אויף איין פּלאַץ. מיר קומען אויך צום זעלבן זאַמלפּונקט.

ס׳איז שוין נאַכט. מ׳צעלייגט קאָסטיאַרן (פייערן). מ׳ברענגט פאַר אונדז אין אָן עמער געקאָכט עסן, אין דעם פלייש און אויך ברויט. נעבן אונדז שטייט די גאַנצע צייט אַ פּאַרטיזאַן מיט אַ ביקס. דאָס באַומרויקט אונדז. מיר רעדן צווישן זיך רוסיש, ווייל מיר ווילן נישט מ׳זאָל אונדז אין עפּעס פאַרדעכטיקן. ס׳קומט צו צו אונדז איינער פון די דריי עלטסטע, דער זעלבער, וואָס איז געגאַנגען מיט אונדז אין דעם מאַרש און זאָגט: באַלד וועט אייך באַזוכן איינער אַ יידישער טאַווארישטש. און ווירקלעך, ס׳קומט צו אַ הויכער מאַן מיט אַ שינעל אויף די פלייצעס, ער באַגריסט זיך מיט אונדז און רעדט צו אונדז פֿראָסט יידיש, מאַמע־לשון, מיט אַ רוסישן אַקצענט. מ׳זעט, אַז ס׳קומט אים אָן שווער דאָס רעדן אויף יידיש. ער שטעלט זיך פאָר מיטן פאַמיליע־נאָמען סאַבאַשעוויץ, אַ יידּ פון מאָזיר, נעבן האָמעל. ער טרייסט אונדז, טרערן שטייען ביי אים אין די אויגן. ער באַרויקט אונדז. הונדערטער קילאָמעטער, זאָגט ער צו אונדז, זענען זיי שוין דורכגעגאַנגען און דאָס איז דאָס ערשטע מאָל ווי זיי טרעפן אָן אונדזערע עטלעכע יידן. ער ווינטשט אונדז אַ גוטע נאַכט און ער גייט אַוועק.

די וואָך נעבן אונדז שטייט נאָך אַלץ. דער עלטסטער קומט צו אונדז און פרעגט צו מיר האָבן מיט וואָס זיך צוצודעקן. מיר ענטפערן, אַז מיר האָבן...

מיט אַ טאָג שפּעטער נעמט מען אַראָפּ די וואָך איבער אונדז. מ׳גלידערט אונדז איין אין אָטריאַד. איך ווער צוגעטיילט צום פינפטן קיראָווסקן באַטאַליאָן, רעשטע ראָטע, ערשטער וווזוואָד. מיר גיבן איבער שריפטלעך יעדער זיין לעבנס־ביאָגראַפיע. אַזאַ פאַראַדעגונג איז געווען פון שטאַב. די באַציונג פון די קאָ־

מאַנדירן צו אונדז איז אַ גוטע. איך אַרבעט דערווייל אין קיך. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן מיין נייער פֿאַרטיזאַנער־לעבן.

אונדזער באַטאַליאָן איז אַ באַוועגלעכער. זעלטן וועט מ׳בלייבט שטיין אויף איין אָרט אַ פּאָר טעג, מ׳האַלט כסדר אין איין גיין. שפּעטער, וועט מ׳האָט אונדז צוגעטיילט ביקסן, האָבן מיר זיך דערווויסט, אַז אונדזער באַטאַליאָן האָט אַ ספּעציעלע אויפגאַבע פון אויספילן דיוועַרסיע־אַרבעט און דעריבער באַוועגט מען זיך אָן אַן אויפהער פון איין אָרט צום צווייטן.

ס׳זענען שוין דאָ פּרעסטלעך. ס׳דערנענטערט זיך דער ווינטער. איך גיי באָר־וועס. אַ גרויסע צאָל קריסטלעכע פֿאַרטיזאַנער האָבן אויך נישט וואָס אָנצוציען אויף די פּיס. בייטאָג זענען די מאַרשן לייכטער. מ׳זעט ווי צו גיין און מ׳פֿאַרהיט די באַרוועסע פּיס פון אָנצושלאָגן זיך אָן שטיינער און דערנער. ערגער איז דאָס גיין אין וואַלד, אין פינצטערע נעכט. מ׳זעט נישט די מכשולים אויפן וועג. איך צוהאַק מיינע פּיס אָן בוימער וועלכע ליגן אויסגעלייגט, כ׳צעשטעך זיי אָן נאָדל־בלעטער. מיינע פּיס בלוטיקן, זיי זענען אין איינע וווּנדן, נישטאָ מיט וואָס זיי אָרומצובאַנדאַזשירן. די נעכט זענען פּראָסטיקע. די קעלט שטשיפּעט אין אַלע גלידער. נישטאָ קיין עצה...

אין קיך, ווו כ׳האָב געאַרבעט, האָט מען איינמאָל געבראַכט אַ בהמה און איר געקוילעט. ס׳פֿאַלט מיר אין אַ גליקלעכער געדאַנק: כ׳שנייד אויס פון איר פּעל 2 שטיקלעך און מאַך אין זיי לעכלעך, כ׳האָב געקריגן שטריקלעך מיט שמאַטעס און אויפגענייט אַ פּאָר לאַפּטשעס. זייער עלאַסטיש זענען געווען די לאַפּ־טשעס. ביינאַכט, אין די מאַרשן איבער זומפּן פלעגן זיי זיך אויסצִיען, גרויס און לאַנג זענען זיי געווארן. בייטאָג, ווען די זון פלעגט ווארעמען, פלעגן זיי זיך אייגטריקענען און ווערן אַזוי קליין, אַז מ׳האָט די פוס נישט געקענט אַרייגשטעקן אין זיי.

די ערשטע אָפּעראַציע אין וועלכער איך האָב זיך באַטייליקט איז געווען אויף דאָס שטעטל שאַצק. דער קאָמאַנדיר פון מיין ראָטע שיקט פּאָר מיר, דורך זיין ווייב, אַ פּאָר טופל און אַ קליידל. די ווונדן אויף די פּיס היילן זיך ביסלעכווייז אויס. מיר געפּינען זיך אין וואַלין. אונדזער הויפּט־ליניע איז דער שאָסיי קאָווועל־בריסק. אונדזער אַרבעט איז: רייסן דעם שונאס באַנען, בריקן, א. אַ. וו. אָבער די „בולבאָווצעס" שטערן אונדז אַ סאַך מאָל אין די אויפגאַבעס.

מיט די דייטשן מיידן מיר אויס צו פירן אָפּענע קאַמפֿן, דאַקענן פירן מיר מיט די אוקראַיניש באַנדעס (בולבאָווצעס)) אומאויפהערלעכע מלחמות. מיר האָבן אַ באַפעל פון דער העכערער מאַכט די באַנדעס צו פאַרניכטן. זיי זענען פּאָר אונדז געפערלעכער ווי די דייטשן, ווייל ווי אַרטיקע אייגווויגער, וויסן זיי גוט אַלע וועגן און קענען אַלע פונקטן אין די וועלדער. מיר האַלטן זיי כסדר אויפן אויג.

אָט אַזוי בין איך אַריינגעצויגן געווארן אין נייעם לעבן, מיט אַנדערע זאָרגן. ס׳איז נישטאָ די מורא פאַרן שאָרך פון אַ בלעטעלע. דו ביזט אַ זעלנער אין דער פאַרטיזאַנער־אַרמיי, דו ביזט באַוואָפנט, דו קעמפּסט, מיין לעבן האָט באַקומען אַ זין... אָבער דו מוזט זיין שטענדיק גרייט אויסצופירן מיט דער גרעסטער

פּינקטלעכקייט די שבועה, וועלכע כ׳האָב געגעבן דער פּאַרטיזאַנער־אַרמיי, כ׳היט עס שטרענג אָפּ, וועז מ׳שטייט אויף שמירה מוז מען זיך צוהערן צו יעדן שאָרך, ווייל הונדערטער לעבנס זענען אָפּהענגיק פון דיין וואַכזאַמקייט, — וועז דו אַר־בעטסט אין קיך, מוזטו אין זינען האָבן, אַז צו דער באַשטימטער צייט, צו דער מינוט, זאָל דאָס עסן פאַר דער אָפּטיילונג זיין פּאַרטיק, די געשירן אינגעפּאַקט, ווייל מ׳דאַרף גיין אויף פּרישע אויפגאָבעס.

כ׳באַקום ביסלעכווייז צוריק אַ מענטשלעכן אויסזען אוז ווי ריכטיק דער נאָטשעלניק פון דער באַזונדערער אָפּטיילונג האָט צו מיר געזאָגט: „אין דיין נייעם לעבן מוזטו טראַכטן וועגן הייגט אוז נישט פון נעכטן". פאַרגעס, זאָגט ער צו מיר, אין אַלע דיינע אומגליקן, פאַרגעס דעם פינצטערן נעכטן, אַ טרייסט וועלן מיר אַלע געפינען אין דער נקמה איבערן דעם גרויזאַמען שונא.

1944. מיר באַקומען געוואָר, אַראָפּגעוואָרפן פון רוסישע אַראָפּלאַנען. די פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג ווערט אַ ריזן־כוח. אונדז קומט אויס צו קעמפן אויף צוויי פראָנטן: מיט די דייטשן אוז מיט די בולבאָווצעס. די דייטשע אַרמייען יאָגט מען פון אַלע פראָנטן. די בולבאָווצעס פאַרשטאַרקן זייער טעטיקייט קעגן אונדז. זיי ענען פאַר אונדז אַ גרעסערע פלאָג ווי די דייטשן. טאָג־טעגלעך שטויסן מיר זיך ן אויף זיי. מיר באַוואָכן אַן אַראָדראָם אויף וועלכן ס׳דאַרפן זיך אַראָפּלאַזן כאָוועטישע אַראָפּלאַנען, וועלכע ברענגען פאַר אונדז געוואָר אוז נעמען צו זונדזערע פאַרוווונדעטע. פּלוצים קומט אַ באָפּעל, אַז מיר זאָלן גלייך פאַרלאָזן דעם פּלאַץ, ווייל די דייטשן האָבן אונדז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן. מיר רייסן אַדורך דעם אייזערנעם רינג מיט קאַמף. מיר האָבן קרבנות. ס׳איז געפאַלן אַ צאָל חברים.

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער קומען מיר צוריק אויף דעם זעלבן אָרט. דער טפּיאָן, אַ פּויער, וועלכער האָט געפירט די דייטשן צום אַראָדראָם ווערט געכאָפּט אוז ער באַקומט זיין שטראָף.

די געגנט ווו מיר אָפּערירן איז שוין באַפרייט פון די דייטשן. הינטער אונדז איז די רויטע אַרמיי. אונדזער אויפגאָבע איז: צו העלפן דער רויטער אַרמיי צוויפן פאַרטיזאַנישן שטייגער, באַזונדערס אויסצוראָטן די אוקראַינישע באַנדעס, די אַזוי־גערופענע בולבאָווצעס.

דער פראָנט בלייבט שטיין ביי קאָוועל, ווו די דייטשן האָבן זיך שטאַרק באָפעסטיקט. אַרום קאָוועל זענען קאָנצענטרירט גרויסע פאַרטיזאַנען־אָטריאַדן אונטער דער אָנפירונג פון אונדזער סאָיעדינעניע־קאָמאַנדיר פיאָדאָראָוו טשער־ניגאָווער, וועלכער האָט באַקומען די אויסצייכענונג: „צוויי מאָל העלד פון סאָוועטן־פאַרבאַנד".

דער פינפטער קיראָווסקער באַטאַליאָן, צו וועלכן איך געהער, באַקומט אַ באָפּעל צו פאַרנעמען דעם דאָרף ניעסוכאָיעזש (דאָס באַרימטע שטעטעלע ניסכיזש) וואָס איז אַ שליסל־פונקט צו קאָוועל. דאָרט (אין ניעסוכאָיעזש) געפינען זיך עט־לעכע הונדערט מאַן דייטשע ס. ס.־לייט. די אַטאַקע אויף דעם דאָרף איז געווען זייער אַ געלונגענע. באַגינען, ווען די ס. ס.־מערדער זענען געשמאַק געשלאָפן,

זענען מיר זיי באַפאַלן. געציילטע זענען פון זיי געבליבן. מיר האָבן באַצאָלט אַ טייערן פרייז פאַר דעם מיט אַ סך קרבנות פון גוטע קעמפער.

די עטלעכע אַנטלאָפענע דייטשן פון דאָרף געלינגט צו קומען אין קאָוועל און אַליאַרמירן דער דייטשער מיליטערישער מאַכט. ס׳באַווייזן זיך דייטשע טאַנקן, עס הודזשען איבער אונדזערע קעפּ זייערע עראָפּלאַנען. מיר זענען שוין אָבער צוריק אין וואַלד. זיי באַשיסן דעם וואַלד. די ערשטע פליגן זייער נידעריק, ממש איבער די ביימער. זיי זוכן אויס אונדזער לאַגער און באַשיסן. קיינעם פון אונדזערע מענטשן האָט נישט געשאַט. ס׳זענען דערהרגעט געוואָרן בלויז 2 פערד פון אויספיר־אָפּטיילונג.

כסדרדיקע קאַמפן מיט די דייטשן און אוקראַיניש באַנדעס.

ס׳ווערן קראַנק 15 פּאַרטיזאַנער. איך בין אויך אין דער צאָל. מ׳שיקט אונדז אָפּ אין באַפרייטן הינטערלאַנד. מיר פּאָרן דורך קאַמין־קאַשירסק און מ׳ברענגט אונדז אין קיעוו.

מיט מיר צוזאַמען איז קאַטיע, די פרוי פון נאַטשאַלניק פון דער „באַזונדער אָפּטיילונג" (אסאבאָוא אָטדעלאָ). זי איז פון דער שטאָט טשערניגאָוו. קאַטיע וויל, איך זאָל מיט איר מיטפאָרן אין איר געבורטשטאָט און זיין מיט זיי צוזאַמען. זי זאָגט צו מיר: „דו ביסט דאָך געבליבן אַליין, אַן עלנדע, אָן משפּחה, אָן אַ גואל, וועסט זיין אַ קינד אין אונדזער פאַמיליע, מיר וועלן זיך אַלע איינאַרדענען". פון טשערניגאָוו פאָר איך ווייטער. כ׳צעשייד זיך מיט דער גוטער קאַטיע, מיט וועלכער מיר האָבן צוזאַמען דורכגעמאַכט שווערע צייטן אין די וועלדער און געפערלעכע קאַמפן. ווהין פאָר איך? נאָך וואָס?

די באַנען גייען נישט רעגולער. די דייטשן באַמבאַרדירן פון דער לופט די באַן־ליניעס. איך קום אין ראָקיטנע, און געפין אַ צייטווייליקע היים ביי דער ליבער גוטער פרוי אסתר נייבערג. וויסאָצק איז נאָך אין דייטשע הענט. איך וויל נאָך אַמאָל אַ קוק טון אויף וויסאָצק. מיך יאָגט אַהין אָן אומרויקייט. ס׳טלומעט אין מיר אַ האָפענונג, אפשר האָט ווער פון די קריסטן געפונען מיין אברהמעלען, אָדער זיי וויסן עפּעס פון אים?

וויסאָצק ווערט באַפרייט. מער ווי חורבות האָב איך דאָרטן נישט געטראָפן. אברהמעלע איז נישטאָ קיינער האָט מיין אומגליקלעך קינד נישט געפונען. איך באַזוך מיינע איבערגעבענע גוטע קריסטן, דעם אַלטן איוואָן און זיין טאָכטער מאַניע. פון זיי דערווייס איך זיך אַז מאַלע האָט איבערגעלעבט די מלחמה־יאָרן ביי איוואָנען אין שטוב ווו ער האָט איר אויסבאַהאַלטן. מיטן אָנקומען פון דער רויטער אַרמיי איז זי אַוועק אין מיליטער. איך טרעף דער אויסווורף נאַסטיאַ און מאַך מיט איר אַ חשבון...

***

ביטען איז נאָך ביי די דייטשן אין די הענט. איז עמעצער פון מיין משפּחה דאָרטן לעבן געבליבן?

מיט אַ פאָר מאָנאַטן שפּעטער באַווייז איך אָנצוקומען אין ביטען. 23 יידן האָב איך דאָרטן געפונען, וועלכע זענען אַרויס פון די וועלדער. פון זיי דערווייס

איך זיך, אַז מיין ברודער דאָדל איז געווען אין די וועלדער אַלס פּאַרטיזאַן און איצט איז ער אין דער רויטער אַרמיי.

מיר רעגיסטרירן זיך צו פּאָרן קיין פּוילן און איך וואַרט אויף מיין ברודער, הגם כ׳וויס וואָס עס באַדייט אַ פייער־ליניע. וועט ער, דער אייניציקער לעבן־געבליבענער פון אונדזער משפּחה ניצול ווערן פון דעם גיהנום?

8טער מאַי 1945. די דייטשן קאַפּיטולירן. אַ פּאָלקס־פּאַרזאַמלונג אויפן מאַרק אין ביטען. מיר שטייען, די געציילטע יידן, צוזאַמען מיט די קריסטן און מיר דערפילן דעם גאַנצן ווייטיק. די קריסטן זינגען, טאַנצן, זיי זענען פריילעך.

ווער פון אונדזערע טייערע אָון ליבע איז נעבן אונדז? נישטאָ קיינער. פּאַרפייניקטע ליגן זיי אין די גריבער. מיר שטייען פּאַרגליווערטע. טרערן גיסן זיך פון אונדזערע אויגן.

13טער מאַי 1945. מיין ברודער דאָדל קומט צו פּאָרן פון מאָסקווע, ווו ער איז געלעגן אַ שווער פּאַרוווונדעטער אין אַ מיליטעריש שפּיטאָל.

12טער אויגוסט 1945 (שבת). צום לעצטן מאָל גייען מיר צום מאַסן־קבר ביי זאַפּאָליע, זיך געזעגענען מיט אונדזערע קדושים. מיר פּאַרלאָזן ביטען און פּאָרן נאָך פּוילן. אין לאָדזש טרעפן מיר אַ סך יידן, וועלכע קלייבן זיך ווייטער אין וועג. מ׳אַנטלויפט. קיינער פון אונדז וויל נישט בלייבן אויף דער בלוטיקער ערד פון גריבער און קאָלך־אויוונס.

אָקטאָבער 1945. מיר פּאַרלאָזן פּוילן. מיר וואַנדערן ווייטער. מיר גנבענען גרענעצן און „שפּרינגען" איבער פון איין מלוכה אין דער צווייטער. מיר „גייען" דורך טשעכיע, אונגאַרן, עסטרייך. מיר זענען שוין אין איטאַליע. זעקס מאָנאַטן האָבן מיר געוואַנדערט.

דעם 19טן מאַי 1946 זענען מיר אָנגעקומען אין דער אַלט־נייער היים — אין ארץ־ישראל.

מאיר יפה (תל־אביב)

אָנשטאָט אַ מצבה

(געהייליקט דעם אָנדענק פון מיין פאָטער,
ביטענער רב, הר״ר יעב״ץ יפה הי״ד).

וועז מען גייט שרייבט אַ פּנקס פון דעם אונטערגעגאַנגענעם דור ביטענער יידן, מעמואַרן און עפּיזאָדן פון דער אַמאָל טייערער — און היינט פאַרשוווונדענער — „היים", פון שנעל פאַרבייגייענדיקע יאָרן אָנגענעמע איבערלעבונגען און שווערע ביטערע יאָרן פּיינלעכע ליידן, פון פריידן און טרויער, פון אויפשטייג און חורבן, איז — אין פיל פאַלן — כמעט אוממעגלעך פאַרבייצוגיין און ניט דערמאָנען, די פּערזאָן פון ביטענער רב, וועמענס גרויסער און וויכטיקסטער טייל לעבן איז ענג פאַרבונדן מיט אַ געמיינדע טייערע, האַרציקע יידן, וועמענס אָנדענק דער פּנקס

איז געהיליקט. און אַזוי שלאָפט ער זיין אייביקן פריצייטיקן שלאָף, צוזאַמען מיט זיינע טרייע צאן־מרעיתו אין דעם, ביז היינט, ניט אין אַרדענונג געבראַכטן ברודער־קבר ביים רודניער וועלדל.

***

מיין פאָטער הר״ר יעקב בן־ציון יפה, איז ניט נאָר געווען אַ בן־רב, ער איז אויך געווען „איינגעטונקט" אין לויטער רבנישן יחוס. זיין שלשלת־היוחסין פון דרייצן דורות רבנים האָט זיך געצויגן אָן איבעררייס פון באַרימטן גאון הר״ר מרדכי יפה ז״ל, דער א״ג „בעל־הלבושים" (מחבר פון „עשרה לבושים").

שוין פון זיין פרימסטער יוגנט ווערט ער באַרימט אין זיין געבורטסשטאָט פישטשאץ, ביאַלע־פּאָדליאַסק און אומגעגנט אַלס געוואַלדיקער עילוי, געבענטשט מיט אומגעהויער־זעלטענע פעיקייטן און בקיאות.

זיין פאָטער הר״ר משה יפה ז״ל, פישטשאצער רב, האָט פערזענלעך אי־בערגענומען די דערציונג פון זיין בן־יחיד, נישט געלאָזן אים באַזוכן קיין ישיבות ער זאָל דאָרט חלילה נישט „קאַליע" ווערן. ערשט נאָך בר־מצוה פאָרט ער לערנען צו די דאָמאָלסטיקע באַרימטע גאונים ר׳ מרדכילע סלאָנימער (פריער אויך ביטע־נער) רב ר׳ אליהו קליאצקין, לובלינער רב, ר׳ יחזקאל ליפשיץ, קאַלישער רב, א״אנד פון וועמען ער באַקומט צו ענדע היתר־הוראה און לויב־בריוו. אַלס 16 יאָרי־קער בחור ווערט ער דורך זיי אָנערקענט אַלס ראוי צו זיין אַ רב בישראל.

זייענדיק נאָך אונטער זיין פאָטערס שטרענגער השגחה, כאַפּט ער בלי־יודעים אַ „בליק" אין פאַרשידענע „השכלה" - ביכלעך און לערנט זיך אויס אַליין אייניקע שפראַכן: רוסיש, פראַנצויזיש, ענגליש א. אַנד. זיין „אונטערער־דישע טעטיקייט" ווערט פלוצלינג אויפגעדעקט וועג ער פאָרט מיט אַ צוגע־טראַכטן תירוץ, קיין וואַרשע און קומט צוריק אַהיים מיט אַ מאָטורע־צייגעניש פון דעמאָלסטיקן רוסישן גובערנאַטאָר, ביי וועמען ער איז דערפאָלגרייך עקזא־מינירט געווארן אויפן קורס פון 8טן קלאַס רוסישע גימנאַזיע.

אין זיין יוגנט, ווי אויך אין די שפּעטערע יאָרן, ווידמעט ער פיל צייט — אויסער די תלמודישע און דרוש־חבורים — אַלגעמיין וועלטלעכע שאַפונגען, פאָעטישע דיכטונגען, טיילווייז אין ערנסט־בייסיקער סאַטירע, פאָרם, פובליציס־טישע אָפהאַנדלונגען איבער אַ ריי אַקטועלע פראַגעס. זיין באַליבטער „האָבי" איז געווען אַלוועלטלעכע און יידישע געשיכטע. זיינע אַלע יאָרן האָט ער גע־אַרבעט איבער אייניקע היסטאָרישע ווערק, ווי אויך איבער אַ היסטאָרישן ראָמאַן פון אַ געוויסער תנ״ך־עפאָכע.

זיינע שפּעטערדיקע אָפּענע אַרויסטריטן אויף די שפאַלטן פון „מאָמענט" און „היינט" איבער פראַגעס וואָס זענען געווען אין קעגנזאַץ מיט דער אָפיציע־לער מיינונג פון דער מערהייט רבנים־קנאישע קרייזן אין פוילן, ווי צ״ב זיין פאָזיטיוועס שטעלונג אין דער פראַגע פון געבן פרויען רעכט צו די קהילה־וואַלן אין פוילן א״אנד פאַרשאַפן אים אַ נאָמען פון אַ „פראָגרעסיוון" רב און דערפירן צו שאַרפע באַצויונגען מיט די כלל־טוערישע פאָנאַטישע „אגודה"־

קרייזן, וועלכע האָבן זיך גראָד אַרויסגעוויזן ווי גאָר קאָנסעקווענטע נוקם־ונוטרניקעס.

זיין ערשטער רבנות־פּאָסטן איז געווען אַלעקסאַנדראָוו־קוּיאַווסק, איבער־געגומען בירושה פון זיין שוועער הר״ר ישעיהו מאיר גליקסמאַן ז״ל.

האַרט נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג ווערט נפטר זיין פּאָטער, וועלכער דריקט אויס זיין ווונש פֿאַרן טויט, אַז זיין בן־יחיד זאָל ווערן ממלא־מקומו. אַזוי אַרום נעמט ער איבער דאָס פּישטשאַצער כסא־הרבנות, אין זעלבן שטעטל ווו ער איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן.

בערך 15־16 יאָר האָט מיין פּאָטער אַמטירט ווי רב אין ביטען. נישט בלויז מיט פּאַרמעלע רבנישע פליכטן האָט ער זיך אָפּגעגעבן. ביטען איז נישט געווען קיין פּאַנאַטיש־אָפּגעשטאַנען שטעטעלע. עס האָט זיך אין אים געפירט אַן אימ־פּולסיוו קולטורעל־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, סיי אויפן דערציערישן און סיי אויפן ווויילטעטיקייטס־געביט. זעלטן וועט דער רב איז נישט געווען פאַרטראָטן אין דער ,אָדער יענער „קאָמיסיע", „קאָמיטעט" און אסיפה. כמעט אַלע טיפיש־קליינשטעטלדיקע פּראָבלעמען זענען געלייזט (אָדער ניט געלייזט) געוואָרן דווקא אין בית־המדרש און נאָר שבת ביים דאָוונען... אין אַזעלכע פאַלן, פלעגן גע־שלאָסן ווערן די דאָזיקע „מיטינגען" מיטן רבס דרשה.

ווי געווינלעך, פלעגן זיך ביי פּאַרשידענע באַהאַנדלונגען שאָפן אייניקע „צדדים", דער רב איז געראָטן און דער רב איז ניט געראָטן... דאָך איז מען מיטן רב אַדורכגעקומען, בפרט נאָך ווען מען האָט אין שטעטל אַ רב אַ „מקיל"...

און אַז אַ ביטענער ייִד איז נעבעך באַוואָלט געוואָרן דורך דער מאַכט מיט צו הויכע שטייערן, אָדער באַשטראָפט געוואָרן פּאַר פּאַרקויפן די פּויערים בראָנפן אָן אַ דערלויבענישׂ, צי אַ געוויסער „זיידענער" איידעם איז פֿלוצלינג אַרעסטירט געוואָרן אַלס פּאַרדעכטיקטער אין קאָמוניסטישער טעטיקייט ר״ל, לויפט מען באַלד — אָפילו שפּעט אין דער נאַכט — צום רב. ביים רב באַקומט מען שטענדיק די געהעריקע עצה ווי צו האַנדלען אין אַן עת־צרה און אויפן האַרצן ווערט טאָקע פיל לייכטער.

זיינע „פּאָדאַניעס" צו די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען זענען כמעט שטענדיק ווירקזאַם. די שטייערן ווערן טאָקע פּאַרקלענערט, די שטראָף פּאַרלייכטערט און דער ציטערדיקער איידעם ווערט אויך שנעל באַפרייט. אין ערגסטן פאַל מאַכט דער רב אַ ספּעציעלן וויזיט ביים פּאָליציי־קאָמענדאַנט, אָדער פּאָרט צום קרייז־סטאַראָסטע און מיט זיין פליסיקן פּויליש ווערט אַלעס ביי זיי געפּועלט.

שטאַרק געאַכטעט און פֿאָפּולער איז ער אויך געווען אין די אַרומיקע קריסטלעכע קרייזן, סיי צווישן פּוילישן באַאַמטנטום און סיי צווישן די פּויערים אין די ווייטסטע אַרומיקע דערפער. אויך זיי קומען „דאָ ראַבינאָ" (צום רב) פון ווייט, נאָך עצות און „פּאָדאַניעס" שרייבן. איך דערמאָן זיך, ווען כ׳פלעג אַמאָל מיטן פּאָטער שפּאַצירן אין די גוויישע געסלעך אָדער פּאַרבייפּאַרן אַ דאָרף, מיט וואָס פּאַר אַ דרך־ארץ זיי פלעגן דעם פּאָטער באַגריסן און מיט אים אין לאַנגע פּריינטלעכע שמועסן זיך פאַרטיפן.

ביי דער אַנטשטייונג פון סאָוועטישן רעזשים ווערט דאָס ספּעציפיש־יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטעטל כמעט פאַרשוווּנדן און מיין פאָטער ווערט גענצלעך געשטעלט אין שאָטן. אין די ערשטע וואָכן טראָגט ער זיך נאָך מיט טרייסטנדיקע אילוזיעס, אָבער אין אָנבליק פון דער זיך שנעל געענדערטער ווירקלעכקייט ווערט ער אַנטוישט און גייט שטיל געצלעך אַראָפּ פון דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט־אַרענע, מיט זיין אייגנאַרטיקן אָפּטימיסטישן בטחון אויף בעסערע צייטן, וועלכע וועלן אָנקומען אַמאָל...

...און די צייטן זענען טאַקע אָנגעקומען, נאָר שנעלער ווי מען האָט געקענט דערוואַרטן. היטלער ימח״ש האָט צוריק מיין פאָטער אַרויפגעפירט אויף... דער געזעלשאַפטלעכער „אַרענע״, ממש מיט צוואַנג.

אָלס אומגליקלעכער שתדלן ביי די היטלער־בעסטיעס, פלעגט מיין פאָטער — אַ ייִד מיט באָרד און פּיאות — זיך באַמיִען צו לינדערן, כאָטש טיילוויים, די ליידן פון זיין געמיינדע ייִדן, וועלכע האָבן זיך, נאָך העכער אַ יאָר, געפּייניקט אין אַ פּערמאַנענטן גסיסה־צושטאַנד פון טאָג־טעגלעכע שוועריקייטן און טויט־שרעק.

אומגליקלעכער נעבעך, וואָס ער איז געווען! זיין איבערגעטריבענער אָפּטימיזם האָט אים אין קיין פאַל אין פאַרצווייפלונג נישט אַרייגעבראַכט און ער האָט טאַקע ביז דער לעצטער רגע ערנסט געגלויבט אין אַ ישועה, וואָס דאַרף פון „ערגעץ״ אָנקומען און אויסלייזן אים מיטן פּאָלק ישראל...

און ווען דער גרויזאַמער טויט איז אים טאַקע געקומען אויסלייזן, האָט ער זיך ביים ראַנד פון גרוב, העלדיש געראַנגלט מיט זיינע בלוטדורשטיקע מערדער. ער האָט זיך בשום אופן ניט געלאָזט שענדן דורך אויסטון זיך נאָקעט און אונטער די מערדערלעכע נאַגייקעס און קאָלבעס קלעפּ פון זיינע פיניקע האָט ער — און דווקא אין זיין צעפליקטער קליידונג — אויסגעהאַלטן זיין הייליקע נשמה.

ת. נ. צ. ב. ה.

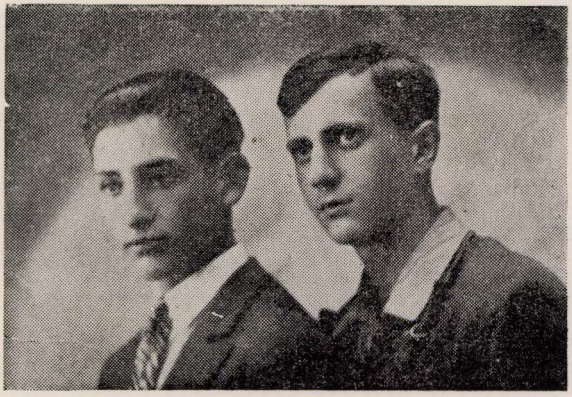

די צוויי פאַרטיזאַנער יודל עפשטיין און אפרים קרופּעניע, — צוויי יונגע חברים און ביידע אין העלדישן קאַמף מיט די נאַצים אומגעקומען.

קול ששון
קול חתן

(בעזהי"ת)
למזל טוב

קול שמחה
קול כלה

כי יגיענו וקרובינו נבשר ונודיע,
לשמעו גא השורה ואזניהם;
כי לבבינו את דודים הגיע –
לחג את יום נשואיהם.

להזוג ישלח האל ברכה לרוב
את כל משאלם ימלא לטוב
השמחה במעונם מתחלה ועד סוף.

מתכבדים אנו בזה לבקש קרובינו ומיודעינו לקחת חבל בשמחת בנינו

החתן המהולל כמר מיכל פרודבסקי נ"י ברי"ל ז"ל.
מנהל בי"ס „יבנה" בשברשין

עב"ג

הכלה המהוללה מרת לאה יפה ת"י
בת הרב יעב"ץ יפה הגאבד"ק בוטען

שתהיה אי"ה למז"ט בשטומ"צ ביום ג' פ' בא, ד' שבט שנת תרצ"ט בעיר בוטען בבית אבי הכלה.

מבקשים { ההורים והנשואים

Adres telegraficzny: Rabin Joffe, Byteń n/Szczarą.

Rabin B. JOFFE
Byteń n/Szczarą
pow. Słonim.

הרב
יעקב בן-ציון יפה
אבד"ק בוטען.

Mr.
J. Mechanic, 100 Grand Street
New York City
U.S.A. Amerykea

BYTEŃ n/SZCZARĄ 16 II 39

2 דאָקומענטן פון ביטענער רב יפה: 1) חתונה-בילעט צו דער חתונה פון זיין טאָכטער (1939); 2) קאָנווערט פון רב'ס בריוו צום ביטענער רעליף אין אַמעריקע, אין 1939.

חיים יודקאָווסקי

(חיים אליהוס)

(פון דאָדלס אַ בריוו צו חיימס ברודער שלמהקע קיין וואַשינגטאָן)

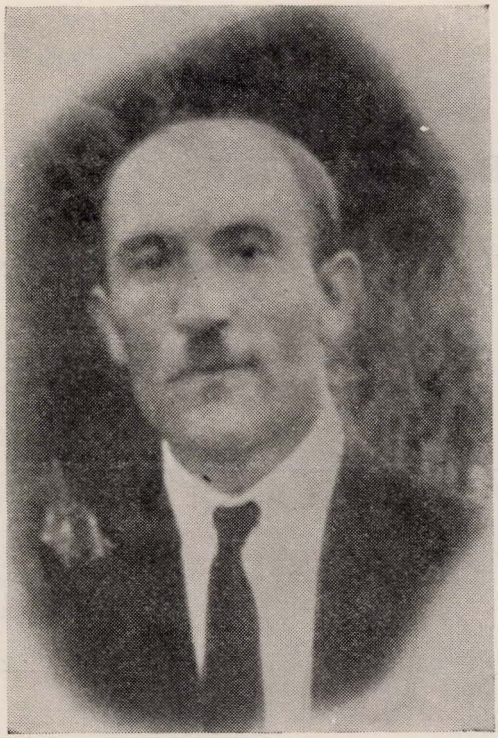

...מיין חברשאַפט מיט חיי־מען האָט איר לאַנגע געשיכ־שיכטע, און אָנגעהאַלטן האָט זי ביז דער גרויסער אום־גליק האָט געטראָפן אונדזער שטעטעלע און בתוכם אים מיט זיין פאַמיליע.

אָנגעהויבן האָט זיך די פריינטשאַפט מיט אַ צוויי צענדליק יאָר צוריק, ווי אַ המשך פון יענע צייטן, ווען מ׳איז נאָך געווען יונג און מ׳האָט הייס דיסקוטירט פאַר־שידענע וועלט־פראָבלעמען, וואָס דאָרפן און זאָלן אַרויס־קומען שענער. די אַלע חלו־מות זענען אין לאַסט פון יאָרן און פרנסה־זאָרגן נישט פאַרווירקלעכט ג ע ו א ר ן, אָבער אויך נישט צעשטערט געוואָרן. עס איז געווען און ס׳איז געבליבן אַ בענקשאַפט וואָס איז געפלעגט געוואָרן פון אַ באַרג זכרונות, פון עבר און פון חברים, וועלכע זענען צעשפרייט געוואָרן אין ווייטקייטן, און ביידע האָבן מיטגעשלעפט שטיקער פון דיר. איך בין אויך געווען אַן „אַרומגעצופטער". נישט געלונגען עפעס ביי מיר און נישט דער־

שריבן האָבן זיך בלעטלעך פון מיין לעבן. אין דעם איז געווען שותפותדיקס ביי אונדז ביידן. אין מיינע מיט חיימס באַגעגענישן האָט זיך אונדזער שמועס געפלאָכטן פון „יענע צייטן", וועָן מ׳איז נאָך געווען יינגלעך, נאָך נישט קיין אינגעשפּאַנטע אין דעם גראָען טאָג־טעגלעכן, שווערן וואָגן, וועלכער האָט זיך געשלעפּט אין די זאַמדיקע און בלאָטיקע וועגן פון ביטענער שליאַכן און וויטער פון האַריזאָנט ביסטו נישט דערפֿאָרן. דער וואָגן איז אַלץ שווערער געוואָרן און נישט איינמאָל ביסטו געטריבן געוואָרן, פון נישט אייגענעם וויזל, רעכטס אָדער לינקס, אָפּגערעדט פון אַ וויילע זיך אויסשפּאַנען, אויטצוזען זיך אויפן גרינעם גראָז און מעלה־גרהעווען אַ חשבון־הנפש. חיים האָט עפּעס אויך פֿאַרלוירן אין לעבן, וואָס אייגנטלעך, האָט ער אַליין נישט תופס געווען. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ געזונטן, פֿאַלקסטימלעכן הומאָר און ווי אַזאַ האָט ער געשמט צווישן אונדז אַלעמען. נישט איינמאָל האָבן מיר האַרציק געלאַכט פון זיינע קורצע, שאַפּזיניקע באַמערקונגען, וועלכע זענען געזאָגט געוואָרן פֿאַרבייגיי־ענדיק, אגב־אורחהדיק, גאָרנישט מיינענדיק און שטענדיק געטראָפן אין ציל. ער האָט געפּירט אַ רויק, זייער אָרנטלעך פאַמיליע־לעבן, געהאַט דריי קינדער. דער עלטערער אברהמל, אַ פּעזיקער, גייסטיק גוט אָנטוויקלטער בחורל.

„העניע האָט אים, אברהמלען, אויסערגעווייגלעך ליב, און צוליב איר מוז איך אים אויך ליב האָבן". „זי" זאָגט אַז ער איז אַ געראָטענער, האָט מיר איינמאָל חיים באַמערקט, אָנקוועלנדיק פון זיין אברהמלען. כ׳האָב אָפּטמאָל געטראַכט, אַז אין חיימען ליגט פֿאַרשטעקט אַן אוצר פון פילאָסאָפישן , פֿאַלקסטימלעכן הומאָר, חבל־הבלמדיקייט, וואָס רייסט זיך דאָך מיט אַלע וועגן צום לעבן, און איבער דעם אַ קוים באַמערקבאַרע ליצנותדיקייט. אין אַלע זיינע באַווועגונגען אַ נעבעכדיקע טשאַפּליניטע שלימזלדיקייט. ער אַליין ווייסט גאָרנישט, נאָר „העניע זאָגט אַז אָברהמל איז אַ געראָטענער", און ער האָט אים אויך ליב, ווייל העניע ווייסט בעסער ווי ער.

חיימס יוגנט־חבר, דער שטענדיק באַלעבאַטיש־אַנגעכמורעטער ישראל מאירס (און זיי ביידע האָבן געהאַט אַ נייגונג צו זינגען און פּידל שפּילן, און ביי ישראלן איז אָחוץ אַ פּידל, געווען אויך אַ פּאָטיפאָן און אַ לאָמפּן־ראַדיאָ, און חיימס דאָ־רא־מי פּאָ־סאָ־לי איז געווען אַ שם־דבר, און ביידנס מוזיקאַלישקייט האָט זיי געחברט) — האָט זיין פּנים אויפגעלויכטן, וועָן ער האָט דורכן פענצטער באַמערקט אַז חיים קומט אָן. „באַלד וועט זיין אַ נומער", זייט אָדורך די ציינער, ישראל מיט אַ שמייכל אויפן פּנים. אונדז איז דער נומער באַקאַנט, מיר האָבן עס נישט איינמאָל געזען. הגם חיים איז נאָך אויף יענער זייט טיר, לאָכן מיר שוין אַלע. מוליע, ישראלס איניקל, שרייט אַרויס פון צווייטן צימער צו רבקהן: „מאַמע, קום גיכער, חיים גייט".

חיים קומט אַריין אין שטוב ווי ער וואָלט קיינעם נישט באַמערקט, ציט אַראָפּ פון זיך דעם מאַנטל, אַ דריק מיטן האָנט צום וואָנט, ווי ער וואָלט אים אויפגעהאָנגען אויפן טשוועקל, דער מאַנטל ליגט אָבער אויסגעציגן אויף דער ערד, אַ צווייטע באַוועגונג מיטן האָנט און „ס׳העניט" שוין די הוט נעבן מאַנטל, דער האַלדז־שאַליק נעבן הוט און חיים זיצט שוין אויפן שטול ריים טיש, אָטעמט

טיף אָפּ ווי פון אַ שווערע אַרבעט, נעמט אַרויס פון די הויזן־קעשענע אַ צע־קנייטשטע צייטונג, און דער גאווהדיקער, שטענדיק־אָנגעכמורעטער ישראל גייט אָפּ פון ראַדיאָ־טישל (דער איינציקער ראַדיאָ דאַן אין שטעטל, און אַרום די אָפענע פענצטער, זומערצייט, האָבן זיך געזאַמלט די נייעס־ און פּאָליטיק־הערער מיט די נגינה־ליבהאָבער און פּאַטיפאָן־באַוווּנדערער) — קלייבט אויף די מלבושים פון פּאָדלאָגע, פּוצט זיי אַרום פון שטויב, צעהענגט זיי אויפן געהעריקן אָרט, לאַכט און מוסרט חיימען: „משוגענער, ווייסט דאָך, אַז דאָ איז נישטאָ קיין הענגער ביים סאַמע טיר, דאָס איז דאָך נישט דאָס ערשטע מאָל, דער הענגער איז דאָך, אָ, דאָרטן, אין יענעם ווינקל".

חיים, נישט אויפהייבנדיק די אויגן, ווי ער וואָלט פון צייטונג אַרויסגע־לייענט עפּעס אַ התפּעלותדיקע זאַך, וואָס איז אים שטאַרק קשהדיק און ער וויל עס גוט מסביר זיין פאַר זיך אַליין. „נאָך אַלץ נישטאָ קיין טשוועקל ביי דיר, אָט דאָ לעבן טיר נאָך אַלץ נישטאָ?", און לייענט ווייטער, ווען דער עולם אין שטוב און אַרום די פענצטער קייכט פון געלעכטער און קוועלט פון זייער איי־גענעם טשאַפּלין.

אַז קינדער זענען אונטערגעוואָקסן, די הוצאה איז גרעסער געוואָרן, און די פּרנסה אַ געשלאָגענע, איז חיימען נישט איבעריק ניחא געווען זיין אָפּהענגיק פון זיין שווער קלמן אַברהמס (אַ קלוגער ייִד און זייער איבערגעגעבן חיימען). דער שווער האָט זיך צוליב זיין עלטער און קראַנקייט מיט גאָרנישט באַשעפטיקט. די באַקומענע שטיצע פון זיינע אַמעריקאַנער קינדער האָט ער זיך געטיילט מיט חיימען. דעריבער איז ער געווען געצוווּנגען צו זוכן מקורות פון פּרנסה אין און אַרום שטח פון שטעטעלע, ווייל די אַלע עמיגראַציע־לענדער זענען געווען פאַר־ריגלט אויף זיבן שלעסער, און ס'איז אויך נישט געווען קיין גרויסער לוסט אין דעם עלטער זיך שיידן מיט ווייב און קינדער, און מיטן געראָטענעם בחור, וואָס „העניע האָט אַזוי ליב", און זיך לאָזן אין ווייטע מדינות זוכן ברויט. האָט מען באַשלאָסן דאָס וואָס אַנדערע ייִדן טוען: עפענען אין אַ נאָענטן דאָרף אַ שפּייז־קרעמל, עלעהיי לעבן דאָך אַנדערע משפּחות אין די שכנותדיקע דערפער און מ'מאַכט פּרנסה.

האָט אויך חיים געעפנט אַזאַ קרעמל אין דאָרף טשעמעלי, 10 קילאָמעטער פון ביטען. אַן אָרעם קרעמל. אַ ביסל זאַלץ, אַ קעסטל שוועבעלעך, אַ באַנקע קעראָסין, אַ זעקל מעל, עטלעכע פּעקלעך מאַכאָרקע, נאָדלען, פאַרב־פּראָשקעס, קאָלירטע, בלעכענע קאָפּ־קעמעלעך פאַר די געזונטע ווייסרוסישע שיקסעס און אַ צענדליק געבלימטע סיצענע טיכלעך פאַר די פּויערטעס, און אָט האָסטו „אַן אוניווערסאַלן" מאַגאַזין, פון וועלכן אַ ייִד לעבט מיט נסים, שפּייזט בכבודיק זיין פאַמיליע.

מיט דער צייט האָט זיך דאָס קרעמל אַנטוויקלט און „פונאַנדערגעוואקסן", ס'זענען צוגעקומען נאָך עטלעכע מינים סחורה, די פּויערשע קונדשאַפט האָט געהאַט דעם פולסטן צוטרוי. העניע, חיימס ווייבל, האָט זיך איבערגעצויגן אין דאָרף העלפן דער פאַרגרעסערטער פּרנסה. די קינדער האָבן זיך געלערנט אין שטעטל. חיים פלעגט אַ פּאָר מאָל אין וואָך קומען איינקויפן סחורה, און אַלע

שבת זיין אין שטעטל, פֿאַרברענגען, און דאָן האָבן מיר געהאַט ענוג צייט באַ־לעמוטשען וועגן דאָס און יענץ, און נישט איינמאָל דיר דערמאָנט, אַלס אַ טייל פון יענער עבר, נאָך וועלכן מ׳האָט אַזוי נעבעכדיק געבענקט, ווי מ׳קען בענקען ליגנדיק אויסגעצויגן אויפן גרינעם גראָז ביים פֿלויט פון בית־עלמין אין אַ שבת־זומערדיקן הייסן טאָג.

חיים איז געווען דער איינציקער „ישובניק" פון גאַנצן געגנט אַרום, וועלכן ס׳האָט אין זיין דאָרפישער אָפּגעזונדערטקייט אינטערעסירט די אַלע אַקטועלע יידישע פראַגעס און געהאַט גרויס פֿאַרשטענדעניש פֿאַר בעסערער ליטעראַטור, און אויך געלייענט די „פֿאַלקסצייטונג" וואָס איך פלעג אים צושיקן. און דער פֿשוטער פֿאָלקס־יִיד חיים, אין דעם פֿאַרשטויסענעם דערפל, האָט אין די אָוונטן, ביים טונקעלן שיין פון פֿאַרקאָפּטשעטן לעמפּל, געלייענט מיט גרויס הנאה די וועלט פון יידישע שרייבער.

אַז ס׳פלעגט מיר אַמאָל אומעטיק ווערן אין דעם קליינעם שטעטעלע און געהאַט פרייַ צייט, האָב איך זיך געזעצט אויפן ראָוער און צוגעפּאָרן אין טשעמעלי פֿאַרברענגען אַן אָוונט מיט חיימען, און אויך אין איין גאַנג דערליי־דיקט מיינע געשעפּטלעכע ענינים, וואָס כ׳האָב געהאַט אין דאָרף. איינמאָל האָב איך באַמערקט אַ מאָדנעם בילד: חיים זיצט ביים רויכערנדיקן לעמפּל, לייענט אַ בוך, גיט אַ פּויער אַ פּעקל מאַכאָרקע, פֿאַרשרייבט עס אין דער רובריק פון קרעדיט, און די ביידע צימערן פון דער קליינער גויישער כאַטקע זענען פול מיט יונגע און אַלטע גויים, וועלכע פּלאַפּלען זיך רויק, געלאַסן וועגן פֿאַרשיידענע וועלט־פֿראָבלעמען און לאַנדס־פּאָליטיק, און אין זאַכן וואָס ס׳פלעגט זיי זיין קשהדיק, האָט חיים געדאַרפט זיין דער פּוסק־אחרון „ווייל אַ יִיד דאַרף דאָך אַלץ וויסן".

די גויִים אין דאָרף האָבן געהאַט דרך־ארץ פֿאַר חיימען, זיך געגרויסט מיט אים: „נאָש חיים טשעסטני יעוורעי, כאַראָשי טשעלאָוויעק אי טאַקזשע אוטשאָ־ני" (אונדזער חיים איז אַן ערלעכער יִיד, אַ פיינער מענטש און אויך געלערנט). און איינמאָל ביי אַ דאָרפישער סכאָדקע, ד״ה אויף אַן אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג, האָט מען אים געוואָלט אויסקלייבן פֿאַר סאָלטיס (ראש פון דער געמיינדע). דאָס איז געווען אומגעפֿער אין 1932. חיים האָט זיך קוים אַרויסגעדרייט. „אַלץ וואָלט שוין גוט געווען — דערציילט מיר חיים מיט טשאַפּלינישער תמימותדיקייט — נאָר אַז ס׳וועט אים אויסקומען פּסקנען הלכות־נשים, איז ער אַליין אויך נישט קיין גרויסער בקי אין דעם, און די טשעמעליער גויעס, באַזונדער די שיקסעס, זענען אַזעלכע „צניעות" און „אָפּגעהיטע", אַז כ׳האָב מורא זיי זאָלן צוליב מיר נישט נכשל ווערן אין עבירה".

טשעמעלי איז געווען אַ צענטער פון באַפּטיסטישער באַוועגונג (אַ רעלי־גיעזע סעקטע, געבויט אויף די יסודות פון ברית־החדשה, וועלכע האָט אויך געהאַט אַ מיסיאָנערישע מיסיע, כאָפּן נשמות פון דער יידישער אמונה). די באַ־יוגונג איז אין דעם דאָרף דאָן געווען נאָך אַ יונגע, האָט אָבער וואָס וויטער געציגן מער אָנהענגער פון דער דאָרפישער באַפּטיסטישער אין שכנותדיקע פונקטן, וועלכע האָבן געוואָלט אַ ביסל משנה זיין זייער גלויבן, אפשר וועט דער

נייער גאָט זיין בעסער ווי דער אַלטער. חיים האָט אויסגעצייכנט געקענט די אַלע דאָגמעס פון דער באַפּטיסטישע תורה, געווּוסט זייערע מנהגים און ריטואַלן, געקענט אויסזינגען זייערע תפילות. נישט איינמאָל פלעגן מיר האַרציק לאַכן ווי חיים שטעלט פאָר די צערעמאָניע פון זייער הייליקער מאָסן־טבילה אין טייך שטשאָרא, וואָס שלענגלט זיך ביי די ברעגעס פון מאַלעריישן דערפּל טשעמעלי. זיי, די באַפּטיסטן, זענען געווען חיימס קונדן, געקויפט ביי אים, געהאט דעם פּולסטן צוטרוי, הגם אין דאָרף איז אויך לעצטנס געווען אַ קריסטלעכע קראָם מיט אַן אויפשריפט אויפן שילדל (צוגעפּאסט צו די שטימונגען פון יענער צייט, פון דער פּויליישער הערשאפט) „א קריסטלעך געשעפט". געקויפט האָבן זיי אלע ביי חיימען, ווייל ער איז אַן אַרנטלעכער מענטש, אַן אייגענער מענטש, מ׳דאַרף זיך מיט אים נישט דינגען. בכלל איז דאָס דינגען זיך לויט זייער אויפפאַסונג נישט עטיש און אַפילו פאַרבאָטן.

צו מיר אין געשעפט קומט איינמאָל אַריין א יונגער, פעסט־געבויטער קריסט קויפט פאַרשיידענע סחורות (מיט א הקדמה אז כ׳זאָל אים זאָגן די לעצטע פרייז, נישט צום דינגען זיך), באַזוכט מיר א צווייטן מאָל און רוקט מיר אונטער א פּעקל ביכער און בראָשורקעס אין דער יידישער שפּראַך, „כ׳זאָל זיי לייענען און וועט מיר ברענגען נאָך". טומלדיק איז אין קראָם געווען, נישט געהאט קיין צייט א בלעטל טון, וואָס פאַר א ליטעראַטור ברענגט מיר א יונגער, אומבאַקאַנ־טער קריסט, און נאָך אין דער יידישער שפּראַך. נישט פאַרגעשטעלט האָב איך זיך, אז דאָס איז די תורה פון ברית־החדשה מיטן „והנה העלמה הרה וילדה בן", א פּסוק פון תנ״ך ישעיה, אויף וועלכן ס׳איז געבויט די הויפּט־עיקרים פון זייער אמונה.

ס׳איז מיר וואָכן לאַנג געווען פלאָדיק די געשיכטע, בפרט אז דער יונגער קריסט, פון וועלכן כ׳האָב גוט געלייזט, האָט איינמאָל ביי א געלעגנהייט פאַרזיכ־טיק געזומען מיר עקזאַמינירן, און געוואָלט וויסן מיין באַציונג און אויך מיין מיינונג וועגן דער נייער הייליקער לערע. ס׳איז מיר באמת געווען שווער צו באַנעמען, וואָס וויל דער גוי פון מיר האָבן, וואָס איז דאָס פאַר אַן אָנשיקענישׂ אויף מיר. ביז איינמאָל פרעגט מיך חיים צי איך האָב פּדיון פון „זיין דאָרף", און צי ס׳קויפט ביי מיר איינער א מאַקסים, און כ׳באַמערק גלייך קוים, קוים א שמייכעלע אויף חיימס ליפּן. איך זאָג, אז ער קויפט, אָבער אַן איינפאַל פון א גוי, מיר ברענגען „תורה"־ביכלעך, נישט ער קען מיר און נישט געדענקט פון אַזעלכע זאַכן. כ׳זע אַז ס׳געפעלט חיימען דער ענין. א געלונגענע שטיקל אַרבעט. כ׳פּיל, אז חיימס האָנט שטעקט אין דעם. ער, מאקסים, האָט געוואָלט כאַפּן א נשמה, געבעטן כ׳זאָל אים אַנווייזן פון ביטען אַן אינטעליגענטן מענטשן, וועלכער האָט פאַרשטענדעניש פאַר רעליגיע, און כ׳האָב אים אַנגעווּוזן אויף דיר, ווי דעם „פאַסיקסטן". און חיים שטייט אזוי נעבעכדיק פאַר מיר, ווי ער ווייס אַליין נישט צי ער האָט גוט געטון, צי נישט גוט...

אָט שטייט ער פאַר מיינע אויגן מיט זיין א ביסל איינגעבויגענער פּיגור און מיט דער טשאפּלינישער שלימזלדיקייט אין אַלע זיינע באַוועגונגען, וואָס זעלטן וועט ער האָט געשמייכלט וועט אַלע האָבן געקייכט פון גאַלעכטער.

כ׳זע פֿאַר מיינע אויגן אַ סך בילדער, און איינע אַ געשיכטע, וואָס איך וואָלט געדאַרפט לענגער דערציילן, כדי געבן אַ בולטן בילד ווי אַזוי איך זיך חיים, און אַ דריטער צו אונדז, איינער אַ שניידער שמואל מענדעלעוויטש (אַברהם דעם בלינדנס אַן איידעם), ווי אַזוי מיר אַלע דריי האָבן פֿאַרבראַכט די אומעטיקע צייט, און פון אונדזערע אָפּטע אויספלוגן אין טשעמעלי צוזאַמען, און ווי אַזוי מ׳האָט פֿאַרטריבן די צייט.

אין 1939, ווען די סאָוויעטן־מאַכט האָט פֿאַרנומען אונדזערע געביטן, האָט חיים ווי אלע ליקווידירט זיין „קרופּנאַיאַ טאַרגאָווליאַ" און צוריק אַריין אין ביטען, אין זיין אייגענער שטוב. זיין זון, אַברהמל, האָט געהאַט אַ גוטן פּאָסטן ביי דער סאָוויעטן־מאַכט און די פֿאַמיליע האָט געהאט פון וואַנען צום לעבן (אַברהמל האָט געאַרבעט אין אַפּראָוויזאַציע־אַמט). כ׳וועל דאָ איבערשפּרינגען דעם יאָר מיט ניין חדשים סאָוויעטישער הערשאַפט, פון 19.IX.1939 ביז 22טן יוני 1941. ס׳וועט צו לאַנג דויערן מיינע באַמערקונגען פון דער תקופה.

דאָס גלייכן גיי איך אַריבער צו די מאַנאַטן בלוטיקע היטלעריסטישע אָקופּאַציע פון 25טן יוני 1941 ביז דעם 25טן יולי 1942 (די ערשטע שחיטה, אין וועלכער אויך חיים מיט זיין פֿאַמיליע זענען אומגעקומען), און פֿאַרענדיק מיט אַ פּאָר פּרטים. אין געטאָ האָט חיים געווויינט די צווייטע שטוב פון אונדז. ער האָט ווי אַלע געהאַט צוגעגרייט אַ באַהעלטעניש צוזאַמען מיט נעמי ווישניאַצקיס פֿאַמיליע. די באַהעלטעניש איז געווען אַ שטאַל, אונטער דער ערד, גוט פֿאַרמאַסקירט. אין דעם זעלבן שטאַל, האָרט נעבן זיי, איז געווען אַ צווייטע, אַזאַ ענלעכע באַ־העלטעניש, וווּ עס האָבן זיך אויך פֿאַרשטעקט עטלעכע יידישע פֿאַמיליעס. חיימס באַהעלטעניש האָבן די פּאָליצייישע וויסרוסישע אויסוווּרפן אַנטדעקט און זיי אַרויסגעשלעפּט. די אַנדערע גרוב, וואָס ס׳האָט אָפּגעטיילט בלויז עטלעכע צענטי־מעטער איז ניצול געוואָרן. אַלע זענען אין די שפּעטערדיקע שחיטות און אַ טייל אין די וועלדער אומגעקומען.

איינעם, וואָס איז געלונגען אויף אַ העכסט־העלדישן אופן אַנטלויפן פון דעם שחיטה־טייל ביי דער אָפּענער גרוב אין יענעם זוניקן יולי־פּרימאָרגן (ערשטע שחיטה), און וואָס איז געווען דער אינציקער עדות פון גיהנום ביי דער גרוב, איז דער יונגער 20־יאָריקער באָמע דיטקאָווסקי. ער איז שפּעטער אויך אומ־געקומען אין וואַלד. נישט געקרן און אַפּילו רוגזהדיק האָט ער אויסגעמיטן דער־ציילן פּרטים. אָט זע איך אים אין מיין ערשטער באַגעגעניש אין וואַלד, מיט אַ בלאָסן פּנים און אַ דורכגעשאָסענעם פוס, וואָס ער האָט נאָכגעשלעפּט אַנ־שפּאַרנדיק זיך אויף אַ שטעקן און פֿאַרביטערט געקעמפט מיט דעם קאָמאַנדיר פון אונדזער פֿאַרטיזאַנישן אָטריאַד ער זאָל אים לאָזן אויך גיין אויף אַן אויפ־גאָבע קעגן שונא.

באָמע מיט אַברהמלען, חיימס זון, זענען חברים געווען. און באָמע דערציילט: „צופֿעליק האָבן מיר זיך ביידע, איך מיט אַברהמלען, דערזען ביים ראַנד גרוב, ביידע הוילע, נאַקעטע, און אַ פֿאָליציאַנט טרייבט גיכער אַריבערצושפּרינגען און זיך אויסלייגן אין שורה אויף די נאָר־וואָס דערשאָסענע און האַלב־דערשאָ־סענע פֿאַר אונדזערע אויגן. אַרום דער גרוב אַ געדיכטע קייט פון דייטשן און

פֿאַליצייַ מיט אָנגעשטעלטע פּולעמיאָטן. עס האָט זיך נישט געוואָלט האָבן אַזאַ טויט. איך גיב אַ שעפּטשע צו אַברהמלען, לאָמיר לויפן און דערשאָסן ווערן, ס׳וועט זיין אַ לייכטערע מיתה. און אפשר אַ נס? ס׳וועט געלינגען, זיי וועלן איבערראַשט ווערן, נאָר דעם בערגל איבערשפרינגען און דאָרט אונטן זענען פּאַראַן קוסטעס, אפשר וועט געלינגען? און אַברהמל איז געשטאַנען מיט אַן אָפענעם, אויפגעריסענעם מויל, מיט אַ טויט געלן פּנים און פּאַרגליווערטע אויגן, מיר אָנגעקוקט און נישט געענטפערט. ער איז אַראָפּ פון זינען".

נחום יוזשעלעווסקי

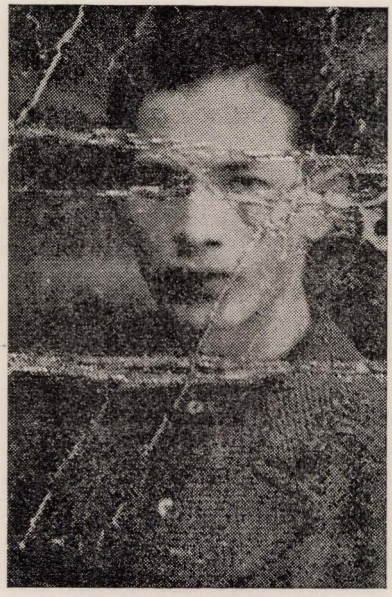

נחום יוזשעלעווסקי געבאָרן 1918 אין ביטען, זון פון חיים־דוד און פריידע יוזשעלעווסקי. מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי און ווערט געשיקט אין אַן אָפּיצירן־שול אין דער שטאָט באַקו. ענדיקנדיק די שולע ווי אַ לייטענאַנט גייט ער אַריבער אין דער אַרמיי. דאַן ברעכט אויס די דייטש־סאָוויעטישע מלחמה. די אָפּטייל ווו ער דינט ווערט געשיקט צו פּאַרטיידיקן אָדעס. ער פּאַלט אויפן קאַמפּפּראָנט. אין יאָר 1942 איז ער אומגעקומען פון אַ דייטשע מערדערישע קויל.

נר לנשמת אמי

הקדושה לאה־ראָדל

געווידמעט אונדזערע צניעותדיקע מאַמעס
וואָס זענען געפאַלן על קידוש־השם.

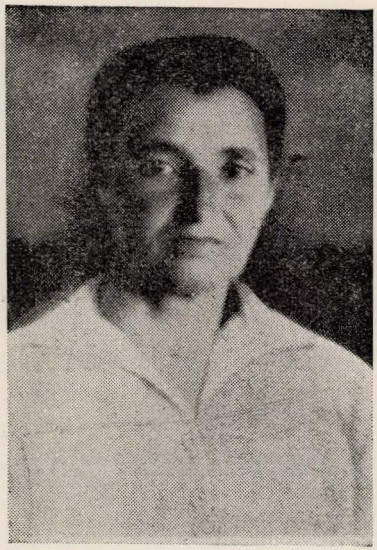

לאה־ראָדל אַבראַמאָוויטש

איינער פון די גרעסטע וווּנטשן ביים יידישן פאָלקס־מענטש איז געווען — נישט צו קומען צו קבורה אין פרעמדע תכריכים.

אָבער אַזאַ פאַל האָט פאַסירט אין ביטען אין די ערשטע חדשים פון סאָוועטישער הערשאַפט אין 1940, ווען אַלע געשעפטן זענען שוין געווען אויס־געליידיקט, מ׳האָט אפילו אַ נאָדל ניט געקענט באַקומען צו קויפן און אַ זקנה וועלכע איז געשטאָרבן, האָט מען געמוזט צווישן די שטעטלשע צונויפקלייבן עטלעכע מעטער לייוונט, כדי איר צו מקבר זיין אין תכריכים.

דאָס האָט געמאַכט אַ זייער שווערן רושם — האָבן עלטערע מענטשן געזומען זוכן מיטלען, ווי אַזוי ביים לעבן צוצוגרייטן פאַר זיך די מלבושים, ווען מען וועט דאַרפן גיין בדרך כל הארץ...

מיין טייערע מאַמע, די קדושה, האָט נאָך דעם פאַל באַשלאָסן צוצוגרייטן פאַר זיך באַצייטנס די „אייביקע מלבושים" — און אַז שוין יאָ צוגרייטן, האָט זיך צוגעגרייט 2 פאָר. דווקא נישט פון רעשטלעך און נישט אָנגעקומען חלילה צו קיינעם, אויפגענייט האָט עס משה דער שניידער נאָך דעם אָנגענומענעם מנהג; כשרע לייוונט; פון איין שטיק; אָן אַ פלעק: כשרע פאָדים א. אַ. וו.

— צו וואָס עפּעס צוויי פאָר תכריכים...

— איין פאָר איז געבליבן תמיד ליגן אין שטוב, ביי זיך אין דער היים —

אין ביטען. די צווייטע פּאָר — מיט זיך מיטגענומען וועלן זי פלעגט צופּאָרן באַ־זוכן אַ קינד אין באַראַנאָוויטש, אַ קינד אין וויסאָצק — טאָמער חלילה — אַ מענטש איז דאָך ביי גאָט אין די הענט און וועט ווייסט וועמענס מאָרגן ס׳איז...

איז מען דאָך אַלע יאָרן געווען קרעמער און אַזעלכע קאָנען דאָך אין מיטן דער נאַכט אַרויסגענומען ווערן פון די בעטן און ווערן פאַרשיקט ערגעץ אין די טיפסטע טיפענישן פון ווייטן רוסלאַנד, — פלעגט זיך מיין גוטע מאַמע ביים לייגן שלאָפן צוגרייטן נעבן זיך די תכריכים און איר שוואַרצן, געבלימלטן יום־טובדיקן שאַל — צוזאַמען אין איין פּעקעלע...

מיין טייערע מאַמע האָט זיך שוין צו דעם צוגעווויינט און דאָס פלעגט ביי איר אַרויסקומען נאָטירלעך און פאַרשטענדלעך... אַזוי מוז דאָס זיין...

נאָך שטאַרקער האָט מיין צניעותדיקע מאַמע זיך צוגעבונדן צו אָט דעם „פּעקל״ ווען די היטלער־באַנדעס האָבן זיך באַזעצט אין אונדזער שטעטל. מיט דעם אָנקומען פון די פאַרברעכער האָט זי דערפילט אינסטינקטיוו אַ נאָך שטאַרקערע דער־נענטערונג צו דעם דאָזיקן „פאַרמעגן״.

שוין ביי דער ערשטער שחיטה, לויפנדיק אין באַהעלטעניש, האָט מיין טייערע מאַמע נישט געטראַכט וועגן די ירושה־צירונג און אויך נישט פון אירע חתונה־מתנות. דאָס איינציקע פאַרמעגן וואָס זי האָט געהאַט מיט זיך אין באַהעלטע־ניש זענען געווען אירע תכריכים און דעם שוואַרצן זיידענעם שאַל וועלכן זי פלעגט אָנטאָן אויף זיך אין שבתים און יום־טובים גייענדיק אין שול מתפּלל צו זיין.

פון דער ערשטער שחיטה איז מיין טייערע מאַמע ניצול געוואָרן.

מיין מאַמע און איך — מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער זענען מיר אַריין אין דער באַהעלטעניש אַרויסצונעמען פון דאָרט אונדזערע „פאַרמעגנס״ וועלכע מיר האָבן מיט זיך מיטגעשלעפּט: איך — מיינע נייע פעסט־געבויטע שטיוול, וועלכע איך האָב צוגעגרייט אין פאַל ווען מ׳וועט קענען לויפן אין וואַלד. — מיין שטילע, באַשיידענע מאַמע — אירע „אייביקע קליידער״.

די שחיטה האָט זיך געענדיקט. 850 יידן האָבן די מערדער אויסגעשאָכטן. מיר גייען ביידע אין אונדזער שטוב, ווו מיר האָבן זיך געפונען אין דער נייער פאַרקלענערטער געטא, ווו מ׳האָט אונדז פאַרשפּאַרט. ווי נאָר מיר זענען אַרויס פון אונזער באַהעלטעניש אויפן הויף, באַגעגנט אונדז דער דייטשער מערדער־זשאַנדאַרם שוואַרץ... דאָס בלוט ווערט אין אונדז פאַרגליווערט טרעפּנדיק זיך פּנים אל פּנים מיט דעם רוצח.

ביי מיר רייסט ער תיכף אַרויס די שטיוול פון מיינע הענט. צו מיין מאַמע וועגדעט זיך דער מערדער מיט די ווערטער: דו „גרובן־פּלעגע״ (דאָס הייסט: שפּייז פאַר דער ערד...) — וואָס האָסטו אין דעם פּאַקעט, וואָס נוצט עס דיר?...

מיין טייערע שטילע מאַמע אז ישטאַרק צעטומלט געוואָרן. תיכף באַקומט זי פון עם מערדער אַ שטאַרקן קלאַפּ מיט דעם גומי־שטעקן אַיבער די הענט, דאָס פּעקל פאַלט אַרויס פון מיין דערשראָקענער מאַמעס ציטערנדיקע הענט און בלייבט אויף דער ערד ליגן.

— ווייז וואָס דאָרט איז אינעם פּעקל — שרייט צו מיר דער מערדער. איך עפן דאָס פּעקל און ווייז וואָס דאָרט געפינט זיך. ער באַטראַכט דעם „אויסטער־לישן מלבוש", געפינט אין אַז דאָס איז ניט פּאַר אים... ער לאָזט עס איבער אין אונדזער רשות און באַנוגנדיק זיך מיט דעם רויב פון מיינע שטיוול פּאַרלאָזט ער דעם הויף...

וועז דער מערדער האָט מיין טייערע מאַמען געשלאָגן האָבן זיך אירע ברילן צעבראָכן. מיין מאַמע האָט ליב געהאַט אַריינצוקוקן אין „קו־הישר", „נחלת־צבי" און פלעגט אויך לייענען וועלטלעכע ליטעראַטור, צו דעם פלעגט זי נוצן אירע ברילן. דער רוצח האָט ביי איר איצט די דאָזיקע מעגלעכקייט אַוועקגענומען, אין די געטאָ־באַדינגונגען איז דאָס אַריינקוקן אין אַ ספר געווען פּאַר איר אַ מיטל צו פּאַרגעסן אויף אַ ווייל אין די כסדרדיקע יסורים און דערפון האָט זי שטאַרק געליטן. כסדר פלעגט מיר די מאַמע בעטן: אפשר קענסטו אין געטאָ אויסגעפינען פּאַר מיר פּאַסיקע ברילן — אפשר איז געבליבן פון עמעצן..

קומענדיק פרייטיק פּאַרנאַכט פון מיין שוועסטער אַרבעט, דערציילט מיר די מאַמע, אז דאָ איז געווען אַ שייגעץ, פון די שקצים, וועלכע גייען אַרום אויסרוי־מען פון די יידישע הייזער די פּאַרבליבענע רעשטלעך וואָס זענען געבליבן נאָך די אויסגעשאָכטענע יידישע איינווינער, — האָט ער געטראָגן מיט זיך דריי פּאָר ברילן, איין פּאָר האָט זייער גוט געפּאַסט פּאַר אירע אויגן, נאָר געפּאָדערט האָט ער פּאַר דעם — אַ היטל...

איך בין תיכף אַוועק צו דעם שייגעץ, וועלכער האָט געווינט אין שכנות פון געטאָ, אין הויז פון דער אויסגעשאָכטענער משפּחה אפרים קאַרעליטש און ממלא געווען מיין מאַמעס פּאַרלאַנג. מיין מאַמע מעסט אָן נאָכאַמאָל די ברילן... יאָ, זיי פּאַסן זיך זייער גוט איר ראיה. פּרווווט אַריינקוקן אין אַ ספר — ס׳איז גוט, זי איז „צופרידן"...

מיין גוטע אַרעמע מאַמע האָט אָבער נישט זוכה געווען לאַנג די ברילן צו באַנוצן. די מערדערישע האַנט האָט זיך אויף איר אויסגעשטרעקט צומאָרגנס אין דער פרי.

די תכריכים און דער שוואַרצער זיידענער שבת־יום־טובדיקער שאַל און די „צוגעפּאַסטע ברילן" זענען געבליבן פּאַריתומטע, פּאַרשעמטע אין דער אויסגע־ליידיקטער חרובער שטוב און מיין אייביק ניט־פּאַרגעסענע גוטע מאַמע האָט צוזאַמען מיט דער עדה קדושים געפונען איר אייביקע מנוחה אין מאַסן־קבר לעבן דאָרף זאַפּאַליע, אָן די תכריכים, שבת, ט״ז אלול, שנת תש״ב.

דאָדל

די ברידער ראַוויצקי

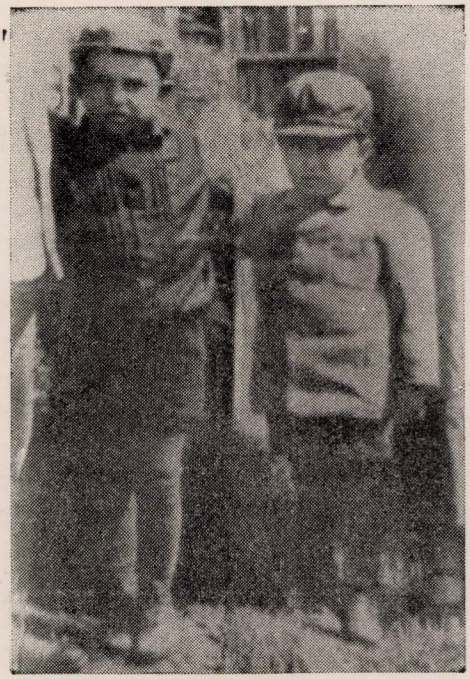

די ברידער ראַוויצקי אין די קינדער־יאָרן

די ברידער אברהמל און נח ראַוויצקי — ביידע זין פון איצל און מלכה — זענען אייגנטלעך אומגעקומען אויפן זעלביקן אופן ווי אַנדערע טויזנטער יונגע ייִדישע בחורים בתוכם. אָבער מיין געוויסן מאָנט פון מיר, איך זאָל אין געציילטע שורות פאַראייביקן זייערע נעמען אין אונדזער מצבהבוך.

ווען די דייטשע מערדער האָבן דורכגעפירט די שחיטה פון די לעשנאַיער ייִדן, האָט זיך דאָרט געפונען די משפּחה ראַוויצקי. דער אָרטיקער געטאָ איז באַשטאַנען פון איין שטוב אַרומגעפלאָכטן פון אַלע זייטן מיט אַ צוים שטעכלדראָט. געווען זענען אין דער שטייג 80 ייִדישע נפשות בערך.

אין יענעם פרימאָרגן פון דער שחיטה, דעם 13־טן מאַרץ 1942 (אסתר תענית), געפינען זיך די ברידער אברהמל און נח אויסערן געטאָ, אויף זייער אַרבעטס־פּלאַץ אין אַ טאַרטאַק, אוטערן אויפזיכט פון דייטשן. אַ פּויער קומט אָן אויף דעם אַרבעטס־פּלאַץ און דערציילט די ברידער ראַוויצקי, אַז דער געטאָ איז פּלוצים אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַ גרויסער אָפּטיילונג באַוואָפנטע דייטשן און אַ צווייטע אָפּטיילונג גייט צום טאַרטאַק...

די צוויי ברידער איז געלונגען אויף אַ געוואַגטן אופן זיך דורכצורייסן פון צווישן די דייטשע מערדער און צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע ייִדן אַריינצוקריגן

זיך אין באַסיינער וואַלד, אין דער אומגעגנט פון לעשנא. אין דעם וואַלד קומען צולויפן נאָך יידן, פרויען און קינדער, געראַטעוועטע פון שחיטות אין דער געגנט. צוזאַמען געפינען זיך אין דעם וואַלד בערך 30 יידן.

זיי, די ברידער, האָבן זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט געוויסע פריינט־לעכע קריסטן פון לעשנא און אַרומיקע דערפער און מיט זייער הילף באַקומען געווער. אַזוי אַרום בילדעט זיך אויס אַ קליינע יידישע פאַרטיזאַנען־גרופּע, וועלכע האָט מיטן כוח פון געווער באַזאָרגט פאַר זיך שפּייז און געפירט אַ דיווערסיע־אַרבעט קעגן די דייטשן.

זיי אָפּערירן אין דעם שטח פון דערמאָנטן וואַלד און סביבה בערך אַ יאָר צייט ווי אַ זעלשטענדיקע גרופּע, נישט האָבנדיק קיין פאַרבינדונג מיט אנדערע פאַרטיזאַנישע אָטריאַדן.

די יידישע גרופּע צוזאמען מיט די צווויי ברידער האָבן געמוזט פאַרלאָזן די באַסיינער וועלדער און אַריבערגיין אין די וואלטשי־נארער, לויט אַ באַפעל פון דער לאָקאַלער העכסטער פאַרטיזאַנישער מאַכט „סאָוועטסקאַיאַ בעלארוס", און זיך פאַראייניקן מיט דעם אָטריאַד „סאָוועטסקאַיאַ בעלארוס", ווו עס האָט זיך געפונען דער שרייבער פון די שורות.

אין פרילינג 1944 האָבן זיך די ברידער געמאָלדן פרייוויליק אינעם שטאַב פון אָטריאַד מיטן פאַרשלאָג צוצושטעלן אויפרייס־מאַטעריאַלן, אין וועלכע די פאַרטיזאַנער האָבן זיך דעמאָלט געניטיקט.

צו דעם צווועק זענען זיי אווען אין די באַסיינער וועלדער. (מיט זיי איז מיט־געגאנגען זייער חבר מענדל, אַ פּליט פון פּוילן.)

שווער, לאַנג, פול מיט געפארן איז געווען דער וועג. דורך וועלדער, פעלדער, טייכן, איבער זומפּן, זענען זיי געגאַנגען אויסמיידנדיק און אַרומגייענדיק דער־פער, פאַליציי־וואַכן, „זאַסאַדעס" ביז זיי זענען אָנגעקומען בשלום צו דעם „כוטאָר" אין באַסיינער וואַלד, צו זייער באַפרייַנדעטן קריסט, מיט וועמענס הילף און אָנ־וויזונגען עס איז זיי געלונגען צו באַקומען אַ גרעסערן סכום אויפרייס־שטאָף.

געצייַלטע שעהען פאַר זייער אומקערן זיך צו זייער באַזע אין וואלטשי־נארע, — זיצנדיק ארום טיש ביי אַ געזעלנונגס־מסיבה מיטן גאַסטפריינטלעכן פויער — האָבן זיי פלוצלינג דערזען ווי צו דער שטוב וווּ זיי געפינען זיך, פון צוויישן די ביימער, קריכט אַרויס אַ באוואָפנטע באַנדע דייטשן און פאַליציאַנטן, צעשאָטן אין אַ קייט־פאַרעם, און פאַרנעמען זיך אַרומצורינגלען דאָס הויז. דאָס הויז איז שוין געווען אַרומגערינגלט פון דריי זייטן.

אין די לעצטע מאָמענטן פרווון זיי צו באַגיין אַ געוואגטן שריט כדי זיך צו ראטעוון: זיי שפרינגען אַרויס פונעם הויז דורכן קיך־פענצטער, וואָס פירט אין וואַלד אַריין. אויב זיי וועט געלונגען דורכצולויפן די פאַר הונדערט מעטער וואָס טיילט אָפּ דאָס הויז פון וואַלד, וועלן זיי האָבן שאַנסן נעלם צו ווערן.

כדי צו דעקן זייער אָפּטרעטן און שטערן די מערדער, וועלכע האָבן זיך באַמיט אַרומצורינגלען די פערטע זייט, עפענען זיי אַ פייער אויף די דייטשן. לויפנדיק צום וואַלד שיסן זיי כסדר אויף דער באַנדע. אברהמל, דער עלטערער, ווערט דער ערשטער פאַרוווּנדעט. דער וועג פאַר זיי צום וואַלד איז געווארן אָפּ־

געשניטן. ס׳ווערט פֿאַרוווּנדעט מענדל. זיי זענען אַרומגערינגלט פון די באַנדיטן. (80 אין צאָל!)

נישט וועלנדיק אַריינפֿאַלן לעבעדיקערהייט צו די מערדערישע דייטשן אין די הענט זענען זיי באַגאַנגען זייער לעצטן העלדישן שריט: מיטן אייגענעם געווער האָבן זיי געמאַכט אַ סוף זייערע יונגע לעבנס...

אַזוי זענען העלדיש אומגעקומען די צוויי ברידער און זייער חבר מענדל אין חודש מאַי 1944, אין די באַסיינער וועלדער און זיי ליגן צוזאַמען אין אַ ברודער־קבר הינטערן פענצטער פון וועלכן זיי זענען געשפֿרונגען.

***

פון דער אויספֿאַרשונג, וואָס דער שטאָב פון אָטריאַד האָט אַדורכגעפֿירט וועגן דעם פֿאַל, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז אַ פֿויער פון אַ שכנותדיקן כוטאָר האָט צופֿעליק זיך דערוווּסט פון זייער אַנוועזנהייט ביי זייער פֿרייַנד און האָט דאָס תיכף איבערגעגעבן די דייטשן אין לעשנא.

ד. א.

פֿיר יוגנט־חברטעס. פון רעכטס צו לינקס: צילע קאַרעליטש, נעכע חיים־דודס, סימע סלאָנימסקי, אידאַ פּיטקאָווסקי. נאָר איינע, סימע, איז פון וואַלד אַרויס אַ לעבעדיקע, די איבעריקע זענען פון די מערדער אומגעקומען.

מיכל אהרן קושניראָווסקי

מיכל־אהרן קושניראָווסקי — פון פון ר׳ אברהם זוסמאַן. העברעיִשער לערער. פון די ערשטע, וועלכער האָט איינגעפירט אין זיין שולע, אין באַראַנאָוויטש, די עבריית־בעברית שיטה, פון וועלכער ער איז געווען אַן אומקאָמפראָמיסלעכער אָנ־הענגער און דערפאָלגרייכער פאַרווירק־לעכער. אַ געבוירענער פּעדאַגאָג. שטענ־דיק עקספּערימענטירט און אַליין געפּו־נען וועגן און מיטלען ווי צו פאַרבעסערן דעם לערן־מעטאָד. דער ערשטער וואָס האָט אַרײַנגעפירט און געגוצט בילד, שפּיל, געזאַנג מיט די אָנהייבער־קלאַסן. מחבר פון קינדער־שפּילן און מעלאָדיעס צו אַנדערע קינדער־לידער, כדי צו פאַר־גרינגערן דעם עבריית־בעברית לערנען און מאַכן עס אינטערעסאַנטער. האָט זיי־ער ליב געהאַט קינדער און די קינדער האָבן אים צוריקגעצאָלט מיט זייער צוגעבונדנקייט און גוטן לערנען זיך. דערצויגן טויזנטער יידישע קינדער מיט ליבע פאַר העברעיש, פאַר אונדזערע נאַציאָנאַלע ווערטן, און דער עיקר — פאַר און צו ארץ־ישראל.

נישט געקוקט אויף זייַנע כסדרדיקע דורכפאַלן אין מסחר, איז ער אָבער מענטש פון דער נאַטור, איז ער גיך אַריבער צום ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן פליגל, פריִער צו צעירי־ציון און באַלד צו פּועלי־ציון. פאַנאַטישע ליבע צו ארץ־אבות, צו וועלכער ער האָט זיך געריסן זיין גאַנץ לעבן און מיטן אינציקן ציל — באַארבעטן איר ערד. זיין חלום איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. ער איז אומגעקומען אין וואָלקאָוויסק, אָדער פאַרשלעפּט געוואָרן קיין מיידאַנעק.

ה י ״ ד.

י. ל. א.

סאָניע טשעמעלינסקי־נאָוואָגרודסקי

סאָניע (שיינע־גיטל) טשעמעלינסקי־נאָוואָגראָודסקי איז געבוירן געוואָרן בערך אין יאָר 1893 אָדער 1894 אין ביטען.

גאָר יונג זענען אירע עלטערן אַרי־בערגעפאָרן קיין וואַרשע.

סאָניעס מאַמע, שרה־באַשע, איז געווען אַ טיף־רעליגיעזע פרוי. אין איר שטיל־קייט און באַשיידנקייט פלעגט זי זיין זייער אַקטיוו אין פאַרשידענע חברות צו העלפן אָרימע און שוואַכע מענטשן. פאַר אירע ביטענער, די אָרימקייט פון איר שטעטל, איז זי געווען דער אָדרעס צו וועמען זיי פלעגן זיך וועגדן אין אַן עת־צרה. מען האָט זי דערפאַר גערופן „די מאַמע פון ביטען". זי פלעגט מיט די ביטענער קראַנקע גיין צו דאָקטוירים, שאָפן פאַר זיי אומזיסטע רעצעפטן און אָפטמאָל פלעגן זיי בלייבן שלאָפן ביי איר אין שטוב.

דער פאָטער, משה, איז געווען אַ בן־תורה, אַ חסיד פון סלאָנימער רבין, ער איז געווען פון רבינס טיש־זיצערס. אין סלאָנימער שטיבל אין וואַרשע האָט מען אים גערופן „משה ביטענער" אָדער „משה גיב אַ ניגון". דאָס איז געווען דער־פאַר, וויל דער רבי פלעגט זיך שטענדיק וועגדן צו אים מיט די וועָרטער: „גיב אַ ניגון".

נישט געקוקט אויף זיינע כסדרדיקע דורכפאַלן אין מסחר, איז ער אָבער שטענדיק געווען אָן אָפּטימיסט. וועָן דער טאַטע פלעגט אַהיימקומען פון אַ רייזע און נעמען די פידל אין האַנט אַריין, האָבן שוין אַלע אין שטוב פאַרשטאַנען, אַז קיין גוטע געשעפטן האָט ער נישט געמאַכט. אָבער אַ נייעם ניגון פאַרן רבין האָט ער יאָ געבראַכט.

סאָניע איז געווען די עלטסטע אין שטוב און דער פּאָטער האָט געוואָלט, אַז זי זאָל קענען יידישע לימודים. ער האָט זי געשיקט אין דער העברעישער גימנאַזיע „יהודיה".

צו 13 יאָר האָט סאָניע געשריבן העברעישע שירים און איז געווען אַן ענטוזיאַסטישע ציוניסטקע. דעם טאַטן איז עס געווען נישט צום האַרצן סיי וואָס זי רעדט „לשון קודש" אין דער וואָכן און סיי וואָס זי גייט אויף אַפּיקורסישע וועגן, האָט ער חרטה געקריגן און זי אָפּגענומען פון גימנאַזיע ווען זי האָט שוין געלערנט אין די העכערע קלאַסן.

דעם פּאָטערס געשעפטן זענען אַוועק שלעכט און אין שטוב זענען שוין געווען אַכט קינדער. סאָניע איז געווען זייער אַ גינציק קינד אין דער משפּחה. זי האָט זיך אַלעמאָל אינטערעסירט מיט דער לאַגע אין שטוב און האָט געהאָלפן מיט וואָס זי האָט נאָר געקענט. זי האָט געגעבן לעקציעס און אַליין זיך געלערנט. די גראָשנס פון די לעקציעס, וואָס זי האָט פאַרדינט, האָט זי אָפּגעגעבן אין שטוב.

***

גאָר יונג איז סאָניע אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער בונדישער באַוועגונג. דעמאָלט האָט זי אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד מצד דעם טאַטן. ער האָט איר פּשוט דערקלערט מלחמה. ער האָט איר אפילו אויף אַ געוויסער צייט פאַרטריבן פון שטוב.

סאָניע האָט זיך אויסגעלערנט נייַען היט. זי האָט געאַרבעט און ווייטער שטודירט. אין דער צייט ווערט זי די „פּראָטעקטאָרין" פון די בוטענער מיידלעך וואָס פלעגן קומען קיין ווארשע און אַרבעטן ביים נייַען היט.

בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן אַרגאַניזירן די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען פון די יידישע אַרבעטער, איז סאָניע געווען די גרינדערין פון דעם קאָפּעלוש־מאַכער פאַראיין אין וואַרשע, זי איז אויך געווען די ערשטע סעקרעטאַרין אין פאַראיין.

סאָניע האָט אויך געשאַפן דעם ערשטן „גראָסער־כאָר", אין שטוב פון די חברטעס סאַלאָמאָן, אויף באָניפראַטערסקע גאַס.

סאָניע איז אין די יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין פוילן געווען די אייניקע פרוי אינעם וואַרשעווער קאָלעקטיוו פון „בונד", די העכסטע אָנפירונג פון דער דעמאָלסטיקער בונדישער באַוועגונג אין פוילן.

אין 1916 האָט די דייטשע אָקופּאַציע־מאַכט דורכגעפירט מאַסן־אַרעסטן פון דער אָנפירונג פון אַלע פּאָליטישע פאַרטייען אין פוילן. ס׳איז אויך אַרעסטירט געוואָרן כמעט דער גאַנצער „קאָלעקטיוו" פון „בונד". סאָניע איז דעמאָלט פאַרשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, אין האָפּעלבערגער פעסטונג. שפּעטער האָט מען זי צוריקגעשיקט קיין פוילן, אין מאָדלינער פעסטונג.

ווען סאָניע איז באַפרייט געוואָרן פון מאָדלינער פעסטונג, איז שוין פוילן געווען אַ זעלבסטשטענדיקע מלוכה. זי קומט אַהיים און טרעפט אין שטוב גרויס טרויער, מ׳זיצט שבעה נאָכן טויט פון דער מוטער, וועלכע איז געווען אַ קרבן

פון דער שרעקלעכער טיפוס־עפּידעמיע, ווּאָס האָט דעמאָלט געבושעוועט אין פּוילן.

סאָניע האָט זיך ווייטער אַרײַנגעוואָרפן אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. זי האָט זיך הויפּטזעכלעך אָפּגעגעבן מיט פּעדאַגאָגישע טעטיקייט. דאָס ייִנגע ייִדיש־וועלטלעכע שול־וועזן איז זיך צעוואַקסן. סאָניע האָט אַדורכגעמאַכט אַ לע־רער־סעמינאַר און גיט זיך איבער מיט ברען דער שול־אַרבעט. די „גראָסער־שול“ אויף קאַרמעליצקע 29 איז איר שול. זי לערנט מיט די קינדער און לערנט זיך אַליין. איך געדענק גאָרנישט אַזאַ צייט וועז סאָניע זאָל זיך נישט לערנען.

דער באַווּסטער געלערנטער פּישל שניאורסאָן גרינדעט ביי דער געזעלשאַפט „טאָז“ (אזע) אַ באַראַטונגס־שטעלע פאַר דעפּעקטיווע קינדער. עס האָבן דאָרט געאַרבעט דריי מעדיצין־דאָקטוירים און סאָניע איז געווען די פּעדאַגאָגישע פאָר־שערין. זי האָט געהאַט די אויפגאַבע צו באַזוכן די היימען פון די נישט־נאָרמאַלע קינדער, זען אין וואָס פאַראַ סביבה די קינדער לעבן, זיך באַקענען מיט די מאַטער־יעלע, מאַראַלישע און גייסטיקע באַדינגונגען אין וועלכע די קינדער קומט אויס צו אַנטוויקלען זיך. זי פלעגט אָנשרייבן די אַרבעטן און צושטעלן זיי צום פּראָפּ׳ פישל שניאורסאָן.

דאָס איז געווען פאַר סאָניען זייער אַן אינטערעסאַנטע אַרבעט, אָבער אויך זייער אַן אָנגעשטרענגטע. זי איז געווען אומדערמידלעך אין דר טעטיקייט. אינדער־פּרי אין דער „גראָסער־שול“, נאָכמיטאָג אין „טאָז“, איבער די הייזער צו אָב־סערווירן די קינדער, אין די אָוונטן צוגרייטן די רעבעטן וועגן די קינדער, אַליין זיך לערנען.

וועז ס׳איז אויסגעבראָכן די לעצטע וועלט־שריפה און דער צענטראַל־קאָמי־טעט פון „בונד“ האָט באַשלאָסן צו עוואַקויִרן זיך קיין מזרח־פוילן, איז סאָניע געווען איינע פון עטלעכע געצייטלטע חברים וועמען ס׳איז אָנגעאַרטרויט געוואָרן אָנצופירן מיט דער אונטערערדישער בונדישער טעטיקייט קעגן די נאַצים.

דאָ וויזט זיך אַרויס סאָניע אין איר גרויסער באַהאַלטענער העלדישקייט. זי איז אומעטום, אין די אומלעגאַלע שולן, אין די באַשפּייזונג־פונקטן, אין דער צענטראַלער אָנפירונג, אין פאַרבינדונג מיט דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע.

זי האָט געהאַט מעגלעכקייטן זיך צו ראַטעווען (אין מאַן, דער געגנראַל־סע־קרעטאַר פון „בונד“, איז דאָן געווען אין אַמעריקע). זי האָט אָבער נישט געוואָלט איבערלאָזן דעם פלאַץ וואָס האָט זיך ענויטיקט אין איר אַרבעט, אין איר אומ־ענדלעכער ליבע. געלעבט מיט די ייִדישע מאַסן, צוזאַמען מיט זיי געקעמפט און צוזאַמען מיט זיי אומגעקומען — אַרויסגעפירט געוואָרן און פאַרברענט געוואָרן.

צילע יעזשאָר

סאַנע פּריפּשטיין

סאַנע איז געבוירן געוואָרן אין ביטען, אין יאָר 1900. גאָר יונג איז ער פאַריתומט און פאַרעלנדט געוואָרן (די מוטער איז געשטאָרבן און דער פאָטער איז געווען אין אַמעריקע). דערצויגן געוואָרן ביי זיין באבען האָט ער שוין פון זיין קינדהייט געפילט דעם טעם פון נויט. שפּעטער האָט ער זיך אויפגעהאַלטן ביי חייקע יודל־יוספס.

אין יאָר 1911 איז ער געפאָרן לערנען אין דער באַראַנאָוויטשער ישיבה. געקומען צוריק פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און דאָ שוין פאַרבליבן בעת דער גאַנצער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע. סאַנע האָט דורכגעמאַכט דעם גיהנום פון דעם טרויעריקן קאַפּיטל צוואַנגס־אַרבעט. אַ קינד פון נויט, געניגט צו לערנען, צו פאַרטיפן זיך און דענקען, איז ער צווישן דער אי־דעאַליסטישער גרופּע וואָס האָט, נאָך דער רעוואָלוציע פון 1917, געשאַפן אין ביטען דעם „אומפאַרטייישן אַרבעטער־פאַריין". ער געהערט צו אירע אַקטיווע טוער.

אין יאָר 1920 איז ער אַריבערגעפאָרן אין באַראַנאָוויטש וווּ ער האָט חתונה געהאַט. לכתחילה האָט ער געעפנט אַ געוועלב, אָבער סאַנע איז מיט זיין גאַנצן וועזן נישט געווען צוגעפאַסט צו „מסחר" — ער לערנט זיך אויס אַ פאַך, ער ווערט אַ מאַלער.

אין באַראַנאָוויטש באַטייליקט ער זיך אין דער אָרטיקער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. ער איז כסדר אין איר אָנפירערשאַפט. ער נעמט אַ גאָר אַקטיוון אָנטייל אין דער פּאָליטישער, פּראָפעסיאָנעלער און קולטור־באַוועגונג פון די יידישע אַרגעטער. ווי אַ מיטגליד פון קאָמיטעט פון „בונד" פאַרנעמט ער אַ ריי וויכטיקע אָמטן אין די פאַרשידענע אינסטיטוציעס פון דער באַוועגונג. אין יאָר 1923 איז ער אין דער פאַרוואַלטונג פון דער שול־געזעלשאַפט „פאַר אונדזערע קינדער", וואָס ווערט אַזוי ברוטאַל פאַרמאַכט דורך דער פּוילישער רעאַקציע. צוזאַמען מיט אים געהערן דאָן צו דער פאַרוואַלטונג: יירשל דאַבקאָווסקי, נחום ביטענסקי, רבקה ראַבעץ, ראובן קופּערמאַן, אַלטער סאָקאָלאָווסקי און דוד קאָלבאָווסקי. ער איז אויך מיטגליד פון דעם ראַט פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען און סעקרעטאַר פון דעם בוי־אַרבעטער־פאַריין.

ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן איז ער טריי געבליבן זיינע אידעאַלן. צו זיין וואָרט האָבן זיך מיט דרך־ארץ צוגעהערט נישט נאָר זיינע נאָענטע חברים, נאָר אויך פון אַנדערע, קעגנערישע ריכטונגען. ער איז געווען אייגע פון די פיינסטע געשטאַלטן פון דער באַוועגונג.

סאָנע און זיין זון משהל זענען אומגעקומען אין דער ערשטער שחיטה (פורים 1942). זיין פרוי חאַשע־לאה און די צוויי טעכטער, רישל און רחל, זענען אומגעקומען אין דער צווייטער באַראַנאָוויטשער שחיטה, דעם 29טן סעפטעמבער 1942.

אונדזער חברטע ראָזע באַזאַנאָוויטש

ראָזע באַזאַנאָוויטש

צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַז עס האָבן זיך געגרומען דער־טראָגן צו אונדזער שטעטל די קלאַנגען פון די רעוואָלוציאָנערע אויסברוכן אין רוסלאַנד, האָבן מיר אַ גרופּע חברים בעשלאָסן, אַז מיר מוזן אויך ביי אונדז אין שטעטל אָנפאַנגען זיך צו אָרגאַניזירן אין אַ וואָסער־נישט־איז קרייז און פירן אַ געזעלשאפטלעך־קולטורעלע טעטיקייט צווישן דער ביטענער יוגנט.

ווי אַזוי אויפצושטעלן די אָרגאַניזאַציאָנעלע פּאָרעם און לויט וועלכן פּראָגראַם, האָבן מיר נאָך אַליין נישט געוווסט. מיר האָבן בלויז אינסטינקטיוו געפילט, אַז מיט פּאַרלייגטע הענט קען מען נישט זיצן און עפּעס מוז געטון ווערן „כדי נישט אָפּצושטיין — ווי געזאָגט — פון דער אַרומיקער וועלט". איז טאַקע באַשלאָסן געוואָרן צו באַשטימען אויף אַ געוויסן צוונט אַ באַראַטונג, אויף וועלכער עס זאָל באַשלאָסן ווערן דאָס אָרגאַניזירן די ביטענער יוגנט אין אַ פּאַראַיין א"נ „ביטענער ביבליאָטעק פון אַרבעטער־פּאַראַיין". פּאַרוואָס עפּעס דווקא אַזאַ נאָמען? ווייל די ביטענער ביבליאָטעק, מיט די געציילטע פּאָר ביכער און בראָשורעס וואָס זי האָט פּאַרמאָגט, האָט פון שטענדיק אַן געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָל אין

דעם געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן לעבן פון שטעטל און געבילדעט דעם פונדאַמענט פאַרן אויפקום פון אַ רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין ביטען.

עס איז שוין געווען אַ טראדיציע נאָך פון די גאָר פרי־ערדיקע יאָרן, וועז דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אירע צוויי פאַבריקן — איינע אַ גרויסע דריי־שטאָקיקע טוך־פאבריק און די צווייטע די לעדער־פאבריק אַ קלענערע, אָבער אויך מיט אַ געזונגנדיקער צאָל, אַז די אַרבעטער פון די צווויי פאבריקן זאָלן אַלע מאָל זיך גרופירן אַרום דער אַרעמער ביבליאָטעק. מיר האָבן אויך באַשלאָסן צו קאָנצענטרירן אין איין פּלאַץ אַלע ביכלעך און בראָשורקעס, וועלכע זענען געווען צעשפּרייט צווישן אונדזער גרופּע חברים, און איינער פון אונדז (איך געדענק שוין נישט ווער דאָס איז געווען) זאָל צופאַרן קיין סלאָנים אָדער באַראַוויטש און צוקויפן נאָך א ביסל נייע ביכער. אַזוי אַרום האָבן מיר געמייַנט אַרייַנצוציען די ביטענער יוגנט — וועלכע איז אין די מלחמה־יאָרן באדייטנדיק געוואקסן אין צאָל — אין אַ געזעלשאַפטלעך־אַרגאַניזירטער ראַם. האָבן מיר געדונגען אַ צימער ביי ברכקע אַלייניק, זיך אַרייַנגעצויגן אַהין מיט די ביכער, און אָנגעפאַנגען אונדזער טעטיקייט ווי אַן אַרבעטער־באַוועגונג, וועלכע האָט אין פאַרלויף פון יענע נאָך־מלחמה־יאָרן גאַנץ פיין זיך צעוואקסן און אַנטייל גענומען אין אַלע שטעטלדיקע אייגנאַרטיקע אָנגעלעגנהייטן, ווי למשל, דאָס פאַרטיילן שפּייז און זאָכן, וועלכע מיר פלעגן באַקומען פון אַמעריקע, שאַפן אַ קהלשע קיך פאַר אָרעמע, אָרגאַניזירן אַ „לינת־הצדק" וועלכע האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל ביים העלפן אָרעמע פאַמיליעס וואָס זענען דאַן געווען קרבנות פון דער טיפוס־עפּידעמיע און געלעגן קראַנק צו דריי, פיר אין אַ שטוב.

אין איינעם פון יענע אָוונטן, וועז מיר זענען געזעסן אַ גרופּע און באַהאַנדלט די פראַגע פון איינלאַדן אַ געוויסן רעדנער פון באַראַנאָוויטש, ווייל אין אייגענע אינטעלעקטועלע רעדנערישע קרעפטן זענען מיר אין יענע יאָרן געווען זייער אָרעם, לויפט אַריין אַ יונג לעבעדיק מיידל מיט אַ בראָשורקע אין האַנט און טוט אַ זאָג מיט אַ טאָן ווי זי וואָלט אונדז שוין ווער ווייסט ווי לאַנג געקענט: „חברים, איך האָב אייך געבראַכט אַ זייער גוטע זאַך. אויב איר ווילט וועל איך דאָס פאַר אייך פאַרלייענען" און טאַקע באַלד אויפן פּלאַץ האָט זי אַן עפּן געטון די בראָשורקע און עס האָט זיך צעקלונגען אַ מחיהדיק רוסיש. מיר האָבן צווישן זיך אָנגעהויבן פריידיק איבערצווינקען, אָלע מיטן זעלביקן געדאַנק, אַז אָט האָבן מיר אַרייַנגעקריגן אַן אינטעליגענטן כוח אין אונדזער אַרגאַניזאַציע. דאָס איז געווען ראָזע כאַזאַנאָוויטש וואָס איז אונדז ביז דעמאָלט געווען זייער וויניק באַקאַנט.

אַליין אַ קינד פון פאַרמעגלעכע עלטערן, וועלכע האָבן ביז דער מלחמה געווינט אין דאָרף מאָהיליק, האָט זי געקריגן איר דערציונג אין לידער רוסישער גימנאַזיע און זיך אויסגעלעבט צווישן דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער שוליוגנט. געקומען איז זי אַהיים ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און שוין פאַרבליבן מיט די עלטערן, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעקליבן פון דאָרף אין שטעטל אַריין. נו, איז אַ וווּנדער וואָס אַזאַ נשמה, וועלכע איז פלוצלינג אָפּגערישן געוואָרן פון איר קולטורעלער סביבה, האָט זיך אַזוי דערפרייט פון דער בשורה, אַז עס שאַפט זיך אין שטעטל אַן אַרגאַניזאַציע, וועלכע שטעלט זיך פאַר אַ ציל

צו פאַרשפּרייטן אַ ביסל קולטור אין דעם אָפּגעשטאַנענעם פאַרשלאָפענעם שטע־טלשן לעבן?

קיין גרויסע אָרגאניזאטאָרישע פעיקייטן האָט זי טאַקע נישט פאַרמאָגט, אָבער געווען איז זי זייער אַ טרייע און איבערגעגעבענע חברטע, וועלכע האָט אַריינגעטראָגן פיל לעבן צווישן אונדזער קרייז חברים און איז שפּעטער געווען טעטיק אויף אלע געביטן פון אונדזער אַרבעט. זי פלעגט יעדן אָוונט קומען אונדז עפּעס פאָרלייענען פון דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער געשיכטע פון די אַכצי־קער און ניינציקער יאָרן. ראָזע האָט שטענדיק ליב געהאַט צו לייענען און רעדן וועגן די העלדן־טאַטן פון די רוסישע רעוואָלוציאָנערן, ספּעציעל וועגן די צוויי העלדן סאָפיאַ פּיעראָווסקאַיאַ און וויעראַ זאַסוליטש. ראָזע מיט איר גוטער נשמה איז געווען איבערגעגעבן צו די פאַרשיידענע אויפגאַבעס וואָס אונדזער פאַראיין האָט פאַר איר באַשטימט און פלעגט זיך קיינמאָל נישט פילן מיד, ווען עס פלעגט זיך האַנדלען ביים העלפן לינדערן די נויט פון די אָרעמע פאַמיליעס אין שטעטל.

אַ קליינער עפּיזאָד פון יענער צייט וועט זיין כאַראַקטעריסטיש פאַר ראָזעס גוטסקייט און איבערגעגעבנקייט. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער טיפוס־עפּידעמיע, ווען מיר האָבן אָרגאַניזירט דעם „לינת־הצדק" און אַרבעט פון נעכ־טיקן ביי די קראַנקע איז געווען אַזוי פיל, אַז ס'פלעגט אויסקומען יעדן איינעם פון אונדז 2־3 מאָל אַ וואָך גיין אויף אַ „לינה". און אַז מ'האָט איין מאָל געמוזט צושיקן אַ פּאָר חברים צו יצחק אַהרנס מאַמע, וועלכע איז געלעגן זייער ערנסט קראַנק און עס איז שוין נישט געווען וועמען פון דער ליסטע צו שיקן, איז ראָזע די ערשטע אַרויסגעטראָטן נישט קוקנדיק וואָס זי האָט שוין די צווייטע נאַכט נישט דערשלאָפן. „קום, שלמהקע, מיר וועלן ביידע גיין צו יאַכנען". און אַז איך האָב געוואָלט מיטנעמען מיט זיך אַ ביכל צום לייענען, האָט זי מיט א געמאַכטן כעס אַ ריס געטון פון מיין האַנט דאָס ביכל זאָגנדיק, אַז ווען מען גייט נעכטיקן צו אַ קראַנקן, דאַרף מען זיך נישט האָבן אין זינען. עס דערמאָנט מיך אויך דער עפּיזאָד פון יענער נאַכט, ווען מיר האָבן באַשלאָסן צו באַהאַלטן אונדזער ביב־ליאָטעק אין דער ערד, ביים דערוואַרטן די אָנקומענדיקע פּוילישע חיילות. ראָזע האָט צו מיר אַ זאָג געטון: „שלמהקע, גיי און קריג ערגעץ אַ רידל און קום באַלד צוריק. מען דאַרף אויסגראָבן אַ גרוב און באַהאַלטן די ביכער איידער די פּוילי־שע סאַטראַפּן וועלן אָנקומען". ביז איך האָב זיך צוריקגעקערט מיטן רידל איז שוין ראָזע געשטאַנען ביז די קני אין דער ערד און געשאָטן רידל נאָך רידל אַזוי ווי אַ מאַשין. „הלוואי זאָל דאָס לאַנג נישט ליגן אין דער ערד" — האָט זי געזאָגט.

ניין, איך וועל דאָס קיינמאָל נישט פאַרגעסן. מיט טיפן צער און ווייטאָג וועל איך שטענדיק זען פאַר מיינע אויגן די הערלעכע שיינע געשטאַלטן פון מיינע טייערע האַרציקע חברים פון יענער כישופדיקער פאַר מיר עפּאָכע, וועלכע זענען אַזוי גרויזאַם און פריצייטיק פאַרשניטן געוואָרן צוזאַמען מיט זייערע שיינע אי־דעאַלן. איך וועל זיי נישט פאַרגעסן, אַזוי ווי איך קען נישט פאַרגעסן די אַלע טייערע טאַטעס, מאַמעס און קינדער, פרעמדע און אייגענע, וועלכע זענען פון די מענטשן־מערדער גרויזאַם פאַרטיליקט געוואָרן. זאָל זייער ליכטיקער אָנדענק אונדז אַלעמען דינען פאַר אַ זכרון עולם. נישט פאַרגעסן זאָלן מיר דאָס הייליקע

בלוט פון די אַלע קדושים, דאָס בלוט וואָס וועט קיינמאָל נישט פאַרקילט ווערן און וועט מאָנען און רופן צו נקמה.

נקמה! פאַר אונדזערע ליבסטע און טייערע.

ערע זייער אָנדענק.

ר׳ אהרן אַבראַמאָוויטש

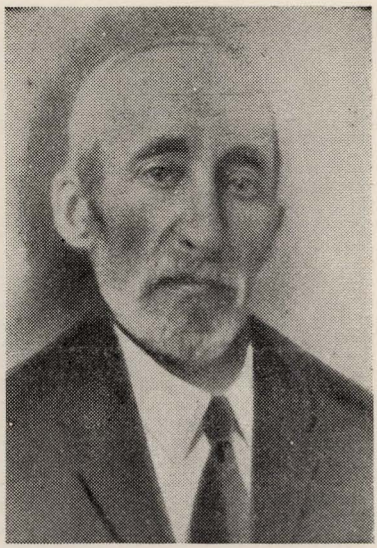

געווען אין ביטען אַ געוויסע צייט לע־רער פאַר העברעיִש, רוסיש און דייטש, וועלכע ער האָט פולקאָם באהערשט. ספּע־ציאַליזירט זיך אין דיקדוק און אַריט־מעטיק.

געוועזענער עקסטערן. געבוירן אין פּאָ־לאָנקע — אַ קליין שטעטעלע צווישן סלאָ־נים און באַראַנאָוויטש — ביי אַן אָרעמער אַרבעטער־פאַמיליע, פאַרלאָזט ער אין על־טער פון 12 יאָר זיין היים, גייט אַוועק אין דער „גרויסער וועלט" זיך לערנען. קומט אָן קיין אומאַן אויף דער אוקראַינע, האַלט זיך אויס די אַלע יאָרן מיט געבן „אוראָקן" און גרייט זיך אַריינגיין אין קי־עווער אוניווערזיטעט. צוליב פאַרשידענע שווערע באַדינגונגען געצווונגען איבערצו־רייסן זיין שטודירן און אומקערן זיך אַהיים.

אַ ליבהאָבער פון תנ״ך, גרויסער פאַרערער פון די נביאים, באַזונדערס פון ישעיהו, ירמיהו, יחזאל און עמוס, וועמען ער ציטירט אָפט.

דער איינציקער אין ביטען, ביי וועמען ס׳האָט זיך געפונען דער אין יענער צייט באַרימטער רוסיש־ייִדישער זשורנאַל „וואָסכאָד" און פון די ערשטע גע־ציילטע צו האָבן דעם דאן נישט לאַנג־דערשינענעם ערשטן גרויסן „סלאָוואַר" — ווערטערבוך אויף העברעיִש־רוסיש־דייטש פון דעם גרויסן געלערנטן יהושע שטיינבערג.

צוליב זיין שיינעם „פּאָטשערק" — כתב־יד, וועלכעס האָט אַמאָל געשפּילט אַזאַ ראָליע און צוליב זיין קענען גוט רוסיש, קומט מען צו אים שרייבן „פּראָ־שעניעס". ביי אָרעמע נישט גענומען באַצאָלט. מ׳פלעגט אויך צו אים קומען נאָך אַן עצה, זיך באַראַטן.

אַ גרויסער ליבעראַל, אַ זייער באַשיידענער, שטילער מענטש, זייער ערלעך און האַלטן וואָרט איז ביי אים געווען הייליק.

עם רעדן טויטע...

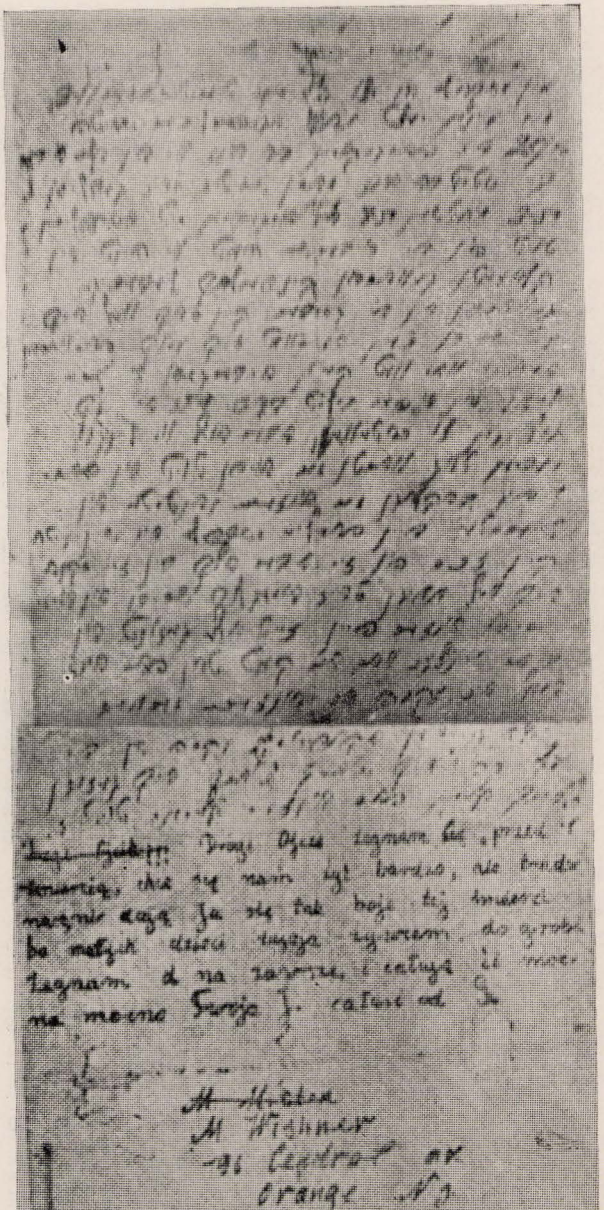

מיר גיבן דא איבער די פּאַטאַקאַפּיע פֿון דעם בריוו, וואָס עס האָט אָנגעשריבן זלאָטקע ווישניאַצקי און איר 10־יאָריק טעכטערל יוטע צו זייער מאַן און פּאָטער משה ווישניאַצקי, וועלכער געפינט זיך אין אַמעריקע.

דער בריוו איז געשריבן געוואָרן נאָך דער ערשטער שחיטה אין ביטען. ער איז נעוואָרן איבערגעגעבן דורך דער דערמאָנטער פרוי צו אַ קריסט, מיט דער בקשה איבערצושיקן אים קיין אַמעריקע נאָך דער מלחמה. זי האָט געפילט, אַז זי וועט דעם שלום נישט דערלעבן.

נאָך דעם ווי אונדזער געגנט איז באַפרייט געוואָרן, האָט דער פויער ק. מאַסלאַסקי, פון דאָרף קאַכאַווע, איבערגעגעבן דעם בריוו דעם ברודער פון דער אומגעקומענער, וועלכער האָט זיך גערעטעוועט אין די וועלדער ווי אַ פּאַרטיזאַנער.

דער בריוו איז שפעטער פאַרעפנטלעכט געוואָרן אינעם בוך „מערדער פון פעלקער" פון איליאַ ערענבורג, אונטערן קעפל „ס רעדן טויטע".

די פאַטאָגראַפישע קאָפּיע פון בריוו איז אַרויסגענומען פון א. ערענבורגס בוך.

זלאָטקע און אירע צוויי קינדער זענען אומגעקומען אין וואַלד דעם 20סטן יאַנואַר פון יאָר 1943. ד. א.

מיסטער ווישנעט, אראנזש, פ. ש. א.

31טער יולי 1942.

מיין מוישקעלע און צו אַלע מיינע טייערסטע!

מיר זענען איצט נאָך אַ געפערלעכער שחיטה. דעם 1942.7.25 זענען פאָר־געקומען ביי אונדז, ווי אין אַלע איבעריקע שטעט, מאַסן־שחיטות. ס׳זענען געבליבן 350 מענטשן. 850 זענען אומגעקומען מיט אַ שרעקלעכן טויט פון די רויבערישע הענט. ווי הינט אין די קלאָזעטן געוואָרפן. קינדערלעך לעבעדיקע געוואָרפן אין די גריבער. קיין סך וועל איך נישט שרייבן. כ׳מיין אַז עס וועט זיך נאָך געפינען אַ מענטש, וואָס וועט קענען איבערגעבן אונדזערע ליידן און אונדזער בלוטבאָד. אונדז איז נאָך געלונגען זיך צו ראַטעווען, אָבער אויף ווי לאַנג? יעדן טאָג וואַרטן מיר אויפן טויט און פאַרלויפיק באַקלאָגן מיר אונדזערע נאָענטע און טייערע. דיין פאַמיליע, מוישקעלע, איז שוין נישטאָ, קיין זכר פון זיי. אָבער איך בין זיי מקנא. איך וועל ענדיקן. ס׳איז אוממעגלעך צו שרייבן אויסצושרייען אונדזער פיין. זייט אַלע געזונט און דאָס אינציקע וואָס איר קענט טון פאַר אונדז, איז נקמה אין אונדזערע מערדער. גוואַלד געשריען — אַ קאַפּיטשקע נקמה אין זיי. איך קוש אייך שטאַרק, שטאַרק. איך געזעגן אייך אַלעמען פאַר אונדזער אַלעמענס טויט.

ז ל א ט ק ע

(דער בריוו פון יוטע, איבערגעזעצט פון פויליש)

טייערער פאָטער!

איך געזעגן זיך מיט דיר פאַרן טויט. אונדז ווילט זיך זייער לעבן, נאָר פאַרפאַלן — מען לאָזט נישט. איך האָב אַזוי מורא פאַרן טויט, ווייל קליינע קינדער וואַרפט מען לעבעדיקערהייט אין קבר. איך געזעגן זיך מיט אייך אויף אייביק. איך קוש דיך שטאַרק, שטאַרק.

ד י י ן י ו ט ע

אַ קוש פון גארדע

ולאַטקע מאַגילאַנסקי־וויש־
ניאַצקי (אסתר־צדוקס) און
אירע פאַרשניטענע קינדער.
רעכטס: גאַרדי, לינקס: יוטע.

לזכרון עולם

צום אַנדענק פון די קדושים פון ביטען, אומגעקומענע על קידוש־השם דורך די רוצחישע נאַצים.

שבת נחמו, י"א אב 25. 7. 42

ב' אלול און ח' תשרי 1942.

אויפן דענקמאָל, וואָס עס האָט אויפגעשטעלט דער אַרגענטינער ישוב אויפן בית־עולם אין טאַבלאַדאַ — בוענאָס־איירעס, פאַר די זעקס מיליאָן קדושים וטהורים, געפינט זיך דער דאָזיקער טאָוול לזכרון פון אונדזער פאַרשניטענער קהילה.

צווישן די הונדערטער בראָנזענע און מאַרמאָרנע אָנדענק־טאָוולען געפינט זיך דער דאָזיקער טאָוול וואָס די אַרגענטינער ביטענער לאַנדסלייט האָבן אויפ־געהאָנגען מיטן אויבנדערמאָנטן אינהאַלט.

יאָר־יערלעך, צום יאָרצייט פון דער ערשטער שחיטה, דעם ערשטן זונטיק נאָך שבת־נחמו, קלייבט זיך צונויף די ביטענער משפחה פון דער שארית־הפליטה אין אַרגענטינע און איז מזכיר בציבור זייערע נאָענטסטע, זייערע טייערסטע וואָס זענען אַזוי אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן אין די דריי שחיטות.

אויפן טאָוול איז נישט פאַראַן קיין פלאַץ פאַר די נעמען פון אונדזערע טויזנט און מער קדושים. מיר ברענגען זיי ווייטער אין דעם דאָזיקן יזכור־טייל פון אונדזער פנקס.

די רשימה פון אונדזערע פאַרפיניקטע, פון אונדזערע אויף קידוש־השם אומגעקומענע און אין קאַמף מיט די נאַציס געפאַלענע, איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן מיט גרויס בסירת־נפש. צוזאַמען מיט דעם געווער, צוזאַמען מיט גראַנאַטן און דינאַמיט זענען אָפּגעהיט געוואָרן די רשימות; אין וואַלד צווישן איין „אָפּעראַציע" און דער צווייטער — דערגאַנצט מיט נייע און נייע נעמען. נאָכדעם איז די רשימה געשמוגלט געוואָרן דורך גרענעצן...

גרויס איז די רשימה — פונדעסטוועגן קאָן זיין, אַז עס פעלט דאָ אָדער דאָרט אַ נאָמען. זאָלן די דאָזיקע אַריינגענומען ווערן אין יענעם טייל וואָס איז געבליבן ליידיק. ווער עס וועט זיך דערמאָנען זאָל צושרייבן.

קינדערלעך... אין די הונדערטער זענען זיי אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן. מיר ברענגען זייערע פריידיקע, זייערע לויטערע אומשולדיקע פנימלעך. אָן נעמען... נאָמענלאָזע קינדערלעך, אָן אונטערשיד וועמענס איר זענט. הייליק וועט איר זיין אין אונדזער זכרון.

געשענדעט איז געוואָרן אונדזער יאָרהונדערט־אַלטער בית־עולם. אויך דער רו־פּלאַץ פאַר די מינדעסטנס צען דורות ייִדיש לעבן איז חרוב ומוחרב געוואָרן און די מצבות, וואָס איז מיט אַזויפיל פּיעטעט און ליבע געשטעלט געוואָרן זענען פאַרומרייניקט געוואָרן. נעמען מיר זיי אויך אַריין אין דעם היכל פון דער קדושים־מחנה. די מצבות מיט די יעניקע פאַר וועמען זיי זענען געשטעלט געוואָרן, צוזאַמען מיט די וואָס האָבן זיי געשטעלט זענען דאָ ביי אונדז אין אונדזער יזכור־רשימה.

מיר האָבן נישט פאַרגעסן, אָנגעציילט און דערמאָנט אונדזערע נאָענטע וואָס זענען דורך פאַרשידענע וועגן מגולגל געוואָרן אין אַנדערע שטעט און שטעט־לעך און דאָרטן אומגעקומען אונטער דעם חלף פון תליון.

מיר דערמאָנען אויך די פּליטים, די געקומענע צו אונדז אין שטעטל פון פאַרשידענע מקומות אין פוילן. זיי זענען געלאָפן פון דער ברוינער בעסטיע און ביי אונדז געפונען אַ היים; אַ דאַך איבערן קאָפּ; אָפּענע טירן און געגרייטע טישן — ווי עס איז געווען די מידה פון אונדזער האַרציק שטעטעלע.

די פּליטים האָבן צוזאַמען מיט אונדזערע מאַמעס, מיט אונדזערע טאַטעס, מיט די ברידער אונדזערע און שוועסטער געטיילט דאָס טרוקן שטיקל ברויט און צוזאַמען אין די זעלביקע גריבער, מיט זיי פאַרשאָטן געוואָרן. אויך זיי געפינען זיך אין אונדזער יזכור־רשימה.

***

מיר, ביטענער, האָבן איינגעשטעלט אַ יאָר־יערלעכע טראַדיציע: מיר טרעפן זיך אויף אונדזערע טרויער־פאַרזאַמלונגען, וווּ מיר זאָגן אונדזער אייגענעם יזכור. וועלן מיר אויך איצט, פאַר אונדזער קדושים־רשימה ברענגען דעם דאָזיקן יזכור. זאָל ער געלייענט ווערן אומעטום וווּ אַ גליד פון אונדזער היימשטעטל לעבט.

אויף א יזכור-פארזאמלונג בײם דענקמאל פאר די זעקס מיליאן קדושים, וואס איז אויפגעשטעלט אויפן סאבלאדא-בית-עולם אין בעגאס-איירעס.

**
*

יזכור דער יידישער קהילה אין ביטען, וועלכע איז דורך די דייטשע אויסוורפן און זייערע משרתים: ווייסרוסן, פאליאקן, ליטווינער און אוקראינער, געשענדעט און פארפיניקט געוואָרן אין די דורך זיי ארגאניזירטע דריי מאסן-שחיטות אין די טעג פון 25-7-1942 (שבת), 29-8-1942 (שבת) און 19-9-1942 (שבת).

יזכור די טייערע און צארטע נשמות פון אונדזערע טאטעס, מאמעס, ברידער און שוועסטער, וועמענס לעבנס זיינען אפגעהאקט געוואָרן און זייערע נשמות מאנען נקמה.

יזכור די הייליקע יידישע קינדערלעך, וועלכע זענען דערשטאכן געוואָרן אין די ויגעלעך, וועמענס גאלדענע קעפעלעך זענען צופלאמט געוואָרן מיט האלץ-דובינעס. וועמענס צאפלדיקע קערפערלעך זענען געוואָרפן געוואָרן ווי א שפיל-באל פון איין שטיק אויפן צווייטן און לעבעדיקערהייט זיי דערטרונקען אין קלאָזעט-גריבער.

יזכור די אלע ליבסטע און טייערע אונדזערע, וועלכע זענען פארשאָגט געוואָרן אין די וועלדער און פעלדער און דארטן פארפיניקט געוואָרן דורך פרעגלען זיי אויף שייטערהויפנס, שניידן זייערע גלידער לעבעדיקערהייט (בעת די אבלאָווע) זייערע ביינער זענען צעזייט איבער אלע זומפן.

יזכור די שוכני-עפר, די אלע וואס זענען אוועק אין דער אייביקייט מיט זייער נאטירלעכן טויט און געקומען צו קבורה כדרך-כל-אדם און זייער רופלאָזע איז נאכדעם דורך די וואנדאלן צעשטערט געוואָרן; זייערע מצבות אויסגעריסן, צעבראכן און מיט זיי געפלאסטערט די וועגן און גאסן.

יזכור די אלע טייערע ערטער פון אונדזער היימשטעטל, וואס זענען דורך אונדזערע עלטערן געהייליקט געוואָרן מיט זייער בלוט און שווייס, מיט זייער ענערגיע און פראצע, מיט זייער לערנען און עבודה — און זענען דורך די ברוינע עמלקים געשענדעט און פארמיניקט און חרוב געוואָרן.

זאלן די גסיטה-יסורים פון אונדזערע קדושים אוועקרויבן פון זייערע מערדער די רו בייטאג און דעם שלאף ביינאכט.

זאלן די שאטנס פון אונדזערע מארטירער פארפאלגן אייביק זייערע פיינדיקער.

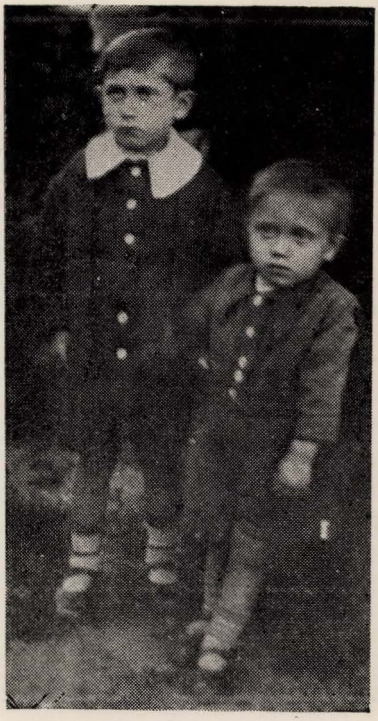

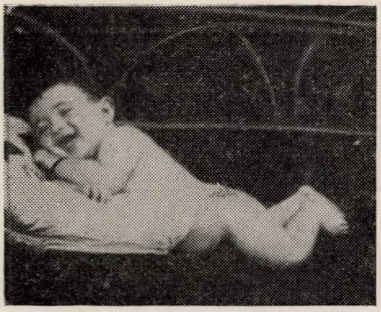

געדענק אייביק און הייליק אייביק די אָפּגעהאַקטע לעבנס פון דיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער.

געדענק אייביק און זוך אייביק נקמה נעמען פון זייערע מערדער.

רשימה פון ביטענער קדושים וטהורים, וועלכע זענען אומגעקומען אין די דריי מאַסן־שחיטות דורך די דייטשן און זייערע מיטהעלפער

ערשטע שחיטה — שבת נחמו 25סטער יולי 1942
צווייטע שחיטה — שבת 29סטער אויגוסט 1942
דריטע שחיטה 19טער סעפטעמבער 1943

און שפּעטער אין פאַרשידענע צייטן אין די וועלדער, פּעלדער און אַנדערע ערטער:

א.

אַלייניק חיים (חיים ברכהס)	אומבאַקאַנט
אַלייניק רבקה, זיין פרוי (זיידל ווישניאַצקיס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
אַלייניק גרשון, זייער זון	ערשטע שחיטה
אַבולאַנסקי מיניע (איטשע דעם מוליערס שנור)	צווייטע שחיטה
אַרלאָווסקי משה (יאָסל נעכעס איידעם)	ערשטע־שחיטה
אַרלאָווסקי סימע (יאָסל נעכעס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
אַרלאָווסקי יאָסל, זייער זון	ערשטע שחיטה
אַרלאָווסקי ? טאָכטער	ערשטע שחיטה
איליאָוויטש יצחק (דער טויבער שמיד)	ערשטע שחיטה
איליאָוויטש מירטשע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
איליאָוויטש מושקע, טאָכטער	ערשטע שחיטה
איליאָוויטש, איר מאַן (יצחקס איידעם)	אומבאַוווסט
איליאָוויטש, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
אולאַנסקי משה־אייזיק	ערשטע שחיטה
אולאַנסקי אסתר, פרוי	ערשטע שחיטה
אולאַנסקי שלמה (משה־אייזיקס זון)	צווייטע שחיטה
אולאַנסקי שיינדל, זיין פרוי (לייבל טשערניכאָווסקיס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
אולאַנסקי לייבל, איר זון	ערשטע שחיטה
אולאַנסקי שרה, טאָכטער	ערשטע שחיטה

אפראָימסקי משה	צווייטע שחיטה
אפראָימסקי אַלטע, פרוי	ערשטע שחיטה
אפראָימסקי מרדכי, זון	ערשטע שחיטה
אפראָימסקי כאשע, טאָכטער	ערשטע שחיטה
אפראָימסקי חיים (משה אפראָימסקיס זון)	אומבאַוווסט
אפראָימסקי, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
אפראָימסקי, זייער קינד	ערשטע שחיטה
אפראָימסקי, זייער קינד	ערשטע שחיטה
אַבראַמאָוויטש לאה־ראַדקע	צווייטע שחיטה
אַבולאַנסקי בערל, דער קאַליקער	צווייטע שחיטה
אַבולאַנסקי לאהקע, זיין פרוי	צווייטע שחיטה
אַבולאַנסקי קריינע, זייער טאָכטער	צווייטע שחיטה
אַבראַמאָווסקי דינקע (חיה האָדקעס)	ערשטע שחיטה
אַבראַמאָווסקי שלמה (חיה האָדקעס זון)	ערשטע שחיטה
אַבראַמאָווסקי פריידע, זיין פרוי	צווייטע שחיטה
אַבראַמאָווסקי יענטל (שלמה אַלטער קראַשעס)	1943.3.30 אין וואַלד
אַבראַמאָווסקי שייעלע, איר זון	1943־3־30 אין וואַלד
אוליאַנסקי גוטע (ניאָכקעס פרוי)	ערשטע שחיטה
אוליאַנסקי העניע־רבקה, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
אַרלאַנסקי אסתר (שייקעס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
אַרלאַנסקי, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
אַרלאַנסקי, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
אַסטראָמעצקי יודל (חנה גאַלערשטיינס איידעם)	ערשטע שחיטה
אַסטראָמעצקי משה, זיין זון	ערשטע שחיטה
אַסטראָמעצקי ביילקע, זיין טאָכטער	ערשטע שחיטה
אַסטראָמעצקי יוכבד, זיין טאָכטער	ערשטע שחיטה
אַסאָווסקי שיינדל (אַלטער דעם שוסטערס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
אַסטראָווסקי שיינדלס 3 קינדער, (נעמען אומבאַקאַנט)	ערשטע שחיטה
אוליאַנסקי קלמן (משה־אייזיקס זון)	צווייטע שחיטה
אוליאַנסקי שפרה, זיין פרוי (קיילע יאָשקעס)	ערשטע שחיטה
אוליאַנסקי, ? זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
איינשטיין זלמן (שרה־רייזלס איידעם, דער טויבער)	ערשטע שחיטה
איינשטיין רבקה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
איינשטיין יונה, זייער זון	ערשטע שחיטה
איינשטיין מערקע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
איינשטיין ?,זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
איצקאָווסקי אהרון (אברהם־יצחק פּרצעס איידעם)	ערשטע שחיטה
איצקאָווסקי חיה־איידל, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
איצקאָווסקי רחל, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
איצקאָווסקי עטל, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה

איצקאָווסקי לאה, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
איצקאָווסקי פּרץ, זייער זון	ערשטע שחיטה
אלטמאַן בן־ציון (אשר קאַרעליצערס איידעם)	אָקטאָבער 1942, וואַלד
אַלטמאַן באַשע־גיטל, זיין פּרוי	יאַנואַר 1943, וואַלד
אולאַנסקי מערע (שוּע משה־אייזיקס פּרוי)	ערשטע שחיטה
אולאַנסקי שרה, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
אינדעלמאַן רבקה (בערל־פּייוולס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
אינדעלמאַן שרה, איר שוועסטער	ערשטע שחיטה

ב.

בערקנער מאָטל (קלמן דעם רימערס)	דריטע שחיטה
בערקנער הינדע (זיין פּרוי, יירשל קאָלבאָווסקיס טאָכטער)	דריטע שחיטה
בערקנער קלמן, זייער זון	דריטע שחיטה
בערקנער לאה, זייער טאָכטער	דריטע שחיטה
בערקנער ?, זייער טאָכטער	דריטע שחיטה
בערקנער יהודית (יודל דעם רימערס פּרוי)	ערשטע שחיטה
בערקנער שרה, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
בערקנער מאַשע, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
בערקנער לאה, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
בערקנער יאָכע (קלמן דעם רימערס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
בערקנער העשל, איר זון	ערשטע שחיטה
בערקנער לאה, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
בונעוויצקי אייזל (ישראל־בערל דעם שענקערס איידעם)	צווייטע שחיטה
בונעוויצקי הינדע, זיין פּרוי	ערשטע שחיטה
בונעוויצקי ישראל, זייער זון	סעפּט. 1942 ,וואַלד
בונעוויצקי ציפּקע, זייער טאָכטער	סעפּט. 1942, וואַלד
בונעוויצקי גאָלדע, זייער טאָכטער	סעפּט. 1942, וואַלד
ברעסקין דוד, כיענקעס	7 יוני, 1943, וואַלד
ברעסקין שיינדל, זיין פּרוי (חנה גאַלערשטיינס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
ברעסקין לייבל, זייער זון	ערשטע שחיטה
ברעסקין עטעלע, זייער טאָכטער	צווייטע שחיטה
ברעסקין כיענקע, (דודס מוטער)	צווייטע שחיטה
בולאַנסקי מיכאל, שוסטער	ערשטע שחיטה
בולאַנסקי חיה־ליבע, זיין טאָכטער	ערשטע שחיטה
בולאַנסקי נח (חיים־איטשע דעם ווייגשענקערס)	אָקט. 1942, וואַלד
בולאַנסקי שרה, זיין פּרוי	צווייטע שחיטה
בולאַנסקי חיים, זייער זון	צווייטע שחיטה
בולאַנסקי לאה, זייער טאָכטער	צווייטע שחיטה
בולאַנסקי מירקע, זייער טאָכטער	צווייטע שחיטה
באַבראָוויצקי ישראל־בערל	ערשטע שחיטה

Serdeczne Życzenia
Noworoczne

ביטענסקי קיילע (יאַשקעס)		ערשטע שחיטה
ביטענסקי שאַיע, איר זון		ערשטע שחיטה
ביטענסקי העניע, זיין פרוי		סוף 1942, וואַלד
ביטענסקי מרדכי (קיילע יאשקעס זון)		צווייטע שחיטה
ביטענסקי לייזער, זיין זון		צווייטע שחיטה
ביטענסקי גיטל, זיין טאַכטער		ערשטע שחיטה
ביטענסקי כאַשע, זיין טאַכטער		ערשטע שחיטה
ביטענסקי פייגע־לאה (פרוי פון דוד קיילעס)		ערשטע שחיטה
בושעלעוויטש שמעון (דער שטעפער)		דריטע שחיטה
בושעלעוויטש מירל, זיין פרוי		דריטע שחיטה
בערקאָוויטש משה (סטאָלער)		ערשטע שחיטה
בערקאָוויטש ליובקע, זיין פרוי (דערצויגן ביי קאַפּעליאָוויטש)		ערשטע שחיטה
בערקאָוויטש לייזער, זייער זון		ערשטע שחיטה
נאָך צווויי קינדער זייערע, נעמען נישט באַווויסט		ערשטע שחיטה
בערנשטיין ציפּע	22 סעפּט. 1942	אין וואַלד
בראָנשטיין יעקב (שלמה חיה־האָדקעס איידעם)—		ערשטע שחיטה
בראָנשטיין קיילע, זיין פרוי		ערשטע שחיטה
בראָנשטיין משה, זייער זון		ערשטע שחיטה
בראָנשטיין ??, זייער זון		ערשטע שחיטה
בערקאָוויטש געצל (שמואל־חיים שוכאַטאָוויטשעס איידעם)		ערשטע שחיטה
בערקאָוויטש חנה, זיין פרוי		ערשטע שחיטה
בערקאָוויטש ? (געצלס פאָטער פון סלאָנים)		ערשטע שחיטה
בערעזניאַק לייב (פאָגאָרעלסקי דעם מילנערס איידעם)		ערשטע שחיטה
בערעזניאַק ?, זיין פאָטער		ערשטע שחיטה
בערעזניאַק יענטל, לייבס פרוי	28 סעפּ. 1942,	אין וואַלד
צווויי זייערע טעכטער	סעפּט. 1942,	אין וואַלד
בערנשטיין אברהם (שרקע דאָטשקעס זון)	אָקטאָבער 1942,	אין וואַלד
בערנשטיין מרים, זיין פרוי	אָקטאָבער 1942,	אין וואַלד
בערנשטיין חייקע, זייער טאָכטער	אָקטאָבער 1942,	אין וואַלד
בערנשטיין מנוחה־לאה (שרקע דאָטשקעס טאָכטער)		ערשטע שוזיטה

ג.

גינזבורג עטע־לאה (שמאי ליסאָוויצקיס טאָכטער)		ערשטע שחיטה
גינזבורג יעקב, איר מאַן		ערשטע שחיטה
גאָלמאַן יאָכע (פּיניע דעם שוסטערס טאָכטער)	20 יאַנואַר 1943,	אין וואַלד
גאָלמאַן ?איר קינד	20 יאַנואַר 1943,	אין וואַלד
גאַלערשטיין מתותיהו		צווייטע שחיטה
גאַלערשטיין הינדל, זיין פרוי		צווייטע שחיטה
גאַלערשטיין מינע, זייער טאָכטער	20 פעברואַר 1943,	אין וואַלד
גאַלערשטיין יאָסל (חנה גאַלערשטיינס זון)		צווייטע שחיטה

גאַלערשטיין דבורה, זיין פרוי	צווייטע שחיטה
גאַלערשטיין יודל, זייער זון	צווייטע שחיטה
גאַלדין שמואל־יעקב (דער סטאַליער)	צווייטע שחיטה
גאַלדין דוד, זיין זון	ערשטע שחיטה
גאַלדין גיטל, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
גאַלדין טשערנע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
גאַלדין רבקה, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
גאַלדשטיין פּעשע (גבריאלס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
גלאַזער חיים (יעקב)	ערשטע שחיטה
גלאַזער שפרה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
גלאַזער טריינע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
גלאַזער זעליג (יעקבס)	ערשטע שחיטה
גלאַזער פּעשקע, זיין פרוי (חיים דערעטשינסקי טאָכטער)	ערשטע שחיטה
גלאַזער אליה, זייער זון	ערשטע שחיטה
גלאַזער אליה (זאַוולס זון))	ערשטע שחיטה
גלאַזער מינקע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
גלאַזער אַרע, זייער זון	ערשטע שחיטה
גלאַזער פייגל, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
גלאַזער אסתר, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
גלאַזער פרומע־רישע (יעקבס פרוי)	ערשטע שחיטה
גלאַזער טאַמאַרע (מאיר יעקבס פרוי)	ערשטע שחיטה
גלאַזער זאַוול, איר זון	ערשטע שחיטה

ד.

דראַזשנער איטשע (זלמנס זון)	ערשטע שחיטה
דראַזשנער רחל, זיין פרוי (הילקעס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
דראַזשנער הלל, זייער זון	ערשטע שחיטה
דראַזשנער צילע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
דראַזשנער עטל, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
דערעטשינסקי גוטשע (די קצבטע)	ערשטע שחיטה
דערעטשינסקי חיים, איר זון	ערשטע שחיטה
דערעטשינסקי לאה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
דערעטשינסקי יהודה, זייער זון	ערשטע שחיטה
דערעטשינסקי בריינקע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
דערעטשינסקי מינע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
דאָבעס באַשע (שלמה חיה־האָדקעס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
דאָבעס דוד, איר מאַן	ערשטע שחיטה
דאָבעס ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה
דובמאַן קיילע (גיטל דער וואַרשעווערס טאָכטער)	אין וואַלד
דובמאַן ?, איר קינד	אין וואַלד

איש תם וישר
אוהב תורה וחסד
מ' ר' ישרהו בר' יעקב
מינקאוויטש
נפ'
ל' אלול תרע"ג
ת נ צ ב ה

איש תם וישר
אוהב תורה וחסד
מ' ר' בנימין בר' אברהם
וויל ענטשיק
נפ' שבת קי
כסלו תרע"ג

דארעווסקי שמשון (דאָבראָמישלער) ערשטע שחיטה
דארעווסקי רחל, זיין פרוי ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי חיה־שרה (אַלטער שכנאס פרוי) ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי אברהמל, איר זון 19 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
דיטקאָווסקי שלמה (אַלטער שכנאס זון) ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי ליבע, זיין פרוי (משה דעם שניידערס טאָכטער) סעפ. 1942, אין וואַלד
דיטקאָווסקי אָשר, זייער זון ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי סימקע (ציפּע בערנשטיינס טאָכטער) סעפ. 1942, אין וואַלד
דיטקאָווסקי שמואל, איר זון סעפ. 1942, אין וואַלד
דיטקאָווסקי משה, איר זון סעפ. 1942, אין וואַלד
דיטקאָווסקי משה (יצחק דעם שמידס) אין וואַלד
דיטקאָווסקי שרה־פּערל, זיין פרוי ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי פּעשקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי חיה, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי אליהו (מינדעס)) ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי יהודית, זיין טאָכטער ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי צירל, זיין טאָכטער ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי אברהם־יצחק (פּרצעס) ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי ליבע־מלכה, זיין טאָכטער ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי מינע, אברהם־יצחקס טאָכטער ערשטע שחיטה
? ?, מינעס מאַן ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי קוניע (יצחק דעם שמידס טאָכטער) ערשטע שחיטה
? ?, איר מאַן אין וואַלד
דיטקאָווסקי, איר קינד ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי חנה (פּסחס פרוי) ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי מאַשע, איר טאָכטער ערשטע שחיטה
דיטקאָווסקי באָמע, איר זון 29 סעפ. 1942, אין וואַלד
דיטקאָווסקי שרה, איר טאָכטער ערשטע שחיטה

וו.

ווילענטשיק שרה־לאה (די בריסקערקע) צווייטע שחיטה
ווילענטשיק לייזער (דער קצב) ערשטע שחיטה
ווילענטשיק מינע, זיין פרוי ערשטע שחיטה
ווילענטשיק שרה, זייער טאָכטער סעפ. 1942, אין וואַלד
ווינאָגראַד מנוחה (משה־וועלוול פרושאַנסקיס טאָכטער) אין וואַלד
ווייסשטיין קלמן (אברהמס) ערשטע שחיטה
ווישניאַצקי נעמי (זיידלס) ערשטע שחיטה
ווישניאַצקי ראובקע, איר זון ערשטע שחיטה
ווישניאַצקי פּערל, זיין פרוי ערשטע שחיטה
ווישניאַצקי גערשל, זייער זון ערשטע שחיטה

אשה כשרה כנשים
חשובה ובטעה ס
פסי שהדברה
כר אליעזר יוסף
נו אדר א תרעט
תנצבה

ווישניאַצקי זלאַטקע (משקה זיידלס פרוי))	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
ווישניאַצקי יוטע, איר טאָכטער	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
ווישניאַצקי גאַרדי, איר זון	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
ווישניעווסקי מינקע (משה־אייזיקס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
ווישניעווסקי שרה, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה
וועגנגראָווסקי נחום (רייכלס זון)	דריטע שחיטה
וועגנגראָווסקי פייגל, זיין פרוי (מיירים דעם שוסטערס זייערע צוויי טעכטער	דריטע שחיטה דריטע שחיטה
וועגנגראָווסקי גאָלדע (בנימין שמאַרלגייס פרוי)	ערשטע שחיטה
וועגנגראָווסקי מרדכי, איר זון	ערשטע שחיטה
וועגנגראָווסקי פייוול, איר זון	ערשטע שחיטה
וועגנגראָווסקי שרה, איר טאָכטער	ערשטע שחיטה

ז.

זאַקהיים מיכל (אטשקעס איידעם)	צווייטע שחיטה
זאַקהיים אסתר, זיין פרוי	דריטע שחיטה
זאַקהיים אבא, זייער זון	דריטע שחיטה
זאַקהיים משה, זייער זון	דריטע שחיטה
זאַקהיים ירחמיאל, זייער זון	דריטע שחיטה
זאַקהיים מירל, ירחמיאלס פרוי	צווייטע שחיטה
? קינד, זייער קינד	צווייטע שחיטה
זאַקהיים שרה (מיכל אָטשקעס טאָכטער)	צווייטע שחיטה
זאַקין שרה־לאה (יאַנקל דעם שמשס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
זאַמאָשטשיק דוד	ערשטע שחיטה
זאַמאָשטשיק חיה־שרה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
זשוכאָוויצקי לייזער, (דער פּאַסטעריינער שמיד)	ערשטע שחיטה
זשוכאָוויצקי ? ,זיין פרוי	ערשטע שחיטה
זשוכאָוויצקי נאָסקע, זייער זון	ערשטע שחיטה
זשוכאָוויצקי טשערנע, זיין פרוי (משה־אייזיקס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
זשוכאָוויצקי דריי זייערע קינדער	ערשטע שחיטה
זשוכאָוויצקי זעליג (דער שוסטער)	דריטע שחיטה
זשוכאָוויצקי שמחה, זיין זון	דריטע שחיטה
זשוכאָוויצקי וויכנע, זעליגס פרוי	30 סעפּטעמבער 1942
זשוכאָוויצקי עטל, זייער טאָכטער	30 סעפּטעמבער 1942
זשאָלטאָווסקי מרים (לאה־ראדקעס)	19 פעברואַר 1943, אין וואַלד
זשאָלטאָווסקי משה, איר מאַן	19 פעברואַר 1943, אין וואַלד
זשאָלטאָווסקי ליבעלע, זייער טאָכטער	19 פעברואַר 1943, אין וואַלד
זשאָלטאָווסקי חיהלע, זייער טאָכטער	דריטע שחיטה

ט.

טשערניכאָווסקי חיה (לייבל דעם רימערס פרוי)	ערשטע שחיטה
טשערניכאָווסקי חיים, איר זון	ערשטע שחיטה

טשעמעלינסקי ניסן (פּליט פון וואַרשע, ברודער פון סאָניע, קרוב פון איטשע קאָלבאָווסקי) צווייטע שחיטה
טשעמינלינסקי ?, זיין פּרוי צווייטע שחיטה
טשעמעלינסקי, זייער קינד צווייטע שחיטה

י.

יוזשעלעווסקי יוסף־אבע ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי חנה, זיין טאָכטער ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי מענדל, זיין זון צווייטע שחיטה
יוזשעלעווסקי חנה־באַשע, זיין פּרוי ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי שיינדל, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה

יוזשעלעווסקי ?, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי חיים־דוד (לייבעס זון)	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי פראַדע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי נעכע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי שיינדל, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי עזריאל, זייער זון	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי מרדכי (לייבע דעם פאָטשארס)	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי פראַדל, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי יאַנקל, זייער זון	אומבאַווסט
יוזשעלעווסקי שלומקה, מרדכיס זון	12 אויגוסט 1942
יוזשעלעווסקי יירשעלע, זיין זון	12 אויגוסט 1942
יוזשעלעווסקי אסתרל, קינד פון יהושע חיים־דודס	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי בערל, (אלתר משה־איטשעס זון)	ערשטע שחיטה
יוזשעלעווסקי אשר, זיין ברודער	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי רחל (בערל־נאָטע דעם קצבס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי שמחה (בערל־נאָטע דעם קצבס זון)	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי רחל, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי בערל, זייער זון	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי משה, זייער זון	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי שלמה, זייער זון	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי נאָטע (בערל־נאָטע דעם קצבס זון)	דריטע שחיטה
יודקאָווסקי חייקע, זיין פרוי	דריטע שחיטה
יודקאָווסקי שלמה, זייער זון	דריטע שחיטה
יודקאָווסקי שלמה (בערל־נאָטע דעם קצבס זון)	אומבאַווסט
יודקאָווסקי הערשל (יעקב־מאיר דעם קצבס זון)	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי באַשע, זיין פרוי	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
יודקאָווסקי עטל, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי, צוויי זייערע קינדער	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
יודקאָווסקי חיים־איטשע	אין וואַלד
יודקאָווסקי צפורה, זיין פרוי	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
יודקאָווסקי שיינע (באָרע, חיים־איטשעס פרוי)	20 מאַרץ 1943, אין וואַלד
יודקאָווסקי אוריק, איר זון	20 מאַרץ 1943, אין וואַלד
יודקאָווסקי חיים (עלע־איטשע ממונהס)	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי העניע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי אברהמל, זייער זון	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי מירל, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי טשערנע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי יירשל (עלע איטשע־ממונהס זון)	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי אסתר, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
יודקאָווסקי אַפרויקע, זייער זון	סוף אָקטאָבער 1942, אין וואַלד

יודקאָווסקי אליושקע, זייער זון	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
יודקאָווסקי משה (גדליה דעם שערערס)	אין פעלד, אינמיטן אָקט. 1942
יודקאָווסקי שרה, זיין פרוי	אין פעלד, אין מיטן אָקט. 1942
יודקאָווסקי גאַלי, זייער טאָכטער	אין פעלד, אין מיטן אָקט. 1942
יודקאָווסקי צילע, זייער טאָכטער	אין פעלד, אין מיטן אָקט. 1942
יודקאָווסקי רייזל, זייער טאָכטער	אין פעלד, אין מיטן אָקט. 1942
יפה בן־ציון, ביטענער רב	ערשטע שחיטה
יפה איטע־חנה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
יפה משה, זייער זון	ערשטע שחיטה
יפה הדסה, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יפה דינה, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
יפהס איידעם ? ?	ערשטע שחיטה

יאָסילעוויטש מנחם (חיה־שרה אלטער שכנעס איידעם) ערשטע שחיטה
יאָסילעוויטש רישקע, זיין פרוי ערשטע שחיטה
יאָסילעוויטש שרה, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
יאָסילעוויטש לייבעלע, זייער זון ערשטע שחיטה
יאָסילעוויטש לאַזאַר (הערשל קאלבאויטשערס זון) צווייטע שחיטה
יאָסילעוויטש עטל, זייער טאָכטער צווייטע שחיטה
יודעלעוויטש פריידל (יודל־יוסקס פרוי) ערשטע שחיטה
יודעלעוויטש משה, איר זון ערשטע שחיטה
יודעלעוויטש טייבעלע, איר טאָכטער ערשטע שחיטה
יודעלעוויטש ? ,איר זון ערשטע שחיטה
יודעלעוויטש דבורה, איר טאָכטער סעפטעמבער אין וואַלד
יאַקימאָווסקי אברהם־משה (כאַצקל ווייגערס איידעם) צווייטע שחיטה
יאַקימאָווסקי חנה, זיין פרוי ערשטע שחיטה
יאַקימאָווסקי (דער פאָטער פון אברהם־משהן) ערשטע שחיטה
יאַקימאָווסקי (צוויי קינדער אברהם־משהס) ערשטע שחיטה

כ.

כאָדאָש טשערנע (זיידל נעמיס טאָכטער) ערשטע שחיטה
כאָדאָש גרשון, איר מאַן ערשטע שחיטה
כאָדאָש יודעס, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
כאַרליפּ שלום (מיכל בולאַנטקיס איידעם) ערשטע שחיטה
כאַרליפּ מירקע, זיין פרוי ערשטע שחיטה
כאַרליפּ משה, זייער זון ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש חייקע (מאַהיליצער) ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש יוסף, איר זון ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש מאיר, איר זון ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש איטקע, מאירס פרוי ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש בערל, זייער זון ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש ?? צוויי קינדער זייערע ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש עלקע ערשטע שחיטה
כאַזאַנאָוויטש גיטל, איר טאָכטער צווייטע שחיטה
כמיעלניצקי אַלטע (שרקה דאָטשקעס טאָכטער) צווייטע שחיטה
כמיעלניצקי דוד, איר זון צווייטע שחיטה

ל.

ליבערמאַן יוסף, ביטענער רב ערשטע שחיטה
ליבערמאַן שרה, זיין פרוי ערשטע שחיטה
ליבערמאַן דבורה, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
ליבערמאַן כאַשקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
ליסאָוויצקי אהרן (אהרע שאַמעס) צווייטע שחיטה
ליסאָוויצקי מינדע, זיין פרוי צווייטע שחיטה

ליסאָוויצקי אביגדור, זייער זון	ערשטע שחיטה
ליסאָוויצקי זישע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
ליסאָוויצקי יעקב־יוסף (שמאיס זון)	ערשטע שחיטה
ליסאָוויצקי רבקה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
ליסאָוויצקי שאַמעלע, זייער זון	ערשטע שחיטה
ליסאָוויצקי רחל (שמאיס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
ליובעטקין יאַנקל־איטשע	ערשטע שחיטה
ליובעטקין חיה־שיינע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
ליובעטקין מייטע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
ליובעטקין בוניע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
לעווין מלכה (ליימע דעם מלמדס אייניקל)	ערשטע שחיטה
לעווין דאָדל, איר מאַן	ערשטע שחיטה
לעווין טאָלע, זייער זון	ערשטע שחיטה
לעווין ? ,זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
לעווין אַרטשיק (אשר קאַרעליצערס זון)	צווייטע שחיטה
לעווין קיילע, זיין פרוי	צווייטע שחיטה
לעווין חנה, זייער טאָכטער	צווייטע שחיטה
לעווין ?? צוויי זין	צווייטע שחיטה
ליפשיץ איטקע (דוד זאַמאָשטשיקס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
ליפשיץ שלמה, איר מאַן	ערשטע שחיטה
ליפשיץ שאול, זייער זון	ערשטע שחיטה
ליפשיץ איצל, זייער זון	ערשטע שחיטה
לעוו כאָניע (ניסקעס זון)	ערשטע שחיטה
לעוו איטקע, זיין פרוי	סוף 1942, אין וואָלד
ליובערסקי אהרן־דוד (דעם משולחס))	ערשטע שחיטה
ליובערסקי דינקע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
ליובערסקי חיים־אליה, זייער זון	אין וואָלד
ליובערסקי חנה־ביילע, זייער טאָכטער	אין וואָלד
לעווינבוק אבא (דבורה סוויטיצקיס שוואָגער)	ערשטע שחיטה
לעווינבוק ליובע (דבורה סוויטיצקיס שוועסטער)	ערשטע שחיטה
לעווינבוק שרה, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה

מ.

מינקאָוויטש דבורקע (עלע דעם שניידערס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש ניסל, איר זון	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש מאיר, זייער זון	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש חנה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש ? זייער קינד	ערשטע שחיטה
מאָרדוכאָווסקי בן־ציון (יורקעס)	צווייטע שחיטה
מאָרדוכאָווסקי אסתר, זיין פרוי	צווייטע שחיטה

מאַלאַכאָווסקי, נחמה הילקעס אַ זון ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש לייבע (שכנא דעם בעקערס) צווייטע שחיטה
מינקאָוויטש רבקה, זיין פרוי צווייטע שחיטה
מינקאָוויטש יעקב, זייער זון צווייטע שחיטה
מינקאָוויטש פייוול, זייער זון צווייטע שחיטה
מאָגילאַנסקי אסתר (צרוקס) צווייטע שחיטה
מאָגילאַנסקי אסתר־דבורה (זלמנס פרוי) צווייטע שחיטה
מאָגילאַנסקי איטע, איר טאָכטער צווייטע שחיטה
מאָגילאַנסקי יאָסעק, איר זון סוף סעפט. 1942, אין קאָכאַנאָווע
מענדעלעוויטש משה־יאָסל (לאה־דבורהס) צווייטע שחיטה
מענאָעלעוויטש האָדעס, זיין פרוי צווייטע שחיטה
מענדעלעוויטש באַשע (איצלס פרוי) 1942, אין וואַלד
מענדעלעוויטש ניאָניע, איר זון 1942, אין וואַלד
מענדעלעוויטש ביילע (אברהמע דעם שוסטער טאָכטער) ערשטע שחיטה
מענדעלעוויטש זלאַטקע, איר טאָכטער ערשטע שחיטה
מענדעלעוויטש ראָזע, איר טאָכטער ערשטע שחיטה
מענדעלעוויטש ?, איר זון ערשטע שחיטה
מעדאַכאָווסקי לייבקע (פוזלס) ערשטע שחיטה
מעדאַכאָווסקי העניע, זיין פרוי ערשטע שחיטה
מעדאַכאָווסקי הערשל, זייער זון ערשטע שחיטה
מעדאַכאָווסקי גרונע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מעדאַכאָווסקי רישקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מאַרקינד גיטל (די וואַרשעווער) ערשטע שחיטה
מאַרקינד הערשקע, איר זון ערשטע שחיטה
מאַרקינד איטקע, זיין טאָכטער ערשטע שחיטה
מאַרקינד ? זיין טאָכטער ערשטע שחיטה
מאַרקינד משהקע, גיטל זון ערשטע שחיטה
מאַרקינד חנה, זיין פרוי (משה־אייזיקס טאָכטער) ערשטע שחיטה
מאַרקינד ? זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מענדעלעוויטש נפתלי (גבריאלס) צווייטע שחיטה
מענדעלעוויטש פייגל, זיין פרוי (מאיר אקונינעווערס) ערשטע שחיטה
מענדעלעוויטש מרים, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מענדעלעוויטש גבריאל, זייער זון ערשטע שחיטה
מענדעלעוויטש משה־חיים (גבריאלס) צווייטע שחיטה
מענדעלעוויטש מינע, זיין פרוי צווייטע שחיטה
מענדעלעוויטש ?, זייער טאָכטער צווייטע שחיטה
מענדעלעוויטש ?, זייער טאָכטער צווייטע שחיטה
מאַלטשאַצקי שרהקע (משה־ברוכס פרוי) צווייטע שחיטה
מינקאָוויטש משה (דער שניידער) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש הערשל, זיין זון ערשטע שחיטה

מינקאָוויטש מערע, זיין פרוי ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש מירקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש ?, זייער זון ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש לייזער (משה דעם שניידערס) סעפּ. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש שרה, זיין פרוי ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש ליבע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש דוד, זייער זון ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש מאָטקע, זייער זון 23 סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש מאיר (משה דעם שניידערס) סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש פרומע, זיין פרוי (אברהם־משהס טאָכטער) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש אברהמל, זייער זון ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש רחל, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש חייה־קיילע (שאיעס פרוי פון דער נייער גאַס) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש העניע (חייה־קיילעס שנור, מיכלס פרוי) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש שאַיע, איר זון ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש ?, איר זון ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש מענדל (יאַנקל נאַוויסאַדערס) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש רבקה, זיין פרוי ערשטע שחיטה
מוקאסיי ברכה, מענדלס טאָכטער ערשטע שחיטה
מוקאסיי בערל, איר מאַן ערשטע שחיטה
מוקאסיי ? זייער קינד ערשטע שחיטה
מוקאסיי ? זייער קינד ערשטע שחיטה
מירסקי אסתר (אלטער שאכנעס טאָכטער) ערשטע שחיטה
מירסקי משה (איר מאַן) ערשטע שחיטה
מירסקי גיטל, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
מירסקי אייזל (אַלטער דעם מוליערס אייערס) 1942 אין וואַלד
מירסקי רבקה, זיין פרוי ערשטע שחיטה
מירסקי ? זייער קינד ערשטע שחיטה
מירסקי ? זייער קינד ערשטע שחיטה
מירסקי יאַנקל (דער דאָבראָמישלער שוסטער) ערשטע שחיטה
מירסקי חיה (זיין פרוי) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש זיסל (דער נאַיגער) סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש איטשע, זיין זון סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש לייבקע, זיין זון סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש זאַנוול (דער נאַיגער) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש קלמן (נאַיגער) ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש מירל (נאַיגער) סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש דבורה (נאַיגער) סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש באַשקע (נאַיגער) סעפּט. 1942, אין וואַלד
מינקאָוויטש רבקה (דבורה עזריאלס טאָכטער) ערשטע שחיטה

מינקאָוויטש לייבקע, איר מאַן (דאָברינאָוואר)	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש יאַנקל, זייער זון	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש פייוול, זייער זון	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש שמואל־דוד, זייער זון	ערשטע שחיטה
מינקאָוויטש קוניע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה

נ.

נעוואַכאָוויטש גאָלדע (פון דער היים קאָשטשיצקי)	אין וואַלד
נעוואַכאָוויטש נתן, איר מאַן	24 סעפט. 1942, אין וואַלד
נעוואַכאָוויטש יאַנקעלע, זייער קינד	24 סעפט. 1942, אין וואַלד
נאָזשניצקי יודל (מאיר דעם שניידערס)	ערשטע שחיטה
נאָזשניצקי באַשקע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
נאָזשניצקי שלמה, זייער זון	ערשטע שחיטה
נאָזשניצקי באַשקע, זייער טאָכטער	סעפט. 1942, אין פעלד
נאָזשניצקי ? זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה

ס.

סאָוויצקי מאָטיע (מענדל זאָוולס)	8 אויגוסט 1942, אין פעלד
סאָוויצקי חיה־רחל, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
סאָוויצקי זאָוול, זייער זון	8 אויגוסט 1942, אין פעלד
סאָוויצקי רבקה, זייער טאָכטער	סוף 1942, אין וואַלד
סאָוויצקי שלום (משה־שמעונס)	ערשטע שחיטה
סאָוויצקי עטל, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
סאָוויצקי ?, זייער זון	ערשטע שחיטה
סאָוויצקי ? זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
סאָוויצקי ? זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
סוויטיצקי אברהם (דער שוסטער)	ערשטע שחיטה
סוויטיצקי אלטע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
סוויטיצקי חייקע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
סוויטיצקי משה (פייוועס)	דריטע שחיטה
סוויטיצקי דבורה, זיין פרוי	דריטע שחיטה
סוויטיצקי אברהם־לייזער, זייער זון	דריטע שחיטה
סוויטיצקי ליאָווקע, זייער זון	דריטע שחיטה
סאַפאָזשניק ברוך (שמואל־יעקב דעם סטאָליערס איידעם)	ערשטע שחיטה
סאַפאָזשניק מושקע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
סאַפאָזשניק טשערנע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
סאַפאָזשניק קלמן, זייער זון	ערשטע שחיטה
סאַפאָזשניק ? זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
סאַפאָזשניק ? זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי בערל־יודל	ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי משה, זיין זון	ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי באָבטשע, זיין פרוי (שמואל דעם שמידס טאָכטער)	ערשטע שחיטה

סלאָנימסקי גאָלדע, זייער טאָכטער — ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי דינה, זייער טאָכטער — ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי כאַשע, זייער טאָכטער — ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי שמוליק, זייער זון — ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי יאַנקל (בערל־יודלס, דער שטומער) — ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי העניע, זיין פרוי — ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי אַרל, זייער זון — סעפט. 1942, אין וואַלד
סלאָנימסקי ? זייער טאָכטער — ערשטע שחיטה
סלאָנימסקי מאַטוס (שמואל בערל־יודלס זון) — 1942, אין סלאָנים
סלאָנימסקי יחיאל, זיין ברודער — צווייטע שחיטה
סידרער פּעשע־חיה (מאָטיע דעם שמידס) — ערשטע שחיטה
סידרער שלומה, איר זון — ערשטע שחיטה

ע.

עפּשטיין בריינקע (אָרע דעם באָרקערס פרוי)) — ערשטע שחיטה
עפּשטיין משקה, איר זון — אין פעלד, אומגעפּער 19 יאַנואַר 1943
עפּשטיין יודל, איר זון — אין פעלד, אומגעפּער 19 יאַנואַר 1943
עפּשטיין יירשקע, איר זון — צייט און אָרט אומבאַקאַנט
עפּשטיין שמואל, איר זון — צייט און אָרט אומבאַקאַנט
עפּשטיין חנה, זיין פרוי (לייזער ווילענטשיקס טאָכטער) — ערשטע שחיטה
עפּשטיין אהרונטשיק, זיין זון — ערשטע שחיטה
עפּשטיין פּאַניע, זייער טאָכטער — ערשטע שחיטה

פ.

פּיטקאָווסקי אייזל — צווייטע שחיטה
פּיטקאָווסקי רישע, זיין פרוי — צווייטע שחיטה
פּיטקאָווסקי דבורה, זייער שנור (אברהמלס פרוי) — צווייטע שחיטה
פּיטקאָווסקי ליימע (אייזלס זון) — אומגעפּער אָקטאָבער 1942, אין וואַלד
פּיטקאָווסקי פּאַניע, זיין פרוי — 22 אויגוסט 1942, אין וואַלד
פּיטקאָווסקי געניע, זייער טאָכטער — 22 אויגוסט 1942, אין וואַלד
פּיטקאָווסקי אסתר (משה אייזלס פרוי) — 20 מאַרץ 1942, אין וואַלד
פּיטקאָווסקי אידע, זייער טאָכטער — 20 יאַנואַר 1942, אין וואַלד
פּיטקאָווסקי שמוליק, זייער זון — 20 יאַנואַר 1942, אין וואַלד
פּיטקאָווסקי ליליע, זייער טאָכטער — ערשטע שחיטה
פּרושאַנסקי מאָטל (עטשקעס זון) — ערשטע שחיטה
פּרושאַנסקי לייקע, זיין פרוי (איטשע קאָלבאָווסקיס טאָכטער) — צווייטע שחיטה
פּרוזשאַנסקי משה־וועלוול, זייער זון — צווייטע שחיטה
פּריפּשטיין יצחק (אַבאָס) — צווייטע שחיטה
פּריפּשטיין אַבראַמע (מאָטקעס) — ערשטע שחיטה
פּריפּשטיין עטל, זיין פרוי (יאָסל זאַסטאָווערס טאָכטער) — ערשטע שחיטה
פּריפּשטיין מאָטוס, זייער זון — ערשטע שחיטה
פּריפּשטיין זאָוול־יעקב, זייער זון — ערשטע שחיטה

פּריפּשטיין גיטל, זייער טאָכטער		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש דוד־יאָשע (דער קאַלכער)		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש ליבע, זיין פּרוי		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש חיים־הלל, זייער זון		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש שיינע, זיין פּרוי		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש שייע, זייער זון		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש לייבע, זייער זון		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש אהרן, זייער זון		ערשטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש אסתר, זייער טאָכטער	אויגוסט 1942, אין וואַלד	
? יודל, דוד־יאָשעס איידעם		ערשטע שחיטה
? יענטע, זיין פּרוי		ערשטע שחיטה
? ? זייער קינד		ערשטע שחיטה
? ? זייער קינד		ערשטע שחיטה
? משה, דוד־יאשעס צווייטער איידעם		ערשטע שחיטה
? חיה־באַשקע, זיין פּרוי		צווייטע שחיטה
? ? זייער קינד		צווייטע שחיטה
? ? זייער קינד		צווייטע שחיטה
פּילאַטאָוויטש חיה־לאה (פּיניע דעם שוסטערס)	1942, אין וואַלד	
פּאָלאַק יעקב (מרדכי־לייבס)		צווייטע שחיטה
פּאָלאַנעצקי שרה (משה אפּראָימסקיס טאָכטער)	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד	
פּאָלאַנעצקי ? איר זון	20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד	
פּינסקי מרדכי־לייב (דער מלמד)		ערשטע שחיטה
פּינסקי יהודית, זיין פּרוי		ערשטע שחיטה
פּינסקי חיה, זייער טאָכטער		ערשטע שחיטה
? ? איר מאַן (מרדכי־לייבס איידעם)		ערשטע שחיטה
? ? זייער קינד		ערשטע שחיטה
פּינסקי יאַנקל, מרדכי־לייבס זון		ערשטע שחיטה
פּינסקי זלמן (לייבע דעם פּאַקטערס)		ערשטע שחיטה
פּינסקי באָבל, זיין פּרוי		ערשטע שחיטה
פּינסקי אַנשל, זייער זון		ערשטע שחיטה
פּינסקי רבקה (לייבעס טאָכטער)		ערשטע שחיטה
פּינסקי באַשקע (יצחקס פּרוי)		ערשטע שחיטה
? רישע, איר מוטער, יצחקס שוויגער		ערשטע שחיטה
פּאַטרעבניק זיידל (לייבע דעם פּאקטערס איידעם)		ערשטע שחיטה
פּאַטרעבניק שרה, זיין פּרוי		ערשטע שחיטה
פּאַטרעבניק אַנשל, זייער זון		ערשטע שחיטה
פּאָגאָרעלסקי יצחק (דער מילנער)		ערשטע שחיטה
פּאָגאָרעלסקי מלכה־לאה, זיין פּרוי		ערשטע שחיטה
פּאָגאָרעלסקי העניע, זייער טאָכטער		ערשטע שחיטה
פּאָגאָרעלסקי שלמה, זייער זון		ערשטע שחיטה

פ.

פינקעלשטיין באַשע (מאַטוס גאַלערשטיינס) דריטע שחיטה
פינקעלשטיין פימעק, איר זון דריטע שחיטה

צ.

צוקער פייוול (מאָטיע לייבעס איידעם) ערשטע שחיטה
צוקער ציפקע, זיין פרוי ערשטע שחיטה
צוקער ? זייער טאָכטער ערשטע שחיטה

ק.

קאַפוסטע באַשע (פיניע דעם שוסטערס) 20 יאַנואַר 1942, אין וואַלד
קאַפוסטע ישראל, איר מאַן צייט און אָרט אומבאַווּסט
קאַפוסטע פאַניע, איר טאָכטער 20 יאַנואַר 1942, אין וואַלד
קאַפוסטע משה, זייער זון 20 יאַנואַר 1942, אין וואַלד
קוטון יצחק (שרה־לאה דער בריסקערקעס איידעם) ערשטע שחיטה
קוטון אסתר־פּעשקע, זיין פרוי 20 יאַנואַר 1942, אין וואַלד
קאַגאַן טשערנע (פון איבערן טייכל) ערשטע שחיטה
קאַגאַן שיינע־דאָבע, איר טאָכטער ערשטע שחיטה
קאַרעליטש אפרים (שאַמע ליובישטשיצערס זון) ערשטע שחיטה
קאַרעליטש גיטל, זיין פרוי (כיענקע ברעסקינס טאָכטער) ערשטע שחיטה
קאַרעליטש צילקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
קאַרעליטש ליאָווקע, זייער זון ערשטע שחיטה
קאַנטאָראָוויטש ליפע (אייזל פיטקאָווסקיס איידעם) 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
קאַנטאָראָוויטש ביילע, זיין פרוי 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
קאַנטאָראָוויטש סאָניע, זייער טאָכטער 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
קאַנטאָראָוויטש יאָסל, זייער זון 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
קאַצענעלנבויגן אהרן (אשר קאַרעליצערס איידעם) סוף 1942, אין וואַלד
קאַצענעלנבויגן נעכע, זיין פרוי סוף 1942, אין וואַלד
קאַצענעלנבויגן פייגל, זייער טאָכטער סוף 1942, אין וואַלד
קאַצענעלנבויגן עלקע, זייער טאָכטער סוף 1942, אין וואַלד
קאַצענעלנבויגן איטקע, זייער טאָכטער 12 אויגוסט 1942, אין וואַלד
קראָשינסקי שרה (לאה־ראָדקעס טאָכטער) נאָך יום־כּפּור 1942
קראָשינסקי ישראל (טאַליע), איר מאַן 3 מאַרץ 1942
קראָשינסקי חיהלע, זייער טאָכטער 3 מאַרץ 1942
קראָשינסקי אַהרונטשיק, זייער זון 3 מאַרץ 1942
קוזניץ יאָסל (זאַסטאָווער) ערשטע שחיטה
קוזניץ יעקל, זיין זון ערשטע שחיטה
קוזניץ איטקע, זיין פרוי סוף סעפּט. 1942, אין וואַלד
קוזניץ חנה, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
קוזניץ פּסח (יאָסלס זון) דריטע שחיטה
קוזניץ מערע, זיין פרוי דריטע שחיטה
קוזניץ ? זייער זון דריטע שחיטה

קוזניץ ? זייער זון — דריטע שחיטה
? ? (פסחס שווגערין) — דריטע שחיטה
קאָס אַלטער (דער שוסטער, חיים אבאס) — ערשטע שחיטה
קאָס לאה־מיניע, זיין פרוי — ערשטע שחיטה
קאָס יאָסל (טרייגעס, דער שמיד) — ערשטע שחיטה
קאָס חיה, זיין פרוי (מרדכי־לייבס טאָכטער) — צווייטע שחיטה
קאָס ? זייער קינד — צווייטע שחיטה
קאָס ? זייער קינד — צווייטע שחיטה
קאָס חנה, יאָסלס שווסטער — צווייטע שחיטה
קאָס מאיר (הילקעס) — ערשטע שחיטה
קאָס זלאַטקע, זיין פרוי (משה־ברוכס טאָכטער) — ערשטע שחיטה
קאָס הילעק, זייער זון — ערשטע שחיטה
קאָס זאַוול, זייער זון — ערשטע שחיטה
קאָס מאַטוס (הילקעס) — ערשטע שחיטה
קאָס רעלע, זיין פרוי — ערשטע שחיטה
קאָס הילעק, זייער זון — ערשטע שחיטה
קאָס יהושע, זייער זון — ערשטע שחיטה
קרופּעניע עלקע (יאָסל ישראל־חיימס פרוי) — 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
קרופּעניע אפרים, איר זון — 1943, אין וואַלד
קרופּעניע הערשל, איר זון — 1943, אין וואַלד
קרופּעניע שיינדל, איר טאָכטער — סוף אָקטאָבער 1942, אין וואַלד
קאָוועַנסקי שלמה (אַלטער קראָשעס) — ערשטע שחיטה
קאָוועַנסקי פריידל, זיין פרוי — ערשטע שחיטה
קאָוועַנסקי פּעשקע, זייער טאָכטער — סעפּט. 1942, אין וואַלד
קאָוועַנסקי מאָדל (אלטער קראָשעס) — צווייטע שחיטה
קאָוועַנסקי פריידל, זיין פרוי — צווייטע שחיטה
קאָוועַנסקי ראובקע (אלתר קראָשעס) — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי סאָניע, זיין פרוי — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי פריידל, זייער טאָכטער — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי יאַנקל, זייער זון — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי שמואל (אַלטער קראָשעס) — ערשטע שחיטה
קאָוועַנסקי דוואָשקע, זיין פרוי (יענקל משה־ברוכס) — ערשטע שחיטה
קאָוועַנסקי יאַנקל, זייער זון — ערשטע שחיטה
קאָוועַנסקי חיים, זייער זון — ערשטע שחיטה
קאָוועַנסקי ? זייער זון — ערשטע שחיטה
קאָוועַנסקי הערשל (שלמקה אַלטער־קראָשעס) — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי חוה, זיין פרוי — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי מלכה, זייער טאָכטער — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי ? זייער טאָכטער — דריטע שחיטה
קאָוועַנסקי שייעלע (אברהמל שלמהקעס זון) — ערשטע שחיטה

קליבאַנסקי גאָלדע (יאַנקל איטשעס) ערשטע שחיטה
קליבאַנסקי ? איר זון ערשטע שחיטה
קליבאַנסקי ? איר טאָכטער ערשטע שחיטה

ר.

ראַבינאָוויטש מאָטל (וועלוול דעם שמידס) ערשטע שחיטה
ראַבינאָוויטש פריידל, זיין פרוי ערשטע שחיטה
ראַבינאָוויטש אליהו, ערשטע שחיטה
ראַבינאָוויטש קלמן, זייער זון ערשטע שחיטה
ראַבינאָוויטש ?, זייער זון ערשטע שחיטה
ראַבינאָוויטש רחל (אייזל יאָשעס פרוי) כ״ג כסליו 1942
ראַבינאָוויטש רבקה, איר טאָכטער 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
ראַבינאָוויטש יעקב (אייזל יאָשעס זון) 30 סעפטעמבער 1942, אין וואַלד
ראַבינאָוויטש ציפקע, זייו פרוי 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
ראַבינאָוויטש יוספקע, זייער זון 20 יאַנואַר 1943, אין וואַלד
ראַבינאָוויטש סענדער (אייזל יאָשעס זון) 20 מאַרץ 1943, אין וואַלד
ראַבינאָוויטש קאַראָלע, זיין פרוי 20 יאַנואַר 1943,אין וואַלד
ראַבינאָוויטש מאַיע, זייער טאָכטער 20 מאַרץ 1943, אין וואַלד
ראָזשאַנסקי מיירים (דער שוסטער) ערשטע שחיטה
ראָזשאַנסקי נחמה, זיין פרוי ערשטע שחיטה
ראָזשאַנסקי חיים, זייער זון דריטע שחיטה
ראָזשאַנסקי ישראל (מיירימס זון) דריטע שחיטה
ראָזשאַנסקי רבקה, זיין פרוי (יירשל דעם קלעזמערס טאָכטער)
אָקטאָבער 1942, אין פעלד
ראָזשאַנסקי חיים, זייער זון דריטע שחיטה
ראָזשאַנסקי פייגל, זייער טאָכטער, דריטע שחיטה
ראָזשאַנסקי מוליע, זייער זון דריטע שחיטה
ראָזשאַנסקי דוואָשקע, מיירימס שנור, יאָשקעס פרוי ערשטע שחיטה
ראָזשאַנסקי זעלדע, איר טאָכטער ערשטע שחיטה
ראָזשאַנסקי שייע, איר זון ערשטע שחיטה
ראָזשאַנסקי ?, איר קינד ערשטע שחיטה
ראָזנבלום באָבל (ליימע דעם מלמדס אייניקל) ערשטע שחיטה
ראָזנבלום הערשל, איר מאַן ערשטע שחיטה
ראָזנבלום לעאָן, זייער זון ערשטע שחיטה
ראָזנבלום רוזשע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
ראָוויצקי דוד (קאָוואָלאָק) צווייטע שחיטה
ראָוויצקי שיינע, זיין פרוי צווייטע שחיטה
ראָוויצקי יאַנקל, דודס זון צייט און אָרט אומבאַווּסט
ראָוויצקי אברהם (דער שוחט) צווייטע שחיטה
ראָוויצקי באַשקע, זיין פרוי צווייטע שחיטה
ראָוויצקי בערל, זייער זון צווייטע שחיטה

ריווץ לייבל (שייע מינקאָוויטשעס איידעם)	ערשטע שחיטה
ריווץ רייזל, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
ריווץ בעניעק, זייער זון	ערשטע שחיטה
ריווץ ? ,זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
ריווץ ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה
רובין חיים (גבריאל מענדעלעוויטשעס איידעם)	ערשטע שחיטה
רובין דוואָשע־חנה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
רובין מרים, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
רוסאַקאָווסקי טשערנע	ערשטע שחיטה
רעזניק משה־יצחק	סעפּטעמבער 1942, אין וואַלד
רעזניק לייזער, זיין זון	סוף 1943, אין וואַלד
ראָזנבלום צביה־לאה (שייע מינקאָוויטשעס טאָכטער)	ערשטע שחיטה
ראָוויצקי אברעמל (איצל קאָוואַלאָקס זון)	1944, אין וואַלד
ראָוויצקי נח, זיין ברודער	1944, אין וואַלד

ש.

שקאָלניק מאיר (סטישעס זון)	ערשטע שחיטה
שקאָלניק שרה, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
שקאָלניק גוטקע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
שקאָלניק נאָטע, זייער זון	ערשטע שחיטה
שקאָלניק שלמה, זייער זון	ערשטע שחיטה
שאַרובסקי הערש (דער רב)	צווייטע שחיטה
שאַרובסקי אסתר־רייזל, זיין פרוי	צווייטע שחיטה
שיינבוים יוסף־לייב (ביילעטשקעס)	ערשטע שחיטה
שיינבוים יהודית, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
שיינבוים איצל, זייער זון	ערשטע שחיטה
שיינבוים גישע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
שיינבוים ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה
שיינבוים ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה
שיינבוים משה (יוסף־לייבס ברודער פון וואַרשע)	ערשטע שחיטה
שיינבוים איטע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
שיינבוים ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה
שיינבוים שרה, זיין שוועסטער	ערשטע שחיטה
שיינבוים ?, זיין ברודער	ערשטע שחיטה
שערעשעווסקי דוד (ניסקעס איידעם)	ערשטע שחיטה
שערעשעווסקי עלקע, זיין פרוי	ערשטע שחיטה
שערעשעווסקי ניסן, זייער זון	ערשטע שחיטה
שערעשעווסקי נעכע, זייער טאָכטער	ערשטע שחיטה
שערעשעווסקי ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה
שערעשעווסקי ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה
שערעשעווסקי ?, זייער קינד	ערשטע שחיטה

שערעשעווסקי ?, זייער קינד ערשטע שחיטה
שקלאַרוק מענדל (דער שנייַדער) ערשטע שחיטה
שקלאַרוק רייזל, זיין פרוי ערשטע שחיטה
שקלאַרוק שלמה, זייער זון ערשטע שחיטה
שקלאַרוק ביילקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
שקלאַרוק ליבע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
שקלאַרוק כלאַוונע ערשטע שחיטה
שקלאַרוק טייבע, זיין פרוי (שמואל־יעקב דעם סטאָליערס טאָכטער) ערשטע שחיטה
שקלאַרוק מערע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
שקלאַרוק טשעסקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
שקלאַרוק ישראל ערשטע שחיטה
שקלאַרוק אַלטע, זיין פרוי (סטישעס טאָכטער) ערשטע שחיטה
שקלאַרוק שמואל־חיים (לייבע דעם סטאָליערס) ערשטע שחיטה
שקלאַרוק חיה, זיין פרוי ערשטע שחיטה
שקלאַרוק אליה, זייער זון ערשטע שחיטה
שקלאַרוק פייוול, זייער זון ערשטע שחיטה
שקלאַרוק העשל, זייער זון 23 סעפט. 1942, אין וואַלד
שקלאַרוק שלמה (לייבע דעם סטאָליערס) ערשטע שחיטה
שקלאַרוק ביילע, זיין פרוי ערשטע שחיטה
שקלאַרוק עזריאל, זייער זון צייט און אָרט אומבאַקאַנט
שקלאַרוק לייקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
שקלאַרוק רעשקע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
שקלאַרוק דאָבע, זייער טאָכטער ערשטע שחיטה
שטאָפּער דוד (דוואָשקע לאה־ראָדקעס מאַן) 21 אַפּריל 1943, אין וואַלד
שטאָפּער אברהמעלע, זיין זון 4 יוני 1943, אין וואַלד
שטאָפּער ?, זיין זון אין וואַלד
שוכאַטאָוויטש טעוול (שמואל־חיימס זון)) ערשטע שחיטה
שוכאַטאָוויטש כיענקע (שמואל־חיימס טאָכטער) ערשטע שחיטה
שוכאַטאָוויטש פּעשקע, איר שוועסטער ערשטע שחיטה
שוכאַטאָוויטש יודל, איר ברודער ערשטע שחיטה
שוכאַטאָוויטש מאָטל, זיין ברודער צווייטע שחיטה
שוכאַטאָוויטש ?, קינד פון לייזער שמואל־חיימס ערשטע־שחיטה

ביטענער אומגעקומענע אין אַנדערע שטעט:

אין לעכעוויטשער שחיטה (י״ח חשון 1941):

אולאַנסקי יצחק־יירשל (ניאָכקעס)) מיט זיין משפחה;
זשוכאָוויצקי חנה (שמחה דעם שוסטערס טאָכטער) מיט איר משפחה;
פרודאָווסקי־יפה לייטשע (דעם רבס טאָכטער)) מיט איר משפחה;
מינקאָוויטש בערל (דער לערער);
מינקאָוויטש יאַכע (בערלס טאָכטער) מיט איר משפחה;
סאָוויצקי יעקב (משה שמעונס) מיט זיין משפחה;
בערנשטיין־עפשטיין נחמה (ציפּעס טאָכטער) מיט איר משפחה;

אין קלעצקער שחיטה (ט׳ חשון 1941):

יוזשעלעווסקי משה (לייבע דעם פאָשטערס), מיט זיין משפחה;
דיטקאָווסקי יאָסל (משה פּרצעס) מיט זיין משפחה;
דיטקאָווסקי דוד (משה פּרצעס) מיט זיין משפחה;
ראָגאַל־יודקאָווסקי רבקה (גדליה דעם שערערס) מיט איר משפחה;
מינקאָוויטש רייזל (יאַנקל נאָוויסאַדערס) מיט איר משפחה;
בולאַנסקי לייזער (מיכל דעם שוסטערס) מיט זיין משפחה;
נאָשזניצקי אברהמל (מאיר דעם שניידערס) מיט זיין משפחה;

אין באַראַנאָוויטשער שחיטות (פאַרשידענע צייטן):

קאָסס חווה (העניע הילקעס) מיט איר משפחה;
מענדעלעוויטש ליזע (משה־יאָסלס) מיט איר משפחה;
גלאַזער דאָבע (יעקעווס) מיט איר משפחה;
ראָבינאָוויטש מערע (וועלוול ראָבינאָוויטשעס פרוי);
ראָבינאָוויטש רחל (וועלוול ראָבינאָוויטשעס טאָכטער) מיט איר משפחה;
מינקאָוויטש מאטל (שייע מינקאָוויטשעס) מיט איר משפחה;
פּריפּשטיין סאַנע, מיט זיין משפחה;
בן־ציון סוויטיצקי (אברהמע דעם שוסטערס) מיט זיין משפחה;
יודל לעווין (אשר קאַרלעיצערס) מיט זיין משפחה;
אפרים־דוד ברעסקין (נח קאָוואַלאָקס אייניקל) מיט זיין משפחה;
קוניע ברעסקין (אפרים־דודס מוטער) מיט איר משפחה;
חיים־אליה זאַקהיים (מיכל אטשקעס);
לאה־העניע קראָמאַן (אברהם־משהס) און משפחה;
דבורה יוזשעלעווסקי (לייבע דעם פאָטשטערס) און איר משפחה;
מינקאָוויטש שמואל (לייבע שאַכנעס) מיט זיין משפחה;

אין סלאָנימער שחיטות (פאַרשידענע דאַטעס):

חיים גאָלדין (שמואל־יאַנקלס) מיט זיין משפחה;
דאָווידאָווסקי מאָטיע־קלמן (מענדל־אַדעס) מיט זיין משפחה;

פּרוזשאַנסקי יוסף (משה־וועלוולס) און זיין משפּחה;
פּרוזשאַנסקי עלקע (משה־וועלוולס) און איר משפּחה;
דיטקאָווסקי מערקע (יצחק דעם שמידס) מיט איר משפּחה;
מינקאָוויטש שייקע (משה דעם שנייַדערס) און זיין משפּחה;
שוכאַטאָוויטש לייזער (שמואל־חיימס) מיט זיין משפּחה;
ווייַנער מרדכי־וועלוול (כאַצקלס) מיט זיין משפּחה;
יאָסל משה ניסלס, מיט זיין משפּחה;
ראַוויצקי מאָכע (פון די קאָוואלקעס) מיט זיין משפּחה;
לעווין מרדכי (אשר קאַרעליצערס) מי טזיין משפּחה;
דאַשטשוק זרח (דער קאטלערס) מיט זיין משפּחה;
פּריפּשטיין בערל, יעקב און ברכה (מנחם זיידקעס) און זייַערע משפּחות;
פּילאַטאָוויטש אהרן־יירשל (דוד־יאָשעס) אָן זיין משפּחה;
דיטקאָווסקי יודעס (משה פּרצעס);
ליסאָוויצקי אסתר־מייטע (שאַמעס) מיט איר משפּחה;
אפּראימסקי בן־ציון מיט זיין משפּחה;
ראַוויצקי משה־אביגדור (יירשל קאָוואָלאָקס) מיט זיין משפּחה;

אין ניעסוויעזשער שחיטה (ט׳ חשון 1941):
מאַלטשאַדסקי איצל (משה־ברוכס) מיט זיין משפּחה;
ווייסשטיין פייגל (קלמן אברעמעס) מיט איר משפּחה;
גלאַזער שרה (יעקעווס) מיט איר משפּחה;

אין מירער שחיטה:
זאַקהיים באַשקע (מיכל דעם שוסטערס) מיט איר משפּחה;

אין סטאָלפּצער שחיטה:
ווייַנער אַרטשיק (כאַצקלס) מיט זיין משפּחה;
יוזשעלעוווסקי לייזער (יאָסל־אַבעס) מיט זיין משפּחה;

אין סנאָוער שחיטה:
פּינסקי שמעון (מרדכי־לייב דעם מלמדס) און זיין משפּחה;

אין האנצעוויטשער שחיטה:
באַראָוויצקי הערשל (ישראל־בערלס) מיט זיין משפּחה;

אין מאלקעוויטשער שחיטה:
יודקאָווסקי איצל (בערל נאָטעס) מיט זיין משפּחה;

אין וואָלקאָוויסקער שחיטה:
ווייסשטיין שיינע־הינדע (קלמן אברעמעס) מיט איר משפּחה;
לעווין ברוך (הערשל ביילעס) מיט זיין משפּחה;
קושניראָווסקי מיכל־אהרן (אברהם־זושאָס) מיט זיין משפּחה;

אין האַראַדזייער שחיטה:
שאַרובסקי דבורה (דעם רבס) מיט איר משפּחה;

אין נאַוואַגרודקער שחיטה:
ווייגער שלמה (כאַצקלס) מיט זיין משפּחה;
כונעוויצקי גיטל (הינדע ישראל־בערלס) מיט איר משפּחה;

אין ביאַליסטאָקער שחיטה:
יוזשעלעווסקי גיטל (חיים־דודס);

אין בערעזע־קאַרטוזער שחיטה:
פֿאַמעראַניעץ שרה־פּייגל (מענדל־אדעס) מיט איר משפּחה;
סאַפּירשטיין עלקע (ניאכקעס) מיט איר משפּחה;
יוזשעלעווסקי לייטשע (חיים־דודס) מיט איר משפּחה;

אין קנישינער שחיטה:
פּיטקאָווסקי רבקה (אייזל רישעס) מיט איר משפּחה;

אין קאַסעוער שחיטה
זעליקאָווסקי פּייגע, מיט איר משפּחה;
בערקנער שרה (קלמן דעם רימערס) מיט איר משפּחה;

אין מייטשעטער שחיטה:
בערקנער משה (קלמן דעם רימערס) מיט זיין משפּחה;

אין לעסנאיער שחיטה:
ראַוויצקי יצחק (יירשל קאַוואַלאָקס) מיט זיין משפּחה;
ליסאָוויצקי יענטע (שאַמעס) מיט איר משפּחה;

אין זשירעווער שחיטה:
נאָזשניצקי חיים (מאיר דעם שניידערס) מיט זיין משפּחה;

אין קרינקער שחיטה:
בערנשטיין־זעליקאָוויטש חייקע (ציפּעס) מיט איר משפּחה;

אין ריזשנאָיער שחיטה:
גאָלדין ישראל (שמואל־יאַנקל דעם סטאָליערס) מיט זיין משפּחה;

אין האַלינקער שחיטה:
בולאָנסקי פּערל (מיכל דעם שוסטערס) און איר משפּחה;
בולאָנסקי סאַנע (מיכל דעם שוסטערס) און זיין משפּחה;
ליסאָוויצקי ירוחם (אהרן שאַמעס) מיט זיין משפּחה;
ליסאָוויצקי חייקע (אהרן שאַמעס) מיט איר משפּחה;

אין פאַלאַנקער שחיטה:

ביטענסקי פייוול (מרדכי יאָשקעס) מיט זיין משפחה;

אין קאַזלאָוושטשינער שחיטה:

הרב אפרים דוד עפשטיין (אייניקל פון מרדכי־וועלוול בערנשטיין פון די קאַוואַלקעס) מיט זיין משפחה;

אין זעלווער שחיטה:

ליסאָוויצקי משה (אהרן שאַמעס) מיט זיין משפחה;

אין נאַוואַיעלנער שחיטה:

שפירא אַליאָשע (דער לערער) און זיין משפחה;
פרוזשאַנסקי גאָלדע (עטשקעס) און איר משפחה;

אין וואַרשעווער שחיטות:

גאָלדין־פאַלמאַ צביה (שמואל־יאַנקל דעם סטאָליערס) מיט איר משפחה;
גאָלדין־ראָטמאַן שפרה (שמואל־יאַנקל דעם סטאָליערס) מיט איר משפחה;
דיטקאָווסקי פייגל (אליה מינדעס) מיט איר משפחה;

אין לאָדזשער שחיטה:

באָבראָוויצקי אברהם (ישראל־בערלס) מיט זיין משפחה;

אומגעקומענע פּליטים וואָס האָבן אין מלחמה־צייט 1939–1941 זיך באַוועגט אין ביטען:

אַרבוז און פאַמיליע (צאָן־טעכניק, פון סווואַלק).
אייזנער סאָלעק
אייזנער געניע
אייזנער בעניע
אייזנבערג
אייכנער יצחק
בערגאָזין און פאַמיליע
גרינפעלד חיים
גרינשטיין אברהם
גרינשטיין אסתר
גרינשטיין גיטל
גרינשטיין יעקב
גרינשפאַן
גאָלדפיש דוד

געלבלום לעאָן און פרוי
געלבוים חיים
גאָלטער זאָוול
גאָלטער אסתר
גאָלטער געניע
גאָלטער משה
גאָלטער יוסף
גאָרדאָן גאָלדע
גאָרדאָן לילע
דאלמאן דוד
דאלמאן סאָניע
דאָלמאָן חיים
וואטענבערג שרה
וואטענבערג בן־ציון
וואטענבערג חיים

בערגער יצחק
בערגער נחום
בערגער יעקב
בערגער עטל
בערגער שרה
וועסאָלע
ווילינסקי משה־חיים
ווילינסקי טשערנע
ווילינסקי חנה
ווילינסקי געניע
ווילינסקי בערל
דעסאָער (5 פּערזאָן)
וואָדניק נפתלי
וואדניק סאָניע
וואָדניק (נאָך 4 פּערזאָן)
זומאַן
טויב חיים
טויב רבקה
טויב סאָניע
כוואַט יעקב
כוואַט חוה
בראָדערזאָן נפתלי
בראָדערזאָן נחמה
בראָדערזאָן העניע
בראָדערזאָן לייזער
בראָדערזאָן דבורה
מאַרקסאָן אברהם
באַרקסאָן פּאָניע
מאַרקסאָן לוטעק
ליכטנשטיין אהרן
ליכטנשטיין אידל
זיידענגאַרט חיים (דאָקטאָר)
זיידענגאַרט געניע
זיידענגאַרט זאָוול
מישלער (6 פּערזאָן)
לאשטשעווסקי
פוטערמאַן (5 פּערזאָן)
פרידמאַן משה
פרידמאַן שרה
פרידמאַן האָנקע
פעלדמאַן דבורה
פעלדמאַן נתן
פריימאַן דינקע
פריימאַן הינדע
זאַלצשטיין (3 פּערזאָן)
פוקסמאַן
מאַלינע חיה
מאַלינע ברוך
מאַלינע יעקב
מאַלינע עטל
פרעסבערג יצחק
פרישבערג אברהם
פוקסמאַן
סולקאָוויאַק יעקב (און 2 פּערזאָן)
צוקער מענדל
צוקער חיים
צוקער אשר
צוקער אידע
צוקער רבקה
צוקער משהקע
צוקער רחל
צוקער חיים
צוקער רחל
צוקער מרים
צוקער משה
קאַץ (7 פּערזאָן)
רוזשיצקי (2 פּערזאָן)
ראַבינאָוויטש מאַרעק
ראַבינאָוויטש מרים
ראַבינאָוויטש סאַלעק
ראַבינאָוויטש שרה
שאַפּראַן (3 פּערזאָן)
שוטאַזש (4 פּערזאָן)
קאַליסקי (3 פּערזאָן)
שפּערלינג (3 פּערזאָן)
שניידערמאַן (4 פּערזאָן)
שייקא לעאָן
שייקא רייזל
שייקא אידאַ
שטשוטשינער (4 פּערזאָן)
ראכמאן (5 פּערזאָן)

שמעון ראַדעל

איר זייט מיט אונדז!...

עס ווילן אייניקע אייך שטעלן אַ ריזיקע מצבה,
עס פלאַנען אַנדערע, מאַקעטן פון אַ הערלעכן מאָנומענט.
און עפּיגראַפן שרייבט מען אויף אייער ניט פאַראַנען קבר...

נ י י ן !

מיר וועלן אייך דורך אונדזער גאַנצן לעבן
טראָגן אויף די הענט,
ווי עס טראָגט אַ טאַטע זיין דערטרונקען קינד
מיר וועלן צערטלען אייך און קושן אייערע ליכטיקע געשטאַלטן,
ווי אַ מאַמע, פון איר קינד דעם גוף דעם קאַלטן
קושט אויס אַ יעדן אבר
און ווייל אַזוי אַרויסזוכן פון אים זיין טויטן גליווער...
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

ס'וועט שוין קיינמאָל אייער אָנדענק ווערן בלאַסער.
פון דעם א י ב ע ר ר י י ס —
מיר זעען אייך
אין דורכויסיקן שפּאַנען
צום אַ צ י נ ד...

מיר הערן קלאַנג פון אייער טראָט מיט אונדזערן צוגלייך,
מיר פילן אייער האַנט אין אונדזערער,
ווי פון אַ צוריק־געפּונען קינד.
און מיר מורמלען: „צוריק פאַראַנען!..", „צוריק פאַראַנען!.."
אָ! איר זייט נ י ט פאַרשוווּנדן!

איר זייט מיט אונדז!
איר וועט שוין אייביק זיין, אירׂט אייביק שוין געדויערן!
אין אונדזער פּאַרבלוטיקטן האַרצן
א י י ך קיין אָרט מיר וועלן מער ניט געבן —
ווייל איר אַ ל י י ן זייט אונדזער האַרץ געוואָרן.

פּאַר א י י ך מיר וועלן מער ניט האַלטן אָפּן טיר־און־טויערן,
אין אונדזער הויז ניט שענקען אייך אַ ווינקל, אַ פּאַרבאָרגנס —
ווייל א י ר אַ ל י י ן זייט אונדזער הויז געוואָרן.

אין שטה׳ן פון דערמאָנונג,
אין גינגאָלדענע פּרימאָרגנס,
אין טונקעלע פּאַרנאַכטן,
דורך נעכט שוואַרצע,
דורך יאָרן אייביקע און אומענדלעכע מעת־לעת׳ן —

מיר וועלן קיינמאָל מער אויף אייך נישט דאַרפן וואַרטן —
מיר וועלן קיינמאָל שוין ניט דאַרפן אייך פּאַרגעסן —
ווייל א י ר אַ ל י י ן זייט שוין געוואָרן
אונדזער אומאויפהערלעכע אַנונג...
אונדזער ברענענדיקער זכרון...

אונדזער שארית־הפליטה

אַרויסבאַקומען זיך פון געטאָ אין וואַלד אַריין, צו די פּאַרטיזאַנער, האָבן בערך 300 ביטענער, דער גרעסטער טייל פון זיי איז אומגעקומען אין די וועל־דער און פעלדער, אין די זומפֿן און טייכן, אין קאַמף מיט די נאַצישע באַנדיטן. די נעמען פון די אומגעקומענע אין וואַלד און פעלד געפינען זיך אין דער אַלגע־מיינער רשימה פון אונדזערע קדושים וטהורים. ווייטער ברענגען מיר די רשימה פון יענע פּאַרטיזאַנער וואָס זענען גערַטעוועט געוואָרן, וואָס האָבן דערלעבט די מפלה פון די נאַציס. טייל פון די דאָזיקע פּאַרטיזאַנער זענען נאָכדעם, ווען די רויטע אַרמיי האָט פאַרנומען די געגנט פון זייער פּאַרטיזאַנקע־טעטיקייט, אַריין־געצויגן געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי. געצוילטע פון די דאָזיקע פּאַרטיזאַנער זענען געבליבן אין ביטען. די גרעסטע מערהייט איז אַוועק אין דער וועלט, אָנ־געהויבן זוכן נייע היימען. דער רוב פון זיי געפינען זיך אין ישראל און אַ טייל אין די פאַרייניקטע שטאַטן און אין אַרגענטינע.

אָט דאָס זענען די נעמען פון אונדזערע העלדן וואָס האָבן געגומען נקמה פאַר אונדזערע קדושים. זאָל לעולם־ועד פאַרצייכנט ווערן אונדזער ביטענער אָנטייל אין דעם ניטגלייכן קאַמף מיט דער היטלעריסטישער בעסטיע.

אַרויסגייענדיק פון די וועלדער זענען אונדזערע שארית־הפליטהניקעס אַדורך דעם וואָגלווע פון פּאַרשידענע פליטים־לאַגערן. אַ גרופּע ביטענער פליטים אין אַ די־פּי־לאַגער אין עסטרייך. פון דער גרופּע געפינען זיך אַ טייל אין מדינת ישראל, אַ טייל אין די פאַרייניקטע שטאַטן און אַ טייל אין אַרגענטינע.

א. ביטענער פאַרטיזאַנער וואָס זענען געבליבן לעבן:

1. אַבראַמאָוויטש דאָדל (לאה ראָדקעס);
2. אַבראַמאָוויטש־שטאָפער דוואָשקע (לאה־ראָדקעס);
3. אַבולאַנסקי משה־וועלוול (איטשע דעם מוליערס זון);
4. אַסטראָמעצקי שמואל (יודל דעם שוחטס זון);
6. אַבראַמאָוסקי שרה (שייקע חיה־האָדקעס);
7. ביטענסקי שלמה (קיילע יאָשקעס זון);
8. בערנשטיין ישראל־אשר (אברהמע דאָטשקעס זון);
9. בערקנער יודל (קלמן דעם רימערס);
10. בערקנער קלמן (זיין זון);
11. בעערקנער קלמן (צווייטער זון);
12. גלאַזער אליה (יעקבס זון);
13. טאַניע גאַלערשטיין (מאַטוס שייעס טאָכטער);
14. גאָלדמאַן יודל (פינע דעם שוסטערס איידעם);

די ביטענער שארית־הפליטהניקעס, דאָס רוב פאַרטיזאַנער וואָס געפינען זיך אין מדינת ישראל:

ערשטע ריי, פון רעכטס צו לינקס: דוואָשקע אַבראַמאָוויטש־נעשקעס, פריידקע סלאָנימסקי, טאַמאַרע פריפשטיין־גאָדלמאַן, דאָדל אַבראַמאָוויטש, יודל בערקנער, שרה אַבראַמאָוסקי, מרדכי מינקאָוויטש.

צווייטע ריי: ראובן דיטקאָוסקי, משה פיטקאָוסקי, פרומע דאַרעוסקי, גרשון מינקאָוויטש, יעקב דיטקאָוסקי, באַרע יודקאָוסקי.

דריטע ריי: יודל בערקנערס זון, באַרע קאַצענעלבויגן, שמואל אַסטראָמעצקי, משה דאַרעוסקי, מאיר יפה, ליזער אַבראַמאָוסקי.

15. דיטקאָווסקי ראובן (יצחק דעם שמידס);
16. דיטקאָווסקי רישע (ראובנס שוועסטער);
17. דיטקאָווסקי ? (רישעס קינד);
18. דיטקאָווסקי שמואל (שרה־פּערלס זון);
19. דאַרעווסקי מאיר (שמשונס זון);
20. דערעטשינסקי לייזער (חיים גוטשעס זון);
21. דוקסין מאָטיע (משה אייזיקס איידעם);
22. דוקסין העניע (זיין פּרוי);
23. דוקסין ? (זייער קינד);
24. יוזשעלעווסקי ליובע (יירשל דעם קלעזמערס);
25. יוזשעלעווסקי שיע (חיים־דודס זון);
26. יוזשעלעווסקי האָדעס (זיין פּרוי, לייזער־איטשקסע טאָכטער);
27. יודקאָווסקי באָרע (חיים־איטשעס);
28. יודקאָווסקי שמואל (חיים־איטשעס);
28. יפה מאיר (דעם רבס);
30. מינקאָוויטש מרדכי (זיסלס);
31. מינקאָוויטש מיכל (שייעס פון דער נייער גאַס);
32. מענדעלעוויטש איצל (לאה־דבורהס);
33. מענדעלעוויטש מוליע (משה־יאָסלס);
34. מאָגילאַנסקי זלמן (אסתר צדוקס);
35. נעווואַכאָוויטש לאה;
36. סלאָנימסקי שמואל (בערל־יודלס);
37. סלאָנימסקי פריידקע (זיין פּרוי, מאַטקעס טאָכטער);
38. סלאָנימסקי גיטל (זייער טאָכטער);
39. סלאָנימסקי סימע (זייער טאָכטער);
40. סלאָנימסקי ישראל (זיין זון);
41. פּיטקאָווסקי משה (אייזל רישעס);
42. פּיטקאָווסקי אברהמל (אייזל רישעס);
43. פּאָגאָרעלסקי רבקה (דעם מילנערס);
44. פּאָגאָרעלסקי דאָבע (דעם מילנערס);
45. פּינסקי יצחק (דעם פּאקטערס);
46. קאָוונסקי חייקע (דינקעס טאָכטער);
47. קוזניץ גאָלדע (יעקב־מאירס טאָכטער);
48. קוזניץ לייבע (איר מאַן, יאָסל זאסטאָווערס זון);
49. קוטון חנניה (אסתר־פּעשקע דער בריסקערקערס זון);
50. קוטון ? (אסתר־פּעשקעס טאָכטער);
51. קוטון ? (אסתר־פּעשקעס טאָכטערס);
52. ראָזשאַנסקי יאָשקע (מיירים דעם שוסטערס);

53. רעזניק נחמה (משה יצחקס פרוי);
54. רעזניק ? (איר טאַכטער);
55. שאַרובסקי רחל (הערשל דעם רבס).

ב. אַנדערע:

אויסער די דאָזיקע 55 פּאַרטיזאַנער האָבן איבערגעלעבט דעם כליון פּין אונדזער היימשטעטל די ווייטערדיקע בני־עיר: (אין דער רשימה גייען נישט אַריין די יעניקע ביטענער וואָס האָבן ביזן יאָר 1939 עמיגרירט מעבר־לים):

1. בערנשטיין זעלדע (מרדכי־וועלוולס פרוי, שמואל־יעקב גאָלדינס טאָכטער) — דורך ליטע, ראָטנפאַרבאַנד, יאַפאַן, זיך געראטעוועט אין קאַנאַדע, נאָכ־דעם אין די פּאַריניקטע שטאַטן, איצט — בוענאָס אייראס;
2. ליובעטקין צביה (געטאָ וואַרשע און נאָכדעם אין וועלדער און פּעלדער, איצט אין קיבוץ לוחמי הגיטאות אין ישראל);

„עוואַקוירטע" קיין ראָטנפאַרבאַנד:

1. אולאַנסקי משהקע (ניאכקעס);
2. אַבראַמאָווסקי לייזער (שייקע חיה־האָדקעס);
3. אַבראַמאָווסקי וויגדער (שייקע חיה־האדקעס);
4. בערנשטיין מרדכי־וועלוול;
5. בערנשטיין איטקע (אברהמע דאטשקעס);

יזכור־כינוס פון ביטענער אין ישראל, אויגוסט 1949

6. בערנשטיין דאָבע (אברהמע דאטשקעס);
7. גלאזער מאיר (יעקבס);
8. גאָלדמאַן טאַמאַרע (מאטקעס);
9. גאָלדמאַן זאָוול (איר זון);
10. גאָלדמאַן גיטל (איר טאָכטער);
11. דיטקאָווסקי יאַנקל (שרה־פּערלס);
12. דאַרעווסקי פרומע (שמשונס);
13. דאַרעווסקי משה (שמשונס);
14. ליובעטקין שלמה (יאַנקל איטשעס);
15. סוויטיצקי פייוול (משהקע פייוועס);
16. קאָוונסקי אברהמל (שלמהקע אַלטער־קראשעס);

טייל פון די דאָזיקע האָבן נאָך דער אַמנעסטיע און באַפרייונג געקעמפט אויף פאַרשידענע פראָנטן קעגן די נאַצישע מערדער. וועמען אין דער פּוילישער אַרמיי (אביגדור אַבראַמאָווסקי) אָדער ייִדישע בריגאַדע פון ישראל (משה דאַרעווסקי). פון העכער 1.200 ייִדישע נפשות אין ביטען האָבן איבערגעלעבט בסך־הכל 73.

בריוו פון לעבנגעבליבענע

צווישן דער קאָרעספאָנדענץ פון ביטענער לעבנגעבליבענע, וואָס האָבן אָ באַזונדערן וועגן דעם גילגול פון אונדזער שארית־הפּליטה, טיילן זיך אויס, צווישן אַנדערע, די בריוו פון פאַרטיזאַנער און רויט־אַרמייער דאָדל אַבראַמאָוויטש צו זיינע בריידער אין אַמעריקע, בראָזיל און צו די לאַנדסלייט אין אַרגענטינע. די בריוו זענען גאָר וויכטיקע געשיכטלעכע דאָקומענטן פון חורבן בית־טען און אין זיי איז אויסגעדריקט דער געמיט־צושטאַנד פון אויטאָר, וועלכער האָט מיטגעמאַכט די שוידערלעכע, שרעקלעכע טעג, די וויסטע היטלער־טעג אין ביטען.

מיר ברענגען דאָ אייניקע אויסצוגן פון די בריוו:

ביטען, 3טער יוני 1945:

„...דיין בריוו פון 1טן יאַנואַר 1945, אַדרעסירט צום שטאַטראַט אין ביטען, היינט דערהאַלטן. פון אונדזער גאַנצער משפּחה זענען ניצול געווארן און לעבן־געבליבן, איך און אונדזער יינגסטע שוועסטער דוואָשע. אַלע איבעריקע זענען אומגעקומען ביי פאַרשיידענע אומשטענדן און אין פאַרשיידענע צייטן...

איך בין געווען 2 יאָר פאַרטיזאַן. ווען די רויטע־אַרמיי האָט באַפרייט אונדזער וועלדער, בין איך צוועק אין דער אַרמיי. איך האָב געקעמפט ביז וואַרשע, דערנאָך אין מזרח־פּרייסן. דעם 21טן יאַנואַר 1945 בין איך שווער פאַרוווּנדעט געווארן אויפן שלאַכטפעלד. איך האָב פאַרלוירן מיין לינקע האַנט.

איך האָב געזען נקמה און געזומען נקמה אין די דייטשע באַנדיטן.

יאָ, מיין טייערער! לייען אַט די שורות מיט דער זעלבער גלייכגילטיקייט, מיט וועלכער איך שרייב זיי איצט, אָן אַ טרער און אָן אַ קרעכץ. דאָס איז מיין אייניציקע ביטע צו דיר.

אַ פאָלק איז אין די מיליאָנען אומגעקומען מיט די משונהדיקסטע טויטן, וואָס דער אויבערשטער פון אַלע גיהנומס וואָלט דאָס נישט געקענט אויסטראַכטן. די געציילטע איבערגעבליבענע האָבן ביז זייער באַפרייונג דורכגעמאַכט עטוואָס אַזוינס, וואָס די רייכסטע פאַנטאַזיע קען עס נישט פאָרשטעלן. אַ טרער איבער די מאַסן־קברים, אַ קרעכץ איבער די נישט־באַערדיקטע, וואָס זייערע ביינער וואַלגערן זיך צעשפרייט איבער אַלע זומפן און וועלדער, איז נאָר אַ פאַרשוועכונג פאַר די פאַרפייניקטע.

יאָ, מיין טייערער, גענוג וועגן דעם. עס איז מיר בכלל שווער צו שרייבן. ערשט אַ פאָר וואָכן, אַז איך בין געקומען פון שפיטאָל. פון מאָגילאַנסקיס פאַמיליע איז געבליבן נאָר זלמן אַליין.

פון אונדזער גרויסער צאָלרייכער פאַמיליע אין סלאָנים איז נישט געבליבן קיין געדעכעניש...״

ביטען, 20טן יוני 1945:

„...לייען מיינע שורות רויק און געלאַסן. נאָר נישט קיין טרייסט־ווערטער. נישטאָ אַזעלכע. געווען עפעס אַמאָל האַרציקע און ליבע מענטשן, יאָ איך דערמאָן זיך. געווען אַמאָל טייערע ליכטיקע געשטאַלטן. איצט ליגן זיי אין מאַסן־גריבער, אין זומפן, אין וועלדער און פעלדער, פאַרפייניקטע מיט אַלערליי מיתות־משונות.

איך און דוואָשקע זענען ניצול געוואָרן. ערשט אַ מאָנאַט, אַז מיר האָבן זיך ביידע באַגעגנט, נאָך אַן איבעררייס פון כמעט 4 יאָר נישט וויסנדיק די גאַנצע צייט איינער פון צווייטן...״

ביטען, דעם 8טן אויגוסט 1945:

„...מיר האָבן היינט פון דיר דערהאַלטן אַ רייכע פאָסט; דאָס זענען די ערשטע דירעקטע גרוסן פון דיר צו אונדז. מער קיין בריוו שרייב אונדז נישט אויף דעם היגן אַדרעס, ווייל אין 2 טעג אַרום פאָרן מיר אָפּ פון דאַנען קיין פוילן. זלמן געפינט זיך לעצטנס מיט אונדז צוזאַמען. ס׳איז אַ ביסל פריילעכער דער „שבת אחים גם יחדו״.

דיינע בריוו זענען פאַר אונדז אַן אוצר, פון וועלכן מיר האָבן במשך פון לאַנגע יאָרן, אין אַלע אונדזערע גרויל־פאַנטאַסטישע איבערלעבענישן, נישט געוואַגט אַפילו צו טרוימען.

עס זענען ביי מיר געווען אַזעלכע מאָמענטן, — נישט וויכטיק אָרט און צייט, ווען איך האָב זיך נישט געקענט דערטראַכטן, ווי עס האָט זיך גערופן מיטן נאָמען איינע פון אונדזערע דריי שוועסטער... אַזעלכע מאָמענטן זענען געווען הן אין די צוויי יאָר פאַרטיזאַנער־לעבן אין די זומפיקע וועלדער, שטענדיק מיטן ביקס אין האַנט, שטענדיק מיט אָנגעשפיצטע אויערן און לויערנדיקע אויגן — און הן אין די פאַרביטערטע קאַמפן ביי וואַרשע און שפעטער אין מזרח־פרייסן, אין די בלאָ־טיקע, ליימיקע טראַנשייען, אויף דער אייביק פאַרשאָלטענער דייטשער ערד. אין שפיל פון טויט און לעבן, איז מיין לעצטער געדאַנק געווען געווענדעט צו די טייערע געשטאַלטן פון אונדזערע אומגעקומענע און צו מיינע צוויי לעבעדיקע ברידער...״

ביטען, 10טן אויגוסט 1945:

„...מאָרגן פרי פאָרן מיר אָפּ אויף אייביק פון אונדזער היים־שטעטל, און מיר הייבן ווידער אָן צו וואַנדערן. עס איז שווער דאָ צו פאַרבלייבן זיצן, אין שכנות פון אונדזערע מאַסן־קברים. אמת, ס׳איז פון אונדזער זייט נישט סאָלידאַריש, איך מיין אַפילו נישט פיין איבערצולאָזן, אין טיפער עלנטקייט, די גרויסע גרוב פון די 930 פאַרפייניקטע און אויך די קברים פון נאָך 250, וועלכע זענען צעזייט

אויף די גערטנער און הייפן און אויף אַלע וועגן, — אָבער עס איז שווער, זייער שווער צו בלייבן דאָ.

מיר גייען באַלד צום לעצטן מאָל זיך געזעגענען מיטן גרוב, וואָס ליגט צווישן די מאָלערישע דערפלעך זאַפּאָליע און רודניע.

אַ קליינער, גרינער טאָל, צווישן נידעריקע בערגלעך, באַוואַקסענע מיט נאָדל־קוסטעס. דערנעבן שלענגלט זיך דאָס שמאָלינקע זאַרעטשער טייכל. דאָ ליגן זיי. די דייטשע מערדער זענען געווען „ראַמאַנטיש" ביים אויסקלייבן דעם שחיטה־טאָל. זיי האָבן אויסגעקליבן אַ שיינעם, מאָלערישן־ראַמאַנטישןווינקל. אַהער גיי איך צום לעצטן מאָל קוקן און שווייגן איבערן גרוב..."

סטאַנציע דאמאַנאָווע, 13טן אויגוסט 1945:

„...מיר ליגן אויסגעלייגט מיט ביסל בעבעכעס אויף דער רעמפּע ביים וואָקזאַל און וואַרטן אויפן צוג, וואָס וועט אונדז פירן ערגעץ אין דער אומבאַקאַנטקייט. מיר זענען דאָ אַ צווייַ צענדליק גערעטעוועטע.

אונדזער קליינער לאַגער איז אויפגעשטעלט. די „מיידלעך" גרייטן צו מיטאָג, די „ייִנגלעך" שפּילן אין קאָרטן. „מיידלעך" און „ייִנגלעך" זענען די, וואָס האָבן פּאָלוירן זייערע פּרויען, מענער און קינדער און זענען געבליבן אַליין. אַזוי רופן זיך אייניע די צווייטע. אַ פּאָטעפּאָן, וועלכער איז אויך מיט אונדז „אפּגערעטעוועט" געוואָרן (יאָשקע ראָזשאַנסקי מיירייַמס, האָט אים אפּגענומען בייַ אַ פּויער), זינגט אויס אַ יידיש פּאָלקס־לידל פון אַ האָפּערדיקן בחורל:

„שוואַרצע קאָרשן רייסן מיר, רויטע לאָזן מיר שטיין,
שיינע מיידלעך נעמען מיר און מיאוסע לאָזן מ־ר גיין..."

און דאָ נישט ווייט, 6 קילאָמעטער פון דאָנען, ליגן זיי אין דעם מאַסן־גרוב, די שיינע און מיאוסע מיידלעך, געשענדעטע און פּאַרפּיניקטע. און נישט אַיין אַזאַ האָפּערדיקן, זינגענדיקן בחורל — איז אויסגעקומען צו ליגן אין דעם גרוב מיטן פּנים אַראָפּ, נעבן אַ מיידל, בייַדע מוטער נאַקעט. אַזוי איז געווען דער ווילן פון די באַטרונקענע היטלעריסטישע מערדער בעתן דערשיסן זיי..."

און אויף צומאָרגנס אין אַ צווייטן בריוו פון דעם זעלבן אָרט:

„...נעכטן האָב איך דיר געשריבן און איך שרייב דיר היינט ווידער. איך שרייב אַלע טאָג, כאָטש די פּאָסט־פּאַרבינדונג מיט אַמעריקע איז נאָך נישט נאָר־מאַל, אָבער שרייבן מוז איך. אַזאַ זעלטענע מעגלעכקייט זינט אַן איבערריס פון עטלעכע יאָר, איך האָב עטלעכע יאָר אַזוי גוט ווי נישט געהאַלטן קיין פּעדער אין האַנט..."

שפּעטער נאָך 4 חדשים וואַנדערן אין אַ בריוו פון 20טן דעצעמבער 1945 פון איטאַליע שרייבט ער:

„...די עטלעכע חדשים וואַנדערונג זענען מיטן אַנקומען אַהער, אין איטאַליע, דערווייל געענדיקט. דאָ בלייבן מיר אַ לענגערע צייט, ביז עס וועלן באַשטימט ווערן די וועגן פון נייַע נדודים.

אויב עס וועט ווער האָבן דעם מוט אַמאָל צו שרייבן די געשיכטע פונעם גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפן אונדז יידן אין די לעצטע יאָרן, וועט מוזן אַ באַדייטנדיקן אָרט וויידמענען אויך די גילגולים פון דער שארית־הפּליטה, וואָס האָט, נאָך אַלע איבערלעבונגען, פּאַרלאָזן זייערע היים־ערטער און זיך געלאָזט אין אַ שוואַרן וועג איבער לענדער און גרענעצן פון דער משוגענער פּאַרברעכער־רישער אייראָפּע.

יעדער פון אונדז האָט געקענט פּאַרבליַיבן אויפן אָרט, לעבן די גריבער, ווו עס ליגן די טייערסטע און נאָענטסטע. די גריבער ציען און רופן מ־ך. שטענדיק

שטייט פֿאַר מיינע אויגן, די גרויסע גרוב צווישן רודניע און זאַפֿאַליע, אַ גרוב פון 48 מעטער די לענג, 12 מעטער די בריייט און 3 מעטער די טיף. אין משך פון די 2 יאָר פֿאַרטיזאַנקע אין אַלע שלאַכטן, אין די געפֿערלעכסטע מאָמענטן, איז די גרוב מיט מיר מיטגעגאַנגען. אין דעם גערויש פון טויזנטער אַרטילעריע־שאָסן, האָב איך געהערט די שטילקייט פון גרוב און געגאַרט זי צו זען. צוויי געפֿערלעכע פֿרוווון צו באַזוכן זי האָב איך געמאַכט נאָך אַלס פֿאַרטיזאַן. איינמאָל אין יאָר 1942 און אַ צווייט מאָל אין 1943טן יאָר און עס האָט זיך מיר נישט איינגעגעבן. געזען האָב איך די גרוב צום ערשטן מאָל אין מאַי הייַ־יאָר, וועו איך בין געקומען „אַהיים" פון שפּיטאָל, פון סיביר, פון ווייטן טאָמסק.

געגאַנגען בין איך צו דער גרוב מיטן זעלבן וועג, אויף וועלכן מען האָט אַהין געטריבן די קדושים. פון דאַן אַן בין איך יעדן טאָג געגאַנגען אַהין. עס איז מיר אַזוי גוט געווען דאָס שטיין דאָרט און שווייגן, אויף דעם אָרט, צו וועלכן איך האָב דריי יאָר געגאַרט. ס׳איז מיר איצט גוט געווען. אָט בין איך איצט אין „זייער" שכנות. אַלע זענען „זיי" דאָ אין איין אָרט. צופֿעליק בין איך דאָ לעבן זיי אין נישט אַ ביסעלע טיפֿער.

איך דערציילּ זיי, איך דערציילּ זיי פון זייערע ליבסטע, וואָס זענען אַ ביסל שפּעטער פון זיי אומגעקומען אין די וועלדער און זומפֿן. זיי הערן זיך צו, זיי טומלען נישט, ווי יידן האָבן עס אַ טבע. עס שווייגן די מער ווי 900 יידן. און דאָ ליגט דאָך אונדזער מאַמע אויך, די מאַמע, וועלכע האָט מיך „באַזוכט" דעם 14טן נאָוועמבער 1944 אין מזרח־פּרייסן אין אַ פּינצטערער רעגענדיקער נאַכט אין די טראַנשייען. עס איז מיר זייער קאַלט געווען אין די פּיס. איך בין געלעגן צונויפֿגעוויקלט און איינגעטוליעט צו אַ חבר, און געשלאָפֿן, האָט מיר די מאַמע געבראַכט אַ קישן, אויף די שפּיץ־פּינגער איז זי געגאַנגען, זי זאָל מיך נישט אויפֿוועקן. דעם קישן האָט זי אַוועקגעלייגט אויף מיינע פּיס, און אַזוי צוריקגעגאַנגען נישט אויסדרייענדיק זיך. איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט פון חלום... די זעלבע נאַכט, מיט אַ שעה שפּעטער, בין איך אַרויס פון אַ סכנה. 3 חברים סאָל־דאָטן, מיט וועלכע איך בין געווען ביים דערפילן אַ מיליטעררישע אויפֿגאַבע, זענען געפֿאַלן. אויף צומאָרגנס האָב איך באַקומען אַ ידיעה פון דוואָשקען, אַז זי לעבט. עס איז געווען די ערשטע ידיעה, אַז עס איז מיר נאָך געבליבן אַ שוועסטער.

און די גרוב שווייגט. די גאַנצע עדה יידן שווייגן. אַלע מיינע טומלדיקע חברים שווייגן. מאָדנע מענטשן זענען זיי געוואָרן. און די מאַמע שווייגט אויך. זי האָט זיך נישט געפּוילט צו „באַזוכן" מיך אין די טראַנשייען, אין מזרח־פּרייסן און דאָ — שטייַ איך לעבן איר און זי שווייגט..."

אין אַ בריוו דעם 19טן יאַנואַר 1946 שרייבט ער פון איטאַליע:

„...גלייך נאָך דער ערשטער שחיטה, שבת־נחמו, דעם 25טן יוני 1942, האָב איך צונויפֿגעשטעלט אַ געוויע ליסטע פון אַלע ביטענער אומגעקומענע, יעדן לויטן נאָמען, פֿאַמיליע, עלטער, פֿאַך, אַפֿילו באַצייכנט די אומשטענדן פון אומקום און די ערטער ווו זיי ליגן. און נישט נאָר פון ביטענער אַפֿשטאַמיקע, נאָר אויך פֿין די 350 פּליטים פון פֿאַרשיידענע שטעט אין פוילן, וועלכע זענען נאָך אין 1939—1940 אַנטלאָפֿן פון זייערע שטעט און זיך באַזעצט אין ביטען און דאָרטן אומגעקומען. איך האָב זיי באַצייכנט לויט די ערטער פון וואַנען זיי זענען געקומען. צו הילף האָב איך געהאַט די עווידענץ־ביכער פון יודענראַט, וואָס זענען גאַנץ געבליבן פון דער ערשטער שחיטה.

אין דער אַרבעט האָט מיר געהאָלפֿן דוד ברעסקין (ער איז דעם 7טן יולי 1943 אומגעקומען אויף זיין פֿאַרטיזאַנער־פּאָסטן אין וואַלד דורך דער פֿאַרברעכערישער האַנט פון אונדזער אָטריאַד־קאָמאַנדיר. זיין טויט איז אַ באַזונדער קאָפּיטל פֿאַר

זיך) און אויך זלאָטקע ווישנאצקא (מיידלשער נאָמען מאָגילאָנסקי), וועלכע איז שפּעטער אומגעקומען אין וואַלד צוזאַמען מיט אירע צוויי קינדער.

צו דעם גרויסן מתים־צעטל, — אויף וועלכן איך האָב געאַרבעט אין אומ־פאַרשטענדלעכע פאַר אייך באַדינגונגען, וואָרטנדיק יעדע רגע אויף אַ צווייטער שחיטה, און פרוווּנדיק אין דער צווישנצייט מיט דער מאַמען 2 געוואָגטע אָבער נישט געלונגענע פרווון אַרויסצוקריכן פון געטאָ אין וואַלד אַריין, — האָב איך בייגעלייגט אַ בריוו צו דיר. אַן אָרנטלעכער קריסט האָט דאָס געזאָלט אויסבאַ־האַלטן און דיר אָפּשיקן, ווען די מעגלעכקייט וועט זיין. מיין אויסרעכענונג איז געווען אַ פּשוטע: מיר, דאָס ביסל געבליבענע יידן אין געטאָ, וועלן דאָך זיכער אומקומען, טאָ זאָל דער בייגעלייגטער בריוו צו דיר דינען ווי אַלץ עדות פון דעם וואָס איז דאָ פאָרגעקומען און זאָל די מתים־רשימה פאַראייביקן לדורות די פאַרשאָטענע אין גרוב.

פרייטיק, דעם 28טן אויגוסט 1942, האָב איך פאַרענדיקט דעם אייגנאָרטיקן „חיבור". אויף מאָרגן, שבת פרי, האָט דער קריסט עס געזאָלט ביי מיר צונעמען. נאָר דעם זעלבן באָגינען, דעם 29טן אויגוסט, איז פאָרגעקומען די צווייטע שחיטה. איך בין אין דער לעצטער מינוט אַנטלאָפן (ד"ה כ'האָב זיך נאָריש געמאַכט) און עס איז מיר געלונגען. אין מיינע זאַכן, איבערגעלאָזענע אויפן אָרט, איז געווען דער בריוו (12 זייטן) און די מתים־רשימה.

דעם 13טן מאַי 1945 בין איך צוריקגעקומען קיין ביטען פון מאָסקווע. איך האָב זיך גלייך ווידער געזוכט אויפשטעלן דעם סך־הכל פון די אומגעקומענע. אין דעם מתים־חשבון בין איך „רייכער" געוואָרן, ממש אַן עושר. ס'זענען מיר צוגעקומען: די אומגעקומענע אין דער 2טער שחיטה אין דעם מאַסן־גרוב; די דריטע שחיטה אין שטעטל; די שחיטות אין וואַלד, אויף די פעלדער, אין זומפֿן; די געפאַלענע הן אין שלאָכט און הן פון נישט־יידישע פאַרטיזאַנער; די רשימות פון די פאַרפֿיניקטע בעת די אָבלאָווע אין די וועלדער. העכער 2 חדשים האָט ביי מיר געדויערט דאָס צונויפזאַמלען דאָס מאַטעריאַל און פאַרשרייבן אַלץ. איך האָב מיט פּעדאַנטישער עקשנות פאַרצייכנט יעדן פאַל און די אומקום־אומשטענדן פון יעדן איינציקן און פון יעדער גרופּע אומגעקומענע. הורט און איינצל. צום אויסוואָל.

נישט אַזוי לייכט איז עס געווען. פון וואַלד זענען אַרויס נאָר געציילטע לעבנסגעבליבענע און יעדער איינער האָט געוווסט נאָר באַגרענעצטע פרטים. מען האָט געמוזט פאַרשן, זוכן, זיך אַנשטויסן, כדי זיך צו דערמאָנען. דערצו האָבן נאָך געפעלט אַ סך פרטים און דאָטעס וועגן די אומגעקומענע יידן אין די וועלדער.

און אָט דעם גאַנצן מאַטעריאַל האָב איך ווידער געמוזט לאָזן אויף הפקר, דאָס מאָל ביים דורכגיין אומלעגאַל אַ גרענעץ אין מיינע לאַנגע וואַנדערונגען. אַזוי אַרום זענען מיינע 2 פרווון געגאַנגען לאיבוד. אָבער דעם חוב מיינעם צו די קדושים וועל איך אָפּצאָלן: איך בין איצט צוגעטרעטן אַ דריטן מאָל צונויפשטעלן אַ פולע רשימה מיט אַלע פרטים..."*).

מיר זענען שוין אין איטאַליע עטלעכע חדשים, די מענטשן זענען צו אונדז פריינטלעך, די שטעט און אָפילו „מושקי", דאָס קלייבס, ווייס־שוואַרץ געפלעקט הינטל פון מיין איטאַליענישן באַלעבאָס, איז אַן ערך גאַסטפריינטלעכער פון יענע ווייס־רוסישע הינט, וועלכע זענען ממש געווען אַ פלאָג פאַר אונדז פאַרטיזאַנער, בעת מיר פלעגן אַרויסקריכן פון וואַלד און זיך דערנענטערן, אָדער אַריינגיין בייגאָכט אין די ווייסרוסישע דערפער, וואָס זענען געווען אַרומגערינגלט מיט דייטשע און ווייסרוסישע וואַך־גאַרניזאָנען. אַ טויטע שטילקייט אַרום. דער ווייס־רוסישער פויער שלאָפט אומרויק אויפן בעטגעוואַנט פון די אויסגעקוילעטע יידן. ער ווייסט, אַז יעדע מינוט קענען אָנקומען די פאַרטיזאַנער. די ערשטע אָנזאָגער, אַז פרעמדע נישט קיין געבעטענע גאַסט קומען אַן, זענען געווען די פויערישע

הינט. דאָס מיינט, אַז אין דעם און דעם דאָרף זענען אָנגעקומען פּאַרטיזאַנער. און עס שלאָפט שוין נישט דער היטער פון „ניי־אייראָפּע", עס שרעקט אים דער פּאַרטיזאַן. צו דעם אייגנאַרטיקן הינטישן קאָנצערט, אין דער שטילקייט פון אַ האַרבסטיקער רעגנדיקער נאַכט, הערן מיר זיך פּאַרטיזאַנער אויך צו מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט. דער שונא ווייסט שוין ווו מיר געפינען זיך און ער לויערט פון אַלע זייטן. מיר קענען אַלע ווייל אַרומגערינגלט ווערן (און סך־הכל זענען מיר שטענדיק אַ קליינע גרופּע פון 4—5 פערזאָן) און אַרײַנפאַלן אין אַ קרייַס־פייער פון מאַשינען־געווער און אויטאָמאַטן־ביקסן. עס דערמאָנט זיך מיר אייניע אַזאַ נאַכט ביים דערפל קאָכאַנאָוע; אַ צווייטע ווינטערדיקע שניי־שטורעמדיקע נאַכט בײַ זאָפאָליע; אַ דריטע געפערלעכע עקספּעדיציע פון מיר מיט נאָך צוויי חברים, לייזער רעזניק און דאָבע פּאָגאָרעלסקי אין דאָרף זאָרעטשע 1); און אַ פערטע אין קלייַנעם דערפל רודניע 2) און נאָך צענדליקער פאַלן אין אַנדערע אומבאַקאַנטע ערטער. פינצטערע נעכט. שניי־שטורעמס. געפינסט נישט די וועגן צוריק צום לאַגער אין טיפן וואַלד. עס ברומט דער ווינט, עס ברעכן זיך ביימער, עס וואָיען וועלף. קריכסט אַזוי לאַנגע קילאָמעטער מיט דער ביקס אויף זיך, שלאָגסט זיך אַרויס פון די כוחות. דעם ריכטיקן וועג געפינסטו נישט און עס לויערן אויף דיר פון אַלע זייטן אַלערליי סכנות. פינף־פאַכיק איז די פינצטערניש אין וואַלד. אָלע ויעגן און שטעגלעך גיסן זיך צונויף, טאַפּסט ממש מיט די הענט די לופט, זוכסט געוויסע סימנים, מאַכסט אַלערליי חשבונות און פלוצעם, הערסטו אַ נערוועזן אויסגעשריי: „שטיין בלייבן", „ווער גייט דאָ?" מיר דערקענען גלייך דעם גע־היימען פונקט, ווו עס פאַטראָלירן אונדזערע חברים, מיר זאָגן דעם פּאַראָל, מיר גייען צו צום גוט־פאַרמאַסקירטן פייערל, ווארעמען זיך אָן, פאַררויכערן אַ סאַמאָ־סייקע טאַבאַק, מיר רוען זיך אָפּ אַ ביסל און גייען ווייטער צום לאַגער, טאַפּנדיק אין דער געדיכטער פינצטערניש מיט די הענט יעדן צווייגל...

ווייט בין איך איצט פון יענע ערטער, אין שטח, טויזנטער קילאָמעטער, אין צייט — נאָך מער ווי אַן אייביקייט. דאָ איז זון, עס איז שוין פרילינג. דאָרט איז קאָלטער ווינטער. איך זע אים, דעם גרויסן פּאַרשנייטן וואַלד, ער ציט מיך, ער שלעפּט מיך צו זיך, ער לאָזט מיך נישט אָפּ... כ'געדענק נאָך מיינע חברים, וועלכע ליגן דאָרטן אין אייביקן שלאָף. איך זע אים, דעם וואַלד, איך בענטש אים און שעלט אים...

מיין טייערער! וועסט מיר אָנטשולדיקן וואָס איך פלאָנטער אַלץ אַריין אין מיינע בריוו, זכרונות פון נעכטיקן לעבן, פון וואַלד און חיה. איך בין אָבער נישט שולדיק אין דעם. נישט ווילנדיק, כמעט ווי אומבאַוווסטזיניק פּאַר מיר אַליין, שרייבן זיך אָן די שורות פון „געווען אמאָל אַ שטעטעלע". אין שטעטעלע זענען געווען מענטשן ליבע, האַרציקע, אַ טייל פון זיי ליגן אין גריבער, אַ טייל אין וועלדער, אין פעלדער, אין זומפּן. איך אַליין בין אויך פון דאָרטן, אַ צופעליקער אַרויס פון גרוב, פון וואַלד און פון די פייער־ליניעס... דאָס שטעטעלע איז געבליבן, די מענטשן זענען נישטאָ. איך אַליין דריי זיך אַרום..."

איטאַליע, 27טער יאַנואַר 1946:

„...הייבסט אָן עפּעס צו שרייבן, גלייך קריכן און קלעטערן יענע זכרונות איינע אויף די אַנדערע. עס וואָרט אַ מישׂ־מאַש פון גיהנום, געטאָס, שחיטות, גריבער, שייטער־הויפנס, וועלדער, טראַנשייען, פייער־ליניעס, שוועכע מאַרשן, געפאַלענע חברים, בערג הרוגים, אַ מבול פון בלוט, טייכן טרערן. זכרונות פון יעדן אייגענעם, זכרונות פון ערטער, וואָס זענען פאַרבונדן מיט מענטשן און די מענטשן זענען שוין לאַנג פאַרשוווונדן. דערמאָנסט זיך אין דעם אַלץ און בלייבסט זיצן ווי אַ גולם. לייגסט אָוועק די נאַרישע פעדער, זשמורעסט מיט די אויגן, זוכסט אין דער פאַרגאַנגענהייט און זעסט נישט די צוקונפט".

מאַדענאַ, 8טער מאַרץ 1946:

„...זיי ליגן צעזייט אין די וועלדער און זומפן, אַדער אין ברידער־קברים אויף די שלאַכט־פעלדער. פיל אַנדערע — ווייס איך נישט ווו זייער געבליבן איז אַהינגעקומען. ווו זענט איר, אַלע חברים פון גרויל און קאַמף?... ווו זענט איר אַלע מיינע חברים פון וואַלד און פראַנטן? עס פוילט אין וואַלטשי־נאַרער וואַלד דער דרייסטער דוד ברעסקין, וועלכער איז דערשאַסן געוואָרן אויף זיין פאַסטן דורך דער באַנדיטישער האַנט פון אַ פאַרטיזאַנישן ווייסרוסישן קאַמאַנדיר. עס פוילן אין די באַסיי־נער וועלדער די העלדישע 2 ברידער אברהמל און נח ראַוויצקי, וועלכע זענען אומגעקומען ביים אויספילן אַן אויפגאַבע; און וועראַנדיק אַרומגערינגלט פון דייטשע און וויסרוסישע פאַליציאַנטן, און נישט זעענדיק קיין אויסוועג צום אַנטלויפן, האָבן זיי זיך בײַדע דערשאַסן, כדי נישט אַריינצופאַלן לעבעדיק אין די הענט פון די מערדער. עס פוילט ערגעץ אין מזרח־פרייסן, אויף פאַרשאַלטענער דייטשער ערד, דער ליבער חבר אברהם נ־סנבוים, וועמענס פאַסירונג און נסיונות וואָלטן געדאַרפט זיין אַ שם־דבר. לאַנגע הדשים בין איך געווען צוזאַמען מיט אים אין וואַלד, געלעגן אין איין פאַלאַטקע. איך האָב זיך מיט גרויס אינטערעס צוגעהערט צו זיינע דערציילונגען, ווען מיר פלעגן ליגן צוזאַמען אין וואַלד־ביידל און פלעגן ציטערן פון קעלט אין די האַרבסטיקע רעגנס, וואָס האָבן געגאַסן טעג און נעכט. אין דערציילן פלעגט ער פיין, מיט פיל אינטעליגענץ. און יונג איז ער געווען. ביי 19 יאָר איז ער שוין געווען אַ „וואַלד־מענטש". איך בענק איצט נאָך אים פונקט אַזוי פונקט ווען איך פעלג אים מיט האַרצקלאַפענדיש אַפּוואַרטן אין יענע נעכט אין דער וואַלד־פאַלאַטקע, ווען ער פלעגט אַוועקגיין אויף אַן אויפגאַבע..." (פון זיין

איטאַליע, 20טער מאַרץ 1946:

„...מיר זענען איצט אויפן וואַנדערוועג. מיר שלעפן נישט מיט זיך קיין שראנק, מיר האָבן בלויז דעם רוקזאַק אויף זיך. מיר זענען אפגעווויינט פון פיזשאַמעס, וואָס דו ווילסט אונדז שיקן און אין וועלכע מיר נייטיקן זיך נישט, ווייל אין וואַלד פלעגן מיר זומער אונטערבעטן זיך מיט פייכטן גראָז און ווינטער איז אונדזער אונטערבעט געווען דער שניי. נישט איינמאָל אויפשטייענדיק האָסטו איבער זיך געהאַט אַ קאַלדרע, אַ ווייסע שניי־קאַלדרע פון צענדליקער צענטימעטער די דיק. אַזעלכע נעכט האָבן מיר אין די וועלדער געהאַט אַ סך. מיר פלעגן זיך אויסלייגן אין אַ קרייז, צוגעטוליעט אייגער צום צווייטן, די פיס און הענט פלעגן מיר צונויפקנוילן ווי אַ חיה אירע לאַפּעס אונטער זיך, ווען זי וויל זיך דערוואַרעמען. דעם קאָפּ פלעגן מיר איינורען צו דער ברוסט. אין מיטן קרייז פלעגן מיר פונאַנדערלייגן אַ פייער, זיך דערוואַרעמען די פיס, ווען דער קאָפּ האָט געפרוירן, אַדער דערוואַרעמט דעם קאָפּ ווען דער פראָסט האָט געצופט די שפּיץ פינגער פון די פיס. דאָס איז אַלץ אָפּהענגיק געווען פון דעם, ווי מיר פלעגן זיך אויסלייגן אין קרייז: צי מיטן קאָפּ צי מיט די פיס צום פייער. די נעכט זענען געווען לאַנגע, 16־שעהדיקע. דער וואַלד האָט גערוישט און די וועלף האָבן געוואַיעט, נשמות האָבן געבלאָנדזשעט, האָסט זעהערט זייער שטילן פאַרשטיקטן געוויין, האָסט זיי געפילט אַרום זיך, איבער זיך און אין זיך.

איך זע נאָך איצט דעם וואַלד ווען ער איז געווען גוט און האָט אונדז געגעבן אַ מקום־מקלט און אונדז באַשיצט פון אַזוי פיל סכנות. און איך זע אים אויך ווען ער איז געווען שלעכט, ווען ער האָט אויפגעדעקט זיינע סודות און באַהעלטענישן און פאַרפלעקט מיט יידיש בלוט זיין וווייסן שניי און גרינעם גראָז. איך זע נאָך איצט אָבער וואַלד־וויינקעלעך אין יענע נעכט, ווען איך בין אַרומגעקראָכן אַ באַוואַקסענער אין אַן אויסגעריבענעם, צעריסענעם פעלצל און די פיס איינגעוויקלט אין שמאַטעס אַרומגעבינדענע מיט שטריקלעך. אַזוי פלעג איך אַרויסקריכן פון פאַרשנייטן וואַלד, צוגנבענען זיך צו אַ דאָרף און זוכן רויב. אויסבעטלען ביי אייז

פּויער אַ שטיקל ברויט, אַ הויפן זאַלץ; ביי אַ צווייטן עפּעס צולקחנען. און אַרום האָבן געלויערט אַלע געפּאַרן, אויף די וועגן ביז צום דאָרף און נאָך מער אין דאָרף גופא, וווהין דו האָסט זיך אַזוי סכנהדיק אַרײַנגעגנבעט אין דער פּינצטערער נאַכט. איך זע נאָך יענע זעמליאַנקע, די פּינצטערע, פּאַרמאַסקירטע גרוב אין וואַלד ווו מיר האָבן זיך פּאַרגראָבן במשך פון עטלעכע חדשים און זיך אויסבאַהאַלטן דאָרט פון דייטשן און אויך פון די ווייסרוסישע פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען געווען אין וואַלד בערך אַ דריי קילאָמעטער פון אונדז. אַלע האָבן אונדז געוואָלט אומ־ברענגען און ביי יעדער געלעגנהייט טאָקע אומגעבראַכט. און איינמאָל, וועו עס איז אָנגעפאַלן אַ טיפער שניי און פּאַרדעקט אונדזערע שפּורן, זענען מיר קיילעכדיק 28 טעג און נעכט נישט אַרויס פון דעם גרוב און האָבן זיך געענערט נאָר מיט די אָנגעגרייטע קאַרטאָפּל און אויך דאָס געקאָרגט. אָט די 28 טעג און נעכט זענען פּאָר אונדז געווען די רויקסטע און זיכערסטע פּאָר דער גאַנצער צייט פון אונדזער 2־יאָריקן וואַלד־לעבן...״

אין אַ בריוו פון 25.vi.1946 פון בית־עולים נוה־חיים שרייבט ער:

„...איך מיין, אַז אויב עס וועט זיין כוח, מוח און מעגלעכקייטן, און ערגעץ אַ ניינטע מדינה, וווהין עס וועט זיך לאָזן אַרײַנשמוגלען, וועל איך שטענדיק מוכן ומזומן זיין וווייטער זיך מטלטל זיין. די אַלע וואַנדערונגען זענען אַ ביסל שווערלעך, אַמאָל אויך געפּערלעך, אָבער זיי לוינען זיך: מען זיצט נישט אויף איין אָרט, מען באַוועגט זיך, מ׳אָגט זיך אַליין און עס יאָגן דיך אָנדערע. אַ געיעג איבער בערג און טאָלן אין משך פון לאָנגע שעהן אין דער פּינצטערניש פון דער נאַכט און עס געלינגט דיר: דו געפּינסט זיך שוין אין אָן אַנדער מדינה...״

פון אַ בריוו פון 10.ix.1946 צו זיין ברודער אין ריגע דע זשאַנעירא:

„...עס טרעפן מאָמענטן וועו די נשמה ווייַנט און עס וויינט אַלץ מיט. עס וויינען די פּעלדער, די הימלען, עס וויינט די שטילקייט און עס וויינט דער געטומל. אָ, איך קען די אייגנאַרטיקע מוזיק. איך האָב זיי געהערט אין די וועלדער, אין די וויינטן, ביי דעם גרוב און אין די טראָנשייען. עס ליגט לעבן דיר אַ צעריסענער חבר, עס באַוועגן זיך קוים זיינע גלידער און דורך זיינע האָלב־פּאַרגלאָצטע אויגן, קוקט אָרויס אַ פּאַרגליווערטע נשמה, אַ וויינענדיקע, אַן עלנטע, קוקט אַרויף צו די הימלען מיט אַ שטומען פּראָגעצייכן:
פּאַרוואָס? פּאַרוואָס?...״

אין אַ בריוו צו ביטענער לאָנדסלייט אין אַרגענטינע ,דאַטירט פון 16.ix.1947, שרייבט ער:

„...איך וואָלט אייך וועלן איבערגעבן גרוסן פון שטעטל, גלייבט מיר, איך וויל עס מיטן גאַנצן האַרצן, עס איז דאָך אייער היים. מיט בלוט און מאָרך־פּעדעם זענט איר געווען פּאַרבונדן מיטן שטעטל, — נאָר איך האָב נישט קיין גרוסן... קיינער נישט געבליבן. אַן אויסגעקוילעט שטעטל. איך האָב ביטען נישט געזען פון באַגינען דעם 29טן אויגוסט 1942 (דעם טאָג פון דער צווייטער שחיטה) ביזן 13טן מאַי 1954, דעם טאָג פון מיין צוריקקומען אין ביטען.

באַגינען איז דאָס געווען. אַ וווּנדערלעכער פּרימאַרגן פון זון און ליכט, צע־בליטע פּעלדער און גרינע שמעקדיקע גראָזן. פון דאָמאָאָטער זייט בין איך אָנגעקומען. די עטלעכע קילאָמעטער צום שטעטל בין איך נישט געגאַנגען מיטן געווייַנלעכן וועג. איך האָב געוואָלט אויסמיידן צו באַגעגענען זיך מיט די צבועקישע גויים, וועלכע נאָכן אָנטרינקען זיך מיט יידיש בלוט שמייכלען איצט צו דיר... און איך האָב זיך עפּעס געשעמט פּאָר זיך אַליין, פּאָר דער שיינער לאַנדשאַפט. בין איך געגאַנגען דורך די פּעלדער מיט אַ זייטיקן וועג, מיט וועלכן מען קומט

אַרויס גלייך, אַנטקעגן דעם בית־עולם. איך זע שוין פון דער ווייטנס דאָס שטעטל. אָט איז שוין דער אַלטער בית־הקברות. דער הילצערנער צוים אַרום איז נישטאָ, די הויכע סאָסנעווע ביימער אַלע אויסגעהאַקט, די מצבות אויסגעריסן, זיי ליגן אי־ בערגעקערטע. אַ סך מצבות פעלן אינגאַנצן. די קברים צעטראָטענע, חזרים ראָיען זיך אין די אויפגעשאָ־זענע בערגלעך ערד, אונטער וועלכע עס ליגן די געדעכענישן פון אונדזערע זיידעס. אַ באַרוועס שייגעצל וואַרעמט זיך ביי אַ פייערל און היט די חזרים. אַ ביסל ווייטער צווישן די קברים פאַשן זיך בהמות. דער ברוק פון בית־ עלמין ביז צו משה אפראימסקעס שטוב איז ערטערווייז אויסגעפלאַסטערט מיט יידישע מצבות, כדי עס זאָל נישט טרייסלען אַזוי שטאַרק דעם ווייסרוסישן פויער בשעת ער פאָרט אין זיין וואַגן.

וען איך האָב באַזוכט צום ערשטן מאָל די גרויסע גרוב, וואָס געפינט זיך דער אַנדערער זייט שטעטל, צווישן די דערפלעך רודניע און זאַפאָליע, האָבן מיך ווידעראַמאָל מקבל־פנים געווען חזירים, גרויסע און פעטע פון דער זאַנפטיקער פאַשע אַרום דעם גרוב. דער גאַנצער שטח אַרום מאַסן־קבר איז געווען פאַרמיסטיקט פון די חזירים. דאָס יידישע שטעטל איז גאָנץ געבליבן. אין די יידישע הייזער זיצן גויים, אין יידישע בעטן שלאָפן זיי, אויף יידישע טישן פרעסן זיי. די קליידער פון די אויסגעקוילעטע יידן אויך אויף זיי. לופטיק און באַקוועם איז זיי אין די יידישע דירות.

עס איז מיר אומעטיק געוואָרן אין שטעטל. נישטאָ צו ווען אַריינצוגיין. ווילסט פון געווינשאָפט באַזוכן אַ חבר, גייסטו אין דער ריכטונג פון זיין הויז און אין הויף זענען דיך מקבל־פנים כרוקענדיקע חזירים. ווילסט באַזוכן עמעצן אַנדערש — און ווידער באַגעגענען דיך חזירים און רויקע זאַטע וויסרוסן מיט זייערע שרצימלעך. אַזוי האָב איך אַרומגעפלאַנטערט אין דער פרעמדקייט העכער צוויי חדשים. די נשמה האָט געווייגט און איך בין פון דאָרט אַוועק וואַנדערן, איבער שטעט און לענדער...״

---

*) אין רעזולטאַט פון דער דאָזיקער מיפּולער אַרבעט האָבן מיר טאַקע די פאַר־ עפנטלעכע רשימה פון די קדושים — רעד.

1) לייזער רעזניק איז אין אַ שפּעטערדיקער צייט געפאַלן ביי קאָנאָוע און דאָבע פּאָגאָרעלסקי געפינט זיך אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

2) געווען זענען מיר אין דערפל, איך, נח פאַלאָנעצקי, בערל באָרטניק און דער אויבנדערמאָנטער לייזער רעזניק. עס לעבן שוין נישט די אַלע מייַנע הברים.

פאַרוואַלטונג פון ביטענער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע נעמט אויף די פאַרטיזאַנער
יצחק פינסקי (דעם פאַקטערס), און שיע און האַדעס יוזשעלעווסקי
און מרדכי־וועלוול און זעלדע בערנשטיין

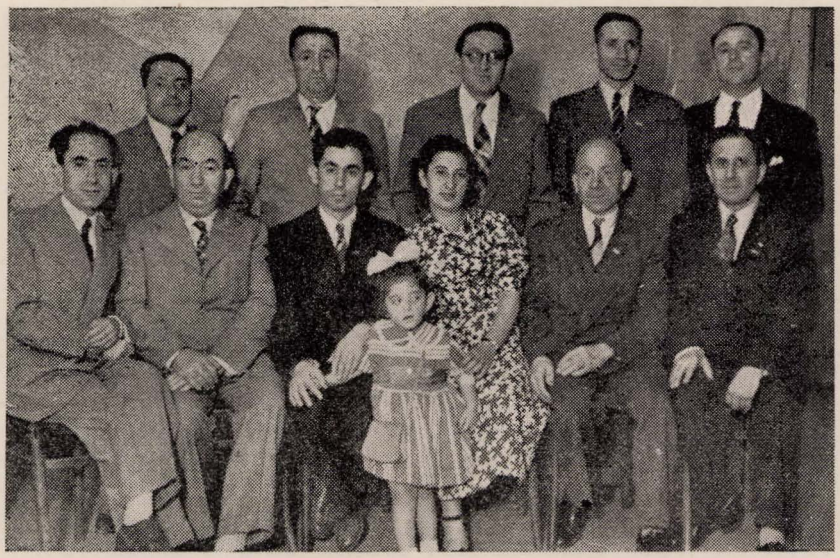

ערשטע רייע, פון רעכטס צו לינקס: דוד קאַלבאַווסקי, יצחק פינסקי, האַדעס יוזשעלעווסקי, שיע יוזשעלעווסקי, זייער קינד, יודל קוסטין, בערל יודקאַווסקי; צווייטע רייע: שמעון יודקאַווסקי, שלמה פריפשטיין, שייע זאַמאַשטשיק, חיים זאַמאַשטשיק, לייזער דאַווידאַווסקי.

ערשטע רייע, פון רעכטס צו לינקס: ל. דאַווידאַווסקי, מ. וו. בערנשטיין, ז. בערנשטיין, ש. יוזשעלעווסקי, י. קוסטין; צווייטע רייע: ב. יודקאַווסקי, ש. יודקאַווסקי, ש. זאַמאַשטשיק, ד. קאַלבאַווסקי, ש. פריפשטיין, ח. זאַמאַשטשיק.

שמעון ראַדעל

...און מיר וועלן נאָך!

...און מיר וועלן נאָך אַרויס פון אונדזער גליווער.
ס׳וועט די שרעק
פון אונדז אַוועק.
אונדזערע באַגריפן וועלן קראכן איבער אונדז, ווי שטיבער
מיט צעפרעסענע וועגט.
רונד אַרום,
מיר וועלן פירן מיטן בליק,
פון פילטויזנט־יאָריקן צוריק,
ביז אונדזערע אַראָפגעלאָזטע און אויסגעליידיקטע הענט.
דאָן וועלן מיר, ביי אונדזערע פיס,
צווישן די שפּליטערן,
רייכטימער דערזען.
מיר וועלן לאָנגזאָם קנייען,
קלייבן אַ שיימע צו אַ שיימע
און שטום
די ליפּן וועלן ציטערן:
געווען —
— —
— — — — — — — — — ס׳וועט זיין! — — — — — — — — — — — —
— —
און פון אונדזער אויסגעמאַרדעוועטן קערפער
וועט אויפגיין אַ נייע שיין.

(פון ציקל: „טויזנט שורות איבער זעקס מיליאָן")

ESTE LIBRO SE TERMINO DE
IMPRIMIR EL DIA 30 DE JULIO
DE 1954 EN LOS "TALL. GRAF.
ZLOTOPIORO HNOS.",
GASCON 1231, BUENOS AIRES.